

K 213 553
3

საქართველოს
საბჭოთაო
მემორიალი

ქრონიკები

დ

სსუპ მასალა საქართველოს ისტორიისა,

შეკრებილი, კრონოლოგიურად დაწყობილი, ახსნილი და გამოცემული

თ. ჯორდანიას მიერ

K 213 553
3

ქრონიკები

ბუილისი

სტამბა მ. შარაძისა

1892

ივანე ივანიშვილი

2

საქართველოს საგარეო მინისტროს განცხადება

საქართველოს საგარეო მინისტროს განცხადება

საქართველოს საგარეო მინისტროს განცხადება

ივანე ივანიშვილი

Дозволено цензурою. Тифлиси, 28 Января 1892 года.

სკვპ-2000
შავი ფერის

საქართველოს
გარე მინისტროს
პრეს-სამსახური
03.01.1892

9.47.929

5-85

წიგნისიბუხარობა.

უმთავრესი და ერთადერთი თვალ-საზიარო წყარო ჩვენის უძველესის ისტორიისა, „ჭართლის ცხოვრება“, აქამომდე ბნელთ მოცულობა: ვერ ვიპოვებ რიგაზად გამოკვეთილ არ არის, თუ როდის და ეიგან დაწერილია იგი, რამდენად მართლია და მისანდობი მასში მოთხრობილი ამბები. ამ დიდ ნაკლულეკანებასთან „ჭართლის ცხოვრებას“ სხვა უფრო თვალ-საზიარო ნაკლია აქვს: მასში მოთხრობილი ამბები ზოგან მეტად მოკლეა, ზოგან მხოლოდ ცალის სიტყვით მოსსენებულა დიდ-დიდი და მეტად შესანიშნავი ამბები, ხოლო სხიარად სრულიად აღწერილი არ არის იგარად საუუარადებო სისტორიო მოვლენანი. მაგალათად, ქ-ცხოვრება თითქმის არ ესება იმერეთის ისტორიას მე-VII საუკუნემდე და არცა ახსნით ისტორიას, თუმცა დიდებული სხან ჩვენის ისტორიისა ზირეულად დასიკვნა და განმტკიცდა აფსნით მეფეთა სელით, თუმცა წყარო და სათავე რძას-სამასის წლის (X—XIII საუკ.) ქართულთა აღმოსაგულეთში ძლიერებისა იბოკება ახსნით-სამეგრელო-იმერეთში. თვით მემატიანე არ ჰმალავს თუის ცნობების უსრულობას ახსნით მეფეთა შესახებ, მაგრამ მიგოითიებს ახსნით მეფეების კერძო მატანეს, რომელიც მე-XVII საუკუნეში გაქონია, მაგრამ ესლა კი, სამწუხაროდ, დაკარგულად უნდა ჩითვლოს, ვერ-ვერობით მინც. არაბთა შემოსევის და მათის განდევნის გრძელი ამბავიც თითო-ორლად სიტყვით არის აღნიშნული ჩვენს მატანეში. დიდებული მეფობა დავით კურო-ზაღატისა, ბაგრატ IV-ს და თვთ დავით აღმაშენებლისა ანუ მხოლოდ ცალის მსრით არის აღწერილი, ანუ მოკლედ და უფერულად მოთხრობილი. ხოლო სასკლოვანი და სან-გრძლივი მეფობა დიმიტრი I-სა და მისის შვილის დავით მესამის თითქმის სრულიად არ იბოკება ჩვენს მატანეში: გიორგი III-ის გაიფების რთული და საუუარადებო ამბობიც აღწერილი არ არის ქ-ცხოვრებაში. ერთის სიტყვით მრავალი მხარე ჩვენის ისტორიისა წყუდადით არის მოცული და მხოლოდ თითო-ორლად სსივი ამ წყუდადში შექეთ უცხო ქვეყნულთ და სომხითის მემატიანეთა, რომელნიც უკვერით მოასიკნებენ მხოლოდ იმ ამბებს თავისის ქვეყნისას, რომელშია მონაწილეობა მიუღიათ ქართველებს; მაგრამ ამ შემთხვევაშაც მუდამ უნდა გავსოვდეს ის, რომ უცხო ერთა მწერალნი სსხვა-და-სსხვა მიზეყებისაგან სხიარად სრულს სიმართლეს არ ამბობენ: საკუთარის შეხედულობისა და ნაციონალურ ამპარტანობისა გაულენათა ქვეშ იგარი ბეერს ჰმალავენ, ბეერსაც ამოკლებენ, სტელან ანუ განზრას ამხინჯებენ და ჰრეწიან.

მეორე დიდი ნაკლი „ჭართლის-ცხოვრებისა“ ის არის, რომ მატანე თითქმის სრულიად მოკლებულია ქრონოლოგიას: მემატიანე აღვიწრთ დიდ-დიდს ამბებს უძვე-

აბიდაძე მრავალ საუკუნეთა სიგრძეში, მაგრამ იმაზე კი არას გვეუბნებათ, თუ საუკუნეში, რომელს წელს და თიკეს მომსდარა აღწერილი აშეხი; სოლო უმისოდ სომ ისტორიის შეგნება და შედგენა შეუძლებელია, რადგან „უქრო-ნოლოგიით, როგორც ამ 1400 წლის უწინ მოსე ქორენელმაც სთქვა, ისტორია ისტორია არ არისო და ზღაპრობას უფრო ჰგავსო“.

სოლო რაც შეესება ქართულს მწერლობას, ქართველთა სარწმუნოებრივს, და გონებრივს ცხოვრებასა, მათის მწერლობის ისტორიას, ოჯახურს, სასოციალურს და სამეფო წეს-წყობილებას, რომელსაც თანა-მედროვე ისტორია უძთავეს ეურად-ლებას აქცევს, ამებზე „ქართლის-ცხოვრება“, სამწესწაროდ და საკადალოდ ჩვენდა, თითქმის არავითარს ცნობებს არ გვაძლევს.

უკანასკნელ „ქართლის-ცხოვრებას“ აქვს ერთი მეტად საწინაო ნაკლიც, რომელმაც მრავალი მითქმა მოთქმა და ეჭვები დაჰბადა თუთ ამ მატანეს სამართლებრივ და ზოგს „ერუ-მეცნიერებს“ საბაბი მისცა უარ-ეყოთ ჩვენი ისტორიაც და ქართველთა ღვაწლიც ქრისტიანობის და ისტორიის წინაშე. ეს ნაკლი არის ზირველად ესრედ წოდებული „ანახრონისმები“ და მეორედ რამდენიმე ადგილები „ქ-ცხოვრებისა“, რომელმაც მიწეზი მისცა ზოგ მეცნიერთ „ქართლის-ცხოვრების“ შედგენა მიწერათ მეთვრამეტე საუკუნეში მცხოვრებს კასტანგ VI-ის თვს.—მართლაც, „ქართლის-ცხოვრებაში“ აბა-იმჟივთად გზოვულობთ წინა-უკრობას ანუ „ანახრონისმებს“, ე. ი. იმისთანა აშეხს, რომელნიც ქრონოლოგიურად სრულიად აწინააღმდეგებან მატანესკან მოთხრობილს აშეხს და მსოფლიო ისტორიის ტეშმა-რიტს ფაქტებს და თუთ ჩვენის ძველ მწერლობადაც ამოღებულს ანუ სიგელ-გუჯრებში ამოკითხულს ეტე-მიოტანელს; საბუთებს. ჩვენ ქვემო უუჩვენებთ, თუ როდის, კისტან და რა მაწეზით შეეპარა ჩვენს მატანეს ესრეთი სამწესწარო ნაკლი, სოლო აქ ისიც უნდა დაეუმატოთ, რომ ქ-ცხოვრებაში მართლაც იბოკება თაბო-ორთლას საბუთი იმისი, რომ ეს მატანე ვითომ კასტანგ VI შედგინოს, და მისი შრომა გაეგრძელებინოს მისისავე შილს კასუშტის;—ეს საბუთი არის თუთ საბუთი, რომელიც უეელა აქამდე ცნობილს „ქართლის-ცხოვრების“ გარბანტს (გარდა მარბამ-დედოფლისას) წინ უბღვის (ის. ქ.ცხ. გვ. 2; 10; 15; Hist. de la Georg. I. I; p. 15' n. I, II, 2 p. 1—2; 276; 281 და 298; კასუშტის ისტორია, 1774 წელს გადწერილი, წერა-კითხ. სელ-ნაწ. № 375), სედც კასტანგი აცხადებს, რომ „უმათა-ვითარებისაგან ქართლის ცხოვრება განუყენილი იყო რომელიმე მწერალთა მიერ და რომელიმე უმათა-ვითარებისაგან არღარა წერებულ იყო“ და ამისთვს მას, კასტანტს „შეუკრებნია კანნი მეცნიერნი და მათის დახმარებით შეუსწორებია „საც რამ ქართლის ცხოვრებანი უბოვნია“, შეუქმნია, შეუმოწმებია მცხეთის, გელათის და სხვა ეკლესიების გუჯრებითა და დიდებულ გვართა სიგელ-გუჯრებითა; გარდა ამისა სხვა საისტორიო წერილებიც უბოვნია და რომელიმე სომეხთა და სხარისთა ცხოვრებისაგან შეუქმნია „და ესრეთ აღუწერინებია“. ამ აზრს უფრო აზვიადებს თუთ კასუშტი, რომელიც აცხადებს, რომ კასტანტის სახელით აღწერილი

„ჭესოვრება“ შეცდომებით სავსე იყო და ეს გახდა მისი ზეგნითი (განუხილვითი) გვ. 1—10).

ამ გარემოებებში შეცდომებებში ის აზრი დაჟმევდა, რომ „ქართლის-ცხოვრება“ შედგენილია, ანუ გადაკეთებული მანინ, მე-XVIII საუკუნეში კასტანე VI-ის მიერ (Бакрадзе, Статьи По истории и древ. Груз. стр. 14), და ამით სომ, რასაკვირველია, ამ მატანეს შეცდომების წინ ფასი აკლდება. ამ აზრისა იყო თვით თეიმურაზ ბატონიშვილი ბროსისეც და, თუმცა შემდეგ შეანახველმან ჟან-ჟეო ეს აზრი, მაგრამ „ქართლის-ცხოვრების“ სიმართლანობაზე მანინ იმდენად ძლიერი იყო ექვე, რომ ამ ათიოდ წლის წინეთ ს-პეტერბურგის უნივერსიტეტის პროფესორმა, ისტორიკოსმა პეტრეანანდმა, რომით სომეხმა, მთელი გამოკვლევა დასწერა „შეგულ ქართლის მატანეზე“ (Журналъ Минист. Нар. Просв., Дек., 1883 г.), სადაც ანდირებს ჩვენის მატანის ღირსებას და კასტანე-მეფის შედგენილად ქსადის მის. თესის აზრით გატაცებული პროფესორი იქმდე მიედა, რომ კანდიდატად გამოაცხადა: ქართველებს მე-XII საუკუნეში საუთარი ისტორია არც კი ქსონათო. სოლო მე-XII საუკუნეში ქართველთა მატანე შეუდგენაო ერთს შემცარს სომეხს, რომლის შრომა სომხურად სთარეში ცნობილია Chronique arménienne-ის სასულითო (Addit. a l'Hist. de la G. p. 1—61). მხოლოდ ეს სომ-სური ქრონიკა და სომხური საისტორიო თხზულებანი იმდევანო ქსმარიტ ცნობის საქართველოზე.

ამ გარემოებანი, რომელნიც ჩვენ მედამ თვალ-წინ გვქონდა, როდესაც სული მოკიდეთ წინა-მდებარე შრომას. ამ შრომაში ჩვენ კვდილობდით შემდგომის გვარად: 1) გამოგვეკვია ღირსება „ქართლის-ცხოვრებისა“ ახალ-საბუთების და თვით „ჭესოვრებისა“ შინაურულ ნიშნების შემწობით; 2) შეგვემოწმების და დაგვეტვიცების ჩვენს მატანე სხვა ახალ წყაროებით და ექს-მოტანელ საბუთებით, გაგვესწორების ანუ გვესწრა დაკანმული მისი ადგილები; 3) აღგვესო ქრონოლოგიური ნაგლი ჩვენის მატანისა, შეგვემოწმების ანუ გაგვესწორების ახალ ქსმარიტ საბუთებით კასტანე-ბროსისკი მიერ დამუარებული ქრონოლოგია, და შეანახველ 4) შეგვესო ჩვენს მატანე, შედგენისაგერ, ახალ ცნობებით შესასებ პოლიტიკურის, სარწმუნოებრივის, განებრივის და საზოგადოებრივის წარსულის ჩვენის ცხოვრებისა.

ამ აზრით გამსწავლულთა ჩვენ მიერფასად მიგვანდა ყოველი ახალი საბუთი ძველის ჩვენის ყოფა-ცხოვრებისა, გულ-მოდგინედ გვებდით და კიდევ გზოულობდით ამ გვარს საბუთებს. რაც 10—12 წლის განმავლობაში აქა-იქ სხვა-და-სხვა დროს შეგვიკრებია, შეანახველ ჩვენ ქრონოლოგიურად დაგვეყუთ, თითოეულს ცნობას ეუწვენეთ თვით წყარო, საიდანაც ამოგვიღია, შეგვესწორეთ „ქართლის-ცხოვრებას“, უცხო ქვეყნელთა შერაღთა, რამდენიც სული მიგვიწვდებოდა და შედგენისაგერ იქვე განმარტეთ ახალ საბუთების ადგილი და მნიშვნელობა ჩვენს საზოგადო მატანეში. ცნობილ და დაბეჭდილ წყაროთაგან ჩვენ მხოლოდ იმისთანაები შემოვიტანეთ ჩვენს შრომაში, რომელნიც სწორედ ანუ სრულად არ იყვნენ დაბეჭდილნი, ანუ მართლად არ იყვნენ განმარტულნი, გინა სარგარონი იყვნენ თვით ჩვენის ცნო-

განსმარტავდ და შესასვლებლად. ამ რიგზე დაწვობილი „ქრონიკები“ ჩვენ კიუვენთ უმეკელის დროიდან ამ XIX საუკუნის ნასკვრამდე და მთელს შრომას დაუერთეთ კიდეუ დამატებანა იმ გვარ საისტორიო მასალათკან, რომელნიც ქრონოლოგიურს რიგს ჩვენის შრომისას მხელად ეთავსებოდნენ, და ესენაც განსმარტეთ ქ-ცხოვრების და უცხო ქვეყნელ მწერალთა შემწვობით *).

დაიღაც, რამდენად უფრო მძიქა და თავ-სატეხი ამ გვარი შრომა, იმდენადვე უმადურია და სასიდიდის არ მომცემი, რადგან მაგ გვარი არქეოლოგიური შრომა მხოლოდ მეცნიერებისთვის არის საჭირო და საკითხვე წიგნად არ გამოდგება. ამის გამო მაგ-გვარს შრომას და მისი გამოცემას განათლებულს ქვეყნებში ჰქონდათ თვით სახელმწიფო ანუ მეცნიერულნი საზოგადოებანი. ეს იყო იმის მიზეზიც, რომ ამ ერთის წლის წინეთ გაზეთის „ივერიის“ საშვალეებით ვთხოვე ქართულთა განათლებულს საზოგადოებას წინ-და-წინვე დაკვეთნათ ჩვენი შრომა და ამით მისი გამოცემის შემდეგ მოეცათ ჩემთვის.

არც სრულიად გაგვირუკება იმედი, ბერძნულ დაბარეს ჩვენი წიგნი და მოკლე ხასის შეკრება ოც-და-ჩვიდმეტ თემსამდე და დანარჩენი ჩვენ დაუდეთ. — სამწუხაროდ, ერთმან, ჩვენთან ზირადის ანგარიშებით დახელებულმან ზირმან ქუჩნაღას „კვალში“ გამოაცხადა, რომ ჩვენი მაშინ დაუბადებელი შრომა უსათუოდ არ ივარგებსო და დაცინვით ზავლო თვით ჩემის წიგნის დამკვეთელნა. ვგონებ ამ გარემოებამ შეაყენა ხელის მოწირა და ჩვენც იმელებელნი შევიტყენით შეგვეყენების ბეჭდვა ჩვენის „ქრონიკების“ თამარ-მეფის საეკლესიო (1213 წ). ამ საიწინად, ჩვენის „ქრონიკების“ გან* წინამდებარე წიგნში მოქცეულია არა უმეტეს მეოთხედისა. მანც იმედ გადაწყვეტილნი არა ვართ, რომ გამოჩნდებინ ჩვენის ისტორიის მოყვარენი, რომელნიც შეგვამდებინებენ დანარჩენის გამოცემასაც.

II

როგორც ზემო ვთქვით, ჩვენის შრომის მიზანი იყო: გამოარკვევა „ქართლის-ცხოვრების“ ღირსებისა; შემოწმება ანუ გასწორება მასში მოქცეულ ცნობათა სხვა უტყუარ წყაროებით, ზღვება მისი ქრონოლოგიურის ნაკლისა და მასა შეკლება ახალ ცნობებით. აქ ჩვენ რამდენსამე სიტყვას გიტყვით იმისე, თუ რამდენად შევიძლებით ჩვენ ამ ზირელს წიგნში ამ კითხვების განმარტვა.

*) სწორედ ამ გვარი შრომა შეესაბამება, ჩვენის აზრით, ახლანდელს მდგომარეობას საქართველოს ისტორიისას: სანამ არ გაირკვევა-გაიცხრილება ჩვენი მატარე, სანამ საკმაოდ და უტყუარი საბუთი არ შეიკრიბება ძველის ჩვენის ცხოვრებისა და განმარტებით არ გამოიყვება, მანამდე ტუილიდა იმედია ნამდვილს და უტყუარს ისტორიას მოვესწრათ, და არცა ვგონებ, რომ მანამდე შეგნებულთა და მომზადებულ პირთა ხელი მოჰქიდონ მეცნიერულის წესით დღაგებულის ისტორიის წერასა.

ჩვენ ამ წიგნის ტექსტში აქა იქ, სხვა-და-სხვა ფაქტების განმარტებაში გადმოვიტყუით საკუთარი აზრი „ქართლის-ცხოვრების“ შესახებ და ამ წინა-სიტყვაობაში საწიროდ გრძნებთ მოგუწერო ჩვენგან ნაწევრ-ნაწევრად გამოთქმულს კრიტიკულს მსჯელობას ამ მატანის აკადრებლობაზე და ასევე ცნობებით შევამო ნათქვამი.

ვისგან, როდის და რა საბუთებით შედგენილია „ქართლის-ცხოვრება“?

როგორც ზემო გვითქვამს, თვით თეიმურაზ და ბროსი (და რასაკვირველია, მათნი მიმდევარნი: კლავდიო, სენ მარტენი და დიუბუა) იმ აზრისანი იყვნენ, რომ „ქართლის ცხოვრება“ შედგენილია XVIII საუკუნეში ვასტანგ მეფისაგან. მართლაც, როდესაც აღმოჩნდა ქართულიდან სომხურად თარგმნილი შემოკლებული ზირი ძველის ქ-ცხოვრებისა, ესრედ წოდებული *Chronique arménienne* (Addit. p. 1—61), ბროსემ უარ-ჟეო ეს აზრი (Introd. p. XVIII; XXXII), მაგრამ იმდენად სუსტად, რომ ადგილი მისცა ზემოხსენებულს აზრს პროფესორის ჰატკანისის, რომელმაც თითქმის ყოველივე დიწისა აწესდა ჩვენს მატანეს და მისი შედგენა იმავე ვასტანგ VI-ს მიაწერა.

მაგრამ 1885 წელს აღმოჩნდა ასევე კარიანტი მარიამ დედოფლის ქართლის-ცხოვრებისა, რომლის წარწერებში მარიამის შვილი ოტია ცოცხლად იხსენიება. რადგან ოტია, ჩვენის ქრონიკებით, მოკვდა 1645 წელს (იხ. ეს წიგნი 1645 წლის ქვეშ; სამი ძველი ქრონიკები თანახმად ამ წელს გვიწერებენ) და არა 1646 წელს, როგორც ჰგონებდნენ ბროსი და ბაქრაძე (*Hist. de la G. II, 1 p. 562*; და Д. Баградзе: статьи по Истории и древ. Груз. стр. 15—6), ხოლო მარიამ მითითდა როსტომ მეფეს 1638 წელს (იხ. ეს წიგნი 1638 წ. ქვეშ), აქედან ცხადია, რომ მარიამ დედოფ. ქ-ცხოვრება დაწერილა 1638—1645 წლებ შუა, ე. ი. იმ დროს, როდესაც ვასტანგ მეფე დაზავებულიც არ იყო.

ამ უტყუარ საბუთით დ. ბაქრაძემ დაამტკიცა, რომ „ქართლის ცხოვრება“ ვასტანგ მეფისაგან არ არის შედგენილი. ამასვე ამტკიცებს ერთი ბიჭვინტის გუჟარი, ჩვენს „ქრონიკებში“ ჩართული (იხ. 1605 წ. ქვეშ), რომელშიაც ევთიმე კათალიკოსის წიგნთა სიაში მოხსენებულია ერთი წიგნი „ქართლის ცხოვრებისა“. რადგან ევთიმე ჩვენის ქრონიკით, ჰმართიდა 1578—1605 წლებში (და არა 1578—1616 წ., როგორც ჰგოქრობდა დ. ბაქრაძე), ამისგანმო მოხსენებული ქ-ცხოვრება 1605 წელზე ადრე იქნებოდა დაწერილი. ერთს სიკე. მეჩუემის 1546 წელს დაწერილს გუჟარშიც (№ 234) აღწერს ერთი „ქართლის ცხოვრება“.

მარიამ დედოფლის „ქ-ცხოვრება“ დ. ბაქრაძემ ვერცაღ შეადარა დაბეჭდილს ქ-ცხოვრებას და სხვა ყველა ცნობილ კარიანტებს. უმთავრესი განსხვავება, რომელიც აღმოჩნდა მათ შორის, არის შემდეგი: მარიამ დედოფლის ქ-ცხოვრება თავდება გიორგი ბრწყინვალეს მეფობაზე († 1348 წ.), იქ, სადაც დაბეჭდილი ქ-ცხოვრება გვ. 446 წ. 27 სტრიქონი (სიტყვამდე „ერთად შეკრბონ მეფობასა“) და ამის იქითი ფურცლები მოკლევადი აქვს, მაგრამ გრძელია, რომ გიორგის მეფობაზე ყოფილა გათავებული (ქ-ცხ. გვ. 447, სტრიქ. 1—17). რადგან მეგრულიც და თეი-

მურაზის კარიანტებიც სწორედ ამ ადგილას თანახმად მოგვითხრობენ, რომ აქამდე იმის კარიანტს კათანხმავეთო (იხ. ეს წარწერანი და ჩვენი ზარი ამ წიგნის 289 გვერდზე. შენიშ.), სჩანს, რომ ამის იქით იმ კარიანტებშიც არა წერებულა რა და დიდაც ვერ შეთანხმებდნენ. ევლესიის მეწყემის ქ-ცხოვრებას (№ 131) ალბათ აქმდინებე უოფილა მოეყანილა და თუმატა ბოლო ფურცლები ავლია, (სწორედ იქ წუდება, სადაც დაბეჭდ. ქ-ცხოვრებაში 439 გვერდის 22 სტრიქონი თავდება: „ხოლო თუთ სარგის“), მაგრამ წარწერა აქვს ბოლოს ტექსტის ხელით: „ამის იქით (დედანში) ერთი: ფურცელი: მოხუელი იყო: და: ო[რი] ფურცელი: წაშლილი: იყო:“ (რომ ეს კარიანტი გადაწერილია 1748 წლის ახლო ხანებში, ამასე იხ. ქვემო). ამ სამს მოხუელს და წაშლილს ფურცლებზე მართლაც მეტი არ დაეტოვდა, რაც დაბეჭდილს ქ-ცხოვრებაში მოთავსებულა 439—447 გვერდზე, მით უმეტეს, რომ მარამ დელოფ. ქ-ცხოვრებაში, — და ალბათ ევლ. მუხ. კარიანტშიაც, — არ იშლება ის ცნობები, რომელიც დაბეჭდილს ქ-ცხოვრებაში მოთავსებულა 440 გვერდის 11 სტრიქონიდან (სიტყვიდან: „ბროხითა და...“) 443 გვერდის მეექვსე სტრიქონამდე (სიტყვიდან: „ოთხნი მთავარნი“ და 444 გვ. ორ უკანასკნელ სტრიქონიდან 445 გვერდის 16 სტრიქონამდე (სიტყვიდან: „წარმოქმართა...“).

აქედამ ის უნდა დავასკვნათ, რომ ჭეშმარიტი უოფილა კახუშტის ცნობა შესახებ იმისა, რომ გიორგი ბრწყინვალემდე ქ-ცხბა დაწერილი იყო, ხოლო გიორგი ბრწყინვალემდე კასტანგ მეფის ბრძანებით შეადგენსო ქ-ცხოვრება სსკ-დასსკა წყაროებითა.

ეს არის უდიდესი და უმთავრესი ეჭვ-მიუტანელი დასკვნა, რომელიც ცხად ჭეოფის, რომ ზირველი ნაწილი ქ-ცხოვრების კასტანგის დაწერილი არ არის და მხოლოდ მეორე მისი ნაწილი შედგენილია მისის ბრძანებით, რადგან დაწერილი არ უოფილა. ესლა ცხადია, თუ რა მიზეზით თუთ თეიმურაზ არჩევს „ქართლის ცხოვრებათა ძეგლთა“ კასტანგ მეფის ქართლს ცხოვრებისაგან (იხ. მისი „ისტორია“ გვ. 83). ჩვენის „ქრონიკების“ მეორე ნაწილში ჩვენ დაწერილებით გაჯარკეთი მას, თუ რომელ საბუთებითა და რადენის სიმართლით შეუდგენილებია კასტანგს მეორე ნაწილი ქ-ცხოვრებისა და რა ცვლილებები მოუხდენია იმაში თუთ კახუშტის, ხოლო ესლა დაუბრუნდეთ ზირველს ნაწილს ქ-ცხოვრებისას, და განვიხილოთ, თუ რითი განსხვავდებიან სსკ-და-სსკა მისი კარიანტები, როდის, კისგან და რა მიზეზით წარმოდგარა ეს განსხვავება, როგორი უოფილა ზირვანდელი სახე „ქ-ცხოვრებისა“, და უკანასკნელ, რამდენად შესაძლოა, ისიც გამოკარკეთოთ, თუ რომელ საბუთებისაგან და როდის შეუდგენიათ სსკ-და-სსკა ნაწილი ჩვენის მატანასა.

ამ კითხვების ასახსნელად საჭიროა შეუდგაროთ სსკ-და-სსკა კარიანტები ქ-ცხოვრებისა და გამოკარკეთოთ ის, თუ რაში თანახმანი არიან იგინი და რითი განსხვავდებიან ერთმანეთში.

ჩვენ გვაქვს უძველესი ქ-ცხოვრება მარამ დელოფისა, 1638—1645 წლებს შუა დაწერილი. დანახენი კარიანტები (რუმინეკისა, თეიმურაზის, ბარათაშვილის, მინგრელიის და კე. მეწყემის № 131) ევლას მე-XVIII საუკუნეშია დაწერილი, რადგან ამაში ზოგს თარიღი აქვს და სსკ-ში კასტანგ მეფის სახელი იხსენიება

შიგ ტექსტში. სოლო კელისიის მუხეუმის მხედრულად ნაწერი კარიანტი (№ 131), გარესჯის უდაბნოდამ მოტანილია ღ მღვდელ-მონაზონის გერმანეს ხელით არის დაწერილი. ეს გერმანე, დიდი მოყვარე მწიგნობრობისა და კასტანგ მეფის დახლოებული მღვდელ მონაზონი, 1712 წელს სწერს: „ჰქს :უ: აზრილს :კბ: მეფე ვასტანგ წაბანდა ისჯანს ყანთან. კნასოთ, ღმერთი რა მოწყალებას მოუკლეს სტანგთუდოს“ (ჩემი უბის წიგ. IV, 5). გერმანე, შემდეგ წინამძღვარი გარესჯისა, როგორც თვითონვე მოგვითხრობს, 1749 წელს „ძღუერად დაიჭრა ლეკთაგან“ (ის. ჩემი აღწერა კელ. მუხ. ხელ-ნაწერთა, №№: 140, 191 და 174); იგი სიზანს 1740 და 1755 წ. გარდა ამისა ხელ-ნაწერის ბოლოს მერმინდელის ხელით მიწერილია ნიკოლოზ აბაშიძის (ცნობილის ვახუშტის შვილის) და მისის მძაწეულის ფარსადანის, დავითის და ჭიკვაძის სხსელები; სოლო ეს ჰიონი ცოცხალნი იყვნენ 1769 წ. (ის. ჩემი უბის წ. I, გვ. 91—2). — მოსხსენებული კარიანტი გერმანეს მხოლოდ გადაწერის სხვა დედნიდამ, რომელსაც სამი ბოლო ფურცლები ჭკლებია; და რასაკარგეოდა, თვით დედანი 10—15 წლით მინდ ადრე იჭებოდა დაწერილი, რადგან მას, ალბათ სიძველისგამო, ფურცლები ჭკლებია. ამ კარიანტს 330 გვერდზე აჭეს წარწერა ცხად-მეოფელი, რომ გადამწერს (ანუ თვით რედაქტორს) რამდენიმე დედანი ჭქონის ხელში: „ეს სხსელები (სხვაშქი, ცოქელ* ქ-ცხ. 282, 6) ორს დედანში ასე ეწერა, ვითა აჭა სწერია“. მერმინდელ ხელით ნაწლებებში მოსხსენებულია აგრეთვე „მეფის ძე თეიმურაზი“ და წინამძღვარი დომენტა (სიზანს 1810 წ.). იქვე იმავეა გრძელი წარწერა უცნაურის აღფიქვითია.

ყველა მოსხსენებული კარიანტები და დაბეჭდილი ქ-ცხსა ჩვენ კრცლად შეკუდრეთ ზირეულად ერთმანეთს და მერე მარამ დელოფლისას, და ღმონდა, რომ ეს კარიანტები ერთმანეთში ერწყვიან, სოლო ყველანი ერთად განსსკავდებიან მარამ დელოფლისა კარიანტისაგან. თეიმურაზის და რუმინდელის კარიანტი ჩვენ შეკუდრეთ სსეებს მხოლოდ იმ შენიშნებით, რომელიც შეტანილია ბროსესს მაერ გამოცემელს ქ-ცხოვრებაში და რომელიც, სამწუხაროდ, მეტად მოკლედ და ბუნდით აღნიშნაეს განსსკავებათა.

ამ კარიანტებსა ერთმანეთს შედარებამ ცხადად აღმოჩინა, რომ ზირეული ნაწილი „ქართლის ცხოვრებისა“ თითქმის შეუცვლელად და ერთ ნაირად აღწერილია ყველა კარიანტებში, გარდა თეიმურაზის და დაბეჭდილ ქ-ცხბის კარიანტებისა. უკანასკნელს კარიანტში შეტანილია მრავალი ცნობები, რომელიც სხვა კარიანტებში არ იშოვებან, შიგ ტექსტში და შენიშვნებში ჩავერეულია, — შიშად უხერხულად და უღებ-აღებოდ, — სხვა და-სხვა წყაროებიდან ამოგლეჯილი ისტორიული ფაქტები, რისგამო მეტად ზიარა ქ-ცხბის ცნობები, შეეზარა „ანასრონიშები“ და თვით ჩვენის მტანის ღირსებაზე ეჭვი დაიბადა.

ამ ნაირად მე-XVIII საუკუნის ხელ-ნაწერებში ნათლად გაიჩვენა ორი რედაქცია. უკანასკნელი კუთნის თეიმურაზის კარიანტს, ამისგამო, სანამ ჩამოვიუღიდეთ ამ უკანასკნელ რედაქციის განსსკავებას, ფრად საჭიროა განვმარტოთ, ვისგან და როდის დაწერილია ეს კარიანტი. ბროსეს გვარწმუნებს, ვითომ შიგ ხელ-ნაწერს ჭქონდეს მერმინ-

დედი წარწერა აღექვანდრე იმერეთ მეფისა 1725 წ. და მასხადამე სელ ნაწერი უფრო ძველი უნდა იყოსო. მაგრამ ამ აზრს სრულად არღვევს მეორე მისი წარწერა, რომელიც მთლად მოკლეაქეთ ქვემო (გვ. 289; ქ-ცხ. 447, შენ.) და სადაც დამწერი ანუ რედაქტორი გვარწმუნებს, რომ ამისის უმღელესობის მეფის გიორგისაგან (1798—1800 წ.) კასტანგის თქმულზე მაჭუნდა ბრძანება (ქ-ცხის მეორე ნაწილის) გადაწერისა: ცხადია, სელ-ნაწერი უნდა დაწერილიყოს 1798—1800 წლებ შუა. ამასვე უფრო ამტკიცებს მეორე წარწერაც (ქ-ცხ. გვ. 181, შენ. 4): „ესე აზნისის წამება... ლეონტი მროველმა აღწერა და ასე იოანე დეკანოზმა ადწერა“. რომელიც იოანე უნდა იგულისხმებოდეს, აქ თუ არ „უფროსის საუდრის დეკანოზი, მეფის ირაკლის და დედოფლის დარეკანის მოძღვარი იოანე“, ცნობილი კალიგრაფი, რომელსაც სურეზად გადაუწერია „მზა-მეტყველება“ 1753 წ. და ლავსკიონი 1767 წ. (ჩემი უბის წიგნი IV, გვ. 51), ეს უკანასკნელი წიგნი 1803 წელს მეფის ძეს დავითს რუსეთში გაშვებების წინ შიომღვიმისათვის შეუწირავს. მოსახერხებელი აღექვანდრე მეფე უნდა იყოს სოლომონ I-ის შვილის-შვილი აღექვანდრე, რომელიც მეფედ უწოდდა თავისი თავს. სოლომონ II-მ განდევნა იგი და მოსკოვში მყოფმა თვსი ცხოვრება აღწერა 1807 წ. (ეს საუურადღებო ავტობიოგრაფია ასევე სელთა გვაქვს).

მაგრამ ყველაზე შეუწყველი საბუთი იმისი, რომ თეიმურაზის კარიანტი მე-XVIII საუკუნის დასასრულს ეკუთნის და არა კასტანგ მეფეს, ის არის, რომ ამ კარიანტში შეტანილი ცნობები კასუმტის არ ქქონია და მასხადამე არც იმ ქ-ცხის კარიანტებში ყოფილა, რომელნიც მას სელში ქქონია თვსის ისტორიის და ისტორიულ წერილების შედგენის დროს. შეადარეთ კასუმტის ისტორია ქ-ცხსა და დარწმუნდებით, რომ კასუმტი თვსის შრომაში სიტყვა-სიტყვით ქ-ცხსა მისდევს, მხოლოდ ამოკლებს კრცვს ანუ გაზიადებულ და უმნიშვნელო ამბებს. ასევე წარმოადგინეთ, კასუმტის რომ სელში ქქონიდა ქ-ცხსაგან თეიმურაზის კარიანტით, რომელიც ერთმა კაპიტანმა (ის. „სამი ისტორიული ქრონიკა“ გვ. CXV—CXVI) „უეჭვადობით“ კასტანგის რედაქციად იცნო, როგორ არ შეიტანდა თვსის შრომაში ისრეთს შესანიშნავს ცნობებს, რომელსაც ყოველ ნაბიჯზე გაძღვეს თეიმურაზის კარიანტი? როგორ არ აღნიშნავდა თვსის ისტორიაში ისრეთს მისივე-მისივე ამბებს, როგორიც არის, მაგალითად, ქართლის მოქცევა ანუ წმიდა ნინოს მიწავლბა 331 წელს (ქ-ცხ. 64; „ისტორია“ თეიმურაზ ბატონიშვილისა გვ. 234. სამწუხაროდ არსნას, რომელ წყაროდამ ამოუღია მას ეს საუურადღებო ცნობა, ფრთხილად ასევე ჰქმნა-მართლებასთან); კეისრის იუსტინიანეს მიერ მოცემული უფლება, „რათა კათალიკონად დასდებოდეს ნათესავნი ქართველთანი“ (ქ-ცხ. 151), სასელაგანი გალანტებებს ფარსმან მეფის და იუსტინიანე კეისრისა „საზღვარსა ავსტგიასსა, ნათესავსა ტასკუნთას“ (Таскун-Син?), აფსანთა მოქცევა (ქ-ცხ. 158), კეისრის ერეკლესაგან აწვევრის აღშენება (ქ-ცხ. 166); ქართველთა კელესიას განთავისუფლება ანტიოქიის სელ-ქვეითობისაგან („ავტოკეფალიზა“, ქ-ცხ. 168 და 170), აღწერა ქართლისა ერეკლესგან (გვ. 170), მეექვსე კრების განწინება ქართველთა კელესიასზე (171), მურ-

კან-ურუს მიერ ზღვის კედის აოხრება და სიკვდილი (177); განსიხება აფხაზეთის კათალიკოზობისა, გრძელი ისტორიის ბეგრტიონის გვარისა (ქ-ცხ. 198—200), დავით კურატ-ზალატის ჟარისაგან შემუსრვა სელააროსისა (206); რუსთა ჟარის გამოხლეა (216), კათალიკოზს მელქისედეკის ღვაწლი (ქ-ცხ. 218; 220—1; 22—2); ბაგრატ IV-ის საბერძნეთში ყოფნა და მისის დედის მარიამის მონაზონად შედგომა (226—7) და მათის ქალის მართასი კეისარის მისილ დუგასადში მითხოვება (ქ-ცხ. 229—230); სახელგანთი ბრძოლა თამარის ჟარისა სხარსეთში, რანის და კანძის დამხობა, ძლევა თურქთა ზედა, ბასიანის ბრძოლა (ქ-ცხ. 478—9) და მრავალი სხვა ცნობები, შეტანილი შიგ ტექსტში, და შენიშვნებში.

ყოველივე ეს და სხვა მრავალი ცნობები (რომელთა დაწერილობითს სიას ამას ქვემო იშოვით) შეტანილია ქ-ცხბაში კასუშტის შემდეგ და არ იშოვება არც ერთს სხვა ჟარიანტებში, გარდა თეიმურაზის ჟარიანტისა. ყველა ეს ცნობები თეიმურაზ ბატონიშვილისაგან არის შეტანილი ქ-ცხბაში და არა კახტანგ მეფის მიერ. ამას ცხად ჭეოფს, გარდა თქმულისა, ის დიდ მსხვილი გარემოება, რომ ყველა შემოსევნებული ცნობები ჩაყრებულია მხოლოდ თეიმურაზის ქ-ცხბის ჟარიანტში, რომელიც, როგორც ზემო დავსაბუთეთ, დაწერილია 1798—1800 წლებში. უმრავლესი ამ ცნობათგანი, როგორც ესევე დაგამტკიცებთ, ძვირფასის საბუთებიდან არის ამოღებული, დიდს ცოდნას ისტორიისა ჩცხადებს და ამისგანა დასაყურებელი არ არის, რომ ესრეთი შრომა თეიმურაზ ბატონიშვილის გარეშე სხვას ვისმე მაეწეროს. სოლო თეიმურაზ დიდ განვითარებული გემა იყო, თვით ბროსიე აღტაცებით მოიხსენებს მისს განვითარებას და ქართველთა ისტორიის ცოდნას; 1838 წელს ბროსიე სიმეცნიერო აკადემიის მწკრთა ერებას წის სხვათა შორის სთქვა: „შე არ შემიძლია განუცნაოვრებლად წარმოვსთქვა სახელი თეიმურაზისი, რომელშიც მღალაღი უნება შეერთებულია განათლებულ გონებასა და გრძელ მეცნიერებასთან, რომელად მწკრულობათს შრომაში ჰმოულობს კეთილშობილურს გასართობს, რომლის მიზანი არის — თვისს შრომით უკადე ჭეოს სხენება თვისს ერისა, რომლის მღახლ მოაწეფდ, — სიგინადისს ქვეშ უნდა ეთქვა — აღვიარებ ჩემს თავსა“ (იხ. Д. Вакрадз: Статьи по Истории и древ. Груз., стр. 6—11).

რამდენიმე შემოსევნებულ ცნობათგანი შეტანილია მხოლოდ ბროსიეს და რუმინოვის ჟარიანტებში, მაგრამ ისინიც თეიმურაზისაგან უნდა იყენნ ჩართუდნი, რადგან გარდა იმისა, რომ ძველს ჟარიანტებში არ იშოვებათ და კასუშტის ქ-ცხბაშიც არ წერებულა, ეს ცნობები მერმინდელის სელით არის შეტანილი, ანუ სხვა ქალაქდზე დაწერილი და მიწებებული.

უმთავრესნი წყარონი, რომელთაგან თეიმურაზის ამოულია მისგან ქ-ცხბის შეტანილი ცნობები, არიან: 1) კერამ მცირის წერილი (იხ. ქ-ცხ. გვ. 159; 168, 171—2 და შედარე ამ წიგნი გვ. 75); — 2) სასწაულნი შიონის, ბსილ კრის მიერ (X სუგ.) შეკრებილნი (ქ-ცხ. 155, შენიშ. № 11; შედ. ქვემო, გვ. 59); — 3) სუმბატის ქრონიკა. ერთი წილი ამ ქრონიკისა თეიმურაზზე უწინ ეოფილა შეტანილი, სოლო თეიმურაზს მთლათ შეუტანია და მეორედ შეუწვლია ტექსტი,

ზოგი სსოლებში და დამატებაში მოუჭვევია. აქიდან წარმოსდგა ის, რომ აქ-იკ ერთი და იგივე აზრი განმეორებულია;—4) დავით და კოსტანტინეს წამება (ქ-ცს. 173—5; 177);—5) გუგუარი ბაგრატ IV (იხ. ეს წიგნი გვ. 181—7 და ქ-ცს. 218, 221—2);—6) წა კეთილის ცხოვრება (ქ-ცს. 206);—7) გიორგი მთაწმიდელის ცხოვრება (ქ-ცს. 226—7; 226—230).

გარდა ამისა თეიმურაზს, როგორც გვითქვამს (იხ. ქვემო გვ. 185—9) სელში ჭქონის მარამ დედოფლის ქ-ცსა, ანუ იქიდან ამოღებული ცნობები, რომელნიც ბერის ადგილას შეუტანია შენიშვნებში და დამატებაში.

მაგრამ უფრო საყურადღებო ის არის, რომ ქ-ცსაში შეტანილია იმისთანა ცნობებიც, რომელნიც გვაფიქრებინებენ, რომ შემტანს სელში ჭქონის ქრონიკა ემო-ქვეყნა ქართლისაჲ: შედარეთ, მაგ. 26 გვ. სტრიქ. 19—20 ქ-ცსხის (იხილეთ რა... მისკვეთი“ და გვ. 170, სტრიქ. 7—9 და განსკუთრებით გვ. 145, შენიშ. 3) „ქართლის მოქცევის“ (ეს წიგნი გვერ. 11; 49 69 Hist. G. 193, u. 2) და ღარ-წმუნდებით, რომ თითქმის სიტყვა-სიტყვით ამოუღიათ იგი ამ წყაროდან. კასუშტის რომ ეს ცნობა ჭქონიდან, ჩინებულიად გამოიყენება იგი მას ქრონოლოგიის გან-მარტებაში (ქ-ცს. გვ. 11). მაგრამ როგორც სჩანს, „ქართლის მოქცევის“ ცნობე-ბი თეიმურაზის ამოუკრეფია „კათალიკოსის არსენ დიდის მოთხრობისაგან“ და მის-განვე აღწერილას წა ნინოს ცხოვრებისაგან. ამ თხზულებასე საკმაო ცნო-ბის იძლევა თეიმურაზ თვსს „ისტორიაში“ გვ. 105 და 83, შენ. 1; სამწუხაროდ ეს თხზულება არსად შეგვსვენდრია და უნდა ვიფიქროთ, რომ მისგან ამოწერი-ლი ცნობები სამეცნიერო აუღებიაში უნდა იყოს დაცული. აზრს წასლვა ქარ-თელში მამა მისთან არიანესთან (არან) და მუნით გამოყვანს სასლელთა და სამეფო ღმერთებისა (გაცი და გაიმ) „ქართლის-მოქცევიდან“ ექნებოდა ამოღებული თუთ არ-სენის (იხ. ეს წიგნი, გვ. 12), და აქიდან თეიმურაზისგან შემოტანილია მისს „ეს-ტორიაში“ (გვ. 111 და იქვე შენიშ. **), თუმცა ეს ცნობა სრულიად ეწინააღმდე-გება ქ-ცსხის და თუთ თეიმურაზის ცნობებს აზონის ბერძენთა ნათესაობასე: თუ აზონ ბერძენი იყო, მაშ ქართლში რად წავიდოდა მამასთან და ან ქართლში რა უნდოდა მის ღმერთებს და სასლობას?

ამას იქით სრულიად დარღვეულად უნდა ჩათვალოს: „ესამი ისტორიულ ქრო-ნიკას“ გამოიმკმელის „შუაქულობითი“ და გადაჭრითი ღაღადისი: „შეკარა, რომ ეწელა ეს ცვლილებანი (ქ-ცსხისა) და დამატებანი ეკუთვნის ეპიტანგის რედაქციას... თუ ბრალსსუ არ შეეძლო თქმს, რა ეკუთვნოდა ეპიტანგს ქ-ცსაში, ჩვენ, მარამ დე-დოფელის ვარიანტის განხილვით, თითქმისე შეგვიძლია ჩამოვთვალოთ ის, რაც ეპიტანგს ქ-ცსაში შეუტანია“, და ვიდრე ჩამოთვლის სწორედ იმ გან-სხვავებათა, რომელნიც ამ აჩქარებულად მსჯელის უწინაც დ. ბაქრაძემ ჩამოთვალა და გაათავა ვიდრე, მაგრამ ფრთხილმა და გამოცდილმა არქეოლოგმა ის ასკინკი-ლური დასკვნები გვრ იტვირთა, რომელთაც, როგორც ჭხედავთ, ერთი წელიწადიც გვრ იცოცხლეს (იხ. ჩვენი ფელეტონები: „ივერია“ 1891 წ., № № 224—229).

დასასრულ საჭიროად და შეისტორიეთათჳს ფრად გამოსადგავდ კრანტთ მო-

გიევნოთ აქ დაწერილებითი სია იმ უმთავრესთა ცვლილებათა, რომელნიც ჩვენ თე-
იმურაზისგან შეტანილად გივანით. ყველას შეუძლია ამ საით აღნიშნოს ქ-ცხსაში
ის, რაც ამ უკანასკნელს რეაქციას შეუტანია ქ-ცხოვრებაში და, სამწუხაროდ, შე-
ტქის შემთხვევაში უდაგ-ალაგოდ: აქიდან წარმოსდგას ის საკვალადო „ანასრონიზმე-
ბი“, რომელსედაც თანს იმტერეკდენ ჩვენი მეისტორიანი და რომელმაც დაანრდი-
ლა და კჭი შეატანინა მეცნიერებას ჩვენის მატინის დირსებაზე.

ქ-ცხსა: ა) გვ. 39, სტრიქონი 23, სიტყვიდან: „რათა სეჟული მამათ ჩვენ-
თა“... მე-41 გვერდის დასასრულამდე, — ბ) გვ. 42, სტრ. 3, სიტყვიდან: „ქალ-
ქად ტაბაზონად“ 46 გვერდის მეოთხე სტრიქონამდე; გ) სოლო იმავე გვერდის
მერვე სტრიქონიდან (სიტყვიდან: „სოლო ვითარცა აღესრულა“) 47 გვერდის
მესამე სტრიქონამდე. — გვ. 64 სტრიქ. 16 „ოც-და-ათერთმეტნი“ („ოც-და-
ათერთმეტნი“ მაგიერ). დ) გვ. 102, მეთვრამეტე სტრიქონიდან (სიტყვიდან:
„იყო ესე უშვილო“) 103 გვერდამდე, სტრიქონი 30 (სიტყვიდან: „წიგნსა
შინს თესს“). თეიმურაზს აქ ის ნაწილია შეუტანია ჰეტრე მაიუნელის ცხოვ-
რებიდან, რომელიც დაუგდაი გახტანგს. — გვ. 119, სტრიქ. 21—24, სიტყვი-
დან: „და განკადეს“ (ის. ქეძო); — სოლო 149 გვ. სტრიქ. 20 — 21
სამტებულის: „აწ რომელ... სცხსურ არსა (ამოღებულია საეკლესიო მატინი-
ნიდან ის. „სამოთხე“); — ე) გვ. 151, შენიშ. № 4— გ) გვ. 159, მესამე
სტრიქონიდან („ეჟის მას, ოდეს...“) მე-24 სტრიქონამდე (სიტყვიდან: „და
მეფობითვან მარინ მეფისათ“), სდაც მოთხრობილია იუსტინიანე კეისრის
და ფარსმან ქართელთა მეფის გალაშქრება ტასკუნებზე (ქ-ცხსაში შედგომით
სწერა: „სასკუნნი“, უნდა „ტასკუნნი“: ის. შიო-მღვ. მამათ-ცხოვრ. კელ.
მეზ. № 170, გვ. 78 და ეს წიგნი, გვ. 52, შენიშ. № 114). ეს მოთხ-
რობა ამოღებულია წა შიოს ცხოვრებიდან. ტასკუნნი უნდა იყვნენ Тауро-
скины, რომელნიც სცხოვრებდენ უიარში „საზღვართა აკასლიისათა“
(Зап. Одесск. Общ. I, 83—84; 239; 396. VII, 7; XII, 227—
9). იუსტინიანე მართლა დაამარცხა აფანეებულნი ტავრ-სკეითნი 550—551
წ.: ის. Прокопій: „войны Готскія“ кн. VI, гл. 7—10). — თეიმუ-
რაზს იქვე (გვ. 159) შეუტანია ცნობა მე-V კრებაზე და ნაწილი კიერემის
წერილიდან, რომელიც მას ხელში ქქონია (ის. ეს წიგნი, გვ. 53 და Про-
копій „О войне Готской“ кн. IV, гл. 3).

ზ) გვ. 166 მეშვიდე სტრიქონიდან (დაწყებული: „სამცხეს, და ესმა“) მე-
თვრამეტე სტრიქონამდე.

ი) 168 სტრიქონები 6—15 (დაწყებული: „და წარგზავნეს ანტოქიას...“,
ფარსამდე: „მოკლეს კვლად ქ-ნი იოანე“). ის. კიერემის წერილი და კელ.
მეზ. № 170, გვ. 364.

ო) გვ. 170 წართლია „ქართლის მოქცევიდან“ (ის. გვ. 69) სტრიქო-
ნები 7—9. — ა) გვ. 171 (მეექვსე სტრიქონიდან) 172 გვერდამდე (მე-14 სტრი-
ქონამდე) თეიმურაზს უდაგ-ალაგოდ შეუტანია კიერემის მცირის წერილიდან,
დაიდ შეცვლით (ის. ეს წიგნი გვ. 47; 53; 75—6).

ია) გვ. 173, სტრიქ. მე-11 ჩამატებულია (დაწვებული: „ხოლო რაჟამს“ ფრასიმი: „მასინ უოუელნი მთავარნი“ დაეთ და კოსტანტინეს წამებდამ.

ია) ჩამატებულია გვ. 173—174, მეთოთხმეტე სტრიქონიდან („და მოვიდა სამცხეს“) მეათე სტრიქონამდე 174 გვ. (ფრასიმი: „ეითარცა ცნა“). ეს ჩამატებული წა დაეთ და კოსტანტინეს ცხოვრებიდან ამოუღია თეიმურაზის,

იბ) უკანასკნელი სტრიქონი 175 გვ. (სიტყვიდან: „ერს“) და ოთხი ზირველა სტრიქონები შემდეგის 176 გვ. ჩამატებულია თეიმურაზის მიერ დაეთ და კოსტანტინეს ცხოვრებიდან. ამის მაგიერ მეგრული და კვ. მუს. კარანტეხში კეთილგონობით: „ხოლო შაკი ბღვარისა და გვემნა იგინი სატლითა სისხლისათა“.

ივ) იმავე ცხოვრებიდან ჩამატებულია 4—12 სტრიქონები 177 გვერდის—ივ) გვ. 189, სტრიქ. 2—4 („და დაუტევა“) და 17: „და წარმართისა ღმერთისა კელმწიფობა მათი“.

იე) გვ. 190, სტრიქონი მეექვსე, — და ივ) გვ. 192, სტრიქ. 7—9 (სუმბ.)

იზ) სუმბატის ქრონიკიდან გვ. 198—200.

იწ) გვ. 206, სტრიქ 1—28 ჩამატებულია წა იოანე და კეთიმის ცხოვრებიდან.

იო) გვ. 212, სტრიქ. 19—30 (სიტყვიდან: „და ჩქარათა“) და შემდეგის 213 გვერდის სტრიქ. 1—8 ჩამატებულია ბაგრატ IV-ს გუჯრიდან (ის. ეს წიგნი, გვ. 181). და 25—28 სტრიქონებში ჩაურთავს ის სიტყვებიც, რომელნიც აღნიშნულია დებუქდ. ქ-ცხზაში, გვ. 213, შენიშ. 2 და 3, და იმავე გვერდის უკანასკნელ სტრიქონის ოთხი უკანასკნელი სიტყვა.

იკ) გვ. 216, სტრიქ. 23—27: „და გამოვიდა... იქმეს უოუელნი“.

იქ) გვ. 218, სტრიქონები 9—18, ჩავერებულია ბაგრატის გუჯრიდან (ის. ეს წიგნი, გვ. 181—187).

იბ) გვ. 219 მიმტებულია: სტ. 6: „წლისა ცხრისა“; 2) სტრიქ. 8: „რომელნიმე... იეო“; სტრიქ. 9: „და წელსა მესამესა“, სტრიქ. 10—11: „განძიოთ... მეფისა“; სტრიქ. 16—18: „სადა იგი... წეფთისა“; —გვ) გვ. 220 ის ადგილები, რომელნიც აღნიშნულია შენიშ. 1, 2, 4, 5, 6, 7, 8 და სტრიქონები: 18—19.

იგ) ჩამტებულია თეიმურაზის მიერ გვ. 221, სტრიქ. 1—2: „და... მეფობისა“; 3—4: „შედეგისა... არშაკუნიანთა“; 5—7: „და ერთობისა... იეენესა“; სტრიქ.: 9—10 და 25—28 მთლათ (ბაგრატის გუჯრიდან).

იდ) გვ. 222, სტრიქ. 1—22 (ბაგრატ IV-ს გუჯრიდან).

იე) გვ. 226, სტრიქ. 27—31, და გვ. 227, სტრიქ. 1—13 (გიორგი მთაწმიდელის ცხოვრებიდან).

ივ) გვ. 229, სტრიქ. 21—32, და გვ. 230, სტრიქ. 1—16 (სიტყვიდან: „მისა“). ეს ადგილიც ამოღებულია გიორგი მთაწმიდელის ცხოვრებიდან.

იზ) გვ. 233, სტრიქონები 24—25, მთლათ. ეს უდავ-დავგოდ შეუტანიათ.

იწ) გიორგი III-ს და თამარ მეფის ცხოვრებაში თეიმურაზის მრავალი ად-

გილები ჩაურთავს, როგორც სჩანს მარამ დედოფლის ქ-ცხოვრებდამ. ეს ად-
გილები დაბეჭდილს ქ-ცხსაში შენიშვნებში არის მოქცეული ნიშნით T. (კ. ი.
თეიმურაზის ვარაიანტი). უმთავრესს ამიტოვანს ჩვენ ჩამოკეთვლით ჩვენის შრო-
მის მეორე წიგნში.

III

რაკი გავწმინდეთ ჩვენი მატანე თეიმურაზისგან შეტანილ ცნობებისგან,
თავისთავად აშორდა მას ის ქრონოლოგიური უსწორ-მასწორობაც, რომელმაც
ესრე დაჰმდებლ მისი ღირსება შენიშვნების წინ, და თანაც გაცეცადილდა იმისი
განმარტარ, თუ რა ცვლილება იშოვება დანარჩენ ვარაიანტებში და მარამ დედოფ-
ლის ვარაიანტს შორის. თვთ დაბეჭდილი ქ-ცხსაც, რაკი იქიდან გამოკეცვლით თეი-
მურაზისგან შეტანილი ცნობები, არაფრით გაიძრევა სხვა ვარაიანტებისგან (თეიმუ-
რაზისა, ბარათაშვილისა, მეგრელისა, რუმინელების და კვლევისის მუხ. ვარაიანტი-
საგან). ეგვლა ეს უცხასენელი ვარაიანტები რომ შეეუდარეთ მარამ დედოფლისს,
აღმოჩნდა შემდეგი: ამ ვარაიანტებში თითოეულს მეფობას სთავური აქვს; დავით
აღმაშენებელის ცხოვრებაში ჩართულია 1089 და 1125 წლას გარდა ეგვლა დანარ-
ჩენა ქრონოლოგიურა ცნობა, როგორც ამ წიგნში უჩვენეთ (გვ. 236—244) და გარ-
და ამის შეტანილია შოგ ტექსტში შემდეგი ასლი ცნობები:

ა) გვ. 64, სტრიქონი 15—16 („ოდეს... ოც-და-ათ ვარამეტნი“).

ბ) გვ. 103, სტრიქ. 30, სიტყვიდან: „ხოლო ამას“... 105 გვერდამდე,
სტრიქ. 27, სიტყვიდან: „უშვა თეიმურაზის მის წულან“... და იქვე იშოვება
სელ-ნაწერ ქართლის ცხოვრებაში (კვლ. მუხ. № 131, გვ. 89) შემდეგი
წარწერა, ცხადყოფილი იმისი, რომ ეს ადგილი (წმიდა ჰეტრეს ცხოვრებ-
დამ) შეტანილია ვასტანე მეფის მიერ: „წო ჰეტრე, მეოხ ევა წინაშე ღვთი-
სა ბატონი შავლს ვასტანეს, მეუღლით, ძით და ასულითურთ, რომ-
ელმან მოღონებულ-ყო ცხოვრება ესე შესა და მცირედი აღაწერინა წიგნსა
ამას შინა, არამედ სრულიად არა აღიწერებოდა სიდიდითა“. — ეს წარწერა
თითქმის უკველე ჭოფის, რომ სხვა წმიდანების ცხოვრებაც და ის ადგილებიც,
რომელნიც მარამ დედოფლის ქ-ცხსაში არ მოიხილება, ხოლო ბროსისეის, რუ-
მიანეის, მეგრელის ქ-ცხსის № 354 და კვლ. მუხ. № 131 ვარაიანტებში ჩართ-
ულია (გარდა იმ დამატებით, რომელნიც იშოვებან თეიმურაზის ვარაიანტში) თვთ ვას-
ტანე მეფისგან უნდა იყოს შეტანილი ქ-ცხსაში. რაც ქ-ცხსის მეორე ნაწილი თეიმურაზ
ბატონი შავლს ჩაუმატებია, იმას ჩვენ აღვნიშნავთ ცალკე. აქ მხოლოდ დაუუმატებთ,
რომ წა ჰეტრეს ცხოვრებდამ რაც ვასტანეს „სიდიდითა“ არ შეუტანია, ის ნა-
წილი თეიმურაზს ჩაუკრებია თვის ქ-ცხსაში, როგორც ამას ამოწმებენ ეგვლა ზე-
მოხსენებული ქ-ცხსის ვარაიანტები, რომელშიც არ იშოვება დაბეჭდილს ქ-ცხსაში
დადს ფარსიანებში ([]) ჩამოვლი სტრიქონები. გვ. 103—105 (Hist. G. 139, n. I).

გ) გვ. 149, სტრიქ. 19—20: „და ზედა... მისისა“; — ხოლო ამის ქვე-
თი სიტყვები ჩამატებულია თეიმურაზისგან სვეტისაო მატანიდან: „სამოთხე“,
(გვ. 153—5). — გ. 150 სტრიქ. 14: „და იმე ფა... მეფე“. ასურელ მამა ცხოვრე-

ბა, ქ-ცხ. გვ. 151, სტრიქონი 17 (სიტყვიდან „რომელთა სახელები ესე არს“) 159 გვერდამდე; სტრიქონი 2, სიტყვიდან: „უამს მას, ოდესა“...

აქ უნდა შევნიშნოთ, რომ გვ. მეზ. № 131 და მეგრული ქ-ცხის კარიანტებში № 354 (იხ. დბუჭდილს ქ-ცხაში, გვ. 160, სტრიქ. 15) ჩამატებულია წითელ მელნით შემდეგი შენიშვნა: „აქ წმიდის შუშანიკის ცხოვრება უნდა“. ესეც სომ. ახალი საბუთია იმისი, რომ შუშანიკის ცხოვრების შეტანაც ჰქონდათ ქ-ცხაში, მაგრამ ალბათ ეს უსერხული აღმოჩენილა და არ შეუტანიათ.

ე) ბაგრატიონთა შთამომავლობა და მათი მოსლვა საქართველო-სომხეთში, სუმბატის ქრონიკიდან, ქ-ცხა გვ. 161 (სტრიქ. 17) 163 გვერდამდე, სტრიქონი 13, სიტყვიდან: „და შეიღნი ბაგურ მეფისანი“. ამ გრძელ მოთხრობის აღებას მარაჲ დედაფ. ქ-ცხაში იმალება მოკლე ფრასა: „ამჟინ კეისარმან მოსცა ამს გუარამს გურო-მალატობა“ და სხ. (ქ-ცხ. 163, სტ. 7).

ვ) იმავე სუმბატის ქრონიკიდან აქა-იქ ჩართულია ქ-ცხაში ფრასები და ცნობები: ა) გვ. 164, სტრიქონი 17, სიტყვიდან: „რომელ შემდგომად“... მეორე სტრიქონამდე; სიტყვიდან: „რამეთუ ნათესავნი“; ბ) გვ. 165, ორი ზირველი სტრიქონი. მეორე და მესამე სტრიქონების მაგიერ მარაჲ დედაფ. ქ-ცხაში გვითხულობთ: „და მოკვდა კათალიკოზი სეიმიონ და დაჰდა სომოველ და მოკვდა გ-ნი სომოველ და დასვეს სომოველვე“; — გ) გვ. 167, ჩართულია სტრიქონები 3—10. სოლო მეურთმეტე სტრიქონი მარაჲ დედაფ. ქ-ცხაში იკითხვის: „სოლო მცირედთა დღეთა წარიღეს კალა და“...—დ) გვ. 168, მესოთე სტრიქონიდან ჩართულია: „და მოკვდა გ-ნი ბართლომე და ამან აღარნასე დასვა გ-ნი იოანე“. უკანასკნელი სამი სტრიქონი 168 გვერდისა გასწორებულია სუმბატის ქრონიკით.

ზ) ჩართულია იმავე ქრონიკიდან გვ. 169, სტრიქ. 2—7 (დაწეხული: „ტფილისის“... ფრასამდე: „წარიტანს თანა“). იმავე 169 გვ. 12—13 სტრიქონები მარაჲ დედაფ. ქ-ცხაში იკითხვის: „სოლო ამას აღარნასეჲ გარდაიცვალეს; სამნი გ-ნნი: იოკანე, ბაბილა და თაბორა“.

თ) გვ. 172 ორი უკანასკნელი სტრიქონი: „და მენ ყოფას შინა“... და გვ. 173 მეექვსე სტრიქონამდე (სიტყვიდან: „და ამისთვს“) ჩამატებულია. ამას მაგიერ მარაჲ დედაფ. ქ-ცხაში გვითხულობთ: „მოიწია ამირა აგარიანი ქართლად, რომელსა ერქვა მურვან ერუ, მე მომადისი (მოჰმადისი), რომელი წარმოვედინა ეშმის ამირ-მუშის ბაღდადელსა ნათესავისაგან ამთისა და ამისთვს“...

ი) გვ. 175 ჩამატებულია სტრიქ. 2—6 (დაწეხული: „სოლო ამანვე“... ფრასიდან: „ამჟინ ჭრქუა“).

ი) გვ. 181, სტრიქ. 14 ჩამატებულია: „და მოუბოძა წუქეთი ცნით და კართურთ და... ანჩილ მეფის ცხოვრება ეველა ქ-ცხაში ისეა შეტანილი, როგორც მისს მეტაფრასში. (№ 170, გვ. 169—172), სოლოდ მეტაფრას-

ში არ იზოგებს 183 გვ. 26 სტრიქონიდან, სიტყვიდან: „სელთა შინა“.

ა) გვ. 183, სტრიქ. 26 ჩართულია ფრასა: „ოცის მის თვსასა“.

ბ) ჩამატებულია გვ. 186, სტრიქ. 12—15 (სიტყვიდან: „ადარსსე“ სიტყვიდან: „და შემდგომად...“) და 16 სტრიქონის უკანასკნელი რვა სიტყვა და შემდეგი 17—20 სტრიქონები (სიტყვიდან: „რამეთუ“) და მე-25 სტრიქონი. შემდეგ 187 გვერდის პირველ სტრიქონში ჩამატებულია: „მეორეს წელსა“.

გ) ჩამატებულია სუმბატის ქრონიკიდან 187 გვ. (სტრიქ. 8; სიტყვიდან: „და იწყეს მიება...“) 189 გვერდიდან, სტრიქონი 11 (სიტყვიდან: „ხოლო მის ჟამსა...“). ამის მაგიერ მარამ დედოფ. ქცხბა გვ. 231 სწერს: „(და მოკლეს?) ამოტ კურანდლტი გარდაბნის ეკლესიასა შინა და სისხლი მისი, რომელი მის შინა დათხისა, იხილუების აწცა, კითარცა ახადი. სოლო კუფუნეს სარგინოხნი ქართლსა და კერა (?) წარუდა ხელილ და დაუტეა: მიმად იაქია შუბისძე“. (ამის იქით როგორც 189 გვ. სტრიქონი 11.

დ) ჩამატებულია გვ. 189, სტრიქ. 18—21 და გვ. 190, სტრიქ. 1 (სიტყვიდან: „გამოვიდა სჯაჲ“), და იმავე გვერდის მესამე სტრიქონში ჩამატებულია „და იყო ბრძოლა ძლიერი“.

ე) ჩამატებულია გვ. 191, სტრიქ. 12: „და მამან ზაგრატ კურანდლტისამან“ და სტრიქ. 14: „მესა სუმბატ სომეხთა მეფისასა“ და იქვე სტრიქონები 18—21, სიტყვიდან: „და შემდგომად...“ იქვე, სტრიქ. 22 ჩამატებულია „გიორგი აღწეული“ და სტრიქ. 23—24: „და კითარ გარდაიჭა: ჯიორგი აფხაზთა მეფე, დარსა მე დემეტრესი მცირე“.

ვ) ჩამატებულია გვ. 192, სტრიქ. 12—14. ამის მაგიერ მარამ დედოფ. ქცხბაში სწერა: „ხოლო ნასრა, მე გურამისი იყო ახსნათა კერძ“, და იქვე სტრიქ. 16 ჩამატებულია, არ სჩანს კი რომელ წყაროდან: „ხოლო ამან დავით კურანდლტისა დაჟინა ეკლესია სასულისა“, და იქვე ორი უკანასკნელი სტრიქონი სიტყვიდან: „ქცხსა: რა...“ და შემდეგი 193 გვერდი, სტრიქონები 1—23, სიტყვიდან: „შეუკრბეს ნასრისა“, და იქვე ორი უკანასკნელი სტრიქონი, სიტყვიდან: „და იყოფოდა...“ და შემდეგის 194 გვ. სტრიქონები 1—4, სიტყვიდან: „ხოლო მასვე“; და იქვე სტრიქ. 10—12 („და მურცა...“ სოლო“) და სტრიქ. 12—14, სიტყვიდან: „განვიდა...“ და 16 სტრიქონიდან (სიტყვიდან: „და მეოტ“) ბოლომდის; და 195 გვერდის ორი პირველი სტრიქონი. ყველა ეს ჩართულია სუმბატის ქრონიკიდან.

ზ) გვ. 196, სტრიქ. 24—25 („მისა ადარსსე... ესე გურგენ“) და მე-16—22 სტრიქონები 197 გვერდის (სუმბატის ქრონიკიდან შეტანილი); და 1—13 სტრიქონები 201 გვერდის (სუმბ. ქრონიკიდანვე).

ი) გვ. 201, სტრიქ. 18—19, ჩამატებულია: „რომელთა... შინა“ და იქვე (სტრიქ. 19) ჩამატებულია: „გახეთით შეკლად გიორგი მეფისა“.

იი) გვ. 204, სტრიქ. 16—19: „ხოლო ესე დ... თვედლისა“.

ილ⁶) გვ. 205 სტრიქ. 20—1 ჩამატებულია: „მეფეთ შეყესა... აფსაზეთსა“, და იქვე სტრიქონი 22—3: „მეფეთ... წულად“.

თო) გვ. 209, სტრიქ. 5—6: „რეკვენი, რომლის... ზღწერეთ“, და იქვე სტრიქ. 23—28 და შემდეგის 210 გვ. 1—4 სტრიქონები (ჩამატებულია სუმატის ქრონიკიდან).

პ) გვ. 211, სტრიქ. 22—23, ჩამატებულია: „ამის მეფობისაჲ იყო წაჲ მამა ჩუენი ეთთჳმ... შეხოლო“.

კ) გვ. 212, ჩართულია სტრიქ. 5—8 და გვ. 213, სტრიქონები 9—27 (სიტყვაჲ: „მეფობდა“).

გ) გვ. 214, სტრიქ. 4—6 (სიტყვები: „მას ესმის... იგი“). ზღწერეთ გვ. 216 სტრიქ. 11—13 („არამედ... გიორგისთა“), და 13—17 („მამინ... აწ იქმნა“).

ამის შემდგომი განჩნევა აღნუსხულია ამ წიგნში გვ. 159—162 (გ XII), შენიშნულებში. სოლო 298 გვერდში ჩართულია სტრიქონები 23—26, რის გამო ბოროსსე შეცდომაში შევიდა (იხ. ეს წიგნი, გვ. 281). გიორგი III-ს და თამარ მეფის ცხოვრებაში ბევრი ფრასება ჩამატებული და ბევრი გამოკლებული, როგორც თავის ზღაპარს ვუწვევთ (იხ. მაგ. ჩამატებული, ქ-ცს. გვ. 324—325; 334—7 და გავრცელებული, გვ. 322—4 და გამოკლებული, იხ. მარიამ დედოფ. ქ-ცს. ფურც. 382—3; და ქ-ცს. გვ. 234, შენიშ. 1).

სოლო რაც თამარ მეფის სიკვდილის შემდეგს მატანეში ცვლილება არის, იმას ჩვენ შემდეგს წიგნში შევსებით.

აქედან სხანს, რომ უმთავრესი ამ შეტანილ ცნობათაგანი არის 1) შემოკლებული ცხოვრება ასურელთ მამათა, მამათ ცხოვრებიდან ჩართული (გვ. 151—9); და ერთი წელი წა ზეტრე მაიუნელის ცხოვრებისა (გვ. 103—105); 2) სუმატის ქრონიკიდან შეტანილია მცირე ნაწილი რამდენადმე შეცვლით: მაგალითებო, ბაგრატონთ მთავართა სახელები სსკა რიგზე არის დაწვრილი, ვინემ სუმატის ქრონიკაში: ვერ არტანუჯელი მთავრები, მერე კლარჯულნი და შემდეგ ტაოკლნი; 3) გიორგი III-ის და თამარ მეფის ცხოვრება მარიამ დედოფ. ვარიანტში, როგორც ვუწვევთ ამ წიგნში (გვ. 258), შემკულია მრავალ ცარიელ ფრასებით, აქა-იქ სახლ ფაქტებითა, რომელთაგან უმეტესი თეიმურაზს შეუტანია თჳს ვარიანტში, სოგან კიდევ დიდად შემოკლებულია (მაგ. კელოგის ხილვა, თამარ-მეფის სიკვდილი, მეორედ მოწველების გაგზავნა საბერძნეთს და სსკა).

ამ ნაირად ცხადია, რომ მარიამ დედოფლის და დანარჩენ ვარიანტებს შორის ის უმთავრესი განსხვავებაა, რომ უკანასკნელს ვარიანტებში შეტანილია რამდენიმე ნაწიელი წმიდანების ცხოვრებიდან, სუმატის ქრონიკიდან, სოლო გრძელი და მძიმე ფრასები (და აქა-იქ თვით მოთხრობაც) გიორგის და თამარის მატანებისა შემოკლებულია ანუ გავრცელებული.

რა ზნოი ანუ დასკვნა შეგვიძლია აქედან გამოიტანოთ ამ ვარიანტების და თვით მატანის ღირსების შესახებ? ვისგან და როდის უნდა მომხდარიყო ეს ცვლილება?

მეფე ვახტანგი გვარძნუშენს: „უმათა-კათარებისაგან ქ-ცხბა განრუენილ-იყო“; და ამისგან მომდინარეობს „საქ-ცხბა ზოგნა“, შემოწმებისა და „რომელი განრუენილი იყო, განმარტესო“, სოლო მეორე ნაწილი ქ-ცხბისას ახლად აღწერინაო სხვა-და-სხვა საბუთების ძალით. რომ ეს წინასიტყვაობა ვახტანგის გეგონისა და არა თეიმურაზის, როგორც ჭეჭირობდა დ. ბაქრაძე, ამასვე ღაწმანავიც არა ღირს, რადგან ყველა ძველ ვარიანტებს, გარდა მარამ დედოფლისას, წინ უძღვის იგი. ვახტანგის აზრი ცხადია: ზარეული ნაწილი ქ-ცხბისას აღწერილი უოფილა, მაგრამ განრუენილი; ამისგან მომდინარეობს ვარიანტი უშოვით და გაუსწორებით, სოლო მეორე ნაწილი ახლად აღწერილი.

ავადმედი ბროსის, Chronique arménienne-ის განხილვის და ქ-ცხბის მიხედვით ნაშენების საფუძვლიანად შესწავლის შემდეგ, სრულიად დაწმინდა, რომ ზარეული ნაწილი ქ-ცხბისას ვახტანგის შედგენილი არ არის; მაგრამ ვახტანგის გავლენა ქ-ცხოვრებაზე მანამდის აღიარა, თუმცა იგი კერძოვით, თუ სახელდობრ რაში დაეტყო ქ-ცხბას ვახტანგის სელი (Introd. p. XXXII).

დ. ბაქრაძე ზარეულს ვერცხად შეუდარა ყველა ვარიანტები მარამ დედოფ. ვარიანტს, და აღმოაჩინა რა ის განსხვავებანი, რომელნიც „სამი ქრონიკის“ გამოდგენილს მსოფლიად გაიშორა, სრულიად უარყოფს ვახტანგის გავლენა ქ-ცხბის ზარეულს ნაწილზე. საბუთები, რომელზედაც ამყარებს არსებობას ამ აზრს, მტკიცედ სუტია და გამოუდგება: მას ჭონია, რომ იქმონისებული წინასიტყვაობა უსათუოდ თეიმურაზის გეგონისა, თუმცა იგი, როგორც ეთქვით, ყველა ძველ ვარიანტებს წინ უძღვის (მაგ. ევლ. მუს. № 131), და თვით ვახტანგის ქრონიკის გავლენა მტკიცედ აღიარა: — გარდა ამისა ბაქრაძე შემდგომად იმისა, ვითომ რუმინეკის და ავადმედი ვარიანტები ვახტანგის დროზე უძველესი იყოს, რადგან, როგორც ბროსის და დანკელი ქ-ცხოვრებაზე გვიჩვენებს, მათში მოხსენიებულია შიგტეკში მეფე ვახტანგი. მტკიცედ საბუთებიც საჭირო არ არის იმის დასამტკიცებლად, რომ ქ-ცხბის ზარეულს წიგნს ატყვის შრომა ვახტანგ მეფისა.

ის მანამდის ცხადია, რომ ზეტრე მიიღეს ცხოვრება მასის ბრძანებით არის შეტანილი, როგორც მოხსენიებს წარწერა (ევლ. მუს. ვარიანტი, № 131): „წო: ზე: მოს: ყვე: წე: დ: ს: ბ: ტონიშვიდის: ვახტანგის: მეუღლით: მით: და: ასულთ: თურთ: რ: მ: მომცოვებუდ: ყო: ცხოვრება: ესე: შენი: და: მცირედი: აღწერინა: წიგნს: ამის: შინ: ად: სრულიად: არა: აღწერებოდა: სადიდითა“. გვონებამ წარწერაში სხნს, რომ ვახტანგს იმ დროს ერთი ჯგუფი ჰყოლია და ერთიც ქალი (ბევრი რომ ჰყოლიდა იტყვად: მეთა და ასულთა), და თუ ესრეა, მაშინ შეგვიძლება ეთქვას, რომ ზარეული შრომა ვახტანგს მიუღია 1699—1702 წლებს შუა, რადგან, ჩვენს ქრონიკით, მეორე ჯგუფი ვახტანგისა, გიორგი, დაიბადა 1702 წ., სოლო ბაქრაძე—1699 წ. 7 აპრილს (თამარ იყო ზარეული შუალი ვახტანგისა); სოლო მთელი შრომა ადრე უქუთულობა 1709 წელს, როგორც საფუძვლისა რუმინეკის ვარიანტის წარწერისაგან (ქ-ცხბა, გვ. 148, შენიშ. 2) და თვით მარამ დედოფ. ქ-ცხბის წარწერისაგან, სადაც ვახტანგ მოხსენიებულია „ბ: ტონიშვილად“ (ვახტანგი

საქართველოს
პარლამენტის
მრეწველი
ბიბლიოთეკა

გამეფულა 1711 წ. Hist. G. I, 1. p. 139, n. I). ის გარემოებაც, რომ კასტანგს სულში ჭიანჭის-მარამი დელოფ. ქ-ცხბა, აძლიერებს ჰაზრს კასტანგის მკ შრო-
მაში მონაწილეობაზე. სოლო წარწერა სვე. მუს. და მიგრულიან კარიანტებზე: „აქა
შუშანიკის ცხოვრება უნდა“ უმეტეს გააწმენებს, რომ კასტანგს მონაწილეობა მი-
უღია ქ-ცხოვრების ასალ ცნობებით შეასებაში და გვაფიქრებინებს, რომ მას წმიდა-
ნების ცხოვრება შეუტანია ქ-ცხბაში. მასვე უნდა ეკუთნოდეს გუოფა ქ-ცხბის თა-
ეებად. ეს საბუთდება რამდენადმე მით, რომ მარამი დელოფ. ქ-ცხბას რამდენიმე წარ-
წერა აქა ამაღს მომასწავებელი, მკ. „აქ კასტანგ გორგასლანისაგან წასვლა სომ-
რად“, „აქა გამოჩინება თამარ მეფისა“; „ამა ადურკისა მეფობასა იშა... ქრისტე“-
სწორედ ეს წარწერები იზოგებს თუთ კელ. მუს. ქ-ცხბაში, არშაზე ან ტექსტში
(სოლო დაბეჭდ. ქ-ცხბაში უმეტესი საწილი ტექსტში ჩაურთავთ) და გვაფიქრებინებს,
რომ თუთ კასტანგის შეტანალი უნდა იყოს ეს და სხვა ამ გვარზე წერილი შე-
ნაშეებიც.

სოლო რაც შეესება იმას, რომ კითხვას სხვა ცნობებიც მისგან იყოს შეტანალი,
ამას თქვა, და მერე გადჭრით, ჯერ-ჯერობით შეუძლებელია. უფრო ბეერი საბუთი გვა-
ფიქრებინებს, რომ ეს ცნობები მას არ შეუტანია, არამედ თუთ იმ მრავალ კარიან-
ტებში უოფილა, რომელნიც მას შეუკრება. ვინც კი შეუდარებს მოხსენებულს კა-
რიანტებს მარამი დელოფელის, უსთუოდ უნდა დარწმუნდეს, რომ მკ კარიანტებ-
ში შეტანალი ასალი ცნობები, კარდა წმადანების ცხოვრებისა და მოხსენებულ მწერილ
შენიშვნების, ისე სელოფურად არის შეწერილი ტექსტში და ტექსტის ენას
დამსგავსებული, რომ უნებლით გებადებით აწრი, რომ იმ ცნობების შემტანს ბეერი
უშრომია, რეიანხდ შეუსწავლია ტექსტი, ერცლად შეუგნია იმ დროინდელი ისტორია,
და მერე ეველა ცნობები ისრე სელოფურად ჩაურთავს, რომ თუთ მეცნიერებამ აქამოდ
ვერ აღმოაჩინა კვალი ესრეთის შრომისა ვერც შინარსით და ვერც ენის მსრით (ეს კვა-
ლი ატყვია რამდენადმე მსოლოდ 193, 197 და 201 გვ.). ქრონოლოგიურის მსრი-
თაც სელოფურად არის ჩასაქსელი ეს ცნობები და აქ მსელად თუ იზოგათ კვალს
„ანასტონიშებისა“, რომელსაც ვერ ასცდა თუთ მეცნიერ, თეიმურაზ ბატონიშვი-
ლი, რომელმაც თითქმის მთელი სიარცხლე შესწირა ისტორიის კელეკს. სოლო
ბეგრატ IV-ს, გიორგი II, დიძარტი I, გიორგი III და თამარ მეფის მატანები
ენის მსრით იმდენად გაშლადმინებულია მარამი დელოფ. ქ-ცხბის შედარებით, რომ
აღტაცებაში მოჭეუკს მეთსიველია. ერთის სიტყვით, მარალა ღრმად მეცნიერები უნდა
დავევებინა კასტანგს ამ სექმეს, რომ შეცდომები, „ნასტომები“, ანუ ნამალალო-
ბა არ დასტულობდა ჩაკრებულს ცნობებს.—მეგრამ სად იყვნენ კასტანგის დროს
ესრეთი დასელოფურებული ჰირნი? თუთ კასტანგი რომ არ უოფილა დიდი მეცნიე-
რი და არც მისგან გამოჩნეულია ჰირნი, ამას ამოწმებს კასტანგი, რომელმაც სე-
ლი იმისგამო მოჭედა ისტორიას, რომ „კასტანგის სასელით“ აღწერილი ისტო-
რია გაესწორებინა მრავალ უსწორულობათა და შეცდომათაგან.

კასტანგს რომ ამისთანა მეცნიერნი ჰყოლია, ეტყვიც არ უნდა ვიჭოზოთ, რომ
იგინი სათანადო ურადლებას მიაქცევდნ ეველა მწერილმან თუ მსხელიმან ისტო-

რეულს ცნობებს, არც ერთს ცნობას არ გადავადებდენ, არამედ გაწმედდენ და შეიტანდნენ მატანის საზოგადო საღვარშოში. მაგრამ რას ვსედავთ? თუთ მარამი დედოფლის კარიანტი, რომელიც სელში ქქონია გასტანგს და მისგან დაეყენებულს მეცნიერებს, უტყუარი მოწამეა იმისი, რომ არა თუ მწერადმანის, არამედ მსხვილ-მსხვილ ცნობებისთვისაც კი ეურადღება არ მიუქცევიათ იმ მეცნიერებს, მრავალი მეტად საყურადღებო ცნობები, მარამი დედოფლის ქ-ცნებაში ჩართულია, შეუტანელი დაქრწინით ქ-ცნებაში, მაგალითად, ზემო-მოსსენებული ბრძოლა იამარ მეფისა ბუბაქარ ათბაგთან, გალაშქრება თათრებსე, ცნობა თამარის საკედილსე და სს., რომელნიც თეიმურაზს ამოუგრეფია და სსოლიბში, გინა დამატებაში ჩაურთავს, სოლო უმეტესი მათი ნაწილი სხლამდინ მარტო მარამი დედოფ. კარიანტშიღა არის დანული. ან როგორ გაუშეებდენ იგინი ღელუსსეგად სუმბატის ქრონიკას, რომელიც კერძოდ იბრუება მარამი დედოფლის კარიანტში? დამატებაში მანინ სომ უნდა მოექციათ ეს ღიის-შესანიშნავი საბუთი? ამის მაგიერად, გასტანგის მეცნიერებს (თუ მათ მართლა რამ შეუტანიათ) მხოლოდ რამდენიმე ცნობა ამოუგრეფიათ და სსეა გადაუყრიათ და სსენებზე არ დაურწინათ, ისე რომ თუთ ვახუშტი უმეტრებაში იყო მტ ქრონიკების არსებობასე. სხანს, რომ საკმაოდ მეცნიერნი არ ეოფილან გასტანგის მიერ დაეყენებულნი და მამასდამე კერც შესძლებდენ ისე სელოენურად გადასწორ-გადაშლადში-სებას ქ-ცნებისას, როგორც ვსედავთ მოსსენებულს კარიანტებში მარამი დედოფლის ქ-ცნების შედარებით, კერც მოასკრებდენ ისე სელოენურად ჩაკერებას ცნობებისას, რომ „ანასრონიზმები“ ანუ წინა-უემოობა არ მოსლელათ.

ამას ესეც უნდა დაუმატოთ, რომ მარამი დედოფლის ქ-ცნების შედარებით სსეა კარიანტნი, გასსეკუთრებით თამარ მეფის მატანსეში, მრავალს ახლს ცნობებს უმეტრებს, მაგრამ ეს დამატება ისე ეწეობა ტექსტს შინაარსით, საქმის მიმდინარეობით და ენა-წელანობით, რომ სირადაც მოსსეკელი არ არის, რომ ეს დამატება შეტანილი იყოს მერე და მით უმეტეს მე-XVIII საუკუნეში: შედარეთ მტ. ქ-ცნ. 308, 309, 324—5; 334—338 და მარამი დედოფ. ქ-ცნბა, ფურც. 369; 382—3; 391. განსეკუთრებით შესანიშნავ სელოენებით და ტექსტისეკ ენა-მოხდენილობით ღელადიან კერცელი მოთსრობა თამარ მეფის საკედილსე (გვ. 334—338). ეს გრძელი მოთსრობა ორიოდ სიტყვად არის შემოკლებული მარამი დედოფ. ქ-ცნბაში, როგორც შემოკლებულია ეელოგის საღეს და მისი წინასწარმეტყველება და ნუქქადინსე გამარუვების ამბის მოსლეს (ქ-ცნბა 322 და მარამი დედოფ. 383). დაუყურებლად, რომ გასტანგის მეცნიერთა ესე სელოენურად შემოკლება, გინა გავრცელება და ჩამატება შესძლებოდეტ, რომ ნამდლადეკი ანუ ქრონოლოგიური ნახტომება, გინა სსეა უსწორ-მასწორობა არ დამწნოლად მათს ნაშრომს. —არც ის უნდა დაეიფიოთ, რომ გასტანგს სასეში ქქონდა „მწერლთაგან განრევილის ტექსტის გასწორება“ და არა შეესება ქ-ცნბისა ახლ ცნობებით, და მამასდამე კიდენ უნდა დაუყუროთ გასტანგს, როდესეც ის გავრწმუნებს, რომ მან „მოიხსნას საც რამ ქართლს-ცხოვრება ზოგნა შეამოწმებინა... და რომელნი გასევილ იყო განმართნა, — და არა არა შეამოა ახლ ცნობებით. სხანს, რომ მას მხოლოდ „შეუწმი-

ბაა“ სხვა-და-სხვა კარიანტები და ამ საშუალებით და კერძო საბუთებითაც გაუსწორებოდა. უკანასკნელ ისიც მივიღოთ სასუში, რომ დავით აღმაშენებელის მატანეში ჩართული ქრონოლოგია, რომელიც ჩვენ კასტანგიისად აღენაშნეთ მსოფლივ იმისგან, რომ კასტანგიის დროინდელს კარიანტებში იშვიათად, გადაჭრით არ მიეწერება კასტანგიის რეაქციას, რადგან კასუშტიმ სრულიად არ იცის ის წყარო, სადაც ამოღებულია იგი და თითონ თავისი მოსაზრებით (თუმცა შემდგომად) ასწორებს მას. სოლო კასტანგიის მიერ ზოგნილი რომ უოფიდიყო, კასუშტის (ამ ქრონოლოგიის მოტრეფილს) ეგოდიებოდა ეს წყარო და მოიხსენებდა ეადეც. გარდა ამისა, როგორც ჭეშო დავაშტეცებთ, კასტანგიისგან ზოგნილი ქრონოლოგია თითქმის სრულიად შევიდა Chronique Georgienne-ში და ეს ქრონიკებიც ჩართული იქნებოდა, რომ კასტანგიის უოფიდიეოს.

ამ გრძელ საუბრისაგან ჩვენ ის დავკან გამოგვეყვას, რომ შეუძლებელია გადაჭრით იმისი თქმა, ვითომ მოხსენებულ კარიანტებში მართამ დედოფ. ქცსბის შედარებით ზოგნილი მეტ-ნაკლებობა ცნობათა და ფრასთა უსათუოდ და უეჭველად კასტანგ მეტეს მიეწეროს.

უოველს შემოსევაში არ შეგვიძლია, კერძო-კერძობით მავც, გადაჭრით თქმას იმისა, თუ რა ეკუთნის კასტანგიის კომისიას მისი კარიანტებს და მართამ დედოფლის ქცსბის კარიანტს შორის არსებულს ცვლილებათაგან. ეს კერძო გადეც სამაებელია და საკვლეკარი. იმისა თქმაც შეუძლებელია, რომ, ვითომ, „თუ კასტანგიის რეაქცია არ უოფიდიყო ქცსოვრების ეეკელა კარიანტებს ის სასხე ექნებოდათ (უსათუოდ!), როგორც მართამ დედოფლის კარიანტს აქვს და თუ გადეც კასტანგიის ღრინდელ დროის ქცსბის კარიანტი აღმოჩნდა (sic), მასაც ისეთი სასხე ექნება (უეჭველად!), როგორც მართამ დედოფლის კარიანტს აქვს“,—იმისი თქმაც შეუძლია მსოფლივ წინასწარმეტყველურს ფანტაზიას. მთელი ეს უჩინამართა დავკან, რომელიც სრულიად ეწინააღმდეგება თვით კასტანგიის ცნობას და მთელს ჩვენს ღწერადს და დავსაბუთებულს გარემოებას საჭმისას, ჭეადია მსოფლივ „სამი ქრონიკის“ გამომცემლის „სრულს იმედს“ და რწმენას: ნეტარ არიან მორწმუნენო! მაგრამ ამ იმედებსაც და რწმენას აჭარწყელებს Chronique armenienne-იც, რომლის განსიდიეს ასდებე შეეუდებოთ.

IV

ესდებ, რაკი ცხადთ დავასახელებთ, თუ რა შეუტანია ქცსოვრებაში თემერას და რა ცვლილება ქსოფეკს მართამ დედოფლისა და დანაშენ ცნობად კარიანტებს შორის, მოკლედ შევხვით ესრედ წოდებულს Chronique arménienne-ს (Add. 1-61).

Chronique arménienne ფრად საუერადებო საბუთის ქცსბის ღირსების შესამოწმებლად და კატიკელად შესახებლად. ეს სამხეკრი ქრონიკა მოეყენილია უძველესის დროიდან 1125 წლამდე, დავით აღმაშენებლის საეკედიამდი, და წარ-

მოგვიადგენს შემოკლებულს თარგმანს ქ-ცხოვრებისას სომხურს ენაზე. რომ ეს ქრონიკა თარგმნილია დავით აღმაშენებელის თანამედროვესაგან, ეს საგულისხმოა იქიდან, რომ მთარგმნელი თვითონ ამბობს: „თუო ჩუენის თჳლით გეისილავსო სოლომონ ბრძენის სიტყუების აღსრულება დავით მეფეზე“. გარდა ამისა, ეს ქრონიკა რომ შემდეგს საუკუნოებში ყოფილიყო თარგმნილი, უძნებელია, მთარგმნელი შემდეგთა სსხელკან მუფობათაც აღწერდა (ისტორია ბ.ქრ. გვ. 42). მთარგმნელი სიტყუა-სიტყუით მისდევს ქ-ცხას, მაგრამ მხოლოდ ამოკლებს ფრასებს, სტოკებს მწერალ ანბანს, ზოგან რამდენსამე წინადადებაში თავს უფრის გრძელ ამბებს, რომელთაც რამდენიმე გვერდი უჭირავს ქ-ცხასში, სოლო აქა-იქ (განსაკუთრებით იქ, სადაც სარწმუნოებას შეეხება მოთხრობა) თითქმის სიტყუა-სიტყუით ანუ ოდნავ შემოკლებით სთარგმნის; ასე რომ, რაც ქ-ცხასში 1—263 გვერდზე არის დატუელი, იმასა ქრონიკას ფრანგულს თარგმანში უჭირავს 1—61 გვერდი. (Addit. p. 1—61).

ამ ქრონიკის ქ-ცხასთან შედარებამ დაგვარწმუნა, რომ მე-XII საუკუნეში ჩვენს „ქართლის ცხოვრებას“ (რომელსაც მთარგმნელი „ქართლის-ცხოვრებადგე“ უწოდს) ის საზოგადო სასე ჰქონია, რომელიც ესლავა აქვს დაბეჭდილს ქ-ცხასს, მხოლოდ მასში არ ყოფილა სწორედ ის ცნობები, რომელნიც ჩვენ ზემო აღვსენხეთ. სოლო მარამი დელოფლის ქ-ცხოვრებასთან შედარებით XII საუკუნის ქ-ცხასში, სჩანს, არ ყოფილა შემდეგი სტატუები: 1) წა მამისა ეფრემის თარგმანი „დაბადებისთჳს ცაისა და ქუეყანისა და აღმართს... კიდრე ქრისტესადმე“ (გვ. 1—33; ეს თარგმნილია წმიდისა ეფრემი აერუსლიმელისაგან); 2) „შობა მამათ-მთავართა აღმისით-გან კიდრე ქრისტეს მოსლავადმე“ (გვ. 33—45—გვონებ აქიდან შემოკლებით ამოუღია სუმბატს ზარეელი ნაწილი თჳსის ქრონიკისა;—ქრისტეს დაბადებამდე აქვს 5500 წელია აღნიშნული); 3) „თხრობა დიდისა ბასილისი გველოს მართლ-მოდუ-რისა თჳსისა შიშველ-მართლთათჳს და ქუეყანისა საზომისათჳს აღმოსავლითგან კიდრე დასავლეთამდე“ (გვ. 45—48;—ეს აზოკრითიული თხზულება შეიცავს გეოგრაფიას სამოთხისას და მცირე ასიისას);—4) მეფენი გსქე, მირდატ, და ასოფატურ და ბეჟურ მოსსენებულნი არ არიან (გვ. 17. ქ-ცხ. 56—7 და 160), ალბათ იმ მსიკით, რომ არაფრით შესანიშნა არ არიან; 5) არცერთი ქრონოლოგიური ცნობა არ იშოვება გიორგი I-ის მეფობიდან ბოლომდე;—6) ბერატითონ გვარეულობის დავით წინასწარმეტყველიდან წარმოდინებობის ისტორია (სუმბატის ქრონიკიდან) არ სჩანს, თუმცა აღარნასე ერისთავს დავით-წინასწარმეტყველიდან წარმოდინარედ აღიარებს (გვ. 49 და ქ-ცხ. 180).

აღნიშნულ ცნობათგან, სჩანს, მერეა შეტანილი № №: 1, 2, 3 და 5. განსაკუთრებით ყურადღებას იქცევს ის, რომ ქრონოლოგიური ცნობები X—XII საუკუნოებისა არ არის შეტანილი; მთარგმნელი ქრონოლოგიას არას გზით არ დააჯდება, და ამისგან, უკუკლავ, შემდეგს საუკუნოებში ჩაუკერებიათ იგინი ქ-ცხბის ტექსტში; სოლო რომელს, სსხელდობრ დროს, ამას ჩვენ შევეხებით ამ წიგნის მეორე ნაწილში.

გარდა ზემოხსენებულთა განრქევთა ფრთხილ საყურადღებოა ის გარემოებაც,

რომ წმიდა ნინოს ცხოვრება მოთხრობილია თარგმანში *Յարգեղის Յարით* და შეტანილია წա' ნინოს ცხოვრების *ახաղ-չարիან* ტიტო; და ესეც ხომ ამტკიცებს, რომ მეორე *գարիან* (მეტაფորას) *ქართლის* მოქცევის ისტორია შემდეგს საუკუნოებში შეუტანათ. გარდა ამისა საუურადღებოა ისიც, რომ *գარა-ն-ն-գարის* თანამედროვედ დასასკელებულია *სომეხთა* მეფე *სოსრო* (აღბით *სომხურ* წყაროებიდან ექნება ჩამატებული, *ის. გვ. 33* და *ქ-ცხ. 105—6*). *არზილის* მეფობის შემდეგ ჩართულია მოთხრობა *ისმაილზე* და *მამედზე*, რომელიც არ იზოკება *ქ-ცხ. 2* (გვ. 49, n: 2 და *ქ-ცხ. 180*) და აგრეთვე *ორგან* იზოკება მოკლე *შენიშვნა* *სომეხთ* *კათალიკოზზე*, *პეტრეზე* და *გარდაპეტ* *სარკაպაზე* (გვ. 54; 60—1, *ქ-ცხ. 259—263*); *ხოლო* *ეპიკლეზე* და *მეტეპელის* საუურადღებო განმარტება, რომ ივინი *იუ-ნენო* „*ჟუნი*“ (გვ. 59). *უკანასკნელ* ისიც უნდა დაუერთოთ, რომ *Chronique arménienne*-ში შეუცვლელად იზოკება (გვ. 54) *ის* *ფრიად* *გამოსაყენებელი* *ფრანს*: „და მიერთებენ წარუსდა ანგოფია მოაქაჟამდმდე ახსოთა მეფესა“, რომელიც ჩართულია *დაბეჭდილ* *ქ-ცხ. 221*), *მაგრამ* *მარიამ* *დელოფლის* *გარანტ*ში *გამო-შეკრულია* (ფურც. 252).

ამ შედარებათგან *ის* უქსეველი *სახოგადო* *დასვენ* უნდა გამოვიტანოთ, რომ *მარიამ* *დელოფლის* და *Chronique arménienne*-ს *შუა, XII—XVIII* საუკუნოებში, „*ქართლის* *ცხოვრებას*“ *ერთეურ* *მან* *მოსკედრია* *კალამი*, *ერთი* *რედაქცია* *მან* *გამოკლდა*. *მაგრამ* *ამავე* *აზრს* *შეურყეველად* *ამტკიცებს* *სუმბატის* *ქრონიკა*, რომლის *განხილვის* *ასლავე* *შეკრდებით*.

V

ასლა *გადავიდეთ* *იმზე*, *თუ* *რა* *დასვენ* უნდა შეუდგეს *სუმბატის* *ქრონიკის* და *მარიამ* *დელოფლის* *ქ-ცხ. 138; 149—162*: ჩვენ *მხოლოდ* *ის* *საწილი* *დაბეჭდვით* *სუმბატის* *ქრონიკისა*, რომელიც *თეიმურაზის* *მეორე* *ცალკე* *დამატება* *არ* *არის* *შეტანილი* *დაბეჭდილ* *ქ-ცხ. 221*). ამ შესწორებამ აშკარად აღმოჩინა, რომ წინამდებ „*სამი* *ქრონიკის*“ *გამომცემლის* *დაღაღებისა*, *უიტესი* *საწილი* *სუმბატის* *ქრონიკისა* (გვ. 149—162) *მთლთ* *ყოფილ* *შეტანილი* *ქ-ცხ. 221* *მე-XII* *საუკუნეში* და *თვით* *მარიამ* *დელოფლის* *გარანტ*ში და *შემოკლებით* *Chronique arménienne*-ში იზოკება. ცხადია, როგორც დღე, რომ სასტიკად მოღორბულნი *ეპოფილვართ* *იმთავან*, *ვინც* *გარწმუნებდა*, *ვიტომ* *ეს* *მარიამ* *დელოფლის* *ქ-ცხ. 221* *არ* *იზოკებოდა* და *განტან* *მეფის* *რედაქციის* *ეკუთნოდა* (როგორც *იმავე* *პირის* *გან* *მოღორბულნი* *გან* *შესასებ* *იმისა*, *ვიტომ* *მის* *დაწერილებით* *შეადარებოდა* „*ასლა* *გარანტ* *წა* *ნინოს* *ცხოვრებისა*“ *მისგანვე* *ნაჩვენებ* *წყარობისთვის*: *ის. ქვემო* *გვ. 138—139*, *შენიშვნა*). რომ *ეს* *ქრონიკა* *მე-XII* და *არა* *XVIII* *საუკუნეში* *უკვე* *შეტანილი* *ყოფილ* *ქ-ცხ. 221*, *ამის* *უტყუარი* *სახეით* *არის* *Chronique arménienne*, რომელშიც *მოიპოვება* *სუმბატის* *ქრონიკის* *ცნობები* *შესასებ* *მეფეთა* *ბაგრატ III, გიორგი I* და *ბაგრატ IV-ის* (*ის. გვ. 53—4*).

გარდა ამისა იმავე შედარებაში აღმოჩნდა, რომ სუმბატის ქრონიკა თუთ ბაგრა-ტის თანამედროვეს შეუტანია ქ-ცხოვრებაში. როგორც მეთექვსი დარწმუნება ჩვე-ნის შემოწმებით (გვ. 138—162), გიორგი I-ის და ბაგრატ IV მეფობა 1032 წლამდე მთლად ამ ქრონიკიდან არის შეტანილი ქ-ცხსაში, მხოლოდ აქა-იქ უნის გა-შუქობისთვის შემტანს შეუძლებელია გრძელი ფრასები, რომელნიც ჩვენ დიდს ფრჩხილებში ჩავსვით, ზოგი მოხდენილ ფრასებად შეუტყლია; მეტად მოკლედ ანუ ბუნდად გამოთქმული — უფრო გასაკებ და ვრცელ ფრასებით შეუტყლია და თითო-ორჯად ახალი სიტყვა დაურთავს. მაგრამ ჩვენის კითხვის ასახსნელად ვეღარც სხ-ეურადღებო ის არის, რომ ამ დართულ ფრასებში სმირად ახალი ცნობები იშო-ვება და ამისთანა ფრასები, რომელნიც გვაგულისხმებინებენ, რომ იგინი თანამედროვე-სგან არის შეტანილი და სხელდობრ იმისგან, ვინც დასწერა დანარჩენი ნაწილი ბა-გრატ მეფის ცხოვრებისა. დამატებული ახალი ცნობები იმ კილოთის თქმული და იმ ხასიათისა, როგორიც შეიქმნება მართლ თანამედროვეს. სიტყვის გაუგრძელებ-ლობისათვის შეითქვალს მაქმართავ ამ წიგნის 149—162 გვერდზე; თუთ აღმოაჩი-თხოს ეს ადგილები შენიშვნებში №№: 100; 34; 116; 117; 121; 104; 97; 42; 89; 106. ესეთის წერაღმან ცნობების ჩართვას (მაგ. №№ 121; 117), მეტი ამ კილოთი, შესძლებდა მხოლოდ თანამედროვე და თუთ-მხილველი აღწერლის სქმე-ებისა (ან. ქვემო გვ. 149, შენ. № 9). ამ ცნობების ქ ცხსაში შემტანი რომ თუთონ არ იყოს მატანის განმგრძელებელი, როგორ ჩაუმატებდა იგი სხვისგან აღწერილს მატანეში სხვა-და-სხვა ცნობებს და ფრასებს, როგორიც არის, მაგალითად: „...ისი-ლეთ და განიადენით ურადისუნი კელის-აღწერობანი ღვთისა მადრ ამას დიდსა ბაგ-რატს ამისათა მეფისა... რომლისათვის უამისა და უამისა გაეწეოს წინამდებარე-მან სიტყვაჲმან“ (ან. შენიშ. № 100). როგორც ქვემო განმარტეთ (გვ. 149) სიტყვა: „ამას ბაგრატს“, „ესე გიორგი“, შეშენის მხოლოდ თანამედროვეს ამ ზარებასა. წინამდებარე სიტყვადა აქ არ შეიძლება გავულისხმით დანარჩენი ნაწილი სუმბატის ქრონიკისა, რადგან ამ ფრასის იქით ამ ქრონიკაში თითქმის არა იშოვება-რა; სოლო ბაგრატის „ურადისუნი კელის-აღწერობანი ღვთისა-მადრ“ (ე. ი. მისის ურადისუნი სხელოკან სქმეებზე) სრულიად არა იშოვება რა სუ-მბატის ქრონიკაში. და აქედამ სჩანს, რომ ამ ფრასის ჩამოთვლის ახრი შედეგია: თან-თავის დროზე, ანუ დრო-და-დრო თქვენ ხსავთ წინამდებარე სიტყვი-სგან (ე. ი. იმ სიტყვისაგან, რომელიც წინ გვიძევს სიტყვლად), რომ ღმერთმან მრავალ გაწერებამდ სხელოკანად გამოიყვანს ეს მეფე; ე. ი. მწერალი ადგილი-ქაში, რომ თან-თავის დროზე და რიგზე აღვიწერთ ამ სხელოკან სქმეებს. ჩვენ მანც ესრე გვესმის ამ ფრასის ახრი, რადგან ამ გვარად გვაქვს ფრასისას თხო-ვლობს ურთობლადიან განსაღვა მც ქრონიკისა და ქ-ცხსის სხვაობათა. მართლაც, ბა-გრატის ცხოვრება რომ თანამედროვესგან არის აღწერილი, ამას ამტკიცებს ფრასა: „და მიერთან წარუნდა ანკოფია მთაჲსაჲსა და მთაჲსა“. რადგან გიორგი II მანკო-ფია დაიბრუნა 1075—1076 წლებში, ამას გამო მწელი მისახვედრი არ არის, რომ ეს მატანე 1076 წ. უმეო დაწერილი უოფილა, და, რასაკვირველია, თანამედროვესგან.

(Hist. G. I 398, 315 n. 3, ქ-ცხა 236). ეს ცნობა მით უმეტეს სააწმუხნია, რომ თუ Chronique armenienne-შიც იმალება ეს ფაქტი, და მთელს ამ მატანესაც ნათლად ეტყობა, რომ იგი აღწერილია თვით-მხალეულისაგან და „უცხის-და-უცხის“, ე. ი. ნაწილ ნაწილად.

ბაგრატ IV-ის მატანეს მართლაც ეტყობა, რომ იგი აღწერილია „უცხის-და-უცხის“, ანუ ნაწილ-ნაწილად. როგორც ვთქვით, სუმბატის ისტორია მოულოდნელად შეწყვეტილია ბაგრატის შეფობაზე 1030—1032 წ. მატანეს ეს გაუგრძელებია, მაგრამ 1030—1048 წლებ-შუა მომხდარი ამბავი ან სულ არ მოუხსენებია, ან მეტად მოკლედ აღწერია (ქ-ცხ. 221—2); მაგალითად, ბაგრატის მიერ ფასლა I სულთანზე თავს დასხმა ჩვენის ქრონიკით 1029 წ. ბოროსესით 1030 წ. აქ უნდა შევნიშნათ, რომ ფასლა, წინააღმდეგ ბოროსესის აზრისა (Hist. G. 344), არ უნდა იყოს ფადალა, რადგან ამ შემთხვევაში სრულიად ირღვევა ქრონოლოგიური რიგი ქ-ცხაში (გვ. 221—3) აღწერილია ამბავთა. ხოლო ამის შემდეგ სრულიად იცლება სასათაო მოთხრობის: მოკლე შენიშვნა ვერც მატანედ იქცევა. რომ სომხის-ნებულა ნაწილი სუმბატის ქრონიკის ქ-ცხაში ნათურათი არა უგვიანეს 1076 წლისა, ეს ცხადია შემოსევენებულ ანუოფიის ციხეზე შენიშნვიდამ: ქ-ცხის 221 გვერდზე ნათქვამი: „მეორე ვამითან წარუხდა ანუოფიას მოაქაჲმდმდე ახსანთა მეფეთა“, ხოლო, არა უგვიანეს 1076 წლისა, იგი აუღია გიორგი მეფეს (ქ-ცხ. გ. 236), და მატანე რომ 1076 წლის შემდეგ ყოფილაყო დაწერილი, მაშინ ვერ იტყვია: „წარუხდა მოაქაჲ ახსანთა“.

ასლა ცხადია, რომ ჩვენს ქრონიკაში (138—162) მართლაც ერთი ნაწილი სუმბატის ქრონიკის ქ-ცხაში შეუტანიათ 1076 წლის წინეთ (და არა მე-XVIII საუკ.). ხოლო დანარჩენის მისის ნაწილისაგან რამდენიმე ცნობები, მდარეოდენ შეცვლით, შეუტანიათ მატანეში XII—XVIII საუკუნოებში. გარდა ამისა, რადგან მართლაც დედოფლის და Chronique armenienne -ს შორის საყურადღებო განსხვავება არ-სებობს, ამის გამო უჭველ-ქსდება, რომ ეს ცვლილება ქ-ცხის 1125—1646 წლებს შუა მომხდარა. ამ განსხვავებებთაგან განსაკუთრებით საყურადღებოა ის გარე-მოება, რომ Chronique arménienne-ში წა ნინოს ცხოვრება შეტანილია ასლად ჰოვხილ მეთუ საუკუნის ვარაინტით და არა მეტაფორასით, რომელიც შედგენილია XII საუკუნეში ნიკოლოზ კ-წისა მიერ (ის. შოა მღვ. მამთ ცხოვრება. № 170, გვ. 416—432). რის მომხმარებელია ეს?

თუ მეთუ საუკუნეში, როგორც ვთქვით (ის. ქვემო გვ. 116—8), „წიგნი ქართლის მოქცევისა... ვითარცა ტაღანტი, წინამძღუარითან დაფარული, შემდგომად მრავალთა წყლთა და უცმათ უზონანთ“, აქიდან იმალება აზრი, რომ წმიდა ნინოს ცხოვრება ქ-ცხაში ანუ მოკლედ ყოფილა შეტანილი და ანუ შეუტანიათ მეთუ საუკუნის შემდეგ, როდესაც ეს ახალი ვარაინტი აღმოუჩინათ. ქ-ცხაში რომ წა ნინოს ცხოვრება ასალ ვარაინტით სრულად შეტანილი ყოფილაყო, მკლად დასა-ჯერებელია, რომ ეს არ სცოდნოდათ შატერდის განათლებულ მწერალთა. თუ ახალი ვარაინტი ნინოს ცხოვრების ქ-ცხაში მეთუ საუკუნის შემდეგ შეუტანიათ

XXV

და ამ აზრს დავადგებით, მაშინ ისიც უნდა აღვიაროთ, რომ თვთ შემტანიც უნდა იყოს ის აზრენი კათალიკოზი, რომელიც მართლაც მეათე საუკუნის დასასრულს სწავლავდა (იხ. ქვემო გვ. 79; 309), რომელსაც შეუდგენია ისტორია „განყოფისათვის სომეხთა ქართველთა ეკლესიისაგან“ და ზრუთევე გრცელი ისტორია საქართველოსი. ამ ისტორიადგან გზის ანტონ I-ის მიერ ამოკრებილი ცნობები სულში ქონია თეიმურაზ ბატონიშვილს, რომელსაც, როგორც გვითქვამს, რამდენიმე ამ ცნობათაგანი აქა-იქ ჩაუკრებია თვთ ქ-ცხბაში. ეს თეიმურაზის მიერ ქ-ცხოვრებაში ჩაკრებული ცნობები თათქმის სატყვა-სიტყვით ეთანხმება ქართლის-მოქცევის ცნობებს და უმეტეს ქლოფს, რომ აზრენ გზს ქართლის მოქცევიდან ამოუღია იგი. გარდა ამისა აზრენის ისტორიულ წყაროებში მოხსენებულია მისგანვე შედგენილი თვთ წაწახის ცხოვრება (მეათეკელს მაქმართავ თეიმურაზ ბატონიშვილის „ისტორიას“ გვ. 49, 83, 105, 110—111, 146, 178).

VI

სანამ შემოხსენებულს აზრენის მიერ შედგენილს სქართველოს ისტორიას კერ განვიხილავთ, მინამდა გადაჭრითი თქმა არ შეგვიძლია იმისი, თუ ეისგან უნდა იყოს შეტანილი ქ-ცხბაში წაწახის ცხოვრება ახალ-კარიანტით. ხოლო ის კი სავულის-სმებელია, რომ წაწახის ცხოვრება მე-VII—VIII საუკუნის ქ-ცხბაში სხვა კარიანტით უოფილა შეტანილი და როგორც სწახს, თვთ ამ დროიხილეს ქ-ცხბას სრულად ის სხვ არ ქქონა, რომელიც აქს მას *Cronique armenienne*-ის და მართამ-დგოფელის ქ-ცხბაში. ამ აზრის დამსახუთებული სავანი არის ახლად ნამუკნა „მოქცევა ქართლისა“.

ეს ახალი ქრონიკა უმალესის ყურადღების და შესწავლის ღირსია, რადგან იგი ამოკება მეათე საუკუნის ხელნაწერში და მოგვითხრობს, თუმა ფართად მოკლედ, სქართველოს უმალესს ამავს აღექსანდრე მაკედონელის შემოსვლის დროიდან მეათე საუკუნის დასასრულამდე. მასსადამე ეს ქრონიკა მართესიო საბუთის ქ-ცხბის ცნობების შესამოწმებლად და გასასწორებლად. ეს მრავალ-მნიშვნელობა ამ ქრონიკის გქქონდა ჩვენ სხვში, რადესაც ჩვენ 1888 წელს ეიტვართთ მტ სელ-ნაწერის რიგინად გადაწერა, და რადგან მისი ტექსტი აქა-იქ სრულიად გადასული იყო, ზოგან გაფუჭებული ანუ დაწრილული, ამის გამო არა მტრედი შრომა და დრო მოკნდომთ ამ გაფუჭებულ ტექსტის აღდგენასა. რადგან ზოგიერთი ზირი გაფუჭებულ ადგილებს სველის ჩერთ ანუ ნერწყვით გადარესენ ხოლმე და ამით უმეტესად აწრიდებენ ანუ სრულიად ქშლიან უმისოდაც დაწახნებულს ტექსტს, ამისგამო ჩვენ სავაროდ ვენათ და ჩვენგან აღდგენილი ტექსტი ამვე წიგნის ამშებზე დავწერთ. ჩვენგან აღდგენილი ტექსტი ქართლის მოქცევი-სა წაწახის ცხოვრებითურთ, განსვენებულის დ. ბაქრამის წინადადებით, რომელმაც მომანდო მე ეს შრომა, ჩვენ წირუდგანიუ „ყოვლად-წმიდის ღვთის-მშობლის მშობას“, რომელსაც აქს საველესიო მუყეუმი. „მშობამ“ განიხილა რა ჩემი რვეუ-

ლი, ერთ-სმად გადაწყვიტა მისი გამოცემა, რასათვის მასწინე გადასდო 150 მსკ-თი; მისი გამოცემა მე მომინდეს და რეგულარ დაძაბურუნეს. ამზე შედგარი ოქ-მა (1889 წელს; 3 თებერვალს: ჟურნალი «მომბისა» № 3), ევალა მწკერთაგან და მათ შორის თვთ განსკენსეულის დომიტრი ბაქრაძისაგან და ჩემ-განაც სელმოწერილი, დამტკიცებულ იქნა საქართველოს ექსპონსისის ზღ-ლადისაგან. — ეს თვთ ის რეგულია, რომელზედაც ნ. მთვარელიძელმა მბრალა მე და დ. ბაქრაძეს, ვითომ სკენ (ე. ი. დ. ბაქრაძეს და მეც) შემოგომის 1889 წლისას კერძო კანისთვის გუთსოკუბინის იგი გამოსაცემად. რამდენად დასაყრებუ-ლია ის, რომ სსოგადობის ეუთხილი რეგული, მთავრობისაგან გამოსაცემად სკენდა გამომცემული, სკენე (ე. ი. მე და ბაქრაძეს) კერძო კანისთვის დატკეპთის გამოსაცემად, ამისი განტკერება და გამონობა თვთ მკითხველისთვის მიგვიხდევია. მაგრამ რადგან დ. ბაქრაძე ცოცხალი არ იყო მასწინ, როდესაც მას ესეთი ბრალი დასდევს, ამისგან მოკალედ ვრანც, განსკენსეულის არტეოლოგის ზატეის აღსა-დებნად, გამოვცხადო, რომ ამ დიდალ სათავილო ბრალში დ. ბაქრაძეს წილი არ უძევს. დანახუნზე კსდუმსეთ. სოლო ეს კი ცხადია, რომ ის რეგული სკენგან აღდგენილის ტექსტითურთ სელში ქტინია ბ-ნის ე. თაყაიშვილს, რომელსაც ორ წიგნთ გამოუფა იგი და სკენი სსელა მანც არსად გუცხადებია; წინააღმდეგ იმი-სა, მთელი შრომა მარტო თავისთვის მიუწერია, თვთ სკენი რეგულიც, მას სკენთვის არ დაუბრუნება გამოცემის შემდეგაც და მოლოდ შარშან 1892 წელს დაუბრუნე იგი კანონიარად. — აღმოჩნდა, რომ ბ. ე. თაყაიშვილს, სემწესაროდ, ძელ-ზე გადაუმასხინება ტექსტი «ქართლის-მოქცევის» (როგორც ეს ზირკლად ნათ-ლად აღმოჩნდა მ. ჟანაშვილმა წიგნაკში «აღუადგინე»), და ეს იყო მიზეზი იმისი, რომ სკენ საჭიროდ ეცნათ მისი: ზირკელის ნაწილისა (ქართლისკების) შეურცელად და განმარტებით გამოცემა. რადგან ეტრატის სელ-ნაწერში ტექსტი ქართლის-მოქ-ცევის ორ-სკეტად არის დაწერილი, ამისგან სკენც ორ-სკეტადვე დაუბტდეთ და არც ქარაგმები გაკსენათ (ქარაგმების განმარტება ის. ამ წიგნის ბოლოში). მაგ-ტარს მკითხვისას საისტორიო და სალიტერატურო ნაშთს, სკენის აზრით, ესრე-თი გამოცემა შეჰფერის.

რა ცნობებს და აზრებს გაძლევის «მოქცევაჲ ქართლისაჲ» სკენის კითხვის შესახებ? რამდენად გამოსაყენებელია იგი «ქართლის-ცხოვრების» კრიტიკულად გან-ხილვისა და შეცნაერულად გამოკვლევისთვის?

ამ კითხვების სახსნელად საჭიროა დაწერილებით შეეუდართო ეს სახად ზო-ენილი წყარო ევალა საისტორიო წყაროებს და თვთ არსენ კათალიკოზისის საქარ-თველოს ისტორიას, რომელსაც, როგორც დაბამტკიცეთ, ამ წყაროთი უსარგებლნია. სანამ არსენ კრის ისტორიას ვერ ვიპოვით, მანამდის სკენ ვრცელს და გადატრიდს ზასუსს ვერ მივცემთ ზემო დასმულს: სკეითხაგებზედ. სოლო მანამდე საჭიროდ ვრანცთ გამოუთქვით სსოგადო სკენი აზრი, რომელიც დაჭბდა ამ სახლ-წყაროდს სსება საისტორიო წყაროებთან ზირკელმა შედარებამ.

«მოქცევაჲ ქართლისაჲ» განიყოება ორ უმთავრეს ნაწილად, რომელთაც ერთ-

მანეთთან შეტად სესტი შინაგანი კავშირი აქვთ. ზირეკლს ნასეკარში მოკლედ მოთხრობილია საქართველოს ამბები აღეჭრინდრე მკვედონელის შემოსევიდამ მათი საუკუნეშიდის; უმთავრესის ნაწილს ამ ნასეკრისას შეადგენს მოთხრობა წა ნინოს ქადგებით მარან მეფის და ქართლ-კახეთის მოჭტეკეზე; სოლო მეორე ნაწილში ანუ მეორე ნასეკარში ვრცელად აღწერილია თვთ წა ნინოსგან მოთხრობილი მისი ეინაობა, აგრეთვე სოლომე უკანამელის, სიდიონიას, აბათარ მღვდლის და იაკობ ენისკოპოსის მიერ აღწერილი ამბები წა ნინოსგან ქმნულის საქმეებისა. შესანიშნავია, რომ წა ნინოს ცხოვრება, ზირეკლს ნასეკარში მოთხრობილი, თვალ-საჩინოდ განსხვავდება მეორე ნასეკარის მოთხრობილისაგან შინაარსით და ქრონოლოგიითაც. სოლო ზოგი ცნობები ზირეკლის და მეორე ნასეკარის ერთი მეორის წინააღმდეგნი არიან, მაგ. წა წინო ზირეკლში იწოდება, ტყვედ; „აიო იგი ჰრომი მთაკარი, და თვთ მოკლეო გზა თვისა და ექმნეს კურნებანი და მოწყენულ აიო საბერძნეთა“... სოლო მეორე ნასეკარში, კრცელს მის ცხოვრებაში, ნინო იწოდება კოლასტელის ზამფონის ასულად, ტომით კახადუგიულად. აქიდამ საფუძველი გეძლევა დანდვით ის არის, რომ ზირეკლს ნასეკარში მოთხრობილი წა ნინოს ცხოვრება სსკა წყაროდამ უნდა იყოს ამოღებული, სოლო მეორე ნასეკარში მოთხრობილი—თვთ მატანე. გარდა ამისა იგივე გარემოება ჰხადებს ჰროს, რომ ზირეკლი უძველესი უნდა იყოს მეორეზე და უკანასკნელის ზედ-გაულების გარეშე დაწერილი.—ჩვენს ქრონიკაში მოჭტეკული ნინოს ცხოვრება, ამ საიარად, შემოკლებული ზირა უძველესისა წა ნინოს ცხოვრებისა.

ამვე ქრონიკის ქცხოვრებასთან შედარებაში დაგვარწმუნა, რომ მათ შორის, დიად საუფრადლებო თანხმობასთან, ზეერი თვალ-საჩინო განსხვავებაც სჩანს. სოლო როდესაც ესე ქრონიკა ჩვენ შეუდარეთ იმ ისტორიულს ცნობებს მირიანის მეფობადამ სტეფანო II-ის მეფობაშიდა, რომელიც ზედ მასდეის ევლა კარიანტებს წა ნინოს ცხოვრებისას (რამდენიმე ნაწილი ამ ცნობებისა ის. ქვემო გვ. 50; 58; 77; და «სამოთხე» გვ. 153—5), მასინ დაერწმუნდით, რომ მათ შორის იზოკება მრავალი საუფრადლებო თანხმობა. მაგრამ ამ თანხმობათგან ევლაცხე შესანიშნავი ის არის, რომ ორად წყაროებში ეს ისტორიო ცნობები ერთნაირად წუდება მამადანთა გაძლიერების ამავსე (ის. გვ. 58; 71). რადგან, როგორც ქვემო გვითქვამს (გვ. 69, შინაშ. № 136), ძველი დედანი ჩვენის ქრონიკისა აქმდა ეოფილად მოყვანილი და დანარჩენი მერე გაუგრძელებათ, როგორც მეორე გაგრძელებული რამდენითავე ცნობით ზირეკლი წყაროც (ის. ქვემო გვ. 77—8). ამ შედარებათგან და სსკა შერილმან ნიშნებისგან ჩვენ ის ჰროს გამოვიტანეთ, რომ ქრონიკა ქართლის მოჭტეკისა უნდა იყოს შემოკლებული ზირა უძველესისა სკელებისა მატანისა. როგორც საეკლესიო მატანეს შეეფერებოდა, ამ მატანეში უმეტესი უფრადლება მიჭტეკული ჰქონია სარწმუნოებრივ ცხოვრებას ერისას, და ამით უნდა ახსნას ის საუფრადლებო მოკლეობაც, რომ ამ მატანის შემოკლებულს ზირში, ანუ ჩვენს ქრონიკაში, უფრო დაწერილებითი და ტეშმარიტი ცნობები იზოკება ვიდრე „ქართლის ცხოვრებაში“ ძველ კერებზე და კერზო-მასწერებაზე და

ველა იმ ცისე-ქალაქებს, რომელშიც აღმართულნი იყვნენ უმაკრესნი სამეფო კერანი, იმავე მიზეზით ამ საეკლესიო მატანეს დიდი უურაღლება მოჰქცევია წაგოსტანტინე დიდის ქრისტიანობად მოქცევაზე, ქრისტეს ჯვარის ზოგნაზე და წმიდა ნინოს მიერ ქართველთა ერში ქრისტიანობის შემოღებაზე; ამ ამბებს სწრაფი თითქმის ნახვეარი მთელის ქრონიკისა. შემდეგია მეფე მოქმედებაშიც უურაღლება მოქცეულია თითქმის მხოლოდ საეკლესიო ამბებს.

ამ საეკლესიო მატანედამ ამოკრეფილი ცნობები, როგორც სწავს, ქცხბაში შეუტანიათ აჭა-იქ. ეს განსაკუთრებით ეტეობა ბაქარის და მირდატის (და რამდენადმე თვით მირიანის) ცხოვრებათა (ქ.ცხ. 101—2), რომელნიც სიტყვა-სიტყვით და თითქმის მთლად ამოღებულია საეკლესიო მატანედამ (საკვ. მუხ. სელ-ნაწ. №№: 170, 160, 130 და სამოთხე გვ. 153—4). დაწვრილებითს დასაბუთებას ჩვენის აზრისას ამ წინასიტყვაობაში ვერ გეტყვირთვლობთ, სოლო ის კი უნდა შევნიშნოთ, რომ ჩვენის აზრით, ზემოხსენებული საეკლესიო მატანე, რომელიც ზედ-მისდექს წა ნინოს ცხოვრების ველა კარიანტებს, შემოკლებულია შემდეგს დროებაში: მირდატადამ კასტანე მეფემდი სრულიად გამოშვებულია ამბები და მხოლოდ მოხსენებული მოკლედ: „სოლო შემდგომად მირიანისა მათე მეფე იქმნა კასტანე გარგასალ“. კასტანეის ცხოვრება აღწერილია თუმცა უფრო ვრცლად, მაგრამ თანხმად ჩვენის ქრონიკისა და განსხვავებულად ქცხბისკან. ეტეობა, რომ ვრცელს საეკლესიო მატანეს, რომლის შემოკლებული ზირა აზრის ქართლის მოქცევის ქრონიკა, შემდეგი სასე ქქონია: შესავალის მსგავსად ამ მატანეში მოუქცევიათ ძველ ისტორიულ წიგნებიდამ ამოღებული და აჭა-იქ შეკეებული ცნობები ქართულთ კერძ-მასხურ მეფეებზე, რომელთაცნ შთამომავლობა წა მეფე მირიან და თვით კერძებზე და საკერძო ცისე-ქალაქებზე. ამ ცნობებით მემატიანეს სასეში ექნებოდა დაესურათებინა ის ზნეობრივი დაცმა და გონებრივი წყვდიადი, რომელშიც იმყოფებოდენ კერძების ერთგულად მოსამსახურე წარმართნი მეფენი, რათა მით უმეტეს ბრწყინვალედ აღმოეჩინა ღვაწლი წმიდისა განმნათლებელის ნინოსი, აღმაშენებლობითი მნიშვნელობა ასაღის ქრისტეს სეულისა და ძლიე ჯვარისა; —ამას იქით ვრცლად იქნებოდა მოთხრობილი წა მირიანის ცხოვრება და ნინოს მიერ ქართლ-კახეთის მოქცევა. შემდეგია მწერალთა თავ-თავის დროსე განუგრძელებით მატანე და აღუწერიათ მეფობა უმეტესად გამოჩენილთა სელმწიფეთა და მთავართა და მათი ეკლესიური ღვაწლი მაჰმადიანთა საქართველოში შემოსევიდე (716—717 წ.), სადაც შეწვევითა ეს მატანე. მაგრამ მეტსრე საუუენის დასასრულში დანის გაუგრძელება ეს მატანე, და მოკლე სია კრისთავთა და მეფეთა შეუტანია თავის დრომდი, სოლო მატერდელ მწერალთა ეს სია მოუუენიათ მე-X სეუენემდი. შემდეგს დროებაში, როდესც უმეტესი ნაწილი ამ ცნობებისა ქცხბაში შეუტანიათ და თვით წა ნინოს ცხოვრება სხვა უფრო ვრცელის კარიანტისა მიუღიათ, ამ საეკლესიო მატანეს წინანდელი ისტორიული მნიშვნელობა და სასეც დაუკარგავს: ნინოს ცხოვრება ასაღ-ვრცელ კარიანტის მეტაფრასით უწერიათ, წარმართთა მეფეთა ცხოვრება გამოუკლავიათ, სოლო მირიანის შემდეგთ მეფეებზე მხოლოდ ის მოკლე ცნობებიდა დაუნაწი-უნებიათ, რომელსაც

აწ გზოულობთ ყველა „ჭართლის მოჭრევის“ კარიანტებში.

უკანასკნელ ისიც უნდა დავეუბნოთ თქმულას, რომ მარიამ დედოფლის ჭცხო-კრებაში და თვით ჭართლის მოჭრევაშიც რამდენიმე ცნობები დაურთავთ მე-IV საუკუ-ნის აგათანგელის მიერ აღწერილის სომეხთა მოჭრევისაგან, როგორც ამას აშკარად დანინახავს ყველა, ვინც შეადარებს ჩვენს „ჭრონიკებში“ ჩართულს (გვ. 19—27) ნა-წყვეტს აგათანგელის მატანიასა ჭცხბას. ამ მიზეზისაგანაჲ ძველს საეკლესიო მა-ტიანეს ჭართლის მოჭრევისას რამდენადმე სახე შესცვლია.

VII

ზემოხსენებულ წყაროებთან შედარებით ჩვენ, რამდენადაც შეიძლება, გამო-ვარკვეთ უწინდელი სახე ჭცხბას იმ ნაწილისა, რომელსაც ჩვენი ჭრონიკა ესება, ე. ი. უძველესის დროიდან თამარ მეფის სიკვდილამდე. ამ გამოკვლევაში ჩვენ ნა-თლად თუ მიგნებით ვუჩვენეთ ის, თუ ვის რა დაურთავს ჭცხბაში შემდეგს დრო-ებში და, ღახლავებით მანც, რა სახე ჭჭონია ძველად ჩვენს მატანეს. ახლა საჭი-როდ ვთვლით შევესოთ თუთ შინაგანს ნიშნებს ჭცხბისას და ამ ნიშნებით, შეძლე-ბისამებრ, გამოვიკვლიოთ ის, თუ რა წყაროებიდან და როგორ უნდა შედგენილიყოს ჩვენი მატანი უძველესის დროიდან თამარ მეფის სიკვდილამდე (დანარჩენს ნაწილს ჩვენ გაგარკვეთ მეორე წიგნში). ამ კითხვის გამოკვლევის რამდენადმე გაკვიადვი-ლებს ისიც, რაც აქამდე გაითქვამს ჩვენს მატანეზე.

აღებული ნაწილი ჩვენის მატანიას შეიძლება გაიყოს ორ ნასკერად: აზრილ მე-ფის სიკვდილამდე (ჭცხ. 15—184) და აქიდან თამარ მეფემდე (ჭცხბა გვ. 184—338).

ზირველი ნასკვარი დაბოლოდება (გვ. 184) შემდეგის მეტად საყურადღებო ფრასებითა, რომელიც იბოკება ყველა ახლამდე ცნობილ კარიანტებში და თვით ზე-მოსხენებულს *Chronique arménienne*-ში (Add. p. 50—51): „ხოლო წიგნი ესე ჭართველთა ცხოვრებისა ვიდრე ვასტანგისადმე აღიწერებოდა უამითი-უამად. ხოლო ვასტანგ მეფისითგან ვიდრე აჭამომდე აღწერა ვუჟანშურ ვუჟანშურიან-მან, მმისწულის ჭმარმან წმიდისა აზრილისამან, ნათესავმან რეკისამან, მირიანის მა-სამან; და ამიერითგან შემდგომთა ნათესავთა აღწერონ, ვითარცა ისიღონ და წინა-მდებარემან უამმან უწყებად მოსცეს განებასა მათსა ღეთივ განბრძნობილსა“ (ამ ვუჟანშურზე იხ. ჭცხ. I, 179 და Hist. G. I, livr. I, p. 256, n).

ჭცხბაში მართლაც მოიპოვება იმისი ნიშნები, რომ ეს ნაწილიც ჩვენის მა-ტანიას დაწერილია „უამითი-უამად“, ე. ი. სსვა-და-სსვა დროს და თანამედროვე-თაგან, რომ იგი შედგენილია სსვა-და-სსვა ჭრონიკებისაგან. „უამითი-უამად“ დაწერა ჭცხბას იმაში ეტეობა, რომ ზოგთა მეფეთა ცხოვრება ვრცლად აზრის მოათნობი-ლი, ხოლო ზოგთა მეტად მოკლეა; თუმცა ეი, როგორც იმავე მოკლე შენიშნე-ბიდან სჩანს, მათი მეფობა მდიდარი ყოფილა აშეებით. დაწერილებითი გამოკლე-ვა ამ კითხვისა შემდეგისთვის გარდაგვიდვია, ხოლო აქ რამდენსამე აზრს დაგდებთ.

ქ.—პირველი ნაწილი ქ-ცხბისა (გვ. 15—26) აღექვანდრე მაკედონელის შემოსელებამდე, როგორც ქვემო გვითქვამს (გვ. 5—10), ამოღებულია „ნებროთიანიდგან“, რომელიც არის უძველესი მატანე როგორც ქართულთა, ისე სომეხთა და სპარსთა („ნებროთი იყო პირველი მეფე ყოვლისა ქვეყნისა“ ქ-ცხ. გვ. 17).—როდესაც ამ „ნებროთის წიგნიდამ“ ანუ „ნებროთიანიდამ“ ქ-ცხოვრებაში ცნობები შეუტანიოთ, შიგ-და-შიგ სხვა ცნობებიც ჩაურთავთ სპარსეთის ისტორიადამ. ამას ასაბუთებს ფრასები: „ესე ვითარი წერილ არს ცხოვრებასა სპარსთასა“ (გვ. 23); „შეოშ მოიგლა თურქეთს, ვითარცა წერილ-არს წიგნთა სპარსთა ცხოვრებასას, არა ყოველი მართალი, არამედ უმრავლესი ტუეილი“ (გვ. 24). სოლო ფრასები: „რომელი ზემო აღწერეთ“ (გვ. 19; 22) იმას უნდა ეკუთვნოდეს, ეისაც „ნებროთიანიდამ“, „სპარსთა სსოვრებადამ“ და თითო-ოროჯ სხვა წყარუბადმ შეუდგენია ეს ნაწილი ქ-ცხბისა. სპარსთა ცხოვრების გაუღეს სჩანს უფრო 23—26 გვ.

„ნებროთიანიდამ“ ცნობები მერმე უნდა შეეტანათ: უძველესს ქ-ცხბაში რომ ეს ცნობები არ ყოფილა შეტანილი, ამისი დამასაბუთებელი არის ქრონიკა „ქართლის მოქცევის“, რომელშიც ეს ცნობები არ იშლება. მეკლს მატანეში რომ ეს ცნობები ყოფილ-იყოს შეტანილი, მნელად დასაყურებელია, რომ „ქართლის მოქცევის“ ცალის სიტყვით მანინ არ მოქსენებანს ეს მეტად საყურადღებო უძველესი ხანა ჩვენის ისტორიისა. სჩანს, რომ უძველესი ჩვენი მატანე დაწვებული ყოფილა აღექვანდრე მაკედონელის შემოსევის ამით, რომლითაც იწეება „ქართლის მოქცევის“ ქრონიკაც. მართლაც, მაკედონელმა მეფემ პირველმა ჩაჭურა მკვიდრი სამხრეთი ჩვენის მეფობისა: აქამდე ნაწილ-ნაწილად და მრავალ მწერელ სამეფოდ ანუ სამამასხდისოდ დაყოფილი ქართველთა ერი მან პირველმა შეაერთა ერთ დიდ სამეფოდ და ერთი მეფე დაუყენა. აქიდან დაიწყო სამდილი ისტორია სქართულომსა, სოლო აქამდინ ჩვენს მატანეს მითოლოგიური სსხე აქეს; სოლო მითოლოგიური ნაწილი ყველს ერთა ისტორიაში მერეა შეტანილი და, რასაკვირველია, ჩვენს მატანეშიც მერე იქნება ჩაწერილი მოხსენებულ წყაროთაცან. გარდა ამის მარამ დედოფლის ქ-ცხბაში, გარდა „ნებროთიანის“ ცნობებისა, შეუტანიათ, რასაკვირველია შემდეგს დროებში, ის ცნობებიცა წმიდა მამების ნაწერებადმ (ეფრემისი, ბასილისი, კეკელისი) და დაბადების წიგნიდამ, რომელნიც ჩვენ ზემო ჩამოვთვალეთ (გვ. XXI).

ჟ.—მეორე წყარო ანუ მატანე, რომლისაგან შეუდგენიათ ქ-ცხბა, არის ისტორია აღექვანდრე მაკედონელის შემოსევისა, ახოს და ფარნავაზის მეფობათა (ქ-ცხ. 26—32). ამის იქით, სჩანს, მერმე გაუგრძელებათ სსხე ქრონიკებით. მტერე საფუძველი გვაქვს ვიფიქროთ, რომ არმკენიანათა მეფობა (გვ. 35—47) სსხე წყაროდმ შემოუტანიათ და ორ-მეფობანიც მერე გაუგრძელებათ (47—56). აქც თითო-ოროჯ ცნობები მერე შემოუტანიათ ბერძენთა ანუ სპარსთა ისტორიადამ (მაგ. გვ. 28) და საკვლესიო მატანედამ. ამ უკანასკნელადმ შემოტანილია ის მტერე ცნობაც ქრისტეს დაბადებაზე (ადერეის მეფობაში) და ანდრია მოციქულის

ქალაქებისა, რომელიც ჩართულია ქ-ცხბაში გვ. 32, სტრიქონი 11—23, სიტყვი-
დამ: „ხოლო ზირეულასა... სიტყვამდე: „საჟულისანი მანდო“ ხოლო ამ სიტყვას
ვეელს კარიანტებში, გარდა თეიმურაზის კარიანტისა (ველს. მუშეუმის № 131,
მეგრულიისაში, გვ. 26) ზედვე მისდევის: „და წარვიდეს კლიოზ მცხეთელი და ღოს-
გინოზ კარიანსელი და დასედეს ჟუარცმას უფლისასა, და მუნიო მოიდეს კაროთი
უფლის კლიოზ მდელმას, კითარცა წერილ არს ესე განცხადებულად
მოქცევისა შინა ქართლისასა“. ხოლო ანდრია მოციქულის ცხოვრებადში
ჩაკერებული უნდა იყოს შემდეგი ფრაზები ქ-ცხბისა, გვ. 42, სტრიქ. 2: „ამისვე
ადრევის მეფობასა შინა მოვიდეს ათორმეტთა წთა მოციქულთაგანი ანდრია“ (და
ამას ვეელს ზემოთსწავლული კარიანტები ზედვე უმატებენ) და სვამონ კანკელი ქალაქსა
ნაოლმისასა, სოლკასსა ბერძენთასა. ხოლო ანდრია მოაქცია მეგრელნი და წარვიდა
გზასა კლარჯეთისასა. ხოლო ესე“ (შედ. ქ-ცხ. 42, შენიშ. № 2.—ამას იქით,
როგორც ქ-ცხბაში, გვ. 46, სტრიქონები: 5—8; სიტყვამდე: „ხოლო კითარცა“,
იმ განსხვავებით, რომ „ქართუელნი“ არ სწერია).

ცხადია, რომ ეს ცნობები ქ-მოქცევის მეტაფრასილად არის შეტანილი ქრის-
ტიანე შწერაღისაგან და ძველს ადრევის მეფობის ისტორიაში არ იქნებოდა, რად-
გან წარმართი მემტანე ამ გეაქს აზმებს ყურადღებას არ მიაქცევდა, და თუ ქ-ცხბაზე
ამ მოთხრობათა წყაროდ გვიჩვენებს „ქართლის მოქცევას“. ეს ადგილი თითქმის
სიტყვა-სიტყვით ეთანხმება წაწინოს მეტაფრასს (ველ. მუშ. № 170, გვ. 343;
№ 160, გვ. 278) და თუ Chronique armenienne-ის მოთხრობას (Addit.
p. 13). უკანსსწავლული გარმოება გვიმტყინებს, რომ ეს მოთხრობანი XII საუკუნეში
შეტანილნი ყოფილან; ხოლო თეიმურაზ ბატონიშვილის მთელი მეტაფრასი შეუტანია,
როგორც უკვე გავითქვამს (გვ. XI). ამ ნაირად ცხად ქსდება, რომ უძველესს ადრე-
ვის ცხოვრებაში, ანუ თანამედროვეთაგან აღწერილს მისს მატანეში მხოლოდ ის
ცნობები ყოფილა, რომელად ამ ადგილების გამოკლების შემდეგ დაგვიჩვენა, სხელ-
ლობრ 9—11 სტრიქონები 39 გვ., 1—3 სტრიქ. 32 გვერდისა (სიტყვამდე: „ამის-
ვე“) და 4—14 სტრიქ. 47 გვ.—ამავე მიზეზით ჩვენ გვგონია, რომ მოთხრო-
ბა რეკ-მართლეს ქრისტეს საჟულის მეცნიერებაზე (გვ. 56) მერე უნდა იყოს ჩარ-
თული ქრისტიან შწერაღთაგან (Chronique arm. Add. p. 17) შემდეგს საჟუ-
ნოებში. ეს აზრები რომ ძველს მატანეებში წერებულყოფოს, დასაჯერებელი არ არის,
რომ ქართლის მოქცევის ქრონიკაში არ შეეტანათ ეს ცნობები.

ამ ისიც უნდა შევნიშნოთ, რომ ეს ნაწილი ქ-ცხოვრების საესა ისეთის ძვე-
ლის სიტყვებით და ფრასებით (მაგ.: „გარსამატ“, „დრამა სკითა დავსცეთ“, „მგო-
სანნი გლოკისანი“, „მიკედარნი და ქეითინი“, „მეზრცხლნი“, „საჟმი“, „მოხსადა“,
ე. ი. მოუწოდა, „დამართებით“, ე. ი. პირ-და-პირ, „ოთავის თაჟ ბრძოლა“ და სხ.),—
რომელნიც შექმენის უძველესს დროებს. ამასთან ზოგათა მეფეთ ცხოვრებაში ისე-
თი დაწვეილებითი მხარეებია აღწერილი, რომელიც შეეფერება მხოლოდ თუთ.მხილ-
ველთა ანუ თანამედროვეთ.

II, —მესამე მატანე ანუ წყარო ქ-ცხბისა არის ცხოვრება მირიანისა და ქარ-

თლის მოქცევა (ქ.ცხ. გვ. 57—101). ეს ორივე მოთხრობა წინეთ ერთად უოფილა შერწყულია, როგორც ეს სწანს ქართლის მოქცევის ქრონიკისაგან, ამ ძველ მატანის შემოკლებულ პირისაგან (იხ. ზემო გვ. XVII). რასაკვირველია, ეს საეკლესიო მატანე თავ-და-ბირველად ერთად-ერთი წყარო იქნებოდა მირიანის და ბაქარის მეფობათა. მაგრამ რადგან ეს მატანე აღბათ იმდენად ვრცელი არ უოფილა, როგორც შეშენიდა მასში აღწერილ ღირს-სახსოვარ ამაბეს ქართლის მოქცევისას, ამის გამო შემდეგს დროებში ეს მატანე შეუმსიათ სხვა-და-სხვა ცნობებით: ბირველი ნაწილი ამ მატანისა (ქ.ცხ. გვ. 57—64) შეუმსიათ „სომეხთა მოქცევისაგან“ (აგათანგელისა), საიდამც ცნობები ამოუკრეფათ რამდენადმე შემოკლებით (შეადარე ქ.ცხ. 57—64 და ეს წიგნი გვ. 22—6). ამ წყაროს თვთ ქ-ცხსაც გვიჩვენებს, გვ. 64: „აჲ წერილ არს... ცხოვრებასა სომეხთასა“. რამდენიმე ცნობები ამ მატანეში (როგორც თვთ ქ-ცხსა გვიჩვენებს: გვ. 63; 57) შემდეგვე შემოუტანიათ ბერძნთა და სპარსთა ისტორიიდან. სოლო მეორე ნაწილი ამავე საეკლესიო მატანისა (ქ.ცხ. გვ. 64—101), სადაც მოკლედ უოფილა აღწერილი წა ნინოს მიერ ქართლის მოქცევის ამბავი, სრულად ამოუღიათ და მის მატერ ქ-ცხსაში შეუტანიათ ვრცელი მოთხრობა წა ნინოს ცხოვრებისა ვერ თვთ მატანით (როგორც სწანს *Chronique armenienne*-საგან, სადაც წა ნინოს ცხოვრება ბირველის ბირით არის მოთხრობილი: იხ. ზემო გვ. XII) და შემდეგ (XII—XVI საუკუნეში)—მეტაფრასით. ეს ნაწილი ქ-ცხსისა ასლამდინაც თითქმის სიტყვა სიტყვით ეთანხმება ეველ ცნობილ ვარიანტებს ქართლის მოქცევისა და მხოლოდ მცირედ განეჩნება თვთ მატანეს ქართლის მოქცევისას ანუ ასლ ვარიანტს წა ნინოს ცხოვრებისა.

ბირველი ნაწილი, ანუ მირიანის ცხოვრების აღწერა, ამ მიზეზის გამო, თვლსაწინად გადასმინიკებულია: 1) სხვა-და-სხვა წყაროთაგან ამოღებული ცნობები უსერხულად მიუბათ ერთმანეთისათვს და ამისგამო წარმომადგარს ის შეცდომები და წინაუქმობა ანუ ანსრონიზმები, რომელიც ბროსსემ აღმოაჩინა მირიანის ცხოვრებაში (*Hist. G. livr. I, 1. p. 78—89*; იხ. შენიშვნები); 2) გარდა ამისა, რადგან ქრისტიანე მწერალს მოუწინდებია წა მირიან მეფის განდიდება, ამ მიზეზით ძველის მოკლე მატანის მოთხრობა მირიანის ღვეის შეიღობაზე (ე. ი. ფარნავაზიან-არშაკუნიანობა მისი) უარ უყვია (იხ. ჭეგო გვ. 81—82) ვრცელი ამბავი აღუწერია (ქ.ცხ. გვ. 60) მირიანის სოსროანიობისა (არწილ მეფის ცხოვრების აღმწერიც მირიანს ჭსადის სოსროს შეიღად, ქ.ცხ. 173). საიდამ ამოუღია ეს ამბავი მესტანეს, არა სწანს, მაგრამ ცხადია, რომ ძველს მატანეში ეს ამბავი არ წერებულა.—როგორც საეკლესიო მატანე ქ-ცხსის შენიშნისაგან (გვ. 57) ქრისტიანე მწერალის კალამი თვთ სთათურსაც ამ მატანისას ეტეობა: „სოლო აღექსინდრეს მეფობითგან ესე უოკელნი მეფენი (მირიანამდი)... ივექეს კერპთ-მსასურა“ (ქ.ცხ. 57, სტრიქ. 7). ეს ფრასა წინ მიუძღვის უგანასენელი კერპთ-მსასურ მეფის ასოგატურის ცხოვრებას, და გვაფიქრებინებს, რომ აქიდამ უნდა იყოს ქრისტიანე მწერლისაგან გადაკეთებული მირიანეს მატანე. სოლო თვთ მირიანის ცხოვრება მირიამ დედოფლის ქ-ცხსაში იწ.

ეებს შემდეგის სათაურით: „თავი მეორე: ქართლის შემოსევა სპარსთა და მეფობა მირიანისა“, და უმეტესი ნაწილი ამ თავის მოთხრობისა ამოღებულია მოსკოვების აკათანგელის ისტორიადან. როგორც გვითქვამს, მირიან დადგომ. ქ-ცხბა თავებზე არ არის დაყოფილი და ამას გამო მირიანის მეფობის სათაური გვაფიქრებინებს, რომ აქედან სხვა მატანიით და შემდეგს დროებში არის შემოტანილი ეს ცნობები.

ქართლის მოქცევის ქრონიკიდან ანუ უძველესის საეკლესიო მატანიდან ცნობები შეურწყვით ამ ახალ ცნობებთან (მაგ. შეადარე ქ-ცხბა გვ. 63 და ეს წიგნი გვ. 27); მაგრამ შემდეგს დროებში უმეტესი ნაწილი ამ ცნობებისა, როგორც სჩანს, ისევ ამოუღიათ, რადგან უცნაოთ მათი უსერსულობა. მაგალითად ვუჩვენებთ მხოლოდ ერთს საუურადღებო შემთხვევას: Chronique arménienne (Add. p. 18), როგორც ქართლის მოქცევის ქრონიკა, აღრიცხავს მირიანემდი 28 მეფეს (ხოლო ქ-ცხბა 23-ს). აქედან ცხადია, რომ მე-XII საუკ. ქ-ცხბაში კიდევ უფროა დარჩენილი ქართლის მოქცევიდან ამოღებული ცნობები, მაგრამ რადგან ეს რიცხვი არ ეთანხმებოდა ქ-ცხბისას, ამის გამო შემდეგს დროებში ამოუშლიათ იგი. გარდა ამისა შესანიშნავია, რომ მირიან მეფის საბერძნეთის შესვლას და კონსტანტინე დიდისგან მისს დამარცხებას საუურადღებო გარჩევით მოგვითხრობენ ქ-ცხბა (გვ. 63; 77), Chron. arm. (p. 19), წაწინას ცხოვრება და განსაკუთრებით კონსტანტინე გორგასლანი, რომელიც გვამცხვს ამასე უფრო დაწერილებითს ცნობას (ქ-ცხ. 121—2): „მამის მამა ჩემი მირიან ოდეს შემოჰყვა მეფეს სპარსთასა... იძლიენეს ძველთა ბოროტთა ურაცხენი სპანი მცირედთა ლაშქართან, მიიღეს საზღვარი ესე ბერძენთა ჩვენ ქართლელთაგან აღმოსავლეთ ზღვისა ამის. ხოლო წეობა ჰბრკელთა მეფეთა იყო ანძანმორსა... და მუნით იოტნეს მეფენი ჩვენნი“. ეს ცნობები არ იზოგება ქ-ცხბაში და არც სხვა წყაროებში. გარდა ამისა ქ-ცხბა ამ ბრძოლას მიაწერს წა კონსტანტინეს მოქცევას (313 წ.), ხოლო სხვა ყველა წყაროები და თვთ კონსტანტინე იგულისხმებს აქ მერმინდელს ამბავს (318—322 წ.). საიდან ამოიკითხავდა კონსტანტინე ამ ცნობებს, თუ არ „ქართლის ცხოვრებიდან“, რომელშიც, სჩანს, ეს ცნობები მამის შეტანილი უფოვლა, მაგრამ მერე შეუმოკლებათ და გადაუმასინჯებათ იმით, რომ, ბერძნულ წყაროების მასევეთ, ეს ბრძოლა ზურეიკით 313 წლის ბრძოლასთან, რომელმან მოაქცია საბერძნეთი. ამ გადამასინჯების აზრიც ცხადია: ქრისტიანე მწერალს მოუნდომებია მირიანის სასელთან შეეკავშირებინა თვთ საბერძნეთის მოქცევა. (შეად. Моисей Хоренский, стр. 150).

წაწინას ცხოვრებაში კეისრისგან ცოლის ძებსა და თრდატის ეშვად ქრება მოთხრობილია თანასამად აკათანგელის „სომესთა მოქცევისა“, რომელსაც ქ-ცხბაც (გვ. 71; 69—71) გვიჩვენებს წყაროდ თვსად. ეს მოთხრობაც XII საუკ. შეტანილი უფოვლა ქ-ცხბაში, რადგან იგი იზოგება Chron. arm. (Add. p. 20); ხოლო ჩვენის აზრით იგი შეტანილი იქნებოდა თვთ წაწინას ცხოვრების აღმწერლისაგან, რადგან ქ-მოქცევაში და მისსავე ქრონიკაში მოხსენებულია მარტულობა რიფსიმესი და გაიანესი (იხ. ქვემო გვ. 28).

ჩვენ მოკლე აზრი დაედევით აქ მირიანის მეფობის შესახებ. დაწერილებითი მისი განხილვა, რომელიც, როგორც გვანბნებთ, დამტკიცებს უმთავრესს საგანს ჩვენის აზრისას, მოათხოვს გრძელს გამოკვლევას, რომელსაც ადგილს ვერ მივსცემთ ამ წინასიტყვაობაში:

სოლო შემდეგი მეფობა ბაქარისი და მირდატისი იმავე საეკლესიო მატრიარქატი სიტყვა-სიტყვით მთლად შეტანილია ქ-ცხბაში (იხ. ქ-ცხ. 100—102 და ევ. მეფ. ხელნაწ. № 170, გვ. 361—3), რომელიც მთლად ამ მოთხრობათაგან შესდგება. მხოლოდ მირდატის მეფობაში (ქ-ცხ. 102, სტრიქ. 11) ჩამატებულია, რასაკვირველია, შემდეგ: „და ერთი წარგზავნა ერუშეთს“ და აგრეთვე 14 სტრიქონიდან (სიტყვიდან: „და მისაჲ“) ბოლომდე. სოლო საეკლესიო მატრიარქატი იშლება მეტრის: ამავე ბერძნულ წარმართობად მიქცევის (იგულისხმება კეისრის იულიანე განდგომილისა წარმართობად მიქცევა: იხ. № 170, გვ. 363; № 130, გვ. 341; „სამოთხე“ გვ. 154). როგორც ვეძო გვითქვამს, დანარჩენი მეფობაცა ვარაზ-ბაქარისა, თარდატისი, ფარსმან IV და მირდატ IV-სი იმავე საეკლესიო მატრიარქატი უნდა იყოს შეტანილი ქ-ცხბაში (ქ-ცხ. 102—7).

ფ.—მოეთხე წყარო ანუ კერძო მატრიარქატი, რომელიც მთლად შეუტანილია ქ-ცხბაში, არის „ნესტორება კასტანგ გორგასლისა“. ამისი მტკიცე საბუთი არის თვით სათაური, რომელიც წინ უძღვის აზნაღის, მირდატის და კასტანგის მეფობათა მართამ დედოფლის (ფურც. 147) და დაბეჭდ. ქ-ცხბაში (გვ. 108): „ნესტორება კასტანგ გორგასლისა მეფისა მშობელთა და შემდგომად თვით მისი დედისა ღვთისმსახურისა მეფისა, რომელი უმეტესად სხუთა კაცთაგან განთქმულად გამოჩნდა ყოველთა მეფეთა ქართველთას“. რასაკვირველია, მატრიარქის სახეში აქვს კასტანგის ცნობა, სოლო მირდატ IV-ს აზნაღის და მირდატ V-ის მეფობას წინ-მოდგენებს ამ მატრიარქატი მოკლედ, შესავალის მსგავსად, როგორც ჭეშმარიტად თანამეფის მატრიარქატი შესავალში მოკლედ ადგენიერს დიმიტრის, დავითის და გიორგის მეფობათა (იხ. ჭეშმარიტ. გვ. 255—8). კასტანგის მშობლების მეფობა წყაროლია, როგორც გავრცელები, სოლო თვით კასტანგის ცნობა ისე დაწერილებით არის მოხსენებული, რომ მატრიარქატი თანამედროვე უნდა იყოს და თვით-მსიდეგელი მოთხრობილის (ქ-ცხ. 112—149). მოუღი ეს მატრიარქატი მოხსენებულთა მეფობათა ერთიანი და კიდელთი არის დაწერილი, რასაკვირველია, კასტანგის მეფობაში, ანუ, როგორც უფრო ცხადად გვაჩვენებს მატრიარქატი, შემდეგ მიქელ მთავარ-ეპისკოპოსის განკვეთის „კადრებისათვის მეფისა“ (იხ. ქ-ცხ. 110, სტრიქ. 12—13).

კასტანგის მატრიარქატი მოიპოვება თითო-ორჯად ცნობა, რომელიც მერმე შეუტანილია. ამ გვარს ცნობებს ეკუთნის: ქრონოლოგიური ცნობა იმაზე, რომ მირიან მეფიდან კასტანგამდე გადიოდა 157 წ. და სხ. (იხ. ქ-ცხ. 121, სტრიქ. 10—12) და ერთივე ცნობა, ჩართული ქ-ცხ. 145, შენიშ, № 3, იმაზე რომ მირიანთან კათალიკოზობის განწყობამდე გარდასდეს წელნი :რო: და სხ. რომ ეს შენიშვნები მერმე შეტანილი, ეს სწავს იქიდან, რომ ესენი არ იშლება Chron. arm. და გარდა ამისა ეს ცნობები უსაზღვროდ ჩაყვრებულია (რადგან ამ ადგილს მო-

თხრობილია პირველი გალაშქრება ვასტანგისი, რომელიც იყო 456—458 წლებში, სოლო ეს ცნობა გაიქეხებს ვასტანგის სიკვდილის წელს $342+157=499$..) და ტექსტის სისათესაც (რომელიც საზოგადოდ მოკლებულია ქრონოლოგიას) არ შეიფერის. რომ უკანასკნელი ცნობა ამოღებულია ქართლის მოქცევის ქრონიკიდან, ეს ცხადია (შეად. ქვემო გვ. 49). სოლო პირველი ცნობაც უნდა ჩაეკრებული იყოს იმავე საკვლელო მატანიესაგან, რომლის შემოკლებულს პირს წარმოგვიდგენს ქართლის მოქცევის ქრონიკა (იხ. Hist. G. I 193 n. 2). შემდეგს დროებაშივე უნდა იყოს ჩაეკრებული ამ მატანიეში საყურადღებო ფრასა: «რამეთუ მამინ იყო ზაჭანიგეთი (Печенѣги) მოსაზღვრედ ოკუეთისა, მდინარესა მას ოკუეთისასა წიად, და ჟიჟეთი მუნვე იყო: შემდგომად ესამთა მრავალთა იოტნეს ზაჭანიგნი და ჟიჟინი თუ რქითა და წარვიდეს ზაჭანიგნი დასავლით კერძსა, სოლო ჟიჟინი დაემკვიდრნეს ბოლოსა აფსაეთისასა» (ქ-ცხ. 119, სტრიქ. 24—27). ეს ცნობაც არ იბოკება Chronique arménienne-ში და ჩაეკრებულია შემდეგს დროებაში ალბათ იმისთანა პირისაგან, რომელსაც კარგად სცოდნია ჩვენი ისტორია და ქ-ცხორების შედგენაში მოსაწილეობა მიუღია. ჩვენი აზრით ეს უნდა ეკუთვნოდეს ანუ ჟუანშურს (VIII სუვე.) და ანუ არსენს (X სუვე.). მგრამ რადგან უტყუარი საბუთი არა გვაქვს იმისი, თუ როდის მოხდა გადასახლება ზაჭანიგთა ეუბანის მდინარიდან დნეპრის და დნესტრის ხეობაში, ამისგან დაჭეშმარიტებით არ შეგვიძლიან ერთს აზრს დაგადგეთ. სოლო ის გი ცხადია, რომ ბოროსე შემდგარია, როდესაც იგი ამ უსურსულად ჩაეკრებულ ცნობების საფუძვლით, აზრს სდებს, ვითომ ვასტანგის მატანიე თანამედროვესაგან არ იყოს დაწერილი (იხ. Hist. G. I, p. 153, n. 5—6). მთელი მატანიე საესეა უტყუარი ნიშნებით, რომელნიც ამოწმებენ ამ მატანიის თანამედროვესაგან დაწერას. სოლო ამავე გვერდზე მოთხრობილი ამბავი ოკესზე (ქ-ცხ. 119, სტრიქ. 21—24; სიტყვამდი: «და განვიდეს») შეტანილია თეიმურაზის მიერ სიტყვა-სიტყვით შემოხსენებულ საკვლელო მატანიედამ (იხ. ევ. მუხ. № 170 გვ. 363—4; და ეს წიგნი, გვ. 50).

II.—მესუთე წყარო ანუ კერძო მატანიე, რომლისაგან შედგენილია ქ-ცხბა, არის შემოხსენებულის ჟუანშურის ისტორია, რომელიც მოგვითხრობს: «ვასტანგ მეფისითგან ვიდრე აქამომდე» (ე. ი. არჩილ მეფისამდე) «დწერა ჟუანშურ-ჟუანშურაიანან... გამადის, რომ ჟუანშურს აღუწერია 200 წლის მატანიე, რომელსაც ქ-ცხბაში უჭირავს გვ. 149—184, ანუ 17 თაბახი. აქიდან რომ გამოვრცინოთ ის ადგილები, რომელიც, როგორც გვითქვამს, იერ ჩაუეკრებით, დარჩება 9—10 თაბახამდი (18—20 გვერდამდი), რომელიც აღუწერია ჟუანშურს.

რადგან 200 წლის მატანიეს ჟუანშურ თვითონ ვერ აღწერდა, ამისგან ამკვირ არ უნდა ეიჭნიოთ იმაზე, რომ ჟუანშურს კერძო ისტორიულ წყაროთაგან შეუდგენია თესი მატანიე ვასტანგიდან არჩილის მეფობამდი. სოლო თვთ არჩილის წამება-რომ ჟუანშურისაგან არ არის აღწერილი, არამედ შემდეგს დროებაში, ამას აჭეშმარიტებს სსეათა შორის შემდეგი: თვთ ქ-ცხბა გამოწმობს, რომ «წიგნი ესე წამებისა (არჩილ) მეფისა იბოკა ესრედ სულ მცირედ აღწერილი რომელ ესამთა შვილობისა ჟუ-

რისებრ ვერ ვის აღწერა“. ჟუანშუის რომ არჩილის წამება თვითონ აღწერა, გვ. 116-ზე არ უნდა გაჭიანოთ, რომ იგი პრეტლად აღწერდა თვლის თანამედროვე ნათესავის წამებას და არა საზოგადო ფრასებით (ქ.ცხ. 181—4). ამასვე, ჩვენის აზრით, ამოწმებს შემდეგი წარწერა, რომელიც იპოვეს მხოლოდ მარამ დედოფ. ქ.ცხ. 216 (ფ. 216) სწორედ იქ, სადაც თავდება არჩილის მეფობის ამაჟი და იწვებს მისის წამების მოთხრობა (ქ.ცხ. 181, სტრიქ. 19): „[აღწერა?] არჩილის წამება და მეფეთა ცხოვრება და ნინოს ქართლის მოქცევა ლეონტი მროველმან. დედას ასე ეწერა“. ეს წერა თეიმურაზის, ალბათ ამ წყაროდამ, შეუტანია ქ.ცხ. 216-ში 181, შინაშ. № 4. ლეონტი მროველი უნდა იყოს არა მოხვედრი, არამედ გადაწერი. რის გადაწერა? ჩვენის აზრით „ქ.ცხოვრების“ კი არა, არამედ იმ საეკლესიო მატანისა, რომელიც სანაგან არჩილის წამება ქ.ცხ. 216-ში შეუტანიათ შემდეგს დროებში. ამ მატანეში ყოფილად აღწერილი პირველად ჩინოს ქართლის მოქცევა მეფე „მეფეთა ცხოვრება“ და უკანასკნელ „არჩილის წამება“: სწორედ ამ გვარადვე ყოფილა დაწერილი ის საეკლესიო მატანეც, რომელსაც ეწოდებოდა „ქართლის მოქცევა“ და რომელიც შემდეგს დროებში შეუმოკლებიათ, რადგან მისი ცნობები ქ.ცხ. 216-ში შეუტანიათ (იხ. კე. მუხ. № 170, გვ. 362—4). ჩვენს აზრს უფრო ამოწმებს Chron. arm. p. 50—51, სადაც არჩილის წამებას ზედვე მისდევს ფრასი: „ეს ისტორია (არჩილის წამებისა) იპოვა მოკლედ აღწერილი... და შეტანილ იქმნა (insérée) ჩვენს წიგნში, „ქართლის ცხოვრებად წოდებულში“... მაშასადამე არჩილის წამება ცალკე ყოფილა აღწერილი კისკანზე, საეკლესიო მატანეში ჩაერთავთ, სოლო შემდეგ (არა უკანასკნელ XI სუკ.) ქ.ცხ. 216-ში შეუტანიათ. მრავალი სხვა მწერალმან ნიშნებიც არჩილის წამების ჩვენს აზრს უმეტესად ასაბუთებს. ჟუანშუი რომ ყოფილიყო დამწერი ამ წამებისა, იგი არა თუ დაწვლილებით აღწერდა მას, არამედ ზედვე მანამდე თავისს შრომას ქ.ცხ. 216-ისა და შეუკავშირებდა მას ენით, გარემოებით და საზოგადო სასიათით. ჟუანშუის ნაწერის კილოსაც ეტეობა, რომ როდესაც არჩილ მეფის ცხოვრება აღწერია (ქ.ცხ. 179—181), მაშინ არჩილი კიდევ ცოცხალი ყოფილა.

სოლო დანარჩენი ნაწილი ქ.ცხ. 216-ისა დაჩის მეფობიდან არჩილის წამებამდე რომ მართლად ერთის პირისგან აღწერილია, ამას ამტკიცებს ის ფერად შესანიშნავი გარემოება, რომ ამ მატანეს ერთი სასიათი აქვს. მწერალს სასეში აქვს უმეტესად გვარ-ტომობის აღწერა, მეფეთა შთამომავლობა, მათგან წარმომადინარე შტო კრისთავთა, მათი განმეულობა, მამულ-დედულობა და ერთმანეთთან იურიდიული ანუ ნათესაობითი დამოკიდებულება. ამ აზრით გართულს მემატიანეს თითქმის სრულიად ზეიწუდება საქართველოს მაშინდელი დიდ-დიდი პოლიტიკური მოკლენა, მხოლოდ გავიოთ იხსენიებს უუდიდესი ამაჟის, რომელთაც თვით მემატიანე დასწრება. ესვე არის მიწეი იმისა, რომ ჟუანშუი მეტად მოკლეს და უფროეს ცნობებს გაძდევს იმ მრავალ-ფერ ტანჯა-დატანს, რომელიც მიუყენს საქართველოს ჟერ სპარსებმა (რამსგამო ერთს დროს რამდენათაც წლითა გაუქმდა კიდეც მეფობა) და შემდეგ არაბთა. მხოლოდ სომეხთა მეისტორიენი რამდენადმე აღაჯუბენ ამ ნაკლს ქ.ცხ. 216-ისა. თვით არჩილის მეფობაც, რომელიც სწავა დიდ-დიდ ამაჟით, ჟუანშუ-

რის აღწერაში შესდგება მხოლოდ ერისთავების და მეფეთა დანათესაუების მოთხრობა-თაგან, საერსთო და სამეფო საზღვრების აღწერისაგან და სხვ. (ქ-ცხ. 179—181). თვით მიჭრის მეფობაში, როდესაც მოხდა შემადრწუნებელი ამბავი მურვან-ურეს შემოსევისა, ჟუანშური მანინ ზოლიტიკურს ამბებს ნაკლებსა უურადლებს აძლევს, ვიდრე შინაურსა, ნათესაურს, იურიდიულს და ქონებრივსა (ზოლიტიკურ და საკლესიო ამბებით, როგორც გვიჩვენებს, მერე შეუშინათ ეს ნაწილი მატრიანისა: ქ-ცხ. 151—159; 173—8). დანარჩენ მეფობათაც იგივე ხასიათი აქვთ (იხ. ქ-ცხ. 149; 150; 161; 163; 170—172; 175—8), გარდა მცირეოდენის ნაწილისა, სადაც (აღბათ სხვა წყაროთი) აღწერილია ბაგრატიონთა გამეფება და ბაგრატიონთა გვარის პირველნი მეფენი.

ესრეთი სახე და ხასიათი ამ მატრიანსთვის მიუცია თვით იმ წყაროებს, რომელთაც შეუდგენია ჟუანშურს თვსი ისტორია. უმთავრესი ამ წყაროთაგანი არის გუჯარი, „რომელსა შინა აღწერილ არიან მეფენი (ხოსროიანნი) და წარჩინებულნი (ე. ი. ერისთავნი) ტომებით და სოფლებით მათით“ (ქ-ცხ. 178). ეს გუჯარი უნდა იყოს სოფელელი მთელის ჟუანშურის მატრიანისა, რომელიც მას აქა-იქ შეუშინა სხვა წყაროებიდან, რომელთა შორის საყურადღებოა გუჯარი ტუკივისა (და არა ტუკიისა), როგორც შედგომით დაბეჭდილია ქ-ცხ. 175; გვ. 175; ხოლო სხვა უკლებს ვარაუდებში ნახეიება „ტუკიისა“ ანუ ტუკიისა: ჭაღლდი იმ დროს არ იყო და მის მაგიერ ტუკს ჰქმნარბდენ, მაგრამ ძეირფასს საბუთებს სწერდენ სპილენძზე, ტუკიასე და სხვა ღითონის ფურცლებზე; აგრეთვე გუჯარი, რომელი კეისარმა წარმოსცა მიჭრსა და არჩილს, რომლისაგან შემოტანილია ცნობები (ქ-ცხ. 197—8). რასაკვირველია, ჟუანშურს ექნებოდა ის გუჯრებიც, რომლითაც არჩილმა გაუყო ერისთავებს ჭართლი, ჭერეთი, მესხეთი და აფხაზეთი (ქ-ცხ. 179—180) და რამდენიმე იმ „საკანძურისა გუჯართაგანიც“, რომელიც (განძი) დაფლეს მცხეთას, უჯარმოს, გორს, კასეთს და სხვა ალაგებს (ქ-ცხ. 171, 170, 162, 175); აგრეთვე რომელიმე იმ „მკვიდრობის სიკელთაგანი“; რომელიც ჰქონიათ ჭართლის ერისთავებს (ქ-ცხ. 161; 164) და ის საგანძო გუჯარიცა, „რომელი დამაღა ერეკლე მეფემან, რომლისა აღწერილი ყოველი... დაფლენით უჯარმოს“.

ამ გუჯრებში რომ ფრიად საყურადღებო ცნობები ყოფილა ჩართული, ეს სჩანს იქიდან, რომ ჟუანშური გაგრეთ და თითქმის შემთხვევით ამისთანა საყურადღებო ცნობებს გააძლევს ძველ მეფეებსე, რომელზედაც ქ-ცხ. 175-ზე არას ამბობს: მაგალითად, მირიანისაგან მისის ჭალის მითხრობება სპარსთა შანის ფეროზისზე (ქ-ცხ. 178); კეისარისაგან (კოსტანტინე დიდისაგან) სამეფო გვირგვინის გამოგზავნა მირიანისადმი (გვ. 180); „ორი გვირგვანი ზურმუხტისა და იაგუნდისა მოწვეულისა, რომელნი იგი გამოიტანნა მამამან ჩვენმან, დიდმან ვასტანგ მეფემან, ინდოეთით და სინდეთით“; „გვირგვინი (სხვანი) მისვე ვასტანგისანი, ოჭრომისა და ანთრაგისანი, ერთი მირიან მეფისა და ერთი ვასტანგისი, რომელი მოუძღუანა სპარსთა მეფემან ყოველსა თანა ოჭროსა და კერცხლსა, რომელი აღვიდა სატურთავსა ხუთასსა“ (ქ-ცხ. 175); აგრეთვე ვასტანგისაგან „ერმლითა მისითა უკუმოლება ჰალესტინისა

და ორის ნაწილის ჟაზირეთისა“ (ქ-ცხ. 187), და უკანასკნელ ის ცნობაც კეისრის ლეონის წერილიდან, რომ ქართველთაგან თუ არ დამარცხებულ იყო მურვან-ურუ, არაბნი კოსტანტინოპოლში მოვიდოდნენო. ეს უკანასკნელი ცნობა სრულიად არ-ღვეს იმავე ქ-ცხსაში (გვ. 177) თეიმურაზ ბატონიშვილის მაერ შეტანილს მო-თხრობას იმავე, ვითომ მურვანი ბოსფორში მისულიყოს და კოსტანტინოპოლის აღებას შესდგომოდეს (ქ-ცხ. 177).

ამ ნაირად აშკარაა, რომ ჟუნშერის ისტორია, თუმცა ცალ-მხრითა და მო-გლე, მაგრამ საუკეთესო მასალასაგან არის შედგენილი და ერთი კვლევის კვალი ატყუია. მხოლოდ მცირე მისი ნაწილს, სადაც ბერატონთა გარეულობის შეფობა მოთხრობილია, აჭა-იქ ეტუობა ქართლის მოქცევის ქრონიკის კვალი, თუმცა ამ ქრო-ნიკიდან ზოგი ცნობები უალბ-აღატოდ შეუტანიათ (შეადარე ეს წიგნი გვ. 57 და ქ-ცხ. 161, 165), როგორც კვანთ, X—XII საუკ.—უნდა ვიფიქროთ, რომ სხარს-თა, თურქთა და ბერძეთა შორისი ომისაგან, აღწერილი ქ-ცხ. 163—4, იმავე მე-X—XII საუკუნეებში უნდა იყოს აღწერილი, რადგან ეს ნაწილი ქ-ცხისა მხელად ეთანხმება საზოგადო ხასიათს ჟუნშერის მატანიას. თვთ ქ-ცხსა (გვ. 163) ჰმოწმობს, რომ ეს ამბები ამოუღიათ სხარსთა ისტორიიდან.

II.—ჟუნშერმა ანდერძად დაუგდო შემდეგთა ნათესავთა, რომ მატანიე ქარ-თლისა გაგრძელებინათ თავ-თავის დროზე (ქ-ცხ. 184).

შემდეგს მატანიეს მართლა ეტუობა იმისი კვალი, რომ იგი დაწერილია სსკა-და-სსკა დროს. ეტუობა, მაგალითად, რომ არნილის მეფობიდან გიორგი აღწეფ-ლის მეფობამდე ერთი ჰირს გაუგრძელება მატანიე (ქ-ცხ. 184—191). ეს ნაწი-ლი ქ-ცხისა იწყება ვრცელის მოთხრობით საზარათა შემოსლასკე ჟუნშერის მეფე-ბაში (შეიძლება ეს ამაჰი, ანუ ერთი კუბოლი თანამედროვემ შეიტანა ჟუნშერის მატანიეში), მაგრამ შემდეგი დიდ-დიდი ამბები საზოგადო ფრასებით არის აღწე-რილი, მაგალითად არაბთაგან ქართლის დაშეობა და მთი მძლავრობა თითქმის 100 წლის საგრძეში (ის. ქ-ცხ. 185); ბერეთეე გაძლიერება აზხასთა მეფეებისა იმერეთში და კლარჯთა ერისთეებისა—ქართლში (ქ-ცხ. 186). მხოლოდ აშოტ გუროზლანტიდან იწყება უფრო დაწერილებითი ცნობა, რომელიც ბერატ I-ის დროს ვრცელ მატანიედ იქცევა (ქ-ცხ. 189—191). ბუღასი შემოსევის და ემირების ამბე-ბი ისრეთის საქმიანობით არის აღწერილი, რომ უნებლიეთ გვაფიქრებინებს ამისა დაწერას თვთ-მხილველისაგან, რომელიც IX საუკუნეში უნდა სცხოვრებდეს,—და რად-გან კასეთის და გარდაბანის ამბებს განსაკუთრებულს ყურადღებას აქცევს, ამისგამო კვანთ, რომ ეს მატანიე აღწერილია კასეთში. აშოტის სიკვდილზე (826 წ.) მუმატანიე სწერს, რომ ის მოჰყვასო გარდაბანის კვლასაში, რად სისხლი მისი, რომელი მას შინა დაითხა, იხილვების აწცა (860 წ.?), ვითარცა ახ-ლი“. თუ ჩვენი აზრი სიმართლესთან ახლოა, მაშინ უნდა ვიფიქროთ, რომ მე-IX საუკუნის მუმატანიეს გაუგრძელება ჟუნშერის ისტორია, მაგრამ საკმაო ცნობე-ბის უქონლობისაგამო საზოგადო ფრასებით აღწერილი მთელი ის ხასი ისტორიი-სა, რომლის გარემოებანი მას თვისი თვლით არ ენახა.—რასაკვირველია, ჩვენ სსკე-

ში არა გვაქვს ის ცნობები, რომელიც, როგორც დაჟამტყიკეთ, თეიმურაზს და სხვათა შემდეგს დროებაში ჩაუგებრებიათ ამ მატანეში სუშაბატის ქრონიკიდან.

მეფობა დაეით კურონაღასტისა და ღარსასესი მეტად მოკლეად არის აღწერილი ქ-ცხბაში (გვ. 192—7), თუმცა, როგორც სომეხთა მწერალნი მოგვითხრობენ (იოანე კათალიკოზი, ასოდიკი, კარდანი და სხ.), ეს ხანა სავსეა სომეხთა, აზნა-თა და ტაოკლთა ბრძოლის მსხვილ-მსხვილ ამბებით, რომელნიც ბროსესს შემოუ-კრებია თავისს *Hist. des Bagratides*-ში. მხოლოდ აზნაზთა მეფის კოსტანტინეს და ამირა-ფაქარის ქართლში შემოსევა აღწერილია უფრო კრცლად და იმისთან ფრასე-ბით, რომ თვით-მსილგეულის კასელ მემატიანესაგან უნდა იყოს აღწერილი, და შემ-დეგს დროებაში შეტანილი ქ-ცხბაში (გვ. 195—7). მემატიანესი კასელობა სხანს იქადამად, რომ კასეთის გეოგრაფია და იქაური ამბები დაწერილებით იცის, და გარდა ამისა ხმარებულია ესრეთი ფრასეები: „მოვიდა კოსტანტინე მეფე და ილოცა ღა-ვერდს, წა გიორგის წინაშე და შემოსა ხატი მისი ოქრომით... და ფრად ზე-ტეისცა კვირიკე ქორეისკოპოსმინ“ (გვ. 196). ამისთანა მწერალმან ამავეს მარ-ტო თანამედროვე და თვით-მსილგეულია აღნიშნავდა; და შეიძლება მწერალი იყოს თვით აღაქერდის რომელიმე სამღვდელთა ზირი.

რადგან აზნაზთა მეფე კოსტანტინე ჩვენის ქრონიკით მოკვდა 907 წელს, სო-ლო ქ-ცხბაში გობრონის და სუშაბატის წამება, რომელიც 914 წელს მოხდა, მო-სხსენებულია კოსტანტინეს სიკვდილამდე (გვ. 196), ამისგანთა ეს ცნობები გობ-რონის და სუშაბატის წამებისა უდავ-ღაგოდ უნდა იყოს შეტანილი ქ-ცხბაში შემ-დეგს დროებაში (X—XII საუკ. Addit. a l'Hist. G. p. 52).

გიორგის მეფობიდან ბაგრატ III მდი (ქ-ცხ- 197—213) ჩვენი მატანე-რომ თანამედროვესაგან არის აღწერილი, ამის გეომეტრიკებს კილო და საქმიანობა მოთხრო-ბისა, რომელიც გაემდგეს მოკლესა მაგრამ ჭეშმარიტს ცნობებს აფასათა და კას-თა მეფეებსე. თითო-ოროღა ადგილი მატანისა თვით-მსილგეულისაგან აღწერილის ჭეჭას. მაგალითად, კონსტანტინესი განდგომა და მისი დაჭრა უფლის-ცხებში ისრეთის დაწერილებით არის აღწერილი, როგორიც თვით-მსილგეულსა შექმენის: „ვერდარა დაიმორჩილეს ტიენი... შეიქმნა სმად, გამოვიდა მეფე და ყოველი ღაშქარი და დარცეს ცხისი-გარშემო, და რა ჟამს განთენდა, იყეს ძიებად. სოლო იგი გამო-სრულ იყო წელით და შესრულ იყო ნაზრდისა კლდისასა და მენ დამღულ იყო. ზოგა იგი კაცმან კინზე უნდომან, შეიხურეს... და სტე. (ქ-ცხ. 202). უმთავრესი ნა-წილი ამ მატანისა კუთნის ბაგრატ III-ის მეფობას და დაწარჩენი ნაწილი თითქო იმისთჳლად არის აღწერილი, რომ ბაგრატის გაშეფების და გაძლიერების ამბავი უფ-რო გასაკება განსადღას მეითხველისთვის. ბაგრატის მატანე დაწერილია მაშინვე, ბაგრატის სიკვდილის შემდეგ († 1014 წ.), რამდენისამე ხნის ამბავი მერე უწერია ისე, როგორც ახსოვდა. ეს ცხადდება ზოგიერთ ფრასეებისაგან: „მაშინ ჟერეთ ცოცხალი იყო ჰაზა ბაგრატისი ბაგრატ“ († 994 წ. ქ-ცხ. 209); „თუთვე ეპურა ტაო, მიწვალბასა ზედა მამის მათისა გურგენ მეფეთ-მეფისა“ († 1008 წ.; ქ-ცხ. 210). ერთის სიტყვით, მრავალი ამ გვარი ნიშნები გვაფიქრებანებენ, რომ ბაგრა-

ტის მატიაზე, როგორც დაკით აღმაშენებლისა, მოკლედ და მეხსიერებით აღუწერათ ამ მეფის საკუთარი შემდეგ, რის გამო მხოლოდ უმთავრესი ამბები აღუწერს სხვა მემკვიდრის და ისიც უქრონოლოგოდ, სოლო დანაშაულებზე სხვაგვარად შეუნიშნავს: „უკეთეს კინზე იწებოს თვითიერება წარმოთქმად და იწეოს ყოველთა განგებულებათა მისთა (აღწერად), მოუძღვრდეს ძალი მისი, რომელთაგან მტკიცედნი წარმოესთქვი უამთა საგრძნობისაგან არა-დაიწყებისათჳს“ (ქ.ც. 212).

ახლა რომ ჩვენს ნათქვამს თავი მოუყაროთ, გამოდის, რომ ამ შესწავლილ მხარეებში ამბები სხვა-და-სხვა დროს ყოფილა აღწერილი თანამედროვეთაგან. შეიძლება, რომ მე-X საუკუნის დასასრულს ანუ მე-XI საუკ. დამწყებს, უკანასკნელის მატიაზის დამწერს სხვა მემკვიდრის კერძო ნაწერები და საბუთები ერთად შეეკრებოდა და გაეგრძელებინათ ჟუანშურისგან დასრულებული ქ.ც.სა. ასრე მოქმედებს თვით ჟუანშურ და სხვა უკვლავ ცნობილი მემკვიდრეები (ბაგრატ IV-ს მემკვიდრე, დაკით აღმაშენებლისა, თამარ მეფისა, თვით ვასტანგი და ვასუშტიცა). უკანასკნელს აზრს რამდენადმე სასაბუთოებზე შემდეგნიც გარემოებანი: 1) მთელი 200 წლის მატიაზე ბაგრატ III-ის გამეფებამდე შედარებით (ქ.ც. 184—205; აქედამ 8 გვერდამდე უკანაგან მერმინდელ დამატებათა) მოკლეა, თუმცა ეს ხანა საკმაოდ სომეხთა მწიგნობრებისა და ღმრთიერების დიდ-დიდ ამბებით; 2) აქ-იქ ეს მატიაზე შეესაბუთება კერძო ცნობებით სხვა წყაროთაგან, რომელსაც მწიგნობრივი ზოგან გვესახელებს კიდეც: სტეფანე მტკეპელის, წა გობრონის ცხოვრების აღმწერს (ქ.ც. 196) და აფხაზთ მეფეთა მატიაზის (ის. იქვე), რომლისაგან, უნდა გიფიქროთ, ჩვენი ბიბლიოთეკის ამოკრუთა და უფრო საყურადღებო ცნობებს (მაგ. ქ.ც. 186, 190—2, 194). ჩვეულებრივ ცნობას ქვეყნის აგრეთვე მოთხრობა საკმაოდ უკანასკნელ წარმართებზე, დინარ დედოფლის მიერ*) ქრეთის მოქცევაზე მწიგნობრობითგან მართლმადიდებლად (ქ.ც. 197) და სომეხთა მეფის სუმიტის წამება (ქ.ც. 196); —3) ამავე აზრს უფრო ის გარემოება სასაბუთოს, რომ მთელს ამ თითქმის 300 წლის ისტორიას ერთი სხვაგვარად მარტვი აქვს: ეს არის ის გარემოება, რომ მემკვიდრე თაკიდან ბოლომდე განსაკუთრებულს ყურადღებას აქცევს ვასეთის და მისის მიდამოს ისტორიას (გარდა-ბანი, ქრეთი). ამ ქვეყნების შესახებ მწიგნობრის ცნობებსაც კი არ ქმალავს, სოლო ქართლ-მესხეთ-აფხაზეთის ისტორიადამ მხოლოდ ურადესის ფაქტებს აღგვიწერს და ისიც მტკედ მოკლედ, თუმცა კი მემკვიდრის აქვს წერილობითი წყარო ახასით მეფეთა ისტორიას (ქ.ც. 196). რადგან ეს საზოგადო სასაბუთო მთელის მატიაზისა სქიშის თვით ბაგრატ III-ის მატიაზის აღმწერსაც, ამისგანა ჩვენ გვინებთ, რომ მთელი ეს 300 წლის ხანა ამ უკანასკნელისაგანვე უნდა იყოს შედგენილი სხვა-და-სხვა წყაროთაგან. თვით მემკვიდრე უნდა იყოს, როგორც გვითქვამს, კასელი და, როგორც საკუთისსა, აღაგურდელი (ის. ზემო გვ. XXXIX და ქ.ც. 196).

*) ამაზე ვახუშტი თავისი გეოგრაფიაში (გვ. 232) გვამცნობს საყურადღებო ცნობას, რომლის წყარო, სამწუხაროდ, არ ვიცით: „ხოლო წელსა 917, ქ.ც. 138 მოიხსენებდნ სანგლი აღარანსა პატრიკისა და ძისა მისისა დინარ დედოფლის ქმრისა და ძისა მათისა იშანკისა“ (შეადარე: Hist. G. I, 1 p. 279 n. და აგრეთვე ქ.ც. 197; 210).

XLI

ზ.—მეშვიდე მემკვიდრე, რომელსაც გაუგრძელებია ქ-ცისა, არის ბაგრატ IV-ის ცნობის აღმწერი. ამის ქ-ცისაში შეუტანია გიორგი I-ის და ბაგრატ IV-ის ცნობები 1014—1072 წ. (ქ-ც. 214—234). ამ მემკვიდრეს უსარგებლანა სუმბატის ქრონიკით, რომლის კრთაი წილი დაწერილია, როგორც ქვემო განმარტით (გვ. 149), სუმბატ კუროპალატის მიერ 992 წლამდე, ხოლო მეორე ნაწილი 992 წლიდან 1032 წლამდე გაგრძელებულია მისი შვილის გურგენის მიერ (ibid.). ზირველი ნაწილი ამ ქრონიკის თითქმის მხოლოდ ქრონოლოგიურს ცნობებს გვაძლევს, ხოლო ისტორიულ მოვლენათა ან სრულიად არ ესება, ან თითო-ორი სიტყვით მოიხსენიება. ესრეთი ხასიათი ქრონიკის ამ ნაწილის ცნად ჭეოფს, რომ სუმბატს თუთონ გი არ შეუდგენას ბაგრატთანა ისტორიას, არამედ შემოუერთებია სხვა-და-სხვა წყაროებში გახსენებული ცნობები და აღუდგენია გვარ-ტომობითი შტო. როგორც უკვე გვითქვამს, სუმბატს ერთი წილი თუთონის ისტორიისა ამოუკრეფავს საკითხისათვის: „შობა მამთ-მთავართა დადმისითგან ვიდრე ქრისტეს მოსლავამდე“, რომელიც შეტანილია მარამ დედოფ. ქ-ცისაში, ხოლო რამდენიმე ცნობები ამოუღია თუთ საეკლესიო მკითხველამ „მოქცევაჲ ქართლისაჲ“ (ახ. ქვემო, გვ. 149—162);

რადგან საზოგადოდ ყველა ქართველ მემკვიდრეთს ის სამწესარო თვისება სჭირთ, რომ არ უყვართ ქრონოლოგიური ცნობები, ამის გამო ბაგრატ IV-ის მემკვიდრეს სრულიად უარ უყვას მთელი ქრონოლოგიური ნაწილი სუმბატის ისტორიის; ხოლო მეორე მისი ნაწილი (გურგენისაგან გაგრძელებული) მთლად და ოდნე შენეული შეუტანია ქ-ცისაში (გვ. 214—221; შედ. ქვემო გვ. 149—162) და ეს ქრონიკა გაუგრძელებია თუთის მკითხველთა ბაგრატ IV-ის საკვდელამდე (ქ-ც. 221—234). ეს ჩვენ უკვე დაჯანსაღებული და დაკმატებული (გვ. XXII—XXVI და 149—162), ისიც ვუხსენებთ, რომ ეს უკანასკნელი მკითხველ დაწერილია 1076 წლის წინეთ; ანუ უფრო დასლოკებით რომ ვთქვათ 1072—1076 წლებ შუა (გვ. XXIV). მაგრამ მკითხველში მრავალი იშვება იმისი ნაშნები, რომ იგი ნაწილ-ნაწილად არის აღწერილი. აი უმოკრესი ამ ნაშნებისაგან: მემკვიდრეს მეტად მოკლედ და საზოგადო ფრასებით აქვს აღწერილი 1032—1048 წლის ამბები (ქ-ც. 221—3), მაგრამ 1048—1072 წლების ამბები ისრე დაწერილებით, ისრეთის გრძნობით და ფრასებით არის აღწერილი (ქ-ც. 223—6), რომ უნებლიეთ გაგრძნობანებს, თითქო ამ დღის და წუთის ამბავს გიხატავდეს მწერალი და არა რამდენისამე წლის წინეთ მომხდარ შემთხვევას. მისტორიე შესანიშნავის დაწერილებით გიხსენებთ, თუ რომელია ამბავი სასლდობარ სად მომხდარა, რომელს სოფელშია, რომელს ველზე, რა დროს, რომელ დღეს, ანუ რამდენს დღეს, კიარას და თუკას გაგრძელებულა მოქმედება (წლებს კი, საზოგადო ჩვეულებით, არ გვიხსენებს); ანუ სად მდგარა მამან მეფე, სად უფილან იმ დროს მისი ცოლ-შვილი, რომელ გზით წასულა მეფე, თუ მისი მტრები, და სხ. და სხ. (ახ. ქ-ც. 224—6, 228—231, 233);—გვრეთე იგი ცნობვლად აღწერს მწესარებს, თუ სისარულს (ქ-ც. 226, 228, 232, 233), რომ უნებლიეთ გებადებთ ზრია, რომ მოქმედების და აღწერის შუა დიდს ხანს არ უნდა გაკლდეს, რადგან გაკლილთა დროთა შესაბამად თან-და-თან ქსუსტდება შთაბე-

ჭდილებას, მესხიერებიდან იშლება მწერილმანსნი გარემოებასნი და აღწერილს ამბავს კვარკება თვისი ცხოველობა, ასლიანობა. მთელი მატანე რომ 1072 წლის შემდეგ უფილოიუს აღწერილი, მას ვერ შეიწებოდა ესრეთა სხისათი. ამისგანო ჩვენ გვონებთ, რომ იგი აღწერილი უნდა იყოს ნაწილ-ნაწილ და სსკა-და-სსკა დროს 1048—1072 წლებ შუა, ანუ უფრო დასსლოებათ რომ ესთქვით, 1064—1072 წლებ შუა. (რადგან შემდეგი ნაწიეეტი გიორგი II-ის ცხოვრების ქ-ცს. გვ. 234—6 ჭკავს ამ მატანეს, ამისგანო შეიძლება ეს უკანასკნელი გავრძელებულ იყოს იმავე მქერლი სკან 1076 წლის შემდეგ).

ჩვენს აზრს თითქმის ამტკიცებს რამდენიმე ფრასები: მაგალითად, 1048 წლის მოთხრობაში მემატანე გვაცნობებს, რომ მასინ „ასალ-ქალაქი უსლუდო იყო“ (გვ. 224), სოლო 1064 წლის ამბავში შევნიშნავს, რომ იგივე ასალქალაქი გამაგრებული იყო, მაგრამ სლუდე მისი ჟერ შესრულებული არ იყო (გვ. 228). სკან აწ-მოოდ არის მოთხრობილი, მაგ. „მეფე დგას სრტილას“ (გვ. 225), „საურავი დლითი-დლე შემატების“ (გვ. 224) და სს.

თვთ მწერალი რომ მესხია, ამას მრავალი სსბუთი გვიმტკიცებს: მატანეში სსარებულია, მაგ., ფრასა: „ლსქარნი ამისა სემოლსა კერძისანი“ (გვ. 226), სოლო სემო-კერძო ქვეყნსა იყო მესხეთი. გარდა ამისა სემო მოყვანილი ფრასები ასალქალაქის უსლუდობასა და სლუდინობასე (გვ. 224, 228—9) გვაფიქრებანეს, რომ მწერალი უნდა იყოს ასალქალაქელი ანუ ასალქალაქის მიდამოდამ, მაგალითობრ, თორელი (სს. ქ-ცს. გვ. 228) და უსათუოდ ერისკაცი, რადგან სსმდელო ზირთა ნაწერს მატანეს (მაგალითად დავით აღმაშენებელისას და თამარის მატანეს) სსკა კილო და სსისათი აქვს. რადგან მემატანე აღწერილებით ჩამოთვლის ამს, თუ რომელი სოფლები უბოპ მეფემ სულა კალმასამეს ლიპარიტის დაქერისთავს, ამისგანო შეიძლება მემატანე იყოს ან თვთ სულა ანუ მისი დასსლოებული ზირი (ქ-ცს. 228).

დასასრულ საჭიროდ ვრაცს მოვიხსენიო ერთი გარემოება: კილაც უნნობს მწერალს ზაგრატის მატანეში ზაგრატის მძსე დემეტრესე, რომლისგან წარმოსდგა დავით მეფე სოლსანი, მიუწერია შემდეგი შენიშნა: „მივკრს, მეფის თამარის ქმარი სომ ამ დემეტრეს თქლისსგან იყო, და რატომ არ დასწერეს ან რა სსისა მოკუდა და ან გის ქალთან დარჩა შვილი“ (ქ-ცს. 225, შენიშნვა). ჩვენი ზსუსხი ამ კითხვასე შედგება: მემატანე სწორედ იმისთვს არ ესება დემეტრესე შთამომავლობას, რომ იგი თანამედროვე იყო ზაგრატ IV-ისა და ამის გამო არ იგოდა, რომ ამ დემეტრესი უესლა ოდესმე დიპერობდა სსჭართეულომს სსმეფო ტასტს. ესეც სომ დიდ გვიმტკიცებს მემატანეს თანამედროვეობას აღწერილის დრომსას.

B.—შემდეგი მერე მატანე, რომელიც შეუტანიათ ქ-ცსსაში, არას დავით აღმაშენებელის მატანე. ეს მატანე, შესავლის მსგავსად, დავით II-ის ცხოვრებას იწებს მისის მამის გიორგის მეფობიდან: ერთი წილი გიორგის მეფობისა (ქ-ცს 234—236, სტრიქ. 12-მდე) ენით და სსისათით სრულად ჭკავს ზაგრატის მატანეს და შეიძლება მისგან ან სსკა რომლისამე მემატანესგან იყოს აღწერილი,

ხოლო მეორე მისი ნაწილი (ქ-ცხ. 236, მე-13 სტრიქონიდან მე-240 გვ. სტრიქ. 8) შეერთებულია დაკითხის მატრიანესთან, საზოგადო ფასებით აღგავსის მისს მეფობაში მომხდარ უბედურებათა, კილოთი და სასაითოთ სრულიად არ განერწყვა დაკითხის მატრიანეს, და ამის გამო ეკვირ არ შეიტანება იმაზე, რომ ის აღწერილია დაკითხით აღმასწავლებლის მატრიანესაგან. მატრიანე გიორგის მეფობას: მდებარეებს, რათა მით უმეტესად აღმოაზრწინოს ძლიერება დაკითხის მეფობისა, და საზოგადოდ გიორგის მეფობა აღწერილია შესავალის მსგავსად (გვ. 230—246).

მატრიანეში იშოვება მრავალი ცხადი ნიშნები იმისა, რომ მატრიანე თვით-მხედველია მისგან აღწერილ ამბებისა: „თ ჟ ა ლ ი თ ა ჩ ჟ წ ნ ი თ ა კისილეთ და ფრანდ უფროს ამათ წარმოთქმულთასა“ (გვ. 239); „დღეთ ა ჩ ჟ წ ნ თ ა მოაწია ჭირი ესე“; „თუთ მისგან გამოსრულსა გვონებდით“ სისხლსა (გვ. 243); „კითარცა გვი-სილავსა“ (გვ. 254); „საქმენი აწ ხილ უდნი“ (გვ. 260); „მრავალ-გზის გვი-ხილავს იგი დამტლბელად ღაწთა თვსთა ცრემლითა“ (გვ. 257) და სხ. მაგრამ თვსი მატრიანე რომ დაკითხა აღმასწავლებლის სიკვდილის შემდეგ აღწერილია, ეს ჩვენ უკვე საკმარისად დავასაბუთეთ (იხ. ქვემო, გვ. 247—248). აქ დაკუმტებთ იმასაც, რომ მატრიანე მომსხმენს (გვ. 259): „არაინ ვინმე მპრალბებანი (დაკითხ) მეფი-სანი ჟერეთცა“, ე. ი. მეფის საკუთრისა შემდეგ, ვიდრე იშოვებანო ზარნი, რომელნიც მეფის ემდურან, აბრლებენო (260). აქიდან ცხადია, რომ დიდს ხნს არ გაუვლია მეფის სიკვდილის და მატრიანეს დაწერის შუა (იხ. ზემოთქვ. გვ. 262). მთელი უკანასკნელი ნაწილი მატრიანის ისეთის გარშნობით და კილოთი არის აღწერილი, ისრეთის მწუხარებით არის აღბუჭდილი, თითქმის მწერალი ახალს შეკდარს დასტირის და მოსთქვამსო.

ეს უკანასკნელი გარემოება განსაკუთრებულს ფერსა სდებს და განსხვავებულს სასაითს აძლევს მთელს მატრიანეს. რადგან მატრიანე დაწერილია შემდეგ მეფის სიკვდილისა, ამის გამო ზირველს ნაწილს მატრიანესს, სადაც აღწერილია მეფის დიდი-დიდნი საქმენი, საკმაო ცხოველობა და ახლანობა არ ატევიან. მწერალი გატაცებულია თვით-მეფის ზირველ დიარსებათა მიერ, მისის სიბრძნითა, სასაითის სიმტკიცითა, ღვთისნიერებათა, მსედართ მოხერხულ ნაქიერებათა, კაცურ-კაცობითა. ამ მხარეს მეფისას ვრცლად და ნიჭიერად გვისურათებს (გვ. 253—263). ხოლო რაც შეეხება თვით იმ დიდებულ ღაწმობათა, რომლითაც ამ საკუთრებელმა მეფემ თავ-ზარა დასცა მთელს საიის თურქობას და მთელს აღმოსავლეთ-დასავლეთში მოქცე-ნის სახელი ქართველთა ძლიერებისა, ამ სახელთაგანს ამბებს მატრიანე სამწუხაროდ, მოკლედ და გაკერითლად აღგვიჩვენებს, მრავალს დიდი-დიდს და სოცარ ამბებს ოდ-ნე შეეხება: ანუ ხშირად სრულიად სტოვებს, და რომ ეს ამბები უცხო მწერალთა არ აღწერსთ, მრავალი ძლიერ-მოსილობა მეფისა სრულიადს დაკვიწყებს მიგნებოდა, და დაკითხა აღმასწავლებლის ბრწყინვალე სახელი უმეტესად დაიბრდილებოდა. ეს ნაწი-ლი მატრიანის იმდენად მოკლეა, რომ თითქმის შეგვიძლია ვთქვათ, რომ დაკითხა აღ-მასწავლებლის მატრიანე არა გვაქვს, გარდა თითო-ორიოდა ცხოვებისა, რომელთაც, ამასთან, ქრონოლოგია არა აქვს, როგორც უკვე გვითქვამს: ის სამი ქრონოლო-

გიორგი ცნობაც: 1080, 1089 და 1125 წლებსა, რომელიც იწოდება მარიამ დედოფლის ქცნაში, არ ყოფილა მე-XII საუკ. სელ-ნაწერში, საიდანაც შემოკლებით უთარგმნათ სომხურად *Chronique arm.*, და სწასს მემკითხველს არ ეკუთნას (ესენი ჩვენ სავსოდა დავსაბუთეთ ქვემო, გვ. 229—248). სტრიჟონ-და-სტრაჟონ შუა მანერ გამოარტყვილებს სსკა რაღაც დიდ-დიდი საქმეებიცა მეფისა, და თუმა მემკითხველს ამ მშებს არ აღგვიწერს, მაგრამ აქა იქ წამოსტყება სოფლე, მკ. „ერწეს წუობანი დიდნი“, აღება ჭურეთის და კასეთისა და ესა განსმენილია იგი დიდი ძლეკა, რომელ... დასოცნა (1105 წელს) სულტანისა იგი სპანი ურდისუნი, ათაბაგი განძისა და უმრავლესი კასთა და ქვეუნიანი კრი (უნდა: „ქვეუნიანი ჭურეთისა“), მტერთავე თანა გარემოდგომილი ჩვენთანა“ (ქცნ. 243). მერე გასტებად რად არ აღგვიწერს მემკითხველს ამ ესა-განსმენილთა ბრძოლათა, რომელიც საგულის-ხმეულები, რომ მეფეს აუღია კასეთი და ჭურეთი, ერწოს გადაუსდის დიდ-დიდი ღაშქრობა ალბათ კას-სურთა ზედა, რომელსაც არ დამოწმებდეს; უკანასკნელ ჭურ-კასთა მოუშელებით სულთანს და განძის ათაბაგი, მაგრამ მეფეს სრულიად აუძლეულებია ეს აუარებელი ღაშქრობა მტრისა, სერ-კასანი „მტერთა თანა გარემოდგომილი ჩვენთანა“. ცხადია როგორც დღე, რომ აქ იგულისხმება დიდ-დიდი სასელაუნი საქმე მეფისა, რომელსაც მემკითხველს მხოლოდ გვანისუნებს და არა აღგვიწერს (ქცნ. 242). ან რად არ აღუწერია მემკითხველს მერნის აღება (გვ. 245), ანუ გიორგი მეფის სიკვდილი, დიმიტრის სასელაუნი ბრძოლა და ღურბუნდის კარის მოტანა, ღორისი და აგარას აღება (246), გულისტანის, შარუნანის, დინანისის მამისის, ბაგრატიის, დასანის, სოზანდის და სსკათანის-ქაღაჭთა და ქვეუნიანი დამოწმება (გვ. 251—2), ანუ სსკა განსიცოფრებულები საქმენი, რომელთაც მხოლოდ გვარულისმშობიებს (გვ. 255—256)? ანუ რად გაიმალავს მრავალთა „განსტყუბათა და მსილებათა“ ურთიან და „საშიშად-საზარელობასა“ ორგულთა ზედა (გვ. 257), ან იმ ქართლის ქაღაჭის აღების ამბავს, რომელსაც მეფე ისრასგან სიკვდილს გადასწინა გულზე კიდებულმა სტამ (გვ. 262); ანუ რად არ გვიასხელებს იმ საღაღატო საქმეებს, რომელსაც უიკსათა განიწრასეს მეფის მოკლეცხოვს, „არა ერთ და ორ, გინა სამი, არამედ მრავალ გზის და არა მიუშა დამართმის“ (გვ. 262), ანუ იმ ორგულბათა, რომელსაც მემკითხველს სიტყვით, ქმოწმობენ „საქმენი აწ სილუღნი“, ე. ი. ის საორგულა მშები, რომელიც, როგორც საგულასხმოა. მომსდრას მეფის სიკვდილის უმაღ, ალბათ ზირკელს წლებს დიმიტრის მეფობისას (ქცნ. 260)?

ერთის სიტყვით მემკითხველს იმდენად საქმეებს არ აღგვიწერს, რამდენად ამ სასელაუნი და განსიცოფრებულ საქმეთაგან აღტყისილს საკუთარს თვსს გრძნობას, თვსს საკუთარს აღტყვას, განსიცოფრებას, მოწიწებას ბრწყინვალე გმირის წინაშე. მთელი მკითხველს ნაყოფია ამ გრძნობის; იგი უფრო შესწავსა ჭკავს, ვიდრე ისტორიას, რომელსაც მხოლოდ იმდენად შეეკება, რამდენად მასში გამომსწავრავლებენ მირკენ-უღნი თუისებანი საკვარულის გმირისა. მწერალი თუიონს არ ემაღავს, რომ მეფის სოარცელ საქმეებს იგი ოდნავ შეეკება; იგი ზირ-და-ზირ აცნადებს: „მრავ-

ჯალთაგან მცირედი მეტეულები თქმად“ (გვ. 248), „მრავალგზის... განსჯდელთა სიგებდისათა შთაჲრდა იგი, რომლისაგან მცირედი მიჲსრეთ თსრობასა“ (გვ. 262), „და ესე მცირედი მრავლისაგან თქმად შეუძლებელია“ (გვ. 257, 243); — „...დასრულნა საქმენი, რომელნი ჩვენ მცირედითა და ყოველად განიანთა სიტყვითა წარმოგვიხიან დიდთა მით და მითსრობად შეუძლებელთა საქმეთა მისთაგან“ (გვ. 252—3); ანუ „როდენსაჲს ქართამან და მელანსაჲს დიაციოს აღწერდა“ (გვ. 250)?... ამ ნაირად, დიდ-დიდ აზრების აღწერის მცირე შემთხვევებზე გვამოადრულებს იმ თჳს ღრმა შთაბეჭდილებას, რომელმაც უნებლად ათქმევინა შემთხვევითი: „ბერძენთა და ქრომთა უმთავრესნი გიარნი ვერ შეადრებან დავითს და თჳმცა გომერ, არისტოტელ, იოსაბოს, ოდისეი და ფიროსტე ჩქედენო თჳსნი გმირებს, მაგრამ ამათ ნიეთნი საქმეთანი არა ქქონდეს ვმად მისათსრობელად; ამისთჳსცა რიტორებთა მით ხელოვნებისათა განჯერცელეს, ვითარცა იტყვის თჳთ სადაჲ ალექსანდრელი: „არა დიდ იყჳ ჩქაველი, არამედ დიდსა მიემთხეივ მჭებელის უმაროზსა (გომერს)... ქქონებოდაცმცა ამათ ბერძენთა თსრობათა ნიეთად საქმენი დავითისნი და მათმცა აღწერეს ჟეროვნად მათისაგურ რიტორებისა მსგავსად და მამანდა ღირს ქმნილ იყუნეს ჟეროვანსა ქებასა“ (გვ. 250). შემთხვევით აზრით, თჳთ ალექსანდრე მაკედონელი ქართელების მცირე სმით ვერ იქმნოდა იმდენს საქმეს, რაც დავით მეფემ ქმნა: „და თჳმცა დავითს სმარსთა მეფობა ქქონებოდა ანუ ბერძენთა და ქრომთა ძალი ანუ სსჯითა დიდთა სმეფოთა, მამანდა გენასნეს ნაქმარნი მისნი და სსჯითა ქებულთანი“ (გვ. 260).

რომ შემთხვევით სიმადელო ზირია, ეს ყოველ სტრიქონში გამომჴეირულებს. მთელი მისი მოთსრობა აღბეჭდილია ღვთის-მეტყველურის ბუქდით. მოქმედება მეფისა განუოფილია ორ ნაწილად: სასოროციელოდ და სასულიეროდ. უკანასკნელს უქმირავს თითქმის ნასკვარი მატანისა და გეასსიათებს მეფის ღვთისნიერებას (გვ. 253—263); შესაჲლად (გვ. 236—240) ღვთის-მეტყველურის სასიათისა. თჳთ „სასოროცილო“ ნაწილიც (გვ. 240—253) უმეტესს ყურადღებას აქცევს არა საეროენოს, არამედ სასულიერო საქმეებს მეფისას; სოლო სასოროცილო „სეიანობა“ მეფისა, შემთხვევით აზრით, შედეგი ანუ „სანაცლო“ იყო მისის ღვთისნიერებას (გვ. 242), გინა ნყოფი მისის სულიერად წარმართებისა (გვ. 253).

ამისთან შემთხვევით ღრმად განათლებული და ნაკითხი ზირია. მისი ნაწერია ნიმუშია მალაღას ხელოვნებისა. აქ-იქ ენა-მზიანობა მატანისა უმწვერვალეს წერტილშია აღიწევს და ატეობს სმენა-გონებას (მაგ. გვ. 263; 261). ამისგანო ჩვენ გვერინა, რომ შემთხვევით უნდა იყოს ანუ თჳთ ენა იოანე*), ანუ სვიმონ ჭეონდიდელი და ანუ არსენი იფლითოელი, რომლის მსკერ-მეტყველება სჩანს მისგან და

*) თეიმურაზ ბატონიშვილისგან ჩამატებულში ჩვენ გამოგვრჩა ზეო (გვ. XII) შემდეგი: „გვ. 241, სტრიქ. 26—27: „გარდაიცვალა კზი გაბრიელ საფარელი და დაჯდა კზად იოანე“; ხოლო გვ. მეზ. კ.ცხ. № 131, არშიაზე აწერია, სადაც დაბეჭდ. კ.ცხბის მე-17 სტ. გვ. 234: „კზი გაბრიელ საფარელი“: შემდეგ ეს ტექსტი შეუტანიათ.

წერილის დავითისადმი „შესხმისგან“ (იხ. „სამოთხე“ გვ. 518—9 და კვ. მუხ. ხელნაწ. № 76). არსენიზე ეკლე შეიტანება მხოლოდ იმისგან, რომ თავისი ქუასი იკადრებდა: „არსენი იუღთოელი, თარგმანი და მეცნიერი ბერძენთა და ქართველთა ენათსა და განმანათლებელი ეოკელთა ეკლესიათა“ (ქ.ცნ. 259).

უკანასკნელ, საჭიროდ ვრცეს დავეთხო, რომ შემატანე გვარწმუნებს, სრულს სიმართლეს ეწერო (ქ.ცნ. 254).

ბ.—მცნე ვრცელი მატანე, რომლისაგან შესდგება შემდეგი ნაწილი ქცხბისა (გვ. 236—338), არის თამარ-მეფის მატანე. ამ მატანეში, შესჯალის მსგავსადვე მოთხრობილია ფრიად მოკლედ მეფობა დიმიტრი I-სა და დავითისა (ქ.ცნ. 263—4), უფრო ვრცელად მეფობა თამარის მამის გიორგი III-ისა (264—277) და უკანასკნელ ფრიად ვრცელად თუთ თამარის ცხოვრება (277—338, ანუ უფრო დატეხილად მარიტებით გვ. 274—338). ამ ნაირად, მოხსენებულს მატანეში დიმიტრის, დავითის და გიორგის ბრწყინვალე მეფობათა უკმაყოფილოდ სულ 12 გვ., სოლო თამარის მეფობას—64 გვ. აქადამც სავსეა სიმბოლოთა, რომ მთელი ეს მატანე თამარის მატანეა, სოლო დანარჩენი მეფობა მხოლოდ წინასიტყვაობასავით მიუძღვის ამ მეფობას. მაგრამ უკანასკნელს აწერს სხვა უფრო მკვიდრი საბუთები აქვს: ქცხბა აღწერს რა გიორგი III-ის ცხოვრებას (გვ. 265), ზოგჯერ გვაცხადებს სიმბოლოებს, რომ მას სხვაში აქვს არა გიორგის, არამედ მისი ქალის თამარის მეფობა: გიორგი მამა იქმნაო... „მისებრ მურობელისა აღმოსავლეთისა და დასავლეთისა, თამარს ეპიტუეი, მეფედ ცხებულსა, რომელი ქვემოთ სიტყუებან ცხად ჭეოს“. მამასადავმე შემატანე თამარის დროს ცხოვრობს და თამარის მეფობას სწერს და არა გიორგისა, რომელსაც არა ჭეოს საკუთარი მესტანე, როგორც, სამწესწაროდ, არ ჭეოდა საკუთარი მესტარე ბრწყინვალე მეფობას დიმიტრისა და დავითისა (იხ. ქვემო, გვ. 250). უკანასკნელ, ამავე აზრს შეურყეველად ამტკიცებს მარიამ-დედოფ. ქცხბა (ფურც. 307—8), რომელშიც სრულიად არ იშლება კერძოდ მეფობა დიმიტრი I-ისა და დავითისა, არამედ ეს მეფობანი გიორგი I-ის მეფობითურთ შეერთებულია ერთ მატანედ, რომელიც თამარის მატანედ იწოდება. რაც ქცხბაში გვ. 236—265, მე-19 სტრიქონამდე სწერია (სიტყვამდე: „ამან გიორგი“), ის მარიამ-დედოფ. ქცხბაში მოქცეულია ერთ სათაურად, რომელიც ჩვენ ქვემო შეუდგელად დაბეჭდეთ (გვ. 256—258). ამ სათაურად (თითო-ორიჯა ცნობის დამატებით დავით აღმაშენებლის და გიორგი II-ის ცხოვრებამდე) შეუდგენიათ ის მოკლე და თითქმის უმინარისო ცხოვრება დიმიტრი I-ის და დავით III-ის მეფობათა, რომელიც ხართულია დაბეჭდილს ქცხბაში (გვ. 263—4).

გარდა მოყვანილ ადგილთა მრავალი სხვა შინაური ნიშნები ქცხბისა გვიმტკიცებს, რომ გიორგი მეფის მატანე დაწერილია თამარის დროს და იმავე ზეირისგან, რომელსაც თამარის მატანე აღუწერია. მაგალითად, გიორგის ცხოვრებაში ჰსმარესულია ფრასა: „მოვიდა ოდესმე წინაშე გიორგისა ანდრონიკეს კომნიანოსი“ (გვ. 271). რადგან კეისრის ანდრონიკეს მოსლა იყო 1167 წ. (იხ. ქვემო გვ. 259), ამისგან შემატანე კერ იმარება ფრასა: „ოდესმე“, თუ რომ

დიდს ხსენს არ გაველო 1167 წლითგან მატანიის აღწერამდი; სოლო გიორგის მეფობაშივე ქცხბაში თამარსე ნათქვამია: „ქსნასს კითარცა მრე ვიდრე მოდღე-ინდელად დღემდე მამის კურთხევა შეიღეს ზედა სუყარელსა..., რომელიცა შემდგომინ სიტყვამან სანაურ ჭეოს, რომელნი გეგეგულეხის აღწერად“ (ქ.ცხ. 274—5). აქიამ ცხადია, რომ ვისაც გიორგის ცხოვრება აღუწერია, მასვე დაუწერია თამარის მატანეც, და როდესაც დაუწერია, თამარი კიდევ ცოცხალი ყოფილა. გარდა ამისა თვით თამარის ძეგლს ცხოვრებას ის სთაუროს არ ქქონია, რომელიც დაბეჭდილს ქცხბაში იპოვება (გვ. 277), არამედ მთელი ეს მატანე ერთ სთაურად არის აღწერილი მარამ დედოფ. ქცხბაში. ამასვე ამოწმებს ის გარემოებაც, რომ გვ. მეზ. ქცხბას № 131, ფურ. 291, ამ სთაურის ცოტა ზემოთ (სწორედ იქ, სადაც დაბეჭდ. ქცხ. გვ. 274 უნის შენიშ. № 1) აქვს შემდეგა წითელ მელნით სტრიქონებ შუა ჩაწერილი შენიშვნა: „აწ დაწერა ცხოვრება თამარისა“. ეს იმისა ცხადი საბუთია, რომ ეს მატანე ერთი ყოფილა და მასთანადვე ერთის ზირისაგან დაწერილი და მხოლოდ შემდეგს დროებში თავებად დაუყვით. ამისივე მომასწავებელია ფრასი: „დაწეება და აღსასრული ამის კელ-ყოფისა სრულებით ესრე სჩანს, კითარცა სიმძიმესა და ზეტიოსნებასა თანა ოქრომ-სასა ქარქვეტისა ნამუსრეკია“ (გვ. 336): აშკარაა, რომ დაწეუბიც და შემასრულე-ბელიც ამ მატანიისა ერთი ზირია.

რომ მატანე დაწერილია თანამედროვესაგან, რომელიც თვით-მხილველიც არის რამდენიმე მისგან აღწერილ ამბავთა, ეს ისე ცხადად ატყვია მთელს მატანეს, რომ ამასვე სიტყვის გაგრძელება მეტი იქნება. აქ ჩვენ განვმარტოთ მხოლოდ ის, თუ ვის და რადის, რომელს წელს დაუწერია ეს მატანე. ამ კითხვის განმარტვა ზირულს კითხვასაც საკმაოდ აკვირსნის.

ჩვენ ქვემო უკვე საკმაოდ დაზარტკიცით (გვ. 280—285), რომ თამარ მეფის მატანე დაწერილია ორ-სასად: ერთი წილი დაუწერიათ 1195 წელს (გვ. 263—310), შანქორის ომის უმალვე, სოლო მეორე მისი ნაწილი (გვ. 340—348) თამარ მეფის სიკვდილის შემდეგ. სიტყვის გაუგრძელებლობისათვის მეოთხეულმა ჩვენი საბუთიანობა აღმოავითხოს ქვემო, გვ. 258; 282—3 და ქცხბა (გვ. 283), სადაც მოთხრობილია საქართველოს განდიდება და სიმეფოს გაგრძელება „ზღვით ზონტონით ზღუადმდე გურგენისა (კასპიის ზღვა) და სპერითგან დარუბანდამდის..., რომელი აწ სჩანს დაწერასა შინა ამისა სათერთმეტთა მოქცევათა ჟამთა თამარ სიმგზის სანატრელისათა“. ცხადია, რომ როდესაც ეს დიდ-დიდი ამბები მემატიანეს დაუწერია, მაშინ ყოფილა მე-11 წელი თამარის მეფობისა, ე. ი. 1195 წ., დრო შანქორის ომისა, რომელსაც მართლა შეუდგა შემოკრთება მარგან-შანქორისა დარუბანდამდი და მთელის ბუბაქარის სამთავროსა კასპიის ზღვამდი და სპერითგან სანარეთამდი და სკურეთამდი, გამდიდრება კელესითა, დიდებულთა და ახსნურთა (შეად. გვ. 308—310).

ამ საბუთიანობას დაუერთოთ ესრე: 1) ღვაით სოხლანსე მემატიანე სწერს (გვ. 293), რომ იგი მოკლე დროს ისე დასელოვნდაო, სამხედრო საქმეში ეკი-

თა' დღეს სჩანს, რომელ შინათ გან ყოფილა ამისა მასწავლებელი და თანა-მო-
სწავლე და თუ გარეთთა ქვეყნათა მისრულა, კერპინ სადა გამოჩენილა მისებრთა.
აქედამ ცხადია, რომ ამ მატანის დაწერის დროს დაკით და მასა მასწავლე-
ბელნიც ცოცხალნი ყოფილან, ე. ი. მატანე დაწერილას არა უგვიანეს 1207 წ., რო-
დესაც მოკვდა დაკით (იხ. ქვემო გვ. 294—9); 2) გარდა ამისა თაბაგის უაღრ-
მის ძენი (სურულუ, ბუბაქარ და ამირ-მირიან) სჩანს „აწ გასულ ტნებულთა“
(ქ-ცხ. 293), სოლო ამირ-მირიან, შანჭორის ომის შემდეგ მართლა გასულ ტნებულ-
თა, მალე მოიკლა, და მასთანავე მატანე ამის გერ დაწერდა ამირ-მირიანის სიკვდი-
ლის შემდეგ (იხ. ქვემო გვ. 285—9):—3) ივანე ცინიუკარელზე ნათქვამია: „რო-
მელსა ყვარუარეს ეწოდა ესე“, მასთანავე ივანე ცოცხალი ყოფილა ამის დაწე-
რამა. მაგრამ ივანე 1202 წლიდან ცოცხალი არა სჩანს:—და 4) თვით თამარ მეფე, რო-
გორც უკვე შევნიშნეთ, ცოცხალი ყოფილა ამ მატანის დაწერამდე: „სჩანს მოადლე-
ინდელად დღემდე მამის კურთხევა შეიღას ზედა“ (ქ-ცხ. 274);—5) უკანასკნელ, მა-
ტანე შანჭორის ომზე ისე უნერად არის შეწყვეტილია (გრცელი მოთხრობა, ლექ-
სით დამთავრებული) და შემდეგს ნაწილთან შეუკავშირებული, რომ ყოველს მესს გ-
რეშე ეს მოთხრობა ზირეულად აქმდინდა ყოფილა მოყვანილი. სოლო შემდეგი ნა-
წილი გაუგრძელებით დიდ სან-გამოშვებით. ამასვე მოასწავებს მეორე ნაწილის და-
საწყისი: „არამედ მდინარეი რამე კელ-გელ კელად და წყარად“ (გვ. 310).

მეორე ნაწილი ამ მატანისა თამარის სიკვდილის უმაღ ჟნდა იყოს დაწერი-
ლი. ამას ამოწმებს ის ცხოველი ურკა, რომლითაც აღბეჭდილია უკანასკნელი ნაწი-
ლი ამ მატანისა თამარის სიკვდილზე და თვით დაწერილებითი მოთხრობა ამ ამო-
სა (გვ. 333—335). თვით უკანასკნელი სტრიქონებიც მატანისა ამასვე ამოწმებს (იხ.
გვ. 338, სამი უკანასკ. სტრიქ.). ამ სტრიქონების ბუნდით გამოსატყუდი ზნა ეს
არის: აქ დაგვსე სიტყვათა წყობას მომავლათათჳს ძლეუთა, რადგან მომავალ ს-
ნელოვან საქმეთა „უაღრესი სისის-მეტყველებს“ სწორიაო, ვინემ ჩვენ შეძლება გუქ-
სო, „და ამითჳს ჩვენ მიერ დუმილით მატანე-ცემით დაკიდუმიოთ“. ცხადია, „მა-
ტანეს სრულიად სწამს, რომ გიორგი-ლამას მეფობა თამარისაზე უადვილესი
იქნება და მასთანავე უფრო დასელგანებული მემატანე დაწერიდება. მაგრამ ეს წყმის
მემატანეს უსათუოდ უნდა დატარგოდა 1218 წლის შემდეგ მაინც, როდესაც გიორგი
ლამას ზნეობითმა სრწნილებამ ძლიერად თავი იჩინა.

თამარის მატანეს მარამ დედოფ. ქ-ცხბაში ის განსაკუთრებითი სისათა აქის,
რომ სავსეა მღალ და ცალიერ ფრასებით ანუ, როგორც თვით მემატანე იტყულის-
სმებს, „სასის-მეტყველებით“. შემდეგს დროებაში, როგორც სჩანს, ეს მრავალ ც-
ლიერ-სიტყვათა მატანისა არ მოსწონებიათ და გამოუშვათ. როდის და ვისგან
მომხდარა ეს შემოკლება, არა სჩანს; მაგრამ ვასტანგ მეფეს მაინც არ უნდა მაწე-
როს ეს რედაქცია, რადგან მარამ დედოფ. ქ-ცხბა აქა-იქ უფრო მოკლეა, ვიდრე
ქ-ცხბა, — და გარდა ამისა ვასტანგის დროის ზირნი ისე სელგანურად გერ შესო-
ვლებდენ ტუქსტს, როგორც დაბეჭდილს ქ-ცხბაში ვხედავთ (იხ. ზემო გვ. XVIII—XX).
როგორც სჩანს, თამარ-მეფის მატანეს ყველა მატანეებზე მეტი წვლება გამოუ-

გლი: ზოგს წაუმატებია ახალი ცნობები, ზოგს შეუძლებელია ვრცელად მოათხრობილი ამბავი ანუ მწერილმწიმი ამბები გამოეშვიან, სხვას ფრასები უჩველია და სხ. ეს გასაკვირვებელი არ არის: ანტიკრის მატანეს, კვანუბთ, ისე არ ეტანებოდა ქართულობა, როგორც თამარისას, ამ თითქმის გარაკვეთულ-გადმერთებულ გმირისას, და ამის გამო ანტიკრის იმდენი ტუქტი არ მოეცნებოდა, როგორც ამ სულ-და-სულ სავგოგ-მანებელს მატანეს. მართლაც, მარიამ დედოფლის და დაბეჭდილს ქ-ცხსაში იმდენი სხვა-და-სხვაობა (თუმიც არა არსებითი გარჩევა) აღმოჩნდა, რომ მათი აღნუსხვა შეუძლებელი იყო: უმჯობესია, რომ მთელი ტექსტი (სამწესწაროდ, ფრად განრუენილი უმეტარ გადაწერისაგან) მარიამ დედოფლის ქ-ცხსის ცალკე დაბეჭდოს და შესაბამად განიმარტოს. უმსკვილესი მეტ-ნაკლებობა ჩვენ მანინ აღენიშნეთ (იხ. ქვემო გვ. 281—302).

სახარ-მეტეფეობითი სახითი თამარის მატანისა ბუნებითა და არა ნამდვი-დევი: მთელი სახარმლოვი მეფობა გიორგი III-ის და თამარისი სავსეა ისრუთის სა-ოცარ ძლევათა და საკვირველ მოკლენათაგან, რომ თვთ მემატიანე წარტეფენი-ლია და დამოკნებული ღრმა შთაბეჭდილებით. გუელი მისი სავსეა აღტაცებით, და ეს აღტაცებითი გრძნობა ქმეფობს მთელს მისს ნაწარში უფრო ძლიერად, ვიდრე და-რით აღმაშენებლის მატანეში. თამარის მატანე განუწყვეტელი ქება, ანუ ქებათა-ება, იგი რიტორულ სელონებით აღწერილი შესხმა მეფისა და გმირთა. მემატიანეს სიტყვით, თამარის მეფობის მოთხრობა შეუძლებელ არს არა სოლო ჩვენ მიერ, არამედ უკეთესად შეგარეს ბრძენნი ყოელისა სოფლისანი, ჟეოროგანდ კელ-ყოფენ დუმილსა კერ მიწდომისათვის სიტყვით გამოთქმად საქმეთა თამარისთა (გვ. 310). ამისაგან, —გაწარმუნებს მემატიანე, —ამიერიტგან გონება უხმს ვრცელი და ენა ბრძნად მეტეფელი, რომელმანდა შეუძლოს ღირსებით აღწერისა მაცემად წარმართუ-ბანი თამარის საქმეთანი; რამეთუ ეითარ თმანი თესნი თვთოეულად კერ ვინ აღობ-ცხეს, კეროვე კერა ვინ ესენი აღრიცხეს ანუ თუ აღწერეს“ (გვ. 291). მხო-ლოდ მცირედსა კელ-ყოფო აღწერად ძალისაგან ჩვენისა, რადგან „სრულიად დუ-მილი დავიწყებასა შეიქმს საქმეთა მისთა და აღწერა კერ-შეძლებითი დაჯანისეს სი-დიდეთა ბრწენიჯალებათა საქმეთა მისთას“ (გვ. 310). მემატიანე ქშიშობს, რომ იმ მცირე აღწერასაც, რომელსაც იგი გაძლევს, მომავალი შთამომავლობა საქმის სიდიადისაგან კერ დაიჯერებსო: „საქცი მიხნს მომავლთაგან არ დაწმუნებადა (გვ. 291). ამისთჳს მწერალი სთხოვს მეითსველს, რომ თუ სიტყვას არ დაუყუ-რებს, საქმეებს მიქნედოს თამარისას: „ვის უნდეს ცნობად, ისიღეს ქალაქნი, ცი-სენი და თემნი სულტნთა სასხდომნი, მისგან ახმელნი (სმელით ალებულნი) საზ-ღვარნი სამეფოჲს ორად (ე. ი. ორ-წილად) განიფართეებულნი... კრავადის მის-გან დადებული საზაჳა და ბადადის კერ მარადამდის და თვთ იგი სალითა შემი-ნებული და მოჳჳ“ (გვ. 291). სახდისსან მემატიანე, მოშიში მომავლთაგან არ-დაწმუნებისა, ფიცით გაჳჳრებს: „ამისი მოწამე თვთ იგი უტეფელი ღმერთი არს, და რათა არა ტეფელი ვისმე კგონოს და ზღაპრად გინდეს თქმული ესე მომავლ-თა უმთა“... (308).

მემატიანე არ აწვიადებს და არც განზრახ ადიდებს თამარის მოქმედებათა: ადრეული ღრმა შთაბეჭდილებით, იგი მხოლოდ მუსიკოსს, მკერ-მეთქეობს, ესწრაფვას, სსს-მეტეეობს, რათა ენა-მიზანობით მანინ რამდენადმე შეგატყობინოს დიდებულება მეფობისა, რომლის ერცლად და დაღვებით აღწერას კერ ქადრულობს, კერ ასტნებს, კერ-შემძლებლობს. მართლაც, მრავალი მწერილი და დიდდიდიც საჭმე თამარისი აღწერულად და აღუწესკვლადც დარჩენილა. საკმაოდ კრაცნო მაგალითად მხოლოდ ის ეუწევნოთ, რომ მემატიანესგან სრულიად აღწერილი არ არის თამარის მიერ განთავისუფლება და მტერთაგან უზრუნველ-ყოფა და რუბანდელთა, ღუნძთა, ოკსთა, ქაშაგთა, რომელსაც მხოლოდ ორიოდ თითო შემოსევით წამოდნად სიტყვით გვაუწყებს (გვ. 336).

მემატიანე ღრმად განათლებული პირია და სავსებით მცოდნე ჩვენის ენისა. იგი ნაკითხია და მცოდნე არა თუ საკვლელო მწერლობისა, არამედ სამხედრო უცხო ტომთა ისტორიისაც, მრავალთა მწერალთა სასედა და აწრე შემოაქვს თქმის შრომაში, განსაკუთრებით მარამ დელოფ. ქცხბის კარანტით. უფრო სმირად ზოტურს და ეროვნულს მწერლობას გვისახელებს, გიადრე ეკვლეოურთა. ღუთის-მეტეეეური მსკვლავა და ბეჭედი ამ მატანეს შორს უფრო ნაკლებად ატყავს, ვიდრე დავით აღმაშენებლისა, მაგრამ რიტორიკო-პოეტოური მრავალ-ფრასოკანსიტეუაობა პირველს გადაეტებით აწრდილებს, ვიდრე უკანასკნელს. ამ ნაწილით შეიძლება ვიფიქროთ, რომ მემატიანე ერის-კაცი უნდა იყოს. ამას ის გარემოებაც უფრო აძლიერებს, რომ მემატიანე, როგორც ცხადად ეტყობა მისს მატანეს (მაგ. გვ. 299—300; 306—7; 329—332 და სხ.), რომელიც სმირად თვთ-მსაღუეღის შესაფერს წვრილ გაქმეობას აღგვიწერს, — თვთონ მოწაწილა იმ ღაქმობათა, რომელიც აღუწერია.

მაგრამ მატანეში ჩვენ მანინ უფრო ბერს ნიშნებს ეპოეულობთ იმისას, რომ იგი დაწერილი უნდა იყოს კუარ-მეტეირთეელის ჭეონდიდლის ანტონ გლონისთავისმის მიერ. კუარ-მეტეირთეელის თანამდებობით ანტონ ჭეონდიდელი მართლაც მედამ კარს ახლდა და თვთ-მსაღუეღი იქნებოდა მისგან დაწერილებით აღწერილ ღაქმობათა. ანტონი გიორგის მეფობაშიც სცხოვრობდა და მაშასადამე მისი მატანის აღწერასაც შესძლებდა, როგორც თანამედროვე და თვთ-მსაღუეღი. გიორგის მეფობაში ანტონის უკვე ქონდა ჭეონდიდლობა, მაგრამ მიჭელ კუზმა მისტაცა ჭეონდიდლობა „მომმაცციათა (მცხიერებთა) ეიეთმე მეფისა (გიორგის) განმმსასთამასა“, და ამის შემდეგ გარესკაში სცხოვრობდა (გვ. 293). ანტონის გადაყენება იმავე წელს (1170—1187 წლებს შუა) იქნებოდა და იმავე მაზეზით, რომელს წელს და რა მაზეზითაც იმავე მიჭელ კუზის მეცდინეობით ნიკოლოზ კათალიკოზმა გულაბერისმეძინ თავი დაახება თქმის თანამდებობას და იერუსალიმს გადასახლდა (იხ. ამაზე ქვემო, გვ. 270—271). საგულისხმებელია, რომ ეს იქნებოდა 1178 წელს, როდესაც უკანასკნელად აქშლა მეფეს დემეტრე, რომლის დამხობას შეუდგა განზატეება მრავალთა (იხ. 1178 წლის ქვეშე). სწორად ეს ზარდად უნამოვნება უნდა იყოს მიზეზი იმისი, რომ ანტონი თქმის მატანეში მეტად უხეშად მოიხსენებს

მიქელ კახს: „მოკვდა ქ-კ-ში მიქელ, ჭყონდიდელი, მწიგნობართ-უსუცესი... რო-
მელსა აქნდა სამთავისიცა, და არაჲინ შესწუხნა მისთვის, არა დიდა, არა მცო-
რე, რამეთუ უოკელნი სძულდოდას მას“. პირადი ანგარიში ანტონისა აჭ-
მით უცხადესით გამომჟღავნებებს, რომ ამ დროს მიქელ გადაყენებული იყო გათა-
ლიაგროზიდან და მამასადამე მისს სიკვდილს არაერთგვაროვანად გამოეხატა. მიქელის
ქმედება და არც მოსახსენებელი იყო მატანეში. მატანე არ იხსენიებს არც-ერთს
თამარის დროინდელს კახის სიკვდილს და ტახტად აღსდგას (ნიკოლოზისას, თე-
ოდორესას, ბასილისას, იოანესას: ის. ეს წიგნი გვ. 80), და რაღა მიქელის სი-
კვდილი მოგონდა მემატანეს? იმავე პიროვნულის გრძნობით უნდა იყოს გამსჭვალ-
ული მემატანე, როდესაც კახს მიქელს უწოდს „თქილად ბოროტად“, რომელი-
ცა „წინა-უგმო იყო წესთაგან საკელესიოთა, და ჭყონდიდელ-მარტოკრებულთა და მწი-
გნობართ-უსუცესობას მას მოხსენებდა უფლისაგან“ (ე. ი. ვიორგი მეფისგან) და რო-
მელიც, ანტონის სიტყვით, „განაყენა (საყდრადამ) სასულიერო ღვთისმამას“ (გვ.
280). რამე აღძრა ესრეთი რისხვა მწერლისა, თუ არ იმ პირადმა ანგარიშმა, რომ
მიქელმა მემატანეს მისცა ჭყონდიდობა? ან რად სასულდობით არ გვიჩვენებს მა-
ტანე მიქელის ბრალს, თუ მართლა მას ესრეთი დიდი ბრალი მიუძღოდა? სოლო
ჭყონდიდობის და მწიგნობართ-უსუცესობის მოხსენიება ბრალი მიქელს კი არ
გდება, არამედ მეფე გიორგის, რომელმაც მას მიუბოძა ეს თანამდებობა; და ან
რა დიდი ბრალია ეს, რომ ასე უშეკრად იხსენიებენ მას? რასაკვირველია, აქ დაღ-
დებს უმთავრესად პირადი ანგარიშები ანტონისა, რომელიც თვს მატანეში შუის
უგებს მიქელს ჭყონდიდობის მიტაცებისათვის და ნიკოლოზ კახის გადაყენებ-
ისათვის.

რომ ანტონი არის მწერალი მატანისა, ეს უფრო ცხადად გამომჟღავნებებს
იმზივ, რომ მემატანე განსაკუთრებულის დაწვრილებით აღგვიწერს, რომ მიქელის
სიკვდილის შემდეგ თამარმა კახიდან დასვა ანტონი და „მისცეს მას ჭყონდიდი, სამთა-
ვისა, კისის-სკვი და მწიგნობართ-უსუცესობა: რამეთუ მართალსა უკეთუ უბრძემს,
არა დაეცას“. მერე აღწერს ანტონის ღირსებათა ცარიელ ფრასებთან; მხოლოდ ის-
ღა მოჭეკს საბუთად ამ ღირსებათა, რომ მან მღვდელს და კლარჯეთს აღაშენაო მო-
ნასტერი (ის. გვ. 293).—უოკელივე ეს ერთად: უშეკრად მიქელის მოხსენება და ეს-
რეთის არა-ჩვეულებრივის დაწვრილებით ანტონის შედარებით მწერალმან საქმეთა
აღწერა თითქმის პირ-და-პირ გვიჩვენებს, რომ მწერალი თვს ანტონისა.

სოლო ეს უმეტესად ცხადდება იქიდანაც, რომ მემატანე ანტონის სახელს
წმინდა-უწმიდ ჭმარობს, უბრალო შემთხვევისგამოც: ანტონს უბრძანესო ჯარის გა-
მოწვევის წიგნების წერა „მამაცურითა სიტყვითა“ (აღბით დიად რჩეული მწერალი
უოფილა, როგორც მისი მატანე გვიმტკიცებს), ანტონივე გაატანესო ჯარს შინ-
ქარის ომში (გვ. 304—305); იგივე ჯარ-მტკირთეული მონაწილეობს ბასიანის
ომში და მოკვდომებს, რომ ეს ანტონი იყო მწიგნობართ-უსუცესი, „კაცი შესხედ-
ათაჲ ჭაბუკი და გვარ-ტომით არა-უხსნო“ (მარიამ დედოფ.: „კაცი შესხედვი-
თაჲ ჭაბუკი და გვარ-ტომად) და მას უბრძანესო ძელი-ცხოველის წარმდგან (გვ.

305—6);—რომ შანჭორს გამარჯვებულს მეფე დაეთოს „მაიკებნესო წინა ანტონი კაზირი, კელ-განშეობით მშადღობელი ღეთისა, თუთი აღესილი ღართა და სჯერსლე-თა მიერ ათაბაგისათა; რომელმან რიდობითა მონაზონებისათა არა იკადა მასეილი და მისრულმან სამითა უმითა შემოაქცია სამასი ჯარი და აქლემი კიდებელი“. ეს-რეთი მწერლიმანობა უბრალო საქმეებში, ანტონის სახელის წამ-და-უწუმი სისენება შე-უსაბამო იქნებოდა იქ, სადაც მემატიანე სტოეებს მოუხსენებლად დიდ-დიდ ამბავთა, მოქმედებთა და გმირთა, თუ რომ ამ მწერლიმანებში არ გამოშვერილებდეს თუთი მემატიანეს სახელი და მისი კერძო თავ-მოყვარული ანგარიშები (ქ-ცხ. 289, 293; 304—307; 320).

ამით ვათავებთ კრიტიკულს განხილვას ძველის ჩვენის მატანიასის თამარის სი-კვდილამდე (ქ-ცხ. გვ. 15—338). უსაკველი მკითხველი უსათუოდ დარწმუნდება, რომ ჩვენი გამოკვლევა, დიდი ხალი და საბუთიანი, შექსა ჭეფის ამ ნაწილს ჩვე-ნის მატანიასის: არა თუ ნათლად აღენიშნეთ ის, თუ რომელი ცნობები მერე შეუ-ტანიათ ქ-ცხსაში თეიმურაზს, კასტანგს და სხვა უცნობ ჰეროთა, არამედ შეძლებისა გვარად ამ წინასიტყვაობაში, თუ ტექსტში, აღუდგინეთ ჰერეველი სახე ქ-ცხსისა და, რამდენად წინასიტყვაობაში მოხერხდებოდა, თუთი ის კერძო მატანიებზე გამოკარ-ვეთ, რომელთაგან სხვა-და-სხვა დროს შეუდგენიათ ქ-ცხსა; აღუწერეთ მათი გან-საკუთრებითი სასიათი და ერთმანეთისაგან სხვაობა, და სადაც შეიძლება თუთი მწერალნიც დაესასკლეთ. ამას იქით გამოცნობილად უნდა დაიდვას ის ბნელი და რთული გამოსაცანი, თუ რა არის ჩვენი ძველი მატანიე, კისტან, როდის, და რა ღირსების საბუთებით არის აღწერილი და ანუ რამდენად სარწმუნოა იგი მტკიცებუების წინ. მართლაც, თითო-ორილად საზოგადოა აზრი ქ-ცხსის ღირსებაზე უკვე გამო-თქმული იყო აკადემიკოს ბროსეს და დ. ბაქრაძის მიერ, მაგრამ არა გვინებ ეინძე გვარალოს, რომ ჩვენი საბუთიანობა მათგან გადმოგვეტანოს.

შემდეგის მეტად არეულ და გადარეულ მატანიეების გამოკვეთა და გაცნობი-ლა, რასაკვირველია, უფრო ადვილია (და დიდიც უფრო საჭიროა), როგორც ჩვენდა უფრო დახსლოკებულ დროებისა, რადგან შემეტესი საბუთები მოიძებნება უსილესთა დროთა მატანიეების შესამოწმებლად; მაგრამ ეს შრომა ჩვენ შემდეგისთვის გადა-გვიდია.

XVIII

მეორე დიდი ნაგლი ქ-ცხსისა, როგორც აღენიშნეთ, ის არის, რომ ჩვენი მა-ტიანე თითქმის სრულიად მოკლებულია ქრონოლოგიას. ქ-ცხსის ამ სმწესარო თქსების ასახსნელად და გასაგებად საჭიროდ უნდაც ორიოდ სიტყვა შემოვიტანო აქ.

ჩვენ უკვე საკმაოდ დავასაბუთეთ, რომ ქ-ცხსა შესდგება მრავალ კერძო მატა-ნიუთაგან, რომელნიც აღუწერიათ თანამედროვეთა, თუთი-მსიდეველთა ანუ შედგენი-ლია ეჭვ-მიუტანელ საბუთებისაგან, და მხოლოდ შემდეგს დროებში ამ გვარად შე-დგენილ მატანიეში სხვა ცნობებიც ჩაუკერებიათ (სამწესაროდ, სხიარად უაღაგ-აღა-გოდ) შემეტეს შემთხვევაში უცნო ერთა ისტორიიდან.

მაგრამ თანამედროვეთაგან აღწერილი მატანე ორ-გვარია: ერთი რიგი თანამედროვე მატანეთა დროთა-აღწერაში შემდეგს წესს მისდევს: ყოველ დღე, თუკი ანუ ყოველ წელ ცალ-ცალკე აღწერენ ხოლმე იმ დღე-თვე-და წელს მომდინარის ამბებს და დროსაც იქვე გვიჩვენებენ. ამ გვარსა მატანეს ჩვენში უწოდებენ „წელთა-რიცხვოვანად“. ამ გვარია, მაგალითად, ნესტორის და სხვა რუსთა მატანეთა უმეტესობის შრომა. ამ გვარი მატანე, თუმცა თანამედროვეა აღწერილ ამბებისა, მაგრამ უმეტესს შემთხვევაში თუთ-მხილველი არ არის; იგი, ჩვეულებრივ, სტოკორობს სადმე მოშორებით, მონასტერში ან თავის სახლში და რა ამბავსაც გაიგონებს ამ დღეს ანუ ამ წელს, იმას იმ დღეს და იმ წელს აღწერს. რადგან გაგონილი სმარად მეტ-ნაკლებობს ჭეშმარიტთან ანუ რამდენადმე ჭეშმარიტება და ქმარებად კადრს სვლიდა-სვლში გადასვლისაგან, ამისგან „წელთ-რიცხვოვანს“ მატანეს ფასი აკლდება, ჰ მჭრელი კრიტიკა სჭირდა ჭეშმარიტობისგან მისის განწმედისათვის. ამ უმთავრესს ნაკლულეკანებსთან „წელთა-რიცხვოვანი“ მატანე შედგენილია ნაუწ-ნაუწ, მეტად ჭრელ ცნობათგან, რომელთაც ერთმანეთთან არა აქვთ არც ლოგიკური და არც ნივთიერი კავშირი, გარდა ქრონოლოგიურის კავშირისა. ამისგან ამ გვარ მატანეთაგან ისტორიის დაწერას სჭირად დიდ გამჭრიახი, შეგნებული და დასკვლავებული შირი, რომელმაც თავის-თავად უნდა განსჭრეტიოს ჭეშმარიტი მიზეზი მოკლენათა და მკვდარ ცნობებიდან აღადგინოს მართალი სურათი გამჭრალის ცნობების დუღილისა. ერთად-ერთი უძიროფესი ღირსება ამ გვარის მატანებისა არის ქრონოლოგია. ამ გვარია ერთი წილი სუმბატის ქრონიკისა და ყველა ესრედ წოდებული „ცხრილოვანი“ ქრონიკები.

მეორე რიგი მატანეთა სულ სხვა წესს მისდევს. იგინი მხოლოდ მაშინ იღებენ კალამს მომხდარ ამბების აღსაწერად, როდესაც სანგრძლივის დაკვირვების შემდეგ მათს მესიერებაში გამოიხატება მთელი სახე წარსულის ცნობებისა, განსაკუთრებით თუ ეს ცნობება მდიდარია არა-ჩვეულებრივის სამწესრო გინს სასისარულა ამბებითა. ყოველი დიდ-დიდი ამბავი ძლიერად აღიბუჭდება გულში და აღიზანს მწერალს ამბების დასაწერად, მაგრამ მხოლოდ მაშინ, როდესაც ეს მოკლენა გათავდება და სრულს სახეს მიიღებს. სწორედამ გვარი მესტორიე ჰ ისტორია იწოდებოდა ჩვენში მე მატანედ ჰ მატანედ. ამ გვარს მატანეს სწორედ ის ღირსება აქვს, რომელიც აქვია „წელთა-რიცხვოვანს“ და სწორედ ის ნაკლიც, რომელიც სრულად არ იზოგება უკანასკნელში. რადგან მატანეს რამდენიმე წლის ამბებს ერთს დროს სწერს, როდესაც დასრულებული სახე და ერთობა მიეცა წარსულთა მოკლენათა, ამისგან ეს თვსებანი უსათუოდ აღიბუჭდება ამ გვარს მატანეში: მატანე უკვე მიმსდარია და შეგნებული იმ მოკლენათა მიზეზ-კეთათარებისა, რომელიც აღწერია; იგი უკვე დაკვირვებულია იმ ამბებს, რომელიც თავლით უნახავს; მას უკვე შეუშია თვსგან ნახული სხვისგან გაგონილით, მან უკვე იცის, თუ რა არი და შეხედულობა დამკვიდრდა საზოგადოებაში წარსულ მოკლენათა შესახებ. ყოველივე ეს მას უკვე შემუშავებული და შეგნებული აქვს; ამის გამო მისგან აღწერილს ამბებს ერთობა აქვს, კავშირი, დამოკიდებულება. მაგრამ რადგან

დროთა-სიგრძის-და გვარად მესხიერებაში თან-და-თან იშლება მწერელმათი გარემოება, ამისგანაჲ ამ გვარს მატანებში, განსაკუთრებით თუ შორეულ წლებადამ იწეება აღ-წერა, სისრულე, სიასლე და ცხოველობა აღწერილთა გარემოებათა იმდენად უფრო ჭკლეულობს, რამდენად აღწერილი ამაგები დაშორებულია თვით მატანის დაწერის დროსა.—ამ გვარია, როგორც უკვე გვითქვამს, თითქმის ყოელა ჩვენი მატანეები: თამარისი, დავით II-ისა, ბაგრატ IV-სი, გურგენისი (მეორე ნაწილი სუმიტის ქრონიკისა), ბაგრატ III-სი, ბაგრატ I-ისი (№ IV) ჟუანშერისი, კასტანგ გორგასლანისა და სს.

ყველა ამ გვარს მატანეებს დიდ ღირსებასთან, ერთა მეტად მძიმე ნაკლულე-ვანება აქვს: იგინი თითქმის სრულიად მოკლეულები არიან ქრონოლოგიას. ეს ნაკლულეკანება საყოველთაო და ბუნებითი ნიშანია მაგ გვარ თანამედროვეთა და თვით-მხილველთაგან აღწერილ მატანებისა. ეს ნაკლი იქიდან წარმოსდგება, რომ თანამედროვე მწერლი, თუძცა თითქო მომავალთათჳს სწერს, მაგრამ მანტ გერ იცალებს თაჳიდან იმ აზრს, რომ მისი მოთხრობა უნდა წაიკითხონ მისთაჲ თანამედროვეთა, რომელთათჳს ქრონოლოგია კი არ არის საჭირო (რადგან ეს უმისოთაც ყველამ იცის), არამედ სრული და შეკავშირებული აღწერა და ერთად თაჲ-მოყრა ყველა მომხდარ ამაგებისა. ან რა ქრონოლოგია უნდა, თანამედროვე-მწერლის თაჲლში, 15—20 წლის მანძილის მოთხრობას? ამით აიხსნება ის უცნო და არა იშვიათი მოკლეობა, რომ მემატიანე სშირად თთეებს და დღესაც გვიჩვენებს მომხდარის ამაგისას, მაგრამ წელს კი იგაწეებს, თითქო ეს ყველამ იცოდავს და საჭირო არ იყო. ქრონოლოგიას ჩვეულებრივ ის ეძებს, ვინც დიდს მანძილს დროისას აღწერს, ვისაც შეუერება მირავალი სსკა-და-სსკა წყაროთაგან ამოღებული სსკა-და-სსკა დროის ცნობები და ამ ცნობებიდან უნდა შეადგინოს დალაგებული ისტორია. მაგრამ თუ ყოველი ცნობა ქრონოლოგიურად განსაზღვრული არ არის, მაშინ ხომ შეუძლებელია ამ გვარ ცნობათაგან ისტორიის შედგენა, შეუძლებელია თვით ლოგიკურის მათ შორის კავშირის აღდგენა. ხოლო ამ საჭიროებას სრულიად გერ ჭრმნობს თანამედროვე მწერალი, — და აი ეიდეტ ეს არის მიზეზი იმისი, რომ ყველა ჩვენი მატანე თითქმის სრულიად მოკლეულები ქრონოლოგიურს ცნობებს. მაგალითად, სრულიად უქრონოლოგიოდ ყოფილა აღწერილი თამარ მეფის, დავით II-ის, ბაგრატ II-ის, ჟუანშერის, კასტანგის და სსკა მატანენი; თითო ქრონოლოგიური ცნობა ყოფილა ჩართული ბაგრატ III-ის (1014 წ.) და მირიანის მატანეში (338 წ.—საკლესიო მატანიდან) და ორი—ბაგრატ IV-ის ისტორიაში (1068? და 1072 წ.); მხოლოდ გურგენის მოკლე მატანეში იშლება უფრო მეტი ქრონოლოგიური ცნობები, რასაკავრეულია, სუმიტის ქრონიკის ზედ-გაყენით, რადგან მას ეს ქრონიკა გაუგრძელებია. დანარჩენში მთელი ქ-ცხა 1—339 გვერდამდე სრულიად უქრონოლოგიოდ ყოფილა.

ეს მძიმე ნაკლულეკანება ქ-ცხისას შემდეგთა მისტორიით შეუგნათ და სსკა წყაროდამ შემოუტანიათ ჩვენს მატანეში ის ქრონოლოგიური ცნობები, რომელიც იშლება ქ-ცხაში გარდა უკვე აღწესულთა. მაგრამ ეს ცნობებიც მეტად მცირეა. ეს იყო მიზეზი იმისი, რომ ვასუშტიმ ჰირეულმა მიიღო თავის-თავზე დიდ მძიმე შრო-

მა ქ-ცხბის ცნობათა ქრონოლოგიურად განმარტვისა. ეს შრომა კახუშტიმ, ბროს-სეს მოწმობით, ჩინებულად შესარულა თუთ ქ-ცხბის შინაურ ნიშნების მისჯელით და უცხო ერთა ისტორიასთან ჩვენის მატანის შედარებით. მაგრამ თუთ ბროსისეს მრავალ-ფეროვანთა შრომათა სკამოდ აღმოჩინეს, რომ კახუშტის ქრონოლოგიას მრავალი შეცდომა შეჰპარება, მრავალი საყუგო და გაუგებარი ცნობები იპოვება. რამდენიმე ამ კახუშტის ქრონოლოგიურ ცნობათაგანი ბროსისემ უკვე გაასწორა სომხურ და არაბულ წყაროების მისჯელით.

მაგრამ ბროსისეს შრომის შემდეგაც ჩვენის ისტორიის (განსაკუთრებით ქ-ცხბის ზირეულის ნაწილას) ქრონოლოგია მკვიდრს ნიადაგზე არ არის დაყენებული. იგი დაფუძნებულია უცხო ერთა ქრონოლოგიაზე. გარნა ერთი-რომ უცხო ერთა ქრონოლოგიასაც შემოქმედა და მკვ-მიუტანელ საბუთებით დამტკიცება სჭირია, ხოლო მეორედ—ბროსისეს შრომის შემდეგაც მრავალი დიდ-დიდი ისტორიული მოვლენა უქრონოლოგიოდ რჩება, ხოლო უმეტესი ნაწილი მიღებულ ქრონოლოგიის მიგნებით ანუ მხოლოდ დახლოებით არის დასმული. გარნა უძველესის ისტორიის ქრონოლოგია მე-X საუკუნემდე ჯერ კიდევ წყვედიანთა გარემოცულია.

ეს სამწესარო გარემოება მუდამ თვალ-წინ გვჭონდა ჩვენ და ვნდებოდით ასევე საქრონოლოგიო საბუთები მოგვეპოვება ჩვენს ძველს მწერლობაში, თუ სხვა წყაროებში. ჩვენს ცდას უწყოფოდ არ ჩაუვლია და ახლა უკვე ხელში გვაქვს თუთსმეტო-ოდე კრეკელი თუ მოკლე ქრონიკები, სსკა-და-სსკა ზირთაგან სსკა-და-სსკა დროს აღწერილები. მაგრამ სამწესაროდ, ამ ქრონიკებთაგან წინამდებარე წიგნში მოქცეულს უძველესს ხანას ჩვენის ისტორიისას (1213 წლამდე) ესება მხოლოდ ქრონიკა, ჩართული კვ. მუზ. (№ 85) ტყავის ხელ-ნაწერში, 1233 წელს გადაწერილში, და განსაკუთრებით ესრედ ჩვენგან წოდებული „ბასანთ-მეფეთა ქრონიკა“. ეს უკანასკნელი „ცხრილოვანია“ (ე. ი. სუთასეულის ცხრილის არმებზე წარწერილი) და იპოვება ერთს ქაღალდზე დაწერილს სუცურს მე-XV საუკ. ხელ-ნაწერ კურთხევისაში, in. 4, რომელსაც თავი და ბოლო აკლავს. თუთ ცხრილს ერთი ფურცელი თავში აკლავს და ერთიც შუაში. ამ უკანასკნელზე უნდა ყოფილიყო აღნუსხული მე-X საუკუნის დასასრულის აშუბი. თუმცა ხელნაწერი მე-XV საუკ. ხელთ არის დაწერილი (და თუთ ქრონიკაც ტექსტის ხელთ ამ საუკუნემდელა შემოტანილია), მაგრამ ცხრილი რომ ძველ ხელნაწერადამ არის შეუცვლელად გადმოწერილი, ამას შეურყევლად გვაძტეივებს, სსკა მწერილ საბუთების გარდა, ის გარემოებაც, რომ გარდა „სუთასეულის“ ანგარიშის ცხრილს მისდეკს მეორე ანგარიშიც დასაბამითგან სოფელისა, რომლის უკანასკნელი რიცხვი გვიჩვენებს დასაბამითგან სოფელისა სეოთ, ე. ი. (6879—5604) 1275 წელს, თუმცა ქრონიკაში მოხსენებულია ტექსტის ხელთ შემდეგის მოქცევისა აშუბი, სახელდობრ—ქართველთა მეფის თაარეკს გადაშქრება თემურზე ქკს :ოოდ: (1486 წ.), დასაბამითგან :სენს: ე. ი. (6558—5604) 954 წელს (უნდა: 954+542=1486). მიუდგომელობა ორისავე ანგარიშისა აშუბარდ გვიძტეივებს, რომ უკანასკნელი ხელნაწერი ძველ დედინადამ სიტყვა-სიტყვით არის გადმოწერილი, მაგრამ გადაშქრს ორი ფაქტიც თვისის დროსას (სსკა წარწერთა შედა-

რებით უფრო მწირიდან) ჩაურთავს ქორანიონში, თუმცა ამ ქორანიონის ანგარიშს ძველის წიგნის ანგარიში „დასაბამითგან“-ის არ ეთანხმებოდა (იხ. კიდე ქვემო გვ. 48—49). ეს ქორანიკა იწეება ახსნით მეფეთაგან (რადისა გამო ვუწოდეთ მას „აფხაზთ მეფეთა ქორანიკა“) და იძლევა მოკლესა, მაგრამ მეტად საყურადღებო ქორანოლოგიურს ცნობებს აფხაზთა და ქართველთა მეფეებზე მე-XV საუკუნემდის. — ამ ქორანიკისაგან წინამდებარე წიგნში ჩართული ცნობები, როგორც შეათხვედრის დაწვრივდება, თითქმის ძირიანად არღვევს კახუშტის ქორანოლოგიას და თვით ბროსისკისგან გასწორებულს ქორანოლოგიასაც ასწორებს; აქა-იქ ამოწმებს ბროსისკის მიერ სომხურ-არაბულ წყაროთაგან შემოტანილს ქორანოლოგიურს ცნობებს; აგრეთვე აღვსებს მატანეს რამდენიმე ასხლ ქორანოლოგიურ და ნიკთიურ ცნობებით. გარდა ამისა ამ ქორანიკის წყალობით ახსნილია რამდენიმე აქამდე დაკავშირებული დარეული ცნობები ქ-ცნებისა და შეთანხმებულია აქამდე შეუთანხმებელი ცნობები ჩვენის მატანისა და უცხო ერთი ისტორიისა. სასიხარულოდ, ეს ორივე ცნობები ამ ქორანიკისა ამოწმებს და ამტკიცებს იმ ქორანოლოგიურ ცნობათა სიმართლესაც, რომელიც გასდევს შემდეგს დროებაში შეუტანის დავით აღმაშენებლის მატანეში და არღვევს ზოგს ქ-ცნებისაში შემდეგ ჩაყრებულ ცნობებს; ამოწმებს კასტანგ გორგასალის სიკვდილს 499 წელს; სოლო ახსნით მეფის გიორგის ძმის ზაგრატიის (რომელიც მეფედ არ არის აღიარებული ქ-ცნებში და კახუშტის ისტორიაში) გამოყვანას გვიჩვენებს 931 წელს. ქორანიკაში აღნიშნულია აგრეთვე საყურადღებო მითხრობა რუსთა შემოსევისა 991 წელს; ეს ერთი იმ სამთა შემოსევითაგანია უნდა იყოს, რომელიც აღნიშნულია უქორანოლოგიოდ მოსე კალანკატუცის მიერ (იხ. *Исторія Агванъ Мойсея Каганкатваци*, изд. Патканьянъ, стр. 275—276; იხ. ქვემო გვ. 232—3) და რომელმაც აღძრა საუბარი მე-XV საარქეოლოგიკო კრებაში (იხ. *Труды XV археологич. съезда*, стр.).

გარდა ამ ქორანიკისა ჩვენ ამ წიგნში შემოვიტანეთ სხვა ქორანოლოგიური ცნობებიც, ამოკრეფილი სხვა-და-სხვა თავ-თავის ჯგუფის დასახელებულ წყაროთაგან. ეველას ეს ცნობები გრძელად განსიფუთია და შემოწმებული ამ წიგნის ტექსტში. მხოლოდ უძველესის დროის ქორანოლოგიას (მეათე საუკუნემდე) ჩვენ გრძელად არ შეესებოდა, რადგან სახეში გვქონდა ეს საგანი გამოგვეყვანათ ამ წინა-სიტუაციაში. მაგრამ რადგან ეს წინა-სიტუაცია მეტად გაგრძელდა, ამისგან ამ საგნის დაწვრივების გამოგვეყვანა ჩვენის შრომის მეორე წიგნში ჩაუერთავთ. თითო-ორივე ტექსტში ჩართულ ცნობებით და შენიშვნებამდე შეითხველა მანერ უნდა დაწვრივდეს, რომ კახუშტის ქორანიკა აქც, ამ უძველესს სახეში, დიდ შერუეულია: მაგალითად მირიანის მოჭრევა და სხვა ქართლის მოჭრევის ქორანოლოგია ჩვენ ვუჩვენეთ დიდად განსიფუთულად და დიდ მართლად, თუმცა ჩვენი საბუთიანობა უდგილობისაგანო მეტად მოკლედ არის გამოთქმული (იხ. ქვემო გვ. 29, შენიშ. № 62 და სს.); ესე უნდა ითქვას ბაქარის და შემდეგთა მეფეთა ქორანოლოგიას (იხ. გვ. 40—42 შენიშვნები). შუშანიკის და აბიბის წამება (გვ. 55—56), მამადის შემოსევა (იხ. გვ. 343—4), სტეფანოზ II-ის მეფობა (გვ. 104), მურვან-ერუდს

შემოსება (გვ. 104), მირ და არჩილის მეფობათა ქრონოლოგიაც ჩვენს ცნობებში დიდად განსხვავებულია ვახუშტის ანგარიშებთან და თვით არჩილის წამება უნდა მომხდარ იყოს 743 ანუ 744 წლებში. უკვე ეს ცნადად დასაწახი განსება მხოლოდ მაშინ, როდესაც ჩვენ წინასიტუაციაში ვრცელად განმარტავთ ჩვენს ქრონოლოგიურს ცნობებს და შეუდარებთ უცხო-ქვეყნულ მატანეთა ქრონოლოგიას (მე-106 გვ. შეპარულს ქრონოლოგიურ შედომებსაც მაშინ გავასწორებთ); ახასით მე-X სს-უკუნის მეფეების (კოსტანტინესი, ბაგრატისი, გიორგისი, დეონისი, დემეტრესი და ბაგრატ III-ის) ქრონოლოგიის ვრცელს განმარტავსაც იქვე ჩაუერთავთ, რადგან ეს ხანა ჩვენის ისტორიის მერად ბნელია და ცნობებითაც ღარიბი.

დასასრულ სწავროდ ვრაცხთ დაუერთოთ, რომ ბაგრატ მესამის 977 წელს გამეფების უტუყური ქრონიკონი იშოვება შარის მამათა ცხოვრების წარწერაში, ბ. ცაგარლის მიერ გადმოღებულში (Свѣдѣнія..., გვ. 83): „ღო ადიდუ ბაგრატ აფხაზთა მეფე და ქართველთა კურომალატი... რწ ინება აღწერა წა იმის წიგნისა წთა მოწამეთაჲსა ინდიკტიონსა მეფობისა მათისა :კე: დასაბამითან წელთა :სქზ: (6607) ქეს: სეს: (1002 წ.) დაიწერა... შარს... კელითა გლასაკას აკვილა მტუკარისაჲთა“. აქადმი ცხადია ბაგრატის ქართლში გამეფება (1002—25)=977 წელს. —ისიც უნდა შევნიშნოთ, რომ შემოქმედის მონასტერში აქამომდი დაცულია ოქრო-ვერცხლის მძაღლის სელაგნების სმდედელ-მთავრო კვერთხი, თვალ-მარგალიტებით და სოფიის-კენჭისგან გამოხატულის ვუარემით შემუყული, რომლისა უძველესის ხასიათის ასო-თავრული წარწერა იკითხვის: „ქე ჯდე ქე აფხაზთა მეფე:“ —. ი. „ქრისტი, ადიდუ კოსტანტინე აფხაზთა მეფე“. (ეს წარწერა შედომით წაუკითხავს და განუმარტავს დ. ბაქრაძეს: ის. მის: Археологич. путешествіе по Гуріи и Аджарин, стр. 138 და 369). ეს ის კოსტანტინეა, რომელიც ჩვენის ქრონიკით მოკვდა 908 წ. *), ხოლო ვახუშტით 921 წ. მრავალ სსკას საბუთების გარდა ჩვენს ქრონიკას იმტკიცებს თვით სომეხთა მესტთანე, თანამედროვე ამ მეფისა, იოანე კათალიკოზი, რომელიც ახასითა მეფეს კოსტანტინეს მოიხსენიებს მხოლოდ სუმატის სიკვდილამდი († 914 წ.), ხოლო „ერთის წლის შემდეგ სუმატის სიკვდილისა“ ახასითა მეფედ მოიხსენიებს მხოლოდ გურგენს, ანუ გიორგის (Jean-Cath., c. XIV—XLIX, p. 338 და შემდეგი: ის. Hist. des Bagratides Georgienes... p. 43—44), რასაკვირველია იმის გამო, რომ ამ დროს (915 წ.) კოსტანტინე, თანახმად ჩვენის ქრონიკისა, ცოცხალი არ უოფილა. ამ ცნობის განმარტებაში ბროსესე იხსენებს, რადგან იგი მისდევს ვახუშტის ქრონოლოგიას (ibid. p. 43—49 nn. 65—69; მისივე: Addit. et éclairc. p. 163—7) და ჭეშმარიტი ცნობა კოსტანტინეს სიკვდილზე არა აქვს.

ჩვენის ქრონიკიდან ამოკრეფილი ქრონოლოგიური ცნობები ახასითა (ანუ იმე-

* წა ნიკოლოზის ეკლესიის ქრონიკა: „ქეს :რზ: (907 წ.) აქა კოსტანტინე მეფე-გარდაიცვალა“ (ეს ცნობა, რომელიც ეთანხმება აბაზთა ქრონიკას, გამოგვრჩა და აქ ჩაგვირთავს).

(რეთის) კათალიკოსებზე უკვე დაგებული: ის. Ставропольскія епарх. извѣст. 1893 г. Окт.: «Свѣдѣнія объ Абхазскихъ католикозахъ» (къ исторіи Абхазской церкви).

IX

გარდა ქ-ცხბის კრიტიკულად გარჩევისა და ქრონოლოგიურად მისის ცნობების განმარტვისა, ჩვენ სასესიო გეგმონდა შეგვემოწმებინა, გაგვესწორებინა და შეგვემოწმებინა სხვა ცნობებით შესასებ ჰოლოტიკურის, სარწმუნოებრივის და გონებრივის ჩვენის წარსულის ცხოვრებისა. ამისგანა ამ ჩვენს შრომაში შემოვიტანეთ ქრონოლოგიკურ რიგზე დაწოდილი ამ გვარი ცნობები, ამოგვეფილი სსკა-და-სსკა სელ-ნა-წითაგან და თუ წყარო თავ-თავის აღაგას ეუხეხეთ. რამდენად უფრო ძლიერა გაზიადებული ეკეა ქ-ცხბის ცნობათა სიმართლიანობაზე, იმდენად უფრო ძვირფასად მიგვაჩნდა თუთ უმწერლდმანესი ცნობებიც-კი, რომელიც ძველს ჩვენს ცხოვრებას ესება და თუნდაც ოდნავ ამოწმებს მეტაციანეთა ცნობებს. ჩვენის წარსულის ცხოვრების მეტაკარიანთაგან იმისთანა ცნობებიც კი ძვირფასია, რომელიც უბრალო შეითხელების თვალში უმნიშვნელოა და გამოუსადეგარი. რასაც ერთის, თუნდ მეტაციანის, თვალში ფასი არა აქვს, სხიარად სწორედ ის ესდება ქა-ეუთხედ მრავალ მნიშვნელოვანის გამოკვლევის სსკა მეტაციანის სელში. ამისგანა ყოველი ნაშთი ძველის ცხოვრებისა ძვირფასია და ღირსი იმისი, რომ სტამბის შემწობით შეუცვლელად გამოიცეს და დაეწოდ იქმნას შემდეგთა მეტაკარიანთაგან. ეს მით უფრო საჭიროა, რომ თუ ჰოლოტიკურის ჩვენს ცხოვრებაზე რამდენიმე ცნობები შენახულა, სამაგიეროდ სსკა და სსკაგესიო მწერლობაზე იმდენად ძლიერი იყო ჩვენი უეცრობა, რომ ამ ორიოდ წლის წინათ თუთ ჩვენი არქეოლოგიებიც-კი გარწმუნებდნენ, კითომ მე-X სსკაგესიომ იარც კი გეგმონდეს მწერლობა, და ესლაც დაილაც არა-ერთი მოაზროვნე თუთ ძლად-არქეოლოგთა შორის იმისთანაები, რომელნიც დრო-და-დრო გამოაქვსებენ სოლმე ამ გვარსავე სიბრძნეს, რომელსაც ერთი-და-ნაგლი აქვს—საფუძლიანობა, საქმიანობა, ცოდნა *).

*) საკმაო ამისი ერთი-ლა მაგალითი შემოვიტანათ აქ: ამას წინეთ „კვალის“ რედაკციამ საყოველთაოდ გამოაცხადა, ვითომ წა მირიანის და ბაქარ მეფის იერუსალიმად გამგზავრებაზე, ებრაულ-არაბულ ენათაგან თარგმნილ მწერლობაზე და სხვა ამ გვარს, ჩვენგან დასახელებულს საგნებზე (იხ. „ივერია“ 1893, იანვარი) ვითომ არავითარი წერილობითი საბუთი არ არსებობდეს და ჩვენ შეგვეთხზოს, თუმცა ყოველივე ეს აღნუსხულია მწერალთაგან რუსულს (მაგ. პ. იოსელიანი, მურავიევი), ფრანგულს (ბროსსი), ბერძულს (რუფინი) და ქართულს მწერლობაში (მაგ. თეიმურაზ ბატონიშვილი, და სხ.). ესრეა ჩვენებურ მეცნიერთა ზარმაცობა და ამაყური თავ-წასულობა! რასაკვირვლია, ესრეთი უძლურება „კვალისა“ ჩვენ დემოლითა დაფარეთ, მით უმეტეს რომ მაგ ბრალ-მდებლობაში კვალმა „აღმოაბრწყინა იგივე წყურვილობა ყბად აღებისა, რომელსაც ჩვენში „კრიტიკა“ ჰქვია, ისევე ნიშნები ყოყოინობისა და წრე-გადასულის თავ-მოყვარეობისა, რომელიც აწ ძლევამოსილად მეუფებს და მძინეარებს რჩეულთა შორის. ჩვენ არც გაკილვისა გვეშინია და არცა ქება-დიდებასა ვწყურვილობთ, მაგრამ „ვამე, რამეთუ დავინიღით და მოგვკლდა ჩვენ“!

მიზნები ჩვენის ესრეთის უფიცილობის მრავალა, მაგრამ ის კი არა, ვითომ სა-
 ბუთები არ მოგვემუხებოდეს ჩვენს ძველს მწერლობაზე, ყოფა-ცხოვრებაზე და ის-
 ტორიაზე: ამ გვარი საბუთები ჯერ კიდევ მრავალი მოიპოვება ჩვენს ძველს, დიად
 მდიდარს, ჯერ ითქმის სელ-უსლებელს მწერლობაში, რომელსაც მრავალ-ფერი მნაშ-
 ენელობა ჰქვია თვით საჭვეწო მენიერების წინ და რომელიც დღითი-დღე იჭელება, ღზე-
 ბა, მცირდება, ჰქრება. ამ გვარის საბუთებისაგან ჩვენს წიგნში მხოლოდ ის ცნო-
 ბები შეიტანეთ, რომელიც ეწეობოდა ქრონოლოგიურს რიგს ჩვენის შრომისას და
 უმეტესად ამ გვარი ისტორიული წარწერები, რომელნიც ასეთ-თუ-ისე საჭირონი იუ-
 გნენ თვით ქ-ცისის შესამოწმებლად, სასწრაფად ანუ შესასწავლად. დანარჩენი ნაწი-
 ლი ჩვენის საისტორიო და სამწერლობო მასალისა ჩვენ დამატებაში გვიდოდა მო-
 გვეჭდა; მაგრამ რადგან ეს წიგნი მეტად გავრცელდა და საშვებლად არა გვეჭდა
 გამოცემისა, ამის გამო მოსწენებულ მასალათაგან ჩვენ დაბეჭდეთ მხოლოდ უმთავ-
 რესნი, რომელთაც ურთიანეთიან გავშირა ჰქონდათ. მოკლე სიას ჩვენგან დაბეჭდი-
 ლის ცნობებისა მეთესველი ისადავს ამ წიგნის ბოლოში. გარეული სია შინაარსი-
 სი დადს ადგილს დაიკრება და ამისგანაჲ ჩქერ ბეჭდებათ

ჩვენს შრომასა, განსაკუთრებით პირველს ფურცლებს (რომლის კორექტურას
 სხვას უკარა), რამდენიმე შეცდომები შეუპარა. აქ ჩამოთვლილი უმძიმესთა, და მეთესველს
 ვთხოვ ესენი წავითვამდი გაასწოროს: 1) გვ. 12, მეორე სვეტის პირველ და მე-
 ორე სტრიქონ შუა უნდა ჩავატოს: (და) „საელით კერძო: და დისხა“; 2) იმავე
 გვ., სტრიქ. 23 პირველს სვეტისა, სწორია „ცხენი“, უნდა: „ციხენი“; 3) გვ.
 23, სტრიქ. 15, სწორია: „გონახე“, უნდა: „ანახე“; 4) გვ. 32, სტრ. 12: „აღა“,
 უნდა: „აღა“; — 5) გვ. 62, სტრიქ. 5, სწორია: „კანტობით“; უნდა: „ვანტო-
 ბით“; 6) გვ. 82, სტრ. 1: „885“, უნდა: „855“; — 7) გვ. 88, სტრ. 10
 სწორია: „სახანო“, უნდა: „სახიზანო“; — 8) გვ. 90, სტრ. 7; სწორია: „გან-
 ძოეთის“, უნდა: „ესანძოეთისა“; 9) იქვე, სტრიქ. 12, შემდეგ სიტყვისა „მარქა“
 უნდა ჩავატოს: „შვილო გაბრიელ“, ხოლო შემდეგ სიტყვისა „მანთუნებ“ (სტ.
 16) ჩაუმატეთ: „რამეთუ“; 10) გვ. 236, სტრიქ. 35, სწორია: „ამამისა“, უნდა
 „მეფის“; 11) გვ. 265, სტრიქ. 30, სწორია: „ორღასა“, უნდა: („ორგულთა-
 სა“). მე-230 გვ. სტრიქ. 17, მოსწენებულა, ვითომ მეტყვისა სასარება 1049 წელს
 იყოს დაწერილი, მაგრამ ხელი ამ ხელნაწერისა და სხვა მრავალი ნაშნები გვიტყა-

ისეც უნდა ვთქვათ, რომ იმავე „კვალში“ შეფარდნენ თითო-ორიო ჩვენი მოძულე-
 თაგანი. ერთს ამ გვართავანს უნდა ეკუთვნოდეს ის ყოვლად უშვერი და მწერლობისთვის სა-
 მარცხენო შენიშვნა, რომლითაც „კვალმა“ დაკინეით აიკლო ჩვენი (მაშინ დაუბადებელი)
 შრომა, უეცობა და თვით ჩვენი შრომის დამკვეთელი... ნუ თუ ნატამალიც კეთილ-შობი-
 ლებისა და ზრდილიანობისა არ შეგვრჩენია მამა-პაპათაგან! კარგა-ხანია, რაც ორიოდ მოც-
 ლილ გვამნი კორიკანობის იარაღით გამოვიდნენ ჩემდა საწინააღმდეგოდ, „საბუღლარ-ბაზოდ“.
 ეს სწორედ ის პირი არიან, რომელთაც მე ყოველ-გვარი პატიოსნური საშვებლად მივეც
 ჩვენდა საწინააღმდეგოდ (იხ. „ივერია“ 1890 სკდ.), მაგრამ ამ საშვებლად მათ ხელი არ მო-
 ჰკიდეს.

ცებს, რომ იგი დაწერილია 1581 წელს. სხვა მიმე შედგომები თვთ ტექსტში გაგისწორება. — მე-124 ტ. ჩვენ „სამი ქრონიკის“ მინდობით წა კეთიქს ცნობებზე ეუწეებით 1027 და ჩვენის ცნობით გაგისწორეთ ეს ვითომ ზროფსორის ა. ცაგარლის ცნობა. მაგრამ, აღმოჩნდა, რომ ბ-ნ ცაგარლის წიგნში სწორედ წერებულა, და ჰქაძ მოდორბეული ეუოფილკარო „სამი ქრონიკის“ გამომცემლისაგან.

უგანასკელ მადლოას გუძლანი გაზუთის იეკერიის რედაქციას თანაგრძნობისათვის და დახმარებისათვის, რუსეთს მეოფთ ზოგეერთთა ქართულთაგან წერილით ჩვენის განმხილვისათვის, მღვდ. გ. და ზ. კარბელოვთა, რომელთაც მოამწოდეს რამდენიმე ცნობები (ეს ცნობები დაიბეჭდება მეორე წიგნში) და აგრეთვე შეკლა ჰქემო აღნიშნულ ზირთა, რომელთაც წინ-და-წინვე დაიკეთეს ჩვენი შრომა და მით შეტყაძლებინეს ამ წიგნის დაბეჭდვა. ამ ზირთა შორის ორი წიგნი დაიკეთა თ. ა. ტკეჭავაძემ, 17 წიგნი მღ. ი. ყორღანაძემ, ორი წიგნი დაიკეთეს კიევის სტუდენტებმა და 7 მანეთიც შესწავარი, ექვსი წიგნი თფილისის სემინარიამ.

თითო წიგნი დიკვეთეს:

მისმა ყოვლად უსამღგელოკობამ აღავერდის ეზისკოზისმან ბესარიონმან, თ. ს. ჟაფელმან, თ. ბ. სერსეულიძემ, დ. დათაძემ, კ. გაგალიამ, მღ. ბ. სელაიამ, ზლად. მღ. ა. დავითაშვილმა, დიკ. ა. ოქრომჭედლიშვილმან, კარბელოვმან ზოლდეკეტომ, კარბელოვმან გასილამ, ალექსანდრე მოლოდინოვამ, სიმონ გასრაძემ, ანდრია კარბელოვამ, აკობ ზედგინიძემ, ნ. სოსნაძემ, ა. — შვილმა, ალ. ციგაჩუამ, ლ. ხარაძემ, ვლადიმირ წერეთელმა, მღ. იოსებ ჩიტაძემ, ივანე როსტომაშვილმა, გასილ ლომინაძემ, ზარმენ ჟაგროვამ, ილია აღსაზიშვილიძემ, ივანე ზღუდაშვილმა, არსენ მამულაშვილმა, ნ. დოლობერიძემ, ი. კეკელიძემ, ა. ლომიათიძემ, ალ. სხათაშვილმა, ბ. დარჩიამ, თ. სახოკიამ, გიორგი სულარიძემ, სტ. ჭრუჭაშვილმა, ნ. კლიაშვილმა, ელენე მისიელის ას. ანდრონიკოვამ, გასილ ს. შალაბოვამ, ალექსი ჩ. ჩიჩუამ, თეოფილე სუსეივაძემ, ივანე მისაილ. გომელაურმა, მასკ ოქროზ. ურუშაძემ, სილაბისტრო იესეს ძე გაშალომიძემ, ივანე გრიგ. კაციტაძემ, გრ. ყიფშიძემ, ალ. ყიფშიძემ, გიორგი დეკასოზიშვილმა, ალექსანდრე ჟაგანიშვილმა, ქუთაისის სათავად-აჩნაურო სკოლის მასწავლებლებმა: ივ. გ. რატიშვილმა, თ. ა. მთავარიშვილმა და ს. ნ. დათაძემ, ალექსან. თათუნოვამ, მღ. სიმონ სასტროვამ, მღ. ანტონ თოთიბაძემ, შირიდან სიხარულიძემ, დიმიტრი ოქროზ. აზნ. სუნდაძემ, ფერშაღმა სარდიონ ბეჟანის ძე მამალაძემ, თამარ სოლომონის ასულ. კვლიაშვილმა, მღ. ჟაგაშვილმა, მღ. ა. ნ. გულდისაშვილმა, ზლად. მღ. არისტას კალანდარიშვილმა, ზროტო - დავიონმა ლეჩხაშტარამ, დიკ. გიორგი გეგეჭკორმამ, კანბიტონ გაწერელიამ, იასონ დაკითის ძე ციციშვილმა, ზლად. დეკან. მისილ მეუხარეამ, მირიან ივანეს ძე ლოლაძემ, თავ. ილია გიორ. თუმანიშვილმა, თავ. კახო იოსებ. კანჩაძემ, ანდრია სოლ. გომელაურმა, მისილ სიმონის ძე ზედგინიძემ, კრასტო იოსების ძე ცაღაქშიძემ, ნიკოლოზ კენატეს ძე მრეკელიშვილმა, მღ. იოსებ იაშვილმა, ბ. ს. მამალაძემ, დ. ცისკარაშვილმა, ი. შიუკიშვილმა, ნინო სოლომონის ას. ანდრონიკაშვილისამ, ივანე კელიანოვამ, გასილ იოსების ძე თოფურიძემ, მესტეთის ილუმენიამ ნინომ, საველი თურქიამ, ალექსანდრე იხავეზინ, მოსკოვის სტუდენტებმა, ზ. დ. გვარამაძემ, გასილ მასხულიამ, ტომისკას უნივერსიტეტის ქართველობამ, ნიკ. ხიზანაშვილმა, დიმიტრი ნადარეიშვილმა, კონსტანტინე წერეთელმა, ქანოსრო მასრაძემ, ტრიფონ გვარამაძემ, კონსტანტინე ყორღანაძემ, იასონ გეგელაშვილმა, თეიმურაზ ჩანავამ, სარდიონ ნორაკიძემ, თეიმურაზ ნორაკიძემ, ტაგუ ბოგუჩიკამ, ფარნა დაკითაძემ, დარისზან კლიაშვილმა.

ქრონიკები

დ

და სხვა მასალა საქართველოს ისტორიისა.

შეუდგებიან ამას:

თასიბოლოს
იუდეანთ მკე-
რალა
კედროს მკე-
სოლოკ მკე-
რალა ბეთ-
ქესთა
ქალოსო-
ქოსა სე-
კესა.

1812-სა.
2828-სა.

მოსე ხორა-
ნელი სომე-
ხი მკერალა
ქესით 440:
წყელსა.

შექმნიან სოფლისა იყო წელიწადსა ესმით.
მკერალა მკერალა... 1688-სა.
სამეგრეო და ათთა მთიანეთის... 2264-სა.

შექმნიან...
სეპტო...
მანუილი თარგამოსის მეთასა შექმნიან სოფლისა 1788 წელსა. შექმნიან...
სიბილი ნებროთისა ჰარისიან მთასა ზედა მასისა, დასაბამით 1829 წელსა.

ნოეს პირ-მშოსა ძესა იაფეთს ჰყუანდეს
რუანი შვლნი: ღამერ, მაგოგ, მადიამ, იოაფან,
ელიოსან, თოველ, მოსოხ და თირას¹⁾.

პირველსა მას შვლსა, შვლის-შვლსა ნო-
ესსა ღამერს ჰყუანდეს სამნი შვლნი: ასქანაზ,
რიფათ და თორლამ, რომელ-არს თარგამოლ.²⁾
ამას თორლამს, რომელიცა არს თარგამოსი, ჰყუან-
და რუანი შვლნი: ჭაი, ჭართლ, ზარაზ, მოკაკე,
ლემე, ჭურ, ჭკკასა და კერ³⁾.

ამან თარგამოს სიკოცხლესავე შინა გა-
ნუყო ძეთა თვსთა ადგილნი, მთანი, მდინარენი
და სიმაგრენი თვთ-თვსთა სახელობათა მიერ წო-
დებულნი, რომელთაცა მათ ძეთა თარგამო-
სისთა შეხუდათ ზოგთა ადგილნი ცარიელნი, სა-
დაცა მივიდნენ და დაეშენენ, ზოგთა ადგილ-
ნი მცირედრე ერისაგან დამკვდრებულნი, სა-
დაცა ესე დამკვდრებულნი უწინარეს განყო-
ფისა იწოდებოდნენ თარგამოსიანად; და მერმე
ესე ძმანი იპყრობდნენ თვს-თვსთა ხუცდრთა
შეწევითა ნებროთისათა, ვინადგან იყვნენ მფლო-
ბელობასა ქვეშე ნებროთისასა დამორჩილე-
ბულ.

შემდგომად სიკუდილისა თარგამოსისა, ოდეს
იგი წარვიდნენ დედა-წულითურთ, ვითარცა ყოე-
ლისა ადგილით, ეგრეთ ამათ თარგამოსიანთა-
განნი ბაბილოანად აღშენებასა ზედა გოდლი-
სასა, მაშინ დაჰყვეს მუნ წელიწადი ორმოცი
და შერევნასა ზედა ენისასა განიყვნენ ყოველ-

¹⁾ ეს ცნობები (გვ. 3—5) ჩვენ ვიპოვეთ ერთს ლერჯს ქალაღზე დაწერილს თაბახიანს ხელნაწერზე და რადგან იმაში მოთხრობილი ამბები რამდენადმე განერჩევა „ქართლის ცხოვრებისა“, ჩვენ საყურადღებოდ მივიჩნიეთ იგი და ვებეჭდავთ შეუცვლელად. ამბროსი ნეკრესელის ნაწერს რამდენადმე წააგავს ამ ხელნაწერის ხელი.

²⁾ ქ.-ცხ. I, 15 „თარგამოს იყო ძე თარშისა, ძისა აფანანისა“.

³⁾ ქ.-ცხ. I, 15.

ნი და წარვიდნენ თჳს-თჳსსა აღგილსა. მოვიდა ჰაი და სხტანი ძმანი მისნი პირველვე სახელწოდებულსა მათსა აღგილსა და ერსა შინა.

გარნა ეგრეთვე ნებროთ იყო მონადირე და მძლეველ და დამპყრობელ მრავალთა ერთა, და ამათ თარგამოსიანთა უარ ჰყევს ნებროთ შეწევნითა განმრავლებულისა ერისათა და მინდობითა თჳს-თვისთა ხტმდრთა მთათა, მდინარეთა და კევთა მადნაროანთათა.

ნებროთ, მცნობმან ამათ რევთა შვილთა თარგამოსიანთა ურჩებისაგან, წარმოგზავნა ერთი შვილთა თჳსთაგანი რაოდენითამე ჩინებულთა კაცითა ჰაოსისადმი და შეავგონა მორჩილება და მონება და აღუთქვა სხვა-და-სხვანიცა სამფლობელონი აღგილნი მომატებად და პატიენი, გარნა ჰაოს შეურაცხ-ჰყო შვილი და კაცი ნებროთისანი და თჳთ ნებროთცა¹⁾.

ამისთჳს გამწყრალი ნებროთ წარმოვიდა ბევრ რიცხვითა ერთთა და საჭურველითა ჰაოსს ზედა.

მცნობმან ამისმან ჰაოს შემოიკრიბნა ძმანი და შჳლნი თჳს-თჳსითა ერთთა, და შეიმთხვენენ იქით პირსა მასისისასა, სადაცა შთაიღვრებიან მდინარენი ტბასა ზედა მლაშესა, საზღუარსა ზედა ვანისასა, და მუნ ბრძოლასა შინა მოიკლა ჰაოსისაგან ისრითა ნებროთ, და ესრეთ ძლეულნი ნებროთიანნი უკუნ-იქცნენ.

მიერ დღით უმეტეს განძლიერდნენ და განვრცნენ თარგამოსიანნი თჳს-თჳსთა შინა ხტმდრთა და სახელწოდებულთა ერთა.

— ხოლო წილი ლეკოსისა არა ჯერ არს წილსა თანა კავკასოსისასა აღრევედ, ვითარცა აწ მრავალნი ჰგონებენ, ვინადგან საკუთარი ხტმდრი ლეკოსისა არს რომელსაცა ეწოდების ალანია და სადაცა უწინარეს თარგამოსისაგან ძისა თჳსისა ლეკოსისა წილად შესახტმდრობი-

შექმნიათჳნ

1896

2856

გარდან ძეგლ-
მსაიტყუწლა

სა იყვნენ ერნი, იაფეთის ტომისაგანნი, თარგამოსიანად წოდებულნი და მერმე ეწოდათ ლეკნი, რომელ არს ლეკნი, ესე იგი მენავენი მახლობელობითა ზღვისათა და სადაცა შემდგომად ნებროთის ძლევისა, მისრულნი დაეშენნენ მრავალნი, და უშემდგომესად დაეშენნენ ნაწილსა მას ზედა სკვთნი, რომელ არიან თურქმანნი, და ყოველნი იწოდებიან დღემდე სახელითა ლეკოსისათა.

საზღუარი მის ლეკოსის წილისა აღანი ისა არს სამკრეთით დიდი სომხითი, დასავლეთით ნაწილი ქართლოსისი და ჩრდილოეთით ქვეყანა სამეფო სანესანისა, წოდებული მას ქეთად, რომელ არს ჰაშტარხანი და განგრძელების ესე აღანია ვიდრე კასპიის ზღვამდე. ამას ლეკოსის ნაწილსა შინა იყო ჟამად და ჟამად ქალაქნი და მეფობა შირგირიანთა შთამომავლობით მფლობელი.

ამას შემდეგ დაჯლანებულია იმავე ზელათ:

სემ	ნოე	იაფეთ
	ქამ	
	ხუს	ლამერ და სხვანი
	ნებროთ	თორღამ ესე არს თარგამოს
		ჰაი ლეკ და სხვანი.

უძველესი ხანა ჩვენის ისტორიისა იკარგება დროთა წყვდიადში და მისი გამოკვლევა გულ-დადებით ცალკე შრომას მოითხოვს. ჩვენ მაინც ორიოდ შენიშნავს დავლებთ აქა მომავალთა გამოკვლევაართვს. ვინც ახლო დაუკვირდება ჩვენის ისტორიის მოთხრობას ამ ხანაზე, შენიშნავს, რომ მასში, თუმცა ბუნდოდ და რამდენადმე აღრევიტ, გამოხატულია შემდეგი სურათი ჩვენის უძველესის ცხოვრებისა: პირველად ჩვენი ქვეყანა სპერია ნებროთიანთა ტომსა. ნებროთიანნი ყოფილან სპარსნი (ქ.-სხ. I, 17, 60; 122—124 და სხ.) და არა ჰურიანი. შემდეგ მოსულან საქართველოში ჩვენი წინაპარნი, ნოეს შვილის შვილი თარგამოს

თავისის რვა "შვილით და აწინდელს კავასიაში დასახლებულან, მაგრამ, როგორც ჩვენი მატაიანე მოგვითხრობს, თარგამოსიანი ყოფილან ნებროთიანთა ხელ-კვეითნი და მათნი მორჩილნი: „მფლობელობასა კვეშე ნებროთისსა და მორჩილებულ“; ესე რვაწივე ერთობით ჰმონებდეს ნებროთ გმირსა, რომელი იყო პირველი (ე. ი. პირვანდელი) მუჟე ყოვლისა ქვეყანისა“ (ქ.-ცხ. I, 17).—შემდეგ გამრავლდენ და გაძლიერდენ თარგამოსიანი (სომეხ-ქართველნი და სხ. კავასიელნი); მოსწყინდათ მონობა და შეჰყუცეს ერთმანეთს: „არავის ვემსახუროთ, თვნიერ ღვთისა და მზადებელისა... და განუდგნეს ნებროთს და არღარა მისცეს ხარკი. ასეცადა ომი ნებროთიანთა და თარგამოსიანთა შორის ვანის ტბის პირას (რომლის ახლო-მახლო არქეოლოგიამ უკვე აღმოაჩინა კვალი ქართველობისა); თარგამოსიანთა სძლიეს, მოჰკლეს ნებროთი და უმტკიცესად დამკვიდრდენ და გაიყვეს ქვეყანა თვის-თვსივად, და რადგან თარგამოსიანთა „შიში აქენდათ ნებროთიანთა და ჰგონებდენ იგინი ნებროთიანთაგან ძებნასა სისხლისა ნებროთისასა, ისწრაფდეს იგინი მაგრებასა ციხე-ქალაქთასა“. მაგრამ ამ დროს სპარსეთიცა და საქართველოც მოუტლელნი გახდენ ხაზართა ძლიერებისა გამო. ხაზარნი რომ მოუძღვრდენ „განძლიერდენ სპარსნი—მზისა აღმოსავალით, ნათესავნი ნებროთისნი“ (ქ.-ცხ. I, 23). სპარსეთის გმირმან აფრიდონ „წარმოგზავნა ერისთავი თვისი სპითა დიდითა, რომელსა ერქვა არდამი, შვილი ნებროთის ნათესავთა“ და დაიპყრო საქართველო და შეუერთა სპარსეთს (ქ.-ცხ. I, 23). არდამის შემდეგ ოთხნი იმის ნათესავნი ზედი-ზედ იპყრობდენ საქართველოს, მაგრამ შემდეგ სპარსნი აქმალნენ ერთმანეთს. „მაშინ პოვეს ვამი მარჯვე ქართლოსიანთა“ და ხელახლა ომი აუტეხეს სპარსთა: „და რომელ ჰქოეს სპარსი, ყოველი მოსწყვიდეს“. მაგრამ სპარსეთის შაჰმა ქვეაპოს („ადამისით ორი ათას ოთხას ორმოც-და-სამსა წელსა“ ხელნაწერ ქ.-ცხ. ეკ. მუხ. № 131) ხელახლა დაიპყრო საქართველო. მაშინ სომეხთა და ქართველთა „შეიერთნეს ყოველნი ნათესავნი თარგამოსიანი“, რომელნიც აქამდე შურითა და მტრობით იყვნენ განყოფილნი და ხელახლა განუდგნენ სპარსთა (ქ.-ცხ. I, 24) და განდევნეს. ამ გაქირავების დროს ქართველთა სიყვარულით მიიღეს სპარსთა შიშით გამოუსულნი თურქნი, ანუ „ბუნთურქნი“ და დასახლეს სარკინეს და ნაბუქოდონოზორისგან ოტებული ჰურიები, რომელნიც დასახლეს მცხეთას და ზანეს; სხვებიც ბევრი დასახლეს თვის ქვეყანაში „და დაიმგებობრეს შემწეობისათჳს სპარსთა ზედა“.

ბრძოლა ნებროთიანთა და თარგამოსიანთა შორის არ შემწყვეტლა ალექსანდრე მაკედონელამდე, რომელმაც დასვა აზონ პატრიკი ანუ აზო, ძე არან ქართლის მეფისა, მაშასადამე თარგამოსიანი ანუ ქართლოსიანი. შემდეგ გამეფდა ფარნავაზ „დედუღათ სპარსი (ე. ი. ნებროთიანი)... და მამულად ქართველი“ (ე. ი. თარგამოსიანი, გინა ქართლოსიანი), თარგამოსიანთა მოდგმამ ქვეყანა განუყენა ფარნავაზის ძეს საურმაგს, მაგრამ საურმაგმა ოსების და რომაელთ ჯარის შემწეობით დაიპყრა ქართლი და „დაამდაბლა ქართლოსიანი (ე. ი. ქართლოსიანი ანუ თარგამოსიანი მეფეთა შთამომავალნი) და წარჩინებულ ყუნა აზნაურნი“ (ქ.-ცხ. I, 33). რადგან უშვილო იყო საურმაგ, „მოიყუანა სპარსეთით შვილი ნებროთისი, ნათესავისაგან ცოლისა თვისისა და დაიკირა იგი შვილად“. ეს იყო მეფე მირვანოზ. ქართლოსიანი მაინც თავისას ეძებდენ, განუდგენ მირვანის ძეს ფარნაჯომ მეფეს, რადგან ამან „სჯულს სპარსთა შეიყვარა და გარდახდა სჯულსა მამათა ჩვენთასა“ და სთხოვეს სომეხთა მეფეს არშაკს მისი შვილი არშაკივე, ძე მირვანის ასულისა. ამით იწყება გეო-

რი არ შაკუნთანთა (იგივე თარგამოსიან-ფარნავაზიანთა) და ამით ამაოდ ვბრძვიან ნებრო-
თიანნი წმიდა მირიანის გამეფებამდე, რომელიც იყო ძე ქასრუ სპარსთა მეფისა, ხოსროიან-
ნებროთიანი; ამან შეირთო ასული ასფაგურისი არშაკუნიან-ფარნავაზიანი (თარგამოსიანი). მი-
რიანის ნათესავნი ნებროთიანებად იწოდებოდნენ (ქ. ცხ. I, 122—123; ე. მუხ. № 170,
გვ. 345).

მირიანის და ვახტანგ მეფეთა ცხოვრებაში სჩანს „წიგნი ნებროთისა“ ანუ „ნებ-
როთიანი“. „ნებროთიანი“-ს სახელი ჩვენს მწერლობაშიც სჩანს, მაგრამ თვთ წიგნი კი ჯერ
არ აღმოჩენილა. მიზეზი ამისა ის ყოფილა, რომ წიგნში, როგორც სჩანს, წარმართული სწავ-
ლა ყოფილა აღწერილი და როგორც „ქუჩაჲ მთა წიგნი“ ლენინი იყენებდა ქრისტიანო-
ბის მიღების შემდეგ. თვთ ვახტანგ გორგასლანი (მე-V საუკ.) მაგ წიგნის შესახებ ჰმოწმობს:
„მამათა ჩუპნთა (ე. ი. წინანდელთა მეფეთა) დაფარულად ეპყრა წიგნი ესე“
(ქ. ცხ. I, 123).

ჩვენის მწერლობის წარჩინებულმან მეცნიერმან, თ. ნიკოლოზ ტარიელის ძემ დადიანმა
მიაზო მე, რომ მას ჰქონია დედის მზითვებში (რაქილამ) მოყოლილი ერთი ცალი ამ შესანი-
შნავის წიგნისა ტყავზე ნაწერი მეტად უცხო ასოებითა, რომელნიც ხუტურითგანაც გა-
ნიორჩევიან და მხერგულიდამაც, თუმცა-კი ორსავე ემსგავსებიან. ნ. დადიანს სრულად წაუკით-
ხავს ის წიგნი, შინაარსი მისი კარგად ახსოვს და რამდენიმე ადგილი (უფრო-კი შელოცვები
უცნობს ენაზე დაწერილები) ზეპირად სცოდნია. ბ-ნის ნ. დადიანის ნაამბობი არა თუ არ
ეწინააღმდეგება მაგ წიგნზე ჩვენამდე მოწვეწულს ცნობებს, არამედ შეუქა ჰყენს და აესებს
მას. წიგნში ყოფილა მოთხრობილი ნებროთ მეფის და მისთა ნათესავთ გმირობანი და თავ-
გადასაფიქრი, ნოეს შთამომავალთა (თარგამოსიანთა?) მტრებთან და ერთმანეთში ბრძოლა,
ბუმბერაზობანი და ლაშქარ-ნადირობანი. ერთი ნაწილი წიგნისა საკერპო წიგნი ყოფილა, სა-
დაც უცნობს ენაზე ქართულის ასოებით დაწერილი ლოცვები ყოფილა შთაწერილი. გარდა
ამისა წიგნში ყოფილა მესსიაზე (მაცხოვარზე) მოთხრობაცა, რომლისაგან რამ-
დენიმე ნაწილი განგებ დანით ამოფხეილი ყოფილა. ეს წიგნი, სამწუხაროდ, ცეცხლს შთა-
უნთქავს 1871 წ., როდესაც მთელი სახლი და მდიდარი წიგნთ-საცავი სიბრძნის მოყვარის
კაცისა მოულოდნელად ღამის ძილში ცეცხლით გადამწვარა დაბა ყვრილაში. — ეხლა დაგვრ-
ჩენია მხოლოდ ვევედრნეთ და დავაფიქროთ ბ-ნის ნ. ტ. დადიანს აღგვიდგინოს დაკარგულის წი-
გნის შინაარსი და თვთ პალეოგრაფიული მისი ხასიათი იმდენად, რამდენად შესძლებს მისი
მეხსიერება.

რომ „ნებროთიანიში“ მესიაზე ყოფილა ცნობები, ამაზე ჰმოწმობს თვთ მეფე მირიანი.
როდესაც წმიდა ნინომ მიუთხრა მეფეს მესიის გამოჩენება, მისი სწავლა და ცხოვრება, მირიანს
ენიშნა: „მამინ მირიან მეფე განჰკურდა და იწყო გამომიებად სჯულსა ქრისტესსა და მრავალ
გზის ჰკითხავენ ჰურიან-ყოფილსა აბიათარს ძეშლითა და ახალთა წიგნთასა და იგი აუწყებ-
და ყოველსა და წიგნიცა რომელი ჰქონდა მირიან მეფესა ნებროთისი, მასცა წიგნსა შინა
პოვა წერილი ესრეთ: „აღშენებასა მას გოდლისასა კმა ზეცით ნებროთისი მიმართ, რა-
მელი ეტყოდა: მე ვარ მიქელ, რომელი დადგინებულვარ ღმრთისა მიერ მთავრობასა ზედა აღ-
მოსავლისასა; განვედ ქალაქით მაგით, რამეთუ ღმერთი დაჰფარავს. ხოლო უკანასკნელ-
თა ჟამთა მოვიდეს მეფე იგი ცისა, რომლისა შენ გნებავს ხილვა შეურაცხი

ერსა შორის შეუთავსება. შიშმან მისმან განაქარვნეს გემონი სოფლისა-
ნი, მეფენი დაუტეობდენ მეფობასა და ეძიებდენ სიგლაზაქესა. მან გი-
ხილოს შენ კირსა შინა და გიკსნეს შენ“.

„მაშინ გულის-კმას ჰყოფდა მეფე იგი მირიან რამეთუ ძეპლნი წიგნნი და ახალნი
ენამებოდეს (ს) და ნებროთის წიგნნიცა დამტკიცებდეს და შეეჭმნა სურვილი კრისტეს
სჯულისა“ (ვე. მუხ. № 170, გვ. 347).

უფრო ვრცლად და საყურადღებოდ მოთხრობილია „ნებროთიანზე“ ქართლის ცხოვრ-
ბაში, სადაცა ვაბტანგ გორგასლანი გასამხნეებელად ეტყვის ქართველთა ჯარს:

„ხოლო თქვენ, მეუფენო ქართლისაჲ, ნათესაჲნი მეფეთა ქართლისათაჲ,
რომელნი დადგინებულ სართ დღეს მთავრობასა ზედა ჩვენ მეფეთა-გან, რომელ-
ნი ჩვენ კართ ნათესაჲნი ნებროთ გმირისანი, რამეთუ ესრეთ წერილ არს წიგნთა
შინა მათთა, რომელი უწინარეს ყოველთა მეფეთა გამოჩნდა ქუჩუანსა ზედა, რომე-
ლი ღომის ძალითა კითარცა თიანის მიიყუანებდა, კანჯართა და ქურციკთა ქუთით
იპყრობდა. რამეთუ ესოდ განდიდნა ძალი მისი, რომელ დამოძრწილეს ყოველნი ნა-
თესაჲნი ნოესნი, კიდრემდის შეუძლოა ქმნად ჭალაქი, რომლისა ჭად შეეჭმნა ჭაჲ
ოქროჲ, და სარისხად გეცხლი, და გარუმის მისსა მოაქმნოდა აგურითა და კართა,
ხოლო ქუდნი კართა და სარკმელთანი იაკინთისა და ზურმუხტისანი შეეჭმნა. რამეთუ
მათისა ნათლისა-გან კერ შეუძლებდა დახელებად ღამე: და ქმნა მას შინა ტარები
და კოშკები, რომელ კერ შესაძლებელ არს გაგონებად თქვენად, მოუგონებელ არს
თუთოეული სიბრძნე მისი, რომელ მიეცა მას, კიდრემდის აქმართა სიმაჲს დღისა სა-
ვალსა, რომელი ექმნა აღსაყლად, სარისხად ზღუდეთა ზედა: და ქნებოდა რათა აღვი-
დეს და ისიდნეს მყოფნი ტისანი: ხოლო კითარცა განვლო საზღვარი ჭაქრისა, და
შეიკადა საზღვარსა კარსკეღავთისა, კერდა-რა უძლებდეს საქმედ მოჭმდნი-იგი, რამეთუ
დადგებოდა ოქრო და გეცხლი: რამეთუ მუნი-გან ვინმე არს კელმწიფება ცაცხლისა
კოთრისა-მის, რომელი ეგზნების მძლავრად სამყაროსა ქრევისა-გან: და ესმა მუნი-
თა სარსაჲნი შეიკადა გუნდთა ზე-ცისათა, რომლისა-გან შესრულებს*) დადმანნი: და
იქმნა ყოველი თუთო კაცი ნათესაჲთურთ მეტეველ თუთო ენასა, და არდა-რა კრწდეს
ურთიერთარს ზირსა მოყვისა თვისისა, და წარვიდეს:

„ხოლო ნებროთის ენითა სმარსულებითა ჭრქვა: „მე კარ მიქელ ანგელისი, რომელი
დადგინებულ კარ ღვთისა მიერ მთავრობასა ზედა აღმოსავალსა. განვად ჭა-
დაქით მაგით, რამეთუ ღმერთი დაჭტარაჲს მაგას, კიდრე გამოჩინებამედ სამოთხისა,
რომელ ესე დგას მსხლობელად ნაშენებსა მაგას შენსა, რომელსა შორის არს მთაჲ
ესე: რომლისა-გან აღმოვალს მზე და გამოვლენ მის-გან ორნი მდინარენი ნილოსი და
გეონი. რამეთუ გეონსა გამოაქვს სამოთხით სე სუფნელი და თიკა, რომელი შეესა-
კების მუშესა: აჲ წარვიდ შენ და დავად ორთავე მდინარეთა შორის კეფრატისა და
ფილასა, და განუტევენ ნათესაჲნი-ესე კითარცა ვინ იხუბოს, რამეთუ წარუვლენიან
უფალსა: ხოლო მეფობა შენი მეფობდეს ყოველთა ზედა მეფეთა, ანამედ ჟამთა უკა-

*) სიტყვისგან ს უ ლ ლ ბ ი ლ ი, „შესრულებს“=სული დაუღბათ, დასუსტდნენ, დაეცნენ
სულითა, გასულელდნენ.

ნასკნელთა მოკიდეს მეუფე ცისა, რომელი შენ გნებაჲს სილჳა მისი, ერსა შორის შეურაცხსა. შიშ-მან მის-მან განაქარნეს გემონი სოფელისანი, მეფენი დაუტეუბდენ მეფობასა და ეიობდენ გლახკობასა: მან გიხილოს შენ ჳირსს შინა და გავსნეს:

„და დაუტევეს ყოველთა ქალაქი, და დაუტევეს ჳინდურად მზრახველნი ინდოეთს, სინდნი სინდეს, ჳრომნი ჳრომს, ბერძენნი საბერძნეთს, აგ და მაგუგ მაგუგეთს, სპარსნი სპარსეთს: სოფო პირველი ენაჲ ასურებრი იყო, და ესე არიან შვიდნი ენანი, რომელნი ნებროთისამდე ზრახვიდეს: ამის-თჳს მოგითხარ, რომელ მამათა ჩვენთა დაფარულად ეშჳრა წიგნი ესე, სოფო მე შურმან საღვთო-მან მაძიელა თქმად ამისა: ამის მიერ შეიწყენარა მამა-მან ჩვენ-მან მირიან სასარებაჲ — იგი ნინოსი:

„ანუ არა ქრისტეს მოსლავადმდე მიიღუბდეს მამანი ჩვენი სარკსა და მუნით-გან მოუფლურდით. ესე-რა ბერძენნი მიღმართ ბრძანან: მამინ ისილა ნებროთ ყოფილეთს შინა, და იესნა. იგი არს პირველი მეფე ყოველთა მეფეთა, და დანაილიდა ქაშპისი, ვითარმედ მიჰელ დადგინებულ არს ძალად სპარსთა“. (ქ-ცს. I. 122—123).

თ. ნ. ტ. ღაღიანის ნაშრობი და თვთ ქ.-ცხ. მოთხრობა „ნებროთიანის“ შესახებ საბუთებს გვაძლევს ვიფიქროთ, რომ უძველესი გარდმოცემა ნებროთზე და ქართველ-სომეხთა თარგოთსიანთაგან წარმოდგინარეობაზე ამოღებულია „ნებროთიანისაგან“, რომელშიც აღწერილი ყოფილა გმირობანი და ბრძოლანი ნებროთიან-თარგამოსიანთ შორის. ღიღის ყურადღების და შესწავლის ღირსია თუნდ მხოლოდ ზემო-მოყვანილი ნაწყვეტი „ნებროთიანისა“, რომელშიც აღწერილი არიან „პირველი მეფენი“ აღმოსავლეთისა, რომელსაც ემორჩილებოდენ ყოველნი ნათესავნი ნოესნი, რომელშიც მოთხრობილია ალგება გოდოლისა, შერეენა ენათა და განზრევა ერისა, გადასახლება ნებროთისა ნილოს-გეონით ეფრატის და ჯილას ღელუში, დასრულება ნებროთიანთა მეფობისა და გამეფება მეუფისა ცისა მსნელისა. — ნებროთის მდგომარეობა რამდენადმე წააგავს ადამისა და ევასს. როგორც ადამი, ნებროთი სცხოვრობს სამოთხის (ე. ი. ბაღის) ახლო, რომლისაგან გამოღიან ნილოსი და გეონი, რომელთა გამოაქვთ სამოთხისაგან დამატებელი სუნნელება. გამდიდრებული ნებროთი ალაგებს ოქრო-ვერცხლ-იაკინთ-ზურმუხტისაგან თვალ-შეუწყდენელ გოდოლს, რომლის მწვერვალზე ნებროთიანნი გაიგონებენ ანგელისთა ზრახვას და ამ საკვირველების მოქმედების ქვეშე განდებია ახალი ენები; ყოველი ნათესავი თვის-თჳს ენას შემოიღებს და განიბნევიან. ნებროთიც გადასახლება ტიგრისა და ჯილას ღელუში. ნებროთიანთ გვართა აღთქმით საუკუნო მეფობა ყველა ტომებზე, სანამდის არ გამეფდება მსნელი სოფლისა: — მაგრამ ყოველივე ესე მოთხრობილია განსხვავებით „დაბადებისაგან“. უსათუოდ იბადება ორი პაპრი: ანუ მოსესამდე კაცობრიობაში ყოფილა გადმოცემითი მოთხრობა კაცთა ნათესავისა სამოთხით განდევნაზე და ენათა შერეენაზე და ეს მოთხრობა რამდენადმე შეცვლით დაცული ყოფილა ნებროთიანის წიგნში; ან-და ნებროთიან-ში შემდეგ შეუტანიათ ეს მოთხრობა, გადაუტეხიათ „დაბადების“ ზედ-გაღლენით. ვინ და როდის გადაკეთებდა?

რასაკვირველია, ეს თუ მოხდა, უსათუოდ მოხდებოდა ებრაელთაგან, რომელნიც ჩვენი ძველის მემატიანების და თვთ გეროდოტის მოწმობით სცოვრებულან ჩვენს ქვეყანაში ძველის დროითგან, ზოლო ნაბუქოდონოსორ მეფის შემდეგ მრავალად დასახლებულან ჩვენში; და იმპერატორის ტიტესგან იერუსალიმის წარტყვის შემდეგ (70 წ. ქრისტეს აჰეთ) მათი რიცხვი საქართველოში გაორკცებულა. რასაკვირველია, ებრაელი ეცლებოდნენ, რომ თჳსი სარწმუნოება და მოთხრობანი შესახებ პირვანდელ დროებისა გაეცრცელებინათ ჩვეში, მით უმე-

ტეს, რომ ებრაელთა სარწმუნოება და სწავლა ერთს უხილავს ღმერთზე მიუწვდომელად მალა იდგა კერპთაყვანისმცემელთა ბორგენილებზე. ამისთვის ძნელი დასაჯერებელი არ იქნება თუ ვთქვათ, რომ ებრაელნი ან თვითონ შეთხზავდნენ ნებროთიანის წიგნს, ან-და (რაც უფრო საბუთიანად მიგვაჩნია) გარდაკეთებდნენ მას თვისს გემოვნებაზე, თვისს სულს და გულს ჩაუღვამდნენ, თვისს სარწმუნოებას მესისაზე და კაცობრიობაზე შიგ შვიტანდნენ და ამით უმეტეს დაგვიზოგვებდნენ და თვითონაც დაგვიზოგვებოდნენ. ნოესაგან წარმოშდინარეობა ხომ ძმობას ჰქადაგებდა ქართულთა და ებრაელთა შორის; ხოლო ეს სასარგებლო და სასურველი უნდა ყოფილიყო ებრაელისათვის.

მაგრამ ებრაელთა გაუღენას მაინც სრულად ვერ შეუცვლია სახე „ნებროთიანისა“, რომელშიც გამომჟღავნდებოდა პირვანდელი მისი სახე, რომლისაგანაც ებლამომდე გამომეტყველებს პირვანდელი მოთხრობა კაცობრიობის ბედ-იღბალზე, უუძველესი საზოგადო მატანე ყოველ ერთს. ამ მხრით სწორედ რომ ძვირფასი მარგალიტია ის მცირე ნაწყვეტი-კი, რომელიც აქამდის დაკრულა ჩვენს მატანეში „ნებროთიანის“ წიგნისაგან, და ძვირფასადვე უნდა მივიჩინოთ ყოველივე ახალი ცნობა მაგ წიგნზე, რომელიც ამ ჩვენს დროში ხელში ჰქონიათ, ნიკოლოზ ტარეღის ძეს დადიანსა. ამისთვის იმედი უნდა გვქონდეს, რომ ეს განათლებული გვამი სრულის გულს-მოდგინებით და სიმაართლით აღწერს ყოველსავე, რაც აქამომდე შერჩენია მათს მესსიერებას მაგ მრავალ-მნიშვნელოვანს წიგნზე. მისს წერილს ამ საგნის შესახებ დიდს მადლობით შეუცვლელად ჩაუერთავთ ჩვენს შრომას.

რასაკვირველია, პირვანდელი ჩვენი ისტორია ნებროთიან-თარგამოსიანთა ბრძოლაზე „ნებროთიანდამ“ უნდა იყოს ამოღებული და მაშასადამე პირველი ფურცლები ჩვენს მატანისა „ნებროთიანის“ ნაწყვეტადვე უნდა მივიჩნიოთ, თუმცა-კი მაგ ნაწყვეტს დროთა სიგრძეში, როგორც ეტყობა, არა ერთი შემცვლელი და განმარტნელი კალამი მოჰხვედრია.

სინოდის კანტორის გუჯარი ქაღალდზე, ხუცურთ, XV ანუ XVI საუკუნით დაწერილი, № 286.

„წესი და განგება და დარბაზობისა“), რომელი ადესრულების მცხეთას გურთხევსა მეფეთასა“.

შემდგომად კილობნით გამოხლვისა წარმოვიდა თარგამოსი, ძე თარშისი, ძისწული იოფეთისი, ნოეს შეილისა და დამეკდრა ორთა მათთა შუეა არატისა და მასისასა. ხოლო ძე მისი ქართლოსისა დაჯდა თავსა ქართლოსისა, სადა შეერთვის არაგვ მტკუარსა და დაიპყრა ხუნანთიგან ვიდრე ზოლადმდე სპერისა¹⁾. მუნ ძემან მისმან იწყო შენებად ქალაქსა და უწოდა სახელი მი-

¹⁾ სიტყვები: „და დარბაზობისა“ სტრიქონ ზეით დაწერილია იმავე ხელით.

²⁾ კტ. I, 19.

სი მცხეთა¹⁰⁾—ოდეს ნაბუქოდონოსორ ისრუსალიმი წარმოსტყუნა, მუნით
ოტებულნი ჰურიანი მოვიდეს და დახდეს მცხეთას¹¹⁾. ხოლო ალექსანდრე
მეფემან¹²⁾ დაუტევა ქართლის ერისთავი სახელით აზონ.—და შემდგომად მისა
მეფე იქმნა ფარნავაზ მცხეთელი და ნათესაენი მისნი. (ამ გუჯრის გაგრძელება
იხილე კვემო ადრკის მეფობაში: შერიშენა № 26; აგრეთვე გვ. 15—16).

ქ. მოქცევაჲ ქართლისაჲ *)

პირველ ოდეს ალექსა
ნდრე მეფემან¹³⁾ ნათესა
ენი იგი ღოთის შვილთა
ნი: წარიქცინა: და შეკა
დნა იგინი კედარსა მას
ქუნასა: იხილნა ნათე
საენი სასტიკნი ბუნთუ
რქნი მსხდომარენი მდი
ნარესა ზედა მტკუარსა:

მიხუევით ოთხ ქდქდ
და დაბნები მათი:

სარკინე ქდქი: კასპი:
ურბნისი: და ოძრავს: და*)
ციხენი მათნი: ციხს დიდი
სარკინისაჲ: უფლის ციხს
კასპისაჲ: ურბნისისაჲ
და ოძრკისაჲ:¹⁴⁾

¹⁰⁾ *ibid.*

¹¹⁾ ქტ. I, 25.

¹²⁾ მაკედონელმან.

*) ქარაგუმბის ახსნა ანბანზე დაწკობილი იხილე „ქართლის მოქცევის“ ბოლოს.

¹³⁾ ე. ი. მაკედონელმან: ქ. ტ. I, 25. ეს ამბავი ევთონის ვახუშტით 322 წ. ქრისტეს,
წინ (ვახ. გამოც. ბაქრაძისა, ძვ. 310). „ქართლის მოქცევა“ ორ სვეტად დაბეჭდილია სრუ-
ლიად ისე, როგორც დედანში. შიგ-და-შიგ სხვა წყაროებიდან ჩართული ამბები ერთ სვეტად
არის დაბეჭდილი და მომწერელი ასოებით.

*) ძველად დაწერილია „ოძრავს“ და მერე განახლებულია „ოძრავს“-დ.

¹⁴⁾ ციხე-დიდი სარკინისა ძვეს ახლოა, ზევში; ნანგრევი მისი ეხლაც მოჩანს. „მთავარი
ციხე-დიდისა, სახელით ევაგრე“ იხ. ეკლ. მუხ. ზელნაწერი № 170, გვ. 73 353. ქ. ტ. I,
92. „წა შიო დემეტრე სარკინისა მღვმესა“ (ხელ. ეკლ. მუხ. № 170, გვ. 62).
კოდმანი და სარკინე (*ibid.* 80).—რიცხვი ციხეთა ოთხი უნდა იყოს და არა ექვსი, როგორც
შეცდომით მოსლევია „სამი ქრანიკის“ გამომცემელს (გვ. 2). ოძრავს სამცხეში ყოფილია: „და
მოვიდა (მურვან-ყრუ) სამცხეს და დაიბ ნაქა არეთა ოძრახისათა, რამეთუ იყო ქალაქი იგი სა-
ზელოვან ძეგლ ნაქმართა მისთათს“ (შიო მღვ. № 170, გვ. 156 წ. დავით და კოსტანტი
ნეს ცხოვრებაში). ვახუშტი გვ. 125.

დაუკვრდა ალექსანდრეს და ცნა რამეთუ იეზოსეულთა ნათესავნი იყვნეს უღესა კორციელსა ჭამდეს: და სამარე მათი არა იყო მკუდარსა შესჭამდეს*)

და ვერ ეძლო ბრძოლა მათი მეფესა: და წარვიდა:

მაშინ მოვიდეს: ნათესავნი მბრძოლნი ქალდეველთაგან გამოსხმულნი ჰქონნენ¹⁶⁾ და ითხოვეს ბუნთურქთა: ოღლისგან ქუანამ ხარკითა: და დასხდეს იგინი ზანავს:

და ეპურ(ა)თ იგი რწმუნად: ჰრქვან მას ხერგი: და შემდგომად რაზმდენისაჲმე ქამისა: მოვიდა ალექსანდრე მთქერისა ქენისაჲ: და დაღეწნა სამნი ესე ქალქნი: და ცხენი და

ჰმართა დასცა მახვლი:

ქსარკინესა ქალქსა ებრძოლა: ათერთმეტ თთულ¹⁷⁾

და დადგა სარკინესა და ვენაკი და როზ გამოიღო: ქსნით: და დასხნა კაცნი მერუკინი: დასტაგითა რუმსაჲთა: და ჰრქვან ადგილსა მას ნასტაგისი: — ¹⁶⁾.

და მერმე გამოიღო სარკინე თვთ დაჟარეს და მეოტ იქმნეს: და თანა ჰყვანდა ალექსანდრეს მეფესა აზოაძე არან ქართლისა მეუღისა: და მას მიუბოძა მცხეთაჲ საჯდომად: და საზღვარი დაუდგა მას ჰერეთი: და ეგრის წყალი: და სომხითი: და მთაჲ ცროლისა: და წარვიდა: —

ქსე აზოა წარვიდა: არან ქართლად მამისა თვისისა და წარმოიყვანა რვაჲ სახლი და ათნი სახლნი მამამძეძეთანი: და დაჯდა ძეუღლ მცხეთას: და თანა ჰყუანდეს გერვნი ღთაღკაცი და გაიმ: ¹⁷⁾

*) ვკონებ ესა აქეს საეში სვეტი-ცხოველის ჰადავების დამწერს (არსენი კათალიკოსშ) იტყვის რა: „ვინაჲთჲ ყოველთა ნათესავთასა უმძევარესნი და უფელურესნი იყუნეს ესე ნათესავნი (ქართველნი), ამისთვისჲცა დედაკაცი წარმოავლინა (უფალმან), რათა უმეტეს საცნაურ იქმნეს ძალი ლეთებისა მისისა“. ეკლ. მუხ. ხელნაწ. № 170, გვ. 382.

¹⁶⁾ აქ „ჰონნად“ უნდა იგულისხმებოდნენ ურიები, რომელნიც ძველ წიგნებში იხსენებია „ჰური“ — დ. ქცხ. I. 25. — სინოდ. კანტ. გუჯარი № 286 მოგვთხრობს: „ოდეს ნაბეჰოდანოსორ ისრუსელიმი წარმოსტყუენა, მუნით ოტებულნი ჰურიანი მოვიდეს და დასხდეს მცხეთას“.

¹⁷⁾ „ნასტაგისი“ საბა ორბ. ლექსიკონით რუს სათავეს ჰნიშნავს (საეკლ. მუხ. ხელნაწ. № 179). მერუკინების გარდა, როგორც სჩანს, მიუყენებიათ სხვა კაცები რუს სათავეს მოსაღელელად კერძოდ. — „როზ“ აღნიშნავს რუსა.

¹⁸⁾ აქ ჩვენი ქრონიკა იძლევა ახალს ცნობებს, რომელნიც ჩვენმა მატარებელმა არ იყო

ქ: და ესე იყო პირველი⁽¹⁶⁾ მეფე
მცხეთას შინა: აზოა ძე
არან ქართველთა მეფე
საამ: და მოკუდა: —

ქ: და შემდგომად მისა დადგა
ფარნავაზ: ამან აღმარ
თა: კერპი დიდი ცხვსა ზა
და დასდგა სახელი მისი არ

ან: არან ყოფილა ქართლის მეფე, და არა „ტომით ბერძენი ძე იარედოსისი“ კ.ცხ.-ბისა (I, 27). —ოთხასის წლის წინეთ ქრისტეს დაბადებისა ბერძნების მემკითანემ ქსენოფონტიმ თვისს აღწერაში: „უკუტკევა ათი-ათასთა ბერძენთა“ სრულად მოგვითხრა, რომ ქართელთა ტომნი, რომელნიც იმ დროს იპყრობდნენ ტიგარ-ფორატის სათაურიდამ ტრაპიზონამდე (ნაწილი კავკასიისა), განყოფილ იყვნენ მრავალ ნაწილებად და ნათესავებად, რომელნიც ერთმანეთს მტრობდნენ, და ბერძნებს აქებებდნენ ერთი-მეორეს საწინააღმდეგოდ. ეს გარემოება ბერძნებმა ჩინებულად გამოიყენეს და უფლებლად გავიდნენ ფორატის ლელედგან შავ-ზღვამდე, ტრაპიზონს ახლო, სადაც საზღვრებულან მაკრონი, ანუ აწინდელ მეგრელნი (მეგრელი „მარგალი“ ე. ი. მეგრელი, ბერძნების გამოთქმით „მაკრონი“ ანუ „მაკრონი“). —ჩვენი ქრონიკაც იმავე განცალკევებას გვიჩვენებს ქართველთ ტომებისას. სიანს, რომ მცხეთა ყოფილა ცალკე სამეფო ანუ სამამასახლისო; ხოლო ქართლი სხვა სამეფო ანუ სამამასახლისო. ქართლის მეფემ ანუ მამასახლისიმან აზოა, ძემან არან ქართლის მამასახლისიმან, ბერძნების მხარე დაიჭირა, უშველა მათ მცხეთის ალებში და ამის სანუდოდ მაკედონელმა მეფემ, გარდაადგო რამცხეთის მამასახლისი სამარა (იხ. კ.ცხ. I, 29 და ვახუშტ. გვ. 36), აზოს მისცა მცხეთა და დაუმორჩილა მასვე ყველა მწერილ-მწერილი ტომნი ქართველთ ერისა. ამ-ნაირად ბერძნებმა პირველად შეადგინეს ერთი სახელმწიფო ქართველთ ტომისაგან და დააყენეს აზო მეფედ. ამის შემდეგ აზომ გადმოასახლა ქართლიდამ მცხეთას (მცხეთა იყო ნაწილი სარკინეთისა) თჳსნი ნათესანი და, კერპთმსახურთა ჩვეულებისამებრ, თან გადმოიტანა სანათესაო კერპები ქართლისა—გაიმ და გაცი, რომელნიც მოხსენებულნი არიან სხვა მრავალ წყაროებშიც.

მცხეთის წინააღმდეგ მეფეთა ანუ მამასახლისთ შთამომავალნი კაყაოილნი არ იქნებოდნენ ამით და ეს უნდა ყოფილიყოს მიზეზი იმისა, რომ რაკი ბერძნების გაელენა საქართველოში ალექსანდრე მაკედონელის სიკვდილის შემდეგ შესუსტდა, ამ ტომთაგან აღსდგა ერთი, სახელით ფარნავაზ, რომელმაც ასურეთის მფლობელ ბერძენთა შემწეობით დაამხო ქართლელთ მეფეთა მფლობელობა მცხეთაში (*Rosset. introduction, p. XXVIII*), დაიბრუნა უწინდელი უფლება და დაიმორჩილა სხვა ტომნიცა.

სამწუხაროდ ქსენოფონტის მოხსენებული თხზულება, რომელიც შეუქა ჰენს ჩვენის ისტორიის წყაროად, ჯერ რიგიანად შესწავლული და განმარტული არ არის.

რომ ალექსანდრე მაკედონელის შემოსევა საქართველოში და მისი დაპყრობა წინააღმდეგი არ არის მსოფლიო ისტორიის ცნობებისა, ეს საკმარისი დამატკიცა დ. ბაქრაძემ თჳს საქართველოს ისტორიაში და ვახუშტის გამოცემაში (გვ. 36, შენიშვნა 1). —შეადარე კ.ცხ. I, 28.—ეგრისის წყალი უნდა იყოს აწინდელი ენგური (ვახუშტით-კი ლაღიძე). სიტყვიდამ „ეგრისი“ წარმოდგა: ეგრის-ელი=ეგრ-ელი=მეგრ-ელი.—ძველი მცხეთა ყოფილა (ძველბოთა ჩვეულებისამებრ), მთაზე და მთისკალთების სიმაგრეებში, ხოლო მიდებრებზე ჰქონიათ ბალები. —კერპები ქართლისა გაი და გაციმ უდგნენ არმაზის „ღმერთთა ღმერთს“ მარჯვენე და მარცხნივ (შიომღ. ხელნაწ. № 170, გვ. 339).

ამ ამბავს ს. კონტ. გუჯ. № 286 მოკლეთ მოიხსენიებს: „ხოლო ალექსანდრე მეფემან დაუტევა ქართლს ერისთავი სახელით აზან; და შემდგომად მისა მეფე იქმნა ფარნავაზ მცხეთელი და ნათესაენი მისნი“. საყურადღებოა, რომ გუჯარი ჩვენს ქრონიკას უფრო ვიწინებდა, ვინც კ.ცხ.-ას.

მაზი: და მოქმ(ნა) ზღუდე წყლ
ით კერძო: და ჰრქჳნ არმაზ: ¹⁹).

¹⁹: და შემდგომად მისა დადგა
მეფედ საურმაგ: ამან აღ
მართა კერპი ამინა გზა
სა ზა: და იწყა არმაზს
შსწებად:—

²⁰: და მისა შემდგომად მეფობდა
მირვან: და აღმართა და-

ნინა გზასა ზედა წინარს: და
აღაშენა არმაზი:—

²¹: და მეფობდა ფარნაჯობ
და აღმართა კერპი ზადენ
მთასა ზა და აღაშენა (ციხე) ²⁰)

²²: და მეფობდა არსოკ ²¹) (ღ მან *)
ქლქსა ზღუდენი მოაქმნა.

²³: და მეფობდა არიკ რნ შიდა
ციხე აღაშენა არმაზსა: ²²)

¹⁹) აქ იგულისხმება პირველი მეფე განერთებულის საქართველოჲსა, რომელნიც, როგორც სჩანს, „მცხეთელ მეფეებად“ იწოდებოდნენ განსარჩევად სხვა მის ბელქვეით მყოფთა მწერილ მეფეთა ანუ მამასახლისთა. ქართლის-ცხოვრების შემდგენელს ანუ გადაწყვეტელს ეს მეფე გამოუტოვებია ალბათ იმის გამო, რომ სახეში ჰქონია მარტო ფარნაოზის და მირიან მეფის გვარი. მეფე ფარნაოზ ვახუშტით 301—237 წ. ქრისტ. წინეთ. საურმაგ—237—162 წ. ქრისტ. უწინ. მირვან 162—112 წ. ქრისტ. უწ.

²⁰) ე. ი. ზღუდესა ჰრქჳნა არმაზ. სჩანს, რომ ჩვენი ქრონიკის მწერალის დროს ყოფილა ეს ზღუდე.

²¹) ეს უკანასკნელი სიტყვა მოშლილია დედანში, მაგრამ სჩანს მხოლოდ ფეხი ასოთა „ს“ და „ზ“, რისგანაც წავიკითხეთ „ციხე“. ოთხასოთხი სიტყვაზე მეტი ეერ დაიტყვა წაბლალულს ალაგში და ამისგანა ჩვენი წარკითხვა სწორი გვევლინა. შემდეგ მე-VI საუკ. წაიოანე ზედაზნელმან აღაშენა მონასტერი „ზედა ზადენსა“, ე. ი. იმ მთაზე, რომელზედაც წინეთ იყო კერპი ზადენისა და ამისგანა მონასტერს ეწოდა „ზედა-ზნის“ მონასტრად. წაიოანე ზედაზნელის ცხოვრებაში (ეკლ. მუხ. № 170, გვ. 15) მოხსენებულია: „ძეჲლ ოდეს-მე წარმართთა მიერ გოდოლი აღმართებულ იყო მთასა მას (ე. ი. ზედაზნის მწვერვალზე) და ბომონი (კერპი ზადენისა) მდგომარე იყო, რომელსა ზედა საბაგელნი მსხუტრბლნი უსაძაგლესთა ეშმაკთანი აღესრულებოდეს.“ იქვე გვ. 68: „იხილა ნეტარმან იოანე (ზედაზნელმან) მთასა მას ზადენისასა ვითარცა ნისლი ეშმაკთა სიმრავლენი“. „უწინარეს კერპიკა იგი ბილწისა ზადენისა მდგომარე ყოფილ არს იქი, რომელი იგი შემუსრა ნეტარმან ნინო“.—1101 წ. „მეფემან დავით წარუღო ციხე ზედა ზენი კვირიკეს“. ქ.-ცხ. I, 211; „სამოთხე“ გვ. 493).

ფარნაჯობ მეფისგან კერპის აღმართვა 109 წ. („სამოთხე“ გვ. 193). ფარნაოზითგან ფარნაჯობამდე იხ. ქ.-ცხ. 32—31. მეფე ფარნაჯობ 112—93 ქრისტ. უწ. (იხ. *Hist. G. Bros.* I, 46).

²²) უკანასკნელი ორი ასო „ოკ“ წაბლალულია, მაგრამ სანთლების სხივ ქვეშ სჩანს და „არსოკ“ უძველად სწორედ წავიკითხულია. რადგან „ო“ ძველს მწერლობაში ხშირად „უ“-დ გამოითქმის, ამის გამო „არსოკ“ შეიძლება წავიკითხოს „არსუკ“-ად. იხ. ქ.-ცხ. 35. არშაკ ანუ არსუკ 93—81 წ. ქრ. უწ. აქამდე ეტრატის ნაწერი განცხოვრებული იყო ახალ მელნით.

*) ამის შემდეგ განახლებული არ არის მელანი.

²³) არიკ უნდა იყოს ქ.-ცხ. არტაგი და რომაელ-ბერძენთ მწერლებისა არტაკის. იხ. „Извѣстія древнихъ... писателей О Кавказѣ“. Гага. გვ. 165, 172. ვახუშტით 81 66 წ. ქრისტ. უწ.

ამ ადრეკი მეფეზე სინოდ. კანტ. გუჯარი № 286 მოგვითხრობს შემდეგს:

„და ესმით ადრეკი (sic) მეფისა ფარნავაზიანისათა იშვია უფალი ჩუპნოიძისა ქრისტე და შემდგომად ოც-და-ათისა წლისაა მოწერა ანა მღვდელმან და წარვიდეს ელიოზ მცხეთელი და ლონგინოზ კარსანელი და მუნ დახუდეს ჯუარცუმასა (ჯარცმასა) უფლისასა, და ხუდაა წილითა კუართი უფლისა ჰურიათა მცხეთელთა და ესმია კმა სამსკუალთა დედისა ელიოზისსა მყოფსა მცხეთას და ჰგონებდა ჰურიათათჳს და ქადაგებდა განათლებასა წარმართთასა და შეისუცნა და მიეგება ელიოზს დაა მისი და მოსცა კუართი უფლისაა*), რომე-

*) საუფრადღებოა, რომ ამ წა კართზე რუსეთის მწერლობაში დამკადრდა აზრი, ვითომ ის კართი 1615 წ. შაჰ-აბასს წაქოს საქართულოდამ. შაჰ-აბასს ვითომ ეს კართი მოსკოვს გაუგზავნა სანქტად რუსეთის მეფეს მისილ თეოდორეს ძეს 25 თებერვალს 1625 წ. კართისაგან იქმნა მრავალი სასწაულებითი კურნება მოსკოვში და ამის გამო რუსეთის სამღვდლოების კრებამ 27 მარტს იმავე წლისას დაადგინა, რომ კართი უფლისა დაცუბოდეს მოსკოვის სასტრიაჩქო მიძინების ეკლესიაში (Макарія, история церкви XI, 62—66). 1891 წელს დაიბეჭდა ს. ბულოკურიოვის აქტიოლოგიაური თხზულება: „Дѣло о присылкѣ шахомъ Аббасомъ Ризы Господней ЦарюМихайлу Ѳеодоровичу въ 1625 г.“, რომლის აქსონი იმავე აზრს ამკიდრებს, თუმცა-კი მისგანვე შეკრებილის ცნობებიდან სჩანს, რომ მოსკოვში დაცული კართი არის ერთი სიწმიდეთაგანი, გატანილი იერუსალიმით და არა კართი მცხეთისა, რომელიც მცხეთიდან არავის წაუღია და არც წაუღებ შეიძლოთ, რადგან იგი საუკუნოდ შთაიფლა მამის სიღრმეში ერთად სიღონასთან და მასუკან არ გასბუდაეს მისი მიწით ამოღება. მაგ ადგილზე სასწაულებრ ღვმართო სეკტი-ცხოველი. კოსარ-კი ქართულოთაგანს არ დაქითეს კართზე რუსეთიდან, ეკლამ ერთი-და-იგაიე მასის მისცეს, რომ კართი მცხეთაში, ე. ი. სეკტი-ცხოველს ქვეშ შთაიფლა და კაცთაგან დაფარულია განკებისაგან. მეფე ალექსინდრეს დაქითეს 1635 წ. 17 დეკემბერს და მან მიუგო: „Церкви Схетской (т. е. Мцхетской) положена Риза Христова и до нынѣ пребываетъ (ე. ი. მიწაში) и да будетъ вѣрно само-державію твоему истинно“ (ის. იმავე ბულოკურიოვის მიერ საქმიდან № 3 ამოწერილი ცნობები გვ. VII). ესევე დამტკიცა ქართულმა მიტროპოლიტმა ნიკიფორემ რუსეთის ელჩს, კოლგონსკის, საქართულოში გამოგზავნილს 1641 წ., მიანდეს „მოელაზარესა მეფე თეიმურაზთან, რათა მან წმიდა კართი იგი წარმოგზავნოს მისას ხელით რუსეთის ხელმწიფესთან“ (ibidem). რას აღნიშნავს ეს, თუ არ იმას, რომ რუსეთში სრულიად დარწმუნდნ, რომ საქართულოდამ წმიდა კართი არვის გაუტანია? მრავალი ცნობები მოამბობას ჩვენს მწერლობაში, რომ კართი უფლისა მე-XVII და მე-XVIII საუკუნოებშიც მცხეთაში გუგულებოდათ სეკტი-ცხოველის ქვეშ, დაფარულად განკების მიერ განთა თვალთაგან. ამასთან არა ერთი და ორი მსატრობიანი წიგნები გაქქს (ზოგი იმათგანი რუსეთშივე დახატულია ქართულთაგან მე-VIII საუკ.), რომელშიც წარმო-დგენილია სეკტი-ცხოველი ანგელოზებთან ჰერობილი, მისს ქვეშ გვამი წის სი-

ლი სურვილით. შეიტკბოა და მანცა შეისუპნა. იყო ესე ნათესავესგან ელი მღვდლისა.

ხოლო აღერიცს (sic) მეფესა სთნდა ღიდათ კუართი უფლისა, გარნა საკრეველებისა მისგან არა რაჲ კელყო. და დამარხაჲ ძმამან მისმან ელიოზ დაჲ თჳსი კუართითაჲ მით აღვილსა მას, სადა იგი ენანი კაცთანი არა დადუმნენ ღიღებად ღუთისა (ღჲ).

და შემდგომად ამაღლებისა უფლისა, რაჟამს წილი იგდეს მოციქულოთა, ყოვლიად წმიდასა ღუთის-შშობელისა წილი ხუდა მოქცევიად ქუეყანაჲ საქართველოჲსა და ნეტარ ვართ და სამგზის სანატრელ, რამეთუ სიქადულ ჩუენდა არს შეწეენა წმიდისა ღუთის-შშობელისა, რომლისა წილ-ხდომილნი ვართა *).

დონისა, რომელსა სელში უზურია და გულზე მიჟერავს კვართი უფლისა. ან რომ ამისთანა საერო სიწმიდე სელში გეჭნოდა და დაგვარგოდეს, ნუ თუ ჩვენს მწერლობაში კაცია არ დაჩუბოდა ესრეთის ბედარულებისა? მაგრამ ჩვენ უფრო მეადრისა საფუძვლები გვაქვს, რომ კვართი უფლისა დაცულია საუგუნოდ სვეტი-ცხოველის ქა-შე და არასოდეს არაგის გაუბედნია მიწითგან მოშორება იმისა, რაც განკუთვნილ ღმრთაჲსა ცნობა თვალთგან. ეს საფუძველი განსაკუთრებით თუ წაწინის ცხოვრება ეკლესიისა. ამითი მე-XVII და მე-XVIII საუკუნე. ვარაუდები, გვლეს. მუშ. დანულები № № 170, 130 და 160, თანახმად მოგვიხსრობენ: „ხოლო არს ადგილი, სადაც დმერთმან უწყის მხოლოდ მხოლოდმან“. ადრისა მისწულმაც ამბობს ქუო სამოსლისა მის... გარნა კერ შეუძლო ზოგნად, რამეთუ დაუბრემდეს თვალნი მათნი, რათა კერ სედედენ“. „ხოლო ადგილი იგი გერაკან სცნა მიერ ქაშით-გან კიდრე დღესამოდე ჩვენდა, სადა მდებარე არს წმიდა იგი კვართი. გარნა მამის მათგან დაფარული აწ სადაჲ და ნუ უკუწ საცნაერ არს ჩუენდა, რათა უსტკლად ნათლნი მესობლობით მსლობულობდენ და ნათლისა გუართისა ნათლისა სუტტი სამარადისოდ ბრწყინვალედ ზედა ენთებოდის, რომელი ესე უკუწ ესრეთ უცაილობელი არს სათქმელადცა და საგონებლად, უკეთუმიცა სსუაგან სადმე მდებარე იყო ჭარს სუტტისა ქუტშე“ (იხ. № 170, გვ. 388—389) „... ღმერთმან... მოახიჭა სამოსელი მისა მისისა ქალქსა ამს“ (მცხეთას)... „არს ქალქსა ამს შინა დიდებული იგი სამოსელი უფლისა“ (მოამდე. გვ. 353). „სვეტი-ცხოველი და კვართი საფუძლო“ მუდამ ერთად იხსენებენ ეკლესიისა სიველ-გუგარ-წიგნებში მე-XVII საუკუნემდე და მის შემდეგაც. კვართი, როგორც ნაწილი სამეფო ღერბისა, დანატულია მე-XVIII საუკუნემდე წიგნებში ამჟამად (იხ. «იკონია» 1892 წ. 14 იანვრისა).

*) წაწინდრია მოციქულის ქადაგებაზე სწერს-წაწინდრე ქართულის ცხოვრების აღმწერილი (მოამდე. სელ-ნწ. № 170, გვ. 294): „უქადაგა ქადაგება იგი წმიდისა ქრისტეს სახარებისა წისა და დიდებულისა ქრისტეს მოციქულისა ანდრეას მიერ ქუეყანისა ქართლისასა, ვითარცა დასწერს ნიკიტა საღმრთო ფილოსოფოსი მიმოსლუთა შინა და ქადაგებთა წისა ანდრეას მოციქულისა“.

Р: და მეფობდა ბრატმან²³⁾ რლ
სა ზე მცხეთას ქლქი დაეწყო:

(რ: და მეფობდა მირან²⁴⁾: და მან
აღაშენა მცხეთა ქლქი:

1: და მეფობდა არსუკ: რნ კა
სპი შეიპურა: და ოლის
ციხე: ²⁵⁾ განაგო.

15: და მეფობდა როკ²⁶⁾ რნ რამ
თურთით*) მცხეთაში გაიშორა:

და მეფობდა ორად გაიყო
ორნი მეფენი დასხდეს იმერ და
ამერ²⁷⁾.

16: და მეფობდა ქარამ: ²⁸⁾ არ

მაზს: და მცხეთას ბრატმან²⁹⁾

და ამათთა ქამთა: ჰუ
რიანი მოვიდეს მცხეთას

და დასხდეს: ³⁰⁾

17: და მეფობდა იმერ თარსმან
და ამიერ კაოზ:

18: და მეფობდა იმერ არსოკ
და ამერ ამაზაერ³¹⁾.

19: და მეფობდა იმერ ამაზას
და ამერ დერუკ³²⁾.

19: და მეფობდა იმიერ თარსმან
ქველი: და ამერ თარსმან ავაზ³³⁾.

16: და მეფობდა ამიერ³⁴⁾ როკ³⁵⁾ ჭ

²³⁾ ქ.-ცხ. გვ. 36: ბარტონ. 66—33 წ. ქრ. უწ.

²⁴⁾ და არა „მირან“ (სამი ხრ.“ გვ. 8) 33—23 წ. ქრ. წ.

²⁵⁾ ე. ი. უფლის-ციხე. არშაკ 23—2 წ. ქრისტ. უწინ.

²⁶⁾ ქ.-ცხ.: აღერკი 2 ქრისტ. წინ და 55 წ. ქრისტ. შემდ. შენიშნა სინოდ. კანტ. გუჯ. № 286: „უამთა აღერკი (sic) მეფისა თარსმანისათა იშვაჲ უფალი ჩუქნი იესო ქრისტე“ და მოთხრობილია ამბები კვარტის მოსვენებისა და ღვთის-მშობლის წილ-ხედომისა ჩვენის ქვეყნისა.

²⁷⁾ „რამათურთით“, ე. ი. სრულებით შესრულა მცხეთის აშენება.

²⁸⁾ აქა სწორია „იმერ“ და „ამერ“, მაგრამ ქვემო იგივე სიტყვები ხშირად იწერება „იმერ“ (ე. ი. არმაზის მხარე) და „ამიერ“ ად (ე. ი. მცხეთის მხარე).

²⁹⁾ ქ.-ცხ. გვ. 47, „ქართან“.

³⁰⁾ ქ.-ცხ. და ევ. მუხ. ხელ-ნაწერი № 160, გვ. 59 „ბარტამ.“ (55—72 წ. ქრ. შემდეგ). („ბარბატ“ ევ. მუხ. ხელ-ნაწ. № 170, გვ. 386).

³¹⁾ ქ.-ცხ.-ბით ვესპასიანის დროს 72—87 წ. (გვ. 47). ამ თარსმანის დროს ბერძულად წარწერილი მცხეთას ახლო ნაპოვნი ქვა, თფილისის მუზეუმში დაცული, გვიამბობს, რომ 75 წელს ქრისტესით მეფე იბერთა თარსმანის შვილი მიტრიდატი, მეგობარი ყოფილა რომის ერისა და იმპერატორთა ვესპასიანისა, ტიტუსი და დომიციანისი, რომელთაც ამისთვის (მეგობრობის ნიშნად) აღუწერებიათ ციხე ესე“ (ვახუშტ. ბაქრ. გვ. 47—49), Гана, извѣстiя древнихъ... Писателей о Кавказѣ, გვ. 114). კისრის აღრიანის ბრძანებით ამ თარსმანს გასაოცარი პატივი მიაგეს რომში და ძეგლი დაუდგეს ბელლონის ტაძარში. *ibid.* 115—123; 173—175).

³²⁾ ქ.-ცხ. აზოკ და არმაზელ (87—103 წ.).

³³⁾ ქ.-ცხ. ამასა და დეროკ (103—113 წ.).

³⁴⁾ ქ.-ცხ. თარსმან ქველი (113—129 წ.). თარსმან ავაზ ქ.-ცხ. არა სჩანს.

³⁵⁾ *sic*. უნდა: „იმერ“.

³⁶⁾ მეფე როკ ქ.-ცხ. არა სჩანს.

ამიერ მირდატ³⁶⁾ და ამისაზე
მოაკლდა არმაზი სამეფო³⁷⁾
და მცხეთას ოდენ იყო მეფობამ.
IB: და მეფობდა ღაღამ: და დღე:
ბ: ³⁸⁾

VI: და ფარსმან³⁹⁾: IV: და ამაზ
სვ⁴⁰⁾: IV: და რევ მართალი⁴¹⁾
V: ვაჩე⁴²⁾: IV: ბაკურ⁴³⁾: IV:
მირდატ⁴⁴⁾
V: ასთაგურ⁴⁵⁾: IV: ლევ⁴⁶⁾ მამა

³⁶⁾ მირდატ ქ.-ცხ.-ში ფარსმანის დროს მოიხსენება.

³⁷⁾ ეს ფრასი გარდაუმახინჯებია „სამი ქრ.“ გამოცემელს და მაინც sic დაუსვაშ.
„მოაკლდა არმაზი სამეფო“ აღნიშნავს დაუძლურებას ანუ გაუქმებას არმაზის სამეფოსა.
ქ.-ცხ. 52.

³⁸⁾ ქ.-ცხ. ადამი მეფობდა სამი წელი; (129—132 წ.). ამის მეფობას ვახუშტის ქრო-
ნიკა, აშკარაა შეცდომით, გეიჩენებს 132—146 წელს, რადგან არ ეთანხმება ქ.-ცხ. ჩვენებს.
საზოგადოდ ვახუშტის დაბეჭდილ ისტორიაში ხშირად არის არეული ქრონოლოგია; მაგ.
მე XI და XII საუკ. ისტორიაში, როგორც თავის ადგილას ექვნივით, მეფეთა გა-
მეფების დრო ნაჩვენებია ათის წლით გვიან თვთ შემთხვევისა, რისგანა იმ დროის ქრო-
ნოლოგია და ისტორია მეტად ირევა. ცხადია, აქ ბრალი არის გადამწერისა და არა ვახუშტისი,
რომელიც იყო ღრმად ჩამუდგილი საქმისა და აღუქმარებელი მკვლევარი, როგორც თვთ ბროსსე
ჰმოწმობს. აქ-კი, ვგონებთ, ქრონიკის არევის მიზეზი უნდა იყოს ის გარემოება, რომ ადამის
შემდეგ ფარსმან II დარჩა ერთის წლის ყრმა და მის მაგიერ „მეფობდა მამის დედა მისი,
ცოლი ფარსმან ქველისა, რომელსაც ერქვა დადანი“ (ქ.-ცხ. 54), ვახუშტით ლდან (51 გვ)
146 წლამდე. და ესრეთ, დადანის მეფობას ერგება სწორედ ის წლები (132—146 წ.), რო-
მელნიც დაბეჭდილს ვახუშტის ისტორიას ურგუნებია ადამის მეფობისთვის (იხ. ვახუშტ-ბაქრა-
ძისა გვ. 50).

³⁹⁾ ფარსმან 146—182 წ.

⁴⁰⁾ ქ.-ცხ. ამაზას (82—186 წ.).

⁴¹⁾ რევ ბე სომეხთა მეფისა (186—213 წ.).

⁴²⁾ ვაჩე 213—231 წ.

⁴³⁾ ბაკურ 231—246 წ.

⁴⁴⁾ მირდატ 246—262 წ.

⁴⁵⁾ ასთაგურ 262—265 წ.

⁴⁶⁾ ლევ, მამა მირეანისი, ცნობილი არ არის ჩვენს ისტორიაში, რომელიც მირიანის
მამად ჰხადის სპარსთა მეფეს ქასრე არდაშირსა (ქ.-ცხ. 60). რომელი უფრო სწორია, ჩვენი
ქრონიკა თუ ქართლის ცხოვრება, ამის გამოცნობა უნდა გაზღვს საგნად ცალკე სამეცნიერო
გამოკვლევისა და მანამდე-კი გადაჭრით თქმა აჩქარებული იქნება. ამ მიზეზი კითხვის ასახსნელად
აქ ყოვლად საჭიროდ გრაცხთ ჩავუთხოთ თვთ ჩვენი ქრონიკის ტექსტში „სომეხთა მოკცევა“
აგათანგენისა, რომლისაგან ქ.-ცხ.-ში ვიღაცას ჩაუთოვეს საქმთა ცნობები ასთაგურისა და მი-
რიანის მეფობის აღწერაში (იხ. ისტორია საქ. ბაქრაძე, გვ. 136, 138; ვახუშტი ბაქრაძისა
გვ. 53—54, შენიწე). განსამარტავდ სომეხთ მოკცევისა მკითხველთ მიგმართეთ დ. ბაქრა-
ძის თხზულებათა და მათში ნაჩვენებს წყაროებს. სომეხთ მოკცევაში აღწერილი ცნობები, რო-
მელნიც ჯერჯერობით კრიტიკამ ვერ შეიწყნარა, ეკუთნიან მირდატ-ასთაგურ-ლევ-მირიანის
მეფობათა, მაგრამ ჩვენ ჩავუთხოთ მირიანის მეფობაში, რადგან თვთ ქართლის ცხოვრებაში
ეს ცნობები ამის მეფობაში შეუტრანიან, როგორც სხანს, შემდეგ (ქ.-ცხ. I, 57—59).—„მირე-
ან „ი, მირეანად“ წაუკითხავს „სიმი ქრონიკის“ გამოცემელს.

ჲს მირენისი: ⁴¹⁾ ესე ოცდა რვა- | მეფენი ქართლს შინა წარ
ნი (?) | მართნი ⁴²⁾.

(გაგრძელება „ქართლის მოქცევისა“ იხ. ქვემო).

**(ჩა სპამ: ბერსა ἲს ცხარბ: და: მოქალაქობა: და აპისსა: უ-ღ:
წამება: წი-სა: მღმელ: მოწამისა: გრიგოლი: პართელისა:
გუაპურთხინ: მამაო: *)**

ჩაქვამს იგი მეფობაჲ სპარსთაჲ პართად მიიცვალა: და მპყრობელობამან პართათმან ესოდენი ძლიერებაჲ მიიღო. ვიდრემდის არა ხოლო სპარსთაჲ დაიპყრა მთავრობაჲ, არამედ სომეხთაჲცა. და ჰინდოთაჲ მათ რომელნი მკვდრ (არიან) აღმოსავალით სპარსეთისა: ამათ თანა კლ (კულად). მაშაგეტნიცა ⁴³⁾ ყენეს ნაწილ თჳსისა სამთავროსა: და მძიმე იყო ესოდენთა: ამათ სამთავროთა პყრობაჲ და განგებაჲ ერთისა მიერ. რომელიცა და ვინცა იყოს: — : — ამისთვისცა ოთხთა ძმათა. ნათესავით პართთა. სახელით (ე. ი. სახლით) ანაჲქუნანთს: მეფობაჲ იგი ოთხთა მათ სამთავროთაჲ ოთხად განყვეს: — : — რამეთუ პირველმან ძმამან. ზოგადი იგი ოთხთა სახელი თჳსად მოიხუტჳ. და სახელ იღუა ანაჲ: და დაიპყრა მეფობაჲ პართთაჲ: რათა ვითარცა ჰმატს მათ დღეთა სიმრავლითა. ეგრეთე აღემატოს მოხუტებითა და მიმძლავრებითა: — : — ხოლო მეორე იგი ძმა და შემდგომი პირველისაჲ: მეფე იქმნა სპარსთა: — : — და მესამემან მიიღო მთავრობაჲ ზემოხსენებულთა მათ ჰინდოთაჲ: — : — ხოლო მეოთხემან: მაშაგეტნი ყენს საბრძანებელ თჳსა: — : — და ესრეთ ჟამთა ბრა მცირედთა. ფრიადი დიდებაჲ და კეთილსა შინა საწუთროსასა წარმატებაჲ აქუნდა არაჲქუნანთა მათ: — : —

⁴¹⁾ ოცდა-მეგრე მეფე შეიძლება გამოარჩენოდეს გადამწერელს, და ყოვლად შეუწყნარებელია ჰაზრი, ვითომ მე 28-დ იგულისხმებოდეს არან ქართლის მეფე, რადგან აქ მოხსენებული არიან მხოლოდ მცხეთის მეფენი ყოვლისა საქართველოსანი.

⁴²⁾ იხ. ქ.-ცხ. I, 57—58.

⁴³⁾ ეს საკითხავი ჩართულია წერა-კითხ. ერთს ბუტურს ხელნაწერში № 350, რომელიც დაწერილია მე-XI საუკუნის ხელით დავით აღმაშენებლისთვის. ზიგ მოხსენებულია „მეფეთა მეფე და მალღლი კესაროსი გიორგი და ძე მისი მეფე დავით“. რადგან მეფე გიორგი, ჩუენის ქრონიკით, მოკვდა 1112 წ. და არა 1089 წ., როგორც ახლამდინ ევონათ, ამისგანაჲ ხელნაწერი უნდა აღწერილ იყოს 1089—1112 წ. ფერემ მცირის სიკოცხლემი. ამ წიგნზე უფრო სრული ცნობები იხ. ქვემო. ეს საკითხავი არის „მოქცევა სომეხთა“ აგათანგენისა, რომელიც ქართულს ენაზე ლანგლუას უპოვნია ათონის მონასტერში, მაგრამ ბ. ცაქარელმა ვერ აღმოაჩინა იქ. მართლწერა და სასვენებელი ნიშნები დაცულია ხელნაწერისა. სამწუხაროდ, ესრედ წოდებულის „ის რ უ ლ ის წ ერ ის“ ნიშნები ვერ დავსხიბთ ხელმოკლეობისაკაშო.

⁴⁴⁾ ევრაზიელთ მწერლობაში „მასაგეტებად“ წოდებული.

ქ არტაქსი. ძე ჯაჭარშაქისი (ვალარშაქისი). ზემოკსენებული: რომელმან იგი სახელსა თანა არშაქუნთანთა. მიიხუტეა მეფობაჲცა პართთაჲ; და სახელ იღუა არშაქი. იყო განსწავლულ სიბრძნითა ქალღეველთაჲთა და ვარსკულავთ მრაცხუელობითა; და ისწავა რაჲმე კელოვნებისა მისგან უცნებითა; და უთხრა იგი ცოლსა თჳსსა რაჲმს ერთბამად განისუენებდეს ცხედარსა ზედა. ხოლო თხოობაჲ იგი ესე იყო: რამეთუ ეტყოდა ვითარმედ ვითარ ესე მასწავებენ მე მოტცე(ა)ნი ვარსკულავთანი. განიზრახავს ვინმე რათა აღუდგეს ბრძოლად თჳსსა უფალსა (ოა). ცხოვრებასავე ამას: და ვითარ ვჰგონებ არა განტრუვნეს იგი სასოგებისაგან თჳსისა. ესე თქუა და მეყსეულად ძილითა შეპყრობილ იქმნა: — :—

ქ ერთი ვინმე მკვევალთაგანი დედოფლისათა, რომელი იყო ასული კაცთა დიდთა და წარჩინებულთაჲ; და თანაზრდილი და მეგობარი კაცისა ვისიმე მთავართაგანისა. და ყოველთა შორის წარჩინებულისაჲ; და უწყოდა განზრახვაჲ მისი: — ხოლო ეწოდებოდა მთავარსა მას არტაშირ. და იყო იგი ქუეყანით (ქენით) ასურეთით: ხოლო დედაკაცსა მას მკვევალსა დედოფლისასა არტაღესტ: რომელსა ასმიოდა პირველ არტაშირისგან: ვითარ იგი განდგომილებასა განიზრახან. და სარწმუნოთა მეგობართა თჳსაგან მიუთხორობნ: ხოლო საქმით გამოცხადებასა ვერ იკადრებდა შიშითა ვერ მიმთხუევისათა: — :—

ქ მისთჳსა მივიდა მისსა (sic.) და უთხრა მას ჩუენებაჲ იგი მეფისაჲ რომელსა უთხორობდა მეუღლესა თჳსსა. და ამით სახითა აღტურვიდა არტაშირს. და გულსმოდგინე ჰყოფდა საქმისა მიმართ: და სიტყუასა მოჰკდიდა: რათა უკეთუ დაიპურას მეფობაჲ პართთაჲ. ყოც იგიცა თანაზიარ მეფობისა თჳსისა საქმით და სახელით: და დედოფლობაჲ მას მიანიჭოს: — :— ხოლო იგი აღუთქუმიდა და ეფუცებოდა ღმერთთა (ღთთა) თვისთა მამულთა; რათა აღუსრულოს თხოვაჲ მისი აღსრულებასავე თანა ნებისა თჳსისასა. — :— ესე რაჲ ითხოვა არტაღესტ: და სიმტკიცე მიიღო აღსრულებისაჲ: მსწრაფელ მიიტცა სადღეოფლოდვე: და სწრაფითა მიტცევისაჲთა მოსწრაფე იყო დაფარვად მისმიერ ქმნულისა მის საქმისა: — :—

ქ იერიითგან უკუე არტაშირ. გულსა დაიდვა სიტყუაჲ (სიტყა) იგი დედაკაცისაჲ მის. და განილეოდა მწარედ სურვილითა მეფობისაჲთა: — და შეკრიბნა მთავარნი სპარსეთისა და ასურეთისანი, რომელთაცა მიმართ უუქველ იყო: და მიუთხრა მათ განზრახვაჲ იგი პართთა ზედა განდგომილებისაჲ. და ეპოვნეს შეკრებულნი იგი თანაზიარ ნებისა მისისა: რამეთუ იგინიცა სურვიელ იყვნეს განთავისუფლება პართთა მძლავრებისაგან: და რათა თჳსითა სისხლითა მიიტაცონ კელმწიფებაჲ სპარსთაჲ. :—ამასთანა, კუალად (სდ) ეტყოდეს არტაშირს. რათა ვითარცა იქმნა თავ განზრახვისა მათისა. ეგრეთვე იქმნას წინამძღუარ საქმისაჲცა მათისა: — :—

შა მიაველინეს მოციქულნი არტაქსანსსა: რათა დაუტევეს მეფობაჲ თჳსით

ნეფსით (sic). თვნიერ ყოვლისა ქირისა და განსაცდელისა ბრძოლათა მიერ. მოწვევულისა: — : — ხოლო მას ესე რაჲ ესმა, მცირედ ჟამ მოიდრია თავი. და განიზრახა კელოვნებითა გრძნებისათა: და უქმად წარგზავნა მივლინებულნი იგი: და ექაღლა მათ: ვითარმედ უკეთუ კულად (კლ) მივიდნენ თხრობად მისსა ესე ვითარისა: პირველად (პლ) მათ მიიღონ პატივი ესე ვითარისა მისთვის შეურაცხებისა: — ხოლო იყო სახელი მივლინებულთაჲ მათ ზეკას: და კაზანს: —

ზა მირაჲ იქცეს მოციქულნი იგი. მიუთხრეს არტაშირს და მისთანათა. ყოველი (ყნი) რაოდენი თქუა მეფემან. და რაოდენსა ექაღლად: — : — ამისსა შემდგომად (შლ) იწყეს ორკერძოვე კრებად ერისა და განმხადებად ბრძოლისა: — : — და უწინარეს ერის კრებისა. წარავლინა არტაშირ კაცი. და მოიყვანა არტაქსუტ თვსთანა და შეიყვანა იგი ციხესა შინა ყოვლით სიმდიდრით მისითურთ: — : — ხოლო ვითარცა შეკრბა სიმრავლე ერისაჲ პართთა და სპარსთაჲ: და ეწყყნეს ურთიერთას: და მოსწყდა ორთავე კერძოთაგან ერთი ფრიადი: და მიემადლა ძლევაჲ არტაშირს. და წარიოტა არტავან: — : —

ყულად იქმნა წყობაჲ მეორე. და მოისრნეს მახვლითა ერნი პართთანი: ვიდრელა თვთ არტავან ძლით განერა სიცილტოლითა: — : — გარნა ეგრეთცა არავე დასცხრა ბრძოლად. არამედ შეიკრიბა ერი. და ვიდრე აღსრულებამდე წელიწადისა. ეწყებოდეს ურთიერთას: და ოდესმე პართნი სძლევედეს. და ოდესმე სპარსნი: ვიდრემდის იქმნა ორკერძოვე მოწყუედაჲ ერისა ფრიადისა: . რამეთუ მრავლით კერძო მოსწრაფე იყვნეს: ძლევად ერთი ერისა (sic): — : —

ღმისსა შემდგომად მიუვლინა არტაშირ და ჰრქუა (ჰქა) მეფესა არტაქსანს: ვითარმედ ნუ დაშურები ცულად და განხრწნი ერსა პართთა და სპარსთასა: . რამეთუ მეფობაჲ ამიერითგან არღარა არტავანს: არამედ არტაშირს მიეღოს: — : — ხოლო შენ უკეთუ ისმინო ჩემი. სცხოვნიდე უპირველად: რამეთუ მოგცე შენ სოფლები რათა მიერ გაქუნდეს ყოველი კეთილი უხუებით: და არა მოგაკლდეს საკმარი შენი: — და უკეთუ გიხმს რათა ისწავო ნუ სხვსა ვისგან ეძიებ. არამედ შენზედა მოწვევული იგი კმა იყავ მასწავლელად. და ჩუენებაჲ იგი მოიქსენე. რომელი იგი ღამით მიუთხარ დედოფალსა: — და არტაშირის სიტყვაჲ ესე იყო: — : —

ღ არტაქსან მიიხილა თვსთა მიმართ მთავართა და სახლეულთა და ჰრქუა: — ეჲ ვითარღა ბოროტ არს დედაკაცი. და სიყუარულსა მას მეუღლეებისასა მანებელ ექმნების. უფროს ვიდრე არა მარგებელ: — : — ესე თქუა და აღსებულიმან რისხვთა უბრძანა ვიეთმე მახვლოსანთა წარყვანებაჲ და მოკლეაჲ დედოფლისაჲ: — რამეთუ მას ჰგონებდა განმაცხადებელად საიღუმლოსა მას ჩუენებისასა: . — ხოლო თვთ მოექცა და ჰრქუა: მისსა მოვლინებულთა მათ: ფრიად უადვილეს არს ჩემდა სიკუდილი ვიდრე მონისა ჩემისა არტაშირის მიცემად მე-

ფობაჲ ჩემი: — : — ესე თქუა და მყის წარემართა სპარსთა ზედა სიბორგლით და გულის წყრომით: . და ფრიადნი მოსწყვდნა მათგანნი. და უმრავლესნი დასცნა: . და მიიწია ვიდრე თვთ ზრტაშირისამდე და იკადა მის ზედა მახვლი: — : — ხოლო იგი რამეთუ კელოვან იყო და ფრიად სწავლულ საქმესა მოის-რობისასა. ირემა უკუე სივლტოლაჲ. და ეგრეთ სტყორცა მღევარსა მას ისარი: და ძლიერებითა მტყარცებელისაჲთა განელო ფარი. და განეწონა გულსა. და განელო ზურგი მისი: . და მეყსეულად მკულდრად გამოაჩინა ზრტკან: და სრუ-ლიად უსულო იქმნა: — : —

ზა ესრეთ შემოკრბეს ყოველნი ერნი პართთანი და აღიარეს მეფედ ყო-ველთა ზრტაშირ: . ხოლო მეფემან ფრიადი კაცთ მოყუარებაჲ და წყალობაჲ აჩუენა ყოველსა მას ერსა: . და დაიპყრა რაჲ მეფობაჲ: და მოიყვანა თავისა თჳსისა ცოლად დედაკაცი იგი ზრტადუხტ: და სრულ ყო აღთქუმად იგი რომელი პირველ აღთქუა ფიცით: და განაჩინა იგი დედოფლად სამეფუოჲსა თჳსისა: —

ქ კესანს მძასა ზრტკანს მეფისასა: ეპყრა მეფობაჲ სომეხთაჲ⁵⁰): . და ელუ-ყა რაჲ ყოველი ესე ყოფილი: ვითარმედ ძმაჲ მისი მოიკლა. და ვითარმედ მთავრობაჲ პართთაჲ თანაშეერთო სპარსთა შეწუხნა მწუხარებითა დიდითა: . და შეკრბა მსჯდრობაჲ მღაური. ჯღჳნთაჲგან და ქართუელთა: და სსუთა (სსუთა) ნა-თესჳთაჲგან თითო სასუთა⁵¹). და ყოველსა მას წელიწადსა მოსწრაფე იყო შეკ-რებად ერისა მბრძოლთაჲსა: და ფრიადი ერი თჳსთანა წარიყვანა და: წარე-მართა სპარსეთად თვთ თავადისა (sic) ზრტაშირის მიმართ: — : — ხოლო ზრ-ტაშირ რომელსა იგი ახლად მიეღო მეფობაჲ სპარსთაჲ. განეწყო არა ნეფ-სით არამედ უნებლიებით კუსარს მეფესა სომეხთასა: . და იქმნა წყობასა მას შინა მოწყუედაჲ ფრიადისა ერისა სპარსთაჲსა და ივლტოდა ზრტაშირ და მის-დევედეს მას მბრძოლნი: და დაფარვიდეს პირსა ქვეყანისა მის სპარსეთისასა. სიმრავლითა მას ზედა მოკლულთაჲთა: — : — და მრავალნი წარიყვანეს ტყუედ: და ფრიადი წარმოტყუენეს ნატყუნავი: . და ესრეთ განმარჯუებულნი მეფე-თურთ თჳსით და ურიცხვთ სიმდიდრით. ქუეყანად სომხითისა უკუმოიქ-ცეს: — : —

ქ მოქცევისა წელიწადისასა. კულად მეფემან სომეხთამან კესან მოვლო ქუეყანად ასურეთისაჲ და მოუწოდა ერსა საზგანოზთასა თანაშემწედ თჳსსა: . და წარმოტყუენა ქვეყანად სპარსეთისა და ასურასტანისაჲ: . და ტყუე ყო ყო-ველი მას შინა მყოფი: და ნატყუნავითურთ. კულად პირველისაებრ ძლევა შემოსილი მოიქცა საბრძანებელად თჳსსა: . : — და ამით ესე ვ(ითარი)თა წარ-მატებითა და სიქველითა: საკვირველიყო თანამბრძოლთაგან: და (შესა)ძრწუ-ნებელ წინააღმდეგობთაგან: . და ესრეთ აღასრულნა ათისა წლისა ჟამნი⁵²): — : — ვინაჲცა მეფე სპარსთაჲ აღსაესე იყო უნუგეშინისცემობათა მწუხარებითა: —

⁵⁰) ქ.-ცხ. გვ. 57—58.

⁵¹) ქ.-ცხ. I, 58.

⁵²) ქ.-ცხ. *ibid.*

და უფროა ალაორობინება მწუხარებასა მის. რამეთუ უღონო იყო ქმნად რაჲსამე: — : — ამისთვისა შემოიკრიბნა მთავარნი. და განაზრახებდა მათ თუ რითა სახითა განიძარცონ უპატიეობაჲ. გინა თუ ვითარ განიკსნენ ზოგადისა მის კირისაგან ყოველთა ზედა მოწვეწულისა: — : — ამასთანა კუალად აღუ-
თქუმიდა და ეტყოდა: ვითარმედ რომელმანცა ჯეროვანი განაზრახვაჲ განაზრ-
ხოს საქმისა მისთვის: შემდგომი მეფისაჲ მიენიკოს პატივი და დიდება ღირსად სიტყვისა და საქმისა რომლისა (რაცა) აჩუენოს ღონიერებაჲ: — : —

II იყო ვინმე კაცი სახელით ანაჲ⁵³⁾ თჳს ეყვოდა გესარს მეფესა სო-
მეხთასა: — აღდგა კრებულისა მისგან და სიმხნით შეწვენისა უქაღებდა არც-
შარს: ვითარმედ ესრეთ მოსწრაფე ვიქმნე რათა უმჯობესად და მძლედ გამო-
ვაჩინე ძლეულნი ესე ერნი სპარსთანი: რათა ისაჯონ მათ წინააღმდეგობა
თჳსთაგან: — ხოლო არტაშირ მიუგებდა. ვითარმედ უკეთუ ჰყო რომელსა ეგე
იტყუ. მეორედ მეფედ განგაჩინო შემდგომად ჩემისა. სპარსთა მეფობისა. და
გვრგვნი მეფობისაჲ დაგადგა შენ. და მეფობაჲ პართთაჲ მოგანიკო: — კუალად
მიუგო გოანაკ: და ჰრქუა: — ჯერეთ ჩემი აღსასრული უცნაურ არს თუ რაჲ
შემემთხუევის: და არა ცხად არს ოხქანი საქმისაჲ: — გარნა ამას ხოლო გვედრე-
ბი რათა არა უგულუბელს ჰყენე თჳსნი ჩემნი: არამედ მოიკსენნე ამის ხოლო
გულსმოდგინებისათჳს რომელსა მე ვაჩუენებ შენდა მიმართ: და შენ მათ მი-
გო მისაგებელი კეთილი: — : —

III რაჲ ჰრქუა მეფესა. წარიყვანა ძმაჲ თჳსი თანაშემწედ თჳსსა: და
წარვიდეს სახითა რეკა განდგომილთაჲთა. და თანაწარიყვანეს ცოლი და
შვილნი თჳსნი. და ყოველნი სახლეულნი თჳსნი: და მივიდეს კუსარისსა მე-
ფისა სომეხთაჲსა: — : — ხოლო მან შეიწყნარნა იგინი პატივით და სიყვარუ-
ლით: და მოიკითხნა იგინი ნიჭთა და მისაცემელთა სიმრავლითა: და ყო-
ვლითურთ სრულებითა კეთილთაჲთა: — : — მაშინ ანაჲ და ძმაჲ მისი. ლიქნასა
და სიცბილსა აჩუენებდეს მისსა მიმართ: და ყოვლითურთ ერთგულობასა და
სახლეულობასა იჩემებდეს: და საკუთარ მისსა იქმნებოდეს: და უფროსლა რა-
მეთუ ცოლით და შვილითურთ მისრულ იყვნეს მისსა: ვითარცა სრულიად
წარვლტოვლინი: —

IV მისთვისა ანაჲს. შემდგომობაჲ მეფისაჲ მიემადლა პატივად: — და იყო-
ფოდა მისთანა ვიდრეცა იყოფოდიან: რამეთუ ჟამსა ზამთრისასა და განძლიერე-
ბასა. სომხეთს ყინულისასა. ფრიად განისუენებდიან ადგილთა მათ რასტონი-
სათა: და შუენიერება იგი არეთაჲ მიანიჭებდა მათ სიტკბობასა: — და კუალად
ჟამსა მკისასა რაჲმს იგი ჰგერაენ ქარი ცხელი. მიიცვალის მეფე მთასა არა-
რატისასა: რათა განერეს სიციხისაგან: და ივლტოდის: და მიერ კუალად ჟამსა
სთულისასა მიიცვალებოდის: — : — : — : —

V მათ უკუე ადგილთა მთისათა იქცეოდა მეფე. და წყობად სპარსთა გა-

⁵³⁾ 53 ქ.-ტ. I., გვ. 58.

ნემზადებოდა: ხოლო ანაკს მოეცენა ფიცი იგი რომელ ეფუცა არტაშირს: და დაიწუებოდა კსენებითა მის და აღთქმულთა მათ ნიჭთაჲთა: — : — ამის-
თჳსცა გამოითხოვა მეფისაგან. რათა თჳსაგან ეზრახოს მას საიდუმლოდ თანა-
ძმითურთ მისით: რეცა მიზეზ ჰყოფდა ვითარმედ მაქუს რაჲმე საიდუმლოჲ
თხრობად შენდა: — : — და ვითარცა შეიყვანნა იგინი მეფემან მარტოებით.
მოკლ ს იგი მახვლითა: ანაკ და ძმამან მისმან: და ვიდრემდის განითქმოდ
ერსა შორის სიკუდილი მეფისა კუსარსი: ივლტოდეს იგი აღმხედრებულნი
ცხენთა დაუყენებლად და დაუმპირველად: —

ქ ერნი იგი სომხითისანი. მოსწრაფედ მონადირე იყვნეს. და გამოეძიებ-
დეს მღნართა და ყოვლით კერძოთა გზათა. რათა ეწინენ მათ და შეიპყრენ:.
ვინაჲცა არა ცუდ იქმნა მოსწრაფებაჲ მათი. რამეთუ ივლტოდეს რაჲ ანაკ
და ძმაჲ მისი და მიიწინეს კილსა რასმე ზედა: მეყსეულად ეწინეს მათ მღევა-
რნი და მოაშთენეს იგინი სიღრმესა მას შინა მღინარისასა: და მორაჲ იქცეს
მოკლვისაგან მათისა ყვეს ვითარცა იგი ემცნო მათ და მეფესა მათსა. რამეთუ
უკუანაჲსკენლსა აღმოფშვნესა ესე ხოლო აღმოსტეჳა: რათა ნათესავი მკლველ-
თა მისთაჲ სრულიად აღმოფხურას. და წარწყმდეს: — ამისთჳსცა მოსრნეს
ყოველნი სახლეულნი მათნი: — : —²¹⁾

მ სრეთ უკუე წარწყმდეს ანაკ და ძმაჲ მისი და ყოველნი თჳსნი მათნი:
და არავინ დაშთა მათგანი: გარნა ხოლო ორნი ქენი ასაკისნი: და იგიცა ჩჩვლნი
ყრმანი: რომელნი ჯერეთ სახუეველთა შინა ძუძუჲს მწოვარნი იყვნეს:.
რომელნი იგი წარიყვანნეს მუნ მყოფთა ვიეთმე მეცდართა: ერთი იგი კერ-
ძოთა სპარსეთისათა: და მეორე იგი საბრძანებელსა ბერძენთასა: ესე არს გრა-
გოჲ ყოვლად საკვრველი რომელი მიეცა აღზრდად ქუეყანასა ბერძენთასა: —
და ამისთჳს წარმოვსთქუთ ყოველი ესე პირველითგან თქუმული. რათა (ს)ა-
ნაურ ვკოთ თუ ვინ იყვნეს მშობელნი ამის ნეტარისანი: — : —

მ ვითარცა ესმა არტაშირს მეფესა სპარსთასა სიკუდილი კუსარ-სომეხსთა
მეფისაჲ: მსწრაფლ გამოვიდა სომეხთა ზედა. და მრავალნი მათგანნი მო-
სწყვდნა და უმრავლესნი ტყუე ყვნა. და ნატყვენავი ფრიადი წარმოიღო. და

²¹⁾ ანაკისაგან ღალატით კუსარის მოკვლა ესრევე მოთხრობილია ქ.ცხ. I, 58—59. ისტორია ბაქრაძ. გვ. 135—136. წინაღმდეგ ზოგიერთთა განცხადებისა ახლად ნაპოვნი ფა-
რიანტოც წა ნინოს ცხოვრებისა მოიხსენიებს თრდატის ეშვად გარდაქცევის ამბავს. „ქართლის
მოქცევა“ ამ მოვლენაში გვიჩვენებს ერთს მიზეზთაგანს ქრისტიანობის გავრცელებისას საქარ-
თველში: „რომელნიმე (წარმართნი ქართველნი) ესრეთ იტყოდეს, ვითარმედ რომლისა ღუ-
თისა ძალითა თრდატ სომეხთა მეფე ეშვად შეიცვალა და კუალად ეშვობი-
საგან კაცადვე მოაქცია, მან უკუტ ღმერთმან ყო და მოაწია ესე (სასწაული წა ნი-
ნოს), რამეთუ სხუა ღმერთი ვერ შემძლებელ არს ყოფად ამისა... მიერითგან ქება და ღი-
დება ქრისტესი არღარა ფარულად ითქმოდა ქართლს შინა, რამეთუ
მადლსა ღუთისასა ეწყო მოფენად აღმოსავლეთს“ (№ 170, გვ. 340. შეადა-
რე ქ.ცხ. I, გვ. 122).

ბრწყინვალედ ძლიერ შემოსილი კუალად უკუ მოიქცა სამეფოდვე თვსა: — :— ხოლო პოვა ტყუეთა მათ შორის ყრმაჲ ერთი ძე კუსარ სომეხთა მეფისაჲ: და ეწოდებოდა მას თრდატ: რომელი იგი არა მოკლა სიჩჩოასათვს პასაკისა მისისა: არამედ წარსდევნა იგი ქუეყანად საბერძნეთისა: — :—

ესე არს თრდატ. რომელმან უკუანასკნელ ჟამთა რაოდენთამე შეწევნითა და თანა მბრძოლებითა ბერძენთაჲთა. დაიპყრა მეფობაჲ სომეხთაჲ: და განძლიერებულ იქმნა: და ნეტარი გრიგოლ სატანჯველთა სასტიკთა შთაავდო: და მოუთმენელითა გუემითა განცადა: და არა ხოლო თუ იგი ვერ განაყენა ღვთის მსახურებისაგან მისისა: არამედ თვთ იგიცა. ზეშთა ბუნებისა ხილითა მისისა მოთმინებისაჲთა. და წყლულებითა ზეგარდამო განგებულებით ქმნილისა ტანჯვისაჲთა. მისისა მიმართ სარწმუნოებისა შეიცვალა: — :— გარნა ესე ყოველი შემდგომად მცირედისა სიტყუამან თითოეულად მიგითხრას:— ხოლო აწ კუალად ვიწყო შემდგომსა პირველ თქმულისასა: — :—

ძამეთუ მაშინ შემდგომად სიკუდილისა კუსარ სომეხთა მეფისაჲსა: დაიპყრა სომხითი ჰრტაშის სპარსთა მეფემან: — :— ხოლო ძე ანაკისი კუსარის მკლველისაჲ. მიიღებოდა ძმისა თვსისა გზავლას თანა კესარიას კაბადუკიისასა: და ისწავლეს სწავლაჲ იგი გარეშეთაჲ: და იზარდებოდეს წესითა ქრისტიანეთაჲთა: — :— ხოლო თრდატ რომელი იგი იყო ძე კუსარისი აღიზარდა ერსა თანა ბერძენთასა: და თანა აღირაცხა პატიესა მათსა:—და არა უმეცარ იყო გრიგოლი რაჲ იგი ექმნა ანაკს მამასა მისსა: და ვითარ იგი მის ძლით განძებულ იყო თრდატ: ამისთვსცა აქუნდა შიში და მწუხარებაჲ გ(უ)ლსა შინა თვსსა:—გარნა ეგრეთცა კადნიერ იქმნა და მოუხდა მსახურებასა მისსა. და ემოწილა მას ყოველსა მონებასა მისსა: — :— ხოლო თრდატ იყო სარწმუნო მისა მიმართ და არა იქუნებულ: და მისცა მას მსახურებაჲ გულსავესე ყოფისათვს მისისა: გარნა ეუწყა რაჲ ვითარმედ წესსა ქრისტიანეთასა ჰმონებს. ფრიად ძნელ უწნდა ესე თრდატს:—და დაღაცათუ ჟამსა მას არა განაცხადა. არამედ ეგრეთცა გულსა შინა აქუნდა რისხვაჲ მისთვ: — :—

ხოლო მათ ჟამთა შინა სოფლები იგი ბერძენთაჲ წარიტყუენვოდა მბრძოლთა მიერ და იღვენებოდა. ნათესავისაგან გუოთაჲსა: ამისთვსცა მის ჟამისა მეფემან. ბერძენთამან. შეიკრიბა სიმრავლე ერისაჲ დიდძალი და განემზადა მხედრობითა თვსითა ბრძოლად და წარდევნად გუთთა მათ: — :— და კუალად იგინი განეწყვნეს ბერძენთა მიმართ: ყოვლით მხედრობითურთ მათით: და ორნივე იგი მწყობრნი განწყობილ იყვნეს: ხოლო ჯერეთ არა მიახლებულ იყვნეს ურთიერთარს:— და ეძიებდა მეფე გუთთაჲ მეფესა ბერძენთასა. რათა მარტოებით ეწყვნენ ურთიერთარს: — :— არამედ რაოდენიცა მკნე იყო მეფე ბერძენთაჲ. არა ჯერ იყო თვთ თვსით განსვლად წინააღმდეგომისა: და ეძიებდა თუ ვინ იპოვოს რათა სახე მეფისაჲ შემოსოს. და მის წილ განვიდეს წყობად მეფისა მის გუთთაჲსა: — :—

მაშინ ღვიწილის ვინმე. კაცი. ღირს ქმნული მის ჟამისა მის მკედართ-

მთავრობასა: ნუგეშინის ცემდა მეფესა და ეტყოდა: ვითარმედ არს ჩვენ შორის კაცი: ძუელ ოდესმე აღრიცხული მკედართა თანა ჩემთა. სახელით თრდატ: რომელი ლტოლვილ არს სომხითით შემდგომად მოკლვისა მამისა მისისა:— და არს იგი კაცი ძლიერი და უბრძოლველი კელითა: რამეთუ ფრიად და მრავლით კერძო მაქუს მე გამოცდილებამ სიმკნისა მისისა:— ხოლო აწ იყოფების პალატსა შინა:— :— ესე რამ ესმა მეფესა. ბრძანა მოყვანება მისი: და შემოიყვანეს თრდად წინაშე მეფისა:— და შთააცვა მეფემან შესამოსელი თვისი: და ყოველივე სასწაული მეფობისა თვისისა: რათა საგონებელ იყო ყოველითურთ მეფედ:— და ესრეთ წარავლინა წყობად და მარტოებით ბრძოლად მეფისა მის გუთთაჲსა:— :—

ჴოლო იწყეს რამ ბრძოლად და მიეტევნეს ურთიერთარს. მეფედ ბერძენთად სახილველი იგი თრდატ. და მეფე იგი გუთთაჲ: ესოდენ განძლიერდა თრდატ ბარბაროზისა მის ზედა. ვიდრელა ყოვლად არა იკუმია მას ზედა საქურველთა გინა მახვლთაგანი: არამედ მსწრაფლ აღიტაცა იგი კელითა: და წინაშე მეფისა წარადგინა ცხოველი:— :— ვი(ნაჲცა) არცა მისგან კუებულ იქმნა მისაგებელთა ღირსთა ღუაწლისათა: რამეთუ ფრიადი სიმდიდრე საქმართაჲ მინიქა მას მეფემან ბერძენთამან: და პორფირი შეჰმოსა: და სამეფუფოთ გვრგვინთა განაშუენა თავი მისი: და დააწესა იგი მეფედ მამულსა მას მისსა ზედა სამეფუფოსა სომხითისასა:.

ჴოლო გუთთა მათ იხილეს რამ საქმე რომელსა არა ესვიდეს ყოვლად: და მთავარი იგი მათი ეგრეთ მყის აღტაცებული და შეპყრობილი: წარიღტოდეს სახილ თვისსა: და მცირედნი მათგანნი მიიწინეს თვისთა მათ თანა თხრობად საქმესა მას მოწვეწულსა მათ ზედა:— :— და ესრეთ მოიქცა მეფე ბერძენთაჲ. ბრწყინვალეობასა მას თანა ძლევისასა კეთილად შეუღლებული:—

ზიერითგან უკუე მეფობდა თრდატ სომეხთა ზედა: ხოლო არა განყენებულ იყო მამულისა ეშმაკეულებისაგან: რამეთუ სხუათაცა კერზთა უზორვიდა. არამედ უფროჲს ყოველთა არტემიდის უმეტეს პატაჲს სცემდა და ღმერთთა (ღთთ) მოყუარედ გამოჩნდებოდა:— :— და ენება ნეტარისა გრიგოლისა რათა თანაზიარ იყოს მისსა მას კერზთ მსახურება: რომელსა იგი თრდატ პატაჲს ცემდა:— და (ჰმად)ლობდა მას სხუთა ყოველთა მსახურებათაჲს: და ვედრებით ეტყოდა. რათა ვითარცა იგი თანაზიარ მისსა არს ყოველითა ნაშითა და განზრახვითა: ეგრეთვე არა განეყოს მას შჯულისათაცა და სამსახურებელითა: არამედ უფოს ღმერთთა (ღთთა): *).

შა აწ აღვიდეთ თხრობად შემდგომსა პირველ თქმულისასა:— :— რამეთუ ვითარცა პირველ ვთქუთ: ბრძანა რამ თრდატ. ესრეთ სიკუდილად მი-

*) ამის შემდეგ მოთხრობილია ვრცლად და გაზვიადებულად წა გრიგოლის წამება და ჯურღმულში ჩაგდება თრდატ მეფისაგან. რადგან „სომეხთა მოქცევა“ ცალკე გვინდა გამოვცეთ, ამის გამო აქ მხოლოდოდ უფრო საყურადღებო ადგილებს ვებეჭდავთ.

ცემა წმიდისა და შთადებამ ჯურღმულსა მას არარატისასა: — : — ამისსა შემდგომად იყო ზამთარი ძლიერი და წარვიდა მეფე სამეფუფოაგან სომეხთა-სა. და მივიდა სპარსეთად: ღ წარმოტყუენა ქუეყანა მათი: და მიერ წარვიდა ასუ-რეთად. და იყო იგი საჩინო მართოდ ბრძოლებასა ზედა: და დიდ იყო წარ-მართებულებითა და სიქველითა ძლევითა: — : — გარნა ყოველსა მას გან-მარჯვებულებასა თვსსა. კერპთა მიმართ აღავლენდა. დიოხსსა და არტემიდის-სა და ირაკლისსა: — და ამას ყოველსა თანა. არა ხოლო მსახურებასა მათსა მოსწრაფე იყო არამედ ქრისტიანეთათსცა და ღუთის მსახურთა სიბორო-ლითა და უღუთობითა აღივსებოდა: *)

(გავრძელება „ქართლის მოქცევისა“ იხ. გვ. 19)

და იყო დღეთა კოსტანტინე მეფისათა: ქეს აღმაღლე ბითგან: სამას და მეათესა წელსა: იყო დუაწლი ბრძოლისაჲ მტერთაგან: და ფედ ერეოდეს მეფესა კოსტანტინეს: ძესა კოსტამსსა: და გულ გ-დებულ იყო ურვათაგან კოსტანტი კეისარი **). იყო ვინმე კაცი ეფესოით: და წარმოთქუა წე მეფისა ვდ ქეანენი იგი ჭრომნი და ქლნი ჭინდონი: **). და ვისცა ვის აქუს: შჯუღი იგი ახ აღი, ქეს წმიდისაჲ : ძელითა ჯმთა და მისითა სასოვებითა

სძღვევენ მტერთა ძლიერად.

მას: ეამსა ადიდრა მეფე გუნდე-ბითა: და წარავ

ღინა მოყვანებად ებსკჳს თა: იქმით: ანტიოქიამთ: ჭრომით: და ალექსანდრი ამთ: და ნათელ ილო მან თავადმან და დედამან მის მან ბანაკითურთ: **)

მით ეამითგან მეათესა წელსა: წარვიდა ჭელენი იქმედ: ძიებად ბატონისსა ჯრისა: და მეათათხმეტესა წელსა ივლტოდა დედაგაცი ვინმე მეფეთა ევადაგი: სა

*) ამის შემდეგ ვრცლად მოთხრობილია წამება წა რიფსიმესი, გაიანესი და სხ.; პერ-მე ეშვად ქვეა თრდატიტისი, წა გრიგოლის აღმოყვანება ჯურღმულიდან და ქრისტიანო-ბის მიღება სომეხებისაგან. იგივე მოთხრობა შემოკლებულად შეტანილია ქართლის ცხოვრე-ბიში, როგორც სხანს, „სომეხთა მოქცევისაგან“, რომელსაც თვთ მატიაზე გვიჩვენებს წყაროდ თვისად: ქ-ცხ. I, გვ. 69—70.

**) უნდა იგულისხმებოდეს ომი კოსტანტინე და მაკედონის შორის 312 წ.

**) ინდოელთ ქრისტიანობა საყურადღებო ამბავია.

**) კოსტანტინე მეფემ 313 წ. ქრისტიანობა ნებადართულ სარწმუნოებად გამოაცხადა და თვთ მიიღო ქრისტეს სარწმუნოება, თუმცა კი მოინათლა, ძველთა ჩვეულებისაებრ, სიკვ-დილის წინ 337 წ. — ქ-ცხ. თქმა მირიან მეფის ბრძოლაზე კოსტანტინესთან სოცრეთ მიან-

ხელით რიფსიშე რწლსაჲ მიზე
ზისათჳს: დედა მძუძითურთ: ⁵⁸⁾

და იყო მისთანა ტუეუ ერთი
დედაგაცი შუენიერი: სახელით
ნინო: რწლისა საქმწ მისი
გამოიძია ჰელენე დედოფა
ლმან: და იყო იგი ჰრომი მთა
ვარი: და თვთ მოევლო გზამ
თჳსი: და ექმნეს კურნება
ნი და მოწვეწულ იყო საბ
ერძნეთა: და ჰმოძღურიდა
მთავარსა მას რიფსიშე: ⁵⁹⁾

და ვა წარმოვილტოდა რიფ
სიშე ზღუდა: გაანე და ნინო
და სხუნი ვინმე მათ თნა
გამოვიდეს არეთა სომხითი
სათა საყოფელსა თრდატ
მეფისსა: და იგინი იმარტჳ
ღნეს მუნ: ⁶⁰⁾

ხოლო ნინო დაშთა და წარმოჲ
რთა: მათათა გერძო
ჩრდილოაჲსათა: და მოვიდა
მდინარესა მტკუარსა: მოჰჳ
ვა და მოვიდა მცხეთად:

ნინო მხოლოდ მისთვის, რომ ამაზე ჯერ სხვა ცნობები არა აღმოჩნდა. მაგრამ ბაქარის მძე-
ლად მყოფობა კოსტანტინეს ხელში რითი აიხსნება, თუ არ დაეიჯერეთ ქ.-ს. თქმულება?
კოსტანტინე დიდის მუდმივი პოლიტიკა იმას მისდევდა, რომ აღმოსავლეთის მწერილ ერთ-
გან შეედგინა ერთი საქარისტიანო სახელმწიფო, ქრისტიანობრივის კავშირით შეცრულ-
შეერთებული, რაჲც კიდევაც განახორციელა მან თჳსსავე ცხოვრებაში, ხოლო შემდგომთ
მეფეებთ შექქნეს იმპერია, ქრისტიანობის (და არა ნაიონალურის) მეცდრის საუბუქელზე
აღშენებული. ჰკუთხე ახლოა, რომ კოსტანტინე 312 წ. შემდეგ ღონეს იხმარებდა, რომ სომ-
ხეთში და საქართველოშიც ქრისტეს სჯული გაერცელებულიყო. კოსტანტინე გამეფდა 306 წ.
ხოლო ასოლიკით 308 წ., რომი აიღო 312 წ. (ბაქრ. ისტ. 142).

⁵⁸⁾ შიო-მღვ. ხელნაწ. გვ. 334 (№ 170): „და ვითარ მიიწიენეს სამეფოსა ჰრომა-
სა... იბილეს მუნ დედოფალი ვინმე, ნათესავი და ტომი მეფეთა, სახელით რიფსიშე და დედა-
მძუძე მისი გაიანე.“ ქრისტეს ჯგერო აღმოაჩინა ელენემ ლებოს ანგარიშით 326 წ. და იმე
წელს მოკვდა ელენე; კოსტანტინოპოლი აღაშენა კოსტანტინემ 328—329 წ., აკურთხა 330 წ.
(ბაქრ. ისტ. 142, შ. 3). ახალს ნინოს ცხოვრებაში გვითხულობთ: „მაშინ მოხდა უფალმან
საბერძნეთსა და რწმენა მეფესა კოსტანტინეს და ქრისტე აღიარა მან და დედამან მისმან და
ყოველმან პალატმან მათმან დასაბამითგანთა წელთა ხუთათას ოთხას ორმეოცდა-
ათხსა, ხოლო ქრისტეს აღმალეობიგან სამას და ათერთმეტსა, და წარემართა ყო-
ველი საბერძნეთი ქრისტიანობასა. მეშვიდესა წელსა იყო წმიდაჲ კრებაჲ ნიკეას და მერვესა
წელსა იყო სივლტოლაჲ ჩუენი (ე. ი. ნინოსი და მის თანა-მოგზაურებისა) საბერძნეთით,
რიფსიშე დედოფალი და გაიანე დიდამძღუძ და ორმეოცდაათი სული
წარმოვემართეთით თთუესა პირველსა ათხუთმეტსა“. პირველ თთვედ ითულებოდა იმ დროს
მარტი და არა იანვარი, როგორც სიხანს სეანეთის ხელნაწერიდამ (გვ. მეზ. № 19) და თვით
ნინოს ცხოვრებიდამ: „და თთვესა მეოთხესა, რომელ არს მარტიგან იენისი“ (№ 170 გვ. 336).
ქ.-ს. I, 71.

⁵⁹⁾ ქ.-ს. I, 68—69. შიო-მღვ. ხელნაწ. გვ. 334—336.

⁶⁰⁾ რასაკვირველია, აქ უნდა იგულისხმებოდეს ამაჲი დოკლტოიანე და თრდატ მეფეთა-
გან ღენა წმიდათა და მარტილობა მათი, ვრცლად მოთხრობილი წა ნინოს ცხოვრებაში
და შეტანილი ქ.-ს.ში (I, გვ. 70). შეადარე შიო-მღვ. ხელნაწ. № 170, გვ. 336—337.
ახალ ნინოს ცხოვრებაში ჩამატებულია: „იგინი (რიფსიშე და სხ.) მოიკლნეს მუნ თთუესა
პირველსა ოცდაათსა (ე. ი. 30-ს მარტს), დღესა პარასკევსა.“ 30 მარტს პარასკევი მოდი-

ქალქსა დიდსა მეფეთა საჯ
დამოვლსა: და იყო სამ წელ
ეგრეთ: ილოცვიდა ფარულ
ად: ადგილსა ერთსა შებუ
რვილსა ბრძამლითა მაყუდი-
სათა: ⁶¹⁾

და შექმნა სახსრ ჯა: ნასხლ
ევისა: და მუნ დაადგრა
და ილოცვიდა: და ადგილი იგი-
ყო ზღუდესა გარსგან:
ხოლო მათ მაყუდითა ადგილი
არს ზემოასა ცველსიისა
საკურთხევლისა ადგილი
(და) მოთხესა წელსა იყო თქ

უმაღ ქე დი და ზეული: და
ქ ჰოვე ცთომასა შინა ჩრდი-
ლოასა ესე ქნამ: და მექმსესა
წელსა არწმუნა
(ც)ოლსა მეფისასა ნანას
(სე)ნსა შინა მისსა და მეშვიდ
ესა წელსა მეფესა არწმ
უნა: საწაულითა (sic)ქეს მი
ერთთა და მწრათელ აღამ
ენა ცველსიამ: ქუემო სა
მოთხესა შინა: და სუეტი იგი
ყო ძელისაა რი თვთ აღემარ-
თა. ⁶²⁾

ოლა 316 წ. და 322 წ. (იხ. შენიშვნა № 62; № 170, გვ. 336). აქ აღწერილი მარტივლო-
ბა რიფსიმის და მისთანათა იმდენად ეთანხმება „სომეხთა მოქცევის“ თხრობას, რომ თრდა-
ტის მიერ დევნულების და მისი ეშვად გარდაქცევის ამბავიც უნდა შეტანილ ყოფილიყოს
სწორედ იმ ფურცელზე, რომელიც აკლია ეტრატს და რომლის ალაგას სხვა ყველა ვარიან-
ტებში მოხსენებულია ეშვად ქცევა თრდატისა, შედარებთ ახალი ვარიანტი ნინოს ცხოვრები-
სა გვ. 24 და შიო-მღვიმის ხელნაწერისა № 170 გვ. 340 და დარწმუნდებით, რომ ძველი და
ახალი ვარიანტები: თითქმის სიტყვა-სიტყვით ეთანხმებიან ერთმანეთს და რასაკვირველია თრდა-
ტის ეშვად ქცევა იქნებოდა იქ ნაამბობი, მაგრამ უფრო ვრცლად, რადგან ერთს ფურცელზე
მეტი დაეტოდა, ვინემ ჩატანებულია ბ-ნ თაყაიშვილის მიერ გამოცემულის ნინოს ცხოვრებაში
გვ. 24. უფრო ვრცლად ეს ამბავი იმ მიზეზით იქნებოდა აქ მოხსენებული, რომ ზემო არსად
ყოფილა მოხსენებული და რაკი შემდეგთა ნინოს ცხოვრების გადამცემებელთ ვრცელი მო-
თხრობა შეუტანიათ (გვ. 13) ამან „სომეხთა მოქცევიდამ“, ამის გამო აქ იგივე მოთხრობა
შეუმოკლებიათ გაუმოკლებლობისათვის. — ახალი და ძველი ტექსტები (გვ. 24—25) რიგიანად
ეწყობა ერთი მეორეს წინააღმდეგ ე. თაყაიშვილის რწმუნებისა.

⁶¹⁾ შიო მღვიმის ხელნაწ. № 170, გვ. 341: „იქცეოდა რა ქალაქ მას შინა მცხეთასა
წა ნინო უამთა სამისა წლისათა“ მათ დღეთა შინა იქმნა შესვლა მათი მირიან მეფისა
და მისწულისა მისისა სპარსთა მეფისა საბერძნეთად, რომელნი ესე კოსტანტინე მეფემან ბერ-
ძნთამან იოტნა ძალათა ქრისტესითა და ჯუარისა მისისა წინაწარმოძღვანებითა ყოვლით
სპარსეთით (sic) მათით“ შეად. ქ.-ცხ. I, 77. ამ დამარცხების შემდეგ მირიანმა მძევლად
მისცა კეისარს ძე თჳსი ბაქარ.—კოსტანტინე მეფესაგან მირიანის დამარცხება და მძევლად ბა-
ქარის მიცემა უნდა ყოფილიყოს 321—322 წ: „არა უმეცარ იყო (მირიან) სჯულ-
სა ქრისტესსა, ვინათგან თვთ მებრ აწლა საბერძნეთით მომავალ იყო“ შიო-
მღ. № 170, გვ. 389, № 160 გვ. 70. უნდა ვიფიქროთ, რომ მირიან მეფე სპარსებითურთ
მიშველებოდნ მეფე ლიკინის წინააღმდეგ კოსტანტინესა იმ ბრძოლაში, რომელიც მოხდა მათ
შორის 322—323 წლებში და რომელშიც იძლია ლიკინი.

⁶²⁾ წელიწადი მირიანის და ქართლისა მოქცევისა ნათლად არა ჩანს. ვახუშტი და დ.
ბაქრაძე გვიჩვენებენ 317 წ., ბროსე—328 წ. ახლად ნაპოვნი X საუკ. ნინოს ცხოვრება 332
წ. ეს საყურადღებო კიხევა ღირსია კერძო გამოკვლევისა, მაგრამ თუ მივიღებთ სახეში, რომ:

ამევე აშბებს სინ. კანტორის გუჯარი № 286 მოგვითხრობს ესრეთ:

„ჟამთა მირიან მეფისა ნებროთიანისათა მოვიდა ნინო მოციქული, რომელმან განანათლა ქვეყანაჲ ქართლისა, მოვიდა ქალაქსა მცხეთას, იქმოდა სასწაულთა და კურნებათა მრავალთა, რომლითა დაარწმუნა მირიანს მეფესა და ნანა დედოფალსა და ყოველსა ქართლსა. მაშინ სამოთხესა მას მეფისასა იხილეს, რომელ ფრინველნი უშვერითა ფრთითა განიბანინან და განსპეტაყნიან და ხეთა მათ ზედა დასხდიან, ყუავილსა მოისთულებდიან და კმითა ტკბილთა კმობდიან. მაშინ გულის-კმა ყვეს სამოთხისა სულიერად შეცვალემაჲ. და მოიღეს ძელი ქმნად კედელთა ეკლესიისა და მოჰკუპთეს ნაძვ იგი და შემზადნეს შვდნი სუტნი და აღაშენეს კედელი ძელითა და შეუდგნეს მას ექუსნი სვეტნი (sic). ხოლო სუეტი (sic) იგი უდიდესი საშუალ ეკლესიისა აღმართებად ვერ შეუძლეს სიმრავლემან ერისამან მრავალ-ღონეობითა მანქანათათა, და ფრიად დაუკვრდა მეფესა და მწუხარე წარვიდა.

ხოლო ღამესა ამას, ვითარ ილოცვიდა წა ნინოჲ, მოვიდა ქაბუეი, შემოსილი ცეცხლისა ზეწარითა, აღიღოჲ სუტნი იგი და წარიღოჲ სიმაღლედ და რიქუ-რაქუ ოდენ იხილვა ჰაერით შთამომავალი ნელიად-ნელიად ჩამოიცვალემა ბარისსა, ვიდრემდის დადგაჲ ძირსა, რომელსა მოჰკუპთილ იყო და ხედვიდა მეფე ყოვლისა ერისათანა და იყო სიხარული დიდი მეფისა და ყოვლისა ერისა. ხოლო სუტისა მის მიერ ცხოველისა იქმნებოდეს სასწაულნი და კურნებანი მრავალნი.

ა) წა ელენე ცოტახალი იყო მირიანის მოქცევის დროს (ელენე—326 წ.), ბ) წა ჯეჯარი აღმოაჩინეს მხოლოდ შემდეგ ნათლის-ღებისა: „მაშინ წარავლინა მირიან მეფემან ეპისკოპოსნი იოანე და მისთანა წარჩინებული ერთი წინაშე კოსტანტინე მეფისა და ითხოვა ნაწილი ძელი-სა ცხოვრებისა, რომელი მას ოდენ ჟამსა გამოეჩინა ღუთის მოყვარესა დედოფალსა, ელენეს (იხ. შიო-მღვ. ხელნაწ. გვ. 353, ქ.-ცხ. I, 92—ეს იყო 326 წ. *Hist. G. I, 132*).—აგრეთვე გ) რადგან მირიანის თვალთ დაბნელება 20 ივლისს შაბათი შეხედებოდა (იხ. შიო-მღვ. გვ. 348, ქ.-ცხ. I, 86) 316—334 წლებ შუა მხოლოდ 323 და 334 წ., დ) ხოლო 25 მარტი პარასკევს მოხდებოდა მხოლოდ 320 და 326 წ. (ქ.-ცხ. I, 94 შიო-მღ. ხელნაწ. № 170, გვ. 355) და 30 მარტს პარასკევი მოდიოდა მხოლოდ 316 წ. და 322 წ. (იხ. შენიშვნა № 60), ხოლო უკანასკნელ ე) პირველი მსოფლიო კრება 325 წ. სწანს შემდეგ მირიანის მოქცევისა, —ამთ მიზეზთა გამო ჩვენ ჯერ-ჯერობით უფრო საბუთიანად მიგვაჩნია მირიანის სასწაულითა მოქცევა 20 ივლისს 323 წლ., ხოლო ნათლისღება ერისა 324 წ.—თუ ეს წელი მივიღეთ ქართლის მოქცევიანა წლად, მაშინ წა ნინოს შემოსლეა საქართველოში შეხედება 316 წელ., განცხადებულად მისგან ქადაგების დაწყება—320 წ., ნანასი განკურნება და მოქცევა 322 წ., მირიანის სასწაულგებრივი მოქცევა 20 ივლისს 323 წ., საჯვარო ზის მოკრა 326 წ. პარასკევს, 25 მარტს; აღმართება პატიოსნის ჯვარისა—7 მაისს 326 წ.; საბერძნეთს მოციქულების გაგზავნა თხოვად ძელი-ცხოვრებისა.—326 წ.—თუმცა მირიანის მოქცევა და ეკლესიის აღშენება ჩვენ 324 წ. გვგონია, მაგრამ მეფის მონათლვა 325 წ. უნდა ყოფილიყოს (იხ. შიო-მღვ. 399). ჩვენის ფიქრით ამასვე გვიჩვენებს ახალი ვარიანტი ნინოს ცხოვრებისა (გვ. 30): „გუარცმითგან ქრისტესით ვიდრე კოსტანტინე ბერძენთა მეფისა მონათლვამდეს (გარდაადეს წელნი): ტია: (311) და ათოთხმეტისა წლისა შემდგომად მოვიღ-

და ვა აბაშენეს ეკლესიამ
წარავლინა მცქელი: და
წიგნი ნინოასი საბერძნეთა
მეფისა კოსტანტინესა: თხო
ვად მღვდელთა: **ქ** იგინი მწრ
აფელ მიიწინეს:

და მისცა მეფემან იოვანე
ეპსკოპსი: და ორნი მღვდელნი
და ერთი⁶²⁾ დიაკონი: და წიგნი ელ
ენე დედოფლისაჲ და ხატი
მაცხოვრისაჲ: და ძელი ცხო

რებისაჲ ნინოასთჳს:

და ვა მოვიდეს ნათელი მო
ილა მირიან მეფემან: და
დედოფალმან: და უნ სახელ
მან მათმან⁶³⁾

ითხოვეს ხს: რათა შექმნან ჯარი⁶⁴⁾

გინდა ცხოვრებაჲ ჩნი, და კსნაჲ
ჩნი ეშმაკისაგან: და ადგილი
სა მისგან ბნეფლისა: ოდეს იგი
სამოსელი შნი ებრაელთა მათ

ნა ქვეყანასა ჩუენსა... ნინო დედოფალი ჩუენი“. აქ ერის მონათლვაზე ნაამბობი 311+14=325 წელს და არა ნინოს პირველად შემოსელებაზე საქართველოში. რუსეთის მეცნიერი არქივ. ფილარეტი, თავის სამეცნიერო თხზულებაში: „Историческое учение объ отцах церкви“, т. II, стр. 24 პატრიარქ ეესტატეზე მოგვითხრობს: „въ концѣ 326 г. онъ отправляется въ грузію поставить тамъ пастырей для новыхъ чадъ вѣры“ და მე 7 შენიშვნაში სწერს: „свидѣтельства о томъ въ грузинскихъ памятникахъ, а за вѣроятность рѣшается несомнѣнный ходъ событій въ грузію“.

⁶²⁾ საბნი, შიო-მღ. № 170, გვ. 352., ქ.-ცხ. 91.

⁶³⁾ „გარნა ბარაბენათა ნათელიღეს ორმოც-და-ათმან სულმან ... და უბოძა მათ (მეფემან) დაბაჲ, რომელსა ჰქვიაჲ ციხე-დიდი, არამედ არა ნათელ ილა ფეროზ, სიძემან მირიან მეფისმან, არცა ერმან მისმან... (შიო-მღ. № 170, გვ. 353). აქ მოხსენებული ხატი მაცხოვრისა დატულია ალავერდს. შიო-მღ. გვ. 410: „და უმრავლესმან ქართველთა ნათესაემან პირველჳ უკვე ნათელ იღეს, რაჟამს იგი პირველ ეპისკოპოზი მოვიდა“—ეს ფრიად საყურადღებო ცნობაა შეად. ახალ ვარიანტს ნინოს ცხ. გვ. 44, 54).

შიომღ. ხელნაწ. № 170 ეკლ. მეზ. გვ. 348 მოგვითხრობს: „ხოლო მეფემან... იწყო მოსწრაფებითი შენება ეკლესიისა და მცირედთა დღეთა სრულ ყო ეკლესია შესაბამად ეამისა შემსავსებელი. ხოლო ვითარცა მიიწივნეს მოციქულნი წინაშე მეფესა კოსტანტინესა... აღიქო მეფე კოსტანტინე და დედა მისი ელენე სიხარულითა... და მეორედ მისთვის, რამეთუ განეშორებოდა მირიან მეფე შეერთებისაგან და თანაშეწყენისა უმჯუღლთა სპ.რსთასა და განმეტყვნებოდა სჯული ქართველთა და ბერძენთა ერთბამად; ხოლო ერთობა იქნებოდა ქრისტეს მიერი ტეშპარიტი და ამისთვის მოხარულნი აღიდგნდეს ღმერთსა... და წარმოეგზავნა ჯვარი შეკაზმული ოქროთა და თვლითა და მარგალიტითა და ხატი მაცხოვრისა ეგრეთჳ შეკაზმული და მისთანა სხვა ნიჭი ფრიადი. (შეადარეთ გვ. 352).

შიომღ. ხელნაწ. 170, გვ. 14—15 ესრეთ მოგვითხრობს სვეტი-ცხოველის ამბავს: „ხოლო ხსენებული ესე პატიოსანი სუტკი ზე ჰაერთა შინა შთამოვიდებულ არს უზილაჲდ სამღუთმოთა წამის ყოფითა... ლოცვითა... ნინო ქართველთა განმანათლებელისათა სამღუთმოსა ძალისა მიერ მთლად ჰაერსა შინა შთამოვიდა, ვითარ წყრთა ერთ ოდენ, რომელიცა ვიდრე აქამომდე ესრეთ მდგომარე არს მრავლითა სასწაულებითა და ნიშებითა“.

⁶⁴⁾ აქ დედანს ერთი ფურცელი აკლია, რომელზედაც მოთხრობილი უნდა ყოფილიყოს მოკლედ ის, რაც ქ.-ცხ. მოქცეულია 93—97, გვ.

წარმოეს: წდით ქდქით
იწმით: უცხოთა ამათ ნათესავთა

ქდქად:

ქ ჯრცუმასა შსსა ამას ქდქ
სა: მეფობდეს მამანი ჩნნი:
და წარემართა მეფე და ქი
ქართლი: ქსანობასა მო
წრაფებითა დიდითა:

მაშინ ნეტარმან მან დედაც
აცმან ნინო თქუა: კხლ არს
დ'ი და მამა ოდლისა ჩნისა
ი'ს ქსი: რწ მოავლინა სიტ
ეუბა წა მისი: ცათა მადალ
თაბთ: თვთ ძლიერისაგან
საუდრისა გარდამოსრული
ქუნად მდაბლად: უეჭუე
ლად შობად: კორციელად:
თესლისაგან დ'თისა: დედაცა
ცისაგან მარტოდ შობილისა
წდისაგან და უბიწოასა
რ'ი სათნო ეყო მას და ამით მიზ
ეზითა: ცხოვრება ჩნი შექმნა.

და ქი ცასა ქუეშ მყოფი გა
ნანათლა: და უმეტეს მისა
მიმართ მორწმუნენი აცხო
ვნა: ქ იშვა ვა კაცი: ვა

ტივ ესა ვა დ'ა: ნათელ იდო
ვა მსახურმან ვინმე სჯუ
ლისმან: წყლისა და მიწისაგან:

ქ მამით და სულით წდით ზს
გარდამო იწამა: და იდიდა: ჯრს
იცუა დაეფლა და ადღგა: აჟდა
მათვე სიმაფელ
ეთა მამისა თანა: და მომავალ არს
დიდებითა: რ'ლსა შუენის გადო-
ბაა ამენითა⁶⁰):

და ვა ესე თქუა: წარეცა
ნა იაკობ მდდელი: საბერძ
ნეთით მოსრული: და ერისთა
ვი ერთი წარვიდა: და დად
გა: წოხენს⁶¹) და მოუწოდა
მათელთა: ჭართაღელთა:
და ფხოელთა და წილგანელ
თა: და უქადაგა სარწმ
უნოვება: ქსი: ქ მათ განუყარეს
თავი:

და ერისთავმან მცირედ წარ
ჭმართა მხვლი: და შიშით
მოსცნეს გერჰნა მათნი და-
ლეწად: და გარდავიდა:
ერწუდ: და დადგა: ქდლ
ეთს: დაბასა ედემს. და ნა

⁶⁰) ეს ნინოს ლოცვა ცოტაოდენ შეცვლილ შეტანილია ქ.-ცხ. I, 93. აქ შიომღვ. ხელნაწ. № 170, გვ. 357 და ქ.-ცხ. I, 97—98 მოხსებულია: „წიგნი, რომელი მოუწერა პატრიარქმან ჰრომისმან და ბრანჯთა მეფემან ნინოსა და მეფესა და ყოველთა ერთა ქარ-
თლისათა“. „...მოუვლინა ბრანჯი დიაკონი... და აქუნდა წიგნი ბარანჯთა მეფისა
ნინოსცა თანა და ამას შამისაგან ნათელ ედო ბრანჯეთსა ყოველსა“. უკანას-
კნელი წინადადება შეცვლილია ქ.-ცხ. „ამას მამისაგან“ გრამატიკულად გვიჩვენებს დიკონს,
წარმოვლენილს „ქეზისა შესხმად და ქურთხევისა მიცემად“ და არა კონსტან-
ტინე მეფის მამას. სწანს, რომ გამოგზავნილს „დიკონს“ ბრანჯეთი მოუქცევია ქრისტესადმი,
თუმცა მისი სახელი ისტორიამ არ იცის („პროსილა დიკონი“ იხ. ახალი ვარიანტი“ გვ. 53).
„ბრანჯნი ფრანგნი არიან“ (ეკლ. მეზ. № 131); მაგრამ ფრანგების ანუ ფრანკების
მოქცევაში, რომელიც მოხდა მე-V საუკ., ეს „დიკონი“ ცნობილი არ არის. შეიძლება ბრან-
ჯებადვე იწოდებოდნენ ბურგუნდნი, რომელთაც ქრისტიანობა მიიღეს მე-IV საუკუნეში, მაგ-
რამ მათის მოქცევის გარემოება ისტორიამ არ იცის.

⁶¹) შიომღვ. № 170 და № 130—„წოხენს“ (გვ. 358), ქ.-ცხ. I. 98—„წორბანდსა“.

თელსკა ერწუთიანელთა: და სუბ-
რელთა: ესა ესე და გარდაგრბეს
თამეთა: რნი უკუნამასკენელ იზო-
ვნეს:

თრდატ მეფემან მოიყვან
ნა: და მონათლნა: ⁶⁵⁾

და ნინო შთავიდა კხოეთა

და დადგა კაწარეთს: და
მონათლნა კხოელნი და
სოჯნი ერთიურთ მათით: ⁶⁶⁾

და გარდავიდა კახეთა:
და დადგა ქცელ დაბას: და
მოიყვანნა კაცნი მთავ
არნი: და მონათლნა: ⁷⁰⁾

უწყებაჲ მიუზსა ქართვალთა მოკცევისას: თუ როგელთა წიხნთა შინა მოიხსენების : — :—*)

სულიერსა მამასა ჩუქნსა და პატიოსანსა ეკლესიარსსა ჩუქნ ქართველთა-
სა. მღღელსა უფლისასა იოანეს (იეს) კკრიკესსა: ყოვლად მცირე. და უღირ-

თელ ილეს კელითა იაკობ მღღელისათა და მუნით მივიდა ბოდის და მოვიდა მისა
ლედოფალი კახეთისა სუჯი და მისთანა მთავარნი და მეკდრები და მონა, მევეალთა სიმრავ-
ლე და წარომუთხრა მას ქრისტეს საიდუმლოსა განგებულმანი და ასწავა სიტყვთა ტკბილი-
თა სარწმუნოებაჲ კეშმარიტა და სასწაულნიცა იგი აუწყნა, რომელნი იქმნებოდეს სუტისაგან
ცხოვლისა, ხოლო მათდა წინასწარ უწყებულ იყო ყოველი. ხოლო მათ სიხარუ-
ლით შეიწყნარეს სწავლა ნეტარისა ნინოსი და ნათელ ილო ლედოფალმან და ყოველთა მთა-
ვართა და მევეალთა მისთა... და სრულ ყო ღეწლი თვისა... (გვ. 358). ამას შემდეგ ნინოს
წერილი და შემდეგი ამბები როგორც „საქ.სამოთხეში“ გვ. 149—150. ქ.-ცხ. I, 98.

*) არზიაზე იქვე ტექსტის-ხელით ხუცურად წარწერილია სხოლიები: ¹⁾ „უწყოდეთ, რა-
მეთუ ამის საკითხავისა მიზეზი იქ (იოანე) და იქ რაჲ გესმეს მთავარასძე, რამეთუ ნე-
ტარისა ეფრემის თარგმნობისა ჟამთა ზესა მთას დახუდა და ესრე შეუდგა თარგმნობისა-
თვს, რომელ თვინიერ მცირედთა წიგნთაჲსა ყოველნივე მან ათარგმნინა მისითა საკმრითა და
წარსაგებელითა, ვითარცა ყოველთა საკითხავთა ბოლოსა თვთ აღიარებს სანატრელი ეფრემი;
ხოლო მე ესე სადღესასწაულისაგან გარდაეწერე“. — ²⁾ „რამეთუ ბერძენნი არა (თო)რნედ,
არამედ (წმი)დად მოდად უწოდენ წა ეკლესიასა ჩნ ქართველთასა“. — ³⁾ „სვემონ-წმიდისსა
იტყვის, არა ყოველთა ქართველთა ეკლესიასა“.

ეს წერილი იპოვება მცხეთილამ მოტანილს (აწ იკლეს. მუხ. ხელნაწ. № 24) ხუცურ
ხელნაწერ ანასტასი სინელის „გარდამოცემის“ (ეფრემის ნათარგმნს) მე-¹¹—¹³ საუკ. ხე-
ლით დაწერილის წიგნის ბოლოს (გვ. 147). ამ წიგნზე და იმის წარწერებზე იხ. ქვემო დავით
აღმაშენებლის მეფობაში. იქვე სრული ცნობებია შეკრებილი ეფრემზე იოანე რატელზედ
იოანე მთავარასძეზედ, სვიმონ-წმიდის და ეზრაჲს მონასტრებზე 1080 წ. და 1091 წ. ქვეშ.
⁶⁶⁾ აქ ჩვენი ქრონიკა იძლევა უფრო ბევრს გეოგრაფიულ და ისტორიულ ცნობებს,
ვიდრე შიომღვ. ხელნაწ. № 170, აგრეთვე № № 130, 160 და ქ.-ცხ. I, 98. თრდატ ვახუშ-
ტით მეფობდა 393—405 წლ. შიომღვ. ხელნაწ. № 170 და ქ.-ცხოვრებით (გვ. 98) ეს მოხ-
და აბიბოს ნეკრესელის მიერ (542—570 წ.).

⁶⁹⁾ კხოელნი, როგორც სჩანს, არიან კუხეთელნი, ე. ი. კახეთის აქეთა პირის მცხო-
ვრებნი, იერის ხეობისა. სოჯნიც იერის ხეობაში უნდა ყოფილიყვნენ. კაწარეთი (უკარმიდამ
მკესს მერსზე, იორს გაღმა) უმთავრესი დაბა ყოფილა იმ მხარეს. ძველი ეკლესია კაწარეთი-
სა აღშენებული უნდა იყოს იქ, სადაც წა ნინომ აღმართა წა ჯვარი.

⁷⁰⁾ მთელი ეს მოთხრობა წა ნინოს ქადაგებაზე კუხეთში და კახეთში სრულიად გა-

სი სახისა და სახელისაჲ. ეფრემ მონაზონი თაყუანისცემით მოგიკითხავ;—*)

ვინაჲთგან მადლითა ღუთისაჲთა (ღა^ათა) სრულიქმნა გულისმოდინებაჲ შენი წიგნისა ამისთვის სადღესასწაულოჲსა. რომელი შენ იწროებასა შინა გამთასა. უხუცებით განერცმითა გონებისაჲთა მოუგე. საზოგადოსა მგას ნიქსა ნათესავისა ჩუქნისასა. ეკლესიასა წი^ასა სვემონ საკრველით მოქმედისასა: რომელი ვითარცა საწყაული კეთილი და განწყოფელი იტქლისა ცხორებისაჲ ქეშმარიტებით წმიდან მოდად^ა) სახელდებულ არს: ჯერ იყო ამასა ზედა ჩემგან სრულ ყოფად ბრძანებაჲ შენი რათა წერით დაიდევას მას შინა მოსაქსენებელი ოდეს მოქცევისა ჩუქნისაჲ. და თუ რომელთა წიგნთა შინა ბერძენთასა კსენებულარს იგი. უამდეს თუ ვისმე გამოამძიებელთაგანსა ცნობად:—საცნაურ იყავნ. ვითარმედ მიერვე ქადაგებითგან წმინდათა მოციქულთაჲთ. რაჲმს წინასწარმეტყულობისაებრ დავითისა ყოველსა ქუცყანასა განკლა კმა მათი და კიდეთა სოფლისაჲთა სიტყუანი მათნი: ერთად კიდეთა ამათგანად ითქუმის ჩუქნთვსკა: მიმოსლევასა შინა წმინდათა მოციქულთასა. ანდრია პირველწოდებულისა მიერ. ქადაგებაჲ შორის ავაზიანსა. რომელ არს აფხაზეთი: და მიერ წარვლაჲ (წარვლ^ა) ოსეთად: და კუალად ბართლომეს მიერ მიმოვლაჲ ჩრდილოეთისაჲ. რომელ არს ქართლი: — :—

გარნა ამათ წმიდათა სამოციქულონი მოძღურებისა თესლთა ანეულნი. მრავალქმ დაიპყრნა ღუარძლმან მეკერპეთამან. არა ხოლო ჩუქნ შორის არამედ თვთ მათ ბერძენთაცა შორის. ვიდრე ჟამთაღმდეგ. მეორედ პავლედ ზეცით წოდებულისა დიდისა კოსტანტინესთა: ამის კეთილად მსახურისა მეფისა ჟამთა. ლმერთმან (ლ^ან) რომელმან დიდთა და მრავალთესლთა ტომთათჳს იზრუნა. არცა ჩუქნ მკირენი დაგვტევნა უღუაწად: არამედ ესრეთ განაგო კუალად აღმოწოდებაჲ ჩუქნი: ვითარცა მოიქსენებს თეოდორიტე. საეკლესიოჲსა მოთხრობისა წიგნსა შინა თჳსსა, ოცდა-მეოთხესა თავსა. და იტყვს ესრეთ :— :—

პინდოთა უკუტ ფრუმენტიოჲს მომყვანებელ ექმნა ღუთის მეცნიერებად: ხოლო ქართველთა მათვე ჟამთა შინა. დედაკაცი ვინმე ტყუტ ქმნული. ჳეშ-

მოუშეია „სამი ქრონიკის გამოცემელს“ (გვ. 19) და მრავალი სხვა სიტყვებით გამოუშეია ანუ შეუცვლია.

ქ.-ს-შიც გამოშვებულია ეს ადგილი, რომელიც იპოება საეკლ. მუზ. ზემოხსენებულს ხელნაწერებში № 170, 130, 160: „ხოლო წა^ა ნინო ჩავიდა კახეთს და დადგა კაწარეთს და მოაქციენა იგიინცა. მერე გარდავიდა ქუტლ დაბაჲს და მოუწოდა მთავართა კახეთისათა. ხოლო მათ და პირველვე უწყებულ იყო სარწმუნოებაჲ ქრისტესი. და ნათლისღებაჲ მეფისა. სიხარულით შეიწყნარეს სწავლა მისი და მოიქცეს და ნათელ იღეს კელითა იაკობ მღდლისათა“ (№ 160, გვ. 326; № 170, გვ. 358).

*) იოანე კათოლიკოზი საფარელი სიანს რუის-ურბნისის კრების ძეგლის წერაში, რომელიც მოხდა 1104—1105 წლებშეუ; იხ. აგრეთვე ეკლ. მუზ. ხელნაწ. № 160, გვ. 176 და № 170 გვ. 445.

მართებისა მიმართ წინამძღუარ ექმნა: რომელი იგი სამარადისოა ლოცვისადა შემშუალულებითა და ღებულ სარცელ თვისა აქუნდა ძაძა. ღარცელ იატაკსა ზედა მიწისასა: ხოლო უმეტეს ყოველთა შუშბათასა შეიტკობდა მარხვასა: ვინაჲცა ამით შრომათა მიანიჭეს მას მადლი მოციქულობისაჲ: ხოლო ვინათგან ნათესაენი იგი არა რასა მეცნიერ იყვნეს კელოვნებასა მკურნალობისასა. ამისთვის მიმოვიდოდიან ხილვად სწულთა. ღ თვსთა მათ უძღურთა ხილვისაგან. და სწულთებთა მათთა კურნებისა. გამოცდილებით ისწავებდეს სახესა კურნებისასა: — : — *).

იყო ვინმე დედაკაცი რომლისა ძე სწულთა: და მის ძლით მივიდა იგი დედაკაცსა მასთანა ღირსსა ქებისა. და იკითხვიდა მისგან თუ რაჲ უღირს ყოფიდა მისსა: ხოლო ღირსმან მან მიიყვანა ყრმაჲ იგი უძღური და მიაწვინა თვსსა მასზედა ცხედარსა მოღუაწებისასა: და ვედრებოდა შემოქმედსა ყოველთასა მოხილვად მისსა და სწულ უძღურებისაგან: ხოლო უფალმან ვედრებაჲ მისი მიითუალა. და მიანიჭა უძღურსა მას სიმრთელე: —

ამიერ საკვრველი იგი დედაკაცი მრავალ განთქმულ იქმნა, ვიდრეა არცა თუ მეუღლესა მეფისასა დაეფარა მისთვის: არამედ მყის მიუწოდა მას. რათა მივიდეს მისსა. რამეთუ იგიცა ბოროტითა ვნებითა შეგყრობილიყო: ხოლო ღირსმან მან. სიმდაბლისა სიბრძნისა კუმევიითა. არა მიითუალა ვედრებაჲ იგი დედოფლისაჲ: გარნა დედოფალმან იძულებულმან საკმარებითა საქმისაჲთა. არა გულად (გულ) იღო პატივი დედოფლობისა. არამედ თვთ მისწრაფა ტყუპ ქმნულისა მის: — ხოლო მან კვალად იგიცა თვსსაჲ მას მიაწვინა სიმდაბლისა სარცელსა. და წამლად უბრძოლველად ვნებასა მას ზედა მოიბოგა ლოცვაჲ: მაშინ დედოფალმან იწება მინიჭებად მისსა სასყიდელსა კურნებისასა. რაოდენი რაჲ თვთ ღირს მოგებისა საგონებელ უწნდა: ოქროჲ და ვეცხლი. შესამოსლები და სამკაული. და ყოველივე რაოდენი რაჲ არს ნიჭი სამეფუროსა პატივის მოყუარებისა: — : —

ხოლო საღუთომან მან დედაკაცმან პეტეა (პეტე). ამათგანი არაჲ მიკეს მე: გარნა ღიდად სასყიდლად კურნებისა შევპარაც შენსა შემეცნებასა ღუთის მსახურებისასა: და ჰლოცვიდა რათა საღუთოჲ ტაძარი აღჰმართოს. მაცხოვრებელისა მისისა ქრისტესთვის (ქსთს): ესე რაჲ ესმა დედოფალსა წარვიდა იგი მეფისა. და თავისა მიერ თვისსა განაკვრვა მეუღლე თვისი. მეყსა შინა განკურნებითა თვისითა: ამისსა შემდგომად განუცხადა მას ძლიერებაჲ ღუთისაჲ. რომელი იმსახურებოდა ტყვსა მისგან: და ჰლოცვიდა ქმარსა თვსსა. რათა იგი მხოლოჲ იცნას ღუთად. და აღუშენოს მას ტაძარი სალოცველი: და ესრეთ

*) ნიჭთა ფილოსოფიის მოგვითხრობს რა ანდრია მოციქულის ქადაგებასა საქართველოში (მოამღ. ზელ. № 170, გვ. 294), დასძენს: „და უკანასკნელ მიივლინა წა დედა ნინო კერძოთა ერთსა ქუცყანისა მისევე ქართლისასა ქრისტეს ღუთისა მიერ და ისწავეს ღმერთის მსახურება და ჰრწმუნა წა სამება და ნათელ იღეს“... (ibid.).

ამის კურნებისა მიერ იქმნა შეცვალემაჲ ქართველთა ნათესაისაჲ:—ხოლო მეფე. მეუღლესა თჳსსა ზედა ქმნილისა მისგან კურნებისა. განკრვებულ იქმნა. გარნა ეგრეთჳ არა ინება აღშენებაჲ ტაძრისა საუფლოჲსაჲ:—

ამისა შემდგომად მცირედნი რაჲ ეამნი წარკდეს. განვიდა იგი ნადირობად: ხოლო კაცთმოყუარებან მეუფემან მსგავსად პაელესსა მოინადირა იგი: რამეთუ მეყსა შინა ბნელმან რამანმე მოიცვა იგი: და არა უტევებდა მას უშორესად ვინაჲვე (sic) წარსლევად: ხოლო თანამონადირენი იგი მისნი ჩუტულე-ბისაებრსა მას ხედვიდეს შარავანდედსა მზისაჲ: და იგი ოდენ მხოლოდ და შთომილ იყო შეკრულად საკრველთა ვერმხედველობისაჲთა: და ესე ვითარსა რაჲ უღონოებასა შინა იყო პოვა ღონე ცხოვრებისაჲ. რამეთუ მყის გულისკმა ყო ბრალი ურწმუნოებისა თჳსისაჲ. და ტყუპ ქმნულისა მის დედაკაცისა ლუმერთსა ზადა შემწედ. და ღირსსა მას საკრველეობისა ტყუპსა მოუკდა. და ჰლოცვიდა მას. რათა უჩუპნოს მათ. სახე აღშენებადისა ტაძრისაჲ: ხოლო რომელმან იგი ადავსო ბესელიელ სიბრძნითა ხუროთმოძღვრებისაჲთა. ესეცა მასვე ღირს ყო მადლსა ვიდრემდის საღუთოჲ დაუხაზა მათ ტაძარი: და იგი დაჰსაზვიდა: ხოლო იგინი აღმოჰკუტადეს და აშენებდეს:—

ვინაჲთგან უკუპ სრულ იქმნა აღშენებაჲ. და სართული განემართა. და მხოლოდ მდდელიდა საძიებელ იყო. პოვა ამისიკა ღონე საკრველმან მან დედაკაცმან: და აზრახა მთავარსა ნათესაეთასა. რათა მიუვლინოს მოციქული მეფესა ბერძენთასა და ითხოოს მისგან მივლინებად მოძღუარი ღუთის მსახურებისაჲ. და მან მიიღო რაჲ მცნებაჲ ესე მისგან მოციქული წარავლინა: ხოლო მეფემან ისწავა რაჲ (რჲ) მიზეზი სათხოველისაჲ. რამეთუ კოსტანტინე იყო. მკურვალედ ტრფიალი ღუთის მსახურებისაჲ: რომელმან იგი ფრიადსა პატრესა ღირს ყვნა მივლინებულნი იგი მისსა: და კაცი ვინმე სარწმუნოებითა და ცხოვრებითა და გულისკმის ყოფითა შემკობილი. ღირს ქმნული მღვდელთმთავრობისაჲ ქადაგად მიუვლინა ნათესაეთა მათ. უფროჲსა ფრიად მრავლითა ნიჭითა:.

ამას უკუპ თეოდორიტე ესოდენ მოიკენებს. ხოლო სხუათა წერილთა შინა სახელდებით პოვნილ არს სახელი ტყჳსა მის. ჩუპნტყუპთა მკსნელისაჲ: რამეთუ ბერძულად ნონნა უწოდენ წმიდასა ამას. რომელსა ჩუპნ მცირედ შეცვალეებითრე ნინოდ სახელესდებთ:— :—

ეგრეთვე სახელიცა მივლინებულისა მის ეპისკოპოსისაჲ. ესრეთ პოვნილ არს. ვითარმედ თჳთ ევსტათი იყო ანტიოქელ პატრიარქი: რომელმან დაამყარა ეკლესიაჲ იგი მირიანის მიერ მცხეთას აღშენებული. და უკუურთხა მათ კათალიკოსი მთავარეპისკოპოსი: ხოლო მეფემან ქართველთამან და ყოველთა მთავართა მისთა. დაუწესეს პატრიარქსა ანტიოქიისასა მოსასყიდელად ნიეთთა წმიდისა მიპრონისათა აგარაკები ათასი კუამლი. ქუცყნისაგან ქართველთაჲსა. რათა საფასოჲ შემოსავალთა მათთაჲ იყოს ფას. ნიეთთა მიპრონისათ: რამეთუ მათ ეამთა არა სადა წმიდა იქნებოდა მიპრონი. თჳნიერ ანტიოქიას და მიერ განეყოფოდა ყოველთა:.. :—

ამიერ იცნობების ჟამი მოქცევისა და ვითარმედ ანტიოქისა საყდრისა მომ-
დგომ იყვნეს და მიერ კელთდასხმულ იქმნებოდეს ქართლისა კათალიკოზნი. *)
(გაგრძელება იხილე ქვემოლ).

და დასნეულდა და წარმოე
მართა მცხეთად: და ვა მო

იწია კხოეთას: დაბასა
რლსა ჰრქვან: ბოდინი:

*) ანტიოქიის პატრიარქის მოსვლა საქართველოში აღიარებულია დავით აღმაშენებელ-
ლის დროის კრების ძეგლის წერაში (1104—1105 წ.) და შიომღვ. ხელნაწ. ეკლ. მუხ.
№ 170 გვ. 409—410, სადაც, ვგონებთ, ჩამატებულია ეს ამბავი ნინოს ცხოვრებაში ნიკო-
ლოზ კათალიკოსისამიერ. უკანასკნელი, როგორც სჩანს, ზემოხსენებულის წა ეფრემის წერი-
ლიდან არის ამოღებული:

„ხოლო პირველად ესე საცნაურ ვყოთ, რომელი ღირს არს ძიებისა,
რამეთუ ვითარცა გჰმოკნაეს ბერძულთა წერილთაგან გარდაბოლუბული, სულ
მცირედ გამოკრებული ზოგს რე (sic) წისა ნინოს მიერ მოქცევა ქართველთა
ნათესავისა ქეშმარიტი და უტომელი თეოდორიტეს მაჲრ ანტიოქელ ფილოსოფო-
სისაგან აღწერილი წარმოქმნილ არს წთა მამათაგან, რამეთუ უკუპ იგი თეო-
დორიტე მეფისა კონსტანტინესაგან წარმოვლენასა ეპისკოპოზისასა თვთ ვესტა-
თი ანტიოქელ პატრიარქისა იტყვს ქართლის განმართვსათჳს საღუთოთა სეულ-
თა და საქმეთა განკმაზისათჳს, ხოლო აქა იოანეს იტყვს, და თუ ვითარ წი-
ნაღმდგომ არს სიტყუაჲ სიტყვსა, ფრიად საძიებელ არს. ესე უკუპ უმკველ
არს, რამეთუ თვთ თავადი ვესტათი წარმოგზავნილ არს; თეოდორიტე(მ) ქეშმა-
რიტი უწყოდა, ვინათგან იგიცა ანტიოქელი იყო; გარნა ვესტათის გუპრდით
უმკველად მაჲინ იოანესა ყოფილ არს. ვესტათი ამისთჳს (წარიგზავნა), რამე-
თუ მეფე და ყოველი ერი გზასა ვიდრემე ქეშმარიტებისასა დააყენნეს და ას-
წაოს და განმართნეს შჯულნი საღუთონი და რაჲმს დაამტკიცნეს, თვთ თავა-
დი უკუპ კუალად იქცეს თჳსსავე მას საყდარსა; ხოლო იოანე—რათა დაად-
გრეს და არა დაუტევნეს ვითარცა ახალ-ნერგნი და უსწავლელნი და საზრდე-
ლისა მტკიცისაგან ჯერეთ უცხონი და ჯერეთცა სძის მოქენნი“. (ჩემი დლიურ
ი, III, გვ. 126—127).

ჩვენ გვგონია, რომ ესტატეს ქართლში წამოსვლა მოხდებოდა შემდეგ ნათლის-ღებისა,
როდესაც ეპისკოპოზი იოანე ხელმოწერდ მოციქულად გაგზავნეს კონსტანტინე დიდთან 325
ანუ 326 წელსა, და წარმოვიდა „განმართვსათჳს... სჯულთა ქართველთა შორის“...
ბროსეს გვიჩვენებს 325 წ. *Hist. G. I*, 118; 131).

რამდენიმე საუკუნადღებო ცნობები წა ევსტატეს მიერ მცხეთის ეკლესიის დაფუძნებისა
ჩვენ ეპოქით დავით მეფის „ძეგლის წერაში“, რომელსაც აქვს შემდეგი-სათაური:

„ძეგლის წერა წსა და ღვ შვეკრებულისა კრებისაჲ, რი შემოკრბა ბრძა-
ნებითა კეთილად მსახურისა და ღვთივ დაცულისა მეფისა ჩნისა და აფხაზთა
და ქართველთა რანთა და კახთა მეფისა, პირთათჳს რნი ქუსმო მოსენებულ
არიანა.

ვერღარა ეძღო სლვად¹¹⁾
და მოზვიდეს*) უკარმით
ქლქით რევ ძქ მეფისაჲ
და საღომს ცოლი მისი:
და ასული მისი: და ზა ადგეს
მოურნედ: და მიუვლინეს
მცხეთით მეფემან: და ცოლმან
მისმან ნანა: იოვანე მთავ
არებს გჳსი ზილვად: და
წარუყვანებად: **ქ** მან არა

ინება: ად დაჰვედრა ია
კობ მდდელი: რა შედგომად
შნსა მან დაიპურას საყდარი¹²⁾
და მის წე მისცა წიგნი იგი ჰე
ლენს დედოფლისა მოწერი
ლი: რი მოეწერა ნინოასა:
დედოფლობით: და მოც ქლდ
და მახარებლად შეემკო:
და ძელი ცხორებისაჲ წარ
მოეცა დედოფლისა ნანასა¹³⁾

(ხელნაწ. XVIII საუკ. გელათისა და XIII საუკ. ეკლ. მუხ. № 61).
ამ „ძეგლის-წერაში“ სხვათა შორის მოთხრობილია:

„რომელთაგან (მოციქულთაგან) ერთი პირველ წოდებული ანდრია ძმა
თავისა მოციქულთასა ჰეტრესი ეც ჰყენდამდეცა მოიწია და ქადაგა საცხოვრებე-
ლი ქადაგება სახარებისაჲ ყოველსა ქუეყანასა საქართველოსსა და ურიცხვნი სიმ-
რავლენი ერთნი განაშორნა საცთურისაგან მრჩობლ ეშმაკეულებისა... დაღათუ
უმრავლესმან ერმან ქართლისაგან სიმრავლესა შა გამისასა დაივიწყა ქადაგება
იგი მოციქულისაჲ და საცთურისაჲე მიმართ კერპთასა მიაქცია... და დედაკაცი-
სა ვისმე მიერ ტყუპ ქმულისა, რლსა იგი ნუნნად კაპადოკიელად აქა საღმე
პოვნილნიცა ქადაგებებენ (sic) წიგნი საეკლესიოთა მოთხრობათანი, სარ-
წმუნოებისა მიმართ თჳსისა მიიზიდა ყოველი სავსება ყოვლისა ქართველ-
თა ნათესავისაჲ საკვრეელ მოქმედებითა... ქართველთა მეფემან მირიან მე-
ფეთა შორის დიდისა კოსტანტინესსა მივლინებითა და მისგან გამოთხოვითა
მეფობისა თჳსისა ქალაქად მცხეთად შთამოიყუანა ევსტათი დიდი, სა-
ყდრის მპყრობელი ანტიოქიელთა ეკლესიისაჲ და წათა შრ კელთა მისთა ნა-
თელ ილო მან და ყნ ერმან ქართლისაგან და თვთ პატრიარქთა შორის სა-
ხელ განთქმულმან ევსტათი კელითა თჳსითა შთადეა საუუძველი მაშინ საღამე
მცხეთას აღშენებულისა ეკლესიისაჲ, რომელიცა ფრიალისა თანა გულის მოდგინე-
ბისა განასრულეს რა მათ განწმედა იგი და კელთ დასხმა ყო მას შნა მათ-
თჳს ებისკოპოზი, კთალიკოსი“...

¹¹⁾ შიომღ. № 170, გვ. 350; და ვითარცა... სრულ ყო ღუაწლო თჳსი, ეუწყა სული-
საგან წსა განსულა მისი კორცთაგან“. ქ.-ცხ. გარჩევით და შემოკლებით მოგვითხრობს
(გვ. 98).

¹²⁾ „მოზვიდეს“ = მოზოლოვიდეს ანუ „მოვიდეს ხოლო“.

¹³⁾ ამაზე შიომღ. ხელნაწ. № 170, გვ. 358—359 და „საქ. სამოთხე“ ერთგვარად
მოგვითხრობენ, ჩვენს ქრონიკას კი სრულად არ ეთანხმებიან.

¹⁴⁾ შიომღ. ხელნაწ. № 170 ეკლ. მუხ. გვ. 408—409 (შეადარე აგრეთვე გვ. 352)
სწინს, აქ მეორე ეპისტოლე იგულისხმება და სხვა ძელი ჯუარისა. შიომღვიმის ნინოს ცხოვ-
რებაში და აგრეთვე №№ 130—160 მოხსენებულია: „ესე უკუპ საცნაურ არს (სწერს კათალი-

და შეწირა ქაში იოვანე:
და აზიარა ნინო: კორცსა
და სისხლსა ქსნსა: და წარ
იღო ესე საგზლად სლისა:
და შეჰვედრა სული თჳსი
ველთა ღთისათა: ქართ

ლად მოსდევითგან მეათხ
უთმეტესა წელსა¹⁴⁾: და ქეს
ადამადლებითგან: ტლპ: წელსა:
დასაბამითგან:
ჴელპ: წელსა¹⁵⁾:

სინოდის კანტარის გუჯ. № 286. მოგვითხრობს:

„ხოლო მირიან მეფემან ხითა აღაშენა სამოთხესა მის შინა ეკლესიაჲ და
მაცუელთა მათ ზედა ნინოჲსთა ეკლესიაჲ დიდი და მოიყვანა მღელღო-მოძ-
ლუარი იოვანე მთავარ-ეპისკოპოსი და დაადგინა ზემოესა ეკლესიასა და განა-
მტკიცა ჴეჴული ქრისტიანობისა დასაბამითგან წელთა :ქ:ყ: ლპ: და ქრის-
ტეს ამალღებითგან :ტ: ლპ:.

მაშინ შეიძინეს ორნი ესე
ქლქნი: მცხეთაჲ და უე
არმაჲ: და უი ქართლი: სი
კუდილისა მისისათჳს: და
მოვიდეს: და დაჰმარხეს: ძღვევით
შემოსილი გუამი
მისი: ადგილსავე ჴა ბუდს

დაბასა კხოეთისასა:
და წარვიდა მირიან მეფე
და უი ერი: ქ იქმოდეს
ზემოესა ეკლესიასა ქვითა
და განიმორეს მეოთხესა
წელსა: ¹⁶⁾ და მოკუდა მირიან
მეფე და დაეფულა: სამუც

კოზი ნიკოლოზ), რომელ იოანე კუალადცა წარგზავნეს წინაშე მეფისა კონსტანტინეს-
სა ტეშმარიტისა ძელისათჳს, ვითარცა ამა აჴ ესერა წერილ არს, ვითარმედ მეფემან მირიან
წარავლინა კუალადცა ეპისკოპოზი იოანე კონსტანტინე მეფისა და მისთანა ერთი წარჩინებულ-
თაგანი მთავარი თხოვად, რათა მოანიჭოს ნაწილი ძელისა ცხოვრებისა, რომელრიცა უკუეს თვთ
მებრ მასოდენ ჟამსა გამოეჩინა ლუთისმოყუარესა დედოფალსა ელენეს და ითხოვნა
მღუდღენიცა მრავლად, რათა ყოველთა ადგილთა და ქალაქთა მოსწრაფედ წარავლინენ ნა-
თლისცემად... და ითხოვა ქვთ ხურონიცა აღშენებისათჳს ეკლესიისა. ზოლო ლეთის მსახურ-
მან მეფემან... მიანიჭა ნაწილი ძელისა ცხოვრებისა და ფიცარნიცა იგი, რომელსა ზედა დამ-
სტველნეს ფერკნი ლუთისა... წარმოაბრუნეს მღუდღენიცა და ხურონიცა... ორი სამსტველი
ერუშეთს დასტოვა იოანე ეპისკოპოსმა, ზოლო ფიცარნი დასტოვა მანგლისს. (გვ. 352 და
410). ამ დროს უნდა ეკუთვნოდეს მოხსენებული ელენეს წერილი ნინოსადმი. (იხ. ახალი ნი-
ნოს ცხოვრ. გვ. 54—55).

¹⁴⁾ შიომღ. № 170, გვ. „მეთუთხმეტესა წელსა“ და ქ.-ს. I. 99—მე-14-სა წელსა.—
აქ უნდა იგულისხმებოდეს 15 წელი მირიანის მოქცევიდამ (323+15=338 წ.) და არა ნი-
ნოს ქართლად შემოსვლიდამ.

¹⁵⁾ სიტყვიდამ: „მაშინ“—აქამდით თითქმის სიტყვა-სიტყვით ეთანხმება № 170, გვ. 360.
გადაცვალბა წმიდისა ნინოსი შიომღ. ხელნაწერში, გვ. 360 ნაჩვენებია: „ოც-და-მეთუ-
თხმეტესა წელსა ქართლს შემოსლვისა მისისასა“ (№ 160, გვ. 332 „მეთათოთხმეტესა
წელსა“) და ამალღებითგან 338 წ., და დასაბამითგან წელთა 5738 წ. (ქ.-ცხ-ბით 5838 წ.).
„ოც-და“ მიმატებული უნდა იყოს გადაწერისაგან შეცდომით.

¹⁶⁾ ეს ცნობა ნინოს ცხოვრებაში №№ 170, 130 და ქ.-ცხ. I, 100, მაგრამ „მეოთხე-

აფსა სუეტსა სამხრითსა
ჩრდილოეთ კერძო: ⁷⁷⁾

და მას სუეტსა შინა არს
ნაწილი სუეტისაჲ მის ცხ
ოველისაჲ: და მეორესა წე
ლსა მოკუდა ცოლი მისი
ნანა: და დაეფლა დასავა
ლით კერძო მასვე სუეტსა:
სადა მირიან მეფე ამჟამრ
ულ იყო: ⁷⁸⁾

და დაჯდა მეფედ ბაკურ ძე
რევისი: ⁷⁹⁾ და მოკუდა იოვ

ანე ებსკუნი: და დაჯდა
იაკობ მდდელი იგი მუნიოვე
მოსრული: მთავარ ეპსკუნი:

და ოცდა მესამესა წელსა
აღმართებითგან პატიოს
ნისა ჯრისა ⁸⁰⁾ შეუქმნა გუ
ბაჲ რევ: და შეიქმნა საფლავი
ქუემოსა ეგელისას:

და მოკუდა (sic.) რევ: და დაეპრ
ხა ცოლითურთ: და შემდგ
ომაჲ მისა მეათესა. წელსა ⁸¹⁾
ამან ბაკურ დაიწყო: წილ

სა წელსა“ არა სიანს. შიომღ. გვ. 361 მოგვითხრობს: „და მოქცევიტგან მი-
რიან მეფისამდე (sic) მეოც-და-ხუთესა წელსა მოკუდა ძე მისი რევ, სძე
თრდატ სომეზთა მეფისა“. (ქ.-ცხ. I, 100). აქ უნდა იგულისხმებოდეს არა დრო მირიანის
მოქცევისა, არამედ წელიწადი წა ნინოს ქართლში შემოსულისა 316 წ. ($316+25=341$ წ.).
ჩვენის ქრონიკით რევ ცოტალი იყო ოც-და-მესამეს წელს აღმართებითგან პატიოსნისა ჯე-
რისა, რადგა ჩვენის ანგარიშით (შენიშ. № 62) უდრის ($325+23=348$ წელს. ამ ანგარი-
შით რევის სიკვდილი მართლა მოხდებდა ოც-და-მეხუთეს წელს მირიანის მოქცევიტამ ($323+$
 $25=348$ წ.). (№ 170 გვ. 56, ქ.-ცხ. გვ. 100). ეს საყურადღებო შენიშვნა ამათთვის
ჩვენს ანგარიშებს (შენიშ. № 62) და „ქართლის მოქცევის“ ქრონიკის თქმულებასაც შესაბამე
რევის სიკვდილისა შემდგ. მისის მაშისა.

⁷⁷⁾ ქ.-ცხ. I, 101 და შიომღ. გვ. 362 უფრო განსაზღვრულად სწერია „ზემოა ეკლე-
სიასა“, ხოლო აქ საზოგადოდ. შეიძლება ეს იმის გამო მომხდარიყოს, რომ ჩვენის ქრონიკის
პირველი დედანი დაწერილ იყოს იმ ეპოქაში, როდესაც (ვახტანგ I დრომდე) „ზემო ეკლესია“
(სამთავრო) იყო უმთავრესი, როგორც საჯდომი მთავარეპისკოპოსთა, ხოლო „ქვემო ე-
კლესია“ (საკათალიკოსო) მაშინ შესანიშნავი არ იყო. უკანასკნელმა პირველობა დაიკარგა მხო-
ლოდ ვახტანგის დროითა, როდესაც გახდა საჯდომად კათალიკოზთა. ახალ ნინოს ცხოვრება
სხვებრ ჰხსნის ამას (გვ. 70).

⁷⁸⁾ ესრევ ხელნაწ. №№ 170, 130 და 160. ხოლო ქ.-ცხ. (I, 101.) „სამხრით კერ-
ძო“-ს მაგიერ სწერს „სამხრითსა ჩრდილოეთ კერძო“-სა; დანარჩენი თითქმის სიტყვა-სიტყვით
განმეორებულია. სასირცხვილოდ ჩვენდა, უპირველესთ ჩვენთა ისტორიულთ პირთ საფლავები
თითქმის დაიწვებული გვაქვს.—მირიან $+342$ წ. (ვახუშტ.). ეპისკოპოსად დაჯდომა იოანეს
დავით რეკტორის სიით აღნიშნულია 318 წ., ხოლო იაკობისა—364 წ.—364 წ. უნდა აღნიშნავ-
დეს წელს იაკობის სიკვდილისა. — პლატ. იოსელიანით იოანე $+350$ წ., ხოლო იაკობ $+379$ წ.

⁷⁹⁾ ქ.-ცხ. I 101 და შიომღ. გვ. 360 და სხვა წყაროებშიც ბაქარ აღნიშნულია ძედ
მირიანისა და არა რევისა. ძნელად დასაჯერებელია, რომ ბაქარი იყოს ძე რევისა, რადგან
ეს წინააღმდეგია შემდგომ პოლიტიკურთა მოვლენათა (შიომღ. გვ. 362). მართა სიძველე
ხელნაწერისა საკმაო საბუთი არ არის მასში მოთხრობილ ამბავთა ქეშარიტებისა.

⁸⁰⁾ ჩვენის ანგარიშით $325+23=348$ წერს.

⁸¹⁾ ე. ი. $348+10=358$ წ. შესაძლებელია იგულისხმებოდეს მეათე წელი მეფობისა
ბაქარისა—352. წ.

გნისა ეკლესიასა: და განი
შორა: ოცდა მეთხუთ
მეტესა წელსა ⁸²⁾: და მოკუდა
და დაეფლა ქუეშისა ეკლესიასა:
და დაჯდა მეფედ ძმა მისი
თრდატ: ⁸³⁾ და მთავარ:ების
გოშოსი იყო ნერსი: სომე
ნთა კათალიკოზისა დიხა

ონი იობ:

და მეფემან რუსთოსა
რუმა გამოიღო: და ეკლეს
იისა საფუძველი დადვა:
და მის ზევე: ნეკრესს კახე
თისასა: ეკლესიამ ადიშე
ნა: განსრულებით: ⁸⁴⁾
და შემდგომად მისა დადვა

⁸²⁾ 384 წ. ე. წ. ეპიშკოპოს ბაქარ+364 წ. შეიძლება აქ ნაანგარიშე იყოს გამეფებითგან
ბაქარისა, რამაც უდრის 377 წელს. — მეოთხე საუკუნის ცნობილი მემკთიანე რუფინი მოკვეთ-
ბრობს, რომ ჩემგან აღწერილი ქართლის მოქცევის ამბავი იფრის მეფის ბაკურიუსის სიტ-
ყით აღწერილი: ბაკურიუს მეფე მას უნახავს ირუსალიმში ორმოც-და-ათის წლის შემდეგ
ქართლის მოქცევიდან, ე. ი. ჩვენის ანგარიშით (324+50)=374 წლებში. რუფინის მოთხრობა
იმდენად ეთანხმება ჩვენს წყაროებს, რომ ვერ დავეთანხმებით ბროსისს (*Hist. G. I, 132*)
რომელმაც ბაკურიუსი არ იცნო მეფედ იფრიისა, არამედ ვილაც უწნობ წარჩინებულ პირად.
თანხმად ჩვენისა წყაროების ჩვენებისა ბაქარ, რუფინის თქმულებით, ა) ახალგაზდა ყოფილა
ნინოს მოსლვის დროს; ბ) თვითონ დასწრებია ნინოს ქადგებას (ქართლის სოფლებში, მთი-
ლებში და კახეთში); გ) თვითონ მეფესაც (311—364 წ.) უნდა მოხვედრილიყოს. უკ-
ნასწავლ ბაქარს დაუტოვებია მეფობა (შეიძლება შემოსხენებულს 377 წელს) და სულაფრ საქმე-
ებს შესდგომია პალესტინის მონასტერში; იმპერატორს თვითონვე დროს მიხვედრილა მეფის სა-
ბერძნეთის ჯვართი მტარვალის ეგვიპტოსის წინააღმდეგ 394 წ. და ბრძოლაში მომკვდარა.
ზემო ნაჩვენები 384 წელს ძალიან უახლოვდება 374 წელს და მით უფრო მართლდება
რუფინის თქმულება. რადგან „ქართლის მოქცევის“ დროდ ბევრს ჩვენს წყაროებში იგულის-
ხმება ნინოს სიკვდილის დრო (338 წ.) ამისგან შეიქლება რუფინისაც სახეში ჰქონდეს 338+
50=388 წელი.

რევის სიკვდილი მოხდა „ოც-და-მეხუთესა წელსა მირიანის მოქცევიდამ“ ე. წ. მეზ. № 160
გვ. 604). აქ ცნობები ქ.-ცხ. და ჩვენის ქრონიკისა ერთი-მეორეს არ ეთანხმება (შენიშნე.
№ 74). სამავიეროდ ჩვენი ქრონიკა და ყველა ვარიანტი ნინოს ცხოვრებისა ერთი მეორე-
თა უახლოვდება და გვიჩვენებენ რევის სიკვდილს პირველი 23 წელს ჯვარის აღმართები-
დამ, ე. ი. ჩვენის ანგარიშით 326+23=349 წ.; ხოლო მეორე 25 წ. მირიანის მოქცევიდამ
ე. ი. 323+25=348 წ. თუ მირიანის მოქცევაში იგულისხმება ერის მოქცევა, მაშინ რევის
სიკვდილი 324+25=349 წ. ან 325+25=350 წ. რევი მეფედ აღმართულია ნინოს ცხოვრებაში:
„რომლისად მიეცა (მირიანს) მეფობა სიკეთესავე მისსა“ (№ 160 გ. 335; № 170 გ. 361).

⁸³⁾ შიომღ. № 170 „მე მისი მირდატ“.

მირიან—ბაქარ—მირდატის მეფობანი საყურადღებო თანხმობით და სიტყვა-სიტყვით
მოთხრობილია ქ.-ცხ. და ეკლ. მეზ. ხელნაწ. №№ 160, 170, 176, 130.

⁸⁴⁾ ამ საქმეებს ქ.-ცხ. (I, 106) მიაწერს ვარაზ-ბაკურის სიმამრს თრდატს. ხოლო ჩვე-
ნის ქრონიკის თრდატის, ბაქარის ძის, ადგილი ქართლის-ცხოვრებაში უჭირავს მირდატს,
ბაქარის ძეს. ეს საყურადღებო განსხვავება ახალ და ძველ წყაროებში შორის შესანიშნავია და
გამოსაყენებელი. რადგან ბაქარ ყველა წყაროებით მოკცდა 377 წ. და ან 394 წ. (იხ. ზემო
შენიშნეა 82), შესაძლებელია მის შემდეგ შესცილებოდნენ ტახტს ძე ბაქარისი მირდატ და
ძე რევისი, მირიანის უფროსის შვილისა, თარდატ. თუ ბაქარი+377 წ., მირდატი უნდა
მეფედ მჯდარ იყო 377—378 წლამდე, ხოლო შემდეგ—თრდატ, ძე რევისი და შემდეგ ვა-
რაზ-ბაქარ თრდატის ასულის შერთვით.

ვარაზბაკურ მეფედ: და
მისაზვევე სპარსთა მეფისა
მარზაპარნი შემოვიდეს
სივნიეთა: და იგი კიდარდ (sic)

უგუჯა: და მთავარ ებ
ისეჴსი იუო იგივე იობ: ⁸⁵⁾
და მაშინ მოვიდა: ქრამ
ხუარ ბორ ზარდ: სპარს

მაგრამ ისიც შესაძლებელია, რომ ჩვენს ქრონიკას მირდატი სრულიად სახეში არა ჰყავდეს მეფედ (ან შეიძლება გადამწერის გამორჩენილდეს მისი მეფობა); ხოლო აქ მოხსენებული თრდატი იყვეს თარდატივე ქ.-სპ., რადგან ამით ყველა წყაროები თანახმად მიაწერენ რუას გამოცენას და ნეკრესის აღშენებას. შესანიშნავია აქ, რომ ეკლ. მეუ. ხელნაწ. № 170, გვ. 364 მირდატის დროს არ მოიხსენებს იაკობის სიკვდილს და იობის მთავარ-ეპისკოპოსობას, თუმცა დანარჩენში სიტყვა-სიტყვით ეთანხმება ქ.-სპ.-ბას, სიანს მათი სიკვდილი მოხდა თრდატის დროს, თანახმად ჩვენის ქრონიკისა. ამ მოსაზრებათაგან და სხვა წყაროთაგან გამოდის, რომ თრდატი მეფედ მჯდარა ვარაზ-ბაქარის უწინ თანახმად ჩვენის ქრონიკისა. ვარაზ-ბაქარს, მირდატის ძეს, მეფობა რგებია მხოლოდ თრდატის ასულის შერთვით. ამ ნაირად გამოდის, ბაქარ მეფობდა 342—377 წ. (ეაზუშით 364), მირდატ, ძე ბაქარის დაახლოებით 376—378; მერე თ რ და ტ (ან თარდატ=ტირდატ) ძე რვეისი; ამას ტანტი წაურთმევია ბაქარის შთამომავლობათათვის, წინააღმდეგ ხელწერილობითის პირობისა, რომელიც ბაქარ მეფემ ბერძენთა მეფის და სპარსთა მეფის შუამდგომლობით ჩამოართვა რვეის ნათესავებს: „ვიდრემდის იყოს ნათესავი ბარაქისი, რომელ (სა) ეძღოს ჰყრობა მეფობისა, მათი იყოს მეფობა (და) არა ძებნონ მეფობა ნათესავთა რვეისთა“ (შიომღ. № 170 გვ. 362 ქს. I. 99—100). შემდეგი მიმდინარეობა ისტორიისა გვაფიქრებინებს, რომ ბრძოლა ამ ორთა შტოთა შორის ტაბტისათვის არ შეწყვეტილა. თრდატის შემდეგ გამეფებულა ისევ ბაქარის ვოღმა, მირდატის ძე ვარაზ-ბაქარ, (390—415) რადგან ამას თრდატის ასული შეურთავს და რადგან თრდატის ძე ბაკურ, ალბათ, მცირე-წლოვანი ყოფილა. —შემდეგ მეფობდა ჩვენის ქრონიკით ბაკურ, ძე თრდატისი, რვეის ძისა. მერე ფარსმანი, დისწული თრდატისი და ძე ვარაზ-ბაქარისი (ორნივე შტონი შეერთებულან); შემდეგ მირდატ, ძმა ფარსმანისი „მამულად ბაქარიანი, დედულად რვეიანი“ (ქს. I 107). ზემოხსენებულს ბრძოლას ორთა შტოთა შუა მტრთან ალბათ ჰმალავს, რათა არ დაჩრდილობს სახელი მირიანის ნათესავთა ქრისტიანე მეფეთა და თვით ახლად დამკვიდრებულ ქრისტიანობის ზედ-მოქმედება ერის და სახელმწიფოს ცხოვრებაზე. შემტრანეები ამცირებენ მხოლოდ სპარსთა ერთგულ მეფეებს და განგებ აძაგებენ წარმართობის დროინდელ მეფეთა, რათა მით უბრწყინვალეს აღმოაჩინონ აღმაშენებელი გავლენა ქრისტეს სარწმუნოებისა. —ამ მიზეზითვე შეიძლება რამდენადმე აიხსნას არეული ცნობები რვეის და ბაქარის მეფობის შესახებ. მირიანს მეფობა მიუყია რვეის-თეს თვის სიცოცხლეშივე (იხ. შვიშ. № 82) და უცხოვრია 349—350 წლამდე. რად დასტოვებდა რვეი მეფობას? უნდა ვიფიქროთ, რომ უკანასკნელს წლებში მირიანის ცხოვრებისა, როდესაც მოხუცებულმა მეფემ გამგებობა ქვეყნისა უფროსს შვილს დაუთმო, უმცროსმა შვილმა, უმეტესად ღირსეულმა, კოსტანტინე დიდის სასახლეში აღზრდილ-განათლებულმა, წინააღმდეგობა გაუწია უფროსს ძმას, რომელსაც „ვერ ეძღო ჰყრობა მეფობისა“ და ნებით თუ უნებლიეთ დაატოვებინა მეფობა: —რვეის ძის (თრდატის?) სასწაულებრი გაჯკურება იხ. № 170, გვ. 366 და ახალი ნინოს ცხ. გვ. 65.

⁸⁵⁾ ამ დროს უნდა გაეცოთ სომხთი ბერძნებს და სპარსთა (390 წ. იხ. ისტორია დ. ბაქრაძისა. გვ. 155; ქს. I, 106—106). იობი თრდატის დროს მომკლარა ქს. (I, 107); ხოლო ჩვენის ქრონიკით იგი ცოცხალი სიანს ვარაზ-ბაქარის დროს. თრდატს თავისი სიძისთვის უნდა დაეთმოს, —ეგებ იძულებით, —მეფობა თვისავე ცხოვრებაში და შემდეგ მისი

თა მეფისა პიტისში: ტფ
ილისად ქლქედ: ციხედ და
ქართლი მისსა ხარკსა
მედგა: და სომხითი და სი
ვნიითი: და გუასპურაგანი:

და მისა ზს ადამენს აზნა
ურთა წა იგი ეკლესიაჲ
მცხეთას და დაიამოთაუ
ლეს (sic) დიდსა მას ეკლესიასა
სოფლებითა და ქარდაგე
ბითა ქართლს შინა: ⁸⁶⁾

და მისა შემდგომად მეფობა

და: ბაკურ ძე თრდატი
სი: ⁸⁷⁾ და მთავარებისკ ჳსი
იყო ელია ⁸⁸⁾: და ამან ადა
შენა ეკლესიაჲ ბოლნის
და იმიერ განვიდა და
განაახლნა არმაზნი სჳა
რსთა შიშისათჳს: ⁸⁹⁾

და მისა შემდგომად მეფობდა
ფარსმან დისწული თრდა
ტისი. ჳ მთავარებსკ ჳსი იყო სჳ
მეონ: ⁹⁰⁾

და მისა შემდგომად მეფობდა

სიკვდილისა ისევ თვითონ დაეპიროს მეფობა და მართლაც ვარაზ-ბაქარის სიკვდილის შემდეგ მომკვდარიყოს (ქტ. I, 106). თრდატ ბაკურიანის გარდაუთა მეფობა, სანამ ვარაზ-ბაქარიტნი წამოიხრდებოდნენ.

⁸⁶⁾ ეკლესიის აღშენება მეფეს-კი არ მიეწერება, არამედ აზნაურთა და ქ.-ცხ.-ბის ჰაზრი ვარაზ-ბაქარზე არ ირღვევა ჩვენის ქრონიკით. (ქტ. I, 105; შეადრე I, 112).—ვარაზ-ბაქარის ძე, მურვანოზ ყოფილი, მაიომის ეპისკოპოსი პეტრე განითქვა აღმოსავლეთში სიბრძნით და ცხოვრებით. პეტრე და მისი განთქმული მოწაფე იოანე, ჩვენის აზრით, რომლის დასაბუთებებს ცალკე გამოკვლევა მოუწდება, იყო ერთი პირველ მთარგმნელთაგანი საღმრთო და საეკლესიო წიგნთა ებრაულ-ასურულ ენათაგან ქართულ ენაზე. მისი ცხოვრება მომღ. მელნაწ № 170 შეტანილია, ქტ. I, 101, თუმცა არა სრულიად. ქტ. ვარაზ-ბაქარ ცხოვრებდა თეოდოსი მცირეს დროს. პეტრე აღესრულა 65 წლისა, 2 დეკემბერს, პარასკევს, ზენონ მეფის დროს. ზენონის მეფობაში პარასკევი ორს დეკემბერს მოხვდებოდა მხოლოდ 477 წ. და 483 წ. (188 წელსაჲ). მაშასადამე 412 წ. ვარაზ-ბაქარ, წინააღმდეგ ვახუშტისა, ცოცხალი ყოფილა (477—65=112).

⁸⁷⁾ ბაკურ სხვა წყაროებში არ სჩანს: ისევ რევის ნათესავს დაუტყარია ტახტი დროებით (იხ. შენიშ. № 84 და 85). შესაძლებელია ქრისტეანე მემატიანე ამას არ იხსენიებდეს იმის გამოც, რომ მან „განაახლნა არმაზნი სპარსთა შიშისათვის“ და მცხეთა დააგდო.

⁸⁸⁾ რადგან ჩვენის ქრონიკით ბაკურის დროს ცოცხლად იხსენიება ელია, ხოლო ქტ. I, 107 ელია მომკვდარა ფარსმანის დროს, უნდა ვთქვათ, რომ თანახმად ჩვენის ქრონიკისა, მეფე ბაკურ ფარსმანის უწინ ყოფილა. დავით რეკტ. და პლტ. იოსელიანის სიებით ელია დაჯდა 405 წ. (თუ მოკვდა?); ხოლო მოკვდა პ. იოსელიანით 408 წ. და ამავე წელს დაჯდა, ორივე წყაროებით, სეიმონ. მეხითარ არივანელის სიაში ილია წოდებულია „ეგია“—დეს მეფე ბაკურ უნდა იგულისხმებოდეს მესროპის ცხოვრებაში, სომეხთა მემატიანეთ ცნობით (ვახუშტი ბაქრაძის გვ. 85).

⁸⁹⁾ ეს ადგილი სრულიად გადუმხინჯებია „სამი ხრონიკის“ გამოშეცემელს. „იმიერ განვიდა“ აღნიშნავს იმას, რომ მეფემ მცხეთის მხარე და ქალაქი დააგდო და არმაზის მხარეს გადავიდა, განაახლა ციხე, და არმაზს დადგა „სპარსთა შიშისათჳს“. ქ.-ცხ. ბოლნისის აღშენებას მიაწერს ფარსმანს, მაგრამ შესაძლებელია, რომ ბოლნისის შენება დაწყებულ იყოს ბაკურის დროს და გათავებული იყოს ფარსმანის მიერ.

⁹⁰⁾ დავით რეკტ. და პ. იოსელიანის სიებით სეიმონ დაჯდა 408 წ. ხოლო მოკვდა

მირდატ და ესე წარიყვანა
პიტიახმან ვარამ: ⁹¹⁾ ბა
დდადს და მუნ მოკუდა:
და მისა შემდგომად მეფობ
და არჩილ: ⁹²⁾ და მთავარ
ეხსეჯ-სი იყო იონა: და მამ
ინ: დაეცა ქუეშობა ედღე
სიაჲ: და იონა მოიკვალა (sic)
გარეუბნისა ედღესისა: და სუეტი
იგი ცხოველი თა

ნა წარმოიღო: ⁹³⁾
და მისა ზმ აზნაურთა სტე
ფანე წ-ა აღაშენეს: არა
გუსა ზ-ა: ⁹⁴⁾ და მოგუნი მო
გუეთას მოგობდეს: ცეცხლ
ისა მსახურებასა ზ-ა:
და მისვე არჩილის ზმ ოთხნი
მთავარ ეხსეჯ-სნი გარდა
იკვალნეს ⁹⁵⁾

პლ. იოსელიანით 420 წ. არჩილ-მეფის დროს. ქტ. I, 107 შეად. შენიშვნა № 95. სეიშონ
არ სჩანს მგზითარ აირიანელის სიაში.

⁹¹⁾ ქტ. „უბარაჲ“. ქრონოლოგია ვახუშტისა მირიანის სიკვდილიდან ვახტანგის გამე-
ფებამდე ფონებთ მკვიდრს საფუძველზე არ არის დამყარებული და თხოვლობს შემუშავებას.
ვარაზ-ბაქარამდი ჩვენ რამდენადმე შეცვლით ვერცხენთ; ჩვენი ნათქვამი მაინც საეჭოდ დავ-
ვიდგოა.

⁹²⁾ ქტ. „არჩილ ძე მირდატ მეფისა“ (I, 108). ვახუშტით და ბროსესს ჰაზრით: ბა-
ქარტ364; მირდატ III379; ვარაზ ბაქარტ395; თრდატ405; ფარსმან IV408; მირ-
დატ IV410; არჩილ I443; მირდატ V—466

⁹³⁾ წინააღმდეგ ბ. თაყაიშვილის რწმუნებისა ამ ამბავს ქ-ტ. მოიხსენიებს (გვ. 145),
მხოლოდ სვეტი-ცხოველის თან-წამოღებაზე არას იტყვის. „საში ქრონიკის“ გამომცემელს ეს
შესანიშნავი ალგილი შეცდომით წაუკითხავს: „და იონა მიიკვალა“... რამასკამო სრულიად
შეიცვალა ჰაზრები. აქ ნამზობია, რომ ქვემო ეკლესია სვეტი-ცხოველისა დაცული და იონამ
„მოიკვალა“ ე. ი. მის მავიერ სხვა აღირჩია, გადმოვიდა გარეთ უზნის ეკლესიასა და სვეტი-ცხო-
ველიც აქ გადმოიტანაო. „ვახტანგ აღაშენა ტფილისი და მცხეთა ქალაქი მუნ მისცალა“
(№ 170 გვ. 353). ქტ. მოხსენებულისა, რომ ქართველთა „განაახლეს ეკლესანიო“
ხოლო დიდი ეკლესია სვეტი ცხოველისა ააშენა ვახტანგმა (შოიშ. № 170, გვ. 363 ქტ.
I, 145).

⁹⁴⁾ ამას ქ-ტ. მეფე არჩილს მიაწერს და არა აზნაურთ (I, 109),

⁹⁵⁾ ქტ. I, 110: იონან (იონან?), გრიგოლ, ბასილი და მობიდან (მობიდან?). ეს მო-
ბიდან პლ. იოსელიანის ცნობებით ყოფილა ნესტორიანი; დამხვეს (ქტ. „მოგვ“, გ. 110) და
შემდგომ ნესტორიანთა (ქ-ტ. ბინქარ მოგვს) საწინააღმდეგოდ დაიბარეს სწავლული ბერძე-
ნი მიქელ, აღმზრდელი ვახტანგისა, მაგრამ კაცი ფიცხი და თავ-მოყვარი (ქ-ტ. I, 110; 112).
ზემოხსენებულნი ეპისკოპოსნი მგზითარ აირიანელის სიაშიც სჩანან: იუნან (იონან?), გრიგორ,
ბარსეგ (ბასილი), მეუიდ (მოლიბაზ?), მხაელ (მიქელ). Хронографич. история Мехитара
Апириванскаго 1869 г. стр. 347. დავით რეკტორის და პ. იოსელიანის სიებში წელი არ
უზის იონანს, გრიგორის და ბასილს; ხოლო მობიდა დავით რეკტ. დაჯდა 434 წ. პლ. იოსე-
ლიანით მობიდახ დაჯდა 429 წ. მიქელ დაჯდა (თუ მოკვდა?) დავით რეკტ. სიით 416 წ.
პლ. იოსელიანით 460 წ. ამან გარდაადგო პეტრე მკაწრელი ტახტით და ჩაქოლინაო
(პლ. იოსელიან). —ამ მიქელის შემდეგ პლ. იოსელიანი მოიხსენიებს მეორეს მიქელს, რად-
გან მატარან იტყვის: „დასტა სხვა ტეშმარიტი მიხაილ“.

კურთხევა მირონისა (გუჯარი ს. კანტორისა).

«დიდნი შფოთნი და ამბოხნი იქმნებოდეს ეპისკოპოსთა ცილობისაგან და ღვთივ გვრგვინსან მუფემან არჩილ არა სათნო იჩინა ამით შფოთთა ქმნად; და გვბრძანა გაჩენად ვითა ნიშნათა შეეტყუებოდა, და კელ-ვყავით მე გლობან მიქელ ქართლისა კათალიკოზმან და ვაკურთხეთ წმ მირონი.

ოდეს მეფე, ათაბაგი, ქართლისა ერისთავი, სპასალარი და ყოველნი ერისთავნი და ყოველნი მღელთ-მოძღუარნი ა) შემოკრბენ მცხეთას დიდსა ხუთშაბათსა, დიდსა სომხეთისა მიტრაპოლიტსა ჰმართებს ნივთთა ზედა ღვამად და ქუბანი საკურთხეველთაჲთ გამოიხუნენ და მიტროპოლიტსა და ქადაგსა ეტკრთნენ კეტნი ქუბთანი. წინათა კეტთა მიტროპოლიტი შეუდგეს და უკანათა ქადაგი. თუ მწირველი იყოს, თეთრითა შესამოსლითა შემოსილ იყოს; თუ მწირველი არა იყოს, თეთრისა ატლასისა ჩაჩი თავსა ებუროს მოყუნტევილი ბ); და მერეთა ქუბთა მთავარ-ეპისკოპოზი ქუბსე უდგეს და წინა მივიდოდეს და უკანათა კეტთა მაწყურველი და უკანა მთავარ-ეპისკოპოსი მიჰყევბოდეს გ) და რაჲმს განზავებდენ ტაკუქსა, ტაკუკი მაწყურველსა ეტკრთოს, და რაჲმს განზონ, ტაკუკი ქადაგისა კელითა დაიბეჭდვოდეს და ყოველთა ეპისკოპოსთა თითოჲ კოკაჲ მირონისა ეტკრთოს და კეროენები სვეტსა ცხოველსა გარემოადგან დ) და კათოლიკე ეკლესიისა გალობასა გალობდენა ე).

განგება დარბაზობისა.

რაჲმს იკურთხოს მეფე და დაჯდეს ტახტსა ზედა, ეფისკოპოსნი ამა წესითა დასხდენ.

1) ბრძანოს ქართლისა კათალიკოზმან და დაჯდეს მარჯუპნით მეფისა ნატიოთა და ბალიშითა. 2) შემოვიდეს ჭყონდიდელი და დაჯდეს მარცხენით მეფი-

ა) მღელთ-მოძღუარი (წ. კ. № 352).

ბ) მოყუნტევილი (წ. კ. № 352).

გ) მოჰყევბოდეს (წ. კ. № 352).

დ) გარემოადგენ (უნდა იყოს: „გარე მოადგან“).

ე) ამის შემდეგ წ. კ. ხელნაწ. № 352 სწერია საკითხავი: „შეზადება... მირონისა ვითარ იგი სრულ იქმნების... წმინდასა სოფიას ზედ-მიწვევით გამოძიებული და გამოწულილვით გამოკულებული თვთ კეთილ-მსახურთაგან და მოძღუართა ამისისა შეზადებისა და სრულებისათა“. ბოლოს სწერია: „ხოლო მე ერთ გვარიცა კურთხევა მიწაზეჲ იტრუსალიმს, გარნა ამის ეკლესიისა სოფია-წმინდისა და ანტიოქელთა ეკლესიისა ესთენ არს წესი წმინა მირონისა კურთხევისა და ესთენ ლოცვანიცა, და თქვენ ვინადგან ამის ეკლესიისა შედგომილნი ხართ, ამისთა წესითა იგი ღირს ბაძე და მიმგავებთაჲ ძალისაებრ“ (ხოგან ადგილი გამოშვებულია, სიანს დედანს ჰკლებია). ამის ზედ მოსდევს: „წესი და განგება მეფეთ-კურთხევისა ესრეთ არს“ და ზედვე „წესი და განგება ერისთავთა კურთხევისა“ და მერმე: „გ ა ნ გ ე ბ ა დ ა რ ბ ა ზ ო ბ ი ს ა“.

სა ნატიოთა და ბალიშითა. 3) შემოვიდეს ღიღისა სომხთათა მატროპოლიტი და დაჯდეს კათალიკოსსა ქუპმოთ ნატიოთა და ბალიშითა. 4) შემოვიდეს მთავარ-ეპისკოპოსსა და დაჯდეს მატროპოლიტსა ქუპმოთ ნატიოთა უბალიშოდ. 5) შემოვიდეს მაყუჭრელა და დაჯდეს მთავარ-ეპისკოპოსსა ქუპმოთ ნატიოთა უბალიშოდ. 6) შემოვიდეს ამბა ალაჟრდელა და დაჯდეს ჭყონდიდელსა ქუპმოთ ნატიოთა უბალიშოდ. 7) შემოვიდეს ქისიყელი და დაჯდეს ამბა ალავერდელს ქუპმოთ უნატოდ. 8) შემოვიდეს კუმურდოელი და დაჯდეს ქისიყელსა ქუპმოთა“.

მერე იმავ რიგით დასხდებიან უნატოდ:

9) ნინოწმინდელი არქიმანდრიტი, 10) იშხნელი, 11) ანჩელი არქიმანდრიტი, 12) მტკვარი 13) წურწყაბელი 14) წყაროსთაველი 15) ერუშნელი 16) მანგლელი 17) წინწყაროელი 18) რუსთველი, 19) წილკნელი, 20) კაწარელი, 21) ურბნელი 22) მრუელი, 23) სამთავნელი, 24) ნიქოზელი.

მერე მამათავარი:

25) ვალაშკერტელი, 26) ბოლნელი, 27) კარელი, 28) ხარჭაშნელი 29) ტფილელი, 30) წალკელი, 31) ბანელი, 32) ქერემელი, 33) დმანელი, 34) დადაბნელი, 35) გიშელი.

შემდეგ იგივე გუჯარი განაგრძობს:

«მოდგენ ყოველთა მონასტერთა მოძღუარნი და წინამძღუარნი და მათთ წესითა წინამოახსენდნენ *) ეფისკოპოსთა; სეფესა ჯ'ის (ჯუარის) მტკრთველსა ათაბაგსა და სპასალარსა შუა მართებს ჯდომამა.—ვინცა ესე ჩუპნ ღიღისა მეფეთ მეფისა არჩილის ბრძანებული და განაჩენი და ჩ'ნ გლახაკისა ქართლისა კათალიკოზისა მიჰქალისკან დამტკიცებული შეურაცხ ყოს და ამა განაჩენსა ურჩ ექმნას კათოლიკე ეკლესიისაგან განიკადოს და ურჩებისა პატივი მიეკადოს, ვითარცა ურჩსა და სჯულისა გარდამავალსა და რომელიცა პატივი აქუნდეს, იგიცა მოეძარცოსა.**)

აქვე მოვიყვანთ ფერემ მტკრის წერილიდან მირიანის კურთხევაზედ (ხელნაწერი XIII საუკ., ევლ. მუხ. № 24. ეს ნაწყვეტი გაგრძელდება ზემო დაბეჭდილისა; იხ. გვ. 37).

*) წინამოუხსენდნენ (წ. კ. ხელნაწ. № 352). არაბული ციფრები ჩემგან დასმულია და № 9-დან № 35-მდე შემოკლებულად დაბეჭდილია ერთი-და-იმევე ფრაზების განუმეორებობათს.

**) გუჯარი ს. კანტ., რომლიდანაც ეს გადმოვწერე, დაწერილია სეკლს ვალესილს ჭაღლდზე ხელურის XVI საუკ. ხელით; ხოლო წ. კ. წიგნთ-საცვის ხელთნაწერი № 252 დაწერილია ზეცურადვე XVII საუკ. ხელით, მაგრამ დედანი რომ ძალიან ძველი ჰქონია, ეს ადვილად მისახვედრია, რადგან აქა-იქ ხელნაწერში დაუწერელი ადგილებია დატოვებული, რასაკვრელია იმისგან, რომ დედანი სიძველით შებღალული ყოფილა.—მეფე არჩილი უნდა იყოს პარველი († 434 წ.) და არა მეორე, († 718 წ.), რადგან უკანასკნელის დროს მიქელ კზ'ი არა სჩანს, და არც დასაჯერებელია, რომ მე VII და VIII საუკუნეების არეგ-დარევის დროს ამისთანა კითხვებზე მოცულა შესაძლებელი ყოფილიყოს; არც დიდი „სომხთის მატროპოლიტი“ ყოფილა მე VIII საუკ.—მართალია მიქელ ქ.-ცხ-ით არჩილის ძის მირდატის დროს სცხოვრობდა. (იხ. შენიშვნ. № 95), მაგრამ შესაძლებელია ის გამოვწვეულ ყოფილიყოს არჩილის მეფობა-

«აქა დაგვშთა საძიებელი მრავალთაჲ. თუ ოდეს მიიღეს ქართველთა კურთხევაჲ მიპრონისაჲ. და ამისდა ცნობად მრავალთაჲ ვდროებდ აღწერად ბრძანებულსა ჩემდა შენ მიერ. მოსაქსენებელსა ამაჲ: და ესოდენ ვბოე საზოგადოდ ყოველთათჳს. ვითარმედ ქალკილონისა კრებასა ესმა რომელ სიძვრისათჳს ფასით ჰყიდდეს მიპრონსა. ამისთჳს ბრძანეს წა მამათა. რათა არა ხოლო ანტიოქიას. არამედ სხუათაცა ეკლესიათა შინა წმიდა იქნებოდეს მიპრონი: ხოლო თჳსაგან ქართველთაჲ. საგონებელ არს, (sic) ვითარმედ სიშორისათჳს გზისა. და რომელ ფრიად საშიშ არს უცხო თესლთა შორის კმელით ანტიოქიით ქარლს წაღებაჲ წისა მიპრონისაჲ: ამისთჳს თვთ აღგილსა დაწესებულარს მათდა კურთხევაჲ მიპრონისაჲ:—

(პართლ-წერა დატულია ღედნისა. შეად.ქ.-ცხ. I, 171).

და მერმე მეფობდა მირდატ ⁹⁶⁾
და მთავარ ებსეკსი იყო
გლონოქორ: და ესე მთავარ
ებსეკსი ერისთავადჳა იყო
ბარაზბოდ პოტიანისაგან

ქართლს: და ჰერეთს: ⁹⁷⁾
და მისა შემდგომად მეფობდა
დიდი ვახტანგ: გოლგასარი:
და მთავარ ებსეკსი იყო:
იოველ: ⁹⁸⁾ მაშინ წარიყვანეს

შიც. ევთიმე გრძელი სოსთენ სომეხს პასუხს უგებს წინაშე ბაგრატ მეფისა (979—1014) და იტყვის: „შეკურთვა ღმერთმან მაქაილ ქართლის კზნი... (და) კჳთა განტყინა იგი (მწვანეხელი პეტროზ)... ნეტარმან მიქაილ, და კრებულმან მისმან საღმრთოჲმან უკეთური იგი დაქოლეს“ („სამოთხე“. გვ. 619—620; 632; იხ. აგრეთვე ჩემი აღწერა წერა-კ. ხელნაწ. II, 31).

მაგრამ რადგან ათაბაგი არის მოხსენებული „დარბაზობაში“ და სხვადასხვა რამდენიმე არჩილ I დროჲს წინააღმდეგნი წეს-წყობილებანი, ამით საფუძველი გვეძლევა ვიფიქროთ, რომ „დარბაზობაში“, დროთა მიხედვით, სხვა-და-სხვა ცვლილება უნდა შემოედო.

⁹⁶⁾ ქ.-ცხ. I, 110 მირდატ, ძე არჩილ მეფისა (434—466 წ.).

⁹⁷⁾ შეადარე ქ.-ცხ. I, 111. ბარაზბოდ (ქ.-ცხ. ბარაზბოდ) მამა საგდუხტისა, ვახტანგ I-ს ღედნისა. გლონოქორ მთავარეპისკოპოს-ერისთავი ქ.-ცხ. არა სჩანს. „სამი-ქორონიკის“ გამომცემელი გადატრიალს სწერს, რომ ამ გვარ ეპისკოპოსნი, მმართველნი სასულაეროთა და საეროთაცა საქმეთა, იწოდებოდნენო ქორ-ეპისკოპოსად, ხოლო ვახუშტი ქორიკოზებადო. სამწუხაროდ ესრეთის მსხვილის დასკვნისათვის მწერილი საფუძველიც კი ვერ შეუღვამს. ევანგ აზრი დიდხანია გამოუთქვამს ბროსესს (*Hist. g. I, 267, n. 5*), მაგრამ შემდეგ მასვე საუკუოდ დაუღვია (*Collection d'hist. armeniens, 1874, t. I, 616—619*). საბასტულან ორბელიანი და ვახუშტი უარყოფენ ქორიკოზების მღვდელთაჲთაჲ. ჯერ-ჯერობით ამ კითხვას გადატრიალი პასუხი არა აქვს.

⁹⁸⁾ ეს იოველ არა სჩანს ქ.-ცხოვრებაში, რომელშიც მოხსენებულია, რომ მოიყვანესა საბერძნეთით „მღვდელი ჰეშმარიტი სახელით მიქაელ... რამეთუ მოზიდან ეპისკოპოსი გადაცვალებულ იყო“. აქედამ საგულის-ხმოა, რომ მოზადანს შემდეგ ზღვევ მიქელ იქნა მთავარ-ეპისკოპოსად.—შესათანხმებულად ორივე მემკვიდრეთა ცნობათა ისევ ქ.-ცხ. უნდა მივმართოთ: „ესე (მოზიდან) იყო სპარსი, აჩვენებდა იგი მართლ-მადიდებლობასა, ხოლო იყო ვინმე მოგვი უსჯულო, შემწვლი წესთა... ფარულად სწერდა წიგნებსა ყოვლისა სატოტოებისასა“. აქედან ნესტორიანობა კი არ სჩანს მოზიდანისი, არა-

ვახტანგ სპარსთა: და შემ
დგომად რაოდენისამე ჟამისა
მოიქცა: და მთავარების
კოპოსი ⁹⁹⁾ იყო მიქაელ: ¹⁰⁰⁾

და მან მიაბთხა ფერგი
პირსა მეფისასა: ვახტანგს.:
მეფემან წარავლინა მო
ციქულნი საბერძნეთა და

მედ უფრო მოგვობა, ე. ი. ცეცხლთ-მსახურება. შეიძლება ეს მაცთური განგებ იყო დაყენებული სპარსთაგან საიდუმლო შემწოდ მოგვთა მთავრის ბიჭქარისა, როგორც სპარსთაგან იქნა დადგენილი ეპისკოპოსი გლონოქორ (შენიშ. 97). რადგან იმ დროს სპარსეთში გავრცელებული იყო მანიქეველთა მწვალებლობა, ამისთვის შესაძლებელია მოზიდან ყოფილიყოს მანიქეველობის მოძღვარი და მოციქული. უნდა ვიფიქროთ, რომ როდესაც მოკვდა მოზიდან, მაშინ ცხადად აღმოჩნდა მაცდურობა მისი; ეკლესია იყო განსაცდელში; დასამზოვლად ბიჭქარისა და მოზიდანის მაცთურებათა საგანგებოდ დაიბარეს მეცნიერი მიქელ, ხოლო მის მოსლვამდე შეიძლება დროებით დაეყენებინათ იოველ.

⁹⁹⁾ ცხოვრება ვახტანგ-მეფისა დაწერილებით არის მოთხრობილი ქ.-ცხ. I, 108—149, და იწყება ესრე: „ამბავი ვახტანგ გურგასლის შშობელთა და შემდგომად თვთ მისი“. თვთ ვახტანგის ცხოვრება დაყოფილია თორმეტ თავად და იმდენად განირჩევა დანარჩენ მატანიან სჯად ენით და მოთხრობის ხასიათით, რომ ეს ნაწილი უნდა ცალკე საკითხავ გასართობ წიგნათ უნდა ყოფილიყოს შეთხზული და შემდეგ შეტანილი მატთანში. რამდენიმე ცნობებით ამ მეფეზე, ბერძნების ისტორიაში შენახული, ეთანხმება ქ.-ცხ. მოთხრობას. — „წა რაუდენის ცხოვრებაში დაწერილებით მოთხრობილია ვახტანგ მეფისა და სპარსთა ბრძოლა, მაგრამ მე-მატიანე მაინც „ქართლის ცხოვრებაზე“ მიგვითითებს, როგორც უფრო სრულ წყაროზე: „...და იხილნეს ურთიერთას ორთავე მეფეთა და დიდნი პურობანი გარდაიხადნეს, რომელსა იგი გვაუწყებენ ცხოვრებანი ქართველთანი“ (შოთაშ. № 170, გვ. 155). ჩვენის ქრონიკის ტექსტი, როგორც შედარებილად აღმოჩნდება, უფრო ახლოა იმ ცნობებთან ვახტანგ მეფეზე, რომელნიც შეტანილი არიან წა ნინოს ცხოვრებაში. იძულებით წარყვანა ვახტანგისა სპარსეთს სიყრმის დროს ძნელად დასაჯერებელია; ეს ამბავი მემატიანეთაგან მოთხრობილი: უნდა იყოს იმ მიზნით, რომ არ დამდაბლდეს სახელი მეფისა, თვის ნებით აღმწვდრებულისა შესაწევნელად ურჯულთა სპარსთა, მით უმეტეს, რომ ვახტანგის შემწეობით სპარსნი მართლა განძლიერდნენ და დიდი განსაცდელი მიაყენეს ბერძნებს და ქართველებსაც.

¹⁰⁰⁾ ქ.-ცხ.-ბით (I, 144) საქციელი მიქელისა იყო შედეგი მოციქულების წარვლინებისა დაწესებისაჲს კათალიკოზობისა, რომლის შემდეგ უნდა დამცირებულიყო მთავარ-ეპისკოპოსთა უფლება. ჩვენ მაინც არა ვხედავთ აქ დიდს სხვაობას ორივე წყაროებისას, რადგან ჩვენი ქრონიკა გადაჭრით არ ამბობს, რომ მოციქულების გაგზავნა შედეგი ყოფილიყოს მიქელის საქციელისა. შესაძლებელია და მისაღებიც, რომ მოციქულები წინეთაც გაგზავნიდნენ მეფეს, ხოლო ამ შემთხვევის გამო მეორედაც წარველინოს მოციქულები — და ეთხოვოს გასამართლიანება მიქელისა და დაუყოვნებლივ გამოგზავნა თხოვრის კათალიკოზისა. პლ. იოსელიანი მოგვითხრობს (კრებ. გვ. 130), რომ სამუილმა (?) კრებით დაამხო მიქელ და წარუგზავნა კოსტანტინეპოლელ პატრიარქსა სრულ-ყოფად სასჯელისა; ხოლო პატრიარქმა ეპისკოპოსებითურთ წარსცეს იგი მონასტერსა მღვდარეთასა („въ обитель неусыпающих“ — *Acepetes*), რომელიც იმ დროებში დაფუძნდა პონტოს ზღვს პირზე აბბა აალექსანდრეს მიერ; ეს იყო 472 წ. — ამ 1892 წ. მოსკოვში დაისტამბა წიგნი: „Иерархія всероссійской церкви Н. Д.“, რომელშიც იხილება რამდენიმე ცნობები ჩვენის ეკლესიის იერარქიაზე. სხვათა შორის 186 გვერდზე ნააშკარაა: „458 წლის ახლო დროებში კოსტანტინოპოლის პატრიარქმა ანატოლიმ, იმპერატორის ლეონ დიდის ნება-ყოფლობით და ვახტანგ მეფის თხოვნით, მცხეთაში

ითხოვა მეფისაგან და ჰა
ტრეპისაგან კათალიკოზნი ¹⁰⁰⁾

მან მოსცა პეტრს კათა
ლიკოზნი: და თანა ჰყვანდა
მას სამოველ მოწაზონი წ^ა და
ღირსი და აღაშენა
ქუემაჲ ეკლესიაჲ ვახტანგ
მეფემან. და დასუა პეტრს

კათალიკოზნი: და ესე იყო
ქართლის მოქცევიდან
:რო: წიფლსა: ¹⁰¹⁾ მეფენი გარდა
ცვალებულ იყვნეს ათნი ¹⁰²⁾
და მთავარ ებისჳჳსნი ათ
ცამეტნი ¹⁰³⁾ ხოლო პირველი კათა
ლიკოზი იყო პეტრს: ¹⁰⁴⁾

მაზედ სინოდ. კანტ. გუჯარი № 286 მოგვითხრობს:

«ხოლო შემდგომად ეამთა რაოდენთამე იქმნა დიდი იგი და ყოველთა
მეფეთა უმეტეს სახელ-განთქმული ვახტანგ გორგასალი. ამან, აღმატებულმან
ყოველთა მეფეთა ზედა, აღაშენა ცათა მობაძავე დიდი ისე საყდარი კათო-
ლრკე ეკლესიაჲ და დაადგინა კათალიკოზი მთავრად ყოველისა ქრისტიანობი-
სა და მთავრად აუღლა ყოველთა ეპისკოპოსთა და ჰგეის დასასრულამდე
ეამთა».

დააყენაო დამოუკიდებელი მთავარ-ეპისკოპოსი ნეტარი პეტრე, კათალიკოზობის ხარისხით,
რომელიცა 488 წ. ახლო ხანებში იცნო (ამ ხარისხით) ანტრიოქელ პატრიარქმან პალლადიმ,
მცხეთელ კათალიკოზნი 542 წლამდე დამიტკიცებოდენ ინტრიოქელ პატრიარქთაგან, ხოლო შე-
მდეგ ამისა ივერიის ეკლესია ცნობილ იქმნა „ავტოკეფალურად“ ანუ დამოუკიდებლად მეფის
იუსტიტიანეს ქარტით და პატრიარქის მინაჲს ნება-დართვით და ყველა აღმოსავლეთის პატრი-
არქთა თანხმობით. განაჩენი ესე დამტკიცა მეექვსე მსოფლიო კრებაშაო.—545 წლამდე
მცხეთელ კათალიკოზნი იყვნენ ტომით ბერძენნიო“, ხოლო შემდეგ ქართველნიო.

¹⁰¹⁾ ჩვენის ანგარიშით $(325+170)=495$ წ.; ვახუშტით $(317+170)=487$ წ. პლ.
იოსელიანით ეს მოხდა 472 წ.; ხოლო დავით რექტორის სიით 473 წ. პეტრე + 500 წ.
პლატ. იოსელიანით, ხოლო დავით რექტორის სიით—499 წ.

¹⁰²⁾ ა) მირიან, ბ) ბაქარ, გ) მირდატ, დ) თრდატ, ე) ვარაზ-ბაქარ, ვ) ბაქარ, ზ) ფარსმან, ც) მირდატ, თ) არჩილ, ი) მირდატ. აქედამაც საგონებელია, რომ თარდატ და ქ.-ცხ.
თრდატ (ტირდატ) ერთი და იგივე პირი უნდა იყოს (შენიშ. № 84). საყურადღებოა, რომ
რევი, ძე მირიანისა, მეფედ მოხსენებულია შიომღ., გვ. 361: „და ზოგვდა ძე მისი რევი, სიძე
თრდატ სომეხთა მეფისა, რო მლისა და მ იეცა (მირიანს) მეფობა სიციოცხლესა-
ვე მისსა“. შეიძლება ჩვენს ქრონიკას მირდატის მაგიერ (რომელიც არ არის მოხსენებუ-
ლი) რევი ჰყავდეს სახეში.

¹⁰³⁾ ა) იოანე, ბ) იაკობ, გ) იოზ, დ) ელია, ე) ზემეონ, ვ) იონა, ზ) იოანეწ, ც) გრიგოლ, თ) ბასილი, ი) მოზიდან, ია) გლონოქორ, იბ) იოველ, იგ) მიქაელ.—შეად. ქ.-ცხ.
I, 145—146.

¹⁰⁴⁾ პეტროს Хронол. М. Айриванскаго, стр. 317; პ. იოსელიანით 472—500 წ.
ხოლო დავით რექტ. სიით 473—499 წ.

ამაზე საეკლესიო მუხ. ხელნაწ. მოგვითხრობს:

«ხოლო შემდგომად მირიანისა მეათე მეფე იქმნა ვახტანგ გორგასალი; და ვიღრელა ყრმა იყო, იძულებით სპარსეთად წარვიდა და ქრისტეს სარწმუნოებაჲ კეთილად დიციცა, და შემდგომად რაოდენისამე ჟამისა მოიქცა და მაშინ ჟამსა მას იყო მიქელ მთავარ-ეპისკოპოსად და დააჯერეს, ვითარმედ ვახტანგ ქრისტიანობა დაუტევია. ხოლო მან ირწმუნა, და მირავიდოდა რა ვახტანგ მოკითხვად მისა, ფერკი შეჰხარა და კბილნი შელეწნა. ხოლო მეფემან ვახტანგ სიმშვიდით ღთისათჳს დაითმინა იგი და არა რაჲ ბოროტი შეამთხვა. გარნა გაგზავნა მოციქულნი საბერძნეთს და ითხოვა მეფისაგან და პატრიარქისა კათალიკოზი და მათ წარმოავლინეს ჰეტრე კათალიკოზად. ხოლო ვახტანგ აღაშენა ქუტაისი ესე დიდი ეკლესია და დასუა მას შინა პირველად კათალიკოზად პეტრე ღირსი და მდაბალი და დაამდაბლა პატივი სამთავროსა.

ამან ვახტანგ აღაშენა ტფილისი, და მცხეთა ქალაქი მუნ მისცავა. ამანვე დაიმორჩილნა ოგნისი და ყივჩაყნი და შექმნა კარნი ოვსეთისანი და აღაშენა მას ზედა გოდოლი და დააყენა მას ზედა მცველნი მახლობელნი მის ადგილისანი და უწოდა მას კარად ღარიადიასა, და აწ თვნიერ ბრძანებისა მეფისა ვერ კელეწიფების გამოსვლად ოვსთა და ყივჩაყთა. ამანვე ვახტანგ სძლო სპარსთა და დაიმორჩილნა, რამეთუ იყო საზარელ და გოლიათ და განთქმულ ყოველსა ქუტაყანასა. რამეთუ იყო სიგრძე მისი თორმეტი მტკაველი და აწცა საცნაურად არს იგი სამოსაცისა და ზეურისა მისგან. ხოლო იყო ფრიად შემკულ ღვთის მსახურებითა დიდი ვახტანგ.

ხოლო მოიკლა იგი სპარსთა ბრძოლასა შინა მონა-ყოფილისაგან მისისა, რამეთუ იცოდა განახევი ჯაჭვსაჲ ღლიასა ქუტაშე; და აღიპყრა რა კრძალი თჳსი, რათა სცეს კაცსა სპარსთაგანსა, მონამან მან ბოროტმან ჰკრა ისარი ღლიასა ქუტაშე და მით მოიკლა და ქრისტესთჳს იწამა ქრისტეს მოყუარე იგი მეფე და არს საფლავი მისი წინამე სუტისაჲ ცხოველისა. — ხოლო შემდგომად მისა მოიწიენეს სპარსთაგან ქართველთა ზედა დიდნი ჭირნი...

№ 160, გვ. 341—344; № 170, გვ. 363. (შოთა-მღვ. ხელნაწ.)

ქ.ქსა: 456; დასაბამითგან: ხელთ: ვახტანგ გორგასალი მიიტყვალა
(აღუხატოა მეფეთ ქრონიკილამ).

«ქართლის მოქცევის» ჩვენებით ვახტანგ კოცხალი იყო 170 წ. წ. შემდგომად ქართლის მოქცევისა, როდესაც მან დააარსა კათალიკოზობა, ე. ი. 325+170=195 წ. მატანებისაგან სჩანს, რომ ვახტანგს ამას შემდეგ დიდი ხანი არ უცხოვრია. ვახუშტი გვიჩვენებს 499 წ. არეული ჩვენება უნდა წარმომდგარ იყოს ან იმისგან, რომ «ქრონიკონი» დაწერილა მე XIII მოქცევაში, დასაბამიდან 6539 წ., რომლისაგან გამოვირიცხათ რა 5508 წ. და კიდევ ერთს სრულს მოქცევას, ე. ი. 532 წ. (რადგან სიკვდილი ვახტანგისა წარსულს მო-

ქვეყანა (ეკუთნის), დაგერჩება 499 წ.;—ან-არა-და შესაძლებელია გადამწერს არეოდეს ანგარიში
ახის წლით, და მაშინ გამოგვიყვანა $403+100=503$ წ. ⁹⁵). იხ. *Hist. g. I, p. 160, 176; 193.*

და ამისა შემდგომად მეფობდა
დაჩი უქარმელი: ¹⁰⁵) და კათა
ლაგოზი იყო სამოველ. ¹⁰⁶) და
მისა-ზე ტფილისის კაცნი დას
ხდებოდეს და (მათ) წმიდა ივლიესი
ამ აღაშენეს ¹⁰⁷) და კათალი
კოზი იყო პეტრე ¹⁰⁸)
და ამისა შემდგომად მეფობ

და ბაკურ ძე დაჩისი: და
კათალიკოზი იყო სამოველ ¹⁰⁹)
და მისა შემდგომად მეფობდა
ფარსმან და კათალიკოზი
იყო: თავფაჩაგ: ¹¹⁰) და მისა
ზევე ჩიმაგა: ვ: ¹¹¹) და მისა-ზევე
სპარსთა მეფობაა მცხე
თად მოვიდა და შეაშოო

¹⁰⁵) დაჩი უქარმელი. I, 146. დაჩი ვახუშტით 499—514 წ.

¹⁰⁶) სამეფელ Хроног. М. Айриванскаго, დავით რეკ. სიით დაჯდა 499 წ., ხოლო
შემდეგი კათალიკოზი თავფეჩაგ დაჯდა 541 წ. პ. იოსელიანით სამოველ ქმართიდა 500—
526 წ.

⁹⁵) ჩვენი ფიქრები ამ წელთ-აღრიცხვის ასახსნელად შემდეგს ციფრებში გამოიხატება:
ა) $6539-5601=938$; აქედან რომ გამოვრიცხოთ XII მოქცევა, ე. ი. 780 წ., დავარჩება 155,
ე. ი. ნაწევრები კრწკი. ბ) $6539-5508$ (ბერძული ანგარიში)=1031; $1031-780=251$;
 $251+24$ XI მოქცევა)=199 წ. გ) $780-155=625$; $625-248=377$; $377+155=532$
(სრული მოქცევა); დ) $155+780=935$; $935-532=403$; $403+96$ (ამ რიცხვით სხვაობს
ჩვენი თელა ბერძულისაგან)=199 წ. ე) $6539-(532+5508)=199$ წ.; ვ) $(155+248)=$
 403 ; $403+96=199$ წ.—ჩვენს ანგარიშებში ეჭვი შემოაქვს მხოლოდ იმ გარემოებას, რომ
ქრონიკაში ხმარებულია ქართული ანგარიში (დასაბამითგან 5604 წ.) და არა ბერძული
(5508 წ.) თუმცა ესეც რამდენადმე აიხსნება მით, რომ ქრონიკა გადაწერილია მე-XIII
მოქცევის დენდიდამ (როდესაც ქართული ანგარიში იხმარებოდა) მე-XIV მოქცევაში, როდესაც
შემოღებული იყო ბერძული ანგარიში.

¹⁰⁷) ამაზე ქ.-ცხ. (გვ. 150) არას ამბობს.

¹⁰⁸) ძველი სათქმელია, ეს იგივე პეტრეა, თუ სხვა. ამ პეტრეს შემდეგ ისევ სამოელია
მოხსენებული. ნუ თუ ეს გარემოება მომასწავებელია ამ პირთა შორის ამოხეობისა? სხვა არც
ერთს წყაროებში არ არიან მოხსენებულნი ორ-ორი სამეფო-პეტრეები ზედი-ზედ, ერთი მეფე-
რეს შემდეგ. მიქელის განდევნის შემდეგ სამოელ იქმნა მთავარეპისკოპოსად, ხოლო პეტრე—
კათალიკოზად, და შესაძლებელია მთავარეპისკოპოსობას წინანდელი უფლება უბრძოლველად
არ დაეთმოთ კათალიკოზისათვის.

¹⁰⁹) იხ. შენიშ. № 95. ქ.-ცხ. I, 150. ბაკურ ვახუშტით 514—528 წ.

¹¹⁰) მეხითარ არეიანელისა „ტავეჯან“; დავით რეკტორის სიით თავფეჩაგ დაჯდა 541
წ. (541—542 წ.), ხოლო პ. იოსელიანით 526—545 წ. მეფე ფარსმან ვახუშტით 528—
542 წ.

¹¹¹) სიტყვა „მისა-ზევე“ აღნიშნავს მისს (ფარსმანის) მეფობაზევე. ასო ვ: აღნიშნავს,
რომ ჩიმაგა არის მეექვსე კათალიკოზი ჩვენის ქრონიკისა, ხოლო ქ.-ცხ. მეოთხე (I, 150).
დავით რეკ. სიით „ჩიგირმან“ დაჯდა 542 წ. და მოკვდა 555 წ. პ. იოსელიანით „ჩი-
გირმან“ 545—550 წ. მეხითარ აირეიანელით „ჩიმაკ“.

თა: ქართლი და ქალაქნი
და წარვიდა: ¹¹²⁾).

და მისა შემდგომად მეფობდა
ფარსმან: სხვა: ¹¹³⁾ და კათალიკ
ოზი იყო დასაბია: ¹¹⁴⁾ მკვდრი
მცხეთელი: და აქამთგან

ორთა სახლთა აღიდეს
კათალიკოზობამ მცხეთელ
თა მკვდრთა: ¹¹⁵⁾ და მისვე მე
ფისა ზს: კათალიკოზი იყო
ველაღმ: ¹¹⁶⁾

¹¹²⁾ ვახუშტი 536 წ. სპარსეთში მეფობდა ხოსრო ნუშირვან დიდი 531—579 წ. და საბერძნეთში იუსტინიანე დიდი 527—565 წ. ქ.-ცხ. I, 150. ვახუშტი ბაქრ. გვ. 103.

¹¹³⁾ ვახუშტი 542—557. გამეფება ამ ფარსმანისა ქ.-ცხ. I, 159; ეს მოხდა 200 წ. შემდეგ მირიანის სიკვდილისა (200+342=542 წ.).—შიომღ. № 170, გვ. 66: „ორასით. დენ წელნი გარდასულიყვენ მოკცევით მათიფგან“ (ქართულთა) ასაურელ მამათა ზემო. სლვამდი.

¹¹⁴⁾ დასაბია უნდა იყოს საბა ქ.-ცხ. I, 151. მეხითარ აირიენელით „აბბას“ „მკვდრი მცხეთელი“ და არა ბერძენი, როგორც აქამდინ იყო: „აქედგან არღარა მოიყვანდიან კათალიკოსსა საბერძნეთით, არამედ ქართველნი დასხდებოდეს, წარჩინებულთა ნათესავნი“. ქ.-ცხ. საყურადღებო ფარსმანით ეს უფლება მოანიჭა ჩვენს ეკლესიას მეფე იუსტინიანემ (I, 151). საბა 555—560 წ. დავით რეკტ. სიით, და 550—545 წ. (?) პ. იოსელიანით. იუსტინიანესგან ქართველთაგან კათალიკოზის აღრჩევის ნება-რთვა მოხდა 549 წ., საბას დროს (*Hist. G. I, 202, n. 6*). საბას შემწეობა აღმოუჩენია იუსტინიანე მეფისთვის ტასკუნთა წინააღმდეგ (აბბაზთა მოსახლერენი?): „იუსტინიანოს მეფე ბერძენთა ჰბრძოდა კერძოთა თესქთისათა საზღვარსა ავაზიგოასსა; ნათესავსა ტასკუნთასა, რამეთუ ექმნა მათ განდგომილება. მაშინ მოუძღვნა ნიჭი დიდი იუსტინიანოს ფარსმან ქართველთა მეფესა და ევედრა, რათა შეეწიოს მხედრობასა მისსა ყოვლითა ძალითა თესითა და ბრძოლა უყოს ტასკუნთა. ისმინა უკუტ ფარსმან ევდრება ბერძენთა მეფისა და დაუტევა ევაგრ მცველ სამეფოუსა თესისა... და დაიმორჩილა ნათესავი იგი ტასკუნთა და მთავარნი მათნი ყოველნი შეპყრობილნი წარავლინნა წინაშე იუსტინიანესა“. აქ მოხსენებული ევაგრე „მხნე და გამარჯვებული სპასპეტი“ იქმნა მოწაფედ წა შიოსი (ეკლ. მუხ. № 170, გ. 78 497—488 იხ. ისტორია ბაქრად გ. 182.—546 წ. აღმქსანდრიელთ დააწესეს ხუთასეული ინდიკტიონი, რომელიც ქართველთა მივიღეთ. *АСОФИКЪ, стр. 333*.

¹¹⁵⁾ ნუ თუ პეტრე და სამოელ კათალიკოზების შთამომავალთა? (იხ. ზენიშ. № 95). იმ დროინდელ წესის მიხედვით და სომეხთა კათალიკოზების მიხედვით შესაძლებელია ზოგი ჩვენი კათალიკოზებიც ცოლოსანნი ყოფილ-იყვნენ.

¹¹⁶⁾ ევლაღმ ანუ ევლაიოს ქ.-ცხ-ით და ასურელ მამათა ცხოვრებით (№ 170, 66—69. 496—497). მეხითარ აირიენელით „ელტა“. თუმცა ჩვენის ქრონიკის მე-X საუკ. ბერატში სწერია ევთათს, მაგრამ ჩვენ მაინც დავსვით ევლაღმ, რადგან ასონი „ლ“ და „თ“ იმ ბერატში ძალიან ჰგვანან ერთი მეორეს. „ევლაიოს“ უნდა წარმომდგარიყოს „ევლაღმ“-საგან ბერძნულის დაბოლოებების „იოსის“ მიმატებით (იხ. „აღლადგინე“ მ. ჯ. გვ. 64).

ევლაღმ დ. რეკტ. 560—572 წ. და პ. იოსელიანით 545 (თუ 555)—565 წ.

ევლაიოსამდე ქ.-ცხ-ით (I, 159) გადაცელილან ექვსნი კათალიკოზნი, ხოლო მარიამ დედოფლის ქ.-ცხ-ით კათალიკოზნი გარდაიცვალნენ (ვახუშტისთვისგან) რევანი უკანასკნელის თანხმობა ჩვენს ქრონიკასთან საყურადღებოა.

ხოლო აფხაზთათჳს. ევაზგი მკიჳანესი. სამალმისოსა მოთხოზაბასა
შინა თჳსსა აღჳარს ოცდამოჳრმსა თჳსა შინა და იბჳჳს მსრმთ*):— :

მათეჲ ეამთა შინა ისტჳნიანეს (sic) მეფობისათა აფხაზნიცა შეიცვალნეს
უმჯობესად. და ქრისტიანობისა შეიწყნარეს ქადაგებაჲ: რამეთუ პალატსა შინა
იუსტინიანე მეფისასა. იყო ვინმე საჭურისი. აფხაზი ნათესავით. და ეფჳრატა
სახელის დებით. რომელი წარივლინა მეფისა მიერ ქადაგებად მათდა და აღ-
თქუმად: ვითარმედ ამიერითგან. არცა ერთილა ვინ ნათესავისა მათისავანი გან-
კუჳბულ იქმნეს მამაკაცობისაგან. რკინისა მიერ იძულებითა ბუნებისათა: რა-
მეთუ მრავალნი იყვნეს მათგანნი. მსახურ სამეფუფოჳსა საწოლისა. რომელთაჲ
საჭურის იცის წოდებაჲ ჩუჳსულებამან: ვინაჲცა იუსტინიანე ტაძარი წმიდისა
ლუთისმშობლისაჲ აღაშენა აფხაზეთსა შინა. და მღღელნი დაადგინა მას ში-
ნა. რათა უგანცხადებულესად ასწავებდენ შჯულსა ქრისტიანობისასა:— :

ესე მკირდნი სიტყუანი ვითარცა თესლის მკრებელმან. მიმოგანთესულნი
წმიდათა წერილთაგან ერთად შემოეკრიბენ. ჯერჩინებითა შენითა კაცო
ლუთისაო: რომელმან ეგე უწყი ვითარ მრავალნი მრავალგზის ამთ პირთა-
თჳს გუჳითვიდეს: და დაჰპრკალდებოდეს ჩუჳნთჳს უმეცრებით: ვითარცა
თვთ განდგომილთა საყდრისაგან დიდისა პეტრე მოციქულთა თავისა:.. რო-
მელნი კულად გულსავსე ყვნა და აღაშენნა ესე ვითართა თხრობათა პოენი-
თა. ზოგად საფარველმან და თავსაკიდურმან ყოველთა აღშენებისა და დაშენები-
სამან ქრისტეჲმან: რომლისა მიერ არსმცა და ჰგიეს მარადის. საფარველსა ზე-
და მართლ-მადიდებლობისა მისისასა. ვიდრე მოაქამდე უცვალებელად და-
ცეული ნათესავი ჩუჳნი: რომელთა წილ კეთილ ხუდეს რჩეულთა შორის.
საწამებელად მართლ-მადიდებლობასა შინაგანთქმულებისა. წმიდანი ტაძარნი
წმიდათა შინა აღვილთა: ადგაღი თსემისაჲ. და ქუზა ბეთლემისაჲ: ქუზბითურთ
საბაწმადისაჲ. და თორწათ სჳმონ წმადისაჲ:.. იყვნედ ესენი მათდა კიბე და
წინდ. საუკუნოჲსა ზეცისა სავანეთა მკვდრობისა. მეოხებითა ყოვლად წმიდი-
სა ღთის მშობლისაჲთა. და ლოცვითა და ვედრებითა უცხოთ შემწყნარებე-
ლისა მაგის. და მსგავსად ღუთისა უძლოურებათა ჩუჳნთა მტკრთველისა. წმიდი-
სა სჳმონ საკვირველო-მოქმედისა. და ღირსისა დედისა მისისა მართაჲსითა: რო-
მელთა ოხაჲ და ფარეჲა შენ და ყოველთა რომელნი ჰმსახურებენ და უმსახურებია
წმიდისა მაგის ეკლესიისადა. და სიტყვთ გინა საქმით მოღუჳწე ექმნეს მოგუ-
ბასა ამას წმადისა (აღ)გ(იდი)სასა*):.. ხოლო მე ლოცვითა თქუჳნითა მოტევე-
ბაჲ და ესნაჲ პატივისაგან ურიცხუთა ბრალთა ჩემთაჲსა:.. დიდებაჲ და პატივი.

*) შეადარე *Dubois, Voyage autour de Caucase, I 229—230. ქ.ტბ. I, 159.*

**) აქ მოხსენებული წა ადგილები ქართველთაგან მოპოვნით და აღშენებულ უნდა ყო-
ფილიყვნენ მე-V—VII საუკ. და შეიძლება უმეტეს აღშენებულებიყვნენ შემდეგს საუკუნოებში.
ს. გ. ი. მ. ნ. წ. მ. დ. ის. თ. ო. რ. ნ. შ. ი. (ზოო-მღ. № 170, გვ. 67) დამკვდრებულ იყვნენ ქართველნი,

თაყუნისცემა და მადლი: დასაბამსა და სრულ მყოფელსა ყოვლისა კეთილისასა. მამსა და ძესა და წა სულსა. დაუსრულებელთა. საუკუნეთა უკუნა:— (წერილი ეფრემის; გაგრძელება მე 37 გვერდისა).

«სრულ იქმნა ესეცა ქართველთა ოდეს მოქცევისა მოსაქსენებელი თვთლირისისა ეფრემის ნუსხისაგან»:—(ეს წარწერა ამ საკითხავს ზედვე მოსდევს ზელ-ნაწერს მე-XII—XIII საუკუნისას. იხ. საეკლ. მუხ. № 24).

მავინ: მოვიდა: ნებარი იოვანე
ზა ზადენელი: შუვა
მდინარით ასურეთისაით.

იგი და ათორმეტნი მოწა
ფენი მისთანა მოვიდეს¹¹⁷)

ქეს აქეთ 539 წ. «კრება ღვინს იყო ქრისტესით: ფლთა:». ქეს აქეთ 542 წ. «მეორე (კრება) ღვინსავე ქრისტესით: ფმბ: განიყვნეს ქირთველთაგან სომეხნი სარწმუნოებითა და იქმნა ცილობა მათ შორისა».

ეს ორივე ცნობები წარწერადაა წ. კ. სანკაგალოების ხელ-ნაწერის № 184 არძიაზე; ცნობები კეოთისის ისტარაგოსის კახეშტის. —აღდგან ეს ცნობები ძველად

და შესაძლებელია იქილამ მოსრულნი წმიდა მამანი ასურელნი, თუ არ ყველა, რამდენიმე მაინც ქართველნი ყოფილიყვნენ, ან ქართულის ენისა მცოდნენი (№ 170, გვ. 67). — პიქვირის ტაძარზე იხ. ბაქრაძეს ისტორია, გვ. 181. — იქვე პროკოპის თქმულება აბზაზეთზე გვ. 180—181.

¹¹⁷) მსხვილ ასოებით დაბეჭდილი წითელ მელნით არის დედანში დაწერილი. შიომღვიმის ზელნაწ. № 170 გვ. 66: «ათორმეტთა ძმთა სახელები (რომელნი შთაუღვა წა იონე ზედაზნელს ქარტასა ზელა დაწერილი ანგელოზმან)... 1) შიო (მღვიმელი), 2) დავით (გარეჯელი), 3) იოსებ (ალავერდელი), 4) ანტონი (მარტყოფელი), 5) თეოდოსიოს, 6) თათა (მამებელი?) 7) პიროს (ბრეთელი), 8) ელია (დიკაონი), 9) პიმენ, 10) ნათან, 11) აბიბოს (ნეკრესელი), 12) იოანე» (ხოლო მეცამეტე თვთ ზედაზნელი). მეორე ადგილას ამით გარდა ჩამოთვლილია (გვ. 23): სტეფანე ჭისიყელი, ზენონ იყალთოელი, ისე წილენელი, თათა სტეფან-წმინდელი (თუ მამებელი? დავით რეკტ. სიით «თადე»), ისიოდორე სამთაწენელი, მიქაილ ულუმბელი. სიანს აქ უმეტესია ჩამოთვლილი. არსენ კათალიკოზი გვონებ ამას გვიხსნის, როდესაც იტყვის: «წა სა მამას იოანეს თორმეტნი მოწაფენი შუამდინარით მოყუნეს და სხვანი აქა (საქართველოში) დემოწაფნეს» (№ 170, გვ. 23). დ. ბაქრაძეს ისტორიაში სრულად და სწორედ არ არის ჩამოთვლილი (გვ. 182). ვახუშტი გვ. 104.

წა იოანე ზედაზნელის მოწაფითურთ წარმოსლვა და დამკვდრება საქართველოში მოხდა 541—557 წლებში, როდესაც საქართველოში მჭიდვარებდენ სომხების მონაფიხტირი. ეკლესია ქართველთა საშუის მდგომარეობაში იყო და ამ გარემოებამ, ჩემის ფიქრით, გამოიწვია ასურელთ მამათა თავგანწირვა და წამოსლვა დასაცველად ჩვენის სჯულისა მწველებელთაგან. ჰერეთში არც ერთი ასურელთაგანი არ დემკვდრა; ამ გარემოებაში ჩვენ საფუძველს ეპოულობთ დავასკვნათ, რომ მოსლვა წმიდათა მამათა მოხდა 550—557 წლებ შუა, შემდეგ ჰერეთის კათალიკოზის (აბზის?) განდგომისა და პირველის ღვინის კრებისა 549 წ.

ქათმებსა სომეხთა და ქართულ წყაროებს, ამისგანა ჩვენ ვიფიქრობთ, რომ აქც იგივე ათ-წლოვანი შეცდომა უნდა იყოს, რომელიც წარმოსდგა 1189, 1201, 1237 წწ. ქვეშე ნაჩვენებ გარეგნობათაგან, და შემოსესებული ქართლიანობა უნდა გვიჩვენებდეს (539+10)=549 წ. და (542+10)=552 წ. შესაძლებელია კიდეც იმით, რომ ვახუშტი ამ ცნობას აფუძნებდეს აწინ კათალიკოსის ცნობაზე, რომელიც მეორე დეიზის კრებას გვიჩვენებს მეათათმეტე წელს იუსტინიანე მეფისას (527+14), ე. ი. 551 წ. და მეორე წელს სკასრო მეფისას.

და მისა შემდგომად მეფობდა
ბაკურ¹¹⁸⁾ და კათალიკოზი იყო
მაკარი:¹¹⁹⁾ და მისა ზევე ვარ

სქენ პიტიახში იყო: და
შუმანი იწამა ცურტავს¹²⁰⁾.
და მისა შემდგომად კათალი

¹¹⁸⁾ 557—570 წ.

¹¹⁹⁾ მაკარი ვახუშტ. 105; ქ.-ცხ. გ. 160—161, შიო-მღ. № 170, გვ. 79., დავით რექტ. სიით მაკარი სცხოვრობდა 572—581 წლ. ხოლო პლატ. იოსელიანით 565—580. არცერთი ის ცნობები არ ეთანხმება ქ.-ცხ., რომელიც მოწმობს, რომ მაკარი მოკვდაო ბაკურის დროს.—მეზიოთარ აირივანელში მაკარი იყო შემდეგ „შეჩვენებულის“ კიურონისა (სიომონ პეტრე?). საყურადღებოა, რომ მაკარი კუჩი სჩანს შიოს ცხოვრებაში ცოცხლად: „მიანიბა ეუკუ (მეფემან ფარსმან შიოს მონასტერს) ოთხნი რჩეულნი სამეფოთა დაბათაგანი, დაწერა კელითა თესითა თავისუფლება მათი და მისცა ევგარის ოც-და-ათი ლიტრა ოქრო ეკლესიათა მათათეს საჰმრად, ბარძიმი ოქროსა და ფეშხუმი და სხვა ყოველი სამსახურებელი ვეცხლისა, ჯუარი დიდი ოქროსა და სახარება ფრიალ შუტანიერად შეგკობილი სანატრელისა მეფისა ეახტანგის მიერ... და კათალიკოზსა მაკარის აუწყა ყოველი, რაცა ეხილვა და ეუწყა შიოსაგან“ (№ 170, გვ. 79).

¹²⁰⁾ ვახუშტის ისტორიის ერთს ხელნაწერზე (წ. კითხ. № 186) წარწერილია არშიაზე ვახუშტის შენიშვნა: „დღეოფალი შუშანიკი შეიწირა ვასქენისაგან, აღარნასეს მამის მეფის ბაკურ ბოსროიანისა, წელსა 542“. (თუ 552 წ.?).

შუმანიც ცნობები იხ. ბაქრაძის ისტ. გვ. 175—176. სომეხთ მემკრიან პარბეცი შუმანიკის წამებას დასდებს 458 წ. ვახტანგ მეფის დროს. იხ. „სამოთხე“ საბინინისა გვ. 192 სადაც განმეორებულია მეტაფრასის მწერლისაგან იგივე აზრი, ხოლო ქ.-ცხ. გვ. 160 და ჩვენი ქრონიკა თანხმად მიაწერს ბაკურის დროს. ბაქრაძეც ვახტანგის დროს მიაწერს. მაგრამ ცხადია, რომ განსვენებული არქეოლოგი შეცდომაში შეუყვანია ანუ ანტონ კათალიკოზის მარტირიკას, ან საბინინის „სამოთხეს“ (გვ. 192), სადაც მოთხრობილია დ. ბაქრაძეს მიერ განმეორებული (გვ. 175) ვახტანგ მეფისაგან ვარსქენისადმი შურისძების ამბავი (არა სჩანს საიდან ამოღებული), რომელსაც ქ.-ცხ. ბაკურს მიაწერს, ამისთვის რომ, წინააღმდეგ მისის პაზრისა, შუმანიკის მარტირიკაში სრულიად არ მოიპოვება შემოსესებული ამბავი ვახტანგისაგან შურისძიებაზე (იხ. შიო-მღ. № 170, გვ. 130, აგრეთვე № № 175, 136). ანტონ კათალიკოზი სომეხურ წყაროებიდან ამოიღებდა ამ ცნობას. აქიდან უნდა წარმომდგარ იყოს შეცდომა.—რომ ვახუშტის ქრონიკა შუმანიკის წამებაზე 552 წ. სარწმუნოა, ეს იქილამაც სჩანს, რომ არსენი კათალიკოზი (X საუკ.) მოგვითხრობს, რომ „მოსე ეპისკოპოზი ცურტავისა (განდევნილი 552—568 წლებში) დაედგინა (ეპისკოპოსად) წმიდსა შუმანიკს“.—გერც აღვიღად

კოზი იყო სამოველ: ¹²¹⁾ და| მერმე სი(მ)ონვეტრი: ¹²²⁾ და მის

შესათანებელია ვახტანგის ძლიერს მეფობასთან მაგ მეტაფრასში აღწერილი ამბები, ხოლო ბაკურ მეფის დრო საფეა სპარსთაგან დევნულების ამბებით. მისს დროს სპარსთა გააქმეს მეფობა საქართველოში, გასრისეს სომხები და მძლავრობდენ ერეკლე მეფის შემოსელებად. ამ დროებშივე ეწამენ წა აბიბოს ნეკრესელი და ევსტატე მცხეთელი. ყველა სამთა წამება მომ. ხდარა სამოველ კათალიკოზის დროს, რომელიც შემანიის წამებაში წოდებულია „თაფელ ეპისკოპოსთა“ (№ 170, გვ. 128), ხოლო „სამოთხეში“ (შემანიისავე ცხოვრებაში) „სამოველ პირველი კათალიკოზი“. საყურადღებოა ისიც, რომ სამსავე მეტაფრასში მეფეები არ იხსენებიან, არამედ „პატიანშები“, მარზპანები და მამასახლისები. ევსტატეს ცხოვრების „არშეში“ ქართლისა პატიანში“ ქრისტიანია, ხოლო ვარსკენ წოდებულია „ქედ არშეშისა“ (გვ. 122). ევსტატეს წამება მოხდა 589 წ. („სამოთხე“ გვ. 112), ხოლო ბაქრაძეს ისტორიით 600 წ. უკანასკნელი ახრი დაფუძნებულია ევსტატის მეტაფრასის ჩვენებაზე მისის წამებისა: „წელსა მათესა ხვასროს მეფისასა“ (590+10=600 წ.). მაგრამ ხვასრო 590 წლამდისაც იყო მპყრობელი რან-მოვაკან-საქართველოსა; ამის ოსტატობით გაუქმდა ქართლის მეფობა (ქ.-ცხოვ. I, 152), და განძლიერდენ სპარსნი საქართველოში მისის გამეფებამდე. ამისთვის ჩვენ სატყვოდ მიგვაჩნია 600 წ. და ვგონებთ, რომ მეტაფრასი გვიჩვენებს მათე წელს ხვასროს რან-მოვაკან-ქართლის გამგეობისას, როდესაც „უკურა უფლება ქართლისა აზნაურთა“ და „სპარსნი უფლებდეს ქართლს, კახეთს, ჰერეთს, სომხითს, სივნიეთს, ასპორაგანს“ (ქ.-ცხოვ. I, 162; გახუტ. გვ. 106).

სპარსთა განძლიერება მოხდა 570—575 წლებ შუა, ან ცოტა ადრე (იუსტინიანე I-ის სიკვდილიდან, — 565 წ.). ამ წლებ შუა (570—575) უნდა წამებულიყოს წა აბიბოს ნეკრესელი; ამისთვის რომ მისს მეტაფრასში მოთხრობილია: „ღედაკისა მას უწინასწარმეტყველა შემდგომად მისა (აბიბოსის სიკვდილისა) მოსლვა ბერძენთა და დაპრობა ქვეყნისა ამის ჩვენისა, რომელიცა იგი იქმნა მსწრაფლ: მისავე ღედაკისაზე მოვიდეს ბერძენნი და განასხნეს უსჯულნი იგი სპარსნი და დაიპყრეს ქუტაჲსა ესე ჩუტნი, მიერიტგან ერისთავნი იქმნნეს მპყრობელ ქართლისა“ (შოა-მღვიმელი № 170, გვ. 96). ეს საყურადღებო ცნობა ავსებს ქართლის-ცხოვრების ცნობებს და შეჟსა ჰენს ბნელს ამბებს აღმოსავლეთის ისტორიისას. აქ მოხსენებული ბერძნის მეფე იყო იუსტინე მეორე (565—578 წ.), რომელიც მართლა ებრძოდა სპარსელებს (იხ. ვახუტ. გვ. 107 და შენიშნა ვახუტესა და ბაქრაძისა). ამ დროებშივე უნდა ეკეთნოდეს წა ევსტატეს წამება, რადგან გვრამის გამეფებიდან საქართველოში სპარსნი ისე ვერ მძლავრობდენ, როგორც აღწერილია მისს მეტაფრასში, ხოლო იმპერატორი მაურიკ (582—602 წ.) და ხვასრო მეგობრები იყვნენ 602 წლამდე. რომ ზემოხსენებულთა მოწამეთა სიკვდილი ამ უბედურს დროს ეკეთნის, ამას ჰმოწმობს თვთ მატინე ნინოს ცხოვრებისა № 170, გვ. 363—364 (შეადარე № 130, 160 და „სამოთხე“ საბინიისა) რომელშიაც მოხსენებულია: „ხოლო შემდგომად მისა (ვახტანგ გორგასლანისა) მოიწიენეს სპარსთაგან ქართველთა ზედა დიდნი ჰირნი, და ფრიადნი სულნი მოსწყმიდნეს და მრავალნი იწამნეს ქრისტეს სახელისათვის; რომელთანიმე წიგნი აღიწერნეს და რომელთანიმე დაშთეს აღწერილად“...

¹²¹⁾ სამოველ სვიმონის წინ სხვა წყაროებში არა ჩანას.

¹²²⁾ ანუ კვირიონ. დავით რექტორის სიით სვიმონ 581—587 წ.; იოსელიანი 580—5781 (580—588?) მეხითარ აირივანელისა „სიმიონ“ შემდგომ მაკარისა. ამის დროს ეწეო ქართლს მრავალი უბედურება: გადაგდება მეფობისა, (ბაკურს დარჩა მცირე-წლოვანი შვილები), ერისთავების და აზნაურების თავ-წასულობა, სპარსთა გაძლიერება და უკანასკნელ სომხე-

ბაკურისზევე დაესრულა
მეფობამ ქართლისაჲ¹²³⁾.

მაშინ მცხეთამ ათხელდებ
ოდა და ტფილისი ემუნებოდა
არმაზნი შემცირდებოდეს
და კალაჲ განდიდნებოდა.

სპარსნი უფლებდეს ქართ
ლის: და სომხთის და სივნი
ეთს და გუასპურაგანს:¹²⁴⁾

და კათალიკოზი იყო სამო
ველ¹²⁵⁾ და ნელადრს მყერბა
ქართლი: და განაჩინეს ერისთავად

გურამ და მე(რ)მე კურაპალა-
ტადჱს.

ამან და(დ)ვა საფუძველი
პარტიოსნისა ჯ^ა და ამას
ზევე იყო კათ(ალიკოზი) (სა)
მოელვე სხ^ა¹²⁶⁾ და ტფილ(ისს)
მკვდრთა დიდსა ეკლესიასა
დაიწეს: ნახევარსა იქ
მოდა უი ერი: და ნახევარსა
ერისთავნი:¹²⁷⁾ და კათალიკოზი
იყო ბართლომე:¹²⁸⁾

ბის განდგომა საქართველოს ეკლესიისაგან. ეს ვრცლად აწერილია უზთანესის ისტორიაში, ცალ-
კე წიგნად გამოცემულში (*Oukhtanés d'ourha*, X S., p. 277—351) და ბრ.ოსსეგან განმარ-
ტულში. იქვე შეტანილია მიწერ-მოწერა სომეხთ-კათალიკოზის და სვიმონისა, ქართლის-ცხოვ-
რება ფრიად ნაკლებ ცნობებს გვაძლევს იმ დროინდელ ამბებზე, რომელიც აწერილია არსენ კათა-
ლიკოზისაგან („განაყოფა სომეხთა მართლისა სარწმუნოებისაგან“), ზიზანტიელ მემბტიანეთაგან:
მენანდრესგან (*in excerpt de legat* p. 139), თეოფილაქტე სიმოკატრისგან გვ. 178, თეოფანესგან-
გვ. 266, ანასტასისგან, გვ. 93, პრიკოპესგან (*De bello Goth et Pers*), ალათესგან და სხ.,
რომელთა აღწერებზე ჩვენს ისტორიას იმ დროისას (ჩემი საისტორიო კრებული გვ. 133; —ქარ.,
ტ. I, 161—162). არსენი კ^რის ზემოხსენებულს თხზულებას, რომელიც 1890 წ. შემოქმე-
დის მონასტრიდან მოციტანე და საცე. მუზეუმში ინახება (№ 202), ჩვენ ცალკე წიგნად ვა-
პირობთ გამოცემას და ამის გამო აქ არ შემოგვაქვს.

¹²³⁾ ქართ.-ცხოვრება. 161.

¹²⁴⁾ ქ.-ცხოვ. 152, შენიშნ. 4 და სუმატ. ისტორიაშიც გვ. 44 თითქმის სიტყვა-სიტყვით.
ტფილისის განდიდება, ხოლო მცხეთა-არმაზის დამცირება იყო შედეგი სპარსთა განძლიერე-
ბისა, რადგან სპარსნი გამაგრდნენ თფილისში, რომელიც გახადეს „კარად მცხეთისა“. ამ დროს
შაჰად იჯდა ორმიზზე; ხოლო მისი შვილი ხეასრო განაგებდა რანს, მოეყანს და ქართლ-კა-
ხეთს. ორმიზდის სიციფილის შემდეგ სპარსეთში მოხდა არეულობა, ხეასროს ლტოლვილი მეამ-
ბოხეთაგან, გაიქცა საბერძნეთს მისს სიამართან, მაგრაც იმპერატორთან. ხეასროს თან-ახლად,
მგონებთ, მფლე სტეფანოზ. ეს ამბები ვრცლად მოხსენებულია ეტრატიხ ხელნაწერში (ეკლ.
მუხ. № 95, გვ. 698, გურანდუხტის ცხოვრებაში, იხილე ქვემო შენიშნ. 130), სადაც
სწერია, რომ მაფრიკიმ მრავალი უძღვრავო ხეასროს „სტეფანეს მიერ სენაჲად მისსა სა-
უფლოჲსაჲ კაცისა დიდებულისა და პარტიოსნისა, რომლით ურთ სტუმარ იქმნა“.

¹²⁵⁾ სამეფო ქარ.-ცხოვ. I, 164—165, დავით რექტ. სიით 587—600 წ., პლ. იოსე-
ლიანი 578 (?)—597 წ. მესიოთა აირივანელისა „სამეფელ“.

¹²⁶⁾ „სამეფო სხვა“ იხ. ქარ.-ცხოვ. I, 165; პლ. იოსელიანი 597—601 წ.; მაგრამ
დავით რექტ. სიაში არა სჩანს.

¹²⁷⁾ ქარ.-ცხოვ. I, 164, სუმატ. ისტ. გვ. 45—46.—ჩვენი ქრონიკა სიონის აღშენე-
ბაში ერთს წილს მიაწერს ერთთავთ, ხოლო ქარ.-ცხოვრება და სუმატ. ქრონიკა „ერთს
ვისმე დედაკაცს“. ალბათ მისგანა, რომ უკანასკნელი რომლისამე ერისთვის ქვრივი იქნე-
ბოდა, ტაძრის აშენება ერისთავისთვის მიუწერიათ.

¹²⁸⁾ ბართლომე მცხით. აირივ. სიით „ბართლომეოს“: დავით რექტ. სიით 603—620 წ.

და მისა შემდგომად ერისთავო
ბდა სტეფანოზ: ძჲ მისი. ძმად დე-

მეტრესი: და იქმოდა ვლე
სიასა ჯრისასა.

ხოლო შემდგომად მისა (ვახტანგ გორგასალისა) მოიწივნეს სპარსთაგან
ქართველთა ზედა დიდნი კირნი, და ფრიადნი სულნი მოსწყვდნეს და ქუცა-
ნანი დაიპყრნეს და მრავალნი იწამნეს ქრისტეს სახელისათჳს, რომელთანიჲ
წაგნნა აღიწერნეს და რომელთანიმე დაშთეს აღუწერელად, გარნა ყოველნი
აღწერილ არიან წიგნსა ცხოველთასა.—ამისა შემდგომად გამოვიდა ჰერეკლე
მეფე და შეერთნეს ქართველნიცა და შევიდა სპარსეთს და შეწევნითა ლეთი-
სათა შემოსრა სპარსეთი და ტაძარნი და ბოძონი მათნი და ხუასრო მეფე
და ძელი ცხოვრებისა, რომელი წარეტყტნა სპარსთა, წარმოიყვანა და ძლე-
ვა-შემოსილი შემოვიდა სამეფოდვე (იხ. ეკლ. მეზ. ხელნაწ. № 170, გვ. 364,
აგრეთვე №. № 160, 130).

შესანიშნავია, რომ ბართლომე და სამოელს შუა დავით რექტორის სიით და პლ. იოსელია-
ნით ნაჩვენებია კათალიკოზი სეიმონი,—დავით რექტორით 600—603 წლებშუა. სეი-
მონი მოხსენებულია აგრეთვე ა) ჩამოიანის ისტორიაში, ტ. III, თავი 47; ბ) *Bulletin scien-
tifique publie par l'Acad. imp. des sciences de S. Petersbourg T. V. № 8*, გ) რომს
პაპის წა გრიგორის ერთი ეპისტოლე „კვირიონ ქართლის კათალიკოზისადმი“, მიწერილი 603
წ. დატულია, პ. იოსელიანის თქმით, *Epist lib II, 67* (Исторія церкви груз. П. Иосе-
лиани стр. 56, примеч. 53). გარდა ამისა პ. იოსელიანი თვის ხელნაწერ კათალიკოზთა
სიაში, მოგვითხრობს, რომ მცხეთის ერთს ეგვტრის კარს ზემო ჩასმულს ქვაზე ეწერა ასო-
მთავრულად შემდეგი: „ადიდ დემეტროს მეფე ადარნასე და კათალიკოზი სეი-
მონი“ (Б-К). ეს ეგვტერი და სხვები განგებ დააქცევინეს 1837 წელს ნაღმიტა, ვითომ
და ეგვტრები აუშშწივებდნ მცხეთის დიდებულს ტაძარს. მცხეთის დეკანოზმა გურგენიძემ
მოამბო, რომ მენაღმე სომეხი, რომელსაც იჯარით აეღო დაქცევა ეგვტრებისა, შიშობდა
თურმე, ეკლესიაც დაიქცევაო და შორს გარბოდა. მართლაც ნაღმების წყალობით გაჩეთქილა
საკურთხეველის ზემო თალი.

რომ ზემოხსენებული ცნობები შესაწყნარებელია ეს ჩვენის აზრით ჩვენი ჭრთიკონიითაც
საბუთდება, რომელიც იტყვის: „ჰერეკლე განწმიდა სჯული ქრისტესი და წარვიდა (681 წ.)
და ერისთავობდა იგივე დიდი სტეფანოზ და კათალიკოზი იყო ბართლომე მეორე და, შეიძ-
ლება ვიფიქროთ, რომ გვარამის სიკვდილას შემდეგ (600 წ.) სეიმონ კათალიკოზს ხელახლა
დაუტერია საკათალიკოზო ტახტი სტეფანოზის დროს; ხოლო შემდეგ ისევ ბართლომე კათალიკო-
ზებულია მეორედ. ქარ.-ცხოვრ. და სუმბატის ისტორიას, ალბათ შეცდომით, „ბართლომე მეო-
რედ“-ის მაგიერ დაუწერიათ „ბართლომე მეორე“.—ეს ადვილად შესაძლებელია მომზადრიყო
იმ არეუ-ბარევის დროს, როდესაც ბაკურის ზამთამავლობა ეცილებოდა ახლად ფესვ მოკიდე-
ბულს ბაგრატიონთ გვარს, სპარსნი და ბერძენნი ერთი მეორეს ებრძოდნ საქართველოზე
გავლენისთვის, ხოლო ერისთავ-აზნაურნი თავისი გავლენის განძლიერებაზე ჰფიქრობდნ და
ირეოდნ. ბართლომე კათალიკოზი სიანს სტეფანოზის დროს ბასილ კზის წერილში („სა-
მოთხე“ საბინისისა გვ. 256) „ოდეს ქართლსა შინა მთავრობდა სტეფანოს“, აღმოუწოდა

სასწაული მერვე წმიდისა შიოსი*)

„ემათა მათ შინა, ოდეს ქართლსა შინა მთავრობდა სტეფანოზ, ამან... ინება რათამცა მოვიდა მღვმელ... და აღმოუწოდა კ'ხსა ბართლომეს, რათა იგი-ცა მივიდეს კრებისა ყოფად მისთანა, და მოვიდა რა კათალიკოზი, ჰსენეს მამათა ყოველთა და განვიდეს მიგებებად მის წინაშე ჯუარებითა და კეროვნებითა, ვითარცა ჰმუცნის მამათ-მოაქარს... და შეასხმიდეს გალობითა ჯერი-საებრ... იხილა რა ესე სტეფანოზ, განიხერხებოდა შურითა, რამეთუ ამას არა რაჲ ესე ვითარი პატივი უყვეს მონათა მათ ღუთისა და რამეთუ იყოცა კაცი ესე ამპარტავან და ბოროტითა შურითა აღსაესე და ეკლესიათა ფრიად ძვირ-სა უყოფდა. მეფე გაუწყრაო ბერებს, რომელთაც ამხილეს „მთავარი“ და უთხრეს: ებისკოპოზთა ეკლესიისათა და შვილთა მისთაგან... ჯეროვნად არა პატივსცემ. განარსხნა გულის-წყრომითა სტეფანოზ... და მისტაცნა ორნი აგარაქნი და თქუა: არა მივსცე შეურაცხის მყოფელთა მამული ჩემი, და წარვი-და და უთქმიდა მრავალსა შინებითა. მაგრამ წა შიო სამჯერ გამოეცხადა ძილში სტეფანოზს და უბრძანებდა წართმეული აგარაკები დაებრუნებინა, და რად-გან მთავარმა ეს არ აღსარულა, ამისთვის მიეღო თვალთა მისთა (სტეფანოზისთა) ნათელი და განცოფნა: ვგრეთვე იქმნეს ცოლი და შვილნი მისნი... და კრულ-ნი წარიყენეს (წარჩინებულთა მათ ქართლისათა სტეფანოზ ცოლ-შვილით)

(მან) კათალიკოზსა ბართლომეს. ქართ.-ცხოვ. ტ. I, გვ. 165 სტეფანოზმა დასვა კათო-ბართლომე. ამ ბართლომეს დროს უნდა მომხდარიყოს მიხათარ აირავანელისაგან მოხსენებუ-ლი ამბავი: „14=625 წელსა ივერიელნი განდგენ სომეხთა თანა თანხმობისაგან“. მისი хро-ნოლოგი. ист. стр., 398. ეს ყოფილა ერეკლე კეისრის შემოსვლისა წინა-წელს. პირველი ღვინის კრება მოხდა 527 წ. მეორე ღვინისა 551 წ. მესამე ღვინისა 596 წ. ხოლო 629 წ. ეზრას კათალიკოზობაში (628—639 წ.) მოხდა ერეკლე კეისრის ბრძანებით კარის (ერზერუ-მის) კრება სომეხთა და ბერძენთა შორის. მეხითარი ევების ამ კრებაზე ამბობდეს აქა (იხ. Hist. de la Siounie par Stepanos Orbelian, pp., 252, II: 2, 3, 6 და 275—266).

*) ეს შესანიშნავი ცნობები უბოენია მ. საბინის, როგორც სწინა, შიო-მღვინის მონა-სტერში და მისგან გამოცემულს „სამოთხე“-ში ჩაუერთავს (გვ. 253—264): „თხრობა სასწა-ულთათვის წინა შიოსთა, რომელი ესე სხუათა მძიერად აღწერილი ადგილ-ადგილ ერთად შემოკრება ბასილი კათალიკოზმან, ძემან დიდისა პატრიკისა ვახესმან“. თვით ბასილი მოგვითხრობს (ibid. გ. 253), რომ წა შიო განითქვა ნიშებითა და სასწა-ულებითა, „რომელნი უკეთესა ბერძენთა შორის ქმნილ იყვნეს, ძლითმცა აღსარიცხველნი წე-რილნი შეეკმნა; გარნა ვითარცა არს ნათესავი ქართველთა მარტიე და ამასთანა ლიტონიცა, არაჲნი ილუწა აღწერად: გარნა ესე მცირელი თითო-სახელ, სხუათა-და-სხუათა მოსახსე-ბულთა შინა ჩემ მიერ ჰოვნილი არა დავიცონე ერთად. ვინათგან თვით მეცა მრავალთა თქალთა ჩემთა მხილველ ქმნილვარ სასწაულთა... შიოსათა, თვით ჩემხელთა აღსრულბულთა და სხუათა მრავალთა და ვითარ-ცა ღმერთმან ძალი მოგვეცეს, ყოველივე გარდმოვქსცეთ სიუწარულსა თქვენსა“. მაშასადამე ბასილს არ შეუთხზავს ამ წერილში დაცული ძვირფასი ისტორიული ცნობები, არამედ „მო-

სარკინისა, მღვმელ წოდებულსა მას მონასტერსა ნეტარისა შიოსსა... მოილო მამა-სახლისმან მტვერი წისა მის საფლავისა და შთაყარნა ბარძიშსა შინა და ასეა თვთ სტეფანოზს და ცოლსა და შვილთა მისთა და მყის მოგვდეს გონებასა ცოფნი იგი, გარნა სიბრმე მათი ეგო განუკურნებლად. მაშინდა... მოუწოდა უკუტ სტეფანოზ მწიგნობარსა თვსსა და უბრძანა მას, რათა დასწერნეს ორნი დაბანი დაბათაგან სამეფოთა ურჩეულესნი; მერმე აღილო კელითა თვსითა ქარტა იგი და დადვა საფლავსა ზედა წისა შიოსსა... და მრავალქამ ემედრებოდა. მოილო კუტპრთხი იგი ნეტარისა შიოსი მამასახლისმან იოანე და განბანა იგი წყლითა მით და იქმნა საკრველება დიდი, რამეთუ მეცსა შინა განეხნენ თუალნი მათნი... დაამტკიცა (სტეფანოზმა) კელითა წერილი იგი კელითა თვსითა და წარსცა ყოველსა შინა ქტპყანასა ქართლისასა, რათა ყოველნი კელესიანა განსთავისუფლენ მძღაყრებისაგან და ხარკის მიცემისა. ესრეთ მართლმადიდებელნი იყვნენ სტეფანოზ კეთილის ყოფად კელესიანთა და პატივისა პყრობად ეპისკოპოზთა, მღვდელთა და მონაზონთა, და ამანცა ფრადი აშქნა (ე. ი. დიმონაწილეობა მიიღო აღშენებაში) ეკლესიასა ზედა ჯუარისასა; ეგრეთვე ცოლმან მისმან ფრადი საფასე მიანიჭა წარსაგებელად მონასტერსა მამისა შიოსსა.

სახსენებელთაგან* (ე. ი. წიგნებთაგან) ამოუკრებია თვრამეტ თავად. სამწუხაროდ, 18 თავიდან დარჩენილა მხოლოდ ექვსი (19, 7, 8, 9, 11, 12). ჩვენ შიო-მღვიმის ხელნაწერებში ვერ ვიპოვეთ დედადანი ამ მოთხრობისა, ალბათ გაუტანიათ იგი. მაგრამ რომ ეს წერილი ბნ საბინისისაგან დატული, სარწმუნოა და არა შეთხზულ-შეკეთებული, ეს დასაჯერებელია პირველად მით, რომ მასში დაცული ისტორიული ცნობები, როგორც თავ-თავის ალაგას ეწვევებოდა, ეთანხმება ჩვენთა მემკვიდრეთა ცნობებს და აღესებს მათ, და მეორედ მით, რომ ნოეფიტე ურბნელის ცხოვრება ამ წყაროდამ შეუდგენია ანტონ კათალიკოსს, რომელიც გვაუწყებს: „ეპოვეთ უკუტ ისტორია წისა... ნოეფიტესი სასწაულთა მოთხრობათა შინა შიო საკრველ-მოქმედისათა, რომელნიცა სხვა-და-სხვათა მიერ აღწერილნი შეჰკრიბნა მოსაყდრემან ჩემმან ნეტარმან ბასილი მამათ მთავარმან ქართველთაგან, ძემან პატრიკოსა ვაჩქსამან“ („სამოთხე“ გვ. 312).

კათალიკოზი ბასილი სჩანს მე-X საუკუნეში, მიქაელ კზის წინ, რომელიც სჩანს 947 წ. (იხ. ესევე წიგნი 947 წ. ქვეშე). მეორე ბასილი სჩანს დავით რეკტორის სიით და ქარ.-ცხ. 1345—1355 წ. 3, იოსელიანით 1340—1348. ამით შუა ჩვენგან ხხე-და-სხვა წიგნებიდან შეკრებილ ცნობებით ბასილი III ყოფილა XI საუკუნეში ბაგრატ IV დროს, შემდეგ კზის იოანესა (ქ.-ცხ. I, 222), ბასილი IV სჩანს შემდეგ თეოდორესა ანუ თეოდოსესა (თქვი), თამარ-მეფის, ანუ ლაშავიორგის დროს.

აქ მოხსენებული ბასილი უნდა იყოს ბასილი I, მეათე საუკ.; ამას ვასაბუთებთ შემდეგითა მოსაზრებითა: 1) ვაჩე პატრიკი მე-XI—XIV საუკ. არა სჩანს, თვთ სახელ-წოდება „პატრიკი-იპატრიოს-მაგისტროს“ და სხვ. ბერძნების ბატონობის დროს (მე-IX საუკუნემდე) უფრო შეშენის, 2) ბასილის ისტორიული ცნობები ქრთნოლოგიურად არის დაწყობილი, ხოლო წყდება მე-IX ანუ მე-X საუკუნით, სარმეან კზის დროზე, 3) მისს წერილში მოხსენებული იოანე კზი, რომელი ყოველითურთ სწორ-იქმნა იოანე ოქროპირისა, რომლისა სათნოებანი და საქმენი უკეთუ ვისმე უნდნენ ცნობად, მიიღედ კელად მისთვის აღწერილი წიგნი და მუნით სკანით, — არ უნდა იყოს იოანე მე-XI საუკ., წინა-მოდგილე ბასილისი, რადგან არც ქ.-ცხ.

მიერთებან წლითი-წლად აღვიდიან ცხრასა მისსა დღესასწაულობად... და მრავალთა კეთილთა უყოფდა ეკლესიათა სტეფანოზ და ყოველნი აღიდებდეს ღმერთსა და მონასა მისსა შიოსა. (ესმოთჲ, გვ. 258).

შესაძლებელია, ამ განრისხებას სტეფანოზისას შეუდგა გადაწყვება კ'ზის ბართლომესი; ხოლო ეს სასწაული გახდა მიზეზად ბართლომეს ხელაზლად კ'ზად დაბრუნებისა. (შენ. 128)—საზოგადოდ, ზემოხსენებული ცნობები შუქს ჰფენენ ჩვენს მატრიანებს, რომელნიც იმავე ბრალსა სდებენ სტეფანოზს: „არა მინდობითა ლეთისათა ცხოვრებოდაჲ“; ხოლო არქეოლოგიური გამოკვლევა კი ამტკიცებს, რომ სტეფანოზი (ალბათ შემდეგ მასზედ აღსრულებულის სასწაულისა) მორწმუნე გამხდარა და არა ერთი ტაძარი აღუშენებია, მაგ. ჯვარის ეკლესიები მცხეთისა დნ არაგვისა (ჯვარის-მთაზედ, კობს ახლო). უკანასკნელი უნაზავს პ. იოსელიანს და მათზედ აღმოუკითხავს ასო-მთავრული წარწერა: „პატრიკი სტეფანოს“ (ჩემი საისტ. კრებ. გვ. 35). ჩვენის აზრით იოსელიანს შეცდომით მიუღია ეს მეფე სტეფანოზ II-დ, რომელიც იწოდებოდა არა „პატრიკად“, არამედ „პატიოსად“ (იხ. წარწ. წრომისა).

რ. ი. ს. ფ. ყ. ი. ა. ს. ს. ს. ს. ს.

ამ წარწერას ჯვარის მონასტრისას ჩვენ გვითხულობთ ესთეთ: „წმიდაო სტეფანე ქოზოაღ სევასტი შეიწყალე“

ბროსისეს ეს წარწერა კერ წაუგოთსაცს და ამისგანო ჩვენ აქ შემოვიტანეთ. ვინ იყო სევასტი ქოზოაღ? ეს ჩვენსა ისტორიამ ჯერ არ იცის. იქვე წარწერილი არიან „აღანასე კუპტიოსი“, „სტეფანოზ ქართლისა პატრიკიასი“, „დიმიტრი მესტეფანოზისა“. შესაძლებელია ვიფიქროთ, რომ სევასტი ქოზოაღ იყოს ამჟღაბტორის ერეკლესაგან სტეფანოზის მაგიერ ქართლში დროებით მთავრად დადგენილი ზირი, ანუ ძე სოსროსი კობად (კობად—ქობად—ქობაი), რომელიც ალბათ ბერძნების კარში კრავ და მათის შემწეობით იშოვა სპარსეთის ტასტი. (სტეფანოზ კასუტით 600—619 წ.).

არას ამბობს ესრეთს მის სახელოვანობაზე და არც, ვგონებ, მის სიცოცხლეშივე აღწერიდნ წიგნს იმის მოღვაწეობაზე. გარდა ამისა მოხსენებული იოანე აღიზარდა შიო-მღვიმელ ელიასგან, ხოლო იოანე XI საუკ. აღიზარდა მეღქისედეკ კათალიკოზთან. ჩვენ მაინც საცილობოდ დავვიდგო ნათქვამი, რადგან მე-X საუკ. სიანს, „ვაჩე კარიჭისე“ (ქ.-ცხ. 219), მე-XI საუკუნეში 1028—1047 წლებ შუა სიანს „ვაჩე, ძე გურგენ ბერისა“ (ქ.-ცხ. I, 223) და 1001—1031 წ. „ვაჩე ყანჩელი“, მამა ილარიონისა, სამთავისის მაშენებელისა (იხ. ეს წიგნი 1031 წ. და 1050 წ. ქვეშე). მაგრამ ესენი პატრიკებად არსად იხსენებიან.—ბასილი I აქ უნდა ამბობდეს ივანე ქართლის კ'ზზედ, რომელიც ცხოვრებულა პე-VIII საუკუნის ბოლოს, ანუ მე-IX საუკუნის თავში (იხ. ჩვენის ქრონიკის სია კ'ზთა). სიანს, რომ იოანესი ცხოვრება წიგნად აღუწერიათ და ამ წიგნიდამ უნდა ამოეღოს ბასილს ეს ცნობები მახედ.

მაშინ ჩამოვლო ჰერაკლს
მეფემან ბერძენთამან: და
უკმო ციხისთავმან: კალ
ათ ტფილისისათ: მეფესა
ჰერაკლეს. კაცბოტობით:

❖ მან ფერკი დააპურა და
დანიელ მოიღო: და მოიძია
სახე ესე: მოვიდეს კაცი
იგი მზის დასავალისა: და
შემესრნეს რქანი ვერ
ძისა მის მზის აღმოსავალისანი,
და მეფემან თქა: უკუთუ ჩემთჳს
ესრეთ იუოს სიტყუა მე მი
გიგო მისაგებელი შნი და
დაუტევა ჯიბლო ერისთავი
ბრძოლად და თვთ წარვი

და ბაღდადს ბრძოლად: ხუასრო
მეფისა:

❖ ამან ჯიბლო მცირეთა დღე
თა შემდგომად კალაა გა
მოიღო: და ციხის თავი იგი
შეიპურა და პირი დრაჰკ
ნითა ადუესო: და მერმწ
მრთელსა ტყავი გაჰადა
და მეფესა უკანა მისწია გარ
ღბანს: ვარაზ გრიგოლისა
შინა: ¹²⁹⁾

წარვიდა ჰერაკლე და შე
მუსრა ბაღდადი და შეიპყ
რა ხუასრო მეფს და მოდღ
ბად სცა ძელი ცხორებისა: ¹³⁰⁾

¹²⁹⁾ ეს ყოფილა 626 წ. (იხ. შენიშ., № 130, 131, ისტ. ბაქრაძისა გ. 195.—ჯიბლა
ანუ ზიბელ (ჯიბელ=ზიბელ) (*Hist. G. I, 226 II. 5*). ზემოხსენებული ამბავი მოთხრობილია
ქარ.-ცხოვ. თანახმად (იხ. *Ciracas Hist. L'Arménie, I, p. 27*).

¹³⁰⁾ ზეასრო შაჰი, წინეთ რანის ერისთავი. ზეასრო შურს აგებდა იმპერატორს ფოქს
მავრიკ იმპერატორის მოკლვისათვის.

ვკლეს. მეზ. ტყვის წიგნი № 95 გვ. 698, მოგვითხრობს:

იენისს : თ: წამება ნეტარის გულანდუბტისი: სპარსეთს ხუასრო მეფისაზე
და ორმიზდ მეფისაზე. (გურანდუბტის ნათლისღებას ეწოდაო მარამ).

«იყო ბერძენთა მეფობასა კოსტანტინეპოლის ღთის მსახურისა მავრი-
კისსა წელსა მეცხრესა (ე. ი. 591 წ.) გამოჩნდა აღმოსავლით კერძო ნეტარი
ესე გულანდუბტ, ქალაქსა რომელსა ჰქვიან ნისონ, ნათესავით იყო სპარსი,
რომელიცა იყო სპარსთა მეფის სპარსთადსა (sis)...

«ამას ესეა ქმარი მოგეთ მთავარი, რომელი განვიდა გუნდსა ზედა მთავ-
რად აღმოსავლით და მოიყვანა ტყუტს მრავალი (ქრისტიანები). ამ ქრის-
ტიანე ტყვეებმა მოაქციესო გურანდუბტ, და როდესაც მისი ქმარი ომში გაგ-
ზაენა შაჰმან, მან ნათელილოო. როდესაც შაჰმა შეიტყო ეს ამბავი, გასწერა;
აწაღა გუანდუბტ და მკრე სპარსთადესი გაგზავნაო.

«ხოლო მეფე იგი გვემითა დიდითა და მედგრითა სიკუდილითა განვიდა
სოფლის ამისგან, და შემდგომად მისსა მეფობასა ორმიზდისსა, ძისა მისისა,
ლთის-მსახურმან მეფემან ბერძენთამან მაჰრეკე მიავიღა მშვიდობაა ურთიერ-
თას და პაემნისა დადებად კაცი ვინმე მოციქულად, რომლისა სახელი ერქუა

და იწყო ბრძანებით მზრე | სუა პატრიაქად და წარმო
ბად იზ-მსა და მოდისტოს და | ვიდა აქაათვე მეშვდესა წელსა.¹²¹)

არისტოტელე... ექსორია ეოფილნი გამოითხოვო, მაგრამ მშვიდალა არ მოსდო და არისტოტელე დაბრუნდა. გუდუნდუსტმა ისწავლა წმინდა და ასურებრი და ფსალმუნნი დაეითინი. ეს გაბოლო რმინდმა და 18 წლის წამების შემდეგ დაიბარა გურანდუსტ და ქრისტეს დეტეება, უბრძანა აწავლა, მერე ეურდმულში ექმნა ჩაუგლო და უწებელი დამო, მერე ისევ ამოეყენეს და საკადლო განუჩინესო და ეელი რეინის რგოლით დაუბეჭდესო, რომ ეურ ვის შესძლებოდა გამოცედა საკადლოთ დასწავლის: «არს სჯული სპარსთაა შებეკდვად ყელსა, რომელი დაისაჯებიან სიკუდილად». მაგრამ ანგლოზმა მოსტრა ეელი გურანდუსტს, რეინის რგოლი დაუბეჭდელი მოახსნა და მერე ისევ გააცოცხლა. ამას შემდეგ გურანდუსტ ეურესალში წავიდა, მივიდენ მდინარეს თა ეფრატს, ქალაქს მას რელს რეინს ნისონ და მრავალთა მოაქცევდა უფლის მიმართ». შემდეგ ეურესალში მივიდენ. ბერძენ ერთან უწინასწარმეტყველდა: «მოახლოებულ არს აღსასრული და მოსლვა ანტე-ქრისტესი», (ე. ი. სვასრო მეფის შემოსევა ეურესალში) «და კულად მოიქცა და მოვიდა აღგილსა იეროზოლისასა და დაადგრა აღმოსავალით კერძო ეგუტერსა წის სვიმონისასა ხილვად მეფისა მის ბაბილოენელთაჲსა, რაჲ იგი მისდა შეხუდომად იყო. რამეთუ წინაჲთვე გვითხრა მარტულმან მან ქრისტესმან ხუასრო მეფისაჲცა ახლისაჲ გაქცევაჲ და მერმე კულად გემაჲ მისი, რამეთუ ადრე დაქნდეს მეფობაჲ, სპარსთაჲ.—და არისტოტელესთჲსცა თქტა, თუ რომელსა დღესა და რომელსა ეამსა სიკუდილი მისი და მახლობელითა მისთაჲ უთხრა და ჩუენცა გუეუწყა, რამეთუ არა მრავალით ეამთა შემდგომად მოკულა იგი»...

«ხოლო მაგრი წარავლინა დომენტიანე ეპისკოპოსი, დისწული თჳსი, აღმოსავალად მეფისა სპარსთაჲსა, რათა ზრახოს მშვიდობაჲ».

ეს ეპისკოპოზი სვიმონ-წმინდას მივიდა; გურანდუსტი ნახა და ამისგან გაიგონა წინასწარ-მეტყველება: «ორმიზდ მეფე თჳსთაგან კაცთა მელგრითა გუემითა მოკულდეს, რე შემდგომადცა მისა რომელი დუჯდომად არს, სახელით ხუასრო, მისზედაც აღდგომად არიან სპარსნი და სივლტოლოით მოვიდეს საბერძნეთსა». ხუასრომ გაიგო ეს წინასწარ-მეტყველება და როდესაც საბერძნეთში იყო, ჰკითხა უკეთუ მისლვად ვარ ჩემსავე სამეფოსა საყდარსა. წმიდამან ფიცი ჩამოართვა, ეაწინასწარმეტყველება, მაგრამ მხოლოდ იმ ღირსობით, რომ ჩემთან ჰურთბილება გათავისუფლება: «რნი არიან ჰინდეს შინა, რომელნი ჩემთჲს შეაყენნა საპყრობილესა მამამან შენმან ორმიზ და ყოველივე გვითხრა. ამის პირი მისცა ხუასრომ. მაშინ უთხრა ხუასროს: «რამეთუ შენსავე აღგილსა და-გამტკიცოს მეფემან ბერძენთამან და მეფობაჲ სპარსთაჲ შენდავე მოიგოს».

მეტაფრასი მცხეთის, მე-XIII საუკუნეში დაწერილი: იმპერატორის ირაკლის აღმშენებელა სპარსეთს დასაბრუნებელად პატიოსნის ჯვარისა, ქასრე მეფისგან მოტაცებულია.—ამ საკითხავში პლატონ იოსელიანს სხვათა შორის წაუყობავს (თვთ ხელნაწერი ესე ჩვენ ვიპოვეთ):

«ხოლო ერეკლე მეფემან ისწრაფა და ყოვლით-კერძო შეიკრება ლაშქარი და—.-.—ურციხევი ერი მმრძოლთა ყოვლით კერძო ნათესაეთაგან მრავალთა და ევსქნი (ევქსინი?) პონტოჲთ, რომელ არს ზღუა ერეკლი ჩრდილოთ კერძო; წარემართა სიმრავლითა ურციხუთა ნათესაობისათა (622 წ.) და ჰყვა მისთანა ცოლი თჳსი, და მიიწია რა ტრაპეზუნდელ, სანახებთა სამეგრელოსათა, უშვა ძე, რომელსა უწოდა ერეკლე და მიერ წარავლინა მოციქულნი ძლუნითა მრავლითა მეფისა მიმართ. მეფემან თურქთამან დიდად შეიწყნარა მოციქულნი ერეკლესნი და მოსცა მას აღთქმა ერთობისა. ვინცა ერეკლე წარვიდა თურქეთს*.

ეს ძვირფასი ცნობაა ისტორიისთვის, მით უმეტეს, რომ ბერძნების ისტორიკოსნი ამ ომზე და ერეკლეს ოჯახურს ცხოვრებაზე ნაკლებ ცნობებს გვაძლევენ. თურქებად უწოდებდნენ ხაზარებს, როგორც მოგვითხრობენ ამაზე თოფანე ვიზანტიელი (pag. 263) და ანასტასე (pag. 95): *Turcos orientales quos Chasaros vocant ad belli societatem allexit*“. (იგი საისტორიო კრებ. გვ. 355). ამ ხაზართა უფროსი უნდა ყოფილიყო ის ჯიზლა, რომელიც ერეკლემ თფილისის ციხეს მიუყენა და რომელსაც მეციხოვნეებმან მრავალი შეურაცხყოფა მიაცენეს. რომ ჯიზლა იყო მონღოლი და უმსგავსო შესახედავად, ამაზე ჰმოწმობს სომეხთა მე-ისტორიე კირაკოსი, რომელიც მოგვითხრობს, რომ ერეკლე იმპერატორის ბრძანებით ჯიზლა ებრძოდა თფილისის ციხესა და დიდს ხანს ვერ აიღო. მეციხოვნეებმა ციხის კედელზე წამოაცეს ჯოხზე გოგრა, რომელიც გამოსახავდა ჯიზლოს რგავს თავს და მისს მწერილს თვალებს: ამ გოგრას დაუშინეს ისრები; ეს ნიშნავდა: შენ, ჯიზლო, ამ გოგრას მიგიკავს თავი პირი და მსგავსად ამ გოგრისა ისრებით განგიგმირაეთ მაგ უმსგავსო თავსო (Circos I, 27). ქარ.-სბ. (I, 166) მოგვითხრობს: „ამან (ერეკლე)... მოიყვანა დასავლეთთან თურქნი და შეკრიბნა სპანი ურციხეში და წარმოემართა სპარსეთად ძებნად ძელისა ცხოვრებისა“..

როდესაც სუასრო მოვიდა ღვთაოვანი სპარსთაგან, მეფემან მკრივ დიდად აღიშენა მის „სტეფანეს მიერ სენაჯად მისა საუფლოფსა კაცისა, კაცისა დიდებულთა და მატათნისა, რომლითურთ სტუმარ იქმნა წმიდისა მის მოწამისა“. ეს უკუაღიგეგამათა ქოლასტეკოს ვინმე. გურანდუხტი დამარსეს სამარტელოსა წის სურგისსა, აენისსა 9-სა. გურანდუხტი სცნოვრებადა „მეფობასა ძუელისა ხუასროფსა და ორმოზდ უღმრთოფსა და ახლისა მეფისა ხუასროფსა და ბერძენთა მეფისა მიერისსა“.

ასოდიე სწერს, ვითომ ხოსრო მონათლუფაფოს მკრივის მიერ და მიელის შემწეობა ბერძენთა (Асогикъ Эминъ, стр. 333 и 81). ბარამ ჩუბინი ასოდიეთ „ვასრამ“-ად იწოდება.

¹¹¹⁾ „მეშვიდესა წელსა“ შემდეგ პირველის აღმშენებრებისა. აქ ჩვენი ქრონიკა სრულიად ეთანხმება მსოფლიო ისტორიას (ბაქრაძე გვ. 195).

მცხეთის XIII საუკ. ბელაწერის საკითხავისაგან: „წარტყუნვამ იპრუსალიმისა, თქმულ ნეტარისა სტრატეგი მონაზონისა... საბა.წმინდელისა“:

„მოაველინა (ღმერთმან) ნათესავი ბოროტი სპარსთაჲ; მოვიდეს იგინი ძალითა დიდითა და ერთთა მრავლითა და დაიპყრეს ყოველი ქუჩაჲ ასურისტანისაჲ და გუნდი და სპაჲ ბერძენთაჲ აოტეს და რომელნიმე მათგანნი შეიპყრნეს..., ვიდრემდის მოვიდეს პალესტინედ და სანახებსა მისსა, მოვიდეს კესარიად, რომელ იგი არს დედაჲ ქალაქთაჲ.. და დაიპყრეს ყოველი ქალაქები ზღვს კიდისაჲ სოფლებითურთ მათით.. და... მოიწინეს ქალაქსა მას დიდსა და სახელოვანსა, ქალაქსა ქრისტიანეთასა, რომელ არს იპრუსალიმი... ურიცხვნი სულნი მოისრნეს..., თუქსა აპრილსა 15-სა, ინდიკტიონსა ორსა და მეოთხესა წელსა ჰერაკლეს მეფობისასა (ე. ი. 614 წ.; ერეკლე გამეფდა 610 წ.).

უწყება სხოველს-ჰოფოელისა პატიოსნისა ჯუარისა, ვითარ უაჰმოიღეს იგი ბაგილოვნით იპრუსალიმად (იმჟე ჯეჰონისა, იმჟე ხელნაწერად).

წელსა მე 15-სა იპრუსალიმისა წარტყუნითგან, ხოლო წელთა ჰერაკლეს მეფობისათა ათცხრამეტსა (ე. ი. 629 წ.), ინდიკტიონსა ათსა, ხუასრო მეფე იგი სპარსთაჲ მოკლა თუქსა მარტას ძისა მიერ თჳსისა, რომელსა ერქუა სირონი¹²²).

ხოლო მეფე ჰერაკლე ერთურთ მისით მათ ქაშთა ოდენ მიწვენულ იყო სპარსეთად და მრავალნი ქალაქნი მათნი დაეპყრნეს და პალატნი სამეფოვონი და ათასეული ერისა მათისა მოესრა და რომელნი წარტყუნული ყვნეს ბერძენთაგან უკმოეყვანნეს... ხოლო მეფე სირონი მოკულდა თუქსა სეკდემბერსა და იპურა მეფობა მისი ძემან მისმან არდასირ და იყო იგი ყრმა და იყო მეფობასა შინა სამ თუქ და იქმნა შორის ბერძენთა და სპარსთა მშჯდობა კელისწერით შუამდგომლობითა რასიმუზანისათა, რომელი იყო ერის-მთავარი სპარსთაჲ.

ხოლო შემდგომად იპრუსალიმის წარტყუნვითგან მე 17 წელსა (631 წ.), ხუასრომს დაკლივითგან მესამესა წელსა (632 წ.?), ხოლო ჰერაკლეს მეფობი-
თგან ოც-და-მეერთესა წელსა (ე. ი. 631 წ.), ინდიკტიონსა სამსა რასიმუზან ერისმთავარმან მოკლა არდასირ მეფე სპარსთაჲ, რომელი წინა ვაკენეთ და

¹²² სირონის ანუ ლებოზს „კობად სირუე“-სი სიკვდილი მოხდა ლებოზს გამოკვლევით 628 წ. (ისტ. ბაქრაძ., გვ. 195). არდასირ არის *Арташир* ასოლიკისა, გვ. 86 შესანიშნავია, რომ ერეკლე კეისრის შემოსევის ამბები და შემდეგთა სტეფანოზ II-მდე ჩვენს ქრონიკაში ნაამბობია სუბმატის ქრონიკასთან უფრო თანხმად, ვიდრე ქარ.-ცხოვ. (გავ. ქარ.-ცხოვ. 169, მარიაშ დედოფლისა № 30, ფ. 207), თუმცა კი იმისთანა ცნობებიც იპოვება, რომელნიც ქარ.-ცხოვ. არის და სუბმატის ქრონიკაში კი არაა.

და მან დაიპყრა მეფობა და იქმნა იგი მეგობარ ბერძენთა და ცხოველს-მყოფელი იგი ძელი ქრისტეს ჯუარი მან მომადლა ჰერაკლე მეფესა, ვითარცა ყოვლისა სოფლისა საფასე... ზოლო ჰერაკლე მეფემან მოიღო იგი იბრუსალიმად მოსლევას მისსა მუნ მარტინეს თანა, რომელი იგი იყო ასული მამის ძმისა მისისა და შეირთო მან იგი ცოლად თვნიერ შჯულისა...

და ვითარცა შემოვიდა იგი იბრუსალიმად, კდ აგო დიდებული იგი და პათიოსანი ძელი ჯუარისა ადგილსავე თვსა თუშსა მარტა 21, დაბეჭდული ეგრეთვე გუადრუსა შინა, ვითარ იგი წარელო და ყოვლადვე ეგო იგი განუღებელად... მაშინ პერაკლე მეფემან, ვა იხილა... აღშენება წათა მით ადგილთა, რომელნი ნეტარისა მოდისტოს მიერ აღშენებულ იყვნეს, განიხარა ფრიად და ბრძანა, რათა აკურთხონ იგი პატრიქად იბრუსალიმისა ზედა, რამეთუ ნეტარი ზაქარია აღესრულა სპარსეთს და დგა ეკლესიაჲ ქურივად.

ზოლო ინდიკტიონსა 4-სა და ოც-და-მეერთესა წელსა ჰერაკლეს მეფობისა (ე. ი. 631 წ.) დაიპყრა პატრიქობაჲ იბრუსალიმისა ნეტარმან მოდისტოს და შემდგომად მცირეთა ყამთა... მოკულა იგი თუშსა დეკემბერსა 17...

სტრატიკი უფრო დაწერილებითს, ვრცელს და მართალს ცნობებს გვაძლევს, ვინემ თვთ ლეზო. (იხ. ისტორია საქართვე. ბაქრაძ. გვ. I 96; Асотик. стр. 84—87).

დი ვე მოსვლადმდს მისა:
ტფილისს სიონი განეშორა მკვ
დრთა: **ქ** ჯრისა ეკლესიასა
აკლდალა: ამან ჰერაკლს
ტფილისს და მცხეთას და უე
არმას განავლინა ქადაგნი
რა უნი ქენენი ქლქთა შნა
ეკლესიათა შინა შემოკრებენ
და უნი მოკუნნი და ცეცხლი
სა მსახურნი: ანუ მოინა
თლნენ. ანუ მოისრნენ:

ქ მათ ნათლის დებაჲ არა ინე
ბეს ზაკუვით თანა ადე
რინეს ქენენთა ვდს ულთა
ზა წარჰმართა მახვლი
და ეკლესიასა შინა მდინა
რენი სისხლისანი დიოდეს.

ქ ჰერაკლე განწმიდა შჯუდი
ქესი და წარვიდა. და ერისთვობდა
იგივე დიდი სტეფ
ანოზ¹³³ და კათალიკოზი იყო.
ბართლომე მეორედ:

¹³³) ქარ.-ცხოვ. სტეფანოზ მოკლეს თფილისის ციხის აღების დროს, მსოფლიო ისტორიით კი სტეფანოზ ზელში ჩაუფარდა ერეკლეს მდინარის ზაბის მახლობლად, როდესაც იმპერატორი ებრძოდა მტერს (სპარსთა); ზოლო ჩვენი ქრონიკით იგი მთავრობდა ერეკლეს დაბრუნების დროს, ამ უკუთქმათა კერძო გამოცვლევა სჭირია; მაგრამ შესაძლებელია, რომ სტეფანოზ თფილისის აღების შემდეგ გაქცეულ იყოს სპარსეთს და იქ სპარსთა დამარცხების შემდეგ და-მორჩილებოდეს იმპერატორს და მისგან მიეღოს „პატრიკობა“ ანუ მთავრობა ქართლში. ესრე რომ არ ყოფილიყო, მაშინ ძნელი გახდებოდა იმის გაგება, თუ რად მითვისებენ სტეფანოზსა ბერძნულს ზარისხს „პატრიკიოსისას“. სიანს, ჩვენი ქრონიკის ცნობა ჰერმარი-ტი უნდა იყოს, მით უმეტეს, რომ „სუმბათის ქრონიკაც“ სრულიად ეთანხმება მას. შესაძ-

სუმბატის ქრონიკილამ (წერა-კითხ. № 30).

და ესენი შეიღნი მძინი, ძენი ამის სოლომონისანი, მოიწიენეს ეკლესს წინაშე რაქელ დედოფლისა და მისგან ნათელ იღეს და დაშეთეს იგინი ქვეყანათა სომხითისათა, და მუნ დღეიდელად დღედმდე შეიღნი მათნი მთავრებენ სომხითის. და ოთხნი მძინი მათნი მოკიდეს ქართლს. სოლო ერთი მათგანი, სასელთი გუარამ, განაწენს ერისთავად. და ესე ქართლისა ბაგრატონიანი შეიღის შეიღნი და ნათესაენი არიან მის გუარამისანი. სოლო მძა შინი, სასელთი საჭაქ, წარვიდა კასეთის და დაუმხასა იგი სერეს, და სსკანი ორნი იგი მძინი ამათნი, სასელთი ასმაჲ და კარზვარად, წარვიდეს კამბეჩანს და მოკლეს მათ სპარსთა სხპასღარი და დაიპურეს კამბეჩანი, და დასიდეს იგინი მუნ ცხოვრებდ სოარნაბუქს, და ამ უამამდე შეიღნი მათნი მთავრობენ მას შინა. სოლო ვინათგან მოკლდა მეფობა შეიღთა გორგასლისათა, მით უამათგან ეპურა უფლებს ქართლისა ჰსნაურთა ვიდრე ამათამდე, არამედ დაესრულა უფლებს ქართლისა ჰსნაურთა ბოროტთა საჭმეთა მათგან.

მას უამას მცხეთას კათალიკოზი იყო სვიმონ-შეტრე, და მცხეთა ღლთსელად ბოდა და ტფილისი ღლქედბოდა, არამხი შემცირდებოდა და კაღაჲ განდიდებოდა; სხპარსნი უფლებდეს ქართლს, კასეთს, ჰერეთს, სომხითის, სივსეთს, ასპორანეს. მას უამას კათალიკოზი იყო მცხეთას სამოელ, და ერთად შეერბა უოკელი ქართლი და გამოარჩაეს გუარამ, დაკითის ნათესავისგან, მოწვეწული მძითა მისთა თანა, ასამს და კარზავარდს, რომელნი იგი ზემო ვაკისენით. ესე წარმოვიდეს ეკლესით, რომელნი მომთლან რაქელ დედოფალმან მძინი ჰურინი, ტყეობით მოსრულენი, ქვეყანით ფელასტით, და ნათელ იღეს ეკლესს ეკლესით რაქელ დედოფლისათა, რომელმან სამთა მათგანთა უნდაჲ სასელი, რამეთუ ერთის სასელ სდგა მომალე, და ერთის ბაგრატ, რომელ არს მამა ბაგრატონიანთა, ერთის ბეგავარ, ერთი შემოიყუნა სამედი, და ორნი მათგანი ამხას სომხითის მეფეთა.

სოლო ოთხნი ესე მძინი წარმოქმართნეს ქართლს, ვითა ზემო ვაკისენთ, და გუარამ განაწენს ერისთავად, და მოსცა ამას მეფემან ბერძენთამან ჰსტავად გუარტ-მელატობა, და ამან დადგა საფუძველი ვკარისა ეკლესიასა, რომელ არს მცხეთას.

სოლო სამნი ესე მძინი წარვიდეს კასეთს, დასაჭაქ დაუმხასა ბაგურს, მესა სერესს, და ასამ (და) კარზავარად წარვიდეს კამბეჩანს და კარდაუქციეს კრი კესასს, ერისთავს (ბაჭარ წუბინისს, და გეზან მოჭელეს), და დაიპურეს მს კამბეჩანი. და იყო მას უამას მცხეთას კათალიკოზი სამოელ, და ამის-სე ტფილისისა მეკიდრთა

ლებელია, რომ როდესაც ჯიბლემ ციხე აიღო და სტეფანოზ გაიქცა, მაშინ ერეკლეს დაენიშნოს დროებით მმართველად საქართველოჲსა ის „სევესტი კობოჲლი“, რომელიც მოხსენებულია ჯვარის მონასტრის წარწერაში ალბათ იმის გამო, რომ მას განუგრძელებია სტეფანოზისგან დაწყებული მენობა. რადგან სტეფანოზი ჩვენის ქრონიკით მმართველად სრანს ერეკლე კეისრის სპარსეთილად დაბრუნების შემდეგ (631 წ.), ამის გამო ვახუშტის ქრონოლოგია (600—619 წ.) შესაბამისა სარწმუნო არ უნდა იყოს.

კვლესიას გეზად იწეეს, რომლის ნასკვარსა ყოველი ერი აშენებდა და ნასკვარსა ერთი ვინმე დედაკაცი, და ქათალიკოსი იყო მცხოვრის ბართლომე.

და შემდგომად ამის გურამისას კრისთაობდა ძე მისი სტეფანოზი, და მისი ჯე-
მეტრისა, და აშენებდეს კვლესიასა ჟუარის (sic) მცხოვრის. და ამის-ზე წარგლო კრის-
კლე მეფემან ბერძენთაჲს და მივიდა ტფილისად და დადგა გამართებითა ცისკის
კალისას, და ციხის თაჲმან კმა უყო ციხით გამოღმართ და ჰრჭკა ჰერაგლე მეფესა:
„რომელსა გასინეს წყერნი კარისანი და კარ-ბოტისანი“. მამის კისმა ჰრჭკლე მეფე-
სა, განრისხნა მისთვის და აღმოვიკითხა წიგნისაგან დაწიელ წიხისა, რომელსაჲს
სიტყვა იგი, ვითარმედ აღმოვიკითხა კაცი დასაჯელის და შემოსრისკის რქანი აღმო-
ვლისა ვერძისანი. და თქვა მეფემან: „ეჲგეთო იყო ჩემდა სიტყვა ეგე კანდიურებისათჲს
ჩემისა, მისატყული ორკაცი დაგიტეო შენა, და დაუტევე ტფილისის კიბელჲს ერის-
თაჲი ბრძოლად ციხისა ტფილისისა და თუთ წარეპართა ბაღდადს, და მივიდა
გარდაბნის კარსა გარეულისას, და დაიღაშებრა ადგილის მას, რომელსა ჰრჭკეს სე-
შენა, და ნათელ სცა ჰერაგლე კარსა-გარეულისა და ყოველსა ერსა მისსა, და იწყო
შენებდა კვლესიასა, რომელი იგი უბრწყინვალეს არს ყოველთა კვლესიათა, და წარ-
ვიდა ბერდუქს და დადგა გულისა სოფლისასა და აღმართა ჟუარი ქეისა (ქუჩა), და
დადგა სათუბელა წმადისა ღვთისა მშობელისა კვლესიასა და აღასრულა გუმბაჲ
მისა. — სოლო მან კიბელჲს ციხე იგი ტფილისისა გამოიღო, და ციხის თაჲი იგი
შეიშურა, და დარჩენით ზირი აღეგნო ამისთვის, რამეთუ თქუა სადიდებელი იგი
მეფისა ჰერაგლესა, სოლო კადრებისა მისთვის ტყავი გაჰქადა და მეფესა მისწია იგი
გარდაბნის კარსა-გარეულისას. და გარდაბნით მეფემან მიცვალა ღვლეს, და უწოდა
მეწვეკენელთა მთავრისა, (და) ნათელ სცა, და წარვიდა (მუხით) ბაღდადს, და გამოიღო
ბაღდადი, და შეიშურა სეისილი მეფე და მოკლბისა ძელი ცხოვრებისა (სორებისა),
და იწყო შენებდა იერუსალემისა, და დასოჲ მოკლბისა მატრიაჲს, და წარმოეპარ-
თა აქათვე, და მივიდა წელსა მეშვიდესა და ვიდრე მოსულვამდე მისსა ტფილისის
კვლესიად (სიონი) გაქრულდა, სოლო ჟუარისა კვლესიასა აგადა.

და მან ჰერაგლე მეფემან ტფილის და მცხოვრის და უწარმოა ქადაგნი განუ-
ღანსა, რათა ყოველნი ქრისტიანნი კვლესიასა შეიადგნენ, და ყოველნი მოკლნი და
ცეცხლნი მისსურნი, რომელნიცაჲს არს მოინათლნენ, მოისრინენ. სოლო მათ ნათ-
ლისილება არს იხუეს, არამედ ზეგვით აღერიდნეს ქრისტიანეთა თანა, და მიწიეს ყო-
ველთა მათ ზედა მასილი: და კვლესიათა შინა მდინარენი სასისლისანი დიოდას,
და განწმინდნა სეული ქრისტეს ღვთისა ჩვენისა, და წარვიდა ჰერაგლე მეფე სამე-
ფოდეჲს თჳსად. და მითაჲრობდა ქალთსა იგივე სტეფანოზ დიდი. ქათალიკოსი იყო
მეორე ბართლომე მის-ზედეჲ. და შემდგომად მისსა მთავრობდა ადარნასი, ძე მის
სტეფანოზისა, და მის-ზედა სამნი ქათალიკოსნი იცუდნენ — იოვანე, ბაბილ და
თაბორ. და ამისა შემდგომად სტეფანოზ, ძე მისი, და მან განასრულა კვლესიად
ჟუარისა, და განაწესა მუნ ჟუარისა კრება, და დაჰგა ტფილისის ცხოვრება და გა-
თაღვლონი იყო სამოელ და ენონ. და მას-ზე ქვეყნსა ქართლისა აღწერეს და წარიღეს

სახერმნეთს. და ქმბაჲი მოიწია, კითარმედ ბაღდადი ღაიზურეს აგარის ნათესავ-
თაჲ. (სუმბატის ქრონიკიდან* მხოლოდ იმ ნაწყვეტებს ვებეჭადეთ, რაც ქ.-ცხ.-ში ცალკე არ
მოიბოვება. აქ გამოშვებულია თავში ის, რაც დაბეჭდილია ქ.-ცხ. გ. 161—162).

და შემდგომად ერსთავობდა
ადრნესე და მისა ზმ სამნი
კათალიკოზნი იცვალნეს
იოვანე: ბაბილა: თაბორ: ¹³⁴⁾

და მისა შემდგომად ერის
თავობდა: სტეფანოზ ძმ მისი
და აშან განიმორა ჯრისა
ეკლესიაჲ: და დადვა კრ
ებაჲ ჯრს. ჯრობასა ერთ
თთუე და ტფილისს დაჯ

და სტეფანოზ: და კათალ
იკოზი იყო სამოველი: და
მისაზმვე ევრონ: ¹³⁵⁾

და ამბავი მოკდა
ვდ ბაღდადი იგარ
ეანთა დაიპურესო და
ამისთვს ბერძენთა ქენა
ჯორსა აჰკიდეს და წა
რიდეს საბერძენთა: ¹³⁶⁾

Р-О, У-Х-Ц, Ч-Ш || Ч-Ш, У-Х-Ц

ეს წარწერა წრომის ტაძრისა სამხრითის კარებს ზევით, ბროსესს შეცდომით გარდუწერია
(თუმცა წარწერა სრულიად სხადია) და ორის სიტყვის გარდა სხვა შეცდომით წაუკითხავს. აი ბრო-
სესის ამონაკითხი: „წმინდაო (ღვთის მშობელო) ბარნაბა შეიწყალო“. ხოლო ჩვენ გვითხრობთ:
„წმინდაო ეკლესიაო სტეფანოზ კპატიოსნი (იპატიოსნი) შეიწყალო“. სხვა
წაკითხვა შეუძლებელია. უცხოეთიდან შემოდებული სიტყვები, დაწყებული „ი“, იწერება ასო-

¹³⁴⁾ ადარნაჲ ვახუშტით 619—639 წ. მეზითარ აირივანელით: იოლანეს, ბაბილას,
თაბორ. Хронологич. ист. 1869 г. стр. 347. დ. რეც. სით იოანე † 620 წ., ბაბილა
† 622 წ., თაბორ † 663 წ.—პ. იოსელიანით იოანე † 626 წ., ბაბილა † 630 წ., თაბორ
† — ქ.-ცხ. 169.—კზი ბართლომე პ. იოსელიანით † 622 წ. მაგრამ ჩვენის ქრონიკის და ქ.-
ცხოვრებისაგანაც იგი სიანს შემდეგ ერეკლე კეისრის დაბრუნებისა და ამის გამო ის უნდა
მოკვდარიყოს შემდეგ 631 წ. თაბარი სიანს წრომის წარწერაში (იხ. ქვემო 639—663 წ.).
თაბორ ცოცხალი იყო მერკან-ურეს შემოსლის დროს, სტეფანოზის დროს (ქ.-ცხ. I, 174,
მარიამ დედოფ. ქ.-ცხ. „მთაბორ“, ფ. 210).

¹³⁵⁾ სტეფანოზ II ვახუშტით 639—663 წ.—ქ.-ცხ. (I, 169) ამას აღუშენებია ზღუდე
ჯვარის ეკლესიისა და არა თვით ტაძარი და ფონებთ ჩვენი ქრონიკის ჩვენება ამ ჰაზრით უნ-
და მოიღებოდეს.

¹³⁶⁾ „ჯორსა აჰკიდეს ქვეყანა“ იმასვე ჰნიშნავს, რაიცა გამოხატულია ქ.-ცხ. I, 170,—
171, 175, ე. ი. ბერძენები და ქართველებიც შიშისა გამო მიწაში ფლავიდან საქონლს, მაგრამ
მიწა-წყალს, ქვეყნებს და ერსა აღწერიდნ ხოლმე და აღწერილ გუჯრებს თან წაიღებდნ იმის-
თვს, რომ როდესაც შიშინაობა გაივლიდა და ისევ დაბრუნდებოდნ, მაშინ იმ აღწერილობით
შესძლებოდათ მოეპოვათ განძი, ერნი და მიწანი. „ჯორსა აჰკიდეს ქვეყანა“ ე. ი. აღწერი-
ლობა ქვეყნისა, ანუ საბუთები ქვეყნის და ერის მფლობელობისა. „სამი ქრონიკის“ გამო-

თი „კ“. ჯვარის მონასტრის „სტეფანოს ქართლისა პატრიარქისა“ სხვა გვეგონია. ეს „სტეფანოს იბატიოსი“ (ანუ იგივე „იპატიოსი“) ჩვენ მიგვაჩნია სტეფანოზ II-დ (629—663 წ.), რომელიც მეღვინეა ქ.-ს. იტყვის: „იყო მაშენებელ ეკლესიათა“. იგივე წარწერა (წო ესო სოკ კბა შე) ჩვენ ვიპოვეთ იმავე ეკლესიის კედლებზე, ძველს გაჯზე. ახალი შეღესილი ჩამოვარდნილა და ძველს შეღესილზე სჩანს ბევრი ძველი წარწერები, უბრალოდ ნაჯღაბნები.

წრომის ტაძარში ჩვენგან ნაპოვნს ქვაზე აწერია:

**ყსჲ ჰოჲ კხრტჲ ზკ || ზს მ-ჲტს ზ(ც)მდ ზუჲდ || ტჲჲ
სჲზი.ცჲჲჲჲ || სი(ზიზ) ზჲ(ოჲ) ციჲ - - - ოჲ - - (?)**

მეორე მხარეს ამ ქვისას აწერია ასომთავრულად: „ჯვარო ქრისტესო სულსა ი-ეს (იოვანეს) შემწე(?) ექმენ(?) ქრისტეს მიერ. (ა)ბუღოცო მსსა ავმარ. თა მესამესა“ - - - მეტი არ არის სამწუხაროდ. შემდეგ უნდა ყოფილიყოს: მესამესა წელსა მთავრობისა სტეფანოზისასა ანუ მამა-მთავრობისა თაბორისსა.

ეს წარწერა იმავე წრომის ეკლესიის საკურთხევლის კედელში ჩატანებული ვიპოვეთ ჩვენ მღვდლის დავითიშვილის დახმარებით. ქვა ნატეხია ძველის ჯვარისა, რომლის ძირიცა იქვე ვიპოვეთ დიდი ქვა, რომელზედაც აწერია: **ჰოჲ ზრტჲ ჴჲ** (ჯვარო მარიაჲ შეიწყაღე). პირველს ჯვრის ნატებს ქვაზე უზერუღად ამობერვით გამოქანდაკებული მუხლ-დადგმით მლოცველნი ვაჟაკი და ყმაწვილი (მამა-შვილი) და იქვე ორი დედაკაცი გულზე ზელ-დაკრფილები (მლოცველნი) გრძელს შესამოსლებში, ზემო ნაწიენებს წარწერას ჩვენ ესრე ვცითხულობთ: „ესე ჯვარი ძლიერი მამაჲს (მშას) თაბორის ლ(ოც)ვიოთა ავმართე სალოცველად სუ(ლისა) აბუღოცო(ისა?) - - - ლ“ (?)

მამა თაბორი, ჩვენის აზრით, არის კათალიკოზი თაბორ, რომელიც მართლა სცოთ-რობდა სტეფანოზის დროს და რომლისა ლოცვა-კურთხევით აღუმართათ ის ჯვარი. მჭრფან-ყრუს დროს სჩანს თაბორ (ქ.-ს. 174). კათალიკოზები არა იშვიათად მოხსენებულნი არიან მამად ანუ მამა-მთავრად. — აბუღოცო იოანე(?) უცნობი პირია ისტორიისა. ის უნდა იყოს ერისთავი საციკიანისი. აშკარაა, ჯვარი რომ სრულად შენახულიყოს, ჩვენ გვექნებოდა ძვირ-ფასი ქორონიკონი, რომელიც შუქს მოჰფენდა იმ დროინდელს არეულს ქორონიკებს ჩვენის მე-მატიანებისას. ძნელად დასაჯერებელია, რომ დანარჩენი ნაწილებიცა იმავე ჯვარისა არ აღმოჩნდეს წრომის ნანგრევებში, თუ ამას ჯეროვანს ყურადღებას მიაქცევინ. — იმავე წრომის ეკლესიაში ვიპოვე სვეტის ძირი, რომელიც გარშემო წარწერილია ნუსხა ზუტურით, მაგრამ ძველის ასო-ებით. წარწერა შებლაღულა, მაგრამ წაკითხვა შეიძლება, როდესაც სვეტი გაირეცხება და ფრთხილად სინათლეზე გაიტანება. პირველ სტრიქონებში მოხსენებულია: „სახელითა ღვთისათა, წისა რაჲდენისა“ - - -

სჩანს, ზემოხსენებული ჯვარი ვიღაც აბუღოცოს აღმართავს მისი ნათესავის იოანე(?) აბუღოცასვე სულის მოსახსენებლად, და ზედ გამოქანდაკებულნი პირნი უნდა იყვნენ აბუღოცოს ოჯახობის, ანუ მეფის სტეფანოზის სახელეულობის მწევრნი:

მცემელი ამ ფრასსა უაზრობას სწამებს. — ერთგობა, რომ ძველი დედანი ჩვენის ქორონიკისა აქამ-დინ ყოფილა მოყვანილი, რადგან ამის შემდეგ ჩვენის ქორონიკის ხასიათი სრულიად იცვლება: ისტორია მოულოდნელად წყდება, ამბების მაგიერ ცარიელი სახელებიდა და კათალიკოზების სახელები, წინააღმდეგ მიღებულის რიგისა, გაყოფილია. — ამის შემდეგი მოთხრობა სხვა წყაროდან უნდა იყოს ამოღებული.

და მისა შემდგომად ერისთ
ვობდა: გუარამ გურამ
აღლატი: ვ: ¹³⁷) და გუარამ ყრ
მამ: ზ: და მერამ არაშუა
კურაპალატი: ზ: და ვარ
აზ ბაგურ: აშაჰ პატრი
გიოზი რ-ნ გარბანელნი
მოაქცინა: თ: ¹³⁸) და მერმე

ნერსე ¹³⁹) და ძენი მისნი:
ფილიპე: ია: სტეფანოზ: იბ:
ადრნესე: იგ: ¹⁴⁰) გუარამ იდ:
და ბაქურმანი ძე ბაღდა
დისი: იე: და ძენი ადრნესე
სნი: სტეფანოზ: იგ: და აშოტ
გურაპალატი: იზ: ¹⁴¹) და გუა
რამ: ¹⁴²) დიდნი ერისთავნი: ესთენ
იყვნეს:

ამ ერისთავებზე სუმბატის ქრონიკა მოგვითხრობს ესრეთ:

«და ამის სტეფანოზისა შემდგომად ერისთავობდა ძე მისი გუარამ კურატპალა-
ტი და შემდგომად მისისა ვარაზბაგურ, ძე მისი, ანთიპატრიკოსი, რომელმან გარბანელ-
ნი მოაქცინა. და მერმე (მოისრა!?) ნერსე და ძენი მისნი; ფილიპე, და სტეფანოზ, და
ადრნესე, და ძენი მისნი—გურგენ ერისთავი, აშოტ კურატპალატი, სოლო აშოტ
კურატპალატი მთავრობდა ქვეყანასა მას შინა და სახელად მისა იყო ბარდავი და
ტფილისი, და ჭქონდა მას ქვეყანა, რომელ არს გარეშოს მისისა. და მამინ განძლიერ-
და გელმწიფება აგარიანთა. (ეს არის გაგრძელება ზემო დაბეჭდილის გვ. 67—69,—ქრო-
ნიკისა. ამის გაგრძელება დაბეჭდილია ქ.-ცხ. გვ. 187 დაწყებული მეშვიდე სტრიქონით მე-189
გვერდამდე და მე-198 გვერდიდან 200 გვერდამდე).

¹³⁷) გვარამ + 678. ძე ამისი ანთიპატრიკოსი, რომელმან გარდაბანელნი მოაქცია, ჩამო-
თვლილ ერისთავებში ცნობილნი არ არიან ისინი, რომელთაც მისდევს ასოები: ზ; ც; იდ; იე.—
არშუშა: ც: არ არის არშუშა ქართლისა პიტიახში, მოხსენებული წა სტეფანეს ცხოვრებაში,
რადგან ესტატეს წამება მოხდა მეVI საუკ., და არც ის არის მართალი, რომ პიტიახში
უდრიდეს კურაპალატი (პიტიახში სპარსულია, ხოლო კურაპალატობა ბერძნებისაგან მიიღე-
ბოდა ბერძნებისადმი სამსახურისათვის. ეს თვალსაჩინო შეცდომაა იხ. სამი ისტორ. ქრ. გვ. 68).

¹³⁸) ვარაზ ბაქარ + 705 წ.

¹³⁹) ნერსე + 742 წ. ამას ხელნაწერში არ უზის რიცხვი ი:

¹⁴⁰) ადარნასეს შვილად მოხსენებულია 779—826 წლებ შუა ნერსე: „ოდეს ერის-
მთავარი იგი ქართლისა სახელით ნერსე, ძე ადარნასე კურაპალატისა და ერისთავისა“...
(აბოხ ცხოვრება, № 170, გვ.) და იქვე გვ. 311—312: „ერისთავობასა სტეფანოზის ძისა
გურგენისა“.

¹⁴¹) გვარამ + 882 წ. არა ვგონებ, რომ ჩვენს მემბრანეს გვარამ სტეფანოზის ძედ ჰყა-
ვდეს სახეში.

¹⁴²) საყურადღებოა, რომ მწერალს განთქმული ბაგრატი I (826—876 წ.) არ მო-
უხსენებია და გვარამის შემდეგი ერისთავებიც არ უჩვენებია, თუმცა კი კათალიკოზების სია
მეათე საუკუნემდე მოუყვანია, ე. ი. ხელნაწერის დაწერის დროამდე.

ნაწყვეტი წა აბოს ცხოვრებიდან (ეკლ. მუხ. №№ 170 და 19).

„იყო ესაი, ოდეს ერის მთავარი იგი ქართლისა, სასკელით ნერსე, ძე ჯდარ-
ნესე კურატპაღატისა და ერისთავისა, მოწოდებულ იქმნა ჭეჭენად ბა-
ბილონისა მფლობელისა მისგან ესაი სარკინოზთას ამირა მუშელისა აბ-
დილასგან, რომელი იგი იყო ქალაქის მას დიდსა ბაღდადსა, რომელიცა იგი
მან აღაშენა, სოლო შესმენითა ბორცოთა კაცთათა სპერობილესა შეატდო მან ნერ-
სე ერისთავი ჭეჭენისა ამის ქართლისა, და ჰერობილ ეო იგი სამის წლისა ესაი,
კიდრემდის ბრძანებითა ლეთისათა მოკუდა აბდილას ამირა მუშე († 775 წ.) და
დაჟდა მის წილ ძე მისი მაჭდი. სოლო ჭეჭელის მოქმედმან ღმერთმან არწმუნს
გულსა მაჭდი ამირა-მუშელისას განტეკება ნერსესი და გამოიყვანა იგი მწარის მის-
გან სპერობილისა და განტეკა იგი გუჯად ერისთავობით აქა ჭეჭენადეკ თჳსის...
იყო გუჯად განრისხება კელმწიფეთა სარკინოზთა ნერსე ერისთავსა ზედა და ილ-
ტუნ იგი, რამეთუ სასტიკად ჰბრძოდა მას სარკინოზთა ერი. და ღმერთმან დაიფ-
რა იგი კელთაგან მათთა და განკლო მან კარი იგი ოკუთისა, რომელსა დაბად
ერქუმის... სოლო იყო შემდგომად სნდტოლისა მის ნერსესის ქართლით, წარმოა-
კლისა მაჭდი ამირა-მუშელმან ბრძანებითა ლეთისათა სტეფანოზ, ძე გურგენ ერის-
თავისა, დისწული ნერსესი, ნაცვლად დედის ძმისა თჳსისა ნერსესა ერისმთავრად
ჭეჭენასა მას ქართლისას... და შემდგომად რაოქენისაჲ ესაი გამოათხოვა იგი
(ჰერობილი წა აბო) სტეფანოზ ერისთავმან ქართლისამან და გამოიყვანა... სოლო
სხვა მსაჯული ამირა შემოსრულ იყო ქალაქის ტფილის... და (კვლად) შეიპყრეს ნე-
ტარი ჰაბო...“ რომელი იქმნა... შეფობას კანსიტანტინეპოლის ქალაქსა მას დიდსა
ქრისტიანეთა წა კანსიტანტინესსა, მისა ლეონისსა, სარკინოზთა შორის შეფობას
მოსე ამირა მოკმისსა, მისა მაჭდისა,—

ქართლს კათალიკოზობასა სამოეღისსა; ერის მთავრობასა სტე-
ფანოზისსა, მისა გოჯრგენისსა დასაბამით | გარდასროვდთა
ეკოვს ათას ოთხას ოც-და-მეოთხსა (sic) წელსა თითოჯესა (sic) იანვ-
რისსა | ეკოვსსა, დღესა ჰარასკევსა განცხადებასა შევისწავთ მარტვლო-
ბაჲ წდისა და ნეტარისა ამის მოწამისა და... (სკანეთისა ეტრატი X სუჟ.
ეკლ. მუხ. № 19 ისტ. ბაქარა. გ. 208).

აბოს წამება ბროსეს ანგარიშით მოხდა 786 წ. 6 იანვარს. მართლაც 6 იანვარი პარს-
კებს მოდიოდა 786 წ., ხოლო 27 დეკემბერს სამშაბათი მოხვდებოდა ცხრა დღით უწინარეს
წამებასა, 785 წ. (შოი-მლ. № 170, გვ. 313). მასე ამირა მუშეი ხალიფობდა 786 წლამდე.
იმპერატორი ლეონ IV 780—787 წ.—შოი-მლგ. № 170, გვ. 312 აღნიშნულია დასაბამითგან
6084 წ. (480 წ.?), აღდგომითგან 890 წ. იგივე შეტეომა № 176, გვ. 468—469. აღნიშ-
ნული წელთა აღრევა უნდა წარმომდგარ იყოს იქიდან, რომ იოანე საბანიძეს 820 წ. დაუწერია
ცხოვრება წა აბოსი, ანუ ამ წელს მიუღია ქვემო მოყვანილი წერილი კათალიკოზის სამოე-
ლისა. ეს წერილი იპოვება მხოლოდ „სვანეთის მანუსკრიპტში“ (ეკლეს. მუხ. № 19).—„სა-
მთხე“—ში (გვ. 341) აბოს წამება აღნიშნულია 6298—5508=790 წ., რომელიც უფრო
აბოდა 786 წ., მაგრამ, სამწუხაროდ, არა სჩანს რომელ ხელნაწერად გადმოუბეჭდია ბ. სანი-
ნის აბოს ცხოვრება. აი თვით წერილი სამოელისა, შეუცვლელად დაბეჭდილი.

ზე სამოედ ქსს მიერ ქართლისა || კათალიკოზი იოვანეს
საბანის ძესა სწლიერად შვილსა || წდისა კათალიკოე ეკლესიისა||
სა დასაუზარელსა ჩნსა ღოცვით ოღლისა მიერ გიკითხავ: ||

ჰმვიდობა იყავნ შენ ზა და || უღთა სახლისა შენისა კრებო-
ვლთა ქსს მიერ. ჩნ თვთ ოჯწყით || წადიერებაა ში ღთის მსა-
ხოვრე||ბისათვს და ღთვ მიმადღებოვ||ღი შენი მეცნიერებაა საღმრთ||
ოთა წიგნთაა და გოვლსმოდ||გინებაა ში კეთილთა საქმე || თმოღოვა-
წებაა ში:

ჟნ თვთ ოჯწყი სანატრელისა ამის ახლისა მოწამისა ჰაბო || მსი
რი დღეთა ამათ ჩნთა იმ||არტვლა მეოხად ქსს მიმართ || უოვლისა ამის
სოფელისა ჩნისა ქა||რთლისათვს: მნებაჲს რა დაი||წეროს სანატრელი-
სა ამისცა || მარტვლობაა ვა პირველთაა || მათ ქსს მოწამეთაა და დაი-
დვას იგიცა || წსა კათალიკოე ეკლესიასა შინა მოსაკეს||ნებელად უღთა
ვინ იყვნენ შე||მდგომად ჩნსა:

ჴმისათვსცა მოვაგვინე წიგნი || ესე ჩემი კეფითა ხსართან მდ || -
დელისა ჩემისაათა. აწ მიიდე წი||გნი ესე და ღოცვაა ჩნი და ჯრი || -
სა დაწერა კეფითა ჩემითა და შეწევნითა ღთისა || მამისა და სდისა
წდისაათა || მეოხებითა წმიდისა ღთის მშობლისაათა და || წთა მოცო-
ქოვლთაათა და მოწამეთაათა: ||

ჴელ უბ გამოთქოვამდ სდ ჴემ||მარიტად ვრ იგი იყო და ვა შენ
თვთ ოჯწყი და ადწერე მარტვლო||ბაა წდისა მოწამისა ჰაბომსი || და
ადწერილი ჩნ მოგვძდოვანე || რა ოკმეტესად ღოცვა ვყოთ შნთვს ||
მადლი ოა იყავნ შენ ზა ან:.

(მსხილ ასოებით დაბეჭდილი ამოწერილია № 19 ეტრატადამ; ხოლო სხვა—
№ 170-დგან.—სამოელის წერილი დ. ბაქრაძეს სწორედ ვერ დაუბეჭდია, ისტ. გვ. 211).

ქვემო ამისა დაბეჭდილ კათალიკოზების სიის განსამარტველად საჭიროდ მივაჩნია ზე-
დახნის მონასტრის წინამძღვრების სია, რომელსაც ამასთან საყურადღებო საარქეოლოგიო
მნიშვნელობაც აქვს. მოგვყავს აქაეს სია, ჩართული საეკლ. მუზეუმის ხელ-ნაწერებში № № 160
(გვ. 434), 176 და 170 (გვ. 23).

გადმოწერეთ № 160, რომელიც სხვებზე უძველესია (XVII საუკ.); და რადგან იოანე
ზედახნელის მოსლვის დრო აღნიშნულია 550 წლით, ამის გამო ქრონოლოგიურს სიასაც მივა-
ყოლებთ ამის მიხედვით.

**ესახელეში წთა მამათა, მარისტს მიერ აღსრულებულთა ჯედაქანს
შინა შემდგომად იოანესსა.**

(სოვნდა¹⁴²) ნეტარი იოანე შემდგომად მოსვლისა მისისა ასურეთით: ლ:
წელ: († 580 წ.). ილაა დიპოზია: ია: წელ: († 591 წ.). იოანე: კდ: წელ:.
(† 615 წ.). ამა კაჴმან, რომელმან გზასა მესლოვასა მისსა ე მი შეწირა ქუქმო-

¹⁴² № 170 უმატებს „ახოვანი“.

ზედანი¹⁴¹) შინამდე: ლე: წელ: († 650 წ.). ამა ბენა: ნ: წელ: († 700 წ.). ამა თუალ (თლ)¹⁴²): ლა: წელ: († 731 წ.).—სამოელ დიდი, რომელმან ჭუაბი ქმნა ჯუარისა (ჯა): კა: წელ: († 759 წ.).—ზედადენს დაჯდა მამა იქმნა (?): გ: წელ: (762 წ.).—მცხეთას კათალიკოზად დაჯდა ათოთხმეტ წელ: († 776 წ.)¹⁴³). გრიგოლ: კდ: წელ († 800 წ.).—იოანე: იე: წელ († 815 წ.).—გაბრიელ, რომელმან სტოვა აღაშენა: იე: წელ († 830 წ.).—თეოდორე (თე): კა: წელ († 851 წ.).—თეოდორე მეორე: ით: წელ († 870 წ.).—იოანე, რომელი მოიკლა სარკინოზთაგან ზედაზენს შინა მახვლითა: იბ: წელ († 882 წ.)¹⁴⁴).—ჭურდის: თ: წელ († 891 წ.).—ჯორგის: ი: წელ († 901 წ.).—კერაგე: იე: წელ († 916 წ.).—შოა: გ: წელ († 919 წ.).—მიქაელ, რომელმან სალიკონე აღაშენა: კდ: წელ († 943 წ.)¹⁴⁵).—მისაელ, რომელმან აკლდამასა თანა ეგუტერი ქმნა: გ: წელ († 946 წ.).—ზაქარია, რომელმან ეკლესია განადიდა: დ: წელ († 950 წ.).—იოანე: ბ: წელ († 952 წ.).—იოანე: ა: წელ († 953 წ.).—ელაბ: ე: წელ († 958 წ.).—მიქაელ: ა: წელ († 959 წ.).—სამოელ, რომელმან მარანი ქვითკირითა ქმნა: კ: წელ († 979 წ.).

¹⁴¹) №№ 176, 170 „ქვემო ზღენით“.

¹⁴²) №№ 170 და 176 „ამა თუალ“.—საბინინის „სამოთხეში“ გვ. 240 ძალიან შეცვლილად შეტანილია ეს ცნობები და არც წყაროც არის ნაჩვენები.

¹⁴³) „იე: წელ“ № 170—კათალიკოზი: „მამა“: სხანს ქართლის მოქცევის ქრონიკის კათალიკოზთა სიაში, იოანეს კუზის წინ, რომელიც სცხოვრობდა ანტიოქიის პატრიარქის თეოფილაქტეს დროს (744—751 წ.), და ამისგანცა ეკურთხა (იხ. წერილი ეფრემისი, გვ. მუხ. ზელაწ. № 24). ორივე ისტორიული მოწმობანი შესაძენველ ახლოს არიან: მამას კუზდ დაჯდომა ამ სიით ზედბა 762 წ. ხოლო შემდეგის კუზს იოანესი ეფრემით 751 წ. ახლოხანებში. მცირე განსხვავება აიხსნება ან მით, რომ ასურელ მამათ შემოსლვა შეიძლება 550 წ. ადრე ყოფილიყოს, ანუ თვით სია გადამწერელთაგან შეცვლილა იყოს. მართალია, ზემო აღნიშნულ ზელაწერებს, როგორც ეტყობა წერის ხასიათით და სიტყვა „იქმნას“ ჩამატებით, მამა სახელწოდებად არ მიიჩნიათ და მამაზე ნათქვამს სამოელ დიდს მიაწერენ, მაგრამ ჩვენ აქ გადამწერთა (რომელნიც ძველად დაიჯერებდნენ მამაჲს სახელწოდებითს შწიშენებლბას) შეცდომას და გარდამაბინჯებს ეხედვით, რადგან თუ წინამძღვრების სიაა ჩამოთვლილი, უაზროდ სჩანს ის, რომ სამოელ დიდი 28 წელს იყოო წინამძღვრად ზედაზნისა და ზედვე დასძენს: იგივე სამოელ ზედაზნის მამა იქმნაო: გ: წელს. ხოლო კათალიკოზობაში კი შესაძლებელია მამას ეტკირთოს წინამძღვრობაცა ზედაზნისა, რომელიც იქვე, მცხეთის პირ-და-პირ არის. ჩვენი ძახლო საბუთდება იმათაც, რომ სამოელ კათალიკოზი მერვე საუკუნეში, იოანეს ახლო-მახლო დროებში, სრულიად არა სჩანს. ამ კუზის „მამაჲს“ სიკვდილის შემდეგ, ითხოვეს ქართველთა სრული თავისუფლება ეკლესიისა 750 წ. ახლოხანებში. (შეადარეთ შენიშ. № 149).

¹⁴⁴) ეს შეიძლება მომხდარიყოს არაბის ბუღას შემოსლის დროს 851—853 წ., როდესაც სარკინოზთა მოქალეს ემირი თფილისისა და აწაშეს წა კოსტანტინე,—და ჩვენი წელთა ანგარიში წინ უნდა მიდიოდეს 20 ანუ 30 წლით, როგორც ეს კოტაოზნად აღმოჩნდა კიდეც (შენიშ. 146).

¹⁴⁵) კუზი მიქელ სჩანს 947 წ. და ქართლის მოქცევის ქრონიკაშიც (იხ. 974 წ. ქვეშე ამავე ქრონიკებისა) და რადგან მე-X საუკუნედე ზედაზნის მონასტერს დიდი გავლენა ჰქონ-

ქ კათალიკოზნი: რ^ლ ევზონი
სითგან¹⁴⁹) მომართ იუვენეს:
თავფარგ: ბ: ევლალე: ბ:
იოველ: გ: სამოველ: დ:
გეორგი: ე: კვირიონ გ:

იზიდოზი: ზ: თს: ზ:
პეტრს: თ:
ესე ცხრანი ცოლოსანი
იუვენეს: ¹⁵⁰)

ეფრემ მცირის წერილიდან.

**ხოლო თუ ოდეს იყავს თვით პელთ დასხვად. და ვითარემდ არა თვნიერ
წმისა და ბრძანებისა. ესე ვაჟივე ხრონოლრაჟსა შინა ანტიოქიას
აღწერილსა როგორი იტყვს მსკამთ:—**

დღეთა კოსტანტინე სკორის მოსახელისათა. ანტიაქიას პატრიარქობასა
ნეტარისა თეოფილაქტისა *). მოვიდეს ქართლით მოციქულად მონაზონნი ორნი.

და, შეიძლება ერთ-ღერთი ორთა ზედახელ მიქელთაგანი, აღნიშნულნი 943 წ. და 959 წ.
კათალიკოზად დამკდარიყოს.

¹⁴⁹) ევზონი ცხოვრობდა სტეფანოზის უკანასკნელ დროებში, ე. ი. 663 წ. ახლო-მახ-
ლო წლებში. ეს სია კათალიკოზთა ევზონიდან არსენამდე (VII—X საუკ.) ახალი ცნობაა
ჩვენის ისტორიისათვის, მაგრამ, სამწუხაროდ, ცარიელი სახელგებია და დროც არა სჩანს მათის
ცხოვრებისა. — როდენ საზოგადოდ რომ ავიღოთ, სიგარძე კათალიკოზთა ცხოვრებისა (კათა-
ლიკოზობაში) თითქმის უდრის ათს წელს ცოტაოდენ მეტ-ნაკლებობით, ამისთვის სსვა საშუა-
ლების არა მქონენი ჩვენ ამ ახირებულის წესით აღნიშნავთ დაახლოვებითს ქრონოლოგიას მათის
ცხოვრებისას: ა) თავფეჩაგ † (663+10=) 673; ბ) ევლალე † 683; გ) იოველ † 693; დ)
სამოველ † 703; ე) გეორგი † 713; ე) კვირიონ † 723 (ამის დროს უნდა მომხდარიყოს არჩილ
მეფის წამება); ზ) იზიდ-ბოზიდ † 733; ც) თბ 743; თ) პეტრს † 753. — ა) მამა † 763.
ბ) იოვანე † 773 გ) გრიგოლ † 783; დ) კლემენტის † 793 ე) სარმეან † 803.
ვ) თალელე † 813 ხ) სამოველ † 823; ც) კვრილე † 833 თ) გრიგოლ † 843, ი) სა-
მოველ † 853, ია) გეორგი † 863, იბ) გაბრიელ † 873; იგ) ილარიონ † 883, იდ),
არსენ † 893; იე) ევსუქი † 903; ივ) ბასილი † 913; იზ) მიქაელ † 923; იც) დავით †
933; ით) არსენი † 943 წ.

მართალია, კერძო პირთა შესახებ ეს დაახლოვებითი ქრონოლოგია ხშირად მძიმედ შე-
ცდომილი შეიძლება გამოდგეს, მაგრამ საზოგადოდ კი მართლა დაახლოვებულია. მსხვილად და-
წერილი კათალიკოზები ცნობილნი არიან და თავთავის ალაგას ვერევენებთ. იმათში კზი მამა
(აღნიშ. 763 წ.) 750 წ. ახლო ხანებში სჩანს (შენიშ. № 146); იოანე (აღნიშ. 773 წ.)
დაჯდა კზად 751 წ. ახლო ხანებში (შენიშ. № 146); სარმეან (აღნიშ. 803 წ.) სჩანს
786 წ. ახლო ხანებში; სამოველ, აღნიშნული 823 წ. ცოცხლად სჩანს 786—820 წ. შუა;
მიქელ (აღნიშ. 923 წ.) სჩანს 917 წ.; არსენი (აღნიშ. 943 წ.) სჩანს 954 წ. ახლო
ხანებში. (introduc. p. LII; ისტორია ბაქრადისა 233).

¹⁵⁰) ცოლიანი ეპისკოპოსები ძველად ხშირად იყვნენ, ხოლო სომხობაში უფრო ხშირად.
ცხრანივე დადგენილ იყვნენ აქვე, საქართველოს ეპისკოპოსთაგან და არა ანტიაქიის პატრიარ-
ქთაგან „სიძნელისათვის გზისა“, როგორც სჩანს აქვე მოღებულის ცნობებისაგან.

*) თეოფილაქტე პატრიარხად იჯდა 744—751 წ.

და მიუთხრეს ნეტარსა თეოფილაქტეს. ვითარმედ დიდსა ჰირსა შინა არიან ქრისტიანენი მკვდრნი ქართველთა სოფლებისანი. რამეთუ დღითგან ანასტასი მღვდელთმოწამისა ანტიოქელ პატრიარქისა *). არა კურთხეულ არს მათა კათალიკოსი მთავარ-ეპისკოპოსი. სიძნელისათჳს გზისა. რამეთუ აგარიანთა. გან ვერეინ იკადრებს სლვადი. ხოლო მან ბქობითა კრებისათა. მთავარ-ეპისკოპოსთა მიტროპოლიტთა და ეპისკოპოსთა თჳსთათანა. მისცა ქართველთა პროტრეპტიკონი. რომელ არს გაქსნითი. რათა თჳთ მათისა საზღურისა ეპისკოპოსთაგან კელნი დაესხმოდინ ჟამადჟამდსა კათალიკოზსა ქართლისასა. რომელიცა საღმრთომან მადლმან უწყუნოს მათ. და რომელი გამოირჩიონ მოყუასთა მის ეკლესიისათა. თანადგომითა და წამებითა ეპისკოპოსთაათა. წესთაგერ საეკლესიოთა:—და შეუქმნა მათ აღწერით მოსაქსენებელი. თავისა თჳსისათჳს. და მუნ შემოკრებულისა კრებისათჳს: და კელთდასხმულ ყო ერთი ორთა მათ. მისსა მოვლინებულთა მონაზონთაგანი: სახელით იოანე (იწ). მის ჟამისა კათალიკოსად მათდა:—

და ზემოკსენებულისა მას წილ ათასისა კუამლისა დაუწესეს მათ. რათა წლითი-წლად მოსცემდენ ჟამად-ჟამდთა პატრიარქთა ანტიოქისათა. ათასსა დრაკანსა:). რომელი იგი მიეცემოდა გიდრე დღეთადმდე იასნე წმიდისა პატრიარქისათა. რამეთუ მან ანიჲა აგი ოარესტის წმიდისა პატრიარქისა ისრაჲსელისასა. რომელი მივიდოდა მოციქულად ბასილასთანა მეფისა ბერძენთაჲსა. რათა მისსა საყდარსა მიეცემოდის ქართველთა მიერ:). და მიერ დღითგან დაეწესა რათა მოკსენებაჲ ოდენ სახელისაჲ აქუნდეს ქართველთა შორის. ანტიოქიელსა პატრიარქსა:). და უკეთუ ოდესმე გამოჩნდეს წვალებაჲ. მაშინლა მიაღლინებდეს მუნ ექსარხოსსა: განხილვად და განმართვად წვალებათა და ცნობათა სულიერთა:— ვითარ იგი ნეტარისა ჰეტრე (ჰე) პატრიარქისა დღეთა წარავლინა ბასილა დრამატკოსი. წვალებისათჳს აკაკთაჲსა:—

ანტიოქის პატრიარქს თეოდოსეს (XI საუკ.) მოახსენეს: «მღვდელ-მომღუარნი ქართლისანი არა-რომლისა პატრიარქისა კელმწიფებასა ქუტსჳე არიან და ყოველნი საეკლესიონი წესნი მათ მიერ განიგებიან და თჳთ დაისმენ კათალიკოზთა და ეპისკოპოსთა და არა სამართალ არს ესე, რამეთუ ათორმეტთა მოციქულთაგანი არაეინ მისრულ არს ქუტყანასა მათსა... ჯერარს რათა კელმწიფებასა ქუტსჳე ანტიოქიისა პატრიარქისა იმწესებოდინ და აქა იკურთხეოდის კწი მათი».

პატრიარქმა ამაზე პასუხი მოსთხოვა წა გიორგი მთაწმინდელს, მაშინ ანტიოქიაში

*) ანასტასი II, ანტიოქ. პატრიარქი 561—599; ანასტასი III 599—609 წ., წამებული ურიათაგან (Филаретъ, т. II, стр. 169—171).

მეოფს. პასუხად წმიდამან მოახსენა: „რად ესრეთ უგუნურად შევირაცხის ნათესავი ქართველთა წრფელი და უმანკო... მოღებად ეც წიგნი „მისილე (მიმოსილეა?) ანდრია მოციქულისა... წა მეუფეო, შენ იტყვ ვითარმედ თავისა მის მოციქულისა პეტრეს საყდარსა ვზიო, ხოლო ჩუენ პირველ-წოდებულისა და ძმისა თჳსისა მწოდებელისა ნაწილნი ვართ და სამწყსონი მის მიერ მოქცეულნი და განათლებულნი, და ერთი წა ათორმეტთა მოციქულთაგანი, სიმონს ვიტყვ კანანელსა, ქუტყანასა ჩუენსა დამარხულ არს აფხაზეთს, რომელსა ნიკოპსია ეწოდების... შეუენის ესრეთ, რათა წოდებული იგი მოწოდებულსა მას დაემორჩილოს; რამეთუ პეტრესი ჯერ არს, რათა დაემორჩილოს მწოდებელსა თჳსსა და ძმას ანდრიას და რათა თქუენ დაგვემორჩილნეთ... იყო ეამი რომელ ყოველსა საბერძნეთსა შინა მართლ-მადიდებლობა არა იპოებოდა და იოანე გუთელ ეპისკოპოსი მცხეთას იკურთხა ეპისკოპოსად, ვითარცა სწერია დიდსა სენაქარსა“. (გუთელ იოანესი კურთხევა მოხდა 758 წ. ასტორია ბაქრაძის გვ. 202)—ბესარიონ კზი „გარდმლში“ სწერს: „ესრეთ შესასწავებელ არს ტახტიკონსა შინა წისა კონსტანტინეპოლისასა: მას ეამსა წა მეექუსესა კრებასა კონსტანტინე პოლონატისასა გიორგი კონსტანტინეპოლისა და თეოფანე ანტიოქელისა და მათთა 130 მამათაგან გაპატონდა კზი ქართლისა და ჰყვეს მამათ მთავრად და თავისუფლად და უფლად ყოველსა ზედა საქართველოსა; და მერმე კვალადვე კრებასა შინა ანტიოქიისასა განთავისუფლდა და გაპატონდა, რამეთუ არღარა ვისგან ხელქვეშარ არს, არამედ თავისუფალ და მამათმთავარი არს“. ჩემი უბის წ. გვ. III, 150).

„ამისა შემდგომად (ე. ი. შემდგომ ერეკლე მეფის ძლევა-მოსილად დაბრუნების) განეფინა ქალაგებამ მუჰმედ უსჯულოსა და მრავალი ერი შეუდგა მას. შემდგომად მისა გამოვიდეს სპარსნი და პონტომდე მოიწივნეს და ყოველი კაბადუკია დაიპყრეს. და ვითარ იგი იყო კურთხევა კათალიკოზისა ანტიოქიით, ვერღარავის კელეწიფებოდა სლვად გზასა ანტაოქიისასა: ამისთჳს დიდი ზრუნვა აქუნდა ქართველთა.—ხოლო დღეთა თეოფილე ანტიოქელ პატრიარქისათა წარავლინეს მოციქულნი და მიუთხრეს ამათ პირისათჳს. ხოლო თეოფილე იქმნა კრებას აზოგადო და განაწესეს, რათა შეკრებოდინ ეპისკოპოსნი სამრევლოჲსა მისისანი და აკურთხედნენ კათალიკოზსა, რომელიცა სთნდეს მეფესა და ერსა. და იმის პირისათჳს დაწერა წიგნი და დაბეჭდულად წარმოგზავნა.—ხოლო ვითარ იგი პირველ იყვნეს ასნი სოფელნი სასყიდლად მირონისა, ამის წილ განაწესეს ასი დრაჰკანი. ხოლო შემდგომად ამისა კვალად ეს ოდენ განაწინეს, რათა სახელით ოდენ მოიკსენებოდეს პატრიარქი ანტიოქელი ქართლს. ესრეთ განაგეს ქართლისა ეკლესიათა წესი და ქცევა და ესრეთცა არს ვიდრე დღეინდელად დღემდე“. (შიო-მღ. №170, გვ. 364; ვკლ. მუხ. № 160, გვ. 343—344).

ეს ცნობა თითქმის სიტყვა-სიტყვით შეტანილია ქარ.-ცხოვ. I, 171, შენივნა 2; 159; 168. შემოხსენებული ცნობა შეტანილია „ქართლის ცხოვრებაში“ გვ. 171—172, როგორც ეტყობა ფერემის წერილიდან; მაგრამ არა ვახტანგის მიერ (წინააღმდეგ ბ. თაყაიშვილის რწმუნებისა), არა-

მედ შემდეგ ვახტანგისა, გვონებთ თეიმურაზ ბატონიშვილის მიერ. ჩვენს აზრს ამ წიგნის წინასიტყვაობაში ნათლად დავამტკიცებთ და აქ მხოლოდ ვაცხადებთ, რომ ბ. თაყაიშვილის ლაღაღისი იმაზე, ვითომ ვახტანგის რედაქციას „უპყველად“ დავმხინჯებინოს ქართლის ცხოვრება, სიმართლეს მოკლებულია და წარმოსდგა აჩქარებულის მსჯელობისაგან. არც ის არის მართალი, ვითომ ბ. თაყაიშვილს პირველად შეენიშნოს, რომ სუმბატის ისტორია, პროკოპის თქმულება (ეფრემის წერილიდან) და სხვა კერძო ცნობები შეტანილია ქ.-ცხოვრებაში, რადგან დიდი ხანია ეს შენიშვნა ბროსემ *introduction et tables des matieres p. XV etc Hist. G. p. 225—239*) და დ. ბაქრაძემ (ისტორია, გვ. 196, 201, 202; მისივე ვახუშტი გვ. XXIX და სხ.).

მერმე მამა: ა: ¹⁵¹⁾ იოანე: ¹⁵²⁾ ბ:
გრიგოლ: გ: კლემენტოს: ¹⁵³⁾ დ:
სარმეან: ე: ¹⁵⁴⁾ თაღელი: ვ:

სამოველ ზ: ¹⁵⁵⁾ გვრილ: ი:
გრიგოლ: თ: სამოველ: ი:
გეორგი: ია: გაბრიელ: იბ: ¹⁵⁶⁾

¹⁵¹⁾ მამაჲ + 750 წ. ახლო ხანებში (იხ. შენიშ. № 146).

¹⁵²⁾ ეს ის იოანეა, რომელიც მოხსენებულია ეფრემის წერილში (იხ. ზემო) და რომლის დროს სრული თავისუფლება მიენიჭა საქართველოს თეოფილქტე პატრიარქის დროს (714—751 წ.).

¹⁵³⁾ კზი კლემენტოს მოხსენებულია შიომღ. № 170, გვ. 22 „შემდგომად მრავლისა ეამისა (იოანე ზედახელის შემდეგ) წმიდამან კლემენტოს კზმან მცხეთისამან აღმოსავლით ყერძო ამის ქუაბისა (ზედახელის) სხვა ეკლესია აღაშენა სახელსა ზედა... ნათლისმცემლისა“. პლ. იოსელიანი სწერს: *Католикосъ Климентъ, строитель церкви въ монастырѣ св. Иоанна Зедазинельскаго... Скончался въ 890 г.* — წყაროს არ გვიჩვენებს. როგორც ზემო ნათქვამიდან საფიქრებელია, კლემენტოს ცხოვრებულია მერვე საუკუნეში (ჩემი ისტ. კრებ. გ. 325). ბერძნულად გამოანგარიშებული 890 წ. უდრის ქართულად (890—96 794 წ.

¹⁵⁴⁾ სარმეან მოხსენებულია ბასილ კზის წერილში: „სამოთხე“ გ. 262—264, „მუნ (შიომღვიმეში) იყო მეფე და ყოველი მთავარი ჩვეულებისამებრ და სარმეანე მამათმთავარი ყოველთა თანა ეპისკოპოსთა თვსთა“. რომ სარმეანე მე-VIII საუკუნის საშუალო ცხოვრებულია ეს სიანს იქიდან, რომ ა) ამის შემდეგი მეორე კზი სამოველ სიანს წააბოს ცხოვრებაში 786—820 წლებში, და ბ) ზემონაჩვენებს წერილში მეფეა მოხსენებული; ხოლო ჯუანშერ და იოანეს შეუდეგ ქართლში კარგა ხანს მეფეები არ იყვნენ. აქ მოხსენებული მეფე უნდა იყოს იოანე + 786 წ. ანუ ჯუანშერ. სარმეანის კათალიკოზობას ჩვენ დავდებთ 770—780 წ.

¹⁵⁵⁾ სამოველ „დიდი“, რომლის ბრძანებით იოანე საბანოს ძემ დასწერა წადაბოს ცხოვრება, რომლის წამება სამოელის წერალით მოხდა „დღეთა ამათ ჩვენთა“ (ეკ. მეხ. №№ 19, 96; 170 გვ. 312; 176). სიანს, თანამედროვე ყოფილა აბოსი, რომლის წამება აღნიშნულია 786 წ. 6 იან. ხოლო თვთ ხელნაწერის ჩვენებით—820 წ.; იქნება 820 წ. იყოს დრო სამოელის კათალიკოზობისა და აბოს წამების აღწერისა.

¹⁵⁶⁾ *Rapp. I*, 167 და „ივერია“ 1891 წ. № 239 მოხსენებულია თმოგვს წარწერაში 964 წ. „სახელითა ღვთისათა მე ეფრემ ეპისკოპოსმან დავდეგ აღაჰად გაბრიელ კზისა მეხუთესა დღესა ყველიერისასა პარასკევს... ქე შე სული გაბრიელ კზისა“. ამ დროს გაბრიელ კზი არა სიანს. რადგან იგი გადაცვლილებში მოხსენებულია, შესაძლებელია იგი იყოს ჩვენის ქრონიკის გაბრიელი, რომლის კათალიკოზობა ერგება მე-IX საუკუნის დასასრულს. გაბრიელ საფარელო ცხოვრებდა 1073 წ. ახლო ხანებში. —საბინინი დასქმს კზს იოანე II 871—893 წ. იხ. „სამოთხე“ გვ. 368.—

ილარიონ იგ: ¹⁵⁷⁾ არსენი იდ: | მიქაელ იზ: ¹⁵⁸⁾ დავით: იმ:
გვსუქი: იე: ბასილი ივ: | არსენი: ით: ¹⁵⁹⁾.

ამ სიაჲ ჩვენ დაჟერითოთ შემდეგთა კათალიკოზთა სასელებს, რომელთაგან შემეტესნი უცნობნი არიან სვენი ისტორიაში. ქვემო აღწესებული სია ეიპოვე შაო-მღვიმის უედო და უთაბოლო გერატის in 1-^o ზადიკად წოდებულს წიგნში, რომელიც 1172 წელს დაწერილის დედნიდამ გადმოუწერია იმავე გიორგი მონაზონის, რომელსაც 1270 წელს დაუწერია და დიდის სულოკნებით დაუსატყის იმავე მონასტრის გერატის სასარება (სემა დღაური № III, გვ. 71—79). სიაში ჩამოთვლილია ბერძენთა და ქართველთა მეთევების და დედოფლების სია (მე-X—XIII სს-ე), რომელიც ქვემო დავეკათ, მერმე აღმოსავლელ მატრიარქების სია მე-X სს-ეუნიდამ და შემდეგ კათალიკოზებისა: „წილს მამათმთავრისა ჩნისა (სახელით) ძ. (ქაისტკის მიერ?) კზნსა მრავალ არიან წმინდნი“.

¹⁵⁷⁾ ილარიონ მოხსენებულია პლ. იოსელიანის სიაში მე-X საუკ. დავით რეგვენის დროს. იმის ბრძანებით დაიწერა თარგმანება მათის თავისა (ჩემი ისტ. კრებ. გვ. 396, Пытєвые замѣтки по Кахети стр. 137). შეიძლება ბასილი კზრი (№: ივ:) იყოს ვაჩეს ძე, მწერალი.

¹⁵⁸⁾ მიქაელ სხანს კზად 947 წ. (იხ. ეს თხზულება 947 წ. ქვეშე).

¹⁵⁹⁾ არსენი კზრი. ვანთქმული მწერალი, რომლის ცხოვრება და ღვაწლი ჯერ გამოკვეთილი არ გვაქვს. იგი სიანს მე-X საუკ.; ძვირფასი ცნობა არსენზე დაცულია ეკლ. მეზ. ხელნაწ. № 160, გვ. 223, სადაც იოანე ზედაზნის ცხოვრებას მისდევს სია ასურელთა მამათა-და სიის შემდეგ სწერია: „მრავალი სხუანი დაემოწაფნეს წა მამასა იოანეს... და შემდეგ ომად ოთხას ოთხისა წლისა გამოიძია წნ მამამან ჩვენმან არსენი ქართლისა კზმან, რომელიმე წიგნთაგან აღმოვიკითხეთ და რომელიმე მათგანი სმენილიყო საქმეთაგან მათთა და აღეწერეთ ცხოვრება და მოქალაქობა და წთა მათ მამათა... წაწა მამასა იოანეს ათორმეტნი მოწაფენი შემადონარით მოჰყვნეს და სხუანი აქა დაემოწაფნეს“. ეს ცნობა იხილება № 160 ხელნაწერში, 1699 წ. გარესჯის უდაბნოს ძველის დედნიდამ დაწერილში ონოფრე მაკუტაძის წინამძღვრობას, „მეფობისა ქართლ-კახეთს უმჯელოსა მამადიანისა ქალბლისა და კზობას იოანესა“.—ონოფრესივე ბრძანებით არის დაწერილი ქართველთა მამათა ცხოვრება № 170 (იხ. გვ. 35 და № 176). შესაძლებელია შენიშვნის დამწერი იყოს კზრი ბესარიონ 1724—1735 წ.—რადგან შემოსლვა ასურელთა მამათა 550 მივიჩნიებთ, ამისგამო არსენ კზრის ღვაწლი მოხდებდა 550 + 404 = 954 წ., ხოლო თუ დარსმენ VI სიკდილიდამ ვიანგარიშეთ—961 წელს. უკანასკნელი უფრო სწორად მიგვანჩნის. უმთავრესი შრომა არსენისა არის ა) წმიდანებისა ცხოვრების შეკრება: „განახალა და განაერთა წნ... კზმან არსენი“. № 170 გვ. 11 და 325; წერაკითხ. ხელნაწ. № 530 ბ) მათის საკალოზლების შეთხზვა (გ. 59; 125: ჩემი დღიური № IV, გვ. 71—73; იქვე: „არსენი დიდი კზი“ გ. 93; გ) ისტორია „განყოფისა სომეხთა ქართველთაგან“ არსენ კათალიკოზისა, რომელი იყო სანახავეთაგან საფარით.—შოა-მღვიმის გერატის XIII საუკ. ზადიკში სწერია: „არსენი ყოვლად განთქმულისა (კზისა), საღმრთოთა წიგნთა თარგმანისა... მნათობისა საუკუნო კსენება“. (არსენი კზრი მწერალი XIII სს. შენიშნ. № 175)

„ოქროპირისა¹⁶⁰⁾, სვიმეონისი¹⁶¹⁾, მეუღისედიქისი¹⁶²⁾, იოანესი¹⁶³⁾,
დიმიტრისი¹⁶⁴⁾, ბასილისი¹⁶⁵⁾, იოანესი¹⁶⁶⁾, სვიმეონისი¹⁶⁷⁾, საბამ-
სი¹⁶⁸⁾, და ნიკოლოზისი¹⁶⁹⁾, მიქაელისი¹⁷⁰⁾, თა-სი (თეოდორესი)¹⁷¹⁾,
ბასილისი¹⁷²⁾, იოანესი¹⁷³⁾, ვიფანესი¹⁷⁴⁾, არსენისი¹⁷⁵⁾, გიორგისი¹⁷⁶⁾).

¹⁶⁰⁾ შემდეგ არსენისა, უცნობი.—¹⁶¹⁾ ბაგრატ III დროს ქ.-ცხ. I, 212 მოხსენებული
აგრეთვე „იოანის წირვაში“. სავლ. მეზ. ხელნაწერი № 86.—¹⁶²⁾ ფრიალ ცნობილი, ქ.-ცხ. I,
212, 218, 220—222. სიანს 1031 წ. (ეკლ. მეზ. № 16 და I). ჩუბინ. ქრისტომატ. გვ.
206. ამ წიგნში იხ. 1040 წლის ქვეშე.

¹⁶³⁾ ეს უნდა იყოს ოქროპირ (იგივე იოანე) ქ.-ცხ. I, 222, ამის შემდეგ უნდა იყოს
გიორგი (ტაოელი?), მოხსენებული ბაგრატ IV გუჯარში 1058 წ. და ქ.-ცხ. I, 233.—
დაკით აღმშენებელის დროს პლ. იოსელიანი ასახელებს ონ ფრეს (შეცდომა). ბროსე
გვისახელებს კიდევ გაბრიელ საფარელს ბაგრატ IV მეფობაში (*introduction p. L II*)—
¹⁶⁴⁾ და ¹⁶⁵⁾ არიან უცნობნი.—¹⁶⁶⁾ იოანე საფარელი 1104 წელს სიანს ქ.-ცხ. I, 241.
ამას უძღვნის ეფრემ მცირე თვსს წერილს (იხ. ზემო გ. 33).—¹⁶⁷⁾ სვიმეონ კზი, ბის
ნიკოლოზისა, გულბარიძე, მწერალი (ეკლ. მეზ. № 170, გვ. 422, 426) უცნობია ქ.-ცხ.,
დავით რეკტ. და პლ. იოსელიანის სიგეში).

¹⁶⁸⁾ სვიმეონ და საბა უნდა ყოფილიყვნენ მეფე დავით და დიმიტრის დროს, ანტონ ჯი
(† 1788 წ.) იხსენიებს მას.

¹⁶⁹⁾ ნიკოლოზ მწერალი გულბარის ძე, მისი ისტორიული მოთხრობა სვეტი-ცხოველის
სასწაულებზე ჩართულია ერთს ეკლ. მეზ. წიგნში. სიანს ბორდოხან დედოფლის (თამარ-
მეფის დედის) დროს. „სიმდაბლით იჯმნა კათალიკოსობისაგან“ ქ.-ცხ. I, 280 და წარეიდა
იერუსალიმს. თამარმა განდევნა ულისი მიქელ კზი და გამოიწვია იგივე იოანე „იერუსა-
ლიმელი“ გიორგი III დროს, და თამარ-მეფის გამეფების წელსაც სიანს 1184 წ.—პლატ.
იოსელიანით ნიკოლოზს ჩოხა ჩაუცვამს რუსუდან თიღელისთვის (იხ. ეს წიგნი 1152 წ. ქვეშე).
დავით რეკტ. სიაში 1150 წ. სწერია.

¹⁷⁰⁾ მიქელ მირიანის ძე (მირიანი, აღმშენებელი ატენის ქალაქისა ბაგრატ IV დროს
Rap. IV, 22—23). აღმრევე საეკლესიო წესთა და განდევნილი თამარ-მეფისგან ქ.-ცხ. I,
180 „მოკვდა... კზი მიქელ... და არავინ შესწუხნა მისთვის... რამეთუ ყოველი სძულობდეს
მას“ (ცხ. I, 293).

¹⁷¹⁾ ქ.-ცხ. I, 294, 321. თეოდორეს მთაწერია თამარ მეფის და ჭიანჭერის გუჯარი (იხ.
ქვემო 1188 წ. თეოდორეს წინ; ქცხ. აღნიშნულია იოანე კათალიკოზი, რომლის საღვთის-მეტ.
ველო ბეობა სომეხებთან (გვანებ შემდეგ შეტანილი ქ.-ცხოვრებაში), ვრცლად არის აღწერი-
ლი მატიაწეში ქცხ. I, 312—317. ბეობაში იყო კზი სომეხთა გრიგორი VI და მეტეიწე-
ნი.—პლატ. იოსელიანით იოანე † 1195 წ.—ჩვენს სიაში იოანე კზი თეოდორეს და ბასილის
შემდეგ სწერია და ამით ძლიერდება ეჭვი, რომ ზემოხსენებულის ბეობის უხამსი ამბავი შე-
დგა ჩაქერებული მატიაწეში, რომლის ღირსება და დალაგებული თქმა სრულიად არ დაი-
რვევთ თუ ის გახეადებული მოთხრობა სრულიად აღმოიფხვრა მატაწედამ. იოანე იხ. ქარ-
ცხ. 313—317.

დავით რეკტ. და პლატ. იოსელიანის სიგეები ამ კვთა შესაბამე მეტად შემცდარად და
სხმულებითა და ამისგამო ჩვენ აქ არ დავსხით. დ. რეკტორით თეოდორე დაჯდა 1169 წ.
და იოანე—1171 წ.

№ 172 და 173 უცნობნი არიან.—იოანეს შემდეგ პლ. იოსელიანი მოიხსენიებს თე-
ოდორის (ჩვენს სიის თეო შეიძლება წავიკითხოთ „თეოდორესი“) 1195—1209 წლებ შუა;

არშიაზე იმავე სელოთ: «არსენი უძველად განთავსებისა საღმრთოთა წიგნთა თარგმანისა და საქართველოთა მაღმასთანა მნათობისაჲ სა-
უაუნო იყავნ კსენება; მართლმადიდებელთა კჳთა საუაუნო იყავნ კსე-
ნება».

781 წ. მეფე არჩილ მეორე შეწირულ იქმნა ასიშის მიერ წელსა 781*.

ეს ცნობა იშოვება ჩემს საისტორიო კრებულში, გვ. 482, ლურჯ ქაღალდზეა დაწერილი, მგერამ არა სჩანს ეისგან და საითგან იმოდებულია. ამ გვარივე შენაშნა უნახავს ბროსისს, მგერამ უურადდება არ მიუქცევია (Introduction et tables, p. LII). ცხადია, შემოსხენებული 781 წელი შედგენილია ესრე: დავით და კოსტანტინეს წამება მურვან-ურუს მიერ მათის მეტაფრასით მომხდარა 730 წ., ხოლო ქართლის ცხოვრებით ჭიჭიმი ანუ აბულ-კასიმი (სომხურის წყაროებით „ჭიჭიმი-ასი-მი“) შემოვიდა საქართველოში ორმოც-და-ათის წლისა შემდგომად მურვან-ურუდისა, ე. ი. $730 + 50 = 780$ წ.; ერთი წელიც გავიდოდა არჩილ-მეფის წამებამდე. — წინააღმდეგ ქართულ წყაროებისა, დ. ბაქრაძეს ერთ ზიარად მიანინა მურვან-ურუ და ჭიჭიმი (ისტ. გ. 203), მგერამ ეს ზიარი არ დაუხატუბება. ბროსისს გამოკვლევით დავით და კოსტანტინეს წამება და მარის სიკვდილი უნდა მომხდარიყოს მოსლემის შემოსევის დროს, ე. ი. 715 წ.; თორმეტის წლის შემდეგ შემოვიდა ჭიჭიმი და აწამა მეფე არჩილ 727 წ.; უკანასკნელ შემოვიდა მურვან-ურუ (Introduction... p. LI). ერთი მეტაფრასი გვიჩვენებს დავით და კოსტანტინეს წამებას 749 წ. (Rap. XI, 46; 48).

ამან დამარბაო მეფე თამარ. ცხადია, ჩვენ მატრიანებში სახელები თეოდოსე და თეოდორე არეუ-
ლებია, კჳნი თეოდორე და მთავარ-ეპისკოპი გიორგი მოხსენებულნი არიან სინოდ. კანტ. გუ-
ჯარში № 68 (იხ. 1207 წ. ქვეშე).

111) ეპიფანე უცნობია. ამის შემდეგ ქ.-ცხ. გვიჩვენებს ნიკოლოზს (I, 380, 415).
დავით რეკტ. 1212—1216 წ.; მერე ევთიმეს 216—1240 (პლ. იოსელიანი და დ. რეკტ.).

112) არსენი ცხი სჩანს შიომღვ. გუჯ. № 67, მე XIII საუკ., რომელიც ქვემო მოგვ-
ყავს, და აგრეთვე ცვლ. მუხ. № 85. 1233 წ. გადაწერილს ხელნაწერში, რომლის წარწერანი იხ.
ამ წიგნში 1233 წ. ქვეშე. ამ არსენს „ბულმასის ძელ“ წოდებულს „ქართლისა კჳს“, აბუ-
სერის და ვარდანის ძმას გამოუთქვამს „იამბიკონი ოთხთა თეპთან“ ვარდანის შეხვეწითა,
და მასვე გელათით მოუწერია აბუსერისთვის მშენიერი წერილი და თან წარმოუგზავნია
ვარდანის თხოვნით არსენის მიერ შეთხუილი „ძილის-პირები“ მარტყოფის ხატზე.

113) გიორგი ქართლის მთავარ-ეპისკოპოსს მოუწერია რკონის გუჯარი 1260—1270
წლ. შუა და აგრეთვე შიომღვიმის გუჯარი № 38. ორივე გუჯარებში გიორგი მოხსენებულია
მთავარ-ეპისკოპოსად ნიკოლოზ და არსენ კებზის დროს. ამისგანაო ჩვენ გვევლინა, რომ შემ-
დეგ ამ უკანასკნელთა მას მიუღია კათალიკოსობა, როგორც წარჩინებულს და ცნობილს
პირს. — ჩვენის აზრით ნიკოლოზი ჩვენს სიაში მოხსენებული არ არის იმის გამო, რომ ცო-
ტა ხანს უცხოვრია კზობაში. — იხ. კიდევ სინოდ. კანტ. გუჯ. № 68.

885 წ. „ქეს აქეთ :ყნე: (855 წ.) ამა ბულამ შეიპყრა კოსტანტინე ქართველი და წარავლინა ჯაფარ ამირ-მუმლისა და ამან აწამა იგი ქკსა :ყნე: ვითარცა გვაუწყებს მეტათერასი მისი“.

ეს წარწერა, რომელიც უნდა ეკუთვნოდეს ვასუშტის, ვიპოვეთ წერ-ვითხვის სელაწერის № 186 არშიაზე. დ. ბაქრაძეს შეუტანია იგი თავისი ვასუშტის გამოცემაში, მაგრამ იქ ნაჩვენებია 850 წ. და არა 855 (ვასუშტი ბაქ. 123, შენ. 1). მეტათერასი გვიჩვენებს კოსტანტინეს წამებას 853 წ.: „და წარვიდა (კოსტანტინე) წინაშე მძლავრისა მის, რომელსა სახელი ერქვა ბულა და... მიმგვარეს მეფესა მას ისმადიტელთასა ჯაფარს, ძესა აბრაჰამისასა... ხოლო აღესრულა იგი თვისა ნოემბერსა ათსა... დღე იყო პარასკევი; დასაბამითგან წელიწადნი იყვნეს 6457“... მართლაც პარასკევი ათს ნოემბერს შესდგებოდა 853 წ.—დ. ბაქრაძეს წაუთხისავს ატენის სიონის შიგნით კედელში, სადაც ჩამოცვენილსი მე-XI საუკუნის მსატკრობის ქვეშ აღმოჩენილა ძველი, კარგად შენასული ასომთავრული შემდეგი წარწერა: „ავგუსტოსა :ე: დღესა შაბათსა ქ - - კონსა :ოგ: ზედა წელსა სარკინოზ-თასა (არა სჩანს, მაგრამ იქნებოდა :სლბ:) ტფილისი დატუვა (დატუევა) ბულა(მ) და შეიპყრა და მოკლა ამირაჲ საჰაკა და მასვე თვისა ავგისტოსა :კვ: დღესა შაბათსა ვეზირა შეიპყრა კახამ და ძე მისი თარხოზ - - -“. მართლაც 5 და 26 ავგისტო შიგნის მოდიოდა 853 წელს. ეს ძეგლი წარწერა, რომელიც ამტკიცებს და აღვსებს ჩვენს მტკიცეს, ჩვენ ვერ ვიპოვეთ ატენის ტაძარში 1891 წ. თუ ღრუბლიან დღემ არ დაგვიმაღა ეს წარწერა, ვეჭვი არ ჰქონდა, რომ მშვემსებს ჩამოუყრათ იგი, რადგან ათას სამასის წლის მოწამე ტაძარი ღვთისა, უმეტესობა ბისაგანა აქ ქმნილა ქვაზე აკრავთა და ბევრად ზიარტყვით. მშვემსები ქვებს ესრავან თურმე შეთერთმეტე საუკუნის მსატკრობას და აფუჭებენ. ესრე იშლება ჩვენს თვალ-წინ მრავალი ძეგლი იგივე ჩვენის ისტორიისა.

856 წ. ქკს :ოგ: აქა მზე დაბნეულა (წა ნიკოლოზის ეკლ. ქრ.).

ეს ცნობა იშლება წა ნიკოლოზის ეკლ. მე-XVII საუკ. გადაწერილს ქრონიკაში, რომელზედაც სრული ცნობა ამ წიგნის შესავალში ჩაგვირთავს. ნაჩვენებია ქკს :ოგ: უდრის 324 წელს მე-XII მოქცევისას, 856 წელს მე-XIII მოქცევისას; 1388 წელს მე-XIII მოქცევისას. რომელი მოქცევა ანუ ინდიკტიონი უნდა იგულისხმებოდეს აქ? რადგან იმავე ქრონიკაში ამ ქრონიკონის შემდეგ მოხსენიებულია 359 წლის ამბავი (ის. 891 წლის ქვეშ), ამის გამო ჩვენ ვგონივართ, რომ აქ უნდა იგულისხმებოდეს არა მეცამეტე მოქცევა (780+76=856) არამედ მეთორმეტე, ე. ი. 248+76=324 წელი; ანუ 856—532=324 წელი.

მართლაც, ჩვენი მეტატიკონები ემთხვევა; რომ მირიან მეფის ნადირობის დროს „შუა სამხრისს ოდენ დაბნელდა მათზედა მზე“ (ეკლ. მუს. № 170, გვ. 349 და № 160 გვ. 299). ჩვენი გამოანგარიშებით (რომელიც არა ვგონებ გაცდეს) ეს მოვლენა და მირიანის სსსწაუღებრივი მოქცევა მოხდა 323 წელს, რომელსაც უჩვენებს ეს ქრონიკა, მაგრამ ერთი წელი უკან. ერთ-წლოვანი შეცდომა კი,

როგორც ამ წიგნის შესავალში მოკლევადიან, ცნობილკანს ქორონიკონებში აღი-
ლი მოსალოდნელია (ის. ეს წიგნი, გვ. 29, შენიშნ. № 62).—

889—909 წ. ამ დროს უნდა ეკუთნოდეს ძველი ასომთავრული წარწერა ერთს
მოძღვრო გულსკიდის ოქროთი დაფურცლს ვეცხლის ჟვარზედ, რომელიც ჩვენ ვიპო-
ვეთ მარტვილის სვლაროში: **ქო აოჲნჲჲ ჩეღნს ზეჲჲჲჲჲ ||**
ჰჲოჲჲ ოჲჲჲჲ ოჲჲჲჲ ოჲჲჲჲჲ || ოჲჲჲჲჲჲ ოჲ ოჲ
ჲჲჲჲ, ე. ო. „წმიდა იოჲანე ნათლისმცემელი მეოხ ეჲჲ სოარანშ (ანუ სოარანშა?)
დეუფალსა (დედოფალსა) ბაგრატს და დავითს“.

წარწერა მიაგავს IX—X საუკუნეების ხელს. რადგან წარწერაში მოხსენიებუ-
ლია ჟერ დედოფალი და მეტე ბაგრატ და დავითი, ამის გამო საფიქრებელია, რომ
ხირკელი უნდა იყოს დედა უკანასკნელთა. დედოფალს ქმარი რომ ჰყოლოდა,
ხირკელად მას მოიხსენიებდა, და ამის გამო ქარიკონებში უნდა წარმოდგარი-
ყოს წარწერა. ვინ უნდა იყვნენ მოხსენიებული ზირინა? ხუარანშა უნდა იყოს ცოლი
სუმბატ მამფალისა არტანუჯელისა, რომელიც მოკვდა 889 წ. მას დარჩა ორი შვი-
ლი—დავით და ბაგრატ, ალბათ არა სრულ წლოვანებაში. ამათში ბაგრატს + 906 წ.
(ალბათ უფროსი), სოლო დავით-მამფალი + 943 წ. სხვა არც ერთს მეფეს ანუ მამ-
ფლებს IX—XI საუკუნეებისას არ დარჩენია სიკვდილის შემდეგ ორი ესრეთის სა-
სულწოდების შვილი, გარდა სუმბატ ერისთავთ-ერისთავისა და ადარნასე მცხეთის-
სისა, რომელთა დაუტყვეს იმავე სასულწოდების შვილები, მაგრამ მწელად დასაჯერე-
ბულია, რომ უკანასკნელი ჰუკანდეს სახეში ამ წარწერას, რადგან სუმბატის შვილები
დაისოცნენ ერთს წელს მამასთან (+ 988 წ.), სოლო ადარნასეს შვილებს მამა ცო-
ცხლი ჰუკადით, ბერად შემდგარი, როდესაც იგინი ჰმართვიდნენ თჳსს სამეფო-
ბელას.—ისო „აჲ“ ხმარებაც სასულწების წინ უმეფელის დროს გვიჩვენებს.

891 ქს: რია: აჲ. დაწყება ბერძენთა ქორონიკონისა (წა ნიკოლოზ
გვ. ქრ.—ამისა განმარტება ის. აჲჲ 893 წლის ქვეშე).

893 წ. 893—532=361 წ.). ქს: რიგ: დასაბამითგან: ხუჲზ: (აჲ
დაწყება ბერძენთა ქორონიკონისა არს“ (ავსანთ-მეფეთა ქორონიკა).

ბერძენთა ქორონიკონი დაიწყო 361 წ., ზირკელს წელს ივლიანეს კეისრობი-
სას: ამ წელს ეკლესიადი დაწერა ანდრიაჲ, მკნუს ეპისკოპოსის მამა. 893 წელს რომ
გამოკვალეთ სრული მოქცევა, ე. ო. 532 წ. (რადგან, ცხადია, უწინდელი მოქცევა
აქვს სახეში ქორონიკას), დაგვრება 361 წ., ამის გამო ჩვენ გვინებთ, რომ აჲ ოჲ-
ლიანეს ეკლესიადის დაწყებაზე არის დახარჯი (ის. მასჲ **Асогикъ, стр. 331**).

906 წ. „გადმოცვალია ბაგრატ მამფალი არტანუჯელი, ძე სუმბატისი,
ქორონიკონსა: რეთ: (909 წ.) თუესა აზრილსა :გ: დღესა ადგნებისა და
დაუტყვნა ძენი ოთხნი: ადარნასე, რომელი იგი მონაზონ იქმნა და ბასილი
სახელ ედვა მას, გურგენ ერისთავთ ერისთავი, აშოტ და დავით.—გარ-
დაიცვალია დავით ერისთავი, ძე ბაგრატ არტანუჯელისა მამფალისა ადარ-
ნასეს ძისა გურგენ გურაბჲვალატისა, ძმა დიდისა გურგენისი ქრესა:
რც: (908 წ.) და არა დაუტყვა შვილი“.

ეს დავილი განგებ გადმოჴწერეთ ჩვენ სუმბატის ისტორიისაგან, რომელიც ჩართულია თეიმურაზ ბატონიშვილის მიერ ქართლის ცხოვრებაში (I, 199) და ცალკე იბეჭება „წერა-კითხ.“ ხელ-ნაწ. № 30, დადგან უკელა წყაროებში (და რა სპეკულირება, კასუშტ-ბროსის-უბაჟრადის თსულებებისა) შეცდომით ნახევენა ბატონის სიკვდილი 906 წლის მაგიერ 909 წელსა. რომ აქ ცხადი შეცდომაა, ამას გვიმტკიცებს ორი საყურადღებო გარემოება: ერთი ის, რომ 20-ს აზრდის აღსების დღე 906—911 წლებს შუა მოდიოდა მხოლოდ 906 წელს და არა 909-ის (ჩვენი აზრითა ეჭვ მიუტანელა) და მეორეა ის, რომ სუმბატის ისტორიის ქრონოლოგიურს წესს მისდევს, ხოლო აქ ირდებოდა ეს წესი, რადგან ჟერ ნაშრომაა 909 წლის ამავე (906 წლის მაგიერ) და მერმე 908 წლისა. უმეტესად, შეცდომა გადმოწერა შეუტანიათ.

908 წ. ქცეს: რეზ: დასაბამითგან: ხეობი: აქა გო(სტ)ან(ტ)ინე (გა)დაი-ცვა(და) (ახსოთ მეფეთა ქრონიკა).

კასუშტი (ქ.-ცხ. II, 180) და ბროსიუ ბატონ მეფის ძის აფსანთა მეფის კოსტანტინეს გამოცხადებას გვიჩვენებს 906 წლის შემდეგ, ხოლო მისს სიკვდილს 921 წ. კასუშტი თუხს ცნობას ამყარებს, როგორც სიხანს, მოსაზრებაზე და არა ნამდვილ ისტორიულს წყაროზე. ჩვენი ქრონიკა, რასაკვირველია, სარწმუნოა, მით უმეტეს, რომ იგი ეთანხმება ტექსტარტს ცნობებს კვირიკე და დადრანსა კას-ტყროთის მშენებლებზე და აზრების ემბრებზე (იხ. ქ.-ცხ. I, 195—197; II, 97; Hist. G. I, 279. Addit. à l'Hist. de la G. p. 248—253), შეჴსა ჭეფის და ასწორებს ამ დროინდელ არეულს ქრონოლოგიას ჩვენის ისტორიისას. რადგან მეფე კოსტანტინეს სიკვდილამდე ქ.-ცხ. მოთხრობილია გობრონის წამების და სუმბატის სიკვდილი, ბროსისკან აღნიშნული 914 წ. ასეა ხანებში (Hist. G. I, 279, n. 4), ამის გამო იბადება აზრი, რომ აზრითა შემოსევის და გობრონის წამების ამავე მერე უნდა იყოს შეტანილი „ქართლის-ცხოვრებაში“ (I, 195—196) წაგობრონის ცხოვრებაში, როგორც შეუტანიათ სიკვ-და-სიკვ დროებაში ქ.-ცხოვრებაში სიკვ წმინდანების ცხოვრებას სრულად, გინა შემოკლებით.

908 წ. „წელსა“: მზ: აბხაზთა მეფემან გიორგიმ მარტვილი ადაშენა“.

ეს წარწერა გიორგიმ თახსიან ქალაქზე, რომელსედაც მე-XIX საუკ. სელათი დანუსილად რამდენიმე ქრონოლოგიური შენიშვნები, უმატესად შესასებ დადასტოვებისა. მეფე გიორგის გამოცხადების ქვამი ისტორიამ არ იცის, მაგრამ ეჭვი არ არის, რომ 908 წელსე ღირს არ იქნებოდა, რადგან ამ წელს მოკვდა მამა მისი. მარტვილის აშენების დრო ბროსისკან აღმოგვიჩვენებს, თუმცა საეჭვოდ, თვით მარტვილის ტაძარზე, რომლისაგან უკანასკნელთა განმასხვებელთა (1850 წ.) სრულიად აღმოგვიჩვენებს, საუბედუროდ, ის მადღა-სელოების ჩუქურთმას, რომელსაც აქებენ ბროსსე და დიუბა და სისტორიო წარწერანი. ამ წარწერებში ბროსისკან დაუგავს თავის Voyage-ში (Rap. VII, 12) სიკათა შორის შემდეგი: „**ჰქი ღჴქღნდ - - - ღ ნქტყდ ღიღჴიღ ღ-ღ ხქქღნდ - - -**“ რამდენადმე მომზრებით ზემო: „**გნ - - დჴქ - - - ღ ღნდ ღ: ღქჴნდ: სჴქ:**“ უნდა ყოფილიყოს:

(„ღმერთო დიდებული“) მეფე აფსაზთა (ქართველთა, კახთა და ურულისაჲე საქართველომას გიორგი დიდგუე) ცხოვრებით (?). აღაშენა წმინდა სანათლა(ვი?) - - და-ს(აბაში)თგან(თა) წელთა (ს)ჟ“ (ე. ი. 6600-სა წ.; — ბროსსე სამართლიანად ჭიფქრობს, რომ ასო „ჟ“-ნის წინ გამოშვებულია ს), ქორონიკონსა: სიკე“. ეს ქორონიკონი და დასაბამითგან 6600 წ. თანასმად უდრის 996 წელს, როდესაც წარწერაში გულისხმებული მეფე გიორგი, რომელსაც მარტილის აღშენებას „ქართლის ცხოვრება“ აკუთნებს (I, 197), ცოცხალი არ იყო: იგი მოკვდა ვასუშტით 955 წ., ხოლო ჩვენის ქრონიკით 966 წელს. შეთანხმება ამ უკუთქმითა შესაძლებელია იმ მოსაზრებით, რომ, თანხმად ჩვენის ქრონიკისა, მეფე გიორგის მარტილის აღშენება დაუწყია ზირეკლისაჲე წელს თვისის მეფობისას 908 წელს, მაგრამ შეუსრულებლად დარჩენია და მხოლოდ 996 წელს სრულად დაუმთავრებიათ. ქ.-ცხოვრებაში გიორგისაგან მარტილის აღშენება (I, 197) მოხსენებულია შემდგომად მისის ძმის ბაგრატის სიკვდილისა, ე. ი. ვასუშტით + 922 წ., მაგრამ ჩვენის ქრონიკით ბაგრატ მეფედ დაჟდა 931 წ.: „და იყო მით შორის ბრძოლა ფინცელი“ „და იშლებოდა ჭიქვანს აფსაზეთისა ემდ რაოდენე“, რადგან ძმები ერთმანეთს არ უთმობდენ მეფობას: გიორგის მხარე სჭირათ, ალბათ, სამეგრელო-იმერეთის, ხოლო ბაგრატისა—გურია-აფსაზეთის და ბაგრატის სიმამრს გურგენ ერისთავთ-ერისთავს, რომელიც მოკვდა 941 წ. 14 თებერვალს, და რასაკიარვლია, ამ 941 წ. შემდეგ გიორგი სძლედა ბაგრატს, და მარტილის ტაძრის შენობას ხელახლა ხელს მიჰყოფდა (იხ. 931 წ. ჭიქუე). მართლაც, გიორგი მეფედ მოხსენებულია 947 წელს იერუსალიმელ მეტაფრასში (იხ. 947 წ. ჭიქუე).

900—916 წლებში სტეფანე (მტბეპარს?) უთარგმნია „ცხოვრება და მოქალაქობა ღირსისა და ყდ ქებულისა წის თეოქტიტის ლეზველისა“. ეს საკითხავი ის. წერა-კითხვის მე-XII საუკ. ხელნაწერში № 334, ფურც. 229, სადაცა აწმიაზე წარწერილია „სტეფანეს თარგმნილი“ და საკითხავის ბოლოს, ფურც. 306, ტექსტის სელით სწერია: „საიწაურ იყავნ, რომელ ცხოვრებაჲ ესე ამის წისა თეოქტიტისი სტეფანეს სანაწაჲს ძესა უთარგმნია ბერძულისაგან ქართულად. საუკუნომჲა არს საესენებელი და კურთხევა მისი“. იმავე წიგნის მე-386 ფურც. სწერია, რომ „წამება წისა გრიგოლ ეპისკოპოსისა აკრაცანტელთა ქალაქისა, რომელ არს სიცილიისაჲ აღწერა ლეონ ხუცესმან და მონაზონმან წსა, მამისა ჩვენისა საბას ლავრისა მამა-საბლისამან... ხოლო თარგმნი ენასა ჩვენსა დავით ტბელის ძემან“. დავით, მთარგმნელი წისა მართას ცხოვრებისა ბერძნულისაგან ქართულად მოხსენებულია ეკლ. მეხუთმის ტუკეის ხელნაწ. № 142 და იქვე მოხსენებულინი სიმონ-წმიდელნი (შავთას): თეოდოტე, ეპეკიელ და ეფრემ (მცირე?).—იოანე მტბეპარი მოხსენებული X საუკ. „სიკანეთის ხელნაწ.“ ეკლ. მეფ. № 19. სტეფანე მტბეპარს დაუწერია: აგრეთვე წამება წისა გაბრიანისა და სხვა მრავალი საკითხავები. იგი დასატულია წერაც. მეათე საუკუნ. „საგალობელ“ ხელნაწერში (ამაზე იხ. „საუნჯე“ მ. ჟანაშვილისა).

913 წ: ათონის ივერიაჲს მონასტერში დ. ბაქრაძეს უნახავს ტუკეის სახარება

წარწერით: „დაიწერა წა ესე სახარება ღვარასა შინა წაისა ნათლისმცემლისასა ოპა-
ზასა და ქორონიკონი იყო :რღგ:“ ბოლოს ქქონია ქორონიკონები (სუთასეული)
წარწერით: „ესე ქორონიკონი დაიწერა სახითა იერუსალიმისათა“... ეს ცნობა
მოგვყავს, რადგან იგი არღვევს ბროსისკას და დ. ბაქრაძეს ქაზრას ამის შესახებ, ვი-
თამ სუთასეული ქართული ქორონიკონი ასურეთით იყო მოღებული და არა იე-
რუსალიმით. ჩვენს „ახსაზთა მეფეთ ქორნიკებში“ და წერა-კითხს. № 250 ქორნი-
კებშიც იგი იწოდება იერუსალიმელად; სხვა ხელნაწერებშიც ესრედ მოხსენებულია, გარ-
და იმ „მილისპირისა“ (ეკ. მუზ. № 85), რომელიც ბროსეს ქქონია სახეში მისის
გამოკვლევის დროს და რომელშიაც იოანე შავთელი სუთასეულს ქორონიკონს უწო-
დებს „ასურულ კენჭოლსად“. არც ის არის მართალი, რომ რადგან საქართველოს ეკლე-
სია ჰირეკლად ანტიოქიის საპატრიარქოში ითვლებოდა, სწავლა-განათლებაც იქიდან
გაქმნებოდა. ჩვენ მრავალი საბუთები გვაქვს იმისი, რომ უძველესი ნათარგმნები
საღმთო წერილთა და წმიდათა მამათა იერუსალიმში დაუწერიანთ, საბა-წმიდაში, სან-
მეტში (?), სინას მთაში. უძველესი სახარება იწოდებოდა იერუსალიმელად, საბა-
წმიდურად, სანმეტურად, ხოლო მე-XI საუკუნის ნათარგმნები „ათონურად“, „მთა-
წმიდურად“, „ასალ-წიგნებად“, „ბერძნულად“. მე-974 წლის დავითნი (ეკ. მუზ. № 38)
იტყვის: „არიან რომელნიმე ერთფერად და სწორად იწერუსალიმელთა (ე. ი. უბრა-
ელი) და ქართველთაჲ კანონიცა და ფსალმუნიცა“.

931 წ. „ქსა :რნა: დასაბამითგან :ხფლუ: აჲა ბაგრატ მეფედ დაჯდა“
(აფხაზთ მეფეთა ქორნიკა).

ეს ქორნიკა გვიჩვენებს აფხაზთა მეფეს ბაგრატს, გიორგის ძმას († 966 წ.).
გვიან გამოეხატა ბაგრატის შემდგომად ძამა მისის სიკვდილისა († 908) ახსენება
არეულობით აფხაზეთ-იმერეთში: „და იყო მათ შორის (გიორგის და ბაგრატის
შორის) ბრძოლა ფიცხელი, რომელი თვითოეულად ქზოვო ცხოვრებასა მათსა და ვი-
დრე არა მიიღვალა ბაგრატ, არა იყო მშვიდობა მათ შორის“ (ქ.-ცხ. I, 196;
Hist. G. I, 641). ჩვენი მემკვიდრეები და მესტორიები მეფედ არ იხსენიებენ მას.
მეტად შესანიშნავი განსვავება ჩვენის ქორნიკისა და ესლამდი ცნობილ წყაროთა
შორის დიდის უფრადღების ღირსია. - ქ.-ცხოვრების (I, 196—198) და ჩვენის
ქორნიკის თქმა ადვილად შესათანხმებელია: ძმებთ შორის ატეხილა სანგრძლივი
ბრძოლა შემდეგ ძამის სიკვდილისა (908 წ.); ბოლოს 831 წ. გურგენ ერისთავთ-
ერისთავის შემწეობით ბაგრატს უძლევა გიორგისთვის და გამოეგებულა, აღბათ,
მხოლოდ ახსაზეთ-გურიაში, მკერამ მალე მომკვდარა და ისევე გიორგის დაუპყრო
მთელი იმერეთ-აფხაზეთი (იხ. ზემო 908 წ. ქვემო).

სინოდ. კანტ. გუჯარი № 67*)

909—941 წ. სასჯელთა ღვთისათა... მსკჳსა ოდეს ბარდაეს შევიბენით, ¹⁾ ერთი ღომის მსკჳსი ფევენლი ²⁾ მეუღარი დარჩა და ერთი ცოცხალი. ესე უარკია წამკიდა: ერთი უხუტესი შეიღი ქავთარ შინა მომიკუდა. კთხოვე ჩემნი მეუღარნი, მამულნი ჩემნი, მეუღარნი მამულნი მეფეს ³⁾ და მიბომნა, რომე ტყენი (ტუჟენი) დაკეცსენ (დაკე-სსნიე=დაკეცსენი) და მეუღრისა სული გაჟრჳო. კითხოვე ოთხნი სოფელნი: ცხუვერეი, გუელი დესა-თურთ, გავაზეფნი კოტმა-თურთ ⁴⁾, ქუჟო გულ-დეს ორი გლეხი შეიღლას ძე და ტარეკას ძე და მოკიჟასე მთავარი მემღუმე თევდორე და მივათჳლენით სოფელნი და მომეწონა (მომიწონა) ოც-და-ათი ღიტრა ოქრო, ოც-და-ათი ღიტრა ⁵⁾ კეცხლი წმიდისა შიოს კობოსა (კუბ-

*) ეს გუჯარი მიწერილია მე-XIII საუკ. გუჯარის ბოლოს (სინოდ. კანტ. გუჯარ. № 67) მე-XV საუკუნის ბოლოთ, მაგრამ სჩანს, იგი პირია უძველესის გუჯარისა (რომ ძველი გუ-ჯარი ჰქონიათ ფანელეებსა, ამაზე ჰმოწმობს კათალიკოზი არსენი, იმავე გუჯარის ბოლოს № 67). გუჯარი № 67 დაწერილია გავაზელთა მამულზე, ხოლო ეს ცხუვერელ, ანუ ცხუვერეი-ზე. გარდა ამისა კახეთის მეფეები ფალღე და კირიკე მე-XIII—XV საუკუნეებში არ ვიცით. ადგილების სახელები, ფულის ანგარიში და საზოგადოდ ამ გუჯარში ნახმარები ტერმინები ძალიან ძველებია. ამ მიზეზებით ზემო ნაჩვენები გუჯარი ძველის მე-X საუკ. გუჯარის პირად მიგვაჩნია. სჩანს, რომ გადამწერელს ძველი გუჯარი შეუშოკლებია და ისე ჩაუწერია. ეს საბუთი (გარ-და მისის ისტორიულის მნიშვნელობისა) ძვირფას მასალად მიგვაჩნია უძველესის ჩვენის შინა-ურის წეს-წყობილებისა. არც ერთს უძველესს გუჯარებში არ მოიპოვება აქ აღნიშნული ტერ-მინები და წეს-წყობილებანი, რაიცა უძველეს ჰყოფს ჩვენს აზრსა.

¹⁾ ქ.-ცხ. I, 197

²⁾ გვარი ფევენთა არსად იხსენება ქ.-ცხ. ფალღელი ჩანჩუნი, მოხსენებული ქ.-ცხ. (I, 219) მეფის ბაგრატ IV დროს (1027—1072), შეიძლება იყოს ამ გვარისა.

³⁾ რომელს მეფეს?—შეიძლება კახთა მეფე აქვს სახეში, კვრიკე დიდი, რომლის დროს უნდა მომხდარ იყოს ბარდავის ომი, რომლის შედეგი ის იყო, რომ „სალართა (სარკინოზთა) დაეპყრათ მაშინ ბარდავი და ადარბადაგანი“ (ქ.-ც. 197). ეს მომხდარა ტერეთის მეფის იშხა-ნაკის დროს (გურგენ ერისთავთ-ერისთავის დისწულისა † 945 წ.), რომლის დედამა, დინარ დედოფალმა, ადარბანსე ერისთავის († 896 წ.) ასულმან, ჰერეთი მოაქცია მწვალელობიდან მართლ-მადიდებლად (ibid).

⁴⁾ ამ სოფლების სახელები ცოტაოდნად გადამახინჯებულად ეხლამდი დარჩენილა ახალ-ქალაქის ახლო, გორის მაზრაში, სადაც ეხლა დასახლდენ მთიულები და ოსები: გავაზეური, ცხრავერი (ერთაწმინდის თევში), გველეთი (რკონის ხეობაში, ტყე), კოტმანი (მინდარია).

⁵⁾ აქ ლიტრა, სჩანს, წონის ანგარიშით არის ნახმარები. ხოლო ფულის ანგარიშით ლიტრა უდრის 12 უნკიას, 24 სატირას, 72 დრაჰანას, 96 დრამას, 192 სიკლას, 218 გრა-მას, 1728 კერას, 6912 ქრთილს. ხოლო ქრთილი არის მარცლის წონა (ძველ ფულების სახელები შეკრებილი გვაქვს და როდესაც რიგიანად განმარტავს შევიძლებთ, მაშინ გამოვა-ქვეყნებთ). პელ პელი ბერძნული ფულია, მე-XI საუკუნის ქართულის ხელ-ნაწერში ხშირად იხმარება (მაგ. ათონის აღაპებში 1074 წ. დაწერილს ხელ-ნაწერში).—სტაერა ოქრო-ქსოვილია, მაგრამ აქ სჩანს ფულის ანგარიშზე უხმარნიათ.—კა ბარტი საზომისია.—თე თ-რი მწერილი ფულია, ბროსსეს გამოანგარიშებით ერთი შაჟირი.—უკანისა საფასე, ე. ი. უკანასკნელის სოფლისა საფასე.—გრივი ფულით ბაგი უნდა იყოს.

ოსა) შემონახვარი ⁴⁾; ათი-ათასი ჰელშელი, ათი-ათასი სტავრა, შუდი ჯორი ვარდა (?), შუდი ქორი კაბოეტი, შუდი მეძებარი, შუდი მწვეარი წაყვლი. თეთრისა რა ანჯარიში უნდა: კაბარკითა გადაუწეე. უკანისა საფასე ემცირებოდა და კიდევ მოგუეშაღენს. მივეცით ერთი კორი (პური?) პალარი კურტმითა, ერთი ცხენი სამასად, ერთი უნჯგირი სუთასად უეუელას მჯობი, ერთი ღაგამი მარგალიტისა ძირითა; მივეცით და მიუგუდნიერეთ სარკინისა წინაძღლუარსა აჰ ნიზბელი (sic), კორითელი და ვახტანგ ბივრიტელი ⁵⁾. ჩავე (ჩავე?) მიქავლ (მიჭაველ?) მეზღუ- მე და ჩავიტანენ ჩემნი ლაღრანი ნ) ცხეკრელნი. დაუწეე ჩემს მამულსა შიგან ცი- ხესა გება, დავდგი კევისა გერძოდ. უკეთესი კევი (კოშკი) შიგნით და გარეთ უკეთესი სხსაზინო ცხეკრელთა ქქონდს (ქქონდეს?). დავედევ ერთი დღე ანუელი ციხისა ბეგარი, ერთი დღე სამკალი, ერთი დღე საღეწავი. თუ გრივი გამოვიდაც ცხრა გრივი პა- ტონისა (sic) და მათე ცხეკრელთა. წელიწადისა შიგან ერთი დღე ნადირობა აზის. ბეგარა ჩუენი მისაცემელი: კაცისა თავსა ორ-ორა ჯამი შეჭამადი, ორო-რა პური, ორ-ორა ზირი ღუნო (sic). თუ რამე ცხირულსა (ცხეკრელსა?) ხელოსნისა გურდისა (sic) შესაზოარი გედვს, აჭმევდ რასა, ბეგრობისათვის დაღდისა ნუ გააყვებინებ; სი- რული აზა შეუძლოს (sic). აივადე ზურგსა, მათსა სამცხლარსა შიგან გაიყვანე. — გარ- დავე ღმთ იმერით და მივიღე თავისუფლობისა ბრძანება კონსტანტინესა და ბა- გრატისი, კახთა მიფეთა ფალოესი და კურიკისი ⁷⁾. მითავისუფლებიან მიფეთა და დედაფაღთაგან და უფაღთა და დიდებულთაგან, აზნაურთა და მათთა ცოლთაგან; მითავისუფლებიან ყოველთავე კელოსნთაგან, მოღარეთაგან, მეუღეფთა, მეჟინებ- თა, მესაზანჯრეთა, მეგოდრეთა, მეჟამეთა, ყოველთავე დარბაზით გამოსულთა კელო- სნთაგან. თუ ვინმე გაწეენდეს და აჩეინ რას გაგიგონებდეს, საჯროს კარსა მიისუ- ნით და ვინც რამანც გუარისა კაცმან შეუცვალოს, შემცა იცვლების სჯულისაგან ქრის- ტიანეთასა ⁸⁾.

934 წ. „ეპისტოლე მქონებული წა-ს და უბნოამსა სარწმუნოებისა, წარტე- მული ნეტარისა თომაშს მიერ იმერუსალიმელ ჰატრაიჩისა სსარამსეთოამსა მწკალე- ბელთა მიმართ არაბულად კიდრემე (ეჟემ) „თეოდორეს (თრეს) მიერ აბუკურად სსხელწოდებულისა სორანელთა ეპისკოპოზისა აღწერილი და ჩემ უნდოამსა მიხაელ ხუ-

⁴⁾ ე. ი. მწერილ-მწერილად შემოწირული.

⁵⁾ სარკინეთი ალბათ შიომღვიმის ნაწილი ყოფილა; ნიზბელი კორინთელი და ვახტანგ ბივრიტელი, უნდა ვიფიქროთ, ნასყიდ მამულის უფროსნი კაცნი ყოფილან.

⁶⁾ ლაგრელი ცხეკრელი, — გვონებ ნიშნავდეს: ჩემი ბერებიო ცხვერეთილამ მოსუ- ლებიო.

⁷⁾ მეფე აფხაზთა კონსტანტინე გეარდაიცვალა ვახუშტით 921 წ. (ჩვენის ქრონიკით 908 წ.), მისი შვილი ბაგრატ გამეფდა ჩვენის ქრონიკით 931 წ. და მოკვდა ვახუშტით 945 წ. კახთა მეფე ფადლე ანუ ფალღე, უნდა იყოს ფადალა ქ.-ცხ.-სა და ვახუშტისა, რომელმან „კვალად დაიპყრა კვირიკესა და კონსტანტინე (აფხაზთა) მეფისაგან მიღებულნი ტერეთისა თვითვე და იწოდა კვალად მეფედ“ და მოკვდა 929 წ. (ქ.-ცხ. I, 196 — 197; II, 97 — 98), კვირიკეც უნდა იყოს მამა ფადალას კვირიკე I, ვახუშტით 918 წ.

ცისა და სამოციქულომისა იმერეთისა სუფრისა სუნიკელისა მიერ ბერძულად თარგმანებული“. ამ საკითხსაც მისდევს სხვა: „ნიკიტა მონასტრისა და სუფისა, სტოდელთა მონასტრისა სტილთისაჲ სიტყუა განსაქიქებული მკობრისა მის წუღებისა სომეხთასა“, და ამ საკითხსაც მისდევს წარწერა ტექსტის სულით წითელ მეღნით: „დიწერა წიგნი ესე კაცისა მდაბლისა და არა რას ღირსების მქონებელისა, თუესა იანუარსა, დასაბამითგან წელთა :სიფლ:“ და იქვე წარწერა შავ მეღნით: „თუთ ამის (ე. ი. მისაქლის) ღირსისა მამისა ანდერძი არს ესე“.

თითქმის ერთნაირად იმავეს ეს წარწერა საეკლესიო. მუხ. ხელნაწერში (M¹), გელათის წა გიორგის „დოღმატიკონში“ და მარტვილის იმავე ხელნაწერში (ჩემი შუბის წიგ. III, 109—110; 149; 94). ამ ხელნაწერებში მოქცეულია მრავალი საკითხსავე სხვა-და-სხვათა მამათა განსაქიქებულად ნესტორის და მონათმშობლების მწვალებლობისა და სხვათა შორის საკითხავი იოანე დამასკელისა „სარწმუნოებისათჳს“.

936 წ. ამ წელს დაუწერიათ ერეკლეს სახარება შატერდის მონასტერში, როგორც გაუწეებს შედეგი მისი წარწერა (Rap. XII, 84): „ღირსი ვიქმენ მე გრიგოლ დაწერად წა ესე სახარება კელითა გაბრიელ მღვდელთა ნარჩევისათა თავად მეფისა ჩემისა სუმბატის სალოცველად... დასაბამითგან წელნი იყვნეს: ხუმი: (6540); ქნი იყო: რნვ.:“ (156+780=936).

947 წ. დასაბამითგან 6581 წ. (947 წ.) იერუსალიმელ მეტაფრასის წარწერილობა, ზღაღანის იოსელიანისაგან წაკითხული:

„გარდაიცვალა ნეტარი მამა ჩემი გრიგოლი 102 წლისა ცხოვრებისა მისისა, ქორანიონისა 81 (81+780=861 წ.). სოლო ცხოვრება ესე მისი დაიწერა შემდგომად გარდაცვალებისა მისისა 90 წელსა (861+90=951 წ.), დასაბამითგან 6551 წ. (6551—5604=947 წ.) იერუსალიმის ბატონობისა ავათონისა, მცხეთას კათალიკოზობასა მიქაელისა *), ქართველთა სედა მთავრობასა აშოტ კუროპალატისა, მისა აღარანსეს ქართველთა მეფისა (†954 წ.); აფსაზთა სედა მეფობასა გიორგისა, მისა კოსტანტინე მეფისა (†966 წ.); ერისთავისა სუმბა-

*) ბ. ე. თაყაიშვილი, მისგან გამოცემულს „სამი ისტორიული ხრონიკა“-ში, შეცდომით, მიაწერს ამ ცნობების შეკრებას ბერს ა. ლორთქიფანიძეს, მაშინ როდესაც „წერა-კითხვის გ. საზოგადოების“ წიგნთ-საცეში იპოვება თვით პ. იოსელიანის ხელით გადაწერილი პირი იმ წერილისა, რომელიც ა. ქუთათელაძემ დაბეჭდა „ივერია“-ში 1889 წ. №№ 70, 72 და 73, ხოლო ბ. თაყაიშვილმა გადმობეჭდა „სამი ისტორიული ხრონიკა“-ში. პლატონ 1849 წ. იყო იერუსალიმში.—ბ. თაყაიშვილი ამ ცნობებში ჰხედავს თვალ-საჩინო „ანაზორიონებს“; მაგრამ ჩვენ აქ „ანაზორიონებს“ ვერა ვხედავთ: წინააღმდეგ ე. თაყაიშვილის ცნობებისა, აღარანსეს ძე აშოტ კუროპალატი გარდაიცვალა 954 წ. (და არა 786—826); დავით მამფალი სუმბატის ძე გარდაიცვალა 943 წ. (და არა 994 წ.). გარდა ამისა მეტაფრასი გადაწერილი უნდა იყოს 947

ტისსა, მისა აღარნასე მეფისასა (†958 წ.), მაგისტროსობასა აღარნასეს მისა, ბა-
გრატ მაგისტროსისასა (†945 წ.), კრისთაობასა სუმბატის მისა დავით მამუ-
ლისისა (†943 წ. 20 თებერვალს).—სოლო უჰმის მას იყო ანჩას ეპისკოპოსი მა-
კარი და ნეტარისა მამისა გრიგორის შენებულთა მათ მონასტერთა იუვენეს მამისა-
სლისსა ნათესავით აზნაურთა-შეიღნი: ხანძოეთს მამა თეოდორე, დისწული ცნე-
დსისა და შატბერდს მამა გრიგორი, მე ლიპარიტისი, მოსასკელე დიდისა მისი ღირ-
სისა. სოლო განძოეთის წინამძღუროსა და იოანე მისა მისისა და წავინასა მამა
აღმწერელისა გიორგი მერჯულისა სამთაჲე ამათ იგულისმოდგინეს და აღწერეს ცხო-
რება ესე ნეტარისა მის.

ხანძოეთს მკუდრი მამა გაბრიელ მოძღუარი გვიითხრობდა მამისა ბასილისთვის
კითარმედ მრავალთა წელიწადთა მამასახლობისა მისისა ტრავპისიან გან კადე საზო-
დელისა აზა მიაღებდა და უჰმის სწეულებსისა უწინაბეს კარდაცვალებისა მრჭე: „საო-
სტიგანოდ ცნული საჭმელი კორეოტი მომართვი“ და მაშინ აზა ეგბო, სსუა შეკ-
გბე და მოვართვი, რამეთუ მრავალთა დღეთა აზა რის გემო ეხილავა, და კითარ სცნა,
კითარმედ მას დღეს საეროდ იგი საჭმელი აზა უოთვილ აზს, მრჭე მე: „რად სწოთ
და მეცა მცდოუნეს; საჭმელსა ჩემსა მამას გრიგორის ქჷმნდა რა მადლი წინასწარ-
მეტყუელებისა, მარამსა: „ბასილო, შენ ხანძოეთს მამასახლისად ღადგები და რაც
იქონ კორცთა საღუწისა ტრავპისსა მას დასკურდი და კორცთა შეგებად იგი გვე-
რებისა“, და მე განიხი ესე მამისა ჩემისა აქამომდე აღმისრულები და შენ სიკვდილი-
სა უჰმის ურჩებისა ზნატიასა შთამცადებდი“. სოლო მე ფრთად შეუკრდი მამასა ბასი-
ლისა და მივიღე მისკანს შენდობა და კურთხევაჲ“.

964 წ. უუმურდოს წარწერა: „შეწვევითა ღვთისათა იოვანე ებისკოპოსმან
დადგა სრულ საძირკველი იმის ეკლესიისაჲ კელითა ჩემ ცოდვილისა საკუ-
თრისათა (?) ღვთს მეფისაჲ აღიდენ ღწ ქწნსა: რბდ: თვესა მამსა შავათსა
მთვარისსა, ერისთობასა ზვასსა ეს ბალავარი მან დადგა. ქრისტე შეეწიე მონასა
შენსა აწ“: („იკურაჲ“ 1891 წ. № 239;—ბროსისეს შეცდომით გადმოუწერია:
Rap. I, 167). ეს ღვთს მეფე მოხსენებულთა სოფის ეკლესიის ღვთისმშობლის სა-
ტყე: აჲდ წო ღვთის მშობელთა მეოს ზეჲე წინაშე ქრისტიკისა სულისა ღვთს მე-
ფისასა“ (განმარტება ის. 973 წლის ქვეშე).

ზემო ნახევრები ქრონიკა აზღუკეს ქრონიკას კახუშტისას, რომელიც ახსნათ
მეფის ღვთის სიკვდილს გვიჩვენებს 957 წ. შეიძლება აქედ იგვეთ ათ-წლოვანი შე-
ცდომა შექარადეს კახუშტის ქრონოლოგიას, რომელიც ზემო გვიჩვენებს დაჲე-
მოცა ეჩვენებთ და ღვთის სიკვდილი იგულისმებოდეს (957+10)=967 წელს.
რადგან წარწერა მოიხსენიებს წელს, თვეს და დღეს შავათს, ამის გამო გვეჩინა,
რომ რიცხვიც უნდა ეწეროს თვისა და გადმოწერელს გამოარჩენია ალბათ იმის გამო,

წ. და არა 951 წ., რადგან გადამწერისაგან დასაბამითვან წლის ანგარიშების ჩვენება უფრო
აღვილია და სარწმუნო, ვიდრე 90 წლის გამოანგარიშება 881 წლითვან.—**2**იქველ იბ. Rap.
Y, 177. ბაგრატის და დავითის სიკვდილი კი 943—945 ბევრად არ შორდება 947 წელს.

რომ წერებულა „მასის :ზ:“ (სუფური „ზ“ რამდენადმე წააგავს სუფურსაკე „ს-ს“). მართლაც 964 წელს შაჟათი შესწავლობდა მასის 7, 14, 21 და 28.,

966. ქკსა: რზვ: დასაბამითგან: ხფო: აჟა გ' (გიორგი) მეფე გარდაიცვალა (ახსანთ მეფეთ ქრონიკა).

ბროსე და კასუშტიო გიორგი + 955 წ. შეიძლება აქაც ჩვეულებრივი ათწლოვანი შეცდომა მისდევდეს კასუშტიის ქრონიკას და ნამდვილად კი კასუშტი გვიჩვენებს 955+10=965 წელს. რადგან ჩვენი ქრონიკა ჩაწერილია სუთასეულს ცხრილში, ამას გამო ერთი წლისა შეცდომა შესაძლებელია ჩვენს ქრონიკასაც შევპაროდეს, როგორც დაინახეთ 1028 წ. და 1222 წლის ქვეშ. უკანასკნელს შემთხვევაში გიორგის საკვდილი მოხდება 965 წელს. გიორგი მეფე ის. 947 წ. ქვეშ ამ ქრონიკისა.

973 წ. წარწერანი ძველს ჯვარზე ცაქერის კელსიას: 1) „ძელო ცხოვრებისაო, წინამძღუარ და მფარველ ექმენ ილარიონ (იღწ) ეპისკოპოსსა“ 2) „ქე აღიღენ მეფენი ჩუენნი და ერი მათი დაიფარენ ქკსა: ძაჲჲ:“ 3) იმხნისთვის ილარიონ შექმნა: ვინცა გამოავას შემცაჩვენებელ არს“. 4) (ჩნ) მეფეთ მეფემან ბატონმა გიორგი მეორედ გაგვითეთ ჯუარი ესე წარსამართებულად მეფობისა ჩნისა... ან“.

ეს ჯვარი ბროსისე აუწერია თვსს Rap. IX, 33. ჩვენ გვჯერა, რომ მეოთხე წარწერა მერმენილი უნდა იყოს. აქ ჩვენ საყურადღებოდ მივაჩნიათ პირველი ორი წარწერა მე-X საუკუნისა. იმხნელი ილარიონ სწავს ერთი ძველს ტექსტს უთავბოლო ერთკბის წიგნში; (გვლ. უმზ. № 35), რომელიც დაწერილია მე-X საუკ. სულთ. უფრო საყურადღებოდ მეორე წარწერა მით, რომ არც ერთი მეფის სახელი არ არის მოხსენიებული, არამედ საზოგადოდ მოიხსენიებს „ქე აღიღენ მეფენი ჩუენნი და ერი მათი დაიფარენ“. მიიჩნია მეფეებისა დაუსახელებისა უნდა იყოს ის, რომ იმ დროს (973 წ.), თანამედ ქ.-ცხოვრებისა, არეულობა იყო ტახტის მეძებელთა შორის დემეტრე და თეოდოსის: ქ.-ცხ. 204 205, და არც ერთი მათგანს ეუფლავთან მეფედ აღიარებული არ ყოფილა. ეს დროს შესანიშნავი წარწერა ამტკიცებს ქ.-ცხ. და შეჰქს ჭიგის იმ დროსს არეულის ქრონოლოგიას. მართლაც, არეულობა დემეტრე და თეოდოსის შორის უნდა მომხდარიყო ღეონ III საეკლდიის შემდეგ. ღეონ გამეფდა შემდეგ გიორგი II საეკლდიისა, კასუშტიო 955 წ., ჩვენის „ავსანთა ქრონიკით“ 966 წ., სოლო კასუშტიო ღეონ მოკვდა 957 წ. და ამას შეუდგა არეულობა ქვეყნისა. ცხადია, რომ ზემოხსენებული წარწერა უფრო უახლოვდება ჩვენს „ავსანთა ქრონიკას“ და ამტკიცებს მას: მართლაც თუ ღეონ გამეფდა 966 წ. (ჩვენის ქრონიკით), და იმეფა, კასუშტიო, ორა წელი, მისი საეკლდი უნდა მომხდარიყოს 968 წ. (და არა 957 წ.), რაიცა უახლოვდება 973 წ., როდესაც მასის საეკლდიის შემდეგ მომხდარი არეულობა იმდენად გამწვანებულა, რომ წარმწერელი სთხოვს დემეტრეს, რათა დაიფაროს ერი. ეს მოკლენა, ავსანთა ქრონიკაშიც“ აღნიშნული იქნებოდა, მაგრამ, სამწუხაროდ, სწორედ აქ აკლია

მის ერთი ფურცელი. ისიც უნდა დაეურთოთ აქა, რომ ლეონის მეფობა ორ წელზე მეტად უნდა გაგრძელებულიყო, რადგან მნელად დასაჯერებელია, რომ ორს წელს მის მოქსწროს დიდის მოქების ტაძრის აღშენება და შეკეთება, — და სხვანაირად „ჭ.-ცხოვრებაში“ მოხსენებული დიდ-დიდნი მისი საქმენი მნელად მოსათავსებელი არიან ორის წლის სიგრძეში. ამისგანა ჩვენ ვფიქრობთ, რომ ლეონი უნდა მოამკვიდრეოთ 970—971 წლებში. „რამდენსამე უამს“ (ერთ წლამდე მანამ) შემდეგ ლეონის სიკვდილისა მეფე დიმიტრი მშვიდობიანად ქმართვიდა სასულმწიფოს (ჭ.-ცხოვ. 204); ამის გამო თეოდორეს გამოსლვა და არეულობა უნდა მომხდარ იყოს 972 წელს, რომელიც უმეტესად უსაფრთხოებაზე ზემო აღნიშნულს 973 წელს. —

აქ აუცილებლად საჭიროა ვუთხრებოდეს მიუძღვრის წარწერას, რომელიც ლეონის მეფედ აღიარებს 964 წ. ქვის აზნა: მისის (ზ-ს?), შავათის (ის. ზემო 964 წ. ქვეშე). ეს ცნობა ეწინააღმდეგება ჩვენის ქრონიკის ცნობას, რომ მამა ლეონისა გიორგი 964 წ. იყო ცოცხალი იგი; მოკვდა 966 წელს (ის. 966 წ. ქვეშე). ისიც საუფრადღოა, რომ ლეონ არ იყო მეფე მესხეთისა, რომელსაც ქუადა იმ დროს საკუთარი მეფეები ბაგრატ III გამოეყვამდე.

ეს განსაკუთრება ჩვენის ქრონიკისა და უმუდროას წარწერის შორის, ჩვენის ფიქრით, არა თუ არ ახსენებს ჩვენს ისტორიას, არამედ უფრო შექმნა ქუთისი იმ მეტად ბნელს დროებსა. თუ 964 წელს ლეონ მეფედ იხსენიება, ეს იმის მომდინარეობაა, რომ ლეონ მართლაც მამისავე სიცოცხლეში მეფედ გურთხულა 964 წლამდე და მასთან ქმართვიდა სასულმწიფოს. აფხაზთ მეფეებში ეს ჩვეულებრივი მოკვლევია იყო: ლეონთან მეფობდა ერთად დიმიტრი; გიორგი II და ღვთისმშენებელი ერთად მეფობდნენ; გიორგი III-მემა თავისივე სიცოცხლეში გამოეყვამდა მამას. ჩვენს აზრს თითქმის ამატებს „ქართლის ცხოვრებაში“ (1,202), რომელიც მოგვითხრობს, რომ მამის სიცოცხლეშივე, ვერ კიდევ ახალგაზრდაობაში, ლეონ იყო ერისთავად ქართლისა და მერქი, სიბერის დროს, ალბად გაუმეფებია კიდევ. ეს სწამს იქიდან, რომ ლეონ მონაწილეობას იღებს მამისთან ქვეყნის მართვაში, თათბირობს, ხან კი დამოუკიდებლად გვეჩვენებს: „ხოლო ლეონ, ძე მეფისა, არა ლამოდა განტეგებდა კვრი-რიცხსა, რამეთუ არცა პირველ შეპყრობა იყო ნება მისი; გარნა არა უსმინა მამამან მისმან“. (ჭ.-ცხოვ. 203). როდესაც კასეთი განუდგა მეფეს, ლეონი გამოგზავნა ჯარით დასამარცხებლად. საუფრადღოა ისიც, რომ ქ.-ცხოვ. არ იტყვის, თანახმად ჩვეულებისა, რომ ლეონ მეფედ დაჯდა მამის სიკვდილის შემდეგ, არამედ მოგვითხრობს ესრე: „შემდეგ ლეონ და ეუფლა მამულსა და სამეფოსა თჳსსა... და განადიდა ღმერთმან მეფობა მისი“. არ უნდა დაგვიწყნოთ ისიც, რომ გიორგი მეფე 964 წელს იქნებოდა დრამდ მოსუცებული, რადგან, თანახმად ჩვენის ქრონიკისა, ის ქმართვიდა ქვეყნის 908 წლის შემდეგ, როდესაც გადაიცვალა მამა მისი ელტანტინე, და რა საკუთრებელია, რომ ამ დროს სიბერის დროს მას დასჭირდებოდა თანა-შემწე, თანა-მმართველი, და მართლაც ქუმუდროას წარწერაც და ჩვენი ქრონიკაც ერთად გვიტყობს, რომ 964 წ. ლეონ მეფედ აღიარებულია და მთავრად ქართლისა. ალბათ ქუმუდროას აღშენებაში ლეონს, როგორც ნათესავს გურგენ მეფისა და და-

გით გურამბატისას, მონაწილეობა მიუღია და ამის გამო მისი სახელი დაუწერიათ მისს კედელებს.

სოხის მონასტრის (სამეგრელოში) პატარა ღვთისმშობლის სატის პირზე აწერია ასომთავრულად: „წდ წო ლუთისმშობელო, მეოხ ეყავ წინაშე ქრისტესა სულსა ლეონ მეფისასა“. იმავე სატის ზურგზედ წარწერა მოიხსენებს „მეფეთა მეფეს დავით რუსუდანის ძეს“. ეს იყო, მეოხე, მაზეზი, რომ ბროსისკე გამოაცხადა, რომ დავით მეფე ჯეონ მეფედ იწოდებოდაო (Rap. VII, 45 და შ.). მაგრამ ბროსისკე რომ აქ შეძღვრია, ეს ცხადია იქადაში, რომ პირველი წარწერა სატის პირზეა და ძველბურის სელით არის, ხოლო მეორე წარწერა მერმინდელის სელით არის და იშოვება ზურგზე. ამაში მე თვთ დავრწმუნდი ადგილობრივ 1890 წ.

974 წ. საეკლესიო მუხეშში ინახება მცხეთიდან მოტანილი ეტრატის დავითნი № 37 (in. 4, 263 ფურცელი), ასომთავრულად დაწერილი; რომელსაც წინ უძღვის ასომთავრულად დაწერილი განმარტება ფსალმუნთა დიდისა თანასე ლექსანდრიელისა (ფურც. 2—21). შეიჯავს წიგნი: „უოვლად შეგვებით ფსალმუნთა :რნ: მუგლთა :ცშ:“ (ფურც. 22—208), ფსალმუნთა დამატებასა (ფურც. 209—238) და უკანასკნელ საკითხს: „გამოძიებისათჳს ქამთა და წელიწადთა, მცხრანლისათჳს და ნაკისათჳს მთვარისა, ზედნადებისათჳს, ხუთეულისათჳს და ემსეულისა, შვიდეულისათჳს და დდის სარბიეღისათჳს“. ამ საკითხის სათაურში მოხსენებულია: „დასაბამითგან რომელ წელიწადი გარდასრულ არიან ესრედ იცნობების: ჯუარცუმამდე უფლისა ჩუენისა იქსო ქრისტესა წელიწადი: ჭფულდ: შემდგომად ჯუარცუმისა ვიდრე მოაქამომდე :მოდ: (974).

შესანიშნავია, რომ აქ ხმარებულია იერუსალიმელი წელი აღრიცხვა, როგორც „ქართლის მატყეპაშ“ (5500 წ.) და არა ქართული (5604). ეს ამის მომსწავლეული უნდა იყოს, რომ პირველი დედანი სელნაწერისა დაწერილა ჰალესტინის მიდამოში. 34 წელი ქრისტეს დაბადებიდან ჯვარცმამდე უთვლიათ, ხოლო 5500 წეს მოსდევამდე. — მეტად საყურადღებოა, რომ ესრეთივე თვლა უხმარნათ შიომღვიმეში 1270 წელს: დასაბამითგან ჯვარცმამდე: ჭფულდ: ხოლო შემდგომად ჯვარცმისა ვიდრე მოაქამომდე :ჩ:ს:ო. ერთ რიცხუდ უოველნივე წელნი დასაბამითგან ექ მოაქამომდე :ჩ:უ:დ: —...ქეს: უე“. (იხ. ჩემი დღიური IV, 78; და ესევე წიგნი 1270 წ. ქეშე). ეს უკანასკნელი ქორანიონი უე: (1270) ცხადად ამტკიცებს, რომ ჯვარცმის მაგიერ უჯულისმებით დაბადება ქრისტესა არა შენდომით, არამედ ჩვეულებით (იხ. ბაჭ. გ., 206) და ამისგან შემო აღნიშნული სელნაწერი უსათუოდ 974 წ. ეკუთნის და არა (974+34)=1008 წელს.

გარდა ამისა სელნაწერის პირველ ფურცელზე იხილება ფრად საყურადღებო, ჩვენის აზრით მკითხველს, მხედრული წარწერა, რომელიც მეტად მკლად იკითხება, მაგრამ ჩვენ კერე გაგვიჩვენებს: „# ქ (?) მე და მშობელი (?) ჩემნი განუსვენნიან ოდეს სოლსა ჩემსა იქმენ (?) და მეოხ“ (?) და ბოლოსც აქეს ტექსტისაკე სელით დაწერილი სტერეო წარწერა, ფრად საყურადღებო: „განუოთა განონთა სამად გალობასა შინა, სადა დიდება ითქუმის, ესრეტ ცან,

ვითარ ქართველნი (ქართველნი) განჰყოფენ. სადა წერილ იუოს ეს, ვითარმედ თაყუანისცემად („თუნსცემად“), ცანდა მუნ დიდება ითქუს (sic) და მუნვე წითლითა წილქანი ზის და ესე ფსალმუნთა ხოლო კანონთა თავი თვთ საცნაურ არს და თანავე ჩამოწერილი არს. ხოლო ვითარ ბერძელნი და იმერუსაღიმიედნი (იმერნი) განჰყოფენ, ესრეთ იხილე და ცან: სადა ჰყოფენ თავსა კანონთასა, წითლითა ზის თავი და სადა ფსალმუნთა დიდებასა ჰყოფენ, და არიან რომეღნიმე ერთფერად და სწორად იმერუსაღიმიედთა და ქართველთა კანონიცა და ფსალმუნიცა. — არიან ერთრიცხვად კანონნი უოველნი: კ: ფსალმუნნი: რნ: მუკლნი: ცმ“. — მეუ ჩამოთვლილთა თითოეულად. შემოკლებისათჳს ჩუენ კანონებს აღვნიშნავთ რომელ ციფრებით, ფსალმუნებს ქართულ ასომთავრულ ასოებით და მუსულთა არაბულ ციფრებით:

I, R, 112; — II, I, 121; — III, ʼb, 162; — IV, R, 154; — V, I, 137; VI, ʼb, 146; — VII, ʼb, 139; — VIII, R, 143; IX, R, 146; — X, I, 179; XI, ʼb, 105; — XII, R, 163; — XIII, R, 143; — XIV, I, 119; — XV, I, 140 (:რლი:). — XVI, Iʼb, 163; — XVII, Iʼb, 173; — XVIII, Iʼb, 115; — XIX, R, 132; — XX, R, 125.

ამ ფსალმუნებთან სელსწერი აკუთნებს: 1) ღავითს: 3—32; 34—40; 42; 50—64 66—69; 85, 90; 92, 96; 100; 102; 108; 109; 131; 138—143. სულ 72. 2) მათ კარესით: 41, 42 (?); 44—48; 83—84, 86—87. სულ 11: 3) სავითს: 49; 72; 73, —82—სულ 12; 4) ზედ-წარუწერელნი: 1, 2, 32, 70, 92, 94, 95, 98, 103—107, 117; 130, 132, 133, 144, 147, სულ 19. — ბოლოს წარწერა: „დიაფსალმა (ანუ განსვენება) ებრაელებერ შედგა ჰქვიან, რომელი ვეითგანმე „მარადის“ ითარგმანების და რომელითამე „მოვლინება“ ითარგმნებისა.

შემოსსენებული „წილქანი“ ნიშნია, შემდგარი ასოთგან „წ“ და „ქ“ (ასომთავრული „ჩ“ თანმორგადებული მარჯვნივ). შემოსსენებულ წარწერადამ სჩანს, რომ უძველესი თარგმანი დავითნისა სხვა უოფილა, ბერძულს გაერწეოდა და აქ იქ იერუსალიმელსაც, ხოლო, ეს თარგმანი დავითნისა სელ-სელა გაუსწორებთებრულ ანუ იერუსალიმელ ტექსტზე. მართლაც ეს სელსწერი თითქმის სიტყვასიტყვით ეთანხმება ბერძულს და გასწრეკა ბერძულს, რომელიც სამეოც-და-ათთა მთარგმნელთა ტექსტს მისდევს. სოლო ათონელთა მამათა ქართული დავითნი გასწორეს მე-XI საუკ. სამეოც-და-ათთა მთარგმნელთა ტექსტით.

თვთ სახელდება პირთა და გეოგრაფიული ტერმინები გვიმტვიცებენ, რომ უძირველესი თარგმანი დავითნისა, როგორც პ. იოსელიანმა შენიშნა, უოფილა ანუ რულიდამ ანუ ბერძულიდამ: აბრამ, ნაბუქოდონოსორ, ბასილი, ბეთლემ, ზორობაბელ და სს. მრავალი (ბერძულს ანბანში ასო „ბ“ არ იშოვება).

973 წარწერა პარხალის სახარებისა:

სახელთა ღუთისათა... ღირს ვიქმენ მე გლახაკი იოვანე, ნართაულობ

ბერამ, აღსრულებად წმიდასა ამის სახარებისა, ოსითაჲსა, მოღვაწეობითა სულისა წმიდასაჲთა და შეწეებითა ღუთით (ღთ) შემოხილთა კაცთაჲთა, საღოცკელად სულისა ჩემისა ცოდვილისა და სიმოდურებად თავისა ჩემისა, და საღოცკელად სულსა მეოფელსა ჩემთასა და უოკელთა თჳსთა ჩუენთათჳს სულოერთა და სორციელთა, და საღოცკელად მეფეთა ჩუენთათჳს: ღუთიჲ დაბადებულინა ბატრატ ქართკელთა მეფისა, დაჲთ მატრისტროსისა, სუმბატ ერისთავთა ერისთავისა და ღუთიჲ მონიჭებულითა ძუთა მათჳს (მათათჳს?). ქრისტემან უოკელნი ადიდენინ მოწყალებითა მისითა ჟამთა უუენისამდე...

„დაიწერა დასაბამითგანთა წელთა **ჩ: ფ: ა: ნ.**

ქორთიკონი იყო მეტამეტად ქრეული **ჩ: ყ: ლ.**“

„შეესწირე წმიდასა ეკლესიასა ზარხლისა წმიდისა იოკანგნათლისმცემელისა).

წინაშე ახალსა ეკლესიასა, ახალსა საკურთხეველსა ზედა დაიქვას სადიდე ბელად ღუთიჲ გურგუზოსანისა მეფეთა მეფისა, ადიდენ ღმერთმან, ღუთიჲ დაშუარებულინა დაჲთ მატრისტროსისა, მამობასა სარწმუნოამსა მწეჴმისა და კეთილად მ(ოლ)უაწისა წმიდისა მამისა კეთიმესა, ფსალმუნ (ფ-ნი) შეაწიენ(?) ესე წმიდანი მასარებელნი მათ და უოკელსა კრებულსა ზარხლისსა ჟამთა უუენისამდე (ო-კ-ე) ცოცხალთა და მიცულებულთა ცხოვრებასა-მას საუუენესა, ამინ...

„შე იოკანგნ ბერამან, მწერალმან შატბერდელმან, შატბერდს დაწერე და ზარხალს შეესწირე საღოცკელთა უოკელთა ძმთა შატბერდელთა“.

რომ ეს წაწერა მრავლის შეცდომებით გავმოუწერია ე. თაყაიშვილს მღვდლის სუხიაეის სელ-ნაწერიდამ, ეს ცხადია იქიდაჲ, რომ ძველ მწერლობაში გერ შესწავლით ამ წაწერის სიტყვებს: „სორციელთა“, „სტროსინი“, „მასარობელთა“, „უუარისაჲთა“, „მეტეველთა“, „სიმოდურებად“, „მარჴენით“, „გამოხადნეს“, „ს-ჲ“ „სადადებლად“, „ამოქანოს“, „ადიდეს უფელმან“, „სახელისა მთავარ დიკონი“, „სსენება“, „თქვენდა“, „იოკანგ“ „თქნათან“ „გამოხადნეს“, აღსასრულმდე“, „ქოუენა“, „რავადი ღმერთი“, „ფსალმუნი შეაწიენ“, „ქი-ნი“ (ქრისტოსი), „ზარხლისა“, „ადგომისა“ და სხ. (იხ. სპიომ ისტ. ქრონიკა; გ. I—LV 1). სამწესროდ, მღვდლის სუხიაეის სხლში გერ გიბოკე მოსსენებული სახარება, რომელიც მას გერბო ზიოთათჳს უთხოვებია. ბ. თაყაიშვილი ამტკიცებს, რომ წიგნი ჭადის ეკლესიის საკუთრებაჲ, მერამ მიუხედავად ამისა ბ. თაყაიშვილს უთხოვნი და მღვდელიც დაჴმარებია, წ. წ. საზოგადოებას“ დაუთმობო. — რომ ბ. თაყაიშვილი სწორედ გერ გიოთხულობს სუტურ ნაწერებს, ამაში მე დავრწმუნდი, როდესაც შეუდარე ჩემგან წაითხული წარწერები იმაჲ სუხიაეის ზადიკისა ე. თ. — შვილისგან წაითხულსა. თუთ მხედრული ნაწერებიც გი მრავალ მძიმე შეცდომებით წაუთხისა და დაუბეჭდია, თუმცა გი თავისსა გამოცემაში აჴსონი გავრწმუნებს, რომ

ტექსტის მართლ-წერაც კი სსსტოვად დაეცემა. ამავე ის. ჩემი წერილები ითვლება 1891 წ. ოკტომბრის №№ 224—229. დიდი რომ, ცუდად წაკითხული ტექსტი მრავალს შედგომებში შეიყვანს მეცნიერს მკვლევარს და აი მიჰყვით, რომელმან გამოიწვია ჩემი შემოსწავნებული წერილები. მართლაც, ზოგიერთს არა სსსამოქმედო დაურწხთ ჩვენი ნათქვამი, მაგრამ სთირი-ჟანობა აკონკრეტად ჩათვლება იქ, სადავერძო ზიროთა ქომავლობით საისტორიო ინტერესებს წარადი ეძლევა.

შემოსწავნებულის წარწერის მეფენი არიან: 1) ბაგრატ II ანუ „დავით რეგისა 958—994 წ. (აქ ბ. თაყაიშვილი გვიჩვენებს, კითხვად. ბაქრაძეს ბაგრატ II წარსდის სახარების მიუღოს ბაგრატ I-დ. ცხადია, რომ დ. ბაქრაძეს ამის თქმა არ შეძლო, რადგან ჰარსდის სახარება არ უნახავს მას, და რომ ენახა, მაშინ სომ ქოფიქრდვარ არ მოუვიდოდა მეცნიერს არქეოლოგს. რომ შატბერდის გრებული მეთე სუჟუნეს ეგუთნის და არა მეცნერს, ამის დასამტკიცებლად ჰარსდის სახარეს სრულიად საჭირო არ იყო, რადგან იმ გრებული ცხადი ნიშნებია (მაგად, კაღლაგოვით სია მე-X სუჟუნემდი) იმისი, რომ იგი გადწერილია არა უდრეს მეთე სუჟუნის ნახევრისა. საკვირველია, რომ ზოგნი ვერ არჩევენ სვანეთის სუჟუნის სამეცნიერო გამოკვლევებისგან და გასეთში ასევე ამბად ნათქვამი სამეცნიეროსწულებად მიუღიანთ;— 2) სუშბატ ერისთავთა ერისთავი არის მე დავით მმუღისა არტანუჯელისა † 988 წ., და არა ბაგრატ მამუღის შვილისა (?), როგორც განუმარტავს ბ. თაყაიშვილს (ის. Hist. G. I, 273; სუშბატ. ისტ. გ. 62; 64; „სამი ქრ.“ გ. LV). „დავით მაგისტროსის“ განმარტებაშიც ბ. თაყაიშვილი შეიძღვრია: მან დატკმშარიტებით და „უეჭველობით“ მიიჩნია იგი დავით გუროზალატად და ასევე გამოსწავლად დასდო („სამი ქრ.“ გ. LV). მაგრამ ამის თქმა, (და მერმე „უეჭველობით“ თქმა), შეუძლებელია, რადგან სწორედ იმ სელანწერის დაწერის დროებში ცხოვრობდა ესრედ წოდებული „დავით მაგისტროსი“, არტანუჯელი, მე ჰარსდისა, მამა აშოტისა (Addit. p. 622, სუშბატის ისტ. გ. 62), თანმედროვე „დავით მაგისტროსისა“. ბერძენთა მეშატთან იმპერატორი კონსტანტინე ზორფიროგენი (912—954 წ.) გვიამბობს, რომ არტანუჯელ გუროზალატმა აშოტმა († 952) არტანუჯის მხარე იმპერატორს რომანს (920—944 წ.) დაუთმო. მაგრამ „ივერიალებმა გურგენ მაგისტროსმან და აშოტის მამა დავით მაგისტროსმან და ჰარსდის არტანუჯელის შვილმა უკანვე მოსთხოვესო ბერძნებს ეს ქარუხანა“ (Addit. & Hist. G. 138—150). ეს „დავით მაგისტროსი“ ცოცხალი ყოფილა 973 წ. და 977 წელსაც. უკანსკელს 977 წ. დაწერილია ტყავის სელანწერა, „ივერიის ათონის მონასტერში“ დატყული, რომლის წარწერა მოგვითხრობს: „იესო... ადიდე შენ მიერ დიდებული მეფე ჩვენი დავით მაგისტროსი“ და იქვე: „საღიღებლად პირველი დიდიერისა და ღვთისმსახურისა მეფისა და ყოველისა აღმოსაფეთისა კუროზალიტისა დავითისათვის“. (ისტ. ბაქრ. გ. 244; ის. 978 წ. ქვეშე). დავით მაგისტროსი რომ დავით გუროზალატი იყოს, როგორც გვარწმუნებს ე. თაყაიშვილი, როგორ მოისწავნიებდა ამას მწერალი ორჯერ ერთსა-და-იმავ წარწერაში და ამასთან კიდევ ჟერ მაგისტროსად და იქვე დიდებულ მეფედ და აღმოსაფეთისა

კუროპალატად. მაგისტრობის ხარისხი იმდენად დიდი იდგა კუროპალატობისაზე, რომ იმპერატორმა კასილიმ ის ღონე ისმარა განსეთქილების დასაბადებლად გურგენ მეფისა და მისის შვილის ბაგრატის შორის, რომ მამის მისცა მაგისტრობა, სოლო შვილს კუროპალატობა (ქ.-ცხ. გ. 210).

ბ. თაყაიშვილი ამავე წარწერის განმარტებაში გადაჭრით გვიამბობს, რომ „შატურდი უსათუოდ სომხეთში უნდა ეპიოთო“ ეფრატის ბასეინში (თუ ღელეში). მას „ეკეციც არა აქვს“, რომ „ჩვენი აქამომევი მიუგლოგელი (sic) მონასტერი შატურდი, სანძოეთი და კალმასი არსებობდნენ სომხეთში, ეფრატის ბასეინში, აქ სადაც სომხების ქალაქები და ციხენი სარბრდი, სანძოთი და კამასი მდებარეობენ“; წარწერებიც აღმოჩნდება მასს ნაშთებზე („სამი ქრ.“ გ. VXX—LXXX; აქვე გვ. IV). ამ უკუგულ ფოფობის შემდეგაც დასაჯერებელი არ არის, რომ შატურდი იყო სომხთის სარბედი. შატურდი აღნიშნული აქვთ არტანუჯში, ჭოროხის ხეობაში, დ. ბაქრაძეს და ბროსისკის თანხმად წ. გიორგი მთაწმინდელის ცხოვრების აღწერის, რომლის უძველესი ხელნაწერებშიც (XII საუკ. დაწერილებში) აღნიშნულია შატურდი კლარჯეთს და მოთხრობილია, რომ მეფე ბაგრატ IV თვლიდამ არ იშორებდა გიორგი მთაწმინდელს, როდესაც ის სტუმრად ეწვია საჭართელს (1057 წ.) და თან დაჰყავდა: როდესაც მეფე ქართლში იყო მიუწინა „დიდებული ღაფრ ნეძე ქართლს შინა და შემდგომად მცირედისა (როდესაც მეფე კლარჯეთს გარდავიდა) შატურდი, დიდებული ღაფრა კლარჯეთს შინა. სოლო შესამდგებელ თემსა იყო მოვლადევი არა სებადა მეფესა, რომელ ერთსამცა დღესა კიდე იყო მისჯან და გერ განმადებოდა სმენითა თიფლისა უტკბილესთა მით სიტყუათა მისთათა“... მეფე რომ იმერეთს გადავიდა, გიორგი მთაწმინდელი ჭყონდიდის დარჩა (ეკლ. მუხ. № 170 გ. 243 „სამოთხე“ გვ. 466; წერა. გამაგრებულ საზოგადოების ხელნაწ. მე-XII საუკ. № 343). ამასვე ცხადი რა გიხდით. ისიც სასეში უნდა გეჭონდეს, რომ მემტანე თუთ თანამოგზაური იყო წის გიორგისა. გიორგი მონაზონი, ტომით თუთ მესხი (ახ. 1083 წლის ქვეშე), მეტად დაწერილებით აღგვიწერს ამ მოგზაურობას. ბ. თაყაიშვილი მანც არ დაუჯერა, ცილს სწამებს მას და გადაჭრით გვარწმუნებს: „გიორგი მთაწმინდელის ბიოგრაფი სცდება შატურდის მდებარეობის განმარტებაში. ბიოგრაფს არა სცოდნია, თუ სად იყო მონასტერი, და მოსაზრებით კლარჯეთში უჩვენებს“ (?).—ჩვენ გვრნებთ, რომ კახეშტი თვსს გეოგრაფიაში არ გვიჩვენებს შატურდს ამ მიზეზისა გამო, რომ მისს დროში ეს მონასტერი არ არსებობდა, სოლო ისტორიაში არ იხსენიებს იმის გამო, რომ მისს საისტორიო წყაროებში (მეტანეში) არ იხსენებს. არც შატურდის სახელწოდება დავარჯული: ჩვენის წარსულის მოტრფეალემ, განსვენებულმა გრიგოლ გურიელმა, მაიმხ. 1890 წ., რომ ძველი შატურდი, აწ სოფელი შახბედი, მდებარეობს ჭოროხის ხეობაში, მთაზე; ართვინიდან შესხვადმდე 40 კერსიაო. სურნით ასოები „ს“ და ტ (ქ ქ) ძლიან გკანან ერთი მეორეს და შესხვადი ადგილად წაგაითებს შატურდად. რომ შატურდი კლარჯეთ-არტანუჯში ფოფილა, ამის რამდენადმე ასაბუთებს თუთ შატურდს დაწერილის პარსხელის სახარების სეპო-

მოღებული წარწრა, რომელიც ერთს ადგილას კერძოდ მოიხსენიებს ისეთს შერატის მმართველს, როგორც იყო ღვათი მოგისტროსი ანტანუქელი და უწოდეს „ღვათი გიარტეინოსის და ღვათი დამყარებულ შეფეთა შეფედ“ (ამჟამ. ის. ზემა წ. რილები „იკურია“ 1891 წ. №№ 224—299).

დაწი შატბურდიდამ კი არ სწერს თავისს წერილს ტბოში, როგორც ჯგერის ე. თაყაიშვილი, და არც არის იგი თანამედროვე იოანე ბურაძის, არამედ თანამედროვე სტეფანე მტებურისა, და არც ერთი ამთავანი ცოცხალი არ ყოფილა, როგორც თვით სელაწერიდამ სჩანს, ზარხლის სხარების და შატბურდის კრებულის დაწმინდროს. — სომხური წარწერები იმ სელაწერებისა ჰქმნობს მხოლოდ იმისა, რომ შატბურდი სასილვარსე ყოფილა სომხეთისა და მართლაც კლარჯეთი მოსახლეს სომხეთსა. სომხის ტომისაგან ბერნი იყენს მართლმადიდებელნიც და ჩვენი ისტორიკი აღიარებს ამას (ის. ქეშიშა ეფთიმესი სიტყვისკება სოხიენისადმი), და არ უნდა ჩაითვალოს დიდ საკვირველებად, რომ ჩვენს მოხსატებრში სომხებიც იქნებოდნენ. ის კი საკვირველებას, რომ ეკოდენსა მსხვილ-მსხვილ დასვენებს მაგისტოსან შერატმან სამიერელებზე ასენებენ.

ზარხლის ეკლესიის მასშინებელი შეიძლება იყოს ბერძენთ მეფე ალექსანდრე († 911 წ.) და ეკების ეს ალექსანდრე და მისი ცოლი თეოდოსია აღმოცენიისთა იოანე ბერს ზარხლას კედელზე ის. Казбекъ: Три мѣсяца въ Турекъ. Грузинъ книга X, Запис. Кавк. Отд. И. Р. Геогр. Общ. გვ. 120—124).

გარდა ამისა შატბურდის კლარჯეთში მდებარეობას ისიც ასბუთებს, რომ იმყოფებოდა 947 წლის წარწრაში ერთად და განუყოფელად ისენიება შატბურდი, ანხა და ხანძოთი აღბათ იმის გამო, რომ ერთმანეთთან ასლო მდებარეობდნენ და რადგან ანხა კლარჯეთშია, ჭოროხის სეოაში, შატბურდ-ხანძოთიც იქნებოდა. — ამასვე ამტკიცებს თვით ბურაძის მიერ დაწერილი შატბურდის კრებულა, რომელიც მოგვითხრობს: „ესე კაცისა შესაქმნ დიწერა დედითა იშხნისაათა“ (გვ. 121); ხოლო იმხანი შესაბული მოსასტკერი იყო ზარხლისა და ჭოროხის სეოისა (Бакрадзе, Кавказъ въ древнихъ памятн. Христ., გვ. 74) და აღბათ შატბურდ-ხანძოთისა. შატბურდი რომ სასომხეთში ყოფილიყო, ჯერტის სეოაში, მაშინ ბურაძე რად გაიკრებოდა იმ სამშაოთი დედნის მოტანაზე იმხანდამეე მიქქანდით დედნები ზარხლში (გვლ. მეზ. № 95) აღბათ იმის გამო, რომ იმხანი ასლო იყო ზარხლზე და სჩანს შატბურდ-ხანძოთისა. — თუ თუ იოანე ბურაძე შატბურდს დაწერილი ზარხლს შესწირა, სავლასისა, შატბურდი შორს არ უნდა იყოს ზარხლიდამ.

უქანსენელ, ამას ამტკიცებს ალავერდის სხარებაც (ის. 1049 წლის ქვეშ) რომელსაც მე-XV საუკ. სვლით აქვს წარწრა: „მე გლობაკმან გიორგიმ... მოვიყენე სახარება... მრაველითაგან სყიდულ იყო... ვიყიდე და შევისწირე უღბნოსა ხანცთისასა (იგივე ხანცოთი, გინს ხანძოთი) საყოფელსა წისწა გიორგისა“ და სსვ. თუ მე-XIV—XV საუკუნეებში ხანცოთის უღბნი ქართველთ სელში ყოფილა, ცხადია ის სასომხეთში არ იქნებოდა, რადგან სასომე

თა იმ დროს მტრებს ეჭირათ და ქართველნი ძლიერ ემტერებოდნენ თჳსსავე ჰეგე-
ნაში.

973 წ. იმ წლის ახლო-მასლო დროებში უნდა იყოს დაწერილი, როგორც
ჰეგემა აღმოვაჩინეთ, შატერდის კრებული, აღეჭიძე მესხიშვილის მიერ წარა-კითხ.
საზოგადოებისადმი შემოწირული (№ 1141), ტყავის ხელნაწერი ორ სვეტად, iii-
folio, გვ. 1—581; მათში 1—256 ასო მოაერუღად ანუ მტრგლავანად დაწერილია
და ღანაშენი სუფურ ნუსხა სელით; ხელნაწერს ბოლოს და შუაში რამდენიმე თა-
ხანი აგლია, რამდენისაჲ ფურცლებისაგან ნასვეარი მოჭრილია; მეღანი ზოგან მე-
ტად გამკრეფულია, ზოგან სრულიად გადასულია და მხოლოდ კალმის (ღელწმის)
ღანაშენიან ეტყობა ოდნად.

ხელნაწერში მოთხულებულია სსვა-და-სსვა სკაითსაგები: 1) გრიგოლ ნოსელის
წერილი მისის მისადმი პეტრეს, სებასტიელის ეპისკოპოსისა გვ. 1—7; 2) თუთ
ეს შესაქმე ანუ ექსიას-დღე 30 თავად, „დედითა იშინასათა“ დაწერილი; გვ. 8—
121; 3) ეპიპანე კუპრელისა „ათარმეტო თუაღათაჲს“ (რომელსაც ასწავლიდნენ
სოფლი სკოლებში) გვ. 122—214; 4) ბასილი კესარიელ ეპისკოპოსისა „მეტეო-
თეს სახისა სიტყუაჲ წიგნთაგან“ გვ. 215—240; 5) სკაითსაჲ, რომელს სთა-
ური გადასულია, მაგრამ შეიძლება: ა) ასხანი ებრაელთა, ბ) აღრიცხვა ძველ აღთქმის
წიგნთა, გ) აღფავიტი ბერძნული, დ) შემოკლებული ისტორია ძველის აღთქმისა და
ე) სია ებრაელი, სხარსთ, კეკელტელი და რომ-ვიზანტიელ მეფეთა; სიაში ნახვენიება,
თუ ესა რამდენა წელი უქოფნია—გვ. 241—255; 6) იზოლიტეს განმარტებანი
კურთსეჲთათჳს იკობასთა „ვიტარ იგი ოთორმეტნი ნახვეტნი აკურთხნა“ გვ.
283—313; 7) მისივე „დავითისთჳს და გოლიათისთჳს განმარტებაჲ“ 9) მისივე
„თარგმანება ქება ქებათა“, გვ. 326—355; 10) მისივე „აღსასრულისათჳს ეამ-
თასა... ქრისტესთჳს და ანტიქრისტესთჳს“ გვ. 356—389; 11) მისივე „სარ-
წმუნოებისათჳს“ გვ. 389—409; 12) მისივე „სახბ აღთქმისაჲ“ 409—432;
13) „მოქცევაჲ ქართლისაჲ“ გვ. 433—496; 14) ცნობარება იკობ ნისიბელისა;
გვ. 498—515; 15) „თარგმანება დავითის ფსალმუნებისა“ ეპიფანე კიპრე-
ლისა.

ეს უქანასენელი სკაითსაჲ უთარგმნია დაჩიის სომხურად და თჳსი შრომა
გაუგზავნა ცნობილის სტეფანე მტბერისთჳს. აი თუთ ეს ჩვენის მწერლობისთჳს
დაიდ გამოსადეგი წერილი, რომელიც ბ. ე. თაფაშვილს ჩემის რეკუდით დაუბე-
ჭდაჲს, მაგრამ, სამწუხაროდ, გადამსინჯებით და უსწორ-მასწორად, თუმაჲ კი გ-
მომცემელი ჩემის შრომისა მასინ გვაწმუნებს, ტექსტი და მართლ-წერა სასტიკად
დაუბეჭდია და ტექსტიც მე აღუადგინეო.

„პირველი: სიტყუა: მიწერილი: დაჩიის: სტეფანესა ნეტარისა: მტბერელ
ებისკოპოსისა:

„ლირო მამაო, წმიდაო ებისკოპოს სტეფანე, ქრისტეს გამოჩეულიო
მამუალოო კურთხეულ არს ღმერთი, რომელმან გამოგაჩინა შენ კეთილად მწყე-
სად ჩუენდა და მკურნალად სულიერად, აღმაშენებლად ჩუენდა! მრავალ გზის

მინდა ხილვად შენი კურნებისათვის საღმრთოთა სულისა ჩემისათა; არამედ სი-
შორისაგან და რუღუნებისაგან უცალოვებისა ჩემისა ვერ ღირს ვიქმენ თა-
ყუნის-ცემად (sic) შენდა. აწ შენდობა იყავნ ჩემდა ამისთვის, რომელ წიგნითა
მოგიძღუნებ (sic) (ე. ი. მოგიძღუნებ) განსაკითხავსა ამას ჩემსა, წმიდაო ღმრთისაო.
მრავალ ჟამითგან გულმოდგინედ ვეძიებდ თარგმანებასა ფსალმუნთასა, წიგნსა
მას, რომელი დაწერა წმიდამან მამამან ჩუენმან ებიფანე კვპრელ ებისკოპოს-
მან და არა ვპოვე ქართულად: ბერძენთა ენითა ვპოვე და ვერ შეუძლო ცნო-
ბად ვითარცა წყაროსა მიუწდომელსა და ფასსა დაფარულსა. მერმე ვპოვე სომ-
ხურითა ენითა წერილი სრულიად მითვე ბერძულითა განგებთა და მითვე
რიცხვთა. შემშურდა სომეხთათვის და შემეშინა თარგმანებად, რამეთუ დიდი
ბრალობაა შეემთხუევის თმრგმანთა, რომელნი არა განეკრძალნენ.

და სრულად (სლდ) უკუეთუ ვისმე პირველად ეთარგმანოს, მეორედ
თარგმანებული წინააღმდეგომად გამოჩნდების, ვითარცა აკვლასი იგი და სუმა-
ქოსისი.

„და (შ-მა * ჩემი თუმცაღა) ჯერ არს, ხოლო მე არა ვპოვე პირ-
ველად თარგმანებული, და ამისთვის მცირედი ესე გემოს ხილვად გამოეთარ-
გმნე და წინაშე ღმრთის მოყუარებისა შენისა განსაკითხავად მიგიძღუნე. ხო-
ლო შენ მსგავსად მოცემულისა მავის სიბრძნისა შენისა განიკითხე და ჯერ
თუ იყოს, შენ მიერ დაენერგენ შორის (შს) ეკლესიასა, და უკუეთუ არა
ღირს რაჲმე იყოს, წიგნი ესე დაწვ და სიუცბე ჩემი დაფარე და მე მამხილს
და შევიწინაო.

„ხოლო მე ას-ერგასისთა მათგან საკითხავთა შორის შვდნი ხოლო გა-
მომხიუმან, რომელ არს აღმოთქუნი ოდენ სრულიად (სდ), და თვნიერ ბრძა-
ნებისა შენისა არა რა კელ ვპოვო, ვიდრემდის არა ვცნა, თუ მაქუს რაჲმე სა-
სყიდელი, და ვშურებოდი, ანუ თუ ცუდად დავშურები და ბრალობაა შემე-
მთხუევის, რამეთუ დიდი წიგნი არს თარგმანი ას-ერგასისთა მათ ფსალმუნთაჲ
რომელნი დაწერნა კალამმან ღმრთისამან დავით სულისა მიერ წმიდისა, შე-
თხზნა ბრახიონი ქებისაჲ და დადვა იგი თხემსა ზედა ეკლესიისასა საძლევე-
ლად მტერისა.

„ამის წმიდისა მამისა ჩუენისა ებიფანეს თარგმანებული ყოვლისავე (ქრ-
სავე) კეთილად და განგებულად გჯუენებს, თუ ვითარ არიან ზედა-წაწერილ-
ნი იგი, ანუ ვითარ აკსენებს ასაფის და ძეთა კორესთასა და ელი(ლო)მის (ელი-
თომის?) და სხუათა შემასხმელთა.

„არამედ ოდეს და რაისათვის თქმულ არიან, ანუ რაჲ ძალი აქუს საწნე-
ხელთასა მას, და ძეგლის წერასა, და ფსალმუნთასა, თითოეულად გჯუე-
ნებს;

„რომლისაჲ არა დარჩების ერთიცა იოტა ოდენი, რომელსა არა კეთი-

*) ერთი სიტყვა წაბლაღულია; „შრომაჲ“

ლად განგმარტებს, ვითარცა იგი მოციქულთა წმიდათა უფლისა თანა ისა-
ლილეს კიდესა ტბისა-მის ტიბერიისასა ასერგასის და სამითა თევზითა.

«ესრცვე სახსლ წმადაა მამათ-მთავარი ეპიფანე შესწავებს თევზთა მათ
და (ა)სალილესს ყოველთა მორწმუნეთა, რომელ არიან წიგნი იგი ფსალმუნ-
თანი პურ და მალა საღმრთო წმიდასა შინა ეკლესიასა: ხოლო მე მსგავსად
ძალისა ჩემისა მცირედნი ესე ას-ერგასისთა მათგან შენ მოგიძლუნენ.

«უკუეთუ ჯერ არს განსრულებამ, სიწმიდემან შენმან განასრულენ: მე
უცალოვებისა ჩემისაგან ვერა რას შემძლებელ ვარ. თუ რაჟამე არა ჯერ იყოს,
ზემო მოკსენებულსა მისებრ დაწვთ, და მე შენდობა მომმადლეთ, და კსენე-
ბულმცა ვარ ლოცვათა შინა შენთა, ღირსო მამაო, ან.»

იქვე ჰქუმა არშაჲე ტეკსტისჲე ხელთ აწერია: «ღაჩის ეთარგმანა ესე სო-
მეხთა ენისაგან, ღმერთმან სული მისი ღიდებულ ყავნ.»

მე-543 გვ. ბოლო სტრიქონში იმაჲ ხელთ სწერია: «უფალო იცხო ქრის-
ტე განუსუენე სულსა ღაჩისა».

ამ სავითხვითა ბოლოს სწერია:

«ღიდება შენდა, ქრისტე! დაესრულა თარგმანება ფსალმუნისაჲ თქუ-
მული წმიდისა ეპიფანესი»; და იქჲ მოჲყანილია შეიდეგი ღაჩის (და არა იოანე
ბერძენი: ის. ბაქრაძე, ისტორია, გვ. 221) წერილი მრთველ კპისკოპოსთან ანტო-
ნისთან:

«მიწერილი ღაჩისი (მრ)ოველ ებისკოპოსისა ანტონისა.

«ჯერ თუ აჲო ანუ არა, ნიშნებითა ამით გონებითა ჩემითა ესე ფერებ
ვყავ და შენდა შევეწირე, ღირსო ღრთისაო, და ვევედრები სიწმიდესა შენსა,
რათა განაშორო სიტყუათაგან ჩემთა ებერანქოჲ მტერისაჲ და მომჟინო ჩემ-
ზედა არფი ეგე მადლისა შენისაჲ და განანათლო ბნელი გონებისა ჩემისაჲ,
და ეტეროვან კეთილ მექმენ მე და მიჲყარ კელი მარჯუნე ჩემი, და ელომე-
ნოსად მიძლოდე მე წინაშე ჩემსა და განმავლენ მე გრეხნი იგი ძნად-ძნად
საველნი და მამიძელუ მე თემ(ს)ოფორიონსა მას სამეფუოსა და გამომითხოვე
მსაჯულისაგან პიტაკი განთავისუფლებისაჲ, რათა განვერე მე ვეჰთა (sic) მათ-
გან საშინელთა. წმიდაო ებისკოპოსო, ღირსად გმოსიეს ეაკსი (ფაკსი?) ეგე
სამღლელოჲ და სამართლად მიგიღებიეს დროატი საღმრთოჲ, კელმწიფება
გაქუს, მენეო, განმთავისუფლე მე მონებისაგან ცოდვისა».

ბოლო-სტრიქონებში გადაწერი მოგვითხრობს:

«სახელისა წმიდისა სამებისაჲ მქადაგებელნო, ზეგარდამო ქებულნო წმი-
დანო მღღელთ მოძღუარნო, ნეტარნო: გრიგოლი ნოსელ ებისკოპოსო, და
ღირსო ეპიფანე კპარელ მამად მთავარო და განთქმული წმიდაო ბასილ,
მწყემსო ყოველთა მორწმუნეთაო და ღიდებულო იპოლიტე, წინასწარ-მე-
ტყუელნო, გამოუთქუმელთა მადლთა მეცნიერად მეტყუელნო, ღიდად განსა-
კვრებელნო კაცნო, პოენილნო გულითად უფლასად, წოდებულნო მონად
ქრისტესა, —

„სამკვდრებელნო სულისა წმიდისანო, რომელმანცა გამოუჩინებულნი და დაფარულნი სიბრძნისანი გამოგვცხადნა და სული წრთელი განახლდა გუამთა თქუენთა —

„და დაუწერენით ეკლესიასა ქრისტესსა პირად პირადთა წიგნთა თარგმანებანი, და შესხმანი წმიდისა და ყოვლად დიდებულისა ღუთის-მშობელისანი, და ჩუენ გვაუწყეთ წესი აწინდელისა ქცევისა ღუთის მსახურებით და მოსაგებელი ნეტარისა მის საუკუნოასა სასოვებით ცხოვრებისა, —

„ვითარცა ხილული დაუმტკიცეთ გულის ხმის მყოფელთა, ვითარცა თქუა დანიელ საკვრელმან წინასწარმეტყუელმან: «მაშინ გამობრწყინდენ გულის ხმის მყოფელნი იგი, ვითარცა ბრწყინვალეობა სამყაროასა».

„და რომელთა კეთილად კელ-ყვეს დაუნჯება ზეცისა სიმდიდრეთა წარგებითა ქუეყანისა მონაგებთათა და ქველისა საქმისა მათისა ახოვნება, —

„ვითარცა ნესტვ ოხრის წინაშე ღუთისა და კაცთა ყოველთა აღიძურებს მიბაძვება მათა, დაღაცათუ გლახაკ ვინმე იყოს, ვითარცა წერილ არს: მედგარო! ემსგავსე ჯინქველსა და შეგმა უყავ უფროს ძალისა შენისა, რამეთუ ღმერთი არს მომცემელი ძალისა; —

„ამისთვის მეცა არა დავფარე სწრაფა სულისა ჩემისა მიზეხითა ნაკლულევანებისათა და შეუდევ კეთილსა გულს-მოღვინებასა.

„მე ცოდვილი და უნარჩევნი ყოველთა მ(ო)წესეთა, იოვანე ბერაი, და გავასრულე წმიდაჲ ესე წიგნი: კაცისა შესაქმნ და მეორედ წიგნი თუალთა და სახის მეტყუელი და იპოლიტე და ქართლისა მოქცევა და ცხოვრება ნეტარისა-მის და დიდებულისა მღუდელთ მოძღუროსა იაკობ ნასიბინელისა და თარგმანება ზოგთარე ფსალმუნთა დავითისთა, —

„მოღუაწებითა და (თანადგომითა) დედის ძმისა ჩემისა მიქაელისა და ძმისა ჩემისა დავითისითა, და სხუა არაჲ არავის პრთავს, თვნიერ სიგლახაკისა ჩემისა, და შევწირე შატბერდს საყოფელსა წმიდისა ღუთის მშობელისასა, რომელსაცა შინა აღვიზარდე, —

„სალოცველად სულისა ჩემისა ცოდვილისა და მშობელთა ჩემთა და სალოცველად მეფეთა ჩ(უენთა) ბაგრატ მეფისა და ყოველთა შჯლთა მათათვს, და გვედრები ყოველთა, ვინცა იმსახურებდეთ წმიდასა ამას... (ამას იქით დედასს ჯგია.)

რა დროს უნდა ეკუთნოდეს შატბერდის კრებულები, ვინ იყვნენ მასნი მწერალნი იოჰანე ბერაჲ, მიქელ და დავით და აგრეთვე მასში მოხსენებულინი მეფე ბაგრატ და კეიხიშვი ერისთავთ-ერისთავი?

ვინმე „ეგრამ“, რომელმაც ზირეკლად დაბეჭდა „ივერიაში“ (1889 წ. № 4). მოკლე წერილი ქართლის მოქცევის შესახებ, და დ. ბაქრაძემ თვსნი მოკლე წერილ-შევე „ივერია“ 1889 წ. № 6) მეცხრე საუკუნეს მიაწერეს ხელნაწერით. რასაკვირველია, ტაყუთის ფელეტონი სამეცნიერო გამოკვლევად არავის უნდა მიაჩნდეს და არც

მათ მიანხდათ. სიმჭარისა გამო დ. ბაქრაძემ იგივე შეცდომითი, აზრი შეიტანა თვის ისტორიაში, რომლის ბეჭდვა მაშინ თავდებოდა.

მაგრამ ჩსამი ისტორიული ქრონიკის გამოცემელს არ ეპატიება იმის თქმა, ვითომ შატერდის კრებულში არ იყოს ნიშან-საბუთები, მისის დაწერის დროს მანკნებულნი მით-ჟურტკის, რომ მას ხელში ჭქანია (თუმა კი არ გამოუცნადა), მზა-მზარეული ნეპეან ჯდგენილი ტექსტი „ქართლის მოქცევისა“, რომელიც მე 1892 წ. დავბრუნე და ასლად ხელთა მქვს და რომელშიც გამოწერილი არის ეს ნიშნები. სოლო უფრო გასაცნობი ის არის, რომ ამ უკანასკნელს ნიშნებზე თუმა უწოდება მიუჭევია ბ. ე. თაყაიშვილს და კიდევ უსარგებლია თვის გამოცემაში (გვ. VII), მაგრამ მაინც თვალი ვერ აუხელია და ვერ მიმსჯელა, რომ იქ შატერდის დაწერის თარიღი ნასწავლია და თუნდ მარსალის სახარებაც არ აღმოჩენილიყო, მაინც ჩვენ გაცოდინებოდა, რომ შატერდის კრებული დაწერილია 963—976 წლებში, ანუ, უფრო დახლოებით რომ ვთქვათ, 973—976 წლებ შუა. აი უმტკიცესი ამ საბუთებისაგან: შატერდის ქრონიკაში ჩართულია სსკათა შორის ბერძნით მიფეთა სია, რომელიც მოყვანილია ტექსტის ხელით ნიკიფორე ფოკას დრომდე, ესე იგი 963—969 წლამდე, ანუ ვასუტის სიით 965—973 წლამდე, და ნიკოფორეს შემდეგ მოხსენებულია კიკრიჯან; როგორც სხანს კიკრიჯან ირის მეტი სახელი იმპერატორის იოანე ზემისკესის ანუ დიმიტრის, რომელიც მიფობდა 973—976 წ., ე. ი. იმავე დროს, რომელშიც ცნობილია იოანე ბერძნ მარსალის სახარებისა. დიმიტრის შემდეგი მიფე იყო ბასილი იმპერატორი, რომელიც დავით გურგენაძეს იხსნა მძლავრის გარდა სვლირისასაგან (ის. 978 წ. ქვეშე) და სანუფქად ამისა დაუბრუნა დავით გურგენაძეს ჭოროხის სეობა, სდაც იყო შატერდის, და რა თქმა უნდა, შატერდის კრებული ამ იმპერატორის დროს რომ დაწერილ უოფილიყო, ბერძნ უსათუოდ მოიხსენიებდა მასაც. — გარდა ამისა, იმ კრებულის მათე საუკუნობის გვიმტკიცებს ისიც, რომ ქართველთ კათოლიკოსთა სია მოყვანილია მათე საუკუნემდე, არსენამდე, რომელიც სცხარებულა 404 წლის შემდგომად ასურელ მამთ შემოსევისა, ე. ი. 954—961 წლებში (ის. ეს წიგნი, გ. 79; მუხ. ხელნაწ. № 170, გვ. 28; და Hist. G. I, 203, n. 6; — ბ. ე. თაყაიშვილი მაინც გვარწმუნებს, ქართლის მოქცევა მცხეთე საუკუნემდე მოყვანილია) და რადგან ამ დროებში ბერძნ მიფე სხვა ბავინ უოფილა, გარდა „ბერძნ რეგენისა“ (958—994), ამის გამო უმარსალის-სასარებოდაც ცხადია, რომ შატერდის კრებული გეოთრის მათე საუკუნის მეორე ნასწავლი. გარდა ამისა სხვა ნიშნებიც ბერძნ იმავე კრებულის მათე საუკუნობისა, მაგრამ ბ. ე. თაყაიშვილს ვერც ისინი გამოუყენებია მცხარეობებისაგან და მაინც-და-მაინც უნდა დავგვარწმუნოს, რომ უმარსალის-სასარებოდაც მცხ კრებულის მათე საუკუნობა ვერ დამტკიცდებოდა.

შატერდის კრებულის საისტორიო ნაწილი მეტად საუკრადებოა ჩვენის არქეოლოგიასათვის და ჩვენის უძველესის მტრანების შესამოწმებლად. ამის გამო საჭიროა უწრადებით გარჩევა იმ კრებულისა.

ყელაზე უმარეველად უწრადება უნდა მიეჭეს იმ გარემოებს, რომ ბერძნ

თავის დრომდე მოუყვანია კათალიკოზთა და ბერძენთა შეფეთა სია, სოფო ქართველ მეფეთ სია იწიება მხოლოდ გვარამდელ (826 წ.). გარდა ამისა ფრანგ სპეციალ-
ღებოს ისიც, რომ ბერძენთა მეფის სია ასომთავრულად წარწერით მოყვანილია მხო-
ლოდ თეოდოსი კეისარმდე (716—717); მერე ნესის სვლით და სსკა მელნი, მაგ-
რამ იმავე რიგით მოყვანილია ბასილი მაკედონამდე (867—886), სოფო ამით შემ-
დგე წელი მეფეთა მეფობისა ნახეხნები არ არის და სიაშიც ცარიელი ხსენე-
ბილია.

ქართველთა მეფეთა და კათალიკოზთა სია საქართველოს მოკლე ისტორი-
თურთ ერთად არის მოთავსებული სტეფანოს მეფემდე († 663 წ.) და კათალიკოზ
კეისარმდე, სოფო შემდეგ წესი მოთხრობათა და ხსიათი ქრონიკის სრულიად
იწყებებს; ისტორია მოულოდნელად წყდება, ამაგის მაგიერ ცარიელი სახელებია
და კათალიკოზების სია, წინამდებელ მიღებულია რიგისა, გეოგრაფია მეფეთა სია-
სიგან; რამდენათმე მეფეთა სახელები გამოტოვებულია და მხოლოდ ბაგრატიონთა
შტოს მასდგეს.

რის მომასწავებელია ეოგრაფიკი ეს, თუ არ იმისა, რომ ბეგლი დედანი ქრ-
თლის მოქცევის და ზემოსწინებულის ბერძენთა მეფეთა სიისა მოყვანილი უოფი-
ლია 716—717 წლამდე და დანახენი მერე შემოსათ სსკა წყაროებისაგან. გარდა
ამისა, რადგან იმპერატორი თეოდოსიოსი, ერისთავი სტეფანოს და კათალიკოზი კე-
ისონ უკანასკნელია არიან ამ სიისა, სოფო თეოდოსიოსი მეფობდა 716—717 წლებ-
ში, ამის გამო ჩვენ შეგვიძლია დავასკვნათ, რომ სტეფანოსი და კეისონი 716—
717 წლებში ცხოვრებულან, რამის გამო სრულიად ირლკვას ვახუშტის ქრონიკა,
რომელიც სტეფანოსის საგდის დანდებს 663 წ. ჩვენს დანკანს უმეტესად ზქე-
შმარტებს მსოფლიო ისტორიაც, რომელიც სტეფანოს-კეისონის დროინდელს მერეს
ურეს შემოსდეს საქართველოში დანდებს 731—735 წ., ე. ი. თითქმის იმავე დროს,
რა დროსაც გვიჩვენებს თუთ საველსიო მეტაფრასიც დავით და კოსტანტინეს წამე-
ბასა, ე. ი. 730—741 წ., ლეონის კეისრობაში (იხ. Brosset Addit. p. 248—
252; № 170, გვ. 162; ისტორია ბაქრაძის გვ. 203 და ვახუშტი მისივე
გვ. 115; *Introduct. Brosset p. LI—LII*). როგორ უნდა წარმოდგარყო ზემო-
სწინებულის სიგის ესრეთი სსკა-და-სსკა-გვარობა?—ჭოროხის სეობა 978 წლამდე
ბერძნების სვლში იყო და ეს უნდა იყოს მიხენი იმისა, რომ ბერას უმეტესი
უწოდლება მიუჭევია იმპერატორთა სიისთჳს, ვიდრე საქართველომე მეფეთა სიის-
თჳს, რომელიც მოუყვანია მერსრე საჴე., და რადგან მისს ზირკელს დედანში იმე-
რატორთ სია მოყვანილი უოფილია მხოლოდ თეოდოსიოსამდე (716—717 წ.), ამის
გამო მას სსკა წყაროები უშოვნი და იმ წყაროებით გეგრძელები ეს სია ბასილი
მაკედონამდე (867—886 წ.) და უჩვენებს ისიც, თუ რომელს იმპერატორს რამდენ-
ია წელი უმეფნა; სოფო ბასილის შემდეგთ იმპერატორთა სახელები გვსხად უმოკნია
და ზეზარ-გამოკითხვით თუთონ შემდგენა 886 წლიდან თავის დრომდე, მაგრამ
აღნიშნულის მიხენიების გამო გამოხულა შედგომებისა, მოკლე, არეული და არა
სრული სია; ვერც უჩვენებს წელნი მეფეთა მეფობისა, ერთის სიტყვით, ეს სია მე-

886 წლიდან ყოვლისფრთ სსკაგება დანარჩენისაგან და მით უფრო ამტკიცებს ჩვენს აზრსა.

ხოლო ქართულთ მეფეთა სიისა აღწერილი განსხვავება უნდა წარმოდგარიყო შემდეგ სტეფანოზ-ერისთავის დროისა იმას გამო, რომ რადგან ძველს დედანში არ ყოფილა სტეფანოზის შემდეგი ისტორია, ამას გამო ბერძნის თვითონ შეუშინა ეს სია სსკა შინ წყაროთაგან, რომელშიაც მოყვანილი ყოფილა მხოლოდ გეგარამაძე. ვინ იყო ეს გეგარამა? ეს არ უნდა იყოს გუგარამ მამიყელი აშოტის ძმა, რადგან მრავალ დასაყურებელად, რომ შემტანეს, რომელიც ამ გეგარამაძე შესანიშნავის დაწერილებით ჩამოგვითვლას ექვს ერისთავებს სტეფანოზათაგან, დაიწყობადეს ისეთი ბრწყინვალე მმართველი, როგორიც იყენენ ადრინსე და განსაკუთრებით ბაგრატ I. ამისგანა ჩვენ გავიგებთ, რომ გეგარამა არის უფრობი შვილი ადრინსესი, მის აშოტისი;— ანუ გადამწერს გუგარამის, აშოტის ძმის, მაგიერ შეცდომით დაუწერა გუგარამ. ეს უგანასწავლი მთ უფრო გეგარამა ჩსლავ, რომ ეს გუგარამი შტაბურდის კრებულში სრულად გამოტოვებულია, მაშინ როდესაც მას მოიხსენებენ სჟმატიცა და ქ.-ცხოვრება (I, 186).

გარდა ამისა, რადგან დაქმტვრეტო უზარსდას-სახარებლად, რომ შტაბურდის კრებული დაწერილია 963—976 წლებ შუა, ანუ უფრო დახსლოვებით 973—976 წლებ შუა, ამას გამო ცხადია, რომ განთქმული მწერალი არისეა გოი, რომელიც უგანასწავლად მოიხსენებულია გოთა სიაში, ამ დროებში ცოცხალი ყოფილა, და ამით ხომ უმეტეს მტკიცდება ჩვენი სჟმა მოყვანილი აზრი (ის. ეს წიგნი, შენიშ. № 159)*).

*) საჭიროდ ვრატ აქ შევნიშნო, რომ ბ. ე. თაყაიშვილი ჩვეულებრივის მაღალ და უძველესობითის კილოთი გადაჭრით გვარწმუნებს, ვითომ ამ არსენ კზს შედგინოს ქართულთ მამთა ცხოვრება, ხოლო ბერძნისგან დაწერილს წა ნინოს ცხოვრებაზე იტყვის: „სწორედ ასეთი თავდაპირველი დედანია არსენ კათალიკოსის ნინოს ცხოვრების ვარიანტიზა (sic!) ქართლის მოქცევის ვარიანტი“ (ახ. ვარ. ნინოს ცხ. გვ. XXVII). ამ ბნელს ფრასში ის აზრი გამოუხატავს აქსონს, რომ ბერძნისგან გადაწერილი ნინოს ცხოვრება არსენ კათალიკოსის წინადადრისა არისო, ხოლო დაქამომდე ცნობილი ვარიანტი ნინოს ცხოვრებისა, როგორც ვიცით (!) შედგენილია მეათე საუკუნეში არსენ კზის მიერ; და იქვე თავაშვებულის უსაბუთობით გვიმტკიცებს: „ქართლის მოქცევის შედგენა მეშვიდე საუკუნეს უნდა ეკუთვნოდესო, ანუ მეცხრისო“. ამ „ქართლის მოქცევიდამ თავისებურად გადუქვთებიაო არსენს თავისი შრომა;“ ხოლო „ქართლის მოქცევიდამ უფრო აღრეაო შედგენილი, ვიდრე ქ.-ცხოვრება; ეს სხვათა შორის (ნეტაც ეს სხვა საბუთები რად დაგვიმალა?) უძველესი ხთებაო (ნეტარ არიან მორწმუნენი!) იმიოაც, რომ ქ.-ქართლისა „ქართლის მოქცევას“ თავის წყაროდ უჩვენებსო (ibid.). და „ქართლის ცხოვრების შედგენა ყოველ შემთხვევაში არსენ კათალიკოსის ადრინდელ დრის არ უნდა ეკუთვნოდესო... და ქ.-ცხოვრების შედგენა არას გზით (sic!) არ შეგვიძლია მეათე საუკუნის ადრინდელ დროს მიეწერიოთ“, და იქვე დასდებს აზრს, ვითომ ქ.-ცხოვრება იმავე არსენის უნდა შედგინოს, გაესწორებინოს და დაემზავინებინოსო. ეს უზარმაზარი დასკვნები ჰკიდია მხოლოდ ერთს ბეჭებზე: „ქ.-ცხოვრებაში“ ნინოს ცხოვრება შეტანილია არსენის ვარიანტით! სამწუხაროა, რომ ამ გვარს ზურდა-მურდას ჩვენში ბაზარი აქვს და მეცნიერების სახე-

შატერდის კრებულის ზეგულს გაერდსე იზოგება მსედრული წარწარა მათო საუგუნისა, რომელიც „სამი ქრისტიანის“ გამოცემულს სწორედ გერ დაუბეჭდას.

„ქ: ქტე: (ქრისტე) ოლ(ო) (უფალო) ადიდე დიდებითა საუგუნო(ა)თა: ენ(ვი) (ე. ი. ერისთავთ-ერისთავი) კკე: (კვირიკე) რლისა: ბრძნებით: და ნ(ებ)ითა შეიმოსა წიგნი ესე კელითა მათისა მწი(რ) მლოცველისა მიქლისითა (მიქაელისითა).

ქ იგულისხმება უფით ზიარული შემოსევა, რადგან მაშინდელი მწერლები ჩვეულებრივად წარწარაში მოახსენებდნენ სოლმე, რომ წიგნი მეორეა, გინა მესამედ შეიმოსაო. ზიარულად უფით შემოსევა წიგნისა ეკუთვნის კვირიკე ერისთავთ-ერისთავს. ქ მოახსენებულა კერავე უნდა იყოს კახეთის მეფე კვირიკე III, რომელიც კახეთით სცხოვრობდა 1010—1029 წ., მაგრამ რომ კახეთში ქ შემდგომად, ცხადია იქნა, რომ წინა-მოადგილე მისი, დავით, გადაიტანა მაშინვე გურგენის სიკვდილის შემდეგ (†994) ჭკვირიკეს ცაქეთებზე უნდა მომხდარიყო 995 წლის სხლა სანსუში (ქ-ცხ. 210) და რადგან ზედიხი აშენება, რომელიც ქ-ცხ. კვირიკეს და ფადლანის დამორჩილების შემდეგ აზრის მოახსენებულა, ჩვენის ქრისტიანთა 999 წელს ყოფილა (ახ. 999 წ. ქვეშე), ამას გამო კვირიკეს ამ 995—999 წლებში უნდა ცხოვრებულ-იყოს (ქ-ცხ. 210—211).

ლით აბუტყიანებს ჩვენს მატრიანებს. არქეოლოგიის წმიდა სადგურში მაგ გვარ ნაგავის შემოწანა დიდად საზიარაოა, რადგან დიდი შრომა დასტორდება მაგის გამოჩინდეს და გადაყრას. ამ არა-სასიამოვნო საქმეს მე ვერ ვიტყვირებ, რადგან აქსონს აქ არც ლოგიკური და არც ნივთიერი, გინა ფაქტობრივი, საზოგადოება არ წარმოუდგენია და ამის გამო ტყუილია გამოკიდება შეგვრჩება: ჩიტი ბელვანდ არა ღირდა, დეწა მეტი იყო. ქ-ცხოვრება რომ მე-X საუკუნემდეც ყოფილა და არსენის არ შეუდგენია, ამის დანახვა ძნელი არ არის, ვისაც სახილველი ახადია და ჩვენი ძველი მატრიანები გადაუფურცლავს. რაც ახალგაზდა მეცნიერება ესე სწრაფად განსტყობიდა, ნეტავ რამ დაუფარა ორმოც-ორმოც წლოვანის შრომით და მეცნიერებით აღტურვილს და ხედვაში შეჩვეულ თვალებს ვახუშტ-ბროსეს-ბაქრაძისას?

ან, ნეტავ, სად გვიჩვენა აქსონმა მკირეოდენი მაინც საბუთი, ვითომ არსენის გადაცე-თებინოს ნინოეს ცხოვრება? მართალია, ასურელთ მამათ ცხოვრება „განუფრტოა“ და არა გადუმახიწვებია არსენის, მაგრამ ნინოსი ხომ არა? მერე აქსონს არ სცოდნია, რომ არსენი სამი არის: მე-X, მე-IX და მე-XIII საუკ.; უკანასკნელმა დასწერა საგალობლები ნინოზე (იხ. ამ წიგნში შენიშ. №№ 159 და 176: ჩემი დღიური № IV, 71) და ალბათ ღირსეულად იწოდება „საღმრთოთა წიგნთა მთარგმნელად და საქართველთა ეკლესიის მნათობად“ (იხ. ქს წიგნი, გვ. 81).

აქსონს ალბათ ვერ შეუნიშნავს, რომ სხვა არის საკითხავი და სხვა არის თვთ მატრიანე. საკითხავსა სწავრდენ მატრიანების საფუძველზე ვის როგორ უნდოდა, და ნინოს ცხოვრებაც (რომელიც მისგან ნათქვამ სიტყვებიდამ იყო შედგენილი პირველის პირით) საკითხავად რომ უქცევიათ, მაშინ პირველის პირის მაგიერ მესამე პირით უამბნიათ. სხვებრ როგორ უნდა მოკცეულიყვნენ? წა ნინოს რომ ვერ ააღაპარავენდენ? სხვა არის, მაგალითად, სვეტი-ცხოველზე მატრიანე და სხვა არს საკითხავი იმავე საგანზე, შედგენილი ნიკოლოზ კზრის მიერ, გინა ანტონ კზრის მიერ თხზული მატრიკიკა, რომელსაც წინაუბდვის და ბოლოსაც უმშენებს მათგან შედგენილი საქრისტიანო მოძღვრება.

მაგრამ რად იწოდება კვირიკე ერისთავთ-ერისთავად და არა მეფედ კახეთისა, ანუ ქორაიოზად? — ამის ახსნას გზოულობთ თუთ ქართლის ცხოვრებაში, რომელიც მოგვითხრობს, რომ ბეგრატ მეფემ დაიმორჩილა ღვათი ქორაიოზი და ამის სიკდილის შემდეგ სელაზად შეიჭრა კახეთში, ორს წელიწადს მთელი კახეთი აიღო, „შეაწყუდივა კვირიკე ბოქორმას და ღაუყუნა ციხესა გარეშემო მცველნი წლითი-წლამდის და წარიღო ბოქორმაც და ღაიპყრა სრულიად პერეთი და კახეთი, წარმოიყვანა კვირიკე და ღაიმიჭირა თჳსსა კარსა ზედა“. აქედან სჩანს, რომ თუ ღვათი 995 წ. მოკლა, კახეთის დაპყრობა 997 წ. უნდა ყოფილიყო, კვირიკეს დაჭრა 998 წ. და ამის შეუდგა ზანძის ქვეყნის დაპყრობა იმავე 998 წ. და ბედიას აღშენება, რომელიც გათავდა 999 წ. ამ რიგზე მოთხრობილია ქ.-ცხოვრებაში, და ჩვენი ქრონიკაც და ანგარიშებიც ამას ეთანსშება.

რადგან კვირიკეს კახეთი წაართვეს და იქიდან გაიქცენეს, ამის გამო მას არ შეეძლო ქორაიოზობის, გინა მეფის სახელი მიეკუთვნებინა და რასაკვირველია, ეს უნდა იყოს მიზეზი, რომ ერისთავთ-ერისთავად აწერს სახელსა. ეს გარემოება ამტკიცებს და ამოწმებს ქ.-ცხ. მოთხრობას (I, 210). თუთ ის გარემოებაც, რომ კვირიკე შატერდზე და შატერდის წიგნების შეკრავზე წარუძღა და იჭაჟრობას იცნობს, ჩვენი აზრით ამის მომსწავლედა, რომ კვირიკე ტაო-გლარეთში ცხოვრობს, იქ არასი გავსასილებულია, და ესეც სომ ამტკიცებს ქ.-ცხ. მოთხრობას, რომ მეფემ წამოაიყვანა რა კვირიკე კახეთით, „ღაიმიჭირა თჳსსა კარსა ზედა“ ე. ი. თჳსს სასახლეში. მართლაც, ზანდა-ზანდა-მისის სასახლე ტაო-გლარეთში იყო და ის ქვეყანა სწორედ ამ წინა დროებში ერგო მეფეს. (ქ.-ცხ. 210). — ამ მოსაზრებათა გამო შემოსიხიებული წარწერა მეათე საუკუნის დასასრულს უნდა გვეთხროდეს.

საზოგადოთ უნდა შევანსოთ, რომ კახეთის ქრონიკა კახთა ქორაიოზთა შესახებ დიდს უსწორ-მასწორებას წარმოგიდგენს. იმას, თუ რის გამო ეს უნდა წარმომდგარყო, ჩვენ ახსნით თავისი ადგილას.

სოლო აქ საჭიროდ ურაცხთ შეუდგეთ იმის განმარტვას, თუ რის იყვნენ ზანძისა ზინა, იმავე შატერდის გრებულში მოსხივებულია; იოვანე ბერაძე, მაქელ და ღვათი. რადგან ამის განმარტვად საჭიროა დ. ბაქრაძის მიერ დაბეჭდილი (ისტ. გვ. 243—245) ოშის სელანწერის „სამოთხე“-ის წარწერა, ამის გამო მოგვიყვანს აქ სრულად ეს წარწერა:

977 წ. ტყავზე სელანწერი „სამოთხე“ ანუ იოანე ოქროზირისა და ეფრემ სარიანის „ქადაგებანი“, რომელიც დ. ბაქრაძეს აღმოუჩენია ივერიის მონასტრის წიგნთა-საცავში, ნაშრომი იქვე ნათლის-მცემლის ოშის ღვარაში, რომელსაც ახლაც ჭაბუკი ბერაძე ჭეღობენ; ის არის გადაწერილი ქორაიოზისა რქს—977 წ. მიმდინარე საბასას, სელათა იოანესათა და სტეფანე დეკანოზისათა და ამ უკანასკნელისგანვე შემოსილი. ადგილ-ადგილ იმას მაწერია აქეს: „იესო ქრისტე, ყოველთა სუფივეთა მფლობელი, აღიდგენ შენ მიერ დიდებული მეფე ჩვენი და-

ვით მაგისტროსი და იოვანე და შეილნი მისნი... „მეოხ ეყვენით სინგელოზსა და შეილთა მისთა“... „წმინდაო იოანე ოქროპირო და წმინდაო ფერემაკ, მეოხ ეყვენით იოანე ვარაზ-ვაჩეს და შეილთა მისთა: წმინდაო ნათლის მცემლო, იოხე შენ მიერ ნათელ-ცხებულისათანა მიქაელ, აბუჰარბ“, „მე იოვანე თორნიკ ყოფილმან და ძმამან ჩემმან იოვანე ვარაზ-ვაჩე, ძეთა სულ-კურთხეულისა ჩორდვანელისა, მოვიგეთ წმიდა ესე წიგნი, რომელსა ეწოდების წმინდათა მამათა მიერ „სამოთხე“... სალოცველად და სადიდებელად პირველად ძლიერისა და ღვთის მსახურისა მეფისა და ყოვლისა აღმოსავლეთისა კუროპალატისა დავითისათვის... რამეთუ მართლ-მადიდებლობისა თვალი არს და მსგავსად შემოქმედისა თვისისა სიმდაბლისა წესსა შინა დაუკლებელად იქცევის... და მათსა შემდგომად სალოცველად თავთა ჩვენთა: პირველად იოვანე თორნიკ ყოფილისათვის და აწ წმინდათა მეფეთა მიერ იოანე სინგელოზისათვის, რომელმანცა სიყვარულისათვის ღვთისა დაუტევა დიდებაჲ ქვეყანისაჲ და ჰპოვა ზეცისაჲ... რამეთუ... მსწრაფლ შეიცვალა ხატი ერისკაცობისაჲ და შეიმოსა სახე მეუღაბნოეთაჲ... და ერთგულებით ჰმსახურა ძელსა ცხოვრებისასა და წმიდათა მეფეთა, რაჲმს იგი აღმოჩნდა ქუეყანასა საბერძნეთისასა კაცი განლაღებული (სკლეროსი) და მხდომად აღუდგა წმინდათა მეფეთა; ამან ისწრაფა და მოიწია ძლიერისა და ყოველ კერძოვე უძლეველისა დავით კუროპალატისა და ბრძანებითა ამითთა დაამხევა განზრახვამ მისი და განამტკიცნა წმინდანი მეფენი... და მერმე იოვანე ვარაზ-ვაჩისათვის და მეუღლისა მისისა და შეილთა მისთა მიქაელისა და ჩორდვანელ — ზორვარისა ჩოროლომდისათვის და თორნიკისათვის და ძმის-წულთა ჩემთა—ჩორდვანელ პატრიკისათვის და ბაგრატ პატრიკისათვს და სალოცველად სულისა ბაგატ მაგისტროსისა და მშობელთა ჩემთა ჩორდვანელისათვის და მარიამისათვის და ძმათა ჩემთა ბაგრატისათვის და არშუშაასათვის და აბუჰარბისათვის და მამის ძმისა აბუღარბისათვის და არშუშაასათვის და ყოველთა სახლისა ჩემისა მიცვალეზულთათვის“... „ესე ანდერძი მე უღირსმან... დავით, ღის წულმან ღმერთ-შემოსილისა მიქაელ მოდრეკილისამან დავწერე.“

აქვე ოშქას ღაჯარაში გადწერილი საშთა მწერალთაგან: გიორგი გელასის ძისაგან, მაჭაყლისაგან და სიტყუენსაგან ორ დიდ წიგნად ჰიბი „ქართულის ბიბლიისა“ და ქაშაშიდ კარგად დაცულად ივერიის მოსასტრის ბიბლიათუკაში, სწინად ისწინიებს იმავე იოანე თორნიკეს, რომელიც სახელ-წოდებულია პატრიკად და სინგელოზად. აქ წარწერაჲში გვათხულობთ: „ქრისტე, აღიდევ იოვანე ვარაზ-ვაჩე და შეილნი მისნი“... „შეიწყალე მიქაელ ძე ვარაზ-ვაჩისა—ღიდი სიტკბოება მიჩვენეს ამა წიგნისა შრომაში“... „...მე იოვანე თორნიკ ყოფილმან ძემან სულ-კურთხეულისა ჩორდვანელისამან მოვიგე წმიდა ესე წიგნი... სალოცველად თავისა ჩემისა და ძმათა და შეილთა ჩემთათვის და მოსახსენებლად სულისა ყოველთა მიცვალეზულთა ჩემთასა... ოდეს ესე წიგნი დაიწერა ქორო-

ნიკონი იყო რეპ—978.“ იქვე სხვა მნუსხობებში „წმინდათა მამათა ცხოვრება-მოდღერებებში“, რომელიც ნაშრომაა დასაბამიდან წელთა სფუჟე—981 წ., იგივე თორნიკე იხსენიება „სულიერად და ხორციელად ძმად ეფთიმეს მამის იოანესა“. იხსენიება აგრეთვე იგი პატრიარქად და სეიგელოზად იოანე კარაზ-კაჩოურთი იოანე ოქროპირის ცხოვრებაში“, რომელიც გადაუწერია ოშკის სპასპე მამბაში იოკანე ჩირაქსა, და თვით ეკთიმესაგან ნათარგმნს და გადაწერილს ქორონიკონს სვ—983 წ. „კლემენტის“.

ეს წარწერები იმისთვის გადაცემულად, რათა აიხსნას პატრიარქის კრებულის დაწარმოების წინა და ამისთანავე შესდგეს შთამომავლობით შტო მთავრად მთარგმნელთა—იოანესი, ეკთიმესი.

იოანე ბერაჲ, მწერალი პატრიარქის კრებულისა, მოიხსენებს თავს თანამეწვეთა დაჯთის ძმად, ხოლო მიქაელს—დედის ძმად; აქ კი, „სამოთხე“-ის წარწერაში დაჯთი მოიხსენიებულია დისწულად ღმერთშემოსილის მიქაელ მოდრეკელისა, ამისგან იქნენ შეკვიდრად დაჯანსიანთ, რომ იოანე ბერაჲ დის წული ყოფილა ცნობილის მწერლის მიქაელისა, ანუ მიქაელ მოდრეკელისა. გარდა ამისა, რადგან ეს დაჯთი, ძმა ბერაჲს და დისწული მიქელ მოდრეკელისა „სამოთხე“-ის წარწერაში, თავის მშობლად უწოდეს ჩორდვანელს, რომელმაც იგი მამა თორნიკესი და წისა იოანე-კარაზკანესი, მთავრადელის თარგმანისა და მამა წისა ეკთიმესი, როგორც ეს ცხადია იმავე წარწერისაგან, ამისგან იქნენ სხუთთანად გუგონისა, რომ იგი (დაჯთი) არის ძმა თორნიკესი და წისა იოანესი, რომელთაც დაჯთი მოიხსენიებს, როგორც თავის ძმად ნათესავებს: „სალოცველად თავთა ჩვენთა: შირველ იოანეს თორნიკე-ყოფილისათჳს... და მერმე იოანეს კარაზკანისათჳს... სალოცველად მშობელთა ჩემთა ჩორდვანელისათჳს... ამას უფრო ამტკიცებს ის გარემოება, რომ იმავე წარწერაში იმავე დაჯთის ძმის წულეხად მოხსენიებული ჩორდვანელ პატრიარქს და პატრიარქს იგივე დაჯთი უწოდებს ძმის წულეხად, ხოლო მოხსენიებული მაგისტრი პატრიარქს ყოფილა თორნიკესს შვიდი, როგორც ამასე ქრონოლოგის მეათე საუკუნის სომხეთის მემატიანე ასოლივი (Асоликъ Эминъ, გვ. 193, შენიშ. 1). ასოლივის მეცნიერულად გამოცემული კმარი ამბობს, დედანში პატრიარქს თორნიკესს შვილად სწერია, მაგრამ თორნიკესს მძისწულად გავსწორეთ, რადგან მე-XXXVII თავში ასოლივისა ესრესწერია. აქ კმანი შეიძლება, რადგან XXXVII თავში დაპარება ჩორდვანელზე და არა პატრიარქს (იხ. Асоликъ, გვ. 191). თორნიკესს რომ შვილები ჰყოლია, ამასე ქრონოლოგის ათონის „დაბადების“ ოშკში 978 წელს სპითა მწერლობაგან (გიორგი გელასის ძისგან, მიქაელ კარაზკანისაგან და სტეფანესიანს) გადაწერილა ხელნაწერი, წარწერით: „მე იოანეს თორნიკე-ყოფილმან, ძემან სულგურთხეულისა ჩორდვანელისამან მოვიტე წა ესე წიგნი... სალოცველად თავის ჩემისა და მძითა და შვილთა ჩემთათჳს“ (ისტ. ბაქ. გ. 245). ბრასისგან დედანში პატრიარქს თორნიკესს ძედ წერებულა (ibid.; გვ. 193), ხოლო ჩორდვანელიც უნდა იყოს ძმა პატრიარქის, მოკლული 988 წ. ოშკში, ანუ დაჯთის ძმის პეტროსისა და არა ძე წისა იოანეს კარაზკანესი, რადგან უკანასკნელნი ცალ-ცალკე

არის მოსხენებულნი: ზირკული ძმის წულად დავითისა, სოფო მეორე ძედ წის იოანესა.

თუ დ. ბაქრაძეს სწორედ გადმოუწერია და შეუტყულებად დაუბუჭდეს ზემოხსენებული „სამოთხე“-ის წარწერა, მაშინ უნდა ვიფიქროთ, რომ მისი დამწერი დავით, დისწული მაქელ მოდრეკილისა და მისი ძმა იოვანე ბერაძე უნდა იყვნენ მშობი განთქმულთ ისტორიულ ზირთა: თორნაიკისა, იოანესა და სსუ.; სოფო დედისა იოვანე ბერაძეს მაქელ, ერთი მწერალთაგანი შატბერდის კრებულისა, უნდა იყოს მაქელ მოდრეკილი, რომელიც ყოფილა ძმა განთქმულის მთარგმნელის დათო მტბერდის X სუჟე. მეტად ღირს სასიოყარის ის, რომ ამ ძმებთა და ზომიერად მცირე წრადგან ამაღნი ღირს-სასიოყარის ისტორიულნი ზირნი გამოსულან. მოჟუჟან აქ თუთ გვაროვნობის შტოს ამ ისტორიულთ ზირთა. მცგრან აქ ისიც უნდა შეინიშნოთ, რომ ჩორდგანული გვარბი გი არ არის, არამედ სავრო სასულია წის იოანესა.—რომელიც ჟვარი უსუიათ (†) გადგვადებულნი ყოფილან 977 წელს და სსუანი ცოცხალნი.

X

მოდრეკილი †; ცოლი მისი მარიამ, მიქელ აბულაზარი † არშუმა †
მოდრეკილის და დავით მტბერდის და.

1) იოანე, თორნაიკის უფროსი, სვირგული.	2) წაიოანე ვარაუდით მთაწმიდელი, მთარგმნელი.	3) დავითი, „სამოთხის“ გადამწერი და ერთი მწერალთაგანი შატბერდის კრებულისა.	4) იოანე ბერაძე, პარხალის სახარების და შატბერდის კრებულის მწერალი.	5) ბაგრატ †	6) არშუმა †	7) აბულაზარი †
მოდრეკილი, ბაგრატის პატარი, მთაწმინდელი 988 წ. და მოკლული იმში 990 წ. (ასოგიკ, სტ. 180, 191)	ბაგრატის პატარი, მთაწმინდელი 998 წ. (ასოგიკ, გვ. 193).	წაიოანე მთარგმნელი, მთაწმინდელი. *)	მიქაელ (რომელიც 978 წ. იშვის ლავრაში სიანს).	ჩორდგანელი	ზორეგარი	ჩორაქი
						თორნაიკი (ბერაძის ეფთხე)

*) წაიოანე იმ წარწერაში არ იხსენება ანუ ამისგან, რომ იგი 977 წელს მხოლოდ 14 წლის იქნებოდა, ანუ მისი გემო, რომ იგი იყო ძმა მიქელისი, მაგრამ სხვა დედისგან. ისიც შეიძლება ვიფიქროთ, (რაცა ზეუასთან უფრო ახლოა) რომ მისი საერთო სახელი სხვა იქნებოდა; მაგალითებრ, შეიძლება მისი სახელი იყოს თორნიკე, რომელიც დავითის ძმარში უკანასკნელად არის მოხსენებული.

რომ შატერდის კრებულის მწერალნი ბერაჲ და მისი მძა დაჲთ დისწულნი არიან მიქელისა, იმაჲ კრებულის მესამე მწერლისა, რომელიც უნდა იყოს ცნობილი მიქელ მოდრეკელი, როგორც ამის ამტკიცებს ზემო აღნიშნული „სამოთხე“-ის წარწერა, ამის უმეტესად გვიმტკიცებს უსაზღვრო ტყუილის სელსწერი in folio, 544 ფურცელზე, რომელიც შეიცავს „საგალობელს“, მიქელ მოდრეკელისაგან შეკრებილს, რიგზე დაწობილს და შეკრებულს. სელსწერის რამდენიმე სწავლი ავლია და გვჩვენებს, რომ თიფლისის საეკლესიო მუზეუმის დავით-გარეჯი-დამ მონასტრის კრებისათა ფურცელი № 190, უნდა იყოს ამ საგალობლის სწავლი, რადგან უკანასკნელი იმავე სისათვის წერას და შინაარსს წარმოგვიდგენს: იმაზე დაწერილია წერტილოვანის კილოდს ნიშნებით საგალობელნი წმიდათა თებერვლის თვისა 2—14 დღეში, და მართლაც თებერვლის საგალობლები სრულიად არ მომავლება მოხსენებულს სელსწერში. ამ თაბასებზე ორ ადგილას იშლება სვეურადღებო სამსამ სიტყოვანი უცხო წარწერა, რომელიც უნდა იყოს სხადუძლო წერის ნიშნები.

ზემოხსენებული სელსწერი აღწერა ზირველად ზ. კარბელაძე, შემდეგ მოკლედ დ. ბაქრაძემ (ისტ., გ. 246) და უკანასკნელ კრებად და განმარტებით მ. ჟანაშვილმა ცალკე წიგნად: „სახსრე მე-X საუკუნისა“, 1891 წ.

დაიდ რომ ის სელსწერი დიდი საუნჯეა არა თუ მხოლოდ ჩვენის ძეგლის მწერლობისთვის, არამედ უმეტეს მცნოერებისთვის. ამისათვის ძველი და უცხო კრება საგალობელთა არა გვჩვენებს მართლ მომავლებადეს კრებულად მუზეუმებში. მცნოერულად შესწავლა ამ საუნჯისი შექმნის მოტივებს საგალობლების ბნელს ისტორიას და მრავალს საბუთის მოგვრემს ამის შესახებ, თუ რამდენად სწავლობდნ კონამსეთში აღმოსავლეთის, სამხრეთის და ქართულთ ეკლესიები. მგერამ არა ნაკლებ შესანიშნავი გალობის ნიშნებიც, რომელთაც უნდა ისარგებლონ შესავალუმს მცნოერებში და სელსწერში.

მთელა წაგნა შედგენილია და გადაწერილია ცნობილის მიქელ მოდრეკელისაგან, რომელსაც, როგორც ზემო აღნიშნეთ, დაუწერია ერთი ნაწილი შატერდის კრებულისა 963—976 წლებ შუა და მასხადამე „საგალობლებიც“ ამ დროებში, ანუ უფრო დატეხმარტებით რომ ვთქვათ, ცოტადანად გვიან დაწერილი უნდა იყოს. მართლაც, შატერდის კრებულის ერთი ნაწილი წერის სისათით ძალიან წაგვას „საგალობლისა“, მხოლოდ უკანასკნელი უფრო გულ-დადებით და ამისგანა უფრო ღამისად დაწერილია. უკანასკნელი გარემოება იმითაც აისახება, რომ შატერდის კრებულს დაწერის დროს მიქელ ელბთ ასლგანად ყოფილა, ასლი მწერალი, რადგან საბუთებია იმითაც, რომ ივანე ბერაჲ მიქელს მოიხსენებს უკანასკნელად, შემდეგ თვისის მისი დაჲთისა: მიქელ რომ იმ დროს გამოჩენილი მწერალი ყოფილა, მას დაჲთიე უწინ მოიხსენებდა და არც ცალის სიტყოთი მხოლოდ.

ამსვე უფრო ამტკიცებენ თუთ იმ სელსწერის წარწერანი, რომელნიც მოიხსენებენ მეფეებს სუმბატს († 988), გურგენს (980—1008 წ.) და დაჲთ კუროზაღატს († 1001 წ.) და აგრეთვე იოანე მტებერს, რომელიც ცოცხალი სწანს 995 წ.,

მაგრამ ამ წელს იგი უკვე უოფილა მასწავლებელი, როგორც სჩანს ტბეთის სასარ-
ბის წარწერისაგან: „ქე, ჯდოდუ იოკანე მამთ-მთავარი, ზირეულ შტბეკარი და აწ შე
მიერ მასწავლებელ ებასეკოზისი... დაწერა... საყდასის შინა ტბეთისას, ქეს ასე:“
(свѣд. о памяти. груз. письм. Цагарели стр. 71). რადგან გურგენ გა-
მეფდა კესეშტით 980 წ., სოლო იოკანე 995 წ. უკვე მასწავლებელი უოფილა, ამის
გამო „საყდასი“ უნდა დაწერილ იყენ 980—995 წლებში. ამას ისიც
ამტკიცებს, რომ წიგნში არ არის მოსხივებული მეფე ბაგრატ III: სჩანს, წიგნი
დაწერილა იმის გამეფებამდე ტაო-კლარჯეთში (იხ. ზემო გვ. 106).

აი უმთავრესი წარწერანი მკ სელასწერას:

1) „შეწევნითა ღუთისათა: რომელი: იგი არს: მიზეზი: ყოვლისა: კეთილ-
სა: მე გლახაკმან: მიქაელ: მოდრეკლმან: ძმის წოვლმან: ღმერთ შე-
მოსილისა: მამისა და ვითისმან: ვილოვან: და ყოვლით კერძო: შრო-
მაა ვაზოვნე: ოვხეშთაეს: ძლისა: ჩემისა: და ფრადით: ხარკებითა: და
გულს მოდგინედ: ძიებითა: შეეკრიბენ: ძლის პირნი ესე: ყოვლით კერძო-
ვე: რომელნი: ეზოვენ: ენითა: ქართველთაათა: მეხოვრნი: ბერძოვლნი: და
ქართოვლნი: სროვლნი: ყოვლითა: განგებითა: და დაეწერენ: წმიდასა: ამს
შინა: წიგნსა: ყოვლითა განმარტებითა: და ქეშმარიტებითა: და ესრტ: განე-
წესე: თავით: თვით: და ოვმჯობეს ვყავ: ოვმეცრებითა: სიგლახაკისა: ჩემ-
სათა: რამეთუ ყოველსა: ემასა: პირველ: ოვფალო: ღალადმეტყვისა: ძლის პირ-
ნი: დაეწერენ: და შემდგომად: გალობათანი: თვნიერ ქარაბიშისა: და ყოვლი-
თოვრთ: სროვლ იქმან: მოვშაკოზად ესე: საღმრთოა: ძალითა: და შეწევნითა:
დიდად: სახიერისა: მხოლოდას: ღუთისათა:.....

2) „... შეეკრიბენ: საგალობელნი: ესე: წისა: აღდგომისანი: რომელნი:
ეზოვენ: ენითა: ქართველთაათა: მეხოვრნი: ბერძოვლნი: და ქართოვლნი:
სროვლნი ყოვლითა: განგებითა: წესისაებრ: საეკლესიოდას... სიწმიდით: და
სიმართლით: სისწორითა: კილოდათა: და ოვკეთილმოებითა: ნიშნისათა:“

3) საყუარელნი: ოვკოვეთუ: ერთსა: ძლისპირსა ზედა: რომელიმე: კი-
ლოა: ერთი: ორ გოვარად: იყოს: აღნიშნოვლ: ნოვ ოვცხო გიჩნ: ნოვკა:
ოვრთიერთას წინაღმდგომ: რამეთოვ: რომელიმე: მრავლისა: ძლის პირსა:
ერთი კილოა: ორ გოვარად არს: მეხოვრად: ხოლო: შენ: რომელიმე გინებს:
ბრძანე: რამეთოვ: ორივე: ქეშმარიტ არს:“ (გვ. 49).

4) „ქე: მფლობელო: ორთავე: სოვეფეთაო: ყთა: წთა: შენთათა:
ოვმეტეს: აღიდე: შენ მიერ ღირსად: (გვრგვნოსანი: ოვძლეველი მეფეთა:
მეფს დავით: კრპლტი (კურაპალატი): და დასცენ: ყოველნი მტერნი: და წი-
ნაღმდგომნი: მეფობისა მათისანი: ქოვშე ფერხთა მათთა: ოვძლეველითა ძა-
ლითა: მკლავისა შენისათა: ან (ამენ).

5) „ქე: აღიდენ ოვძლეველნი: მეფენი: სუტ (სუმატ) და გრგნ“
(გურგენ).

დ. ბაქრაძეს ისტორიაში (გვ. 247—248) ზემოხსენებული წარწერები მხო-
ლოდნად შეცვლილად შეტანილია; მაგ. სუმატის მაგიერ ბაგრატა სწერია.

6) გვ. 8: „ოჯფლო: წყალობით: მოიკსენე: სოვლი: მამისა დავითისი: იოვანესი: დავითისი: და წყალობა ყავ: საწყალობელისა: მიქელისტეს:“.

ჩვენ გგონია, რომ ამ უკანასკნელს წარწერაში მეტადრეშე მოხსენებულნი ზირნი უნდა იყენენ: ა) ზემო მოყვანილს წარწერაში მოხსენებული დავით მტკეპარი, ზიმა მწერალის მიქელისი, რომელიც იოანეს უწინ ეოფილა მტკეპრად; ბ) მეორე დავით უნდა იყოს დისწული მიქელისი და მის ბერადისი, მტკეპრდის კრებულის მწერლების; გ) სოლო იოვანე უნდა იყოს ცნობილი იოვანე ბერად, რომელიც „საგალობლებს“ დაწერის ეპისკოპოსად მეტადარი ეოფილა (იოვანე მტკეპარი და იოვანე მამა კეთილესი ცოცხალნი იყენენ 995 წ.); დ) უკანასკნელ, მიქელი არის თვით მწერალი, მიქელ მოდრეკელი. აქამდე უმეტესად მტკიცდება, რომ „საგალობლნი“ დაწერილნი მტკეპრდის კრებულის შემდეგ 15—20 წლის უკან, როდესაც მიქელ ბერადი მოდრეკელად. — მაგრამ ჩვენს დასკვნას რამდენადმე უშლის ის, რომ წარწერა „მოიხსენე სული“ ხანდახან ცოცხალ ზირთაც იტყვის; მაგ. იმავე წიგნის გვ. 111 და 171 წარწერა: „ო: აღიდგ: ოჯღლევილი მეფე: დავით კუროპალატი: ან:... ო: წყალობით: მოიკსენე: სოვლი: უღირსთა: მონათა: შენთა: დავითისი: და გლახკისა: მიქელ მოდრეკელი სა“.

ჩვენს აზრს, რომ სელაწერი დაწერილია 980—995 წლებში, ანუ, უფრო დაახლოებით, 990—995 წლებში, უმეტესად ამოწმებს ერთი ასომთავრული წარწერა სხვა სელით, მაგრამ იმავე მელნით მე-491 გვ. ჰქონდა არმაზი: „ო: ო: შენ ევთვიმე ცოდვილი მწარედ“. სწორედ ამ სიტყვების წარწერა ჩვეულებად ქონდა წაკეთებოთ მოწოდებულს და ამისგანაც ეს წარწერა მისი საყუთარის სელით უნდა იყოს ქონილი. რადგან წაკეთებოთ, როგორც განმარტეთ, მიქელ მოდრეკელის დისწულს შიდა უნდა იყოს, ამისგანაც, ხანს, მას მისგან-მოხელს ქონდა უკანასკნელთან, უნდაც ვერ გაუთავებელი შრომა მიქელისი და გგონია, იმავე მელან-გაღებით თვის სახელიც ჩაუწერია ასევე შრომაში. სოლო უმეტესად გაჩენის მოხსენებულს აზრს ამტკიცებს ასომთავრულიც წარწერა მე-179 გვ. ჰქონდა არმაზი, რომელიც ტექსტის სელით არის დაწერილი წაბლის საგალობელ-დასტურების შემდეგ: „ქ: სტეფანე ჭეონდიდელს ეკუთნის და სხვა იოვანე ქონჭოვის ბეს (გვ. 176). ამ სტეფანესე ავთოებს სელაწერი რამდენიმე საგალობელს ქონჭოვის შობისას, რადგან ამ საკითხების არმაზი წერია „სტეფანეს“ (გ. 101) და წარწერა: „ქე შე სტეფანეს“. იმავე მიზეზით სტეფანესე უნდა იყოს თხზული რამდენიმე საგალობელი 14 ანკარსე და სხ. სტეფანე ჭეონდიდელი რომ გამოჩენილი მწერალი ეოფილა, ამისე ქმონდის რუის-ურბნისის საეკლესიო კრება 1104 წლისა, რომლის მეტადის წერა საუკუნო ხსენებას აწესებს სხვთა განთქმულ მწერალთა შორის სტეფანე სანანოის ძის (გვ. 129; 96; 130, 158; —ეკლ. მუს. № 76; „სამოთხე“ საბან. გვ.

530) და დაკით მტბეკრისას, რომელიც გვჩვენებს იყო წინა-მოადგილე ამ სელა-წერში დასტურის (გ. 119) იოკანე მტბეკრისა, — აგრეთვე ანტონ მტბეკრისას, რომელიც სწავს 1080 წ., ეგრემ მცირეს დროს, როდესაც ის სტოკორომად ქართველთ მონასტერში ეზრდა, ანტოქიის ასლო (ის. 1080 და 1091 წლის ქმე; აგრეთვე ჩემი აღწერა წერა-კითხ. სელაწ. გვ. 493, 503).

რომ ეს სტეფანე ჭეონდიდელი მათი საუკუნეში ცხოვრებულა, ამასე ჭეონდის წა კეთილე მოაწმიდელი თავისი წერილში გიორგი ბერისადმი, რომელიც ხართულა ერთს ჩემს ტყუის წიგნი XIII საუკ. გვ. 293 და რომელშიც სხვათა შორის ჭიწერს: „ეკესები ზამთრის წიგნი... ქართულად უთარგმნათ და უწინარეს მრავლისა ჟამისა სიცოცხლესავე ჟამისა ჩემისა მოეწერა მუნიოთ სტეფანე ეპისკოპოსსა და კეთისა თუ შესწერებულ არს“. წერათის. სელაწერში № 427 და სპინანის „სამოთხე“-ში (გვ. 432—432) ეპოულობთ ამავე წერილს მცირედხანდ შეცვლილად და იქ მოსხენებულია: „სიცოცხლესავე ჟამისა ჩემისა მოეწერა ქართლით სტეფანე ეპისკოპოსს ჭეონდიდელსა“.

წა იოანე † 998 წ., მასხადამე მოსხენებული წერილი ამის წინეთ უნდა დაწერილიყო. მაგრამ რადგან 990—998 წლებში კეთილე უმეტეს განთქმული იყო, როგორც უწარმინებულესი მეცნიერი, ამის გამო თუ რომ 990 წლის შემდეგ დაეწერა სტეფანეს თვის წერილი, იგი კეთილეს მისწერდა მას და არა იოანეს, რადგან ამის წერილი სტეფანესა უნდა დაწერილიყო 990 წლამდე. წა კეთილე დაიბადა (1028—65=) 963 წ., საბერძნეთის წაიყენეს მიქელად 971 წლის ასლო-სანებში და 990 წელს იგი იქნებოდა 27 წლისა.

სტეფანე ჭეონდიდელის ნათარგმნოთაგან სწავს კადეკ მე-XI საუკ. სელაწერში ცხოვრება წაის თეოკრისტის ლეიკელისაჲ, რომელსაც არშაიკ აწერია: ა) „სტეფანეს თარგმნილი“ და ბ) ბოლოს აწერია: „საინაურ იყავი, რომელ ცხოვრებაჲ ესე წაის თეოკრისტისი სტეფანეს სახანოჲს ძესა უთარგმნია ბერძენისაგან ქართულად. საუკუნომაჲ არს საცხენებელი და გუთსეკაჲ მისი“ (წერაჲ.-სელაწ. № 384, ფურც. :ტე.—(ზემო ამისა, გვ. 85, შეცვლილი ნაწილები ეს სტეფანე მტბეკრად და ამის გამო 900—916 წ. ქმეზე იქ დაწერილი ამ დროს კეთილის).

ამავე სელაწერში ფურც. :ტე: მოსხენებულია, რომ ცხოვრება გრიგოლ ეპისკოპოსისა აგრეთველთა ქალაქისა თარგმნა: ენასა: ჩუენსა: დაკით: ტბეკრისა: მემან* (მტბეკრისა?).

ამ ნაწილად, ზირელი მტბეკარი ეოფილა სტეფანე 918 წლის ასლო-სანებში (ქ.-ცხ. I, 918), რომელმან გობრონის ცხოვრება დასწერა; შემდეგ სწავს დაკით მწერალი, მიქელ მოდრეკელის ბიძა, მევე იოანე მტბეკარი, მწერალი, თანამედროვე მიქელისა; შემდეგ ისევე იოანე (სხვა?); აკელია სწავს 1002 წელს გადაწერილ შორის მონასტერში (სამცხეს) „წმიდათა მოწამეთა ცხოვრებაში“, რომლის დროს თუ იოანე მტბეკარი (სხვა?) ცოცხალი ეოფილა (ბაქ. ისტ. 248); ამის შემდეგ სწავს სპა 1028 წლის ასლო სანებში (ქ.-ცხ. I, 219), და 1080 წელს ანტონ.

ამათში იოანე მტბეპარი, დასატული „საგალობელში“, სჩანს მწერლად მრავალ საგალობლებისა, რომელნიც მას შეუთხზავს, როგორც ქმოწმობენ იმავე წიგნის წარწერანი: „იამბიოვანი (შობისანი) იოვანს მტბეპარ ეპისკოპოსისი თქმულნი. ქრისტე, დიდებულ ეპე სული მათი“ (გვ. 56); „დასდებულნი ქრისტეს შობისანი, თქმულნი ღთ შემოსილისა იოვანე მტბეპარ ეპისკოპოსისანი“ (გ. 78); „სსუხნი ქართულნი... იოვანე მტბეპარ ეპისკოსის მოკასმოვლნი (ე. ი. ლექსად გადაღებულნი, გ. 73) და აგრეთვე კიდეურ-წერილი: „თეოფანეს ბასილი; თქმულნი ღთ შემოსილისა იოვანე მტბეპარ ეპისკოსისანი სიბრძნითა სოფლისა წისთა“; იქვე გვ. 119 დასატულია იგი სსიუხისად და წარწერით: „მომატვე მე კადნიერებაჲ არა ღირსისა“; —მასივე „დასდებულნი ნათლისღებისანი“ გვ. 137..; 241 და სს. სჩანს, რომ იოანეს ბევრი საგალობლები უწერია.

სხვა ქართველ მწერლებში და პირებში მოხსენებულნი არიან: განძელი, იოვანე ქოჩოქიანი და იოვანე მინჩხი(?) ; იოვანე მინჭტიანი; ქრისტე განუქენე სოფელს მისისა, ამას დაუწერია დიდი ევთიმის ცხოვრება, მსოფლიო წმიდისა და წის თეოდოსი მეფისა (ის. იანვ. 19 და 20), აგრეთვე „ეზრა“, რომელიც მოხსენებულა კიდეურ-წერაში და არშაიხე (20 იანვ. და გვ. 223). ესენი უნდა იყვნენ ქართულ საგალობლების მოსწეველნი, რომელნიც აკრძალვებად დაწერილნი და კიდეურ-წერილობით შემეღებნი შეტანილ არიან მიქელის მიერ მოხსენებულს საგალობლებში. კიდეურ-წერილობაში გამოთქმულა ჭეხა წმიდანებისა ანუ ღოცვა; მაგრამ ერთი კიდეური, გვ. 223 ბერძნულ დაწვებული, მოკვათხრობს: „ქრისტე ადიდე საურმაზ და ძეჲ მისი მირქან“. ცხადია, რომ აქ მოხსენებულნი ზიარნი თანამედროვენი არიან მიქელ მოდრეკელისა. შეიძლება საურმაზ იყოს მამა-ანუ ახლო ნათესავი მიქელისა, იოვანე მინჭტისი ანუ ეზრასი.

სად უნდა იყოს დაწერილი „საგალობლები“? — ჩვენ გვგონია შატბერდის დიდებულს ლავრაში. აი ამის საბუთიც: 1) როგორც ზემო განმარტეთ, „საგალობლები“ მწერლა მიქელ მოდრეკელი, არის ერთი მწერალთაგანი შატბერდის ერეკულისა და მამასადამე შატბერდს მცნოვრები; 2) „საგალობლებსაც, როგორც სხვა ყველა მათე საუკუნეში შატბერდს დაწერილ ხელნაწერებს, სამსუფრთხო წარწერაები აქვს (მაგ. ჟრუჟის სახარებას, „შატბერდის ერეკულს“ და „საგალობელს“ სომ უმეტეს) და ცხადად ეტეობა, რომ ქართველ-სომხებს სარწმუნოებრივი ერთობა აქვთ, და ეს ერთობა სომ უმეტესად დამოკრდა არტანუჯის ერეკის შემდეგ, რომელიც მოხდა მიქელ მოდრეკელის ცხოვრებაში და ევთიმე გრძელის პაქობის შემდეგ (ის. ჭეშე, 978 წ. ჭეშე); შემდეგ საუკუნოებში სომ ეს ერთობა ისეუ დაიძლია; 3) რამდენისამე „საგალობელს“ მიღისწინის კიდეურწერილობა ამბობს: „ეზრა“. თუ ეს ეზრა თანამედროვე იყო მიქელ მოდრეკელისა და მამასადამე მათე საუკუნის დასასრულს მცნოვრები, მაშინ იგი უნდა იყოს ის ეზრა, რომელიც 1035 წელს ქვე: სჩანს შატბერდის მამათაგანად იმავე შატბერდში ტუაჩე დავით ჯიბის ძესთან დაწერილს ფსალმუნთ განმარტებაში (ის. ჩემან შედგენილი კატალოგი საეკლეს. მუხ. № 135; ამ ხელნაწერზე ცნობა ის. 1035 წ. ჭეშე). დავით ჯიბის ძეს დაუწერია ის წიგნი

„ბრძანებითა ეზრა მამადითა გრისა, შემოქმედისა (sic) და მწყალობელისა ჩემისათა... დაჴწერე კელითა სულაერთა ძმთა ჩემთადათა, საფასითა მიქაელისათა და გაბრიელისათა და შეასრულე კელითა შეილისა ჩემისა იოჴანესითა და დაჴდე შეტერდს... სადგებლად ეზრა მამადითა გრისა და მამისა ეფრემისათა... და სუმეონისათა და მშობელთა ჩემთა იოჴანესთა და შუშანისათა... კორციელთა ძმთა ჩემთა გაბრიელისა და მარციელისათა შეტერდისა და სანძითა... აქიდან საფიქრებელია, რომ ეზრა აღბათ უოფილად განათლებული ამხანაგი მიქელ მოდრეკიელისა და ამისგანომას შეუტანია თჳსს საგალობელში მისი აგრესიისა;—4) შეტერდელ მამებს დიდი მოღვაწეობა გამოუჩენიათ დაჴრ. გულ ნაწერების მოძიებისათა, სოლო „საგალობლის“ მწერალიც ამ გზის სმეჩე მოღვაწეობს და მით გვაუჩუბებებს, რომ მასშიც ის საქართველომ მწერლობის აღდგენების სულა ტრადიციებს, რომელიც ესრე ახასიათებს შეტერდელ ბუების მოქმედებათა.

მაგალითად „შეტერდის კრებულში“ შეტანისა „მოქცევაჲ ქართლისაჲ“-ს ბოლოს სწერია ტექსტის სულით, წითელ მელნით: „წიგნი ქართლისაჲ მოქცევისაჲ ესე, რომლითა ღ-ს სათელი გამოაბრწყინეს, დასაბამი წმიდათა კელისათა გამოაბრწყინებისაჲ, ძალთა ჴეცისა მგალობელთა (გუნდთა) ყუაილად, უბიწო (სარწმუნოებაჲ), შეუძრავი კელითა ქრისტიკისა, ესე (სუენისა ცოდვისა კისაჲ და მარტებელ) სულისა, ვითარცა ტალანტი, წინამძღუდითა გან დაფარული, შემიგომაჲ მრავალთა ქანთა და წელთა გზოკეთ“. *)

მართალია, შეიძლება ეს წარწერა შეტერდელ მამების არ იყოს, არამედ მით გაჴაწერათ ეს წარწერა თვით იმ დედნიდგან, რომლისგან გაჴაწერიათ „მოქცევაჲ

) ეს წარწერა დედანი ძალიან გადასულია, მოგვითხრობს ბ. ე. თაყაიშვილი („სამი ქრ“. გ. XCH—XCHH და „ახ. ვარიანტი ნინოჲს ცხ.“ გვ. 74); ჩვენ (ე. ი. ბ. ე. თაყაიშვილმა) მივიღეთ ყოველი ღონისძიება და როგორც შეგვეძლო სიტყვა-სიტყვით აღვადგინეთ ტექსტი. განსვენებული (sic) დ. ბაქრაძის აზრით, რომელსაც ეს ადგილი არ გაუჩვენია (sic), აქ უნდა ყოფილიყო ქართლის მოქცევის შემდგენის და შემდგენის (!) დროს შესახებ (იხ. გვ. „ივერია“, 1889 წ. № 6). შეიძლება ჩვენ (ე. ი. ბ. თაყაიშვილი) ერთი ორი სიტყვის აღდგენაში ვცდებოდეთ, მაგრამ ეს კი გადაჭრით შეგვეძლია ვთქვათ, რომ აქ არავითარი ცნობა არ არის არც შეშემდგენის და არც შემდგენის დროს შესახებ ().

დიად რომ ესრედ შებღალტლის ტექსტის აღდგენას ჯაფაც და ცოდნაც მოუწოდოდა, მაგრამ მისი აღდგენა ბ. ე. თაყაიშვილს კი არ ეუთვნის, არამედ მე.—შეუწყველი საბუთი ამისა იხილე თვით შეტერდის კრებულის არშოზე, სადაც შებღალტლის ტექსტის პირდაპირ ჩემის საკუთარის ხელით დაწერილია 1888 წელს აღდგენილი ტექსტი. გარდა ამის იგივე ჩემ მიერ აღდგენილი ტექსტი და მთელი ჩემ მიერ იმავე წელს აღდგენილი „ქართლის მოქცევის“ ტექსტი ცალკე რვეულად ხელში ჰქონია ბ. თაყაიშვილს, როდესაც იგი ჰბეჭდოდა შემოსვენებულს შრომას ორ წიგნად. ახლა ის რვეული არა მცირადის მეცადინეობით და ხარჯით დაიბრუნეთ ამ 1892 წ. და საბუთად გვაქვს წინა-თქმულისა. ორივე ჩემგან აღდგენილი ტექსტი ხელში ჰქონია გამოცემის დროს ბ. თაყაიშვილს, მაგრამ როგორც ჰხედეთ ტექსტის აღდგენა მაინც მხოლოდ თავისთავს მიუწერია.

ქართლისად*, მაგრამ მაინც უფრო ჭკუაზე ახლავს ის, რომ ეს წარწერა შეტყუ-
დელს მწერალს უნდა ეკუთვნოდეს და „მოქცევაჲ ქართლისაჲ“ მათ ზიარებულ
კნოვთ.

მაგრამ რას უნდა ჰქონდეს ფრასს: „წიგნი ქართლის მოქცევისა... შემდგო-
მად მრავალთა უძმთა და წელთა კნოვთ“? — ცხადია, რომ აქ ღაზმარაჲა არა-რომელ-
სამე კერძო ნაწილზე „ქართლის მოქცევის წიგნისა“, როგორც ჩვეულებრივის უს-
ბუთობით გვარწმუნებს „სამი ქართლის“ გამოცემული, არამედ მთელს „ქართლის
მოქცევის“ წიგნზე; ესრეთაა გრამმატიკული და ლოგიკურიცაა აზრი ზემოხსენებუ-
ლის წარწერისა. გარდა იმისა ყოვლად უსაბუთო იქნება, რომ ეიფიქროთ, ვითომ
„ქართლის მოქცევა“, ანუ წაწილი ცხოვრება, ქართველებს დაქვარვლათ და მხო-
ლოდ მკათე საუკუნეში ეკონათ. ქართველნი დიდთ აფასებდნენ ქართულთ წმიდა-
თა ცხოვრებას (იხ. ზემო წერილი სამოელ კწ-ისა, გვ. 73) და წაწილს ცხო-
ვრებას სომ უმეტეს. ამისთანა სასიქადულო სსკა რაღა მოეპოვებოდათ, რომ ეს
დაქვარვნათ?

მაშ რომელ „ქართლის მოქცევაზე“ აქ ღაზმარაჲი? — ზემო ჩვენ აღვნიშნეთ (გვ.
106, შენიშვნა), რომ მატანე სსკა არის; სოლო მატანეების საფუძვლითაა ქარ-
თველნი სწორდენ მტკთერასითა ანუ სკაითსკაითა წმიდანების ცხოვრებისა; სკაითსკაითს
შემკობდენ სოლო მდელ ფრასებით და მოძღვრებით, რადგან იმით სწორდენ სა-
კაითსკად საკელსიო ამბიონითგან. მაგრამ წაწილს ცხოვრება, შეტყუდის კრე-
ბულში დაცული, სკაითსკაით გი არ არის, არამედ თუთ მატანეა, რომელშიაც აღწე-
რილთა მოკლე საქართველს ისტორია, უწინდელი და მერმინდელი, და თუთ წაწი-
ლს ცხოვრება აღწერილთა ზიარელის ზირით. რა საკვარველთა, ამ გვარად აღწე-
რილს წიგნს საკელსიო ამბიონითგან სდღსს კერ წუჟითსკადენ, მით უმეტეს, რომ
უძიარესი მისი ნაწილი ზიარელის ზირით იყო ნაამბობი, სოლო სსკა სსკე იყო
მოკლე ისტორიულ ცნობებით წარმთობის და ქრისტიანობის დროლსა. ამ მისე-
რის გამო ბეჟათეუ დაუწერიათ სკაითსკაით წაწილსკე ანუ „ქართლის მოქცე-
ვაზე“, რომელშიც ისტორიული ნაწილი თითქმის მთლად გამოუტოვებიათ, წაწი-
ლს ცხოვრება სამთხროლო კიდეთი დაუწერიათ მესამე ზირით (ზიარელის მა-
გიერ), აქა-აქ ფრასები შეუყვლიათ, გამოუყვლიათ ქართლოლოგიური ცნობები, რომ-
ელთაც მსმენელ საღსისოთს ნაკლე მნიშვნელობა აქვს, სსკა წყაროდამ შეუქმიათ
რამდენიმე ცნობები, მსმენელთათს მარგებელი და ონობითად აღმწოდელი, ერთის
სიტყვით ის სსკე მიუციათ ქართლის მოქცევისთს, რომელიც შეაფერება სკაი-
თსკაითს და რომელიც აქამოდე აქვს ეჟელ ცნობილ „ქართლის მოქცევას“. ამის-
თანა სკაითსკაით საკელსიო ხმარებაში სსკარი იყო და ამისგამო ყოველთვის ბეჟ-
რი იქნებოდა, მაგრამ თუთ მატანე „მოქცევაჲ ქართლისაჲ“ ამბიონითად სკაითს-
კად არ გამოდგებოდა და ამის გამო იმისი ცალგები ბეჟრი არ იქნებოდა; იმავე მი-
ზეზით მისი სრულად დაკარგვაც შესაძლებელი იქნებოდა. და მართლაც, შეტყუ-
დის კრებულთ ზემოაღნიშნულს წარწერაში მოგვითხრობს, რომ მატანე ანუ „წი-
გნი ქართლის მოქცევა... ვითარცა ტაღასტი წინამძღუართაგან დაფარული, შემდ-

გომად მრავალთა ჟამთა და წელთა გზოკეთი“-ო. ესე იგი მატანუ ჰართლის მოქცევისა (და არა საკითხავი ჰართლის მოქცევისა) დაკარგულა და მატბერდელთ ზამთა ძლიერ უზოგნათ და გადაუწერიათ.—არა გგონებ, რომ ვინმემ სხვა არა გამოიტანოს შემოსხსენებულის წარწერისაგან, და ყოველივე ლადადისი ცრუ-მერხნითა, ვითომ ვინმე და როდისმე ჰართლის მოქცევა და ჰართლის ცხოვრება მუშაჲ თუ მათე საუფენემი შეგდგინოს და გადაუმხინჯებინოს, ყოვლის საფუძველის მოღებულად და მათი ნატანჲ-ნაცოდგვილარიც ნაჲ-ქარს მისაცემია.

შემოსხსენებული ფრასი: „მეგდომად მრავალთა ჟამთა და წელთა გზოკეთი“, სხვა უფრო საუფრადღებო კითხვასაც ჰბადავს: იგი ასახულებს ჩვენი ზემო აღნიშნულს ჰარსსა, რომ შირველი დედანი „ჰართლის მოქცევისა“ 716—717 წლებში დაწერილა (იხ. ზემო გვ 104), ხოლო ამ წლის შემდეგი სია იმერტორთა, მთავართა და კათალიკოსთა სხვა წყაროდამ ამოუღიანთ მატბერდელ ზამთა და ზოგიც თვითონ შეუდგენიათ. აქედან სჩანს, რომ ნახოენი დედანი 965—976 წლებში აქნებოდა 250—265 წლის დაწერილი და ამის გამო მართლაც შეძლოთ ეთქვათ „შედეგადმად მრავალთა ჟამთა და წელთა გზოკეთი“.

რაცა დაქვასბუთოთ, რომ „საგალობლები“ მატბერდს უნდა იყოს დაწერილი, ჩვენ უფრო გატკაცდელია იმის განმარტაცა, თუ რას ჰნიშნავს მტად საუფრადღებო ფრასი შემომღებულის მისის წარწერათა: „...შეკრებიენ ძლისმირნი ესე ყოვლით გერძოეკ, რომელნი გზოკენ ენათა ჰართველთათა: მესურნა, ბერძენი და ჰართული და დაწერენ... ყოვლითა განმარტებითა და ჰეშმარტებითა და... უმჯობეს გუჲ უმცრებითა საგლასკისა ჩემისათა“.

ამ წარწერიდან სჩანს, რომ მიქელ მოდრეკილს შეუკრებია ყოველმხრით, რაც საგალობელი უზოკად ჰართულ ენაზე, ბერძულ ენით, თუ მესურით თარგმნილი, ანუ თუთ ჰართულ მამათგან თხზული; ზოგიერთი ამათგანი შეუკუთება, რიგზე დაწვევია და ვიღოს ნიშნებიც დაუსვია.

მართლაც, თუ უფრადღებით განვიხილავთ მაც ხელნაწერს, ადვილად შევინაშნოთ, რომ იმაში მოქცეული ყოფილა მთელის წლის საგალობლები სეკდემირიდან დაწვებული და გარდა ამისა აღდგომის საგალობლებიც. ხელნაწერში დაწმინდა მხოლოდ უმეტესი ნაწილი უკანასკნელისა, ხოლო სხვა თეგებისაგან დაწმინდა არეულად შეკრული ნაწილები ოკდომირის, ნოემირის, დეკემირის და იანუარის საგალობლებისაგან. თებერვლისა (და სხვა თეგებისა) აქვია, მაგრამ საკვლასიო მესურემის შემოსხსენებული ზოი ეტრატის თახსი № 190 რომ ამ საგალობლების ნაწილია, ეს აქვია მაც საბუთება, რომ 26 ოქტომბერს „საგალობლები“ გვიჩვენებენ დღესასწაულს ეარაზ მოწამისა და დასძენენ: „ეარაზ მოწამისა (საგალობელი) ჰზოგო თებერვალს: ია:“ (გვ. 321), და მართლაც, კვლ. მუხ. ხელნაწერშია 11 თებერვალს მოქცეული ეარაზ-მოწამის საგალობელი.

გარდა ამისა მიქელ მოდრეკილის „საგალობლები“ თულის შინაარსით მართლაც ორიგინალურს ანუ უცხო გრებულს წარმოგვიდგენს: უმრავლესი მათგანი არ არის შეტანილი საეკლესიო საგალობლებში XI—XII საუკუნეებისაში; რიგიც მათის დაწმინდა

სა დიდად გაიზრდა ეკლესიაში მიღებული რაგისაგან; დღესასწაულებიც და წმიდანების დღეობაც მათი ძლისწილობით იშვიათად ეთანხმება მე-XI—XII საუკ. მიღებულ წესს წმიდანების დღესასწაულებისას. ზოგი იქ მოხსენებულის წმიდანების სხეულები სრულად არ იხსენება მოთვლილ წმიდანების დღესასწაულებში. მით ჰმართლებს მიქელ მოდრეკილის წარწერა, რომ მან თვითონ შეადგინა ეს საგალობლები სხვადასხვა ენათაგან ნათარგმნის და ქართველთა მამათაგან თხზულის ძლისწილობაგან, რომელნიმე თვითონ „უმჯობესეს ჭეო“ ანუ გაასწორა; სოლო რამდენიმე არ შეუტანია, რადგან ისინი „სიტყვად არ კეთილ იყენეს“ (გვ. 207).

თუ წარწერანიც ამართლებს მიქელის სიტყვას, რომ „საგალობლნი“ შეკრებილად ბერძულ-ქართულ-მესურ ძლისწილობაგან. ზოგ საგალობლებს წარწერა აქვს „ბერძულნი“ (მაგ. გვ. 249) ანუ ბერძენთა მწერალთა (დასდებულნი კოზმას იერუსალიმელისანი, ანასტასიასანი, მაქსიმესნი და სხ.); უმეტესს აწერია „ქართულნი დასდებულნი“, „აგროსტისნი ქართულნი“, „ქართულნი საგალობნი“ (sic), ანუ ქართველთა მამათა მთხრობელთა სხეულები, კადურ-წერილობითნი წარწერანი, რომელნიც უმჯობესდნენ, რომ ესენი დათხრობილად ქართველთა მამათაგან (ეზრასი, იოანე მინეაისი, იოანე და დავით მტკვრისი, სტეფანე ჰეონდიდელისი, იოანე ჭონჭოზის ძისი, იოანე მინასანი(?) და სხ.); უკანასკნელ, მხოლოდ მცირეოდენს აწერია „მესურნი“. მაგრამ ბევრი საგალობლები ანუ შუა, გინა არშაზე, ანუ ბოლოს ჩართული აქვს სომხურნი წარწერანი, რომელთა გარეგან სხეულებითი მიგვიჩვენებს. ეს ტექსტისგან ხელთა მხნადი სომხური წარწერები, ჩვენი აზრით, გამოწმობენ, რომ უკანასკნელნი საგალობლნი უნდა იყვნენ მესურნი, ე. ი. სომხურნი.

მესური რომ მესური არ უნდა იყოს, გარდა წმომოვეწილის საბუთებისა, სხანს იქნა, რომ 1) ხშირად იმეორება წარწერა „მესური“, მაგრამ არც ერთჯერ არ სწერია „მესური“ და მესხნი არას დროს არ იწოდებოდნენ მეხად; 2) თუ წარწერა „შევერბე... რომელნი ეზოენ ენითა ქართველთაგან: მესურნი, ბერძულნი და ქართულნი“ სხებრ შეუძლებელია აიხსნას, გარდა იმითი, რომ ქართულს ენაზე უფროდ სომხურით და ბერძულთა ნათარგმნები და თუ ქართველთაგან მხნადები. „მესურნი“ რომ „მესურნი“ იყოს, მაშინ გამოდის, ვითომ მიქელ მოდრეკილს, ესრეთი გამოჩენილს მწერალს და განვითარებულს მცოდნეს ქართულ ენისას, მესური ენა ქართულად არ ჩათვლიდა, და თუ ეს კერე იყო, მაშ რად არ იწოდება მაგ საგალობლებში „მესურ“ ენაზე დაწერილი საგალობლები, გინა მესური ენით ქართულად თარგმნილები (?); 3) მაგრამ ყველაზე უფრო „მესურის“ სომხურობას ამტკიცებენ და უმჯობეს ჭეოფენ მოხსენებულნი სომხური წარწერანი.

რომ სომხურის მწერლობით ქართველნი ქსარგებლობდნენ, ამისა დასამტკიცებელი მრავალია და ამზე დაზნაგიც მეტი იქნება. სოლო იმ დროს ქართველ-სომხ-ბერძენთა შორის არ იყო ისრეთი სარწმუნოებრივი განსეტყილება, როგორიც დამყარდა მე-XI—XIII საუკუნეებში, და არა თუ სომხურს საგალობლებს, არამედ სომხურს კილოსაც კი არ თავილობდნენ ქართველნი, მით უმეტეს, რომ „საგა-

ლობების დაწერის დროს, არტანუჯის კრების შემდეგ, სომეხთა ერთობა გამოაცხადეს და მართლ-მადიდებლობას შეუერთდნენ, თუმცა კი დროებით.

აღმოსავლეთის ეკლესიებს XII საუკუნეში არ ჰქონდათ ერთგვარი წესი ღვთისმსახურებისა. შესამჩნევად სხვაობდნენ ერთმანეთში საზამთრობის, იერუსალიმის, ანტიოქიის და საბერძნეთის ეკლესიები შესახებ წმინდანებისა, მათის დღის დღესასწაულობის რიგ-წყისისა, სოლო საგალობელ-დასდებულ-მღვთისმსახურებაში სოლო უფრო სხვაობდნენ ერთსა-და-იმასე საპატრიარქოში: მდიდარ ეკლესიებს მეტი საგალობლები ჰქონდათ და უწარჩინებულესი ღვთისმსახურება, სოლო ღარიბი ეკლესიები ღარიბნი იყვნენ საგალობლებითაც. მეორე მხრივ საუკუნეშიც კი ცხადად ეტეობა ეს გარემოება არა თუ იერუსალიმელ და ანტიოქელ საპატრიარქოთა, არამედ თვით კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოს, რომელიც ამ საუკუნეში ყველაზე წინ იდგა სწავლა-სიმიდდროით. შესანიშნავი მოწამე ამისა არის წა გიორგი მთაწმიდელი, რომელმაც მე-XI საუკუნეში ზიკვლად გადათარგმნა ქართულად მთელის წლის საგალობლები: „თუგნი წელიწადისანი და დასდებულნი წთა დღესასწაულთანი“. მეორე მხრივ საუკუნის ამ სინაქსარის ეპიტაფი, რომელიც დაცულია საეკლესიო მუზეუმში, იშკრება შემდეგი ზემოთაღნიშნულის აზრის დამამტკიცებელი წარწერა (გვ. 312): „...ლოცვა ყუთ გლახკისა გიორგისთჳს... ფრთადი ღუაწლი და ჭიორი მინასავს ამისსა თარგმნას... მშენიერთა მთხრობელი..., და ღუაწლსა წასა მათუწყებელი, რომელი დღესამომდე სასამენელსა ჩუენსა არა სმენილ იყო და არცა ბერძენთა უფროსთსა, რამეთუ არცა მათთაზა დიდად იშკრების ეგე ვითარი სჯნა-ქსარი, თჳნიერ სოფიის წმიდისა და სტუდიისა“ (იხ. ჩემი აღწერა საეკლ. მუზ. ხელნაწ. № 97). ცხადია, რომ არა თუ ჩვენში არ უოფილა ეს სჯნა-ქსარი, არამედ თვით საბერძნეთშიც-კი მხოლოდ დიდებულს სოფიის ტაძარში და განთქმულს სტუდიის მონასტერშიღა ჰქონიათ იგი.

აქედან ცხადია, თუ რა საუნჯეს მოსცენებულა „საგალობლები“, მიქელ მადრიკელის მიერ შეკრებილ-გაწირობულად. იგი მოწამეს უძველესის საღვთისმსახურებო განსჯაგებულის წეს-წყობილებისა აღმოსავლეთის ეკლესიისა და უმეტესად საქართველომ სავათელიოზომას. გარდა ამისა, მასში, რასაკვირველია, დაცულია არა-ერთი-და-ორი იმ საგალობელთაგანი, რომელნიც ძველად აღმოსავლეთის (ე. ი. იერუსალიმ ანტიოქიის საპატრიარქოთა) ეკლესიაში გავრცელებულნი ყოფილან და აწ უმეტესნი დაკარგულნი არიან მტენიერებისათჳს. მასში დაცულია ქართველ-სომეხ მწერალთაგან თხზული მრავალი საგალობელი, რომელნიც მეორე მხრივ საუკუნეში სმარებიდამ გამოსულან და დაკარგულან, რადგან მე-XII საუკ., და განსაკუთრებით ურბნის-რუისის კრების შემდეგ, ძველი წეს-წყობილება ღვთისმსახურებისა უარ-ყოფილ იქმნა და ათონელთ მამათაგან ახლად თარგმნილი წიგნები შემოიღეს, ე. ი. დაამუშავეს კონსტანტინოპოლის საპატრიარქომ საღვთისმსახურებო წესი.

უმთავრესი მოღვაწეობა ათონელთ მამათა ის კი არ იყო, ვითომ ჩვენ მათმდე საეკლესიო და საღვთისმეტყველო წიგნები ნაკლებ გავრცელებულს, არამედ ის, რომ მათ მოსწევიტეს საქართველოს ეკლესია ანტიოქია-იერუსალიმის გაჯენას და დაუ-

საღვთისმეტყველო კონსტანტინოპოლისის: იქაური წესი შემოადგეს და თვით საღვთისმეტყველო წესის წიგნები, ასურულ-ებრაულით თარგმნილები, გაასწორეს საბერძნეთში მადებულის საშეოც-და-ათთა თარგმნით; ერთის სიტყვით, უოველივე განსაკუთრებული რიგი საბერძნეთის ეკლესიისა შეუთვის-შეუსორცეს ქართულ ეკლესიას, სოლო კერძო და განსაკუთრებული წესი ქართველთა ეკლესიისა გაუქმეს.

ეს გაუქმება, როგორც ეტყობა, მოხდა ძალდაუტანებლად. თვით მოთარგმნილი საგალობელთა წა გიორგი იმავე სუნაქსარში სწერს: ქართველნი ამ წესს არ მისდევნენ და ვისაც რომელი წესი მოსწონდეს, იმას შეუდგესო—ბერძნულსა, თუ იერუსალიმულსა. იმავე გიორგი მთაწმიდელის სენაქსარის (ანუ „განგება თუეთა წელიწადისათაჲ“) სხვა ეტრატის შესანიშნავს სელაწერში XII საუკუნისაში (ეკლ. მეზ. № 193) მოთარგმნილი სწერს (იხ. 13 სვედ. ჭკეშე): „წმიდანო ღვთისანო, ამას იტრუსალიმელსა სატფურებასა (სტარება) საბერძნეთისა ეკლესიითა (ზინა?) არაფერ იდიდ-დღესასწაულებს, ამისთვის სუბუქად სწერია განგებაცა, რამეთუ სოფია წმიდისა განგება სხუგან არს და არა აქა“. მე 14 სვედუმბრის ჭკეშე იგივე სწერს: „წმიდანო ღვთისანო, მთაწმიდას და სხუთა დიდებულთა მონასტერთა ყოველთა (იგულისხმება საბერძნეთის მონასტრები) ზემოწერილისა მის წესისაებრ იქმნების აღპყრობა პატრიონისა ჯუარისაჲ. თქუენ კულა ვითარცა განგებაცს, ეგრეთ აღასრულეთ“; ესე იგი, გნებათ იერუსალიმის წესზე აღასრულეთო, გნებათ საბერძნეთის წესზე, ამ წიგნითო. იერუსალიმელ ანუ საბაწმიდურ წესად მე-XII საუკუნიდან იწოდებოდა ძველი წესები ქართველთა ეკლესიისა, იერუსალიმიდან ანუ საბაწმიდიდან მოღებულთ, სოლო ახალი წესი—მთაწმიდურად ანუ ბერძნულად: „ტუბიკონი მთაწმიდური“ ანუ „განგება მთაწმიდელთა სუნაქსარისა“, იხ. ეკლ. მეზ. № 186, „განგება ბერძულსა წესსა ზედა“, „ტუბიკონი საბაჲს ლავრისა, რომელი ესრეთვე იქმნების სხვათაჲცა ყოველთა მონასტერთა ზინა პალესტინისათა“.

თუმცა მე-XI საუკუნიდან საბერძნეთის საღვთისმსახურებო განგება თან-და-თან ძალდაუტანებლად დამყარდა ჩვენში, მაგრამ იერუსალიმელი განგებაც, როგორც სწავს, მისიც სრულად არ აღმოფხვრილა ჩვენში და აქ-იქ თუხი მომხრეები ჭეოლია. ამას ასახულებს გელათის და ზედაის გულანები (საეკლ. მეზ. №№ 186 და 187), აგრეთვე ქუთაისის ბაგრატ IV საუდრის, წა გიორგის (გელათურის), მოჭკის, მარტვილის, ცაიშის და სოფის გულანები. მ.გ. გელათის გულანს სწერს: „მზის აღმოსვლისა თანა იქმნას გამოლოცვაჲ (ღამისთევისა)... ესრეთ გვისწავლიეს პალესტინეს“; „არა გვსწავლიეს მამათაგან ჩუენ პალესტინელთა ზინა თქუმაჲ «ღამისთევისა მეფეთაჲსაჲ»“. სასოგადოთ, ამ გულანში სწირად შესვლებით ამ გვარს შენიშვნებს ტუქსოში ანუ არშეაზზე.

ეს შენიშვნები ძველის საღვთისმსახურებო განგების შესახებ აქ იმისთვის დავწერეთ, რათა ნათლად აღმოჩნდეს, თუ რა დიდი განძია მეცნიერებასათჳს მიქელ მოდრეკელის მიერ შეკრებილი უძველესის დროჲს „საგალობელნი“, რომელშიც და-

ცუღა დაეწეებული წესი უძველესის ქრისტიანულ ღვთისმსახურების აღმოსაყდრის, საბერძნეთის, სომხეთის და საქართველომ კვლავიათა. მეცნიერი შეკვლევარი იმ წიგნში ანოკის არა ერთს ამ კითხვებზე შექმნილივეს საბუთს. სოლო უძველესის ბერძნულ-ქართულ-სომხურის გაღობის აღდგენის მოტრფიალეთათჳს ეს წიგნი სომ ფას-დაუდებელ საუნჯედ უნდა ჩათვალოს.

978. ეტრატის წიგნში შიომღვიმის in 8, 212 ფურც., ედაში; ზირველ გვერდზე დახატულია სელოკურად იოკანე მახარებელი სელო-გაშლილი სისიეისკენ, სიამაღლე სჩანს მკურთხეველი სელი ღვთისა. ამის შემდეგ ასომთავრულად ოქრომს კარავით დაწერილია:

„გამოცხადება: წდისა: მახარებელისა: და | ღვთისმეტყველისა: იოვანესი: | რლი (რომელი): გამოოვცხადდა: მას: ღმრ (ღმერთის): წო: მახარებელი: | მეოხ ექმენ: წე (წინაშე): ორისა (უფლისა): მონათა: შენთა: | გრიგოლს: საბას: და იოანეს: ან (უკანასკნელი შეიდი სიტყვა წითელ მელნით არის დაწერილი და არა ოქროს მელნით. მთელი ეს სათაური ოქროს არწივით არის გარშემოვლებული).

მერე ნუსხა-სურგარად: „გამოცხადება ივ (იესო) ქესი: რლი იგი | მოსცა მას ღმ: ჩუენებად მონათა მისთა:“. და სს. 22 თავად დაწერილი. ამას მოსდევს საკითხავი შემდეგის ასომთავრულის სათაურით, რომელიც ოქროს არწივით არის გარშემოვლებული: „წისა მამისა: ჩნისა: ანდრია: | მთავარ: ებისკოპოსისა: კესარი: | კაბდკელისა: | თარგმანება: გამოცხადებისა: წისა: იოვანე: | მახარბლისა: რი (რომელი): სთხოა: სხუამან (სხმნ): ებისკოპოსმ | და ამან მიწერა: | ესე მისა: ოა (უფლისა) ჩემსა: და | ძმასა: და ჩემთანა: მღდდისა | (მღუდელსა) ორსა (უფლისა) მიერ: გახარებ (მსხვილ ასოებით დაბეჭდილი წითელ მელნით: არის დაწერილი, დახარჩენი ოქროს მელნით). ეს საკითხავი იწყება ასრე: „მრავალთა მიერ მრავალგზის აღვიძულე, რომელთა აქუნდა ჩემდა მომართ იკვ“...

ბოლოს მე-210 ფურცელზე ტექსტის სელოთ სწარა: ქრისტე (ქე): ადიდე: სულისთა: ეფთიმე: ამისი: თარგმანი: ამინ (ან) იუავნ: — ქე: შეიწყალო საბა: ამისი: მწერალი: და იოვანე მმოსელი: ან:“.

იქვე, მერე მხარეს: „სახელითა მ(ა)მისათა და ძისათა | და სლისა (სულისა) წდისათა: მეოხებითა | ყლდ წისა ღვთის მშობელისა: და | მს (მარადის) ქწლისა (ქაღწულისა) მარიამისითა: ძლიერებითა: ცხოველყოფილისა პატრიოსნისა ჯათა (კურთხისათა): და წთა და ღმრთა (დიდებულთა) | ზეცისა ძალთა ანგზთ (ანგელოზთა) მთავართათა | წისა: წწყლისა წინამორბედისა | და ნათლისმცემელისა იოვანესითა: წთა და ყლდ ქებულთა მოციქულთა და მოწამეთათა | (და) წდისა იოვანე: ღვთის მეტყუელისა მოციქულისა და მახარებელისათა: და ყთა წთათა რნი (რომელნი) სათნო ეყენეს

ო^ა (უფაღსა): | ღირს ვიქმენ: მე უღირსი: და ცოდვილი: საბა (ნახსია?):
 დაწერად: | კელითა: ჩემითა: წ^ა ამას და | კეშმარიტსა წიგნსა გამოცხადე-
 ბისასა: შეწვევითა ღ^ათისაჲთა | და ბრძანებითა: ს^ალიერისა მოქალაქისა ჩე-
 მისა გრიგოლისითა: | და ძმისა ჩემისა იოვანესითა: | და გ^ალსმოღვინდ ვი-
 ხარკე: რათა | უტომელად დაუწერო: და კ^ალდ (კუაღაღ) | შევაწამე: და სა-
 დაცა ეპოვე: | გინა თუ დაკლებული: ანუ შემატებული: ვიდრე ასოდ ერთად-
 მდე: | ყოველივე გაემართე: და ეპგონებ | თუ პირველსა უმჯობეს არს: | აწ
 თქნა რ^ანი (რომელნი) სწორდეთ ეგრეთვე ყავთ რათა უბრალო იქმნეთ: |
 და რომელნი იკითხვიდეთ: ამას ჩ^ანსა | დაწერილსა: ღ^ან დაგაჯეროს: | წ^ა
 ლოცვასა თქნსა მოგვკსენენით | რათა ლოცვითა თქნითა და მეოხებითა | ყო-
 ველთა წ^ათაჲთა რომელნი ამას წიგნსა სწერიან: ერთობით ღირს ვიქმნეთ |
 შესლვად ზეცისა ქალაქსა იბრუსალიმსა (იერუსალიმსა) მადლითა და წყალობითა
 ო^ასა (უფაღსა) ჩ^ანისა ი^აჲ (იესა) ქ^აესითა რომლისაჲ არს დიდებაჲ (ღ^აბა)
 ო^აკით ო^აკე ა^ან: — |

„დაიწერა საბერძნეთს: მთასა | წ^ა (წმიდასა) ოლიმპოს: საყუფელსა წ^ასა |
 ღ^ათის მშობელისას: ლავრასა შინა | სახელით კრანანას: მეფობასა | ბასილისას:
 და კოსტანტინესას: | პატრიარქობასა: ანტონისას: და | ფიცხლად: განდგომი-
 ლებასა: ვარდა: სკლეროსისა: კირსა | დიდსა საბერძნეთისასა: ოკრიებასა გლა-
 ხათასა და აწყუელდასა: ქაბუქათასა: უწყალოდ: ურთიერთას: მიხვლითა: | ძმაჲ
 ძმასა ზედა: და მამაჲ შვილსა ზედა: ესე ყოველი იქმნებოდა: | ამას რაჲ წიგნსა
 ეწერდი: ხოლო | თუ ძლიეჲ ვის მიეცემოდა: | არაჲნი უწყადა თვნიერ ო^ანსა
 (უფაღსა) | ყოველივე ურთიერთარს: ეკუთვნებოდეს სიტყუთ (სიტყუთ) და
 საქმით: მცირენი და დიდნი ყოველნი იბრძოდეს: | დასაბამითგანნი წელინი:
 იყენეს: . ხ^აფ^აზ^ა: (6582) ქრონიკონი იყო რ^აჲსა: -“ (198+780=978 წ.)

მე-61 ფურცელზე: „ქ^აე შ^აე საბა ამისი მწერალი ა^ან“.

მერქმელელ წარწერათგან უფრო შესანიშნავია 1) მე-208 ფურც.: „...სახე-
 ლით: ოდენ: მეფესა: არჩილს (სელჩართუღაღ): მინდობით: მომიკსენებ-
 დეთ:“... 2) „ქ^აე: შ^აე: ფ^ად ც^ანი: იოსებ: სააკაძე“. 3) მე-211—212 ფურ-
 ცელზე ხუცურად: „სახელითა ღ^ათისათა... მე ცოდვილმან ტფილელ მთავარეპის-
 კოპოსმან ბარნაბა (შეკწირე?) ნიქოზს საყდარსა ხატისა ღ^ათაებისასა სამკვდ-

*) ეს სიტყვა მეტად შებლაღულთა: მეორე ასოთგან წერტილიღა დარჩენილა, მესამე-
 საგან მხოლოდ ფეხი; რომელიც უნდა იყოს ანუ „ხ“-სი, ანუ „ტ“-სი. ერთს ვისმე ეს სიტყვა
 წაუკითხავს „კახი“.

სკლიაროსზე მოგვითხრობს ზარზმის წარწერაცა, ბროსესგან გადმოღებული (Rap. I,
 133: „სახელითა ღ^ათისათა და წმიდისა ღ^ათისმშობლისა მეოხებითა მე ივანე, ძემან სულისა-
 მან (სულაქსამან?), აღვაშენე წ^ა ეგუტერი მას ეამსა, ოდეს საბერძნეთს გადვა სკლიაროსი,
 დავით კურაპალატი, —ადიღენ ღ^ან, —უშველა წ^ათა მეფეთა და ჩუენ ყოველნი ღაშქარს წარ-
 გვაველინა, სკლიაროსი გავაქციეთ მე (?) მას კვეყანასა, რომელსა ჰქვიათ ზარსანანი, ადგილსა,
 რ^ალსა ჰქვიათ სარგენისნი, მუნ ეს უშენა ტახტი“...

რებელსა და სამარხოხსა მამათა ჩვენთასა, რომელი ესე მიბოძა უფალმან ეპი-
ზან (sic.—ეპიფანე?) ეპისკოპოსმან პატიოსნისა და ცხოველსმყოფელისა ჯუ-
რისამან იპრუსილიმელისამან. ხოლო შეიწირე მცირე ესე მსახურება“...

ბარნაბა თეიღელი, ფავლენოვი გვარად, იერუსალიმს იყო 1570 წელს, რო-
გორც გუაუწყებს წარწერა ორს წიგნზე (იხ. ეს თხზულება 1570, 1038 და 1583
წ. ჭეშუ) ერთად ურბნელ ვლასისთან და როგორც ეს წარწერა გუაუწყებს, ეს სელ-
ნაწერი იერუსალიმიდან წამოუღიათ საქართველოში. გვონებ ამ დროსვე წამოუღია
იმევე მონასტრიდან ამავე ბარნაბას უბეღელსი (XI საუკ. დამლეკის) ცხოვრება გი-
ორგი მთაწმიდელისა, რომელიც, ბარნაბას წარწერით, მეგრელების მთავარმან შემოს-
წირა წერეთის. საზოგადოების ბიბლიოთეკას № 350. (იხ. წინარების წარწერა
1583 წლის ჭეშუ).

ზემოხსენებულის წიგნის წარწერათაგან დ. ბაქრაძეს ჩაურთავს თვს ისტო-
რიამი მსოფლიდ ერთი და ისიც ფრიად შემოკლებულად. წარწერა ამტკიცებს წა-
კეთამეს ცხოვრებაში მოხსენებულს ჰაზრს, რომ ულუმბოში მე-Xსაუკუნეში ყოფი-
ლა ქართველთა მონასტერი, სადაც რაფენიმე ხანი დაჰყევს წა ოიანემ და კეთიმემ;
უკანასკნელზე მოხსენებულის მისს ცხოვრებაში, რომ იგი ულუმბოშიც თარგმნიდა
წიგნებს („სამოთხე“ გვ. 413, 414) და მისგან თარგმნიდა წიგნების სიაშიც (№
19) მოხსენებულა „იოანე მხარებლის ბილეა და ბილეისა ახსნა“. ალბათ ამ
მახეზთა გამო დ. ბაქრაძემ აქ მოხსენებული „ვეთგმე თარგმანი“ წა კეთიმედ ათო-
ნელად აღიარა. მაგრამ ჩვენ მაინც დიდი ეჭვი შეგვიტანია იმაში შედეგთა მახეზთა
გამო: 1) კეთიმე მთაწმიდელი, როგორც იცით, გარდაიცვალა 1028 წ. 13 მაისს,
დღეს ორშაბათს 65 წლის („სამოთხე“ გვ. 428; მართლაც 1028 წელს 13 მა-
ისი ორშაბათს შესვდებოდა და ამის გამო ცაგარლის ზერი, გამოთქმული „СВѢ-
ДѢНІЯ О ПАМЯТ. ГРУЗ. ПИСЬМЕН.“ გვ. 52, ვითომ კეთიმე აღსრულებულს იყოს
1027 წ. 13 მაისს, დარღვეულად მიგვჩნია, მით უმეტეს, რომ სხვა ყველა წყარო-
ები და მთ შორის 1074 წ. დაწერილი ათონის მანუსკრიპტიც, 1028 წელს გვი-
ჩვენებენ) და მაშასადამე 978 წელს, როდესაც ულუმბოს გადაწერილა ზემოხსენე-
ბული სელნაწერი, კეთიმე უნდა ყოფილიყოს თუ თს მეტის წელიც, და მნელად
დასაჯერებელია, რომ ამ სნის ემაწვადი იმდენად განვითარებული ყოფილიყოს დღითის-
მეტეულებში და ბერძულ-ქართულ ენათა ცოდნაში, რომ შესძლებოდა ესრეთის
მხელ სათარგმნავის თხზულების გამოთარგმნე; 2) ეს მით უფრო მხელი დასაჯერებუ-
ლია, რომ მოხსენებული თხზულება სხაბს გარდაუწერია არა კეთიმეს ნუსხისაგან,
არამედ სხვა დედნისაგან (წარწერაში გვეტყვის სხაბ: „ყოველივე გაემართე და
ვეონებ თუ პირველსა,— ე. ი. დედნისა,— უმჯობეს არა“).. და მაშასადამე უნდა
ყოფიქროთ, რომ კეთიმეს ორის, ანუ ერთის წლის წინათ მაინც უთარგმნია „გო-
მოცხადება“, ცამეტის ანუ თორმეტის წლის ემაწვილსა, და ეს სომ უფრო ნა-
კლედ დასაჯერებელია; 3) გარდა ამისა უძველესს კეთიმის მიერ თარგმნილს წიგნთა სი-
ებში (იხ. ამ თხზულებაში წარწერანი სელნაწერთა 1002, 1038 და 1096 წ. ჭეშუ)
ზემოხსენებული შრომა არ მიეწერება კეთიმეს (შედეგ შეუტანიათ იგი სიაში, იხ.

„სამოთხე“ გ. 414) მაშინ როდესაც, ის რომ კეთილმეტყველად თარგმნილი უფიქროსი, მას ჰირველი ადგილი ეჭირებოდა, როგორც ჰირველად თარგმნილს და შესანიშნავს; 4) ისიც არ უნდა დავივიწყოთ, რომ კეთილმეტყველად თარგმნილის უძველესს წიგნების წარწერაში უფიქროსი მოსვენებული კეთილმეტყველად მამაცა მისი, წა იოანე, და ამ თარგმნილს უსათუოდ ესრე მოაქცეოდა, რომ ეს შრომა კეთილმეტყველად ათონელისა უფიქროსი.

კომოსსენებულ მოსაზრებათა ძალით აღნიშნულის წიგნის მთარგმნელად მიგვანია „ევთემი გრძელი“, იერუსალიმელი ბერი, მკათე საუკუნისა წარსინებული მოღვაწე, რომელად ბერატ III დროს შემოვიდა საქართველოში, სსსულის ეპისკოპოსთან სსსურობდა და დამსო სომესთა სწავლული მჭევრმეტყველი სოსთენ. ამ ევთემე გრძელისაგან თარგმნილი არაერთი წიგნი უფიქროსა, მკრამ ჩვენს ძველს და ახლმწერებს კეთილმეტყველი და კეთილმეტყველი ათონელი, სსსს, ერთი და იგივე ჰირე ჰგონებათ და ჰირველის ნთარგმნები უგანსენელისთვის მიუწერიან.—იმვე შეცდომით, ჩვენის აწრით, ბროსენ და ბაქრაძე (ისტ. გვ. 235, 257) მიწერეს წა კეთილმეტყველად იოანეს ტაშენდროვის ნაქონ სელსწერს, რომელიც გადწერილია წმ. სპას ღვარაში, მართველი მონასტერში, იერუსალიმს ახლო, „სოლოდისა იოანესაგან“ 941 წელს.

საინტერესო ცნობას კეთილმეტყველი გრძელზე და არტანუჯის კრებაზე მიღება ერთი საუკუნადღებო სელსწერა „წერა-კითხ. გამეგრტ. საზოგადოებისა“ № 155—401, იოანე დამსკელის თსულება „სარწმუნოებისათს“, დამსმობელი მწკვლეველთა. ეს წიგნი კასუტის ჰქონა (აქედამ ახოულია მას მისს ისტორიაში შეტანილი ერთი წარწერა (ის. ეს თსულება 1123 წლის ქვეშე). ამ წიგნში, სდაც გრიგოლ ნოსელის „ეექსთა დღეთა“-ზედ არის ღაზარაკი, იმის ჰირდაზირ არშაიყედ ტექსტის სელით აქეს შემდეგი წარწერა:

„შეისწავე, ვითარმედ მას საკითხავსა იტყვის ნოსელიასა, მამისა გიორგის თარგმნილსა, რომელ არტანუჯისა კრებაჲმან გაკურთა და ბერმან ევთემე გრძელმან,—მე!—დარღვევისა მისისა კელყოფა არა უწყით თუ რომლითა სულითა (სადათა?) იკადრა, რომელსა (რღსა) აქა წა იოანე დამსკელი განცხადებულად გრიგოლი ნოსელიასად აღიარებს მას ყოფად, და ყოვლისა საყვრისა უმადლეს შენსმენს უფუნურებასა განკურთისა მისისა მკადრებელთასა“ (ის. ჩემი აღწერა „წერა-კითხ. გამეგრტ. საზოგადოებისა“ წიგნისაგან, გვ. 471). როდის უფიქროსი არტანუჯის კრება და რა საგანი ჰქონა მას, ჩვენ დასტკმართებით არ ვიცით. მკრამ კეთილმეტყველი რომ ბერატ მესამის დროს ცხოვრებულა (986—1014 წ.), სოლო უფრო დასსლოკებით რომ ვთქვათ, ბერატის ტაო-კლდრეთში გამეფების შემდეგ (995 წ.), ამას ცხადყოფს შემდეგი საბუთები:

1) შიომღვიმის 978 წ. სელსწერის განმარტებაში მოსსენებულს კეთილმეტყველი ჩვენ ეპოქათი საუკუნადღებო შენიშვნა თუთ კასუტისა, წერა-კითხ. სელსწერ კასუტის ისტ. № 186 ტექსტში შეტანილი, მკრამ კარშეო სსს ჩყოფი.

ბული და არშაჲ წაწერათ: „აქამდი კიდურზე ეწერა“ (ძველს დედაწი). — „სწერენ: კვალად ეკლესიისა მემბტიანენი: ამ ბაგრატ მეფესთანა მოვიდა სომეხთა წინამძღვარი და რჯულისა მეცნიერი მათი ქადაგებად, რათა არწმუნოს სარწმუნოება მათი ქართველთაცა, რომელსა ეწოდა სოსთენ. ამას ვერავინ წინააღუდგა, არამედ გამოაკითხა მეფემან და მიიყვანა ხახულისა მთავარეპისკოპოსთანა მყოფი ევთჳმე გრძელი. ესე წინააღუდგა სასთენსა; არცხვინა წერილთავამო სამწმიდაარსობასა ზედა და ორ ბუნებასა ზედა ქრისტესსა, ვითარ ვერაღარა სცა სოსთენს სიტყვა და წარვიდა სოსთენ თვისადვე“. სოსთენს და ევთჳმე გრძელის შორის მომხდარი პაქრობა, სელანწებად აღწერილი, იშკუბა წერაკითხ. წიგნსადაცუმი; ერთი მე მაქკს, საბინისსაც შეუტანია თვისს გამოცემაში („სამოთხე“ გვ. 615—621).

2) ამასვე საბუთებს მოთხრობა: „სიტყვის-გება ბერისა ევთჳმე გრძელისა, სოსთენის მიმართ, სომეხთ მოძღუროსა“. ეს მოთხრობა იწყება ასრ:

„უამთა უკუპ ლუთისმსახურისა მეფისა ბაგრატისთა იქმნა კუალად¹⁾. კრებაჲ ღრტილას²⁾, არა ვიდრემე სამღუდლო, არამედ უფროსდა სამკედრო. იყო ვინმე მონაზონი, ნათესავით სომეხი, მოძღუარი და წინამძღუარი შჯულისა მათისა, სახელით სოსთენ, კაცი უკუპ ენაჲ მანქანა და ფრ მეცნიერი წერილთა და სარწმუნოებისა მის მათისა ურწმუნოასა და განდრეკილისა. ესე უკუპ ჩუქულებსაებრ³⁾ მოვიდა ბაგრატ მეფისა და იყუო ზუაობით და ამპარტავენებით ქებად თვისისა, ზოლო გმობად და ძაგებად სარწმუნოებისა ჩუქნისა. და მას ქამსა არავინა იბოვა სიტყვს მგებელი ძლიერი; გარნა ვიეთნიმე ეზოხნეს მცირედ რამე, რომელნიმე დახუდეს: მედქაძე წურწყაბედი, სანანო უვეფელი, გრიგოლ აბუსერიძე, გაბრიელ უცის ძე ვინმე⁴⁾. გარნა ვერ წინააღუდგეს უმეცრებისათჳს წიგნთა მათთასა. მაშინ ნეტარმან დავით ბიძის ძემან⁵⁾ ჰრქვა მეფესა: ჰ! მეუფეო, მტკიცედ მპყრობელო, ესე უწყაოდ, რო-

¹⁾ „კუალად“ აღნიშნავს, რომ წინეთაჲ ჰქონიათ ქართველ-სომეხთა კრება სარწმუნოებასათჳს და თვთ ეს საკითხავი ნაწყვეტია უფრო ვრცელის თხზულებისა ამ საგანზე.

²⁾ ღრტილა არტანუჯში ყოფილა: იხ. ქ.-სტ. I, 225. მარიამ დედოფლის ვარიანტით „ღრტილა“ (გვ. 255).

³⁾ „ჩუქულებსაებრ“ აღნიშნავს, რომ უწინაჲ ჰქონიათ კრება და ცილობა ამ საგანზედ.

⁴⁾ ამთჳან ქ.-სტ. სიანს ივანე აბუსერის ძე, (I, 220) არტანუჯის ერისთავი, რომელიც ალბათ აქ მოხსენებულია გრიგოლის ძე ყოფილა; ზოლო გრიგოლ ძე უნდა იყოს უცისობის აბუსერისი. „იოანეს ძე უნდა იყოს გრიგოლი, ერისთავი არტანუჯისა (ქ.-სტ. I, 225). ამითი გვარდგომითი შტო იხ. 1233 წ. ქვეშე.

⁵⁾ რომელი დავით? არა ვვანებ, რომ დავით მტბევაი ცოცხალი ყოფილიყოს ბაგრატის ტაო-კლარჯეთში გამეფების დროს და ამის გამო აქ მოხსენებულია რომელიმე განთქმული ბერი დავით, რომელიც ვვანებ ევთჳმის ბიძის ძედ უწოდს თავისათჳს. ჩვენ ზემო განვმარტეთ, რომ წა ევთიმო მთაწმიდელი იყო მძის წული დავითისი, ზატებრდის მწერალისა და არა ბიძის ძე მისი და ამისგამო ჩვენი აზრი ევთიმო გრძელის ევთიმე მთაწმიდელისაგან სხვაობაზედ არ ირღვევა, მით უმეტეს, რომ ევთიმე გრძელი იერუსალიმელი ბერია და არა ათო-

მელ ულონო არს ჩუხნგან სიტყვს გება ყოვლად სოსთენისი, არა თუ მოუწოდო აქა ეფთჳმე გრძელსა. ჰრქუა მეფემან დავითს: სადა უკუპ არს იგი სამეფოსა ჩემსა? მიუგო კვალადცა დავით მეფესა: მესმა, ვითარმედ აწლა მოსრულ არს იგი იზრუსალიმით და იმყოფების ეზოსა თანა მთავარებისკოპოზისასა ანჩას⁶⁾. ხოლო ვითარცა ესმა ესე მეფესა, ფრიად განიხარა და მყის მოუწოდა მთავარების⁷⁾კხსა, რათა მოიყვანოს ბერი წინაშე მათსა. ხოლო მთავარბ⁸⁾სკზი მეცსეულად მოვიდა ბერითურთ წინაშე მეფისა. და ვითარცა მოვიდა პალატად, იყო ქამი მწუხრისა⁹⁾. ხოლო მეფემან მცნობელმან მყის მოუწოდა პალატად. მაშინ ჰკითხა ვისმე ბერმან ერთსა საკუთართაგანსა მეფესასა, სახელით არმუხას¹⁰⁾, რომელი იყო ძმა მთავარბ¹¹⁾კხისა, ვითარმედ რა უკუპ არს წოდება ესე ჩემი? ხოლო მან მიუთხრა: დიდი მოძღუარი სომხეთისა სოსთენ მოვიდა დისწულისა მისისა იერემიას თანა და გამოძიებასა ჰყოფს წინაშე მეფისა სჯულისათჳს ჩუენისა და მათისა და ვერვინ წინააღუდგა მას... მაშინ იყო ვინმე მწიგნობართ უხუცესი მეფისა, სახელით ეფთჳმე¹²⁾, იგიცა თანაზიარ ბოროტისა მის წუალეზისა და შინა-განმცემი სარწმუნოებისა ჩუენისა“...

ნელი; ხოლო უმეტესად ამას ამოწმებს იაკობ შემოქმედელი, მე-XVII საუკ. მწერალი, რომელიც სწერს „მაჰმადიანთა მიმართ სატყჳს-გებაში“:

„დავით, სტეფანე, ეფთჳმი, გიორგი, ეფრემ („დიდი“ და არა „მცირე“) იტარუსალიმის ძველადვე აღზარდილი იყვნენ ესენი; ბერძენთ, არაბულს ენასა თქუმად მარჯვედ იყვნენ ესენი, თარგმნეს ყოველი წიგნები, თქვენ (ე. ი. მუსულმანებს) შემოგყარეს ეს სენი“.

„რა მთაწმიდას პორტაიტას მონასტრისა ღვთის მშობელი | გამოუჩნდა ქართველთ ერთა მსწრაფლ ეკლისა აღმკურთხელი | ჩენთა წმიდათ მამათაგან ვინც რომ იყვნეს ღვთის მცნობელნი |, იქ წარვიდენ, ათარგმანეს, აქ ჩვენ გვექმნეს მომთხრობელნი | ... წმიდა ეფთჳმემ, გიორგიმ, საბამ და ეფრემმა („მცირემ“) „განმართეს ცრუთ მწერალთაგან რაც სადმე იყვნეს განრყენილად“ (ჩემი აღწ. წერაჲ. ბიბლიოტეკისა, გვ. 69). იაკობ შემოქმედელი, დიდი მეცნიერი ჩენის მწერლობისა, იერუსალიმში დიდხანს იყო და შეიძლება იქაურ წიგნებიდამ ამოგრიფოს მას თჳსი დიად დიდად საყურადღებო ცნობები იერუსალიმელ მთარგმნელებზე. დავით და სტეფანე რომ პირველნი თარგმანნი იყვნენ, ამაზე იხ. ცნობა Описан. Тиф. II. Ioseliანი, (გვ.).

⁶⁾ ანჩელ ეპისკოპოსის სახელი არ სჩანს. იგი ყოფილა ძმა არშუშასი. მე-XI საუკ. სჩანს ანჩელი „ეზრა“ კ. ცხ. I გვ. 220, ნუთუ ეს ის ეზრაა, რომელიც მოხსენებულია „საგალობლების“ კიდურწერაში (იხ. ზემო გვ. 115—116)?

⁷⁾ ამ ფრაზისაჲან საკონტრადიქციო, რომ მწერალი ამ საკითხისა იყო თვთ-მზილველი აღწერილისა.

⁸⁾ ერთს ეტრატის ზელნაწერში, რომელიც ახლა ხელთ არა გვაქვს, ჩვენ აღმოგვიკითხავს ერთად არშუშასა და ერისთავთ ერისთავის კვირიკეას სახელი. კვირიკე, როგორც ზემო განვმარტეთ (გვ. 106), სცხოვრობდა მე-X საუკ. დასასრულს.

⁹⁾ ეს ხზვა ეფთჳმეა, ვგონებ მხედარი და არა ბერი, თუქცა ბერებსაც აძლევდენ მწიგნობართ უხუცესობას.

ამას შედეგე მოთხოვნილია მოკლე შინაარსი თვით ზეპირებისა ანუ ცილობისა სარწმუნოებაზე, რომელშიც სრულად იძლეა სოსთან და „ყოველნი მთავარი და სჯულისმცნებანი სომხთისანი (მოსრულნი ბაგრატი მეფისადმი) რომლისამე საქმისათჳს“.

გრიგოლ ნოსელის „ექვსთა დღეთასა“-საგან რამდენიმე ნაწილი დათარგმნილი უნდა ყოფილიყო გიორგი ათონელის დროში და ალბათ იმ ნაწილებებში მოსოფი-ზიტური ჭაზრი იყო გატარებული სომხების ზედ-გაუგენით და ეს უნდა ყოფილიყო მისეზი შემოსესებულის კრების დადგენილობისა. სოლო გიორგი ათონელის თარ-გმნაში არაერთადი მწკვლელობითი ჭაზრი არ იბოკება.

ამავე დროს უნდა ეკუთვნოდეს გიორგი ავლიშვილის მიერ იერუსალიმადამ გატანილი ეტრატის ქართული ხელნაწერი, და დავითნის განმარტება, არქ. ტარასის მიერ 1830 წ. აღწერილი (ესლა ჩვენ ხელთ გვაქვს თვით ტარასის ხელნაწერი), რომლის წარწერა გვაძლევს საყურადღებო ცნობას, რომ გვზრეს კუნძულზე ქართულთა ქქონათ მოსასტერი უაღრეს, აი თვით წარწერა:

„დავითნის თარგმანის ბოლოს ეწერა, რომელიცა განმარტებულ არს ათანასე, კკრილესა და ეფესოსაგან:

„იღებთა და მადლობა- - - მოწყალებსა სრულმოყოფელსა ყოვლის კეთილისასა. დაიღებ... ღთისმშობელსა, რომლის მადლითა მეოხებითა, წყალობითა და შეწევნითა - - - განვძლიერდი უძღური ესე და კორციითა კე - - - და კელვყავ აღწერად ჟამსა სიბერისა წასა ამას და უმეცართა გონიერ მოყოფელსა წიგნსა თარგმანსა სამოკ-და-ბთხუთმეტთა ფსალმუნთასა ძალითა ღთისათა და მადლითა წისა ღთის მშობლისათა, ხოლო კაცთაგანისა არცა ერთისა ვის შეწევნითა, წინამძღვრისა გინა ძმათათა, ანდ უფროსლა ძვრთა შემთხვევითა მათგან, რამეთუ ზოგთა - - წამიღეს და ზოგნი მეშურებოდეს, არცა ვის სიტყვა მიგია, არცა ვის თვალნი მოუდგამენ, ანდ თანაშემწე ჩემდა იყო ტკბილი იგი მეუფე და ღთი ჩვენი და მშობელი მისი ყდ წა ღთის მშობელი, თუ არა მე რას ვიმოქმედებდი - - - იგინი შემეწეოდეს, რალამცა წინამძღვრისა ანუ ძმათა მიკმდა შეწვენაჲ.—და ესე საცნაურ იყავნ, რალ უკეთუ ვინ გულისკმის ყოფი(თ) იკითხვიდეს, ამისებრი წიგნი არა რომელი არსა თუ ღთისა განკაცებისათჳს ეძიებდენ, ანუ ვნებათათჳს, ანუ აღდგომისათჳს, გინა სინანულისათჳს და ტირილისა და გლოჲსა, ანუ მარხვისა და მღვიძარებისა და ლოცვისათჳს, გინა მოციქულთა და წინასწარმეტყველთათჳს, ყოველივე ძველი და ახალი მსჯულისა აქა შინა იბოვების. ხოლო დაიწერა გვზრეს ქართულთა მონასტერსა ქაღიას არა ხოლო შინა, არამედ ორ მილიონ შორს მონასტრისაგან. ხოლო ზოგადმცა გვიხარის სამთავე: მე აღწერისათჳს და ქორით შრომისა, ხოლო მკითხველსა შრომისა და ცხადათ კითხვისათჳს, ხოლო მსმენელთა საქმით აღსრულებისათჳს წარკითხულისა, რა თქნითა სათნოებითა მეცა ვცხოვნდენ... ან“.

981. ქცხა: სხ: (981 წ.) დასაბამითგან: ხუპე: (981 წ.) აქა დემეტრე მეფე გარდაიცვალა (აფხაზთა ქრონიკა).

კახუშტის გამაანგარიშებით დემეტრე, მე გიორგი მეფისა, გაჟეფდა 957 წ. და მოკვდა 979 წ. ჩვენის ქრონიკით კი გაჟეფება მისი უნდა მომხდარიყო ღეონ მეფის სიკვდილის შემდეგ, ე. ი. ჩვენის გამაანგარიშებით (იხ. ზემო 973 წლის ქეშე, გვ. 91—92) 970—971 წლებში. მაგრამ, როგორც სჩანს, დემეტრეს ამის წინათვე უმეფნია ერთად მისის უფროს შმასთან ღეონთან, როგორც ამავე ჰმოწმობს თუ დემეტრე „ქართლის ცხოვრებაში“, როდესაც ეტყვის თვსს ტახტის მადილე მის თოფდოსეს, რომელსაც გაუგზავნა მოციქული და მოახსენა: „ვიყვანეთ ორნივე სწორად უფალ მამულისა ჩუენისა, ვითარცა ვიყვენით უწინარეს მე და ლეონ“ (ქ.-ცხ. I. 204). იმავე სახით, ღეონიც თანამეფე ყოფილი მისის მამისა გიორგისა და გიორგიც მისის მამის კოსტანტინესა.

დემეტრესი და თოფდოსეს ბრძოლა აღწერილია „ქ.-ცხ.“ (1,203—205) და როგორც ზემო აღნიშნეთ (გვ. 91), ეს ბრძოლა გამწვავებული უნდა ყოფილიყო 973 წ. სწორედ ეს დრო და ეს ბრძოლა ორივე მმართველის უნდა იყოს აღნიშნული შემდეგს სწორად წარწერაში, რომელიც ბრძოლას მოუქცევია თავისს Voyage-ში (Rap. I. 175—176) და რომელიც სწორეთ კერ წაუკითხავს და კერ განუმარტნია. ჩვენ ესრე ვეითხულობთ იმ წარწერას, ბრძოლასკანეუ გადაღებულს: „ქრისტე აღიდე ტაძარი (?) და ძლიერი მეფეთა მეფე დემეტრე (დტე), რომელმან რა ჟამს ძმათა (ძმასა?) შეებრძოლა (შაბა), მას ჟამსა ესე ციხე ავაშენეთ მეტე ჩემმა --- (გან)ვაწესენ ესე ნაღამქას(?) მამოლი“ --- მართლაც, გიორგი III-ესაც წინაღუდგა 1077 წ. დემეტრე, მაგრამ უკანასკნელი იყო მისი წული და არა მისი და ამასთან მეფედ არსად არ არის იგი წოდებული, და თუნდაც რომ წარწერა რამე ყოფილიყო მისის სახელისა, გიორგი მეფე, შემდეგამად მისის დამსობისა, წაშლევინებდა მისს სასიყვებელს ყოველს წარწერაში, თუ ქართლში, როგორც ამავე გვემოწმება თუთ სტეპანოზი (Hist. Siunie გვ. 1 ა 9.). — რადგან წარწერაში მოხსენებულია „ძმათა შეებრძოლია“, ამით საბუთი გვეძლევა ვაფიქროთ, რომ თოფდოსე ერთად თვსის მეორე ძმით ბაგრატ-თურთებრძოლა დემეტრეს, თუმცა ქ.-ცხ. ამ ამოხსნებაში ბაგრატის მოწაწილეობაზე არას გვეტყვის.

ჩვენის ქრონიკის ცნობა უფრო ეთანხმება „ქ.-ცხოვრების“ ცნობას, ვიდრე კახუშტისას: ქ.-ც. I. 207 მოკვითხრობს, რომ დემეტრეს სიკვდილის შემდეგ თოფდოსა სამ წელს ჰმართავდა და მეოთხე წელს კი ბაგრატ მესამე გახდა აფხაზთა მეფედ. ცნობილია, რომ ბაგრატ აფხაზეთში გაჟეფდა 985 წ., რადგან მართლაც ეთანხმება ზემოაღნიშნულს ცნობას (981+3+1=985 წ.).

ამევე დროს უნდა ეკუთვნოდეს იმავე აკადემიკოსის მიერ იერუსალიმის ჟუარის მონასტრიდან მოტანილი და ტარასის მიერ 1830 წ. აღწერილი სელანწყარი:

„მარგარიტის თავს ეწერა ესრეთ:

„ამას წიგნსა სწერია თავად მარგარიტს ძლად: და ღთის მეტყველისა თქმული „ჟამისა მისთვის სიკვდილისა დიდისა პარასკევისა“, მაღალსა და აღმატებულსა დიდისა შაბათისა; რაჲ არს ღუმილი“ გრიგოლის თქმული, ერთი ბასილის თქმული, „მომთვრალეთათჳს“ აღესებისა შდ უთქვამს, მუნცა იკითხვის და ოდესცა ვის უნდეს, და წისა ღთის მშობლისა ტაძრად მიყვანებისა“, დიდბათ კარგი ახლად თარგმნილი: წის ღთის მშობლის შობაჲ და მიცვალებაჲ: ბ: საკითხავი; წისა მათე მახარებლისა წამებაჲ ნოემბერს: იგი:

ბოლოს ეწერა.

მოწყალებითა ღთისა... (გრძელად) ღირს მყო ღნ გლაგაკი ესე და ფდ ცოდვილიდანიელ და დავსწერე წა ესე წიგნი უცხოებასა და მწირობით სიგლახაყესა შინა ჩემსა პალესტინისა სანახებთა წისა აღდგომისათა, მონასტერსა წისა სამოველ წყლისასა სალოცველად და მოსახსენებელად სულისა ჩემისა.... ღნ სასყიდელი მიეცინ ყთა მოლუწეთა და მუშაკთა, და შევსწირე წასა წწყლსა სამოველს მამასა იოვანე უხამურისასა. ვინცა გამოაკუეს წასა საოელს, რისხავსცა... (წყევლა). დაიხზრია კელითა იოსებ მავისა ლოცვით.

იერუსალიმს და მის გარშემო მრავალი მონასტრები იყო ქართველთაგან აღშენებული ძველადვე. 849 წლის ახლო-საწესში წა მოწამე კოსტანტინე ქართველმა გაჲდადარს ეს ადგილები მდიდარ შეწირულებით („სამოთხე“ გვ. 365). წა ილარიან ქართველიც იმავე დროს 17 წელს მოღვაწეობდა ერთს ქებაში ზაღესტინეში, საბას ღვარაში, ელია წმიდის და სს. (ესამოთხე გვ. 377). სამოელ წმიდის მონასტერიც იორდანეს სეობაში უნდა ეოფილიყო და, როგორც სჩანს, ქართველების ეოფილა, რადგან მისი წინამძღვარი ქართველი ეოფილა „იოანე უსამური“ („უსამური“ ნიშნავს ფესშიშეკლსა და უჭმელ-უსმელსა). ზემოხსენებული სელანწყარები ჩვენ მე-X საუკუნეს იმის გამო მივაწერეთ, რომ: 1) ეს სამოელის მონასტერი შემდეგს საუკუნოებში არა სჩანს, რადგან იორდანის სეობის მონასტრები გაუქმდნ ანუ მიუძღურდნ მე-X საუკუნეში ისმაიტელთაგან და მხოლოდ იერუსალიმის გარშემო მონასტრები ძლივს ჰმაგრდბდნ; 2) არც აქ მოხსენებულია ზიარნი სჩანან შემდეგთ საუკუნოებში და 3) უმეტესად იმისთვის, რომ ტაძრად მიეყენების საკითხავი „ახალად თარგმნილად“ აღნიშნულია; მაშინ, როდესაც ეს საკითხავი წა კეთიმიედი თარგმნილი იყო.

ხოლო ზემოხსენებულის უფლავს მონასტრის (კუბრეას კუნძულზე) სელანწყარის წარწერაც ჩვენ მათე საუკუნეს იმის გამო მივაწერეთ, რომ დავითნის განმარტება ზთანსესი, კარილესი და კესქისი მე-X საუკუნეშიც თარგმნილი იყო (იხ. ეს თხზულება 974 წლის ქვეშე) და რომ ის სელანწყარი მე-XI ანუ შემდეგთ საუკუნოებში დაეწერათ, მაშინ წა კეთიმიეას ნათარგმნს გადაწერდა მწერალი და არა

მეფის ცუდით თარგმნის, მით უმეტეს, რომ კვბრე ახლო არის ანტიოქია-იერუსალიმ-ათონთან და წა კეთიმეს თარგმანები, როგორც სჩანს, იმისივე ცნობრებაში გაგრძელებულა პალესტინეში, იერუსალიმში, ანტიოქიაში და სვ. (იხ. ეს თხზულება 1038, 1050 და 1049 წ. ქვეშე).

„კვბრეს და ლალის“ მონასტრები მოხსენებულია თამარ მეფის დროს ჭარ-თლისცხოვ. I გვ. 318; ეჭვი არა გვაქვს, რომ ქ.-ცხოვრების „ღალია“ ჩვენის ხელნაწერის „ღალია“ უნდა იყოს. იხ. ათონის აღაპებში (№ 96), 1036 წლის წლის ახლო ხანებში. სჩანს, რომ თამარ მეფეს ეძღვას მონასტერი განუასლებია და არა ახლად აღუშენებია. შეიძლება ახლად აღუშენებინოს რომელიმე ახალი ეკლესია იმავე მონასტერში. მილიანი უდრის 2000 წურთასა ანუ 7¹/₂ სტადიონს (IV, 104).

„წერა-კითხვის“ საზოგადოების წიგნთ-საცავში დაცულია ერთი ტუპის უთავ-ბოლო სუფურ ნუსხა ხელით ნაწერი მანუსკრიპტი (infolio), რომელიც კერ კატა-ლოგში შეტანილი არ არის და რომელშიც ჩვენ ვიპოვეთ ძაიოფსია ნაწიეკტი, „ეფეთის“ განმმარტველი.

მოხსენებული ხელნაწერი რომ მეცხრე საუკუნეზე გვიან არ უნდა იყოს დაწე-რი ამას, ჩვენის ზრით, საბუთებს შემდეგი ნიშნები: 1) წერის სასიათი და გან-სსკაეული მართლ-წერა: ხშირად ხმარებულია ასო „ა“ სიტყვების თაჴში „ი“-ს მაგიერ (მაგ. „ამიერ“), რადგან, როგორც ჩვენ დავრწმუნდით, მტკიცე საბუთია სელთ-ნაწერების სიმკვლისა და ზრეთეე აქა-იქ შეგსებათ „ზ“ „უ“-ს მაგიერ („მოა-სკაჴ“; „სიტუათა“, „უჴაჴ“, „მეტუელებ“, „მეჴდარნი“, „ჴულა“ და სსჴ.); ზ-რეთეე აქა-იქ „ზ“-ს მაგიერ იწერება „უჴა“, მაგ. „ტუჴართი“ (ტურთი); ნუსხა-სუფურ ხელით ნაწერი ასო „ო“ ძალიან წაგავს ასომთავრულს „ო“-ს, ოთს-ჴუ-თსედ ჭრეულს (ეს ასო იწერება ორგბილად, ხოლო მესამე გბილი მოკლეს) და ამით საბუთდება, რომ სელ-ნაწერი იმ დროს ეჴუთინის, როდესაც „ასომთავრულის“ ანუ „მგრგლოჴნის“ ხელისაგან წარმომდგარ ნუსხა-ხელს კერ კიდეე რადენადმე აწნია ეჴალი თჴსის წარმოებისა, 2) ხოლო უმეტესად ამასეე გბიმტვიცებს შიგ მოჭრეუ-ლი საკითხეება, რომელნიც ენის სასიათით დიდად განსსკადებან შემდეგთ საჴ-უჴუნოთა ენისგან. თჴთ ის გარეშება, რომ წიგნი „ეფეთისჴე“ ეოფილა ღაზა-რაჴი, ხელნაწერის სიმკვლეს გბიმტვიცებს, რადგან მე-X საჴუნის დასასრულიდამ, როგორც ვიცით (იხ. ეს თხზულება, გვ. 114) „ეჴეთუდი“ აღმოიგზერა ხმარბი-დამ, მას შემდეგ, რაც წა კეთიმეს მიერ ცნობილ იქმნა „აზოკრითულ“ ანუ ჴუ-წერარბელ წერილად. — აქამდე „ეჴეთუდიჴე“ არავითარი გარეჴული ცნობა არ გჴქო-ნია და მით-უმეტეს საინტერესოა მენიერებისთჴს ჴემოჴეჴანილი ნაწიეკტი, რომე-ლიც გვაგბინებს, თჴ სიადგან და როგორ წარმომდგარან ის უსამსია წინასწარ-მეტეეელებანი, რომელნიც „ეჴეთუდად“ იწოდებან. (ეს წერილი ჩვენ ამ დღეებში ვიპოვეთ და ამისგამო თავის ადგილას კერ მოგაჭტოეთ ჩვენს გამოცემაში). — მოს-სენებული საკითხაჴი შეიცავს „კითხვა-მიგბას“, და სამოც და ჴირეული კითხვა შეესება „ეჴეთუდის“ განმარტებას, რომელსაც ჴურცგელად გბჴდათ:

„კითხვა: აა: (61).

რამ იყო ეფფოდი იგი, რომლითა იკითხვიდეს მღვდელთ მოძღუარნი (იგი?) საქმეთათჳს დაფარულთა და ეუწყებოდა.

მიგებაა:.

ეფფოდისა სახელი გამოითარგმანების ჟუწყებაჲ და გამოკსნაჲ, ხოლო სახს მისი იყო მოთხოვითი მტკავლეული ქსოვილი ოქრო მკელითა და თითო ფერითა სახითა და საშოვალ იყო ვარსკულავისა სახს ოქროსა წმიდისაჲ; ამიერ და ამიერ იყონეს (sic) ორნი სამარაკდონი თუალნი, რ-ლთ ზა წერილ იყო ექუს ექუსი სახელები ათორმეტთა მათ ტომთა ისრაჲლისათა და ერთ კერძო თუალთა მათ იყო ქვაჲ (sic) ანდამანტი. ხოლო ოდეს იგი მღვდელსა ჰნეჲენ კითხვაჲ რაჲმე, შეიმოსის კუართი და ძეწარი (sic) და ძეწარსა მას დააკერიან ეფფოდი იგი მკერდსა ზედა მღვდელისასა და აღიპყრის ორითავე კელითა ძეწ-რითურთ და იზოჲს იგი განმარტებული კელთა შინა მისთა, ვითარცა ფიცარი, და იკითხის ღთისაგან საკითხავი იგი, რომელსა ეძიებნ და ხედავენ ეფფოდსა მას; და უკეთუ სათნო არნ ღთისა საქმს იგი, რ-ლისათჳს იკითხვენ, განბრწყინ-დის ანდამანტი იგი და ელვის სახენი ნაბერწყალნი ჰკრთებოდინ მისგან.

ოკეთუ კულა (sic) არა სათნო არნ ღთის საქმს იგი, დადგის ან-დამანტი იგი წესსა ზედა თჳსსა, რამეთუ ეგულეზინ თუ ღმთსა მიცემად ერი-სა მის კელთა მახვლისა, იქმნის ანდამანტი იგი სისხლისა ფერ; მოიწვეიან თუ სიკუდილი ერისა—იქმნის იგი შავ, რამეთუ ძუელსა მას შჯულსა შა შევალნ რაჲ მღვდელთმოძღუარი წმიდასა მას წათსა შეიმოსის თითო ფერითა მით შესამოსლითა კუართითა, რ-ლი იგი იყო სამოსელი ფესვედი და ფერკთა შესაცუმელი“, - - - - (მეტა არ არის დედანში ის. წიგ. დეკოტელთ, თაჲ 6).

სწინს, რომ ამ ანდამანტის აღწერილის ცვალებას მისედაით დაუწყებრით ის ცრუ-წინასწარმეტყველებანი, რომელთაც სწვეპტ-სწვეპტად აქა-იქ შესვდებით ჩვენს ქვეყნსაში. ისიც ცხადია, რომ კეფუდი კბრუელთაგან მიგვიღია.

991 ქ-კსა: სია: დასაბამითგან: ხფეე: აქა რუსნი გამოვიდეს* (აფსაზთა მეფეთა ქრონიკა).

ქ-ცხოვრებაში (გვ. 216) და სუჰბატის ისტორიაში და ასოდიკის ისტორიაში (Асогикъ Эмина გვ. 199 ლხს.) რუსები მოსსენებულნი არიან გიორგი I და ბასილ გეისრის (ამერატორის) შორის 1001—127 წლებ შუა მომხდარის ომიანობის აღწე-რებაში. ჩვენი ქრონიკა-ეი მოკავითსრობს მასე ადრე მომხდარ ამბავს, რომელიც ისტორიამ არ იცის. რადგან ჩვენი ქრონიკა შეეხება თითქმის მსოფლოდ აფსაზთა მეფეებს და აფსაზეთს, ამის გამო ჩვენ გგონია, რომ იგი მოკავითსრობს რუსების შემოსეულს აფსაზეთში, ანუ სსზოგადოთ, იმერეთში. რუსეთის ისტორია არის გვი-ამობს ამისე, მაგრამ ის-ეი დამტკიცებულია, რომ მეათე საუკუნეში რუსები დაბა-ნადნენ ტამანის ასლო, აზოვას ზღვის ზირად. ტამანის რუსები სშირად მეკობრე-ობდნენ ზღვაში, სტარცკადენ ზღვის ზირებს და მსწრაფელ უკან ბრუნდებოდნენ. ერთს ამ გეჲს უფრო სსუუნადებო შემთხვევას უნდა გგინებებდეს ჩვენი ქრონიკა, რად-გან მხელად დასაჯერებულია, რომ შემდეგ ქრისტიანობის მიღებისა წა ვლადიმირს,

რომელიც იმ დროს ცხოვრებდა, ანუ შემდეგთ რუსეთის მეფეთა ცარცვა-გლეჯა და-
ეწოთ საქრისტიანო ქვეყნებისა.

მეცნიერი აკადემიკი ბროსისე კი სულ სხვა ზომისაა შესასებ კასილ იმპერატო-
რის და ქართველთ შორის დამანობის და რუსებთან შეტაკების შესახებ. ამ ამბავს
ის მიაწერს 989 წელს და გვამბობს, რომ როდესაც რუსებმა ქრისტიანობა მიიღე-
სო (988 წ.) და რუსთა მეფემ წა კლადიმირმა იმპერატორის კასილას დაა მნა
შეირთო (989 წ.) ბერძენთ იმპერატორმა კასილამ 6000 მსეღარი რუსი მეფეს
გამოსთხოვა, ქართველებს შარბი მოუგონა და ომი აუტეხსო, და ზგვიწერს იმ ომი-
ანობას, რომელიც ზენი ზემო აღენიშნეთ 1001—1024 წლებ შუა იმპერატორს ბე-
სილას და გიორგი მეფის შორის. ქ.-ცხოვრების თქმით, რომელიც ქ.-ცხოვრებაში
თეიმურაზ ბატონიშვილისაგან (და არა კასტანგ მეფის მიერ) არის შეტანილი სუმი-
ბატის ისტორიადამ, ამ ომში ერეივნენ „ტამლანი მეფისანი რუსნი“ (ქ.-ცს. I,
216). ასოლიკი კი ამ ამბავს მიაწერს 1000 წელს (Асогикъ, გვ. 199—202) და
ამბობს, რომ დავით გურაზდატმა უშვილობის გამო თვისი ქვეყნს მიანარა იმპერა-
ტორს კასილას, რომელიც მისის საკვდილის შემდეგ, ე. ი. 1000 წ. (დავით † 1001
წ. და არა 1000 წ.) მოვიდა ტაოს და ქალქს სავ-ჭითში (სეკ-ჭილა? სეკ-ჭითა?)
დადგულებდ მიაღოო მეფენი ბერეატ III და მამა მისი გურგენ: ზირველს უბოძო
გურაზდატობა, სოლო გეორგეს მავისტროსობა (აქ ქ.-ცს. I, 209—210) შემ-
დეგს სატყეებს უმეტებს; „რათამცა ვითა მტერ ყვნა ერთმანერთისა მიმართ
მამა-ძენი ესე და ამით ღონითა იძმაცვა“); და უკანვე დაბრუნდა იმპერატორი. მ-
გრამ თვით ამ დაბრუნების დღეს ბერძნების ვარში ბრძოლა ატედა სულ უბრძოლო
მასე-სით: დავით გურაზდატის დიდ-გატები და ახსაურიშვილები, იმპერატორთან
მისრულნი, იქვე ხსლო-მასლო იდგნენ. ამ დროს ერთს რუსების ქვეითა ვარის კან-
თაგანს თავა მიჰქანდა თურმე თავისის ცხენისთჳს; მაგრამ ერთმა ივერიელმა
წაართვა მას თავა. მასენ რუსის მოკეშველა რუსი, სოლო ივერიელმა დაუძსა მსა-
ნატებს, რომელთაც მოჰკლესო ზირველი რუსი. ამის გამო მთელმა იქ-მყოფმა რუსთ
მსედრობამ დაჰქრობა ასტკეს: „ისინი იყვნენ რიცხვით 6000 კაცამდე, ქვეითნი,
აღჭურვილნი ჰოროლებითა და ფარებითა,, რომელნიც გამოითხოვა ბასილი
მეფემან რუსთ მეფისაგან იმ დროს, როდესაც მისი დაა მიათხოვა უკანას-
კნელს.—ამ დროს მიიღეს მათ ქრისტიანობა.—ყველა თავად-აზნაურნი ტაო-
ელნი შეებრძოლნენ მათ, მაგრამ იძლიერნენ. იქ დაიკოცნენ: ერისთავთ-ერის-
თავი პატრიკი (?), ორნი ძენი ოზოპენტრესნი—გაბრიელ და იოანე, ზოართვა-
ნელი, შვილისშვილი აბუჰარბისი (წა ევთიმეს ძმა ანუ მისი ბიძაშვილი, იხ.
ზემო გვ. 110) და მრავალნი სხვანიცა; ეს იმისგამო (მოხდა), რომ რისხვა
ღვთისა ტრიალებდაო მათს თავზე მათის ამპარტავანობისაგამო“.

ეს ადგილი ასოლიკის და ქ.-ცს. თქმულებათა აქვს სახეში ბროსისეს, როდ-
ეს ის მიაწერს ამ ამბავს 989 წელს. მაგრამ აქ რომ პატრიკიშვილი მეცნიერი შე-
ცდომამა, ეს ცხადია იქიდან, რომ ზემოხსენებული ამბავი მომსდარ დავით გუ-

როზაღატის სიკვდილის შემდეგ და მასსადაჲ აზა უადრეს 1001 წლის *); სო-
ლო ქ.-ცხოვრებაში მოსსენებულნი რუსნი ასლდენ ბასილ იმპერატორს 1021—1027
წლებში. ამისგანო გვჯიც არ რჩება, რომ ჩვენი ქრონიკა არც ერთს ამ შემთხვევა-
თაცას არ იგულისხმებს.

ბროსსე შედგამაში შეუყენია იმ გარემოებას, რომ ქ.-ცხოვრებაში დაჲთ გუ-
როზაღატის სიკვდილის ამბავი, დაწეული 209 გვერდის მე-23 სტრიქონიდან 210
გვერდის მეოთხე სტრიქონამდე, შემდეგ შეუტანიათ უაღაგ-აღაგოდ სუმატის ისტო-
რიადამ (ის. ცალკე წიგნი ბროსესი Notices fournies par les auteurs arme-
niens sur les princes Bagratids du Tao et de L' Aphkhalie.—გვ. 73—
74,—tiré du Bulletin de L' Acad. L'imp. t. I № 12, 13).

მართლად ლეო მოიმხენიებს 991 წელს (t. XIV, p. 183, გამოწერილი
იმავე ბროსეს წიგნაში, გვ. 74) „საქმეთა, ქმნულთა ივერიელთაგან (საბერ-
ძნეთის) იმპერიაში“, მაგრამ ჩვენის აზრით აქ ზემო ნაჩვენებ რუსების შემოსე-
ვის ამბავი კი არ იგულისხმება, არამედ ის არეუ-დარეკა, რომელიც საბერძნეთში მო-
ახდინეს ფოკა-ვარდან და წა თორნიკეს მძისწუღმა (თუ შეიღმა?) ჩორდვანელმა 986—
990 წლებში და რომელიც კრწანლად აღუწერია თანამედროვეს ასოდაეს (გვ. 178—196).

991—998 წლებში უნდა იყოს დაწერილი ეტრატის სელაწერი (in 4, 266 ფურც-
ანი 532 გვ.) „კლემაქსი“ იოანე სინელისა, რომელიც ქათასეებს წიგნთ-საცავში კი-
ზოენე. სელაწერი შიგ-და-შიგ ქალაქდ ჩაკერებულა და მეღანი განსაზღვრული (გან-
ცხადებულა) „დავით რეკტორის“ მიერ 12 იანვარს 1818 წ. ქკს: ივე: და
არქიმ. ტარასის მიერ შეწირული მონასტრისადმი, როგორც მოკავითსრობს მისი წარ-
წერა: „ესე კლემაქსი, მამა-პაპური ჩემი მიეტაცე კორციელსა ძმისა ჩემსა და
შევწირე ქუთათავევის მონასტრის ვლაქირისა ღვთის მშობელსა და დაედევ ბი-
ბლიოტეკასა შინა მისსა... 15 აგვისტოს, 1865 წ... წინამძღვარი ტარასი“.

მთელი წიგნი დაწერილია ნუსხა-სუცურით, სათაურები კი სშირად ასო-მთა-
რულთი, სოლო მეთაურნი ასონი წითელ მეღნით, ზოგი მათგანი დასატულნი არიან
არა-ცუდად, თავში აქვს ჩვეულებრივი შესავალი: „ესე საცნაურ იყავნ..., რომელ...
არა თუ კლემაქსი ეწოდების, ნუ იყოფინ, არამედ იოვანე არს სახელი მისი“...

„ვინაჲთგან უკუე პირველსა (3 წლსა) მას თარგმანსა მისავალი მრუ-
დად დაეწერა და მისავალი დაედო, ამისთვის მე გოხაჲკმან ეფთვემე, ბრძანები-
თა წა მამისა ჩისა იოვანესითა ვთარგმნე ესე, ვითარცა თვთ მას წმიდსა
ეთქუა ბერძულად, რამეთუ ბერძენი იყო ნათესავით.... ლოცვა ყავთ ჩემთვის
და რომელნი სწერდეთ, ვითარცა აქა პოოთ ეგრეთ დაწერეთ...; რამეთუ მე-
ცა ვითარცა მიპოვნიეს ეგრე დამისხმან ყოველი წითლითა და მათცა სიტყუა“

*) ქ.-ცხ. დავით მოკვდა ქკს: სკა: (1001 წ.) და არისტარხ ლასტივარდელით მე-25
წელს ბასილის მეფობისას, ე. ი. (976+25)=1001 წ, ესრეთ თანხმობა ამათი უარპოფს
ასოდაეს ჩვენებას 1000 წ.

წათა მთავარ-ანგელოზთასა შეგშაღდეთ საფლავი მარმარილოთა, რათა შეგ. ღგომად სიკუდილისა მის ღედაკაცისა ორთავე ძულნი მასშინა დაისხნენ, და თვთ დაუწერია, რომელიცა რაჲ საქნელისა მისისაგან დარჩეს, ყოველივე თანაშემოიტანოს.... და ესე საცნაურ იყავნ ყოველთა, რომელ ორნივე მონაზონ იქმნეს.

ქვე № 96: „თა ავეიტოსა: ლა: ალაპი განვაწესეთ მარამისათჳს, უწინაცა სასოება აქუნდა ამის უღაბოჲსა (სიე) მომართ, პურსყიდული იყო და შემომწირველი და კუალად მოგუცა დრაჰკინისა ორასისა სკუტელი: ა: ვერცხლისაჲ დიდი და სხუაჲ დრაჰკანი და მივეცით კრიტიასა (ე. ი. კრიტიკის მონასტრის გაშენებისთვის? ქართ.-ცხ. I, 318) და ამისთჳს დავაწესეთ, აღესრულოდენ, ვითარცა სხუათა შემომწირველთა და კეთილის მყოფელთაჲ მისთჳს ალაპი სალოცველად საუკუნოდ და ვინ არა გარდაიხადოს, ღმერთსა მან გაცეს პასუხი.

„თვესა აპრილსა :ლ: ალაპი განვაწესეთ კურთხეულისა მარიამ ბასილაკისა ასულისა, სუმბატ კუროპალატისა მეუღლისათჳს, რამეთუ ამას კურთხეულსა პირველითგან დიდი სალოებაჲ აქუნდა წისა ამის უღაბოჲსა მომართ და მრავალი შესაწირავი შემოსწირა შემდგომად სუმბატის მიცვალებისა წასა ამას ეკლესიასა საკსენებელად მათდა საუკუნოდ, რომლისათჳს საუკუნომცა არს საკსენებელი და კურთხევაჲ მათი; და კვალად კურთხეულმან ამანვე ღედაკაცმან ჟამსა მიცვალებისა თჳსისა ანდერძი ქმნა და შემოსწირა წასა ამას ეკლესიასა სოფელი როდოლიკი საკსენებელად და სალოცველად სულისა თჳსისა, ამისთჳს განუწესეთ, რათა აღესრულებოდის რაჲ წელისად საკსენებელი მათი ყოვლითა გულსმოდგინებითა, ლოცვისა წესითა, ვითარცა მაშენებელთათჳს წერია, პანაშვიდითა, ჟამის წირვითა, ანაფორათა, მურტიკონითა და რაჲცა ოდენ ძალ ეღვას მოუწოდდენ მამისახლისთა და მონაზონთა მთისათა და ესრეთ მალლად და ბრწყინვალედ აღესრულოს საკსენებელი მათი და იკსენებოდიან ზეგარდამოთა კუპრექსთა შინა მაშენებელთა თანა, და ესე ვითა დაგვიწერია და დავაწესებია საუკუნოდ აღესრულებოდენ, ვიდრემდის ეგოს წმიდაჲ ესე ეკლესიაჲ და ვინ რაჲცა მიზეზითა არა გარდაიხდიდეს, მან გაცეს ღმრთსა პასუხი“.

სუმბატ სამი სმანს: კრთა ჯრტანუჯელი ღვთისძე ერისთავთ-ერისთავი † 988; მეორე ღვთისძე ქვე ტაოელი კუროპალატი † 992 წ. და მესამე ზაგრაღის ძე ჯრტანუჯელი † 1011 წ. შემოსსენებულს ალაპებში უნდა იგულისხმებოდეს სუმბატ ღვთისძე კუროპალატი † 992 წ. ამისი ცოლი მარიამ ბასილაკის ასული აქამდი უცნობი იყო ისტორიისთვის. მარიამი მოკვდა, როგორც კვანებთ, 1031—1036 წლებში. აქ მოსსენებელი იოანე არ უნდა იყოს კეთიმის მამა, სოლო სსკა ათოწინამღერებში იოანეს სასული ისქენიება მხოლოდ 1168 წლის ასლო ხანებში. მაგრამ „პრასტინთა აღბუჲა“ მოხდა, კვანებთ რომანოზ მეფის დროს (1031 წ.) როდესაც მარიამი, ალაპი, ცოცხალი ყოფილა (ათონის აღბუჲები №№ 40).

991—999 წლებში უნდა იყოს დათარგმნილი წა კეთიმი მთაწმინდელის მიერ წმინდა ბასილის ითიკა, რომელიც აღნიშნულა ჩემს ისტორიულ კრებულში გვ. 558 ესრეთ: „ითიკა ვასილისი სუცურად ნაწერი ევთიმე მთარგმნელისა ჟამსა, ბრძანებითა ქართველთა მეფისა დავითისა, მთაწმინდას აღწერილი ტყუზედ, გვ. 840“. აქ მოხსენებული მეფე არის დავით კუროპალატი (+ 1001 წ.).

ამ გვერდზე წარწერა იხილება ერთს აერუსლიმის ჟვარის მონასტრის სელას-წერ წიგნში, რომელიც 1845 წ. ზღ. იოსელიანს აღუწერია ესრე: „9. იოვანეს სს-სარების თარგმანი, სეფურად ნაწერი სქელს ქალაქი... ბოლოს სწერია: ღოცვა ჭეჯთ ღირსისა მამისა ჩვენისა ევთიმესთვის მთაწმინდელისა, რომელმან თარგმნა წა ესე წიგნი ბერძენისაგან ქართულად ბრძანებითა ღვთის მისაყურისა მეფისა დავით კურაპალატისათა და მის მიერვე მოიწია საქართველოდ“. თუთ სელასწერი იოსელიანისა წერა-კითხ. წიგნთ-საცავში დაცულია.

მართლაც ჭეჯთა მოყვანილი სია წა კეთიმის შრომისა აღმოაჩენს (ის. 1002 წლის ჭეჯე), რომ მას დავით კუროპალატის დროს შირაკელად უთარგმნია იოანეს სს-სარებისა და შემდეგ ითიკა წისა ბასილისა. ხოლო მეოთხე შრომა კეთიმესა „გლე-მაქსია“ დ. ბაქრაძის ცნობით (ის. ისტორია გ. 245) გადათარგმნილია 983 წელს შირაკელს სამს შრომის, სულ ცოტა რომ ვიანგარიშით, სამი წელიწადი მანინ მო-უწდებოდა და ამის გამო ძნელად დასაყურებელია, რომ იოანეს სს-სარების თარგმან-ზე წა კეთიმეს გადაშეღოს ქართულ ენაზედ უადრეს 980 წ., როდესაც კეთიმე იქნე-ბოდა ზეიდმეტის წლის ჭაბუკი. ამის გამო ჩვენ ვთვითობთ, რომ, თუ შემოანახვე-ნები დ. ბაქრაძის ცნობა სწორია, შესაწყნარებელი არ უნდა იყოს ის ცნობა, რომ კეთიმე მოკლდო (1028 წ.) სამოც-და-სეთის წლისა: ის უნდა მომკვდარიყოს არა ნაკლებ სამოც-და-ათის წლისა (შეადარე, ამ თხზულების გვ. 124). ამ აზრს დამ-დენადმე ასაბუთებს გაორგი მესხი, აღმწერილი წის გაორგი ათანელის ცხოვრე-ბისა, სადაც მოხსენებულია: „ხოლო წის მამისა ჩუენისა ეფთვემეს ხატი არა სიბერისა არს, არამედ ოდეს წიგნთა თარგმნიდა და იყო ორმოც-და-ათისა წლისა“ (გლეკ. მუხ. № 170, გვ. 264).

999 წ. „წელსა (ქრისტესით?): შეთ: ბაგრატ, ძემან გურგენ მეფისამან კუროპალატმან ბედი ალაშენა“. ეს ასალი და საუფრადებო ცნობა ჩართულია დადასთან ქრონიკაში. ქ.-ცხ. დიდად აქებს ბედიის შემეულობას (I, 211—212). ბაგრატ III მოკვდა 1014 წ., ქართლში გამეფდა 978 წ., ასახუთში 985 წ.

ძვირფასია ისტორიული საბუთი ბედიის ეკლესიის ბაგრატის მიერ აღშენებისა დ. ბაქრაძეს უბოგნია 1865 წ. იღორის ეკლესიის საღაროში, სამეგრელოში. იქ აღმოჩენილა ძვირფასის სელოვნების ოქროს ბარბიძი, რომელზედაც ყოფილა ორი წარწერა 1) ზემო შირაკ: „წმიდაო ღვთის მშობელო (ბედიისა), მეოხ ეუჯ წინა-შე მისა შენისა ბაგრატ ბასსათა. მეფესა და დედასა მათსა გურანდუხტ დედოფალ-სა, ამის ბარბიძისა შემწირველთა, ამის საგურთსეველისა შემამკობელთა და ამის წასს საუდრისა აღმაშენებელთა, ამინ“. 2) ფეხზე: „უჯ წა დედოფელო, კლავქრნის-დეთისმშობელო, შემწიველ მე, ბედიელ მიტროპოლიტი გერმან ჩხეტიძე, რომელი

ღირს ვიქმენ კადრებად ფეხსა წისა ამის ბარძიმისა“. სამწესწაროდ უგანასწავლი წარწერა ბარძიმის ფეხითურთ ესლა დაკარგულია, მაგრამ უმთავრესი ნაწილი ბარძიმისა შემონახუკუნების წარწერითურთ ესლაც ილკება ილღოში. გერმანე ჩხეტიძე მე-**XVI** საუგ. ცხოვრობდა (გელ. მეზ. № 187), და დაკარგული ნაწილი ბარძიმისა ამ დროს უნდა ეკუთნოდეს, ხოლო პირი ბარძიმისა თუ ბაგრატ III დრომასა და უნდა ეკუთნოდეს 999 წელს.

1001 წ. — „გარდაიცვალა დავით დიდი კურატპალატი¹⁾, ძე ადარნასე კურატპალატისა ქქსა: სკა: ²⁾ და არა ესუა³⁾ ძე და აოკრდა იმიერ ტაო, და გამოვიდა ბასილი, ბერძენთა მეფე, და მისცნეს მას ციხენი აზნაურთა ამა დავითისთა; და დაიპყრა ბასილი მეფემან მამული დავით კურატპალატისა; და მივიდეს მის წინაშე ბაგრატ აბხაზთა მეფე და მამა მისი გურგენ და მოსცა მას ბასილი მეფემან პატივი: ⁴⁾ გურგენს მაგისტროსობა და ჰაგრატს კურატპალატობა, რათამცა ვითარ მტერ ყუნა ერთმანერთისა მიმართ მამა-ძენი ესე და მით ღონითა იძმაცა. ხოლო გურგენ ქეშმარიტი და მართალი⁵⁾ იყო და ვერა აღძრა გული მისი ზაკითა ამით მიზეზითა და ვერა უძლო⁶⁾ ღონისძიებითა“. *)

¹⁾ „ქ. ცხოვრებაში გვ. 201, ვ მომატებულია: „(გარდაიცვალა) ძე ამის ადარნასისი, დავით დიდი, კურატპალატი, აღსაქვ სიკეთითა, რომლისა ამბავი ქტქმოვრე სიტყვამან ცხადყოს“... ხოლო მე-209, კვ—კდ, ეს შეტანილია ესრე: „ხოლო ამას ჟამსა შინა გარდაცვალე-ბულიყო დავით დიდი, კურატპალატი, ვითარცა ზემოთ ვთქვით“ (არაბულ ციფრებით აღნიშნულია გვერდი მატანესი, ხოლო ქართულ ანბანებით—სტრიქონების რიცხვი, ზემოდამ ნაანგარიშევი). ეკლ. მეზეუმის ქ. ცხოვრებაშიც ესრეა შეტანილი ეს ადგილები, მაგრამ მარჯამ დედოფლისაში კი არც ერთი არ იპოვება და ამით საგონებელია, რომ ის შეუტანიათ მერმე ვახტანგს, ანუ ვახუშტის.

²⁾ ეს ხუთი წინა სიტყვა არ არის ქ.-ცხ. I, 209, კვ.

³⁾ ქ.-ცხოვ. I, 209: „დარჩა“.

⁴⁾ ქ.-ცხოვ. I, 210, ა: „წრფელი“.

⁵⁾ ქ.-ცხოვ. I, 209, კვ; „პატივად“.

⁶⁾ ქ.-ცხ. 210, ბ უმატებს: „ვერას“.

^{*)} დიდად ესაყვედურება სუმბატის ისტორიის და ახლად ნაპოვნის წა ნინოჲს ცხოვრების „მეცნიერულად“ (?) გამოცემელს ბ. ე. თაყაიშვილს ის გარემოება, რომ მან, თუმცა გამოვეცხადა, ვითომ მას დაწერილებით შეესწორებინოს ზემოხსენებული საისტორიო წყაროები სხვა ვარაუდებთან და ქ.-ცხოვრებასთან, მაგრამ მაინც დანაპირი სრულად ვერ შეესრულებია და მკითხველნი მოლოდინებულნი დარჩენილან. მოლოდინება მკითხველთა მით უფრო ძლიერდება, რომ გამოცემელი ისეთს მწერიმანებასეც კი ტექსტებისას უდარებს და ასწორებს, როგორც არის, მაგალითად, „უმრწამესი“ და „უმრწამესი“, „ამათნი“ და „მათნი“, „მეფეთა“ და „მეფეთ“ და სხ., და ამით, რა თქმა უნდა, გვარწმუნებს მკითხველთა, რომ თუ ამისთანა მწერილმანეც კი არ გამოჰპარვია გამოცემელს, ამაზე მსხვილმანებს ზომ უსათუოდ არ გამოუშვებდა შეუსწორებლად და გაუსწორებლად. მაგრამ სწორედ აქ, ამ „მსხვილმანებში“ გამოცემელს მოულოდინება მკითხველები და რამდენად ბეჯითად გამოჰკიდებია მწერილმანებს, იმდენადვე თვალი დაუხუპავს „მსხვილმანების“ წინ და ბურნაიკს მწერაესა აქლემი კი შთაუნთქაეს. ჩვენ ვრცლად შეესწორეთ სუმბატის ისტორია და „ახალი ვარიანტი წის ნინოს ცხოვრებისა“ ყველა იმ წყაროებს, რომელთანაც შეუსწორებია ბ. ე. თაყაიშვილსაც და დავით

ეს ამბავი სუმბატის ქრონიკაჲმ შეუტანიათ ქ.-ცხოვრებაში I, 209—210 (ძირაჲმ დედოფლის ქ.-ცხ.-ში № 30 არ იპოვეს).

1002 წ. წა კეთიჲმ მთაწმიდელისგან თარგმნილს მათეს სხარების განმარ. ტკბას, რომელიც, რატი ერისთვის საფასით 1048 წელს ეტრატე გადაწერილი, ინახება გელათის ეკლესიაში სამ წიგნად და რომლის წარწერანი ქვემო მოგვყავს (1047, 1048 და 1053 წ. ქვეშე, და ჩემი უბის წ. IV, გვ. 71—83), სხვათა შორის აქვს შემდეგი წარწერა ნუსხა-ხეცურად:

„გმევედრები ვოველთა რომელნი ამას წიგნსა სწერდეთ: ესე ანდერძი დაუკლებელად თანა დაწერეთ: ვინ არა დაწეროს დიდსა ბრალსა თანამედებ არს: ადესრულა ესე ნუსხაჲ თარგმანებისა მათეს თავისაჲ კელითა გლახებისა და მწარედ ცოდვილისა ეფთიმესითა: ვინცა იკითხვიდეთ შრომისათჳს ღოცვა ყავთ: და ზომად წერისათჳს შემინდევით: უცადლო ვიყავ. და უფროასი დამით მიწერიაო, — და ზედჲკ ასო-მთავრულად: „დაიწერა მთასა წმიდასა ათანას: საყოფელსა წისა ღთის მშობელისასა: ინდიკტიონსა ბერძოვლად: იე: ქრონიკონი იყო (?): დასაბამითგანთა წიელთაჲ. ხუთი.“ (6510—5508=1002 წ.).

ეს წარწერა, ცხადია, ეკუთვნის თვთ წა კეთიჲს, და 1048 წ. წიგნის გადაწერის თავის წარწერაში ჩაუტანია. ეს ცხადად სჩანს იქიდანაც, რომ გადაწერის უსმარნის სიტყვა „და მით მიწერიაო“: ასო „ო“, ზმნის ბოლოს დამატებუ-

რწმუნდით, რომ მოღორბულნი ცყოფილვართ გამომცემლისაგან, როდესაც სრულად დავენდეთ მისს ნათქვამს. მაგრამ აქ მაინც არ გამოვედგებით ამის გამოწველილვას და დამტკიცებას, რადგან არა ვგონებთ, რომ ღირდეს ამზე აქ ვრცლად ბასი, და თუ თვთ „სამი ბრონიკის“ და წა ნინოას ცხოვრების გამომცემელი ბ. ე. თაყაიშვილი ავგვირდებდა და უარს ჰყოფს ჩვენს ნათქვამს, მაშინ კი ამას საჭიროდაც მივიჩნეთ და ნათლად დავამტკიცებთ ჩვენის ნათქვამის სრულსა სიმართლეს.

სიმართლის აღსადგენად უადგილო არ იქნება ვთქვათ, რომ სუმბატის ისტორიის ხელნაწერი, დ. ბაქრაძის მიერ აღმოჩენილი, ამ უკანასკნელისაგანვე პირველად იქმნა შესწორებული „ქართლის ცხოვრებასთან“, როგორც ეს ცხადად სჩანს ზედ იმავე ხელნაწერზე, რომელზედაც დ. ბაქრაძის ხელით ყარანდაშით მინაწერები იპოვება იმის მაჩვენებელი, თუ რომელი ადგილი სუმბატის ისტორიისა სად არის ჩაკერებული „ქ.-ცხოვრებაში“. ამ მინაწერებით, რა საკვირველია, ისერგებლებდა „სამი ბრონიკის“ გამომცემელი, რადგან მაგ ხელნაწერით გამოცეცა თვის შრომა, და სამართალი მოითხოვდა, რომ უკანასკნელს მოეხსენებინა იმის სახელიც, ვისაც ეს არა-მცირელი შრომა ეკუთვნოდა.

არც ის არის მართალი, ვითომ სუმბატის ისტორია ვახტანგ მეფემდო არ შეეტანათ „ქ.-ცხოვრებაში“. ჩვენ შევედარებთ სუმბატის ისტორიას მარიამ დედოფლის ქ.-ცხოვრებას, რომლის შემდეგ დამტკიცება, რომ უკანასკნელი ნაწილი სუმბატის ისტორიისა გიორგის მეფობიდან დაწყებული მცირეოდენ შემოკლებით და აქა-იქ შეესებულად შეტანილია „ქ.-ცხოვრებაში“ ძველადვე, როდესაც ვახტანგი დაბადებულიც არ ყოფილა. რაც სუმბატის ისტორიიდან ქ.-ცხოვრებას მარიამ დედოფლის ვარიანტში შემოვსვლიდა, იმას ჩვენ დიდს ფრხილებში ჩავსვამთ, ხოლო სხვა საყუარად ღებო გარჩევას სხოლებში ვუჩვენებთ. ჩვენს დაცვენას კი ამ საგნის შესახებ ამ წიგნის წინასიტყვაობაში გამოვებატეთ.

ლი, აღნიშნავს სსკისგან წარმოთქმულის გარდაცემას. — ბროსსეს (Rap XII, 27—34) ამ წარწერის მნიშვნელობა კერ განუმარტავს. ზემო მოყვანილი ცნობა, რომ მათეს თავის განმარტება თარგმნილია ეკთიმეს მიერ 1002 წლამდე, დიდად საჭიროა ეკთიმეს მოღვაწეობის განსამარტავად; ამ წიგნის გადათარგმნვის უწინ ეკთიმეს უთარგმნია სსკა ოტ-და-ათი წიგნი, რომელთა სია აქვე მოგვყავს (ხელ-ნაწ. კელ. მუს. № 136)

1002 წ. — აქ საჭიროდ ვრავს მოყვანილ წა იოანე და ეკთიმეს წინასიტყვაობა მათეს სახარების განმარტების თარგმანზე წყაროს თავის XI ხელ-ნაწერისაგან. მაგრამ რადგან ამ წინასიტყვაობას თავი აკლია, ამის გამო დაკლებული შემოკლებულად დიდს ფრჩხილებში შემოგვტყეს გიორგი ავაღლის მიერ იერუსალიმით მოტანილის იმავე თხზულებას წინასიტყვაობისაგან, რომელიც გადმოუწერია მოსკოვს არქ. ტარასის (იხ. ზემო გვ. 128; 130). ის ხელნაწერი უოფილა დაწერილი 1033—1042 წლებ შუა (იხ. ჭეკო 1038 წ. ჭეკე). ამ ხელ-ნაწერთა შორისა საყურადღებო განსხვავებას სსოლებში ვუჩვენებთ.

[რომელი იგი იყო პირველითგან ღთისა თანა... (ფრიად ვრცლად)... დღეთა მათ დიდისა მეფისა თეოდოსისთა, ოდეს იგი წა გრიგორი ღთის მეტყველი იყო კოსტანტინეპოლეს, ევედრა თეოდოსი მეფე, რათა აღწეროს თარგმანება წისა სახარებისა... ერჩდა უკვე ნეტარი გრიგოლ და ენება კელყოფად, ხოლო დადგა ლოცვად ღამესა ერთსა, რათა გამოუტხადოს ღმერთმან, უკეთუ ნებავს საქმე იგი... და ვითარცა ილოცვიდა, ესმა კმა, რომელი ეტყოდა: გრიგოლ, გრიგოლი! თარგმანება სახარებისა იოანესდა ბრძანებულ არს ანტიოქელისა (ე. ი. იოანე ანტიოქელ მთავარ-ეპისკოპოსისა «ოქროზირადა წოდებულისა»); და არა კელყო (გრიგოლიმ) თარგმანებად... და ქეშმარიტად დაწერა თარგმანება წისა სახარებისა ღთ შემოსილმან იოვანე ოქროპირმან მათეს და იოვანეს თავისა და ამით შინა შემოკრიბა უმრავლესი მარკოზის თავისა: და ლუკას მიერ აღწერილი *); და დასხნა ეკლესიასა შა: საუნჯენი დიდძალნი. სავსენი მადლითა და სიმდიდრითა სულიერითა. და წყარონი წყლისა ცხოველინანი: რომელთაგან დღითი დღე ირწყვიან სულნი მორწმუნეთანი: და გამოიღებენ ნაყოფსა სათნოებისასა. ხოლო ენასა ამას ჩნსა ქართულსა. არავინ სადა ჰოენილ იყო აქამომდე: ა) რათაქცა გამოგზუნეს წნი ესე წიგნნი თარგმანებანი წისა სახარებისანი: ბ) ად საბერძნეთისა ესე ეკლესიანი და ჰრო-

*) ეს ხენაწერი ეტრადისა 1⁰, მე-XI საუკუნის კელით დაწერილი მეფე გიორგის და დავით აღმაშენებლის დროს, დატულია საუკ. მეხუთეში, №136. — სამწუხაროდ ხელნაწერს ბოლო აკლია, სადაც უნდა ყოფილიყო აღნიშნული დრო აღწერისა.

ა) იერუს. ხელნაწ. აქ უმატებს: „შემდეგ მად მათსა, რომელთა ძუელნი და სახარებასა მოციქულთა და პავლეს თარგმანეს“. ეს ფრიად შესანიშნავი განსხვავება გვიმოწმებს, რომ ძველი აღთქმა, სახარება და სამოციქულო ათონელ მამებამდე თარგმნილი გვქონია და გვონებ, თვთ მოკლე განმარტებანიცა მგ წიგნებისა.

ბ) აქ იერუსალ. ხელნაწ. უმატებს „და სხუთა წერილთანი, რამეთუ მრავალი აკლდა ენასა ამას ჩუენსა ქართულსა“.

მისანი სავსე იყვნეს ამითგან: ხ' ჩ'ნისა მის ქ'ყანისანი ნაკლულევან: და არა ესეოდენ წიგნნი აკლდეს. ენასა ჩ'ნსა. ა'ლ სხ'ნიცა მრავალნი: გ)

ამისთჳს მე გლახაკი ესე და ნარჩევი ყ'ლთა მონაზონთაჲ: იო ან ე მწუხარე ვიყავ ამის საქმისათჳს: რ'ლ ესრეთ ნაკლულევან იყო ქ'ყნაჲ ქართლისაჲ წიგნთაგ'ნ: და დიდი ხარკებაჲ და მოღუაწებაჲ ვაჩუენე და შვილი ჩემი ეფ თჳმე გავსწავლე: სწავლითა ბერძულითა სრულიად. და გამოთარგმანებალ წარგჳმართე წიგნთა: ბერძულისაგან ქართულად. და აღიწერნეს ჩ'ნ მ'რ: სახელითა მამისაჲთა და ძისაჲთა და სულისა წ'ნისაჲთა. ძლიერებითა ცხოველს მყოფელისა პატიოსნისა ჯ'ათა: მეოხებითა წ'ნისა ღ'თის-მშობელისაჲთა: და ყ'ლთა წ'თაჲთა. წიგნი რაოდენიცა უძლეთ წერად: დ)

ჴ პირველად თარგმანებჲ: იოვანეს თავისა სახარებისაჲ: ¹⁾. ²⁾ მერმე სწავლანი წ'ნისა მამისა ჩ'ნისა ბასილისნი: თავი: ლ: ³⁾. ⁴⁾ მისივე თარგმანება ფსალმუნთაჲ: თავი: იბ: ⁵⁾ ⁶⁾ წიგნი ი'ნესი: რ'ლ არს. კლემაქსი: ლ: ⁷⁾. ⁸⁾ წიგნი მაკარისი სრულიად: — ⁹⁾, ¹⁰⁾ მიმოსლვაჲ და ქადაგებანი: წ'ნისა ანდრია მოციქულისანი: ¹¹⁾. ¹²⁾ წიგნი წ'ნისა ისაკისი და სხუათა მამათა გამორჩეულნი სწავლანი: ¹³⁾. ¹⁴⁾ წიგნი წ'ნისა დოროთესი: ¹⁵⁾. ¹⁶⁾ წამებაჲ და სასწაულნი წ'ნისა მოწამისა ღიმიტრისნი: ¹⁷⁾. ¹⁸⁾ ცხორებაჲ და წამებაჲ წ'ნისა სტეფანე ახლისა: ¹⁹⁾. ²⁰⁾ წამებაჲ წ'ნისა კლიმი ანკერელისაჲ: ²¹⁾. ²²⁾ ცხორებაჲ წ'ნისა გრიგოლი ღ'თის-

გ) დაწეხული სიტყვიდემ «არამელ საბერძნეთისა» აქამოდ არ იპოება იერუსალიმელ ხელნაწერში

დ) ქვემო სიაში აღნიშნულ წიგნებისაგან იერუსალიმელ სიაში მოხსენებულნი არ არიან: № 6 (მიმოსლვა ანდრია მოციქულისა), № 14 (ცხოვრება ბასილისა); № 25 (წამება პრაოკოპისი). ხოლო იერუსალიმელ მატანეში მოხსენებულია მეტიც: «წინამძღვარი» (სენაქსარის წიგნი, № 20) და «დოროთესი» მაგიერ (№ 8) სწერია «თეოდორე».

¹⁾ იოანეს თარგმანება ევთიმესი მრავალი იპოება; უძველესი მე 1047 წ. ინახება გელათში და XI საუკ. იხ. ეკლ. მუხ. № 136.

²⁾ იხ. ეკლ. მუხ. № 100, 92 181, — და ეს თხზულება 991 წლის ქვეშე.

³⁾ ეკლ. მუხ. № 135, 1036 წელს დაწერილი № 100;

⁴⁾ ეკლ. მუხ. №№ 134, დაწერილი 1066 წელს; № 107, 105, 177. კლემაქსი 983 წ. იპოვება ივერიის ათონის მონასტერში (ისტორია ბაქრ. გ. 245). საეკლესიო, რომ ევთიმესი თარგმნილი იყოს ეს ხელნაწერი, რადგან ევთიმე, როგორც სიანს, დაბადებულია 963 წ. და 983 წ. ოცი წლისა იქნებოდა და ამ ხნობაში, ამ სიის მიხედვით, ოთხი დიდი წიგნი უნდა ეთარგმნოს. შეიძლება ევთიმე მიცვალებულ იყოს არა 65 წლისა, არამედ უფრო მოხუცებული და მხოლოდ უკანასკნელს შემთხვევაში შეიძლება. ზემო აღნიშნულის ოთხის წიგნის თარგმნვა 983 წლამდე მომზდარიყოს. ევთიმემდიც იყო ის წიგნები დათარგმნილი, მაგრამ ანუ არა სრულდ, შეცდომით გადმოღებული ებრაულ-ასურულ ენათაგან, ანუ შემდეგთა მწერალთაგან განრყენილი (მონათუიზიტი ხომ განგებაც ამახინჯებდნენ მათის წვალების განსამართლებლად. ამაზე იხ. შენიშვნა გიორგი მთაწმინდელისა № 170, გვ. 223—224).

ჲ № ¹²⁾ მრავალი იპოვება, მაგრამ ევთიმის სახელი წარწერილი არა აქვს ეკლ. მუხ. № № 188, 142, 167.

მეტყუელისაჲ და თქმულნი მისნი: ¹³⁾. **18** ცხორება წისა ბასილი კესარიელისაჲ: ¹⁴⁾. **19** ცხორება წისა ბაგრატიის: ¹⁵⁾. **19** წიმება წთა სჲ. თა კრმათაჲ. აღფიოს ფილადეფოს და კვრინესი ¹⁶⁾, **19** ცხორება წისა ონოფრესი: ¹⁶⁾. **19** ცხორებაჲ მარიამ მეგვტელისაჲ სრულიად: ¹⁸⁾. **19** სწავლანი წისა ზოსიმესნი და წისა ეფრემასნი (სარწმუნოებისათჳს) ¹⁹⁾ **19** სწავლარი ბერძელი რომელ არიან კრებანი ²⁰⁾. **19** მიმოსლვანი და ქადაგენბანი წისა იოვანე მახარებელისნი: ²¹⁾. **19** თარგმანებაჲ გალატელთა და თესალონიკელთა და ჰრომაველთა ებისტოლისა: — **19** დასდებულნი მარხვანთა — სრულიად: **19** და სხუთა წთა გალობები (გლობები). — **19** წამებაჲ წისა მოწამისა პრკპისი (პროკოპისი):.

ხოლო ჟამსა სიბერისა და უძღურებისა ჩემისასა: ბრძანებითა. ღთ შჲ. მოსილისა მამათმთავრისა ილარიონისითა. ²³⁾ წარკმართე შვილი ჩემი ეფთჳმე: და ვიხარკე. რათა თარგმანებაჲ: მათეს თავისა წისა სახარებისაჲ. ²⁴⁾ დაწეროს ენასა ჩნსა: რომელი იგი სიმრავლისათჳს შრომისა. აჲ. მომდე არა დაგუეწერა: რამეთუ ვითარცა: ხედავთ დიდი წიგნი არს: და მწე-

¹³⁾ უძველესი პირი, 1031 წელს გადაწერილი, ინახება საეკლ. მუზეუმში. **19** **19** I, და 16, 92, 121, 167, 72, 87. — ცხორება გრიგოლ ნოსელისა და სხ. ეკ. მუზ. **19** 142.

¹⁴⁾ ეს თხზულება არ არის მოხსენებული ევთიმეს თხზულებათა იერუსალიმელ სიაში, 1038 წ. დაწერილში. — გრიგოლ დილოვი ევთიმეს თარგმ. იხ. ეკ. მუზ. **19** 121, 167.

¹⁵⁾ ფრიად საყურადღებო ბაგრატის ცხორება, 1066-ს წელს დაწერილი, იხ. ეკლ. მუზ. **19** 134. — „ცხორება წისა მაქსიმესი“ იხ. ეკლ. მუზ. **19** 128.

19 **19** ¹⁶⁾ მრავალი იპოვება, მაგრამ ვისგან თარგმნილია, არა სჩანა. მუზ. **19** 151.

²⁰⁾ სწავლარი წის გიორგი ათონელისა XII საუკ., იხ. ეკლ. მუზ. **19** 193; ევთიმეჲ კი არ შეგვხვედრია (იხ. ჩემი აღწერა, ეკლ. მუზეუმისა **19** **19** 92; 187, მუზ. 7).

²¹⁾ უძველესი, 1074 წელს გადაწერილი, იხ. ათონის ხელნაწერში, რომელიც მიხარბით საეკლ. მუზ. დაცულია. — სჯულის კანონი **19** 96, 1031 წ.

²²⁾ ეს შრომა არ არის მოხსენებული წა ევთიმეს თხზულებათა იერუსალიმელ სიაში, 1038 წელს დაწერილში. — ცხადია, რომ ყველა ეს თხზულებანი უნდა დაწერილიყვნენ 1002 წლამდე, ანუ წის ევთიმეს მამის იოანეს სიკვდილამდე. — შემოხსენებული სია სრულიად ვთანხმება საეკლ. მუზ. სიას **19** 88. — წა ევთიმეს ცხორებაში, 1074 წელს დაწერილში, ჩამატებულია: ა) **19** 5 — 5 შუა „მაქსიმეს სწავლანი“, ბ) მე-14 და 15 შუა „წამება წისა აგთოსიამასი“. ეკლ. მუზეუმში **19** 40 იპოვება წა ევთიმესგან თარგმნილი „ცხორება წსა ლეთის-მშობელისა“ მაქსიმე აღმსარებელის მიერ აღწერილი, ხელნაწერი XI საუკ. იხ. **19** 103.

²³⁾ ილარიონ პრპტი (ალაბები ათონისა **19** 117; ილარიონ კანანახი **19** 170, გვ. 196). აჲ მოხსენებული ილარიონ უნდა იყოს წინამძღვარი ქართველთა რომანაჲს მონასტრისა (კონტანტინოპოლის ახლო), ილარიონ მამათ-მთავარი, რომელიც სჩანს 1030 წელს (ეკლ. მუზ. **19**). რომანაჲს ქართველთა მონასტრებზე, დაფუძნებულზე „ილარიონ ქართველის“ მიერ იხ. ფრიად საყურადღებო ცნობები ათონის ხელნაწერში 1074 წელს დაწერილში (გვ. 172 და სხ.). ეს დიდებული მონასტერი ებლამდი მთელია და დაწერილებით აღუწერია რუსის არქეოლოგს კონდაკოს. — ილარიონ თუღელი იხ. **19** 170, გვ. 219.

²⁴⁾ მათეს თავის თარგმანება მრავალი იპოვება, უძველესი, იხ. ეკლ. მუზ. **19** 88 და 89.

ლი გამოსათარგმანებლად: ბერძულისაგან: გარნა შეწევნამან ღვთისამნ. წათა მოციქულთა და მღვდელთ-მოძღვართა და ყლთა წათამან: და ლოცვამან ღირსისა მის მამათ-მთავრისა ილარიონისნ: ყო განმარჯვებაჲ. და აღესრულა დაუკლებლად. წა ესე წიგნი: რომელი უშუენიერეს არს ყთა წიგნთა: რამეთუ სავსე არს ყოველი მოძღურებითა საღთოჲთა. და ყოვლითა სწავლითა სულიერითა: - - . . .

აწ გვედრებით ყოველთა რომელთა მოიწიოს წა ესე წიგნი: რომელთაჲ აღწეროთ. რომელნი წაიკითხვიდეთ: რომელნიცა ისმენდეთ. ესენებულმცა ვართ ლოცვათა შინა თქნთა. გლახაკი ესე იოვანე: შვილისა ჩემისა ეფთჳმესთანა: რათა ლოცვითა თქნითა შეგვწყალებს ჩნ უფალმან (ონ): რამეთუ ჯერმინებელი წყალობისა არს. რთა თქნცა სასყიდელი მიიღოთ ღირსაგნ ესენებისათჳს ჩნისა:—**ე** გვედრები ლოცვითა მოვკსენებით:

1002 წ. წარწერა წაიმოეთის ეკლესიისა აღმოსავლეთის მხრით ასო-მთავრულად, კარგად შენასული, მოკეთისრობს:

«სახელითა ღვთისათა მე გლახაკმან ან-ნა (შუაში ამოფსკვილიჲ ერთის ასოჲს ადგელა, მაგრამ, კგონებ, განგებ თჳთ ამომჭრელისაგან და არა შემდეგ) ვიწუე შენებაჲ წსა ამას ეკლესიასა საყოფელსა წსა ნათლისმცემელისასა, სალოცველად, ადიდენ დნ, ძლიერის ბაგრატ აფხაზთა და ქართველთა მეფისა და კურაპალატისა, (ყჳქდნსნსნსნსნსნ) და ძისა მათისა გი (გიორგი) უფლისწულისა და მეფისა ჩუენისა და საკსრად ცოდვილისა სულისა ჩემისათჳს და მოსასკენებელად სულისა მშობელთა და მამათა (მამათ?) ჩემთათჳს: ქრნკნი იყო: **ნკჳ:** (222+780=1002 წ.).

იქვე დასავლეთის კარებს ზემო:

«უფალო ისოჲ ქრისტე შეიწყალებ და ადიდე შენ მიერ დამკარებელი ბაგრატ აფხაზთა (მეფე) - - და ყოვლისა (საქართველოჲს დიდი გურაპალი) დაბატი. უფალმან (**იქნ?**) მოიც ძლივჲ მტერთა ზედა ხილულთა და უხილავთა“.

იქვე მარცხნივ: «წმიდაო ნათლის-მცემელო იოვანე, ადიდე გურანდუხ დედოფალი ორთავე შინა ცხოვრებათა“.

იქვე ქვემო, კარის თავსე: «ქ. ქრისტე შეიწყალებ (შინენ?) **ნნ** - - ებისკოპოზი» (თათჳ ებისკოპოზი?) - -

ეს წარწერები ბროსისსე შეუტანია თავისს **Voyage-ში** (**Rap. IV, 99—101**), მაგრამ სწორედ და სრულად კერ გადმოუწერია და კერს სწორედ წაუეთხაჳს, განსაკუთრებით უკანასკნელი სამი წარწერა.

წაიმოეთის ეკლესია ფრად ძველი ნაშთია, **VI—VII** საუკუნისა; ამას ამტკიცებენ: 1) თჳთ გეგმა ტაძრისა, რომელსაც ძველად ტრაპეზი განყოფილი არ ქქონია და არცა ეკუდრები ქქონია; ორი ეკუდერი ჩრდილო და სამხრეთისა შემდეგ მიუშენებათ, **1002 წ.**, როდესაც სელახლადუშენებათ, და ტაძართან კარებით შეერთებულნი არ არიან, 2) სამხრეთის ეკუდერს ჩატანებული აქვს წარწერილი ქვა თაჳ

ქვე, რაიცა ჰმოწმობს, რომ ის წარწერა ძველის ტაძრისა ყოფილა, სოფო 1002 წელს ხელასწავდ მამულებელთა ტაძრისათა ნანგრევი ქვა მოუხმარებიათ ახლისთვის და ამ ქვებში ერთი წარწერილიანი მოჰყოლია, მაგრამ, სამწუხაროდ, ნატეხი და არა სრულად. დარჩენილი ასომთავრული წარწერა ფრიად ძველის და წუდის ხელისა მოგვათხრობს: „უფალო ძმსო ქე ძეო ღთოსა ცხოველისაო (sic) და წო ნათლის მცემელო შე - - - ნ. -“.

985—1014 წ. „წიწსა ამის (გელათის) უდაბნომასა აღმაშენებელისა ბაგრატ მეფისა საუკუნომცა არს საკსენებელი“.

ეს საუფრადღებო წარწერა ჩართულია თუთ ტექსტში ეკლ. მუჩეუმას ხელნაწერ გულანის (№ 186), რომელაც ძველად გელათის ყოფილა. რომ აქ მოხსენებული ბაგრატ არის ბაგრატ მესამე (+1014 წ.), ეს ცხადია იქნა, რომ ამ წარწერას ზედვე მოსდევს: „და მეორედ აღმაშენებელისა ამის მონასტრისა ბაგრატ მეფისა და ძისა მათისა გიორგი მეფისა, ფოტინა და თამარ დედისა მათისა საუკუნომცა არს საკსენებელი“. (ის. 1098 წლის ქვეშ), და ზედვე: „და (ვით) მეფისა აღმაშენებელისა დიდისა მის(?) მონასტრისა და ძისა მისისა მეფისა დანიილ მონაზონისა (დავით აღმაშენებელსა და მისსა ძესა დანიელსა მეფესა იტყვის, მონაზონობაში დაწილად წოდებულსა) საუკუნო არს საკსენებელი და გურთხევა მათი... დიდისა საყდრისა გენათისა აღმაშენებელისა მეფეთ მეფისა დავითისი საუკუნომცა არს საკსენებელი... (ის. 1106 წლის ქვეშ), —ბაგრატ აფხაზთა მეფეთ-მეფისა საუკ... თანამეცხედრისა მისისა დედოფალთ დედოფლისა ელენესი საუკ...“

ზემოხსენებული წარწერა დიად საუფრადღებო და ახლანდელს ცნობებს იძლევა: 1) ამ წარწერით, გელათის მონასტერი ზირველად აღუშენებია ბაგრატ III (+1014 წ.) და არა დავით აღმაშენებელს, როგორც ეს დამედი ცნობილი გვქონდა. 2) ბაგრატს, რასაკვირველია, აღუშენებია მეორე ძველი ეკლესია გელათისა—წმიდის გიორგის; ეს იქნა მტკიცება, რომ იმერთა მეფე გიორგი 1569 წელს გელათის წაგიორგის ეკლესიას უწოდებს „ბაგრატ მეფის ეკლესიაც“ (ის. 1569 წლის ქვეშ); ჩვენს აზრს ამტკიცებს თუთ „ქ.-ცნობებაც“ (I, 245, იე), რომელშიც, აშკარად, შეცდომით დაუმახინჯებიათ შემდეგი ფრაზა: „რომელსა შინა (ე. ი. გელათს) გათარცა მეორე ცა გარდაართს (დავით აღმაშენებელს) ტაძარი ყოვლად წმიდისა“. მუს. ქ.-ცნ.-ში (№ 131) და მარამ დედოფლისაში (წერა-კითხ. № 30) „მეორე ცა“-ს მაგიერ სწერია „მეორეცა“. ე. ი. მეორე ეკლესიაც აღაშენა გელათს, და მაშასადამე ზირველი (ბაგრატის ეკლესია) უწინაც ყოფილა. 3) ბაგრატ IV-ს (+1072 წ.) განუხლებია გელათის ეკლესია, როგორც სჩანს 1057 წელს (ისილე ეს თხზულება 1057 წ. ქვეშ); 4) სოფო დავით აღმაშენებელს ეკუთვნის მხოლოდ დიდი ეკლესია გელათისა და არა გელათის დაფუძნება. 5) ფოტინა უცნობია, იგი უნდა იყოს ბაგრატ IV-ს ღის გურანდუხტის ქალი, რომელიც, კარდან დიდის თქმით, აღწასდნს ჰყოლია ცოლად (Brosset Addit. IX, 629), 6) „თამარ დედისა მათისა“, ე. ი. გიორგი მეფისა და არა ფოტინისა (რადგან უგანსხეულს

შემოსვენებაში დედას ქალსე უწინ მოისვენებდნენ) — უცნობი ზიარია; არც ერთს წყაროში არ არის მოსვენებული. გიორგის მამას ბაგრატ IV უწინდა ცოლად ელენე, ბერძენთა იმპერატორის რომანის მისწული, კასილ არგიონის ქალი (Hist. G. I, 314), მეტე ბორენს, ოსის ქალი, და ხსენს, მესამე ქეოლას თამარ, აქამომდე უცნობი, გიორგი მეფის დედა. — შესანიშნავია, რომ ქართველ დედოფალთა სიაში, რომელიც ჩვენ ეიზაკეთ ერთს შიომღვიმის წიგნში (ის. ამ წიგნის აღწერა 1270 წ. ქვეშე), თამარი მოსვენებულია ელენე და ბორენსე უწინ. ეს გვაფიქრებს, რომ თამარ შეიძლება იყოს ბაგრატ IV დედა. მაგრამ ამ ექვს ანდუკის ის, რომ მრავალი ისტორიული წყაროები მოგვითხრობენ, რომ ბაგრატის დედს ერქვა მარია და არა თამარ (ათონის აღნი 1074 წ. დაწერილი № 83, შიომღვიმე. № 170 კე. 229; ქ.-ცხ. I, 221; ურუმთის სტის წარწერა Rap. I, გვ. 186). თამარი სიაში პირველად აღბად იმისთვის მოუჭეკვით, რომ ის იყო დედა გიორგი მეფისა და სსეებისგან კავშირები არ დაჭრენია მეფე ბაგრატს. — ამის შემდეგ კავებებში რჩება ჩვენის ცნობებისა და ქ.-ცხ. შორისი წინააღმდეგობა, რადგან ქრ.-ცხ. I, 233 ზიარდაზირ იტყვის, რომ გიორგის დედა იყო ოსეთის მეფის და ბორენს, რომელიც ცოცხალი იყო 1072 წელს, ე. ი. ბაგრატის საკედილის წელს (ქ.-ცხ. I, 234). ნუ თუ ბორენსს მეორე სასელიც ქეონა — თამარი?

შესათანებულად ამ უეუ-თქმითა, ჩვენ ის აზრი გამოგვათქვამს, რომ აქ მოსვენებული თამარ უნდა იყოს აქამომდე უცნობი მეუღლე გიორგი I-ისა, რომელიც 'სეომსსენებულის წარწერის სიაში არ არის მოსვენებული. მართლაც, გიორგი I-ს მარიაშს ვარდა მეორე ცოლიც ქეოლას, ოსის ქალი (ქ.-ცხ. I, 221) და შეიძლება იმის სასელია ფოთილიაქის თამარ, რომლის შვილმა დემეტრემ ანაფოფია მოჭედიეს საჭრთველისა და ბერძნებს გადასცა (ქ.-ცხ. I, Hist. G. p. 314—315; 306 Addit. et éclairc. p. 209; ურუმთის „Равказъ“ 1852 г. 19 март. стр. 74). შეიძლება ნამდვილი დედა ბაგრატისა იყოს თამარი, სოლო მარიაშს მხოლოდ იმის გამო იწოდებოდეს იმას დედად, რომ დედინაცვლი იყო ბაგრატისი.

მოკუყეს აქ სეომსსენებული სია ქართველ დედოფალთა, მეფეთა, ბერძენთა მეფეთა; ზატონაშთა და ქართლისა კათალიკოსთა, რომელიც ჩვენ ეიზაკეთ ერთს შიომღვიმის წიგნთ-საცავის ტუვის წიგნში, 1270 წელს დაწერილში:

„ელენესი¹⁾, გურანდუხტისი²⁾, თამარიისი³⁾, ბორენსაჲსი⁴⁾, ელენესი⁵⁾, რუსუდანიისი⁶⁾, ბურდუხანისი⁷⁾ და რუსუდანიისი⁸⁾, კეთილმსახურთა დედოფალთა საუკუნო იუაქნ კსენება მათი“...

ელენე № 1 ცნობილი არ არის; ის უნდა იყოს ცოლი აბსაშთა მეფის გიორგი II-სა (†966 წ.); № 2 გურანდუხტე დედა ბაგრატ მესამისა ქ.-ცხ. I, (†1014 წ.); თამარი № 3 მეუღლე გიორგი I-ისა, როგორც ზემო განმარტეთ; ბორენს № 4 და ელენე № 5 ბაგრატ IV-ის მეუღლენი, ცნობილნი; მაგრამ, რადგან გიორგი II-ს (†1112 წ.) მეუღლე ელენე იყო, როგორც ქვემო დაჰმტკინებთ, ამისთვის ელენე № 5 უნდა იყოს გიორგი II-ის მეუღლე და არა ბაგრატისი; რომ ელენე ერქვა გიორგის მეუღლეს და ღვთის აღმსენებლის დედას ამის გეიმტკინებს წყაროს-

თავის სახარების წარწერა (იხ. ქვემო 1098 წ. ქვეშე); — რუსუდანი № 6 ურნობა, შეიძლება ის იყოს დიმიტრი I ცოლი, აქამდე უცნობი, ანუ დავით აღმაშენებლის დამ, ცოლი ოსის მეფის ჯადოროსის; რუსუდანი № 7 ცოლია მეფის გიორგი III დამ, სულთნის ცოლი, პატრიარქული დედაცა. ბურდუსანი № 7 ცოლია მეფის გიორგი III (ქ. ცხ. I, 265) დედა თამარ მეფის; ბორდუსანისგან შეწირული ნაწილებიანი სტა ჩვენ პირველად აღმოვაჩინეთ სობის მონასტერში, სამეგრელოში; წარწერაში ცნობილია, ბორდოსან დედოფლად. მკრამ რადგან ასო-მთაწერული O, იკითხება „უ“-დ, ამიტვის შეიძლება „ბორდოსან“ შეიძლება გარდაქმნილიყვნით „ბურდუსანად“. ბორდოსანის ქალი, თამარ მეფე, დედოფლებში მოხსენებული არ არის, რადგან იგი მოხსენებულია მეფეებში და ამითა საუთი გვეძლევა ვიფიქროთ, რომ რუსუდანიცა № 8 არ უნდა იყოს თამარის მე რუსუდანი, რადგან უკანასკნელი მეფეთა სიაში არის მოხსენებული, როგორც თამარ მეფეც, არამედ შემოხსენებული დამ გიორგი III, სულთნის ცოლი.

იქვე მეფეთა სია:

„და მეფეთა ჩთა ბაგრატისი“ (†1014 წ.), გიორგისი (†1027 წ.), ბაგრატისი (†1072), გიორგისი (კახუშტით მოკვდა 1089 წ., ჩვენის ქრონიკით †1112 წ.) საუკნო იყვნ...

„დიდისა დავითისი, წისა ამის ეკლესიისა მამენებელისა სკან“... (†1125) „დიმიტრისი (†1155); გიორგისი (†1184); თამარისი (ჩვენის ქრონიკით მოკვდა 1207 წელს; ბოლოსკით †1212 წ.); გიორგისი (†1223); რუსუდანისი (†1247 წ., ჩვენის ქრონიკით მოკვდა 1245 წ.). — მოხსენებულთა მეფეთა სიაში ზღადავით III (†1156); სოლო დავით II აღმაშენებელი წოდებულია „წისა ამის ეკლესიისა მამენებელად“. რომელი ეკლესია უნდა იგულისხმებოდეს აქ? ეტრატის სელ-ნაწერი, რომელშიაც გამოცხადებულია შემო აღნიშნული სია, დაწერილია გიორგი მონაზონისაგან შიომღვიმეში, როგორც ამავე ქრონოზის ერთი სინად; ენტ. გუჯარი (იხ. ქვემო სახარება შიომღვიმისა და გუჯარი 1270 წ. ქვეშე); ამის გამო შიომღვიმეზე უნდა იყოს შემო აღნიშნული, და შიომღვიმის მთავარი ტაძარი დავით მეფის აღშენებულად უნდა ჩათვალოს. თუთ მღვიმის ძველი ტაძარი ეი ყოველის ეკლესიის გარეშე მეშვიდე საუკუნის გეგმასა აშენებული, სოლო მისი ჭეის ქანდაკიან განკულის ნაშთი, რომელიც ჩვენ აღმოვაჩინეთ გაჟის ქვეშ, მეთერთმეტე საუკუნეს უნდა ეკუთვნოდეს. იმავე საუკუნეში უნდა განესაზღვრინათ თუთ მღვიმის ტაძარიც, რომელსაც შემჩნია რამდენიმე იმ საუკუნის ხელის წარწერა.

შესაძლებელია ვიფიქროთ, რომ ძველი დედანი ჩვენგან მოხსენებულის წარწერისა გელათში ყოფილიყოს დაწერილი და იქიდან გიორგი მონაზონის გადმოწეროს მოხსენებული წარწერებიც; უკანასკნელს შემთხვევაში გელათის აშენებაზე იქნებოდა აღნიშნული და არა შიომღვიმისაზე, მაგრამ უკანასკნელი ახრი ძველი დასაჯერებელია, რადგან გიორგი მონაზონი განკითხრებული პირი ყოფილა, როგორც აღმოჩნენ 1270 წ. ქვეშე მოხსენებულნი ცნობანი და ძველი დასაჯერებელია, რომ გელათის აღშენებაზე ნათქვამია შიომღვიმის აღშენებაზე გადაეკეთებინოს. ამ გვარს

შეითხვევაში მეცნიერნი გადაწყვეტენ, გადასწერენ რა დედნის მიწაწერებს, ზოლოს მოისვენებენ სოლმე: „დედასა ასე ეწერა“. მაგრამ ამას უფრო აშკარად გვიმტკიცებს ერთი წარწერა იმავე ხელნაწერისა, რომელიც მოიხსენიებს წა შიოს „უდაბნოასა ამის მასწებელად“, სოლო შიომან აღაშენა შიო-მღვიმე და არა გელათი. ზემო აღნიშნულ მიზეზთა გამო ეჭვი არ უნდა რჩებოდეს, რომ ჩვენგან მოხსენებული წარწერა აღიარებს ახლანდელ ცნობას, რომ შიო-მღვიმის აღშენება დავით აღმაშენებელს ეკუთვნის.

ზემოხსენებული წარწერა მოიხსენებს აგრეთვე: ა) ქართველთა კათალიკოზებს X—XIII სს-ში; ეს სია ჩვენ ზემო დავებუდეთ (ამ თხზულების გვ. 80) ბ) ბერძენთა მეფეებს (X—XIII სს-ში: 1) მიხაილ (842—867) და თეოდორა დედა მისი (842—859); 2) ბასილი 867—886? და 3) კონსტანტინე (?); 4) ლეონ 886—911 და 5) ალექსანდრე (911—912), 6) ქრისტეფორე (? და 7) რომანოზი (920—944); 8) კოსტანტინე (944—960?; კოსტანტინე პორფიროგენი 912—950), 9) რომანი (960—965) 10) ნიკიფორე (965—973) და 11) იოვანე (973—976); 12) ბასილი (ბულგარო-კლანი 976—1025) და 13) კოსტანტინე (1025—1028 + 11 ნოემბრის). 14) რომან (არაბი 1029—1034) და 15) მიხაილ (1033—1042); 16) კოსტანტი (1042—1054), 17) მიხაილ (1057—1058); 18) ისააკი (1058—1060) და 19) კოსტანტინე (1060—1067), 20) რომანე (1068—1072), 21) მიხაილ (1072—1078), 22) ნიკიფორე (1078—1081) და 23) ისააკი (1186—1193?).

გ) ბერძენთა დედოფალნი იმავე დროისა: „ევდუკიისი, თეოფანისი, თეოდორასი და ელენესი (ცოლი კოსტანტინე მეფისა, რომან მეფის ქალი; რომან 960—965 Brosset. Addit. a l. H. de la G. p. 138—152), თეოფანასი და თეოდორასი(?), ზოისი (ცოლი რომან არგირისა, ქალი მეფის კოსტანტინესა), თეოდორასი, ეკატერინასი, ევდუკიასი და მართაასი (ქალი ბაგრატ IV) სს-ში...“

მერე ხატრიატთა სიაები ამავე დროისა:

„გერმანესი, ტარასისი, ნიკიფორესი და მეთოდისი, მარადის საკსენებელთა პატრიარქთა საუკ...“

„გვნატისი, ფოტისი, სტეფანესი, ანტონისი, ნიკოლასი და ევთემესი, სტეფანესი, ტრუფონისი, თეოფილაქტესი, პოლიევქტოასი, ანტონისი, ნიკოლასი და სისინესი, სერგისი, ევსტატოასი, (1031) და ალექსისი და მიხაილისი, კოსტანტინესი (კესი), იოვანესი, ევსტრატისი და ნიკოლასი—მირთლ-მადიდებელთა პატრიარქთა საკნო იყავნ კსენება... (კოსტანტინოზ. პატრიარქნი).

„ქრისტეფორესი, თეოდორესი (თესი), აღაპისი, იოვანესი, ნიკოლასი, ელიასი, თეოდორესი (თესი), ბასილისი, პეტრესი (პესი 1049 წ.), თეოდოსისი, ნიკიფორესი, იოვანესი (იესი) მარადის კსენებულთა პატრიარქთა ანტიოქ...“

შესავსებულად ზემოხსენებულისა ბერძენთა მეფე-დედოფალთ სიისა აქ ჩავვირ-

თავს სსკა სია, რომელიც ზეჲს ეპიზოდით სსკა. მეზ. ტყავის სუფლის კანონში № 96; 1031 წელს გადაწერილში, ტექსტისგან განსუფლის სულით მანაწერში:

„მიქელ მეფისა მართლ-მადიდებელისა საუკ... (1033—1042); ზოისი (ასული იყო იმპერატორის კოსტანტინესი და ცოლი რომანოზ კეისარისა ქ.-ცხ. I, 220) და თეოდორასი მართლ-მადიდებელთა დედოფალთა საუკ...; კოსტანტინე მონომახისა საუკ... (1042—1054); მიქელ ბერი-ა მართლ-მადიდებელისა მეფისა საუკ... (1057—1058); ისაჲ მართლ-მადიდებელისა მეფისა დღენი და წელნი მრავალმცა არიან (1058—1060); მოეც ძლევა მტერთა ზედა თურქთა. უსხეულოთა მიმსგავსებულისა წ-ისა მამისა ჩნისა ეფთჳმ მთაწმიდელისა, ახლისა ოქრობირისა, ქართველთა განმანათლებელისა საუკ...“ ბერძენთა მეფეთ წელნი დაჯსით თანხმად წერა-კითხ. საზოგ. ხელ ნაწერისა № 181, რომელშიც ჩართულია კასუშტის მიერ შედგენილი სია მეფეთა, პატრიარქთა და ცთაღაოზთა. კასუშტის სიაში მეფე კოსტანტინე № 3 მისდევს ალექსანდრეს № 5, ქრისტეფორე № 6 სულ არ სჩანს; რომანოზ II ასე რომანა № 9 მისდევს რომანოზ I-ს № 7; კოსტანტინე № 8 სულ არ სჩანს; კოსტანტინეს და მიქელს შუა №.№ 16 და 17 აღნიშნულია თეოდორე 1054—1057 წ. (უნდა იგულისხმებოდეს დედოფალი თეოდორა: ქ.-ცხოვ. I, 229); კოსტანტინეს და რომანეს შუა №.№ 19 და 20 ჩართულია ედუეა 1067—1068; ნიკიფორეს და ისაკის შუა №.№ 22 და 23 მოსხსენებულნი არიან სიაში: ალექსი კომნენ 1081—1108; იოანე კომნენ 1108—1143; კმანუალ კომნენ 1143—1183; ალექსანდრე 1183—1184; ანდრანიკე კომნენ 1184—1186.

1003 წ.—ამ წელს აღუშენებია ბაგრატ III-ს ქუთაისის დიდებული ტაძარი.— ღიუბუასიან (Voyage I, 411—424) გადმოღებულს მისს წარწერაში ბაგრატ ის-სენიება „კურატპალატად და მეფედ აფხაზთა და ქართველთა“ (კასუშტი დ. პაქრამესა გ. 145—146 ქ.-ცხ. I, 212).

1008 წ.—„შესწავება ჯერ არს, რამეთუ ესე უკუე მთასა წმინდასა ათონსა მონასტერს ქართველთ წმიდათა მამათასა იოვანეს და ეფთიმისა ნათარგმნს სახარების თარგმანში ეწერა ესრეთ: დასაბამითგან წელნი იყენეს: ხუფ (6516—5508=1008), ინდიკტიონი :ე: ჯვარცმითგან: შღ (თუ შგ? = 983+33=1016), ქართულად დასაბამითგან წელნი: ხქობ (6912—5604=1008), ქორონიკონი იყო მეთათცამეტედ მოქცეული: სკპ:“ (228+780=1008). ეს წარწერა ვიღაც უცნობ პირს: გრიგოლ დკთის-მეტეეელის ხელ-ნაწერ წიგნიდამ გადა-მოუწერია და ჩაერებულისა ჩემს ისტორ. კრებულში, გვ. 476. ზემოდ ჩვენ და-დავაშტერეთ, რომ 1002 წელს მათეს თავი უკუე თარგმნილი ყოფილა (იხ. 1002 წ. ქვეშე) და ამის გამო აქ მოსხსენებული ხელ-ნაწერი 1008 წელს გადაწერილი პირი აქსუბლად მათეს: ანუ იოანეს სახარების თარგმანისა.

1008 წ. — „გარდაიცვალა ესე გურგენ მეფეთ მეფე, ძე ბაგრატ ქართველთა მეფისა¹⁾“, ქორონიკონსა: სკ²⁾ და დაუტევა ძე ესე თჳსი ბაგრატ³⁾)

¹⁾ ქ.-ცხ. I, 210, ბ: „და შემდგომად ამისა რაოდენთამე წელთა გარდაიცვალა ესე გურგენ მეფეთ მეფე, მამა ამის ბაგრატ მეფისა და ძე ბაგრატ მეფე რეგუზისა“... ეს ადგილი, სრას, მერეა შეტანილი ქ.-ცხ.-ში, რადგან მარიაშ დედოფ., ქ.-ცხ. არ იხილება (№ 30, ფ. 244).

²⁾ სიტყვიდან „გარდაიცვალა“... აქამდის ჩაკერებულია ქ.-ცხ. I, 210, გ - დ (მარიაშ დედოფ. ქ.-ცხ. არ არის, ფ. 244).

³⁾ ფრასები: „დაუტევა ძე ესე თჳსი ბაგრატ“, „მამა-ძენი ესე“, „ამას გიორგის“, „ესე გიორგი“, „გარდაიცვალა გიორგი, მამა ამის ბაგრატისი“ და სხ., ჩვენის აზრით, იმას გეჩვენებენ, რომ თვთ შემამტანე თანამედროვეა ამ პირთა, ე. ი. გურგენისი, ბაგრატისი, გიორგისი და ბაგრატისი (1001—1032 წ.); თვლით ნახულსა სწერს და არა გავიწილს, და რადგან სუმბატის ისტორია მოულოდნელად შეწყვეტილია სწორედ იქ, სადაც მოთხრობილია ბაგრატის დედის მარიაშის საბერძნეთს გამგზავრება მშვიდობიანობის დამყარებისათვის, ამით საბუთი გვეძლევა ვიფიქროთ, რომ ამ ამბების დამწერი საბერძნეთში სცხოვრობს, ათონის აღაპებში მოხსენებული (№ № 56, 96, 121) სუმბატ კუროპალატი (იხ. ზემო გ. 135), სუმბატ ერისთავი (იხ. ზემო გ. 121) და მისი შვილი გურგენ, როგორც ვიცით, საუკუნოდ დარჩენილა საბერძნეთში, დედ-მამანი გურგენისა ბერად შესულან (ათონის აღაპ № 121), იქვე მომკვდარა და დამარხულან ივერთ მონასტერში (ibid № 121) და მისი ცოლიც ბერძნის ქალი, იქ დარჩენილა (ibid № 56).

ეს ცნობები საბუთს გვაძლევენ ვიფიქროთ, რომ სუმბატის ისტორიის დამწერი უნდა იყენენ ათონის აღაპებში და „კლიმაქსში“ მოხსენებულნი, სუმბატ კუროპალატი და ძე მისი გურგენ, რომელთაც საბერძნეთში გაატარეს უკანასკნელი დრო თჳსის ცხოვრებისა. რადგან სუმბატი მოკვდა 992 წელს, ამის გამო უნდა ვიფიქროთ, რომ მისგან შედგენილი ისტორია მოყვანილი ყოფილა მხოლოდ ამ დრომდე (იხ. ქ.-ცხ გვ. 200), ხოლო ამის შემდეგ გაუგრძელებია მისს შვილს გურგენს, რომელიც მომკვდარა 1032 წლის ახლო ხანს, რადგან სწორედ ამ წელზე მოულოდნელად შეწყვეტიდა თჳსი მოთხრობა.

მართლაც სუმბატის ისტორიას ცხადად ეტყობა, რომ იგი შედგენილია ორის კაცისგან, რადგან ორ სულ სხვა-და-სხვა გვარ ნახევრად იყოფა. პირველი ნაწილი გვაძლევს მეტად მოკლეს და თითქმის მხოლოდ ქორონიკონის ცნობებს ტაო-კლარჯეთის მთავრებზე, ხოლო მეორე ნაწილში, (დაწყებული 1001 წლიდან და განსაკუთრებით 1021 წლიდან) იწყება ისტორია უფრო ვრცელის ცნობებითაც და უბრალო ქორონიკონი მატიაწედ იქცევა, რასაცამოც ქ.-ცხოვრების შემდგენს, თითქმის მხოლოდ ამ უკანასკნელის სუმბატის ისტორიის ნაწილისაგან შეუდგენია მთელი ისტორია გიორგის და ბაგრატ მეფისა: აქა-იქ გაზვიადებული მოთხრობა შეუმოკლებია, ხოლო ზოგან შეუმსია ახალ ცნობებით, რადგან საკმაოდ არ დაუნახავს სუმბატის ქორონიკა.

რომ უკანასკნელი ნაწილი სუმბატის ისტორიისა საბერძნეთს არის გაგრძელებული, ამას, ჩვენის აზრით, რამდენადმე ასაბუთებს ის გარემოებაც, რომ შემამტანე თითქმის მხოლოდ იმ მოვლინებას აღგვიწერს, რომელშიც მონაწილეობას იღებდენ ბერძნები და ცალის სიტყვითაც არ იხსენიებს სხვა ამბებს, იმისთანა საყურადღებოებსაც კი, როგორიც არის, მაგალითებრ, „აღსაზთ მეფეთა ქორონიკის“ ცნობა, რომ 1029 წელს ბაგრატ ითავს დასხმითა სელთანსა, სელთუკის თათრები იმ დროს ძლიერდებოდენ და ძნელი დასაჯრებელია, რომ მათთან რამდენიმე შეტაკება არ ჰქონოდათ ქართველებს, თუმცა ეს ამბავი არ იცის სუმბატის ქორონიკის დამწერმა, რადგან იგი საქართველოს მოშორებული, საბერძნეთში სცხოვრობს და მხოლოდ ის მოვლენა იცის, სადაც საქართველოს ამბებში ბერძნები ერევიან.

აფხაზთა მეფე, კურატპალატი დიდი, და ეუფლა ტაოს, მამულსა თვსსა¹⁰⁾, და დაიპყრა ყოველი კავკასია თვთ-მპყრობელობითა ჯიქეთიდგან ვიდრე გურგენადმდე. ხოლო¹¹⁾ ადარბადაგანი და შარვანი მოხარკე ყო სომხითისა კელმწიფობითა; ნებიერად განაგებდა¹²⁾. მეფე სპარსთა თავისა¹³⁾ მეგობრად და ერთგულ-ყო სიბრძნითა და ძლიერებითა თვსითა უფროს სახლეულთა თვსსა-სა, და რამეთუ¹⁴⁾ ბერძენთ მეფესა შიში აქუნდა ამისი ყოვლადვე¹⁵⁾.

1011 წ. — „და ამან ბაგრატ კურატპალატმან მოიყუნა კლარჯნი¹⁶⁾ კელმწიფენი სუმბატ და გურგენ, ძენი ბაგრატ არტანუჯელისანი, თვსნი მამის დისწულისანი¹⁷⁾, დარბაზობად მის წინაშე ციხესა შინა ფანასკერტისასა, და მუნ შინა შეიპყრა იგინი, ჭაღიხუნა ქუეყანანი¹⁸⁾ და ციხენი მათნი, რამეთუ იგინი პატიმარ ყუნა ციხესა შიგა თმოგვისასა, და მუნ ციხესა შინა თმოგვისასა, გარდაიცვალა სუმბატ არტანუჯელი ქორონიკონსა: სღო:“

1012 წ. — „და ეგრეთვე მასვე წელსა შინა გურგენცა გარდაიცვალა, ძმა სუმბატისი, ქორონიკონსა: სღო:“¹⁹⁾, ხოლო შვილნი ამათნი წარვიდეს კოსტანტინეპოლედ, ძე სუმბატისი ბაგრატ და ძე გურგენისი დემეტრე ბასილი მეფისა წინაშე, და მათნივე შვილნი კლარჯთა მეფეთანი, რომელ დაშთეს ამათ ქუეყანასა, მოსრნეს ყოველნი სიკვდილითა პატიმრობასა შინა²⁰⁾.

1014 წ. — „ამისა შემდგომად მოვლო ბაგრატ ყოველი სამეფო თვსი, აფხაზეთი, ჰერეთი და კახეთი, მოვიდა და დაიზამთრა კეეთა ტაოსათა, და მორაიწია ზაფხული, მოვიდა მასვე ციხესა ფანასკერტისისა წელსა მესამესა და მუნ შინა გარდაიცვალა ესე ბაგრატ ქორონიკონსა: სღო: თუესა მისსა :ზ: დღესა პარასკევსა²¹⁾ და დაუტყვა ძე თვსი გიორგი; და დაჯდა იგი

¹⁰⁾ სიტყვებიდან „და დაუტყვა ძე“ აქამდე არ იზოვება ქ.-ცხ. და ამის შემდეგ კი ქ.-ცხ. I, 112, ე—ბ, უმატებს: „ხოლო ამან ბაგრატ მეფემან კურატპალატმან დაიპყრა ყოველი კავკასია“.

¹¹⁾ ქ.-ცხ. I, 212, ვ „და“.

¹²⁾ ქ.-ცხ. I, 212, ზ: ეს ორი სიტყვა არ იზოვება.

¹³⁾ და ¹⁴⁾ ქ.-ცხ. I, 212, ზ: ეს სიტყვები არ არის.

¹⁵⁾ სიტყვიდან „დაიპყრა“ აქამდე ჩაქვრებულია სუმბატის ისტორიიდან ქ.-ცხ.-ში; I, 212, დ—ბ (მარიამ დედოფ. ქ.-ცხ.-ში არ არის).

¹⁶⁾ ქ.-ცხ. I, 213, იზ: „კლარჯთა“.

¹⁷⁾ ქ.-ცხ. I, 213, იბ: ეს სამი სიტყვა გამოტოვებულია.

¹⁸⁾ ქ.-ცხ. I, 213, ით: „ქალაქნი“.

¹⁹⁾ ქ.-ცხ.-ში I, 213, კ. ამ სიტყვების მაგიერ „და მუნ“-იდგან დაწყებულია, სწერია: „და მუნ ციხესა შინა გარდაიცვალნეს სუმბატ და გურგენ.“

²⁰⁾ მთელი ეს მოთხრობა, დაწყებული სიტყვიდან „ამან ბაგრატ კურატპალატმან“ აქამდე შემდეგ ჩაქვრებულია ქ.-ცხ. I, 213 ივ—კვ; ჩამკვრებულს თვითონ მიუმატებია რამდენიმე ფრაზები დაწყებული „ხოლო ესეცა“-დგან „ამან ბაგრატ“-ამდე (ქ.-ცხ. I, 213, თ—ივ).

²¹⁾ დაწყებული სიტყვიდან „ამისა შემდგომად“ აქამდე ჩაქვრებულია ქ.-ცხ. I, 213, კდ—კზ.—1014 წელს 7 მაისი მართლა პარასკევი მოდიოდა.

მეფედ წლისა: იც: ²²⁾ ხოლო დაჯდა რა ესე გიორგი მეფედ, განდგა ამას ქუეყანასა ²³⁾ ჰერეთ-კახეთისა და ლაღრობითა აზნაურთათა შეპყრობილ იქმნეს ერისთავნი მათ ქვეყნად, კუალადვე ეუფლნენ მათნი უფალნი, რომელთა პირველ აქუნდა იგი ²⁴⁾.

ბაგრატ III დროს ჩვენ მივაწვრთ აგრეთვე ფრად საყურადღებოს ძეგლს ბრეთის კეცხლის (კეონი სოფლის) ჟვარს, რომელსაც აქვს 1¹/₄ აწმინი სიმაღლე და ერთი აწმინი სიგანე და იწონს 9¹/₂ გირანქას. ზედ ამობერეთი გამოსასულა ჟვარცმა ასო-მთავრულ წარწერით: «ჯრტმაა. იც ქე მეუფე ჰურიათა». ჟვარცმულის ზედა დასატულია მთავრული ანგელოზი წარწერით: «ანგელოზი იცვილა უფალსა ზედა მოვიდა». ჟვარცმულის მიმსკვლეულის მარჯვენა სელისკენ ამობერეთი გამოსასულა მტირალი ქალი წარწერით: «წა მ-მ (მარიამ) დედაა ქენი» ძლიერება (sic) ესე მის მიერ არს შენდა(?) რ-ნ (რომელმან) განიპყრნა კელნი მისნი ჩემ ზა. მარცხენა სელისკენ ამობერეთივე გამოსასულა წა იოკანე მასრებელი წარწერით: «წა იოვანე მახარებელი. ჯრო (ჯურო) ვინაა ილიდე, რ (რამეთუ) დიდებული იგი ჩემ ზა ამაღლდა. ამ ჟვარის ქვემო აწმინებზე ასო-მთავრულადვე შედგენულად წარწერიდა: -- დ(ა) | ად | ი(დ) | ე ბა | გრატ | აფხ | აზ | თა | მეფ | ე ძვი | მეფე | თა მეფისა | (მეორე მსრისკენ) -- გ | (ნი) | სი. ქე | მ | ე | მ | ან | თა დ | ეოფალი. | ე. ი. -- დ(ა)დი- (დ)ე ბა გ რ ა ტ აფხსითა მეფე, ძეი მეფეთა მეფისა (გურ)გ(ნი)ი. ქრისტე, შეიწაღე მათთა დეოთა დი». აქ სავსეოდ წაკითხულია მხოლოდ «გურგენისი», ამ სიტყვას აქვს სმაი ზარეული ასო «გურ», რომელსაც აფხარა რეინის ნაჭერი (ჟვარი დაწმინებულა და მერმე შეუეთებიათ), შემდეგი ასო «გ» და ბოლო მარცხელი «სი» სმანს, ხოლო მარცხელისაგან «ნი» სმანს მხოლოდ ქვემო ნაწილები, ზემო ნაწილს აფხარა რეინის ნაჭერი. მაგრამ ექვი მაინც არა გვაქვს, რომ ჩვენი

²²⁾ ეს თერთმეტი წინა სიტყვები შეცვლილ არის შეტანილი ქ.-ცხ. I, 214, გ—დ.

²³⁾ ქ.-ცხ. I, 214, დ—ე: ეს სამი წინა სიტყვა ქ.-ცხ. I, 214, დ—ე, იკითხება ესრე: «განდგა მას ქუეყანა». ჩვენის აზრით აქ ორსავე წყაროში შეცდომაა, რადგან ეს ფრასი ქართულს ენას არ ეხერხება, და უნდა იკითხებოდეს ესრე: «განდგა (ანუ განუდგა) მას ქუეყანა» და სხ.

²⁴⁾ დაწყებული სიტყვითამ «ხოლო დაჯდა» აქამდე შენდევ ჩაყრებულია ქ.-ცხ. I, 214, იბ. მესამე სტრიქონის პირველი ხუთი სიტყვა, მეოთხისა უკანასკნელი სამი და ორი შემდეგი სტრიქონები მარიამ დედოფ. ქ.-ცხ-ში არ იპოვება.

ამის ქვეით კი ბოლომდე ძველადვე შეტანილია ქ.-ცხოვრებაში, რომელიც მარტო ამ მოთხრობისაგან შედგება, იბ. 214, ვ.—221, ც. რაც სუმბატის ქრონიკაში ქ.-ცხოვრების შემდგენელს (მარიამ დედოფლის ვარიანტი) შეუმოკლებია, ის ჩვენ, როგორც ვთქვით, დიდს ფრჩხილებში ჩაესვით და რაც ჩაუმატებია ანუ თვალსაჩინოდ შეუცვლია, ის სხვალებში ვერჩვენეთ. დაბეჭდილ ქ.-ცხოვრებაშიც მოხსენებული მოთხრობა თითქმის შეუცვლელად შეტანილია სუმბატის ისტორიიდან (ქ.-ცხ. I, გვ. 214—221).

წავითხოვ სწორად. ამის გამო „მართა დოფაღინ“ უნდა იყოს ქაქილა უცნობა
მეფელე ბაგრატ III-ისა.

მართა ერქვა ზრთოვე 1) გიორგი მეფის ქალს, ბაგრატ IV-ის დას (ქ.ცხ. I, 219), მაგრამ არა სწას, რომ ის დედოფალი ეოფილიუოს, 2) და ბაგრატ IV-ის ქალს, გიორგი II-ს დას, რომელიც 1066 წელს მათხოვეს ბერძენი იმპერატორის მიქაელ VII. ამზე მკითხვას ცნობები ის. ათონის აღწებში №№ 25, 92, 107, 132; და ევლ. მუზ. XI ს.ე. სელ-საწერი № 87 და გიორგი მთაწმიდელის ცხოვრებაში, სელ-საწ- მუზ. № 134 და № 170, გვ. 233, 251. ამ მართას ბერძენმა ჩუგუ-ღუბისაჲს სსსელი უცვლელს მართამად, და ქართულ წყაროებშიც ამ სასელით არის ცნობილი: მისი შვილი იყო იმპერატორი კოსტანტინე ზორფიარაგენი (ათონის აღწა № 132). ბრასეს აღმოჩენისაჲს გელათის უკანზე: „ქე შე სული მეფისა ჰანკრატისა და დედოფლისა მართასი და ძე მათი მეფეთა მეფე გიორგი“ (Rap. XI, 16).

ბრძოლას სწორედ ვერ წაუციტისაჲს ბრძოთის დროის წარწერა და მისი გამოცემა განმარტებულად შედგომითაჲს Rap. VI, 109—112). მოხსენებულის ქვეყანის ქვემო ამოხრებოთ გამოხსენებულად მეფეელთ-მოთავაზო წარწერით: „ქე შე მამი მიქელ“ (მქელ), სოფო ამის ქვემო ბუშტოე გამოქმნდებულად ოთხი მისარებელი, ესე წარწერა ბრძოლას უზოგან ბრძოთის ნათლისმცემლის სატყე: „ქე შე მამი მიქელ, ნათლისმცემლო მეოხ ეყავ“. მიქელ გეხიკოზისი სხანსი გემონიქოზისი ბუქელს წარწერაში და მიქელ გ-ნი სხანსი 947 წ. (ის. ეს თხზულება) და ბაგრატი IV დროს (ქ. გს. 293), შილოთანის წარწერაშიც (Rap. I, 177).

1021 წ.—და ამისა გიორგის მეფობისა მეშვიდესა წელსა გამოვიდა ბასილი, ბერძეთა მეფე [ამის გიორგის მეფესა ზედა²⁵). ხოლო ესე გიორგი განვიდა ლაშქრითა დიდითა²⁶), და დაიბანაკეს ქუეყანასა ბასიანისასა ორთავე მრავალ დღე, და არა მივიდეს ბრძოლად ერთმანერთსა [ზედა, არამედ მოერიდა გიორგი²⁷) [და] მოვიდა და დაწუა²⁸) ქალაქი ოღლთისი, ²⁹) [გამოუდგა კუალსა] და მოუდგა უკანა³⁰) მეფე ბერძენთა, და შეკრბეს რა უკანა მავალნი³¹) გიორგისნი, [და წინა-მავალნი ბასილისნი ლაშქარნი] იქმნა ბრძო-

28) ამ ოთხ სიტყვების მაგიერ მარ. დედ. ქ.-ცხოვ. თ. 247 სწერია: „მას ზედა“ და ამას შემდეგ მარ. დედ. ქ.-ცხოვ. და დაბეჭდილი ქ.-ცხოვ. უმატებენ: „ყოველითა სპიითა საებრძნეთითა და უცხო-თესლითა ურიცხვითა“.

²⁶⁾ მარ. დედ. ქ.-ცხ. და დაბეჭ. ქ.-ცხ. უმატებენ: „წინააღდგომად მისსა“.

21) მარ. დედ. ქ.-ცხ. და დაბეჭდ. ქ.-ცხ. უმატებენ: „მეფემან“

²⁸⁾ მარ. დედ. „ლაუნჯა“

²⁹⁾ მარ. დედ. ქ.-ცხოვ. და დაბეჭდ. ქ.-ცხ. უმატიბენ: „და მუნიტ ი გ ი მოვიდა კულ-
სა“ (ქ.-ცხოვ. „კოლას“).

30) ორივე ქ.-ს. უმატებენ: „ბასილი“.

²¹⁾ ორივე ქ.-ცხ.: „მამლეკარი“, ზოლო მარ. დედ. ქ.-ცხ. ამას იქით უმატებს: „ღვინა მრავალნი ბასილოსანი.“

ლა დიდი სოფელსა შინა, რომელსა ეწოდების შირიშთა,³²⁾ და მრავლად მო-
ისრნეს ორკერძოვე, [და] მოკლენს [შუნ დიდნი] ერისთავნი³³⁾: რატი, ძე
ლიპარიტისი და ხურსი.³⁴⁾ [და ვითარცა მოესმა კმა ომისა გიორგი მე-
ფესა, აღბორგნეს, განვიდეს და მოვიდეს ადგილსა მას, სადა იყუნეს ბრძო-
ლად],³⁵⁾ და მოვიდა მუნ³⁶⁾ ბასილი მეფეცა სპითა დიდითა,³⁷⁾ და შეკრბეს
[იგინი] იმიერ და ამიერ, [და] იქმნა [შუნ] ბრძოლა დიდი, [და] მოისრნეს მუნ
ბერძენნი [დიდნი და] ფრიადნი, და წარმოიღეს [გიორგისთა] ავარა³⁸⁾, [და ეხოზ
განდილნა]³⁹⁾ ბრძოლა იგი, რომელ სივლტოლა ეგულეზოდა ბასილი მეფესა,⁴⁰⁾
გარნა [გიორგისნივე] სულ-მოკლე იქმნეს,⁴¹⁾ [რამეთუ] მორიდეს და წარმო-
ვიდეს. [ხოლო ბასილი] უკანა წარმოუდგა და მოვიდა⁴²⁾ არტანს, [და დაწუშ
იგი, და რომელი ჰოვა ტყუე ყო].⁴³⁾ [ხოლო] გიორგი [წარვიდა ნიგაღით
კერძო სამცხედ, და] მიუდგა [მას] უკანა [ბასილი] ჯავახეთით კერძო⁴⁴⁾. [და
მოაჲკრა ყოველივე]⁴⁵⁾; გარდავიდა [გიორგი] თრეილეთად⁴⁶⁾ [და მოადგა ბა-
სილიცა თრეილეთადვი], და რა ეახლნეს ერთმანერთისა, კუალად⁴⁷⁾ განძლი-
ერდა გიორგი⁴⁸⁾ [ლაშქრითა რამეთუ მოიყუანა წანარნი და შაქნი]⁴⁹⁾ [ხო-
ლო იხილა რა ესე ბასილი,] შეიქცა⁵⁰⁾ თრიალეთით [და] უკუ-მოვლო ჯა-

³²⁾ მარ. დედ. ქ.-ცხოვ. აქ ორის წინა სიტყვის მაგიერ: „ჰქვიან შირიშნი“.

³³⁾ მარ. დედ. ქ.-ცხ. უმატებს: „დიდებულნი“, ხოლო დაბეჭდ. ქ.-ცხ.: „და დიდებულ-
ნი გიორგი მეფისანი“.

³⁴⁾ ამას იქით მარ. დედ. ქ.-ცხ. უმატებს: „და გვიანად ეწია კმა გიორგი მეფესა, ვი-
თარმელ ომი არს უკანა მავალთა ზედა, მაშინ უბრძანა სპათა თჳსთა და აღიჭურნეს მსწრაფლ:
განვიდა ოვთ გიორგი მეფე. რამეთუ ახოვან იყო და უშიშ ყოვლითურთ, ვითარცა უკორცო;
მისთანა სიმრავლე სისის მისისა“. — რატი ქ 1021 წ. — ბურსი იხ. ვახუშტ. ბაქრ. გვ.

³⁵⁾ ეს ექვსი წინა სიტყვები არ იპოვება არც დაბეჭდილს ქ.-ცხ.

³⁶⁾ მარ. დედ.: „მუნით“. ³⁷⁾ მრ. დედ. და ქ.-ცხოვ.: „ყოველითა სპითა მისითა“.

³⁸⁾ მარ. დედოფ. ქ.-ცხ. უმატებს: „უხოზო“.

³⁹⁾ მარ. დედოფ. და დაბეჭდ. ქ.-ცხ. უმატებენ: „განგრძელდა მათ შორის“.

⁴⁰⁾ მარ. დედ. და დაბეჭდ. ქ.-ცხოვ. „სილტოლად განემზადა ბასილი მეფე“.

⁴¹⁾ მარ. დედ. და დაბეჭდ. ქ.-ცხ. უმატებენ: „ქართველნი“.

⁴²⁾ ამის მაგიერ მარ. დედ. და დაბეჭდ. ქ.-ცხ-ში ვითხულობთ: „წარმოუდგეს უკანა
ბერძენნი და დახოცნეს ურიცხვნი პირითა მახლისათა. მოუწია ლაშქარმან არტანს“.

⁴³⁾ მარ. დედ. ქ.-ცხოვ. ამის მაგიერ სწერს: „ტყუე ყვეს და მოაჲკრეს არტანი და რა-
ეამს წარვიდა თრიალეთს.“

⁴⁴⁾ მარ. დედ. ქ.-ცხ. „მოუდგა (დაბეჭდ. ქ.-ცხ.: „მიუდგა“) უკანა, დასწყვიდეს ქვე-
ყანა ჯავახეთისა“.

⁴⁵⁾ აქ დაბეჭდ. ქ.-ცხ. უმატებს: „და რაჲმს წარვიდა გიორგი მეფე“.

⁴⁶⁾ მარ. დედ. ქ.-ცხ.: „გარდავიდა თრიალეთს კუალადცა“.

⁴⁷⁾ მარ. დედ. ქ.-ცხ.: „რამეთუ“.

⁴⁸⁾ მარ. დედ. და დაბეჭდ. ქ.-ცხ. უმატებენ: „მეფე, მორითო ძალი კახეთისა და ჰერე-
თისა“. — ⁴⁹⁾ ორნივე ქ.-ცხ. უმატებენ: „გარნა დაუშალეს (მას) შებმა მეორედ“.

⁵⁰⁾ მარ. დედ. ქ.-ცხ. უმატებს: „ბასილი მეფე“.

ვახეთი და არტანი⁵¹⁾ დღეთა შინა ზამთრისათა], და კულად უბოროტეს-⁵²⁾ [ადრე] მოაოკრა,⁵³⁾ [და] წარვიდა, და იზამთრა ქუეყანასა ხალადასა⁵⁴⁾, ქალაქსა ტრაპიზონ[თა]სა. და ვიღოდეს მოციქულნი [ორთავე ამთ მეფეთანი ზავისათჳს ერთმანერთისა წინაშე მშვიდობისა ხოლო] იქმნა ამას ჟამსა შინა განდგომილება დიდი საბერძნეთს, რამეთუ შეირთნეს [ბასილის] სპასპეტი და წარვიზი, [ძე ფუკას განდგომილისა, და მეფე იქმნა ქისიფი⁵⁵⁾], და მიიღგინეს მათ ყოველი აღმოსავლით კერძი ქვეყანა⁵⁷⁾, ხოლო ღმერთმან ბასილს [დიდად შეშინებულსავე] პატივ-სცა, [რამეთუ განუდგა ქისიფენ წარვიზს, ყოველნივე ერნი მისად მომდგომელნი⁵⁸⁾ შეიცვეს ციხესა შინა, შეიპყრეს და ბასილის წინაშე წარმოგზავნეს,⁵⁹⁾ და მან ექსორია ყო იგი კუნძულსა⁶⁰⁾ [შინა] და მიმდგომთა მისთა მრავალთა თავი მოჰკუთნა, რომელთა თანა იყო ფერისი, ჯოჯიკის ძე ქართუელი⁶¹⁾.

ერთი ზემოხსენებულთა მოციქულთაგანი, რომელნიც „კიადოქს ორთა ამთ მეფეთა შორის ზავისათჳს და მშვიდობისა“ იყო, სომხურ წყაროების ცნობით ზაქარია ეკლესიკტი⁶²⁾ იყო. ერთი გუყრის ცნობით „ვალაშეკრტელის სამწყსო იყო ყოლზევანს ზეითი, ვალაშეკრტს აქეთ ხინუღი და დევბოინის აქეთი;—ანელის სამწყსო: სულა ზარიშტიანი და შირავოინი და მალასბერეთი;—კარელის სამწყსო: სულა, კარი და კოლაჰსა და ოლთისის საზღურის გარდმოლმა გგჩევანი (გოგჩევანი) და კალზევანი (Бакрадзе, Археолог. путеш. по Гүрии и

⁵¹⁾ მარ. დედ. ქ.-ცხ.: „არტანი“.—⁵²⁾ ორნივე ქ.-ცხ. უმატებენ: „შურის გებით“.

⁵³⁾ ორნივე ქ.-ცხ. უმატებენ: „ქვეყანანი იგი“.—⁵⁴⁾ მარ. დედ. ქ.-ცხ.: „ხლდისასა, მახლობელად“.—⁵⁵⁾ ორნივე ქ.-ცხ. უმატებენ: „მათ შორის“.

⁵⁶⁾ დაბეჭდ. ქ.-ცხ. „ქისიფი“.

⁵⁷⁾ მარ. დედ. ქ.-ცხ.: „წარუდგინეს ყოველი ქვეყანა აღმოსავლეთისა“, და ამას იქით ორნივე ქ.-ცხ. უმატებენ: „და დიდად შეძრწუნდა ბასილი ამისთვის“.

⁵⁸⁾ აქ ორნივე ქ.-ცხ. უმატებენ: და „მოკლა წარვიზი ქისიფი(მ) და გადგეს რომელი მიართულ იყვნეს. ხოლო ქისიფს მიეცა ცრუება წარვიზისა, რამეთუ შეიტყუეს ციხესა (ამის იქით მარ. დედ. ქ.-ცხ. უმატებენ: „ყოველნივე ერნი მისად მიმდგომელნი შეიცვეს ციხესა შინა“) და სალასანოსათა (ქ.-ცხ. „დილასანოსა“) სისხლისათა (ქ.-ცხ. „სისხლისათჳს“) ფოჰასის ძისა (ქ.-ცხ. „ფოკასის ძისა“)...

⁵⁹⁾ ქ.-ცხ. (215, კ) ამ სამ წინა სიტყვის მაგიერ სწერია: „წარმოგზავნეს წინაშე და მოგვარეს ბასილი მეფისა“. ხოლო მარ. დედ. ქ.-ცხ.: „და მოგვარეს ბასილი მეფისა“.

⁶⁰⁾ ორნივე ქ.-ცხ. „რასამე“.

⁶¹⁾ ორნივე ქ.-ცხ. (I, 215): „ნათესავით ტაოელი და სხვანი იყვნეს ბერძენი“.

ამ ფერისი ჯოჯიკის ძეზედ გიორგი მთაწმიდელის ბიოგრაფი სწერს, რომ ის ყოფილა „დის სიძე ბასილი, ბაგრატი ძისა“ და დასძენს: „რისხვითა ბასილი მეფისათა ფერისი (ე. ი. ფერისი) თავი წარეყუთა, რამეთუ განდგომილება დასწამეს“... „ამისა შემდგომად ბრძანებითა სამეფოთა კულად თჳსთავე პრასტინთა მიიქცა საღუთო ესე დედაკაცი (ყოლი ფეროსი) ტეარწათა“ (ეკლ. მუხ. № 170, გვ. 220—221).

Ачарѣ, стр. 81—86). თანამედროვე თუთ გიორგი მეფისა არისტარხი ლასდი-
კერი სწერს, რომ ქართველი ეპისკოპოსი ზაქარია კალაშკერტელი 1022 წელს
მოციქულად დადიოდა გიორგისა და კასილის შორის. კალაშკერტად უნდა იგუ-
ლისხმებოდეს აწინდელი ალაშკერტი ეფრატის სეობაში. შეიძლება მისი კათედრა
ყოფილიყოს ის ეკლესია, რომლის ნაშთი 1030 წლის წარწერით იპოვება კალი-
მანის მახლობლად სოფელს ჩანგლში (ვახუშტი ბაქრაძის გ. 149—150). სწინს,
ქართველთა ერს იმ დროს სტყვია რამდენიმე ნაწილი ეფრატის სეობისა და სომხე-
თასა.

თუთ ზაქარია კალაშკერტელის ცხოვრებაში და მისთვისეუ დაწერილი ტყავის წი-
გნი „რჩოვლის კანონი“ ჩვენ ეპოვებთ „წერა-კითხ. საზოგ.“ წიგნთ-საცავში,
№ 143 (იხ. ზემო აღწერა „წერა-კითხ.“ წიგნთ-საცავისა, გვ. 291). ამ წიგნის
წარწერანი მოკეთისრობენ: 1) „უფალო იესო ქრისტე... ადიდე შენმიერითა
წარუვალითა დიდებითა ზეცისა სასუფეველსა წმიდა მამათ-მთავარი ზა-
ქარია ვაღაშკერტელი“. 2) დემეტო, ადიდე ზაქარია მამათ-მთა-
ვარი აქა და საუკუნესა; 3) „რომელნი ამას რჩეულის კანონსა იკითხვი-
დეთ ღოცვითა მომიკსენეთ გლახაკი ეფთჳმე, რომელმან ვთარგმნე ესე
ბერძულისაგან ქართულად, ან იყავნა. ეს სელ-ნაწერი შეიცავს: 1) რჩო-
ვის კანონს (100 კანონად); 2) კანონნი შეცოდებულთანი იოანე მმარსველისა.
3) ძეგლის წერა მე-VII მსოფლიო ერებისა 4) წერა ბასილისი კესარიელ მთა-
ვარ-ეპისკოპოსისა მარტულისა, და იქვე წელთა-ადრინცა დასაბამითან ქრისტეს
მოსულამდე. 5) „წესი და განგება სატურგებისა, რომელ არს კურთხევა წსა
ეკლესიისა, რომელი თარგმნა იონთა ენისაგან ნეტარმან ეფთჳმე“. 6) საეკლ-
სიო საგალობელნი ნოტის ნაშნებით. 7) კურთხევა: წიგნის მკითხველის და
ფსალტისა; კურმო-დაიკონისა, მთავარ-დაიკონისა, სუფისა, ეპისკოპოსისა, და აქვე
აქეს წარწერა:ლოცვა ყავთ ცოდვილისა ბასილისათჳს“. ეს ბასილი
უნდა იყოს გადამწერელი წიგნისა ზაქარია კალაშკერტელისათჳს. 8) „განგება მათ
ზედა, რომელთა მაქჳნდეს დიდი სიქმამა.“

მოხსენებული „რჩოვლის კანონი“ უძველესია ყველა ჰაზმდი ცნობილ წა კეთი-
მეს მიერ თარგმნილ რეულისკანონის სელ-ნაწერებში; იგი დაწერილია თუთ წა
ეფთიმეს საცოცხლეში 1022 წლის ახლო ხანებში, რადგან ზაქარია კალაშკერტელი
ცოცხალი ყოფიდა სელ-ნაწერის დაწერის დროს.

მეორე თათქმის იმაჳ დროინდელი რეულის კანონის ცალი, 1031 წელს და-
წერილი, დაცულია საეკლ. მუხ. № 96.

გაგრძელება „სუმბატის ქრონიკისა“:

„და კუალად შემოიქტა ბასილი [მეფე], და მოვიდა ბასიანს, [და] ითხოვე-
და [იგი გიორგი მეფისაგან] ციხე-ქუეყანათა და აღუთქმიდა ზავსა და მშვი-

დობასა. ხოლო⁶²⁾ გიორგი მეფემან განავლინა ზვიადი⁶³⁾ ლაშქრითა დიდითა [უწინარეს თჳსსა]⁶⁴⁾. [და დაილაშქრა ზვიადმანცა ამიერ, კიდესა ბასიანისასა, რეცა ზამთრის სახელ]. ხოლო⁶⁵⁾ თჳთ⁶⁶⁾ [გიორგი მეფე] უკანა ისრე⁶⁷⁾ [განვიდა ზავად წადიერი ლაშქრითა დიდითა და ძლიერითა],⁶⁸⁾ გარნა ორკერძოვე მზაკუარნი იგი აზნაურნი არა მიეშუნეს გიორგის ყოფად ზავისა, [რამეთუ არა უნდოდა მშვიდობა]⁶⁹⁾ [არამელ აზრახეს მას ბრძოლად, იწვიეს იგი ბასილის ზედა, რომელი იგი ზავად და მშვიდობად ჰგონებდა მისულასა მათსა და ჰგონებდა და მოელოდა. ხოლო გიორგისთა] იწყეს ბრძოლად, და აოტეს ზოგი [ბასილის] ლაშქრისა⁷⁰⁾. [მამინ ჴბრძანა ბასილი მეფემან დამოკიდება წუერსა ჰოროლისასა წერილი მათი, რომელნი მისად დაეწერნეს გიორგი მეფესა ჩუენისა სიმტკიცისა და ზავისანი. და ესრეთ ბასილი მეფემან ჰოროლისა წუერითა ამართნა იგინი, მიუპყრა ღმერთსა და თქვა: „იხილე, უფალო, წერილი ესე მათი, და საქმე რომელსა აწ იქმან.“⁷¹⁾ და [კუალად მოიღო ბასილი მეფემან ძელი ცხორებისა] მანდილითა წმიდითა,⁷²⁾ [და დასცა იგი] ქუეყანასა ზედა, და თქუა [ესრეთ, ვითარმედ] „უკუეთუ მიმცე მე⁷³⁾ კელთა მტერთასა, არღარა თაყუანის გცე⁷⁴⁾ [უკუნისამდე].“ და ვითარ [ესე ყო და თქუა]⁷⁵⁾ [მყის მასვე ეამსა იძლიერეს] და⁷⁶⁾ მეოტ იქმნეს სპანი [გიორგისნი],⁷⁷⁾ [რომელნი იგი პირველ მივიდეს. და გამოვიდეს მიერ კერძო ტადმანი მეფისანი, რუსნი, და არა განერა ერთიცა პირველ მისრულთა მათ, თჳნიერ მცირეთასა, რამეთუ თჳთ მეფე გიორგი და უძლიერესი ლა-

⁶²⁾ მარ. დედ. ქ.-ცხ. (გვ. 248): „ცნა რა“; დაბეჭდ. ქ.-ცხ. 216, ბ: „ცნა რა ესე“...

⁶³⁾ მარ. დედ. ქ.-ცხ. უმატებს: „ერისთავი“.—⁶⁴⁾ მარ. დედ. ქ.-ცხ. „სპითა მისითა“ და ორივე ქ.-ცხ. უმატებენ: „და უბრძანა, რათა ზავისა მიპყრობითა მცირედ ხან დამკირვად აღიღოსა“.

⁶⁵⁾ მარ. დედ.: „და“.—⁶⁶⁾ ორივე ქ.-ცხ. უმატებენ: „წარუდგა“.

⁶⁷⁾ ორივე ქ.-ცხ. უმატებენ: „და განაზრახვიდა ესრეთ: უკეთუ ინებოს ზავი ბასილი მეფემან, იქმნას ესრეთ, და უკეთუ ინებოს ომი, განვემზადნეთ მისთვის. ხოლო რომელთა არა უნდა ყოფად მშვიდობისა, იწყეს განმზადებად ბრძოლად“.

⁶⁸⁾ აქ ორივე ქ.-ცხ. უმატებენ: „და მივიდეს ბასილი მეფესა ზედა დაბანაკებულსა, რომელსა უწოდიან სენდაქსარ (დაბეჭდ. ქ.-ცხ. „სენდაქსად“)“.

⁶⁹⁾ მარ. დედ. ქ.-ცხ. „დაუტევს“ (?) .

⁷⁰⁾ მარიამ დედ. ქ.-ცხ. უმატებს: „მისისა“.

⁷¹⁾ ორივე ქ.-ცხ. უმატებენ: „განუწერა ბასილი მეფე, უბრძანა მოყვანებად ძელი ცხორებისა“ ქ.-ცხ. I, 216, იდ.

⁷²⁾ მარ. დედ. ქ.-ცხ. გვ. 248: „და მანდილი წმინდა დაღვა“(?) .

⁷³⁾ მარ. დედ. ქ.-ცხ. „მიმეც“.

⁷⁴⁾ ორივე ქ.-ცხ. „არღარა ვიყო თაყუანის მცემელ თქვენდა მე [უკუ]“.

⁷⁵⁾ ორივე ქ.-ცხ. უმატებენ: „განგრძელდა მათ შორის ბრძოლა“.

⁷⁶⁾ ორივე ქ.-ცხ. უმატებენ: „კუალადცა“.

⁷⁷⁾ ორივე ქ.-ცხ. უმატებენ: „საქართველო ანი“, და ამის მჭით მარ. დედ. ქ.-ცხ. უმატებს: „და წარვიდეს მეოტად“.

შქარი მისი აღარა მოსრულ იყო ჯერეთ ყოვლადვე. და მოიკლნეს მათგანი მას დღესა შინა, რომელთაცა იგი მშვიდობის ყოფა არა ენებათ და მეოტ იქმნეს ყოველნი და მოისრნეს ურიცხვნი პირითა მახვილისათა, და რომელნი მეოტ იქმნეს⁷⁸). წარიღეს [ბერძენთა] ავარი დღე ძალი და განძი სამეფო [ყოველი სრულიად] რომელი აქუნდა⁷⁹) და [წარმოიძრა მცირედ]⁸⁰) ბასილი მეფე, და [მოუდგა უკანა და] კუალად იწყო ზავად⁸¹) [და მშვიდობად პირველსაებრვე], რამეთუ შიში აქუნდა საბერძნეთით [კუალადცა] განდგომილებითა⁸²) და ყუეს [მაშინ] მშვიდობა, და დაიზავნეს. გიორგი მეფემან მძევლად მისცა ძე თჳსი ბაგრატ, სამისა წლისა, [ყრმა ჩვილი] და მისცა ციხე ათორმეტი⁸³), და ქუეყანანი დავით კურატპალატისნი, ნაქონები ტაოს, [ბასიანს]⁸⁴) და ჯავახეთს, [შავშეთს]⁸⁵) [და ესრეთ] წარიღა ბერძენთა მეფე ბასილი⁸⁶) და თანა წარიტანა ბაგრატ, ყრმა მცირე⁸⁷).

1025 წ. — და შემდგომად სამისა წლისა შინავე წარმოგზავნეს; აღუთქვა გიორგის ბაგრატსი [წარმოგზავნა],⁸⁸) გარდაცდეს რა სამნი წელნი, მაშინ წარმოგზავნა ბასილი მეფემან [ქალაქით კოსტანტინეპოლით ბაგრატ, ძე გიორგისი], ვითარცა იგი აღუთქუა. და მოიწია ბაგრატ [ტაოს, და შემოვიდა თჳსსა] მამულსა [ბანასთანა], მოყოლითა მისად კატაბანისა აღმოსავლისაჲა ზღუარამდე ბაგრატის მამულისა⁸⁹).

⁷⁸) ორივე ქ.-ს.: „რომელნიმე ტყვე იქმნეს და რომელნიმე მეოტ“.

⁷⁹) მარ. დედ. ქ.-ს. უმატებს: „თანა“.

⁸⁰) ამის მაგიერ მარ. დედ. ქ.-ს. „წარმოუდგა უკანა“.

⁸¹) მარ. დედ. ქ.-ს. გვ. 249: „ხოლო კუალადცა იწყეს ზავად, ვითარცა პირველ“.

⁸²) მარ. დედ. ქ.-ს. „შიში დიდი აქუნდა საბერძნეთით განდგომისა“.

⁸³) ამის მაგიერ ორივე ქ.-ს.: „და ციხენი რომელნიმე (რომელნი?) პირველ გაეცნეს აზნაურთა, დაულოცნა [და მისცნა] სხვანიცა ციხენი პირველ მიცემული და უკანის თხუთმეტნი“ (დაბეჭდ. ქ.-ს. უმატებს: „ვითარა ათორმეტნი“). ამას იქით ფიჩილებში ჩავსვამთ იმ ფრასებს, რომელნიც არ იპოვებიან ერთსა მოხსენებულ ქ.-სებოვრებაში (დ ბეჭდილში, ანუ მარიაჲ დედოფლისაში).

⁸⁴) აქ დაბეჭდ. ქ.-ს. უმატებს: „ბასიანს კოლა არტანთა“.

⁸⁵) აქ ორივე ქ.-ს. უმატებენ: „ხოლო რომელნიმე [შე] ამათ ჭქმუნათაგან ეკლესიანი, სოფელნი და ადგილნი დაულოცნა გიორგი მეფესა“.

⁸⁶) ეს სამი სიტყვა არ არის ორივე ქ.-ს.-ში.

⁸⁷) ეს ორი სიტყვა არ არის ორივე ქ.-სებოვრებაში. ამის მაგიერ ვკითხულობთ: „უფლისწული, მძევლად [წინაშე?] ძე გიორგი მეფისა ჩვენისა. აღუთქვა ფიცითა აღთქმა, ვითარმოდ წელსა მესამესა გამოგზავნა ძე შენი“ და იყო სამ წელ ქალაქსა სამეფოსა კოსტანტინოპოლსა“.

⁸⁸) ცხადია აქ სუშბატის ისტორიის ტექსტი გაფუჭებულია და ესრე უნდა იკითხებოდეს: „და შემდგომად სამისა წლისა შინავე წარმოგზავნა აღუთქვა გიორგის ბაგრატისი. — გარდაცდეს რა სამნი წელნი, წარმოგზავნა ბასილი მეფემან ქალაქით“ და სხ.

⁸⁹) ამ 17 წინა სიტყვების მაგიერ მარ. დედ. ქ.-ს.-ში ვკითხულობთ: „რაცაჲს მოიწიენს მამულსა და სამეფოსა თჳსსა, მოჰყვა თანა კატაბანი აღმოსავლისა ვიდრე საზღუარამდე მამულისა თჳსისა“.

ხოლო შერაიქცა კატაბანი იგი, მოგმთხვეწეს მას მანდატურნი წიგნითა [ესრეთ წერილითა], ⁹⁰⁾ ვითარმედ ⁹¹⁾ „მიიცვალა ბასილი მეფე ძმა ჩემი და ვიქმნა ⁹²⁾ მე მეფე ყოვლისა საბერძნეთისა. და აწ სადაცაღა მიწვეწულ იყოს სახელმწიფოსა შენსა ⁹³⁾ ძე გიორგისი ⁹⁴⁾ ბაგრატ, გარევე-აქციე იგი სწრაფით და წინაშე ჩუენსა მოგზავნეა. და ვითარცა აღმოიკითხა კატაბანმან ⁹⁵⁾, მსწრაფლ მოიქცა და დეენა იყო [ბაგრატს] ⁹⁶⁾, [გარნა ვერ ეწია მას, რამეთუ თვსსა მამულსა შემოსრულ იყო იგი და განძლიერებულ ლაშქრითა, რომლისა ბრძოლად ვერღარა ეძლო კატაბანსა მას] ⁹⁷⁾, არამედ გარე-უკუნ იქცა და წარვიდა. ⁹⁸⁾ ეჰა დიდი საკვრველი მოწყალება ღვთისა, ვითარღა ⁹⁹⁾ განერა მართალი კელთაგან [შემპყრობელთა და მტერთა] მისთასა ¹⁰⁰⁾ ქორაონიკონსა: სმე: ¹⁰¹⁾.

და მოვიდა ბაგრატ წინაშე მამისა თვსისა, გიორგი მეფისა, ¹⁰²⁾ და დედისა თვსისა, მარიამ დედოფლისა, ¹⁰³⁾ [ქალაქსა მათსა ქუთათის, და ეს-

⁹⁰⁾ ორივე ქ.-ცხ. უმატებენ: „კოსტანტინე მეფისა, რომელსა წერილ იყო ესრედ სახელდ.“

⁹¹⁾ ორივე ქ.-ცხ. უმატებენ: „განგებითა ღვთისათა“.

⁹²⁾ ორივე ქ.-ცხ. უმატებენ: „და ნაცვლად მისა“.

⁹³⁾ მარ. დედ. ქ.-ცხ.ოვ. „განსაგებელსა ჩუენსა“.

⁹⁴⁾ ორივე ქ.-ცხ. უმატებენ: „აფხაზთა კელმწიფისა“.

⁹⁵⁾ ორივე ქ.-ცხ. უმატებენ: „ბრძანება [მეფისა, ერება] რათამცა შეაქციეს გარე, ბრძანებისაგარ მეფისა“. ქ.-ცხ. I, 217, ქ.

⁹⁶⁾ ორივე ქ.-ცხ. უმატებენ: „უკანა“.

⁹⁷⁾ აქ ორივე ქ.-ცხ. უმატებენ: „[და] რაჟამს მიიწია (დაბეჭდ. ქ.-ცხ. „მიეხალა“) იხილა [რა], რომელ სიმრავლე დიდძალი მიგებებულნი წინა, დიდებულნი ერნი (დაბეჭდ. ქ.-ცხ. „იეროსთან“) და აზნაურნი ტაოელნი, მე ხ ნ ი (დაბეჭდ. ქ.-ცხ.-ში „მესხნი“) და ქართუელნი, რომელთა არა იყო რიცხვი სიმრავლისა მათისა, შეიქცა გარე და უთხრა მას მანდატურსა, რომელ მიწეულიყო [დასტიდართა]: უკეთუ ძალ-გიძს აქციე (დაბეჭდ. ქ.-ცხ.-ში „შენ აქციე“), ჩემგან კულა არა ეგებისა. აქ მოხსენებულინი მე ხ ნ ი უნდა იყვნენ სომეხნი და არა მესხნი (იხ. ზემო გვ. 119).

⁹⁸⁾ ორივე ქ.-ცხ.-ში ეს ხუთი წინა სიტყვა არ არის.

⁹⁹⁾ მარ. დედ. უმატებენ: „მეისა“.

¹⁰⁰⁾ ორივე ქ.-ცხ.-ში: „მათთა“ და ზედვე უმატებენ: „რომელთა ერება ზაკით შეჰყვა მისი და [თუ ვისმე გენებოს განცდად ესე, ვითარითა] შეწვევითა ღვთისამიერთა იხილეთ და განიცადენით ურიცხური კელის აღპყრობანი ღვთისა მიერ (ეს ორი სიტყვა არ არის დაბეჭდ. ქ.-ცხ.-ში) ამას დიდსა ბაგრატს (მარ. დედ. ქ.-ცხ. „ვახტანგს“) აფხაზთა მეფისა, რომელნი არა ვისზედა შემოწვენულ იყვნეს სხუასა მეფესა, რომელი სათვს ქამსა და ქამსა გაუწყოს წინამდებარემან სიტყუამან“.

¹⁰¹⁾ ეს ქვნი იზოვება ორივე ქ.-ცხ.-ში, მაგრამ ამ მოთხრობის ბოლოს, იქ, სადაც უზის სხოლიო № 105.

¹⁰²⁾ ამ რვა სიტყვის მაგიერ ორივე ქ.-ცხ.-ში ვკითხულობთ: „[ხოლო] ვითარ უამშ მოიწია წინაშე მამისა თვსისა, გიორგი მეფისა, სახლად მათდაა“.

¹⁰³⁾ ეს ხუთი ზიტყვა ორსავე ქ.-ცხ.-ში არ იზოვება.

რეთ შეკრებს იგინი მშვიდობით, და მისცეს დიდება და მადლობა ღმერთსა¹⁰⁴⁾ მომადლობისათვის მათდა ესე ვითარისა მის კეთილისა¹⁰⁵⁾.

1027 წ.— და შემდგომად ამისა რა გარდაჰდეს წელიწადი ორნი, გარდაიცვალა გიორგი¹⁰⁶⁾ მამა ამის ბაგრატისი¹⁰⁷⁾ თრიალეთს, ადგილსა მას, რომელსა ეწოდების მყინვარნი¹⁰⁸⁾ ქორონიკონსა: სმზ: თვესა აგვისტოსა: ივ: ¹⁰⁹⁾ და დამარხეს იგი ქუთათის. ¹¹⁰⁾ და დაჟდა შემდგომად მისსა მეფე ძე მისი ბაგრატ, ცხრისა წლისა. ¹¹¹⁾ ხოლო ¹¹²⁾ აზნაურნი ტაოელნი წარვადეს საბერძნეთს; ვაჩე კარგის ძე და ბან(ა)ელი ეპისკოპოსი იოანე, და ამათთანა უმრავლესნი აზნაურნი ტაოსა [რომელნიმე ციხივანნი და რომელნიმე უციხონი განუდგეს ბაგრატს, და მიერთნეს კოსტანტინეს, ძმასა ბასილი ბერძენთა მეფისასა, რომელ შემდგომად მისსა მეფედ იყო] და წელსა მეორესა¹¹²⁾ გამოგზავნა კოსტანტი მეფემან შარგიმანოსი თვისი მიუწოდებელითა ძალითა, ლაშქრითა თვისისათა და განძითა ურიცხვითა. [ყოვლად უძლიერესად ბასილი მეფისასა¹¹⁴⁾ მოვლო და მოაოკრა ქვეყანანი იგი, რომელნი

¹⁰⁴⁾ აქ ორივე ქ.-ს. უმატებენ: „იხილეს მშობელთა მისთა შვილი [მათი], მსგავსი განუდებლისა და მიუთხოვბელისა სიკეთისა; მისისათვის შეუძლებელ არს კაცთაგან მითხრობაჲ. იხილეს რაჲ, განიხარეს სიხარულითა მიუთხოვბელითა, შესწირეს მადლობაჲ ღმერთსა მიმართ, იყო ქ-ნი მას ეამს: სმზ:“.

¹⁰⁵⁾ ეს ექვსი სიტყვა არ იხილება ორსავე ქ.-ს. ში.—ამას იქით დაბეჭდ. ქ.-ს. ჩავერებულია თეიმურაზ ბატონიშვილის მიერ ათი სტრიქონი, მცხეთის გუჯარის ნაწყვეტი (იხ. 1040 წ. ქვეშე).

¹⁰⁶⁾ ორივე ქ.-ს. ში: „შემდგომად [ბაგრატის მოსლევითგან] ორისა წლისა“, და შემდეგ ზედუ უმატებენ: „გარდაიცვალა გიორგი მეფე, სასე ყოვლითა სიკეთითა, ეამსა ოდენ სიყრმისასა; რომელი არავინ გამოჩინებულ იყო მსგავსი მასი მამათა შორის მისთა ახოვნებითა, ტახტობითა და სიქველითა, ტანითა და სახითა, ცნობითა და ყოვლითურთ სრული განგებითა საკლამწიფოთა ქ-სა: სმზ: (მარ. დედ. ქ.-ს. „სლმ“?), თთუცა აგვისტოსა: ივ:“... (ქ.-ს. 218).

¹⁰⁷⁾ ეს სამი სიტყვა არც ერთს ქ.-ს. ში არ არის.

¹⁰⁸⁾ ორივე ქ.-ს. უმატებენ: „გინი იწრონი“.

¹⁰⁹⁾ აქ ორივე ქ.-ს. უმატებენ: „და დაუტევა გლოვა და მწუხარება ყოველთა მკვიდრთა მამულისა. და სამეფოსა მისისათა. იგლოვდეს ყოველნი სიკეთისა და სიკებაუისა და ახოვნებისა მისისათვის, წარიყვანეს“...

¹¹⁰⁾ აქ ორივე ქ.-ს. უმატებენ: „ძენი ბაგრატ და დემეტრე და ასულნი გურანდუბრ და კატაჲ (მარ. დედ. ქ. ს. „კაზა“?) მებუთე შვილი მათი მართა მიცალეზულ იყო.

¹¹¹⁾ ამ ფრასების მაგიერ ორსავე ქ.-ს. ვკითხულობთ: „შემდგომად მიცალეზისა დიდისა მის მეფისა, მასვე ეამსა მეფე იქმნა ბაგრატ ყოველსა მამულსა და სამეფოსა მისსა ზედა, ზემოსა და ქვემოსა, წელიწადსა ათსა“. (დაბეჭდ. ქ.-ს. ში: „წელიწადისა: თ:“, ე. ი. ცხრისა).

¹¹²⁾ მარ. დედ. ქ.-ს. „მასვე ეამს“, ხოლო დაბეჭდ. ქ.-ს. უმატებს: „რაჲმს დაჟდა მეფე ბაგრატ წლისა ცხრისა“.

¹¹³⁾ ეს სამი სიტყვა არ იხილება მარ. დედ. ქ.-ს. და არც მეზ. ქ.-ს. ში № 131.

¹¹⁴⁾ ამ ფრასების მაგიერ ყველა ქ.-ს. ში ვკითხულობთ: „ხოლო კოსტანტინე მეფემან მოქცევსა ოდენ წელიწადისსა [აქ დაბეჭდ. ქ.-ს. უმატებს ზემოხსენებულს სიტყვებს:

პირველ მოეოკრნეს ქუეყანანი ბასილი მეფესა],¹¹⁵⁾ და უმეტესცა, რამეთუ მიიწია ესე თრიალეთს, ცხესა ქუეშე კლდე კართასა,¹¹⁶⁾ [სადა იგი იუწყეს მაშინ აზნაურნი ბაგრატიანნი, და ბრძოლა ყუეს, გარნა არა ღიდად. და განდგეს კუალად აზნაურნი და მისცნეს ცხენი. ჩანჩახმან ერისთავმან შავშეთისამან, მისცა ციხე ცეფეთისა] და თვთ წარვ-დეს იგინი საბერძნეთს¹¹⁷⁾.

ხოლო აღაშენა სიმაგრე საბა მტბევარ ებისკოპოსმან მახლობელად ტბეთის ეკლესიასა¹¹⁸⁾ [და სახელ სდვა მას სვეტი]¹¹⁹⁾ [და შეკრიბა მაშინ მანერი თჳსი, და შევიდეს მას შინა თვთ საბა მტბევარ ებისკოპოსი, და ეზრა, იწიელ ებისკოპოსი და შავშეთის აზნაურნი, და განძლიერდა მას შინა. ხოლო მოავლინა მუნ შარკიმიანოსმან იოვანე ხალტვირადლი (ქ.-ცხ. ხალტულარი) სახელით ვაღანგ, ლაშქრითა დიდ ძალითა და თანა მოსცა მას ძე გუგენ კლარჯისა დემეტრე,¹²⁰⁾ რეცა შესატყუენელად ქუეყანისა მკვდრთა,

„და წელსა მესამესა“] გამოგზავნა პარკიმიანოზი [თჳსი] ლაშქრითა ურიცხვითა, და ამას იქით ზედვე ქ.-ცხ. უმატებს შემდეგს სიტყვებს, რომელნიც მარ. დედ. და ეკ. მეზ. ქ.-ცხ.-ში არ იპოვება: „განძითა და მიუწოდამელითა ლაშქრითა თჳსითა“.

¹¹⁵⁾ ეს ოთხი წინა სიტყვა შეტანილია დაბეჭდ. ქ.-ცხ. I, 219 და არ იპოვება მარ. დედ. და ეკ. მეზ. ქ.-ცხ.-ში № 131.

¹¹⁶⁾ ამ თერთმეტ წინასიტყვების მაგიერ მარ. დედ. ქ.-ცხ.-ში ვკითხულობთ: „მოვიდა და ჩამოდგა და აღტნა იგივე ქვეყანა იგი, რომელნი მოეოხრნეს ბასილი მეფესა“. დაბეჭდილს ქ.-ცხ.-ში განმეორებულია ეს სიტყვები მარ. დედ. ქ.-ცხ.-ბისა, მაგრამ შიგ-და-შიგ მერზე ჩაუტანებიათ სუმბატის ისტორიიდან სიტყვები: „მოვლო“, „აღაოხრა“ „ქვეყანანი“.

¹¹⁷⁾ ამ ცხრა სიტყვის მაგიერ ორივე ქ.-ცხ.-ში ვკითხულობთ: „[და აღაოხრა და უმეტესცა, რამეთუ მიიწია და მოვიდა ესე], მოვიდა თრიალეთს, ციხესა ქუეშე კლდეთა“ (ფჩილუბში ჩასმული იპოვება მხოლოდ დაბეჭდ. ქ.-ცხ., რომელშიც „კლდეთას“ მაგიერ სწერს „კლდე-კართასა“.

ამის შემდეგ ორივე ქ.-ცხ. ზედვე ახალს ცნობებს უმატებს: „მას ჟამსა ჰქონდეს ლიპარიტ ერისთავთ ერისთავსა, ძესა ლიპარიტისასა. შემოკრიბნა სხუანიცა აზნაურნი, დაუდგეს განძათა და შეებნეს ციხესა ქვეშე. რაჟამს იხილა პარკიმიანოზმან (მარ. დედ. ქ.-ცხ.: „პარკიმიან ოსმან“?), რომელ ვერას აენებდა (აქ მარ. დედ. ქ.-ცხ. უმატებს: „შეებდა“?), შეიქცა გარე“ (ქ.-ცხ. 219, მარ. დედ. ქ.-ცხ. დ. 250).

¹¹⁸⁾ ამ ხუთის წინა სიტყვის მაგიერ ორივე ქ.-ცხ. სწერს: „[მასვე] ჟამსა წარვიდა ჩანჩუბი (მარ. დედ. ქ.-ცხ. „სანჩი“?) ფალელი საბერძნეთს, მისცა ციხე გარყლობისა (მარ. დედ. ქ.-ცხ. (ცეფეთისა)), მიერთო ბერძენთა“, — და ზედვე დასძენენ: „და არაჟევან მლოლის (მარ. დედ. ქ.-ცხ. „მოლოლას“) ძემან განსცა ბერძენთავე ციხე წყფეთისა (მარ. დედ. „წყფეთისა“).

¹¹⁹⁾ ამ ცხრა წინა სიტყვის მაგიერ ორსავე ქ.-ცხ.-ში ვკითხულობთ: „[ხოლო] რაჟამს იხილა საბა, მტბერმან ებისკოპოსმან, რომელ შავშეთს არაღარა იყო სხუე ღონე, აღაგო ციხე თავსა ზედა [მახლობლად] ტბეთისასა [და ეკლესიასა სიმაგრე]“.

¹²⁰⁾ აქ ორივე ქ.-ცხ. უმატებენ: „დაიმკირა ქვეყანა შავშეთისა, ქმნა დიდი ერთგულაზა ბაგრატი აფხაზთა მეფისათჳს, პატივსცა ღმერთმან და ვერ წარუდგეს ქვეყანა მტერთა“.

¹²¹⁾ აქ დემეტრე წოდებულია ძედ გურგენ კლარჯისა, ხოლო მარ. დედ. ქ.-ცხ. და დაბეჭდილს ქ.-ცხ. (I, 220) იგი წოდებულია ძედ სუმბატისა. ბაგრატი ძის გურგენის ძე

რომელი ესე იქმნა ესრეთ, რამეთუ მიიქცეს ერნი, სოფელნი უგუზურ უსუსურნი ცნობითა და გონებითა და გამოადგინეს ლაშქარნი სუეტსა-მას ტბეთისასა და ჰბრძოდეს ძლიერად მრავალ ლონედ, და ღმერთმან განაძლიერნა მყოფნი იგი სუეტსა-მას შინა მადლითა და მეოხებითა წმიდათა მოციქულთათა და ლოცვითა წმიდათა ამათ მღუდელთ მოძღუართათა, და ვითარცა ერთგულნი და ქეშმარიტნი მარტვილნი საღმთონი თავთა თვსთა სიკუდილად განსწირვიდეს და კორციელთა უფულთათვს თავთა თვსთა განსწირვიდეს და სისხლთა დასთხედეს სიტყვსაებრ მოციქულთასა და განძლიერდებოდეს. ყოველთავე ეტყოდეს, ვითარმედ „ნუმცა შეგვიტყუებინ ჩუენ ლიქნანი ესე და საფასენი მსწრაფლ წარმავალნი, არამედ მოვიგოთ მადლი ერთგულებისა და გვირგვინი ახოვნებისა“, რამეთუ მბრძოლნი იგი გარე მოდგომილნი მათდა ლიქნიდეს აღთქმითა და ქადებითა კეთილთა და საფასეთათა¹²¹⁾ [ხოლო ესე ვითარად რა ღელვად აღტეხილად იგუემებოდა აღმოსავლეთი მსწრაფლ] ეწია [რისხუა] ¹²²⁾ [უმსჯავროსა-მას] მეფესა კოსტანტინეს, [მსგავსადვე ივლიანეს უსჯულოისა, უწყალოებისათვს ბაგრატ მეფისა ჩუენისა, მოოკერებისათვს მამულისა მისისა; და მოსწრაფედ] მოუწერა პარკიმანოსსა პრაოდროსსა თვსსა¹²³⁾ [რათა მსწრაფლ შეიქცეს იგი ლაშქრითურთ თვსით და მოვიდეს კოსტანტინეპოლედ] და წარვიდა იგი¹²⁴⁾ ესმა რა ესე.

და ვითარცა გარდაიცვალა ესე კოსტანტი მეფე, დაუტევა შემდგომად

დემეტრე შეიძლება იმის გამო იწოდებოდეს ძედ სუმბატისა, რომ უკანასკნელი იყო ძის ძე ანუ შვილის-შვილი მისი. სუმბატის ძე ბაგრატი და გურგენის ძე დემეტრე რომ სტამბოლში გაიქცნენ, ეს სწანს ქ.-ცხ. I, 212 და სუმბატის ქრონიკიდან 1012 წლის ქვეშე.

¹²¹⁾ მთელი ეს მოთხრობა, დაწყებული სიტყვიდან „და შეკრიბა მაშინ ერი თვსი“ აქამდე არ იხუდება არც მარიამის და არც ეკლ. მუხ. ქ.-ცხ.-ში, № 131, ხოლო დაბეჭდილს ქ.-ცხ.-ში შეტანილია შენიშვნაში № 2 თვითმწერა ბატონიშვილის და არა ვახტანგ-მეფის მიერ. ამ მოთხრობის მაგიერ მარ. დედ. და დაბეჭდილ ქ.-ცხოვრების ტექსტში შეტანილია შემდეგი მოკლე, მაგრამ ახალი ცნობები იმავე საგნის შესახებ: „რამეთუ მას უამსა გაგზავნა პარკიმანოზ პრაოდროზი ერისთავიან (მარიამ დედ. ქ.-ცხ.-ში: „პატრიკოზმან და პრაოდროსმან“) [იოანე] ბანელი ხალტულარი (მარ. დედ. ქ.-ცხ. „ხალტურლარი“). წარიცვანა თანა ვითინგი (მარ. დედ. ქ.-ცხ. „ვალანგი“) ლაშქრითა დიდითა და მისცა თანა დემეტრე კლარჯი, ძე სუმბატისი, რეცა შესატყვენელად ქუეყანისა კაცთათვს და ამით მიზეზითა მიიქცეს მრავალნი კაცი მის ქუეყანისანი, წურილისა ერისაგან. შემოვიდა მასვე ციხესა ეზრა ანწელი და რომელნი ახანურნი გამოჩნდეს ერთგულად შეუდგეს მასვე ციხესა შინა და გამაგრდეს. ხოლო ციხე არტანუჯისა ჭკონდა იოანეს ერისთავსა აბუსერსა და მას უამსა (დ. ქ.-ცხ. „მათ ეამთ“) ქუეყანათა ამათ შინა იქმნეს ბრძოლანი, შუღლნი და მიდამონი მრავალნი და ვითარ დიდად იღუღებება ქუეყანა ესე, კუალადცა პატივს-ცა ღმერთმან ზაგრაძეს, აბხაზთა და ქართველთა მეფესა“.

¹²²⁾ მარ. დედ. და დაბეჭდ. ქ.-ცხ.-ში „სენი სასიკვდინე“.

¹²³⁾ ეს სიტყვა არ არის ორსავე ქ.-ცხ. (I, 220, ია; მარ. დედ. დ. 251).

¹²⁴⁾ ამის მაგიერ ორსავე ქ.-ცხ.-ში: „ხოლო იგი წარმოემართა [და წარვიდა] მსწრაფლ.

მისა მეფობა რომანოზის ნათესავსა, მიმდგომსავე თჳსსა¹²⁵). ამისა შემდგომად წელსა მესამესა [სანატრელმან] დედოფალმან მარიამ, დედამან [ბაგრატ] მეფისამან [შემოსა სიმენე და ახოვნება, რამეთუ ნაშობი იყო ბრწყინვალეთა მათ ძლიერთა და დიდთა მეფეთა არშაკთა (არშაკუნიანთა) და წარვიდა კოსტანტინეპოლედ წინაშე რომანოზ მეფისა ვედრებად მისსა, რათა მშვიდობა ყოს აღმოსავლეთისათჳს და რათა არღარა იყოს ბრძოლა ბერძენთა და ქართველთა, და გლახკნი დაწყნარებულ და მყუდრო იყუნენ] და რათა მიუთხრეს პატივი ძესა თჳსსა ბაგრატს მეფესა წესისაებრ სახლისა“¹²⁶).

(აქ თავდება სუმბატის ქრონიკა).

1028 (უნდა 1027 წ.).—**ქკ**სა: სმპ: (248+780=1028) დასაბამით-გან: ხქლბ: (6632—5604=1028): აქა: გრი (გიორგი) მეფე გარდაიცვალა“ (აფხაზთა ქრონიკა).

გიორგი მეფე ქ.-ცხოვრებით (I, 118) და სუმბატის ქრონიკით გარდაიცვალა 1027 წ. 16 აგვისტოს. ესრეთა თანხმობა ორთავე წყაროთა გააფიქრებინებს, რომ ჩვენა ქრონიკა ერთას წლით სცდება, რაჟცა ცხრილგან ქრონიკებში, როგორც ზემო გვითქვამს, სხიარად ქსდება სოღმე. მაგრამ ქ.-ცხოვრებაც (I, 217—218) და სუმბატიც გარწმუნებენ, რომ 1025 წელს ბაგრატ იყო ექვსის წლის (სამას წლისა წაიყენეს სახარმნეთის, სამს წელს შემდეგ გამოგზავნეს უკან), სოლო გაიფუჯაო ცხრას წლისა (მარიამ დედ. ქ.-ცხ. ბითათის წლისა), აქადამ გომოდის, რომ ბაგრატ გაიფუჯულა 1028 წელს და რადგან გიორგი მეფის საიკადლის შემდეგ „მასვე ეამსა მეფე იქმნა ბაგრატ“ (ქ.-ცხ. I, 219), ამით იხადება ჭარბი, რომ გიორგიც იმავე 1028 წელს უნდა მომკვდარიყო. ჩვენ მაინც ემატინეს უფრო კვრდობით, რადგან ის უფრო ეთანხმება ჭეშმარიტს ცნობას კეისრის კოსტანტინეს საიკადლისას 1028 წელს, 11 ნოემბერს.—რადგან ქ.-ცხ.-ით (I, 234) ბაგრატ IV მოკვდა (1072 წ.) 56-ის წლისა, ის დახადებულა 1016 წ. და 1027 წ. გაიფუჯულა 11 წლისა და არა ცხრისა და ცოდის შერთვის ეამს 1032—1033 წ. იქნებოდა 16—17 წლისა და არა 14—15-სა (ქ.-ცხ. I, 222).

¹²⁵) ამ თერთმეტ წინა სიტყვის მაგიერ ორსავე ქ.-ცხ.-ში ვკითხულობთ: „და ვიღრე მოვიღოდა, მიიკვალა კოსტანტინე მეფე და რაჟამს მიიკვალებოდა, დასეა სხუა მეფედ, სახელთ რომანოზ [მიმდგომელი თჳსი] და შერთოა ცოლად ასული თჳსი ზოია“. ამას იქით დაბეჭდ. ქ.-ცხ. შერთილია (თეიმურაზ ბატონიშვილისგან) სამი სტრიქონი მცხეთის გუჯარიმდამოღებული (ქ.-ცხ. 220. იმ 221).

¹²⁶) მთელი ეს მოთხრობა, დაწყებული სიტყვებიდან: „ამისა შემდგომად“ აქამდის მარიამ დედ. ქ.-ცხ.-ში ფ. 251 მოკლედ არის გამოთქმული: „შემდგომად, წელსა მესამესა, წარვიდა დედოფალი მარიამ, დედა აფხაზთა მეფისა საბერძნეთად, ძიებად მშვიდობისა და კუალად ძებნად პატივისა კურატპალატობისა ძისა თჳსისათჳს, ვითარცა არს ჩვეულება და წესი სახლისა მათისა და მოყვანებისათჳს ცოლისა.“ ეს ამბავი ეკუთნის 1032 წლის ახლო დროებს.

1028 წ. — ავეთიმი ქართველი მთარგმნელი მიიცვალა 1028 წელსა, მეფობასა ბაგრატისსა, მეფის გიორგის შვილისასა“ (ეს წაწერა გილატას საადგანზე გადმოუწერა და ჩემს საისტორიო კრებულში იბოჟება, გვ. 474).

ამაზე ათონის ტყევის წიგნი 1074 წ. დაწერილი (გვ. 115) მოგვითხრობს ასრე:

„აღესრულა სამ გზის სანატრელი მამაჲ ჩუენი ევთჳმი თუესა მისისა, ათცამეტსა: ღღესა ორშაბათსა: ინდიკტიონსა ათერთმეტსა: წელთა ღვთისა: მითგან სოფლისაჲთ: ექუს ათას ხუთას ოც და მეთექუსმეტსა წელსა:“ (1028 წ. 13 მაისი მართლა ორშაბათს მოდიოდა). ამავე ხელ-წაწერად (გ. 109) სწანს, რომ წა ეკითხეს მამის მამის საეკლესიოს შემდეგ (998 წ.) წინამძღვრობაში დაუყვია 14 წ. (998+14=1012 წ.) და შემდეგ გიორგისთვის გადაუცია წინამძღვრობა და წიგნების თარგმნისთვის შეუწირავს მთელი დანარჩენი დრო.

ათონის აღაპებიდან ჩვენ არამცირედის გულდადებულის შრომით აღვადგინეთ შემდეგი სია წინამძღვრების ივერიის მთაწმინდის მონასტრისა: 1) მოსე (971 წლამდე); —2) დიდი ათანასე (971—981 წლებში); —3) არსენი; 4) წაიოანე (998 წლამდე №16, 77, 121); —5) წა ევთჳმე (1012 წლამდე: №№: 66, 81). —6) გიორგი (1012—1030 წ. №№ ამ წლებში არე-დარევა ყოფილა და ბევრი წინამძღვარი ცვლებულან; —7) გიორგივე (1031 წ.), 8) იოანე (1035—1036 წ. №№: 129, 40; 121); 9) არსენი (1036—1039 წ. №№: 45, 46; 70); 10) ნიკოლა (1040 წ. №№: 27, 20, 93, 27; 15, 62; 52, 68; 80); 11) თეოდორე (1050—1058 წ. №№: 10, 11; 31). 11) წა გიორგი მთაწმინდელი (1059—1066 წ. №: 81); 12) გიორგი ოლთისარი (1074 წლ. №: 57, 81); 13) ვასილი (დავით აღმაშენებლის დროს: №№ 21, 42); 15) გრიგოლი (იმის შემდეგ: №№ 130, 113), —15) ნიკოლა პეტრიწონელი? (№№: 9, 140), 16) იოანე (გიორგი III დროს, 1168 წ. №№: 29; 72, 162; 40; 8); 17) პავლე (1185 წ. №№: 85, 89; 150, 153; 30; 37; 155; 36; 145; 95); 17) გიორგი (თანამართლის დროს, № 99); 18) მიქელ (№№ 6, 22); 19) ევგენი? (№ 78). —წლები დასმულია დაახლოებით; ხოლო №№-ში გვიჩვენებენ ათონის აღაპების ჩვენგან დასმულს №№-სა. —ჩვენ ამ აღაპების გამოცემას ცალკე წიგნად ვაპირობთ და მაშინ უფრო დაწერილობით გავარჩევთ ამ სიას და იქ მოხსენებულ ისტორიულ პირთა ვინაობას.

შესაესებულად ჩვენგან მოყვანილის ცნობებისა (ახ. ზემო გვ. 139—142) წა ეკითხის მოღვაწეობაზე საქორად ერაცხო აქ ჩაუერთოდ დ. ბაქრაძის მიერ ათონის მონასტრის ერთ ტყეას ხელ-წაწერად ამოწერილი ცნობები ეკითხე და იმის თანამოღვაწეებზე (ისტ. ზაქ. გვ. 253—256).

ამ წიგნში მოქცეული უოფიდა შემდეგი საკითხებია:

1) ცხოვრება გრიგოლი რომთა პაპისა; 2) პირველი სიტყვა წიგნისა, რომელსა ჰქვინ ანდლალონი (დილოლონი?); 3) მეორე მისივე; 4) მესამეებრივე(?); 5) ცხოვრებისათვის წსა მამისა ჩვენასა ბასილისი; 6) ცხოვრებისათვის გრიგოლი ღვთის-მეტყველისა; 7) საკვირველებათათვის წმინდათა მთავარანგელოზთა; 8) ცხოვრებისა წმ. ნიკოლოზისა; 9) ანდრია მოციქულის მიმოსვლათათვის; 10) წამება წმ. თეოდორე სტრატელატისა; 11) წამება წმ. პროკოპისი; 12) წამება წმ. თეოდორესი*.

თავს მინაწერი: «ვინ აღდგომილ არს ესოდენ მარგი, და ნუგეშინის-მცემელი და სიქადული ქართველობისაჲ და ყოველთა განმანათლებელი ამით წიგნებითა და სხვათა ყოველთა საქმითა სულიერითა და ხორციელთა, და ნაწილი ამათი პირველთა წმინდათა თანა არს მოღვაწეობისა მათისათვის, ეგრეთვე სახსენებელი ჯერ არს. ხოლო საკვირველი შრომა თავს-იდგა წმ. მამამან ევთიმე და ოც და ათი წიგნი დათარგმნა ბერძულისაგან ქართულად, და მერმედა მათეს თავი სახარება დათარგმნა ა); სამად წიგნად ქართთა შეგმოსეთ. უფროასი შრომაჲ ესე სულ-კურთხეულისა მამისა იოვანეს ცხოვრებასავე და წერილად სხვანიცა თარგმანეს. ხოლო შემდგომად ღმერთ-შემოსილისა იოანეს მიცვალებისა») ესე წმინდისა გრიგოლ ჰაპისაჲ და სხვანი ესე გვითარგმანეს სანატრელმან მამამან ევთიმე, რომლისათვის მიაგენ ღმერთმან დიდებისამან ორსავე ცხოვრებასა ქართველთა განათლებისათვის. ქრისტე, შეიწყალე და აკურთხე მამა მიქელ გ) და მამა გიორგი «დ) ... ლოცვა ჰყავთ ევთიმესათვის. ესე მამის ევთიმეს დაწერილია. ლოცვა ჰყავთ და აკურთხეთ რომელნი ესე სულთა განმანათლებელი გვითარგმნა, დიდისა და წმ. მამისა ევთიმესათვის».

გრიგოლის ცხოვრების ბოლოს: „ლოცვა ჰყავთ გლახაკისა ევთიმესათვის მთარგმნელისა და შემინდეთ, მრავალთა ზრუნვათაგან დიდითა შრომითა და ქირითა დამიწერია. წმ. გრიგოლ, მეოხ მეყავ წინაშე ღვთისა. ესე

ა) ის. ზეშო ეს წიგნი გვ. 139—142.—ბ) იოანე †998 წ., მამის საეკლესიო შემდეგ წა კეთიქს წინამძღურობაში გაუტარებია 14 წელი, (998+14=) ე. ი. 1012 წლამდე (ის. ათონის 1074 წ. სელ-ნაწ. გვ. 47).—გ) მიქელ სუტესი (ის. ათონის აღაზი № 30 და კელ. პუზ. № 92); ზაქარია მირდატის ძის და არსენის თანამედროვე.—დ) გიორგი, მთაწმინდის ბერი, ნათესავი წმ. ევთიმესი, თანასამად წა იოვანეს ანდუქმისა წინამძღურობად დაიდგინა 1012 წელს, როდესაც წა კეთიქსი ევდრებითა... არსენი ებისკოპოსისაჲთა (ნინოწმიდეელისა) და იოანე გრძელითაჲთა იჯმნა წინამძღურობისაგან (რათა მსოფლად წიგნების თარგმნას მოახმაროს დაწარმენი ცხოვრება)... და წინამძღურობა ძმათაჲ შემვედრა გიორგის, რომლისათჳს ემცნო მამისა იოვანეს, თჳსსავე ნათესავსა (ის. ათონის სელ-ნაწ. 1074 წ. გვ. 109; 15). ამ არსენიზე იგივე სელნაწი გვ. 47 მოკვიითხრობს: „რომელმან (არსენიმ) ღმრთისათჳს დაუტკეპ ეპისკოპოსობაჲ და დაკით კურონაჲტისა წინაშე მოეიდა, ხოლო მან... ოთხთა ეკლესიათა წარგზავნა და კსრეთ იგიცა დაუუდგობთ ცხოვრებოდა თჳსისა მოძღურისა თანა».

ე) გიორგი ჩორჩიანელი, მის ფარმასმანისი; უკანასკნელი ბერად შედგა, არსენად ეწოდა და 1040 წლის ახლო ხანებში წინამძღურობად გასდგა: „არსენი ფარსმან ყოფილია ის. აღაზები ათონისა № № 47, 34; 110. ამ არსენის ძმა იყო მოსკუნეშული გიორგი (აღაზ. № 47; 170, გვ. 264); ძმანი ჩორჩიანელი და ფარსმან და „დაჲ ფარსმანისი რე ჩორჩიანელისი“ ის. „ათონის სელ-ნაწ. გვ. 125, 408; № 170,

ძვეთ მამასა ევთიმეს დაუწერია. ხოლო მე გლახაკი იოანე გრძელისძე) ამას
 დაეწერ, ვითარმედ არა გლახაკი, არამედ მდიდარი და სულითა დიდებული წინა-
 შე ლეთისა და ფრიად მრავალნი წიგნნი გვითარგმანნეს ქართველთა ენასა დიდად
 სულითა მაცხოვარნი და დიდი სახსენებელი დაუც ქართველთა თანა წმ. მამასა
 იოვანეს დ წა მამასა ევთიმეს. აწ ვინცა იკითხვიდეთ განმანათლებელსა ამას წიგნსა,
 ლოცვა ჰყავთ სულ-კურთხეულისა მამისა იოვანესთვის, ყოვლისა მიზეზი იგია;
 და მერმე განმანათლებელი დიდი ევთიმე აკურთხეთ, რომელმან გვითარგმნა
 ესე წიგნი და მრავალი სხვა, რომლისა თანა გადაიხადენ ღმერთმან დიდებისა-
 მან შრომისათვის, რამეთუ პირველთაცა მთარგმნელთა გარდაჰმატეს გ);
 და კვლად ლოცვა ჰყავთ წმ. მამად-მთავრისა არსენისათვის ზ), ფრიად უშრო-
 მია და უკეთესი მათი დაწერილია. და კუალად ლოცვა ჰყავთ წმ. მამათა: მა-
 მისა მიქაელისთვის და მამისა გიორგისათვის მწყემსთა და მოღვაწეთა ჩვენთა ლ)
 და ჩვენ ცოდვილთა და არა ღირსთა უფროს ყოველთა ქრისტიანეთა; შეილი-
 სა ჩემის ოქრობირისა; საბჰსი და ჩემ საწყალობელისა იოვანე გრძელის
 ძისათვის: ზოგი ჩვენ დაგვიწერია და შეგვინდვეთ ლეთისათვის რომელ და-
 გვეკლოს და ღმერთმან თქვენცა გაკურთხენ. ხოლო ოდეს ესე თთარგმნა ქა-
 რთული ქორთანიკონი იყო: სლა: (1011), ბერძულად დასაბამითგანნი წელნი
 ხუთი (6519=1011) და ქრისტეს ჯვარცმიდან შვე (986?), ინდიკტიონი თ".
 შემდეგ ამოჭრილია და მასუენ - - - ჩემი ოქრობირი და ზაქარია მმოსელი, არ-
 სენი, იოვანე, ნიკოლა, ენი(?), იაკობ, საბა და შეუნდვენ ყოველნი ბრალნი
 მათნი.

კიდევაც: „ლოცვა ჰყავთ ღმერთ-შემოსილისა სულით და ხორცით წმ.
მამისა ევთიმესთვის, რომლისა ზეობასა *) ეწეროთ და წმ. ბერთათვის არსენი

გვ. 262, «სამოთხე» სპანიანისა. გვ. 430. ფარსმან თმოგუელი ზაგრატი IV-ს ღეროს იხ. ზოთნის აღაპება №№: 82, 93, 83.—ე) იოანე გრძელიძე და არსენ ნინოწმიდელი თანამედროვენი. არსენი მოკვდა 1013—1028 წლებში. (იხ. ზოთნის სულ-ნაწ. გვ. 109)—ე) აქადამც ცხადია, რომ ძველთაგან ქართველებს ბევრი გეგონია ნათარგმნი წიგნები (შეადარე წემო გვ. 140, შენიშ.: ა:—ზოთნის 1074 წ. სულ-ნაწ. გვ. 39 ჩამოთვლილია ძველად ნათარგმნი წიგნები: ოქროზიარი, „მარგალიტი“, კურუმისი, კვარაღესნი, ყოველნი ძველნი წიგნნი, ე. ი. ძველი აღთქმა, მაკაბელნი, სადღესასწაულო და სხვ.—ზ) არსენი ნინოწმიდელი.—ზ) ივინივე, რომელნიც აღნიშნულნი წემო №№ გ, დ.—თ) იოანე გრძელი და იოანე მარტყოფი იხ. ზოთნ. სულ-ნაწ. გვ. 107.—ი) ზეჰარის მირდატის ძე, (იხ. გვ. მუხ. № 92; ზოთნის აღაპება № ზოთნის სულ-ნაწ. გვ. 127).—ი) ინდიკტიონი იყო 980 წელს 8, 992 წელს—5; 996 წელს—9.

*) ეს სიტყვა იხმარება ძველს ჩვენს მწერლობაში და ჰნიშნავს „სადიდებელად“ „ასა-
მალღებელად“. შენიშნავ დ. ბაქრაძესი.

ნებისმიერ შემთხვევაში, როდესაც ადამიანის უფლებების დაცვასთან დაკავშირებული საკითხი წამოჭრის, ადამიანის უფლებების დაცვის საკითხი უნდა განიხილოს საერთაშორისო დონეზე. ადამიანის უფლებების დაცვის საკითხი უნდა განიხილოს საერთაშორისო დონეზე. ადამიანის უფლებების დაცვის საკითხი უნდა განიხილოს საერთაშორისო დონეზე.

ეპისკოპოსისა და თანავე კეთილად მწერალისა ამის წიგნისა და მოხუცებულისა იოვანე გრძელისძისათვის, რომელმან დიდითა წადიერებითა იხარკა ამის წიგნისა შემზადება და უფროს ხოლო წმ. მამისა ევთიმის თარგმანებულთათვის... თუ რაა დამეკლოს, გინა დავაკლო წაღმართ სიყრმითგან არა მესწავა წერაჲ, შემინდევით შრომისათვის; კელა ლოცვა ჰყავთ ცოდვილისა ოქროპირისათვის“.

წმ. ნიკოლოზის ცხოვრების ბოლოს: „ლოცვა ჰყავთ წმინდანო ღვთისანო გლახაკისა ევთიმისთვის, რომელმან ესე ბერძულისაგან გამოვთარგმნე. ესე სიტყვანი თვით წმ. მამისა ჩვენისა ევთიმესნია; ვითა ნუსხა(სა) ეწერა, მეცა ეგრეთ აღვწერე. აწ ვინ აღმოიკითხვიდეთ წმ. ამას წიგნსა გულს-მოდგინდ ლოცვა ჰყავთ უსხეულოთა მიმსგავსებულისა ნეტარისა მამისა ჩვენისა ევთიმესათვის და ღმერთ-შემოსილთა მშობელთა მათთაჲთა, რომელთა ესე ვითარითა კეთილთა განანათლეს ქართველთა გონებანი... ქრისტე, შეიწყალე ბერი იოვანე გრძელისძე და სულიერი შვილი მათი იოვანე ოქროპირი თ), რომელთა მიერ აღიწერა წმინდა ესე წიგნი. მოიხსენეთ სულიერი ძმაჲ ჩემი იოვანე გარერჩელი წმ. ლოცვასა თქვენსა“.

იგავ მინაწერი წმ. ანდრეას ცხოვრების ბოლოს.

წმ. თეოდორეს ცხოვრების ბოლოს: „სახელითა ქრისტესითა აღესრულა წამებაჲ წა და დიდებულისა მოწამისა თეოდორესი... ხელითა გლახაკისა და ცოდვილისა ევთიმესითა... ითარგმნა წამებაჲ წმ. თეოდორესი დასაბამითგანთა წელთა ხეცა (6521=1013) მთასა ათონას... ესე ზემოწერილნი სიტყვანი სიმდაბლითა სავსენი თვით ნეტარისა მამისა ევთიმეს თავისა ნუსხასა ეწერა... ეგრეთვე აღვწერე სიმდაბლე მათი... მოიხსენეთ წმ. ლოცვასა თქვენსა ბერი იოვანე გრძელისძე და იოვანე ოქროპირი და საბა და ივანე გარერჩელი“... „ქრისტე, სრულ ჰყავ წყალობაჲ შენი იაკობს და ივანე გარერჩელსა ზედა“.

სულ ბოლოში: „...და ვინცა იკითხვიდეთ, ლოცვა... და ჩვენ გლახაკისათვის არსენი მამათ-მთავრისა უმეტეს დაშვრა და ჩემ გლახაკისა ბერისა და(?) ოქროპირისათვის და კეთილისა ძმისა ზაქარიაჲსთანა. ი)... დაიწერა მთაწმინდას ათონას, მონასტერსა წმ. მამათა აშენებულსა იოანე და ევთიმესა, საყოფელსა წმინდისა დედოფლისა ჩვენისა ღვთის მშობელისასა, ბერძულად დასაბამითგანნი წელნი იყენეს ხე (6500=992), ინდიკტიონ? ია), — ჯვარცმოდგან შპ. (980?); ქართულად დასაბამიდგანნი წელნი ხქ (996); ქორონიკონი იყო მეცამეტედ მოქცეული ს (980), ჯვარცმიდგან... მეფობასა ბერძენთა ზე და ვასილისსა და ძმისა მათისა კოსტანტინესა ძეთა, კოსტანტინეპოლეს პატრიარხოზასა... (არ არის). ქე, აღიდე დიდი ესე მოღვაწე მამა ევთიმე და ახალი მამად-მთავარი საბა კურთხეული“.

ქ სავარაუდო კონსტანტინეპოლისა, რომ ათონის მანუსკრიპტში გვ. 41, გამოცხადებულია: „შემდგომად თორნიკეს სიკუდილისა: ინდიკტიონსა :იი: მისცეს მთასა

გისაყოფად ლიტრა ოც-და-რვა და ვ რ ი ს ო ნ ს მისცნეს სახლნი შვიდ ლიტრად სყიდულნი ზღუდითურთ, ვენახი რჩეული ხუთ ლიტრად ფასებულნი. — რადგან წყლობის გაცემს მონასტრებზე ამ დროს ჩვეულებად ჰქონდათ ასე ზანსვენებულების სულის მოსასვენებლად, ამისთვის ჩვენ გვგონია, რომ აქაც იმაზეა ღვაწაჲ, რომ თორნიკეს სიკვდილის გამო, რომელიც მომხდარა მეთუთსმეტე ინდიკტიონს, გაუციათ სუბი წყლობა მონასტრებზე. მეთუთსმეტე ინდიკტიონი მოხდებოდა 972 წელს, როდესაც თორნიკე, როგორც ვიცით, ცოცხალი იყო, 987 წელს და 1002 წელს; ამ უკანასკნელს წელს თორნიკე კარგა ხნის მკვდარი იყო, რადგან ის მოკვდა იოანე უწინ (†998) — ამის გამო თორნიკეს სიკვდილი უნდა მომხდარიყო 987 წელს. — აგრეთვე, რადგან მეთუთსმეტე ინდიკტიონსაც გაუციათ განძი (ibid), ამით სავსებელია, რომ ამ ინდიკტიონს, ე. ი. 998 წ., მოკვდარა წა იოანე, და სხვა წყაროებიც ამას ეთანხმებიან.

ერთი შეძლებისათვის უსაზღვრო ტყეების ხელნაწერთან (in folio, გვ. 845) გრაგოლ ღვთის მტკველის ცხოვრებისა და მისის თსულებათა კეთილეს თარგმანისა, თუთ კეთილეს ცხოვრებაში დაწერილი, დატყდა საკვლ. მუხეუმში № 92.

ამ ხელნაწერს აქვს შემდეგი ასო-მთავრული წარწერები ტექსტის ხელით: 1) გვ. 210 და 286: „ქე: აღიდგე: მამა: ევთვიმე: ამისი გამომთარგმანებელი ორთავე შინა ცხოვრებათა საუკუნოდ. ან... დაიწერა კელითა: ულირისა ზაქარიაჲსითა: შენდობა ყავთ: ოცებად წერისათვის წნო მნო.“ 2) სხვა მელნით, მკრამ მძვ დროჲს ხელით: „მიქელ ხუცესსა შეუნდევნ ღნ“; 3) გვ. 361, 388 და 402: „ამის წიგნის მომგებელი მიქელ ხუცესი“. „ლოცვა ყავთ: გლახკისა და ცოდვილისა ზაქარია მირდატის ძისათვის: რომელმან დაწერე: ესე წა წიგნი... 4) გვ. 496: „დაიწერა კელითა... ზაქარია მირდატის ძისათა... 5) გვ. 555: „ესე საკითხავი: დაიწერა კელითა არსენისითა: ლოცვისა მოიკენეთ... დაიწერა... მთაწმიდას: საყოფელსა წისა ღთის მშობლისა: მონასტერსა ქართველსა (sic) ბრძანებითა ზაქარია მამადმთავრისათა... ჰხლად თარგმნა წამან ეფთვიმე... მრავალთა შრომათა მისთა ზედა ესეცა სრულ ჰყო: და ქართველთა ენასა: გამოუცხადა: ნაწილი და სამკვდრებელი მისი იყოფინ წსა გრიგოლ ღთის-მეტყუელისთანა ან“. შემომსა კელითა გრიგოლისითა... ამის წიგნის მომგებელი მიქელ... დაიწერა კელითა ზაქარიაჲსითა: არსენისითა და ბასილისითა... კსენებულ გვეყვებით... 6) გვ. 706: „განსრულდა ესე საკითხავი კელითა... ბასილისითა... იოსო... აღიდგე... ზაქარია მამადმთავარი და დასაყდრე წთა შენთა თანა“.

რომ ეს ხელნაწერი დაწერილია კეთილეს სინცხლესში, 1028 წლამდე, ეს ცხადია იქნა იმის გამო: ა) კეთილეს ცოცხლებისა მოსვენებული („ორთავე შინა ცხოვრებათა“) ბ) ზაქარია მირდატის ძე (იგივე ზაქარია მამადმთავარი სენგელისა) მიქელ, არსენი და მწერალი ბასილი ცოცხალნი იყვნენ 1011—1013 წლებში (იხ. ზემო გვ. 164—165); გ) არსენი მოკვდა კეთილეს უწინ 1013—1028 წლებში;

დ) მოხსენებული გადაწყვეტილი ბასილი იგავე უნდა იყოს, რომელსაც გადაუწერია მოხსენებული სჯულის კანონი საქარია კადაშკერტელისა 1022 წლის ახლო სანკუშა და რომელსაც შესჯდებით 1030 და 1031 წლებს ქვეშე ერთად საქარია ბანაქლთან ჭრომანსა.

1029 წ.—ქქს : სმთ: დასაბამოთგან: ხქლგ: აქა ბგრტ (ბაგრატ) კულა-პალატი სულტანსა დაესხა“ (აფხაზთ ქრ.).

ეს საეურადღებო ცნობა არცერთს ჩვენს ისტორიულ წყაროებში და არც ქ.-ცხ.-ში არ მოიპოვება. ეს იმით ახსენება, რომ გიორგი I-ის ცხოვრება და ზირ-ეული ნაწილი ბაგრატ IV მეფობისა აღწერილია „ქ.-ცხოვრებაში“ მხოლოდ სუმ-ბატის ქრონიკისაგან, ხოლო სუმბატს, როგორც ზემო განკმარტო (გვ. 149, შენიშვნა № 9), თითქმის მხოლოდ იმავე მიუქცევია ეურადღება, რაშიც გამოასტებოდა ქართველთა და ბერძენთა ურთიერთობა ანუ ის შინაური არეულობა, რომელშიც ერთგუნე ბერძენის მომხრე გვარნი (ბალუანნი და ტაოელ აზნაურნი).

მართლაც, თურქი-საღზქუანნი ანუ თურქი-სელჯუკი აღმოსავლეთში გაძლიერდნენ 1048 წლიდან, როდესაც მათ დაიმორჩილეს უმეტესი ნაწილი ბიზანტიის იმპერიის სამეფოებულსა ანაში, სპარსეთი ინდოეთამდე, კასპიის ზღვის პირები, მაგრამ სელჯუკი რომ ამას წინადაც მძლავრობდნენ, ეს სხანს იქიდან, რომ 1020 წელს უგანასენელის გასწორებულის სომხის მეფის სენაქირიმის დროს (რომელიც იყო მამა ბაგრატ IV დედის მარიამისა) სელჯუკი შევიდნენ სომხეთში, და ამას შემდეგ, რასაკვირველია, საქართველოსაც არ დაუჩინებდნენ მოსვენებით, თუმცავე ჩვენი მეტრანე, ზემოხსენებულის მიხედვით გამო, ამავე სდუმს. აფხაზთა ქრონიკა“ გა, ცხადია, აქვს ამ ნაწლს ჩვენი მატანისას და გვიჩვენებს, რომ თურქნი 1029 წელს იმდენად გაძლიერებულან საქართველოს სამხედროებზე, რომ „ბაგრატ ურმა“ (მამა ბაგრატ იქნებოდა 11—12 წლისა) თავს დასხმია სელჯუკთ სულთანსა ანუ სენაქირიმს (ახ. Hist. G. I, 134, n. I).

1030 წ.—საეკლესიო მეწყეში დატეხილია მცხეთიდან მოტანილი დიდი ტყავის წიგნი № 1; in folio (ხოლო არა აქვს), რომელიც შეიცავს ევთიმეს მიერ თარგმნილ წა გრიგოლ დუთისმეტრეელის ქმნილებას, გადაწერილს ზემოხსენებულის კასილის მიერ 1030 წ., როგორც გაუწყებეს მისი წარწერანი: 1) „ლოცვა ჰყავთ ნეტარისა მამისა ჩუენისა ეფთჳმე მთაწმიდელისათჳს, რომელმან ესე საკითხავი ბერძულისაგან ქართულსა ენასა თარგმნა“; 2) „ქე, აღიღე ორთავე შინა ცხოვრებათა ზაქარიას მამად მთავარი ბანაეღ სწგელოზი... ლოცვა ჰყავთ უცბად მწბრეელისა (ე. ი. გადამწერისა) ბასილიისათჳს“; 3) წა კუზრიანეს თარგმანს აქვს მიწერილი: „ესე საკითხავი წისა კუზრიანე მღელმონაწმისა და ეთოტ ბელისძისა თარგმნილი არს“ (გვ. 456. დავით ტბელიძე არ არის დავით მტბეარი, რადგან ტბელიძე გვარია, ხოლო მტბეარი ტბეთის ეპარქიის ეპისკოპოსია. დავით ტბელიძე სმირად ახსენიება მთარგმნელად, იგი უნდა იყოს ერთი ძველთა მთარგმნელთაგანი V—VIII საუკ. ახ. ამავე ზემო გვ. 114 და 85.

თუმცა ამ ეტრატის წიგნს ბოლო აქვია და არა სსსსს, სე და როდის გა-
დაწერილა, მაგრამ იმავე მუდუქმის წიგნებში ჩვენ ვიპოვეთ ნამდვილი მისი ზარი
№ 16, 1739 წელს გადაწერილი (ის. გვ. 278—279), სადაც დაცულია იმ წიგ-
ნის წაწერის ზარი: „დაიწერა წმინდა ესე წიგნი... სულთა და კორცთა გან-
მანათლებელი დღითი დაცულსა ქალაქსა შინა კოსტანტინეპოლეს დასაბამით-
გან წელთა ბერძენთა სათუალავითა: ხელს: (6538—5508—1030) ინდიკ-
ტიონსა: იგ: (1030 წ.) ქართველთა ქორონიკონსა: სნა: (1031 წ.) საბერ-
ძნეთს მეფობასა რომანოზისასა ღმერთმან განამრავლენ წელნი (და)
დღენი მეფობისა მათისანი ყოველთა ქრისტიანეთათს... ქართლსა მთავრო-
ბასა ბაგრატ-ყრმისასა, ჰრომსა ჰაპობასა იოვანესსა (1024—1033 წ.)
კოსტანტინე(პოლეს) პატრიარქობასა ალექსისსა და იპრუსალიმსა ნიკიფო-
რესსა და ალექსანდრეს (ე. ა. ალექსანდრის) — გიორგისსა, ანტიოქიას ნი-
კოლოზისსა, ქართლსა კათალიკოზობასა მელქიედეკისსა, ყოვლად
ყოველთა ზედა მეუფებასა უფლისა ჩუენისა ისრა ქრისტესსა. ანა. და
ექვე იმავე სვლით სურუდა: „ესე სიტყუანი დედადნა (sic) ეწერა; ამისი
დედანი სტატისცხოველისა იყო კოსტანტინეპოლეს დაწერილი, ეტრატსა ზედა
ეწერა და დაძტპლებულ იყო, ვიდრეღა ძლითღა ვსცნობდით, ეგრეთ გარდა-
სულიყო“.

რადგან ინდიკტიონი იგ: და დასაბამითგან 6538 წელს თანხმად უდრიან
1030 წელს, ამის გამო ზემო აღნიშნული ქორონიკონიც უნდა იყოს სნ: და არა
სნს: ბაგრატ IV აქ წოდებულია „ურმად“, რადგან 1027 წელს იგი გამეფდა 9—11
წლისა და 1030 წელს იგი იქცა ზარა უმეტეს 12—14 წლისა (ის. ზემო
გვ. 162). იმპერატორი რომანოზ +1034 წ.— აქ მოხსენებულია ზაქარია მამად-
მთავარი (ბანელი) და მწერალი ბასილი იგივე ზარნი უნდა იყენენ (ზაქარია გა-
ლაშქრებული და ბასილი), რომელნიც ზემო (გვ. 155) მოვასწავთ, და რომლი-
სამე შემთხვევით კალაშენტელი ზაქარია გამხდარიყოს ბასილ სენგელისად კოს-
ტანტინოპოლის. — 1028 წლის ხელს სხნებში ბასილად იკად ქართველ ეპისკოპო-
სი იოანე (ქ.-რს. I, 219; და სუმბატის ქრონიკა, ის. ზემო გვ. 159).

1030 წლის ხელს სხს დაწერილია ერთი შესანიშნავი უთავბოლო ტექსტის
წიგნი, ნუსხურ-ხუნდურად წაწერი in folio, რომელიც ჩვენ ვიპოვეთ მარტვილის სო-
ბოროდის სელაოში და რომელშიც მოხსენებულია ზარნი ზემო აღნიშნულნივე ზარ-
ნი. ეს წიგნი შეიცავს: 1) „ცხოვრება წა მამისა ჩუენისა მაქსიმესი“ (აღმსა-
რებელისა), წაწერით: „ლოცვა ყავთ წისა მამისა ეფთვმესს მთარგმნე-
ლისა და ისაკისთვს გლახკისა მხრეკელისა“. „დიდება ღა; დაესრულა
ცხოვრება წისა... მაქსიმესი: ქრისტემან სასყიდელი შრომათა მისთა მიეცი
მამსა ეფთვმესს, რა თარგმნა წიგნი ესე სულთა განმანათლებელი: ან იყავნ:
ლოცვა ყავთ“; 2) სიტყვის გება მისივე მაქსიმესი პირობის ზიმართ (კათისკა-
მაგებთ). ამ ვრცელს თხზულებას ბოლოს წაწერა აქვს იმავე სვლით: „დიდება
ღა! დაესრულა კითხვა-მიგება წისა მამისა ჩუენისა აღმსარებელისა მაქსიმესი.

ვინცა შეემთხვევინეთ... ამით სწავლათა ლოცვისა მომიკნენთ გლახაკი ესე და ცოდვილი ეფ თ ვ მ ე, რომელმან ესე შეუენიერი წიგნი ბერძულისაგან ქართულსა ენასა ვთარგმნე სალოცველად მამისა ჩემისა იოვანესსა და საესენებელად უღირსებისა ჩემისა.—გვეყდრები ყოველთა მწერალთა, მკითხველთა და მსმენელთა. ესენებულმა ვართ ლოცვითა შინა თქუენთა, რათა თქუენცა სასყიდელი სიყუარულისა მხილოთ უფლისაგან უხუად მომნიკებელისა მის მეუფისა ისო ქრისტესა, რომლისა არს დიდება... იყავნ.—ცხადია, მთელი ეს წარწერა კეუთნის თვით წა კეთიშეს, და მწერლის ისაკის მხოლოდ სიტყვა სიტყვეთ გადმოწერია იგი. ამ წარწერას ზედვე მისდევს შემდეგი უფრო საყურადღებო: „ღაიწერა ბრძანებითა და ნებითა ზაქარია ებისკოპოზისა ბანაელისა და სენგელოზისაჲთა კელითა უღირსისა და უცად მხრადკალისა (sic) ისაკიისითა: ქალაქსა კოსტანტინეპოლის: მონასტერსა მისვე ბანაელისა ებისკოპოსისა (ეპისკოპოს) სენგელოსისასა ყოველთა წმიდათა აგიაპანტს: მეფობასა რომანოზისას: რაჲ წიგნსა შინა ეპოე (sic) რომლისაგან გადმოწერე არა გამომიცვალდია სიტყუად არცა მიკაზმავს: ღთი (ღმერთი) არს მოწამე და არცა რაჲ დამიყოია და თუ რაჲმე დამრჩომოდა შევეწამე წიგნსა და ჩაურთე: რამეთუ მთარგმნელი სულისა წისა მადლითა საესე იყო და ბრძენ ფრიად: მეცნიერ ბერძულ“ — — — (ამას იქით დედანს ბოლო აკლავ). 3) «სიტყვის-გება ენებათათჳს თალასეს მიმართ“ (ამ საკითხავს თავი და ბოლო აკლავ).

აქედამ სწახს, რომ ზაქარია ყოფილა ბანაელი ეპისკოპოსი და მით უფრო შეიძლება იგი იყოს ზაქარია კალაშკერტელი (იხ. ზემო გვ. 169).

1030 წ.—ზემოხსენებულის (გვ. 169) მწერალის ისაკისგანვე აღწერილია, როგორც სწახს, ათონის სელნაწერი, ცხოვრება წს მკაპრისი და მოციქულთა სწორის ბაგრატისა (ამ ბაგრატ ზანტოქელს იხ. 1066 წლის ქვეშ) წარწერით: „ღაიწერა მთასა წმ. ოლიმპოს საბერძნეთისასა, ქვაბსა, საყოფელსა ქართუტლითასა, ეკლესიასა წმ. ღს მშობლისა, ბრძანებითა მამისა გრიგოლისათა, კელითა გლახაკისა... ისაკიითა მანერით (ი), მეფობასა რომანოზისაჲთა (რომ...სასა), ოდეს სარკინოზედ წავიდა, წარმოტყვევნა იგინი, ქკი იყო სნა.—ხოლოს სწერია, რომ ცხოვრება ბაგრატისი თარგმნაო წა კეთემ, მამაზნ გრიგოლამ დაწერინაო. ზემოხსენებული წარწერა სიტყვა-სიტყვეთ გადმოწერილია ბ. ა. ჩაგარლის თხზულებიდან: *Свидѣнія о памятникахъ*“ და სსკ. გვ. 84, მაგრამ ცხადად ეტყობა, რომ ძველებური მართლ-წერა არ არის დაცული.—აქ დარწმუნაა მკითხველსა ცნობა ოდამხროსის ქართველთა მონასტერზე, რომელიც მკათე სუჟუნშიც იხსენიება. აქ დაუკეს რამდენიმე წელი წა ათონელთა იოანე და კეთიმე. იხ. ამავე 978 წ. ქვეშ, გვ. 123.—ათონის 1074 წლის სელნაწერი წა კეთიმეს ცხოვრებაში სწერს (გვ. 18—19): „ღა ესრეთ მთასა ულუმბოხსასა მიიწია (წა იოანე) და მონასტერსა ერთსა შინა ეამთა არა მცირედთა ჯოროთა მსახურებისა ღუაწლი ახოვნად თავს იდვა“ (ეს იყო 971 წლ. ახლო სხ-

ნებსი). ამასე ადრე, 860 წლის ასლო ხანებში, ულუმბოში სცხოვრობდა „ილ-რიონ ქართული“ (ქ. მეზ. № 170, გვ. 281; „სამოთხე“, გვ. 381).

ულუმბოს მონასტერსე რამდენსამე ასლს ცნობებს გვამლეკს იმავე ა. ცაგარელის მიერ აღწერილი ათონის სამოციქილო X საუკ. („СВѢДѢНІЯ“ და სხვ. გვ. 76, № 11) წარწერითა: „მე მიქელ გლახამან... მოვიგე წმ. ესე პავლე განზრახვითა მოძღუროსა ჩემისა გიორგისითა და შეწევნითა იოვანე კახისათა. დიიწროა წმ. მთასა ოლინპოხსასა საყოფელსა წისა კოზმან და დამიანეთასა, პატრიარქობასა კოსტანტიპოლეს პოლიოვკოქოასა, მეფობასა ნიკიფორესა, მე მიქელ მლუდელმან, ზეკეპე (ზებედეე?) ბერმან, ქუბისა შეილმან (ქ. ი. ქართულია „ქუბის“ დთისმშობლის მონასტრის ბერმან?) ბერთას აღზრდილმან, ესე წა პავლე მოვიგე“.

რომ აქ მოხსენებული სამოციქულო დაწერილია 965—973 წლებში, ეს ცხადია იქადაშ, რომ ნაეთორე იმპერატორი ქმართავდა 965—973 წლ., 2) ზოლივეტოს ჰატრიაქიე ამის დროს ჰატრიაქობდა, თეოფილაქტეს და ანტონის შუა; სოლო ანტონის სხანს 979 წელს (იხ. ზემო გვ. 123).—ანტონის შემდეგ 983 წელს სხანს ჰატრიაქად ნაოლას სოესოკერგი, ათონის კლემასის წარწერაში: „ქე აღიღე სულითა მამა და მოძღვარი ჩენი იოანე და მიეც მადლი წინამძღურობისა... ქე აღიღე... ეფთვე ამისი თარგმანი... და განაძლიერე თარგმანებად წიგნთა... ესე წიგნი მე იოვანე სვინკელმან (იგულისხმება იოვანე თორნიკ ყოფილი 987 წ.) დავსწერე“... ქყანასა „საბერძნეთისასა, უდაბნოსა მთაწმიდისასა, მეფობასა ბასილისსა და კოსტანტოსსა, პატრიარქობასა ნიკოლოოს ხოუსოვერგისასა, დასაბამიოვან წელსა: ხუვე; ქენი იყო სეგ.“ გადამწერი სება (Παгарели, свѣдѣнія... გვ. 89).—ბერთას მონასტერი იყო ოთენას მონაშმლეკე, აქამდა სდგას ეკლესია ბერთას.—ამ ნაირად სამი მონასტერი სხანს ოლამბოში, სადაც ქართულები ცხოვრებულან: კრანა, ქვაი და კოზმან-დამანესა.

1030 წ. ქესა. სნ. დასაბ: ხქლდ: „- ღა ზაღ - - ყოიღ ღღაღაჲსი ყიჲ - - - ყიჲ || რქზღ: ღ ღზზ: ღოღაჲს: ს (R):“ ეს ასო-მთავრული წარწერა ცალკე ქაზე, რომელღე ჩვენ ვიზოვნეთ სამთავისის ეზოში (ბოლოსეს კერ შეუნიშავს). ორიოდ სტრიქონი წაბლაღუდია, მეგრამ უმთავრესი დარწმუნადა და იეთისება: „(ილ)არ(იონ) სამთავენ(ელმან აღ)აშენა ტაძარი ესე - - - ენე(?) წელთა: (ხქლდ: (6634). ჰრეჯა ს(5).—ტაძარი აუშენება 1030 წ., მარანი და სანსახელი—1050 წ., (იხ. ეს თხზულება 1050 წ. ქვეშე); სოლო ჟვარი ბოლოსესაგან აღწერილი (Rap. V, 4), 1056 წელს (იხ. ქვეშე).—ამავე სამთავრულ ილარიონს, გაჩე ეანჩაელს ძეს აღუშენება მურიანის ეკლესიაც წის იოანე ნათლისმცემლისა „ბრძანებითა ფასისა მოღებთა სულკურთხეულისა მიმისა ჩემისა ქორონიკონს სნა“ ბაგრატ კურატპალატისაზე (ე. ი. 1032 წ.). აღმოსავლეთის ეკლესიე სამთავისის ტაძარს ასო-მთავრულად აწერია: „ქ ხატო ღეთაებინაო, შე სული ილარიონისი, ძისა ვაჩე ყანჩაელისა“. ამ წარწერის ზემო არის

სსკა წარწერა, რომლისაგან 1851 წ. წაუბღვალათ ის, რაც ქვემო ფრანკლებში წაგვისვამს და ბროსსეს Voyage-ში მოიპოვეს: „ქ. ღმერთი მის შორის და იგი არა (შეიძრეს უფუნისაჲ)“. ესეე წარწერა ქქონის სოფელ-წმიდასაგ, — აგრეთვე სრულიად არ იპოვეს წარწერა, რომელიც ბროსსეს უნასაგ 1056 წლის (Rap. IV, 6), აგრეთვე არა სწანს მეორე წარწერაცა, რომელიც ბროსსეს რიგაიანად პერ წაუვი-თსაგ (Rap. IV, 124).

1031 წ. — სეკელ. მუხ. ტუგაის სელ-ნაწერი, № 96, რომელიც შეიძახეს მე-VI და VII მსოფლიო ერებათა კანონებს, წა კეთიმიეს თარგმნილებს, აქეს წარწერა (გვ. 196): 1) „ლოცვასა მომიკსენეთ გლასკი ევ თ ვ მ ე, რ-ნ ვთარგმნე ესე ბერძული-საგან ქართულად ან“ 2) ლოცვა ყავთ მამისა გ რ ი გ ო ლ მ თ ა წ მ ი დ ე-ლ ი ს ა, რომელმან ინება აღწერაჲ ამის რჩულის კანონისაჲ სალოცავად სუ-ლისა მათისა და სულღიდებულთა ბედნიერთა მშობელთა მისთა“. 3) გვ. 197: „ქე აღიღე მამაჲ გრ-გლ“; 4) ბოლოს ასო-მთ: კრულად: „დაიწერა რჩოვლის კანონი ესე ქალაქსა... კოსტანტინეპოლეს... ახალსა პრომსა, ბრძანებითა გრი-გოლ მთაწმიდელისაჲთა, კელითა გლახკისა ბასილი ეტ-რტი (კტრატა?) მა-ლლუშისაჲთა... დაიწერა მონასტერსა ხ ო რ ა ს, მეფობასა რომანოზისასა (1028—1034) და ქ-ნი იყო : სნა:“. ამავე სელ-ნაწერსა აქეს მერმენდელის სე-ლით მინაწერა ბერძენთ მეფეთ სია, რომელიც სემა ჩაუერთეთ (გვ. 147). სელი წარწერასა იგივეა, როგორიც იმავე მუხ. სელ-ნაწერისა № 1. (ეს გარდავლი ის. სემა 1030 წ. ქვეშე, გვ. 170).

აქ მოხსენებულია გარდავლი არის იკერიის მონასტრის წინამძღვარი, შემდეგი კეთიმიესა და გიორგისა. ის ცოცხალი ეოფილა 1036 წლის ასლი სწანებში. გრი-გოლის წინამოაღიღესე გიორგიზე ზოთის სელ-ნაწერი (გვ. 116) სწერს, რომ მან „ბერძენნი ფ-დ რაჲმე შეიყუარნა და განამრავლნა (ქართველთ იკერიის მო-ნასტერსა) და სრულიად მათდა მიმართ მიღრკა, ხოლო ქართველნი, ვითარ-ცა ნასხურნი რაჲმე და უნდონი უგულვებელს ყვნა და შეამცირნა, რამეთუ ვითარცა უწყით ყოველთა აღრე შევირყევით და მიმოხულისა მოსწრაფედ შეუ-დგებით... ბერძენთა მიტკცა და იგინი განამრავლნა... ამისა შემდგომად ეჲ-თა რომანოზ მეფისათა დიდად წარჩინებულ იქმნა გიორგი წინაშე რომანოზ მეფისა და დიდად საკუთარ და პატიესცემულ. და მერმე თუ ვითარ იქმნა, ღმერთმან უწყის, განდგომილებჲჲ და ორგულეზჲჲ დასწამეს დიოგენისა ვის-თვსმე, რომლისათვს თქუეს, თუ მისი უნდაო მეფობაჲ გიორგის და ამის მი-ზეზისათვს ექსორია იქმნა გიორგი მონავატს და მუნ აღესრულა ექსორიო-ბასა შინა და მონასტერი და ჩუენ ყოველნი, რომელნი დაშთომილ ვიყვე-ნით, მას ეჲშა დიდსა ღელვასა და მიმოტაცებასა შთავცვენით. რამეთუ სამეზის დაიტყუენა მონასტერი და რაჲცა ღრისტი ტურფა იყო მამათა ჩუენ-თა მოგებულთ, ყოველი იავარ იქმნა და ეგრეთვე განძი და კუზაში.... ამის-თვს ზოგადითა განზრახვითა ყოველნი ძმანი ერთად შევეკვრით (sic) და ერ-თითა განზრახვითა ესე ქუემო წერილი მოსასცენებელი დავწერეთ ამით პი-

რითა და სახითა ჟამთა ს ჳ მ ე ო ნ მამისათა“. მეწუ თვით თხოვნა ანუ მოსასკე-
ნებელი სწურაჲ და მამის გრიგოლის (მთაწმედლის) ღვაწლი. „შემდგომად ღიდ-
თა ბჳობათა ღირსი მამა ჩუენი გრიგოლი წყალობით მოიკითხა (ბრძანთ მე-
ფუჲ მოსკელ) და ნებითა ღმრთი კ დ დაგვმკვდრა აღდილი ჩუენი და საყოფელი
წ ი ნ ა ძ ღ ო მ ი თ ა და მ ო ღ უ ა წ ე ბ ი თ ა გ რ ი გ ო ლ ი ს ი თ ა... და გარ-
დავდეს რაოდენნიმე ჟამნი და მიხაელ მეფე თესალონიკეს ჩამოვიდა. კ დ აღ-
ეტყინნეს ჩუენ ზა ბერძენნი და მთაჲ ყოველი აღძრეს და ღიდებულნი ყო-
ველნი განდრიკნეს და ენება, რათამჲა პირველი იგი ბჳობაჲ და ღრთისა მიე-
რი ჩუენზედა წყალობაჲ ცუდმჲა ყვეს და ამაო. არამედ განაცრუენა ღრ ზრ-
ხეაჲ მათი... დაჯდა კ დ ქრისტეს მოყუარჲ მიხაელ მეფე და ფრიადითა გა-
მოძიებითა განბჳო და ეკლესიაჲ და მონასტერი ყოვლითურთ მონაგებით და
სიმღიდრით ჩუენ გეზობა... მამაჲ გ რ ი გ ო ლ პირველ ამის მეორისა ბჳობი-
სა მიცვალებულ იყო. ხოლო არსენი შ დ ამის მეორისა ბჳობისა მიიცვალა“.

ვგონებ ეს გრიგოლ (დრეღამე?) იწოდებოდა „ხალ აბრაამად“ და „შე-
გრიგოლად“ (?). ამაჲ უხაჲ ღვაწი № 130 ათონისა: „თა ნოემბერსა იზ:
აღაბი არს წა მ. ჩნსა გ რ ი გ ო ლ ი ს ი და ვითარჲა ს ჳ ნ გ ე ლ ო ზ ის ა თ ჳ ს ს წ ე-
რია, ყოველივე დაუკლებელად აღესრლებოდინ... და მასვე ღღესა მოკსენებო-
დიან ზაქარია (მარტაღისჲ) და არსენი“ (მარტაღისჲ, ფარსმან ყოფილი?).—
შემოთქმულთა გარემოებათჳს სწინს, რომ გიორგის ექსარქობაჲ მომხდარა 1029—
1030 წლებჳს; ბჳობა პირველი—1035 ანუ 1036 წლებჳს; გრიგოლ მომკვდარა
1036 წლის ახლო სწინს; ბჳობა მეორე უნდა ყოფილიყო 1037 წლის ახლო სწ-
ნებჳს. (მაჲ გრიგოლ, ზაქარია მარტაღის ჲ და არსენი ის. ეკლ. მეზ. № 170;
გვ. 203—206. ამჲნარტორ რომანსჲ შეთქმულობა მოხდა 1030 წ. და ეს შე-
თქმულობა აწუჲ მას ქართველმან აბუჯანს (Addit. p. 219—220).

რომანოზ კეისრის წინაღმდეგეს შეთქმულობაჲში, ბერძენთა წყაროებით, ჳრეჲა
გ ი ო რ გ ა და გ ა რ ა ზ ე ა ჩ ე, თ ე ე ჯ ა ს ი ს მისწულნი, რომელთჳც ბიზანტიის
სამსახურჳი მალაღი ადგილი სჳერათ. ამ წინაღმდეგობასთჳს გაჲყუებულმან რომ-
ანოზმან დასაჲთა იგინი. ეს გიორგი უნდა იყოს ათონის ღვაწებჳს (№№ 52, 90, 68)
მოხსენებულა „გიორგი მგისტროსი“, რომელსჳც 150 დრაკნი მიუცაჲ „საბურა-
კად“ აუერაის მონასტრისა და „დიდი ქველმოქმედება“ უხეენებაჲ ამ მონასტრის-
თჳს: „შე მამამან ნ ი კ ო ლ ა პროტოსჳნგელოზმან (ნიკოლო წინამძღვრად
სწინს 1037—1040 წელს)... დავაფასეთ საკმარი მისი რაჲცა მოეღო ამას ეკ-
ლესიასა სიცოცხლესა მისსა და რომელი შემდგომად ს ი კ უ ღ ი ლ ი ს ა
მისსა დაუტევა განძი, სტავრანი და ჳურჳელი ვეცხლისა და საეცდარნი ყო-
ველნივე ჯუშლად :მ: ღიტრისა განძისა საკმარი... განვაწესეთ აღაბი... აღე-
სრულებოდეს... ვითარჲა მაშენებელთათჳს სწერია... ვგრეთვე ღღე მიცვალე-
ბისა (მისისა) მისსა :კ: აღაბი გარდაიკადონ... ვგრეთვე ივლისსა :კზ: ოდეს
დავჳმარხენით ძუალნი მისნი მ ი ს მ ი ე რ გ ა ნ წ ე ს ე ბ უ ლ ს ა ს ა ფ ლ ა ვ ს ა
გარდაიკადონ აღაბი“...

აღბათ რომანოზის სიკვდილის შემდეგ გიორგის ისევ მიუღია თუხი ჰატეოი და ერთი უმთავრესთა მოქმედებათაგანი უოფილა ივერიის მონასტრის უკან დაბრუნებაში, მოსსენებულს 1035 და 1036 წლების ბეჭდების უამს. რომანოზის სიკვდილის შემდეგ გიორგის ძმისც კარანკახეს დაუბრუნდა წინანდელი ჰატეოი და იქნა „ზროსფთაური და გამეკ ედესისა, რომელმან ამ ქალაქს 1038 წელს აცდილა უბედურება არაბების დსსმში“ (Addit. p. 219—220, კასუშტი დ. ბაქრაძის, გვ. 170). გიორგი მკაცრტროსის სიკვდილი 1038—1040 წლებში იქნებოდა. ნიკოლას შემდეგ, 1043 წელს წინამძღვრად ივერიისა აუდა სტეფანე სასულელი (ის. 1043 წ. ქვეშე). ნიკოლას წინამძღვარი იყო, ერობაში ავანეზი, ამისი ძმა გაბრიელ (აღაპბი ათონისა № № 45, 46), თანამედროვე სულასი, ქონჭოზისა, გიორგი ჩორნანკელი, ფარსმანის ძმისა. ეს ფარსმანი ბერობაში „არსენი ფარსმან-ყოფილი“ წინამძღვრად დაჟდა ზორტიტში 1045 წ. ახლო ხანებში (ის. ზემო გვ. 164). ფარსმან თმოგველი ის. აღაპ. № 82; „აღა ფარსმანისი ჭ ჩორანკელისი“ ის. კვ. მუხ. № 170 გვ. 262; მანა ჩორანკელი და ფარსმან ის. „სამოიხე“ გვ. 430. იმავე დროს „საბა მონომას-ყოფილი“ (აღაპ. № № 52, 45, 46). „ერისთავთ-ერისთავის გიორგის ჩორანკელის სურათი ერთად ბაგრატ III სურათთან გამოქანდაკებულია ზარზმის კედელზე, ახალციხის მარნაში (კასუშტი ბაქრ. გვ. 146).

1030—1035 წლის ახლო ხანებისა ასო-მთავრული წარწერა ღვთის-მშობლის სატყე, რომელიც მარტვილიდამ საზნისლუსს გაუტანია, მისანქრები მოუცლია და შეუკეთება, რისგამოც წარწერაც შებღღელა: — — — მამისა ღთისა სულით წმიდ — — არსებით არს ქმნილსა(?) — — მცირედთა ნივთთა მომძღუენე აღსაბეობად უღუ და ლეღა და შევრდომით მოციქენე მათთვის რომელი ღმირ ჰყუნენ ჩემთვის შეილითურთ ზვიადი და გიორგი იოხენ დიდოთალოა.

რომ ეს წარწერა უნდა ეკუთვნოდეს 1030 წლის ახლო ხანებს, ანუ, რამდენადმე უფრო ადრე დროს, ამას ჩვენ ვასაბუთებთ: 1) უღუ და ლეღა შემდეგს დროებში არ სწანან, 2) ზეიადი დადიანი (უდუეს შვილი?) გიორგი I დროს მსეფართ-მთავარა იყო ბასილ კეისრის მოწინააღმდეგე მსედრობისა (ის. ზემო გვ. 156) 3) შემდეგი წარწერა მოასსენიებს მე-XIII საუკ. მცხოვრებს ბედიან დადიანს მანდატურთ უხუცესს და მასს ცოლს ცნობილს სუამაქს, ქართლის ერისთავის ასულს და მათს შვილს გიორგის, რომელიც †1323 წ. 4) უმთავრესთა დადიანთ სასულები XI—XIII საუკ. ცნობილია ჩვენს წყაროებში, ბაგრამ ამათში უდუ და ლეღა არა სწანს: გიორგი I დროს — ზეიადი, ბაგრატ IV — ივანე დადიანი; გიორგი III დროს ბედიან და მანუ დადიანი, აგრეთვე კოსტანტინე; თამარ მეფის დროს კოსტანტინეს ძე კარდან და ცოლი მისი მარიამ და ძე მათი გიორგი; გიორგი ლაშას, და დაეითის დროს — შერგილ და ცოლი მისი ნათელა, შვილნი მათნი: ცოტნე, კარდან და ბედიან, და ძენი ამისნი: გიორგი †1323 და ივანე.

იმავე დროებს უნდა ეკუთვნოდეს ასო-მთავრული წარწერა დიდს მარტვილის ეკესლის ჟვარზე: „სახელითა ღთისათა მე გლობაქმან არსენი, ძემან ვახე მარტოყელი სამან შევექმენ [ჯუ]არი ესე საღიდებელად და სალოცე“

ლად აღიღენ ღწ, ძრიელისა (sic) ბაგრატ მეფისა და კურაპალატი-
სა და შვილთა მი[თთა] ერთობით აღიღენ ღწ - - - - ასულითა ივანე დია-
კონისთა ქე [შე?]“. — ფრწილებაში ჩასმულებს და გამოჰყებულს წარწერებს აფე-
რია რეინას ნაჭრება, რომლითაც ჟვარი შემდეგ შეუკეთებიათ. არსენი და ვაჟე მარ-
ტოყელაძე ცნობადნი არ არიან. — ფერსმინ „არსენ-ყოფილი“ და არსენი ნინოწმიდე-
ლი ის. გელ. მუს. № 205, 230; 206 და ეს თხზულება გვ. 164 არსენი კბის-
გოშისი ბოლო მარხაზნას ვაყელის ძე ის. 1053 წლის ქვეშე.

1031 წ. — ამ წლას ასლო ხნებში აღუშენებია მცხეთის ტაძარი კ-ის მელ-
ქაზედექს, როგორც გვუწყევენ მისნი წარწერანი: ა) აღმოსავლეთის მხრით გამო-
ქანდაკებულია ვაზი თორმეტ შტოანა (სხე მცხეთისა და 12 მოწაფეთა: „მე
ვარ ვაზი, ხოლო თქვენ შტონი“.). თითოეული შტო თავდება რგელად მოქან-
დაკებული სახითა (მტკეპნა?), რომელსეც ასო-მოთავრულ ხელ-ჩართულად სელო-
ენურად წარწერილია: „1) ჳშჩ, 2) იჩ ჳშჩ; 3) ჳჩ ჳშჩ; 4) ჳშჩ; 5) ჳშჩ ჳჩ 6) ჳშჩ ჳშჩ 7) ჳშჩ ჳშჩ 8) ჳშჩ ჳშჩ, 9) - - - - - 10) იჩ ჳშჩ; 11) ჳშჩ“. — ერ-
თა სხე წარუწერელია (იუდა განმცემელისა?). ამ წარწერათგან რამდენადმე დაზი-
ანებულია: № 7, თუმა ვა ბინოელის საშუალებით ცხადად იკითხება მისე: „ეელი-
თა ბესიკისა“ (და არა ღებადისა, როგორც სავარაუდოა უნდა იყოს, რადგან
მცხეთის აღშენებაში კეისარი ბასილა მოსწიფეობას იღებდა: ის. 1040 წ. ქვეშე);
№ 9-სა ორი ასო მოკარდნადა აქვს („შეაწიენ კურთხევითა“?); № 10 სწორედ
მაგვანაა წავითხული („ლუწა ესე“), თუმა ვა ოდნავ გამოიწინებება. ამ წარწე-
რას ზეჲ ესრე გვითხულობთ: „აღიღენ ღმერთმან ქრისტეს მიერ მელქიზედეკ
ქართლისა კათალიკოზი ამინ. აღეშენა ესე წმიდა ეკლესია ეკლათა ბესიკისა.
მონასა მათსა (შეაწიენ კურთხევითა?) ღლუწა ესე სულსა“. შეიძლება ბოლო აღ-
მოვიკითხოთ კითვით: „...ეელითა ბესიკისა მონისა მათისა“... სახელი ბესარიონ
ქართველებში სშორად ბესიკად იტყვება.

ბ) წინააღმართისკენ გამოქანდაკებულია მოჭრილი ხელი კანისა, რომელსაც
უჭარავს გონიო (ე. ი. სწორის გუთისის სავალატოზო იარაღი), კავალტოზ-არქიტექ-
ტონობის საშობლო, რომელსაც ორივე მხარეს წარწერა აქვს: „ჳშჩ ჳშჩ ჳშჩ-
ხა || ჳშჩ ჳ - - - - - ჳშჩ“. მეოთხე სიტყვა ცხადია არა სხანს, მაგრამ
ბინოელში განიშრება ქარგამანი „ჳშჩ“, რომელსაც საშუალო ასო „ე“ დაზიანე-
ბულია აქვს. „ჳშჩ“ იკითხება „კოსტანტინეს“ ანუ კოსტანტინესი. ამის გამო წარ-
წერა მოგვითხრობს: „ეელი მონისა არს კოსტანტანესი, რათა შეუწოდოთ“. —
კოსტანტინე უნდა იყოს ერთი უმთავრესი კავალტოზთა ანუ სურათ-მოდელკრთა-
ნი. — აღბათ ამ მოჭრილ ხელის ჭინჯამს დაჭაბდა ხაღსში თქმულება, ვითომ სავ-
თავროს მამულებდის სურათ-მოდელკრთის მოწაფე მცხეთა ააშენაო. ეს შემუშავდა
მასწავლებელს, გაუგებანას ზიარს და კანდიერს მოწაფეს ხელი მოსტყვისო. აი ხაღ-
სურა ღვქსა: „ხეკორძულას წყალი მისეამს, მცხეთა ისე ამიგია, დამიკირეს ხე-
ლი მომპირეს: რატომ კარგი აგიგია“ (სეკორძულას წყალი 7 კერსიკა მცხეთი-

დამ). მართლაც ჩრდილო კედელზე სხვა ქანდაკიც იპოვება, რომელიც ამასვე აფიქრებინებს გაცნა: გამოქანდაკებულია ორი გაცი, ერთი მხარეული, ქართულს წიხსში, სოლო მეორე უცხო ტანსაცმელში, მწუხარედ ზარდაღებული, ცუდად ჩაცმული, შიშისხანთი უფრო სხარსს წაატყის. ნუ თუ ეს სიმბოლო არ არის იმისი, რომ უცნა-სიგნელის (უცხოელ გაცნის) ქართველს შვირდნ ზირეულისთვის უკუბნია; — გ) ამ წარწერის შემო უღლებ-აღებოდ, არუ-დარეკით ჩატანებულია წარწერილიანი ქვები, აღბათ წინანდელის დანერგულ კელსიის ნაშთი: «**ჰ**» «**ხ**» «**ი**» «**ლ**» «**ნ**» (გაღებოწი?). ძველი კელსია აღშენდა კასტანგ გორგასადის მიერ ქ. ცხ. I, 212 და შემო გვ. 49). დ) რომ მართლა მეღქმისევეს მეორედ და არა ზირეუად აღუშენებია მცნეთა, ამას ამტკიცებს მესამე ასო-მთავრული წარწერა XI საუკ. უწინ. დედის (აწ დასურუდის) გაღებნის ბჭის კარებზე, დასავლეთის მხრით: «ქრისტე, აღიდე შენ მიერ დამყარებული მეფუტ ჩუენი ქრისტეს მიერ მეღქმედდე ქართლისა კათალიკოზი, რომელმან მე ო რ ე დ აღაშენა წმიდა კათალიკე - - სულია მათისა». — საჩებ გასმულ ჯაგას უნდა აკლდეს სიტყვა „სალოცელოდ“, ანუ „მოსაცნებელია“.

შემო მოხსენებულ წარწერათაგან ბოროსეს შემოატქს უკანასიგელი და ისიც არა სწორად და სრულად (Rap. I, 20 — 31), აქ მოხსენებული კათალიკოზი არის მეღქმისედე XI საუკ. და არა მე-XVI საუკუნის, მე კოსტანტინე III-სა, რომლის ჭეჭირობს ბოროსე, დადგენილი 1524 და განდგენილი 1529 წ. ამას ამტკიცებენ: 1) ეველა ასოები ძველებურია, მე-XI საუკ. ხელისა; 2) მეორედ მცნეთა რომ აღაშენა მეღქმისედემა, ეს სწინს ქ. ცხ. I, 212, 218 — 222, 3) თუთ მეღქმისედეკის გუჯარი, აქამდე მოწკნულია, რომლის ზირს ჩვენ ქვემო ბეჭდავთ (ახ. 1040 წ. ქვეშე). — მეღქმისედეკი რომ 1025 — 1035 წლებში ცხოვრებულა ის. შემო გვ. 80; 1031, გვ. 169, და 1040 წლ. ქვეშე. —

1034 წ. — ბოროსეს უნახეს დადანის წაგნთ-საცავში ნაწევეტები კტრატის სხარებისა წარწერით: „დაიწერა იწხნის საყოფელსა წთა მოციტულობისა დასაბამითგან წელთა: ხქლ:“ (Rap. VII 62. — იღარბონ იშხნელი ის. შემო გვ. 91 და კელ. მეზ. № 35).

1035 წ. — სველ. მეზ. დანუღა ტყეპის წიგნი 8⁰, 513 გვ., სურფრ-ნუხის რომელიც შეიცავს: 1) წა ბასილ დიდის შემდეგთა ფსალმუნთ განმარტებას: 1, 7, 14; 15, 28; 29; 32, 33; 37, 44; 48; 59; 61; 114; 116; — 2) ფსალმუნთავე განმარტებას უცნობ მწერლისა; — 3) იოანე დამასკელის მიერ ედ წა ღვთისშობლის ქებას.

წარწერანი ტექსტის სელით: 1) გვ. 109: „ქე შე დავით; 2) გვ. 156: „უფალო.. აღიდე სულითა მამა დავით“, 3) გვ. 184: „უფალო შეუდგენ დავითს ჯიბისცესა; 4) მე 426 წ. აღნიშნულია მთარგმნელად ბერძელისაგან ქართულად წა კეთილ 116 ფსალმუნამდე, „ხოლო აქეთგან წიღმართ დავითთა შა ებოვე თვითო მუხლსა ზა თარგმანი, ხოლო სახელი არა ეწერა, თუ ვისი თარგმნილი არს, მეცნიერთა უწყინ. მე დავით ჯიბისცემან, ტვრთ მძიმემან

ცოდნითა, უდებმან საქმითა და უგუნურმან გონებითა ამის წიგნისა ბოლოსა ჩავსწერე, ვისცა მოგზუდეს და გულის-კმის-ყოფით იკითხვიდეთ და სიტყუაჲ სიტყუასა წინააღუდგეს, ნუ შეორგულდებით: დავითი მდინარე არს წყლისა ცხოველისა და თარგმანნი მუშაკნი არიან დაუძინებელნი დაუსაბამოჲსა დაზადებელისანი: მის მდინარისაგან ზოგი ვენახესა შეუვლებს და ზოგი ბანასა და სხუაჲ სათიბესა, ხოლო ძალი თქმულთა მათ ერთ არს*... გვ. 508—511 გჰელი წარწერა: „.... დაიწერა ბრძანებითა ეზრა მამად-მთავრისა შემოქმედისა და მწყალობელისა ჩემისათა... დავწერე კელითა სულიერთა ძმათა ჩემთაჲთა, საფასითა მიქელისითა და გაბრიელისითა და შევასრულე კელისა შეილისა ჩემისა (ე. ი. ჯვართი ჟამისმის შეიდას) იოვანესითა... და დავდევ შატბერდს საყოფელსა წაღთის მშობლისასა... სადიდებელად ეზრა მამად-მთავრისა და მამისა ეფრემისთჳს... და სემეონისთჳს და მშობელთა ჩემთა იოვანესთჳს და შუშანისთჳს... კორციელთა ძმათა ჩემთა გაბრიელის და მარიემისთჳს შატბერდისა და ხანძთი... ამის წიგნისა ეტრათი დაიწერა ქს: სნე:“ (შეადარე ჟე-მო გვ. 115—116).

1038 წ.—ტარასია არქიმანდრიტის მაერ აღწერილის იერუსალიმიდჲს გატანილ სსხარებას განმარტებას ხელნაწერს ქჷანია შემდეგი მინაწერი (იხ. ჟემო გვ. 140, სხად ჩაკურთუთ წას ეკთამეს წანასიტყუაბისაგან რამდენიმე ნაწილი).

„სსხარებას განმარტებას ეწერა:

„დიდება შენდა სამებაო წო, დაესრულა თარგმანება სახარებისა იოვანეს თაჲსა შეწვევნითა ქრისტესითა. აწ. მოიკსენე უფალო სული უღირსისა მიქელ ჩიზრლისა. აწა.

ბოლოს: «ხოლო დაიწერა კელითა გლახაკისა და მწარედ ცოდვილისა მიქელ ჩიზრელისათა ლავრასა დიდსა წისა მამისა ჩუენისა საბასსა ბრძანებითა ღმერთშემოსილისა წისა მამისა და მოძღურისა ჩემისა გიორგი ჯვარელისათა¹⁾ მეფობასა ბერძენთა ზედა მიხაეღისსა (1033—1042), ხოლო ქართველთა ზაზაგრატ კურაპალატისასა, ამას წასა ლავრასა ზედა მამასახლი[სობასა] ფრიად ბერისა ეღიასსა²⁾. აწ გვედრები, ღმერთმან დაგაჯეროს გულსმოდგინეობისა და შრომისათჳს ლოცვა ყავთ, ხოლო ნაკლულეგანებისა და უცებად ჩაკითხვისათჳს შენდობა მომადლეთ, ამინ.

ქე შე მღვდელი მიქელ დვალი³⁾, რომელმან გარდაწამებასა ამის წიგნისასა ფრიად ილუაწა.

მოწყალებითა ყდ წისა დაუბადებელისა სამებისათა... (გრძლად)... ღირს

¹⁾ ე. ი. ჯვარის მონასტერში გიორგის წინამძღვრობაში 1038 წელს.

²⁾ ელია ყოფილა საბა-წმინდის ქართველთა მონასტრის მამასახლისი ანუ წინამძღვარი 1038 წ.—ჩიხუარელი—ჩიხას საერისთავო იხ. ქ. ცხ. I, 191—192.

³⁾ მიქელ დვალის ნათესავი უნდა იყოს იოანე დვალიცა, ალავერდის 1059 წლის სახარების დამწერი. მიქელ ცოცხალი სიანს 1049 წელსაც (იხ. ქვემო, 1049 წ. ქვეშე).

ვიქმენ მე გლახაკი და ფრდ ცოდვილი გიორგი ჰროტეიერი ¹⁾ სახელად
ოდენ მღვდელი, ხოლო საქმითა არა ღირსი, რომელი შემძლებელ ვიქმენ
უძლეურობითა და სიგლახაკითა ჩემითა აღშენებად წასა ამას და ცხოველს
მყოფელსა ჯუარისა ადგილსა და თანა წათა ამათ წიგნთა თარგმანთა სა-
ხარებისათა იოვანეს თავისასა და მატეთსა სრულებით პირველად სალოცვე-
ლად ღვთიეშემოპილისა ყოველთა მნათობისა წისა მამისა მოძღუროსა ჩემისა
სულდიდებულისა არსენის სულისათვს ²⁾ - კდ ლთშემოსილისა მოძღუროსა -
... იოვანეს ... (ამას ადგილში დეკანში აღკოციდ იყო: ტარასა)
... და სულ ... კორციელად დათა და ძმათა ჩემთასა და ყოველთა თვისთა
ჩემთა ცოცხალთა და მიცვალებულთათვს სალოცველად და ყოველთა სულიერთა
ძმათა ჩემთათვს და ყოველთა სულიერთა შვილთა ჩემთათვს იოანე და არსე-
ნი და მიქედლისათვს, რომელმან დაწერა ესე და ყოველთა ძმათა ჩემთა და
შვილთა სულიერთა და კორციელთა, ცოცხალთა და მიცვალებულთათვს. აწ
წმიდანო ღთისანო მოგვიხსენენით წმიდათა შნა ლოცვათა თქუენთა ცოცხალ-
ნი ყოველნი რომელნი იკითხვიდეთ, ისმენდეთ გინა სწერდეთ წსა ამას წი-
გნსა, რათა თქუენ მიერ იქსნეს ღმერთმან სულნი ჩვენნი სატანჯველთაგან სა-
უკუნეთა და ერთობით წარდგეთ ურცხვენელად ყოველნი დალიქსა ³⁾ მას
წათა წარსადგომელსა და ვადიდებდეთ მამასა და ძესა და წსა სულსა, — და
დავსხენ ამასვე წასა მონასტერსა ჯუარსა და ვინ რაჟცა მიზეზით იკადროს
და გამოახუნეს შემეცაჩვენებულ არს წე ღვთისა და წმიდანიმცა მახარებელნი
მსაჯულ არიან წინაშე ქრისტესა დღესა მას საშინელსა სასჯელისასა და წი-
ლიმცა მისი არს იუდათანა და ვინ ესე ჩუენი დადებული დაამტკიცოს, იყავნ
იგინი კუთხეულ უკე ან.

ოდენ ესე დაიწერა და განსრულდა ქორონიკონი იყო :სნც: (258+780=
1038 წ.) ინდიკტიონი :Π' 74). (ტარასის მაუწყობა: „სამას რკა წლის დაწერი-
ლია ქქეს აქეთ წელსა 1868). მერე სსკა სკლით:

„დიდება ღმერთსა სრულმყოფელსა ყოველისა კეთილისასა. ღირს ვიქმენ მე
ურბნელ მთავარეპისკოპოსი ვლასი შეკაზმად წისა ამის წიგნისა იოანეს სა-
ხარების თარგმანისა; რამეთუ ეამთა სიგრძისგან განრყენილ და უკმარ ქწი-
ლიყო და ჩვენ ახლად ბრძანებითა და ჯერჩინებითა მამისა ჩვენისა ტუფილელ
მთავარეპისკოპოსის ბარნაბასითა ⁴⁾ და შეკაზმეთ შეწვევითა პატიოსნისა
ჯვარისათა სალოცველად და საღიხინებელად ცოდვილისა სულისა ჩვენისა და

¹⁾ ეს იგივე შემოხსენებული გიორგი „ჯვარელია“. სიანს, რომ ეს ყოფილა პრიორის
წინამოადგილე და ამას დაუწყია ჯვარის მონასტრის აღშენება ანუ განახლება; ხოლო პრი-
ორის ალბათ შეესრულება 1039—1059 წლებში. იხ. ვახუშტი ბაქრაძის გვ. 168.

²⁾ რომელი არსენი იკულისხმება, არ სიანს. — ³⁾ დალიქი = ტახტი.

⁴⁾ მართლაც, 1038 წელს ინდიკტიონი იქდა :ვ: — ⁵⁾ ფაველნოვი (იხ. გვ. 123—124:
ბარნაბა და ვლასი იერუსალიმს იყვნენ 1570 წელს).

ცოდნათა ჩვენთა მოსატყეველიად და ყთა თჳსთა და ნათესავთა ჩვენთა გარდაცვალბულთა შესანდობელად;—და აწ გვედრებით ყთა მამათა და ძმთა ჩვენთა, რნი იკითხვიდეთ წასა ამას თარგმანსა, რათა ესენებულ ვიქმნებოდეთ წმიდათა ზინა ლოცვათა თქვენთა, რათა თქვენცა მოიღოთ სასყიდელი უხვად მომნიკებელისა ყთა ღვთისაგან და ერთობით ღირს ვიქმნეთ... სასუფეველსა ცათასა; აწ. ხოლო ლოცვა ყავთ, გვედრები, მამისა ბესარიონის-თჳს და ძმათა ჩნთა სულიერთათჳს და ჩემ ცოდვილისა ვფიასისთჳს, რა ლოცვითა თქვენითა მოვიღოთ ზენდობა ცოდვათა,—იოანე თეოლოგო, მეოხ ექმენ წიგნისა ამის წამკითხავსა მიტროპოლიტს დუმბაძეს იაკობს*.

1040 წ.—ამჟამად ტარასის იერუსალიმით გატანილ ხელნაწერებადამ გადაწერილი წარწერა: „2) გრიგოლ ღვთის-მეტყველის (ნოსელას?) ბოლოს ეწერა ესრეთ:

„დიდება ღა. განსრულდა წა გრიგოლ ნოსელიცა, თუ ზნდეს ღა დიდი ესე და ბრწყინვალე ქადაგი სინანულისა. ლოცვა ყავთ წმიდისა მამისა ევთიმისთჳს, რნი ესე წიგნი ბერძულისაგან ქართულად თარგმნა; ღწ დიდებულ ყავ სული მათი. ჯ წწო და ყდ დიდებულნო დიდთა მათ და მალალთა საიდუმლოთა ბრწყინვალედ მქადაგებელნო, წო გგლ ღთის მეტყველო და წო გგლ ნოსელო წით და დიდებულით ძმითურთ თქვენით ბასილით, სამნივე სამებისა წისა მქადაგებელნო, ერთმანეთისა სიყვარულსა მეოხ გვეყვებით წე ღთისა სულითა საწყალობელთა გაბრიელს და იოანეს⁹⁾, რლთა დიდითა გულს-მოადგინებითა კელ-ყავთ აღწერად წასა ამას წიგნსა თქვენ მიერ ქადაგებულსა.... მეოხებითა . . საუფლოასა ჯფრისათა.... წის სჳმეონ საკრვედთ-მოქმედისათა... ღირს გყყნა ღწ ჩვენ გლახანი. . სახით რეცა

⁹⁾ ესენი ყოფილან ხორციელნი ძმანი სანანო ქველისძისანი (იხ. ათონის აღაზ. № 20). ეს გაბრიელ საფარელი, ათონის მონასტრის ქველ-მოქმედი (იხ. აღაზ. ათონისა № 27), კალიოსის ქართველთა მონასტრის (ანტიოქიის ახლო) რამდენსამე ხანს დამკვდრებული, უკანასკნელ ჯვარის მონასტრში შესული, სადაც შემდეგ მიეცა დეკანოზობა ჯვარის მონასტრისა, იქნაო კათალიკოზ ქართლისა ბაგრატ IV დროს (introd. p. LII). ამისი ძმა იოანე საფარელიც, ვითომ(?) ბოლოს კათალიკოზად გამხდარა: „იოანე კზი საფარელი“ იყო დავით აღმაშენებლის კრების თავმჯდომარე 1104 წ. თუ ეს მართალია, ამ დროს იოანე ღრმა მოხუცებულობაში იქნებოდა (იხ. ზემო გვ. 80, ზენ. № 166; „ივერია“ 1892 წ. № 260). ჩვენ საძვევოდ მიგვაჩნია, რომ ესენი იყვნენ ზემო მოხსენებულნი კათალიკოზნი გაბრიელ და იოანე საფარელნი იმის გამო, რომ ისინი მომკვდარან ნიკოლას ათონში სინამდვირობის ეამს (1010—1042 წ. ახლო), როგორც გვაუწყებს ათონის აღაზები №№ 27. 39, 45: „თქესა იანვარსა იდ... განვაწესეთ აღაზი იოანესთჳს და მიქელისათჳს მე მამამან ნიკოლა და ყოველთა ძმთა: ესე ძმანი კურთხეულნი მოვიდეს დიდითა სიყვარულითა მონასტრისა ჩვენსა და დაჰყეს რაოდენიმე ეამი და მოსცეს ეკლესიას ლიტრაჲ ერთი დრაჰკანი ვოტრინატი. ხოლო მსწრაფელ წარემართნეს იერუსალიმად, რათა თაყუანის სცენ საფლავსა... და აღასრულა ღწ ნება მათი, მიიცი ეალნეს; ხოლო ზდ მიცვალბებისა მათისა მივეცით ეკლესიასა და ხუცესთა და ტრაპეზსა ასი დრაჰკანი სტამენონია...“

მონაზონნი გაბრიელ და იოანე დეკანოზნი ივანე-წმინდელ საფარეულნი, ძმანი გორციელად, რომელთა ყოვლადვე უღებებით წარვადეთ დღენი ჩვენი... მცირედ რამე აღვიძარცვეთ საბურველი გონებისა თვალთაგან სულისა ჩვენი-სათა და კნინსა ამას მწირობასა ცხოვრებისა ჩვენისასა... მოვიგეთ და აღვწერეთ თვთ ცოდვილითა კელითა ჩვენითა წა ესე წიგნი... გ'გლ ღვთისმეტყვე-ლი... და გ'გლ ნოსელი... პ'დ სადიდებლად ღვთისა და სალოცველად ფრიად-თა ბრალთაგან განფრდილთა სულთა ჩვენთათჳს და სულთა მშობელთა, მოძ-ლვართა, ძმათა და ყ'თა თჳსთა ჩვენთა ცოცხალთა და მიცვალებულთათჳს... გვედრებით, თქუთ წმიდითა პირითა თქვენითა ოკაჲ ბრალთა ჩვენთაჲ..., რა ჩვენ წარსულთა და თქვენ მომავალთა აღდგომასა მას გვამთასა ერთობით შევიმოსოთ ხატი იგი ზეცისაგანისაჲ...

დაიწერა წა ესე წიგნი დასაბამითგან წელთა :ხ: ქ: კდ: ¹⁰⁾ კელითა ჩვე-ნითა ცოდვილითა და შეიმოსა ცა ქვეყანასა ასურეთისასა, საზღვართა ანტიო-ქიასათა, მონასტერსა ქართველთასა კალიშოვს, მეფობასა ბერძენთა ზა წისა მეფისა მიხაილისსა და აბხაზთა და ქართველთა ზა ბაგრატ კუროპალატ-ისასა, აღიღენ ღ'ნ მეფობაჲ მათი, ქრონიკონსა :ხა: ქ'ე აღიღე სულითა სუ-ლბა ზოდზვარი ¹²⁾ და შეილნი მათნი. ღ'თო სახიერო, აღიღენ ორთავე შინა ცხოვრებათა სტეფანე და ვაჩე ¹³⁾ ერთობით. უფალო ღ'თო შ'ენ ძმანი ჩვენი სანანო და ვაში ძმითურთ და წმისწულნი ჩვენი გ'რი, თ'ე და იოანე. ქ'ე მპყრობელო ყ'თა არსთაო აღიღე ორთავე ცხოვრებათა: სპანდადუტ: პატ-რიკი ამინ. უფ. ღ'თო შ'ე სულითა საღამაისძენი :თ'ე: და კალოკან:

... შეესწირეთ წა ესე წიგნი ჩვენ გლახაკთა და ცოდვილთა: გაბრიელ და იოანე დიდითა გულსმოდგინებითა წ'ას მონასტერსა ღ'თის მიერ აღშე-ნებულსა ჯვარს, რომელი აღეშენა კელითა წ'ისა და სანატრელისა მამისა და მოძღურისა ჩვენისა პრუხორესითა ¹⁵⁾ მახლობელად წ'ასა ქალაქსა იერუსა-

¹⁰⁾ ეს უდრის 1020 წელს, მაგრამ აქ ცხადი შეცდომაა, რადგან მიქელ კეისარი (1034—1042) ამ დროს არ ჰპირთვოდა; ხოლო ქვემო ნაჩვენები ქ'ნი :სა: (1040 წ.) გვიბტკიცებს, რომ აქაც დასაბამითგან უნდა წერებულ-იყო :ხქმდ:.

¹¹⁾ თუმცა ტარასის გადმოუწერია :სა: (981 წ.), მაგრამ ძველი უფრო „ა“ ძალიან წააგავს „ა“-ს და ამის გამო ცხადია აქ უნდა ყოფილიყოს ქ'ნი :სა: ამას უმეტესად გვიბტკიცებს ზემო მოყვანილი ათონის აღაპი № 27. (გვ. 179)

¹²⁾ ქ. ცხ. I, 223—224.—¹³⁾ იხ. ქ. ცხ. I, 223 „სტეფანოზ და ვაჩე“.—¹⁴⁾ სანანო რომ ქველიძე ყოფილა იხ. აღაპ. ათონ. № 20.

¹⁵⁾ რადგან ჯვარის განაზღვრა გიორგისაც მოეწერება 1038 წელს (იხ. შენ. № 4), ამის გამო უნდა ვიფიქროთ, რომ ორნივე პირნი ერთსა-და-იმავე დროს აშენებდნენ. ხოლო გიორგის სიკვდილის შემდეგ ჯვარის მამად გამხდარა პროხორე. გიორგი მთაწმინდელის ცხო-ვრების აღმწერი მოგვითხრობს, რომ ბაგრატ IV-ის დედამ გიორგი მთაწმინდელს დიდი საფასე გაატანაო იერუსალიმს: „და საფასე იგი წარცემული ყოველთა გლახაკთა და ნაყოფილევანთა და უღონოთა განუყო უზუბით. და ნეტარი მამა პროხორე მამა მამა ოღენ ჯვარის მონასტერსა აშენებდა. ესე იხილა და საფასითა ფრიად შეეწია“. ეს უნდა ყოფილი-

ლიმსა და ესე იქმნა ზეობასავე და წინამძღვრობასა მათსა¹⁶⁾ და მათ, აღი-
დნ ლნ, დავითკებს და გვიბომეს მიგებებად დღე აღაბად. აწ ვინცა რაათა-
ცა მიზეზითა ესე წიგნი ამას წასა ეკლესიასა და წასა ძელსა ცხოვრები-
სასა გამოაქვას გინა შინამან, გინა გარემან ანუ მოყვრობით ანუ მტრობით
ვინ რაათა მიზეზით დაიჭირვოს შემცანგებულ არს...

წო გგოლნო, მეოხ ეყენით იაკობს (სელჩართულად: „შემაქმედელს“) —
მკითხველნო... ცოდვილი მტროპოლიტი იაკობ (შემაქმედელი) შერთ¹⁷⁾.

1040 წ. ბაგრატ კურატპალატის გუჯრის ნაწყვეტი *):

„მოკჳდა კუზი სჳმონ და დასჳა აჳან მეფეჳან დიდებულთა კაცთა შვილი, მე-
ყსი და გაზრდილი თჳსი მეღჳისედეკ კათალიკოზ-პატრიარქად. სოლო ესე წმიდა
მეფე (უნდა იყოს: „მეუფე“), რადგან გულისსმებულთა კათალიკოსი; ბაგრატ მეფე
კი ბასილ კეისართან არა სჩანს რომ წასუღიყოს) წარვიდა ზერძენთა მეფისა ბა-

ყოს არა უადრეს 1054 წლისა (გ. მუზ. № 170, გ. 234). ეს იმ დროს ახლო ხანებში ყო-
ფილა, „ოდეს იგი თეოდორა დედოფალსა ეპყრა ბერძენთ მეფობაჲ (1054—1057 წ.). ითხო-
ვა ბაგრატ მეფისაგან, რათა მოსცეს ასული თჳსი მართა და შვილად თჳსად აღზარდოს“ (ibid
გვ. 234). მაშინ მართა იქნებოდა არა უმეტეს 7 წლისა. მართა კონსტანტინოპოლს შეიყვანეს
იმავე წელს, რა წელსაც თეოდორე დედოფალი მოკლდა. ეს მართა გახდა „დუკაჲსი“ ანუ კე-
ისრის მიჲელ დუკის სძალი ibid. გვ. 233. ალბათ ამ შემთხვევის გამო მეორედ შემოსულა მა-
რიამ საბერძნეთს 1054 წ. ახლო ხანებში, ხოლო გათხოვება მართასი მოხდა 1065 წ. ახლო
(Hist. G. p. 330; 340. გვლ. მუზ. №№ 134; 87; 170, გვ. 251; ვახუშტი ბაქ. გ. 161).
ქრანოლოგიური განსხვავება ჩვენის ხელნაწერისა და თეოდორას მეფობისა შეიძლება აიხსნას
იმით, რომ პროზორე გაწინამძღვრების შემდეგაც ჯგერის მონასტრის შენებას განაგრძობდა,
ესე იგი, 1040 წლის შემდეგაც. — (იხ. ქვემო 1042 წლის ქვეშე).

¹⁶⁾ „ზეობასა“, ე. ი. სიციხესა. — პროზორე გაწინამძღვრებული 1038—1040 წლებში.

¹⁷⁾ შემოქმედელი იაკობ იერუსალიმს ყოფილა არა უადრეს 1647 წლისა. იაკობ შემო-
ქმედელად ეკურთხა 1647 წელს (იხ. ქვემო 1647 წელს ქვეშე).

*) ეს მრავალ მხრით საყურადღებო გუჯარი 1040 წლისა, რომლის თავი დაკარგუ-
ლია, დაბეჭდილია ჩუბინოვის ქრისტობატიაში, გვ. 203—208; მაგრამ, როგორც ცხადად
ეტყობა, სწორედ ვერ არის წაკითხული, ხოლო ორფოვარდოვული თქსება იმ დროინდელის
მწერლობისა სრულიად არ არის დაცული. ჩვენ ხელში გვაქვს დ. ბაქრაძისაგან შემოკლებით
თვთ ნამდვილის გუჯარიდან (რომელიც მას ხელში ჰქონია და ეხლაც იმის ოჯახობას უნდა
ჰქონდეს) გადმოწერილი პირი იმავე გუჯრისა და ზემოხსენებულ ნაკლულევანებათა შესამკი-
რებლად ჩვენ შევედარეთ ჩუბინოვისგან წაკითხული ბაქრაძისგან აღმონაკითხს, და ამის მი-
ხედვით ზოგიერთი სიტყვები თვთ ტექსტში გვაწვორეთ, ზოგი გარჩევა სხოლიებში ეუწვე-
ნეთ; ხოლო რაც ჩუბინოვის აღმოკითხულში მეტი აღმოჩნდა ბაქრაძის ასლის შედარებით,
ის დიდს ფინილში ჩავსეთ. — ამ ძეგრფას საისტორიო საბუთისაგან მეფის ძეს თეიმურაზს
რამდენიმე ნაწყვეტები აქა-იქ ქ.-ცხოვრებაში ჩაურთავს, ზოგან თჳსი სიტყვებიც დაუმატებია
და ამით რამდენადმე მისი საბუთიანობა შეუსუსტებია. — ეტყობა, თეიმურაზს ამ გუჯრის
თავიც ჰქონია და ეს ნაწილი შემოკლებით ჩაურთავს ქ.-ცხოვ. I, 212. ეს ადგილი ქ.-ცხოვ. ისა
ჩვენ თვთ გუჯრის თავში დავბეჭდეთ.

სიღის წინაშე (+ 1025 წ.) კოსტანტინეპოლად, რათა შეეწიოს. რამეთუ იყო დიდი ესე კათოლიკე სამონიქოლო ეპიკოსის სეკტი-ცხოველი, რომელი კოსტანტინეპოლისად: ლეშენა, დაძეგლებულიყო და ჟამთა შლილობით გარეშემო სტოკანა დაქცეულიყო და ზარზინ იყო მწე აღშენებად და არცა-რა ვის ძალედა აღშენება მისი. და მივიდა და მიუთსრა ყოველი შეუძლებლობა ქართველთა და სათხოველი თვისი. მაშინ მეფემან ბასილი მისცა მონასტერი კესტორა, რომელ რე: სოფელი აქს, განბი და შესამკობელნი ეპიკოსათანი, სტინი და ჟუზარნი და ყოველივე სამეფელთ-მთავრო და სამეფელო სამკაული (შეად. ქვემო გვ. 184). წარმოვიდა და მოიწია ქვეყნისავე თვისა ქართლად და სამეფოდ ქალაქად მცხეთად და იყო შენებად გარეთითა ბჭითა და გარეშემოთა სტოკითა მოქმნითა და ზედა-დბურვითა და ყოველი განასრულა და მიმადლა ღმერთმან განასლება მცხეთის ქალაქისა და შესამო დიდი კათოლიკე სამონიქოლო ეპიკოსის სეკტი-ცხოველი ყოვლითა სამკაულობითა, ოქროთა და ვერცხლითა, თვლითა და მარგალიტითა და...

(იხ. ქ.-ცხ. I, 212—113, ამას იქით ვრცლად გუჯარი გვეტყვის პირველის პირით; თეიმურაზს, როგორც სხანს პირველის პირით ნამზობი მესამე პირით დაუწერია).

„ - - - - - [და შევსქედე¹⁾ სუეტი ცხოველი ოქროითა და ვეცხლითა (ხატითა) და შევსქედე წმინდა საკურთხეველი ოქროითა] და ვეცხლითა, თვლითა და მარგალიტითა, და მოვსქედენ [კან]კელნი და კარნი საკურთხეველისანი ოქროთა და ვერცხლითა, და შევსქედენ²⁾ ძელნი ცხოვრებისანი ოქროსანი³⁾ ყოველნი⁴⁾ თვლითა და მარგალიტითა და შევსქედე⁵⁾ წმინდა ესე სამარტვილო ოქროთა და ვეცხლითა, თვლითა და მარგალიტითა და იმას შიგან დაუსვენენ ყოველთა წმინდათა ნაწილნი⁶⁾ და ძელი ცხოვრებისა და დაუსვენენ⁷⁾ ხატი ოქროსა, რომელი მიბოძა კოსტანტინე ბერძენთა მეფემან⁸⁾ და სამარტვილოსავე შიგან დაუსვენენ ხატი [ესე] წმინდისა ღვთის მშობლისა, შემკობილი ოქროითა, თვლითა და მარგალიტითა, რომელი მიბოძა ვასილი [ბერძენთა] მეფემან და ხატი ესე დიდი მაცხოვრისა სა[როთი]თა და გარეშემო თვლითა შემკობილი [და სხუა ხატი მაცხოვრისა] ვეცხლისა ოქროითა ცურვებული და ხატი ნათლის-მცემლისა [იოვანესი საროთითა შექმნილნი] ოქროითა და ვეცხლითა შექედილნი და სხუა ხატები სა-

¹⁾ აქილამ სიტყვა-სიტყვით შეტანილია ქ.-ცხ. I, 213, ბ და სხ. თავი გუჯრისა დუკარული ყოფილა.—²⁾ დ. ბაქ. და ქ.-ცხ. „შევსქედენ“.

³⁾ ქ.-ცხ. ეს სიტყვა ქ.-ცხ. არ არის.—⁴⁾ ამ სიტყვს მაგიერ ბაქრ. და ქ.-ცხ. „ორნი“.

⁵⁾ ეს სიტყვა არ არის ქ.-ცხ.—ქ.-ცხ.—ში ჯერ სამარტვილოზეა ლაპარაკი და მერე ძელს, ხოლო აქ წინა-უგმო.—⁶⁾ ბაქ. უმატებს: „აურაცხელი“.

⁷⁾ ამ ხუთის წინასიტყვევის, მაგიერ ქ.-ცხ. სწერია: „მოქედილნი ხატნი“. ამის ქვემო ქ.-ცხ. შეტანილი არ არის იქამდი, სადაც უზის სხოლიო № 27.

⁸⁾ კოსტანტინე, ძმა ბასილისი, მმართვედა 1025—1028 წ. ბასილი მეფე მმართვედა 976—1025 წლამდე.

როითა და ოქროს ფორტლებითა ⁹⁾ დაწერილი, [ყოველნი რიცხვით :ნე: და ბარძიმ-ფეშუმი ოქროსისა] თვალთა და მარგალიტთა და მინისა ხატებითა შემკობილი; კოვზი ოქროისა და ხვირნი (ხირი) ოქროისანი [თვალთა და მარგალიტთა შეკაზმული] და სამწერობელნი ოქროსანი და [მარგალიტთა შემკობილნი], საცეცხურნი და სასაკმევლონი ოქროსანი [და სხვანი საცეცხლურნი] ღიღნი ვეცხლისანი. [სასაკმევლონი ღიღნი, ორნივე ოქროითა] ცურვებულნი, და სადაგნი საცეცხლურნი და სასაკმევლონი [ვეცხლისანი ღიღნი] ¹⁰⁾ და ჯუბარი ვეცხლისა, ტაშტი [წყვილი :ბ: და ბერძული ტაშტი ვეცხლისა ოქროთი ცურვებულნი], და წიგნი სამღთონი, რომელთა სახელები ესე არს: სახარების თარგმანი დიდი მათესი, მარკოზისა, ლუკასი და იოანეს თავისა; სახარების თარგმანი წიგნი ¹¹⁾ და სახარებანი ოთხთაენი :ბ: ¹²⁾ ოთხთა ¹³⁾ სახარება :ა: [თვალთა და მარგალიტთა შემკობილი, და მოწამეთა წიგნი ღიღნი; ზამთარი და ზაფხული ¹⁴⁾ ვეცხლითა შეკაზმულნი, მღვდელ-მოძღვართ] წიგნი, დიდი საწელიწადო ვეცხლითა შეკაზმული [:გ: მარგალიტი] წიგნი წინამძღვარი :ა: დევლოლონი ¹⁵⁾ წიგნი :ა: იოანეს გამოცხადება ¹⁶⁾; ანდრია სალოსის წიგნი: ა: ¹⁷⁾ დავითისა თარგმანი წიგნი: ა: [საწელიწადო თთვენი] ¹⁸⁾ კურთხევანი, რომელსა შინა ჰსწერია ეკლესიის კურთხევა, ხუცეს დიკანთა კურთხევა, გარე ოქროს [საღვთისა] მოკედილნი; კურთხევანი, სხვანი საწელიწადონი სრულნი ყოვლითა ფერითა [გარე ვეცხლითა მოკედილი] სჯულის კანონი ახ ლი ¹⁹⁾: ა: მ რხვანი, [რომელ სამეფოს იტყვიან: ა:] ²⁰⁾ და სხვა წიგნები თავი: ა: ²¹⁾ და ორად გაყოფილი, რომელსა შიგან [განგება] საწელიწადო სწერია ²²⁾, მ ა ტ ი ა ნ ე ნ ი ს ა შ ი ა ო ნ ი და საღაპონი ვეცხლით მოკედილნი და მატიაენი [სათვეონი ვეცხლით მოცურვილნი; ქამის წირვანი: ა:] ესე წიგნე-

⁹⁾ ბაქრ. „ფორტკითა“.—¹⁰⁾ ბაქ. უმატებს: „საცეცხორნი“, ბაქრ. წაკითხულში ყოველგან „საცეცხორნი“ სწერია „საცეცხლურის“ მაგიერ.

¹¹⁾ აქ ბაქ. უმატებს :ია:—¹²⁾ ბაქ. „:გ:“—¹³⁾ ბაქ. „ოთხთავი“.

¹⁴⁾ ე. ი. საკალენდრო წიგნი?—¹⁵⁾ ბაქ. „დიელოლონი“ (უნდა: „დილოლონი“).

¹⁶⁾ ბაქ. უმატებს: „წიგნი :ა:“.—¹⁷⁾ ამ სამ წინა-სიტყვების მაგიერ ბაქ.: „ღეღის ძმასა ჩემსა ანტონის ებოძა ჩემდა ანდრია სალოსი :ა:“. რადგან მელიქსედეკი ყოფილა „მეყვისი“ (ქ.-ტ. I, 212) ანუ ნათესავი მაგარტ IV, ამის გამო უნდა ვთქვათ, რომ ანტონი მეთუთა ნათესავი უნდა იყოს. მაგრამ ის არ არის „ანტონი ლიპარიტ ყოფილი“, რადგან უკანასკნელი ბერად შედგა არა-უადრეს 1047 წლისა. შეიძლება ეს ანტონი აყოს მანგლელი ანტონ თულასძე, რომელიც ცოცხალი ყოფილა 1047 წელს (იხ. ქვემო 1047 წ. ქვეშე).—1053 წელს არსენი, ბოცო მარზაპნის ჯაყელის ძე, მაწყვერელი ყოფილა (იხ. 1047 წ.).

¹⁸⁾ ამ ორ სიტყვის მაგიერ ბაქ.: „სლანაო (? მრავალთა და“.—¹⁹⁾ „ახალი“, ე. ი. მოაწმიდას თარგმნილი XI საუკ.—სხადია, ძველად თარგმნილი (VII—X საუკ.) სჯულის კანონიკ გვქონია.—²⁰⁾ „სამეფო-მარზევანად“ ალბად უფრო სრულს, ახლად თარგმნილს უწოდებდნენ. ამ ფრასის შემდეგ ბაქრ. უმატებს: „გარე ვეცხლის - - მოკედილნი“.

²¹⁾ ბაქრაძე:—C; სხადია ეს უფრო სწორედ წაკითხულია.—²²⁾ აქ ბაქრაძე უსხამს მრავალს.

ბი რომელ მე დამიწერია²³⁾ ჯუმლად არს თავი: კე: საწიგნენი ოქროითა და ვეცხლით ცურვებულნი, საკელაპტრენი დიდნი სპილენძისანი და შემდგომნი საკელაპტრონი ვეცხლით ცურვებულნი :ბ: ²⁴⁾ საკელაპტრონი რკინისანი დიდნი: ა: და შესამოსელი სამღდელო მოძღვარო უქსინო, [უთლოთა მოფერი-თა] ²⁵⁾ ხატოვანითა ოქროვანითა და ყოვლითავე სრული: ე: სამკლავენი: ა: მაზარა ნაჟანდარი: ა: მწუნან და კვერცხის [ბოლო] ²⁶⁾ მწიკი ბერძული ოქროჲსა ²⁷⁾ ბერძენთა მეფისა რომანოზისა ²⁸⁾ ბოძებული ²⁹⁾ შესამოსელი ოქრო ქსოვილი :ა: და მაზარა ოქრო-ქსოვილი. [სანაწილე ოქროსი] ³⁰⁾ :გ: ზესპყრობელი ხატოვანი ³¹⁾ ოქროსი: :ა: სადაგნი ³²⁾ სანაწილენი :ბ: და რომელ ეზონი ჩემნი დაკიდებულნი არიან ბერძენთა მეფემან ბასილი მიბრძანა ³³⁾, დევკიდენ ოქსინონი: ბ: და სუნდუხნი: ბ: ³⁴⁾ კვერცხების გული სუნდოსი: ა: საკარამანგნი დიდნი გარეშეყოფილნი ³⁵⁾, ვერცხლისა გრგოლითა შეკაზმულნი: ი: ³⁶⁾ ბაგრატ კურაპალატისა ნაბოძვარი და საკარამანგი: ა: ³⁷⁾ და მონასტერი და სოფელნი, რომელი მე მომიგან ამას წმინდისა დედაქალაქისათვის: ³⁸⁾ ბერძენთა მეფემან ბასილი მიბოძა მონასტერი დიდი, რომლისა სახელი არს კესტორი ³⁹⁾, რომელსა სოფელი აქვს :არე: ⁴⁰⁾ და ტაოს ვიყიდე სოფელი ზადვარეკი ზუთითა აგარაკითა და ძაღლის-ხევეს ⁴¹⁾ ვიყიდე სოფელი ორი ⁴²⁾ სამითა აგარაკითა ⁴³⁾, ესე ორნივე სოფელნი მათითა აგარაკითა ძ მ ა თ ა ჩ ე მ თ ა

ვალ წერტილს, სჩანს ყველა ვერ აღმოუკითხავს და ჩუბინოვსაც აღზად გამოუტოვებია, თუმცა წერტილები არ დაუსხამს.—²²⁾ მელაქსედეს?—²³⁾ ბაქრ. „სანნი“.

²⁴⁾ ამ ორ სიტყ. მაგიერ ბაქ.: „უღლითა ანაფორითა“.—²⁵⁾ ბაქრ. „გოზი“ (?)

²⁶⁾ დაწებული შენიშვნად № 7 აქამდე ქ.-ცხ. I, 213 შეტანილი არ არის, და ყველა ამის მაგიერ შემოკლებით თქმულია: „მოკედლინი ხატნი, თვალითა და მარგალიტითა შემკულნი, რიცხვით ორმოც-და-თხუთმეტნი; წიგნნი მოკედლილ-მოუკედელნი, რომელ თვითან აღაწერინა და დასდვა, ჯუმლად ოც-და-ხუთი“.

²⁷⁾ აქილამ მე 35 შენიშვნად ფრიად შემოკლებით თეიმურაზის მიერ შეტანილია ქ.-ცხ. I, 220—221 და 218. შემტნს მიუმატებია ფრასა: „წარვიდა კათალიკოზ პატრიარქი მელქისედეკ წინაშე რომანოზ ბერძენთა მეფისა კონსტანტინეპოლედ. შეიწყნარა და მისცა შესამკობელნი ეკლესიათანი... და წარმოვიდა ქუეყანასა და სამწყსოსავე თვისსა“. თუ მელქისედეკის კონსტანტინეპოლეს წასლევა მართალია, ის წაჰყვებოდა ბაგრატის დედას მარიამს 1032 წ. (იხ. ზემო გვ. 162).—რომანოზ 1028—1034 წ.

²⁸⁾ ბაქ. „ნაბოძვარი“.—²⁹⁾ ამის მაგიერ ბაქ.: „სანილი (?) ოქსინოჲ“.—³⁰⁾ ბაქ.: „ზე აღპყრობელი (?) ხატვანი“. უნდა იყოს: „ზე აღსაპყრობელნი ხატნი“.—³¹⁾ ბაქ. „ადენი“.—³²⁾ ბაქ.: „მიბოძა“. ³³⁾ სადაც ჩუბ. უწერია რიცხვი :ბ: იქ ბაქ. ყოველგან სხამს :გზ-სა.

³⁴⁾ ბაქ.: „გარეშეყოფილნი“.—³⁵⁾ ბაქ.: „ც“.—³⁶⁾ ბაქ. ამ ორ სიტყვის მაგიერ: „დოლი სკარამანგი“.—³⁷⁾ დაწებული შენიშვნად № 27 აქამდე ფრიად მოკლედ შეტანილია ქ.-ცხ. I, 220—221. ხოლო აქილამ დაწებული იქამდე, სადაც უზის შენიშვნა № 49, შეტანილია იმავე თეიმურაზის მიერ ქ.-ცხოვრებაში I, 218, თ—იც!

³⁸⁾ ბაქ.: „კესტორი“.

³⁹⁾ ეს მოკლედ შეტანილია ქ.-ცხ. I, 212 თეიმურაზ ბატონიშვილის მიერ.

⁴⁰⁾ ბაქ.: „ძაღლის-კევეს“. ⁴¹⁾ ბაქ.: „ორთაჲ“. ქ.-ცხ. „ორითა“ ⁴²⁾ ბაქ. „აგარაკთა“.—

განძიოთ ვიყიდე და დაუდევ ამას წმინდასა დედა ქალაქსა შიგან აღაბი დღე ხარება; და კლარჯეთს მოვიგე სოფელი სხლვანი⁴⁴⁾ და შავშეთს მოვიგე სოფელი დიდად სახელოვანი⁴⁵⁾ აგარაჲ მისი ნაღვარევი; და ჯავახეთს მოვიგე სოფელი ტონთოჲ, და კოლას მოვიგე და აღვაშენე სოფელი დიდი ოროტანი აგარაითა; და ფანავრას⁴⁶⁾ აღვაშენე სოფელი: ა: მახარანი; დასავლეთ⁴⁷⁾ შევიპყრენ და აღვაშენე სოფელი: ბ: ნაქალაქევი და ბერდაგორი⁴⁸⁾, ქართლს მონასტერი პატაფრა⁴⁹⁾ ოთხითა სოფელითა [და შესავალითა მისითა; ყინცვისი შესავალითა მისითა და შინდებისა ნახევარი; კურბითსა აზნაოროა; კარგი სოფელი :ა: ჩოჩეთას უბანი :ა: მიწა და ვენახი სამეფო; ზეგანთა სოფელი :ა: შიღარი სოფელი :ბ: და] კახეთს [ახატანს უბანი :ა: და ნიახორანს სოფელი :ა: და ჰერეთს მონასტერი დიდითა ძალითა და ჰერეთსვე⁵⁰⁾ კატეხისა ეკლესია, შესავალითა მისითა და კაკს ვაქარნი :ბ: და ზიარი სოფელი დიდი :ა: ესე ყოველი სოფელი, რომელი ზემო მიგია :არღე: და რომელნი სოფელნი ძველად ჰქონდნენ] ამას წმინდა დედა ქალაქსა შესავალნი იყვნენ ზემოვასხენე⁵¹⁾ გამზდელსა ჩემსა ბაგრატ კურაპალატსა და შეუვალად გამიზანდეს და მიბოძეს სიმტკიცე შეუვალობისა, და რომელი ქალაქისა შესავალი იყო ამის წმინდისა დედაქალაქისაგან: ცხვარი, ცხენი, ღვინო, ზედაში და რააცა იყო (ჰე ქ.-ცხ. უმატეს: «ყოველი ჯღი აჰმარჲ ამაგდო და აჰადა აჰას წასა კათოლიკე ეკლესიასა»⁵²⁾ [ავხადე ამა წმინდა კათოლიკე ეკლესიასა] და ყოველნი სოფელნი, რომელნი წმინდისა ამის კათოლიკე ეკლესიისანი არიან, ავაშენე და დავაგენ ყოველგან სახელი⁵³⁾ და ავაშენენ ეკლესიანი რიცხვით ყოველნივე. — აწ წმინდანო მღვდელმთავარო, მთავარო, რომელნი შემდგომად ჩემსა ღირს იქმნეთ წინამძღვრად წმინდასა ამას დედა-ქალაქსა და იხილნეთ ნაქმარნი ესე ჩემნი წმინდასა ლოცვასა თქვენსა მომხსენეთ [საწყალობელი ესე სული ჩემი, რათა თქვენცა ღმერთმან სასყიდელი მოგანიკოს] ამინ. ქრანიკონსა :სმ: ⁵⁴⁾ — [და ამათ ყოველთა ნაქმართა ჩემთა შემდგომად სამკირით (სამკრით?) საღიაკნოსა წმინდათ მოწამეთა სამარტვილოსა შიგან შევაქმენ საფლავი ჩემი და დავდგი საკურთხეველი და ამა საკურთხეველსა ზედა დავაყენე ჟამის მწირველად ცოდვილისა სულისა ჩემისა და უჩინე ამა საკურთხეველსა ჩემსა და ჟამის მწირველსა და მივსცენ თეძის გლეხნი სამნი ფუძითა სრულითა და ვენახი :ა: მიწა :ა: წისკილი :ა: და ქალი და ოტათოანს გლეხნი :ა: ციხე-დიდს გლეხი :ა: ყოველნივე ფუძითა სრული-

⁴⁴⁾ ბაქ.: „სოფელი :ა: სხუანი“. ქ.-ცხ. I, 218: „სოფელი ერთი სახლოვანი“. ⁴⁵⁾ ბაქ.: „სოფელი დიდი სახლოვანი“. ⁴⁶⁾ ბაქ.: „აკარაენას“ (?). ⁴⁷⁾ ბაქ.: „საკოეთს“. ⁴⁸⁾ ბაქ.: „ბარდაძორი და“. ქ.-ცხ. I, 218: „ბერდაძორი“. — № 40-ითგან აქამდე ქ.-ცხ. 218, — იმ.

⁴⁹⁾ ბაქ. და ქ.-ცხ.: პალავრა. აქიდან შეტანილია ქ.-ცხ. I, 221—222 შემოკლებით.

⁵⁰⁾ უნდა „ჰერეთსვე“.

⁵¹⁾ ბაქ.: „და მე მოვასხენე“. ⁵²⁾ ბაქ.: „სახლნი“. დაწყებული № 49 იქამდე საყუარდლებო განსხვავებით შეტანილია ქ.-ცხ. I, 221—222 თეიმურაზის მიერ.

⁵³⁾ ბაქ.: ქენი იყო სმ: (1040 წ.).

თა და ვენახი :ა: მცხეთას სენაკი :ა: ყანა :ა: და ვენახი მცირე :ა: ესე ყოველი თავის-უფლობით შეუვალად ჰქონდეს, ყოვლისა შესავალისაგან სასფოსაგან, ღიდისა და მცირისაგან და არა ვისა ჰქონდეს ამაზედ ხელი, თვინიერ ხუცისა, რომელი საკურთხეველსა ამას ჩემსა ზედა ქამსა სწირვიდეს. ესე სიკოცხლესა ჩემსა გაფაგე და ვითა ზემოთ დამიწერია; იყენეს საკურთხეველსა საფლავთა ჩემთა ზედა, ქამის მწირველად დავადგინე და მიუთვალე ესე, ვირე ცოცხალ იყოს, ღგეს საკურთხეველსა ჩემსა ზედა ქამსა ჰსწირვიდეს და მილოცვიდეს და შემდგომად მისსა შვილთა და შვილის-შვილთა ძირთა დაუტეოს, და უდგენ, ქამთა სწირვიდეს და გვილოცვიდეს და შეუცვალეზელად ჰქონდეს ესე გასაგებელი საკურთხეველსა ჩემსა (დაწვეებული შენიშნაჲმ № 54 :ქამდა შენგლათ შეტანილჲა ქ.-ნს. I, 222) საფლავთა ჩემთა ზედა ქამის მწირველსა ხუცესსა უკუნისამდე ქამთა, ვირემდის წმინდა ესე დედა ქალაქი ეგოს. და ამა სამარტილოსა შიგნ საკურთხეველი ჩემი შევმოსე სკარამანგითა, მოვკედე ვეცხლითა, დავდგი ბარძიმ-ფეშხუმი ვეცხლისა და კოვზი ვეცხლი, სანაწილე და ასაპყრობელი და საცეცხლური და სასაკმეველონი ვეცხლისანი, შესამოსელი, სკარამანგი :ა: ზეწარი, :ა: და დავჰკიდე ესე სკარამანგი შეყოფილი :ა: და ამა წმინდასა დედა ქალაქსა შიგან დავდე ალაზი თვესა იანვარსა :კდ: ღდესაწაულსა ყოველთა წმინდათასა, ღამის თევითა და ქამის წირვითა აღსერულებოდის. — აჲ წმინდანო მღვდელთ-მოძღვართ მთავარნო, რომელნი შემდგომად ჩვენსა და შემდგომთა ღირს იქმნეთ წინამძღვრად წმინდასა ამასა კათოლიკე ეკლესიასა და ნახნეთ ნაქმარნი ესე ჩემნი განგებულები ესე და განწესებული, რომელი ცოდვილისა ამის სულისა ჩემისათვის დამიძს და მიჩენია შეუზებელად და უქცეველად დაამტკიცეთ, რათა შემდგომად თქვენსა სულისა თქვენისა გაგებულები და განწესებული თქვენი დამტკიცოს. და რომელმან კათალიკოზმან, გინა რამანცა გვარმან კაცმან შემდგომად ჩემსა და შემდგომითი შემდგომად, ვიდრემდის წმინდა ესე დედა-ქალაქი ეგოს, ნაქმარი და განწესებული ესე სულისა ჩემისა-თვის, რასაცა ქამსა, რაცა მიზევისა მოღებისა აქციონ და ამა საკურთხეველსა და საფლავთა ჩემთა ზედა ხუცესი და ესე განგებულები მოაქლოს, ანუ ალაზი ჩემი შესცვალოს, რისხავსმცა მამა, ძე და სული წმინდა და წმინდა კათოლიკე ეკლესია, სვეტი ცხოველი, ხატი ღვთაებისა, წმინდა ღვთის მშობელი, ძელი ცხოვრებისა და წმინდა ესე მარტილნი და ვიდრემცა არს წესისაგან საეკლესიოთა და ნაწილიმცა მისი მისთანა არს, რომელმან განყიდა უფალი ჩემი იესო ქრისტე და დამცაისჯების უარის მყოფელთა თანა ღვთისათა. — ესე ვითა ზემო დამიწერია ქვემოთ ხელითა ჩემითა დამიმტკიცებია, ვინ აქციოს კრულ არს დაუსაბამოჯსა ღვთისა პირითა წისა ღვთის მშობლისა მადლითა, წმინდისა კათოლიკე ეკლესიის მადლითა, წმინდათა მოციქულთა მადლითა და ყოველთა წმინდათა მადლითა, კრულმცა არს სულითა და კორცით ორსავე ცხოვრებასა იმისი გამტეხელი და ვინ დაამტკიცოს ჯვარი და კურთხევა იყოს. თქვენ წმინდანო მღვდელთ-მოძღვარნო,

რომელთა ესე დაწერილი და განგებული სულისა ჩემისა-თვის ნახოთ, თქვენც სიმტკიცე დასწერეთ. ღვთივ დიდებულნო, ძლიერო ბაგრატ აფხაზთა მეფეო, და ⁵⁴⁾ ყოვლისა აღმოსავლეთისა კუროპალატო და ძლიერო მეფეო კვირიკე, არწმუნოს ღმერთმან მეფობასა თქვენსა, ესე დაწერილი და განგებული სულისა ჩემისათვის ხელითა თქვენითა დამიმტკიცეთ.

ესე ვითა ზემოთ მელქისედეკ ⁵⁵⁾ კათალიკოზს დაუწერია და საქმე სულისა მისისათვის გაუგია ⁵⁶⁾, ბაგრატსა, ნებითა ღვთისათა აფხაზთა მეფესა და კუროპალატსა, ხელითა ჩემითა დამიმტკიცებია ⁵⁷⁾, არს დაუტკეველ [ნებითა ღვთისათა. ესე ყოველთა დიდებულთა ჰყონ. ღმერთმან სული მისი, მელქისედეკ კათალიკოზისა სულისა მათისათვის გაუგია და დაუწერია და შემდგომად აღიდენ ღმერთმან] ბაგრატ კუროპალატსა ხელითა მისითა ჩაურთავს და დაუმტკიცებია, [მეცა კვირიკე მეფისა დისწულსა კვირიკე მეფისა ⁵⁸⁾ ხელითა ჩემითა ჩამირთავს და დამიმტკიცებია, მტკიცე არს დაუტკეველი ესე და ვინ უტკიოს ესე, ზემო ხსენებულნი წმიდანი ყოველნი რისხვენ.—ესე ვითა სადიდებელსა და სულ-კურთხეულსა გამზრდელსა და შემოქმედსა ჩემსა და ეკადრო, მამასა მელქისედეკ კათალიკოზსა დაუწერია და გაუგია თავისა სულისა თვის, აღიდენ ღმერთმან, ძლიერთა მეფეთა დაუმტკიცებია, მეცა გლახკსა, უღირსსა, რეცა სახელით კი (კვირიკე?) დამიმტკიცებია, ქრონიკონსა, პ. ⁵⁹⁾ მტკიცე ჰყავნ ბძანება მათი ქრისტიანეთაგანმან კაცმან.—ესე ვითა სულ-დიდებულსა მამასა ჩემსა მელქისედეკს კათალიკოზსა დაუწერია და იოანე

⁵⁴⁾ ბაქ. უმატებს: „ნებითა ღვთისათა“.

⁵⁵⁾ ბაქ.: „ქ. კ.“, ეს აღნიშნავს: „ქართლისა კათალიკოზს“. ⁵⁶⁾ ბაქ. უმატებს „მე“. ⁵⁷⁾ ბაქ. უმატ.: «მტკიცე». ⁵⁸⁾ უნდა იყოს: „მეფესა“. ამ კვირიკეს დისწული კვირიკევე მეფედ დამჯდარა ჩვენის ქრონიკით 1048 წელს.—ქ.-ცხ. „ძის წულსა“.

⁵⁹⁾ შენიშვნა ჩუბინოვისა: „უნდა :სპ: (1060 წ.). „სანი“ წაშლილია სიძველისაგან“. ჩვენ გვგონია, რომ აქ უნდა იყოს :სო:, რადგან ოქროპირ კათალიკოზი ცოცხალი არ იყო 1060 წელს. იხილე ზემო გვ. 80, შენ. № 163. იოანე კზი სჩანს 1042 წ. ძველებური „პ“ ემსგავსება ახლანდელს „ო“—სა.—რადგან ძველ გუჯრებში ხელის მომწერნი ხშირად შუა ადგილს სტოვებდნენ, ამის გამო შეიძლება ისიც ვიფიქროთ, რომ მეფეებისთვის დაუწერელი ადგილი ყოფილა დატოვებული და ამ ადგილას კვირიკეს შემდეგ დაუწერია თვის დამტკიცება 1060 წელს.—რადგან თვთ ასლი გუჯრისა კანტორიდან გაუტანიათ და ხელში არა გვაქვს, ამისი გადაჭრით თქმა არ შეგვიძლია. სამწუხაროა, რომ რაც გუჯრები პეტერბურგში გაუტანიათ კანტორიდან, ყველა დაკარგულა, ჯერ-ჯერობით მაინც. ეს გუჯარი-ი. დ. ბაქრაძის სახლში უნდა დარჩენილიყოს.

კვირიკეს († 1048) ძის-წული კვირიკევე რომ 1060 წელს, წინააღმდეგ ეახუშტ-ბროსისა, ცოცხალი უნდა ყოფილიყო 1060—1068 წელს, ამაზე იხ. ჩვენი აზრი 1047 და 1048 წლის ქვეშე. ეს კვირიკე ჩვენის ქრონიკითა დაჯდა მეფედ 1048 წ.—ისიც უნდა ვიკონიოთ სახეში, რომ პარაგმაინი „კი“ შეიძლება იყოს შეცდომით ამოკითხული „გ“ი, ანუ გიორგი. გიორგი კათალიკოზი ტაოელი ცოცხალი იყო 1058 წელს (იხ. ქვემო 1058 წ. ქვეშე) და 1060 წელსაც ცოცხალი იქნებოდა. უკანასკნელი აზრი უფრო საბუთიანად მიგვაჩნია.

მათისა სულისა მღვდლად ქამის მწირველად დაუწესებია და თავის ხელითა სიმტიცე დაუწერია, აღიდენ ღმერთმან, ძლიერთა მეფეთა დაუმტკიცებია, და მეცა გლახკსა ქრისტეს მიერ კათალიკოსსა ოქროპირს ხელითა ჩემითა დამიწერია⁶⁰), და მათი ბძანებული დამიმტკიცებია, მტკიცე არს უკუნისამდე იოანესთვის და ნებიერ არს იოანე ამის ბძანებულისა, ვთხოვეთ იოანეს უნდეს მიცემა და დატევაბად. და ვინცა ვინ რამანცა გვარმან კაცმან რასაცა ეამსა ამისგან რაცა დააკლოს და შესცვალოს, კრულმცა არს წმინდათა მოციქულთაგან, ჯვართა, წმინდისა კათალიკე ეკლესიისა მადლითა და ჩენითა ჯვართა მკედარსა და ცოცხალსა ზედა, ცათაშინა და ქვეყანასა ზედა, და თუ უტყვიოს და ამისაგან შესცვალოს, არსმცა კრულ, წყეულ ღვთისაგან და ჩვენგან“.

ეს ხოლო ნაწილი დიდად შემოკლებულად თეიმურაზ ბატონიშვილს შეუტანია ქ.-ნს. I, 222. ეტეობა, რომ იმის დროს ამ გუჯარს გაგრძელებაც ჭქონია და ეს გაგრძელებაც შემოკლებით ჩაურთავს იქვე, შემდეგი: „და გარდაიცვალა წმიდა ესე (ე. ი. ე-ზა მეღქმისევე) და აწ წარუშართეს ღმერთმან ოქროპირს, მეღქმისევეისგან შეაღდა გასრდილსა. — დაჟდა კათალიკოს-პატრიარქად ოქროპირი. ამანცა მრავალნი შემატნა დადსა კათალიკე სამოციქულო ეკლესიასა და აღაშენა დასავლის კუთხესა სამერით გვედერა ქვითა წმინდითა და თეთრად შეკანიერად გამოქანდაკებულითა (ეს ეკედრება ნაღმით განგებ დაუნგრევეთ ჩვენი დროს. ამასე იხ. ზემო გვ. 58, შენიშვნა) უოკლად წ-ისა და კათალიკე ეკლესიის და სსუტა შესავადნი, რაც იყნეს, მოაქნეს ბერატ კურანდაცასა და კურივე კასთ მეფესა, მის წუღისა კურივე მეფისასა და შეუქვლად გაუსადნეს და მისცა სიმტიცე შეუქვლობასა. — წმინდამან კათალიკოს-პატრიარქმან ოქროპირმან მრავალნი ეკლესიანი აღაშენნა და განასილნა“.

1040 წ. — ბრძოლის უნახავს ვრუჭის მონასტერში ტყავის წიგნი „ნსოვრება წა ხრანოსტოკისა“ წარწერთ: „დაიწერა წა ესე წიგნი საყოფელსა წი-სა მამისა ხარტონისასა პალავრას, ძველსა მონასტერსა, კელითა ფრიად ცოდვილისა გრიგოლისითა ქ-ს: სჲ:“ (Rap. XII, 86). — ზღაგარა ტაოში კი არ უთავილა, როგორც ჭგანებდა ბრძოლს, არამედ ქართლში: „ქართლის მონასტერი პალავრა“ იხ. ქ.-ნს. I, 221, კვ. ზღაგარა მოსსენებულად ზღესტინეშიც (იხ. კვ. მეზ. № 170).

1042 წ. დავით-გარეჯის უდაბნოში მ. კარბელოვს უნახავს ტყავის წიგნი „სტადერი“, რომელსაც ჭქონია შემდეგი წარწერა: „ლოცვა ყავთ წი-სა გიორგისტვს დეკანოზისა მთაწმინდელისა... ვთარგმნე ახლოდ მე გლახკმან გიორგი“

⁶⁰) ოქროპირ ცოცხალი სწანს 1042 წ. (იხ. ქვემო 1042 წ.). იგი იერუსალიმის მთაწმინდელად სწანს: Бакрадзе. Опис. Сванетии, „ივერია“ 1892 წ., № 251.

(გ) მთაწმინდას ქართველთა მონასტერსა... მეფობასა მიქაელისსა და დანიუ-სხა სიკუდილისა მისსა ქვს საბა:“ („ივერია“ 1890 წ. № 191). იქვე მოსსე-ნებულნი უოფილან დიმიტრი მეფე და კათალიკოზი იოანე.

გარესჯის უდაბნოლამ ძველი წიგნები საეკლესიო. მუზეუმში შემოვიდა, მაგრამ მოს-სენებულთა „სტოლერი“ კი არ გამოუგზავნიათ, აღბად თუთ მონასტერში დარჩენი-და. ამის გამო ჩვენ არ შეგვიძლია შევასწოროთ შემოსსენებულთა წარწერა, რომე-ლიც იმდროს დაიდა შესანიშნავს საარქეოლოგო ცნობებს და თან ეჭვებსაც ქვადავს.

მიქაელ კეისარი მართლად 1042 წელს მოკვდა. — გიორგი მთაწმინდელი, სხანს, დეკანოზი უოფილა 1042 წელს, და რადგან იგი იქნებოდა 12 წლისა ივერთის სიკუდილის წელს, 1022 წ. ახლო ხანს, ის დაბადებულ უნდა უოფილიყო 1009—1010 წლებში; ბერად შედგა 25 წლისა, 1034—1035 წ., სქამა იყურთსა 30 წ. (1039—1040); და, სხანს, ამ ახლო ხანებში ჭრომანას მონასტრიდან (ანტიოქი-ის ახლო) მთაწმინდას გამოუგზავნიათ და 1042 წ. ახლო ხანებში დეკანოზად კურთხეულა. ამის გამო გაუგებარი რჩება, რად სწეხს გიორგის ბიოგრაფი, რომ მან შეიდა წელი დაჭყოთ ათონში „მეურაცხელა და მერმე მიიღოთ დეკანოზობა (გვ. მუხ. № 170, გ. 224—225). რადგან ნიკოლას შემდეგ (1040 წ.) წინამ-ძღურად ათონისა იყდა სტეფანე ხსენებული 1043 წელს (ის. ქვემო), ამის გამო გი-ორგი გაწინამძღურებოდა არა უადრეს 1044 წ. ბ. ა. ცაგარელი გიორგის წინა-მძღურობას აღნიშნავს 1047—1057 წლებში. მაგრამ წყაროს არ გვიჩვენებს („СВѢ-ДѢНІЯ“ გვ. 64) — ეს ქრონოლოგიური ცნობები, დამოწმებული და დამყარებული უნდა ნახვევებს წარწერაზე, დაიდ გამოხატულებულია გიორგი მთაწმინდელის ცხო-ვრების და მასში აღწერილის მრავალ-მნიშვნელოვანის საისტორიო მასალების გან-სამარტავად და შესატყვისად. — იგივე ბიოგრაფი ქმოწმობს „სტოლერის“ გიორგის დეკანოზობაში თარგმნავს (მუხ. № 170, გ. 233).

უფრო შესანიშნავად მაგჩანისა ის, რომ იმავე წიგნში მოსსენებულნი უოფი-ლან მეფე დიმიტრი და კათალიკოზი იოანე. ამ დროს (1042 წელს) დიმიტრი არ იყო მეფედ: დიმიტრი ქმართადა 1125—1156 წ.; სოლო კათალიკოზი იოანე 1042 წ. მართლად იყდა, მაგრამ დიმიტრის დროს კი არ სხანს. მართლად, დაეით აღმასწავლებლის დროს 1104 წელს სხანს კათალიკოზი იოანე საფარელი, მაგრამ დიმიტრის დროს არა გვგონია ის ცოცხალი უოფილიყო, რადგან 1040 წელს ის სხანს არა ნაკლებ 30 წლისა და მამასდამე 1125 წელს ის უნდა უოფილიყო არა უმცირეს 115 წლისა. ამის გამო ჩვენ გვგონია, რომ აქ მეფედ უნდა იგულისხმებოდეს დი-მიტრი, გიორგი I-ის ძე ოსის ქაღისაგან (თამარისგან?), მშა ბაგრატ IV, რომე-ლიც გამოეყვანს სცდილობდა 1035—1040 წლებში მერე ბერძნების დაღმარების დასმარებით ორჯელ გამოვიდა 1047—1052 წ., მაგრამ კერ გამოეფდა, ამან ერთი წილა აფსუთათა ბერძნებს გადასცა (ამაზე ის. უნდა გვ. 145 და ქ. ცხ. I, 221; 224 და 225). ამ დემეტრესგან წარმოსდგა კერძო შტო ბაგრატიონთა, რომელ-თაგან უნანსენელი, დაეით სოლხანი, გახდა ქმრად თამარ-მეფისა და საქართველოს მეფედ. დემეტრე მოკვდა 1053 წელს ახლო ხანს.

1043 წ.—წარწერა ათონი ტყავის სახარებისა: „...იოანე ხაზულელი...
ხოლო დაიწერა ესე სახარებაჲ მთასა წმინდასა ათონას, საყოფელსა წი-
ლთის მშობლისასა, მონასტერსა ქართუშლოსა, მამოზასა ძმისა ჩემისა
სტეფანე ხაზულელისასა, მეფობასა კონსტანტინესა, რომელსა ეწოდა
მეორედ მონომახო. ხოლო დაიწყო წა ესე წიგნი და შეიმოსა კელითა ძა-
თა სულიერთა შქელ და გრგნათა, ქკნი იყო :ღგ:“.—აქ მოხსენებული ქკნი
ათონს მამოზას სტეფანე სასულელის დიდად საჭიროა წა გიორგი მთაწმინდე-
ლის ცხოვრების განსამტკავდ და ამისთვის გადმოეწერეთ ბ. ცაგარდის თხზულე-
ბიდაჲ: „СВѢДѢНІЯ“ და სხ. გვ. 76. შედარე ზემო გვ. 163, 189). კკონსა ამა-
ვე გრაგლს (თუ გიორგის?) უნდა გადაეწეროს გიორგი მთაწმინდელის დედნიდაჲ
ზატკია იმავე ივერიის ათონის მონასტერში ნიკოლოზის წინამძღვრობაში
(ibid; 78). რადგან გიორგი მთაწმინდელი 1044 წლამდე კერ დასთარგმნიდა მე-
წიგნსა, ამის გამო ნიკოლოზის და მისის შემდეგის არსენის წინამძღვრობა შემ-
დეგს დროებს უნდა ეკუთნოს, ანუ ეს ნიკოლოზი სსკა უნდა იყოს (1067 წლის
ასღო ხანებისა) და არა ზემო მოხსენებული (გვ. 163).

1047—1053 წ.—გელათში დატყუდია სამი დიდი ტყავის წიგნი, მათეს და
იოანეს სახარების თარგმანი, რომელსაც ძრავადი საისტორიო წარწერა აქვს: მათეს
თავს აქვს შემდეგი წარწერა:

1) დიდებდა: დნ ჩნსა: ოკვე: და ოკკოვნითი ოკვე: (უკუნისამდე).

წო ღთის მშებელი: დედოფ: ალო ორთავე შინა ცხოვრებათა: წე
ძისა მენისა: ივ ქესა: მეოხ ეყავ დეოთბაღთა: დედოფბაღსა: ცხოვრებას:
დედასა ერის: თავთა ერის თვისა: ლიპარიტისასა ან: იყნ:

სახელითა მამისადათა და ძისადათა და სოვლისა და წდისადათა: სამგოვა-
მოვნებით ცნობილისა: და ერთ ღთებით თაყკოვანის საცემელისა მორწმუნე-
ნეთა მიერ:.

მადლითა და მეოხებითა. წდისა ღთის მშობელისადათა: რდლისა მიერ
დავეგენით ღა:

ძლიერებითა ცხოველს მყოფელისა: პატრიოსნისა ჯრისადათა: რლითა
შემოვსრა ქნ. სიმტკიცე ჯოჯოხეთისაჲ: და კდ მაგნა აღამენანი პირველსა-
ვე პატრისა და ნეტარებასა:

ძაღლითა და მეოხებითა: წდისა იოვანე ნათლისმცემელისადათა წნ-
წყლთა: (ე. ი. წინასწარმეტყველთა) და მამად-მთავართადათა:

რთა მოციქლთა და მახარებელთადათა: და წთა მოწმეთადათა: და ღირსთა
მდღელთ (sic) მოძღოვართა: და ნეტართა მამათადათა:

ზა ყლთა წთა მისთადათა: რნი საოკკოვნითან: სათნო ეყენეს ოა
(უფაღსა) ჩნსა ივ ქესა:

ზა წთა ზეცისა ძალთადათა: მთავარ ანგელოზთა ანგელოზთა (sic): სერა-
ბინთა და ქერაბინთადათა: ამათ ყლთა: მადლითა და შეწენითა:

ღირს ვიქმენ. მე ლიპარიტ ერის თავთა ერისთავი: სულ კოვრთხოვლი-

სა: რატ ერისთვისა ძისა: ლიპარიტის ძე ლიპარიტ: დაწერად წმინდას ამას წიგნსა თარგმანებასა წდისა: სახარებისასა:

პირველად სალოცველად და სადიდებელად: თავისა ჩემისა და ძეთა ჩემთათჳს ძაღის თჳს: ჴევანესთჳს: და ნიანიაასთჳს. და ყლთა ცხოველთა და სახლეულთა ჩნთათჳს: სალოცველად და მოსაქსენებლად: სლსა მშობელთა ჩემთასა:

ძაღ ერისთავისასა: ჴიპარიტისა: სოვლ კოვრთხოვლისა მამისა ჩემისასა:

სალოცველად და მოსაქსენებლად სლსა: ძმათა ჩემთასა: ძაღისა: შა ივანესა:

სალოცველად და მოსაქსენებლად: სოვლსა (sic) ყლთა მიცვალეზოვლთა სახლისა ჩნისათა:

ღმისთჳს გოვლსმოდგინედ აღწერე წა ესე წიგნი თარგმანებოვლი. წდისა მამისა ჩნისა იოვანე ოქროპირისაჲ: რწ ოქროაჲსა: მდინარითა: მორწყნა გოვლნი მორწმოვნეთანი:.

ძ დასტკზნეს გონებასა ჩემსა: თაფლ მწოთლოვარენი ესე სწავლანი მისნი: და ნოვგეშინის ცემანი: წინა აღმდგომნი. და გწმდეველნი: ყლსა სატოვრსა ენებასა სენსა და ოვძლოვრებასა და მცონარებასა კაცთაგან.

რწო ღთისანო მდდელნო. და დიაკონნო და ყნი რლნიცა ღირს. იქმნეთ კითხვად წა ამ წიგნსა სლთა: განმანათლებელსა: წთა ლოცვათა თქნთა მოგვიქსენენით:.

რწ თქნ და ჩწ ერთობით: ღირს გოვყენეს (sic) ქწ: სასოვფეველსა მისსა: შესლვად მოწყალებითა მისითა.

დაიწერა წა ესე წიგნი. მანგღის: ბრძანებითა ჩემითა: საყოფელსა ძლევა შემოსილისა. ძელისა ცხოვრებისასა:

მდდელთ მოძლოვრობასა: ანტონი ეპსკზისა: თოვლაისა (sic) ძისასა:

შა შეიმწა კელითა ნიკოლაოზისათა: მცხეთელისა დიაკონისათა: ღწ მიანიქენ სასყიდელი შრომისა მისისაჲ:

ღთო შეიწყალენ. ყნი ერისთავნი და აზნაოვრნი. მდდელნი. და ყნი მსახოვრნი ერისთავთა ერისთავისა მაკისტროზისა (sic): ლიპარიტისნი და დიაცენ:

ქორონიკონი იყო სპს: (1047 წ.)

დაიწერა წა ესე წიგნი: კელითა საპურისა ჩემისა: გზრიელ კოტაქსაჲთა: . შემინდეით. “

2) სსჲა მეღნიო და ნუსსა-სეჭურაჲ:

ღ. სახლითა ღა მე ანტნი: ლიპტ ყოფლმან: ძემან ლიპტ: ეწმწნ დაწერე: და შეწირწ: მთს თვნი სახრებისა თარგმწნი: კაცხს: საძულესა ჩწსა წწსა ეკლსიასა: სშბა წწსა: (sic) (ე. ი. სსჲა-წმადისა) ესე წიგნი ვინ გამოაკუნეს კაცხისა ეკლსა: ანუ შეიღმწ ჩემმან: ანუ (შესწაწწწწ, რამ იუ“

იწერება სამხედრო) დღემდე ანუ მცირებლმან ანუ რამანც გუარმან კცმან; ანუ გაცემით გასცეს ანუ პარვით წაიღოს: კრული არს: პლდ პირითა ღათა: პტრე მცქლისა ჯთათა: და ყთა წთა მადლითა: ქართლისა კთლქზისა ჯთათა და ყთა ქს ნშს (ნაშას) მყფელთა მადლითა: ვინ რაქთაცა: სახითა ესე წიგნი გამოაკუნეს კცხისა ეკლსა: მაშა იუდასმცა თანა: და ყთა მწვალელებლთა და ქს უარის მყოფელთამცა თანა შეჩუენებლარს სლი მისი აქა და მას სქნესა:—

შაიწერა კლითა გრი მწირველისათა: იდეც ისრდმს წავიდოდეთ:

ვის ამთ წიგნთა ძალისა ცნობა გინდეს ზემოთ: ანდერძი აღმოიკთხეთ და მისგან სცანით:

3) სსჯა სეღით: „მეორედ შეიმოსა კელითა ფდ ცოდვილ(ის) ნქს სოხასტრიასათა ჩმ თვსცა ლოცვა ყავთ:“

4) მეორე რეკლესე: „ქე: ადვ: ლიბრიტ: ეე: თვთ:“

5) მე 24 რეკლესე: „ქრისტე: მფლობელო: ყდთა: სოფევეათა: აღიდენ: და დაიცვენ: ორთავე შა: ცხოვრებათა: ძლიერი ერის: თავთა: ერისთავი: ლიბრიტ შა ძენი: მისნი: რატ: ივანე: და ნიანია: ან: იყენ: —:—

6) მე 52 რეკლესე: „ქე: ადენ: ძენი ლიბრიტისნი: ერისთავთა ერისთავისნი:“

7) აქვე: „ქე დდე გრძეფებით ადენ ლიბარიტ მაგისტროსი: ორთავე შა სოფევეათა და დაიცვენ მოწყალო:“

8) მეორე წიგნის მე-37 რეკლესე: „დაოვსა: ბამოთ: დოთ: შემოქმედო ყოველთა: ხილულთა: და უხილავთაო..... აღიდენ: ორთავე შა: სოფევეათა: ლიბარიტ: ერისთავთა: ერისთავი: და ძენი მისნი რატი: ივანე და ნიანია...“

9) ასრეთავე წაწერა 42 რეკლესე, 46-სე, 53 და 55: „ქე შეეწიე ოვძლოვრებასა გბლ მწერლისა კოტახასა“. — 10) 56, 66 რეკლესე: „ოო (უფალო): ცათა მფლობელო სიტყვაო ყლისა შპყრობელო აღიდენ და დაიცვენ ორთავე შა ცხოვრებათა ლიბარიტ ერთავთა ერისთავი: და მაგისტროზი. და ყლისა აღმოსავლეთისა წინამძღოვარი და დღეგრძელობით აღიდენ ორთავე შინა სოფევეათა ძენი მისნი რატ: ივანე: და ნიანია: ქე მცველ და მფარველ ექმენ ყლთა: დღეთა ცხოვრებისა მათისათა:

11) მე 65 რეკლესე: „დბა შენდა სამებო წო:... რწ ღირს მყავ მე ლიბარიტ ერისთავთა: ერისთავი და აღოვსროვლე სოვრვილი: და წადიერებაა გლისა ჩემისაა სრულ ყოფად თარგმანებასა წდის ამის სახარებისასა: წწო მახარებელწო და წო იოვანე ოქროპირო მეოხ მცველ და მფარველ ეყვინთ წე ღთისა ლიბარიტ ერისთავთა ერისთავსა: და ძეთა მისთა რატის. ივანეს: და ნიანის: ვინც ამა წიგნსა სწერდეთო. ქეს სიყოვარულსა ესე ანდერძი თანავე დაწერეთო:“

12) ბოლოს ნუსხა ხუტურად: „გვეედრები ყლთა რწნი ამას წიგნსა სწერ-

დეთ: ესე ანდერძი დაუტლებელად თანა დაწერეთ: ვინ არა დაწეროს დიდსა ზრალსა თანამდებ არს: «აღესრულა ესე ნუსხად თარგმანებისა მათეს თავისაჲ: კელითა გლახაკისა და მწარედ ცოდვილისა ეფთიმესითა: ვინცა იკითხვიდეთ შრომისათჳს ლოცვა ყავთ: და ზომად წერისათჳს შემინდევით: უცალო ვიყავ. და უფროასი ლამით მიწერიოა». და იქვე ასომთავრულად:
«დაიწერა მთასა წმიდასა ათონას: საყოფელსა წდისა. ღთის მშობლისასა: ინდიკტიონსა ბერძოვლად: იე: ქრონიკონი იყო: დასაბამითგანთა წელთაჲ: ხუი: (1002 წ.)

ცხადია, ეს წაწერა ეკუთნის თვით წა კეთიქს. ამაზე ის. ზემო გვ. 139—140.

13) ასომთავრული წაწერა სრულად იგავე, როგორც № 1, სადაც სხვათა შორის სწერია:

«სალოცველად და მოსაკსენებელად სოვლსა რატ ერისთვისასა

სალოცველად და მოსაკსენებელად: სოვლსა სოვლყოვრთხელთა მშობელთა ჩემთასა: ლიპარიტ ერისთავთა ერისთავისა.

სალოცველად და მოსაკსენებელად სოვლსა დედისა ჩემისა ცხოვრებაჲსსა დედოფალთა დედოფლისასა:

სალოცველად და მოსაკსენებელად: სოვლსა ძმათა ჩემთასა რატისთჳს და ივანესთჳს....

წათა ლოცვათა თქნათა მოგვეკსენენით: რა თქნ და ჩნ ერთობით ღირს ვიქმნეთ: სმენად ემასა მას სანატრელსა ძისა ღთისასა რლსა იტყჳს: მოვედით....

დაიწერა წა ესე წიგნი ბრძანებითა ჩემითა დიდებულსა საყდარსა მანგლის საყოფელსა ძლევა შემოსილისა ძელისა ცხოვრებისასა.

მღდელთმოდოვრებასა ანტონი მამად მთავრისსა თოვლაისა ძისასა ღწ აღწ.

და შეიმოსა კელითა ნიკოლოზ დიაკონისაჲთა: ორო იპ ქე შეიწყნარენ და დიაცენ ყნი ერისთავნი და აზნაოვრნი: მღდელნი და დიაკონნი, მსახოვრნი და რასალა განვაძრავლებდე სიტყვათა ყლნი ერთობოვლნი.

ადიდენ ღწ ძლიერისა ერისთავთა ერისთავისა და მაგისტროზისა: ლიპარიტისნი:

დავწერე კელითა საბყრისა ჩემისა გაბრიელ კოტაჲსაჲთა: ქრონიკონი იყო: სჲპ: (1048 წ.).

14) ბოლოს ასომთავრულად: «დავიწყეთ წერად მეორესაცა ამას წიგნსა თარგმანებასა წისა სახარებისასა... ბრძანებითა და გოჯლსმოდგინებითა და მოღოვაწეობითა ადიდენ ღწ ორთავე შნა ცხოვრებათა დღეგრძელობითა და ცხოველმცა არს ლიპარიტ ერისთავთა ერისთავი და მაგისტროზი: და ძენი მისნი: რატ ივანე: და ნინია. ქე მოწყალებითა შენითა დიაცენ ერთობით: აწ:»

15) იოანეს სახარების თარგმანის სელხაწერს: «რო (უფალო)... ადიდენ ერისთავთა ერისთავი ლიპარიტ მოსწრაფედ ტრფილი წიგნთა საღმრთოთჲ:... ძენი ძლიერისა ეწვისა ლიპარიტისი რატ ივანე და ნინია».

16) იგივე წარწერა 19 რკეულზე... „დაიწერა კელითა კოტაჰასათა“.

17) ბოლოს ასომთავრულად: „დიდება შენდა სამებაო... მე ლიბარიტ ერითავთა-ერისთავი მაწყრ - . . . ლიბარიტ ერისთავთა-ერისთავისა დიდისაჲ ძე ღირს ვიქმენ ამათ ოთხთავე მახარებელთა მახარებათა თარგმანებისა აღწერად თარგმანებოვსა წისა იოვანე ოქროპირისასა.—

პირველად სადიდებელად... თავისა ჩემისათჳს... ძეთა... რატისთჳს, ივანესთჳს და ნიანიასთჳს... მიცვალებულთა ჩუენთა... სულსა რატ ერისთავისასა, სულსა მამისა ჩემისა ლიბარიტ ერისთავთა ერისთავისასა, სალოცველად სულსა ძმთა ჩემთასა რატისა და ივანესა სალოცველად... დედისა ჩემისა ცხოვრებასსა...

დაიწერა წა ესე წიგნი დიდებულსა საყდარსა აწყურისასა საყოფელსა წისა ღთისმშობლისასა, კელითა საპყრისა ჩემისა გაბრიელ მწერლისა კოტაჰასათა—

მღელღთმოძღურებასა არსენი ებისკოპოზისასა ბოცოჰასა მარზაპნისა ჯაყელის ძისასა ქრონიკონი იყო: სმიგ: (1053 წ.).

18) უკანასკნელს გვერდზე ასომთავრულად: „მე ლიბარიტ, ძემან სულკურთხეულისა უფლისა (ო-ისა) ლიბარიტ ერისთავთ-ერისთავისა - . . . შეწევნითა ღთ - . . . და მეოხებითა ყრ წისა მახარებელთაჲსა გულს-მოდგინედ აღვაწერინენ წიგნი ესე იოანეს მახარების თარგმანისა... სამწიგნად... (როგორც ზემო) ქენი იყო ორას სამოც-და-ცამეტ (1053 წ.). ესე სამწიგნე წიგნი დაწერენ კელითა საპყრისა ჩემისა გაბრიელ კოტაჰასათა“. და იქვე სსჳა მელნით და სელთი წარწერა, რომელიც ზემო მოყვანილ №№ 2 და 14 სიტყვებით მოგვითხრობს, რომ ანტონ ლიბარიტ-ყოფილს ეს წიგნები შეუწირავს „კაცს, საძლელსა ჩუენსა“ და სსჳ.

მკვლევარ ასომთავრულს წერაში ასო „უ“ იწერება ორ ასოდ: „U“, მაგრამ ჩვენ ბოლო წარწერებში არ ვხვდებით „ოჲ“ წაკითხვის გაადვილებასათჳს.

ეს წარწერანი მოკლედ და აქა-იქ დამსხინჯებულად შეუტანია ბროსისეს თავისს Voyage-ში Rap. XI, გვ. 26---29 და მცირედანი ნაწილიც დ. ბაქრაძეს. მაგრამ ამ შესანიშნავ წარწერის განმარტება მოსწენებულთ მეცნიერთა მოკლეა ანუ შეცდომითი, მაგ. დ. ბაქრაძე ჭიკნუბდა, ვითომ ჰერეკლა წიგნი დაწერილიყო 1002 წელს ლიბარიტ I-თჳს, ხოლო მეორე და მესამე 1047 და 1048 წლებში. ჩვენ უკვე განმარტო (იხ. გვ. 139—140), რომ 1002 წელი (წარწ. № 12) თჳთ წა ეკთამეს ანდერძს შეიცავს და დედნის დაწერის დროს მასწავლებლი. ხოლო ადნაშუღი წიგნები დაწერილია ეგრეს გაბრიელ კოტაჰას სელთი მანგლისს—ჰერეკლა 1047 წელს (წარწ. № 1), მეორე 1048 წ. (წარწ. № 13) და მესამე აწყურში 1053 წელს. ხოლო წარწერანი №№ 2, და 18 ერთი-და-იმევე-სელთი და მელნით ეკუთნან 1057—1059 წლებს, როდესაც ლიბარიტ ბერად იყო შემდგარი და ანტონად წოდებულმა კარგა ხანი დაჟყო იერუსალიმს და ათონს.

ლიბარიტი იყო ბაღუჰშის ანუ „ბაღუჰაჰშის“ გვარისა, ანუ, როგორც სტეფანოზ ორბელიანი ეკარწყუნებს, ჟამბაყურაინთ შთამომავალი. უმთავრესი ამ ჟამბა-

ქუჩიანთა შტოთაგანი, ორბეთის ციხეში დაშვებულნი, ცნობილია ორბელანის ბეგობით (შემდეგთ დროთა სახელწოდება). ზირველი ლიხარი I მოხსენებულია ქ.-ცხ. (I, 182) 878—887 წლებში; ლიხარი II სხანს მე-X საუკ. დაიწყო და XI-ის დასაწყისს (იხ. ზემო გვ. 153 და წარწ. №№ 1, 13, 16, 19);—ამის შუალედ რატი I მოიკლა 2021 წ. (იხ. ზემო გვ. 153 და წარწ. № № 1, 13, 16);—ამ რატის ქალი უნდა იყოს ნიკორწმინდის ტაძრის წარწერაში მოხსენებული „დედოფალთა-დედოფალი ეკეჟია“ (ნუ თუ ცოლი დიმიტრისი, ბაგრატ IV მმისა?) ასევე სულჯურთხეულისა ერისთავთა-ერისთავის რატისა“ (Rap. XII, 55—56, 59);—რატის შვილი: ა) ლიხარი III (ქ.-ცხ. I, 223) და მისი მეუღლე „ცხოვრება“ (იხ. წარწ. №№ 1, 13, 10) ბ) რატი II და გ) ივანე;—ლიხარი III-ის ქე ლიხარი IV, დიდად სახელგანთი (ქ.-ცხ. I, 223 და სხ.); ამის შვილები: რატი III, ივანე და ნინია.

მაშინდელ საისტორიო მოვლენათა ასახსნელად საყურადღებოა ის, რომ ზირველი ორი წიგნი ლიხარატის დაუწერინებია მანგლისის 1047 და 1048 წლებში, სოლო უკანასკნელი მესამე ნაწილი იმავე წიგნისა დაწერილია აწერში სუთის წლის შემდეგ, ე. ი. 1053 წელს. რა უნდა უოფილიყო ამის მიზეზი?

ეს გარემოება, ჩვენის აზრით, იმითი უნდა ახსნას, რომ ლიტვარი 1048 წ. ბერძნებთან ერთად კომეოდა თათრებს-სელჩუკებს და მხოლოდ 1048 წლის დაიწყო დაბრუნდა. სოლო ის გარემოება, რომ უკანასკნელი წიგნი დაწერილია აწერში არსენის მარჯვენაღობაში, ამოწმებს „ქ.-ცხოვრების“ თქმას: „გამოცქდა მარჯვენაღობა ბაგრატ მეფისა და შერზას ლიხარატს“ (I, 225). ცხადია, ეს ამბავი ქ.-ცხოვრებისა მოხდებოდა არა უადრეს 1048—1049 წლისა, რამდენ სრულიად კონსტანტინე ჩვენს ანგარიშებს კვირავს დიდის 1048 (ანუ 1047 წ.) გადგებაზე (იხ. ქვემო 1048 წ. ქვეშე) და ეწინააღმდეგება სხვა ყველა მატრიანეთა და მესტორიეთა ცნობებს და მარჯალს კითხვებს და ეტყობს ჭადავს იმ დროინდელ ქართლის ცხოვრებაში მოთხრობილ ამბების შესახებ. ამას ჩვენ შეგვსებით მაჟელდ ქვემო 1048 წლის ქვეშე. სოლო სრული გამოარკვევა და განმარტება იმ ქრონოლოგიურ არეულობისა, რომელიც შემოაქვს ამ ორს ფაქტს ჩვენს მატრიანეში და მხოლოდო მწერალთა ჩვენებაში, მოათხოვს კერძო გამოკვლევას.

სოლო ის გარემოება, რომ ზემოხსენებულს წარწერაში მეფე და დედოფალი განკეპ მოხსენებული არ არიან, გაამტკიცებს ქ.-ცხოვრების თქმულებას, რომ ლიხარატის და ბაგრატის შორის მტრობა იყო. ამასვე მოასწავებს ისიც, რომ ლიხარი თავის თავს უწოდს მაგიტროსად, სოლო დედა თვს „დედოფალთა-დედოფალად“. ეს მტრობა, ქ.-ცხ. თქმით (I, 223) მაშინ განდგა, როდესაც ბაგრატ IV ლიხარატის მტრის ამირა ჯაფარს, გასაქცევად მიწერილს, შეურაგდა და „ფარულად ლიხარატისაგან დაჭიდავს ზავი ამირასა“ (ჯაფარს)... „მიერიტანს შვიქმსა ლიხარატ ქვეამხელვარად თავისა ზატრონისა“. ეს მოხდა კვირიკის სიკვდილის შემდეგ; და რადგან ზემოხსენებულს 1047 წლის წარწერაშიც მეფე მოხსენებული არ არის და ამში გამოამტკიცებებს უკანაოფილებს ლიხარატის

მეფისადმი, ამის გამო კვირიკე დადის სიკვდილიც უნდა მომხდარიყოს არა უგვიანეს 1047 წლის (იხ. 1048 წ. ქვეშე).

1048 წ.—**ქქს :** სპ. დსაბამითგან: ხქნ: | აქა მ - - | - - ვლა - - | დი - - - - | დაჯდ - - | კე კხთა“ | (აფსაზთა ქრონიკა).

ეს დიდად საუყრადღებო წარწერა ძალიან გადასულა, მაგრამ ზემო მოყვანილი ასოები სჩანს.

ამ სუთ სტრიქონიან წარწერას ჩვენ ესრე გვითხულობთ: „აქა მ[ოკ] | ვლა [კე] | დ[იდი] და | დაჯდ[ი] | კე კხთა“ | ესე იგი: „აქა მოკვდა კვირიკე დიდი და დაჯდა კვირიკე კახთა“.

ქართლის ცხოვრება არ გვიჩვენებს კვირიკეს სიკვდილის დროს. თუმცა მოგვითხრობს (I, 223), რომ იგი მოკლულ იქმნა სისხლის ძიებით ერთის ოსისაგან, როდესაც ბაგრატის და კახთა უარი გასწამოკრტუნენ თფილისის უაფარ ამირსაგან წასართმევად. ვასუშტის გამოსაგარიშებით კვირიკე მოკვდა 1039 წელს, ბროსესათ—1029 წელს; ჩვენის ქრონიკით 1048 წელს.

რომ ჩვენი ქრონიკა მართლდს ცნობას იძლევა, ამის საბუთად გამოსაყენებელია: 1) ზემო მოყვანილს ბაგრატის გუგარში კვირიკე ცოცხალი სჩანს 1040 წ. (იხ. ზემო გვ. 185; 187); ხოლო კვირიკეს დისწული კვირიკე (იგივე გაგიკი?)—1060 წელს; 2) ბურძნების გამსჯერება აბხაზეთში და ანუოთიის წარღება მომხდარა არა უადრეს 1035 წლის (Brosset. Intod. p. LXI; Hist. G. I, p. 315), ხოლო ეს ამბავი ქ.-ცხოვრებაში მოხსენიებულია კვირიკეს სიკვდილამდე; 3) თუთ ქ.-ცხოვრების მოასრობა კვირიკეს სიკვდილზე ესრე უნდა გაგვითხროს: კახთა მეფის და კვირიკე დადის კვირიკეს უარი გასწამოკრტუნენ თფილისის, რათა შეერთებულის ძალით გამოეღოთ ეს ქალაქი არაბის ემირის უაფარსაგან; ორ წელს ბრძოლას, ვერ აიღეს, მაგრამ არც არავინ შეუშვეს თფილისის ციხეებში; ქალაქში სურსათი გამოეღათ და თფილელთ გადასწევარტეს თფილისის მოტყმა. მაგრამ ამ დროს მოხდა მოკლადნული ამბავი: ბაგრატის მოკავშირე კვირიკე ერთ დღეს თფილისის არემარეში სადგომად და ამ დროს მოკლულ იქმნა სისხლის ძიებით ერთის ოსისაგან. ამ გარემოებამ სრულიად არაა მეფის ანგარიშები. რადგან კვირიკეს შეიღოლია არ ჰქონდა და კახთა განმეფეს კვირიკე დადის დისწული, ქ.-ცხოვრების გაგიკი, რომელიც ჩვენს წყაროებში და ბაგრატის გუგარშია კვირიკედვე წოდებულია, ამის გამო მეფემ კარგი დრო იშოვა, რომ კახთა ადგილად დაეჭირა: მეფე იმავე წელს ამირსა შეურთვდა და თფილისი მისცა, გადაბირა თვისკენ კახეთის დიდებულები და თუთ სიძე მოკლულის კვირიკესა და დაუყოვნებლად შეიღა კახეთს დასაპყრობლად. თითქმის ნასიკარი კახეთისა დაიჭირა კიდეც. მაგრამ გულის წადილს ვერ მისცდა, რადგან ლიპარიტის მოსისსლე მტრის უაფარ ამირს სულიადი გაშვებით და ლიპარიტისვე მოკავშირე-კახელებზე გადასწერებით მეფემ გადაიღა თუთ ლიპარიტი, რომელიც ამ დროადამ მოსისსლე მტრად გაუსდა მეფეს და მრავალი განსაცდელი უჩვენა. როდესაც მეფე კახეთში დაშქრობდა, ლიპარიტმა საბერძნეთით გამოიყვანა ბაგრატის ძმა დემეტრე საბერძნეთის დაშქრობით და ერთი წელი საქართველომას

დაიჭირეს. ამისმა მსმენელმა ბაგრატ მეფემ კასეთის თავი დაანება და ქართლში ბრძოლა ლიპარიტის და დემეტრეს ლაშქარს წამთარაშდი. მაგრამ იმავე 1048 წელს გამო-
ჩნდნენ თათრები აღმოსავლეთში, ამის გამო ბერძნის უარა საქართველოდამ გავიდა
და ლიპარიტსაც სისოვეს გაჭეოლოდა თათრებთან საბრძოლველად. მშინ ლიპარი-
ტი დაეხია მეფეს და აღბით ბერძნებს გაჭეოა. — მოხდა თუ არა ბრძოლა თათრებ-
ბერძნებ შორის, არ ვიცით; მაგრამ ბაგრატ-მეფემ კი ისარგებლა ლიპარიტის და ბერ-
ძნების მოუწყდლობით და ახყოფიას მოადგა და წასაღებად მისწუა, იმავე დროს
უაფარაღს სიკვდილის გამო თფილისი დაიჭირა და კასელებიც „ითაყანნა“, ე. ი.
დაემორჩილნენ. ანისიც მისცეს ანელებმა ბაგრატის დედას. — თუმცა ანისის დაემო-
ბა ტყველ ამაღ მაანნა ბოსისეს და იტყვის, რომ 1045 წელს განზრახვა მარ-
ტო ქქინდათო ანისის ბაგრატისთვის გადაცემის (Hist. G. I, 319 და კახუშტ. ბაქ.
გვ. 156), მაგრამ აქ აღბად სსკა-დროინდელი 1045 წლის განზრახვა აქვთ სასწი,
ჩვენს მატანეში არ აღნიშნული. სოლო ბერძნებისგან 1045 წელს დაემორობილი
ანისი ამ 1048 წელს, ეტყობა, მართლაც გადაუციათ სომხებს ბაგრატის დედისთვის
(სომხის მეფის ქალას) და დედოფლის კაცებს სსკრათო შემდეგ. ლიპარიტმა შემ-
დეგ „გამოაიტყუენა ანისით დედოფლისგან ბჟუსურ“ და სსკებიც და „შეიწერა ანი-
სის კარს“ (ქ.-ცნ. I, 225). ეს იყო წამთარს იმავე 1048 წლის დამდეკს ანუ
1049 წლის დამწყებს. — ბრძოლა ბერძნებისა თათრებთან ლიპარიტის დასმარებით
მსოფლიო მწერალთაგან აღნიშნულია 1048 წ. (Introduct. p. LXL კახუშტ.
ბაქარბ. გვ. 157). ამის გამო ჩვენ ვიფიქრობთ, რომ კვირიკეს სიკვდილი, უნდა
მოამდარიყეს 1047 წელს. ამასვე გეისაბუთებს ზემო მოყვანილი წარწერაც (ის.
ზემო გვ. 191; 196), რომელიც ქმოწმობს, რომ ლიპარიტი 1047 წელს, როგორც
სხანს, მტროა ყოფილა მეფისა, რადგან მისს სასხელს არ-ისენიებს ამ წარწერებში,
სოლო ეს მტრობა მათშორის ჩამოკარდა, როგორც ვთქვით, კვირიკე დიდის სი-
კვდილის უმად. ერთწლოვანი შედგომა ცხრილოვანს ქრონიკებში, როგორც გვი-
თქვამს, ჩვეულებრივია მოკლენა.

ზემოხსენებული ბრძოლა ლიპარიტის და ბერძნებისა 1048 წ. არ უნდა იყოს
ის ბრძოლა, რომელშიც დტუეევა ლიპარიტი, არამედ სსკა შემთხვევა, რომელიც
აღწერილა არ ანის, მაგრამ გულისხმებულია ქ.-ცნოვრებაში. ეს რომ არ იგუდის-
სმებოდე ჩვენს მატანეში, მშინ მხელი გასაგები ექნება ქ.-ცნოვრებაში მოთხრო-
ბილი ამაღა ბაგრატის გაღვირებისა 1048 წ. მართლაც, ბერძნები და ლიპარიტი
მოცდილნა რომ ყოფილიყენ 1048 წელს, როგორ მიუშეებდენ იგი ბაგრატს
ახყოფიას ცისის წარსატყუესლად ანუ ლიპარიტი — ანისის დასაემორობად, კასეთის
და თფილისის დასაჭერად. ლიპარიტი რომ საქართველოდამ გასული არ ყოფილი-
ყო ამ დროს, ის უსათუოდ მონაწილეობას მიიღებდა ამ საქმეში ბაგრატის საწინა-
აღდეგოდ ანუ საშეუად, და არსავე შემთხვევაში ქ.-ცნოვრება ცალის სიტყვით მანც
მოახსენიებდა ლიპარიტის ამ საქმეში მონაწილეობას. ამისე ეჭვის შეტანა კიდე
შეიძლება, თუ რომ დამტკიცებული არ იყოს, რომ ბაგრატის ცხოვრება ქ.-ცნო-
ვრებაში შეტანილია, თუთ ბაგრატის დროს არის დაწერილი. თუო ქ.-ცნ.-ის

ფრასა (I, 224): „და დაჯდო სვემან ბაგრატისამან ჟამი“ იმავე აღნიშნავს, რომ ღიპარიტას მოუყვლელობით ბაგრატმა იპოვა ჟამი. „დაჯდო ჟამი“ უახროა და უნდა იკითხებოდეს ესრე: „და დაჯო ჟამი სვემან ბაგრატისამან“, ე. ი. ბაგრატის სვემან ეს მარჯვე დრო ბერძნების და ღიპარიტას მოუყვლელობის სასარგებლოდ გამოიყენა.

ეველა შემოსენებული დიდი ჯიშები ანან-თფილის-კასეთის დაჭერისა და ანანოფის ბრძოლის უნდა მომხდარიყო 1048 წელს, სამთრიადამ დაწვებული შვიოდგომადის (ქ.-ცხ. I, 124). სოლო შემოდგომას, როგორც საგულისხმოა, ღიპარიტ ისევ დაბრუნებულია და სამთარს იმავე წლის დამლეპს (ანუ 1049 წლის დამწეპს) ღიპარიტს ანანს ისევ დაბრუნება; მსწერეული არსენიკ ამ დროს გადასულა ღიპარიტის მხარეს, ღიპარიტს სელმოარედ გამოუყვანია 1049 წელს დემეტრე საბერძნეთის ღაშქრით და ბაგრატზე გაუმარჯვანია (ქ.-ცხ. I, 125—126); სოლო 1050 წლის დამდეგს ღიპარიტი ბერძნებს მიჰყვლება და დიდს ორდროის ომში თათრებს ტყეედ წუყვანიათ. ამით შესენებულია ღიპარიტის შეილებს ბაგრატისთვის დაბრუნებათ ღიპარიტისგან წარტაცებული ადგილები (ქ.-ცხ. 226). რადგან ღიპარიტი ტყეობაში იყო და ბერძენი დამარცხებულიყენს, ამის გამო ბერძნთ კეისარს ისევ მეგობრობის შეკვერა ზურჩკეა ბაგრატთან და უთხოვია თათრებთან შეერთებული და ბრძოლა; თათრები განდეკეს განმიდამ და ბაგრატსაც თფილისა სელსელა მოსცეს.

მაგრამ კეისარის თხოვნით „დაქსნს“ (უნდა: „დაკესნა“) ღიპარიტ თურქთა და შემოკიდა ანანს“ (ქ.-ცხ. I, 226); ე. ი. ღიპარიტი ტყეობიდა დაბრუნდა. სელსელა „განმლეკდა ღიპარიტ, რამეთუ მისაურების მათისათვის (ე. ი. ბერძნებისათვის) ტყეე ქმნილ იყო“; ბერძნების ღაშქარი მოამყვლია ბაგრატის წინააღმდეგ „და კერდარა დაუდგა ბაგრატ“. ამის გამო ბაგრატმა თჳსი მცირეწლოვანი შვილი გიორგი მეფედ დასვა ქუთაისს, რადგან მესხეთში და ქართლ-კასეთში ბატონობდა ღიპარიტ და რა-კი მეტი ღონე აღარ დარსამოდა, წავიდა თჳთონ სხაბერძნეთში კოსტანტინე კეისართან თჳსის დედიო მარამით. ღიპარიტმა მოინდომა მეფისთვის სელა შეკმალა საბერძნეთში წასვლისათვის (რადგან ესენიდა ბერძნების შემწეობით შურა არ ეგო ბაგრატს ღიპარიტისთვის) (ქ.-ცხ. 226) და რომ ბაგრატისთვის სამეფამოდ დაკვარგნა ქართლ-კასეთ-მესხ-გლარჯეთის ტახტი, ის სერხი მოიგონა, რომ „ათხოვა (გორგის დედისგან და იმერთაგან) მე ბაგრატისა, მცირეწლოვანი გიორგი მეფედ და მსკედ“ (უნდა წავითხოთ: „მეფედ და მტედ“; „მტე“ ქმნილავს თანა-გამეებელს, სოლო „მსკე“ უახროა); მაგრამ იმ პირობით, რომ ღიპარიტ ცნობილ იყო „მზრდელად“ მისა, ე. ი. მის მაგიერ ქეყენის გამეედ.

ბაგრატის წასვლა საბერძნეთში უნდა მომხდარიყო 1050 წლის დამდეგს ანუ 1051 წლის დამწეპს. ბიზანტიელთა ისტორიით 1048 წელს, სოლო ბროსისეს გამოხატავიებით 1050 წელს (Introd. p. LXI—LXII). სოლო გიორგის რუისში გამეყება უნდა მომხდარიყო 1052 წელს ანუ 1053 წლის დამწეპს. ბაგრატ IV

რომ 1050 წლის ასლო ხანებში კოსტანტინეპოლში ეოფილას, ამაზე ის. ქვემო 1050 წ. ქვეშე, აღაგერდის სასარების წარწერათა განმარტება.

რადგან ღიპარიტი აყო მეგობარი კოსტანტინე კეისრისა და სულტნისა, ამის გამო კეისართან კერას მიაღწია ბაგრატ მეფემ, რომელმაც სამწლამდე ცუდ-უბრლოდ კოსტანტინეპოლში გაატარა 1054 წლამდე, ანუ 1053 წლის დამლევამდე. შემდეგ მობრუნდა და ქმართიდა ღისთ-იქითი-მსარეს, სოლო ღისთ-იქითი-მსარე გიორგის კუიარა ღიპარიტის ბატონობით. ამ ნაირად სამეფო ორად განიყო. გარნა ღიპარიტის მეგობრის, კოსტანტინე კეისრის, სიკვდილის შემდეგ (+ 1054 წ.) ბაგრატმა შესესვლების შემწეობით, რომელთაც „მოქწინათ ბატონობა ღიპარიტისა“, შეაძურა ღიპარიტი 1056 წლის ასლო-ხანებს და მთელი საქართველო დაიჭირა. ღიპარიტი მამინ ბერად შედგა და აღმოსავლეთ ქართველთა მონასტრებში გაატარა დანარჩენი დრო. მისი შუადღი იოანე საბერძნეთს გაიქცა, მაგრამ მერე მეფემ გამოიხმო ქართლს და უბოძა აზრგუთი.

ჩვენ ესე გრძელად იმისთვის შეგვხვთ ამ სვასს, რათა ჩვენი აზრი გამოგვეთქვა ქ.-ცხოვრებაში 223—228 გვ. აღწერილ მოკლეხანა ქრონოლოგიის შესასხე და შეგვეთანხმებინა ეს ცნობები კეირიკე დიდის სიკვდილის დროს—1047 წ.—მართლაც, ამ დროსს ამჟებს ქრონოლოგიას არა აქვს და ისე ბუნდად დაწერილია, რომ მრავალ-ფერს აწერებს ჭადავს: ბრძოსის 1029 წ. მიანნა კეირიკეს სიკვდილის წლად და ამის-და მისევეთ აწეობს შემდეგ აღწერილ (გ. 223—228) მოკლეხანა ქრონოლოგიას; ვახუშტის—1039 წ. სოლო ჩვენს ცნობას კეირიკეს 1047 წელს სიკვდილისას მოხსენებული ნაწილი ქ.-ცხოვრებისა (განსაკუთრებით გვ. 223—225) არა გვონებ სსებრ შეთანხმდეს, თუ არ ისრე, როგორც ჩვენ განგვიმარტავს.

ქ.-ცხოვრებით ვაფხვრის ღიპარიტისგან დატყვევება (ქ.-ცხ. 222—223) მომხდარა „სამცირას შა ბაგრატ მეფისას“, ე. ი. მასს ახალგაზრდაში, (ჩვენის ანგარიშით 1042—1045 წლებში); სოლო კეირიკეს სიკვდილი თოფილისსზე გაღაშქრების აღწერის თაჟშა მოხსენებული, და შემდეგ ნაამობია: „ჭბრძოდენო ორ წელ ტფილასს“. ამ გარემოებითა მცირეოდენი ეკვი შემოაქვთ ჩვენს ანგარიშებში. ქ.-ცხოვრების თქმულებას ღიპარიტის ბერად შედგომასზე ჭმარწმობს აგრეთვე ათონის აღწება № № 31, 51(?), რომელიც მოკვითსრობს: „თევსა იანვარსა: იზ: წრისა: ანტონის დღესასწაული აღაბად განგვწესებია ლიპარიტისთვის, რამეთუ მოვიდა წა ამასა მონასტერსა და მოსცა ეკლესიასა წრისა ღვთისმშობლისასა ასი დრაჰკანი მამისახლისობასა მამისა თეოდორესა და მოგუცა ყოველსა ძმობასა სხუა ორმოც-და ათექუსმეტი დრაჰკანი სამთა ერთი სამასსა სულსა (სლსა) და რაჟამს მიიცვალა ესე დღესასწაული წრისა მამისა ანტონისი საესენებლოდ და სალოცველოდ სულისა მათისა დავაწესეთ, რათა აღესრულებოდის ყოვლითავე მოსწრაფებთა, ეა მაშენებელთავე. ხოლო ეწოდებოდა სახელი მონაზონებისა ანტონი. ქნ სანატრელ ყანს სული მათი. ან იყან“.

თუდორე მამასხლისად იქდა ათონში, როგორც სჩანს, იმ წლებში, როდეს-

საც წა გიორგი მთაწმიდელი სიმღახლით არა-ერთჯერ წინამძღვრობას თავს აწებებდა, მ.გ. 1057—1059 წ.

გიორგი მთაწმიდელის ცხოვრებაში გვითხულობთ (მუზ. № 170, გ. 240): „ყოველთა მონასტერთა გადარწმუნეს (წა გიორგის თარგმნილი წიგნები) და უფროს ყოველთასა დიდად ილუგაწა სულითა კურახეულმან ანტონი ლიპარიტ ყოფილმან, და თჳსსა მონასტერსა წა ბარლამ აფხაზეთს ბარლამწმიდისათჳს დაწმინა და წა ამას ბერსა (ე. ი. გიორგი მთაწმიდელს) დიდად პატივი უპყრა და ნუგეშინის სცა, თჳსისა მის მონასტრისაგან გაკუთილი შეუქმნა და სიმტკიცე თჳსითა კელითა დაუწერა და შეტანიერი ქებაჲ და მადლობა დაწერა მის შინა ლუწლთა და შრომათა მისთათჳს ესრეთ, რომელ ყოველნი ეკლესიანი განშუშნდეს სამკაულთ წითა წიგნთა მისთათა, ხოლო ეკლესიანი აღმოსავლეთისანი (ე. ი. ქართლ-კახ-ტაო-კლარჯეთისა) წით ნაკულევეან იყუნეს“. (წა ბარლამის ცხოვრება, რომელიც კაპესიაში მოღვაწეობდა, დედუღაჲ ივერიას ზომისის მონასტერში (Пагарели, свѣдѣнія, გვ. 78).

სტეფანოს ღრებლანის სიტყვით ღიბარტ მოკლულ იქნა 1064 წელს თათრებთან ბრძოლაში, რომელიც მას ზოტურად აღუწერია (Hist. Siounie, p. 212—214); მაგრამ ეს ცნობა ტყეილია, რადგან ის მხოლოდ დატყვევდა 1048 წ. ანუ 1050 წ. ბროსის ღიბარტის საკვდილს გვიჩვენებს 1063 წ. (Rap. XII, 33).

შედა-გარდაის წარწერა მოახსენიებს მისსა მამულებელს: „დღღაო ლუთისაო მეოხ ეყავ ერისთავთ-ერისთავი ლიბარის და შეიღთა მისთა დღესა მის საშინელსა, რომელმან გულსმოღვ-ნებით იღგიშენა წა ესე ეკლესია. ან“. ბროსის მართებულად ვერ წაუყიასკეს ეს წარწერა (Rap. I, 163; ივერია 1891, № 239).

1048—1055 წ. — ამ წლებს უნდა ეკუთვნოდეს ატენას ეკლესიის განკეთების მარჯვენა მხრის ასომთავრული წარწერა, ფრთხად შეხედულად, რომლის შემტკნა ნაწილა ბროსისკეს ვერ გაუჩვენია:

„ქ. განკაცენ შუა ცხოვრებათა წეღორს მსხრბლდ წსა და დედსა შენისა ტძარსა. ყდ წო ღის მშობელო შ.- მე ეე ნე-აი“. ჩვენი გაგონია, რომ ეს წარწერა ესრე უნდა იგითხებოდეს: „ქ. განკაცენ შუა ცხოვრებათა, წერილ არს მსახურებად წმიდასა და დედისა შენისა ტაძარსა. ყოვლად წმიდაო ღვთის მშობელო [შემიწყალო] მე ერისთავთ-ერისთავი ნე[ნ]ი[ა]“.

სენია უნდა იყოს ძე რატისი, რომელიც მოახსენიებულია არაჲს შემადგინი-შესლს წარწერებში 1047—1053 წლ. რადგან ნიანის მოკვდა ანისში 1057 წლის ახლო ხანებში (ქ.-რს. 228), ხოლო ღიბარტი დატყვევდა ბაგრატის მიერ 1055 წ. ახლო ხანებში, ამის გამო ეს წარწერაც ჩვენ 1047—1057 წლებს მივაწერეთ. ჩვენა წავითხულო მანინ სეგვოდ აღმოკითხულად მიგვჩნია, რადგან ახოს „რ“ თითქმის იმ გვარადვე სსსე აქვს, როგორც იწერებოდა იგი XIV—XVI სუუუნებში. შემოსხენებულ წარწერათა შუა რეკალი ადგილია დატოკებული, რომელშიც აღ-

ბათ, სეკნებულა ხატი მაცხოვრისა (შესავლის კარის მარჯვნივ), და წარწერა მაცხოვრის ხატს ეკუთვნის და არა ღვთისმშობლისას (შავდ. Rap. IV, 25—26).

1049 წ. — ტარასი ანტიმანდრიტის მიერ გადმოწერილი წარწერა იერუსალიმით ავღლიშვილის მიერ გატანილ ხელ-ნაწერადამ:

„6) ივლისის თვეში ეწერა:

„მადლი და დიდება... დაესრულნეს თთვენი წელიწადისანი ბრძანებითა და მოღვაწეობითა ღმრთეშემოსილისა და სახიერისა მამისა და ტკბილისა მოძღუროსა იოანე გოლგოთელი სახითა; ღმრთეშემოსილსა თაზა ზიარ ჰყავნ სული მათი ან. დაიწერნეს და განსრულდეს ქქს: სათ: კელითა საწყალობელისა და ყრდ განწირულისა... მიქელი სათა...*) გვედრები... ცთომილისათჳს შემინდევით და კინისა შრომისათჳს ლოცვა ყავთ. რლი რამე მარჯვედ იყოს, კეთილისა და ტკბილისა მოძღვრისა მადლითა არს და რლი დაკლებულ იყოს ჩემგან არს უკეთურისა და ყრდ მცდომისა... ვინცა ეს წიგნი გოლგოთას გამოაკუას შემტაჩევენებელ არს... შემოსა კელითა კურთხეულისა ძმისა ნისთენორისათა... პავლესთჳსცა ლოცვა ყავთ: დიდად ამაშენა დანისა ლესვითა* **):

1050 წ. — ხატო ღმრთეებისა აღიდგ ილარიონ სამთაველი ყანჩოელის ძე, რომელმან ეკლესია, მარანი და საწნებელი აღაშენა ქქს: სო:“

ეს ასო-მთავრულა წარწერა ივთისკის ერთს ქქაზე, რომელიც მატანებულა სამთავისის ტაძრის გაღვანის ერთს შენობის კაფელზე (ეკუთბა ეს შენობა ყოფილა საწნახელი) და ბროსისკეს ესრე წაუკითხავს: „ქქ(ტრისტე). ხატო ღვთაებისა სამთაველ ებისკოპოსი, ძე ქქე (კეირიკე) შეიწყალე სამთაველი, რომელმან ესე მეორედ წა... საყდარი სანათლაფი ქქს: სო:“ (Rap. V, 4—5). ცხადია ბროსისკეს ძირიანად შეუცვლდა ასრი წარწერისა. მეღვინეთუფესკისკაც არა ნახვებ გადაშანებულად აღმოუკითხავს (Rap. IV, 122). ესრეთის შეცდომებით, — და უარესებითაც — საყავა Voyage ბროსისკისა.

ილარიონს სამთავისის ტაძარი აღუშენებია 1030 წ. (იხ. გვ. 171), სოლო მარანი და საწნახელი გაუთავებია 1050 წ., ბროსისკესკან აღწერილი ვჳვარი 1056 წ. ვჳვარზე წარწერა ბროსისკეს ვერ აღმოუკითხავს, მაგრამ რამდენად შეიძლება მივსებთ მასი წავთხვა ბროსისკესკან გადმოხატულ სოთავგან, იქ უნდა წერებულ

*) იგივე მიქელ დვალი და იოანე, რომელნიც მოხსენებულნი არიან ზემო გვ. 4. იოვანე დვალი იხ. ალავერდის სახარების წარწერა 1051 წლის ქვეშე.

**) აქ ტარასის ხელით (იხ. ზემო გვ. 130, 177—9): „ქქ. ეს ანდერძები რომ ამოვიწერე, მაშინ ვკითხე გი ავალიშვილს: ამდენი წყვე და შეჩვენება რომ სწერია, როგორ გაბედე ამ წიგნების მონასტრიდამ გამოტანა მეთქი. მან მომიგო: მე რა ვქნა, ვინც მომცა იმაზედ მივიდეს ეს წყველაო. — ქართულმა თავადის შვილმა ქართველთ მონასტრიდამ ქართული წიგნები გამოიტანა და მოსკოვს ფრანტუცებს მიჰყიდა უსყინილისომ. ა. ტერასი“.

იეოს დრო ილარიონის სიკვდილის: „აქა მიიცვალა - - - (ილარიონ, მე ვაჩე უახლოესი) ...--ნაშრომნი კელთა მისთანი და უფლისა - - - ვაკურთხოთ - - - ქენი იყო: სოც.“ (1056 წ.).

1057 წ. — „ქკს: სოზ: ამა ქკსა დავით აღმაშენებელს გელათი დაუწყია და ქორონიკონი მობრუნებული არის“.

(ქორნიკონები, ჩართული წერა-კითხ. ხელ-ნაწ. № 252. ამ ხელ-ნაწერის ყველა ქორნიკონები მეთოთხმეტე მოქცევის ეკუთნის გარდა ამ ერთისა, რომელიც მე-XIII მოქცევის ეკუთნის და ამის გამო შეუტყუანლობისათვის მწერალს მიუმატებია „ქორნიკონი მობრუნებული არისა“. შეადარე ზემო მოყვანილი წარწერა: „მეორედ აღმაშენებელისა ამის (გელათის) მონასტრისა ბაგრატ მეფისა და ძისა მათისა გიორგი მეფისა, ფოტინა და თამარ დედისა მათისა საუკ.“... (ქკ. მეზ. № 186).

ამ ქკს (1057 წ.) დავით აღმაშენებელი დაბადებულიც არ იყო და ამის გამო ეს ქრონიკა, ცხადია, მოგვითხრობს გელათის დაწყებას ბაგრატ IV-სგან. აღბათ ქრონიკის დაწყებას საბუთი ქრონიკის იმისი, რომ გელათის შენება 1057 წელს დაუწყოთ, მაგრამ რადგან უკლებამ იცის, რომ დავით აღმაშენებლისგან არის აგებული გელათი, ამის გამო თუთონ ჩამატების სიტყვები „დავით აღმაშენებელს“. შესანიშნავია, რომ მეორე ქრონიკით გელათის აღშენების დაწყება ჩვენებულია 1106 წ. (ახ. 1106 წ. ქვეშე). ესრეთა უთანხმოება ქრონიკების შეიძლება ან იმისგან მომხდარიყოს, რომ ბაგრატ IV რომელიმე ნაწილი გელათისა აღშენებინოს (მაგ. მთავარ-ანგელოზის ეკლესია) ანუ თუთ მას აღეკოს წმიდა გიორგის ტაძარი, რომელიც დიდს ტაძარზე უძეგლესია, როგორც ზემო განვხილეთ (ახ. გვ. 144), სადაც ჩვენ საბუთებიც გუჩვენეთ, რომლის ძალით წა გიორგის ეკლესიის აღშენება ბაგრატ III-ს მიეწერეთ. მაგრამ ისეთი მტკიცე საფუძვლები თქმულისა მანერ გერ გუჩვენეთ, რომ სხვა ადრის შემოტანა შეუძლებელი იყოს. აქ მოხსენებული ქრონიკა ჰბადებს მეორე აზრსაც, რომელიც „ბაგრატის ეკლესიად“ წოდებული წა გიორგის ეკლესიის აღშენებას ბაგრატ IV-ს მიაწერს. უკანასკნელს შემოსევებაში „მეორედ მის აღშენებულად“ უნდა იწოდებოდეს არა ბაგრატ IV, როგორც ზემო ვთქვით (გ. 144), არამედ იმერეთის მეფე ბაგრატ III, რომელიც ქმართავდა 1510—1554 წ. თამარ მართლა იყო დედა ამ ბაგრატისი, რადგან აღექვანდრესი (ახ. 1052, 1509 წ. ქვეშე), გიორგი მე იყო ბაგრატისი, სოლო ფოტინა შეიძლება იყოს მისივე ქალი. თუთ იმერეთს მეფე ბაგრატ III სწერს: „მრავლითა გულსმოდგინებითა კელეცავით საყდრისა და მონასტრისა წა გიორგის მეორედ აღშენებდა და ოდესმე საიდგომლო იყო და აწ ჩვენ სამარხოდ და საძელოდ შევქმენით“ (ეს გუჟარი ახ. ქვეშე).

ამ უკანასკნელ მოსაზრებით წა გიორგის ტაძარი გელათისა ზირველად ბაგრატ IV აღშენება და მეორედ განუახლება იმერეთ ბაგრატ III-ს, სოლო დიდი ეკლესია 1106 წელს დაუწყოთ დავით აღმაშენებელს.

აქ საჭიროდ კრავსთ გუჩვენეთ ისიც, რომ გელათის გუჯანში (მეზ. № 186)

მასწავლებელთა შორის მოხსენებულნი არიან ბაგრატ IV და ელენე: „ბაგრატ აბხაზთა მეფისა საუკ... და თანამეცხედრისა მისისა დედოფალთ დედოფლისა ელენესი საუკ... მართამ დედოფლის ქ.-ცხრებით (გ. 252) ბაგრატმა იქორწინა ელენეზე პ ა ნ ა ს. ეს ცნობა მართლაც კთანება დაწარჩენ ადგილს ქ.-ცხ.-სას (I, 221).

1051 წ.—ამ წლის ასლო-ხანებში დაწერილია ალავერდის სასაბუბა, კაცნის მოხსენიებაში მოტანილი, რომელსაც აქვს შემდეგნი XI საუკუნის წარწერანი:

1) მათეს თავის ბოლოს: „მისო ქე შე სოლომონ“.—2) ლუკას თავის ბოლოს: „განსრულდა... კელითა ფრიად ცოდვილისა გიორგისითა“.—3) იოანეს თავის ბოლოს: „...მე ცოდვილი სვიმონ, იოვანე და ბასილი და დიმიტრი და გიორგი შეუფრდებით თქვენსა ღთისმოყუარებასა... ლოცვა ყავთ... (და მოაკსენეთ) სულიერნი მოძღუარნი ჩემნი ეგნატი და ანტონი და მშობელნი ჩემნი სვიმონ, მარიამ, მამია, ჩობინი და ძმანი: ბასილი, იოვანე, სულა, ჩობინი და აბუსაკრ და მე უღირსი სვიმონ და შვილნი ჩემნი: გიორგი და დიმიტრი და გრიგოლ.

4) „დაიწერა კალიპპოს, ლავრასა წისა ღთის-მშობლისასა, მეფობასა კოსტანტი მონომახისასა, ანტიოქიის პატრიარქობასა პეტრესსა და ბაგრატის აფხაზთა მეფის ნოველისიძისასა სამეფოს ყოფასა. ლოცვა ყავთ მიქელ და გიორგისთვის... ქორონიკონი იყო“ (?).

5) მამისა ეკთამეს სასაბუბასთან სწორი არსო და ბერძულს ორჯერ შესწორებული და ქართულსა ეოკლითურთ უნაკლულა და განთავსულნი არღარა დაესწერო, რადგან „ზადუკი მასვე მოასწავებს და რად არს ქირი ორ-კეცია“.—მეორე წა ეკთამის სასაბუბაც სომ გუაქეს, მეტეხისა, 1049 წელს დაწერილი (იხ. Вѣстникъ Груз. Экзархата, 1892 წ. № 9). საჭიროა ეკთამეს სასაბუბას გაორგის სასაბუბასთან შესწორება მათთა ღვაწლთა დასაფასებლად.

6) ალავერდის ანუ წერილი ქრისტესი და ალავერდის და ბოლოს წარწერა: „იესო ქე... აღიდგ სულითა მადიდებელი შენი სოლომონ მღუდელი... ლოცვა ყავთ წნო მამანო სულითა საწყალობელისა ცოდვილის ბერის იოვანე დვალისათვის უბად მხრეკალისა. ღწ გარწმუნოს“ (მიქელ დავალი საბაწმადელი იხ. ზემო 1038 წ. გვ. 177).

7) „სახელითა მამისათა... ესე ანდროძი მე ივანე პროედროს, ძემან ლიპარიტ ეწმან (ერასთავთ ერასთავისმან) პროედროსისა და პროდახონისამან დავწერე მას ეამსა, ოდეს აბხაზთა მეფემან... კოსტავტინეპოლით მომიყვანეს და მოვედ მამულსა ჩუენსა (მოხსენიებას კაცს?) და შევეწირე ოთხთავი სრული“.

ამ ალავერდის სასაბუბის დაწერას ბროსეს, დ. ბაქრაძე და პ. იოსელიანი მი-აწერენ 1059 წელს. როგორც მისასკვნია, ეს აზრი იმას დაუბადვს, რომ № 7 წარწერაში მოხსენებული იოანე ღაბაშისძის ძე 1059 წელს 11 აპრილს დაბრუნდა საბერძნეთით ქართლს (Закавк. Вѣст. 1845 წ. გ. 249; Rap. XI). მაგრამ ეს უკანასკნელი წარწერა შემდეგის დრომან არის, თუ იოანეს სულითა, რომელსაც ეს

გაღიზიანების დაწერილი სასარება უშოვნია და კაცისათვის შეუწირავს. ხოლო თვით სასარება უწინ არის დაწერილი. ეს ცხადია იქიდან, რომ წარწერაში მოხსენიებული კოსტანტინე მონომახსი ქმართიდა 1042—1054 წ., პეტრე პატრიარქად სწახს 1049 წლ. (იხ. გ. 147), ხოლო პატრიარქ აფხაზთა მეფის ნოველსიმონისა სამეფოს ყოფა*, როგორც ზემო აღვნიშნეთ, იყო 1051—1053 წლებში და მასთან დაქვე ამ წლებში დაწერილია ზემოხსენებული სასარება. თვით სასარებაზედ ყოფილად ქორთიკონი დაწერილი, მაგრამ კერ გაურჩევით, ანუ გაურჩევლობისაგან შეცდომით დაუსკამთ „სოთ“; რადგან ხეცური „ო“ და „თ“ ერთი-ერთის ჰგავნან, ამისაგან იმათი გადარკვევადილი იქნებოდა, და ბუნდოთ დაწერილი „სოთ“ აღბათ აღმოუკითხეთ „სოთ“—ად. სამწესროდ, აღაგერდში ჩვენს ყოფილას ის სასარება დაკვეთილში დაგვხვდა. ჩვენის ანგარიშების (გვ. 196—199) და „ქ.-ცხ.“-ის თქმულებათა დასამოწმებლად დიად საჭიროა მაგ წარწერის დაკვირვებით და სწორად აღმოუკითხეთ. — ივანეს საბერძნეთის გაზარდა იქიდან გამოყვანა იხ. ქ.-ცხ. I, 228.

1058 წ. — მეფის პატრიარქ IV-ის გუგარი, შიომღვიმეს მიღებული.

- - - ქარი დიდი (დაშქარი დიდი) წარმართნი - - - | და ვე[რ] [და]ვიმო-
რჩილეთ ლაშქარ[ნი] - - - | წ'დისა უდაბნის: ლავრის მღუღიმისნი: და -
- - | დაამძიმდა: რ'ლისთუისცა (რომელასათვისცა) გოლსვიდგინეთ (sic) შე-
სა - - - | რის და დაკლებოლობის (sic) მათის განსაკორნებლად: (sic) მ- - |
სოლისა (სუფას?) პ'ლ (პაიჭელ) გარდაცვალებულთა: მეფეთა: მამათა: ჩემ[თა]- - |
სოლისა (sic): ჩემისა: და საღონებელად ცოდვითა: ჩემთა: შევეს[წირე] | მამას
შიოს: ლავრის მღუღიმის: და წ'თა მამათა მღუღიმელთა - - - | კევს: ადგილი
ბურცვის ჯუარი ყვლითა (ყოვლითა) მზღუარითა მისითა: მ[ი]დგრით | ბარითა:
წყლითა: ტყითა კლდითა წისტილითა: და ყ'თა საკმრითა | და უკმრითა:
და გაოთავისოფლეთ sic) ყ'ისა (ყოვლისა) შესავალისა და გამოსა[ვ]ა[ლ]ისაგან
საკელმწიფოის: საერისთვოის: სააზნაუროის: სა[ციხის]თვოის: საკევის: უუ-
ლოას: საბანჯრის საკიდის საკომრის (?) და ყ'ლი[სა] (ყოვლისა) უფლისა
(ო'ლისა?) და გადებულის შესავალის გამოსავალისაგან და არ[ცა] | რაი ზე-
და აც: თუნიერ (sic) სამსახურებელისა მის წ'დისა ლავრისა მღუღიმ[სა]: რა-
მეთუ თავისუფლობით შემეწირავს ყ'ლისავე მეონებლის (მუჟნებლის) და | და-
მაკლებლისგან: რათა მეონებთა: წ'დისა: მამისა: შიუისითა (sic): ლოცვითა |
წ'თა: მამათა: მღუღიმელთათა: მოგუენიჭოს: ღ'თის მიერ: შენდობაი: ამის
ნაქმრის და დაკლების მათისა წარმართოს ლაშქრობა ესე და ყოველნივე |
დღენი ცხოვრებისა ჩემისანი ნებასა შინა ღთისასა მშუდილობით და მტერთა | ჩემთა
ზ'ა ძლივით აღვასრულნე და შ'დ (შემაგომად) სიკუდილისა მეონ იყოს [წ'ე] |
ღ'თისა სოლისა ჩემისა'თ წ'და იგი და მადლი მათ ყ'თა (ყოვლითა) წ'თა მა-
მათი. აწ ვინცაღა [იკ]თხოთ ბრძანებაი და სიგელი ესე ჩ'ნი შ'ა (შაგა?) ჩ'ნსა
მომავალთა მეფეთა, ე'თა (ერისთავთ-ერისთავთა) | ე'თა (ერისთავთა), აზნაორ-
თა, ციხისთავთა, კევისუფალთა, ჩინებულთა და ყოველთავე | საქმის მოქმედთა

ჩნთა დამტკიცეთ და ნუ ვინ უშალავთ (sic) ბრძანებულსა მას და გაგებულსა ჩნსა ნუცა რას ვინ დააკლებთ ნუ ღიღს და ნუ მცირეს თუნიერ შეწყენის და თანადგუმის (sic) და ოკთუ (უკეთუ) ვინმე გამოაჩნდეთ ღთის უარს | მყოფელად და მის წდის ლავრის [შემცოდელ ოდესცა და რასცა ეამსა ან რასცა მიზეზის მოღებითა გინა თუ იგი აღგილი შეუცვალოთ მას წდა | ლავრას ანო (ანუ) ესე წესნი გაგებულნი ჩნნი შეუშალნეთ უარის მმყუფელთამცა ღთისთა თანა დასჯილხართ იგიმცა წდა მამი და მადლი მის წილსა ლავრისა არს მოსჯილი (მსაჯული) თქნი ცოდვითამცა და ბრალთა ჩემთა გარდამსდელნი ხართ წე (წინაშე) ღთისა და თქნ ქეს მიერ გი (გიორგი) ქართლისა კათალიკოზმან: და წთა მღდელთმოძღუართა: დაწერილი ესე ჩნი დამტკიცეთ ვითა წესი არს წყევლანი და შეჩუენებანი დაწერეთ ვინცა უქციოს და შაუცვალოს: დაიწერა ბრძანება და სიგელი ესე ჩნი ინდიკტიონს მეფობისა ჩემისასა მეო: ლა: ს: (ე. ი. მეოცდარეზმექს) კელითა იოვანე მწიგნობრის მწრელისაითა: (sic)“

სსკა ხელთ, ძველთ.

„ქ. კარნ (გარდაუდოსონ) ესე ვითა: აღიდენ ღწ ძლიერს ბაგრატ აფხაზთა მეფესა | და ყოვლისა აღმოსაღელეთისა ნოველისიმომოსსა დააწერია და ბორცუის ჯაარი სალოცველად მეფობისა მათისა და შეილთა მათათნ | მღუიმეს მონასტერსა და შეუწირავს მე გი ქ: კზ (მე გიორგი ქართლისა კათალიკოზი) მოწამეცა ვარ დაწერილსა მათსა. აწ ვინც ვინ რამანც გუარმან კაცმან რა- | სცა ეამსა ვითა მათსა დაწერლს სწერია უ: ქ: ცოს (უქცაოს) დაშალოს დაწე | რილი მათი გინა ეამითა ცვალეობითა გინა სიგრძეთაგან ეამთაისა იკადროს ან შლად ან ცვალეობად ან შესავალად დასაკევისა [უ]ფლად გაკადოს ანუ ბეგარ და გამოსავალი რა დასდეს და ვითა დაუწერია და გაათავისუფლებია მას ზედა მკადრად (მკადრად) და შეავალად არ იპყრან ჰრისხამცა მამა ძე და სლი წა, წდა ღწმშობელი | და კრულადმცა არიან დაუსაბამოის სულის სიტყოითა (sic) ათორმეტთა | წთა მოციქალთა მადლი თა ექასთა კრებათა მადლითა ხუთთა | პატრიქთა (sic) ჯაართა წისა დედა ქალაქისა და საეცისა ცხოველისა მადლითა ჩემ გლახაკისა ჯაართა გაუქსენლად სულთ და კორცით ამას | ყაფასა და მას სააკანესა არსამცა ნაწილი მისი იუდასთანა ისქაროტელის და ყლთა (ყოველთა) მწუვალეებელთა და ღთისა საარისყოფელთა თანა შერაცხილ და ვინ დამტკიცოს და არა შალოს ბრძანე- | ბული და დაწერილი მათ მიიღენ კართხევა ღთისაგან და ჩემ გლახაკისაგან. | ქ: აღიდენ ღწ: ესე ვითა: უძლეველს მეფეთამეფეს დაუწერია და შეუწირავს ბორცოი ჯუარი მღუიმისთვნ სალოცველად მეფუბისა მათის შეაწიენ ღწ მადლითა წდის შიუსი და ევაგრესი: მეცა მიწას მეფუბისა მათისას იეს (იოანეს) ძეს ლპტ ეეს (ერისთავ: ერისთავისას) დამიმტკიცებია. უქცეველ არს ბრძანებაი მათი. ჩვენგანცა მონისა მათისაგან.

მოხსენებული შიამღიისს ბუჯარი, დაწერილი ძველის მსედრულ ხელთ,

თხოულობის განმარტებას. იგი დაწერილია 31 წელს ბაგრატის მეფობის, ს. ე. ი. $1027+31=1058$ წელს.

გუჯარში მოხსენებულია რომელიმე შემოსევა მტრისა, რომელსაც შიომღვიმე გაუფარტყავს, ხოლო ბაგრატის ჯარს ჯერ შეუყენებია მტერი. რომელი მტერი უნდა იგულისხმებოდეს აქ? — თათრის ლაშქრის არფასარის ანუ სსკა ერის შემოსევა ქართლში არ არის მოხსენებული ქ.-ცხ.-ში. მოკლედ და ურუდ მოხსენებულია მხოლოდ ლიხაშვიტის და ბერძნების ჯარის შემოსევა 1050 წლის ახლო სანებში: «მოირთო (ლიხაშვიტმა) ბერძენთა მეფისაგან ძალი და ვერლარა დაუდგა ბაგრატა (I, 226). ანუ ეს შემოსევა აქვს სასეში გუჯარსა და ან სსკა რომელიმე შემოსევა თურქთა, რომელიც ქ.-ცხ.-ში არ არის აღნიშნული. შეიძლება ლიხაშვიტის ჯარში ბერძნების გარდა თურქნიც ერივნენ, რადგან მეგობრობდნენ მას (ქ.-ცხ. 227).

უკანასკნელი წარწერა გუჯარისა მოიხსენებს ლიხაშვიტის ძეს ივანეს, რადგან ივანე საბერძნეთით მობრუნდა კაცს 1059 წელს 11 აზოიდს, ორშაბათს (იხ. Закавк. Вѣст. 1845 г. стр. 249; Rap. XI, 33. — მაგრამ 1059 წელს 11 აზოიდი მოდიოდა კვირას და არა ორშაბათს, 1060 წელს — სამშაბათს, 1058 წელს — შაბათს, 1057 წელს — შაბათს, 1056 წ. — სუთშაბათს; 1055 წ. — სპ-შაბათს; 1054 წ. — ორშაბათს), ამისგან უკანასკნელი წარწერა 1058 წლის შემდეგის დროსაა უნდა იყოს.

1058—1064 წ. — ამ დროებს უნდა ეკუთვნოდეს ატენის ეკლესიის სამხრეთ სვეტურა წარწერილი, რომელიც მცირედენ შეტდომით ბრძოსეს შეუტანა თჳსს Voyage-ში IV, 21:

სახელითა ღთისათა მე გრგზნლმნ (გარგანელმან?) მირიანის ყმაჲან თარხონის ძისაჲან, ატენის ციხის თავჲან, ავაგენ ატენს სახლნი და ქოლბაგი მას ეჲმსა, ოდეს, — აღიღენ ღწ, — ძლიერმან მეფეთა მეფეჲმან ბაგრატ უბრძანეს მიწისა მათსა მირიანს პატრონსა ჩემსა სეფესა ზოვარსა შინა ქალაქისა შენებაჲ. გაუმარჯოვა ღწ და ბედმან მეფეთ მეფობისა მათისაჲან; ვითა სწადდა მეფობასა მათსა, ეგრე ავაშენეთ დარბაზი და ქალაქი. შეგვიწყალა მეფობაჲ მათჲან, სასახლენი აღგილნი და საქულბაგენი მკვდრად ნებიერობით გვბოძა მირიანს და ყმათა მისთა, რომელთაცა შენებაჲ შეეძლო, მე ავაგე სახლი და ქოლბაგი და შევსწირე წასა სიონსა ატენისასა საყოფელსა წისა ღთისმშობლისასა სალოცველად ჰგიანმცა უკუნისამდე ძლიერი მეფეთა მეფე ბაგრატ სევეასტოპოლი და ძე მათი გიორგი კტი (კურატპალატი) და სალოცველად სულისა მირიან მიწისა მათისა გამზრდელისა პატრონისა ჩემისათჳს (sic) დავდევე დღე თვედრობაჲ ალაბად, გარდაიხდილდეს მამასახლისი წინამძღუარი სიონისაჲ ვინცა იყოს.

ბრძოსეს გადმოწერია ზედათმოგვის წარწერა, რომელსა ჩვენ ესრე ვკითხულობთ: «ქე ისსო მეუფეო დიდებისაო, აღიღე ბაგრატ და მარიამ დედოფალი. — ისსო ქე შე სული ფარსმან ერისთავთ-ერისთავისა ივანეს ძისა კიმი-

მისა“ (ქიშქიშელისა?). ფარსმან თმოგუელი ჩორხანელი ის. აღმ. ათონისა № 82, 83, 93. ქ.ტს. I, 224. „ტყუპისა“-ს მაგიერ აღბათ ეწერებოდა ჩორხანელისა“.

1060 წ. ამ წელს დაწერილთა ტუაგის ხუტური სახარება საშუალო ტანისა, ლესქიმიდამ კარსელაძეს მიერ დროებით მოტანილი წარწერებთა:

1) მარჯოზ მასარებელის სურათზე: „ღო შე ნიკოლოზ კუქაძესი“.

2) იოანეს სახარების დასასრულზე: „ესე საცნაურ იყავნ ყთა, რ (რომელ) ესე წა. ოთხთავი ჩნ ახლად გვთარგმნია ფრიადითა იძულებითა ძმათა ვიეთ-თამე სულიერთაჲთა (და) ბერძულთა სახარებათა შეგვიწამებია ფდითა გამო-წულილივითა და ვინცა ვინ სწერდეთ... და თუ არა რაჲმე გაშუნდეს (sic) ჩუენნი ყნი სახარებანი პლიდგან წდად თარგმნილ არს და კეთილად ხანმეტ-ნიცა და საბაწმინდურნიცა, მუნით დაწერეთ და ღთისათჳს ერთმანერთსა ნუ განჰრევთ და გლახაჲსა გრისთჳს ლოცვა ყავთ.“

ლოცვა ყავთ წნო უღირსისა ბასილისათჳსცა, რმან წა ესე ოთხთავი მამისა გიორგის თარგმნილისა სახარებისაგან გადმოვწერე და შეწამებაჲ დიად მიხარებია. ღთისათჳს სიტყუასა ნუ შესცვალებთა.“

მერე ჴელევე წითელ მელნით: „თვნიერ საძიებელთა“.

შესანიშნავია, რომ ბრეთის ტუაგის სახარებაზე (XIII სსუჲ.) იგივე ანდერძი მოთარგმნელის რამდენადმე შეცვლით სწერია: „ესე საცნაურ იყავნ ყოველთა, რო-მელ ესე წა ოთხთავი არათუ ახლად გვითარგმნია, არამედ იძულებითა ძმათა ვიეთამე სულიერთაჲთა ბერძულთა სახარებათა და (sic) შეგვიწამებია ფრიადითა გამოწულილივითა, და ვინცა ვინ სწერდეთ, ვითა აქა პოოთ ესე (sic) დასწერეთ, და თუ ამისგან ჯერგინდეს დაწერაჲ, ღთისათჳს სიტყუათა ნუ სცვალებთ, არამედ ვითა აქა სწერია ეგრე დასწერეთ და თუ არა რაჲმე გაშუნდეს (sic), ჩუენნი ყოველნი სახარებანი პირველითგან წმი-დად თარგმნილ არს და კეთილად, ხანმეტნიცა და საბაწმინდურ-ნიცა, მუნით დაწერეთ და ღთისათჳს ერთმანერთსა ნუ განჰრევთ, და გლახაჲსა გიორგისთჳს ლოცვა ყავთ.“ — ორივე წარწერა ცხად ჰყოფს, რომ ძველად ჩვენს სახარება უთარგმნიათ საბაწმინდაში და სანქტაში(?), ხოლო ათონელთა მამათა მხოლოდ ზედახდა შეუსწორებიათ და გაუსწორებიათ.

3) კელესიას სატფურების სახარება და იქვე წარწერანი:

„ლოცვა ყავთ გლახაჲსა გრისთჳს, რნ წა ესე სახარება ვთარგმნე“.

„ქე დიდებულ ყავ სლი ნეტარის წის მამისა ჩნის გი თარგმანისა მთაწმიდელისა ან“.

4) ბოლღას წარწერანი:

„დაიწერა კელითა ცოდვილისა ბასილის თორელ ყოფილისათა სანახებესა ასურეთისასა, დიდებულისა ქალაქისასა მონასტერსა წარჩინებულსა დიდისა კალიპოლისასა, სადიდებლოდ ყდ წისა ღრის მშობელისასა სა-“

მკვდრებელსა და ნავთსაყუდელსა ქართველთასა, სოხასტერსა შინა მონასტრისა აღმოსავალით სადიდებელად წათა მთავარ ანგელოზთასა.

და აწ გვევდრები ყთა ღთის მოყუარეთა, რომელნიცა განათლებულ ხართ წისა ამის სახარებისა ბრწყინვალეებითა მორწმუნეთა და წათა მამათა და ქეს მიერ მამათა, რწნი მოვლით მიმთხვეად საუკუნეთა მათ კეთილთა, ესენებულ გუყვენით წათა შწა ლოცვითა თქუენთა მე გლახაკი ბასილი ამის წისა სახარებისა დამწერი და მშობელნი ჩემნი სულიერნი და კორციელნი კეთილად მიცვალეზულთა და მიცვალეზადთა - - ლოთა მცნებითა და მარხვითა სიყუარულით და ნუგეშინის ცემა - - უფენეს იგინიცა - - წდ - - - მო - - - საუკუნოსმცა არს კურთხეულ და საესენებელი მათი თანა დაიწერების სახელები მათი, ჩვენ მოგვკენენ წიგნსა მას ცხოველთასა და მიმცა ეცემიან ნეტარება სულთა მათთა დაუსრულებელნი იგი კეთილნი, რწლი თუალმან არა იხილა და ყურთა არა ესმა და გულსა კაცისა არა მოუკდა, რომელი განუმზადა ღმერთმან მოყუარეთა სახელისა მისისათა, იგინიცა დგომილ არიან მარჯვენით წე რა (წინაშე უფლისა), დაულამებელსა მას დღესა მოსლვისა მისისასა დადგინებულმცა არიან ყთა წდთა მომკსენებელნი ჩემნი.

ხოლო ოდეს აღიწერა წათა ესე სახარება ქრონიკონი იყო მაშინ: სპ:

ნ) † თაჰმოსკინილა ვეჰარა სინგურითა. ეს ნიშანი უზისო. ბოლოს ორ ორა ვეჰარა. თაჰბოლოკები სინგურითა (: .) და წარწერა:

ხოლო მე სულიერთა და კორციელთა მადლთაგან გლახაკი და მრავალთა ცოდვთაგან ღელავ-გვემული და უდებობით და დაქსნილობით ფდ საარებული (sic), ად უფსკრულთა ღუთისა მოწყალებისათა მინდობილი სახელით ოდენ და არა საქმით მონაზონი, ბასილი თორელ ყოფილი, ღირს ვიქმენ აღწერად და განსრულებად წათა ამის ოთხთაგან სახარებასა განწმედოლსა ახლად და მართალსა და უფროჲს მზისა ბრწყინვალესა წისა მამისა ჩწისა მიერ გიორგი მთა-წმიდელისა, რწლსა შათა არა არს ერთიცა ასოჲ მრუდი და ნაკლული და არცა მეტი და არცა თუ ნაშრომი უნდოდ აჩუენებს მწერლობისაგან ურერებისა ჩემისა მიერ.

ხოლო ჩემი წერია საძიებელი წელიწადისა სახარებთაჲ სწნაქსრითურთ დღს დაუკლებელად წესსა ზათა ბერძულსა და აწ უკუე საცნაურ იყვენ თქნდა რომელ ესრევ არს ბერძულად განწესებულ მოძღუართა მიერ ვა შეუგვანდეს თითოეულსა სახარებასა თავი ეგრეთ აიდებვისა.

აქ საჭიროდ გრაცხო შესასუბელად გამოკწერათ რუისის ეკლესიის XI სუეტეჲს სუეტურ-ნუსხად ნაწერ სახარებაჲმ წარწერანი: 1) სახარების ბოლოს ტექსტის სელათი-

„დიდება სამებასა წათა სრულმყოფელსა ყლთასა ამინ. დაიწერა წათა ესე სახარება შავსა მთასა, უდაბნოსა საღერწმისკევისასა ზღვსპირისა, რომელ არს დასასრულსა შავისა მთისასა, მახლობელად სელეგეკისასა, კელითა უბადრუკისა და მწარედ ცოდვილისა შავხაქარიანსითა: მადლითა და ლო-

ცეითა მოძღუროსა ჩემისა საბა პროკოპეწმიდელისაჲთა, რომელი მკადრ იყო მონასტერსა წისა სვეონ საკრველ-მოქმედისაჲ, დიდი წყალობა და კეთილი ყო ჩემზედა უსასყიდლოდ უცხოჲსა ამის და მოცთომილისა ორ-კერძოვე. ღწ მოაგენ ნაცვალ წყალობისა ჩემისაჲ ათასეულად დღესა მას დიდ-სა მარჯუენით მდგომარეთა რჩეულთა მისთათანა, რაჲმს იგი მეუფემან ჰქუეს მათ: მოვედით კურთხეულნო მამისა ჩემისანო და რაოდენი უყავთ ერთსა მცირეთაგანსაო; მათჲცა თანა არს ნაწილი ამისი, რა საუკუნეთა მათ და დაუ-სრულებელთა კეთილთა იშვებდეს ნეტარი სული მისი ამინ.

და მოწაფესა მისსა დანიელს შეუნდგენ ღწ ბრალნი მისნი აწ. და ყოველთა მშობელთა და მოძღუართა და ძმათა ჩნთა სულიერთა და კორციელთა და დაწერე სახელი მათი წიგნსა მას ცხოველთასა აწ იყავნ.

ნიკოლოზ ხუცესსა მიეცინ ღწ სასყდელი და მადლი ჩემისა კეთილისათჳს და წყალობისა: მისითა დედიტა დაეწერე, რომელ მას დაეწერა გწ მთაწმინდელისა სახარებისაგან, რწ იგი მთაწმინდელსა ბერძულთა სახარებათა-და შეემოწმა მესამედ, ორჯელ პირველ შეემოწმა. ღწ მიეცინ სასყდელი სულსა მისსა შრომისათჳს აწ.

და მე შემინდევით ღწისათჳს უტბად და უმეცრად ჩხრეკისათჳს. სხუაჲ ღონე არა მაქენდა: საუასისაგან გლაზკ კუალად ვიყავ და უსასყიდლოდ არავინ დამიწერდა და ლოცვა ყავთ ჩემ უბადრუკისათჳსა. 2) სსჲ სელით: „ლოცვა ყავთ მიქელისთჳს“. 3) სსჲ სელით: „ბატონიშვილი დომენი-... დამინე მრავალმთიერი“. 4) სსჲ სელით: „პატრონსა ბანდურს შს ღწ († 1474) და მათსა ძმასა პატრონსა ქაიხოსროს შს ღწ († 1500)“; მათსა მონასა და ამისსა მხატვარსა ანანიას შს ღწ.

5) სსჲ სელით: „უფალო, მიეც სასყდელი სულსა მიქელისასა“.

6) აწმარე სუფურაჲ: „ევესტათი, ძე მეფისაჲ. კესტათი უწნობაჲ ასტრონომი, თანამდროვე უნდა იყოს მიქაელისი, მე-XIII ანუ XIV სსჲჲ.“

რადგან რუისისის კელესიას რამდენიმე ნიუთუბა ერუშეთიდან მოტანილია დი-ონოსე ერუშელისაგან (შემდეგ მროველის XVII სსჲჲ), გვართ ღვარამის, ამის-გამო ეს სსჲსებჲ, როგორც წარწერებიც გვიმოწმებენ, ერუშეთის უნდა იყოს.

1065 წ.—ამ წელს ბეგრატ მეფემ მასიჯ ბერძენთა მეფეს ცოლად ასული თჳსი მარიამ (მართა, ახ. ქ.-გს. I, 230 და მეფ. № 170, გვ. 250) და იმავე 1065 წელს, 29 ივნისს მიიტყაჲ წა გიორგი მთაწმიდელი, დღესა ოთხშა-ფათსა. რადგან ოთხშაბათი 29 ივნისს მოდიოდა 1065 წელს და არა 1066, ამას გამო გიორგის სიგედილიც და მართაჲს გათხოვებაც 1065 წელს მომსდარ და არა 1066 წ. როგორც ჭიჭერბენ (ერსუშტი ბეჭად., გვ. 161; ა. ცაგარელი Свѣдѣнія, გ. 53; Hist. G. I, 330, n. 2).

1066 წ.—ბროსისესგან გადმოღებული სოუქსუს კელესიის (აფხაზეთის) სილა-
მთაწურული წარწერა:

„ქრისტე, კურთხეულხარ ღმთო ყოველად ყოველსა შინა. ეს იქმნა და-
საბამითგან წელთა ხქათ (1065 წ.), ქვს: სპე: (1066 წ.) მეფობასა ბაგრატ
გიორგის ძისასა, ინდიტიონსა: „**ΞΡ:**“ (?), აპრილსა თვესა ვარსკულავი ვა-
მოჩნდა, რომელ მისსა წიაღსა აღმოლიდის (აღმოვლადის?) და წინა მისსა ვი-
თარცა შარავანდელი დიდი მოკიდებით მასვე ა(?) ეს იქმნა ბზობითგან აღესე-
ბადმღე“.

ამ წარწერაში „ქრისტეს“ მაგერ უნდა ეწერას: „ქ:“; ინდიტიონიც არ არის
სწორედ გადმოღებული. 1066 წელს ინდიტიონი იქნა: „დ: და მის გამო ზემო
წარწერაში უნდა წერებულყო: „ინდიტიონისა: **Ϡ: R:** აპრილს“ და სს., ე. ი. მე-
ოთხე ინდიტიონის, რვა აპრილს. ვარსკვლავთ-მარცხედთ გამოძიებით ეს კუდანი
ვარსკვლავი სწინდარ 11—13 აპრილს 1066 წ. (Voyage, VIII, 115—117).—
დ. ბაქრაძეს სოუქსუს კელესია მაჩნდა „ბარაღამის მონასტრად“ (კასუშტი ბაქრ.
გ. 162; ის. ზემო, გვ. 162).

1066 წ.—საეკლ. მეწ. (№ 134) დაცულია დიდი (680 გვ.) ტყუის წიგნი,
რომელშიც მოქცეულია „კელესქი“ იოანე სინელის, წა ნიკოლოზის ცხოვ-
რება (გვ. 664—680) და „ცხოვრება წმიდისა მღვდელმთმლორისა ტარო-მე-
ნელთა ქალაქისა ქალაქისა სიცილიისა (Сицилия), რომელი აღწერა ევაგრე
ეპისკოპოსმან, მოწამებან მისმან“ (გვ. 424—593). ამ ცხოვრებიდან სწის,
რომ ბაგრატ ყოფილა ჰონტალეი; ჰეტრე მოციქულს მოუქცევია და მასვე გაჰყო-
ლია იერუსალიმს, მერე რომს წასულა და სიცილიის ანუ სიცილიის ქალაქში და-
მკვდრებულია; იტალია სდის მოუქცევია ქრისტეს სარწმუნოებისადმი და მრავალი
სასწაულები უქმნია.

ამ ხელ-ნაწერს აქვს წარწერანი ტექსტის ხელთ: 1) „...ლო შე მამა
გელასი (გვ. 54, 66, 378); 2) „კელესქის“ ბოლოს (გ. 424): „იპ ქე შე-
ამევე მადლითა... მამა ეფთვემ, ძე წა მამისა იოვანე აბულჰერისი
(sic) და მკვდრ სამოთხისა, რწ თარგმნა წა ესე წიგნი... და სხუანი ურიცხური
ბერძნულისაგან ქართულად“.—3) ბაგრატის ცხოვრების ბოლოს: „...მადლითა
და შეწევნითა მამისა ჩუენისა ილარიუნისითა მე უღირსი გლახაკი ჰრო-
მანაელი მამა გელასი ჩემსა წინამძღუბასა (sic) ღირს ვიქმენ აღწერად
(sic) წასა ამას... კლემასსა და ცხოვრებასა წსა და მოციქულთა სწორისა ბაგრა-
ტისა სადიდებელად და სალოცველად ღმთიე დაცულისა და ძლიერისა აფხაზთა
და ქართველთა მეფისა ბაგრატიანთს და ძისა მათისა გიორგი კუ-
რაპალატისათს, აღიდენ ღწ,—და სალოცველად სულისა ჩემისა და
მშობელთა ჩემთათს და ყოველთა მამათა და ძმათა ჰრომანელთათს. დაიწე-
რა კელითა სომეონ დვალისათა სოხასტერსა შინა ჰრომანისასა ანა-
წმიდას, მეფობასა დოკისასა, მას ეამსა ოდეს ბაგრატიანთს ასოლი (sic)

მართა სამეფოს იყო. ქცსა :სპე: და დავდევიტ ეკლესიასა ჰრომანისასა საყდარსა წათა მოციქულთასა (მერე შესვენება უწერია ვინც ეს წიგნი „ჰრომანსა გამოაკუს“).—4) მე-663 გვ.: „წო ნიკოლოზ, მეოხ მეყავ მე წინაშე უფლისა... ლოცვა ყავთ გლახაკისა და ცოდვილისა ეფთჳმესთჳს... ესე სიტყუანი სიმდაბლით სავსენი თჳთ მამისა ეფთჳმესნია, ვითარცა ნუსხასა ეწერა საღიღებელად მისდა, ჩუენცა ეგრეთვე აღვწერეთ... ლოცვა ყავთ წა მამისა იოვანესთჳს და უსხეულოთა მიმგავსებულისა ნეტარისა ეფთჳმესთჳს, რომელმან გვთარგმნა წიგნი ესე და სხუა მრავალი წიგნები ბერძულისაგან ქართულად და განაგრცელა და განაწათლა ქართველთა ენაჲ. ქე სრულ ყავ სრბა მისია....—5) მკელ მხედრულ ასოებით XII სუჟ.: „ლთო შეუნდევ ვოველნი ცოდვანი ბერსა მამაცსა (მამასა?) ნიკოლოზს, რომელი ღირს... წასა წიგნსა მიმთხვევდა...—6) სუტური სისჳ სელი XII სუჟ.: „...შე სულითა გლახაკი ბასილი ცოდვილი“.

ეს წარწერა შესანაშნავია განსაკუთრებით იმ მხრით, რომ იგი არღვევს კახეთ-ბორსისეს ანკარაშს იმპერატორის მაქელ დუკის (1071—1078) დაქორწინების შესახებ ბეგრატის ასულ მართაზე 1065 წელს და ამტკიცებს გიორგი მთაწმიდელის ცნობებში აღწერულ ცნობას, რომ მართა საბურძნეთს შეეიდა 1065 წელს ერთად გიორგი მთაწმიდელთან, ჰეტრე ჰეტრე ეოფილთან და იოანე ბედიელ მთაწარ-ენსიკლოზ-სუტეკელთან: „წარმოვემართენით მას ქამსა, ოდეს მართა უფლის წული სძლად თჳსად კოსტანტინე დუკიწმან მოიყვანა დედოფლად სამეფოსა ქალაქსა“ (კელ. მეზ. № 170, გ. 251). ეს იყო იმავე 1065 წელს, როდესაც მიიღეს ჯი ორგი მთაწმიდელი.—მართა რომ 1065 წელს დაქორწინებულ იყო, როგორც ჰეაქრობენ კასუშტი და მიმდევარნი მისნი, მაშინ სემოსისენებელი წარწერა კერ მოიხსენიებდა მას „მართად“, არამედ „მართამად“ (დედოფლობის სასელა მართასი) და არცა „ბეგრატის ასულად“, არამედ „დედოფლად“.—ცხადია, რომ უფრო უფრო მართალია ბიზანტიელთა მეისტორიეთ თქმულება იმაზე, რომ მართა და მისი ბიძის-ასული ირინე (ასული დემეტრესა?) დაქორწინდნო 1071 წელს ზირველი მისელ VII დუკსა (1071—1118), ხოლო მეორე ისე კომენსე, აღეჭსა იმპერატორის (1081—1118) მძე (Hist. G. 330, n. 2); მართასი თაგ-გადსავალი ასრე უნდა წარმოვიდგინოთ: ბეგრატ IV-ს საბურძნეთს მეოფობაში იმპერატორმა მოისტოკა მართა მამსა დსაზრდედა (კეონებ უფრო მძედად, რათა ბეგრატე ერთგულობაში ჰყოლოდა ბურძნეს); 1054 წელს 5—7 წლის მართა გავსაჟეს კოსტანტინოპოლს; მერამ მერე ისეე საქართველოში დაბრუნებულა. 1065 წელს სძლად მოისტოკეს იგი მამსა და 1065—1071 წლამდე იზრდებოდა სხელ-გასდა მართა კეისართა სსასელში და 1071 წელს გათხოვდა; 1078 წელს დაქორიდა და საქართველოში შემოვიდა, 1081 წელს ისეე საბურძნეთს შეეიდა, მერამ 1085 და 1103 წელს აღბათ საქართველოშივე ეოფიდა, რადგან მას მოიხსენებენ წარწერანი და რუის-ურბნისის კრება (ის. ქემა).

ამ მართას მოისვენებს ზოთისა ზღაპი № 132: „თვესა ნოენბერსა :კა: აღა-
პი არს დედოფლისა ჩუენისა მრმ (მარამ) მართა ყოფილისა და ძი
ხა მათისა კოსტანტინე პორფიროგენისა და დიდთა და მრავალთა
ქველისმოქმედებათა მათათვს, რომელ აჩუენნეს ჩუენზედა; პირველად გან-
გვათავისუფლნეს სიკრიტონისაგან, რომელნი მესოლიმნისათვს გუთხოვდეს
ხუთსა ლიტრისა; მათ მისცეს განძი ესე და აღმოკოცეს მესოლიმნი სიკრიტო-
ნისაგან; და კულადად სხუათა პრასტინათვს და მელინძათათვს დიად ილუაწეს
მეფეთა თანა; და მერე მოსცეს ძმათა გასაყოფელად ლიტრა :ვ: ამის ყოვლი-
სათვს გარდაიდებოდის აღაპი მათი, ვითარცა მამის დედისა მათისათვს სწე-
რია მით წესითა“. მამის ღვადა მართასი იყო მარამ, ღვადა ბაგრატისი, მოსვენე-
ბული იმავე ზღაპში № 93.

წა გიორგი მთაწმიდელის ნათარგმნს ტუპაის სეიანქასრს (საქე. მუზ. № 139)
სხუათა შორის აქვს შემდეგი წარწერა, რომელიც ამოწმებს მისის ცნობების აღმწე-
რის ცნობას, რომ ეს შორამ უთარგმნია გიორგის თვსს დეკანოზობაში:
„ხოლო ითარგმნა წა ესე სვანქსარი, რომელ არს მაუწყებელი ყოვლისა სა-
წელიწადოჲსა, მონასტერსა ქართველთასა, კელითა გიორგი დეკანოზისათა“...
მასივე: „თთუენი წელიწადისანი“. ის. კელ. მუზ- № 193: და დიდი სჯულის
ესისანი, წარწერით: „ახლად თარგმნა ესე გი“ № 124; მისივე: „პარაკლიტონი“,
№ 93.

1065—1071 წლებში უნდა იყოს დაწერილი კელ. მუზ. ტუპაის დიდი წიგ-
ნი; გრიგოლ ღუთის-მეტეველის ცნობებზე და სწავლანი, რომელსაც ზირველსავე
ფურცელზე სელაქნურად დასტულ არშებებში ოქროს ასოებზეთ აწერია ასო-
მთავრულად: „წა გრიგოლი: ღუთის მეტყლო: მაღლითა და შეწვენითა: შე-
ნითა მიმბაღლი: და ღირს ყავ: წმიდათა ამათ სიტყუათა შენთა აღწერად: და
აღსრულებად: სარწმუნოებით: მედრებელსა შენსა: და სურვილით მეძიებელ-
სა: წთა: სწავლითა: შენთასა: მეველისა შენსა მარიამს ბაგრატ (ბატ): აფხაზ-
თა: მეფისა: და: სევასტოპოლისა ასულსა: ამინ:—(ასო „უ“ ღვადაში დაწერილია
არ ასოად: „ოჲ“).

როგორც ზემო განუმარტეთ, მარამ (იგივე მართა) სძლად იყო წაყვანილი
საბერძნეთს 1065 წ. და იტარწისა 1071 წ. მიჰელ დუეწსე. რადგან მარამ მო-
სვენებული არ არის დეკანოზად, ამის გამო ეს წიგნი დაწერილ უნდა იყოს
1071 წლამდე. ხოლო 1081 წელს მართა მოსვენებულია დედაოვლად (ის. 1081 წ.)

იმავე ტუპაის სელ-ნაწერში გვ. 476 წმ. გრიგოლ ღუთისმეტეველის საკითხავს:
„წყალთლებისა მისთვს სიტყვსაგან მოწვევულისა ქუეყანასა ზა“ აქვს შემდეგი
იმავე სელის წარწერა არშაზე: „ლოცვა ყავთ ღთ შემოსილისა დავითისთვს,
რომელმან ესე საკითხავი თარგმნა. ვინ სწერდეთ, ამას სიტყუასა დასწერდეთ“.
ეს დავით არ უნდა იყოს დავით ტბელი, არცა დავით ზოთნელი, როგორც ვფიქრობ-
დით (ის. ზემო გვ. 114), არამედ ერთი უძველესი V—IX მთარგმნელთაგანი.

ძველებს უთარგმნიათ ნაწიელები მსოფლიო მამათა ქმნილებათგან, სოლო ათონელთა მოარგმნელთ სრულნი ქმნილებანი გადაუთარგმნიათ.

1070 წ.—საეკ. მუზ. დაცულად ძველი VI—IX საუკ. ტყეპის სხარება, რომელიც სელახლა შეუკრავთ 1070 წელს, როგორც გაუწყებს წარწერა მისი, გვ. 8: „შეიმოსა წა ესე სახარება საყოფელსა წისა ღთისმშობლისასა მეორედ კელითა გლახაკისა იოვანესითა... ქკნი იყო მეთათამეტედ ქცეული :სე:“ შესანიშნავია, რომ ეს სელ-ნაწერი ძველის ტექსტის სელათ წარწერებში გეიჩვენებს იმავე ზიართა, რომელთაც კპოფლობთ უძველესთა სსმოცაქულათა წარწერებში: 1) „...ოვ ქე შე მონა შენი გაბრიელ“; „ქე შე თე“ (თეოდორე, ის. გვ. 6, 132, 336). თვთ სხარება უნდა იყოს VI—VIII საუკუნისა.

1071 წ.—ათონის ტყეპის გიორგი ათონელის მიერ თარგმნილ სუნაქსარზე წარწერა: „განსრულდა სუნაქსარი ესე ახლად თარგმნარლისაგან წმ. მ. ჩუენისა გიორგისა კელითა ჩემ გლახაკისა... ევსტრიატი დეკანოზისადათა, ბრძანებითა გიორგი ოლთისარისათა, რომელმან დამაწერინა მამ სახლისობასა მისსა... დაიწერა წმ. ესე წიგნი მათსა წმიდასა ათონას, საყოფელსა ღთისმშობლისასა და შესავდერებელსა და ნავთსაყუდელსა ჩნ ყოველთა ქართუელთასა, მეფობასა დეოგენისასა და აღმოსავლეთის ბაგრატიისსა და ძასა მათისა გიორგისსა, მამასახლისობასა გიორგი ოლთისარისასა, კელითა ჩემ გლახაკისა ევსტრიატი ხუცესმონაზმთა. ქკნი იყო - - ინდიკლიონი :თ: დასაბამითგან წელნი :ხფო:“

ეს წარწერა ა. ცხარელის (Светишн... გ. 79) მასხნა 1062 წლასდ. მავრამ ეს ცხადი შეცდომა: 1) დიოგენი შეფობდა წ., 2) გიორგი ოლთისარი დაიდგინა წინამძღვრად შედეგ გიორგი ათონელის სიკვდილის 1065 წელს (ის. ზემო გ. 163), 3) ანდაქტოინი :თ: მოდიოდა 1071 წელს, სოლო 1062 წელს იქნა ზირველა ანდაქტოინი. ამ სფუძველთა მისედეგით ზემო მოყვანილი ქორთონიკონი შეცდომით გადმოწერილი უნდა იყოს. სელ-ნაწერში ეწერებოდა ესრე: „ქკნი იყო :სე: ინდიკლიონი :თ: დასაბამითგან წელნი :ხფო:“. სფუძური „ო“ და „თ“ ერთი ქორეს ჭკავს და სშირად შეცდომას ჭბადავს, როგორც ზემოცა გვიჩქავს (ის. გვ. 204).

1072 წ.—გარდაიცვალა მეფე ბაგრატი, თეესა მისისა :კლ: ქკნი იყო :სე: (მარამ დელოფ. ქ.-ცხ. I, გვ. 264).—დაბეჭდილს: ქ.-ცხ.-ში I, 234 სწერია: „ნოემბერსა :კლ: ქკს :სე:“

1073 წ.—გამეფება გიორგი მეფისა, ქკს :სე: (ეს ქკნი სწერია კვლ. მუზ. სელ-ნაწერს ქ.-ცხ.-ში, № 131. იქვე არშიაზე სწერია (გვ. 239): „კათალი-

კოზი ქართლისა გ ა ბ რ ი ე ლ საჟარგლოა“. ამ გაზიგელას წინ 1058 წ. გუგუზი-ში მოხსენებულია კ-ზი გიორგი (იხ. ზემო გვ. 205).

1080—1091 წ.—**ცნობანი „თრემ მცირეჲს“ შესახებ:**

ა) მარტვილის საღვთოში ჩვენ ეპოვნეთ ფრად დიდი XII ს-ის. სუფურა სელ-ნაწარი სქელ ქაღალდზე infolio. წიგნი შეიცავს ფსალმუნთა განმარტებას და აქვს შემდეგი წარწერა: „დღეობა და პატრივი და თაყუანისცემა სამგუამოვნებით ცნობილსა და ერთარსებით აღსარებულსა წა სამებასა, რწ ჯერ იჩინა მეოხებითა წა ღთსმშობელისა და ყოველთა წათა მისთათა და ლოცვითა წათა მამათა ჩუენთა ეფთჳმესითა და გიორგისითა, თანა-დგომითა და უფროას-ლა ოხითა და წინა-ძღომითა ბერისა ჩუენისა საბა სულაასძისა თუხარელისაჲთა განზოგებაჲ წიგნისა ამის, რომელსა უწოდიან თარგმანი და დავითისანი, ანუ თუ თარგმანი დავითისაჲ, პირველი იგი სიმრავლისათჳს მთარგმნელთაჲსა, ხოლო მეორე ერთ-გუამოვნებისათჳს და ურთიერთარს შენაწევრებისა პატრიოსანთა მათ ასოთა მისეჲ და ერთისა თავ-საკიდურისა ქრისტეს-და დამოკიდებულთაჲსთა.

მუხლნი უკუპ დავითისნი პირველ-თარგმნილისაგან დედისა (ესე იგი, ძეუღდე, მე-IV—VII საუკ. თარგმნიდეს) დაეწერნით, ვითა ეპოვეთ ახალ-თარგმნილთა დავითთა საუკუნოდ მოსახსენებელისა გიორგი მთაწმიდელისათა (რაცსა მუხლებსა, რაგორც ჰქვამს საგულასნამა, ძეუღდე დავით-ნებზე დაეწერა, სოფო თუთ მუხლებს ტექსტი—გიორგი მთაწმიდელის დავითნი-დამ), რომელ იგი უნაკლულოდ თარგმნილ იყო პირველ ჩუენსა და არცა ერთისა მოქენე განმარტებისა. ხოლო თარგმანი მუჟ[ლი] ყოველი ახ-ლად ითარგმნა ბერძულისაგან, ვითარცა ყოველივე გუჟ[წყა] შესა-ვალსა წიგნისასა (სამუჟსარად, შესავალი ჯელი სულ-ნაწესი).—გვედრები ყო-ველთა, რომელნი მიგმტხინეთ [ამას] წიგნსა, ლოცვა ყავთ ზემოკსენებულისა მამისა საბაჲს, ბერისა ეფრემ უშკელისათჳს, მოძღუართა, მშობელ-თა - - და შვილთა მათათჳს; რამეთუ მათითა წინაძღომითა და საკეთ მპყრო-ბელობითა და უფროსელა სავამართა და წარსაგებელითა ქმნილარს ყოველივე კეთილი ჩუენზედა ღუთისა მიერ, რომელმან ძუღლოდესმე კარაულიცა ბაღ-მისი აღატყუა; რომლისასა არა-რად უნაკლულევიანეს არს აღტყუებჲ პირუ-ტყუთ სახესა ამს გონებასა ჩემ მცირისა და უნდოჲსა ეფრემისისა, რომელმან ესე ვთარგმნე ბერძენთა ენისაგან ქართველთა ენად და მოქენე ვარღთისა წთა ლოცვითა თქუპნითა აკოცად ბრალთა და ცთო-მილობათა ჩემთა.

დაწერა წა ესე წიგნი შავსა მთისა, სანახებსა წის სვიმეონისასა, მონასტერსა მამისა ეზრახსასა კელითა ხუცისა მთავრახსიძისაჲთა. უფალმან მიეცინ სასყიდელი გულსმო[დგინებითისა] წერისაჲ ლოცვითა თქუან ღის მოყუარეთა მკითხველთაჲთა - - - ქორონიკონი იყუ :Ϟ: (1080 წ.).

ლო წე და აღიდგნ სასუფეველსა - - მამანი მნათობნი ჩუენნი ანტონ ტბელი და კვრიკე აღექსანდრ[იელი?] [სიტყვთ] და საქმით ძალ მწე მეყენეს თარგმანსა ამას - - ე. [ლოც]ვითა მათითა აცხოვენენ ყოველნი ძმანი ეზრაჲსა მოქნატრისანი - - [მი]ცვალებულნი.

ეთრემ თარგმნისა მიერ ზემოკსენებულმან და პირველისა წიგნისა მისთვის დამწერელმან იოვანე ხუცესმან მთავარაჲსდემან ესე აწ ჩემთვის გარდამოვიწერე, ვითარ ვპგონებ, უნაკლულად და მართლად. ვისცა გადაწერაჲ გენებოს, მინდობილ იყვენით, რამეთუ ვითა ვპოე, ეგრე ყოველი დაწერე და წენტილიც (ე. ი. სასკენი ნაშნები). გარნა უნდოდ და ჰავად ჩხრეკისა და უკანონავად და იწროდ ჩასხმისათჳს ღრა უმეცარ ვარ, რამეთუ არა კითხვასა, გინა ლოცვასა ღირს ვარ, არამედ წინა-უკმო. ხოლო უკეთუ ვინმე არა მწყევოს, უმეპელოდ დიდად ქველმოქმედ ქმნილ არს და კმა არს ჩემდა ნიქად და მისდაცა მოწლე მყოფელად ღთისა, რომელმან არა დამსაჯოს მწარედ უღებით შრომისათჳს, ლოცვითა თქუჲნ გონიერად მკითხველთათა :ან: ქორნიკონი იყო. . R: 11: (1091 წ.).

დაიწერა კასტანას ეთრემის მამოზასა. —

ამ ეფრემ მცირეზე და იოანე მთავარაჲსძეზე ის. აგრეთვე ზემო გვ. 33. — ეს წარწერა გვაძლევს შევიდრს ქრონოლოგიურს ცნობებს ეფრემ მცირეზე და მისის თანამოღვაწეზე. აგრეთვე შევის მთის ქართველთა მოქსატრებზე: ეზრა და კასტანასი. კასტანასი :ეფრემ (უშუქლი თუ მცირე?) მამა ყოფილა, ანუ წინამძღვარი 1061 წელს. — როგორც საგუდაისშია: წარწერისაგან, 1080 წელს ანტონ ტბელი და კვრიკე აღექსანდრ[იელი?] ასად-მიტკალებულნი ყოფილან. ანტონ ტბელს სსება წარწერებზე შეესდებით, ხოლო კვრიკე ცნობილი არ არის. ჩვენის ფიქრით, ეს სწორედ ის კვრიკე, რომელსაც დაუწარი დიდი ტყეის წიგნი გრაგოდ ღვთის-მეტყველისა, „წერა-კითხვის“ წავთსაცაგაში დატეხის № , რომელსაც ქვეს შემდეგი წარწერა: „ღთო აღიდგ მონა შენი კე“ (კვრიკე).

ათონის აღაზებაც მოასისენიებენ, გვანებ, ამ კვრიკეს: № 80: „თვესა ივლისისა :იე: ილაზი განვაწესეთ ძმისა ჩნისა კახისა კესთჳს: დაუტევა ეკლესიასა სტატერანი და აკაზმულობაჲ, რომელ ვთვასეთ სამ ლიტრად განძად“...

ბ) ამ ეფრემს შემოუღია უფრო გარკვეული განიხი სასკენ ნაშნების სმარე ბისი. ეს ზემო წარწერაჲსაც სსახს, მაგრამ ურცლად მოთხრობილია შემდეგის ფრიად სიუურადლება წარწერაში სსკვლ. მუხ. მე-XII სსუგ. სელ-ნაწ. № 24, რომელშიც დატეხილია ზემო დაბეჭდილი (გვ. 33; 75) ეფრემის წერილიცა ქართლის მოქცევაზე. აა ეს წარწერა:

„ზანკუკი წიგნისა ამის, რომელსა ეწოდების „გარდამოცემა“ (დამსკელი-ს)... შემდეგოჲდ ჩანდუკისა, რომელიც აღრიცხავს 50 თავს წიგნისა, სწერია:

„ესე ერგასისნი თანნი რიცხუჲდნი მათთანა ნართაულთი თავებითურთ გარეშეთა წიგნთა და საფილასოფოჲსა სწავლულებისაგანი არიან, რომელთაჲ დაღაცათუ საჭირო იყო დატევენა ენასა ჩუჲნსა, ვინათგან სხუა არ არაჲ-

ოდეს თარგმნილასა ფილოსოფოსოთა წიგნთაგანი, არამედ მე დაქრასა და განაძარვასა წიგნისასა მკირედი ქირი ვირჩი და თქუნცა ამასვე გვედრები მკითხველთა და გარდამწერელთა, რათა არა დაუტოოთ ამითი დაწერაჲ, რცა სიღრმისათჳს, უკმარ საგონებელობისათჳს. ვაქებ წესსა საწინასწარმეტყულოთა წიგნთა მთარგმნელისასა, რომელთაგანი მკირედი რაჲ გაეგონების უსწავლელთა, გინათუ ზოგს რე სწავლულთა მიერ, გარნა სიტყუაჲ სიტყუსა ნაცვალთა შედარებულია ბერძულისა; და გერეთვე მე დაღაცათუ უმრავლესი ამათ თავთაგანი ჯერეთ ვერ გამიგონებია, არამედ წყალობითა ღუთისათა და მომადლებითა საუფლოსა და ცხოველსმყოფელისა საფლავისათა სიტყუა შედარებულია ბერძულისა დამართებითი არა აკოს, ხოლო ძალსა სიტყვისასა გულისკმის ყოფიჲ ესე ზოგად ყრველთა ღუთისაგან ვიხილოთ და შეუორგულებელმცა ვართ, რამეთუ მოვილოთმცა, უკეთუ ოდენ მოუწყინებელად ვრეკდეთ ზედაჲსზედა კითხვითა და უსკუპლად განგუპლოს კარი გულისკმის ყოფისა, დაღაცათუ ყოველივე ვერ გულისკმა ვყოთ, გარნა ესე ხოლო სადამე უწყოდით, ვითარმედ ესე ვითარი არს საფილოსოფოსოჲ სწავლაჲ, რომელი იგი აქაცა საჭიროდ საკმარად შოულებესემი წინაიოვანე დამასკელსა, რათა ამათ მიერ წინააღუდგებოდინ შეიღნი ეკლესიისანი გარეშეთა მათ ფილოსოფოსთა და მათითავე ისრითა განგვრემდინ მათ, რამეთუ თჳნიერ ამათ სატყუათასა სხუტბრ შეუძლებელარს სიტყუს გეზა წინააღმდეგოთაჲ, სიტყუსა გვგებდენ რაჲ (რჲ) გარეშენი იგი განუტუპთელისათჳს, რომელ არს გუამი და ბუნებისათჳს; რომლისათჳს ჯეროვნად მოუტუმან ესე წმიდასა იოვანე დამასკელსა და ამათითა ეკლოვნებითა მოუზღუდავს ვენაკის ამის თჳსისა ნაყოფთა შუტნიერებაჲ. ხოლო უშინაგანეს რაჲ ვენაკისა შევიდოდეთ და ტევენებისა მადლთასა განხილვაჲ გუწადოდის, ესე წინასწარ გუტუწყოს ზანდუკისა ამის მიერ, რათა რომლისაცა პირისათჳს გვკმდეს მაღიად მოვსთლოთ სიტკბოება.“

‘ხანდუკას შეძეგ (რომელიც შესდგება 100 თავისაგან) სედეჲ:

„აჲა ესერა გქონან ასნი თავნი საეკლესიონი ორმოც-და-ათთა თავთა მიერ საფილოსოფოსოთა გარეშეზიდვილნი, და არცა ესენი სრულ არიან უმათოთ, არცა იგინი უმათოად, ვინაჲცა ეკადრებ და ვიტყვ: რომელსა ძალი მისცეს ღმერთმან (ღწ) ამათდა გარდაწერად, ესე დამირხენ, რათა უკეთუ მოკლე წინამძღვარი უნდეს წისა მამისა ეფთჳმეს მიერ თარგმანებულო, იგი შეიტკბოს, რამეთუ მას მადლითა სულისა წმიდასათა ეკლესიუებოდა შემატებაჲცა და კლებაჲცა, ხოლო უკეთუ ახალი ესე სწადდეს გარდაწერად მას ამასთანა ნუ გაჰრეცს, ნუცა ამას მასთანა. არამედ უკეთუ ამას დაიწერდეს, ესე აღწერენ, რათა არა რაჲ დააკლოს, არა ხოლო ას ორმოც-და-ათთა ამათ თავთაგანი პირველით ებისტროლითურთ, არამედ არცაღა ჩემი ესე კადრებული და მოზრახული, არა ხოლო შესვლასა ამას ვიტყვ, არამედ კიდეთა წარწერილსა თარგმანთაცა (წიგნი შეკუდაჲ არმაჲ-

ესე, ანუ კადეებსე დაწერილ სსოდეებით), რომელთაგანნი რომელნიმე ზეპირით დაწერილია და რომელნიმე დედისაგან. და ზეპირობისა მიზეზი ესე არს, ვინაჲთგან ყოველსა თარგმანსა უკმს შემატებაჲ სიტყვსაჲ, რეცა განმაცხადებელად ძალისა. ხოლო მე ვითარცა ყოველთა უნარჩევნისა მიზეზი იგი და შემდგომად ღვთისა (ღ'ჲ) მოცემული იგი ჩემდა თარგმანობისაჲ ბერი ჩუენი აჰას მიბრძანებდის, რათა წმიდისა სიტყუაჲ მარტივად და შეუზავებელად და შეუხებელად ესთარგმნო, და უკეთუ რაჲმე ძალისა განმაცხადებელი უკმდეს ჩუენსა ენასა, იგი კიდესა ზედა ადგილ-ადგილ და შესავალსა შინა თავსა წიგნისასა დავეწერო. ამისათჳსცა ყოველად უჯერო არს ვისგანმე კიდესა წარწერისა მის თარგმნისაჲ შიგან გარევეთ დაწერაჲ, არამედ კიდესა წარწერაჲ, ვითარცა ვისწავეთ ჩუენ ესე ოთხას ოცთა მათგან წიგნთა, თეოდორე (თ'ე) პატრიარქისა მიერ (თეოდორე ცხოვრებდა 1050 წ.) სჳმეონ წმიდას შეწირულთა, რომელთა შინა არა რაჲ ჰრთავს საგალობელი თჳნიერ ყოველნივე საკითხავნი არიან გარეშენი და საეკლესიოინი და საკეროასა სიტყვსა თარგმანი პატივთა ზედა წიგნისათა უწერია.—ხოლო შესწავენი და განსაზღვრებაჲ განჩინებითურ და სამეცნიეროჲ ესე არა ოდენ ამას წიგნსა, არამედ ყოველთავე წიგნთა ბერძულთა უწერიან კიდესა, რათა რაჲმს სამეცნიეროსა რასმე სიტყუასა ეძიებდეს ვინმე, ადვილად პოვოს და არა უკმდეს მიმყოფრებული ჟამი, ანუ ყოველისავე გარდაკითხვაჲ. ხოლო განსაზღვრებასა და განჩინებასა იგივე და ერთი ძალი აქუს და განსაზღვრებისა თარგმანი თჳთ წინა გეპოების საფილოსოფოსოთა თავთა შინა მეთექუსმეტედ თავად.

კუალად ესეცა საცნაურ იყავნ, ვითარმედ არა ჯერ არს, რათა სხვსა ვისგანმე შეკაზმულად ვჰგონებდეთ წიგნსა ამას, ვითარ იგი გუასმიეს სჳმეონ ლოლოთეტისა და სხუათა მეცნიერთა ბერძენთაგან კაზმვაჲ ანუ რომელთაჲ უიონო (sic) არს; რამეთუ იზოოს თუ ცხოვრებაჲ ანუ წამებაჲ, ანუ რაჲცა რაჲ ჰამბავი, გინა მოთხრობაჲ სოფლურითა და უშუპრითა სიტყვთა აღწერილი, მას სიტყვთა განაზუპნებენ, გარდაჰკაზმენ და მეტაფრას უწოდენ, რომელ არს გარდაჰმული და ამასცა მაშინ ჰყოფენ, ოდეს აღწერილი ჰამბავისა მის ლიტონი კაცი იყოს და არა წმიდათაგანი, ვითარ იგი უმრავლესთა წმიდათა წამებანი თანადახდომილთა მონათა ვიეთგანმე აღწერილ იყვენენ, მას შეჰკაზმენ ესე ვითარითა სიტყვთა, რომელი მასვე პირსა იტყოდის და არა შეჰმატებდეს, არცა დააკლებდეს საქმეთა. ხოლო წმიდათა თქმულსა და მართლ-მადიდებელთა მამათა აღწერილსა ვერვინ იკადრებს შეხებად, ვითარცა წმიდასა სახარებასა და ებსიტოლეთა ჰაფლე მოციქულისათა, რაოდენცა ლიტონითა სიტყვთა აღწერილ იყოს, ბერძენთა და მართლმადიდებელთაგანი ვერ ვინ შეეხების, არა თუ ვინმე იყოს სულელთ, უფროასლა მწვალებელ და განვრდომილ ეკლესიისაგან.

ამას ყოველსა თანა ესეცა საცნაურ იყავნ, ვითარმედ წინამძღუარი

სახელად წისა ანასტასი სინელისა თქმულთათჳს მინახავს ბერძულსა შინა, ხოლო ამის წიგნისათჳს არა სადა თჳნიერ ქართულისა, ამისთჳსცა ესრეთ ჯერ უნდინ სიწმინდესა თქუზნსა, რათა ვითარ იგი ზედა-წარწერილსა ამისა შინა ითქმის, „გარდაცემა“ უწოდდეთ წიგნსა ამას, რომელი იგი ბერძულსა შინა ესრეთვე წარწერილ არს, და „წინამძღუარი“ მასვე წისა მამისა ეფთჳმეს თარგმნილსა სახელ ედებოდენ, რამეთუ თჳთ იგი ამისგანვე გამოკრებულ იარს. ხოლო ესე არა უწყი, თუ თჳთ მამასა ეფთჳმეს გამოუკრებია, ანუ ბერძულად ესრედ უპოვნია, რამეთუ სხუანი წიგნნი გამოკრებულნი, ვითარ იგი არს „მარგალიტი“ (კე. მუწ. № 140) და „ყუავილ-კრებული“ და სხუანი მსგავსნი მათნი ბერძულად ეგრეთვე გამოკრებულნი არიან.

ამის ყოვლისა თანა მრავალ-ქამ უგულებელს ქმნილსაცა ბრძანებასა აწლა აღსრულებისა თჳს თავსიდეით და მომიტყევით მკირედ განგრძობა სიტყვსაჲ, რამეთუ ვიდრელა იგი ჯერეთ ჩუენთანა იყო ნეტარი იგი და ყოვლად რჩეული მოღუაწეთა შორის ბერი იოანე ფარაკნელი, რომელმან მოწოდებდ გამოიკითხა ჩემგან და მიბრძანა ამით პირთათჳს, ვინათგან პირველთა მათ თარგმანთა არა რაჲ ელუაწა წერტილითა გაკუთისათჳს საკითხავთაჲსა, ამისთჳსცა ზეპირით უკმადა გაკუთთაჲ ყოველთა სახელოვნთა მკითხველთა, ხოლო ბერძულად არა ესრეთ არს, არამედ ესოდენ მისანდობელ არს წიგნები მათი მართლად გაკუთილობისათჳს, ვითარ ჩუენი საგალობელი, რაოდენი დიდისა მის მნათობისა გიორგი მთაწმიდელისაგან თარგმნილ არს, ამისთჳსცა მე ძალისაგებ ჩემისა არა უგულებელს მიქმნიეს, არამედ ყოველივე ჩემ მიერ თარგმნილი წიგნი ერთ წერტილად და ექუს წერტილად გამოიკუთია: ერთ წერტილი უკუპ მკირედ სასუწმინად, ორ წერტილი გასაკუთთელად სიტყვსაჲ და სამ წერტილი დიდად სასუწმინად და ექუს წერტილი სრულიად დასაბოლოებელად და ახლად დასაწყებელად სიტყვსა.—არს ოდესმე იშვათ (იშუთ), რომელ არა დასაბოლოებელად ზის ექუს-წერტილი, არამედ კმისა საქცევად ოდენ, რომელი ესე მეტაფრასთა შინა უფრო იპოვების, რაჲმს მოწამე მსაჯულისა მიმართ მეტყუალებდეს და მყის ღვთისა მიმართ ცვალოს მეტყუალებებაჲ. ესე ვითარსა ამას აღგელსა ექუსი წერტილი უზის, არა რათა დააბოლოოს, არამედ რათა კმაჲ იქციოს მკითხველმან.

აწ უკუპ ადრე გამოკითხული კეთილისა მის გულის-კმის-მყოფელისაგან და ჩემ მიერ მისდა თხრობილსა აქა დაწერად ბრძანებული აწლა ვიძიულე დაწერად, რამეთუ უფროს ყოვლისა სარწმუნოებისა და ღუთისმეტყუალებისათჳს თქმულთა წიგნთა შინა საკმარ არს კრძალვა მკითხველისაგან და მწერლისა და მსმენელისა.

გავედრები უკუპ, რათა წერტილი შეიკრძალოთ და მე ყოველივე ცთომილება მომიტყოთ და ლოცვა ჰყოთ პირველ მოკსენებულთა მათ მამათა ბერისა საბაქსთჳს, რომელი იყო შემდგომად ღუთისა მიზეზი და მომცე-

მელი ჩემდა თარგმნობისაჲ და მღღლისა გ ა ბ რ ი ე ლ ის ა თ ვ ს, რომლისა ბრძანებითა და ღოცთა მოსცა ღმერთმან წა ესე წიგნი ყოველსა ნათესავსა ჩუენსა. ამათ ყოველთათანა მე შემეწყალოთ უსასყიდლოდ და თხოვეთ ღვთისაგან მოტეგება ურიცხვთა ბოროტთა ჩემთა და თქვენცამცა გიპოვნიეს წყალობაჲ დღესა მას სასჯელისასა მრავალმოწყალისა ღვთისაგან, რომლისა არს სიმტკიცე და ძალი აწ და ყოველთა საუკუნეთა უკუნისამდე ამ-ნ“.

ამ ხელ-ნაწერის აწმეგზე მრავალი სხვალებაა თვით ეფრემისი, რომელთაგან რამდენსამე მოკლეანთ სანიშნოდ:

1) 14 ფურც.: „ღრამმა წერილად გამოითარგმანების, ხოლო ტიკოსი—დამდნობელად; რათა რაჲმს სთქვა „ღრამმატიკოსი“, უწყოდე, ვითარმედ დამადნობელსა იტყვ წერილისასა, ესე იგი არს, რომელი დაჰქსნის სიმყვრტესა სიტყუათა სიღრმით შეყინებულთასა“;—2) ბერძულად ტექსტში ხმარებული სიტყვა „გენატიოს“ (გვ. 43) აწმეგზე განმარტულად: „ვინაფთვან ქართულად არ დაეტეოდა, შემინდევით: სრულიად დაგდებასა სიტყვასა, ბერძულადვე დაწერაჲ ვირჩიე, რამეთუ ბერძულად მსგავს არიან სიტყუანი ესე „აგენნიტონ“ და „აგენიტონ“ და ორითა ნარითა დაწერილი უშობელსა იტყვს, ხოლო ერთითა ნარითა დაწერილი—აუგებელსა“.

წიგნის ბოლოს (თავი :რი) იშლება წითელ მედნიტ ტექსტის ხელთ წარწერა: „დასასრული შრომათა იოვანე მანსუორისთაჲ (?):—ეფრემ მცირემან; (sic) ქართლბერთ (sic) ენად (sic) აცისკროვნა: ელინთ ფილოსოფ მუსიკდ (sic) ნარიტორებნი: იმშორისნა რაჲ სულმან ნამდვლევ არსმან: სარკე განწმედლი; (sic) ექმნა მკომბიარესა: რაოდენ დაიტევს; (sic) სვნიდი კაცთ ანაგისაჲ:—“

მეორე შექმენით აქვე (138 ფურც.): „ლოცვა ყავთ ქეს მოყუარენო გ ა ბ რ ი ე ლ ის ა თ ვ ს, რომლისა ბრძანებითა ითარგმნა წა ესე წიგნი (მეორე აწმეგ): და კეთილთა მოღუაწეთა ჩემთა და განმადლიერებელთა, ამას თანა მზრდელთაცა და მსახურთა არს ენი ი ყ ა ლ თ ო ე ლ ის ა, ი ო ვ ა ნ ე და ი ო ვ ა ნ ე (sic) ხ უ ც ე ს თ ა, ს ტ ე ფ ა ნ ე ს თ ვ ს დიაკონისა და უფროას ყოველთა ჩემ საწყალობელისა, რეცა თარგმნისა ეფრემ მცირისათვს, რომელსა დიდთა კათოლიკეთა მარხვითა ცოდვითა თვსთა გლოვაჲ და ქრისტიანეთაცა საერონი ჟამნი უგულვებელს მექმნეს შიშითა ამისისა ვერ გასრულეებისათა, რომელი სრულყო ღწ ღოცვითა ზემოკსენებულთა ამათ მამათაჲთა აწ:—“

წიგნისა ჯართული აქს (გვ. 139) საკითხავი: „კერძულ შეკრებილი და მცირედ რაჲმე მოკსენებული... წისათვს... იოანე მონაზონისა და ხუცისა დამასკელისა, აღწერილი მიქაელისაგან ხუცისა სვმონ-წმიდელისა ენასა ზედა არაბთასა, რომელი ესე ითარგმნა სამოელისგან წისა მიტროპოლიტისა ადნელისა (?) ბერძენთა ენად“. აწმეგზე აწერია: „ეფრემ“.—მიქელ ხუცესი სხვაგვარაჲ აერუსალიმელ-ჟვარელ ქართველი ბერი იყო: ამას უთარგმნია

არაბულთ ბერძულ ენაზე „აბიუკრა“, ანუ თეოდორე იერუსალიმელ სარგანელთ ეპი-
სკოპოსის თხზულება მონათესავეთა მიმართ (ეს თეოდორე იწოდებოდა „აბიუ-
რად“, ხოლო „აბიუკრადვე“ იწოდებოდა თეოდორესი ზემოხსენებული ნაწერები;
მაზე იხ. ზემო, გვ. 88—89.— „აბიუკრა“ ჩვენს მეცნიერებს ქართველთა თხზუ-
ლება ჰგონათ.

ამ საკითხს ზედ მოსდევს (გ. 146): „უწყება მიზეზსა ქართველთა მო-
ქცევისასა“ (იხ. ზემო გვ. 37; 53), რომლისა ოდეს იშლება წარწერები: „სრულ
იქმნა ესეცა ქართველთა ოდეს მოქცევისა მოსასენებელი თვთ ღირსისა ეფ-
რემის ნუსხისაგან... ლოცვა ყავთ ეფრემისთვის, რომლისა მიერ თარგმნილ
არს წიგნი ესე სულთა სარგებელი ცხოვრებითურთ იოვანე დამასკელისათ,
რომლისა ლოცვითა გვკენნი ღწ ტყულობისაგან სულიერისა. ან.“.

საჭიროდ კარგს დაგუროთ აქ ისიც, რომ ანტონ I კათალიკოსს ეს თხზუ-
ლება („გარდამოცემა“) წის კეთილისა და ეფრემ მცირესა ჰქვს სახეში, როდესაც
იგი მისგან სათარგმნ თხზულების „ზედ-დადგინებანი-დოღმატიკა-ღუთისმეტყველ-
ებისანი“-ს წინასიტყვაობაში გვაუწყებს: „...აქტნად ვიდრე ქართუტლთა თარგმ-
ნებული ორთაგან ღრამატიკოსთა ჩუბნთა, ესე იგი სანატრელისა ეფთმისგან
და ეფრემისგან მცირისა კატილორიას არისტოტელეზ-
რი, ქმნილი გადმოცემით წმიდისაგან დამასკელისა“ (წერა-კითხ. სელ-
საწ. № 1181; ზემა აღწერა წერა-კითხ. წიგნთ-საცავისა გვ. 515).

ბ) იმავე ეფრემის სათარგმნ მცირე ტანის ჭაბუღზე ნაწერი დაშლილი ღაჯ-
საიკონი (მე-XII+XIII სსუკ. გვარული სეფური, რომელიც აქა-იქ წააგავს მსედ-
რულსაც) ჩვენ ეპიკოსთ გელათის წიგნთ-საცავში შემდეგის იმავე სელისა წარწერით:

„გვედრები ყოველთა მკითხველთა და მსმენელთა და გადამწერელთა,
რათა ლოცვასა ყოფდეთ ღწ-შემოსილისა მამისა ანტონი ტბელისთვის,
მოდლუართა, მშობელთა, ძმათა და შვილთა მათათვის, რომელმან ოხითა თესი-
თა ღწისა მიმართ უბრძანა პირუტყუ სახეობასა ჩემ მცირისა და უნდოლსა
ეფრემ უნარჩევნისა მოწაფეთა მისთაჲსა, რათა სახელად სიწმინდისა მისისა
გამოვთარგმნა ბერძულისაგან ახლად ქართველთა ენასა ცხო-
რება ესე წმიდათა ამათ მამათაჲ, რომელნი განბრწყინდეს
ანტიოქიას და გარემოსა სანახებთა და ბრძანებულთა
შორის მისთა (სამწესწაროდ, სიწმინდისაგან ამ წიგნის ჩაკითხვა კერ მოვასწა-
როთ). უკეთუ რაჲ აქა შინა (შინა?) კეთილად ქმნილ გეპოოს, იგი ღწისა სა-
მადლობელ და მათდა სალოცველ ყავთ; ხოლო მე ცთომილება ოდენ მომი-
ტევთ, რამეთუ იგი ოდენ არს ჩემისა უდებებისა და უღირსებისა ნაყოფი;
ხოლო კეთილი ყოველი ღწისა არს, და თარგმანება ესე ჩემი საბაჲს და
ანტონის მადლითა და ლოცვითა ქმნილ არს, რომელთა საუკუნომცა არს
სასენებელი და კურთხევა მათი“. — ქართულს ენაზე ჰქმნდა იგივეს ორი ღაჯ-
საიკონი: ერთს ეწოდება „ეფრემ დიდი“, ხოლო მეორეს „ეფრემ მცირე“
(კელ. მუს. № № 164; 166; 196). „ეფრემ დიდი“ უნდა იყოს თარგმნილი მკე-

ღად ეფერებ იერუსალიმელისაგან, რომელიც უნდა იყოს ერთი უდადესთა ძეგლთა მთარგმნელთაგანი, რომელნიც ცნობილნი არ არიან ცხოვრებით და მოღვაწეობით. წა კეთილ მთაწმიდელს, როგორც სწავს, მეორედ უთარგმნია იგივე ეფერემის სწავლანი (ახ. ზემო გვ. და СВѢДѢНІЯ з. ცაგარდისა გვ. 88 და ზალეოგრაფიული ნუსხა № V; კვლ. მეზ. № 296). ამ წიგნში აღწერილია უმეტესად ცხოვრება ეგვიპტის ძეგლ წმიდანებისა. — მრავალი იშვიათი ატრუქი ეფერემ ასურის წიგნი წარწერით: „საცნაურ იყავნ, ვითარმედ სვემონ-წმიდისა და თუალისა წიგნთა ორ წიგნად არს ეფრემი და თუ ერთად სწერდეთ ვინმე, ესრეთვე აღვიღოსა ანენდით, რამეთუ ესრეთ ითქუმის: ეფრემ პირველი (ეფერემ დიდი) და ეფრემ მეორე (მცირე)“. — „სვემონ წას და თუალის“ წიგნებზე იგულისხმება ანტიოქიის მიდამო ქართველთა მოსახლეობაში ქართველთა მოღვაწეთა მიერ ნათარგმანება გასარჩევად იერუსალიმელ-საბაწმიდელ-სანმეტ-ათონელთა და სხვათა მოღვაწეთაგან. დიონისე არქანგელი, თარგმნილი ეფერემისა ახ. კვ. მეზ. № 163).

დ) მეგრელების მთავარ-ყოფილის დაკითხვით დადანიის ერთს XI სუგ. დიდს სელ-ნაწერში ქალაქ ღეგე დაწერილია infolio, რომელიც შეიცავს სსკა-და-სსკა მეტაფრასებს (ესაა დაწვლია წერა-კითხ. წიგნთაგან. № 384) ჩვენ ვიპოვეთ დიად შესანიშნავი საისტორიო ცნობები ძეგლს მწერლობაზე და თუთ ეფერემ მცირეზე-დაც ამ სელ ნაწერს აქვს შემდეგი საყურადღებო წარწერა:

1) 68 ფურცელზე იოანე ოქროპირის ცხოვრების ბოლოს იშვიათი წარწერა ტექსტის ხელთ ორ სვეტად:

„დიდება შენდა ღო მიზეზო ყოველთა კეთილთაო. | დასაბამო და სრულ-მყოფელო ყოველთა არსთაო სამგუზმოვნებით | და ერთარსებით ცნობილო სამებაო. | რომელმან ჯერ ირინე სრულყოფად ცხოვრებასა იოვანე. ნამდვლევე ჰეშმარიტისა | მწყემსისა: მწყემსთა: და უსრულესისა მოძღუართა შორის: რომელი | იგი დაღაცათუ ოქროვანად | სახელ იდების: არამედ ესოდენ უპატიოსნეს მისსა არს. რაოდენ იგი | ვერ ეგოდენ თიკისა მწკრივისა:ა. რომლისა მე-ოხებითა. და ლოცვითა. | ბერთა ჩუენთაჲთა საბაჲს და ანტონისითა. აწ ცაითარგმნა ესე | ახლად. ბერძულისაგან მეტაფრასისა: ყოვლად წადიერებითა და | მეურვალედ სურვილითა. | გაბრიელ (გაბრელ) სტეფანეს ხუცისა ქულეველი სათა: რომელმან უმეტეს ზომისა აიძულა პირუტყუთ სახე ესე | გონებაჲ ჩემი ყოვლად მცირისა და რეცა | უნარჩევნისა რაჲსმე თარგმანთაჲსა ეფერემის: და კადნიერ მყო სხუთთა ვიეთთანა (კეთნა) ამის და|ცათარგმნად და კადრებად: | უკეთუ რაჲმე კეთილი არს: იგი ღუთისა (ღა) | და ზემოკსენებულთა ამათ ლოცვისა და მადლისა: ხოლო ნაკულუღევანებაჲ ყოველი ჩემი არს და უღირსისა ამის ბრალთა მიერ განფრდილი|სა გონებისა: გვედრები | უკუე ყოველთა მკითხველთა და მსმენელთა რათა ლოცვისა ჰყოფდეთ | პირველ მოკსენებულთა მათ მამათა ჩუენთა. | მოძღუართა და მშობელთა. ძმათა და შეილთა მათთათჳს: — ხოლო მე ყოველი|ვე ცთომილთაჲ სახიერებით მომიტყეეთ: და თქუთ წმიდითა პირითა თქუე-

ნი|თა აღოცაჲ ცოდვითა და უშუ|ულოებათა ჩემთაჲ: რათა თქუენცა | ჰპო-
ვით მაღლი მ[ოწყა]ლებისა(?) ჩემისაჲ | ღისა (ღვთისა) მიერ მრავალ-მოწყალი-
სა ან:—(პიჭკინტა წოდებულია „პიტუანი“ გვ. 67).

2) 167 ფურცელზე წის მოწამის ზედაგის მეტაფორას, იოანე ოქროშისის
მეორე აღწერილს, არშაჲჲ აქეს წარწერა ტექსტის სვლით: „თ ა რ გ მ ნ ი ლ ი ე ფ-
რ ე მ ი ს ი“. აქ უნდა იგულისხმებოდეს ეგრემ დიდი იერუსალიმელი და არა ეფ-
რემ მცირე: უკანასკნელის ნათარგმნებს ეოკელგან თუთ ეფრემის კრცელი წარწერები
აქეს ამ წიგნის ტექსტშივე და არა არშაჲჲ. (სიტყვა: „ნონსა“ ის. იქვე გვ. 166).

3) 239 ფურც. იშოკება რამდენიმე ნაწილი წის დიმიტრი თესლონიკელის
ცხოვრებისა, რომელშიც მოხსენებულია არიან სკვთოჲ, სარმ:ტოჲ და კანდალთ მოქმედ-
ბანი და ბოლოს წარწერა იმავე სვლით გ. 244: „გვედრები ყოველთა, რომელნიცა
მიემთხუნეთ წამებასა ამას, რათა უწყებულ იყვნეთ, ვითარმედ არა თუ ამის-
თვს დაწერილ არს, ვითარცა უმეტესსა რასმე მეტყუელი პირველისა, გარნა
რამეთუ ყოველთა ვე ამათ დიდთა მოწამეთა ორ ორი აქუს წამე-
ბაჲ უძუელესი და უახლესი,—არა თუ უმრუდესი და უმართლესი, არა-
მედ უცხადესი და უღრმესი. ეგრეთვე აქუნდინ ამასცა მეორე ესე პირველსავე
თანა: რამეთუ ესე ბერძენთა ცა ესრეთ აქუს, რათა რომელიცა უის
სთნდეს, მას იკითხვიდეს და ლოცვასა ჰყოფდეს განმგებელთათვის და შენდო-
ბასა მკადრებელთათვის.

ამისი მთარგმნელი მცირე ეგრემ ადიდებ სულითა ქ-ს მეუფეო დიდები-
საო. ამინა. (გვ. 267 მოხსენებულია: „ცხოვრება წა მამისა მამაჲსი“).

ეს საყურადღებო წარწერა წმინდანის ცხოვრების სისკა-და-სსკაობისა დაად გ-
მოსაყენებელია მცნაურებისათვის და შექმის მომფენი ზეოლოგიის ისტორიისა.

4) 268 ფურცელზე იშოკება წარწერა, მომხსენებულია გიორგი მეფისა კეს-
რისისა და მისა მისასა დავით მეფისა და ჰანაპურ სეკასტოისისა, რომელიც ქვემო
მოკუეჲს (ის. 1089 წ. ქვეშე).

5) გვ. 295 ფურც. იშოკება „წამება წთა დიდთა მოწამეთა ქრისტესთაჲ
იერონისი და სხუთა მისთანთაჲ, რომელნი ეწამეს მელიტინის სომხითისასა“.
მეტაწასე სწერს: „იერონიას... მამული უკუე არს მეორე სამთავრო კაბადუ-
კიისაჲ და ქალაქი ტვანაჲ“. მსტიანე ცხადად ჭეოფს, რომ დეოკალიტიანეს
დროს (284—299) ქრისტიანობა გავრცელებული ეოფილა სომხითში და კანადუ-
კიაში; სოლო კანადუკიის რამდენსამე ნაწილში იმ დროს ქართველ ტომნი სცხო-
რობდენ.—167 § 310 გვ. მოხსენებულ ია ცხოვრება „წა მამისა ზაშეილაჲსი“(?).

6) 306 ფურცელზე, წა თეოქტისტის ცხოვრების ბოლოს აღნიშნულია მთარ-
გმნელი ამ ცხოვრებისა „სტეფანე სანანოჲსიკ“ (ეს წარწერა ის. ზემო, გვ. 114)
და იქვე ფურც. 299 :რშაჲჲ აწერა: „სტეფანეს თარგმნილი“. რომ ეს სტე-
ფანე ჭეონდიდელია, ამაზე ის. ზემო გვ. 113—114.

7) 318 ფურც. აღწერილია მისა მეგვიტელის ცხოვრება (III საუკ.), რომელ-
საც ბოლოს აქეს ფრად საყურადღებო წარწერა: „წნო მამანო ესე წისა მინაჲს

წამება იყო ძუელადცა თარგმნილი კიმენისგან. რამეთუ ესრედ ეწოდების პირველ ლიტონად აღწერილსა წიგნსა მოწამეთა-სა: ხოლო აწ ესე ითარგმნა ახლად მეტაფრასისაგან ბრძანებითა კალიპოსელთა წინამძღურისა ბასილისითა: რამეთუ მას უკმა მინა წმიდისათჳს: და ესე ირჩია ლოღოთეტიკისა სკემეონის შეკაზმულისა მოწამეთაჲსაგან (მწმთასიგნ): რომელსა მეტაფრას ეწოდების: შეგვნდევით და ლოცვა ყავთ:— „მინა-წმიდა“ ქართველთა მონასტერი ყოფილა).

ეს წარწერაც ერთი ამ მრავალ ასულ სხუთთაგანია, რომელნიც გეოიტკიცებენ, რომ ჩვენი საეკლესიო მწერლობა მკათა საუკუნემდეც აღორძინებული ყოფილა. კამეხს (ჩვენის აზრით V—VI საუკ.) უთარგმნია ძველი კარიანტები წმიდათა ცხოვრების, რომელთაგან არაერთი დაცულია ასლამდისაც (მაგ. ის. კელ. მუს. № 95) და მეცნიერებისთვის ასევე საუწყებ, რომელმაც ერთი სსივი მასინც უნდა შემოიტანოს მხოლოდია კლესიას ისტორიაში.—

ძველი საეკლესიო მკითხეში, „ლიტონად აღწერილები“ (და ქართულ ენაზე კამენისაგან გადმოთარგმნილები), მე X—XI საუკუნეში სკემეონ ლოღოთეტიკის გარდაუკეთებია „მეტაფრასად“, ე. ი. მოხდენილ ფრასებით შეუქმნია და გაუყარებლად მას (და ამით, რასაკვირველია, ამ მკითხეების ისტორიული ღირსება დაუძაბლებია), რას გამოც მე X—XI საუკუნეებში ქართველთა ხელი მიუყვამთ ამ ასულ მეტაფრასების თარგმნისათჳს. — შემიძებ ერთჯერ გადავკ გაუსწორებთ ბერძნებს წთა ცხოვრებანი, როგორც მოგვათხრობს შემდეგი წარწერა ერთის დიდის გელათის წმიდათა ცხოვრების 1565 წელს დაწერილას სელ-ნაწერისა (თებერვლის წიგნი): „ამათ უკუპ საკრეველისა მის... სკემეონ ლოღოთეტიკისა დაკლებულთა მე... დიდისა პატრიარქისა ჩუბნისაჲ ქსიფილიონოსისაჲ... აღმოვსივდა... სხუთთა წიგნთა ძუელთა მოთხრობათაჲ, რამეთუ მრავალნი ძუელითგან (sic) აღწერილნი წიგნნი უკანასკნელ განწყენილნი ვიეთმე უსახურთა და ბილწთა კაცთაგან გულარძნილებით... არა მცირეს სიძნელ მიქმნიდეს ამომწულილოველ-სა... გარნა ეგრეცა კეთალ თნებით კელყოფილი განვისრული“ (ჩემი უბის წიგ. III, 112). — ეს წმინდანების ცხოვრება შეიღ უსაზ მასაზ ტომებად აღწერა (თეგებისა: თებერვლა, მარტი, ივნისი, ივლისი, სექტემბერი, ოკტომბერი და დეკემბერი, — დასაწყისი კერ გიორგი) კვდემოს კრის ბრძანებით 1565 წელს გადაწერილა ამავეს გელათში. ქართულად მოთარგმნელნი არ სჩანან.

7) 339 ფურცელზე, წმიდათა სმთა აღმსარებელთა გურია, სიმონა და აბი-ბოსის ცხოვრებას ბოლოს: „წნო სამნო მოწამენო სამებისა ყდ წისანო მისსა მიმართ მეოხებითა თქუენითა. და ლოცვითა ბერისა ჩნისა ანტონი-სითა: მითვისალულ ყავთ მე სამეესე ნაყოფი ჩნისა ყდ განახლებული-სა მეუფისა არსენისი: და კნინისა ამის წილ ძლუნისა მიჰმადლეთ ნათე-სავსა ჩნსა წარმართებაჲ თარგმნობისა მისისაჲ: რ შეუძლებელი კაცთაგნ, მის და მის მიერ თქვენდა შესაძლებელ არს“. — და ზედავე იმავე სელათ, მკრამ უფრო მწერადაც:

„ჩემს გლობ ეფრემ იტყვს მცირე მონაჲ მისი: და უფროასლა მოძღუარი:—ჩვენ გვეგონია, რომ აქ მოსსენებული არსენი არის „არსენი მონაზონი კაღაზისელი“, რომელიც ღვთის იმის გამო არის მოსსენებული ცოცხლებში რუსულებნისის 1103 წლის კრებაში, რომ იგი ამ კრებას დასწრება, და არა არსენი იქალთოვლი, თანამედროვე და თანამოღვაწე ეფრემისი. ამ არსენს უთარგმნია ბერძნულით გიორგი მონაზონის „სწრაზოგრაფი“ (საკვლეპისა მატანსე ჯდამისათგან მესამე მსოფლიო კრებამდე), წაწერილი: „დაესრულა ხრონოგრაფი გიორგი მონაზონისა... ლოცვისა შინა ნუ დაივიწყებთ... მონასა შენსა არსენის, რომელმან ესე ბერძულისგან ქართველთა ენად ვთარგმნე“ (კელ. მუზ. № № 165 და 174).—ცხოვრება რომანოზისი, თარგმნილი ეფრემისი (დადის) ის. გვ. 325.

9) 364 ფურც. წა გრაფიკულ-მოჭმედის ცხოვრების ბოლოს:

„ლოცვა ყავთ წინა ღვთისანო რწმენითა მიეზებნეთ აღწერილსა ამის წინა გრიგოლი ნოსელის სა. ცხოვრებასა დიდისა გრიგოლი საკვრელთმოქმედისასა. რლი დაიწერა ბერძულისგან ქართულად. მოსწრაფებითა მღდლისა გაბრიელისითა და კელითა ყდ უღირსისა ეფრემისითა: ხოლო ბრძანებითა ზოგადისა მშისა ჩნისა ბერისა საბაძისითა. რისა იყენ სწრა სასწაული და კრთხევა მისი ან იყენ:.

ჩესე საცნაურ იყავნ ვდ ცხრება ამის წინაჲ რლ ჩნ ძუელად გუქონდა სხუაჲ არს და ესე გრიგოლ ნოსელისა თქმული სხუაჲ არს. ესეცა გუჟსმოდა ვდ გნ--ბლსავე თა (განკუთხლსავე თანს?) ნოსელისა წიგნისასა ესეცა საკითხავი უთარგმნია წა მშასა ჩნსა გი (გიორგი) მთა წმიდელსა. გარნა ჩნ ჯერეთ ა[რა] გუჟილივა არცა შავსა მთასა მოწევენულ იყო: ამისთვის იძულებითა მღდლისა გაბრიელისითა ვთარგმნე: ეა არა მოლოდინმან. მის წიგნისა აქა მოწევისამან სიჰავისაგან ეამთაჲსა და უდებებისაგნ გონებთაჲსა:—და ესე დავწერე რა უკთუ ოდესმე მოიწიოს არა ჰგონოთ თუ კანდიერებით ვყავ თარგმნაჲ. თარგმნილსა დიდისა მოძღუარისა და ეკლესიისა მნათობისასა: რომლისა უმჯობესი ნუ უკუე და არცა თუ უპირატესისა მისისა. და ზოგადისა მამისა ჩნისა ეფთჳმისაგან საგონებელ იყო მეორედ თარგმნაჲ: ვინაჲცა იყენ სწენ კსნბა და კრთხევა მთი ან“.—ჩვენ გვეგონია, რომ აქ მოსსენებულს იწასაჲ: «სიჰავისაგან ეამთაჲსა» იგუჟისსიმება თურქთ-სელჩუკისნოს შემოსევა ჯდამისაჲლეთს 1082—1096 წლებში, და ამ დროებშივე უნდა იყო ჯდამისა თუთ მოსსენებული სეფ-ნაწერი „კელითა ყდ უღირსისა ეფრემისითა“, ე. ი. თუთ ეფრემის ავტოგრაფი უნდა იყოს იგი, კაღაზისსა ჯდამისა.

10) ფურც. 375, გიორგი კოსტანტინოპოლელის სიტყვის შემდეგ „სიტყუა ყდ წა ღთის მშობილისათჳს“ არმიაჲ აწერის: „თარგმნილი ეფრემისი“ (კვანება ეფრემ იერუსალიმელისა და არა ეფრემ მდირისა: შუადარე ზემო გ. 222).

გ) ზაქარია გაბაშვილი, მეფის ირაქლის ნამოძღვრადი, სწერს: „ძუალსა წიგნსა მიხილავნ მე, ზაქარია მოძღუარსა და მუნითგან გადამიწერიეს: მრავ-

ლით გამოთვან უწინარეს ეფთიმისა და გიორგისა, წათა მამათა მთარგმნელთა-
სა, დავით და სტეფანე ქართუშლოთა გუარისანი იერუსალიმს მიიწინეს
(IV—V სსუუენეს?) და მუნ შეემეცნეს ელინთა ენაშვიობასა და პირტულოდ
მათ გადმოსთარგმნეს რაოდენინმე საეკლესიო ნი წიგნი ბერძულისაგან ქარ-
თულად და არაბთა ენისაგანცა საღმრთონი წიგნი გადმოი-
ღეს მრავლითა შრომითა; და შემდგომად მრავლისა ჟამისა აღუშენა სა-
ყდარი პორტაიტისა ღვთისშობლისა და მუნ შეტკრბნეს მრავლნი ქარ-
თუშლნი მონაზონნი, და მათ შორის გამოჩნდეს ეფთიმი და გიორგი სა-
ნატრელნი მამანი, და რაოდენნიცა დავით და სტეფანეს მიერ თარგმნილნი
წიგნი მწერალთა განერყუტნენ, ამათ განაწრფელნეს და განმართნეს
და უმრავლესი ახლად გადმოსთარგმნეს. ამათა შემდგომად გამოსჩნდეს სამ-
ცხით ღირსნი მონაზონნი: საბა თუხარელი და ეფრემ მცირე, მო-
წაფე იოანე პეტრიწისა. ესე ეფრემ ფრიად აიძულა საბა თუხარელმან
თარგმანებად რაოდენთამე წიგნთა, რომელნი არა თარგმნილ იყუნეს ენასა
ჩუქსსა, და გადმოსთარგმნა (ეფრემის): 1) წიგნი დიონისოს არეოპაგელისა
(საეკ. მუხ. № № 163 და 110), 2) გრიგოლი ღვთისმეტყველისა „ლაღსა-
იკონი“; 3) დავითნის თარგმანი ორწიგნად; 4) სჯულის-კანონი დიდი; 5) და
რომელნიმე ცხოვრებანი და წამებანი წმიდათანი; 6) თეოფილონ ისტორია,
7) და თქმულნი კასიანე მონაზონისანი. ხოლო ეფრემ იყო შავსა მთასა და
ოდესმე იბრუსალიმსაცა — Опнс. древ. Тиф. П. Юссел. стр. 109, Свѣ-
дѣнія... გ. 61).

ვ) დავით აღმაშენებელის ძეგლში მოხსენებულნი არიან: საბა საღაფსძე, ან-
ტონ ტბელი, ეფრემ მცირე და ასესნი მონაზონი იუფლოელი. იხ. „სამოთხე“
გვ. 321 და ჩუმი უბის წიგ. III, 130.

ზ) ეფრემ მცირის და ასესნი იუფლოელის იამბიკონი იშოებან საეკ. მუხ.
ტუჯვის სამოციქულოში № 137.

ც) საეკ. მუხუჟუმის სეღ ნაწერ ქ.-ცხოვრების № 131, გვ. 247 და მარია
დულოჲ. ქ.-ცხ. № 30 არმაზე აწერია ტექსტის სეღით: „ამისა ჟამთა შევიდენ
(მოკიდნენ?) მთარგმნელნი წიგნთანი: ეფრემ მცირე და თეოფილო და არსენ და
იუფლოელი (?) და იოვანე ტარიქის ძე; ქრისტეს აქათ ქკსა“: ჩროდ:“ (1174?).
აქ ცხადი შეგდომავს ქკონში; უნდა იყოს წიგნი: 1114 წ. უნდა ვიფიქროთ, რომ
ამ წელს აღმოსავლეთით დაბრუნებულან ზემოხსენებულნი ზირნი; მაგრამ ასესნი
იუფლოელი რომ 1103 წელს ქართლში ყოფილა, ამას ჰმოწმობს რუის-ურბნისის
კრების ძეგლის-წერა. — თეოფილო, ასესნი და იოვანე ტარიქი (მიიკვადნენ? იუ მ-
კიდნენ?) 1116 წელს (იხ. 1116 წლის ქვეშე).

თ) ქკთასეკის წიგნთ-საცავში ჩვენ ვიპოვეთ დიდი სეღ-ნაწერი in. 40, მხედრუ-
ლი, 1800 წელს გადაწერილი იოვანე ასესნი ძესაგან (იხ. 1800 წ. ქვეშე) ედში. ეს
წიგნი შეიცავს წა გრიგორი დეოთის-მეტყველის სიტყვებს:

1) 25 დეკემბერს — შობისათვის;—2) წინა დღესა შობისასა აღწერი-
სათვის;—3) ეპიტაფიიდ დიდისა ვასილისთვის;—4) ნათელათთვის (ნათლისღება-
სათვის);—5) ნათლისღებად მომართ მაწვეველობითი;—6) პასხასათვის (პასექა-
სათვის); 7) ახალკვრიაკისა და არისა (?) და ენკენისათვის;—8) მეერგაჲისათვის და
სულისა წმიდისათვის; აქ წაწერა ანუ წყევლი: „შეისწავე, ვითარმედ სხვასა ბერძულ-
სა დედანსა ესრეთ ეწერა, ვითარ იგი შვდ მოქცევისაჲ ელია წყულისა სარე-
ფთას“... გარნა ამას დედანსა, რომელი მე მქონდა, ეს საიდუმლოდ სამშთა-
ბერვად ეწერა, ვითა აქა დამიწერია“.—9) გრიგორი ნოსელისთვის შვდ კელ-
დასხმისა მოსრულისა მოწამეთათვის;—10) დიდისა ათანასისთვის;—11) ჯმნი-
სათვის;—12) გლახათ მოყვარებისათვის;—13) წყლულებისათვის სიტყვის მიერი-
სა;—14) მაკაბელათვის;—15) კუპრიანესთვის მღვდელთმოწამისა;—16) განდგო-
მილისა ივლიანესთვის; ძველისა წერა და განქიება უსჯულოებათა მისთა (სი-
ტყუა 1 და 2 კრწელი). 17) ირონის მიმართ ფილოსოფოსისა ექსორიზმით აღ-
მოსრულისა;—18) კეთილწესიერებისათვის მეტყველებათასა;—19) შეერთები
სათვის მონაზონთასა დასამშვიდებელი პირველი, მეორე, მესამე;—20) მოქა-
ლაქეთათვის შემინებულთა;—21) ეამსა მას ოდეს იგი (გრაგორი) უკუმოიქცა
აგარაკით საყდრად კოსტანტინეპოლისა... თავისა თვისისათვის ერისა მიმართ მუნ
შემოკრებულისა;—22) მაშთა მიმართ, რომელთა დასაბ.მსავე შვდ ხუცობისა
მოუწოდეს მას აღსვებისათვის და არა წინა დაემთხვენეს მას. წაწერა: „შეი-
სწავე, რამეთუ ესე საკიახავი ქართულისა შა არს და ესრეთ იწყების: „რასათვის
ძმანო ჩემო უდებ იქმენით და სიმკროფსათვის ამისისა ვიძლიე თ.ნადაურთავს
და უკამკულ ვიძლიე კიდევანად უთარგმნია, რომლისთჳსცა ამათ ყუპდრე-
ბათა და სხვისა საკითხავისა სხვისა თანამოკრებათა აღსძრნეს სხვანი იძულებ-
ბად და მძლავრებად ჩვენდა დიდსა მას კადრებასა მეორედ თარგმნისასა,
რამეთუ სოგომისაგან ეამთასა არა ვიცით თუ მწერალთაგან შეხულა ანუ თვთ
წისა მამისა ჩნისა ეფთჳმის დედაჲ ესე გუარ მიხუთა ანუ თვთ რამე
განგებულებით ყო, ვით მას ეამსა შეჰგვანდა, ხოლო აწ ვითარ იგი უწყის თა-
ვადმან ჰეშმარიტებამან პირველ შობისა ჩემისა მრავალთაგან საანჯმნო ქმნილ-
სა, გვაყვედრებდეს ბერძენნი და მათთა ყვედრებათაგან ბერმან (კე) კვრიკე
აღეჟსანდრიელმან (შეადრე ზემო გვ. 215) მრავალთა წელთა მძლავრა და
კადნიერ მყო მე ახლად თარგმნად ათექჳსმეტთა სადღესასწაულოთა და
ამას ერთსა აპორიტთაგანსა, რომელი ესე არს ქართულითა შტჳნებითა, არამედ
ბერძულითა შედარებით გვაჰმნევიეს, რამეთუ ქართულად შტჳნიერი თვთ არს
და ესეცა და იგიცა შვდ უფლისა (?) მამისა ეფთიმის მადლისა და წინადამა-
შურალობისა არს და იგი ზოგირე უშვერ-საგონებლობაჲ უწვეველობისა არს.
ხოლო ათჳხრამეტნი იგი აპორიტთაგან პირველ ჩემგანვე თარგმნილნი
სიტყუა დართვთ და მისეე მამისა და მოძღუროსა კვალსა შედგომითა თთარ-
გმნეს ჩემგან, თვნიერ ამათ ხოლო განყოფილად მათგან, რომელ არცა სხჳსა
საკითხავსა სხუასა ჩავრთო, არცა ჯერჩინებით და ნებისით უთარგმნელი სიტყუა

დავადლო მინდობითა ღთისა წყალობათა და მისვე მამისა ეფთჳის ოხითა და წინაღმამართლობითა მომიტევით და ლოცუა ჰყავთ ზ“ (ეს „19 აპრილი“ ეფთჳისნა აწსად შეგვედრას).

23) აღთქმისათჳს მღვდლობისა;—24) სიტყვა არიანოზთა მიმართ, წარწერით: „ლოცვა ყავთ წ“ო და ქრისტეს მოყვარენო ეფრემისტეს თარგმანისა, რ“ლისა მიერ მეორედ ითარგნა ესე საკითხავი, რამეთუ ნეტარისა გრიგორი უშეკელისა მიერ სომხურისაგან თარგმანი ესეოდენ ვჰპოვე, ხოლო მე სომხურის წილ ბერძულისაგან კვლად მეორედ ვიძულე თარგმნად, რამეთუ სომეხისა შვილსა ბერძენისა და შვილისშვილსა-ლა(?) ნუ უკვე დააზა უეჭველსა თუთ უეჭვი და საკუთარი შვილი აღვირჩივე შემინდევით ცთომისათჳსცა და კადრებისა“ (გრიგოლ უშეკელი უცნობი მთარგმნელი VI—X სსუჲ; ხოლო ეფრემ უშეკელი ეფრემ მცირესი თანამედროვე ეფთჳისა). 25) სწავლა ქალწულისა მიმართ; 26) კლიდონის მიმართ ხუცისა; 27) ეპისტოლე ნეტარიონისადმი კოსტანტუ. მთავარებსკნისა; 28) ომილია ევლოგიოსის მიმართ. წარწერა აწმარს: „შეისწავე, ედ წერითსა გამოთქმისა აღმწერელობა სახელედების, ხოლო ზეპირით წარმოთქმისა—ომილია, ე. ი. არს პირისპირ ზრახუა“.

29) ევაგრეს მიმართ მონაზონისა ღვთაებისათჳს; 30) მეტაფრასი ეზეკიელისა; 31) ეკლესიასტესი („საღმომან“ მშვიდობად გამოათარგმანების), და აქვე წარწერა:

„ღიდება შენდა წ“ო სამებაო... რამეთუ ჯერ იხილე მეოხებითა ყდ წ“ისა ღვთისმშობელისა... და ლოცვითა ბერთა ჩემთა საბას და ანტონისითა მომადლებად ჩემ უღირსისა და ყდ უმსგავსოჲსა მონისა მათისა ეფრემ მცირისა, რა ვითარცა ძალმან მოვლოკო ნაბიჭვეისაგან დაცვენულისა წ“თა მათ პართაგან ეფთჳი მთა-წმიდელისა და დავით ტბელისა ნეშტი საკითხავთა ამთ, რომელნი აკლდეს ერგასისთა მათ თავთა მიერ შესრულებულსა წიგნსა წ“ისა გვრი ღვთისმეტყველისასა და აწ არს მომადლებითა შენითა ქართულადცა უნაკლულო რიცხვ საკითხავთა მისთა, ვითარ იგი ბერძულად და ყოველივე ბერძულისაგან, და ყოველივე მათითა მადლითა, რომელნი პირველ დაჰშურეს თარგმანებითა და კდ მათითა მადლითა, რნი აწ დაჰშურ(ა)ნ(ა)ნ? მლოცველობითა და კადნიერებით იხზოვეს ღვთისიგან აღტყვება პირუტყვთ სახისა ამის ცნობისა, რომელ არცაღა თუ შთაჰვრეტად ღირს ვიყავ სიმაღლესა ამათ სიტყუათასა. მე უკუც ძალისაგებ ჩემისა მეოხებასავე თანა მათსა ძალისაგებ მოსწრაფება დამიძს არაჲსა სხვასათჳს, არამედ ბერძულისა შედარებისათჳს, არა თავისა ჩემისა მინდობითა, ად კითხვითა და გამოკითხვთა კაცთა ბრძენთა და სულიერთათა. ხოლო უკეთუ რასმე უნეზლიეთ ცთომილ ვარ, მისი პირველად ღვთისაგან მითხოვეთ შენდობა და შდ მისა თქვენ მომიტევით, რომელნი იკითხვიდეთ, გინა სწერდეთ, გინა კითხვასა ამათსა ისმენდეთ. ზ წ“ო ღვთისანო თქუთ წ“ითა პირათა თქვენითა აღოცაჲ

ურიცხვებისა ცოდვითა და უსჯულოებითა ჩემთასა, რათა თქვენცა ჰპოვოთ წყალობა უფლისა მიერ უფლებათასა, რომლისა მიერ საუკუნო იყავნ ცენებაჲ პირველ მოკსენებულთა მამათა ჩუენთა. ამინ.

31) ეპისტოლე ურთიერთისნი ვასილის მიერ და გრიგორი ღთისმეტყველისი (კასილა გრაგორას, გრაგორი კასილას).—32) ეპისტოლენი (სულ 44 წერაღას) ეკლესიისა კესარიელთასა;—33) ეპისტოლენი დიაკონთა, ასულთა წერენტი კომიტისათა (ოც-და-სუთა წერაღა);—34) ეპიტაფია მ.მის თვისისა კესარიოსისათვის;—35) ეპიტაფია მამისა თვისისა გრიგორი ანძიაძორველ ეპისკპისა („შენიწავე კდ ეპიტაფია საფლავისზედათ გამოითარგმანების“);—36) ცხოვრება და მოქალაქობა წ.ის... გრიგორი ღთისმეტყველისა;—37) მერე აკროსტიხი (ეფერემისი?), რომლის კიდურ წერილობა არს: „მ ფრიალო მოძღურებისა უფსკრულთაგან სრულითა მით საზომითა სრულ ქმნილითა შემწე ჩემდა იქმენ დღესა განსჯისასა, რომლისათვის გზადი უნდოდ მცირე ეფრემ“.

ეფერემის ნათარგმნი გრიგოლ ღთისმეტყველის ქმნილებანი (რომელიც ფრად იშეათად ილაექება) დიდად განიშქება სასრულით და სხვა ღმრსებით წა კეთამის ნათარგმნისაგან (ახ. მუს. №№ 1, 16). საზოგადოდ ექელა ეფერემის ნათარგმნება სიტყვა-სიტყვითა და მენაერულად გადმოღებული „სიტყვა-ღართით“ ანუ სსო-ღებთთ მთარგმნელისა; რაჟსა გამო ამ დიდ მენაერ მოღვაწის შრომა დიდის ურადლების ღმრსა ექელასათვის, ეინგ აფასებს ჩვენს საღმრთო და საღეთს-მეტყველო მწერლობას.

ღმრს-შესახაშნავა ისიც, რომ წა კეთამის ნათარგმნს გრიგოლ ღთისმეტყველის თსხულებსა (ექლ. მუს. № 1) ილაექება წა კუზბისეს „შესხმ და ქება“, რომელსაც აქეს შემდეგა წარწრა: „ესე საკითხავი წა კვპრიანესი დავით ტბელის ძისა თარგმნილი არს“. დავით ტბელის ძე იხ. ჩვენა ჰომი ზემო გვ. 168.

ეფერემსავე უთარგმნა ამ წაგნის წინასიტყვაობაში მოსხენებული ანოკრითიული წაგნება: 1) „თბრობა... შიშველ-მართალთათვის და ქუეყნისა საზომისათვის“; 2) „თქმული წსა მამისა ჩუენისა ეფერემისი თარგმნანი დაბადებისათვის ცისა და ქუეყანისა და ადამისთვის... ვიდრე ქრისტესადმდე... ესე თარგმნა წმიდამან მამამან ეფრემ“;—და 2) „შობა მამათ-მთავართა ადამისთიგან ვიდრე ქრისტეს მოსლვამდე“. რადგან ამ თსხულებსაში, როგორც სხანს, ამოუყრეფავა სუმი-ბატს (†994 წ.) მისს ქრონიკაში მოღებული ცნობება მეფლთა მამათ-მთავართა შესახებ და რადგან, გარდა ამისა, ამ თსხულებსაში მოსხენებულია, რომ დასაბამითგან ქრისტეს მოსლვამდე გაჰაილა 5500 წელი, ხოლო ეფრემ მცირის ღმრის ეს წელითა-ღმრანება მოღებული არ იყო, ამის გამო ზემოხსენებული ეფრემ-თარგმანი უნდა იქმეს ეფრემ დიდა „ეფრესადამელი“ და არა ეფრემ მცირე. ეფრემ მცირე იხ. სიკე. მუს. სელ-ნაწერნი №№ 137, 162, საკითხავი 29 და № 163.

1081 წ.—ბ. ა. ცაგარელს უნახავს მთაწმიდაში ტყავის მეტაფრასტი სიკე-დემბრის თოვისა წარწერით: „ითარგმნა უკუე წიგნი ესე მეტაფრასტი ქა-

ლაქსა შინა სამეფოსა კოსტანტინეპოლსა, მონასტერსა შა ყდ ზუენიერსა ტრიანფლიუს დედისა ღთისასა, უღირსისა მიერ თეოფილეძსა ხუცეს მონაზონისა, მათვე ეელითა მიერ გაინუსხა დასაბამითგან წელთა ექვსი ათას ხუთას ოთხმეც-და-მეცხრისა, ინდიკტიონსა ოთხსა ბერძულად; მეფობასა აღმოსავლეთის გიორგი კესაროსისა, ბაგრატის ძისა, რომლისა ბრძანებითა ვიწყებთარგმნად წიგნთა ელლინურისაგან ქართულად, ხოლო საბერძნეთის დედოფლობასა მართა, მისივე გიორგის ღისასა და მეფობასა ნიკიფორე ბოტინატისა და ალექსი კომნინისასა, მას ეამსა ოდეს ბაგრატის ასული მარიამ დედოფალი აღმოსავლეთით კოსტანტინეპოლს შემოვიდა“.

ინდიკტიონი ოთხი მართლა 1081 წელს აედა. — ეს წარწერა ახლეს ცნობას ძველ ქართულ საეკლ. მწერლობის და ისტორიის შესახებ. საყურადღებოა აგრეთვე ისიც, რომ მართა (აგაპე მარიამ) დედოფალი შემდეგ მისის მეუღლის მისაიდ ღუკას საეკლადისა (1071—1078), როგორც სხნის, საქართველოში დაბრუნებულა, ხოლო 1081 წელს ისევ საბერძნეთში წასულა. ზიდაშედი მართასი ირინე (ბაგრატის ძმის დემეტრეს ქალი?) 1071 წელს ისაკიკონენს, იმპერატორის ალექსი კომნინის ძმის (1081—11186 წ.), შერათავს Hist. G. 300, n. 2 (კახუშტი ბაქრ. გ. 161).

1083 წ. — ქ-ცსა :ტგ: დასაბამითგან: ხქჰჰ: აქქა გიორგი მეფე სულტანსა - - - (ფესხთა ქრონიკა).

ეს წარწერა ძალიან დაზიანებულია, ბოლო სიტყვა სრულიად არა სხნის. ჩვენ მანერ სწორედ წავითხუღად მაგკანსა შემდეგი: „აქა გიორგი მეფე სულტანსა“ - - - უკანასკნელი სიტყვა უნდა იყოს „წინაშე წარვიდა“.

მართლაც, ქ-ცს. (გ. 238) მოგვითხრობს, რომ სელჩუკთათრებმა დაეით აღმაშენებლის მამის გიორგი II ღროს სრულიად დაიპყრეს და აღაბრეს საქართველო, საბერძნეთი და მთელი აღმოსავლეთი. მასინ „ჰყო (გიორგი მეფემ) განზრახვა დიდებულთა თვსთათანა და დაამტკიცეს წარსლეა მაღალსა სულტანსა მელიქ-შას წინაშე და ესრეთ დადგა სული თვსი... წარვიდა ისპანს“ და „ხარაჯი“ ანუ ბეგარა დაიდგა, „რომელსა აიღებდეს ჟამთა მრავალთა“. თუმცა ეს ამავე ცხადად მოსსენებულა ქ. ცს.-ში, მაგრამ ღროს არ არის ნახეკნები. ჩვენი ქრონიკა ღროსაც გვაჩვენებს და ალაქსებს ქ-ცს.-ბის ნაჯლს.

რადგან ქ-ცს.-ბაში (I, 240) მოთხრობიდა, რომ თორმეტი წელიწადი გაედაღა ამათ თვთო-სახეთა ჟირთა განგრძობითა, სანამ 1089 წელს გაეფუტებოდა დაეით აღმაშენებელი, ამისგანმო საგულისხმოა, რომ ჰირველი შემოსევა სელჩუკთა საქართველოში და სამშეაღდეს აღება (ქ-ცს. 236) აქნებოდა (1089—12) 1077 წელს, კარის აღება და ჰირველად გიორგის დამარცხება 1078—1079 წ. (ქ-ცს. 237), „ჰირველი დადი თურქობა“ — 1080 წ. ივნისს (კახუშტი 24-ს),

სარკის დადება—1083 წ.; კასეთის დაპყრობა—1084—1085 და აღსართანის მიერ სელახსა დაბრუნება კასეთისა 1086—1087 წ. ასლა ხანებში (ქ.-ცხ. 239).

1083 წ. — ამავე ამავეს სელჩუქიან-თათრებისაგან საქართველოს დაპყრობისას მოგვითხრობს ერთი შესანიშნავი 1083 წლის წარწერა ქუთაისში დაცულია ჰატა-რა ტანის ტყავის სამოციქულოდსა, რომელიც ჟურთქრობით ერთადერთი და უმედეგო 1083 წელს გადაწერილი ჰარია თვით წაგორგი ზოთხელის მიერ გასწორებული სამოციქულოდსა. ეს სელ-ნაწერი მათ უფრო სხვადა და ძირითადი, რომ იგი, სიმეკლის გარდა, თვით გიორგი ზოთხელის სამოციქულოდამ ჰარის გადაწერილი იმავე გიორგი მონაზონისაგან, რომელიც მედამ თან ასლდა წმად მთარგმნელს და რომლის ცხოვრებაც მანვე აღწერა. უოკელივე ეს მოთხრობილია ქვემო მოყვანილს წარწერებში. სუთუ ასლად გამოცემულნი წა სამოციქულოდსანი არ იხი-გებლებენ ამ შესანიშნავ სელნაწერით? ცნობილია, რომ წა გიორგი მთაწმიდელის მიერ თარგმნილი წიგნები სრულიად სწორად ბერძნულ-ლათინურ-სლავიანურ ტექსტთან (კახუშტ ბაქრ. გვ. 151—154).

ეტრატის სელ-ნაწერი in. 8 უდიანი, გვ. 32 რეკული $32 \times 8 = 256$ ფურცელი ანუ 512 გვ. და დანახენი ქაღალდზე: თავი აქლია. შეიცავს:

1) წინასიტყვაობა, 2) საქმე მოციქულთაჲ, აღწერილი ლუკა მხანგრებლისაჲ საკითხავებად დაყოფილი : ცუნდ: მუხლობად; 3) უწყება (ე. ი. შესავალი) კათოლიკე ეპისტოლითა; 4) იაკობის ეპისტოლი; 5) უწყება პეტრეს ეპისტოლისა და თვთ ეპისტოლი; 6) მისივე მეორე ეპისტოლი უწყებითურთ; 7) იოვანეს ეპისტოლი უწყებითურთ (ორივე ეპისტოლი) 8) იუდასი უწყებითურთ და წარწერა ასომთავრული: „დაესროვლა კათოლიკე იუდა მ'ცქლისაჲ“. ნუსხად: „უფალო იესო ქეღო ჩნო, მოიქსენენ წნი და ჩნნი მამანი გ'ი მთწმიდილი (sic) ამისი მთარგმნელი და გ'ი მისი მოძღუარი წისა სუმონის ლავრასა დაყუდებული, რომლისა მიერ აქა მოიწია; 9) უწყება დიდისა ჰრომელთ ეპისტოლისა და თვთ ეპისტოლი; 10) კორინთელთა I და II უწყებითურთ და იქვე ქვემო არმასვე წარწერა ტექსტის სელით: „წის მამისა გ'ი მთაწმიდელისა მადლო დამიციე აგარიანთაგან; დიდისა ჩემისა გ'ის მადლო (გიორგი სუმონ-წმიდელი) განმავლე მშვიდობით დელვაჲ ამის სოფლისა“: —10) გალატელთა უწყებითურთ; 11) ეფესელთა უწყებითურთ; 12) ფილიპელთა უწყებითურთ; 13) კოლასელთა უწყებითურთ; 14) თესლონიკელთა I და II უწყებითურთ; 15) ებრაელთა უწყებითურთ; 16) ტიმოთესა I და II უწყებითურთ; 17) ტიტესა უწყებითურთ; 18) ფილიმონისა უწყებითურთ.

და იქვე წარწერა (ქება ჰაღელსი), რომლის კადურ წარწერილობა იტყეს: „დაესროვლა პავლე; ქრისტე შეიწყალე ცოდვილი გიორგი“ (მთაწმიდელის?). და იქვე: „წნო მამანი ესე წა წიგნი და ყოვლისა სოფლისა მოძღუარი მე გლახკან გ'ი ხუცესმონაზონმან ეთარგმნე მთაწმიდას სულიერისა მოძ-

ღურისა ჩემისა გრის (ქ. ი. გიორგი სუმან-წმიდელის) ბრძანებითა და მადლითა, რელი მყოფ არს მთასა საკრველსა (ქ. ი. ასურეთს, შაჰ-მთას). აწ გვევ-
დრები ყოველთა ღვთის მოყუარეთა, რათა კსენებულ მყუნეთ წათა ლოცვათა
თქნთა მოძღუარნი და მშობელნი ჩემნი და ყნი ძმანი, რა ღწ თქნცა სა-
სყიდელი მოგანიქოს. აწ* (ესაღა, რომ წარწერანი №№ 19 და 20 თვით წა-
გიაგრესა) და ჟედეკ: ეგრეთვე პირველ თარგმნილისა თვით წრისა და ჩრისა
მამისა გრის მთაწმიდელისა ნუსხისა მეორედ გარდმოწერ-
ლისაგან დავწერე ესე მესამე რლისა ამისა დედასა შაენწერა ხარ-
კებით შეწამება და ფრიადი სიმაართლე, ვითარცა უთარგმნია პირ-
სა მისსა წსა წასა სულისა მიერ მიცემულთა მადლითა და შეწვევითა.

რომელი ესე მისითავე მადლითა აღესწერე სამოძღურებელად და სალხი-
ნებელად, საწურთელად და განსანათლებელად დაბნელებულისა სულისა ჩემი-
სა მე უღირსმან გრის ხუცეს-მონაზონმან ღირსისა და წრისა მამათ-მამისა გრის
მთაწმიდელისა თვალთ მხილველმან და კელით მსახურმან
და მოწაფემან ქამთა მათ კირისა და იწროვებისათა, დევნულე-
ბისა და ტყუეობისათა, ოკრებისა და სიკუდილისათა, ოდეს
სრულიად აოკრდა ზეგარდამო სამცხე თვნიერ რაამე ნეშტთასა,
რომელნი სიმაგრეთა შა დაშთეს იგიცა სალმოზიერნი ღურვე-
ულნი, ქრონიკონსა : R X: (303+780=1083 წ.) დასაბამითგან
წელნი R X: (მეტე ჟრა სწასს, მგრომ უნდა იყოს: ხ:ქ:ად:). 20) — აღსარება და
უწყება და სასწაული მართლისა სარწმუნოებისა და წრთა კრებათათვს, რლთა
დაამტკიცეს მართალი სარწმუნოება... იე ქე აღიდე სული წრისა მამისა
გრისი, რშან თარგმნა წა ესე წიგნი. საუკუნომცა არც საკსენებელი მისი!
ფოტი პატრიარქის აღსარება (კითხვა-მიგებითი). 21) განჩინება სარწმუნოებისა და
დიდებულისა იოვანეს მიერ ღრთის მეტყუელისა გამოცხადებით საკრველთ
მოქმედისა გრიგოლის მიმართ ვა ხუაზნებითა ღრთისმშობლისაათა; 22) მიქელ
სუნკელისა იშმისა (იშრესაღამელისა) მართლისა სარწმუნოებისა წარმოთქმა: 23)
აღსარება მართლის სარწმუნოებისა, თქმული... ათანასე აღექსანდრიელისა
ესე მართლისა სარწმუნოებისა აღსარება ჰრომთა წიგნისაგან გარდმოვსწერე...
ლოცვა ყავთ გლახაკის გიორგისთვს, რწ ესე ვთარგმნე; 24) მისივე „ქალწულე-
ბისათვის“.

იქვე წარწერა ტექსტის სკლით: „ესე ზემოთ მქლ სუნკელისა თქმული
სარწმუნოება ნეტარისა მამისა ჩრისა ევთვიმის თარგმნილი არს და სხა
ყნი წრისა მამისა გრისგან, ვითა ამას წიგნსა სწერია; 24) ებისტოლე წრის
ბასილი კესარიელისა სიმოლიკიას მიმართ სეფთათვს ექლისა მწვლბილისა (sic)
24) მოკსენება წრისა ბასილი კესარი-კაბადუკიელისა; 25) მცნება წრისა ემის
წირვისა მღვდელთა მართ, რა არა წირვიდენ დღესა შა ორგზის, ად ერთ გზის.

ამას იქითა ფურცლები აკლია ეტრატსა. — ეს წიგნი ტარასის შეუწარავს ჭა-
თახეისთვს 1864 წ.

შესანიშნავია, რომ საქართველოსი თათრებისაგან აღსრულება ამ წარწერაში სრულად ეთანხმება ქ.-ცს.-ის აღწერას (I, 237), და ესეც სომ ძალიან საბუთია ქართლის-ცხოვრების მატანიას ძალად-ღირსებისა.

ამ წარწერათაგან, სხვათა შორის, ისიც საბუთდება, რომ თუთ გიორგი მთაწმიდელის ბიოგრაფია „თავლით მხილველი და კვლით მისასურა“ წმინდანისა და მოწამის მისი, გიორგი მონაზონი, სამცხე-კლარჯეთიდან ეოფილა, რადგან სამცხეს აღსრულებაზე სწორს და დანარჩენს საქართველოზე არას აზრობს, და ამითჲს მით უმეტეს საწმუნოა მისს ნაწერში მოღებული ცნობები სამცხე-კლარჯეთზე. მართლაც, ერთი უკეთესთა ძველთა მემკვიდრეთაგანი დიად ეს გიორგი სურესმონაზონი უნდა იქმნას აღიარებულ. მისი ცნობები XI ს-ზე. შესახებ სრულია და სწორი, მხოლოდ საჭიროა ქრონოლოგიურად განმარტოს მისი ნაწერი, რადგან ყოველ თავლით მხსიველ მემკვიდრეთა ის საზოგადო ნაწილი სწორით, რომ ქრონოლოგიას ნაკლებს ეურადღებს აქნევენ. სასიხარულოდ, ჩვენს დრომდე, როგორც ზემო გითქვამს, მოუღწევია ერთს XI—XII ს-ზე. ტყევის წიგნს ამ დიად საუფრადგლო მატანიასს, რომელსაც სწორია შეუცვლელად და განმარტებით დაბეჭდვა. ათონის აღაპები, რომელიც ჩვენ გააქვს ხელა სელში, დიად რომ შესივებ და ნათელს ქვეყნენ წა კეთიმეს და გიორგის ბიოგრაფიას და მასში მოქცეულს საისტორიო მასალას. ამის გამო ამ მატანიების გამოცემა ჩვენ განსრავული გააქვს.

ჩვენ გგონია, რომ ეს გიორგი მონაზონი, გიორგი მთაწმიდელის ბიოგრაფია, დასწრება რუის-ურბნისის კრებას 1103—4 წ. და ის უნდა ქვეყნს სასუში კრების ძეგლს: „თვალად წმინდისა ამის კრებისა ცნობილისა გიორგი მონაზონისა“... იმავე ძეგლში მოხსენებულად ეპიტრატი ბერი უნდა იყოს ათონელად ეპიტრატი, სწავსრის გადაწერი (იხ. ზემო გვ. 229).

1085 წ.—დავით-გარეჯის წიგნთსაცავში პ. კარბელაქს უნახავს ტყევის წიგნი დიდის ტანისა, 384 ფურცელი ანუ 768 გვ., რომელსაც ქონია შემდეგი წარწერა („იკერია“ 1889 № 28):

„დაესრულა საწელიწადო საწინასწარმეტყველო წესსა ზედა ბერძულსა, ახალთარგმანილი წა მამისა ჩუენისა გიორგი მთაწმინდელისა, სრული ყოვლითურთ და უნაკლულო. მე სულითა საწყალობელმან ეგნატი დავწერე წა ესე წიგნი საწინასწარმეტყველო ღიდებულისა ლავრისა შატბერდისათჳს, სალოცველად ღვთივ-გვრგვანანთა მეფეთა ჩუენთა გიორგი მეფეთა მეფისა და კესაროსისა და ძისა მათისა დავით მეფისა სევასტოსისა. საუკუნომცა არს კეთილი საკსენებელი მეფობისა მათისა!—და კდ სალოცველად ძმათა ჩემთა იოანე კუონდიდელ მთავარეპისკოპოსისა და სწგელოზისა, პეტრე ვესტისა და მწიგნობართა უზუცესისა და ჩემ ცოდვილისაცა ეგნატისთჳს ლოცვა ყავთ. ღწ დაგაჯეროს. ქკნი იყო ტი. და ეი. დაიწერა კელითა მოსე ხუცისა ხანცოელიისა.“

ეს ეგნატი მწერალი, მძა იოანე ჭეონდიდელის (გვანებ ეს იოანე წინეთ იყო ბედიელ მთავარ ეპისკოპოსის სუგელაზი, რომელიც საბერძნეთში გაგზავნეს მსლ-ბელად მართა ბაგრატის ასულის, ის. № 170, გ. 213, 264) და ზეტრე კესტის (ეს ზეტრე შეიძლება იყოს „ზეტრე ზეტრე ეოფილა“, მძა იოანე ბედიელის ის. № 170, გვ. 251, 261; 262, რომელიც სხანს ათონის აღაზებში № № 15, 17, 20), სხანს ქვემო დაბეჭდილს წყაროსთვის ტყევის სისარების განმარტების წარწერაში (ის. 1089—1091 წლის ქვეშე). „გესტია“ ის. ქ.-ცხ. I, 224.

ამ იოანე ბედიელს 1085 წლის ასლო სანებში აღბათ ჭეონდიდლობა მიუ-ღია, სოლო ზეტრე კესტის — მწიგნობართ უსუცესობა. იოანე უნდა იყოს წინა-მთადგილე გიორგი ჭეონდიდელის მწიგნობართ უსუცესის, რომელიც ქ. ცხ.-ში (244; 247) სხანს 1106 წლის ასლო დროებში და მოკვდა 1118 წ. (გიორგის დისწულნი: თეოდორე, თრიალეთ-ელდე-კარის მმართველი და სუმონ ჭეონდიდელი, ქ.-ცხ. 244; 252).

ზემო წარწერაში უფრო შესანიშნავია ის, რომ გიორგის მე დავით, რომე-ლიც 1085 წელს იქნებოდა 12 წლის, იწოდება მთელ და სეკსტოსად, მაშინ რა-დესაც დავით გამეფდა 1089 წ. რადგან 1085 წელს გიორგიმ შემოიერთა კასეთი, ამისგან დავითი აღბათ კასეთის მეფედ წოდებულ იქმნა. ერთ-მეფობა მამა-შვილისა დაიწყო 1089 წლიდან.

1089 წ. — ქკესა : ტო: დასაბამითგან: ხქევ: აქა დოთ (დავით) მეფე დაჯდა და ძრვა იყო (აფსოთა ქრონიკა).

დავით აღმაშენებლის გამეფებას ქ.-ცხ. (I, 240) ამავე წელს გვიჩვენებს, სო-ლო საშინელი მიწის ძრვა აღწერილია იქვე დავითის გამეფების წინ, ვახუშტით 1088 წელს. ცხადია, ვახუშტი 1088 წელს იმის გამო დასდებს, რომ ქ.-ცხ.სა მო-გვიითსრობს, მიწის ძრვა ერთს წელს გაგრძელდა. ჩვენი ქრონიკა ამტკიცებს ქ.-ცხ.სა და თან გვიჩვენებს, რომ მიწის ძრვა დავითის გამეფების წელს იყო. ამ ძრვისა-გან, რომელიც მომხდარა აღდგომის დღეს, სსკა შენობათა და ეკლესიათა შორის დარღვეულა თმოგვის ციხე და ჩაუთქავს ნიანიაჲს მე კასადური, შვილის-შვილი ცხო-ბილის ღიზარიტისა (ქ.-ცხ. 239).

დავითის გამეფების 1089 წელი ვახუშტის მაჰნია გიორგის სიკვდილისა დროდ (ვახუშტი, გ. 172); მაგრამ ქ.-ცხ.სა გიორგის სიკვდილზე ანუ ავად-მო-ფობაზე არას ამბობს. რომედ მოგვითსრობს ასრე: „ამას მართოდ შობილსა გი-ორგისაგან თვთ მამამან დაიდგა გვრგვნი მეფობისა“. ცხადია, მემატიანე გუ-გულისხმებინებს, რომ გიორგი ცოცხალია და თუ იმის სიკვდილზედაც (1112 წელს) არას ამბობს, ეს ადვილი ასახსნელია იმ გარემოებით, რომ, როგორც ამ წიგნის შესავალში გუჩვენებთ, დავით აღმაშენებლის მატიაზე შედარებით ფრად მო-კლედ არას აღწერილია და ვ ა თ ი ს ი კ ვ დ ი ლ ი ს შ ე მ დ ე ბ, რასაცაჲ და-წერს ბერი დარს-შესანიშნავი ამბები დაუტოვებია დავითის ძლიერის მეფობისა, რომელნიც აღნიშნული აქვთ უცხო ერთა და ტომთა მემატიანეებს და საკვირველიც

არ არის, თუ გიორგის სიკვდილის წელიც გამოურჩა აღწერისკენ. რადგან ქ.-ცხ.-ბა (I, 262) დაკითხის სიკვდილს მოახსენიებს 1125 წელს 34 წლის მეფობის შემდეგ (1125—34=1091 წ.), ამის გამო ბროსესს ჭკნაა, რომ დაკითხა ერთად მამასთან მართლად 1089—1091 წლამდე, ხოლო ამ წელს (კითხი გიორგის სიკვდილისას) მართლად გამოეფლაო (Introd. p LXIV). მაგრამ კახუშტი მიაწმობს (ქ.-ცხ. I, 11): „დავით აღმაშენებელისა წერილ არს: 16 წლისა მეფე იქნა და 36 წელი იმეფა“. გუეზა, ძეგლს ქ.-ცხ.-ბა 36 წელა წერებულა და არა 34. ერთად მეფობა მამა-შვილისა უნდა გავრძელებულიყო 1112 წლამდე, როდესაც, ჩვენის ქრონიკით, მომკვდარა მეფე გიორგი. უკანასკნელი, აღბათ, შინაურს საქმეებს არაგებდა, განსაკუთრებით იმერეთში, ხოლო დავით თათრებს ებრძოდა (ის. 1112 წლის ქვეშე).

1089—1091 წლებს მიეწერათ ჩვენ წყაროსათვის მათეას სახარებისა თარგმანებას, რომლის საყურადღებო წარწერა (ერთი ნაწილი ამ წარწერათა ის. ზემო გვ. 140—3) ამოწმებს გიორგის და დაკითხის ერთად მეფობას: „მადლითა... სამეფისა ერთარსებისა... ღირს ვიქმენ მე უღირსი ეგნატი სახელით ოდენ ხუცესმონაზონი: ხ' საქმითა და გონებითა უდები: აღწერად წა ამას წიგნსა. თარგმანებასა წისა სახარებისა: განმანათლებელსა ყოველთა ეკლესიათას: ღთივ აღმშენებულსა უდაბნოსა შა წყარო მთავს: *) სენაკსა შა ნეტარისა ბერისა ეფთვმესსა. რომლისაცა ფერკთა თანა აღზრდილ ვიყავ: და შეეწირე ეკლესიასა წყარო მთავისასა: აღსადგომელსა მკნელითა და მაცხოვრისა ჩნისა იქ ქა: სადიდებელად და სალოცველად ღთივ გვრგვინისათა მეფეთა ჩნთა: სულითა განათლებულისა კურთხეულისა დედულისა (sic) მარიამისა: (ქვ. მუხ. № 134, მართა-ყოფილა მარამ) და ძმისა მათისა გიორგი მეფეთა მეფისა და კესაროსისა: და და ძისა მათისა დავით (ჯო) მეფისა და სევასტოსისა¹): და სანატრელისა დედისა მათისა ელენე დედოფლისა²): და გამზრდელისა ჩემისა მამისა ეფთვმესსა: და ყოველთა მამათა წყარო მთაველთა: და მშობელთა და ძმათა ჩემთა სულიერთა და კორციელთა: რომელნი შემწე და მოღუწე მექმნეს სიტყვთ და საქმით. სულიერსა ამას შრომასა და საწყალობელისა სულისა ჩემისათვის: და გავაწესე სალოცავი: ოდეს წიგნის კითხვა დაიწყებოდეს: დეკანოზი და ძმანი ყოველნი იტყოდნ: ეგნატი

*) წყაროსთაზე იხ. Brosset Voyage archeolog. XII, 202, XI, 37—38, I, 181 აგრეთვე იხ. ჩენი ქრონიკა 1198 წ. ქვეშე.

¹) აქედამ სიანს, რომ მეფე გიორგი და დავით ერთად მეფობდნ, ეს მტკიცება აგრეთვე ჩვენის ქრონიკით (იხ. 1112 წლ. ქვეშე). - ²) ელენე დედოფალი აქამოდვე უცნობი პირი იყო ჩვენის ისტორიისა, რომ დავით აღმაშენებელის დედას ერქვა ელენე, ეს სიანს აგრეთვე შიო-მღვიმის ტავეზე ნაწერ ტიპიკონისაგან (ჩემი უბის წიგ. IV, გვ. 72 იხ. აგრეთვე ზემო გვ. 145—6) და საეკლ. მუზეუმში დაცულის გელათის გულანისაგან.

ხუცესისა და მშობელთა მისთა შეუნდვენ ღწ: ყოველთა წიგნისა შემომ-
წირველთა შეუნდვენ ღწ:

ხოლო გვევდრები ცრემლით ყოველთა წინა ღთისანა: რნიცა იკითხვიდეთ წასა ამას... წიგნსა... მოგუგსენეთ წათა შა ლოცვათა თქნთა ზემოწერილინ ესე ყოველინ და მოძღუარი გაბრიელ რკინაელი³⁾: კეთილისა მასწავლელი ჩემი: და სულიერი ძმამა ჩემი გიორგი. რწ ამას შრომასა შინა მმსახურა: და უფროასლა მე საწყალობელი ეგნატე: რწ უღებებით წარვაგე ცხორებაჲ ჩემი... რამეთუ ვიყავ მეცა ვითარ აწ თქვენ ხართ: და იქნეთ თქნცა: ვითარ ესე აწ მე ვარ: რამეთუ კელი ესე უღირსი რომელი ამას სწერდა. მატლთა შეუჭამია და. მიწისა აღრეულ არს: ხოლო სულსა უკდანი იგი მატლნი დაუსრულებელნი შეჰამენ... ხოლო თქვენ ნათელმან უკუდავმან შეგიწყნარეს:....

წინა ღრთისანო გვედრებით ყოველთა მომავალთა მე წარსრული ესე: რათა ესე სალოცავი არაეინ შესცვალოს არცა ოდებუას (sic). უწყის სიწმიდემან თქუენმან თუ რაოდენნი წიგნი შემიძენიან ამის ეკლესიისადა: საურავითა და წყენითა ზედასხედ: ვიდრე ჩუენთანაღა იყო. ნეტარი იგი ბერი: მაშინ (ცოორგი მთაწმიდელა? ის იყო ქართლში 1060—1065 წ.): და აწ შდ მიცვალეზისა მისისა: († 1065 წ.) საგალობელნი ყნი სდ: რომელ მადლითა ღმთა არღარაჲ: გუაკლს: რამეთუ პირველ ახალნი წიგნი (ქ. ი. ასლად თაჭმნდისნი: ზონისი მამებისაჲნი): ერთადცა არა იყო:—

და ვინცა ესე წიგნი... წყარო მათგისა ეკლესიას გამოახუას: შემცაჩუ-
ნებულა (sic) ნისტორს და ოროგინეს თანა და იუდას. რომელმან ო'ნი (ჟუფ-
ლი) და მოძღუარი თჳსი განყიდა: - - - - (ამის იქით ჯალია სელ-ნაწარს).

ამავე სელ-ნაწიქის 1 გვ. აქვს წარწერა: ა) „ო... ივ ქე. შე მამანი და ძმა-
ნი, მკდრნი უდაბნოსა წყაროსთაგისანი. დიდებულ ყავ სული მამისა
ფეშთისი“;—ბ) ლოცვა ყავთ ფეშ ცოდვილისა გლობ გრიგოლისთეს (წეპროსთა-
პელო?);—გ) 42 გვ.: „გრიგოლს და სტეფანეს შს ღნ“, ის. კადეკ გვ. 187—189.

მავე გენტიის, პეტრე კესტის და იოანე ჭეონდიდელის მძას, ჯღუწერია 1085 წელს შემოსვენებული (გ. 232) საწინასწარმეტყველო. თუ წყაროსთვის წიგნი დაწერილია 1089—1091 წ., მაშინ საგულისხმოა, რომ დედოფალი მარიამ „მართა ყოფილი“, 1081 წელს საბერძნეთს შესული (იხ. გვ. 229), ისევე საქართველოში დაბრუნებულია. ეს მარიამ ცოცხალი ყოფილა 1104 წელს, რადგან რუას-ურბნისის კრების ძეგლში მოხსენებულია იგი ცოცხლად: „კეთილმსახურისა დედოფლისა ჩუენისა მართა (იგივე მარიამ) ავისტინაჲსნი („**ΕΥΦΡΑΣΙΑΝΗ**“) მრავალ არიან წელნი“... (ჰეში უბის წ. III, გ. 129; კელ. მუზ. სელ.-ნ.წ. № 89). „ვესტი“ ის. ქ.-ის. I გვ. 224.

²⁾ იოანე რკინაელი იხ. ზემო ქოანიკა 1212 წ. ქვეშე და ანჩისბატის წარწერა.

1089—1091 წ.—ამავე წლებში უნდა იყოს დაწერილი ნ. დადიანის ბიბლიოთეკის სელ-ნაწ., აწ წერა-კითხ. წიგნთ-საც. № 384 (ამ სელ-ნაწერს იხ. ცნობა ზემო გვ. 221 და 19), რომელსაც აქვს ტექსტის სელათ, წითელ მელნით ასომთავრულად შემდეგი წარწერა, რომელიც აგრეთვე ამოწმებს გიორგის და დავით აღმაშენებლის ერთ დროსს მეფობას:

„ი^ა (იშლი): ქ^ე (ქაისტე) მეფობებლო: ყოველთა: სოფევეათაო: ადიდე: ორგერძობათავე დიდებითა: მენ: მიერ: გვრგვინსანი ბრწყინვალე და უძლეველი მეფეთა მეფე: გ^ი (გიორგი): და მახალი: კესარო-სი: და განამრავლენ წელნი: მეფობისა: მათისანი: ნებისაებრ: მათისა: და [დ^თის] მიერ მონაჭებოჯლი ძე მათი დ^თ (დავით) მეფე და პანი-პერ სეგასტოსი ადიდე და მძლე ეყავ ყოველთა ზედა მტერთა და წინააღმდეგობათა ან“.

უკანასკნელი სიტყვები უპიკელ ყოფენ, რომ სელ-ნაწერი დაწერილია იმ დროს, როდესაც დავით მეფე მტრებს სასელთკანად ებრძოდა (მტრებსე მძლეობას წარწერა ისურვებს არა გიორგისთვის, არამედ დავითისთვის) და მასასადაჲ არა უადრეს 1089 წლისა. მაგრამ რადგან სელ-ნაწერის სსკა წარწერებში (იხ. ზემო გვ. 221—4) ეფერემ მცირე, სხვა თუხარული და ანტონ ტბელი ჩვენებულნი არიან, როგორც ას-ლნი მოღვაწენი და ეფერემ უბრალო ბერად (ეფერემ 1093 წელს წინამძღვარი ყოფი-ლა კასტანასი მონასტრისა იხ. გვ. 215), ამისგამო მოსსენებული სელ-ნაწერი და-წერილი უნდა იყოს 1091 წლამდე. გარდა ამისა რადგან გენსტი თუთ გიორგი-მთაწმიდელის საქართველოს ყოფნის დროს (ე. ი. 1060—1065 წ.) სუცეს-მონ-სიანი ყოფილა (მასასადაჲ არა ნაკლებ 30 წლისა) და მრავალი ასლი წიგნი შე-უძენია წყაროსთავისთვის, ამის გამო 1091 წელს იგი იქნებოდა სამოციის წლისა და არა ეგონებ, რომ მეტის სნისა რომ ყოფილიყო, მას შესძლებოდაჲ ამისთანა ღი-დის წიგნის კსრედ სელოგნურად გადაწერა. — გარდა ამისა, რადგან ზემოხსენებული წარწერა სათაურად აქვს ორ-ნოე ბერს „წმ. მოწამეთა ჯეინჯნოხისა, ჰიდისას, ანემზოდისოხს, ავთუნისი და ელზიდოფორესი“ ცხოვრებათა, ამისგამო საგულის-სმოა, რომ ორი ნოემბერი უნდა იყოს დღე დაზადებას ან გიორგისი, ანუ დავი-თისი. მაგვარისა სათაურებს უკეთებდენ იმ წიგნებს, რომელნიც იწერებოდენ თუთ მე-ფეებისათვის (მაგ. ზემოხსენებული კელ. მუს. № 87 სელ-ნაწერი დაწერილი მარ-თა დელოფისთვის, გვ. 212), ამის გამო ეს წიგნიც ან გიორგის ნაქონიკი უნ-და იყოს, ანუ დავით აღმაშენებლისა. „პანიპერ-სეგასტოსი“ წოდებას აქ ჰიბრულად შეესვადებოთ. — თუძეც დავითის ბრძოლა მტრებთან 1091 წლამდე აღწე-რილი არ არის ქ-ცხსაში, მაგრამ ეს წარმოსდგა, როგორც გეათქვამს, მხოლოდ იმისგამო, რომ მასი ცხოვრება აღწერილია მეტად მოკლედ, მიმის საკუდილის შემდეგ.

1091 წ.—ეფერემ მცირესა კასტანასი მონასტერში მამობა (იხ. ზემო გვ. 215).

1093 წ.—ამ წელს დაწერილია საეკლ. მუხ. ტყუპის ხელ-ნაწ. ჰარაკლიტონი № 93, წარწერით:

„ქე აღიდგ წა მამაა ჩნი გრი (გიორგი) მთაწმიდელი, რომლისა შეწე-
ენითა დაწესებულ წა ესე... პარაკლიტონი“; გადამწერია კინძე ათანასი „არ-
ქანად უოფილი“; გადამწერია იოანის უდაბნოში ქქს: ტიგ: „დედაა გრი მთა-
წმიდელისა... მქონდა, მაგრამ ეზომ წურილად დაწერილი იყო, რომელ
კაცისა თავისა თმისა ჰგვანდა და მე კაცი ვიყავ მოდღევენებული“. მეორე ცა-
ლი ჰარაკლიტონისა ის. იქვე № 94.

1089—1125 წ.—„დილოგეტიკა იოანე ტარიკის ძისა ეამსა დავით
აღმაშენებელისაა. ეს დიალეკტიკა, გარდაწერილია 1760 წ., სეჟურადებოა
მეცნიერებისათჳს. იმაში არაბული ტერმინებით აღნიშნულია სილლოგიკა (და-
სკენისა სხეულნი), მაგ. ბარბარა, კერზხარძელ, დარისტორ, კერინდო, ბაღანკიე,
ელენქოც, კვენასქერ, დადიმდო, კვარკსილო, კელსიადორ, ბელმოროძეს, დარგარორ,
დიმრამიც, დამილირ, შობაქორ, კერამზონ და სხ. (წ. კ. № 131. ჩემა აღწ. წ.
კ. ხელ-ნაწ. გვ. 281—283).

შესავსებულად ამა ცნობათა, მოგვყავს სია მე X—XII სეჟე. მთარგმნელია
ანტონ I კათალიკოსის პირველის გრამმატიკის წინასიტყვაობიდან:

„ხოლო ესენი არიან საღმრთონი მამანი მეთარგმანენი ქართულოთანი,
რომელთა სახელები მოაკსენებიან აქა: იოანე გრძელიძე; იოანე, მამა ევთი-
მესი; წა ევთიმე; წა არსენი, ნინოწმიდელ ეპისკოპოსი; ღირსი იოანე ხახუ-
ლელი, რომელსა ზედ-წოდებულ ჰყოფენ ოქროპირად; ნეტარი გრიგოლი,
რომელი ზედ-წოდებულ იყო აბრაამ ახლად; ზაქარია მირდატის ძე; არსენი,
მაგრამ არა იყალთოელი, არცა კათალიკოზი, ან სხუა (გვანუბ იგულისხმება
არსენი ბერი კალბაზოელი, რუის-ურბნისის კრებაში მოსესხეხული, „ესმოთსეჟა გვ.
321); გიორგი შეყენებული (იგულისხმება სჯომ-წმიდელი, გიორგი მთაწმიდელის
მომღვარი); ილარიონ დიდი თულაელი, მოძღუარი გიორგი მთაწმიდელისა
(ილარიონ იყო მოძღვარი წა კეთიმესი და არა გიორგისი; ის. ზემო გვ. 142);
წა გიორგი მთაწმიდელი; იოანე პატრიკად ნამყოფ; სტეფანე; გიორგი ოლ-
თისარი; ვასილი ბაგრატის ძე ხახულელი და ესე საგონებელ მიჩნს ძედ მეფი-
სად; იოანე საღმრთოა ფილოსოფოსი, რომელსა ჩტუთუ ვართ ზედ-წოდება-
სა პეტრიწად; ნეტარი ეფრემ მცირე; თეოფილე ღირსი; არსენი იყალთოელი;
იოანე ტარიკის ძე და სხუანი მრავალნი“.

გვანუბ ზემოხსენებულს არსენის იგულისხმება შეძგეა წარწერა იოანე დამს-
კელის ხელ-ნაწერ წიგნისა, რომელიც დაცულია გელათის და მარტყოფს (ჩემა უბ. წ.
III, 94, 109; 149): „დაესრულა წინამძღუარი წისა ანასტასი სინელი-
სა კოსტანტინეპოლის მონასტერსა შინა წისა გიორგისა მანგანას... მეო-
ხებითა... და ლოცვითა ბერთა ჩემთა იოანე რატეულისა და გიორგი
ქართველისა და ღირს ვიქმენ მე უუნდოესი ყოველთა დაბადებულთა

შენთაჲ მდაბალი მონაზონი არსენი ბერძულისაგან ქართულად თარგმანებასა წისი მის წიგნისასა... ლოცვა ყავთ... არსენის თვს... ვითარმედ... მრავლითა ჭირითა და შრომითა დამიწერია... და არა-რა ბერძულისაგან დამიგდია და არცა რა ზეპირით დამირთავს... იქვე არის საწესწამოებისა და ურთების საწმუშაოების განქიქება; —ბოლოს აწერის: „საუკუნოთცა იესენების არსენი. აქა განსრულდა ერთბამად განქიქება... იგივე მსწულებს ის. ეკ. მუზ. № 11

1101 წ. — წარულო მეფემან დავით კკრიკეს ციხე ზედა-ზენი „და იყო ქკნი : ტა:“. რადგან ეს ქკნი და სსკა ქორანიონებიც დავით აღმაშენებლის ცხოვრებისა (ქ-ცხ. 241—250) არ იშოვება მართამ დედოფლისა ქ-ცხ. № 30 და შეტანილად კასტანე მეფის კარანსტში ეკ. მუზ. № 131, ამის გამო ჩვენ ვთვითობთ, რომ ეს ქორანიონები კასტანეს უბოგნია და ქ-ცხ. ზსში ჩაურთავს. თუ კარაკეს ზედაზნი ციხე სსკრია 1101 წლამდე, აქედამ ცხადია, რომ მთელი არაკეის და მტკერის გაღმა მსარე კასეთის მფლობელთა სელში ყოფილად 1101 წლამდე.

1103—1104 წლებ შუა, ანუ უფრო სწორად 1103 წელს (introd. p. LXIV) მოსდა საეკლესიო კრება რუის-ურბნისის შუა, მინდორზე, რომელსაც დავსწანეს მრ. კალი ერისკაცნიც, გარდა მეფეთა გიორგი კესაროსისა და დავით აღმაშენებლისა. კრებამ აღადგინა წეს-წყობილობა ეკლესიისა, დაარეგული წინა წლებს თურქთაგან არეკ-დარეკის დროს და „ძველი მშვენიერი ქეშმარიტისა სარწმუნოებისა აღწერა“ (ქ-ცხ. I, 242). ეს ძეგლის წერა სკულის კანონში შეტანილი უნახავს ზ. იოსელიანს, სოლო სპინის თვსს სამოთხეში (თუცა მცირეოდენ შეცდომებით) დაუბეჭდავს. დ. ბაქრაძე სწერს: „საუბედუროდ ნამდვილი ძეგლის წერა ჩვენ თვითონ არ შეკესე-დრია“. სსისსარულოდ, ის ძეგლის წერა დაკარგული არ არის და შემოსწავლად XIII საუკუნის სელ-წაწერი „სკულის კანონი“ ანუ ნომოკანონი, რომელშიც ჩართულია რუის-ურბნისის კრების ძეგლის-წერა, ესეა სკკ. მუხეუმში დაცულია № 76, სოლო მეორე ბირი მისი, მე XVIII საუკ. გადმოწერილი სურუნიდ, ჩვენ კანსეთ გელათში. —ამ უფრად საყურადღებო ძეგლის შეურეკლად დაბეჭდავ დიად საჭიროა.

1104—1110 წლის ახლო ხანებში დაწერილი იქნება ჩემს საისტორიო კრებულში მოსწენებული „მარხვანი ნახევარ თამახის ტანზედ ნაწერი ეტრატზედ ხუცურად, აღწერილი არსენის მონაზონის მიერ, ჟამსა მეფისა დავით და კათალიკოზობასა იოანესსა, ტრაპიზონიდან მოტანილი“. იოსკე კზი იყო თავმჯდომარე რუის-ურბნისის კრებისა. 1103—1104 წ. — ამისი ამ დროს სცხოვრებდენ: კალიპოსელი, ივანთოელი და მანგელი (ის. სკმო ეკ. 225).

1106 წ. — „ქკა: სელ: ამა ქორონიკანმდის გელათი რომ დაწყებულა :ფ: (სუთასი) წელიწადი გარდასულიყო“.

ეს ცნობა ჩართულია გელათ-გარესეის გულანის ქრონიკაში, კვლ. მუზ. № 186. ქენი :სჟდ: უდრის 1606 წელს, 500 წელი რომ გამოკავლოთ დაგვრსება 1106 წ.—ცხადია, მექრონიკეს ნამდვილი საბუთი ქქონის თქმულისა, რადგან ესეე საუკ-რადღებო ცნობა იპოვება შემოქმედის გულანშიც.

1106 წ.—„ქკსა :ტკვ: აქა დავით გელათი დაიწყოჲ“ (შემოქმედის გულანის ქრონიკა). ამ გულანის ქრონიკები დ. ბაქაძეს შეუტანია თავისი „Путешествіе по Гуріи и Аджаріи“, მაგრამ ზოგი ქრონიკონები არეულად გადმოუწერია, როგორც ჩვენ დავრწმუნდით თუთ შემოქმედში.

ამ ცნობას შუქი შემოაქვს დავით აღმაშენებლის მემატიანეას ქრონიკაში (ქ.-ცხ. 243) და ამოწმებს ეასტანგ მეფისგან იმავე მატია ნუში შეტანილს ქრონოლოგიასაც, რომლის წყარო არ ვიცით. რაკი გელათი 1106 წ. დაწეულებ, ერწოში დიდა სსსელოვანი ბრძოლა სულტან ათბაგ-კასოა ღვდა მოსდგობდა 1105 წელს (ქ.-ცხ. 242); აღსართანის დაჭერა და წერ-კასეთის დაჭურობა 1104 წ., რუის ურბნისის ერება 1103 წ., კვირიკეს სიკვდილი 1102 წელს. ამ წლიდან სამშვილდის 1110 წელს აღბამდე ქ.-ცხ.ბა არც ერთს ლაშქრობას არ ატეიწერს (ქ.-ცხ. 244).

ხოფის მოასიცტერში ჩვენ ვნახეთ საწინამძღვრო დიდი ვეკარი მე-XII საუკ. ასომთავრულად წარწერილი: „პატიოსანო ჯუარო, აღიდე უძღვრეელი აფხაზთა და ქართველთა და რანთა და კახთა და სომეხთა მეფე დავით და შემოწყალე (შე) მე გლ* [ახაკი] - - - (დაწარჩეს რეინის ნაჭერი აფარა).“

ეს წარწერა ოდნად შეცვლით ბრასსეს შეუტანია თჳსს Rap. VI, 45. დავით ნარინ ეკელა წარწერაში ისისენება „რუსუდანის ძეღ“, და გარდა ამისა რან-კას-სო-მესთა მფელობელბა: გეიჩვენებს დავით აღმაშენებელს.—აღმაშენებლისგან გამო-თქმულნი გვლბანი ენსეთ ჩვენ გელათის ტაშნში, 1192 წელს დაწერილში (უბის წ. III, 102) და იქვე კარმიისდღეთას-მშობლის საგვლობლნი.

1110 წ.—„ოდეს სამშვილდე და ძერნა აღიღეს ქკნი იყო :ტლ:“ —ეს ქენი ქ.-ცხოვრებაში (245) შეტანილი უნდა იყოს ეასტანგ მეფის მიერ, რადგან იგი იპოვება ეეკლა მე-XVIII საუკ. ქ.-ცხბის: კარიანტებაში (კვ. მუზ. № 131), მაგრამ მარამ დედოფლის ქ.-ცხოვრებაში (№ 30) არ არის. ძერნას აღება არც ერთს ქ.-ცხბაში მოასირობილი არ არის და ამიტ უფრო ცხად-სდება, რომ ეს ცნობა ეასტანგ უზოგნია და ჩაუკერება ქ.-ცხბაში (კვ. 245), როგორც წემოცა ეუ-ჩვენეთ (კვ. 238).

1112 წ.—ქკსა :ტლბ- დასაბამითგან :ხლიც: | აქა მოტყუტ - - - | იყო ყა ქკ - - - | თამარ შირგ - - | ნით გამოვი|და და გ-ი მ- - | გ-ელ - -“ (აფხაზთა მეფეთ ქრონიკა).

ჩვენ ამ დაზიანებულს წარწერას გერე კეითსულობთ: „აქა მოტყუტ[ნვა] | იყო ყოველსა ქუეყ[ანასა]; | თამარ შირგ[ა] | ნით გამოვი|და და გიორგი მ[ეფე] | მოკუტ[ა].“

ეს ფრად საურადღებო წარწერა რამდენადმე დაზიანებულია, მაგრამ ეკლას სიტყვები სწორად წაკითხულია, გარდა „მოტყუწ“, რომელიც ბუნდოდ სჩანს, მაგრამ შეიძლება იგი იყოს „მოოსრება“ ანუ „მოტყუწნჯა“.

ეს წარწერა იძლევა მეტად საურადღებო, სასლს და უცხო ცნობებს: 1) ქ. ცხობით (გვ. 245) თამარ, შირშო ასული დავითისი, მითხოვილ იქნა შირაზის მეფეს აღსართანს, ანუ დორნის სიტყვით, ასისტან შირაზ-შაჰს (Hist. G. I, 360, n. I): ეს იქნაო ღირველ ამისა, ე. ი. 1116 წლამდე, რომელ წელსაც დავით მეფემ მეორე თვისი ასული გავსაჰს საბურძნეთს (ლებოს თქმით 1116 წ. მართლად მიუყვანიათ საბურძნეთს „აბსაზთა მეფის ქალი შესართავად ნიკაფორე ბრეჩის და ანა კომენის შვილის ალექსისა“, ის. კახუშტი დ. ბაქრაძისა, გვ. 178). ჩვენნი ქრონიკა წარწერებს კახუშტის და მიმდევართა მისთა ზრის, ვითომ ეს გათხოვება მომხდარიყოს 1116 წელს და გვიჩვენებს, რომ ის 1112 წელს გათხოვილი უოფილად და ამ წელს ქართლს დაბრუნებულა. ქ.-ცხობის სიტყვა „ზირველ ამისა“ აღნიშნავს „ამის უწინ“ და არა ამავე წელს. რასაკვირველია 1112 წელს თამარ ასული გათხოვილი იქნებოდა, 15—20 წლისა. იმისი დედა უნდა იყოს გურანდუხტ, ეიკაყთა მეფის ასული, რომელზედა ქ.-ცხობა 1118 წლის ქვეშე სწერს: „ზირველ მრავალთა წელთასა მიერ მოიყვანა (უნდა: „მოიყვანა“) გურანდუხტ დედოფალი“; თუ თამარ გურანდუხტის ქალია, მისი ეიკაყეთით მოყვანა იქნებოდა 1089—1091 წლებში. მეორე ცოლი დავითისი არა სჩანს. მაგრამ მათე ექსელის მოწმობით, მას ჰყოლია სომხის ქალი (რუსუდანი?), დიმიტრის დედა (Hist. G. I, n. I. შეადარე სემო სია ქართლეთი დედოფალთა. გვ. 145—146). ამ თამარს თიღვის მამუნებელზე, ის. ქვემო 1150 წლის ქვეშე.

2) რა გამოიწვევდა თამარის შირაზით დაბრუნებას?—ჩვენის ქრონიკით ის, რომ „მოტყუწ“ (ანუ მოოსრება) იყო უოკელსა ქვეანასა, და მართლაც ქართლის-ცხოვრებაჲ მოწმობს ამას (I, 244—5); მაგრამ უფრო ჭეშმარიტი მიზეზი ამისა იქნებოდა შაჰ-მისის, გიორგი მეფის სიკვდილი 1112 წელს.

3) გიორგი მეფის სიკვდილი 1112 წელს არა თუ სასლი ცნობას, არამედ მეტად უცხო და ფრად გამოსაყენებელი ჩვენთა საისტორიო წყაროთა შესაძომებლად. აქილი მისს სიკვდილს ეკლას მისტორიენი გადაჭრით დასაბუთებ 1089 წელს, როდესაც ქ.-ცხობის თქმით (I გვ. 240) გიორგი მეფემ თავისის სელით დაადგა გურგინი თვისს სახელთაჲსი შვილს. თუმცა ქ.-ცხობა აქ გიორგის სიკვდილზე არა ამბობს, მაგრამ მინც ეს წელი ეკლას, რასაკვირველია შეცდომათ, მიუღიათ მისის სიკვდილის წლად. აკადემიკოს ბროსისეს კი შემოაქვს ზარი, რომ გიორგის ერთად უნდა ემეფათა შვილთა 1089—1092 წლებში (introduc. p. LXIV); მაგრამ მკვიდრი საფუძველი კერ უჩვენებს თქმულისა (ის. 1125 წლის ქვეშე).

ეს ფაქტი შეჰსა ჰყენს რუის-ურბნისის 1103 წლის კრების „ძეგლის წერას“. ამ ძეგლის წერის ბოლოში ცოცხლად და ერთად მოხსენებულია გიორგი მეფე და ძე მისი დავით: „კეთილად მსახურისა და ღვთივ დაცულისა მეფისა ჩუენისა გიორგი (გ') მეფეთა-მეფისა და ყოვლისა აღმოსავლეთისა და დასა-

ვლეთისა კესაროსისა მრავალმცა არიან წელნი და ემნი ცხოვრებისა მისისანი. კეთილმსახურისა... დედოფლისა ჩუენისა მართა ავსტინაჲსნი (დაჲ გიორგისა, იმპერატორის მისელ ღუეის ცალი) მრავალ არიან წელნი“... აჲმდი გუგუბარი იყო ეს ერთად მოხსენება ორთაჲ მეფეა 1103 წელს დაწერილს ძეგლ-ში და ეტყუბს ჰბადედა თუთ ამ საყურადღებო წყაროს შესახებ, რომლის მე-XIII სუჲ. ზირი საჲ. მეწ. დაცულია, № 76... ცხადია, ორნიჲ მეფეა, მამა და შვილი ერთად ცხოვრებულან, ერთად უმართებთ 1112 წლამდე. გიორგი, ალბათ, განაგებდა უფრო შინაჲს საჲმეებს.

1114 წ. — ამისა ემთა შევიდენ (sic) მთარგმანებელნი წიგნთანი: ეფრემ მცირე და თეოფილე და არსენ და იყალთოელი და იოვანე ტარიჲის ძე, ქტისტეს აჲათ ქკსა: ჩროლ:“ (უნდა ჩრიდ=1114 წ.—ეს აზრიაჲე აწერია ეჲ. მეწ. ქ.-ცხბის სელაწერს № 131. გჲ. 247; და წ.-ჲ. № 30.—კასუშტი დ. ზაქარ. გჲ. 178 ის. წემო გჲ. 225).

1115 წ.—გიორგი ჭჷონდიდელმან რუსთაჲი აღიღო, აქორონიკონი იყო ტლე:“ (ეს ქკნიც, სწანს, კასტანგისგან ჰოჲნილია და ჩაჲერებული ქ.-ცხ. გჲ. 245, რადგან არ იბოჲება მარცხ დელოჲ. ქ.-ცხბაში, გჲ. 276 ის. წემო გჲ. 238).

1116 წ.—თეოფილე, არსენი იყალთოელი და იოანე ტარიჲი წელსა 1116-სა (ეს წარწერა შეტანილია ვისგანმე ჩემს საისტორიო კრებულში გჲ. 575 და შემტანი იგულისხმებს ამ ზირთა გადაცულების დროს, თუჲგა ცხადია, არსენ იყალთოელი ამ დროს ცოცხალი იყო: ის. წემო გჲ. 225).

1116 წ.—დავით აღმაშენებელმა მოსრა (კასუშტით თებერვლის) სიმრავლე ურიცხვი თურქთა მსხდომარეთა ბასიანამდე და მთად კარიფორისა „რამეთუ ქორონიკონი იყო :ტლ: და: ვ:“ (გჲლ. მეწ.). თუთ უადგილო სიტყუა „რამეთუ“ და მარ. დედოჲ. ქ.-ცხბა, რომელშიაც ეს ქკნი არ არის, საბუთია მისი, რომ ეს ქკნიც ჰოჲნილია კასტანგ მეფის მიჲრ და ჩაჲერებული ქ.-ცხბაში (ის. 1101, 1110 და 1115 წ. ქ.-ც. გ. 245; გჲლ. მეწ. № 131. გჲ. 247; მარ. დედ. № 30, გჲ. 276).

1118 წ.—დასაბამითგან: ხტკბ: ქკსა :ტლს: | აჲ - - მეფე - - | თ - - ავიდ - - | და გ - - ონ|დიდელ - - -“ (აფხაზთ ქრონიკა).

ამ დიად ძეირფასს, მკგრამ დაზიანებულს წარწერას ჩვენ ესრე გჲითსულობთ: „აჲ|ა მეფე | ოვსე|თს| წ|ავიდა | და გ - | ქჲ|ონ|დიდელ| მოკვდა|“, ესე იგი: აჲა მეფე ოვსეთს წაივდა და გიორგი ჰყონდიდელი მოკვდა“.

გიორგი ჭჷონდიდელი, სასელოჲანი თანამოღჲაწე დავით აღმაშენებლისა და მწიგნობართ უსუგესი მასი „კაცი სრული ყოვლითა სიკეთითა“ (ქ.-ცხ. 247), მეფემ თანა წარიტანა ოვსეთს ყიფჩაყთაგან ჯარის გამოსაცუვანად; აიხვნა (მეფემ) ციხენი დარიეღისა და ყოველთა კართა ოვსეთისათა და კავკასიისა

მთისათანი და შექმნა გზა მშვიდობისა ყოჩაყთათს და გამოიყვანა სიმრავლე (ყაჩაყთა) ფრიად ღიდი, სიმამრი და ცოლის (გურანდუხტის) ძმანი თჳსნი... ხოლო მაშინ ოვსეთს ყოფასა მიიცივალა გიორგი ჭყონდიდე-ლი... და პატივითა ღიდითა წარმოგზავნა მონასტერსა ახალსა (გელათს?) და მუნ დაემარხა, რომელი იგლოვა ყოველმან სამეფომან და თუთ მეფემან, ვითარცა მამა, შემოსითა შავისათა ორმოც დღე ვიდრემდის იშვა ვახტანგ, რომლისა ხარებითა დახსნა გლოვა“ (ქ.-ცხ. I, 247). აქ ქ.-ცხბას ამოწმებს ჩვენი ქრონიკაც, ხოლო ქ.-ცხბაში დრო გიორგის სიკვდილის არ არის ნაჩვენებია ჩვენი ქრონიკა დაად სუურადდებოდ კთანსება ვასტანგის მიერ ქ.-ცხბაში ჩაქურბულს ქრონოლოგიას და ამოწმებს უკანასკნელის სიძარბულს.

მეფური დამარსვა გიორგისა გელათს, მეფეთა სამარსაჲში, ჰბადჯეს სისრს, რომ გიორგი უნდა ყოფილიყო ნათესავი მეფისა. ამ სისრს თითქმის ამოწმებს ბნელი ფრასა მემტანესი (ქ.-ცხ. I, 252): „ზედაშხედველად საქმეთა მანდაურთა (მარ-ჟანისთა) აჩინა (მეფეს) მწიგნობართუხუცესი თჳსი სჳმონ ჭყონდიდელი, მა-შინ ბედიელ-ალავერდელი, მიმსგავსებული გიორგი დედის ძმისა თჳსისა“ (მეფის თუ სჳმონის?). უკანასკნელი სიტყვა „თჳსისა“, — „მისისა“ მაგერ, — სისრს ჰბადჯეს, რომ გიორგი ყოფილა დედის ძმა დავით-აღმაშენებელის (დედა დავითისი ელენე ის. ზემო გვ. 145; 243), და ამ მეფის თჳს-ტომობით შეიძლება ზისნას ის დიდი გავლენა, რომელიც ჰქონდა გიორგის და სჳმონ ჭყონ-დიდელთა მაშინდელ პოლიტიკურ ცხოვრებაში (ქ.-ცხ. I, 244—7).

თუთ დედოფალ გურანდუხტსე ქ.-ცხბა იმ კილოთა მოგვეთსრობს, რომ გუ-გულსისმებასებს, რომ ის ცოცხალი არ არის: „პირველ მრავალთა წელთასა მოეყვანა სანატრელი... გურანდუხტ“ (I, 246), ამის გამო უფრო მართ-ლად მიგვაჩნის მათე ედესელის ცნობა, რომ დავიარს ჰქვანდაო ცოლად სამისა ქ-ლი, (რუსუდანი? ის. ზემო გვ. 145—6), დიმიტრის დედა. რადგან სსე-ლოვანად შირვან-ქალბორის 1117 წელს გამოძებელი დიმიტრი იქნებოდა მაშინ არა უძირეს ოცის წლისა, ამის გამო სავლდისსმა, რომ იგი დაბადებულ უნდა იყოს არა უგვიანეს 1097 წ. და მაშასადამე გურანდუხტ დედოფალი 1095—1096 წლებში ცოცხალი არ იქნებოდა. თამარ იყო „ზირმში“ ასული დავითისი, გვონგ გურანდუხტისაჲც (ქ.-ცხ. I, 245; ის. ამაჲე ჩვენი სისრს ზემო გვ. 240; 145 და Hist. G. I, 362, n. 3).

გიორგი ჭყონდიდელსე უსაფუძლო ცნობა ის. Brosset,—Rap. I, 44.

1118 წ.—მოკვდა სულტანი მალიქი, მალიქმასხე და ალექსი ბერძენთა მეფე და ვერა სცნეს ერთმან მეორისა სიკუდილი“ მარამ დედ. ქ.-ცხ. ფურც. 277.—ამას ვასტანგის რედაქციის ქ.-ცხბა ეკ. მეზ. № 131 და დაბეჭდილი უმეტე-ბენ: „ქქნი იყო: ტლი: და: ბ:“.—ესეც საბუთია, რომ დავით აღმაშენებლის ცხო-ვრებაში ქქნი შეუტანია სსეა წყაროდამ ვასტანგ მეფეს (ის. 1101, 1110, 1115, 1116 წლ. ქვეშე). მართლაც, ალექსი კომნენი + 1118 წ. 15 აგვისტოს და მე-დიქ-მას შეიღი თაფარიც იმაჲ წელს (Hist. G. I, 361, n. 3.).

1120 წ.—ჭკნს :ტმ: 14 თებერვალს დავით მეფემ აღიღო შირვანის ქალაქი ყაბალა (ქ. მუხ. № 131: „ჟუბა“—ჟუბა?) „და მცის შეიკრიბა სპა და ჩაიღო შირვანს :მამისა: შვიდსა: არაბილით: ჟამთ: ვიდრე ქურდღევანამდე და ხიშტა-ლიანდამდე“.—მარამ დედოფ. ქ.-ცხბა, ფ. 279 განკრეკა სსკა კარანტებს: № 131. გვ. 251. დებუქდ. 248 და გარდა ამისა პირველში არ იშოვება ფრასა: „ქორონი-კონი იყო :ტმ:“, რომელიც ალბათ გასტანვ მეფეს სსკა წყაროდან შეუტანია.

1121—1124 წ.—ამ დროებში უნდა იყოს აღშენებული დავით აღმაშენებლის მიერ შიო-მღვიმის სკიითი ეკლესია. ძეგრფასი საბუთი ამისი სინოდ. კანტორის გუჟრებში უოფილა დანული № 33, მაგრამ, სამწუსროდ, იქიდან გაუტანიათ და დანენილა მოკლე ნუსხა, რომელიც მოისსენებს:

„№ 33. დავით აღმაშენებლის სიგელი თავისი კობოთი ანდერძისა, რომელსაც (ე. ი. მეფეს) ურწმუნებია აღშენება საშუალ მონასტრისა ყდ წდის მღუთისმშობლის სახელსა ზედა ეკლესია ბერის არსენისთვს“.

ეს არსენი უნდა იყოს იეალოკელი, მეფის მოძღვარი. არსენზე უწინ მოძღვრად უოფილა იოანე (ქ.-ცხ. I, 257).

შიო-მღვიმის ეკლესია რომ დავით აღმაშენებლისგან აშენებულია ამას ამტკიცებს აგრეთვე ტეაზე ნაწერი XIII საუკ. ტიბიკონი, 1172 წლის დაწერილის დედნიდან გადმონუსხული, რომლის წარწერა სსკათა ბერძენ-ქართულ მეფე-დედოფანთა და კათალიკოზ-პატრიარქთა შორის მოისსენიებს:

«დიდისა დავითისი, წმიდისა ამის ეკლესიისა მაშენებლისა საუკუნოა [იყავნ ესენება მისი]. ის. ზემო გვ. 146.

1121.—მოსრვა დავით მეფის მიერ თათრებისა მითი მტკურამდე და გა-გთაათ ბედრუჯამდე „ჭკნი იყო :ტმ: და :ა:“, თვე იყო მარტი (ქ. მუხ. ქ.-ცხბა № 131).—არც ეს ჭკნი იშოვება მარამ დედოფ. ქ.-ცხბაში და შეტანილი უნდა იყოს მეტე გასტანგის მიერ. მათე ედესელით ეს უოფილა 19 თებერვალს 1121 წლისას (Addit. 228—234 და კახუშტი ზ.ქ. გვ. 181).

1121 წ.—ავგისტოსა 18-სა (დებუქდ. ქ.-ცხბით I, გვ. 249), ავგისტოსა 12-სა (მარამ დედოფ. ქ.-ცხბით, ფ. 280), ავგისტოსა 15-სა მათე ედესელით (კახუშტი. გვ. 182) „ქრონიკონსა :ტმ: და :ა“ (ქ. მუხ. № 131) მოსრვა მე-ფისგან 400,000 თათრებს-ჯარისა. ეს ჭკნიც გასტანგის მიერ ჩავერებული უნდა იყოს ქ.-ცხბაში, რადგან იგი არ იშოვება მარამ დედოფ. ქ.-ცხბაში.

1122 წ.—ასო-მთავრულს წარწერას განანის ეკლესიისას (დებუქდ.?), ბროს-სესგან გადმოღებულს, ჩვენ ესრე კეთისულობთ: „ქ. სახელითა მამისათა, ძისა-თა და სულისა წისათა, მეოხებითა წისა ლვითს-მშობლისათა, შეწვევითა წისა ამბაკომისითა მე გრი (გიორგი) ვანაენელმან (საქართველო) მთავარ-ებისკოპოსმან, ძემან დემეტრე მარზაპნისამან, ავაშენე ესე ეკლესია სალო-

ცველად სულისა ჩემისა და მშობელთა ჩემთა, ზეობასა, აღიდენ ღმერთმან, დავით მეფისასა, ქქნი იყო :ს: და :ზბ:*. ბროსეს წავითუღი დიდად განსწკეპ ჩვენსას (Rap. VII, 135). ბროსეს ჭეიქრობს, რომ ქქნის :სმზ:-ს (1022 წ.) მაგიერ უნდა იყოს :ტმზ:— რადგან აქ მოხსენებულია ზირნი ცნობილნი არ არიან და თვით „მარსაზნობა“ მე-XI საუკუნითგან არ იყო, ამისგანავე ეს წარწერა წინა-დროების უნდა ეკუთვნოდეს.

1122 წ.— აღება ოთხსა წელ სპარსთა ქონებულის თფილისისა დაჯიო მეფე-საგან „ქქნი იყო :ტმ: და :ბ:“ (ეკლ. მუწ. № 131). ეს ქქნიც კასტანგ მეფის-გან ჩაქერბულია ქ.-ცხ. I, 250, რადგან არ იბოკება მარაჲმ დედ. ქ.-ცხ. (ფ. 281). მათე გესედიც იმავე წელს გეიქენებს (Brosset Addit. p. 230 და კასუშტი ბქ. გ. 183).

1122 წ.— „ქქსა :ტმზ: აქა მიიცივალა დავით აღმაშენებელი“ (შეიქმ. გულანი).— დაჯიო ქ 1125 წელს და არა 1122. ის. 1125 წ. ქექუქ.

1124 წელს (სტეფანოს ობებელიანი 1123 წ. Hist. Siunie, p. 215, 1123 წელს) ანისის აღება დაჯიო მეფისგან: „თითქმის სამოცის წლის მონებისაგან განთავისუფლდა ეს სამეფო ქალაქი“ (Add. 232, კასუშტი. გვ. 183). მარჯვნივ ანისი ზაღო არზასაღმა 1064 წ. (1064+60=1124 წ.). კარდანის და სტეფანოსის თქმით დაჯიო ანი და არე-მარე მისცა აზულეთს და მისს შეიღეს ივანე ობებელიანს (Hist. Add. Siunie p. 242).

1125 წ.— გარდაიცვალა დაჯიო აღმაშენებელი: „იყო მაშინ თთვე იანვარი ოც-და-ოთხი და დღე შაბათი, ოდეს ქქნი იყო ტმ (ერთი ასო სმო-ფსკელია მარაჲმ დედ. ქ.-ცხ. ფ. 293; უნდა ყოფილიყოს დაწერილი: „ტმ“, ხოლო ეკლ. მუწ. № 131 ქ.-ცხ.საში შეცდომით ნაჩვენებია: „:ტკ: და: ე: დაბქდ. ქ.-ცხოვრებაჲსაჲ (ტკქ), ხოლო წელიწადნი მისნი შობითგან ორმოც-და-ათ-სამეტ (1125—53=1072); ხოლო მეფობდა ოც-და-ათოთხმეტ წელ (1125—34=1091; კასუშტით იმეფა 36 წ. 1125—36=1089, ქ.-ცხ.1, 11; ის. სე-მო გვ. 241—1 და 234).

ვახუშტი უარყოფს 1125 წ. და დასდებს 1130 წელს და იტყვის: „მეფე დავითმა 41 წელი იმეფა რომლის გამეფების წელი და აღსასრულის დღე წერილ არს ამით: 41 წლის მეფობა და სიოცხლე 57 წელი იქნება (ე. ი. 41+16=57; თექვსმეტის წლის გამეფდა); იანვრის დღე 24 შაბათი ეს წელი იქნება... და არც ქქნისა :ტმ ე: იანვრის დღე შაბათი არის“ (წერა-კითხ. ხელ-ნაწ. № 181 გვ. 88).

ჩვენის ეკლ.-მათეატიკოსის ანგარიშით კი 24 იანვარს შაბათი სწორედ 1125 წელს მოდიოდა და ამით უფრო მტკიცდება ქ.-ცხოვრების ცნობა. კასუშტის ანგარიშები წარსულთა დღეთა და კეარბეკთა აღრიცხვაში სპირად ცრუდება: მაგალითად სავაშა, გარდა თქმულისა, ისიც რომ, წინააღმდეგ კასუშტის ანგარიშისა, 1130 წელს 24 იანვარი შაბათს კი არ მოდიოდა, არამედ პარასკეეს. კიდევ მაგალითი:

ქ.-ცხ.ბით არზაზარის შემოსევა აღნიშნულია 10 დეკემბერს, სპეშაზის, ქვეს :ხმტ: (1068 წ.); მაგრამ კასტელში თუხის ანგარიშის მიხედვით უარ ჰყო ქ.-ცხ.ბის ქ-გნი და თუხი დასდო, მაგრამ შეცდომა მოუვიდა, რადგან ჩვენას ეკპ-მიუტ-ნელის ან-გერიშით 10 დეკემბერს სპეშაზით მართლა 1068 წელს მოდიოდა და ქ. ცხ.ბის ქ-გნი (I, 240) ამითაც მტკიცდება. ამავე ანგარიშების აღრეკით კასტელში გვიჩვენებს გიორგი მთაწმიდელის სიკვდილს 1066 წელს, თუმცა ჩვენის ანგარიშით და თუთ ფაქტების მიმდინარეობით გიორგი † 1065 წ. (იხ. ზემო 209).

სტეფანოს ორბელიანის ისტორიაც ამოწმებს, რომ დავით მეფე მოკვდა 1125. იგი ამბობს, რომ დავითის სიკვდილის შემდეგ ძემან მისმან დიმიტრიმ სასელოკასად იმეფა 33 წელს და მოკვდა 1158 წელს (Hist. sionie p. 216). აქედანაც ცხადია, რომ დავითი მოკვდა 1125 წ., რადგან 1158—33=1125. მათე ელესელის თქმით დავით მეფეს 1125 წელს დაუმარცხებია სპეშაზის მსედათ-მთავარი აბ-რაჰიმი და სსკანი ამირნი და მოკვდა 1126 წელს (იხ. Brasset. Introd. p. LXIV). მაგრამ რადგან დავით მოკვდა 24 ანკარს, ამის გამო ძეგლი დასაჯერებ-ლია რომ ეს ძეგლი მომხდარიყოს 1125 წ. და არა 1124-ს. თუთ ქ.-ცხ.ბი მო-გვითხრობს, რომ ანისის (1124 წელს) აღების შემდეგ მეფემ დასაზმთარ დაშქარი და „მგუთ 33 ბოღა გაზაფხულ ქმნა დიდთა საქმეთა და უფროსთა ლაშქრო-ბათა“ (I, 252), მაგრამ არ დასცალდა: არც ერთი დაშქარობა მოსსენებული არ არის ანისის და შპისის 1124 წელს აღების შემდეგ და აქედანაც მტკიცდება, რომ 1125 წელს 24 ანკარს მეფე გადაცვლიდა და მისი დიდ-დიდი განსრავსა გუ-ქმეულა. განუის რუგის კარი, კირაკოსის სატყუით, გელათს წაიღეს 1139 წ., სოლო თუთ იმ კარის ჭართული წარწერა გვიჩვენებს, რომ ეს მოხდა მე-13 წელს დიმიტრის მეფობისას; აქედანაც ცხადია დიმიტრის გამეფება 1126 წელს (Introd. p. LXIII;—Hist. G. 368, n. 3;—Rap. XI, 40).

გელათის სელ-ნაწერებში ჩვენ ვნახეთ ტყავზე ნაწერი დავითნი XIII საუკ., 1192 წელს დაწერილას დედნიდამ გადმოწერილი, რომელიც შეიცავს სსკათა შო-რის დავით აღმაშენებლის მიერ გამოთქმულს საგალობლებს ისტორიულის ცნო-ბებით და აგრეთვე უცნობის აქქოსნის საგალობლებს ჰსტიკად კარმიის ღვთის-მშობლის (ჩემი უბის წიგ. III, 102).

აგრეთვე წერა-კითხვის სელ-ნაწერებში დაცულია თუთ თეიმურაზ II მეფის მიერ გადაწერილი (აბტოგრაფი) დავით აღმაშენებლის მიერ თქმული დაუჯდამელი in. 8, გ. 50, № 125 წარწერით: 1) „ანდერძი მწერლისა: მე მეფეთა მეფისა და-ვით აღმაშენებლის მეტოქე მქმულსა ამის მეტოქე მისი მეფე თეიმურაზ ვსწერ კელითა ჩემითა. სრულ იქმნა დეკემბერს 27, ქ-ცს აქეთ 1754 წ.. 2) იქვე: „გალობანი აღსარებით შევდრომითნი, თქმულნი ბაგრატიონისა და-ვით მეფეთა-მეფისანი გალობანი“. ბოლო აკლავ (ჩემი აღწერა წერა-კითხ. საზოგ. წიგნთ საცავის, გვ. 279).

წერა-კითხვის წიგნთ-საცავში იხილება აგრეთვე ძველი სურგური სელ-ნაწერი № ¹⁵⁵/₄₀₁, რომლის არმაზე იხილება შემდეგი იმავე სელის წარწერა:

„არსენისა მისრული მღვმეს, იტყვის დავით მეფე: მე მაშინდელი კაცი ვარ, ოდეს არსენი და როჯიდი(?) ქაზა (sic); მარჯუპნასა გუერდსა ზედა წვა, ნოსელსა იკითხვიდა და დოღმატიკონსა აწამებდა და ცკლისა სოფია წმიდსა იგივე მარტოჲ იქმოდოა.—ნუ ვინ დაავადებთ, არამედ დისწერეთ“ ის. ჩემი აღწ. წერა-კითხ. სელ-ნაწერთა, გვ. 474).

რომელი დავითი უნდა იგულისხმებოდეს აქ და რომელი არსენი?—რომ მღვიმეში არსენი ბერი სცხოვრებდა; რომელსაც დავით აღმაშენებელმა მანდო ზემო კელესიის აღშენება, ამასე ის. ზემო გვ. 243. არსენი ბერი, მოძღვარი დავითისა ცოცხალი იყო მასს სიკვდილის ქაშს, რადგან იმას დაუწერია ანდერძი მეფისა (ის. „საქართველოს სამოთხე“ საბინისა, გვ. 512—519). ზემოხსენებულის წარწერის აზრი ჩვენ მანც კერე გვესმის: დავით მეფე იტყვის: მე იმდენად მოხუცი კაცი ვარ, რომ მასხოვს ის, როდესაც არსენი ჯერ კიდევ ცოცხალი იყო, მღვიმეში ცხოვრობდა და კათისა-საქმობა შეეძლო. თუ ესრე გავიგებთ აზრი წარწერისა, მაშინ აქ მოხსენებული დავითი არ უნდა იყოს დავით აღმაშენებელი, რომელიც თითქმის ასაღვასობაში გადაიგვალა, არამედ დავით კუროპალატი (+1001 წ.) და მწერლობაში განთქმული კათალიკოზი არსენ II მეათე საუკ. ეს არსენი 960 წელს ღრმად მოხუცებული იქნებოდა და ალბათ ბოლო წლები შიომღვიმეში გაუტარებია. მე-XI საუკუნემდე მიღწეულია მოხუცს, დავით კუროპალატს, მართლა შეეძლო ეთქვა: მე იმდენად მოხუცი ვარ, რომ არსენი დიდი კათალიკოზი მასხოვსო. შეიძლება მეფე აქ ამბობდეს არსენის უბრალო ბერად უოფენს და გვეტყუოდეს: მე იმდენად მოხუცებული ვარ, რომ მასხოვს ასაღ-გავდობა არსენისაო. არსენ I კათალიკოზი ცხოვრებდა მეათე საუკუნის დამწეებს (ის. ამითვე ზემო. გვ. 79) და შეიძლება იგი იყოს აქ გულისხმებული. დავით კუროპალატი მართლა ღრმად მოხუცებაში მოკვდა. ესვე შეეძლო ეთქვა დავით, ღაშას ძეს, არსენ III კათალიკოზსად.

1128 წ.—სუნანის აღება (ის. Et. Orbelian His. S. p. 216).

1130 წ.—წელსა :ჩრლ: დავით აღმაშენებელმან გელათი აღაშენა* (და-დაინთა ქრონიკა). გელათის აღშენება დავითმა დაიწყო 1106 წელს (ის. ზემო გვ. 238—9), ხოლო სიკვდილს ქაშს შეუსრულებული დაურჩა, როგორც თვთვე მოკვითსრობს ანდერძში: „ხოლო დარჩა მონასტერი, სამარხავი ჩემი და საძვალე შეილთა ჩემთა უსრულად და წარმყეა მისთვისა ტყვილი სამარადისო. აწ შეილმან ჩემმან დიმიტრი სრულ ჰყოს ყოვლითურთ“ („საქართველოს სამოთხე“ მ. საბინისა, გვ. 512—9).

სწანს, დიმიტრის 1130 წელს სრულიად გაუთავებია გელათის აღშენება, მე-ქრონიკეს, ალბათ, საბუთი ქრონიკა, რომ ეს მომხდარა 1130 წ. და აღუწესიას. თუ დიმიტრამ სხუთს წელს მოასწრო გელათის დაშთავრება, სწანს ბუერი არა კლებია რა მისს შენება-შემაბას და ამ მაჩვენის გამო გელათის აღშენებას უგულანი დავითს მაწერენ და არა დიმიტრის, როგორც, მაგალითებრ, გელათის გულანცა: „დავით მეფისა, აღმაშენებლისა დიდსა მის მონასტრისა (გელათისა) და ძისა

მისისა მეფისა დანიილ მონაზონისა (დამიტრისა) საუკუნომცა არს საკსენგ-ბელი და კურთხევა მათი“ (ამაჲ ის. ზემო გვ. 144).

აქ საჭიროდ ესედავთ შესათანხმებულად მოგიყვანოთ სსკა-და-სსკა ზსრი შერ-ნიერთა გელათის შესახებ: კარდანი იტყვის, რომ გელათში დამარსულნი ზრანო დაჯიეთის წინაშარნი. ბროსესკ არ ეთანხმება ამას, რადგან გელათი თუთ დაჯიეთის აღა-შენაო (Add. 233, n. I). დიუბუა ამტკიცებს, ვითომ გელათი დაჯიეთის მსოფლოდ განესახლებინათ (Voyage. II, 181—182). დ. ბაქრაძე არტყერის არ ეთანხმება და ამბობს, რომ რადგან დაჯიეთი დასაფლავებულია ეკლესიის გარეთ, ცხადია გელათი დაჯიეთს კერ შეუსრულებიაო, როგორც „ანდერძი“ იტყვისო. — ჩვენგან ზემო აღ-ნუსხული ფაქტები სკამოდ ათანხმებენ ეკლესიის თქმულებას: გელათი დაჯიეთ აღმაშე-ნებლამდისაც ყოფილას: მთავარ-ანგლოზის ეკლესიის მურვან-ურუს დაუქცევია (გუგუ-სი ბაგრატ II-სა 15); წა გიორგის ეკლესიის აღშენებისა 1057 წელს ბაგრატ IV (ის. გვ. 202) და აღბად მეფეთა სამარსავი ყოფილას: იქ უნდა იყოს დამარსული გიორგი II, დაჯიეთის მამა და ბაგრატ IV, მისი ზანა (კარდანი). რადგან დაჯიეთის აღმაშენ მსოფლოდ „დიდი ეკლესია“ გელათისა რამდენითაჲ შენობებითურთ, ამისგანო იგი იწოდება „განმასახლებლად“ გელათისა (დიუბუა), მით უმეტეს, რომ დაჯიეთი მართლად განასახლებდა ძველ შენობებს. დაჯიეთი უწოდს გელათის „სამარსავი ჩემი და საძაფრე შეიფთა ჩემი“, რადგან წა გიორგის ეკლესიის მის შემდეგ გასდა „სადე-დოფლოდ“, ე. ი. დედოფლების სამარსავად, მსოფლოდ დედა-კანთუს (გუგუ-სი ბაგრატ II-სა). დაჯიეთის სიკვდილის ქამს გელათი აშენებული იქნებოდა და მსოფლოდ მსატყრობა და სამეფული ეკლესიოდა; სოფო თუ დაჯიეთ ცალკე შესიბაში დამარსეს, ეს მსოფლოდ იმისი მომასწავებლია, რომ აღბათ დაჯიეთის ეს შესიბა ურძოდ თუს სასაფლავად ანუ ძეგლად აღუგია. რა დაუშლიდა ამას თუსსაჲ ეკლესიაში დამარსესს, თუნდაც რომ ტამარი „უსრულად“ ყოფილიყო? 1118 წელს ტამარი ნსკერადაც აშენებული არ იქნებოდა, მაგრამ გიორგი ჭყონდიდელი მანინ დამარსებისა მეფემ „მონასტერსა ახალსა“ (ქ.-ნს. I 247). — ცხატა, ანუ გასტანგ 1125 წელს სამის წლის კი არ იქნებოდა, როგორც ჭყონდიდელ დ. ბაქრაძე (გახუშტ. 187), არამედ შეიდასა, რადგან იგი დაიბადა ჩვენის ქრონიკით 1118 წ. და არა 1122 წ.

შესავსებულად ზემო თქმულისა გელათზედ საჭიროდ ვრაცხ ორიოდ სიტყვა დავურთო იმაზე, რომ მემატიანე მოგვითხრობს გელათის აღშენებაზე 1106 წლის ქვეშ (ქ. ს. I, 243) და იქვე ავგიწერს გელათის სიმშენიერეს: „რომელი (გელათი) ზესთა ჰმატს შეგნიერებასა ყოველთასა (პირველ ქმულთა ტაძართასა) სიერკითა და ნიეთთა სიკეთითა და სიმრავლითა და მოქმულობისა შეუსწორებლობითა, რომელსა 29 თანამოწამედ ჰქონან თვალნი ყოველთა კორკოლთა მხედველნი; და აღავსო სიწმიდეთა მიერ, .. ხატთა და სიწმიდის სამსახურებელთა ყოვლად დიდებულთა და სხვათა ნიეთთა ძვირთა საოველთა. ამითანა დასბნა მზრევი დიდთა და ზეასრავანთა შეფეთა ტახტნი და საყდარნი, სასანთლები ფერად-ფერად იავრად მოზმულნი და კვალად გვრკვნი და მანიკნი და ფილნი და სასუმელნი, რომელნი მო-უხვნა მეფეთა არაბეთისათა, რაჟამს თვთ იგინიცა ტყვედ მოიყვანნა და მასვე ტაძარსა ზინა შესწირნა. ღვთისა სახსენოდ და სამადლობელოდ ძლევისა მის საკვირველისა“. ეს დიდი საკვირველი ძლევა არაბთა და ასურელ-სპარსთა 400,000 ლა-

შპარზე იყო 18 აგვისტოს 1124 წ., ხოლო ამ ამბავს მემპტიანე მოგვითხრობს 1106 წლის ქვეშე და ისე აღგვიწერს, რომ გვაფიქრებინებს, ვითომ გელათი 1106 წელს შესრულებული ყოფილიყო და შემკობილი. რის მომასწავებელია ყოველივე ეს, თუ არ იმისი, რომ: 1) და-ვით აღმაშენებელის მატრიანე დაწერილია შემდეგ გელათის შესრუ-ლებისა, ე. ი. შემდეგ 1130 წლისა და 2) მეფის თვსავე სიტყვებში ყოველივე მოუშალებია გელათის შემკობისათვის და თითქმის შესრულებია, მცირე რამ დაჰყვება, რომლის შესრულება ანდერძად დაუდგია დიმიტრისთვის. გარდა ამისა მემპტიანე მოგვითხრობს, რომ მეფემ თვსავე სიტყვებში „შემოჰკრიბნა კაცი პატიოსანი ცხოვრებითა და შემკულ-ნი ყოველითა სათნოებითა (ე. ი. ბერები), არა თვსთა სამეფოთა ოდენ შინა პოვნილნი, არა-მედ ქმსყანისა კიდეთა, სადათცა ესმა ვითმე სიკეთე და სისრულე... დაამკდრა მასთან მამუ-ლი ლიპარიტითი უმკიდრად დარჩომილი (მეფის ორგულის ლიპარიტის ძის რატის „მამე-ლი აღიღო მეფემან“ 1101 წ. და ეს მამული გელათისთვის შეუწირავს)... და უხრუნველი ტრაპეზი გაწვინა“ (ბერებს). აქედამაც ცხადია, რომ თვთ მეფის დროსვე გელათი თითქმის შესრულებული ყოფილა და შიგ ბერებიც ცხოვრებულან.

1139 წ. — გელათის „დარუბანდის“ (დერბენტის) რეაინის კარსე ჰეათსულ-ბენ სლომთაჟრულს წარწერას: „- მუმნ დტრი - - ნანი დაარლვა და ეს კარ[ი] მუ - - - [წ]ელსა მეფ[ო]ბის - - :იგ: ხ- დასმბთგან - - მ - -“. ესე იგი: „- მე-ფემან დიმიტრი - - ნანი (რასი?) დაარლვა და ეს კარი მუ[ნით] მოიტანა? წელ-სა მეფობისა [მისისასა?] :იგ: ხოლო დასამბითგან [ხლ]მ[ბ]“.

ამ ფრაზად საუკრადლებო წარწერას, ბროსსესგან გადმოღებულს (Rap. XI, 41 და introd. p. LXIII) ჩვენ ესრე გვითხვლობთ. სამწესწაროდ, ორ დღით გე-ლათის ყოფნაში მოუგდელაობისგან (რადგან სასწიშო გეჭინდა უფროს სელ-ნაწერე-ბის გადათავადებება) ჩვენ ამ წარწერას უუარადება გერ გათსოვეთ და არქეოლოგი-ური ნივთები ზღუწრული დაგვიშთა. კირაკოსი ამოწმებს (Hist. Arm. p. 61), რომ 1139 წელს ქართველთა ეს კარი მოუტანიათ განუდამ (ხოლო ძველი რანი არის აწინდელი ერეკანი. (იხ. გაფე Et. Orbel. Hist. Siounie p. 194).

ამ კარს შეტდომით უწოდებენ „დერბენტის“ კარად. მაგრამ ეს იმისი მომასწავებელი როდია, ვითომ სიტრევე იყოს თქმულება იმაზე, რომ გელათში მართლა დატული იყო და-რუბანდის რეინის კარი, რომელიც დავით აღმაშენებელს 1124 წელს, დერბენტის შემოსურის შემდეგ, გელათში გარდმოუტანინებია „სახსენოდ და სამადლობლოდ ღეთისა ძლევისა მის-თვის“. გელათში ორი რეინის კარი ყოფილა დატული და ორივე „დარუბანდის კარებად“ იწოდებოდა. ერთი მათგანი, უმძიმესი, როგორც იტყვიან, რეინის მასალად უქცევიდა და გე-ლათის მონასტრის განსაახლებლად მოუშმარებიათ.

რომ თქმულება დერბენტის აღებაზე და მისის კარის მოტანაზე სრულიად უსაფუძვლო არ არის, ამის დასამტკიცებლად მოგვყავს: 1) ქ.-სხ. თქმულება გვ. 251, სტრიქონი :ით: „და მცირედთა დღეთა განისვენა ამ თენს (უნდა: „ამ თენს“, იხ. ევ. მეზ. № 131. გ. 254) და მეორესა თქმსა იენისსა 1123 წ.)... სიტყვითა მათ საშინელთა მოირათო შარვანი (ხო-ლო შარვანის სამეფოში ითვლებოდა დარუბანდიც)... და აპროსლა (1124 წ.) დაესხნეს შა-ბურანს („ბაბუბანს“, ევ. მეზ. № 131, გ. 257) დარუბანდელსა და მოსწყიდნეს ქურდნი ლენი და ყიფაყი დარუბანდელისანი და აღიხნეს ციხენი ღასანნი და ხოზანდი და მიმდგომი მათი ქვეყანა... და მერე (შემოდგომას, გვ. 252) წარემართა

(გეორგელ) შარვანს და ალილა ქალიჩი შამახია და ციხე ბიგრიტი, სრულიად ყოველი შარვანი და დატეცა ციხეთა და ქალაქთა შინა ლაშქარნი დიდნი“.

აქილამ ცხადია, რომ მთელი შარვანი დარუბანდით და კავკასიის იქითი მხარე ზღვის-პირად დარუბანდითურთ დაუპყრია მეფეს. მოხსენებული ციხენი ღასანნი და ხოზაონ-დი, სიანს, ის განთქმული ციხეებია, რომელნიც ორის მხრით სრულიად ჰმავდენ დარუბან-დის ეიწრა გასავალს. ამ ციხეებს ჰქონდათ მძიმე რკინის კარები. აი როგორ აღგვიწერს ამ ციხეს ჩინგისხანის ისტორიის დამწერი პარუნ-დელა-ქრაზე (გვ. 463): „1123 წელს შემდგო-მად ათხუთმეტ დღეთა მგზავრობისა (მონგოლთა ლაშქარმა, ჰუბე და სვიტას წინაძღლით და შირვანის მეფის ნება-ყოფლობით, რომელსაც მაშინაც ეცყრა დარუბანდი) მშვიდობით მი-აწია დარუბანდსა და განვლო დიდად განკვირვებულმან... სვიტემ და ჰუბემ (ქ.-ცხში ესენი იწოდებიან „სება“ და „ჯება“; ესენი არიან, რომელთა დამარცხეს ქართველთ ჯარი 1122 წ.) კანდიერად აღიარეს, რომელ შეუძლებელ არს ძალით მისი აღება... აღშენებულ არიან სამსა ანუ ოთხსა ფეხის ზომით(?) შორს ერთმანერთისაგან ო რნი დი დნი ზღუდენი, რომელ-ნი დაფუძნებულ არიან მთათა ზედა და გასწევს მთისაგან ზღვამდის იმ გვარად ძნელად შე-მოხშული (?), რომ ძნელ არს განვლა რკინის კართა, რომელნი არიან მუნ ზღუდენი... მუნ არს ნავთსაყუდელიცა, სად მარად დღეს მივიდოდენ ნავნი და არს დახშული ჯაჭვი-თა, რომელი გაიბმის ორთა ციხეთაგან (ღასანისა და ხოზაონდისა?), რომელნი დაუშლიან, რათა არა შევიდნენ ქალაქში თვნიერ ბრძანებისა... სახელი ესე დარუბანდი სპარსულად მოა-სწავებს ჯაჰანანი კარისაჲ“. —ამ სახელოვან ციხეების აღება მართლა რომ ძნელი იყო, და დაუგერებელი არ არის, რომ მეფე იმ კარებს ჩამოახსენიებდა სასოვრად ამ ძლიერ-მო-სილოებისა (ამ წიგნის ბოლოში იხ. ახალი ვარიანტი დავით აღმაშენებლის „ანდერძისა“).

2) თვთ მეფე „ანდერძში“ გვიჩვენებს, რომ მას ახლად მოუვცია მამული „ნიკოფსიდიდამ დარუბანდის ზღვამდელ“. ხოლო „დარუბანდის ზღვად“ იწოდებოდა ჩრდილო ნაწილი კასპიისა, რომლის ქვემო ნაწილი ცნობილი იყო ჩვენში „გურგენის ზღვად“.

ქ.-ცხბა ჰქონდება დერბენტის კარის წამოღებაზე იმის გამო, რომ შემტაკანე მოკლეობს და მხოლოდ რამდენსაჲ უშვთავრესს ფაქტებს აღგვინუსხავს (იხ. ზემო გვ. 240—1). ხოლო სომეხთა მწერალნი მოიხსენებენ უმეტესად იმ ამბებს, რომელნიც მოახდინა დავითმა სასომე-ხოში ანუ მისს მოსაზღვრე ქვეყნებში.

1130—1150 წ. — ამ წლებში უნდა იყოს დაწერილი წერა-კითხის. დატყული სელა-ნაწკი (infolio, ქაღალდზე, უთავბოლოა), თ. „მანგრესკის“ ნაქონკვი № 471, რომელსაც აქვს შეიძენი წარწერანი:

1) თავი იხ: წის ტეზონ ამათუნტელ გვისკოპოსის ცხოვრების ბოლოს: „ესე მრავლითან მცირენი ყდ სანატრელისა ტეზონის საკვრველებანი. აწი-თა ნაწერიოთა შთამოთქუნეს (ესე აგი, ახლად თარგმნილებით; სსანს დიმიტრი მეფის დროსაც ყოფილან მთარგმნენი); ხოლო უმრავლესთა და უწულისე-სადრე მიუთხრობს ცხადად. ცხოვრებისაჲ მისისა აღმწერილი იოანნი (sic) ყოლადი... (რამდენაჲ სისა აქლად). გვისკოპოს აღეკსანდრიელთა ქმნილი. (გ. ი. ძეჟლად თარგმნილად სრული ცხოვრება იმავე წმიდანისა: წმიდანების ცხოვრება რომ ბერძნებმა გადააკეთეს მე-XI—XII საუკუნეებში, მაჲე იხ. ზემო გვ. 222—3); რო-მელთა ორთავე ოხათა მიერ იქმნენინ ჩნ ყთა. აქაცა ყრისა განსაცდელისაგან განრინებაჲ. და მუნ საუკუნეთა მიმთხუცეჲ კეთილთა: „... (თავი 10—აღწერა მღვდელ-მოწამეობისა ტიმოთე პრუსიის ეპისკოპოსის და მოციქ. ბართლომეს მოკესება).“

2) თოქლორე სტრატეგის ცხოვრების ბოლოს, თავი 8, შემდეგი ჩართულ-წერილობითი წარწერა (თუ ამ წარწერის მეთაურს სუცურ ასოებს, რომელნიც დადგნა წითელ მელნით დაწერილია, ცალკე ჩავიკითხოთ, გამოვა: „დიმიტრის დაჯიოთანსა“:

„შენ ცათა შინა ქრისტეს ღვთისა ჩუენისა წინაშე წარმოდგომილი მოიკისენებდ მეფესა ჩუენსა დიდისა სასოებისა შენდა მომგებელსა და მო-
მადლე ზას ღვთისა მიმართ სავედრებელთა ოხათა შენთა მიერ აქა შინა
ვიდრემე გრძელი და ბედნიერი ცხოვრებაჲ მტერთად ძლიერ მყოფელმან
მკლავისა მისისამან კელი მგშებელად უცხო ტომთა მტერთა განწყობილე-
ბისა, ხოლო მანდა მარჯუენით მეუფისა დადგომაჲ ძელ ღვთისა და ნათლისა
დაუმწუხრებელისა მყოფელმან მისმან და ბრწყინილად და დიდებისა
ღმრთისა ზიარ და აღსასვლელად მადლთა და მზიარულებითა და ყოველთა მარ-
თალთა თანამოხარულად, რამეთუ ქრისტესად ღმერთსა ჩნსა შეენის ღბა...
ამინ“. — შემდეგ ამისა უნდა ჩავიკითხოთ სუფურა ასოები ამ წარწერისა და ცხადი
გახდება, რომ წარწერა იგულისხმებს მეფისა „დიმიტრის დაჯიოთანსა“. ცხადია
ხელნაწერი იმის ცხოვრებაშია დაწერილი და შეიძლება თუთ მეფისთვისაც. სხვა წარ-
წერანიც ექნებოდა ამის ამსახლენი, მაგრამ წიგნს თავი და ბოლო ავლია. წარწერა
გეისტუალს დიმიტრის ძლიერებას მტრებზე და „გელთმადებელად უფრო ტომთა მტერ-
თა განწყობილებისა“. სხანს, რომ დიმიტრი (1125—1155) ძლიერი მეფე ყოფი-
ლა, მაგრამ, სამწუხაროდ, მას შემატანე არ ჰყოლია და მისის სანჯრდღეის მეფო-
ბის ამბები წყვედით შემოსილია. თითო-ორიჯა ფაქტები აღწერს უფრო სომხურ
წეროებაში, რომელნიც ჩვეულებრივ, მხოლოდ ამ მოვლენათა შესახებ, რომელ-
შიც ქრთიეობა ერეკა სომხთა ტომის ისტორიულ ბედილბაში (Add. 244—8).

1141 წ. — უბისის ტაძრის წარწერა: „მე საწყალობელსა სულითა სნსა
(სიამეოსის) მომემაღლა ღვთისაგან აღშენებად მონასტერი ესე და სუფიტა ესე
მეფობასა ღვთის მიერ გვრგვონისა დიმიტრი მეფეთ-მეფისა, ძისა დიდისა მე-
ფისა დავითისა ქკნი იყო :ტა: ზედა-წელი სარკინოზთა :ფლ:“ (Rap. XII,
104).

1150 წ. — „ქკსა :ტო: დსახამითგან: ხდნდ: აქა დთ დ - - ს გაადგა“
(აღს. ქრ.). — ამ ძეგარფასს წარწერაში დასიანებულია მხოლოდ „დ - - ს“. ბოლო
ასო „ს“ ცხადად სხანს, თავი ასო უნდა იყოს „დ“, რომელსაც მარჯვენა ეური
და გვერდი ზოგჯერ იგივე აქვს და ამისგანვე ემსგავსება „მ“-საც. შუაში ამოგლეჯი-
ლია ორის ასოს ადგილი. ამისგანვე ორგვარი წავითსვლა შეიძლება: „დ[ტ]ეს ე. ი.
დემეტრეს“ ანუ „მ[ტ]ეს“, ე. ი. მეფეს. ორსავე შემთხვევაში წარწერა გავმოგვცემს
უფრო ამაჲს, რომ 1150 წელს „დთ (დავით) დემეტრეს (ანუ მეფეს) გაადგა“.
ე. ი. დავით, ძე მეფისა დემეტრესი, 1150 წელს „გაადგა“ (გადაუდგა) ანუ აუგო-
ნდა მეფეს, თვის მამას.

ამ გვარად ჩვენი ქრონიკა აღიარებს ერთსა და იმავე შემთხვევას ჩვენის ისტო-
რიისას, მეტად საცდილობელს და ბნელს. კახუშტი გვარწმუნებს, კითხმ ეს მომ-

ხდარიყოს 1144 წ. (გვ. 194). ბრძოლის შემოუგრები სსკა-და-ხსკა ცნობები ორ-
ბელისთ გეპრის გაწვეტასუ და დაკით-დემნასი გადადგომასუ, მაგრამ ეს ცნო-
ბები იმდენად ხეული და არეულია, რომ ერთს გარკვეულს ჭასრს ვერ გააცნებს მკლე-
კარი. ვერც გოგიყანელიძე გაარკვია ეს კითხვა, თუ არ შემეტეს დაგვიხსენლა (Hist.
G. I, 198, n. 2. ვახუშტი გ. 189). ქცხა დიმიტრი მეფის ისტორიაში სრუ-
ლად არას ამბობს ამ ამოხსნასუ (რადგან, როგორც კითქვამს, დიმიტრის ცხო-
ვრება არცერთს მემკთიანეს არ აუწყრია), მაგრამ მისის ძმის, გიორგი მეფის მემ-
კთიანე, მოგვითხრობს რა მისის ძმისწულის, დემნას გადადგომის ამბავს, ყრუდ მო-
ხსენებს დაკითას განდგომასაც დიმიტრის წინააღმდეგ: „მიიწიეთა ძმის-წული
დავით, ძმისა მისისა უბუცესისა (გიორგისა), სახელით დემეტრე... იგი ექმნა
მეცელელ... გარდამავლობითა მოქმედება სჯულისა ქრისტეს მცნებათასა... ვი-
ნააღდგან დავითცა, მამან მისმან, ლალატსა და გადადგომილებასა ში-
ნა მამისა მის დემეტრესსა ამოწყვიდა ამისა სამეფოსა დიდებულნი,
რომელნიმე ექსორია-ქმნილი, რომელნიმე სიკუდილითა და რომელნიმე გან-
პატიყებით. აქაცა მსგავსად მისა (ე. ი. დავითისა) შევიდა ეშმაკი გულსა და
გონებასა მისსა“ (ე. ი. დემეტრესსა. — ამოწერილია მარიამ დედოფლის ქცხის ვარა-
ტით, ფურც. 317)... „არა წარემართა ძესა მამისა წინააღმდეგისასა“
(ე. ი. დემეტრეს, მამის წინააღმდეგის დავითის ძეს. ქცხა I, 272—3). კარდან დი-
და (Всеобщая история, стр. 154) მოგვითხრობს: „დემეტრეს ძემან დავითმან
მიიღო მისი გვრგვნი და გამოიყვანა საბურობილედამ თორქაშ (ქე ივანე V ორ-
ბელისასა: Hist. G. I, 389) და იგი მხედართ-მთავრად დაადგინა. თვით დავით
მოკცდა ერთის თთვის შემდეგ. ზოგნი იტყვიან, ვითომ დავითი დაიღუპაო
სუმბატისა და ივანე ორბელიანთა ხელით იმისგამო, რომ ვითომ დავითმა მა-
თი ხელის-უფლობა გადასცაო თორქაშს, და ამაზე წინათვე თანხმობა იყოო
ამათსა და დავითის ძმის გიორგის შორის, რომელიც მათ მხედართ-მთავრობას
შეჰპირდა“ (ივანე და მისი შვილი სუმბატ II სსკა შტო იყო ორბელისთ სს-
ხლისა: Hist. G. 389).

ჩვენს ქრონიკას შუქი შემოაქვს ამ ხეულს ამბავში; იგი ამოწმებს თუთ მოკლე-
ნას და დროსაც გვიჩვენებს—1150 წელს. მაგრამ ამის შემდეგაც ბევრი რამ სავი-
თსაუი და გამოსაკვლევი გვჩნება. რამ ზიძულა დიმიტრი მამის წინააღმდეგობის-
თუს? რითა და როდის გათავდა ეს ამოხსნა?

გოგიყანელიძე გვარწმუნებს, რომ დავით უმცროსი ძმა იყოო გიორგისა და
რომ უმარატესობა მადლო უფროსის ძმაც გიორგიზე და მეფობა სელთ ეგდო,
აუყვანულ და სოკიერთი მეფის ხელასუყვალთაგანა ამოწვეიტა და თუნი განზრახვა
მცირეს სსსს შესრულაო (Hist. G. I, 398, n. 2). ამას დ. ბაქრაძეც ეთანხმება
(ვახუშტი. გ. 189). მაგრამ დავითი რომ უფროსი ძმა იყო გიორგისა და მამას-
დამე შემკვიდრე ტახტასა, ამას ქცხა ნათლად აღიარებს (I, 272) და სსკა მესიტო-
რენიც (Et. Orbel. p. 216—7 და კარდან გვ. 160—4, Add. 244—8).—
უფრო სავსრადებო ცნობას ამ აშლის მიზეზისას გვაძლევს ქვემო ამოწერილი სს-

თაჟრბი თამარ-მეფის მატანისა, რომელმაც დაბეჭდილს ქ-ცხსაში არ იშკუება, მაგ-
რამ მარამ დედოფ. ქ-ცხსაში აღმოვაითხოვთ: „მამა იქმნა (თამარისა) გიორგი მე-
ფე მეფეთა, ძე დიმიტრი მეფისა, რომელსა დავითცა ესა ძელ... რომეობადი-
სა, რათა(?) დავით და გიორგი, მარჩეველი ძისა უმცროსისა, მრ-
წველი (დავითა?), მკიცხველ იქმნა, ვითარ ისავე იაკობისადმი და
ვედრებისა შემასმენელმან ღმერთმან დავითის ღღეთა შემცირებითა
სრულ ჰყო პირველ მამამებისა (?) და მამამან ძითურთ (?) ძე ტკბალი
შემგუარი მამისა აღამაღლა თავისა თანა და მისა სწორად მოსაყდ-
რედ გამოაჩინა... ამისთვის მეფობასა შინა მოგუარა ცოლი მამამან,
ასული მეფისა ხუდდანისი, სახელით ბურღუხან“...

ახლა ცხადია, რომ დავითის ამოხსნა იმას გამოუწვევია, რომ მამა მისს
უმცროსის ძმისთვის გადაეცა მეფობა, როგორც უმეტესად ღირსეულისთვის:
იგი იყო „შემგუარი მამისა“, ე. ი. მამის მსგავსი: „მკენე კდამათა ში-
ნა და მძლე ბრძოლათა შინა“, (ibid.) და ამისთან კიდე „ტბილი“, და
თვსსვე სიარცხელში ცოლიც შეურთავს გიორგისთვის, ოსის ქალი. რადგან იმ
დროს ოსები ძლიერი სახლი იყო, რომელსაც კავშირი და გაყენა ქქონდა და-
ნარსენ კავკასიის იქათა მსარეს მცხოვრებ ტომთა შორის, ამის გამო მეფეს
დომიტრას ზოლიტეგურის განსრავებით უნდა შეეერთნა გიორგის მომავალ-მეფობა
ნრდელ-ერთა ძლიერებასთან. რადგან ჩვენს მეფეებს ჩვეულებად ქქონდათ თვსსვე
სიარცხელში გაქმეებათ თვსნი მექვიდრენი, ამისგანმე ძელი დასჯერებული არ
არის, რომ დომიტრაც ამასვე იხსმდა, მით უმეტეს რომ იგი ბერად ემსახურდა
და ტანტი გიორგის მაჟობა 1149—1150 წლებში. დავითმა კერ მოითმინა ეს
დომიტრება და იკანუ და თარქშო ორბელიანთა შემწეობით „გაადგა“ მამს. მაგრამ, რო-
გორც საგულისხმოა, დემეტრემ დამოუკიდებლად მამობისი და დაამტკიცა უმთარქში
მომხრე დავითისა—თარქშო. მამის დავითთან, რამდენისმე წლის შემდეგ, როდესაც
დემეტრე ბერად შედგა („დაწილ“-ად სასელ-დებული), ხელახლა უღალატა მამს და
მამს, გამოიყენა საზოგადოებრივი თვისი ერთგული თარქში, მისცა მას მსუდრთ-
მთარქობა, ამოწვეტა დიდებულნი და მეფის ერთგულნი თუ საწამლავით, თუ სი-
გვილით, თუ ექსორირა-ქმნით და მეფობა ხელთ იგდო. ეს უნდა მომხდარ იყოს
1154—1155 წლებში. შეადლება 1155 წელს დომიტრი მეფე ირულებით ბერად
შემდგარიყოს (Introd. p. LXV) და ძლდტანსუელს გადაეცეს მეფობა დაჟი-
თისთვისვე „წერაღობითის ოქმითა“, როგორც გუაწვეებს სტეფანოსი (Hist.
Siounie p. 217). გვანუბ ამ ირულებითის ოქმს მეფობისას ირულისსმებს სემო
აღნუსხული ადგილი მარამ-დედოფ. ქ-ცხსისა: „და ვედრებისა შემასმე-
ნელმან ღმერთმან დავითის ღღეთა შემცირებითა სრულ ჰყო პირ-
ველ მამებისა(?) და მამამან ძითურთ(?) ძე ტბილი შემგუარი მამისა აღამაღ-
ლა თავისა თანა“, ე. ი. ღმერთმან აღუსრულაო მეფეს წილი და ურნის შეი-
ღის ცხოვრების შემოკლებით სრულჰყო „ბერეველ“ (ე. ი. უწინ) განსრავული
და გიორგი მეფე „შემგუარი მამისა“ ისევე აღამაღლა ტანტსეო. დავითის კერე

მძღვრებით და მამის ღალატით გამოეგზა ბერძნის არ მოეწონებოდა, სოლო თირქა-
შის ამბებზე და სუშატის და იოანე ორბელიანთა შტოსაგან სწავლარობის მი-
ტაცება არ ეძებოდა უკანასკნელთა. ალბათ ამ გარემოებით ისარგებლა გიორგიმ:
სუშატი და იოანე მანდატურით უსუგესნი მიიმხრო, ამირ-სწავლარობას შექპირდა,
სხვა დიდებულებიც დაიყოლია და 1156 წელს თავისი-თავი მეფედ გამოაცხადა
(ის. 1156 წ. ქეშე). დავითის მხარე დამარცხდა და თვით დავით, ალბათ, დამარ-
ხილებულ იქნა და ძალად ბერობა მიაღებინეს. ამ გეგმის წარმოდგენას სრულიად
ეთანხმება კარდანიანს (გვ. 154) აღნუსხული ცნობა: „ზოგნი იტყვიანო, ვითომ
დავით (მეფე) დაღუპულ იყოს სუშატის და იოანე ორბელიანთა ზელით, რად-
გან, ვითომ, დავითმა მათი ზელისუფლება (ამირსპასალარობა) თირქაშს გადას-
ცაო და ამაზე მათ წინ-და-წინივე თანხმობა ჰქონდათო დავითის ძმის გიორგის-
თან, რომელიც მათ მხედართ-მთავრობას შეჰპირდაო“. დავითი ალბათ მანერ
სელს არ იღებდა მეფობაზე და ამბობებს უმჯობესად გიორგის და მისს მომხრე-
თა—სუშატი და იოანე ორბელიანთა, მცირე მალე მოკვდა.—ეს დიდ-დიდი ამბები
ქცნებაში იმისგან არ არის აღნუსხული, რომ დიმიტრის და დავითის მეფობას მე-
ტაცანე არ ჰყოლია, როგორც ჰქონდა ცხადად დაქინსავეთ.

თუ ზირველ განდგომილების გარდა (1150 წ.) მეორე (1154—1155 წლის)
აჯანყებაც არ ვაგულისხმებ, მაშინ მხელი გასაცემი იქნება იმ დროინდელ ისტო-
რიულ მოვლენათა მიმდინარეობა და ეკვლა მეთაურობითა თქმულება იმზე, რომ
დავითმა რამდენიმე თვე იმეფაო (კარდანიან 2 თვე, ქცნებით—6. ის. აგრეთვე წი-
ნასიტყვაობა ბროსეს Hist G). მოლოდ სტეფ. ორბელიანთა დავითმა იმეფა
ორი წელი „შემდეგ მამისა“ (Hist. Siumie p. 218), რომელიც ამ ანგარიშით მო-
სდებოდა 1156—2=1154 წელს, რაიც დაიდ დასდოკებულია ჰეშმარიტ საბუ-
თებთან, რადგან ცნობილია გიორგის გამეფება 1156 წელს.

სოლო გიორგი რომ ზირველად 1150 წელს უნდა გამეფებულიყო, ამას,—გარ-
და ზემო თქმულისა,—რამდენადმე საბუთებს: 1) კანუშტი დასდებს დიმიტრის სა-
ედილას 1150 წელს ალბათ იმის გამო, რომ რამე საბუთი ექნებოდა მისის მეფო-
ბადაც გადადგომისა; 2) ცარიელი განზრახვა ტახტის უმცროსის ძმისთვის გადა-
ცემისა სავსე საბუთი კერ გასდებოდა დავითის ამბობისით; 3) ჩვეულებისამებრ
მაშინ თვსს მეშვედრებს მეფედ დასვამდენ, სოლო მამისგან მეფედ გიორგის დასმა
ქცნებაში არ სწერია; 4) მიმდინარეობა იმ დროინდელთა მოვლენათა და განსაკუთ-
რებით ორბელიანთა გარეულობის ისტორიის (Варданъ, Всеобщая истор.
150—4; Brosset. Hist. C. I, 389) მხელად გასაცემი იქნება, თუ ეს ფაქტა
უარ ეკუთვნის და არ ვაგულისხმებ; 5) მარ. დედ. ქცნა ფ. 319, თუმიც არანათლად,
ადარებს ქრისტეს 33 წლის ქვეყნად ცხოვრებას გიორგის მეფობისას: „ვინათგან
ოც-და-ათცამეტოა წელთა ქმენ (sic) ნიშნი და სასწაულნი და იმეთა ქვე-
ყანასა ზედა მეფემანა(?). შეიძლება აქ გიორგის 33 წლის მეფობა იგუ-
ლისხმებოდეს, ესე იგი 1184—33=1151 წელს მისი ზირველად გამეფება; რაიც
თითქმის სრულიად ეთანხმება ჩვენს ცნობებს.

სიკვდილის წინ დაკითხა, სტეფანოსის თქმით (Hist. Siounie, p. 217), მოიწვია დიდებულნი და თუთ გიორგიცა და გამოაცხადა: „დიდებულნი საქართველოსანი, თქვენ კარგათ იცით, რომ თქვენთვის მოღვაწე მამა ჩემმა (დიმიტრიმ) აღადგინა სამეფო ესე და სიკვდილის ჟამს მე გაღმომცა სამეფო წერილობითი ოქმითა. ეხლა მე ვკვდები. აქა მყოფს ჩემს ძმას გიორგის არავითარი უფლება არა აქვს ტახტსა შეგვეცილოს, და როგორც სამეფო გვრგვნი მერწმუნა მე მამისაგან, ესრეთვე მეცა ვაძლევ მას ჩემს შვილს დემნას (დემეტრეს) თქვენ ყოველთა თან-დასწრებით. ხოლო შენ, ძმაო ჩემო გიორგი, სანამ ჩემი შვილი სრულ-წლოვანი გახდებოდეს, განაგებდე სახელმწიფოს, ბრძანებლობდე ლაშქრობაზე და ჰსარგებლობდე იმ მამულებით, რომელნიც გიბოძა შენ მამა-შენმან“. მერე თჳსა შვილი ფიცით ჩაახარა იგანე ორბელიანს და ეკელას ზეიცა, რათა მეფობა მიეცეთ დემნასთვის, რაკი სრულ-წლოვანი გახდებოდა. კრთას თჳის შემდეგ, დასძენს იგივე მწერალი, გიორგიმ მოამსრა დიდებულნი და თუთ სუმასტ-ივანე ორბელიანნი და ერთხმად მეფედ აღიწიესო გიორგი, რომელმაც კითხა ზირობა დასდო, რომ დემნას შესასებ მისი ანდერძი აღუასრულებო (Hist. Siunie, p. 216—217).

რადგან სტეფანოს ორბელიანი მუდამ იმის ცდაშია, რომ ორბელიანთ გუარეულობა აღამაღლოს და გაამართლოს და არც თანამედროვე იყო იმისგან აქ დაწერილ ამბების, ამის გამო მასს ნათქვამს კრიტიკულის თქლით უნდა შეკესდეთ მით უმეტეს, რომ სხვა ცნობებიც ავტორისა სმირად სტრუქტურა. —

ამ დროებაში უნდა იყოს დაწერილი ეწერის სახარების წარწერა, ბროსისკან გდმოღებული (Rap. IX, 61): „... ქე ღო (ახმარე?) სჯულისა შენისა მტკიცელ მყრობელისა დიმიტრის ასულისა მეფისა და მეფეთ მზისა გიორგის დისა, სულთანთა ასულისა (ცოლისა?) რუსუდან დედოფლისა სამსახურებელად შენდა შემზადებულნი ნივთნი, ვინაჲდგან ეამბან დასცა სრულებად ჩემ გზრდილის მათის და ღმობით განმანათლებელი გიორგის ასულის (?) დედოფლის რუსუდანისაგან სრულ მსმენელმან“. — დიმიტრის ასული რუსუდან, სოფანისის სულთანის ცოლი, უშვილო, იხ. ქ. ცხ. I, 272. — ძნელი დასაჯერებელია, რომ აქ იგულისხმებოდეს რუსუდან მეფე, ანუ რუსუდან დიმიტრი III-ის ქალი. გიორგი წოდებულია „მეფეთ მზედ“, ე. ი. საყვარელ შვილად მამისა, როგორც სხვა წყაროებიცაჲც ხმანს.

1152 წ. — „ქკნს :ტობ: დასაბამითგან :ხდნვ: | აქა თა|მარისგან | ად-შენებ[ული] | ცელესია | ავ-ხეს და | თამარ ჩ|ოკანი ჩაიცუნა“. ე. ი. 1152 წელს „თამარისგან აღშენებული ეკლესია აკურთხეს და თამარ ჩოხანი ჩაიცუნა“, ე. ი. მოღალისად შედგა. თამარ, დაკით-აღმაშენებელის ქალი, აღსართანის ცოლი იხ. ზემო გვ. 239—240 და ქ. ცხ. 264, 272, 290; Hist. G. I, 360.

უშუალოდ აქ იგულისხმება თილვის დიდებულ ტაძრის თამარისგან აღშენება და მუნვე თამარის მონაზონად შედგომა. თუთ თილვის ტაძრის წარწერას, ბრო-

სსსკ-ს ტუფა და გომოდულის, ჩვენ ესრე გვითხრობთ: „მონებულმან რა(?) აქაჲსა სოფლისამან სახლისა მლთისა(?) დაწყება ყოფდის(?) მოქმედებითა შენზედა ჯვარცმულისა ქრისტეს ღვთისათა, რელსა (რომლისა) მერთ (მეორ?) თამსა მას შემწე მექმენ მსახურსა. შენსა თამარს“. ბოლისსკს მსოფლად უკანასკნელი 5 სიტყვა აღმოუგოთხვს (Rap. VI, 106). წარწერას თავში უნდა აკლდეს რამდენიმე სიტყვა. თიღვის ნახვ: და წარწერის შემოწმება ჩვენ ვერ გვედრის, სანამ გადაწყვეტენ ამ ტაძარს. თამარ და დიმიტრი მონაწილად უკურთხებიან კ-ის ნიკოლოზს (ხეში ისტორ. კრებ. გვ. 102).

ჩვენ ჩრანია აზღვევს ვასუშტის ცნობას (გვ. 188), რომელიც თიღვის აღმშენებლის თამარის და მისის ძმის დიმიტრი მეფის სიკვდილს დასდებს 1150 წელს; 1152 წელს თამარი ცოცხალი ყოფილა. — ქ-ცხა (I, 264) გიორგის გამეფებას, დაჯივით და თამარის მონაწილობაში სიკვდილს 1155 წელს გვიჩვენებს, მაგრამ ამ ცნობას ქ-ცხისას აზღვევს იგივე ქ-ცხა (გვ. 268), რომელიც 1161 წელს ანისის ალბაზე მოკვითხრობს და იტყვის, რომ გამაწვევებიდამ დაბრუნებული მეფე გიორგი: „პირველად მივ-და გამზრდელისა მისისა წინაშე თამარსა ღედოფალსა ღედოფალთასა (თიღვასა შეოფს?), რომელმან დააღტო პირველად ცრემლითა და მერმე სიხარულითა გარდარეულითა (მარ. დედ. ქ-ცხით, ფ. 312; Hist. G. I, 382). ცხადია, თამარ 1161 წელსაც ცოცხალი ყოფილა.

რის მომსწავლეობა ეს უეუოქმა, თუ არ იმისი, რომ დაბეჭდილ ქ-ცხაში აღწერილი მთელი მოთხრობა დიმიტრი და დაჯივით მეფეთა შესახებ მერვა შეტანილი მატანეში უნდა ღირსიგან (გვანებ მეფის ვასტანგისგან) სსკა წყაროდამ, რომორც ქვემო ნათლად აღმოგჩენთ.

1156 წ. — გაეფება გიორგისი, დიმიტრის ძისა (ის. სამთავისის წარწერა 1168 წ. ქვეშ).

1156 წ. — ქ-ც: ტო: დასაბამითგან :ხლ: აქა ძე დიმიტრი მეფისა გიორგი მეფე იქმნა“ (გვ. მუს. ტყავის წიგნი № 85).

ორივე წყარო აზღვევს ვასუშტის ანგარიშს, 1154 წელს გიორგის გამეფებისას და მეკიდრს ქრანოლოგიას იძლევა ქ-ცხის შესამოწმებელს. ქ-ცხით დაჯივით 1155 წელს, „ერთ წელ ზოხოსანი“; სტეფანოსით დაჯივით მოკვდა ორის წლის შემდგომად დიმიტრისა, ხოლო დიმიტრის სიკვდილს გვიჩვენებს 1158 წ. (Hist. Siounie p. 216). გიორგის გამეფების 1156 წელს დიმიტრიც და დაჯივითაც ცოცხალი უნდა ყოფილიყენენ, ხოლო შემოსეხებული ფრას მარ. დედ. ქ-ცხისას: „დაჯივითის დღეთა შემდგომითა“ (ის. გვ. 2521) იმას უნდა მოგვითხრობდეს, რომ დაჯივითის სიკვდილის მოსწრაფებით გიორგის მოშორდა ეს საშეშარი და მამას ურჩი ტატის მოცილე.

შესახებულად ამ ცნობათა მოკვეპვს აქა შეუცვლელად სთაურო მეფის თამარის მეფობას მეატანესი, რომელიც (ქ-ცხაში ჩართულია დიმიტრის და დაჯივითის მეფობათა მატერ გვ. 263 — 264) თჱსს მატანეში გაკერთ, შესავალს გვარად, მოა-

სსენიებს (ფ. 307) დიმიტრის, ჯავითას და უფრო კრცლად გიორგის, თამარ მეფის მამის, მეფობათა. მატანე მეტად დამსისინვებულია გადამწერისაგან და ბუერკან ზრდიც იკარგება:

„ვინათგან მოსე მხილველი ღვთისა და წინასწარ მეცნი ყოფადთა ეურჩა განმგზავნასა ისრაელთამდე მათდა მიმღები ენა-მძამობისა მიერულთა ურულოსა ვითარ ყოფადთა დამსახი, ვითარ ვითარებისა შემკადრე ვიქმნა მეტყუ თქმათა, აღმატებულებისა, უკეთუ იგი სიტყუათა ცეცხლისათა გარდანაცი და კუერთხითა გუელადობითა და კელისფერთა ქცეულებითა ბრძოლობითა ვერ მცდომთა და ესცე სულაპინისა სახედ აღსაყურსა ქებასა ქებათასა, რომელსა იგივე უიგო (ჯგო?) სიბრძნითა მიეგავე(?) სოლომონ რომლისაგან ბართმოთესლოვნებისა ვერას კმო არასა (კმა ზსსა?) შემსხმელად ულუმპიანობით მათ გარდაცემასა, თამარისასა ვიტყუ კელმწიფეთა სახლისა და დიდებისა და ვით მის პირველისა არსთა დამწყისაცა კელითა ქმნულებითა მოკადულ მყოფელისა ღთისა, რომელი სახუეველთაგან აღმქუალავს შორის სულსა გულსა შინა ერთმთავრობა, ერთუფლება ერთისა კაცისა, ერთისა ღთისა და კაცისა სრულისა მიერ სრულ კაცად აღმოჩენითა აღმმოჩენილსა და აღმობრწყინვებულსა; ვინაცა აშან შეაყო თჳსისა სულისა წყარო ხედვითა პირველსა ამას წყაროსა ქრისტესა ნათელსა მამისასა, რომელმან მოიგონნა ხუთნი საგრძნონი: ხედვა, სმენა, შეხება, გემოს ხილვა და განრჩევა და დაამორჩილნა კლდესა მას ქრისტესა ასპოლად ქმნითა გონებისათა არა არს მექმნა ნებისა თჳსსა.

ესე შვილ იქმნა მშობელთა ძირ რტოებთა შესატყვისათა და შეზავებულთა, ვითარ საცნაურ არს ხე ნაყოფისაგან და ნაყოფი ხისაგან და ვითანთაგან (ჯავითაინათგან?) და ხუასროთანგიანთა და პანკრატონიანთა სახელი უფროს მზისა იცნობებოდა და ყოვლისა ქეიშისა და მის მინადებისა, რომელმან ნებროთისა ჰასაკითა მოიგო ჰაოს ძეთა სამთუარები, რომელთა შემსხმელად კამს ომიროს მეორაბამე იგ იდიდა სიტყუა აღექსანდრისადმი პალოტარახოს ზემო მალღელი ისტორიითა მწერლობასა შინა კელმწიფეთა შემასხმელობისასა, ვითარ ეამთა-და-ეამთა გარდმოზენებითა აღმონათლდებიან ქუეყანის მფლობელნი და მიიღებს თათფული საქმისა შესატყვსებასა აღმკულებასა სიტყუთა და საქმითა და ვინა მე საგმობნი აღძეგლნა (აღძეგს?) ბოროტთა საქმითა შინა. აწ. მე რომელი გინა თუ მიხილავს, გინა თუ ბრძენთა და გონიერთა კაცთაგან მასმინ, გარდავსცე ისტორიასად ვასალო ლარაფსა ძალ არს მითხრობა მეფეთა, ვინათგან ლაკუა აღმავლობასა სიტყუა სეითისა ადამისა და ღთისა მეცა ისრეთ ვიწყო ამის თამარისა სამგზის სანატრელითა და სამებისაგან ოთხად თანა აღზავებისა, რომელი ეთეროან იქმნა კელმწიფეთა შორის, რომელისა სახე და სახელი თჳსისა ადგოლისა მამა აქმნა (გა?) მეფე მეფეთა, ძე დიმიტრი მეფისა, რომელსა დავითცა ესეა ძედ ძესა დავითაინასა და აღმოსავლეთისა და კერძო ჩრდილოეთისა მეციხოვნისა და ზღუართა დამდებლისა და ზღუათა ზღუამდინისა, რომლისა დიდებითა, სიმკნითა და გუ-

რითა ცხორებისათა აღმოაჩენს იოვანე ფილასოფოსისა ჰიმქიმელი-
სა შესხმა მითხრობა დიმიტრისა მკნესა კდომათა შინა და მძლესა
ბრძოლასა შინა ორძეობადესა, რათა დავით და გიორგი მარჩველი
ძისა უმცროსისა მლარწველი მკიცხველი იქმნა, ვითარ ისაკი იაკობისადმი, და
ვედრებისა შემასმენელმან ღმერთმან დავითის დღეთა შემცირებითა
სრულყო პირველ მამებისა და მამამან ძითურთ ძე ტკბილი შემგუარი მამის
აღამაღლა თავისა თანა და ძისა სწორად მოსაყდრედ გამოაჩინა მზე მნათობთა
შორის, ალექსანდრე და ქაიხოსრო მპყრობელთა შორის, აქილევ, საბსონ და
ნებროთ გმირთა შორის, სპანდიართა(?) ამათა და სიოლშ გოლიათთა შორის, სო-
ლომონ, სოკრატ და პლატონ ბრძენთა შორის. ამისთჳს მეფობასა შინა
მოგუარა ცოლი მამამან ასული მეფისა ხუდდანისი, სახელით ბურ-
დუხან. ესე თჳთ ვითარი შესატყჳსი ქრმისა პირშისა, ტან-ლომისა, თჳთ
მზე მზეთა შუენებით და მომფენაობითაცა, ვითარ ლიქომისა ცოდვილთა და
მართალთა ზედა, რომელი ყუარობდა მართალთა და სწყალობდა ბრალეულთა
რომლისათჳს თუ ვთქუა სახეები გარეშეთა, გინა თუ ვიეთიმე სატრფილოთა,
თჳთ მისავე ქრისტე შემოსილობისაგან მაქუ შიში და კდემა, რომელი ეკა-
ტერინესა და ჰელენო ქმნილისა და თჳთ მარიამ განმანათლებელისა ცისა და
ქუეყანისა ესახეების თჳნიერ ქმრისა მყოფლობისა მდლითა სიბრძნით შეწვენი-
თა და მეოხებითა ნუ უკუე ზეშთა განზიდვითა და მრუდეს თუალი გონებისა
და ვიოხრებლე ნეშთობად სწყენა სახეობითა, რომელი უმარჯულო და უმარ-
ცხულო მავალი გზებისა გზისასა მამბრალეზდეს გარდაქცეულეზასა
ესე თათისა (?)

აწ ვიწყო ძაღლებ და უღონო მიწდომისა ესე შვილისა ნათელ შემოსი-
ლისა მამა იგი გორგასლიანი, აღმასრულებელი ვახტანგისა ნეტარებითა, რო-
მელი დავითს მამადობითა(?) შინა ლუთისა ქენებად აღთქმისა აღდგინებად ტომ-
თაგან მისთა მისებრ მპყრობელი აღმოსავლეთისა და ვითარ ამისთჳსცა ესე
ვლარად (კათარად?) დაღეჟსავე მღეჟსავე ვინმე და იტყჳს:

შენ ვახტანგი სანატრელი ხარ, შენთჳს ღთისა მაქებრისა | ცნამწა შენი
მტერთა ძლევა თჳთ მზეებრ მშუენებარისა | მუსულმანთ ამწყუედელისა ქრის-
ტიანეთა მაშენებარისა | და ვინ დაგბადა ნებაჲს დაბადება ბუნებისა (?) |

ამან რა იპყრნა შარევეანდენნი მეფობისა შვდ სამეფოდ განწყსებული
აღმკულმან ზენათა პორფირითა და გვრგვინთა აღტურნა მკლავნიცა მუსრვად
და მოწყუედლად წინააღმდეგობთა ქრისტეს სჯულისათა, აგარიანთა, ისმაიტელ-
თა და მომადიანთა.

პირველად წყალობისა მიმფენმან იმერთა და ამიერთა, ზემოთა და ქუე-
მოთა, დიდებულთა და აზნაურთა, სპასალართა და სპასპეტთა, შინაურთა და
გარეთა კელო შეერად და გამართებად ქალაქსა ზედა კალზევენსა და წარმო-
ტყუენა ყოველი კეენები კლდოვანი და ქალაქები აშორნისა, სომეხთა მეფედ

წოდებულისა, შაჰერმენისა და შემდგომად ამისა კულად შერყეულან სპათა მისთამან მიმართა დიდად ქალაქად და სახელგანთქმულ დააწრო... (ქ. ცხ. 265).

რადგან გიორგის ცხოვრებას თამარის მემატიანე სწერს 1195 წელს, (ამას დავამტკიცებთ ამ წიგნის შესავალში), ამისგანამ ამ სახელოვან მეფის ცხოვრება მოკლედ არის აღწერილი და მრავალი ღირს-სახსოვარი ფაქტები, უცხო ერთა მწერალთაგან აღწუსებული, გამოშვებულია, გინა მოკლედ ანუ საზოგადო ფრასებით მოთხრობილი: მაგალითებრ კალენჯიანის ლაშქრობა (მარ. დედოფ. ქ. ცხ. ფურც. 309), დაბეჭდულს ქცებაში (I, 265) შეცდომით დასახელებული „კათირეგანი“, — რომელიც უნდა მომხდარ იყო 1157—1158 წლებში, აზარატის მხრის აღება 1159 წლის ახლო ხანებში (ibid.), სადაც სახელოვანი ბრძოლა გადუხდიათ და იმდენად გამდიდრებულან ლაშქარნი, რომ თითო ტყვეს თითო ღრამად (ე. ი. ექვს შაურად) ჰყიდდნენ; ანისის აღება 1161 წელს (Et. Siounic, p. 217, Add. 253—4); მისი დაკარგვა და მეორედ აღება 13 ივნისს, და იმავე 1163 წელს 1-ს ავგისტოს დიდად სახელოვანი დმარცხება თურქთა, სომხის მემატიანესგან სამილ ანელის თვთ მხილველისაგან. ერკლად მოთხრობილი (Brosset, Collect., n. 465; ვახუშტი გ. 190); — სრულიად გამოშვებულია დოვინის სახელოვანი ბრძოლა, რომელშიც მეფემ მოსპო თათრების ჯარი და 60,000 ტყვე წამოასხა, თუმცა ეს ბრძოლა აღწერილია სომეხთა და მესტუმანთ მწერალთაგან და თვთ მიქელ სირიელისაგან (Addit., 225, Chronique de Michel le Grand, 319, ვახუშტი ბაქ. 191). სხვა ამბებისგან უმეტესი ნაწილი იმავე მიზეზისაგან, მოთხრობილია მრავალ შეკრულ-ფრასებით, რომელნიც საქმის გარემოებას ნაკლებ გვიხატავენ, ზოლო ზოგიერთი ფაქტები გადარეულია, მაგალითებრ, დემეტრეს პირველი აჯანყება 1167 და მეორედ მისიანვე ატეხილი ამბობება, რომელსაც შეუდგა ორჯელანთ ამოწყვეტა 1178 წელს, ერთმანეთში გადარეულია და ერთად მოთხრობილი (ქ. ცხ. 272—3), როგორც ქვემო აღმოვაჩინეთ (იხ. 1167 და 1178 წლის ქვეშე). — მართალია, თუმცა მემატიანე თანამედროვე ყოფილა გიორგის მეფობისა, როგორც სხანს ქ. ცხ. 271 ფრასისგან: „რომელი იქმნა დღეთა ამათ ჩვენთა“, მაგრამ რადგან ეს ნაწილი მატანესი დაწერილია 1495 წელს, ე. ი. 26—28 წელს შემდეგ აღწერილის ამბებისა, ამის გამო ცნობები მოკლეა და არეული.

1158 წ. — მეფე დიმიტრა მოკლდა (Et. Orbelian, p. 216). — ქცხოვრებით დიმიტრა † 1155 წ. ვახუშტით — 1150 წ. მაგრამ რადგან გიორგის გამეფების დროს დიმიტრი ცოცხალი სისას, ამისგანამ სტეფ. ორბელიანის ცნობა უფრო მისაღებია, მით უმეტეს, რომ იგი ეთანხმება სქმო ზმოწერიდის (გვ. 257—8) ცნობას თამარის მემატიანესას. სოლო ქცხბის ცნობები, გ. 263—4, შეტანილია სსკა წყაროდან, როგორც ეუხეჩნებთ, მართალია არ არის. შეიძლება 1155 წელი გაუჩვენებდეს დიმიტრის ბერად შედგომის დროს და უცნობ ავტორისაგან (შეიძლება იმავე ვესტანე მესასაგან) სსკა წყაროდან იყოს ჩაკრებული ქცხბში. არც დიმიტრის ბერობის სსხელი დანაილა ცნობილია მარ. დედ. ქცხბით და არც სსკა წყაროდან. დიმიტრის „დანიელობა“ ჩვენ წავაყთისეთ კვ. მეზ. № 186 გელათის სულ-ნაწერში: „დავით მეფისა, აღმაშენებელისა დიდისა მის (გელათის) ეკლესიისა და ძისა მისისა მეფისა დანიილ მონაზონისა საუკ. არს საყვანებელია“. ქც დანიელ დავით აღმაშენებელისა ერთად აღბათ იმისგანამ მოსიყვანებული, რომ მასაც მონაწილეობა მიუღია გელათის აღშენებაში (იხ. გვ. 144).

1167 წ.—„ქეს :ტპზ: დასაბამითგან: | ხლა: | აქ[ა] გის დტე | გა[ა]დგა: | ღო[რ]ეს შედგა: შეიპერეს და თლნი | დასწუნეს“ (ავსოსთა ქრთიანე); ე. ი. „აქა (1167 წელს) გიორგის დემეტრე გადგა; ღორეს შედგა; შეიპერეს (დემეტრე) და თაღნი დასწუნეს“.

ეს გიორგისა წარწერა სრულიად ახალ ქრონოლოგიურს ცნობას იძლევა და შექმნა ქუეის ქართულთა და უცხო ტომთა მესტრიანეების თქმულებას შესასებ ორბელიანთა და დემეტრეს განდგომილებისა. დემეტრე, გიორგის მძისწული, დავითის ძე, ამ დროს „მიიწიება“, ე. ი. სრულ-წლოვანი შეიქმნა. მაშინ ივანე ორბელიანმა „მოთხროვა გიორგის: რადგან ღმრთი სრულ-წლოვანი შეიქმნა და მეშვედრობა მას კეკელისაჲ შეეღობა ღმრთის განდგეილი თუთ დავით შეეღობა ანდროსისმესერ“ Et. Orbelian p. 216—7). ამის გამო ასტეფა გიორგისა და დემეტრეს შორის ბრძოლა, რომლის აღწერა მართამ დედოფლის ქ-ცხბით ქვემო მოგვყავს (1178 წლის ქვეშე). თუმცა ქ-ცხბა დროს არ გვაჩვენებს, მაგრამ სტეფანოს ორბელიანის თქმით ს მოხდა 1177 წელს და ეს წელი ეგელა მესტორაეთაც მიუღიათ (Hist. G. I. 380); გასუმიტი—ბაქარ. 195).—რომ ჩვენი ქრთიანე სარწმუნოა, ეს აქიდამცხ სხანს, რომ ქ-ცხბაში (გ. 272) ეს ამბავი მოსცხებულა ისაჲ კომსენის შვალის და იმპერატორის მანუელის (1143—1180) მძისწულის ანდრონიკეს საქართველოში შემოსევის ამბავის ქვემოთ; და რადგან ანდრონიკე შემოვიდა საქართველოში 1167 წელს, ამისგანო ქ-ცხბაც ღმრთის შირველს ამოსცხეს იგულისხმებს 1167—1168 წლებში, თუმცა იმავე მოთხრობაში არეულია ფაქტები შირველის და შიორე შეთქმულობისა.—

1168 წ.—„ხატო: ღთაებისაო: აღიღე: შენ მიერ: | დამყარებული: და: უმღველი: ღვთი: გვრგვონანი: ყოვლისა: აღმოსავლეთისა: მეფეთ მეფე: გიორგი: | შე იოვანე (ანუ): სამთაველიმან: მეფობისა: მათისა: (აქ კრთა სიტყვა წმინდელთა) აღვაშენე: | კირიბქე: ესე: სალოცველად: მეფობისა: მათისა: | ინდიკტიონსა: მეფობისა: მათისასა: იბ: ქორონიკონი იყო :ტპზ:“

ეს ასო-მთავრული წარწერა ამოჭრილია სამთავისის ტაძრის ქვასე, რომელიც უწინ კარიბჭეში უოფადა წატანებული და შემდეგ დასავლეთის კედელში ჩაუტანებულია. ბრასისეს, ჩვეულებრივ, დიად დამასინჯებულად შეუტანია ეს წარწერა თავისის Voyage-ში: სხელი მეფისა „გ“ გამოშვებულია და თუთ ინდიკტიონიც მისის მეფობისა „იბ“, სოლო ქ-ცხნად დაუსკამს: „სეთ“. ამისგანო ბრასისესი განმარტებაც ამ წარწერის არეული (Rap. V, 123).

საგულისხმოა, რომ გიორგის ეს კარიბჭე აუშენებია სამადლობელად ღვთისა იმ ძლევისათვის, რომელიც მიენიჭა მას 1167 წ. ორბელიანთა და ღმრთის მეშვეობა დასქრობაზე (იხ: 1178 წ. ქვეშე და იქვე გუყარი გიორგისი).

1172 წ.—ივართის ტაძრის ასო-მთავრულ წარწერებს ჩვენ ესრე კავითხულობთ: 1) „ძელო ცხოველო: შეიწყალნ (შნ) სულითა ერისთავთ-ერისთავნი (ეე) ვრდა (ვადა?) აბრსენი: ე: ბ: (ჭაბურა): ბასილი და თალაგა“ (ფურბანდის უქონლობისაგანო შეიძლება შეგდომით აღმოგვეკავითხოს სიტყვა „ბასილი“);—

2) „ქ. სამებაო: ერთარსებაო: აღიდგ: ორთავე: შა: ცხოვრებათა: ეე (ერის-თავთ-ერისთავნი): სულა]- - - და ბეშქენ - - - ბქესა: ვრდ: - - ლეიარსა(?): ე-ეს (ერისთავთ-ერისთავს) მზლ (მისაილ?) - - თ: და: ლოცვა ყავთ: ქ- - :ტბ:“.

უკანასკნელა წარწერა ფრიად დაწიანებულია. ჩვენი წაკითხული განკურნება ბრო-სისისას (Rap. VI, 66). ამ წარწერაში მოხსენებულ ზირთაგან ცნობილია ჭი-ბერი, გაზრდილა მეფის გიორგისა და თანამოღაწე მასი და თამარ მეფისა: (ქ-ცხ, I, 273, 276, 282). ჭიბერისგან საეკლესიოდ გატყვევებული ქინკანის მამულზე გუჯარი ის. ქვემო 1198 წ.—ს უღა, რატის ქე სურამელი ის. ქვემო გიორგი III-ის გუჯარი 1184 წ. კარდან მეტრეკლეთ-უსუცესი ქ-ცხ. 276. კარდან კო-ლონკელიძე, ერისთავი (ქ-ცხ. I, 269). კარდან დადანი (ქ-ცხ. 295).

1178 წ.—„ქეს :ტრ: დასაბამითგან :ხდჰბ: აქა დტე (დამეტრე) გა-დგა და ორბელნი დაგოცნეს“ (აფსაზთა ქრონიკა).

ეს მეორე ამბობსა დამეტრეს მეფის წინააღმდეგ; პირველი ამბობსა იყო 1167 წელს (გვ. 258—9). ორივე ცნობა დაიდ მუარფასია და გამოსაყენებელა შესა-მოქმედებად და გასასწორებელად ჩვენის მატინის და უცხო მეთისტორიკოსთა თქმულე-ბისა. ქ-ცხსა ორბელანთ ამოწვევასზე გიორგი მეფის ცხოვრებაში არას ამბობს და გაწმენებს, რომ დემსასგან ატყნილ ამბობსის დამშვიდების შემდეგ მეფე-მან შეამოხენა „წყალობით ქსწათსა (ე. ი. მცირედ დასაჯა) და რომელნიმე კქსო-რია ექნა უცხოთა ქვეყანა“, და არც დემსას თვალის დაწკასიანს იხსენიებს; მაგრამ სარან დაჯთის ცხოვრებაში იგივე ქ-ცხსა (გვ. 383) გვამდებს ამის წინააღმდეგ ცნობას და იხსენიებს „მოწვევასა ორბელანთასა“. სომეხთა მეთისტორიკოსი სტე-ფანოს ორბელანის და კარდან დიდი სხვა-და სხვა გვარ მოგვითხრობენ იმავე ქ-ბაგს. სტეფანოსი სწერს: „1177 წელს საქართველოში ატყდა ამბოხება და ორბელიანთ გვარეულობა ამოწყვიტეს. მეფემან გიორგი იმეფა 21 წელი და დემნა სრულ-წლოვანი გახდა“; მაშინ იქანე ორბელანსა, რომელსაც ეხარა დემნა, მოაიღო და დემნას გამოეგზავნა, დიდებული და ახსნაურნი თვითონვე გადავიდნენ დემნას მხარეს და რომელსაც მეფე აჯარას ბრძანებოდა მცირე ხალხით, ერთს ღამეს და-სვენეს თვსას წადაღის ღირსრულება. შეიქმნულთა, როგორც თვთ ორბელანის სი-ტყუებისაგან სნასს, მეფის მოკვლა განაზრახეს, მაგრამ იქანემ ვითომ დაჯერა ყვე-ლა, რომ საქმეა დემნა გაკამეფოთ და გიორგის სელ-წერილობითი საბუთი ჩამო-ვართოთ, რომ ტანსზე სელს იღებსო. ეს ღანჯარა ერთს ბაგშეს გაუგონაო და მეფისთვის შეუტეობინებო. მეფე იმ წამს აიჭრა და თვთისის ციხეში გამაგრდო; დემნა ღორეს ციხეში იდგო თავისის მომხრეებით. სნამ იქანე ჭარს შეკრება მეფის წინააღმდეგ, ზოგერთანი დიდებულინი მეფის მხარეს გადავიდნენ, რადგან მე-ფე შეჭმარდა, ორბელანთ ადგილ-მამულს გიბოძებოთ; მაშინ მეფე თვთ გამოვიდა და ღორეს მოადგა. სოლო იქანემ თვსი მძა ღიბარიტი და ამისი ორი შვილები (ელაგუმი და იქანე) თებაგ ელაგუთან (სელჩუკი) გაგზავნა და შეწყობა ითხოვა. მე-ფემ 25 დღეს სანარის ციხე აიღო, სოლო 20 იელისიდან 12 თებერვლიმდ ღო-რეს გარშემო შემოადგა. ღამით ბეჭანი იპარებოდენ ციხიდან და მეფესთან მიდიოდენ;

მეცნიერებანი მოუძღვრდნენ, მაგრამ ივანე მაინც არ ნებდებოდა მეფეს. მაშინ შეშინებული დეშა ღამით ჩამოეშვა ციხიდან თოკით, თუთ მივადა მეფესთან და შენდობა ითხოვა, ნუ მომკლავო. მერე მეფემ თუთ ივანეს გამოაძეუაო ციხიდან ფიცის ქვეშ, მაგრამ მერე დაიჭირა და ივანეს თვალი დასთხარაო, ხოლო დეშა, რომელიც სიძე იყო ივანესა, გამოასატყუარაო, რომ მეშვედრე არ გასჩენოდაო. ივანეს ძმა ჭკათარ, ამისი შვილი სუმბატ და ძმისწული ზინა დახორცილა და მერე მოსრეს უკელა მისი ნათესაობა, ჭალა თუ ეპეო. გადარჩნენ მხოლოდ თათრებთან დანანად გაგზავნილნიო. თუთ სასული ორბელიანთა აღმოსაგზავნის წიგნებიდან და დაწერინაო გარდაქცეული მოთხრობა ორბელიანთა მუხანათობაზე (Et. Orbel. p. 216—221).—

კარდანი ამავე საგანზე ამბობს: „ამ დროს ივანე (ორბელიანის) აღმოიჩინა თუთი სიბოროტე: მან მიიმხრო ძმისწული მეფისა დეშა და მრავალნი კეთილშობილნი და განიზრახა სიკვდილი მეფისა“ და ელდიგუცსაც შემწეობა სთხოვა; მეფემ სძლია შეთქმულთა და დახრამკების დეშა, ივანე და მომხრენი მისნი. შეიღლი ივანესი ჭკათარ და ღიპარტის შვილი ივანე მოაკვლევინაო.

ამ ნაბიჯად სამი სსკა-და-სსკა გუარი თქმულება გააქვს დეშას განდგომილებას. დ. ბაქრაძის მოტყუარა ეს თქმულებანი, დასძენს: „ამ თქმულებათაგანს რომელს ეკუთვნის ისტორიული სიმართლე, ეს შემდეგის გამოკვლევისათვის მიგვინდება“.

ჩვენი ჭრინიკის ცნობა დიად ასწორებს, არკვეს და ერთმანეთში ათხსნის ამ ცნობებს და ცხადს სურათს წარმოგადგენს ამ სამიშ შეთქმულობისა, რომელმაც განაღმა არ დაღუპა მეფე და კეთილ-დღეობა საქართველოსა.

მაგრამ უფრო სთლად წარმოსადგენად ამ შეთქმულობისა საჭიროდ ერაცხთ აქ ჩაუთოთა მარ. დედოფ. ქ. ცხბის თქმულება იმავე საგანზე. ეს თქმულება, როგორც ენახეთ, შემდეგ შეუკუთებათ ენის მხრით, მაგრამ შეკუთებულს რიგანად კერ გაუგია აზრი და ძირისად გადაუმხინეებთ მატანე. შედარეთ დაბეჭდილს ქ. ცხბას გვ. 273, სტრაქიანი შეარე და შედეგი.

„ამისაჲ მისცა გიორგისა ძლევა მძლეთა მძლესა და შემყრელმან ლაშქართან თფილისით ქალაქით მიმართა, სომხითის მთასა მყოფობასა შინა იოტნა, გააქციენა (ე. ი. დიმიტრი და მიმდგომნი მისნი) და შეიხვეწა (დიმიტრი? ციხესა ლორისასა და მიუხუნა ყოველნი სიმაგრენი და ციხენი, ვინცა (უნდა: „ვიწაცა“, ე. ი. საითგანაც) წარმოუვიდა დემეტრეს სარგის მკარ-გრძელი შვილითა და ძმისწულითა მისითა, შმა და საყვარელი ორგულთა (ორბელთა?). ესე შეიყვარა და შეიტკბო მეფემან და მისცა მისანდობლობა გვარისა შვილობისა (ებრა?) მისისა; მომრბეველმან ტაშირისა და ლორის კართამან, დაიბანაჲ აგარათა და გაგზავნა ლაშქარნი¹⁾, რომელნი დარჩომილიყვნეს ერთგულად მისად და სხუა თემისა-და-თემისა მესხნი, თორელნი, ქრთლელნი, სომხითარნი და თუთ გაზრდილი მისი მეჯღნებთ-უზუცესი ჭიებერი და მივიღეს ქუეყანასა ჰერეთისასა და მუნით მოვიდეს²⁾ ჰერეთის ერთი (ერისთავი?)

¹⁾ დაბეჭდ. ქ. ცხბა დიმიტრის მიაწერს ამაჲ, ხოლო აქ გიორგი მეფეს მიეწერება ჯარის გაგზავნა ჰერეთში და იქ ბრძოლას დემეტრეს მომხრე ჰერ-ლეკ-კავკასიონებთან.—²⁾ ქ. ცხბა: „მოვიგეს“. ეს სრულიად სხვა აზრს აძლევს მოთხრობას.

და ყოველნი ერნი (ჭერნი?) სრულითა ლეკითა და კაცასითა. შეიქმნეს ომნი ფიცხელნი და კვეთარ-კვეთებანი, რამეთუ იყვნესა (ორკერძოვე?) გამოცდილნი და ლომნი ჰაბუკნი. ამას შინ ჰსძლო მსჯავრისა და სიპართლისა მკონებელმან და გააქცივნეს ერნი (ჭერნი?), დიდებულნი, აზნაურნი და ლეკნი შეიპყრეს და (sic) გრიგოლ ასათისძე ფიცხლა დაიპარა ოჲსა შინა(?) თუთ კრძლის დაკოდლობითა და გამოკელითა ტყენისათა. შეიპყრეს იგანე ვარდნის ძე, რომელი ითქმოდა პირელითაგან მთხრებლად მთხრებლისად და თანა შოთა ცა, ძე ართა ცაიოს ძესა (ძისა?). ესენი ვითარცა შენთა მოცემულნი (უნდა: „შინათ გამცემულნი“) განზრახ განგებოთა კელთ იპყრნეს, წარმოსრულთა მოასხეს წინაშე მეფისა მარჯუება აღმატებულისა და გაწიხარეს სიპართლითა დიდითა და ფრიად, ენათგან ხედიდა მარჯუებისა მოცემასა ღმრთისა აღიარას მყოფელი, აღვიდა და მოადგა ლორესა.

და მენით წარსულ იყვნეს სპარსეთს ქართლის ერისთავი სუმბატის ძე ლიპარიტ და მეჯირიბეთ უზუცესი ქავთარ ივანეს ძე, რომელნი ესე გიორგისგანვე იყვნეს. კელისუფალნი დანანია და ვანელი (დვინელი?), ზოგნი შაბერმანისა, ზოგნი ელდაგაზის ძეთსა აღცაჟულ უშველეს და მოპყვეს, ეგრეთვე უქმადვე უკუნ აქციეს მართლ-მსაჯულობამან ქრისტესმან. ამასხელა დაეღონავედეს ლორეს შინა მდგომნი დემეტრე. გარდამომხმელნი საბლისა ციხისგან (?) და მოჰმართა (დემეტრემ) თჳსსავე ბიძასა და ამირ-სპასალარი (ივანე?) და სტუანი, რომელნი დარჩეს, გამოასხეს მგავსად სტვისა და ეტლისა (?). აიღო ლორე, დიმიტრია თევსა თჳსისათჳს. ზოლო მას ემსა თავით მორტყმული (?) და ზე ამაღლებული წარმოვიდა ურსითა და მტერთა მისთა და შემგავსებელი საქმეთა მათთა მიავო მისაგებელი. თუთ მოვიდა ნაქარბაგეს (sic), იშვებდა და იხარებდა შემრისხველი მტერთა მისთა“.

ეს მოთხრობა დაიდად შეგვლიდა დაბეჭდილს ქ-ცისორგებაში: ამ მოთხრობიდან სჩანს, რომ მეამბოხეთა მოუქმნითა ტყენი და გაკაცისონი და იქიდან ჯარს ეღოდა. რაკი მეფემ გაუგო შეთქმულობა, იმ წამსვე ლორეს შეაწყოდა დგონა და ორბელიანნი და რაკი შეიტყო, რომ მეამბოხეთა ჯარი ტყრეთ-გაკაცისიდან მოსსილელად მოდიოდა, მეფემ თჳსი აღსრდილი ჭიანჭური ერთგულის ჯარით გაგზავნა მთ წინააღმდეგ, რომ მეამბოხეთა შორის გაქმნა მოკლეს და სწრაფი თავს-დასხმით ამბოხებს იმ თავითვე მოკლა. აღმოჩნდა, რომ დიდი ჯარი შეერბოდა ლეკ-ტყრ-გაკაცისონთა, მაგრამ ჭიანჭურმა მანინ დაჰმარცხა იგი (აღბით კახეთ ჭერეთში) და მეთაურნი შეაქურეს; ამბოხებს ისე მოუღოღნუჯად და სწრაფად მოჰსლა მეფემ, რომ შაჰ-ერმანის და ელდაგუზის სსშეულად შემოსული ჯარი აღბით თუთვე გაბრუნდა. დაბეჭდილი ქ-ცისა გი მეფისბეთ უსუტესის გაგზავნას დამიტრის მიწერს, ვითომ ტყრ-ლეკ გაკაცისონთა გამოასწევად და ამით მირეულად სტყლის მოთხრობას. — სხდ ქტონდა მეფეს იმდენი დრო, რომ ღუგუთში და გაგაცისონში გარცხა გვსენა და ჯარის მოსდგისთჳს ეცდნა? ან გაგაცისაში რად გაგზავნიდა გარცხს, როდესაც იმერეთი უფრო ხსლო იყო და ერთგულებასი ყვანდა? იმერეთის ჯარი უფრო სწრაფად არ გადმოვიდოდა; ეინემ ღუგუთისა? მაგრამ მეფეს იმერთა ჯარის შეერის დროც არ ქტონდა და მოღოღ ქართლ-მესხეთის ერთგულნი ჯარნი შეავრება და ამითის ძალით გამოვიდა მეამბოხეთა წინააღმდეგ. გარდა ამისა გაგაცისონ-ლეკ-ტყრ და სომეხთათანა მუდამა ორბელიანთა მღა იყვნეს და სურგი მათი, ამითი გეზობელი, და რასავეირეულა აქან ორბელიანთა მოწვევით გამოდიან ისინი. ისიც უნდა გავსიოვდეს, რომ ჭიანჭური მეამბოხებში რომ ჭრულ იყოს, მეფე არ მისცემდა მას ისეთს გამო-

მწიფს ადგილს, რომელიც ამის შემდეგ და წინათაც მას ეწირა. მეფე სასტიკად ეპურობოდა მკამრისათ და მისი ადგილ მამულებს თუხს ერთგულებს ურთავდებოდა.

თუთ სასჯელადან დაბრუნდნა ქ ცნობა იტყვის, რომ მკამრისათა მეფემ „შენ-დობით და წყალობით სწყაერთანა“, ხოლო მარ. დედოფ. ქ ცნობა იტყვის წინა-აღმდეგისა: „შემიტაცებულა სიჭმელს მათთა მათგა მისიგებულა“, ე. ი. ფიცისად და-საყუთო. — ეს ცნობა სხვა ცნობებს უფრო ეთანხმება, გიორგის სასიძისად შეფუყუ-ბა, და მარ. დედოფ. ქ-ცნობის სამართლის ამოწმებს.

ახლა მღელი დანახვა არ არის, რომ ყველა წყაროება (კარდანი, სტეფანოს და ქ-ცნობა) ორივე შეთქმულებას ერთმანეთს ურევენ და სოფი შირველ შეთქმულების 1167 წლის ამბავს უფრო დაწვრილებით მოგვითხრობს, ღოგი მეორისას — 1178 წ. ამ ორივე სხვადასხვა დროის ამბავს გავარევისა მიხედნა უსათუოდ ის უნდა იყოს, რომ სამთავრო მემკვიდრისა სწყაენ გავრცელს და არა ნახულის: კარდანი მო-კვდა 1271 წელს, სტეფანოსი 1304 წელს და მამასადამე ადგილად არევენ ამის წლის გავრცელს ამბავს; ხოლო ქ-ცნობის მემკვიდრის, როგორც ენახეთ, ეს ამ-ამბავი დაუწერია 1195 წელს და გიორგის ცხოვრებადამ რამდენიმე საწადი გავრ-ცელის და გემკვიდრისა ცნობებითა დაუწერია (ის. იქნა გვ. 256) და ამასთან ეადე — მოკვდა. მაინც ქ-ცნობის მემკვიდრის თითქმის თანამედროვე გიორგისა და მისი წამლობა უფრო ახლოს ჭეშმარიტებასთან.

სენი ჭრთივების ცნობები სხვა ცნობებს რომ შეეყვანო-შეუყვართ, მო-სიყვებულა გინდგომილებათა ისტორია ესრე უნდა წარმოგვიდგას; დავით განუდგა თავისი მამის დემეტრეს 1150 წ. და თუმცა მეორე განდგომილების შემდეგ 1155 წელს გამოდგა, მაგრამ მათმა მამა გიორგიმ მალე ჩამოაგდო მამის მოღალატე მამა და თუთ გამოდგა 1156 წ. შემოანახლებულმან დავით სიკვდილისა უკან მოუწოდა გიორგის, ორბელიანს ითანეს და სისათა და ანდერძი დაუდო ყველას, რომ ორ-დესად დემის სრულ წლოვანი გასდებოდა, იგი გაემეფებინათ. 7—8 წლის ემწავლი დემის 1156 წელს მამამ ითანეს მამასთან აღსასრულად. დავითის მოყვარემ ითანემ მოინდომს დემისა განმეფება, რათა მეტა გავლენა მოეზოვა საქართველოში და 1167 წელს, როდესაც დემის „მოაწიფა“, გადამბრდა თავისკენ დიდებულ-სინაურნი, შე-თქმულობა მოამზადა, და დემის მისთვისა გიორგის: რადგან სრულ-წლოვანი შე-გამქნ და მეფეადრეობა მე მეუფისათ, მეფობა მე გადმოემცოთ თუთ დავით მეფის ანდერძისამებრ. ისტყდა სასტიკი ბრძოლა, რომელმაც ორად გაჭეო მთელი მამან-დელი საქართველო. მეფემ სიღამ დემეტრეს, შეაფრო ღორეს ცისეში და თავლე-ბი დასწვა. თუთ ითანე ეი, ავლათ, იმ შირობით დახუდა მეფეს, რომ არ დაესაყენა და მამულები არ წაერთო მისთვის. მეფემ შირობა აღუხრულა და არ დასაყენა. ამის შემდეგ გავიდა 10—11 წელი, მაგრამ ითანემ თავისი არ დაიხდა: შერთო დემის თვისა ქალი და მათი განმეფება მოინდომა. საიდუმლოდ მოამისრო რამდენიმე დიდ-ბუღინა, მკრთოს, ვახუთის ერისთავნი, გამომიწია ღვების და კავასიანის ჯარი და ოთხ დაუძახებელი მტერი გიორგისა, სონთქარი შაჰ-ერმანი და ათბაგი ილიდოგუნი, მოაწიდა, რათა დანახუდეს დროს შემოსეოდენ საქართველოში. უკანასკნელ ნიშნად

შემოსულის უნდა ყოფილიყო გიორგის ღვთისმშობლის მთავარი, როდესაც გიორგი მცირე მსგებლავით საფრანგეთს აგარას იდგა (იანისის ანუ ივლისის). საიდუმლო ღვთისმშობლის კიდევ ბევრმა მოქმედებამ უნდა და შეეცა ცნობა. მეფე იმ წელს აიყვანა და თეოდოსიის ციხეში შევიდა და ზემოთგანაჟი, კინც კრთულისა და ჩომოდენ ქართლ-მესხ-სომხეთში, სოლო იმერეთის ჯარს ხომ კერ დაუდგინა, რადგან სწრაფი მოქმედება იყო სჭირთ. თუნი ჯარი ორად გაჰყო მეფემ: ერთს წილს უთავა ჭიბურა და ჭრეთში გაგზავნა, რადგან ჩამოსულიყვნენ ჭერ ღვე-კაგასიონთა მესხოსე ჯარი, სოლო მეორე ნაწილი თუთ წაიყვანა, ღორე და სომხეთი მოაზრდა, ივანე და დემეტრე ღორეს შემწეობა მესხოსე ჯარითურთ. ღორე კერ ზილა დიდხანს, მაგრამ შიშნაღით შეაწუხა, შეწუხებული ჩუბ-ჩუბად ღორედამ მეფესთან მოდიოდნენ; მეფემ ალუთქა თუთს მომსრუბეს ორბელანთ მამულები და მათი სელობა. თინ-და-თინ სუსტდებოდა ძალი დემნისი. ბოლოს ჭიბურამ სრულად დამარცხა ჭერ-ღვე-კაგასიონნი. შაჰ-ერმანის და ილდ-გულის ჯარი გაბრუნდა, რაი გაიგო ეს ამბები. უკანასკნელ ღონემდი მისრულმა დემნემ ისევ შერაგება ირჩია და რადგან ივანე ამჟამად სთანხმდებოდა, ნამდევად ჩამოეშა თოვით ღორის ცახნადამ და თოვ-ყელმობიული ბიძასთან მივიდა და სთხოვა სიცოცხლე არ წაერთმიათ. ამის შემდეგ ღორე ზილეს (თებერვალს 1178 წლისას) და გამოიყვანეს ორბელანნი. მეფემ დემნა გამოსაჰურისებინა, რომ შეიღებინა არ გასწნოდა, ივანეს თვალები დასწვა და ორბელანნი ამოსევიტა, რომელნიმე შეთქმულთაგან გარდაცეცქნეს სძარსეთს. გადარჩნენ მხოლოდ ისინი, რომელთაც მოჰყავდათ თათრის ჯარი საქართველოში. ეს ბრძოლა დაიწყო იანისის 1177 წ. და გათავდა თებერვალს 1178 წლისას: ზირეკლს წელს უზენეს სტეფანოსი, სოლო მეორეს—ჩეკნი ჭრანაჟა.

ამ ამბავს ამოწმებს თუთ გიორგი მეფის გუჯარი, რომელიც ზემო მოგვს.

1178 წ.—ამ წელს უნდა იყოს დაწერილი დიად ძეგარეასი უთავბოლო ტუკას გუჯარი გიორგი მეფისა, რომელიც დაცულია სინ. კანტ. გუჯარებში № 412 ერთი მხარე გუჯარისა დაწერილია მსგებლავად, სოლო მეორე სუფურად მე-XIV საუკუნეში, სიდაც ჩამოთვლია ის, თუ რომელ სოფლებს სამთავისის სამწყსოსის რაჰმართობა სამთავრელას სასარგებლოდ. სოფლები ჩამოთვლილია ამ რაიზე: რაშენი, ულლისი, ბოდვი, ერენი, კიდარი, წობენი, გუგუას ჯუარი, შეყენებულის-ჯუარი, იკორენი, ახალ-დაბა, ნოკორნა, ძაგუ, ანები, დოთი, შიგანაძის ქელი, ჩორდმანი, ნოდოკრა, ახალ-დაბა (sic), ამტანი, შებუსტლა, თრნი(?), ვაგრანეთი, ხაჯლიოსძისა, ღართა, უნქალა, ხინქები, ყუდრო, ზედი ჭურნო, ორევი, ბუშატი, ივლას, წიბეთი, ალი, ზედუბანი, ივან-წმიდა, ახალ-კალო, თოლეჯი, გორანი და პიტლოვანი.—სამთავნელებს განკერძოებული უფლება ჰქონდათ ეპარქიების დეკლისა და სჯულის კანონით გასამართლებინა. თათოქელს სოფელს ჰმართებია: „ვეცხლი დრამა“ უმეტესად სამ-სამი—19-ს სოფელს, ოთხ-ოთხი—ნ-ს სოფ.; ხუთ-ხუთი—მ-ს სოფელს, ექვსი დრამა სოფელს ალს, შვიდი—ვაგრანეთს და „ორმოც-და-ათი ქალაური დრამა“—პიტ-

ლოვანს. პური კაბიწობით—უმეტესად თითო კაბიწი, ზოგს ხუთამდი. ხოლო პიტლოვანს ექვსი კაბიწი; აგრეთვე ჰმართებიან ქალმანი შოლტით (თითო), ზოგან ცხვრის ტყავი და „შედგომა“ (ე. ი. სტუმრად დასწეს) თითო ლამე (ყინვანს სამი დღე და ძაგუმს ორი დღე).

როდესაც ეს ხუცური ნუსხა აღუწერიათ, გუჯარს ბოლო არ ჰქონია, ანუ მაშინ მოუქრიათ ბოლო; ცხადად ეტყობა, რომ განკუთვნილია. თავი კი ხუცურ ნუსხასაც აკლავ; აჭიდაძნის, რომ ნუსხის დამწერთ მთელი გუჯარი ჰქონიათ ერთის მხრით მსკდრულად დაწერილი, ხოლო მეორე მხარე დაუწერელი. ეს გუჯარი სჯიროს არ უოფილა მოწმობისთვის და ორად გაუჭრიათ: ერთს ნიხეკრის დაუწერელ მხარეზე მოსხსენებელი ნუსხა დაუწერიათ, ხოლო დანაწესი ალბათ სხვა გუჯარისთვის მოუხმარებიათ.

მსკდრულად დაწერილი მხარე მე-XII საუკ. წარმინებული სელოა და თუთ გიორგის გუჯარის ნაწილია. მელანი იმდენად მჭაღია და როგან გადასული, რომ თუმცა ეს გუჯარი სელში ჰქონიათ ე. იოსელიანს, დ. ფურცელაძეს და ბაქრაძეს, მაგრამ ეკონებ ევრც კი შეუნიშნაოთ მსკდრულად დაწერილი და მოლოდინ ხუცურ წარწერა ამოუწერიათ. დანაწესილი ნაწილები გუგულის სხადს საისტორიო ცნობებს და ამოწმებს დემიანს განდგომადების ამბავს. აი თუთ ტექსტი, რომელიც დიდი სწორედ აღდგენილი მიგვაჩვენებს, გარდა ფხსიდეში ჩასმულთა, რომელიც სრულიად გადასულია:

„ - - - - - ოდეს ბირებითა | და განძრახვით ეშმაკურითა შეითქუნეს ვიეთნიმე მეფობისა ჩუენისა დიდებულნი და აზნაურნი ორგულობასა ჩუენსა | და მისწული ჩენი გაგუიყენეს და მრავალი კირი და | განსაცდელი აღგუიდგინეს. განა მრავალმოწყალებამან | არ დაეიწყებულებამან (sic) ქმნულებისა მისისამან ცულ ქნა ამათა | განძრახვაი (sic) და შეთქმულება მათი და დაღესნა [ყო]ვლნი ღონენი მათნი და განაბნივნა ყოველნივე: ზოგნი სპ[არსე]თს შინა სიკუდილით და გარ[დახუ]წითა | და რომელნიმე ჩუენსა | სამეფოსა შინა ფერკთა ჭეუშე ჩუენთა დასცნა ჩუენგან. ამი[სათვს] | მსგავსი სამადლობელი რაიმც მიემადლებოდა ღთებებასა (ღუთაქასა) | მისსა განსადიდებელად ღთებებისა მისისად და კეთილად დაგები[სათუის] მეფობისა ჩუენისა და სულიერად ესნისათუის - - | გლთასა (ორდოასა?) მოვიგონეთ ეკლესიათა სამეფოსა ჩუნ[ისათა] | ყოვლისა ბეგრისა უსამართლოისა და დაპირებული[საგან] ესნაი და განთავისუფლებაი და ამის მიზეზისათუის | შეკრებს ვოველნი სამეფოსა ჩუენისა მონაზონნი და ებისკოპოსნი იმერნი და ამერნი, კზი (კათალიკოსი) მოძღუარი და ყოველნი მეო[დაბნოენი] და მათც გუიბრძანეს და მოგუაესენეს დაპირებულობაი ეკლესიათაი და განრყონაი (განაწუხნა) სასჯოლოთა (სასჯულოთა) საქმეთაი. ამის[თუის] განვაჩინეთ კაცნი ყოველგან და განვაგეთ გულ[სმოდგინედ] შეკავშვაი და განთავისუფლებაი წთა ღთისა ეკლესიათაი და გლაკათაი თუით დაწერ - - - (ამას იქით კტრატი მოჭრილად).

არამაზე აწერია იმავე სელოთ: „ - - - სენთა(?) საქმე ესრე გაგუიწესებია, ვი-

თა აქა სწერია და ვითა მონასტრისა წესსა ჰმართებს. ეგრე დაგუიქირავს და ყოვლი უსამართლოი ბეგარი აგუიქ[და] - - - (ამის აქით წაჭრილან).

თითოეული სიტყვა ორ-წერტილითაა გაყოფილი და მსგავსი დიდის ხელწერებით გადახმით დაწერილია.

დემნას განდგომილება და მკამხეთა განხიგება ისეა აღწერილი, როგორც ქცხბაში, ხოლო ეკლესიის ბეგრისაგან განთავისუფლება და საეკლესიო კრება ამის შესახებ არსად არის მოხსენებული. საუფრადულობა ისიც, რომ თუმცა მთელი იმერ-მერი სამეფალებს შეუკრებიან მეფეს, მაგრამ კათალიკოსი ერთად მოხსენებული, რაიცა ანდრეეს ზოგადობითაა ჩანს, ვითომ ახსნითა კათალიკოსობა მე-IX საუკუნიდამ არ შეწყვეტილიყოს. ცხადია, რომ ერთ-მეფეობის დროს კათალიკოსიც ერთი ყოფილა და ქცხბაში შედგომით უნდა იყოს ნახმარი „კათალიკოსისა“, „კათალიკოსთა“ (ქ-ცხ. 274, 342, 349).

1178 წ.—ამ წელს ახლო დროებში უნდა იყოს დაწერილი ერთი ნაწიკეტი ტყეპის გუჯრისა, მეფის XII საუკ. სელეთი ფირად სელგოქურად დაწერილი, რომელსაც ბოლო აქვია. გუჯარს ანდრეეს მეფე გიორგი სურამელის რატის ქს სულას. მეფე სელა გუჯრისა, მეფის გიორგის სახელი და ატრუივე სახელი სურამელის რატისა, რომელად სცხოვრობდა გიორგი III და თამარ მეფის დროს (ქ-ცხბა გვ. 282—282) ნებას გვამლევს დავასკვნათ, რომ ეს გუჯარიც გიორგი მესამეს უნდა ეკუთვნოდეს. გიორგი ღაშას დროს რატი და სულა სურამელისა არ სჩანან. გუჯარს ბოლო აქვია:

„ქ. სახელითა: ლთისათა: გრსგან (გიორგისგან) | [ნებითა] ლთისათა: აფხაზთა: ქართველთა: რანთა: კახთა და სუიებთა (sic) | მეფისა: შარვანშა: და შაჰანშა: და ყოვლისა: აღმოსავლეთისა: და [დასავლეთისა: | ფლობით მპყრობელისა: — აწც მოვიდა: ჩუენ - - - - სულა] - - :ქს: (ქართლის): ეწი: (ერისთავა): ძე ეწისა: (ერისთავთ-ერისთავისა) ქს: ევისა (ქართლის ერისთავისა) რატი: სურამელ[ისა?]: გუეშაჯა და მოგუ[ა]ესენა რაითამცა: შერთ და ქართლის სოფელი სუელეთი რო[მელი?]: პაპისა: ჩუენისაგან: პაპისა და მამასა მისსა: ჰქონებულა - - - - ნ: მე - - (და რადგან მერმე) | ჰქუნდა: საქართლის (sic) ერისთავისა: განაც: გ - - - - მონასტრისა: | მისსა: ქვათავეს: შეესწირეთ (შეკწირეთ?): და გუაჯერა: ღონ (იმერეთის); ვისმინეთ ჰაჯაი და მოკსენებია ეწის (ერისთავთ-ერისთავის): სულა: ქს (ქართლის): ეწისაი (ერისთავისა) და სულეთი გამო | გუილია: საქართლის (sic): ერისაგან (ერისთავისაგან): და შეგუიწირავს - - მთავარ [წმიდა]სა: ჩუენსა: ყოვლად: წმიდისა: ლთისმშობელისა: და მონასტრისა | მისსა: ქვათავეისა: სალოცველად: და წარსამართმელად მეფუბისა ჩუენისად: ჰქუნდეს: ქვათავეს მონასტრისა სუელეთ - - ლითა გ - - რითა: ტყითა: ველითა: წყლითა: წისქუ - - [და ყოვლითა | - - (მეტე არ არის).

1179 წ.—ამ წელს გიორგიმ „შემყრელმან“ შედგოთ სამეფოთა მისთა.... განარჩევითა და გამოარჩევითა განგებითა და გაგონებითა ზენაჲსა მის ხედრისა შარვანდღეთა მნებებითა მეფე ჰყო (თ ა მ ა რ)“ (მარ. დედ. ქცხბით, ფ. 318).

რომ თამარის მეფედ კურთხევა 1179 წელს იყო, ეს სხანს ქ-ცხბის ფრასი-
დამ: „შემდგომად ამისა (ქ. ი. ორბელიანთ ამოწვევებისა, რომელიც ჩვენი ქრო-
ნოკით და ანკარიშით იყო 1178 წლის დამწეებს, თებერვლს) მეორესა წელ-
სა მეფედ აკურთხაო თამარ (ქ-ცხ. 274). მიზეზი ამისი ის იქნებოდა, რომ
ორბელიანთ გაწვევების შემდეგ დემეტრეს მომსრუ ეყოლებოდა და რადგან გიორ-
გის ეპი არ ჰქონდა, უსათუოდ არეულობა მოსდებოდა ტახტის შემკვიდრობის-
გამო, მით შემტეს, რომ ქალის მეფობას უხეულობისგამო იმ დროინდელი ქართვე-
ლობა ათვალწუნებდა. ამისათვის მეფემ მთელი თჳსი სამეფო შეჰქარა და დიდის ამ-
ბით სამეფო ტახტი თავისი ქალს თამარს დაულოცა და აღბათ ეველა დაფიცა მისი
ერთგულობაში: „და თუ მეფემან მფიცებელმან ერთგულობისა და ერთ-
სულობისა მისისათჳს და ცრემლით მლტოლგარემან შეჰვედრა იგი ღმერთსა“.
ამ წინადადულობით მეფემ თამარს მეფობა გაუდგოდა.

აქ საჭიროდ ვინაწთ მოკიეყნათ სათაური თამარის მეფობისა: „დაჯდა ნე-
ბითა ლეთისათა მეფე თამარ დასაბამითგანთა წელთა ხქვე (6686), ქ-ეს აქეთ
:ჩრდვ:“ (1156). ეს სათაური იშოვება ეველა კასტანგ მეფის ქ-ცხბის კანონტეში
(ქ-ცხ. 277 და 11; —კე. მეზ. № 131, გვ. 295), მაგრამ მარ. დედოფლის
ქ-ცხბაში არ იშოვება. აქადამ საგულისხმოა, რომ კასტანგ მეფეს ეს ქრონოლოგიუ-
რი ცნობა სსკა წუთრობაში უშოვნიდა და აქ ჩაუყერება (როგორც კანსეთ დავით აღ-
მაშენებელის ცხოვრებაშიც), მაგრამ უდაგილოდ, რადგან 1156 წელი გიორგის გა-
მეფების წელაა (იხ. გვ. 254—1) და არა თამარისა, ხოლო 6686—5508—1178
წელი გიორგის მეფობის უკანასკნელი წელია. ცხადია, შემტანს გიორგის მეფობა
თამარისად მაჟლია.—(იხ. ამზე კასუშტის ზომა ქ-ცხ. I, 11). თუმა თამარ 1179
წელს გამეფდა, მაგრამ სახელმწიფოს, აღბათ, გიორგივე ჰმართოდა 1184 წლამდე
(იხ. 1184 წ. ქვეშე).

1181—2 წ.—ამ წლებში მოკვდა ბორდოსან დედოფალი, თამარ მეფის დე-
და. მარამ დედოფ. ქ-ცხბა (ფ. 319) ესრე აკვიწარს ამ შემთხვევას: „შემდგომად
ამისა დღე-კეთილობასა და სვე სრულობასა შინა მოიწია თანანადებნი სო-
ფელსა ამას შინა არამედ მოსრულოთა(?), გარნა უეამო და შეუსწორებელი
შემცირებით განწესებულთა მოქცევათა და მიიცვალა დედა თამარისი სწორი
ძისა ღთისა დედისა და თუ ვითარ ვამთა და ვაებთა სიმრავლენი იქმნეს შე-
სატევისი მოსაწევარისა, რომელმანცა ენამან გამოთქჳა პატივად და სიმტკი-
ცედ მოსაწევართა. მეფესა გეგუთს მყოფსა უთხრეს ესოდენ ზარის განკდილო-
ბა, თმათა და წვერთა მფხველი მგზავრთა მათ აბესალომ ოქროს მოსნისათა(?)
და ცრემლთა ნაკადენტა ათსიეულთა და ბევრეულთა, მცემელმან მკერდსა
მკულელი (?) უღონო ქმნილი, მან აღიკვეცა თმანიცა თავისა მისისანი სოფ-
ლისანი (?) და ესე ვითარითა შემუსრვილითა შეყრა საყვარელისა და ტკი-
ლისა დედისაგან უსამშობლო ქმნილსა, რომელსა ნათელციკროვანება ჰაერისა
მისისა სიმრუდედ გადაქცეოდა და ნაკადულნი ცრემლთა ოთხთავე თვალთა-
გან (ქ. ი. გიორგისათა და თამარისათა) ურთიერთას ხვეწნასა შინა“ (მერე რა-

გორც ქ-ცხა, გ. 275, სტრიქ. იბ—იკ)... „უმეტეს ზომისა იმედისმდებელ ექმნა ორკერძოვე სიყვარულისა მინიკებათსა(?) და ჟამის უქმელობითა და-გლო ქართლი და მიმართა ჩადმართ, ვითარცა წესი იყო რა-(!) გარდადა ჟამი ამისი ჟამისა(?) და მოსწურისა მოკცევისა კულაღ იშვებდა და ნადირობდა“. ამას იგივე როგორც დაბეჭდილში, რომელშიაც ბეკრი ჩამატებულია (სსსრ-ის შიშის ჩამატებულია: „და მოკცევისა წელიწადთა“) და ბეკრიც გამოკლებულია.—

სოხას მონასტერში (სამეგრელოში) ჩვენ გნახეთ მომცრო ღვთისმშობლის ხატი, რომელიც, როგორც აღმოჩნდა, იღებს და შუაში, ოქროს: არშებეშორის ჩატანებუ-ლია წმიდა ნაწილები მღვდელთ-მთავართ-მოწამეთა. ოქროს არშებეშუ იშოვებს შემ-დეგი სელოქსური ასომთავრული წარწერა: „ელვა-ნიავებრ მსწრათელ [მე]წივნად მვედრთა თქუენ მოწამენა მღვდელთმთავარნო მამანო, უმწვერვალესნო თავნო ღ-თისმეტყუელთანო იოხეთ დაცვად მტერისა საბრკეთაგან მოსა-ვი თქუენი ბო რ დო ხან დედო ფაღი“. — ნიკოლაშ გ-ში თვს წერაღში მოახსენებს დედოფალს ბურდუხანს და იტყვის: „ხოლო საყდრისა მის (რუისის) ზრუნვა და საურავი ხელ ეყო დედოფალსა ბურდუხანს... თუთ თავისა საყდარ-სა შინა (რუისს) ვაკურთხე (ტიმოთე მროველი) დედოფლისაჲ ხუაშნით.“ (ქე. მუხ. № 170, გვ. 425).

1184 წ.—ქეს: უღ: აქა გიორგი მეფე მიიცვალა (ქე. მუხ. № 85).

1184 წ.—„ქესა: უღ: დასაბამითგან: ხლპ: | ა[მა]ს წელსა | ჩ - - ნსა [გ-ი] | მ-ფე მიიცვ[ალა] | მსვე ე-ა მისი | ძე თამა[რ] მე[ფ]ედ დაჯ[და]* (აფსა-თა ქრონიკა). ე. ი. „ამას წელსა ჩალიანსა (?) გიორგი მეფე მიიცვალა. მასვე ჟამსა მისი ძე თამარ მეფედ დაჯდა“. ამ ფრიად დასაინტერესოებს წარწერის ყველა სიტყვები სწორედ წყაითსება, გარდა „ჩ - - ნსა“, რომლის ზიკველი ასო „ჩ“ სეკსება: შეიძლება იგი იყოს კ, ნ, ს შუაში ორი ასოს აღაგი ამოგუჯვადი. ჩვენ კეითსებათ „ჩალიანსა“.—

ქ-ცხაში (გ. 276) გიორგის სიკვდილი აღნიშნულია ქ-ცხით: ტედ:—1174. ამისგანთა კახუშტიც ამ 1174 დასდებს (გ. 196). ორი ჩვენი ქრონიკა და სომხის მეისტორიანი კარდას და სტეფანოს, აგრეთვე სსსრ-ის მონასტრის წარწერა თან-სმად გეიკენებენ 1184 წელს (Introd. p. LXVI; Addit., 246). ქ-ცხაში ქ-ცხი: ტედ: მერე შეტანილი, აღბათ კახტანე მეფისგან, სსსრ წყაროდამ, რადგან იგი არ იშოვებს მარამ დედოფ. ქ-ცხში (ფ. 341—2). კახტანის წყაროში ეწერება: ტედ: და აქადამ უნდა წარმომდგარიყოს შეცდომა, როგორც სმირად სდებს სოლმე.

ჩვენი ქრონიკა აგრეთვე გუშწებს ამ 1184 წელს თამარის გამეფებას, თუმცა 1179 წელს იგი მეფედ იქმნა აღიარებულ (იხ. გვ. 267).—სამეგრელოში, სოფის მონასტერში (ასაღ-სენაკიდან 15 კმ-სზე) აქამომდე დაცულია ძვირფასი გულზე ს-კადი ჟვარი თამარ-მეფისა გოფ-ნასკვარი სივრდით ძვირფასის თვლებით შემკული. ზურგისკენ ჟვარს ჩატანებული აქვს მწვრილი ნაჭერი „მელი ჭეშმარიტი“ ჟვარედი-ნად შეკრული და ჩანებულად დაცული. ჟვარი ჩანებულად მომცრო მცხოვრის ხ-

ტის გულში, რომელიც ოქრო-ვერცხლით და თვალ-მარგალიტით შემკულია და პრ-
შეიბე აწერია ასომთავრულად: „ჩ ხატო არსებისაო, მეოხ და მფარველ ექმენით
აქ და საუკუნესა ერისთავთ-ერისთავ[სა] დადიან[ს] შერგარლს და(?) მეუღლით
ჩემით დედოფალთ დედოფალი
თურთ“ (გაურჩეველად). შერგალი
გვანუბ იქნებოდა გიორგი და-
კარდნია ეს ჯვარი თამარის სი-
დნის სხლში ეოფილა დანული.
ლათი და მათის ჰატარა შვილით
ტან-საცმელში და მდიდარ ქუდე-
სამსრუთ-
გუთსისთან,
მთავრულ
თითოეუ-

კიუზი
კიუ
ხატ
ო კი
ხი, პი

ნათელ - - - - - ყ(?) და ტომი-
ცხოვრება რუსუდნის დროს და
მას დროსაც. აღბათ შერგარლს ჩ-
კვდილის შემდეგ და მასუკან და-
თუთ შერგარ მისის ცოლით ნათე-
ცოტნეთი საუცხოვო ტრელ
ბით დასაცუდნი არიან სოფის

ნათელ: ყიუზი: ჩი: კიოი: ხი: ყი
ყი ყიყი ყი ზიყიყი ყიყი ყიყი

დასავლეთის
დაბლა, ასო-
წარწერითა
დის თავზე:

ერისთავთ-ერისთავი შერგარ-
ლი ნათელ[ა] ძე ამათი ცოტ-
სია და ზურგზე წინებულად გამო-
რა იმ რიგზე, როგორც აქ გა-
მოავითხვის ესე: „ქალო ზემ-
ზენითა წინაწარმოვითა
ველ ზემოვ მივსა და დი-
რა ჯერ არ ვისჯან არ არის აღ-
რამ სიტის გულში თამარის ვი-
კერ უზოვით ხატის (აღბათ ვერ-
ნია (Rap. VII, 47). ვერც შერგარლ-ნათელა ღმრთეობისაჲს, სოფო მათი მსატარაჲ
ვერც შეუნიშნეს; ვერც ბორდოხან დედოფლის შემოსესხებული წარწერა უნასაჲს
შერგარლს არქეოლოგს (Rap. VII, 40—48).

ხი ზ
ხი ზი
ზიჟი
ხიხი
დიხიხი

დადიანი. დედოფალთ-დედოფა-
ნე“. თუთ ჯვარი თამარისა ოქ-
ვანისადა ასო-მთავრული წარწე-
სასულს ვიარსაჲ. წარწერა აღ-
მარბო, ქალო ზუარისაო,
ყოვლადჲ ზემო და მზარ-
დოვალსა თამარს“. ეს ვი-
წერილია. ბოროსესთეს უთქვამთ,
რამა დანული, მკრამ გასადები
უნდავით) და ღმრთეული დარჩე-

1184—1185 წ.—ამ წლებში თამარმა მოიწვია საეკლესიო კრება: „პირვე-
ლად აღმოუწოდა წმიდით ქალაქით იერუსალიმით ნიკოლოზ გულაბრის-
ძესა, რომელსა სიმდაბლისა ძალით ეჯნა ქარაღისა კათალიკოზობისაგან.
ესე რა მოიყვანა, შემოკრიბნა ყოველნი სამეფოსა თვისისა მღელღომთაგანნი“,
(ქ. წ. 279—280). კრებამ „განმართნა საეკლესიონი წესნი“, „განაყენა“ ანუ
გადაადგინა კანონი ანტონი, „რამეთუ წინა-უქმო იყო წესთაგან საეკლესიოთა“,
და მის მაგიერ დასვეს კათალიკოზად ნიკოლოზ გულაბრისძე.

ეს ნაყოფი ცნობილია მწერლობაში. სხვათა შორის მას ეკუთნის ისტო-
რიული წერილი სვეტიცხოველის სასწაულებზე, რომელშიც მოხსენებულია არიან
მამინდელი ისტორიულნი ღირსნი: მეფე დავით აღმაშენებელი, ბორდოხან დედო-
ფალი, სვიმონ ჭეონდიდელი და სხვა. ამისგან მოსპობილ ვრცელთ აქ ჩაურთოთ

ნიკოლოზზე რამდენიმე ცნობები, რომელიც ჩვენ აღმოვაკითხეთ ათონის ძეგლს აღაპებში (ეს წიგნი დროებით დაცულია სპეკ. მუზეუმში).

№ 143 „თა სეკდემბერსა :ა: დაწყება ინდიკტიონისაჲ. განუწყესეთ პანაშვითი ნიკოლოზს სვიმეონ ჭყონდიდლისა გაზრდილსა მამამან პავლე და ყოველთა ძმათა. ვინათგან მოიწია წას ამას უდაბნოსა, ღიდი ერთგულობა და გულსმოდგინება აჩუქნა ამას ადგილსა ზედა, რამეთუ ეკლესიაჲ მთავარანგელოზთაჲ აღაშენა ყოვლითურთ მოხატვით, გამოჰქვიტო და ჭრელებით და მერმე გარეთსა ლაკუასა დამართებით იგი კუთხი, ბურღოდ აღამალა, რამეთუ ღია მდებალი იყო და სხუაჲ შემოსწირა ეკლესიასა პაპა (პერს. ა.) :კდ:“. — № 144: „ამანვე ძმამან ჩუენმან ნიკოლოზ... მოსცნა ეკლესიასა - - - მუტრუკი ნასყიდი პერპერად :იე: და უღელნი კარნი, ნასყიდნი პერპერად :ზ:“. — № 105: „სეკდ. :ა: აღაპი არს ჭყონდიდლისა გაზრდილის ნიკოლოზისა“... — № 150: თა დეკემბერსა :კთ: ...აღაპი აბულასან ქუთათელისაჲ ამისთვის, რამეთუ შემოსწირა პერპერა :მ:... რამეთუ მოგუცა კელითა ნიკოლოზ გულაბერისძისაჲთა და განუწყესეთ მე მამამან პავლე და ყოველთა ძმათა“. — იმავე ხელით № 151: „თა ივლისსა :ბ: დადება სამოსლისა კდ წისა ვრამერანს. ამას დღესა განუწყესეთ აღაპი ვარდანს კოსტანტის ძესა და მეუღლესა მისსა მარიამს და ზვილსა მათსა გიორგის (ესენა უნდა იუკნენ ჯაფარი, ის. ქ. ცხ. I, 269, 276, 283 287). მოსცეს ეკლესიასა პაპა :ოა: სტაგრა :ა: და სამი ზოლო ორხაოა“... — № 153: „თა ივლისსა :კ: მიცვალეხასა წა ანაჲსა განგვიწყებია თამარ-დედოფალისა და აღაპი: რამეთუ ოდეს კულინი (კელინი) დაგუტყუნეს და მონაზონნი აღმოსავლეთს გავგზავნენით (ის. აღაპი № № 36, 37, 85) თამარს მოეცა ევლოგიად :კ: დუკატი და ორნი ღიდნი სტაგრანი, რომელნი ოც-ოცსა დრაჰმასა სჯობდეს; და კუალად ნიკოლოზ გულაბერისძემან მოგუცა მისივე :კ: პერპერაჲ რუჲსა წადლომილისა შესაკაზმავად და წისქვლისა და ბოსტნისა შესაქმნელად და ამისთვის განუწყესეთ, რათა გარდაიკდებოდეს ყოვლითა გულმოდგინებითა, ლოცვითა და მწუხრი სამსამითა კრასეულითა და ღილასა წირვითა და ძალისაგებრითა ტრაპეზითა“... იქვე ამავეზე იმავე ხელით, სხვა მედნით: „მას (ე. ი. თამარ მეფეს) სხუაჲცა უფროჲსი განეწყესა ამის მონასტრისათვის, უკეთუმცა ჰავთა ღორთა კაცთა არ დაეკლო“. — № 89: თა ივლისსა :კე: აღაპი არს თამარ დედოფლისა; განგებოჲ ბოლოსა ძებნე“.

ამ აღაპებიდან სხანს, რომ კწა ნიკოლოზ ყოფილჲ გვართ გულაბერძემ, როგორც ქცხხაჯე ქმოწმობს (I, 280), სიამონ ჭყონდიდლის, დავით აღმაშენებლის შწიგნობართ-უხუცესის (ქ. ცხ. I, 250), გახდა, იერუსალიმს წასული, ათონსა დიდს სანს დაწმენიდა; ამას ბეური შენობა და ფულა შეუქენია ქართველთ მონასტრისათვის; თამარ მეფის დროს საქართველოში ყოფილჲ, როგორც ქცხხაჯე ქმოწმობს, ნიკოლოზს კათალიკოზობისათვის თავი დაუხრებდა გიორგის მეფობაში და ათონის ივერიის მონასტერში ჰპაჲეს წინამძღვრობაში (აღაპ. № № 143—4). რო-

გორჯ იმავე აღაშენებამ სხანს, ჰაულე წინამძღვრად დამჯდარ მარტს, ინდიკტიონს :ბ: (აღაშ. № 155), სოლო წინამძღვრობა დაუტკეპობა 29 აწმდის ინდიკტიონს :ბ: (აღაშ. № 153). გიორგის მეფობაში (1156—1184) მესამე ინდიკტიონი მოადიოდა მხოლოდ 1170 წელს. ამ წელს ჰაულე წინამძღვრად დამჯდარ, სოლო თამარის მეფობაში მეორე ინდიკტიონი მოადიოდა 1184 და 1199 წ., ამ წარად ჰაულეს წინამძღვრობა 1179—1199 წ., ასე 1170—1184. მასსადამე კწი ნიკოლოზი იერუსალიმს წასულა 1170—1181 წლებში, (ქ-ცხ. 280); სეიმონ ჭყონდიდელისკან (იგი სხანს 1125 წლის ახლო სხანსი, ქ-ცხ. I, 252) აღზრდილა ნიკოლოზ დიდა მოსუცი იქნებოდა 1184 წელს და დიდხანს კერ იცხოვრებდა. ამის შემდეგ, კწობა, როგორც სხანს, თეოდორეს მიუღია (ქ-ცხ. I, 294; 321 ის. ზეშო ტე. 80).

რადგან თამარ მეფისკან ივერიის ათონის მონასტერზე მოწყალების გაცემას აღნიშნულია ნიკოლოზის კწობის დროს, აქადამ ცხადი ხდება ისიც, რომ ეს ყოფილა თამარის გაძეგების ზიარესდს წლებში და ამისკამო აღაშში № 153 მოსსენებულა ფრასა „აქათა დროთა კანთა დახლება“ თამარის შემოწარულებიას, არ იგულისხმებს ბერძენთა იმპერატორის დეკქი ანგერისკან თამარისკან მონასტერზე გაცემულის შემოწარულებიას მითესებას, რომლისკამო 1203 წელს ასტუდა ომა ქართუელთ და ბერძენთა შორის (ქ-ცხ. I, 325), არამედ სსკა უბრალა შემოხვეკას.

იმავე აღაშებში მოსსენებულნი არიან გიორგის და თამარის თანამედროენი: ა) № 85 სეიდ. 26: „...ნათესავსა შორის ჩუენსა თავისა თვისსა ბრწყინვალედ საცნაურმოყვებლმან იოანე მწიგნობართ უხუცესმან ყოველთა უკუტ კეთილმოქმედებათა მისთათანა აღმოსავლურთა და დასავლურთა და პალესტინისა ქუეყანისათა, უმეტესადლა უკუტ ჩუენ შორის საცნაურყო კეთილმოქმედება თვსი და არა დავიწყებულ ვიქმენით სიშორისათვს, არამედ სიშორესა ზვისასა და სიერცესა ზღვასა აღვრახხნა გულსმოდგინებამან შიშისა და სიყუარულისა ღთისამან... არამედ უკუტ სიყუარულითა საღთოჲთა, რომელი იგი დაუყენებელ არს და განმკუტელ ზღვსა და კმელისაჲ და ეთერისაჲ ჩუენ შორიელთა უმახლობელეს გუტქმნა მახლობელთა ვერაჲს დამახრწველობით. რამეთუ მის ქამსა, ოდეს მანქანებითა ბოროტ-დასაბამისა ეშმაკისათა კელინი მონასტრისა ჩუენისანი გადამწუარ იქმნეს (ამასე ის. კიდეკ აღაშ. № № 30, 153, 89), მაშინ უკუტ ეწა უღონობისა ფრიალისკან მოცუულთა სამნი ძმანი აღმოსავლეთს გაგვზანენით (ის. აღაშ. № 37), რომლისათვსცა უკუტ არა სირცხვლეულ იქმნა სასოებაჲ ჩუენი და გამოგვჩნდა შემწე... საყუარელი მონაჲ ქესი და ყდ წწა დედისა მისისაჲ იოანე მწ: უხუც: (ე. ი. მწიგნობართ უსუცესი) და მოუძღუნა ყდ წწასა ევლოგიაჲ პერპერაჲ ლიტრაჲ :დ: შდ ყდ მისსა ფარჩი :ა: ოქროსაჲ და მისკან განსრულდა ხუთად ნუგეშინისკემელად უღონობისა ჩუენისა... ამისთვის უკუტ... განუჩინეთ მე მამამან პაეღე (1170—1199)... და ყოველმან კრებულმან შინა მყოფთა და გარეთ დაყუდებულთა უდაბნოასათა... (რათა) ხუცესი შაბათსა წარვიდოდის კოტისა ეკ-

ლესიასა, რომელი განგვწყესებია იოანე მწიგნობართ უხუცესისადა და მასშინა იოანესთვის სწირვიდეს და მასვე შაბათსა დიდსა ეკლესიასა სხუაჲ მემგებეს და ცაიწყებდეს და წირვიდესა და ესრეთ აღესრულებოდეს ყთა შვდელთა... და კდ მეორედ განგვწყესებია, რათა წელიწადსა შინა ერთგზის გარდაიხდებოდეს პარაკლისი იოანესთვის... მწუხრი გალობითა, ფსალმუნებითა და დიდების მეტყველებითა და შდ გამოლოცვისა მიერთმოდის ძმათა ხილი... და ეწდოდის ღვწოჲ ოთხ-ოთხი (კრასეული) და ეგრეთვე თავადსა მეორესა დღესა... ტრავეზი განუმზადონ და ეწდოდის ღვწოჲ ხუთ-ხუთი. — ეგრეთვე კდცა განვაწყესთ, რა ყთა დღეთა ცისკრისა ლოცვისა და ეამისწირვასა და მწუხრისა ლოცვასა მისთვის კუტრეკსი ითქუმოდის „შეგვწყალებსიასა“, ვითარცა სხუთა შემომწირველთა და მაშენებელთათვის ითქუმის“...

ეს იოანე, მწიგნობართ უხუცესი, გაორგისი, მოხსენებულაჲ ქცხ. I, 266—7 აგი უნდა იუოს გვართ ქობულდისჲ, ძმა გრაგოლისი, რომელნიც კრთად მოსკუნებულნი არიან იმაჲჲ აღან. № № 36 და 145. — ბ) № 36: „იანვარსა :კე: აღაპი დაუწესეთ ქობულდისძეთა გრიგოლ და იოანეს დიდთათვის ქველის მოქმედებათა მათთა, რომელნი ჰქმნეს ეამსა ჭირისასა წასა ამას ზედა მონასტერსა რამეთუ მოსცეს პერპერაჲ ცხრაასი, ხოლო ვითარ წარეგო ბოლოს ჰპოო“ (№ 145). —

გ) № 145: „თა იანვარს :კე: დღესასწაულსა წის გრგლი ღწმეტაწუელი-სასა აღაპი არს ქობულდის ძეთა გრიგოლ და ივანესი... დიდი ნუგე-შინისცემაჲ იქმნას ძმათაჲ მას დღესა შინა... დაღაცა თუ ყოველთა დღეთა წელიწადისათა სალოცავი მათი განგვწყესებია, არამედ ესე უბრწყინვალეს გარდაიცვებოდის. ხოლო მათ მიერ შემოწირული ოქროჲ ესრე წარეგო: პირველად მიეცა ძმათა მისგან ევლოგიაჲ და გაიროქნეს (ე. ი. ჟამგარი ღაქნიშნათ) მღშანი მონასტრისანი სამსა ჯერსა, რომელთა დავასმევიეთ ვენაჲ :კი: სა მოდისაჲ (30-სი მოდის) და მის ვენაკისაგან დავაწესეთ, რათა ძმათა ეწდოდის ყთა დღეთა, რლთაცა პანაშვიდი არა იყოს, თვთო კრასეული სალოცველად მათდა. ხოლო რათა უწყოდეთ რიცხვ ღრაჰქნისა მათგან მოსრულისაჲ პირველ და შემდგომად რომელ მოსრულ არს ყოველი :ჩჲ: და უფრო... დავაწესეთ, რათა აღმოიკუთებოდეს ყთა დღეთა თვთო სეფე და ეამისწირვათა ყოველთა, ეა მაშენებელთა მოიკსენებდეს მღვდელი ყთა სასმენლად და ეგრეთვე ცისკრისა და სამწუხაროჲსა ლოცვათა და ყოველნი ძმანი იტყოლიან კირიელეისონსა სამსა, ხოლო ვინათგან, რავდენსამე კეძსა მონასტრისასა სიგრძითა ჟამათათა დაძულებული კელინები დაცემად მიახლებული მათითავე საკმრითა აღეშენა რიცხვთ :კდ: და კდ ნიკოლ-წჲ მეტოქი და სოფელი ყურსალთა (ყურსაღისა?) მრ (ყურსაღთა მთაჲ) კუალად აოკრებული მათითავე საკმრითა აღეშენა ბურლოჲსა დადგმითა, რათა უშიშ იყვნენ მბრძოლთაგან. ამათ ყოველთა ქველისმოქმედებათათვის ესე ყი განუწესეთ... და დაუწესეთ კანდელი წისა იოანე მახარებლისა ხატსა წინა, რათა დაუწებდენ

გარადის დღე და ღამე და ზეთი სამი ლიტრაჲ სათუპო - - - იყოს სამა-
რადისოდ კვრიელისონი: მ:

№ 155: „სახელითა ღმრთისათა და ბრძანებითა ყოველთა ძმათათა და-
ვაყენეთ შაჲ ჰაველ თა მარტა, ინდიკტიონსა :გ: და მივათუალეთ მონას-
ტერი ეზომ გლაზაჲ და ვალთა უფალი (ოწი), რომელ ზუთასი დრაჰკანი იპო-
ვა გარდუდელი და სოფელნი დაჰირულნი როდოილითგან და ვიდრე
ნიკოლ-წმიდამდე დიდისა აღმწერალისაგან სამეუფოათა ბრძანებითა. ამისთვის
წარვიდა კოსტანტინეპოლის თა თებერვალსა, დიდითა ჰირითა და მრავლითა
ხარკებითა განათავისუფლა და აიღო წიგნი სიმტკიცისაჲ, რომელსა ჰქვან
დიდოსი აღმწერალისაჲ და სიმომამ მეფისა ჰქეთაჲ, რომელსა ზედა არს
ბეჰედი ტყვესაჲ პროტონატარისაჲ :ა: დიდისა აღმწერალისაჲ :ა: ერთგან შე-
კიდულნი და არა რაჲ იჰმარა მონასტრისაჲ: პ: თა (ე. ი. რკასა თჳესა) შინა
ყოველი თხოვით და ჰირით გარდაიკადა, და მას ეამსა შინა იყო იფქლი მო-
დი დრაჰკანად. ყდ წისა შეწვენითა მიერითგან იწყო შენებად მონასტრი-
სა და აღაშენა დიდისა ბურღოსა ბასილაჲთურთ ვიდრეცა სასნეულოდმდე და
პორტისა კარნი და ეკლესიაჲ ყდ წისაჲ გებითა და მოხატვით ყდ სრულე-
ბით. ამანვე აღამალნა ზღუდენი მონასტრისანი, რომელნი იყვნეს ფრიად
მდაბალნი და აღაშენნა კელინნი კარაჲსანი და მოიგო მონასტერი კანის-
კაჲსაჲ. დიდითა წასავებელითა, რომლისაგან იყო მონასტერი ჩუპ-
ნი ყოვლადვე შეფოთსა შინა და დიდსა ღელვასა. ესე ყოველი მთასა
შეგნით. ხოლო გარეგნით აღაშენა ბოლბოლისა მეტოქი სრულებით და
სოფელს (სფლს) ეკლესიაჲ წის თეოდორესი მოხატვით და ყოვლითურთ
სრულებით, წისქვლი ორი თუალი მუნვე და ახორი დიდი ბისონას და თესა-
ლონიკს მეტოქს ნათლისმცემელს სასენაკონი სახლნი ერთ კერძო და კალა-
მოკოპისა მონასტერი, ვინცა იჰმარებდეს იგიცა ყდწმიდისა და აღაშენა
ეკლესიაჲ მელინძათა ყდ წისაჲ. სრულებით ყოვლითურთ და მო-
ხატვით და მეტოქი როდოვლს სავაეინროჲთ ვიდრე სამზარეულოდ-
მდე მრგულიყ ყოველი და დობროიკს ეკლესიაჲ წისა მთავარმოწამისა გი-
ორგისი ეგრეთვე სრულებით მოხატვით და ყოვლითურთ. ამანვე მოიგნა
მეგობრად კომნიანოსი კირ აღექსი და ცოლი მისი მარიამ, ეგ-
რეთვე ქუაბულისძენი იოანე და გრიგოლ (იხ. ჯღჲ. № № 36, 145
95), რომელთაგან არა მცირედი შემოსავალი მოვიდოდა მათ ეამთა საღუაწად
და ნუგეშინის-საცემელად ამის მონასტრისა ეამსა ჰირისა და სიგლაზაკისასა.
ამანვე მიამან მოიგო ეზოჲ დიდთა კართა ეკლესიასათაჲ აბრეშუმისაჲ და დი-
დი სკრთხელი (საგურთსეველა) შემოსა და შეამკო ყოვლითა სამკაულითა ოქ-
როქსოვილითა და პორტის კართა, ეგრეთვე ბურღოს და ნიკოლწმიდას ყო-
ველი სრულებით ახლად (იხ. ჯღჲ. № № 94, 98, 150) და ესე ყოველი წარ-
სავებელი, რომელ სწერია, ნუ თუ ვის მონასტრისა შემოსავალთაგან გეგონოს,
ღმერთმან უწყის და ყდ წან, რომელ თხოვითა და რუდუნებითა და ყო-

ველთა ქენებითა და მუდარობითა მიშობითა და მითა მიქნია ყოველი, ვითარ-
ცა ყოველთა ძმათა უწყიან. — ამის ყოვლისათჳს განუწყესეთ... დადი დღესასწა-
ული ამაღლებად პანაშვლად გარდაიკდებოდის, მწუხრი კერასითა სამსამითა და
ხილითა, რაჲცა მას ქამსა დახუდეს და სამკრად... ეწდიოს ხუთ-ხუთი... დაგვ-
წყესებია პორტისა კართ ყთა დღესასწაულთა... გასლაჲ (გასლჲ) ყდ წ'ისა
წინაშე, დასდებელისა თქუმაჲ და შეგვწყალენისა... და მამისა პავლეს მო-
ხსენება...

ამჟჲ დროს ეკუთნის ჯღაში № 134: „თა ნოემბერსა :კპ: ...განუწყესეთ
პანაშვდი ძმასა ჩუენსა გიორგის ციხისჯუარელსა, ამისათჳს რომელ
იყიდა აღროჲ, აწიანური და პური, აღროჲ აოკრებული, და აშენებული მო-
უთუალა მონასტერსა. აღროჲ და პური და ჯური :ა: (ჯორი?) და ესე ყოვე-
ლი შეიქნა :ნ: პერპერატად, და უფროჲსლა, რამეთუ დადვა სული და თავი მო-
ნასტერისა სამსახურად ვიდრე ცოცხალიყოს და ამისთჳს განუწყესეთ პანაშვდი...“
№ 138: „გიორგი ციხისჯუარელისა წიგნნი პარაკლიტონი, მარხვანი და სა-
დღესასწაულოჲ აიანს დაესხენით სალოცველად სულისა მათისათჳს“.

ამჟჲ დროს ცხოვრებდა ივანე კოხიჯისძე. ჯღაშ. № 142: „თა დეკემბ: :კვ:
კრებაჲ ყდ წ'ის ღთისმშობლისაჲ განუწყესეთ აღაპრ იოანეს კოხიჯისძესა...
ვა მამენებელთა სწერია. მოსცა ეკლესიასა ევლოგიაჲ კელითა დიდისა ბე-
რისა და მოძღუერისა ონოფრი გარესჯელისათა დრჱპანი ას ოცი
და ჯორი ერთი... რამეთუ ჩუენ შეუძლებელთა დიდად ნუგეშინის გუცა. მე
მამსა ვასილის და ყთა ძმათა დაგვწერია ეკლესიასა შა, არიშიანის ძმაჲ
და თჳსი იყო და აწ ვინცა არიშიანისთანა კსენება ივანე კოხიჯისძისაჲ და-
კლოს იგიმცა დააკლდების საუკუნოთა კეთილთა. საჲმარად... (არაშინაჲ ას.
ქ. ცხ. I, 242).

შემოსხენებულს ჯღაშში № 155 მოხსენებული „გორ ალექსი კომნიოსი“, რომელიც
ათონის წინამძღვარჲჲ „მოიგნა მეკობრად“, უნდა იყოს ის ზირი, რომელ-
ზედაც ქ. ცხ. (გვ. 285) იტყვის: „ხოლო სხვანი ვიეთნიმე უღონოებით აწ-
ვევდეს ალექსის მოყვანად ქმრად (თამარ მეფისა), რომელი ახლოს თჳსობ-
და და მამულად მამის ძმისწული იყო ბერძენთა მეფისა. ესე მას ქამსა აქა
(ქ. ი. საქართველოს) მეყოფი იყო“. ეს ალექსი, რომელიც „ახლოს თჳსობ-
და“ თამარს, აქნებოდა შვილი ანდრანიკე კომნიანოსისა. ანდრანიკე 1167 წელს
(ანუ, როგორც საქმის გარემოებიდან სჩანს, 1166 წ.) შემოვიდა საქართველოში
„ცოლითა სახე-შეწინიერითა და ბრწყინვალითა, თანა შვილებითა და დის-
წულითა... შეიწყნარა (გიორგი მეფემ) ... და მისცნა ქალაქნი და ცი-
ხენი კმასაყოფელნი მისნი და დაუდგნა საჯდომნი სიახლესა საყდრი-
სა თჳსისა“. (ქ. ცხ. I, 271; იხ. ზემო გ. 259). აქედან ცხადია, რომ ანდრო-
ნიკე თავის ოჯახობითურთ დიდს ხანს დაწინაილა საქართველოში და თუქა თჳთ
ანდრანიკე იმპერატორობდა საბერძნეთში 1183—1185 წლებში, მაგრამ, როგორც
სჩანს, რამდენიმე მწკრი მისის ოჯახობისა სამეფამოდ საქართველოში დაწინაილა,

და მართლად უნდა იყოს თქმულება ანდრონიკასთან გვარისა ან ანდრონიკე მეფისგან შთამომავლობაზე (Hist. G. I, 396, n. 4; კახუშტი გვ. 192). მართლდება ბრასისეს შენაშენება: „ანდრონიკეს უნდა საქართველოში დაეტევებინოს თვსი შვილი ალექსი, რომელიც მის ჰყვანდა იერუსალიმის მეფის ბალდუინის ქვრივის თეოდორასაგან. იყო კიდევ სხვა ალექსი, მანუელის შვილი, იმავე ანდრონიკეს შვილის-შვილი, მაგრამ ამ დროს, რომელსაც აქ შევხებით (ე. ი. 1185—1186 წ.), ეს ალექსი ძალიან ყმაწვილი იქნებოდა. თამარი თვს-ტომი და ნათესავი იყო ანდრონიკეს შვილისა, რადგან დავით აღმაშენებლის ქალი კატა, თამარის პაპის და, ცოლად ჰყვანდა ალექსის, უფროსსა შვილს ნიკიფორე IV ბრიენისას და მისის ცოლის ანა კომნენისას“ (Hist. G. I, 413, 360. კახუშტი, გვ. 198, 178, 192).—რადგან აღაშშო მოხსენებულია ალექსი მისის ცოლით მარამით, აქედამ ცხადია, რომ ეს აღაშშო დაწერილია 1187 წლის შემდეგ, 1187—1199 წლებს შუა (შავლე + 1199 წ.). საქართველოში გაზრდილს ალექსის იპერიათ მომსახურის წინამძღვარი შავლე ადგილდა მოაგებდ მეგობრად, როგორც აღაშშო გაუწეებს. ალექსი IV იმპერატორობდა 1193—1203 წ., ალექსი V—1203—1205.

1187 წ. — „ქკს :უზ: აქა დიდი თოვლი მოვიდა“ (დადიანთა ქრ.)

1187 წ. — „ქკს :უზ: - - - კდა :გ: (გი?) დიდი თოვლი [მო]ვიდა“ (გვ. მუხ. № 85. ეს მერმენდელის XV საუკ. ხელით არის მიწერილი).

ორივე ქრონიკაში გვხვდებიან 1187 წ. დიდ-თოვლიანობას, ხოლო უკანასკნელი ქრონიკა გვამცნობს ამისა შეიძლება რაღაც ამბავს. სამწუხაროდ ნაწილი გადასულია და მხოლოდ ნაგუგად აღმოვაჩინეთ გვრები: „- - კდა :გ:“ (გი?) ე. ი. „[მო]ვიდა გიორგი?“ შეიძლება ქრონიკა გვეუბნებოდეს: აქა (ე. ი. 1187 წელს) მოკვდა (თუ მოვიდა?) გიორგი“, პირველი ქმარი თამარისი, რუსთ-მეფის ანდრია ბოლოდიუბოვის შვილი, ვსევოდოლის ძეარ განდევნილი უკანაყეთში ანუ პოლოვნების ქვეყანაში (იხ. ამაზე ურცლად Addit. 288—296). როგორც ქვემო განკმარტავთ (იხ. 1189 წლის ქკშე) გიორგის თამარზე დაქორწინება მოხდებოდა 1184 წლის დამლევს, ანუ 1185 წლის დამწეებს და მამასადაშე აქ, 1187 წლის ქკშე, უნდა იყოს მოთხრობა გიორგის სიკვდილზე, ანუ განდევნაზე. მართლაც განდევნა მოხდებოდა 1187 წლის დამლევს ანუ 1188 წ., რადგან თამარ 2 1/2 წელს ითმენდაო რუსს (ქკს. 288). თამარის პირველის ქმრის განდევნა სიკვდილად მიღებული აქვს თვთ სტეფანოსს, რომელიც სწერს: „როდესაც თამარ ტახტზე ავიდა, მას ქმრად მოჰგვარეს ერთის რუსთ-ხელმწიფის შვილი, სახელით გიორგი. ამ უკანასკნელმა აიღო ქალაქი დვინი და მცირე ხნის ცხოვრების შემდეგ მოკვდა. მაშინ თამარმა შეირთო სხვა ქმარი, სახელით სოსლანი“ (Hist. Siouanie, p. 222; Вapдaнъ. Bceoбщ. Ист., 162).

1189 წ. — „ქკს :უთ: დასაბამითგან: ხდეგ: აქა მეფედ დაჯდა დავით ოსი“.

ეს შეიძლება ცნობა: „აფსაზთა ქრონიკისა“ შექმნა ჯგუფს თამარის მატანეს

და არღუეს კახუშტი-ბროსის-ბაქრამის ქრონოლოგიას თამარის მეფობისას 1184 წლიდან 1192 წლამდე. კახუშტის გამაზნაობის შემდეგ რუსის შეუღლება თამარ მეფესთან უნდა მომხდარიყო 1177 წ., ხოლო განდევნა—1180 წ. აქედანვე ბროსის და მისი მიმდევარი დ. ბაქრამი რუსის შერთვის გეგმვებზე „სამის წლის შემდეგ თამარის გამეფებისა“. ე. ი. 1187 წ., ხოლო განდევნის—1192 წ. (Hist. G. 413, 417; კახუშტი გვ. 193) და ამ ქრონოლოგიის მიხედვით იგინი აწეობენ თამარის მატანეს 1184—1192 წლებ შუა მოთხრობილთა სხვა ამბავთა ქრონოლოგიასაც. ქცხბით თამარი ორ წელს და ნახევარს ითმენდა რუსს (1189—2¹/₂ = 1186¹/₂), ხოლო რუსის განდევნის შემდეგ გრძელ მოთხრობილთა ამბავი თამარის მადნურით: იმპერატორის მანუელის შვილის ზოლიკარზოსისა, ანტოქელ მეფის შვილისა, მეტაფრადუნისა, რომელიცა დიდ ხანს დარჩა, მთელი ზამთარი გაატარა სომხეთის და თფილისს (ქცხ. 290) და მეფე ანდირეს კასეთს და უჩვენეს ქვემო ქვეყნს და რანი, უკანასკნელ თამარის მადგურ ხარჭის ნაშობი შერთეს, „რეცა სახელ-დებულაი შვილად მეფისა“ (გიორგი III-ის უკანონო შვილია) და სახელგანთა ქარწილი გადისადაც და მხითით გაისტუმრეს. ყოველსავე ამას მოუხდებოდა ერთ წლამდე. ამას შემდეგ „დარბაზობად“ მოვიდა აღსართან და ქსურდა თამარის შერთვა. ამ დარბაზობაშიც დრო გამოვიდოდა, და ამის შემდეგ „დავით ოსის“ შერთვამდისაც ხანი გავიდოდა. ამის გამო ჩვენ გვგონია, რომ რუსის შერთვა უნდა ყოფილიყო 1184 წლის დამდეგს, ანუ გაზაფხულს 1185 წლისას. 2¹/₂ წლის შემდეგ, ე. ი. 1187 წლის დამდეგს (როგორც გაუწყებს ზემო ნახევრები ბნელა წარწერა), ანუ 1188 წლის დამდეგს რუსი განდევნა, და ორის წლის ანუ წელ-ნახევრის შემდეგ თამარმა შერთო „დავით ოსი“, რომელიც იმდროშობდა მეფის მამადის რუსულანის სასახლეში და მეექვსე შტო იყო ბაგრატიონთა, ბაგრატ IV-ის მის დიმიტრისგან (იხ. ზემო გვ. 145; 189.—Hist. G. I, 421).

კახუშტი აქ შენიშნავს: „ხოლო დაიდუმა მწერალმა (ე. ი. ქცხბის შემტანს) დავითის დიმიტრისგან ჩამომავლობა, ვინადგან არღარა ნათესავი იყო თამარი“... (წარ-კითხ. ხელ-ნაწ. № 184). ქცხბაში კი დავითის ბაგრატიონობა და დიმიტრისგან ჩამომავლობა დადუმებული არ არის. რის მომასწავლებელიც ეს, თუ არ იმისა, რომ კახუშტის ქცხბის დედაში დავითის დიმიტრისგან ჩამომავლობა არ წერებულა; და მართლაც მარიამ დედოფ. ქცხბაში (ფ. 353) არ იშლება დაბეჭდილ ქცხბის ფრასები, დაწვებული სიტყვადამ: „რამეთუ ოვსთა მეფის შვილი იყო“... (ქცხ. 291, მეორე სტრიქონი ქვემოდაც) ფრასამდე: „და ისილესა“ (292, სტრიქ. 3). ეს ფრასები ყველას კასტანგის რედაქციის ვარიანტებში იშლება (№ 131, გვ. 318).

იმვე შენიშვნაში კახუშტი სწერს: „გარნა წერილი მუნვე აცხადებს დავითის დიმიტრის ძეობასა განზრახვითა დიდებულთათა, ნება-რთვითა თამარისათა, რადგან ბაგრატიონობა სცნა, აღარა უარ-ჰყო თამარ[მან], ვითარცა სხვანი ყოველნი, და მოწამე არს მისი მცირე ეკლესია კარნისის კეხესა შინა, სადაც დახატულ არიან და დაწერილნი ზედ დიმიტრი მეფე და ძე მისი დავით,

ხოლო ძე დავითისი აფან და ძე აფანისი ჯადრონ, ძე ჯადრონისა სოსლან დავით, რომელი იყო ქმარი თამარისი. არამც ეფრემის ძეობა ნუ გიკვირს, ვინაჲთგან ოვსეთს მკვდრობენ: მუნებური გვარი აკენა და არა ბაგრატიონობაა (წ.-კით. ხელ-ნაწ. № 184; ეს ამოწერილი განუჩიკვა დაბეჭდილისას: გასუშტი-ბაქრ. ბპ. 202; Hist. G. 421, n. 1).

1190 წ. — ამ წლის ასლი ხანებში უნდა იყოს დაწერილი ს. კანტ. ტყავის გრძელი № 64 სიგელი, რომელაც ხელ-მოწერილია თამარის დროინდელ ისტორიულ ზირთაგან: ჭიაბურისგან, შოთასგან, თედორე კათალიკოზისგან და სსკ. სიგელი დაწერილია მსხდრულად:

ე - - - - - ყ დ წ (მადისა) - - - | - - - - - თა: რომლისაგან: შეისხენ | კორსნი: ქტემან: ღთნ ჩუენმან: და: კ დ: შ დ: შობისა: მშობელი | ქალწულად: დაიცვა: ძალითა: ცხუელს (sic): მყოფელისა: პატუისნისა ჯ (უარა) | სა: ძელისა: ცხოურებისითა: რომელსა ზედა: განიპყრა: უბრწუნელნი | (აქ განგებ გამოკუშვით 13 სტრიქონი). . . წ დისა და ყ დ სანატრელისა მამისა ჩუენისა შიოსითა | რომლისა მიმართ არს სასოება ჩემი დაწერილი ესე დაგიწერე | და მოვაკსენე მე მან დატოროთ ხუცესმან და ამირსპასალარმან | კიბებრმან: პირველად: შენ: სასუსა: და შესავედრებელსა: | წასა: მამას: შიოს: და შენ: მიერ: აღშენებულსა: უდაბნესა: (sic) მღუიმესა: და მუნ შინა: დამკოდრებულთა: (sic) ყ ლთა: მამათა: და ძმათა: აღრიდგან: მქუნდა სასუებაი: და სიყუარული: მაგის: წისა: უდაბნოსა: მიმართ: მინდოდა: და მწადდა: რათამც: სულისა: ჩემისა სალოცავი: განმეჩინა: რომელიმე: დავახედლი (დაჟუდეო?) რ ლი ამათა [და?] სასოებითა: თქუნ: იყუენით: ჩემდა: მომართ: ჩემსა: თინვანისა: ქუნებასა: შენა: ვითა გკადრე: და მოვაკსენე: ღთისა: სწორსა: მეფეთა მეფისა: თამარის: და მათ მიერ: ბზითა (ბრძანებათა) და კითხვითა: გკადრე: და მოვაკსენე: შენ: წასა: მამასა: შიოს: და შენთა: ცრემლთა: მიერ: აღშენებულსა: უდაბნოსა: მღუიმესა: და შენ: შინა: დამკუიდრებულთა მამათა: და ძმათა: თინაგნით (ქინჯანით) მიხით რაის ძენი დავითის შვილნი: უქროი: და მახარაი (sic): ბრაქი: და: იწე: მათითა: სახლითა: და მამოლითა: ნასყდითა: და უსყიდელითა: რომელი: მიიღებდენ: ყოველთა: წელიწადსა: შინა: ცვილსა: (sic): თხუთმეიტსა: ლიტრასა: და: ამისთუის: გამიჩინეთ: სალოცავად: დღესასწაული: წისა: ეფრემისი: იანვარსა: უცდა (sic): რვისა: აღაპითა: და წირვითა: უცვალებელად: გ[ა]ბედნიერენ: ღწნ: მი: უკე: (მიუკუწასამდე) თინგნით მიხითარის ძენი: დავითის: შვილნი: უქრო და მახარაი: ბრაქი: და: იწე: მათითა: სახლითა: და მამოლითა: კელ-მოსხლეტითა: და არა ზედაც: ბეგარი: ვითა: სადაც: სხუაგან: შემოწირულნი: ვაჰარნი: თქუნენი: მოუღევარად: მომიკსენებიან: და შეუვალად: ყოვლის შესავლისაგან: ყოვლისა მავნებელისაგან: შეუვალნი: და ნებიერნი: სხენან: ეგრეთვე: ესენი სხდენ: და ყოველთა: წელიწადთა: ამას ცოინსა (ცვილსა?): მოგართუმიდენ: თხუთმეტსა: ლიტრასა: არა: შეგეცვალოს: ჩემგან: არცა: შემდგომად: ჩემსა: თინგნი-

სა: მქუნებელთაგან: რაიდგან: მე: პატრონთა: ღთისა: სწორთა: ბზთა: (ბძანე-
ბათა) და კითხვითა [მი]ქნია: და ვინც: რამანც: გუბრმან: კაცმან: კელყოს: ამი-
სად: შლად: და გატეხად კრულმც: არს: დაუსაბამოსა: ღთისა: პირითა: ნეს-
ტერიმც: (ნესტორამც) არს: ყდ: წისა: ღის მშობელისათვის: არიუზ: ძისა:
მისისათვის: ჰეროდე: ნათლისმცემელისათვის: ნერონ: წთა: პეტრე და: პავ-
ლეისათვის: დაუთქმსც: დასასროლად: (დასასრულად) სიტყუისად: (სიტყუისად)
ვითარმედ: არა: არს: სხუაი: ღთი: თუნიერ: სამაელისათა(?) და ყოველთამც:
ბრალთა: და: ცოდვთა: ჩემთა: პატრისა: მიმცდელი არის | და ვინცა: და:
(sic) ამტკიცოს: ღთან: ყოველი: გაგებული: მისმიერ ქნილი: დამტკიცოს:
და შეონდენეს.

სხვა სელოთ:

ქ. ესე მანდატურთ ხუცესისაგან შეწირალოდ განაჩენი ჩემგანცა მტკი-
ცე არს. (შეიძლება ეს იყოს თუთ თამარის სელი).

ქ. ესე დაწერილი მე ქიანბერსა მეფეთ-მეფისა თამარის მიწა მანდატურთ-
ახუცესსა, თამარის დღეგრძელობისათვის შემწირავს იგი კაცი და დაწერილი
დამიმტკიცებია და ჩემად სალოცავად: ვინ შეცვალოს შეიცვალეზის ქტეს
რჯულისაგან. (თუთ ჭიანჭერის სელი):

ქ. ესე დაწერილი: ჩუნ ქტეს მიერ: კზსა თეს (თეოდორეს): დაგუმტკი-
ცებია: შემცვალეზელნი: ამისნი: შეცვალენს ღნ: სჯულისაგან ქრისტიანეთა-
სა და კრულმცა არიან ცათა შინა და ქუეყანასა ზედა ამას ყოფასა და მას
საუკუნესა. დამამტკიცებელნი ღნ აკურთხენ და წმიდამან და წმიდამან (his)
ღედაქალაქმან (ე. ა. მესქეთამ).

ქ. მე შოთაი ჩემს ღინენის ქუნებასაც შიგა ამას ვამტკიცებ, ვითა
ამასა შიგა სწერია. (ეს შოთა უნდა იყოს რუსთველი: სხვა შოთა იუსტორიულთ
ზიარ შორის არ სჩანს თამარის დროს. შოთა ართავანოსძე 1177 წელს დაისჯა
(ქ-ცხ. 273) როგორც «შინაგამცეშია გიორგი-მეფისა. » სოფლო შოთა კუპრია « რუ-
სუდანიას მეფობაში სჩანს ქ-ცხ. 362. აღბათ ჭიანჭერის შეწირულობაში შეცდომით
ჩაქულობა შოთას მამულა ღინენისა და შოთასაც დაუთმია ეკლესიისათვის).

მეორე მხარეზე: ქ. მე ავგ (ავაგ?) ორბელი: ამისი დამამტკიცებელი ვარ
რომე წღის შიოის (რაცა) აქ შიგა სწერია. (ავაგ გასთქმული ზირი XIII საუკ.
† 1250 წ. H. G. p. 554 Add. p. 333.—ეს მერმინდელი წარწერა).

სეველად: „ქ. (იოანე?) ურბელი მოწამე და დამამტკიცებელი
ვარ“ (ესეც მერმინდელი XIII საუკ. წარწერა).—

მეორე გუჯარი თუთ თამარისა დატული ყოფილა შიომღვიმეში, მკრამ კსდა
იქ არ იშოკება და მასეც ცნობა დარჩენილა მსოფლოდ ნუსხაში:

„№ 1 თამარ მეფის სიგელი, ადგილ-ადგილ დახეული, თავის კოპოთი,
რომელთაც (თამარს და დაქვითს?) შეუწირავთ ქოსასძენი სვმონ, გიორგი და
იბერ და შეილი-შეილნი მათნი მღვიმის მონასტრის წყლის მკაზმავად. ამასთა-
ნავე ზედვე მოხმული ან ტონ ქყონ დიდელის განწესება შიო-

მღვიმის მონასტერსა შინაჲ. ეს გუჟარი დაკარგული არ იქნება და რადგან ჭყონ-
დიდლის განწყებაზე ზედვე უოფილას, საჭიროა მაგისი მონახვა.

ამჟამად დროებს (1190—1207 წ.) უნდა იყოს დაწერილი შიომღვიმის ტყუპის
სუტურად ნაწერი სიგელი, რომელშიც მოხსენებულია არიან ისტორიულნი პირნი
თამარ მეფის დროასანი, თუოდრე კათალიკოსი და მემღვიმენი. თავი გუჟარის და-
წიანებულია. ტექსტის გარდა სსკა ეგულა მსკდრულად დაწერილია (ხელ-მოწერა წყე-
ვა-კრულად) დიდის სკლავებით.

... ესე დაწერილი და სიმტიცე და[გ]იწერეთ და მოგაცენეთ
ჩუპნ მღვმისა ლავრ[ისა] კრებულმან ძლიერმან და უძლურმან(?) :მ: ბას - - (ე. ი.
მღვიმელმან ბასილი) - - მნათემან ნიკოლოზ და ყოველმან კრებულმან მა -
- - თ სწლებითმან (სრულებითმან?): თქნ ტოხ[ძეს] - - ნიას და ყოველთა მომა-
ვალთა - - - ნათესავთა მი: უკე: (მიუკუნისამდე): და უ - - - სამწირველოჲ:
გზომებოდა სიგლითა - - - ღ: კე (კუარიკე) კახთა მეფისაგან: და ჩუპნცა მიგეცით
და მოგაცენეთ სამლოდ (სამამულოდ) და მკვდრად: ამაღ რომე თქუპნისა გუ-
არისა მოძღუარი ყოფილიყო კე კახთა მეფისაჲ ბასილი ტოხაძესქ:
და მას მისითა მოძღრობითა შემოგწირვინა წმიდისა შიომასთეს რჩევით: მათა
შინა დაოთი: და ბართა შინა რუეთი: და გაეჩინა მისისა სულისა სამლოცა-
ვად: ერთი ფუძე გლეხი დაოთს ვაჟმამისძე: და რუეთს უშიშარაძესქ - - -
ებოდა სამადლოდ მ[ი]წა(?) - - - მწირე - - - - ღ გომთა ჰპართებს - - -: და ჩნ - - -
სამწირველოჲ მით ორითა ფუძითა - - - - ღ გქონდეს ჩუპნგანცა შეუვალად
ვითარ[ცა] გინდეს, ეგრეცა იმსახურებდით: და ედვას [ლა]ლაჲ ნაოთხალი
თქნთეს მოსახუბდრებელად და რაჲზომიცა მსახური გინდეს მუნით იმსახუ-
რებდით და არა ოდეს რაჲ საქმე გუპდვას არცა ჩუპნ და არცა ჩუპნთა შემ-
დგომთა: თვნიერ ამისგან კიდე რომე ოდესცა მივიდოდეთ ძლუპნი მოგუპრთ-
მოდეს. სხუად გიბედნიეროს ღმერთმან... კე კახთა მეფისა სამწირველოჲ...
უკეთუ ხუცესი არა იყოს ტ - - - გარდაიდებოდეს კე კახთა მეფისათჳს. აწ
გიბედნიეროს ღნ თქნ ტოხაძესქთა იწეს, ნიკ - - - - ნიას: და ყთა ძმათა
და შვილთა და მომავალთა - - - - - ეგრთგულობასა შა წის ამის [უდაბ]ნოჲ-
სა მოწამენი და დამამტიკებელნი ვართ ამას დაწერილსა ზა ბა-
სილი: მ: (ე. ი. მღვიმელა) ღკა: წ: (წილენული) ნკზ მნათე და ერთობით
ყრი კრებული... (წყევა ფად გრძელი).

ბოლოს მსკდრულად:

ქ. ესე დაწერილი ჩნ ქტეს მიერ ქ: კხსსა თეს (თუოდორეს) კელი-
თა ჩუენითა დაგუიმტიკებია: შემცვალეზელნი ამისნი რაისაც მიზნისა მო-
ლებითა იყუნენ კრულ წყეულ და შეჩვენებულ: ღთისა და ყოველთა წმიდა-
თაგან აქა და საუტუნესა, დამამტიკებელნი აკურთხენ ღნ და წმიდამან
დელაქალაქმან.

ქ. ესე დაწერილი: ჩნ ქტეს მიერ: ქსა: მსსა: გს (ქართლისა მთავარ
ქმისკაზოზს გიორგის) ჩუენითა: კელითა დაგუიმტიკებია (წყევა იმ გუარიკე)...

ქ. ესე ვითა: ზემოთ: მამათა: წდთა: დაუწერია: თქუნ: ტოხასძეთა და კე: მეფისა სამწირველო: და სახლი: მოუცემია: ამას: მეცა: ნკლზ წილ-კნელი მოწამე...

ქ. ესე ვითა: წთა: მმა: მლმელთა: იწნე (იოანე). ტოხასძისა თის თს (bis) დაუწერია და ბმება (გაუგება?) კე: კახთა მეფისა სამწირველო: მამულობით მე ლუკა მელმე (მემღვმე) მოწამე და დამამტკიცებელი ვარ.

ქ. ესე ვითა... მეცა უნდოი: ელია: მემლუიმე: მოწამე ვარ....

ქ. ესე ვითა... ყოველთა მამათა მათთა და კურიკე კახთა მეფისა: სამწირ-ველოი მკვდრად და მამულობით უბოძებია: მეც მწირი: ლულუნ ყოფილი: ნიკოლოზ მოწამე ვარ...

ქ. ესე ვითა... და კურიკე კახთა მეფისა სამწირველო უბოძე-ბია იოანე ტუხუასძისათჳს... მე ნიკოლოზ მნათე მოწამე ვარ...

ფრად სელაჲნ-ურად სელაჲნითუღად მეორე ზირზე:

ქ. „მე მთავარ მამა მემღუმესა იუანესცა დამიმტკიცებია; არგოს ღთმან სულსა კახთა მეფისა კურიკესა ამინ“.

არშაჲსე:

ქ. ესე: ვითა: წდთა და ღმერთ-შემოსილთა: მამა: და ძმათა: (?) მღა-მისა უდაბნოსათა იოანე ტოხასძესდა და ყოველთა მომავალთა და კურიკე კახთა მეფისა სამწირველო - - [უ]ბოძებია მეცა [ცოლ]ვილი აბრაამ მიხის-ძე (?) - - - და ვინ დამტკიცოს ღწ აკურთხოს.

1192 წ.— „ქკას: უიბ: დასაბამითგან: ხდეგ: აქა შარვანს შამახად დაი-ქცა და თამარს ძე მიეცა გიორგი ღბაჲ“ (ფსაჲთ ქრონიკა).

ვახუშტით თამარის და დაჲითის ქორწილი მოხდა 1181 წელს (ჩვენის ქრონიკით 1189 წელს) და გიორგის დაბადება 1183 წ. სოლო ბრასისკა გამოანჯარიშებით ზირველი მოხდა 1193 წ., სოლო მეორე—1194 წ.—ქცხბა (I 298) დროს არ გაიწიკუნებს გიორგის დაბადებასს, მაგრამ იმას კი ცხადად აღნიშნავს, რომ თამარის და დაჲითის ქორწილიდამ გიორგის დაბადებამდე რამდენიმე წელი გასულა, რადგან: 1) დაჲითის დაქორწინების და გიორგი ღბაჲს დაბადების შუა მოთხრობი-ლია გეგლი აშუბი: მაქელ ნაკათლიკოზარის სიკვდილი, (რომელიც ჩვენის გამოან-ჯარიშებით მომხდარა 1190 წელს), რუსის გამოღაშქრება და მისგან ატყისილი აშ-ბოასება მთელს საქართველოში (ჩვენის ანჯარიშით იმავე 1190 წ.) და დამარცხება მუამოხეთა თმოგვს და ერუშეთს შუა და მეორე რაზმისა—ქართლში. ამ უწყანსიგულ რაზმის მუამოხენი იუენენ „უკეთინმე ქართველნიცა და სიმრავლე ყოელისა კაჲკასი-ისა და მთიულეთისა“ (ქცხ. I, 296); შემდეგ სხვა ღაშქრობაჲ მოთხრობილი, მე-რე გამრეკელის სიკვდილი (ჩვენის ანჯარიშით 1191 წ.), გუზანის განდგომა, შაჲ-ერმანის და გუზანის ღაშქრის ამოწევეტა (1191—1192 წ.);—2) ამ აშუბის შემ-დეგ ქცხბა განაგრძელებს: „ესე ვითარსა წყალობასა შინა ღვთისასა იშვებდა ერი ქრისტიანეთა, გარნა წ უ ხ დ ეს და ი უ რ ვ ო დ ეს უ ნ ა ყ ო ფ ო ე ბ ის ა-თ უ ს თ ა მ ა რ ის ს ა. გარნა... შემდგომად მცირედისა ქაშისა დარსულდა

თამარ“. გიორგი რომ დაბადებულიყოს ერთის წლის შემდეგ თამარის დაქორწინებისა, როგორც გვარწმუნებს ბროსსი (Hist. G. 422, 432), მაშინ რად იწესებდნენ და იურეუბდნ თამარის უნაყოფოებისათვის? ან როგორ მოთავსდებოდა ზემოსსენებული დიდ-დიდი აშუები ერთის წლის სივრცეში? აქადამ ცხადია, რომ ჩვენი ქრონიკა (რომელიც თამარის დაქორწინების და გიორგის დაბადების შუა დასაწყისს სამს წელს) სარწმუნოა, და აქამომდე მიღებული წელთა აღრიცხვა ზემოსსენებულ ამბების სრულიად დაზღვეულად უნდა ჩაითვალოს. — ღაშა ქ-ცხებით „განმანათლებელად სოფლისა ითარგმანებისა აფსარითა“. აფსარნი არიან აფსაზნი, რომელნიც თავისს ერს უწოდებენ „აფსაზა“-დ.

ძველი მწერლები აფსაზეთს ხშირად უწოდებენ „აფსილიად“, მაგ. მენანდრე ვიზანტიელი (Византийские истор., переводъ съ Греческаго С. Дестуниса, стр. 383). ამ წიგნის გამომცემელი შენიშნავს: „იმ რუკით, რომელიც ჩართულია Geographi Minomes (ed. C. Mullerus, paris 1855 Didot), აფსილინი ძველად ცხოვრებულან კავკასიის მთების სამხრეთით, პონტ-ევქსინის (ე. ი. შავის ზღვის) ახლო, დიოსკურიადის ქალაქის და ავანჯეგბის შუა. ამას სრულიად ეთანხმება მენანდრე, რომელიც აფსილიას გვიჩვენებს ალანებს და შავ-ზღვის შუა, სიანეთის იქით“. აქადამ საგულისხმოა, რომ აფსაზი (ავსადი) და აფსილი ერთი-და-იგივე კია არ უნდა იყვნენ, თუმცა მეზობელნი ყოფილან. ესდინდელნი აფსაზნი, „აფსაზად“ სასკლმდებელნი თვისის ერისა, ამ აფსილითა ტომისანი უნდა იყვნენ. ის. აგრეთვე Hist. G. I, 432.

ჩვენი ქრონიკა შექმს ჭიჭენს თამარ მეფას მატანეს. რაჲი ცნობილია თამარის ქორწილი 1189 წ., ხოლო გიორგის დაბადება 1192 წელს, ადვილად გასარკვევია ქრონოლოგიური რაჲი ამ წლებ შუა მოქცეულ ამბებისა და შემდეგის დროებისა 1206 წლამდე: მაქელ ნაკათალიკოსარის სიკვდილი ყოფილა 1190 წ., შირაქელის ქმრის, რუსის, შირაქელი ამბოხება იმავე 1190 წელს და არა 1194 წელს, როგორც ჭიჭირობდა ბროსსი; ამირ-სპასალარის გამრეკელის სიკვდილი და ამირ-სპასალარად წაქართა მხარგრძელის დადგინება 1191 წ. (ხაქარაის მამა სარგისი † 1187 წელს: Addit., 269). შაჰ-ერმანის და გუზანის დაშქრობის ამოწვევტა იმავე 1191 წ. — შარდავის და რანის აღება, 1192 წელს: ეს დაშქრობა იყო ამ წელს დაბადებული ღაშას „სიკესა და ბედას ზედა“; ამ ომის შემდეგ „ათავისუფლნეს სამი ბერი (უნდა: სპამა ბეკერი; ე. ი. 30,000) ტყვე დღეგრძელობისათვის თამარისა და (ასაღ-დაბადებულია) ძისა მათისათვის“ (ქ-ცხ. 298); — არზრუმის აღება ერთის თვის შემდეგ — 1192 წ.; რუსუდანის დაბადება 1193 წ. („შემდგომად წელთაწადის“ გიორგის დაბადებიდან, — ქ-ცხ. 298) ანუ 1194 წლის დამწვეებს, (აქ უნდა შეენიშნათ, რომ რუსუდანის დაბადებაზე მოთხრობა ქ-ცხსაში, გვ. 298, სტრიქონები 23—26, — უნდა იყოს შემდეგ ჩაყრებული, რადგან ეს სტრიქონები არ მოაწოდებს მარამ დედათ. ქ-ცხსაში, ფურც. 360, და თუთ ქრონოლოგიურს რიგს მატანესას არღვევს: ჯერ მოთხრობილია რუსუდანის დაბადება 1193 წ., და შემდეგ 1192 წლის ამბები); — გელაქუნზე და ამბურდზე გაღაშქრება 1193 წელს (და

არა 1196 წ., როგორც ჭეჭირობდა ბროსსე); მეორედ რუსის შემოსვლა—1194 წელს (და არა 1196 წ., როგორც გვარწმუნებს ბროსსე).

შემდეგს 1195 წელს მოხდა ის დიდ-დიდი ამბები და შანჭორის აღება, რომელნიც კრცლად აღწერილნი არიან ქ-ცხბაში, გვ. 301—310. რადგან აკადემიკი ბროსსე ამ ამბებს და შანჭორის აღებას დასდებს 1203 წელს (Hist. G. p. 443; Add. 296), ამის გამო საბუთებიც მოკიდოთ ჩვენის აზრის დასამტკიცებლად. რომ ამირ-მირ-მანის და აღსართანის თამარ მეფესთან მოსლვა და შანჭორის დიდად სასელოკანი ღაშქრობა, რომელმაც უკედლე ქმნა თამარის სასელი, 1195 წელს მოხდა და არა 1203 წელს, ამას საბუთებს: 1) ზემო ჩვენგან მოხსენებული ქრონოლოგიური ფაქტები, რომელიც სრულად ეთანხმება ქრონოლოგიურს რიცხ მატანიანსს; 2) თვით მატანე გვიჩვენებს (I, 305), რომ შანჭორის ომი მოხდა „თვესა ივნისსა; დღესა ხუთშაბათსა, რომელი განთენდებოდა პარასკევად“. რაკი მემატანეს ესრე დაწერილებით უჩვენება თვე, დღე ხუთშაბათი, ძველი დასაჯერებელია, რომ თთვის რიცხიც არ ეჩვენებოდა. ალბათ ეწერებოდა: „ივნისსა :ა“ და გადაწერს ალბათ ბოლო „ა“ გამოარჩენა, რადგან ეს ასო ორჯერ განმეორებული ყოფილა (ამ გვერდზე შემთხვევას, ზემო გვ. 90—91). ხოლო პირველი ივნისი 1193—1204 წლებ შუა ხუთშაბათს მოდიოდა მხოლოდ 1195 და 1200 წლებს; 3) ხოლო უმთავრესი საბუთი თქმულიაის არის შემდეგი: თამარის მემატანე სწერს (გვ. 283): „აღივსნა ეპისკოპოსნი და საყდარნი შესაწირავითა, თავისუფალ ყვნა ეკლესიანი ხარჯისა და ბეგარისაგან... რომელი აწ სჩანს და წერასა შინა ამისსა ათვრთმეტთა მოქცევათა (მარამ დელოფ. ქ-ცხბაში „ათორ-მეტსა“, ფ. 347) თამარ სამეგრის სანატრელისათა“. ათორმეტე მოქცევა თამარ მეფისა 1184+11=1195 წ. ცხადია ამ დროს დაუწერია მემატანეს ერთი ნაწილი თამარის ცხოვრებისა (310 გვერდამდე) და ამას შემდეგი მერე ხან-გამოშვებით, გაუგრძელებს, როგორც თვითვე მოგვითხრობს (გვ. 310): „მცირელი რამე კელ-ცელ კვალად აღწერად ძალისაებრ ჩემისა“. თამარის ძლიერება, მოწყალებით აღესება ეკლესიებისა, მონასტრებისა, განმდიდრება ერისა, განდიდება აზნაურთა და დიდებულთა, აღწერილი მატანიან 283 გვერდზე, მოხდა შანჭორის ომის შემდეგ, რომელმაც მოეღოს აღმოსავლეთის მოჭფინა სასელი თამარისა და გაამდიდრა მისი ღაშქრობა ალბათით. შანჭორის აღებამდე კი მემატანეს არ შეეძლო ესრე შეემო თამარის მეფობა და სიმდიდრე. რომ მემატანეს შანჭორის აღების შემდეგ დაუწერია თამარის მატანე, ეს იქედამაც სჩანს, რომ აქამდე მისი მოთხრობა მოკლეა, ხოლო შანჭორის ომის აღწერილობა ფრთხილ კრცელი. გარდა ამისა მატანიან მეორე ნახევარში, შანჭორის ომამდე (გვ. 310), მოთხრობა იცვლება, ამბები შეწყვეტილია ანუ მოკლედ ნახმოზი ნუქარდინის ომამდე. შეწყვეტილი ამბები, როგორც სჩანს, მერე სხვა წყაროდამ შეუმსდია, მაგალითებ ჩამატებული უნდა იყოს ერთი ნაწილიც, რომელიც დაბეჭდილს ქ-ცხბაში ბროსსეს. მოუჭველია ბოლოს, გვ. 478—9, ხოლო მარამ დელოფელის ქ-ცხბაში შიგ ტექსტში ჩართული (ეს ნაწილიც კნით და სხვათი განიარსება მატანიანსაგან). გარდა ამისა ჩვე-

რებული უნდა იყოს სარწმუნოების შესახები უსამსი ცილობა სომეხთა შორის, როგორც ზემო აღნიშნეთ გვ. 80—1).—აქილამ ცხადია, შანჭორის ომი 1195 წ.

ჭ-ცხბაში სხვა საბუთიც იმავეა იმისი, რომ ჰირეკელი მისი ნაწილი დაწერილია შანჭორის ომის უმდევ (ე. ი. 1195 წ.), ხოლო მეორე—თამარის საკედილის შემდეგ. აქ უჩვენებთ მხოლოდ რამდენსამე ადგილს: 1) ჰირეკელ ნაწილში, შესავლის მსგავსად, შემატანე (გვ. 291) მოგვითხრობს, რომ თამარმა სარაჯა დაადგო ერეკლეს და ბაღდადის კერძო მარადმდის და თვით იგი საღიფთა (ბუბაქარ?) შემინებულ და მოჭაჟე ჰყოლო. ეს შესავალი რომ თამარის მეფობის დასასრულში ანუ ნურქედინის დამარცხების დროს დაწერილიყოს, მაშინ შემატანე უსათუოდ მო. უმატებდა იმასაც, რომ თამარი სარაჯას იღებდა მცირე ასიის მეფეობდელთაგანაც, კარნუ-ქაღაქელთა და ეზნების კერძოთაგან, და თვით სულთნის (და არა მხოლოდ ხალიფის) დამსომასაც და ტრანსკასიის სამეფოს დაარსებასაც უსათუოდ მოიხსენებდა, როგორც ქვემო მოხსენებული აქვს (გვ. 326, 336). 2) თუ რომ მთელი მატანე ერთს დროს ყოფილიყო დაწერილი, მაშინ შემატანე არ განმეორებდა თამარის დეთანმოუკრებლობას და ქველ-მოქმედებათა ამბებს, მაგ. მისგან მონასტრების და ეკლესიების აღშენებისას და აღმოსავლეთის მონასტრების განმდგრებისას; ხოლო ჭ-ცხბაში ეს განმეორებულია. ჰირეკელად ამასე ნათქვამია შანჭორის ომის შემდეგ (გვ. 310—312) და უკანასკნელ ნურქედინ სულტნის დამხობის შემდეგ (გვ. 324—326). 3) გუზანი, მოღალატე თამარისა, ჰირეკელ ნაწილში „ჩანს დღეს (ე. ი. 1195 წ.) შეწყლბული“ (გვ. 312), ხოლო მეორე ნაწილში მოთხრობილია, რომ იმავე გუზანს დავით-მეფის ბრძანებით თვალები დასწკისო (გვ. 324). რასაკვირველია, ესრეთი უკუთქმა და განმეორება იქილამ უნდა წარმოედგარიყო, რომ ჰირეკელი ნაწილი ჭ-ცხბას შანჭორის ომის შემდეგ არის დაწერილი, ხოლო მეორე—თამარის საკედილის შემდეგ.

ამას შემდეგ დარღვეულად მიგვაჩნია ბროსისესი ჰაზრი, რომელიც შანჭორის აღებას დასდებს 1203 წელს (Addit. p. 296). რომ ბროსისესი ანგარიში შორს არის ჭეშმარიტებისაგან, ეს ცხადია იქილამაც, რომ ამ მეცნიერის ქრონოლოგიურის ანგარიშით უკვლავ დიდ-დიდი ღაშქრობა თამარისი ერთს და იმავე წელშია მოჭტეული, რადგან ჩვენის წყნით შეუძლებელია და არც ჭ-ცხბის მოთხრობას ეთანხმება. შანჭორის ომისა და როკ-ედინის (ნურქედინის) დამარცხების შუა თამარის მატანე მოგვითხრობს შემდეგს ამბებს: ამირ მირანის მოკვლა ბუბაქარ „ათბაგ-ყოფილისაგანა, მისგან დაბრუნება შანჭორის მიდამოსა, ბუბაქარზე გაღაშქრება და იმ ქვეყნების დაბრუნება (მარტო არნის ქალაქის კარზე დაჭეკისო 25 დღე). იქვე ნახმობია მეფეების ღიხთ-იმერეთის გარდასლვა და რამდენისამე ქალაქების აღება. თურქთაგან, დარეკა თურქთა ბასიანამდი, ყარაბაღამდი;—გარდა ამისა თვით შანჭორის აღების უმაღლ თამარმა „განჯ-ყარაღ ღაშქარნი“ (ღაშქარის სელახლად შეკრებასაც სომ არა მცირე დრო მოუწდებოდა), აღმოსავლეთის მონასტრებში განძის გაგზავნა. და იქვე მეტოქების აღშენება, კარბიის აღშენება: „ზემო ვარძიისა (რომელიც გიორგი მეფისგან იყო აღშენებული) ქვემო-ვარძიითა მიცვალეებითა, რომელი კლდისაგან

გამოცემა, თვთ პატრიოსანი ეკლესია და მონაზონთა საყოფელი სენაკები, რომელი მტერთაგან შეუღელ და უბრძოლველ ჰყო“ (ქ-ცხ. 317—318), კარის აღება და მისის არეშარესი (318), სადაც მემტთანე დასმენს: „და წარემართებოდა სამეფო თამარისი და დღითი-დღე შეემატებოდა (სამეფოს ხსელი ქვეყნება) და შიში და ზარი იყო ყოველთა სულტანთა ზედა“; — იქვე მომხრობილია საღვთებისგან ძღუენების მორთმევა თამარისდა: „ართა ღიღოს სარკი და დაჯდოს რბევა“. ნუ თუ ამდენი საქმე სამ-ოთს თვეში მოთავსდებოდა? ცხადია, შანჭორის და ზასიანის ომს შუა რამდენიმე წელაწადი გასულა. ისიც არ უნდა დაგვიწყოთ, რომ ომის ბრძანადი ნურქადინ „გზავნიდა მოციქულთა მშვიდობისათვის მრავალ-თმ და ძღვენთა... ეგრეთვე თამარ ჰყოფდა ნაცვალსა“. ამასაც, რასაკვირველია, სანი მოუწოდებოდა, და თვთ ნურქადინი სომარად, როგორც ქ-ცხბისგან სჩანს (319), დიდი სანი ემზადებოდა.

ამას შემდეგ ეწევიტ არ უნდა გვრწმუნდეს ბროსისეს ანკარიშების ცთომილებზე; მით უმეტეს, რომ თვთ ნურქადინის დაშარესებაც, რომელიც აღწერილია შანჭორის ომის შემდეგ, მომსდარა არა უგვიანეს 1202 წლის (და არა 1203 წ.), როგორც ქვემო აღენიშნათ.

ესლა ყურადღება უნდა მივაქციოთ შარეკლს ნახეკარს ჩვენის ქრონიკისას: „აქა (ქ. ა. 1192 წელს) შარვანს მამახაღ დაიქცა“...

ესეც შეუქა ქვეყნს იმ ამბებს, რომელნიც აღწერილია ქ-ცხბის 301 გვ. შანჭორს გაღაშქრების ამბავს მემტთანე წინ მიუძღუნებს მოკლე ცნობას სძასრეთში მომსდარ ამბებისას, რომელთაც გამოიწვეეს ეს ღამჭრობა: „ამის ეამსა (ქ. ა. თამარის მეფობის დროს) ყიზარსლან ათაბაგი და აწ გასულ ტ ე ბ უ ლ ი მუჭლიდთა მიერ დარჩნეს სამნი შვილნი ფალავანდისნი მპყრობელად ყოვლისა სპარსეთისა, რომელთა მამისა და ბიძისაგან გაჰყოფოდეს ქვეყანანი ესრეთ: უხუცესსა ხუტლუ-ინანჩის ერაციო ხვარასნამდის და ბაბილოვნამდის და შემდეგსა, ამირ-ბუბაქარსა — ბიდარბადიანი სომხითამდის და უმცროსსა, ამირ-მირმანს — არანი გურგენის ზღვით (კასპიის ზღვა) ვიდრე გელაქუნის ზღვამდე. ამის შინა, ვითარცა არს წესი მრავალ-მთავრობისა, შეიქმნა შური და ხლომა მათ შორის. სძლია უშუალესმან ამირ-ბუბაქარ და იოტა უფროსი ძმა და დაჯდა ათაბაგად; და უმცროსი ძმა ამირ-მირმანი არანიდამან-შარვაშეს შეესიძა, და თვთ შარვაშეს-და-მას(?) ბალუყან (ბახუქარ?) კართა ზედა დაესხა (ქ. ა. ბუბაქარი თვთ შარვაშეს დაესხა, რადგან მას შეესიძა უმცროსი მისი ძმა ამირ-მირმანი) და გააქცივნეს (შარვაშე ამირ-მირმანითურთ?) და თვთ (ბუბაქარ?) დარჩა გადიდებული და გაღაღებული ეამამდე. — ხოლო ვინადგან ულონო იქმნეს შარვაშინანი ამირ-მირმან(?), რამეთუ მას ეამსა (ქ. ა. 1192 წ.) შერისხეცა მოიწია სახლსა ზედა შარვანისსა, რომელი შედარწუნებს ქვეყანასა და შეხებით აკმოვლებს*) მათთა, შერყევით შერიყენა (უნდა: შერაყენა) და დასცნა

*) ბროსისეს ამ სიტყვის მნიშვნელობა არ სცოდნია და სწერს: „ეს სიტყვა ასრე სწერიაო სამს ვარიანტში, მაგრამ უნდაო: „აღმო“ ანუ „უკმოვლებს“. (ქ-ცხ. 301, შ. 3). აკმო-

ზღუდენი და ციხენი შამახიისანი (შარკანის დედა-ქალაქი) და უჩინო იქმნენს ყოველნი მასშინა მყოფნი, რომელსა შინა წარწყმდეს შარვაშეს ცოლი და შვილნი“ (ეს ამოწერილი გამოგვადგება ქვემო აღწერილ ამბების განსამარტავად).

ჩვენი ქრონოგრაფი სწორედ ამ მაწის ძრვას აღნუსხავს: „შარკანს შამახა დაიქცა“. ცხადია ეს უოფლა 1192 წელს, სოლო ბუბაქარის გაბლაერება ამასე ცოტა უწინ იქნებოდა, ბუბაქარისგან და მაწის ძრვისაგან შეწყუბუღნი შარვაშე (აღსართან) და ამირ-მირი თამარ-მეფესთან მოადნენ და შემწეობა ითხოვეს ბუბაქარის წინააღმდეგ 1194 წლის დამლევს ანუ 1195 წლის დამწევს, რომელსაც შეუდგა შანქორის ომი „მთავართმეტეს მოქცევას“ თამარის მეფობისა, ე. ი. 1195 წ.

ამასთან ამირ-მირანმან ითხოვა ცოლად ასული თამარისა, რუსუდან. რადგან რუსუდანი დაიბადა 1193 წ., იგი ამ დროს იქნებოდა ჩვეილი 1—2 წლისა. ეს გარემოება არ უნდა აზრავლუბდეს მესიტარიებათ (იხ. კახუშტი ბაქრაძისა გვ. 206, შ. 3), რადგან ცნობილია, რომ ამ დროებში მოყვრობას პოლიტიკური სისათით ქტონდა და აკანშივე ნაშნავდნ სოლოდ ანუ სასიმოდ (Hist. G. 437).

აქ ჩვენ უურადლება უნდა მაკაქციოთ იმ გარემოებას, რომ მეიტანე, აღწერს რა შანქორის ომს, ნაკლ ცნობებს გვაძლევს იმასე, თუ რა შედეგი ქტონდა მას სახელმწიფოსთვის, რა ბედი ეწვია ბუბაქარს და მისს მოქიშვე მძას—ამირ-მირანმანს, რომლის წულობით ატუდა ეს ომი. ამ ნაკლს რამდენადმე ღაცუებს ერთი ნაწყვეტი, რომელად იზოკება შსოლოდ თეიმურაზის კარანტში, მაგრამ იმდენად დამასინჯუბულად, რომ ბროსისეს გარკვეული აზრი იჭადმ კერ გამოტანია და ამის გამო ტექსტიდამ ამოუღია და ცალკე დუბეტდა ქცხბის ბოლოს (იხ. გვ. 310, შენ. 2 და 478—9). ჩვენ ეს ნაწყვეტი გაიზოკეთ თუთ მასამ დელოფ. ქცხბის ტექსტში, რომელიც მასთან განრუხილია. რამდენად შეგუებლო ღლადგინეთ აზრი ამ ნაწყვეტისა. აი თუთ ეს ნაწყვეტი (Hist. G. I, 447, n 2.):

„და თუთ იშვებდეს, იხარებდეს, ნადირობდეს და სუფევდეს ულუმბიანთა და შუნისა(?) და ბელიანი და სვიანი თამარ და დავით ორთა შვილთა¹⁾ ნათელმოსილთა და ბრწყინვალეთა. აწ თქვის სიტყვიამან ესეცა საძნაურ (sic) და საბრლო, ვინადგან სიბრძნედ მეცნიერობად ნათესავისა აბრიანთასა (აგარანთასა) საქმე გრძნებისა და მოგვობისა განსწავლილთა იონის ანისგან (ენისგან?), რომელ ნებროთ იხილა კიდესა ზღვისასა და კუროახასზე და დროისისა²⁾ შემდგომითი შემდგომად არიან მხიბავნი, მწამლველნი და უარისმყო-

ვლებს წარმომდგარი სიტყვისაგან კვამლი, აქილამ: კმოლვა, კმოლავს=კვამლი აღის; აკმოვლებს ანუ აკმოლავს=კვამლს აღენს. აკმოლავებს მათაა=მთებს კვამლს აღენს. მიწის ძრვაზეა ლ პარაკი, რომელსაც ხშირად შეუდგება მთებიდამ ცეცხლის და კვამლის ამოღლვა; ეს ამბავია აღნუსხული ჩვენს ქრონოგრაფში (იხ. Hist. G. 435—6).

¹⁾ უნდა იყოს: „ორთა შვილთა თანა“...—²⁾ დაბ ებდ. „დროისისა“. ნებროთის წიგნი

ფელნი ღეთისა. აქაცა რწმენა (არწმუნა?) ვინმე ბუბაქარ ათაბაგ ყოფილმან და ნახტევანს გარდახეწილმან³⁾ მოწამლვა და სიკვდილი ძმისა მისისაჲ ამირ-მარნ (ამირ-მირანისი?) და მისცეს წამალი სასიკვდილნე და დასნეულდა და გაგზავნეს (თამარ მეფესთან?) კაცი მაცნობელი და მუნით დიდიტა შიშითა (კიშითა?) და ზარითა ასპიტისაჲან კბილნი მთარათხნი⁴⁾ ძლივ საღმე მოვიდა მთას კაპისსა, სანახებსა განძისასა და ცნეს დასტური სიკვდილი. მოვიდა (ბუბაქარ?) განძას, გავიდეს და შეიბნეს ყმანი ამირანისნი. ეულნი და ზოგნი დაკოცნეს და ზოგნი გარდახეწნეს (ამირ-მირანის ჟარისაგან). თვთ (ბუბაქარმა?) მოიფიცა განძა და გამაგრდა. შიშითა მანდა არა დამყოენელი ხნისა⁵⁾... გავიდა (დავით მეფე)⁶⁾ ჯერეთ⁷⁾ უმეცარი ამირ-მირანისა სიკვდილისა, არამედ მხედავი მცირეთა (დაშქარათა)⁸⁾, ყოვლისა გაემართა და მივიდა შანჭურამდი⁹⁾ და მუნა¹⁰⁾ მოეგებნეს დიდებულნი არა-რისანი (უნდა: „არასისასი“) მტრალნი და მსხმელნი თავსა ნაქრისანი და ჰკადრეს: „ჟამად აღარა იქნებისო“¹¹⁾ სიმაგრეთა ერე (ქსე?) წაუხვამთ და ბუბ[არს] (sic. ბუბაქარ?) აღარსად დაუდგნა ამას ქვეყანასა¹²⁾. მაშინ შემოიქცა მეფე დიდებულითურთ, მოვიდა წინაშე თამარსა, მსგავსად ალექსანდრესა. ვით დასდვა პატივი დიდ არეს ლუსკემისსა (sic) შინა ჯდომითა, ეგრეთვე შავითა შეიმოსა ნათელი იგი პირველი, ნათლისაჲა უბრწყინვალესი¹³⁾ და დიდიტა ცრემლითა მოიტირნა დიდებულნი ხასგაიანი¹⁴⁾, და მონანი ამირ-მირანისეულნი¹⁵⁾ დიდიტა პატივითა და სიყვარულითა დაიქირნეს.

ხოლო ივანე მყარგძელი მენე და ბრძლენი (ბრძენი) იყო ომითა ლაშქრობისა საქმესა შინა¹⁶⁾. მოჰმართა და გავიდა გელაქუნად მცირედითა ლაშქ-

დამ უნდა იყოს ამოკითხული ეს ცნობა, და სიანს მე-XII საუკ. დაკარგული არ ყოფილა ის წიგნი (იხ. ზემო გვ. III-7).—²⁾ ბუბაქარ ძლეული ქიკცა: ქ.ცხ. 307.

⁴⁾ დაბეჭ. «თარათხნი» (წამალი უნდა იყოს).—⁵⁾ აქ გადამწერს რამდენიმე სიტყვა უნდა ჰქონდეს გამოშვებული: ახრთა მიმდინარეობა გვაგულისხმებინებს, რომ თუმცა ბუბაქარმა განძა მოიფიცა და გამაგრდა, მაგრამ რა კი გაიგო, რომ დავით მეფე ჯარით მოდიოდა, შეშინდა და „შიშითა მანდა არა დამყოენელი ხანისა“ გარდაიხვეწა გელაქუნად და იქ მოემხადა თამარ მეფესთან საბრძოლველად.—⁶⁾ ქვემო სიტყვიდამ სიანსა, რომ აქ დავით მეფეზეა ლაშქარაქი.—⁷⁾ სწერია „ჯეძთ“. სიანს მართამ დედ. ქ.ცხბის გადამწერს ზუსტური ქ.ცხბა ჰქონია დედნად და ამის გამო მსგავსი ასოები აურევია (ძრ ძ), როგორც სხვა მრავალი ადგილებიც ამავე ამოწმებენ.—⁸⁾ დაბეჭდ. „ყოვლისაჲ“.—⁹⁾ დაბეჭდ. „შანჭურამდი“.—¹⁰⁾ დაბეჭდ. „მუნითა“.—¹¹⁾ ე. ი. ეზლა გვიანდა, დრო არ არის: სიმაგრეები მტრებს უჭირავთ, ხოლო თვთ ბუბაქარ აღარ არის ამ ქვეყანაში (ის გელაგუნს იდგა).—¹²⁾ მთელი ეს ფრასა შეიძლება ესრევ გაიგოთ: სიმაგრეები მტრებს უჭირავთ და ბუბაქარს ვერც ერთი ციხე ამ ქვეყნისა ვერ დაუდგა, ყველა აიღო.—¹³⁾ ეს ფრასა ჩვენ ესრევ გვემის: როგორც თამარ მეფემ დიდი პატივი დასდვა ამირ-მირანს, როდესაც იგი შანჭორის ომის წინ საქართველოს შემოეზივნა და თამარმა მიიღო „არესა ლუსკემისა“ (რომელიც უნდა აღნიშნავდეს: „არესა [თამარის] ლუსკემისასა“; ლუსკემა—საჯდომი, ტახტი), ე. ი. თამარის ტახტის გვერდზე ლუსკემაშივე ჯდომით (და მართლაც ეგრე მოხდა ქ.ცხბა 302)—¹⁴⁾ ეგრეთვე პატივი სცა განსვენებულს შავის შემოსითა და ტირილითა.

ქრითა და დადარნა (დაადგრნა?)¹⁷⁾, ვითარცა მან მომზირალმან ბრკყალსა მტერისასა, ვით ლეკუმან ლომისამან, ძეთა ისრაელისათა ძეთათჳს ზენიამენისთა და არა¹⁸⁾ ვინ იხილა თანაყმა ფიცხელი: ამას შინა თვთ მდგომამან მსახურებასა შინა იხილნა ლაშქარნი შორის ჯაკმადათ¹⁹⁾ კეცად (კერძოდ?) ლაშქართა მისთასა მომავალი განძით და მიმავალნი ქვეყანასა და ვანისა²⁰⁾ (ჯვანისა?), სურმნს (სურმანის), მისისის, გუირაბისა და შურისის; თვთ ბალშან²¹⁾ გაზრდილი ერით გუზს (გუზის)²²⁾ ათაბაგისა, ლომი ჰაბუკი, პატრონი ღვენისა (sic: უნდა იყოს: „ჯვანისა“) და სომხითისა, ძმა სურმანელისა სურმანელითა ლაშქრითა, ალი შურიაშამი²³⁾ დიდათ მყოფი კაცი, მმარჯვენე (sic), ვერეთე²⁴⁾ დროშის პატრონი.—ვინათგან (იკანე მსარგამდეა) გულშეკეცი იყო, არა დახედნა სიმკროსა მათსა და უფროსობასა მტერთა მათთასა და გამომდომმან დაჟანა და დაპანტნა (sic. დაჟანტნა) ვითა წერონი ტულრილმან და ვითა ჯოგი კანჯარისა ლომმან; დაეკცა, ამოსწყვდნა და რისხვა ღეთისა მოავლინა თავსა მათსა ზედა, თვთ ბალშან²⁵⁾, ლაშქარნი და დროშანი. მკედრისაგან კიდე კაცი ცოცხალნი ოთხი (sic) მოიღო²⁶⁾.—თვთმჰყრობელთა (თამარ და ჯავთ) გაღანამცა²⁷⁾ გაიხარნეს დიდად, წყალობათა (მიმცემელთა)²⁸⁾ ღმერთსა შესწირვიდეს მადლობასა²⁹⁾ ჯეროვანი.

შეიყარა მეფე სპითა იმიერთა და ამიერთა ქვეყანასა განძისასა და თამარ ჩავიდა ღვირამდი (sic. ღვინამდი?)³⁰⁾, წინაშე მოვიდა შარშეთს (შარკაშეთი?) სამსახურად³¹⁾ და გაგზავნა ლაშქარი. შემოქცეული დაღვა აგარათა მორკშითა და სუფევეითა და მოვიდეს კარსა განძისასა (გარნისისა?)³²⁾ ამწყვედელთა და მთხრელთა არნისათა (გრანისათა ანუ რანისათა?), დაყვეს კარსა ქალაქისასა (რანის, თუ გარნისის?) დღე ოც-და-ხუთი. ცალკე ივანეს მსახურთ-უხუცესი (უნდა: „მსახურთ უხუცესისა“) დიდითა ლაშქრითა და ურიხვისა ალაფისა შინა გამომგზავნელმან ხაჩინელნი დიდებულნი მოიტანნა წინაშე მეფისა, რამეთუ განმქარვებელნი არისანი (რანისანა) და განძისა, სხვათა ქალაქათგან ხარაჯა-ძლეულნი³³⁾, სამეფოდ ძლევა-შემოსილნი შარვაშეს თანა-მომტანელნი. მაშინ უბოძა (თამარმა იკანეს) საბოძვარი და შემოსეს მრავალ-მრავალჯერ, გაგზავნეს

¹⁴⁾ უნდა იყოს: „ხაჩინიანი“, ე. ი. აწინდელ კარაბაზელნი.—¹⁵⁾ დაბეჭდ. „ამირ-მირნი ელნი“.—¹⁶⁾ სიანს თამარ მეფეს ივანე მხარგრძელი გაუგზავნია სალაშქროდ ბუბაქარის წინააღმდეგ.—¹⁷⁾ დაბეჭდ. „დადრნა“ უნდა იყოს: „დაადგრნა“.—¹⁸⁾ დაბეჭდ. „რათა“;—¹⁹⁾ დაბეჭდ. „ჯაკმადათ“.—²⁰⁾ დაბეჭდ. „ღვენისა“.—²¹⁾ დაბეჭდ. „ბლზნი“.—²²⁾ უნდა იყოს: „გაზრდილი ელთგუზის ათაბაგისა“ (ქ.ც. 303).—²³⁾ დაბეჭდ. „ალიბური შამი“.—²⁴⁾ დაბეჭდ. „ვერეთე“.—²⁵⁾ დაბეჭდ. „ბლშან“, იბ. შენიშნ. № 21, სადაც იგივე პირი დაბეჭდილ ვარიანტში წოდებულია: „ბლზნი“. ცხადია, ჩვენი ვარიანტი სარწმუნოა.—²⁶⁾ უნდა იყოს „ოთხი ბეგრი (40,000) მიიღო“.—²⁷⁾ დაბეჭდ. „გინამცა“.—²⁸⁾ ეს სიტყვა დაბეჭდ. ვარიანტში იპოვება.—²⁹⁾ დაბეჭდ. „მადლობა“.—³⁰⁾ დაბეჭდ. „და ვირემდი“.—³¹⁾ შარვაშეთი მოვიდა სამსახურად თამარის წინაშე?—³²⁾ დაბეჭდ. „გარნისისასა“.—³³⁾ ე. ი. სხვა ქალაქებისგან ხარაჯის დამდებელნი.

შინა პატივითა და წარვიდეს (დავით და თამარ) ლიხთიმერეთს. შთასრულთა ზღვაჲ პონტოსა მოურევს (მოაუწყეს) და მოირკვნეს დიდად და კარგათ, ვინათგან ქვეყანა არტანისა, ძანისის კევისა (უნდა: «ძალღისკევისა»), პოლიაკიო წაელო (უნდა: «წარუღო») თურქთა.

და თამარს გონებითა და განზრახვითა ბრძენი და დავიწყებოდა (?) მას ყაზოს მკვლელი კოს²⁴) და მიმდარა (მიწაწა?) მარბიელმან ბასიანამდის და ყაზაბალამდი, აღესილთა დაიბანაკეს სისხლისა მუცელსა²⁵). აწუა იხილებოდა მსგავსადვე ძველოდესმე თქმულისა და მკონელისა (მქნელისა?) ქვეყანა და საყოფი მათი, ვითარცა სისხლისა მუცელი ამათ ძლევითა, გამარჯვებითა; იგი უმადლოდ (?) იპოებოდა გამმარჯვებლობისა მისისა. არამედ დიდ-ბუნება იყო სიკბირის-მპრობელთა შორის უსაჩინოესთა ესე თამარ²⁶).

ამ დიდად გადამსწინებულის და ჩვენგან რამდენადმე გასწორებულის ტექსტის აზრი შეიძლება: შანჭორის ომის შემდეგ, სადაც თამარის მსუდრობამ მოსრა შეურთებულად ძეგა სულტან-საღიფ-ათაბაგისა, ბუბაქარ ათაბაგი ერთის კაცით ძლიერ გადურსა და „საზღვრესსა გარდაესწა“. ამირ-მირმანს თამარმა ითაყვანა, სპარსეთს გააშეფა და უმად ქუეყანა შარვაშეთურთ (ქ-ცხ, 307—8). მაგრამ „ათაბაგი ყოფილი“ ბუბაქარ ირანის ტახტის დაბრუნებას ქატირულობდა და იმდენი ეცადა, რომ მოაწამლენა მძა თჳსი ამირ-მირმანსა, რომელიც სასიკვდილად დასწეულა. ანობეს ეს თამარს; თამარმა შარვაშად წამალი გაუგზავნა (ასპიტის კბილნი?) და მერე—თუთ ქმარს თჳსი დავით ღაშქრით. სანამ ექიმები მიუსწრობდენ, ამირ-მირი გარდაიცვალა. მაშინ ბუბაქარმა ომით აიღო განძა და სსკა ქალაქები, შემოიფიცა იჭურნი და რადგან სცნო დავით მეფის ღაშქრობით მოსლვა, თუთონ წამოვიდა გელაქუნისკენ და დიდა ღაშქარს ქატირდა საომრად. თუმცა დავითს მცირე ღაშქარი ქუეყანა, მაგრამ მაინც გამოუდგა ბუბაქარს და შანჭორამდი მივიდა. აქ შეატყობინეს მეფეს სიკვდილი ამირ-მირმანისა და ისიც, რომ ბუბაქარს ეკელა ციხე-სიმაგრეები დაუჭერია, რომელთა მცირე ჯარით დაბრუნება მსელი იყო და თუთ ბუბაქარ დიდ-საღაშქროდ ემზადებოდა. ამისგანთ დავით გაბრუნდა თამართან, აქ პატივით მოატირეს ამირმანი და მცირე მსუდრობა გაგზავნეს ბუბაქარის წინააღმდეგ ივანე მსარგომელის სპასალარობით; ხოლო დიდა ღაშქარს ქატირდენ დავით მეფის წინამძღოლობით. მაგრამ სანამ დავითი თჳსის მსუდრობით საჭართველოდამ აიერებოდა, ბუბაქარს აუარბელა ღაშქრობა შეუკრება მთელს სპარსეთადამ და სასაღაფოდამ და დაესს ივანე მსარ-გომელის ღაშქარს. ივანემ დავითის მოსლვამდი დაამარცხა და დაფანტა ეს მამადიანთ ღაშქარი.

²⁴) ვინ არის ყაზო ანუ კოს, ისტორიამ არ იცის. ვგონებ აქ სხვა შემთხვევის აღწერს შემართანე.—²⁵) სახელია ადგილისა.—²⁶) ე. ი. როგორც ძველად თქმულიაო ამ ქვეყანაზე, ეხლა იმდენი სისხლი დაჰქციესო, რომ მართლა სისხლის მუცელს დაამსგავსესო იგი.—²⁷) აქ თავდება ეს გადამწერისაგან მეტის-მეტად გადამაზიჯებულ მოთხრობა, რომელიც ჩართულია მართამ დედ. ქ-ცხბაში, ხოლო დაბეჭდილში სწორედ იქვე უნდა ჩაერთოს, სადაც გვიჩვენებს თეიმურაზის ვარიანტი. გვ. 310, შენიშნ 2.

ამის შემდეგ უნდა აღვთო ცისე-სიმაგრენი, რომელნიც ბუბაჭარის გარეშე ეკი-
რათ: განძა, რანი და თუთ შარვაშენ ქალაქი. ამასობაში დავით მეფემ უკვე შეწყა-
რა იმერ-იმერის ლაშქრობა, რომელიც თუთ სამარ მეფემ გააწილა დვინამდე და
აქედან უკან დაბრუნდა (თამარ) და დადგა აგარას. აქ დავითის ლაშქარს შეუერთდა
გამარჯვებული ივანეს ლაშქრობა. ყველა ცისე-ქალაქები განძისა, რანისა, შარვაშენი
და ხანისელთა (ყარაბაგის) ქართველებმა დაიტარეს, სოგს ხარაჯა დადგეს, დიდ-
ძლია ტყვე და ზღაფი მოასსეს და გამარჯვებულნი დაბრუნდნენ.

შემდეგ მეფენი ჩავადნენ იმერეთს, ზონტოს და თათრებს წაართვეს არტანის,
ძაღლის-გვეის და ზაღაგაციოს სენი. უკანასკნელ თამარის ლაშქრობამ მოაგზავნა მთე-
ლი ის მხარე ზასანამდე, სადაც დიდ-სასულეკანად გამარჯვება თურქებს.

სამეფისათვის, რომ ამოღენა დიდ-დიდი საქმე თამარისი ქცხოვრებადამ გამო-
ყვლიათ. ერეკლემ შედარებამ დაბეჭდ. ქცხისის და მარიამ დედოფლის კარიანტი-
სამ ჩვენ დაგუარწმუნა, რომ თამარ მეფის მატინე, რომელიც იწყება, შესავლის
მსგავსად, დამატრი მეფედამ, სოფო ერეკლად მოგვითხრობს გიორგი მეფის ცხო-
ვრებას თამარის სავეფხვამდე, შემდეგ გადაუკეთებიათ, როგორც ზემოთა მოკისე-
ნეთ, მრავალი ფარსები და ხშირად ამოებაც გამოუტოვებიათ; აქა-იქ ზოგიერთ მოთხრო-
ბისა რამდენიმე შეცვლილა. რამდენიმე მოთხრობისა ანუ ფარსები სხვა წყაროდან
შეუტანათ (გვ. 382—3). ერთის სიტყვით, მარიამ დედ. კარიანტი დიდ-შესამწევად
განირწევს დაბეჭდილ ქცხბადამ, განსაკუთრებით თამარის მატინაში, რომელიც
მართლაც გადარწმუნის და დახვეწებული შემტანის მრავალ-ფარსებით. კისტან ანუ
როდის მომხდარა ეს შეკეთება ანუ, უკეთ რომ ესთქვით, გადამასწავება, ჩვენ არ
ვიცით, მაგრამ მრავალმა სხვა-და-სხვა ნიშნებმა ჩვენ დაგუარწმუნა, რომ ეს შეკეთე-
ბა უნდა მომხდარიყო XIV—XV საუკუნეებში. ამის დაწვრილებითს გამოგვლევას
ჩვენ აქ არ შეუდგებათ, რადგან იქვეა გაჭედი, ადრე იქნება თუ გვიან, ამ მატინის
რეიანად გამოგვამს გვლარსებით და მაშინ დროც და ადგილიც გვეჩვენებს ეს დაწვრი-
ლებით გაგარწმუნათ.

აქ მხოლოდ ამას დაგვსენთ, რომ თეიმურაზ ბატონიშვილს ხელში ჭჭონია ან
თუთ მარიამ დედოფლის ქცხბა, ან იმ გვარივე მეტად ცუდად და შეცდომებით გა-
დაწრილა კარიანტი. ეს უკანასკნელი მას შეუსწორება თუთის კარიანტისთვის და
უმოკერესი განსხვავება თუთის ხელნაწერის ტექსტში ანუ სოფლებში შეუტანა. ეს
სწორედ ის ადგილებია, რომელთა შემტენი ნაწილი დაბეჭდილს ქცხბაში ბროსისეს
სოფლებში უჩვენება და რომელნიც ზოგიერთთა, არა-მოძის მკერეტელთა, კასტანგ
მეფის შეტყველობითა მიაწერეს. რომ თეიმურაზ-ბატონიშვილს და არა სხვას ეისმე
უნდა ეკუთნიდა ეს დამატებანი და სოფლები, ამას ამტკიცებს ის, რომ ეს ადგილე-
ბი მარტო თეიმურაზის კარიანტში იპოვება *). თეიმურაზის მხოლოდ რამდენიმე

*) აქ ისიც უნდა დავუთოთ, რომ ბროსისეს კარიანტში იპოვება შემდეგი წარწერა (ქცხ. გვ. 447): „ბრწყინვალის მეფის გიორგის შემდგომად ვახუშტი დასწერს მეფე დავითს, ამ გიორგი მეფის ძეს; სამეოცდა მუათსამეტ მეფედ, რომელიც აქამომდე ვათანკმავ; და რადგან მისი უმაღლესობის მეფის გიორგისგან (†1800 წ.) ვახტანგის თქმულზე მა-“

განსვავება უჩვენებია, რომელსაც, მისი აზრით, უმეტესი მნიშვნელობა ჰქონდა, ხოლო კრწელმა შედარებამ კარიანტებისამ აღმოაჩინა მრავალი განსვავება, განსაკუთრებით თამარის მატანეში, რომელსაც სჭირია განმარტვა და განწმედა, რადგან მარიამ დედოფ. კარიანტის ტუქსტი და თუთ თეიმურაზისგან შეტანილი ადგილები იმდენად განრუენილია, რომ სშირად აზრი იკარგება ანუ მასწავდება. ეტუება თეიმურაზს, როგორც კთქვით, თუთ მარიამ დედოფ. კარიანტი ჰქონია სელში, რადგან თითქმის იგივე შედგომები მოსკლავა, რომელნიც მოამოკებთან უკანსკენელში.

1200—1201 წ.—ამ წლებში უნდა მომხდარიყოს სსხელოვანი გამარჯვება თამარ მეფის ღაშქრობისა ნუქარდის სულთანზე (ქ.ცხ. 319—323). კასუშტის გამოანგარეშებით ეს ომი მოხდა 1196 წ. ბრასსე ¹მართლიანად ჭფეშრობს, რომ ნურქადიდან ჩირასლანის ძე ქ.ცხბისა (კასუშტით უირასლანის ძე) არის როგნადინა, ორთა მეთაგანი უიჯელ-არლანისა, —ეიზანტის ისტორიკებით—*Клизестланъ*, რომელსაც ჭუენდა ოთსა და არა ორი შიელი: ქასოსრო \dagger 1210 წ., მსუტ, კოზნატინ და რუქრატინ, რომელიც უნდა იყოს ჩეენი რუქედდინ ანუ როკედდინ (ახ. *Никифоръ Врѣний*, 1858 г., прилож. V). მაგრამ ბრასსე, ჩეენის ფიქრით, შეძედარა, როდესაც რუქედდინის დამარცხებას გეიჩეებს 1203—4 წლის ახლა ქამს (*Hist. G.* 463, n. 3 და 456, n. 2). ამის დასასაბუთებლად მოკუყავს: 1) როკედდინი მოკვდა 1204 წელს, ხოლო იკონიის მეფობა სრულადა მისუსტდა, ზარუნ-დელა-ქროშეს საიტყვით, 1203 წელს ატეტი-ნ-რ-იკ-ა-ოს სულთანობაში (*Parun de la Qroche*, ქართულად თარგმნილი, გვ. 213—4), როდესაც „იუფელეს მას სედა (ამ სსხელმწიფოზე) ფრანგთა“. —„ადეტინ“ გადამსინჯებულნი საიტყუა როკედდინისა, რომელსაც უწოდდენ რიკაოს: „ოს“ ჩეელებით უმატებენ ბერძნობა, ხოლო „ადეტინ“ უნდა უდრადეს „ედ-დინ“, რომელიც მხოლოდ წინ დასმულა. (სულ ერთა: ედ-დინ-როკ და როკედ-დინ).—რაკი 1203 წ. იკონიის სსხელმწიფო მისუსტებულა და ფრანგთა გაკლენის ქვეშ ჩაკარდნილა, მხელი დასაყუ-

ქნდა ბრძანება გადაწერისა, როგორც ძველში სწერია ამახედვე ვიწყე, რომელიც უწინვე გადამეწერა, ვითარცა წყურვიელსა მაშინ წერილისა და სამს დედანზე გამემაართა, რომ ისინიც ასე იყო“. აქილამ ცხადია, რომ ვარიანტის დამწერი გიორგი მეფის დროს ცხოვრებდა და წყურვიელი იყო საისტორიო წერილთა. მე-XVIII და XIX საუკ. ცნობილ მწერალთა შორის არა ვგონებ სხვას ვისმე მიეწეროს ეს „წყურვიელობა“ საისტორიო წერილთა, თუ არ თეიმურაზ ბატონიშვილს, რომელმან ბევრი იღვაწა სამშობლო ისტორიისათვის. მაგრამ ამ წარწერას ჩვენ მაინც გადაჭრით თეიმურაზს ვერ მივაწერთ, რადგან მინგრეულის ვარიანტსაც, რომელიც, ჩვენის ფიქრით, გადაწერილია დავით რეკტორის ხელით, და რომელიც განირჩევა თეიმურაზის ვარიანტისგან, აქვს შემდეგი ამ გვარივე წარწერა, ჩვენის აზრით გიორგი მესხიშვილის ხელით, სწორედ ამ ადგილზედვე (წერა-კითხ. № 354, გვ. 497): „სამი დედანი ვნახე, ასე აკლდა: მცხეთისა, მეფისა და ერისთვისა; და ჰპოვებთ თუ ვინმე და მასურებთ, ღირს მიხილი მშრომელისა, დიდად მმადლობელ გეგნები“.

რეზოლუცია, რომ 1203 წელს და მის შემდეგ როკ-ედდინს თამარ მეფესზე გალაშქრება გაეხდომოს, მით უმეტეს რომ ქ-ცხბაში კრცლად აღწერილია მისი ძლიერება მთელს მცირე აზიაში და ლაშქართ სამრავლე. ცხადია, ნურქადინის დამარცხება ამ 1203 წელზე ადრე უოფილა. თუთ მისუსტება იკონიის ხეანთქრობისა და ფრანგთა გაყვანის ქვეშ ჩაპარდნა შედეგი იქნებოდა ამ საშინელის დამარცხებისა თამარის ლაშქრობისაგან (1203—1 წლებში); თუთ როკ-ედდინი † 1204 წ. (ის. Никифоръ Вріеній, прилож. V და Hist. G. 463, n. 3).—2) მეორე საფუძველი ამისიკის შემდეგი. ნურქადინის დამარცხების შემდეგ თამარის მემატიანე მოგვითხრობს მეფისგან წყალობის გავზავნას აღმოსავლეთის მოხსატრებში, რამდენიმე საწილი ამ შეწირულობის ბერებს წაართვა იმპერატორმა ისაკ-ანგარამ. მისი შეუდგა გალაშქრება თამარ მეფისა საბერძნეთს და დამორჩილება მთელის ზღვის პირისა თითქმის სტამბოლამდე (ლაზიადგან ირავლიამდე) და დაჭრა „ყოველთა ადგილთა ფებლაგონიისა და ზონტოსათა“, დასრულება ასალ სამეფოსი, („ტრამპიზონის სამეფოსი“) დამორჩილებულ ადგილებისაგან და გამოეყება თამარის ნათესავის ალექსი კომნანენასა (ქ-ცხ. I 225). ეს მოხდა აზრილს 1204 წელს, როგორც მოგვითხრობს ტრამპიზონის ქრონიკა მისივე პანარეტისა, მეტეველი: „იკრ-ალექსი დიდმა კომნენმა, 22 წლისამ, კოსტანტინეპოლიდამ გამოსულმან, თუხის მამის ძაღუს თამარის მეგაღნიობით და იბერიის ჟარით დაიჭირა ტრამპიზონდი თუქსა აზრილსა, ინდიკტიონსა 17-სა (1204 წელს ინდიკტიონი იკდა და 7 არა 17) წელსა 6713—1204“ (კასუშტი ბაქრამ. გვ. 213; შენ. 2). როგორც როკ-ედდინის დამარცხებით ისარგებლეს ფრანგებმა, ისრე აჭიდ თამარის ჟარისგან ბერძნების დამარცხება ჩინებულად გამოიყენეს: შეკადენ კოსტანტინე-ქალაქში და დაიჭირეს 12 აზრილს იმავე 1204 წ. ამაზე თამარ შეწესდა, მკრამ გვიანდა იყო.

თუ ტრამპიზონის სამეფო დამარცხდა აზრილს 1204 წლისას, პირველი გალაშქრება საბერძნეთში იქნებოდა საფესულს 1203 წელს, რადგან ამდენ ქვეყნების ომით დაპერობას მოუხდებოდა არა უმცირესი 5—6 თვისა; ხოლო ამ ომის წინ აღწერილს საქმეებს ერთ წლამდე მანერ მოუხდებოდა. აქიდანაც გამოდის, რომ ნურქადინის დამარცხებაც უნდა მომხდარიყო არა უგვიანეს 1202 წ.

1200 წ. საკვ. მუხ. დანუღია სურფური ხელნაწერი in. 4, № 73, ძველს სქელს ქალაღზე დაწერილი, რომელიც შეიცავს: 1) ექსტო-დღეს წისა ბასილისა და 2) გრიგოლ ნოსელის თხზულებას „დაბადებისათჳს კაცთა“. პირველის საკითხავის ბოლოს (ფურც. 123) იმაოება შემდეგი წარწერა:

„დაესრულა ექუსთა დღეთაა წისა ბასილისი ბრწყინვალედ და ღუთივ შეუნიერად მადლითა სულისა წმიდისათა. ვინ სწერდეთ ნუსხასა ჩუენსა ნუ ესრეთ სწერთ, ვითა ჩუენსა ნუსხასა, რამეთუ ჩუენ პირუტყუ ვართ და საცხე ყოვლითა არაწმიდებითა, გარნა ესრეთ წერეთ ვითარმცა ახლად აღწერა წა ბასილისი, რამეთუ ქვეშარიტად დაღაცა თუ მწიკულოვანი კელი ჩუენი ნუსხვიდა და თარგმნიდა, გარნა თუთ იგი იყო მწუხველიცა და თარგმანი, თუ არა ჩუენგან ამისი ქვრობაჲცა შეუძლებელ იყო, არა თუ თარგმნაჲ. და აწ წმინ-

დანა მამანო, ღმერთმან გარწმუნოს, ჩუენთვის ლოცვა ყავთ და ვითა ჰპოოთ, ეგრე დასწერეთ. და რაზომნი ლუაწლნი გვნახვან ამისა თარგმნასა; იგი ღმერთმან იცის: რამეთუ აღურაცხელად ღრმად არს და შეუყადრებელი და ღმერთმან იგი პრველნი იცა თარგმანნი იაკურთხენ, დიად კელი აღმიპყრეს*. და ზედვე იმაჲ სვლით: „ესე ანდერძი წრისა მამისა ჩრისა გიორგი მთაწმიდელისაჲ არს, ნუ თუ უმეტრებით სხვა ვისიმე გეგონოს ვისმე, რამეთუ მისდამლის ესე წიგნი არა გამოჩენილ იყო ენასა ჩუენსა, არცა ყოფილა“.

მეორე საკითხავის ბოლოს წარწერა:

იგივე გრიგოლ ნოსელი დაბადებისათჳს კაცთა. ბოლოს ტექსტის სვლით: „სრულ იქმნა ექუსთა დღეთაჲ მადლითა პეტრე მოძღვრისა და ძმისა მისისა გიორგისითა. აჲმარენ ღწ ნებისაებრ თვისსა. დაიწერა დიდსა ლავრასა შატბერდს, საყოფელსა წდისა ღწის მშობელისასა, კელითა ფრიად ცოდვილისა გრიგოლ ვაჩეროძელისაჲთა... ჩს“ (1200 წ.?). — ეს „ჩს“ მსედრულად სწერაჲ, მაგრამ იმავე კალმით და მეღნით. ჩვენ იგი ქქნად მივიღეთ, რადგან ზედლოცრაფიულ სისიათით სელ-ნაწერი მეXII საუკ. ეკუთვნის.

ეს წარწერა სსკვთაჲ შორის ამტკიცებს, რომ შატბერდს მეXII—XIII საუკუნეებში არ დაუკარგავს უწინდელი თვისი განმანათლებლობითი მნიშვნელობა. არმიებზე წარწერანი (ფურც. 129—9) გაიბტკიცებენ, რომ XV საუკ. წიგნი დაუსსნათო: „სულსა ქიხოსროსა (+1573 წ.) და გრხათუნს და შალვას და ველიჯანს შს ღწ. ეს წიგნი იმან დაიქსნაჲ და იორდანეს მისცაჲ“ (ამ წარწერის ასსნა ის. ჰქმო 1573 წ. ჰქმო).

1201 წ. — დაიძინა თამარ ძილი მართალთა, თვესა იანვარსა :იპ: ქქს: უი:“

უქანსენელი სიტყუები: „ქქს :უი:“ ჩამატებულიჲ ეგ. მუზ. ჭცხზაში, № 131, გვ. 395. სოფო დაბეჭდილ ჭცხზაში არ იშოვება. ჭცხზა № 131. ვასუშტის რედაქციის არ არის და ეს ქქნიდ მისი არ იქნება. მნელი მისსსეადრი არ არის, რომ ეს ქქნა წარმომდგარა ესრე: ჭცხზაში (გვ. 326) მოსსენებულიჲ 17 წელიწადი და იქვე 23 წელი თამარის მეფობისა, აქიდაჲ $1184+17=1201$, ანუ $1178+23=1201$ (სრული განმარტება ის. ჰქმო).

1201 წ. — უცა თამარ მეფე მიიცვალა. (ვასუშტის ქრონიკა).

თუ სსკვში მივიღებთ იმ გარემოებას, რომ თამარ მეფის ქრონიკები სსზოგათო ათის წლით უქან რჩება, მაშინ უნდა ჩავთვალსხმოთ, რომ ვასუშტით თამარ ქ $(1201+10)=1211$ წ. ამაზე ვრცლად ჰქმო 1206 და 1207 წ. ჰქმო, სდაც ჩვენ ცხადად ეუბნენბოთ, თუ რომელმა გარემოებაჲ მიეყენა ვასუშტი შედგომში თამარ მეფის მატანის ქრონოლოგიის განმარტვის შესსება.

1204 წ. — „ქქსა :უედ: აქა დაწოეს კოსტან[ტინოპოლი] ჰრომთა“ (საქ. მუზ. № 85). — მოფლო ისტორიაც კოსტანტინოპოლის დაწკან რომელთაჲნ დასდეგს 12 აბრელს 1204 წ. (Hist. G. 465, n. 5). როგორც ჩქმო ეთქვით, ფრანგების გამეფება ვიზანტიასში იყო შედეგი თამარ მეფის ბერძნებზე გადასქრებისა, რომელსაც შეუდგა ტრანპრონის სამეფოს დაარსება. ეს ამავე მოთსრობი-

ღია ქ-ცხზაში, გვ. 325, მაგრამ დრო ნაჩვენებია არ არის. თუთ მიჰელ ზანარკ-ტის ზეშით ტრანზიტონის დასრულება მოსდა თუქესა ჰარაღს 12, ინდიკაიონსა 17, წელსა 6712—1204 (იხ. ზემო).

1204—1207 წ. ამ წლებში უნდა იყოს დაწერილი: ანნის სასარგისი წარწერა. ამ სასარგისს ესრე აღწერს მ. კალისტრატე: „ტყავის სახარება, სიგარძე მტკაველი და გოჯი, სიგანე ერთი ციდა უძველესის ასოების ფორმით დაწერილი“ (ივერია, 1890, № 187). ამ სასარგისს ქქანია შემდეგი საყურადღებო წარწერა:

„ზეადიღენ და დაამყარენ ღწ ძლიერნი და უძლეველნი და ვით მეფეთა მეფე (და) ღვთივ-გვრგვანოსანი თამარ მეფეთა მეფე და დედოფალი და წარმართენ აუოტს(?) ძისა მათისა მეფობა უმეტეს ყოველთა მეფეთა ქვეყანისათა და აღიღენ წმინდა მღვდელთ-მოძღვარი თეოდორე ანჩელ მთავარ-ეპისკოპოსი და ათორმეტთა უდაბნოთა. მოძღვრებასა მათსა ვიგულსმოადგინე მე სულითა საწყალობელმან და ნათელ-ღებლობით ოდენ ქრისტიანებმან, დიდად განმარისხებელმან და შემცოდებან ღვთისამან სოფრომ მწიგნობარმან, ოდესმე ვაზიანთამან(?), ოდესმე ღვთისა სწორთა თუთ-მპყრობელმან(?) საყდრისა ანჩისა საჩინოობა... სიმდიდრე და სამეაული საყდრისა ხრწნილებასა დაენთქა... და კვალად შეცნინებულ იყო, ესრეთ რომ ვიკადრე სახარებისა ამის მოსყიდვა წმიდით უდაბნოთ წყაროსთავით და შემსგავსებულად ძალისა ჩემისა მოვაქედინე ღვთისა მიერ კურთხეულს ღირსსა ოქროს მქანდაკებელსა ბექასა... და დაუსვენე ხატსა ღვთაებისასა სალოცველად ძმისა ჩემისა სვიმონისთჳს... და გამოიკეთეს სალოცავი იოანე რკინაელმან, ნეტარებით მოხსენებულმან, სიწმინდის გადაყენებასა... და ამის სახარებისათჳს თეოდორე ანჩელ მთავარ-ეპისკოპოსმან განმიწესეს კედელსაცა ზედა წარწერა... (წყვე) კრულ შეჩვენებულ იყავნ მთავარ-ეპისკოპოსი(?) ვინც გამოსწიროს ეს სახარება, გინა სხვა შეწირულობა... თქუთ კურთხეულითა პირითა: სულსა თეოდორე ქყონდი-ღლისასა, მშობელთა და ძმათა მისთასა შს ღწ. სულსა შარიძეთასა შს ღწ, სოფრომს და მშობელთა და ძმათა მისთა შს ღწ.

კალისტრატე ბერს, სამწესწაროდ, დრო არ ქქანია, რომ სწორედ გარდმოეწერა ეს საყურადღებო წარწერა. არავითარი ეჭვი არ არის, რომ აქ მოსსენებულთა თამარ (ეს საიტუა კალისტრატეს წაუგითსაჲს თინათინა) მეფე და ქმარი მასი მეფე დაჲთ. საბუთად ამისა სჳკმაზა: 1) არცერთი დედოფალი გარდა დიდებულის თამარას ჩუენს ისტორიაში არ იწოდება მეფედ, მხოლოდ თამარი იწოდება თამარ მეფედ და დედოფალად, 2) მაგრამ უმეტესად მტკიცდება ეს მით, რომ აქ მოსსენებულნი იოანე რკინაელი, შემდეგ ანჩელ მთავარ-ეპისკოპოსი, და მქანდაკი ბექა თამარ მეფის დროს სცხოვრობდენ, როგორც ამას მტკიცებს შემდეგა წარწერა ანჩის-სატის ღვთაჲს სჳტას: „ბრძანებითა და ნიუთის-ბოძებითა ღვთივ-გვრგვინოსანის დიდისა დედოფალთ-დედოფლისა თამარისათა მე იოანე ანჩელმან რკინაელმან კელ-ვყავ საშინელისა ამის ხატისა პატივითა მოქედად. მფარველ-მცველ არს მეფობისა მათისა აქა და საუკუნესა. მოიქედა

კელითა ბექასითა. ქე შე“. — დავით მეფე სოსლანი გარდაიცვალა 1207 წ. გიორგი ღაშა დაიბადა 1192 წ. მასსადაჲ წარწერა ეკუთვნის 1204—1207 წ., როდესაც გიორგი მოზრდილი იქნებოდა. თუთ სახარება მასზე ადრე იქნებოდა დაწერილი. წყაროსთავი ახალ ნათარგმნ წიგნებით გაამდიდრა 1060—1085 წლებში ერსატემ (იხ. ზემო გვ. 234—235).

1205 წ. — ამ წელს გიორგი ღაშამ დაიდგა გვრგვნი მეფობისა და პირველად კარს შემოაღდა თამარის ჯარი, „მაშინ ძე მისი (თამარისა) ღაშა თორმეტის წლისა იყო“ (აფხაზთა ქრონიკიდან, რომელიც სრულად ჭეშო მოგვეყვას). რადგან გიორგი დაიბადა 1192 წ. (იხ. ზემო), მე-12 წელი უდრის 1204 წელს, მაგრამ რადგან ჩვეულებრივ მართა სრულს წლებს სთვლიან, ამისგანაჲ ჩვენ გვერნა, რომ გიორგი იქნებოდა 12 წლის და მეცამეტეში იდგებოდა: 13+1192=1205. ჩვენს ზმრს ასახულებს მეორე ადგილი ქ-ცხისა (გვ. 339), სადაც მოხსენებულია, რომ გიორგიმ სიცოცხლესაჲე თამარისსა დაიდგა გვრგვნი მეფობისა და იყო მაშინ წლისა ათ-სამ-მეტისა, ე. ი. ეს ყოფილა 1205 წ. (ამასჲ სხვა ზმრები და სრული განმარტება იხ. ჭეშო 1207 წ. ჭეშე).

რომ გიორგი დედამისის სიცოცხლესაჲე გაუმეფებათ, ეს გასაკვირი არ არის, რადგან ეს ჩვეულებად ქრონდათ ბაგრატიონ მეფეთა. სოლო საყურადღებოა აქ ის გარემოება, რომ 12 წლის უმაწილი ამ რამში მონაწილეობას იღებს (ქ-ცხ. 326). რით ახსენება ეს, თუ არ ამ გარემოებით, რომ ამ წელს (1205-ს) გიორგი მართლად გაუმეფებათ და ეს ბედნიერი დღე უნდა ესახლებინათ სახელოვან ღაშ-ქრობათ? ქ-ცხა თითქმის ამოწმებს ჩვენს ზმრს, როდესაც მოგვითხრობს, რომ გარელებამ, შემდეგ ამ ცახის აღებისა, „მოიხენეს კლიტენი (ცხისას) წინა შეძისა მისისა გიორგისა და მერე თამარისა“... „და უბრძანა (თამარ-მეფემ) ძესა თესსა გიორგის, რათა შევიდეს და თვთ მიითვალოს ქალაქი და ციხე; რომელი ესე ესრეთ იქმნა“ (I, 326). რა საჭირო იყო 13 წლის უმაწილის გარე წინ წაუენება მამის, როდესაც მას გვერდთ ახლდნ თუთ მეფენი დავით და თამარ (ibid.)? მხელა მისასხედრი არ არის, რომ ეს რამი გიორგის სახელობასჲ იყო, ახალ-გამეფებულის უმაწილის ბედზე. — ამასჲ ჩვენის ზმრით უმეტესად ამტკიცებს ჩვენაჲე ქრონიკა, რომელიც უმატებს: „მაშინ (გარეჲ გაღაშქრების დროს) ძე მისი გიორგი თორმეტის წლისა იყო ღაშქარის პირველსა გაღაშქრებასა“. აქ დიად გაუგებარია ის, თუ რისგანაჲ უმატებს მექრონიკე, კარის აღების მოამბე, გიორგის წლოვნებას, რომელსაც არავითარი შინაგანი კავშირი არა აქვს გარეჲ გაღაშქრებასთან. მაგრამ ეს გაუგებარი ფრასა ადვილად გასაგები და მოხდენილი იქნება, თუ ვიგუხსენებთ, რომ ეს ღაშქრობა ატენილი იყო ახლად გამეფებულის უმაწილის გიორგის სეე-ბედზე.

1207 წ. — ქ-ცს უკვ: დასაბამითგან ხეია: ამას წელსა კარი ბიდეს] და თამარ დედ-ფაღი (დედოფალი) გარდაიცვალა. მაშინ ძე მისი ღაშა თორმეტისა წლისა იყო ღაშქარის პირველსა გაღაშქრებასა“ (აფხაზთა ქრონიკა).

ამ ძეგლის ცნობებიდან ჩვენ უნდა (1205 წ. ქვეშ) განვმარტოთ, რომ ზირკელი გალაშქრება კარზე იყო 1205 წელს ახლად შეიკეთებული 12—13 წლის გიორგი ღაშას ბედზე. ფრასა: „ლაშქარსა პირველსა გალაშქრებასა“ აღნიშნავს, რომ ზირკელად რომ კარის ცისეს შემოსდგომიან, მაშინ ღაშა უოფილა 12 წ., ხოლო თუთ ალებს ამ მაგარ ცისის მომხდარა, ჩვენის ქრონიკით, 1207 წელს, ე. ი. 2 ანუ 1¹/₂ წლის შემდეგ „ზირკელის გალაშქრებისა“.

მართლაც, ქ-ცხზ (ბვ. 326) გვარწმუნებს, რომ „ოც-და-მესამედ გინა თუ მეოთხედ აღმავლობასა მეფობისა მისისა (თამარისის) წელიწადსა იკითხა (თამარმა) საქმე კარისა“. ხოლო 23 წელი თამარის მეფობისა (1184+23=1207 წელი, რომელიც უდრის ჩვენს ცნობას იმ განწყობით, რომ ჩვენი ქრონიკა ამ წელს უჩვენებს კარის ალებას, ხოლო ქ-ცხზ: „იკითხა საქმე კარისა“) თუთ კარის ალებას იგულისხმებს და არა ზირკელს კარზე გალაშქრებას; ეს ცხადია იქიდან, რომ მაგ ფრასებს უკდეკ მოსდევს: „რამეთუ მრავლით ეამითგან ბრძოლეს სარგის თმოგველი *), შალვა თორელი და მესხნი, გარნა ვერა ღონე ქნეს ალებისა... გარეშემოუხვნეს ყოველნი ციხენი და სოფელნი და იგი ხოლო მარტო ჰქონდა სპარსთა“. — ჩვენ გვგონია, რომ აქ 1205 წლის გალაშქრება კა არ იგულისხმება, არამედ ამაზე უფრო ადრინდელი საქმე (1203—1204 წ.). ეს სჩანს იქიდან, რომ ამის შემდეგ მოთხრობილია ამავე დიდის ღაშქრის შეკრებაზე თუთ ღაშათ მეფის წინაძელობით: „მაშინ განიზრახა (თამარ მეფემ) და წარავლინა დავით ზემოთა ლაშქრითა; წაიტანა (უნდა: წარატანა) ზაქარია და ივანე და უბრძანა, რათა დადგენ მუნ და ძლიერად ეოზონ. და ხანგრძლიად იქმნა ესე და თუთ თამარ დადგა ჯავახეთს და მუნ მოელოდა ამბავსა მათსა. ებრძოლეს უკვე შეკრულსა მას ღონესა წყლისათვის მრავალთა დღეთა, განტეხეს ადგილი იგი და გამოიცალა წყალი“..

ეს მოთხრობა ჩვენ გვრე გვსმის, რომ 1205 წლამდე სარგის და სხვანი დიდს ხანს ეომებოდნენ კარს და კერ აიღეს. მაგრამ 1205 წელს ახლად გაშეშებული ღაშას სკე-ბედზე დად-ძალია ღაშქარი გაგზავნეს (1205 წლის დამლეკს ანუ 1206 წლის დამწყებს). მაგრამ ბერის ხანს კერა უჩვენს რა, სანამდე ადგილი იგი არ გატეხეს და წყალი არ გამოუშვეს. წელის გამოშვების შემდეგაც მტრის ღაშქარი კიდევ ბერის ხანს მოათმენდა ცისეში, სანამ წვეთი წყალი შერქებოდა. ამის გამო ჩვენ დაუფერებლად არ მიგვაჩნია, რომ კარის ალებას ქართუკლთა ღაშქარი მოუწებოდა წელ-ნახევრამდე (კარი არის აწინდელი ერსერუმი).

რომ კარის ალება, თანხმად ჩვენის ქრონიკისა, მართლაც 1207 წელს მოხდა

*) აქსონი (ვის-რამიანისა), რომელიც მოხსენებულია «ევფხვის-ტყაოსანში». რასაკერ-ველია, სარგისი ამ დროს ახალ-გაზდა იქნებოდა (25—30 წლისა), რადგან იგი მოქმედ პი-რად სჩანს 1256 წლამდე (Hist. G. 570; ქ-ცხზ, I. 399). სარგისის ასული რუსუდან, რატი ორბელიანის ცოლი, ცოცხალი სჩანს 1307 წ. (იხ. ეს წიგნი 1307 წ. ქვეშე).

და არა შემდეგ ამისა, ამას უმეტესად ამტკიცებს მეორე ადგილი ქ-ცხისის (326), რომელიც კარის ღებებს ამავეს ზედ მოაბამს: „და ვისცა ათ-შვიდმეტსა წელიწადსა შინა ესე საქმენი თამარისგან გემცრებოიან და მისთა ლაშქართაგან, წელიწადისა ერთისა დღეთა თუ ვითარ შეუძლო ყოველთა მათ გარეთა აღმართ ოდნე შეხეცა, რომელნი ჰქონან ციხენი მკარგრძელთა ოდნე სახლთა ზემოთ და ქვემოთ“. — ეს ზნელი ფრასი აღნიშნავს: ვისაც 17 წლის თამარის საქმენი ცოტად მაგანიათ, მოიარეთ მარტო მსარგრძელთა ციხე-სიმაგრეები და დაწმუქდებით, რომ ერთს წელიწადს ეგელას კერ შემოუვლით, ესრეთი სიმარჯლე მტრისგან ღებულის ციხე-სიმაგრეებისა მარტო ერთს გეგრს უჭირავსო.

მაგრამ ჩვენ აქ უურადღება უნდა მივაქციოთ მხოლოდ ერთს ფრასს: „ათ-შვიდმეტსა წელიწადთა შინა ესე საქმენი თამარისნი გემცრებოიან“... 17 წელი თამარის მეფობისა უდრის $1184 + 17 = 1201$ წელს. მაგრამ აქ რომ თამარის მეფობა არ იკულისსება, ეს სხანს იმავე ქ-ცხისის (326) სომოლობულის ფრასიდან, სადაც მოთხრობილია, რომ კარის ღაშქრობა იყო „ოც-და-მესამედ, გინა თუ მეოთხედ, ღებულობასა მეფობისა მისისასა“ (თამარისისა), რაიცა უდრის $23 + 1184 = 1207$, ერთი-და-იგივე მემტანეს ერთს-და-იმავე გვერდზე (326) ესრეთს უკუთქმის ადგილს კერ მისცემდა. ამას გამო მხელი მისსევედრი არ უნდა იყოს, რომ ზირველს ფრასში იკულისსება 17 წელი ღაგიათის მეფობისა $17 + 1189 = 1206$, რაიცა თითქმის სრულიად ეთანხმება ჩვენს ქრონიკას, ისე 17 წელი თამარის და ღაგიათის ერთად მეფობისა, რაიცა იმავე 1206 წელს უდრის. ერთის წლის განსისკება აქ ექვს კერ დაჭადავს, რადგან ერთი წელი წარსულთ დროთა გამოანგარიშებაში ადგილად შეიძლება მემტანეს გამოარჩეს, როგორც გამოარჩენია მის, როდესაც მემტანეს უოყმანობით გეანგებებს კარის ღებებს „ოც-და-მესამედ, გინა თუ მეოთხედ ღებულობასა“ თამარის მეფობისისა.

თუ ღაგიათ მეფე მოკვდა 18 იანვარს 1207 წლისას, როგორც ქვემო ვუჩვენებთ, მაშინ კარის ღება, რომელიც ღაგიათის სიღრცხლეში იყო, მართლად მოდიოდა 1206 წელს, და ამ შემთხვევაში კარის ღაშქრობა უნდა გაგრძელებულიყო არა უმეტეს ერთის წლისა. ამ უკანასკნელს შემთხვევაში უკუთქმისა ქ-ცხისის (326), რომელიც კარის ღებებს კერ 1207 დასდებს და მერე 1206 წელს (ათ-შვიდ-მეტს წელიწადსა ღაგიათის მეფობისისა), ღერეთვე ჩვენის ქრონიკის ჩვენს კარის ღებების 1207 წელს, შეიძლება შეთანხმებულ იქნეს ამ მოსაზრებით, რომ ძველად წელიწადს სთვლიდნენ სეკტემბრიდან სეკტემბრამდე და არა იანვრიდან იანვრამდე: კარის ღება, ამ მოსაზრებით მოსდებოდა 1206 წელს უკანასკნელ თვეებში (სეკტემბრიდან იანვრამდე), ხოლო ღაგიათ მეფის სიკვდილი, რომელიც, როგორც ქ-ცხისიდან სხანს, კარის ღებებს უმაღვე უეუდგა, — 18 იანვარს შემდეგის 1207 წლისას. შეიძლება მეჭორნიკეთა და მემტანეს სწორედ ამის გამო გადართობა „ეს ორის წლის აზრები, რომ ზირველს შემთხვევას მეორე ზედვე მოჰყვა, თუძა ზირველი მოხდა 1206 წლის დასასრულს, ხოლო მეორე — 1207 წლის დამწყებს, 18 იანვარს.

ესლა უნდა შეეუდგეთ ჩვენის ქრონიკის მეორე ნახევრის განმარტვას.—კარის ალექსი ამბავთან, როგორც ვხედავთ, ეს ქრონიკა იმდევს მეტად უცხო და სცილდებულ ცნობას: „ამის წელსა (ე. ი. 1207 წელს) კარი იღეს და თამარ დედოფალი გარდაიცვალა“. შესანიშნავი და უცხო აქ ისიც არის, რომ მეორე ჩვენი ქრონიკაც, შეტენილი საე. მუხ. ტუავის წიგნში, № 85, 1233 წელს დაწერილში, ამავე ამბავს თამარ მეფის გადაცვლებისას დასდებს 1206 წელს; აი ეს ქრონიკა:

„ჩქს :უკვ: აქა მიიცვალა თამარ და მეორესა წელსა [და-ჯღ] მეფედ გი“ (გიორგი). ამ გვარივე წარწერა თამარ მეფის 1206 წელს სიკვდილზე იშლება ერთს წარ-ვაითხვის მე-XIII საუკ. ხელ-ნაწ. მაგრამ რადგან იმ ხელ-ნაწერებში № № შეუცვლიათ, ჩვენ ვერ-ვუპოვებთ ვერ ვიპოვეთ ის წიგნი. აქ ისიც უნდა შევნიშნათ, რომ ეკ. მუხ. № 85 წიგნის ქრონიკა დაწერილია სსკა (მე-XV—XVI საუკუნის) ხელით, სუფურად. ეს ქრონიკა დაწერილია არშაზე და წარწერის ქვემო სხანს სსკა წარწერა უფრო ძველი, რომელიც ამოუფსკეპიათ. ამით, რასაკვირ-ველია, ფასი აქვდება თუთ წარწერას, რომელიც, ამასთან, იმდენად მჭრალია, რომ ბროსისკეს, რომელსაც ეს ხელ-ნაწერა ხელში ქქონის (Chronique techn. p. 20), ეს წარწერები ვერ შეუნიშნავს.

ამ ნაირად, სიმა ქრონიკული ცნობა გვაქვს, რომელიც გვიჩვენებს თამარ მეფის გადაცვლებას 1206 და 1207 წელს. ეს ცნობები მით უმეტეს უცხოა, რომ იგინი სრულიად არ ეთანხმებიან არც ჩვენს ანგარიშებს, არც თამარ მეფის მე-მატიანის ქრონოლოგიურს რიგს მოთხრობისას (კარის ალექსი და დავით მეფის სიკვდილის შემდეგ ქ-ცხანში ეკ. 326—მოთხრობილია მრავალი დიდ-დიდი ამბები: არდაველის დაშქრობა, სპარსეთში გალამქრება და სს., რომელსაც არა ერთი და ორი წელი მოუწდებოდა), არც უცხოელ მწერალთა ცნობებს, რომელნიც თამარის სიკვდილს დასდებენ არა უადრეს 1212 წ. (ამაზე იხ. ქვემო 1212 წ. ქვეშე).

ამ მიზეზთა მასხადვით ეჭვირ არ გვრჩება, რომ ჩვენის ქრონიკების ცნობა თამარ მეფის 1207 წელს სიკვდილზე, მისაღები არ არის. მაგრამ სიმაგიეროდ კითხვა იბადება: რომელმა მიზეზმა გამოიწვია ესრეთი თანხმობითი სიცრუე სიმათე ქრონიკათაგან?

ჩვენ დარწმუნებულნი ვართ, რომ ამ ქრონიკებში, შეცდომით, დავით მეფის სიკვდილი თამარ მეფის სიკვდილად არის ნახელები. ამისთანა გადარევა თამარის და დავითის სახელისა თუთ ქ-ცხანში იშლება, როგორც ზემო ვუჩვენეთ (გვ. 296): „ვისაცა 17 წელიწადსა შინა ესე საქმენი თამარისგან გემცრებიან“... ჩვენ ცხადვით ვუჩვენეთ, რომ აქ გულისხმებულია დავითის 17 წლის მეფობა, ე. ი. 17+1189=1206 წელი, რომელ წელსაც დავითმა უკანასკნელად ისახლა თავი კარის ალბით და ამის შემდეგ მალე მოკვდა, როგორც სხანს 1207 წლის დამ-წეებს, რომელს წელსაც ჩვენი ქრონიკაც გვიჩვენებს. თამარის და დავითის სახელის გადარევა ამ გვარად მოხდებოდა: ზირეულს ძველს ქრონიკაში, სიდიამც მოხსენი-ბულ ქრონიკებს გადმოუწერია ეს ცნობა, ეწერებოდა ესრე: „აქა (1207 წელს) და-

კით მეფე მოკვდა და დაჯდა მეფედ გიორგი. რაჟი გადაწყვეტს ეცოდინებოდა, რომ გიორგი გამეფდა თამარის სიკვდილის შემდეგ, ამის გამო შენდომად ჩასთვლიდა სიტყვას „დავით“ და მის მკერდს დასწერდა თამარ დედოფალს. ამ სახითვე უნდა წარმოდგენილიყო თუთ ქცხბაში იგივე ზემო აღნიშნული არევა დავითის და თამარის სახელგებისა. თამარის სახელმა სრულიად დასრულდა დავითისი, განსაკუთრებით თამარის სიკვდილის შემდეგ: რაც დავითზე იყო დაწერილი ანუ ნათქვამი ყველა ერთობ თამარს მიეწერა, ისე რომ თუთ დავითის სახელიც არ გას ასსოვდა, თუ არ დიდებოთ განვითარებულებს სამშობლო ისტორიის ცოდნაში. ამ მიზეზებისაგანაა დაწყებული არა აზრს რა, თუ მე-XIV—XV საუკუნეების წიგნების გადაწყველთ დავითის სახელი თამარისად შესცვალეს.

ამ ნაბიჯს სავსაოდ დასაბუთებული მიგვაჩნია, რომ ჩვენი ქრონიკის გვიგნებს დავითის სიკვდილს 1207 წელს, შემდეგ კარის აღებისა. ხოლო ფრანს ჩვენი მეორე ქრონიკისა: „მეორესა წელსა მეფედ დაჯდა გიორგი“ ამას კი არ აღნიშნავს, კითხვით გიორგი ამ წელს ზიარებდა მეფედ ცხებულაჲს, რადგან კიცით (იხ. ზემო გვ. 294—5), რომ გიორგი მეფედ კურთხის 1205 წელს, არამედ ამას, რომ მამის სიკვდილის შემდეგ გიორგიმ მასი ადგილი დაიჭირა და სამეფოს მართვაში ნამდვილი მონაწილეობა მიაღწია 1208 წელს, როდესაც იგი იწებოდა უკვე 16 წლისა (დავით აღმაშენებელმა 16 წლისამ იწერა მეფობა; თამარ მეფედ 1179 წელს კურთხის, მაგრამ მეფობა დაიწყო მამის სიკვდილის შემდეგ).

უცხო მწერალნიც თათქმის ეთნოგრაფიის ჩვენს ქრონიკას და გვიჩვენებენ დავითის სიკვდილს დასალოკებით 1208—9 წლებში. ბროსისკე შემოუკრებია ეს ცნობები (ინახლ-თათარის თქმულება ქართულთ მეფის სიკვდილზე მუსულმანთ ქორონიკონს 607, რაიც უდრის 1208—9 წელს) და სხვა საბუთება და დავითის სიკვდილი 1208—9 წელს უჩვენებია (Hist. G. I, 467). არდეკელის ამოწვევით, რომელიც მოხდა დავითის სიკვდილის შემდეგ, კარდის დიდი (Всеобщ. Ист., стр. 171—172) 1210 წელს გვიჩვენებს. მუსულმანთ მისტორიე ჭუსიან შეიხ-აბდულ-ჰაჯიდის შიხლიც არდეკელის აღებისა იმავე დროებში დასადაებს. მოგვყავს ნაწვევით ამის თქმულებადამ: „ჯამე აღდებელის მეჩითის კარის წაღება მოხდა ამ გვარად: ცოტა ხნის შემდეგ 608 წლისა (მუსულმ. ანგარიშით) ურუმუნოთა გურჯისტანში (ე. ი. საქართველოდამ) დაიპყრეს მომეტებული ნაწილი აღდებელიანისა და ამ მხარეს მოჰყინეს თუზი რისხვა. მათ მოაღწიეს არდებელიამდე, რომელიც საშინლად მოაოხრეს და სადაც მრავალი მუსულმანი ამოსწყვიტეს. ამ ზედ-დასმის დროს ჯამე აღდებელის მეჩითის კარი, დიდის ხელოვნებით ნამუშაიარი, თუზს აღდგოლს მოაშორეს, დაუდეს ურემზე და წაიღეს გურჯისტანში, სადაც ეკლესიის შესავალიში (გელასი?) დასდეს“ (კახუშტი ბაქრაძე. გვ. 214. შენ. 4). ჩვენ გვგონია, რომ აქ იგულისხმება არა შურისძიებით ამოწვევით არდეკელისა, მომსდარი 1210 წ., არამედ გადაწყვეტა ქართველთ ჯარისა სპარსეთის ქვეყნებში და ამ დროს მეორედ ამოწვევით აღდებელისა (ქცხ. 329—331), რომე-

ღაც მომხდარა ამ ანგარიშით 1211 წელს და ამას ეთანხმება ქრონოლოგიურა მი-
მდინარეობა თამარ მეფის მემატიანეს თქმულებისა.

ასეა ისევე დაუბრუნდეთ ზარდაპირს სიკვანთს ძაღვისა. ჩვენ განუმარტეთ, რომ
დავით მეფე მოკვდა 1207 წელს (და არა 1208—9-ს, როგორც ჭიჭირობდა ბრას-
სე). ჩვენ გვინდა აქ ასალი საბუთი მოკვდისათ თქმულისა და განუმარტოთ, რომ
დავითი მოკვდა 18 ანკარს 1207 წლისა. მაგრამ ამ ჩვენის აზრის განსამარტა-
ვად წინდაწინ უნდა დაესაბუთოთ, რომ თამარ მეფის მატანას უკანასკნელი ნაწი-
ლი ძალიან არეულია და ეკე-შესატანი. ეს ჯერ იქადავებ სჩანს, რომ თითქმის მთე-
ლი ნაწილი მატანასა 333—339 გვერდში მარამ დედოფლის ქ-ცხბაში არ იზო-
ვება (გვ. 291), და უმეტეს იქადავებ, რომ თამარის სიკვდილი აღნიშნულია 18
ანკარს და გიორგი ღაშს სიკვდილიც 18 ანკარს დღესა ოთხშაბათსა (ქ-ცხ.
335, 339). ძალიან სიკვლე შემთხვევა, რომ დედამ და შეიღაც სწორედ 18 ან-
კარს მომკვდარიყვნენ. უსათუოდ აქ ცნობები არეული უნდა იყოს. ეკეა მით უფ-
რო ძლიერდება, რომ თამარის სიკვდილი სიკე. მუხ. № 131 ქ-ცხბით (გვ. 395,
417) ნაწილებია ქ-ცხ : უა : (1201 წ.), როგორც ზემო კთქვით, სოლო ღაშს გი-
ორგის—ქ-ცხ : უა : (1207 წ.).

განსაკუთრებით ეკეა ქ-ცხს უკანასკნელი ქ-ცხი ღაშს სიკვდილისა ზირ-
ველად მით, რომ იმდენად შორის სიმაღლისაგან, რომ ამისე ღაშსაგვით მეტია
(გიორგი ჩვენის ქრონიკონით 1222 წ.). სოლო უმეტესად მით, რომ მარამ
დედოფ. ქ-ცხბაში არ იზოვება მთელი ფრასა : „შეისვენს“ მეფემან ლაშა-გიორგი
ზაგაიანს მყოფმან თთუტსა იანვარსა : იპ. : დღესა ოთხშაბათსა, ქ-ცხ : უა :
(ეს ქ-ცხ იზოვება № 131 ვარანტში). რადგან ჩვენის ქრონიკით ამ ქ-ცხს (1207 წ.).
მოკვდა დავით მეფე, ამისგან იზოვება აზრი, რომ 18 ანკარის სიკვდილი ღაშსა
და თამარისაგ დავითის სიკვდილის დღის მსაქენებელი უნდა იყოს და ქ-ცხბაში გა-
დარეული შემდეგთა მწერალთაგან. დავითის სიკვდილი ქ-ცხ : უა : 18 ანკარს აღ-
ბათ შემდეგ ვისმე უნათნა და უადგილ-ადგილოდ ჩაუყარება ქ-ცხბაში. ჩვენის აზ-
რის საბუთთანობას ძლიერებს ის გარემოება, რომ თამარ მეფის სიკვდილი 18-ს
ანკარს ძნელი დასაჯერებელია, რადგან მემატიანე გრძელად მოკვითსრახს, რომ ნა-
ქარმაკეს ავად-გამხდარი თამარი თფილისის ჩამოიყვანეს და „შემდგომად მცირე-
თა დღეთა ცნებათ და ისწრაფდეს, ჩვეულებრივად, რათა დასოს გან-
ვიდნ და მუნ წარიყვანეს კუბოთავე... და კვალად წარმოიყვანეს აგართა
ციხესა...“ აქიდან სჩანს, რომ თამარს სასიკვდილე ავთიმოფობა ზაფხულს სწე-
ვა და არა 18 ანკარს, ზამთარს, რადგან ძნელი დასაჯერებელია, რომ ზამთარში
ავთიმოფთა თფილისიდან სუსხან საზაფხულს ადგილებში ეტარებინათ.

მაგრამ 1207 წელს 18 ანკარი სუთნაგვითს მოდიოდა და არა ოთხშაბათს,
სოლო 1206 წელს, რომელ წელსაც ორი ქრონიკა გვიჩვენებს დავითის სიკვ-
დილს (გვ. მუხ. № 85 და წერა-კითხ. სელ-ნაწ. № ?), 18 ანკარი მართლა
ოთხშაბათს მოდიოდა და აქიდან მერე აზრიც იზოვება დავითის სიკვდილზე 1206
წელს (18 ანკარს), რომელსაც მართლა უდრის ქ-ცხბაში (გ. 326) მოსხსენებული „17

წლის მეფობა* დაკითხის (1189+17=1206 წ.). გარდა ამისა, თუ 1206 წელი მივიღეთ დაკითხის სიკვდილის წლად, მაშინ შემოსწავნილი ამბები ამ რიცხვ დაიწყო: 1205 წელს ღამა გაუმეფებიათ და მასწავლა დაწყებულა კარის დასაღებად „საქსა ზედა“ ახლად გამეფებულის 12 წლის უმაწილისა. შემოდგომას იმავე წლისას ძლიერ აუღიათ ციხე, სოლო 18 ანკარს, ოთხშაფოს, შემდეგის 1206 წლისას დაკით მეფე მომკვდარა და „მეორესა წელსა“ ე. ი. 1207 წელს 15 წლის გიორგის მამის მტეორობა უტყვირთნია. ეს ანგარიში უფრო მართლია და ჭკუაზე ახლო, მაგრამ ჩვენ ჟერ-ჟერობით მანც ჰირველს აზრს კადგეკვართ დაკით მეფის 1207 წ. სიკვდილისას, რადგან ეს ანგარიში დამყარებულია აფსანთ-ქრონიკაზე და უფრო ახლოა უცხოელ მესტორეთა თქმულებასთან.

1213 წ.— ამ წელს დაედით ჩვენ თამარ მეფის სიკვდილს. ამის საბუთად მოგვყავს: ქ-ცხბა (გვ. 338) თამარ მეფის სიკვდილის ამბავს ესრე დაბოლოლებს: „თამარ[მან] ოც-ღა-სამთა შინა წელიწადთა შეაწყვლია ყოველი გვარი კეთილმეფობისა“, ე. ი. 23 წლის მეფობაში თამარ მეფემ მოათავსა ყოველი გვარი საბრძნე კარგად მეფობისა, ანუ გაიჩვენა ყოველი მავალითუბი იმისი, თუ კითარ უნდა კეთილად ქმართვა სამეფოსი. ცხადია, რომ მემკითხე აქ იგულისხმებს თამარის მეორე ქორწინების შემდეგს მეფობასა, რადგან უდრის 1189+23=1212 წელს. ამ უმკვდარესს საბუთს ატყვის ჩვენს მესტორეთს უფრადლება არ მიუჭრევი, რადგან ცნობილია არ ქმონდათ დრო თამარის მეორე ქორწინებისა. ჩვენ შემოთავსებულ ვუჩინეთ სხვა შემთხვევა იმისი, რომ მემკითხე თამარის მეფობას სთვლის დაკითხე დაქორწინებიდან (ქ-ცხბა გვ. 326). ბროსსეც თამარის სიკვდილს გვიჩვენებს 1212 წ. 18 ანკარს და თუცს აზრს აფუძნებს კარდან დიდის მოწმობაზე, რომელიც სწერს, რომ ზაქარია მხარგრძელი მოკვდა 661—1212 წელს „შემდეგ დაბრუნების არდავლის დაშქრობიდან“ (Всеобщая Ист. стр. 172) და აგრეთვე იმ ფაქტზე, რომ თამარის სახელი იშლება 1210 წელს მოქცდილს ფულზე (Hist. G., Introd. LXVII. Addit. 275); და რადგან თამარ მოკვდა ზაქარიას შემდეგ, ამის გამო თამარის სიკვდილიც იმავე წელს მოდის, 18 ანკარს. სტეფანოზიც ზაქარიას სიკვდილს გვიჩვენებს 660—1212 წელს Hist. Siounie p. 225).

ბროსსეს აზრზე აქ უნდა შევნიშნოთ, რომ რადგან ზაქარიას სიკვდილის შემდეგ ქ-ცხბაში (გვ. 333) მოთხრობილია გრძელი ამბავი ივანე მხარგრძელისგან აჯანყებულთა მთელუღოთა დამარცხებაზე, რომელიც ქ-ცხბით მოსდის „თთუშთა ივანის, იელის და აგეისტოს“ (ასაკვირეულია იმავე 1212 წლისას), ამისგან თუ თამარ 18 ანკარს მოკვდა, როგორც ჭეჭრებს ბროსსე ქ-ცხბის მოწმობით (გვ. 335), მაშინ თამარის სიკვდილი იქნებოდა 18 ანკარს შემდეგის 1213 წლისას. მაგრამ ჩვენ ზემო აღვნიშნეთ, რომ თერამეტი ანკარი დაკით მეფის სიკვდილის დღე უნდა იყოს და არა თამარისი, რადგან თამარი, როგორც ქ-ცხბის თქმულებისაგან საგულისხმებელია, მოკვდა ზაფხულს, საზაფხულთა ადგილებში, დასოს და ავარს დგომის დროს (ქ-ცხბით თამარ დედოფლის, „მკელთა დგომისა შინა“, გვ. 391), ანუ შემოდგომას, რადგან ივანეს დაშქრობიდან დაბრუნების დროს, არა უადრეს სკდომ-

ზრისა, თამარ ჯან-მთელი სხანს და ამის შემდეგაც მოთხრობილია თამარის ნაჭარ-
მაგებს დგომა და იქ განგება სამეფო და საეკლესიო საქმეთა (ნაჭარმაგვეი საზაფ-
ხულო ადგილი იყო მეფეთა და სანადირო). ამისგანმო ჩვენ ვუფიქრობთ, რომ თა-
მარის საეკლესიო მოსდა 1213 წელს ზაფხულს „კმელსა ზედა დგომასა“. „კმელ-
ზედა დგომა“ აღნიშნავს იმისთან მარსხვას, როდესაც აღკრძალულია თევზი, ღვინო
და ზეთი, და ჩვენის ზმით ეს უნდა იყოს მარიამობის მარსვა (1—15 აგვისტო).
შეიძლება „კმელი“ სახელი იყოს სოფლისა ანუ ქალაქისა, მაგრამ ამ სახელ-წოდების
ადგილი ჩვენ არ ვიცით. ამ ნაირად, თამარ მეფის საეკლესიო ჩვენ დაგვბობთ 1—15
აგვისტოს 1213 წლისას, შემდეგ 23 წლის მეფობისა მეორე ქორწინებიდან, ე. ი.
როდესაც სრული 23 წელი გავიდა მეორე ქორწინებიდან და რამდენიმე წაწილი შემდეგის
24 წ. („დასო“ არის ძალიან ფიქსიანი ადგილი, ის. წერა-კით. ხელნაწ. № 1276, გ. 152).

თამარ მეფის საეკლესიო ამბავს მარამ დედოფლის ქცევა სწორედ იმ სი-
ტყუებით ახლოვებს (ფურც. 391), რომელიც თეიმურაზის ვარაინტში შეტანილია
და რომლის წყარო აქამომდე ცნობილი არ იყო. შეუცვლელად გადმოგვწერთ ამ ნა-
წევებს, თუმცა დედანი მეტად გარეუნილია გადამწერისაგან: „ამისთვის მოხედნა
რისხვითა მოწყალემან ღმერთმან სამკვდრებელსა თვსსა და მიიცვალა თამარ
კმელსა დგომასა შინა. მოიწია მწუხარება და მოუთხრობელი მკვდრთა საქარ-
თველოსათა და ძნელად გამწარებულნი იტყუბდეს და ისხმიდიან თავსა ნაცარ-
სა და მტვერსა ათაბაგი (იქანე?) და იქმნა ტყემა მსგავსი კმოთა (დაბეჭდ.: „გლო-
თა“) ატადესთა (დაბეჭდ.: „ატადესთა“) და გოდებანი მსგავსნი მოხრებისა
იელუსალიმისანი, იელუსალიმისა მიერ მგოდებელისა და ჯერცა ეგრე იყო,
და ყოველთა ადგილთა მსხდომარეთა გოდებათა და ტყებათა შეიცვალებოდეს
მკვდრნი სამეფონი და იტყოდნან მოუთხრობელთა სეკეთესა მისთა, გამარჯე-
ბულობათა და მოწყალებათა, მოსამართლეობათა, სიუხვეთა, სიმდაბლეთა და
მოუთხრობელთა სიკეთეთა მისთა. და წარიყენეს სამკვდრებელსა გელათად
და დამარხეს სამარხოსა პატოხანსა და დაუტევე სამეფო ძესა თვსსა ლაშას.
არსენი იტყვს იყავნელი“ (sic) და ზედეე მოამბულია გაუგებარი და მე-
ტად გადამახინჯებული საიტყუებია:

„მეფე თამარი სიონი და წყნარი ქაბუკი ქალწული ებგურის საბგურო
აღვრნი კიცვითა თვალნი იელუსალიმი, გოდოლ მენელ სახლი (დაბეჭდ.: „მან-
კე სახლა“) და მამა, მეგვტელი, ცხენი, ლაზარე, ქული. იოანე იტყვს
ქარქიმელი. თულთალი მილისელომან საფერო შეასხა (დაბეჭდ.: „შესცა“) შაშმის
(შაჰან-შაჰს? თუთალო მიღისელმა საფერო ქება შეასხა თამარს?). დავით
თქვა ზესთა განდიდეს მით კმალი კორცს სჰამს მათ, და აქლემისებრ ძალით
მპყრობელად გეთხა კამს ისი(?) დიდება ღმერთსა და ზედეე: „ამან დიდმან და
სახელგანთქმულმან (თამარ მეფემ) ცხოვრებასა შინა დაუტევე მძლეობა ქართ-
ველთა გამარჯვებისა“.

ეს ნაწილები თეიმურაზის კარიანტისა და თამარ დედოფ. ქცხების იმდენად ემსგავსება ერთი-მეორეს, რომ თითქმის ეგვს არ სტოვებს, რომ თეიმურაზის მარამ დედ. ქცხბადამ ამოუწერია იგი იმავე შეცდომებით, როგორც იპოვება დედანში.

კინ არის „არსენი იუანელი“? იუანელი არსენი ცხოვრება დავით აღმაშენებლის დროს და ფაქტადან მოსასლევლი არ არის, რომ იგი ცოცხალი ყოფილიყო თამარის გადაცვალების წელს. კერძოვე იოანე ჭირჭიმელიც (ამის თხზულებათგან ჩვენს დრომდე მოაღწია მარგოზ მახარებელის სახარების განმარტებამ) დიმიტრი მეფის დროს (†1156) ცხოვრება (ის. ზემო გვ. 257). ცხადია, რომ ეს ადგილები მერე ჩავერებული მატანებში

უკანასკნელ, რამდენიმე შენიშვნა გვინდა ჩვეურობით ორბელის კავრთა დაბრუნების შესახებ. ზემოთ ჩვენ ვრცლად შევეხებით ორბელის ამოწვევების ამბავს (ის. ზემო გვ. 262—6). ამოწვევას გადუწმენს მხოლოდ ისინი, რომელნიც გაგზავნილი იყვნენ სპარსეთს ლაშქრის გამოსწვევად გიორგი მეფის წინააღმდეგ; ესენი იყვნენ ლიპარიტი, მძა ივანესი და ძენი მისნი ელიგელი და ივანე. ესენი დაწმენს სპარსეთში. ამითი მამული მეფემ გასცა სარგის მკარგრძელს და ეუბასარს.

მაგრამ განმის აღების შემდეგ თამარმა საქართველოში დაბრუნა ივანე ორბელისა, ელიგელისძე, რომელიც განმის კმირთან სცხოვრობდა (Stephanos. Hist. Siounie, p. 221). ამას დაუბრუნდა ორბეთი და მისი არე-მარე. ამისგან მომდინარეობენ აწინდელნი ორბელისნი. ხოლო თუთ ელიგულ ასლდა სპარსეთის შაჰს და მისს შეიღეს ყაჯილ-არსლანს და გამოითხოვა მათგან მამულად ნასტკვანა; რადგან საქართველოს საზღვარზეაო და მე შემდეგება მამა-ჩემის და ჩემის ძმების სისხლი ავიღოო (Hist. Siounie p. 223). განძაკის ომში ელიგული მოკლეს და დარჩა შვილი ლიპარიტი. როგორც სჩანს, არღებობზე გალაშქრების შემდეგ ზაქარია მხარგრძელს ლიპარიტი საქართველოში ჩამოუყვანია: სტეფანოზის სიტყვით ივანე ათაბაგმა (კათაბაგდა 1212 წელს) წარუდგინაო იგი თამარ მეფეს და ლაშას* აქაღამ სჩანს, დავით მეფე ცოცხალი არ ყოფილა იმ დროს, (დავით † 1207). ღაშმე უწყევლობა მას დიდ-ძალი მამული სომხისთს (Hist. Siounie p. 224—5). ამისგან მომდინარეობენ სომხისთის ორბელისნი (სოფიელ ეპისკოპოს სტეფანოსმა მესულმინობიდან სომხის რეჟულზე გადმოიყვანა ლიპარიტი და წაეს მისი მოგმა სომხობის).

დავით ბაქანი

I

ისტორიული წერალი არსენ კათალიკოზისა „განყოფისათვის
ქართლისა და სომხითისა“

საქართველოდ ერაცხოთ რამდენიმე სიტყვა დაგუროთოთ ქვემო დაბეჭდილს არსენ კათალიკოზის ისტორიულს წერალს „განყოფისათვის ქართლისა და სომხითისა“.

ეს ისტორიისათვის დიდი გამოსაყენებელი და ძვირფასი წერილი ამ ბოლოს დრომდე დაკარგულად მანძილათ. 1882 წ. ჩუენის წმიდანების ცხოვრების დიდი წარწერულად გამოცემულს ბ. გ. სპინანის, რამდენად ვიცით გარესჟის მონასტრის საბუთებიდან, უზოგნა ეს წერილი იოანე ნათლის-მცემლის მონასტრის სელ-ნაწერებში და თხოვით გაუტანია იქიდან. ესელ სად იზოგება ეს სელ-ნაწერი, ჩუენ არ ვიცით. 1887 წელს დ. ზ. ბაქრაძეს შემოქმედის მონასტრის სელ-ნაწერებში უნასავს „ფუტკარი“, რომელად სსვა-და-სსვა საკითხავთა შორის შეიცავს მოსხენებულს არსენის წერილსაც და მოკლედ აუწერია იგი თვისს: „Археологическое путешествие по Гүрии и Аджарии. С.П.В. 1878 г. стр. 156—8 ის. მისივე ისტორია საქართველოსა, 1889, გვ. 226—7).—1890 წელს, მთავრობის მიერ გუროის სასულიერო სასწავლებლის სარეკიზიოდ გაგზავნილმა, შემოქმედის მონასტერი და მისი არქეოლოგიური ნაშთები დაკავალდირე და მოხსენებული „ფუტკარი“, შემოქმედის არქიმანდრიტის მ. ამროსის ნება-დართვით, წამოვიღე თფილისის საეკლესიო მუზეუმში, სადაც დღემდე დარულია ეს სელ-ნაწერი (№ 202).

ეს მომცრო სელ-ნაწერი, in. 8⁰, ჭიდადღეა ნაწერი ხუცურის მე-XVII საუკ. ხელით, ცუდ მელნით, რამსაგამო აქ-იქ ნაწერი მჭრალია და ზოგან სრულიად გადსულია. სელ-ნაწერი იაკობ შემოქმედლის ეოფილა, მისთვის (და შეიძლება მისგანვე) დაწერილი, როგორც სხანს სელ-ნაწერის წარწერისაგან: „ეჰა შენ დიდსა და ზესთა აღმატებულსა, ცათა მობაძვისა საყდარსა შემოქმედლისა, ერთარსებით ქებულსა, სამებით დიდებულსა ხატსა ღვთაებისა, ჩვენ მსასოებელმან თქუმნმან შენმანვე მიტროპოლიტმა, ღუმბაძემან იაკობ, შემოგწირეთ წა ესე „ფუტკარი“ და იქვე სვეულად: „იაკობ ღუმბაძე“.

ვინ იყო და როდის ცხოვრებდა იაკობ შემოქმედელი? ამ საკანზე პ. იოსელიანი („წიგნობილ-სიტყვაობა“, გვ. 224—5, შენაშ. 1) და დ. ბაქრაძე (Арх. путеш. по Гурii გ. 156) გაუწეუებენ, რომ იაკობ ღუშმაძემ განათლება ტრანზიზონში მიიღო და შემოქმედელად იმერეთის კ“ზმან დავით ნემსაძემ აკურთხა; 1687 წ. რომში გაემგზავრა და პეტე. ცემით მიღებულ იქნა რომის პაპის ინსოკენტისაგანო. იქიდან შვიდი ლათინთა მისსიონერები ჩამოაყვანა, რომელნიც შემდეგ განდევნილ იქნენ; მოსუცებულბაში იაკობი გაემგზავრა ათონს და შერე იერუსალიმს, სადაც მიაღვალა. ამას დ. ბაქრაძე უმატებს, რომ იაკობ ცხოვრებდა გურიელის მამია III დროსო (1689—1714 წ.).

ჩვენის ქრონიკით კი იაკობ შემოქმედელად დაჟდა 1647 წ.: „ქკს :ტლი: აქა ქრისტიანიც და ღ“თის-მოყვარე შემოქმედელად გკურთხა ბატონი იაკობ. ღ“ნ ღირს ყოს მარჯვენით ნაწილსა წმიდათსა: აწ“ (ის. ჩვენი ქრონიკა 1648 წ. ქვეშე). ამ დროს აბსაყეთის კ“ზად აქდა მამსიმი მკუტაძე (1639—1657 წ.), რომელსაც უნდა კეუთსებინოს იაკობ, სოლო დავით ნემსაძე კ“ზად აქდა 1673—1696 წ. და აწა 1662—1680 წ., როგორც გაწმუნებენ დ. ბაქრაძე (Археолог. путеш. по Гурii, გვ. 290 და ბროსსე Hist. G. II, 2, გვ. 339). ღუშმაძე იაკობ რომ იერუსალიმში ყოფილა, ეს სხანს იქაურ სელ-ნაწერების წარწერებიდან: „მეგზ ექმენ წიგნისა ამის წამკითხავსა მიტროპოლიტს ღუშმაძეს იაკობს“ (ის. წემო გვ. 179; 181). რადგან ეს წარწერა ბეკრს წიგნებზე იპოუება, ამისგანო უნდა ეიფიქროთ, რომ იაკობ დიდ სანს ყოფილა იერუსალიმში და შესაძლებელია მართლაც იქ იყოს დამარხული. ის კი ცხადია, რომ იაკობ ცოცხალი ყოფილა მე-XVII საუკ. დასასრულს, მამია III გურიელბაში (1689—1714 წ.), როდესაც მას მოუწერია ერთი გუჯარი (Археологичес. путеш. Д. Баградзе, გ. 294) და ქართლის მეფის გიორგი XI ანუ შაჰ-ნავაზის დროს (1674—1709), რომლის ბრძანებით მას ლექსად დაუწერია „მამუდაისა და ქრისტიანეთ გაბასება“ (ჩემი აღწ. წერა-კით. სელ-ნაწ. გვ. 66). ჩვენ გგონია, რომ იაკობი იერუსალიმს გაქუებოდა სკიმონ გურიელ-ყოფილს (ცნობილის რუსტომ მეფის მეუღლის მარამ დედოფლის პირველს ქმარს), რომელმაც ბერობა მიიღო და იერუსალიმს წაიდა, სადაც მოკვდა 1672 წლის შემდეგ (გალანის და შარდენის მოწმობით: ის. Hist. G. I, p. 651, IX Addit.; Rap. VIII, 136—9).

იაკობ შემოქმედელი იერუსალიმში წავიდოდა 1658 წლის უწინ ერთად სვიმონ-გურიელყოფილთას. ეს საკულისსმოა იქიდან, რომ შემოქმედის და ჟუშთის წარწერანი თანსმად მოკვეთსრობენ, რომ 1658 წელს შემოქმედს იქდა „შემოქმედელი ბატონიშვილი მალაქია“ (Археологич. путеш. გვ. 121), ანუ შემოქმედელი მიტროპოლიტი ბატონიშვილი მალაქია“ (Brosset, Voyage arch. Rap. p. 161 და Rap. I, 182—3). აღბათ იაკობ რომ იერუსალიმს წასულა, შემოქმედელად მალაქია დაუყენებიათ. ვინ იყო ეს მალაქია, ან როდის მობრუნდა იაკობ იერუსალიმიდან? ამ საკითხავის განმარტვა დიად საჭიროა და შექ მომეფენი მამინდელის ჩვენის ისტორიისა, საარქეოლოგო ნაშთების განსამარტავად და შესათანხმებლად

სსკ-და-სსკა ერთი მეორას მოწინააღმდეგე აზრებისა, რომელნიც გამოუთქვამთ ამ საგანზე ზეგანს არქეოლოგებს. ამ მიზეზის გამო საჭიროდ ვრაცხთ აქ შევდგეთ და განვიმარტოთ ეს კითხვა, მით უმეტეს, რომ ზეგანს სულთა გვაქვს ასაღი საბუთები ამ კითხვისას სახსენებლად.

მალაქიას ვინაობაზე დ. ბაქრაძეს და ბროსეს სხვა-და-სხვა აზრი შემოუტანიათ. მალაქია კ'ზი მოხსენებულია შაჰ-აბასის დროს, 1615 წ. (იგი გვახვენს შაჰ-აბასთან: Hist. G. II livr. 2, p. 438); „კ'ზი მალაქია, გიორგი გურიელის ძე, ჯუმათელ-ცაიშელი“ მოხსენებულია ცაიშის ხატის 1619 წლის წარწერაში (Rap. VII, 33—5); „გურიელი კ'ზი მალაქია“ სიანს შემოქმედის წარწერაში (Путеш. по Гурин и Адж., გვ. 144); იგივე კ'ზი სიანს ილარის წარწერაში 1641 წ. (Rap. VIII, 136—7). „შემოქმედელი ბატონის შვილი მალაქია“ სიანს 1658 წელს შემოქმედის და ჯუმათის წარწერებში (Археологич. путеш. Д. Бакрадзе, გ. 120—1; Rapporte I, 182). ჯუმათელ-შემოქმედელი მალაქია სიანს ჰაი-ხ-ღსრა გურიელის დროს (1625—1658; Археологич. пут. გ., 290); „ცაიშელ-ჯუმათელ-ხონელ მთავარ ეპისკოპოსი, გურიელის ძე, აბხაზეთის კ'ზი მალაქია სიანს 1621 წ. (Археологич. путеш. Д. Б., გ. 251, თუმცა დ. ბაქრაძეს 1622 წელი უწერია, მაგრამ მ ნოემბერს ბეთშაბათი მოდიოდა 1621 წ. და არა 1622-ს).—ამ არეულ-დარეულ ჩვენებათაგან ბროსეს ის აზრი დაუსყვანია რომ სხვა აყო მალაქია კ'ზი გიორგის შვილი, რომელიც 1619—1641 წლებში 33 რთავდა ეკლესიას, ხოლო მალაქია შემოქმედელი იყო ქაიხოსრო გურიელის ძე და ცხოვრებდა 1685—1698 წლებში (Rap. VII, 29; 30, 35, II, 184.), და ჯუმათის წარწერას რომელიც უჩვენებს მას 1658 წელს, ბროსეს ასწორებს 1698 წლად (Hist. G., I, 651; II, livr. II, 438. Rap. VII, 29; VIII, 136). ხოლო რადგან იგივე მალაქია შაჰ აბასის დროს სიანს 1615 წელს, ამისგან ბროსეს ეს მალაქია ქართლის ქათალიკოზად მიიღო (Hist. G. II, 2, 438).

განსვენებული არქეოლოგი დ. ბაქრაძე არ ეთანხმება ბროსეს და გვარწმუნებს, რომ ორივე ბროსესგან სხვა-და-სხვა პირად მიღებული მალაქია ერთი და იგივე პირია, რომელიც ქათალიკოზად დაჯდა 1619 წელსა (Археологич. путеш. по Гурин и Аджарин, გვ. 121). ამასთან დ. ბაქრაძეს შემოაქვს ერყმის გულანის წარწერა: „ქ'კს :ტლ: (1616 წ.) აქა აფხაზეთის - - მიიცვალა და კ'ზად გურიელის შვილი (დ. ბაქრაძის აზრით—მალაქია) დაჯდა“ (Арх. путеш. по Гурин и Адж., გვ. 151). ეს წარწერაც, გადასულობის მიზეზით შეცდომით წაკითხული, ჩვენს კითხვას ვერ მშველის, თუ არ უმეტეს აზნელებს. გამოდის, რომ კ'ზი მალაქია მართლაც ეკლესიას 1616 წლიდან 1658 წლამდე და შემდეგაც, რადგან „მალაქია ბატონიშვილი“ ჩვენს საბუთებში სიანს 1664 წელსაც (იხ. ჩვენი „ქრონიკები“ 1664 წ. ქვე-შე). მაგრამ 1616—1664 წლების სიგარებში თვით ბროსეს და ბაქრაძისაგან ნაჩვენებ წყაროებით იმერეთის კათალიკოზებად სიანს მაქსიმე მაქუტაძე, 1630—1650 წ. (Hist. G. II, 2, p. 438). გრიგოლ, ზაქარია ქვარია, სვიმონ ჩხეტიძე (Rap. VIII, 36—40; Hist. G. II, 2, p. 438).

ამ არეულ ცნობების გამოსარკვეველად მკვიდრს საფუძველს გვაძლევს ჩვენი „ქრონიკები“. ამ ქრონიკებით მალაქია გიორგი გურიელის შვილი, მთავრად ეყრთხა 1689 წ. (იხ. 1589 წ. ქვე-შე); ხოლო 1603—1605 წლებში იგი უკვე მჯდარა ცაიშელ-ჯუმათელად (ე. ი. ორისა-ვე ეკლესიის საქმეს განაგებდა) და როგორც ცაიშის ხატის წარწერა გვაუწყებს, ცაიშის ეკლესია განუახლებია, შედგენია და დაუხატავს (ეს ამბავი ბროსეს შეცდომით დაუდევია 1619 წ. Rap. VII, 33...); მაგრამ საშინელი მიწის-ძრვა მომხდარა: „წელსა ერთსა სრულიად ქუეყანა იძრადა... ესრეთ იყო ძრვა დიდი და საკრველი ქუეყანასა ამას ჩვენსა, რომელი არაოდეს ყოფილა... და შეიმდრნეს ეკლესიანი და დაირღვნეს დაბანი. ხოლო საყდარიცა ესე ცაიშისა დაეცა... ყოფილი ნაშენებით მათითურთ და დაიღწნეს ყოველნი ხატნი და იარაღნი ეკლესიისა“.

სიისანი (Rap. VII, 33). ამ ძრვის შემდეგ „მეორესა წელსა ჯერ-ჩინებითა ღვთისათა და მოწმობითა ყოვლისა საქართველოს ერასათა მყეს კათალიკოზი აფხაზეთისა... და მეორედ კელ ყვეს აღშენებად ტაძარსა ამას... და მოვატედინე... ხატი... და შევაძვევით ჭვათა მიერ წელსა: ტზ“ (1619)...

როდის იყო ეს მიწის ძრვა და კზად ამორჩევა მალაქიასი? ბროსესით პირველი იყო 1618 წ., ხოლო მეორე—1619—(Rap. VII, 29—35). მაგრამ ჩვენი ქრონიკა სრულიად არ-არღვევს ამ აზრს: 1605 წლის ქვეშ ამ ქრონიკაში მოთხრობილია: „1605 წელსა, თვესა მისსა: იგ: დღესა ორშაბაზსა კელი ყვეს ცაიშის საყდრის ახლა აღსაშენებლად. ამავე ქვსა (1605 წ.) აფხაზეთის კზი ევთიმი მიიქცალა და ცაიშელ-ჯუმათელი გრიგოლის (გიორგის) შვილი მალაქია კათალიკოზად დასვეს“. ამ წარწერიდამ ცხადია, რომ აღწერილი მიწის ძრვა ყოფილა 1604 წ., ხოლო დაქცეულის ცაიშის შენების დაწყება და კზად დაჯდომა მალაქიასი—1605 წ. რომ ჩვენი ქრონიკა სარწმუნოა, ამას ამტკიცებს სხვა ჩვენი გუჯრები, სადაც მალაქია კზი მოხსენებულია 1606 და 1613 წლის ქვეშ. ბროსესე შეტეომაში შეუყვანია ცაიშის ზატის 1619 წლის წარწერას, სადაც მიწის ძრვაზე და ეკლესიის აღშენებაზე ნაამბობი. მაგრამ ცხადია, რომ 1619 წელი არის დრო ცაიშის ეკლესიის შენობის სრულიად დაშთაგუებისა და არა მარტენებელი მიწის ძრვის და მალაქიას კზად დაჯდომის დროა. —ჩვენი ქრონიკა აგრეთვე გვაუწყებს მალაქიას გადცალუებას 1639 წელს და ამავე წელს მაქსიმე მატუტაძის კზად დაჯდომას, და უკანასკნელის სიკვდილს 1657 წლებში, რომელსაც, ჩვენის ქრონიკითვე, შეუდგენენ კათალიკოზნი: ზაქარია ქეპარიანი 1656—1659 წ., სიმონ ჩხეტიძე (1659—1666 წ., მოკლდა ოკლემბერს 11-ს), ევდემონ საყვარელიძე (?—1666—1673), დავით ნემსაძე (1673—1796). რადგან ბროსესს და, ბაქრაძეს არ ჰქონიათ ნამდვილი ცნობები იმერეთის კათალიკოზებზე, ამისგანა ამ კათალიკოზთა ისტორიაში და მოგან ზელ-მოწერილ საბუთების განმარტებაში ხშირად ირევიან. ამავე მიზეზით ბროსესს მალაქია კათალიკოზი ცოცხლად მიაჩნია 1641 წ., რადგან ერის წარწერაში, 1641 წ. დაწერილში, დადიანი ლევან სწერს: „მას ეამსა ოდეს შეგვემთხებია უმსგავსო ცოდე... აღვიარეთ აღსარებით, კათალიკოზ[მან] მალაქია დაიდვა ჩვენთვის (ე, ი. ლეონის და დედოფლის ნესტან-დარეჯანისთვის) ორი წირვა“... ცხადია, თუმცა ეს წარწერა ეკუთნის 1641 წ., მაგრამ წარწერაში მოხსენებული „უმსგავსო ცოდე“ უწინდელს დროს ეკუთნის: ჩვენის აზრით, ეს „უმსგავსო ცოდე“ ის უნდა იყოს, რომ 1628 წლის ახლო ხანებში ლევანმა გაუშვა თვის პირველი ცოლი, შარვაშიძის ქალი და ჯვარა—დაიწერა ნესტან-დარეჯანზე (Hist. G. II, 2, p. 647, Add. IX). ამ ცოდვის საკანონოდ მალაქიას დაუდგა წარწერაში ჩამოთვლილი საეკლესიო წესწირავეები და აღაპები.

ახლა რაკი დავამტკიცეთ, რომ კზი მალაქია, გიორგი გურიელის ძე, მოკლდა 1639 წელს, ადვილად მისახვედრია, რომ შემოქმედელ მიტროპოლიტი „ბატონიშვილი მალაქია“, მოხსენებული ჯუმათის და შემოქმედის 1658 წლის წარწერებში, სხვა პირია (წინააღმდეგ დ. ბაქრაძის აზრისა) და არა კზი მალაქია, ბროსესეც უსაფუძვლოდ ჰფიქრობს, ვითომ 1658 წელი შეტეომათ იყოს დაწერილი 1698 წლის მაგიერ, რადგან ჯუმათის წარწერას შემოქმედის წარწერაც ეთანხმება და ჩვენი ქრონიკაც გვიჩვენებს მალაქიას ცოცხლად 1664 წელს. ბიჭვინტის გუჯრებში იპოვება ერთი, რომელშიც მოხსენებულია: „ჩვენ გურიელმან ბატონმა გიორგამ და დედამან ჩვენმან დედოფალმან ბატონმან ზუარამზემ და ბატონიშვილმან მალაქიამ და ოტამ გადარეთ... სიგელი ესე... კზს ჭუთათელსა ჩხეტისძეს ბატონს სვიმონს (1659—1666)... დღეს ამას იქით ამ ჩვენს საბატონოშიდ თქვენდა უკითხვად და უნებლიად ჩვენ ეპისკოპოსი არ დაესვთ და არცა ეპისკოპოსობა გავეთ და არცა არაიონ გადვაყენოთ და არცა არავის საწინამძღვროები მიეცეთ... დაიწერა ქკს: ტმბი“ (1664 წ.).

გვეი არ ირის, რომ აქ მოხსენებული „მალაქია ბატონიშვილი“ არის იგივე შემოქმედელი მალაქია 1658 წლის წარწერებში მოხსენებული. —მალაქია და ოტია (რადგან შვი-

ლებად მოხსენებულნი არ არიან) ძმები უნდა იყვნენ გურიელის გიორგი III (16—1658) და მასასადამე შვილი გურიელის ქიხოსრო I-სა, როგორც ბროსსეი ჰფიქრობდა (Rar. VII, 29—35; Hist. C. I. p. 651, Add. IX) და არა ძე გიორგი გურიელისა, როგორც ჰგონებს დ. ბაქრაძე (Археологич. путеш. по Гурii и Адж., გვ. 290). ოტა, ძმა მალაქიასი და ზურაბზე, ცოლი ქიხოსროსი, აჰამდი ისტორიისთვის უცნობნი პირნი იყვნენ. ჩვენი ქრონიკა გვაუწყებს, რომ მოხსენებული „დღეღადლი ზურაბზე მოიყვანეს“ 1648 წელს*).

მიზეზი იმისი, რომ 1664 წლის გუჯარში მალაქია არ იწოდება შემოქმედლად, ის უნდა იყოს, რომ ალბათ ამ დროებაში შემოქმედელი იაკობ ისევ დაბრუნებულა იერუსალიმიდან და შემოქმედლად დამჯდარა. მართლაც, ორი ბიკვინტის გუჯარი, ჩვენს ქრონიკებში ჩართული (იხ. 1658 წ. ქვეშე) ამოწმებს, რომ 1658 წელს, როგორც საგულისხმოა, იერუსალიმიდან გამოწვეული სვიმონ, რომელსაც, ჩვენი ფიქრით, იაკობ გაჰყვა იერუსალიმში, „გაპარსეს“ (ე. ი. ბერობიდან ერისკაცად გახადეს) და ხელახლა დასვეს გურიელად მისმა სიძემ დადიანმა ვამეყ 1658—1663) და იმერეთის მეფემ ალექსანდრემ (1637—1660) ზაქარია ქვარიანის კათალიკოზობაში (1656—1659), რომელსაც „გაპარსეთაჲს“ (ე. ი. ბერობიდან გადადგომისათვის) საქანონად ჩამოერთმევა სვიმონისთვის რამდენიმე სოფლები «საკათალიკოზოდ», აქიდან საგულისხმოა, რომ იაკობ შემოქმედელი სვიმონს თან—ჩამოჰყვებოდა იერუსალიმიდან და 1659—1660 წლებში ისევ შემოქმედლად დაჯდებოდა (იხ. კიდეე Hist. G. II, 1, p. 27—9).

შემოქმედის მონასტერში რამდენიმე ზატი და ჯვარა იხოვება იაკობისგან განახლებული წარწერებითა (Археологич. путеш. по Гурii и Адж. გვ. 120—1, 125, 139, 294).

დაიდა გასსიჯდელა ჯგა იაკობ შემოქმედელის დროს ქრისტიანობას თათართან, ოსმალთა დაიმორსიდეეს მესხეთი და ძალ-მომრეობით მესულმანობა შემოადეს. შირველად მარტო ზიბაგებს მოსთხოვეს, მერე დიდებულთა და შემდეგ მათი ოჯახობას გამესულმანებუდ მოსიდამეს, სოლო დაზადს ხელს იმდენს ძლას არ ატანდნენ, მაგრამ მესულმანობის მქადაგებლნი შეგზანეს სქარისტიანობა და არ-უეკდენ ქრისტიანულ მოძღვრებას. როგორც სჩანს, იაკობ ამ გასსიჯდელის დროს, გასდა ნამდვილ სეკტად ქრისტიანობისა, განსმსხეულებად ქრისტეს აღმსარებულთა და მშობლად მამადის სარწმუნოებისა. შეუეკდენ მხარს აძლევდნ მას ამ ბრძოლაში. ამ ბრძოლის კვალს ჩვენ ვხედავთ თუთ იაკობის მიერ ლექსად დაწერილს ზემოსსენებულს ქმნალებაში: „თავი დასაწყისი უსჯულოაჲა მაჰმადისა და ქრისტიანეთ გაბაასება, ლექსად ნათქვამი შემოქმედელისა იაკობისაგან ბრძანებითა მეფის გიორგის ძისა მისისა(?) მეფის შანაოზისათა“ (289 ოთხ-სტრიქონიანი ტაქმა**). შესავალში იაკობ გვისჩატეს უეადურესს დეკნულებას ქრისტეს სჯული-

*) თუმცა დ. ბაქრაძე ზურაბზე, გოშაძის ქალს, ქიხოსროს ცოლად გვიჩვენებს და საფუძვლად მოჰყავს ზემოთხუთის წარწერა, მაგრამ ამ წარწერაში ზურაბზე წოდებულია გიორგის ცოლად და არა ქიხოსროსად: იხ. Археолог. путеш. по Гурii и Адж. გვ. 336, 231.

**) ეს ლექსი ჩვენ ვიპოვეთ „ფილისის ონოფრეს“ ხელით 1780 წ., 12 მარტს დაწერილს ხელ-ნაწერში, რომელი ონოფრე იგულისხმება არ ვიცით, მაგრამ ვახტანგ მეფის ამაღლებაში 1724 წ. მოხსენებულია ონოფრე კალატაზიშვილი დავლენიშვილის ისტორიულს პოემაში, რომელიც ჩვენ ვიპოვეთ: ვახტანგს წაჰყვენო „ოესია და გიორგი, სვიმონ, მთქმელნი სულ იკოსით, ონოფრეა საღმრთო კაცი თვის რიგის შესამოსით, სხვა მთავარიშვილობა აქეს ჩამომავლად კალატაზით“ (ონოფრე გარეჯის ბერი ანაჲე დროასა იხ. ზემო გვ. 79).

სას: „ქრისტეს სჯულისთვის ვერძად საკლავად მზად ვართ, მთაზედ ვისაკობთ“ (ე. ი. ისაქიეთი შევიწირეთო) და შემდეგ იწუხებს: „მოთხრობა და სიტყვა-გება მცირე რამე შემოკლებული უღმრთოსა მაჰმადის“. აქ იაკობ იძლევა მრავალს ცნობებს მაჰმადის ცხოვრებად, რომელიც მას ამოუღია ზრახულ წყაროებიდან: „არს წიგნი მათი ყოვლისა, რომელსა იამაზადა უზმობენ | ისმიტელთა ცხოვრება მაში სწერია უწყოდენ; | ამისგან ჩვენი გადმოვიღეთ, მცირედ რამ ესეც იკოდენ | საეროს წიგნად იკითხვენ, აღარეჯანინსა უწოდენ“. მაგრამ ეს წაგნა საცრუთი სამსახო და „ტეულისა დიდ-ვაჟსა“, და თუთ მაჰმადისა, „ამ სიცრუის ბეზირგანსა, ხომალდი აქვს ტყუილისა“. შემდეგ ერგლად აღწერს მაჰმადის ცხოვრებას და მისი ცრუ-ფეჟეშარობას. ამას შეუდგება მესამე ნაწილი — „განწყობა მართლისა სარწმუნოებისა“ (135 ტაჰადგან): უკეთუ წმიდათათეს გვათხეიადეს მაჰმადიანი, თქვენ ასრე მიუგეთო; უკეთუ გვათხეიადეს: რომელს დმერთს მსახურები, დმერთს მე როგორ ეყოლაო, ქრისტე ვუარს რად ანუ სო და სხე., თქვენ ასრე მიუგეთო. თუ სიტყვზე გვათხოს, ასე უზასუხეთო, ზურას და ღებინას შეწირვაზე, ღირას სორცის ქამასე თქვენ ეს უთხართო. თუ გვათხოს: „ქრისტეს სიტყვაო, აღარ დამატლეს მე ურითა მოძღურობაო, ჩემ მაგარ მოგვს თქვენ დმერთმან მაჰმადიო... სხარებაშიც ესრე ეწერაო და ზურმისო მტრობით აღმომაღლესო, შენ ეს მიუგე ზასუხად“. ადღითი-დღე ნათლის-ღებისათეს თუ გვათხოს, ესრეთ მიუგე“ (ყოველ-დღე ნათლს კიდებთო, იტყუან მაჰმადიანსი, იტყულისსმევენ რა ყოველ-დღე სამაზობას და ფეს-მელავათა დაზანასი).

აქედან სწინს, რომ იაკობს კარგად სცოდნია, თუ რომელ ჯორებს ჯორელებდენ მაჰმადიანნი ქრისტიანობის წინააღმდეგ და მზა-ზასუხს აძლეს მოარწმუნო მტრას ზირის დასაყოფად. ბოლოს ასრე თაუდება ეს თსულება: „აწ ღვთით იქმნა ეს ამბავი ლექსად ჩემით განათავად; | მაქვენ და ცხებულთ ნაბრძანები, ვიმუშავე განათავად; | სცანთ, იხილეთ გონიერო, სიკრპით იყოს, გინა თავად; | — კანონად მიჩანს ლექსთა თქმა, მსოფლიო მოშაირობა; | მაგრამ არა ექმენ უმსგავსოდ უღვთოთა სიტყვის მტერებობა; | იგი გველავს, გვევდრის, შეილთ გვიჰამს, მე ვით დაუწყო ფერობა | ყვავთ (ე. ი. მაჰმადიანთ) მივხედით ვარდნი საყრისად, ბუღბუღოდ მით არ გვეჰყრობა“. აქედანვე ეტობა, რომ იაკობ შემოქმედელს სსება ზაირებად უწერია, მაგრამ თათო-ოროდს ნაწუგისი მეტი ჩვენ არ შეგვედრია. — შესაძლებელია, იაკობსავე ეკუთნოდეს „სიტყვის-გება მაჰმადიანთა... ანუ ფსალმუნით სიტყვის-გება“ (წერა-კითხ. სელ-ნაწ. № 81).

რადგან იაკობი მეღვქმეებს ისსენიებს ზრხელ მეფეს (მისის ზრით რუსთველ-თეიმურაზ-ზრხელი მკენი ზრთან მანათობელნი, სოლო სსება შეურიდანი მეღვქმენი (სწინან) ცუდ კარსკლავად მოუხმარად“) და ჯგერთვე ისსენიებს თანამედროვედ ბრძენს მროველსა, რომელიც უნდა იყოს ნიკოლოზ (ორბედიანა) მროველი († 1728 წ. ივლისის 19-ს), განათლებული ზირა XVII—XVIII საუკ., მწერალი და მეღვქმი (წაეთამი „სიბრძნით სჯობდა ჩვენს მროველს“) და ამას გარდა იგი ისსენიება მა-

ბია III-ს (1689=1714 წ.) და გიორგი XI-ს (1675—1709 წ.), ამის გამო შეგვიძლია დავასკვნათ, რომ იაგობა მე-XVIII საუკუნის დასაწყისში მომკვდარა, მაგრამ 1713 წლის წინეთ, რადგან ამ წელს შემოქმედელად წარწერებში მოხსენებულია ნიკოლოზი (Археологич. путеш. по Гурии и Абхазии, გვ. 126).

შესასებო თუთა არსენ II კათალიკოზისა, რომელსაც დაუწერია წიგნისწერებულად სიასტორიო წერილი, ჩვენ ზემო ორიოდ სიტყვა ესთქეთ (გვ. 79; 246, ისილე ზგროთეე Hist. G. p. 203, n. 6 და Addit. p. 126—8), რომ იგი იყო მწერალი მე-X საუკ., 961 წლის ახლო სანებში. მაგრამ რადგან ჩვენ ზემო დაუბტკიცეთ (ის. გვ. 103), რომ შტებრდის კრებულა, რომლის სიაში არსენი მოხსენებულია უგანსენელ კათალიკოზად, დაწერილია 969—976 წლებ შუა, იოანე რიმისის (კიარიჯან?) დროს, ამისგანა ჩვენ შეგვიძლია დავასკვნათ, რომ ამ წლებში არსენი ცოცხალი ყოფილა და შემდეგი კათალიკოზი ოქრობიარ მერე დამკვდარა (წიგნი რომ ოქრობიარის კრებაში გადაწერალ იყოს, იოანე ბერაჲ, ამასც შეიტანდა კრება სიაში). მართლაც, არსენ II-ის უწინ იყო არსენ I მე-IX საუკ. დასასრულს, სოლო არსენ III მე-XIII საუკუნეში, 1233 წლის ახლო სანებში (ის. ზემო გვ. 81), მაგრამ ჩვენ ამ წერილს გერე არსენ I-ს ეკუთვნით, რადგან იგი სრულიად ცნობილი არ არის მწერლად და გერე არსენ III-ს, მე-XIII საუკუნის მწერალს, რადგან: 1) მე-XIII საუკუნეში რომ დაწერილიყო მოხსენებული წერილი, მაშინ იგი უსათუოდ მოახსენებდა ამ კრებებს, რომელშიც X—XIII საუკუნეებში შეესენ იმავე კათიკებს, მაგ. კიომე გომელის სიტყვის გეგის ბატონი III დროს, კლარჯეთის კრებას იმავე საუკუნეში (ის. წერა-კითხვას. № 155 და ზემო გვ. 126), დაკით აღმსენებლის დროს მომხდარს სარწმუნოებრივ ცნობებს სომეხთა და ქართველთ შორის, ანდრონიკე და ალექსი კომნენის და თამარ მეფის დროინდელს კრებებს (Addit et 283 ect. p. sqq.) და სხ. მწერალი თავისი დრომდე ყველა შესანიშნავს მოკლენას აღწესავდა. არსენი II-ს მართლაც გერე უქმნა: მას ყველა დიდ-დიდნი მოკლენანი აღწესავს მანსკეკრტის 726 წლის კრებამდე, რომელშიც სრულიად დაბრლება ყოველივე კავშირი სომეხთა სარწმუნოებისა მსოფლიო ეკლესიის მომკვრებასთან. ამ კრების შემდეგ არსენ II კათალიკოზამდე ამ საქმის შესასება შესანიშნავი ისტორიული მოკლენა არა მომხდარა რა ბატონი III დროინდელს არტანუჯის კრებამდე, რადგან არსენი ცოცხალი არ იქნებოდა.

ეს სტრაქიები დაწერილი გეჭონდა, რადგან ჩვენ ვიპოვეთ ახალი ცნობები არსენ კათალიკოზის შესახებ. საჭიროდ ვრაცნთ აქ ჩვეუროდ ეს ცნობები, რომელნიც შექმნა ჭიუქენ, ამოწმებენ და ზარელებენ ჩვენის ქრონიკის ცნობებსაც არსენ კრებულად.

ეს ცნობები დარეულია წერა-კითხვის XII—XIII საუკ. ქალღმრთე ნაწერს სელნაწერში № 1463 (in folio), რომელსაც ბოლო ავლია. ამ წიგნში მოთავსებულია სსკა-და-სსკა მონოთეიზატოა მქალღმრთეობის დამარდვეული საკითხავები წმიდა მამების: იოანე დამასკელისა, თეოდორე სარანელისა, აბიგურად წოდებულისა, ნიკიტა სთაფატისა, ანსტასია სინელისა, იოანე მანსურისა და სსკ. იქვე იპოვება ზგანჭი-

ქება სომესთა სარწმუნოებისა“ და „სარგოიონთა მიმართ სიტყვს გება“ (გვ. 298), თუდორე აჟუგურაძისა (იგივე „ზბიგურა“), „შენეგება იაკობიტთა, რომელთა თანა არიან სომეხნიცა“ და „განსტარა ჰრომის ეკლესიისა“ აღმოსავლეთის ეკლესიისაგან ეგსტრიატი ნიკიელ მიტროპოლიტისა. წიგნს ძველს შწერლობაში ეს წიგნი იწოდებოდა „დოღმატიკონად“ გასარჩევად წა კეთილისა „წინამძღუდისაგან“ და ეგრემ მდირის „გარდაცემისაგან“ (ის. ზემო გვ. 218).

მთელი ეს თსულებს მე-294 გვერდამდე, გარდა უკანასკნელის სამის საკითხისა, თარგმნილია ბერძნულით არსენის მიერ, ვახეს მისა, როგორც სჩანს წარწერათაგან: 1) იოანე მანსურის თსულების შემდეგ, ფურც. 202, სწერა: „დასასრული შრომათა იოვანე მანსურისათაჲ. ხოლო ითარგმნა არსენისაგან, ვახეს მისა“;—2) მეურ დამსკვლის ცნობილი თსულებსა, წარწერით: „თარგმნილი მამისა არსენისი“;—3) ფურც. 264: „ამა წიგნისა ბერძულსა დედასა ესრე ეწერა, ვითარცა ესე აქა დამიწერია... შემინდევით. არსენი“ და იქვე მეორე მხარეს: „ლოცვა ყავთ მამანო და ძმანო არსენისათჳს თარგმანისა და დავითის პეტრიწონელისა, მონაზონ-ხელისა, რომლისა იძულებითა ბერძულისაგან გადმოუქართულებიან ესე თავნი, სომეხთა განმამკიქებელნი. საუკუნომცა არს ესენება არსენისი. ან“;—4) ფურც. 271. ნიკიტა სტიფატის საკითხისა შემდეგ წართულია ამაზო, რომელსა კადურ-წერალობა არის: „არსენი. ნიკიტა“; 5) ფურც. 281 წარწერა ასომთავრულად და წითელ მელნით: „ალიწერა წიგნი ესე სარგებელი და უფროასად ლუთის მოყუარე კელითა სიტყათა (სიტყუთა?) ამათ მამისა, კაცისა მდებლისა და არარაჲს ღირსების მქონებელისაჲთა, თთუჲსა იანვარსა, ინდიკტიონსა სამსა, დასაბამითგანთა წელთა :ხელს: (ე. ი. 6538—5604=934 წელს):—მილოცეთ უკუჲ მე ამის მიერისა სარგებელისა მომსთულებელნო ძმანო ყოფადისა ცხოვრებისა და საცნაურისა სამოთხისა საშუშებელსა“... ამ წარწერის ზირდაზირ არშაჲედ შავ მელნით აწერა: „თვთ ამის ღირსისა მამისა საკითხავთა ამათ გამომეტყუჲლისა არს ანდერძი ესე.“ (ეს წარწერა სსზა სელ-ნაწერში ის. ზემო გვ. 88—9);—6) ფურც. 305: „საუკუნოდმცა იესენების არსენი. აქა დასრულდა ერთბამდ განკიქება ელლინებრისა სულთა პირველყოფისა... და თანად ორთა უფსკრულისა ვეშაბთა: ორიგენის და მინეტრას ვეშაბთა“;—7) ფურც. 294: წითელ მელნით, ასო-მთავრულად: „ესე მე ესრეთ ვიოფლე აქამოდმე“ და ამ წარწერის ზირდაზირ არშაჲე აწერა „არსენ“ და იქვე ტექსტში ნუსხურად: „უნდომან მეცა მრვე (მეორე) ვამეორე: . იწე“ (იოანე.—არსენის თანამედროვე იოანე ის. ზემო გვ. 125).

ამ წარწერიდან ცხადია, რომ არსენი, ზირველი მთარგმნელი „დოღმატიკონისა“, არის ვახეს მე (კჳზა ბასილიდ, მწერალი, იწოდება ვახეს ძედ: ის. ზემო გვ. 59 და შეიძლება არსენი იყოს იმასი ძმა); დოღმატიკონი უთარგმნა 934 წელს. ეს წელი თანასმად ნაჩვენებია ყველა წიგნგან ზოგნილ „დოღმატიკონებში“ (ის. ზემო გვ. 89). მას აიძულებს თარგმნად დავით ზეტრიონელი, მონაზონ-

სუიკი, რომელიც უნდა იყოს ის „ნეტარი დავით“, ზიძის ძე კეთილი გრძელისა, რომელიც დაესწრო არტანუჯის კრებას X საუკ. დასასრულს (იხ. ზემო, გ. 126). 934 წელს არსენი არ აწოდებს კათალიკოსად და მართლაც არსენიმ კათალიკოსობა მიიღო არა უადრეს 947—951 წლის (იხ. ზემო, გვ. 79; შენიშ. № 158 და გ. 89—90), რადგან ამ წელს კვლავ იყდა მიქელ, სოლო მიქელის შემდეგ—დავით, წინამოადგილე არსენისა. არსენის გაკათალიკოსობას ჩვენ დავდებთ 961 წლის ასლო სანებში (იხ. ზემო გვ. 79, შენიშ. № 159). არტანუჯის კრების უკან (X საუკ. დასასრულში), ეკთამე გრძელის და სოსთენის ბეწრობაში, არსენი მოსიყენებული არ არის, ჯდბთ იმისგან, რომ ამ დროს ის ცოცხალი არ ყოფილა.

შესანიშნავია, რომ განხილულს სელ-ნაწერს იგივე წარწერები აქვს, რომელიც ჩვენ ზემო შევითხეთ (გვ. 125 არტანუჯის კრებაზე); სოლო 181 ფურცელზე იშოვება წარწერა, ჩართული ზემო (გვ. 246): „არსენისა მისრული მღვმეს, იტყვს დავით მეფე: მე-მამინდელი კაცი ვარ, ოდეს არსენი და როჯილი ჭამა; მარჯუპნისა გუერდსა ზედა წვა, ნოსელსა იკითხვიდა და დოღმატიკონსა იწამებდა“... აქედან სჩანს, რომ 934 წელს ასლო სანებში, კათალიკოსად დაჯდომამდე, არსენი შიომღვიმეში ცხოვრებულა და ჯდბთ იქ გადაუთარგმნია 934 წელს „დოღმატიკონი“, რომელიც შემდეგ სელასლა შეუსწორებია სსკა დედნებთან და გაუსწორებია. ამასე, გარდა ზემოსსენებულის წარწერისა, მოგვითხრობს სსკა წარწერაც იმავე სელ-ნაწერისა (№ 1463, ფურც. 3): „მე ოდეს ამათა ვწერდი, კარგი და გაკარგული დედაა არა მქონდა და უკანაჲს ღამესა მე თარვეულთა ზედა ვიშოვენ ორნი სხუანი უნაკულონი ამის წიგნისა დედანი და მათვე შევაწამენ ესენიცაო (sic), იტყვს თარგმანი“, ე. ი. თვით არსენი და არა გადაწერა. აქ გულისხმებულია ბერძნული დედანი.

ესლა უფრო ცხადია ზემო აღნიშნული (გვ. 246) ჩვენ განმარტება მოსიყენებულის წარწერისა: დავით კურატხლადი ამ წარწერაში მოგვითხრობს: მე იმდენის სნის კაცი ვარ, რომ ის დრო მასსოვსო, როდესაც არსენი შიომღვიმეში დოღმატიკონს აწამებდა 934 წლის ასლო სანებში და სანთლისგან სოფია-წმიდის გეგმას აკეთებდაო. მართლაც, თუ 934 წელს დავით მეფეს შიომღვიმეში წასვლა შესძლებია და დასსომება არსენის მოქმედებთა, იგი იქნებოდა 10—12 წლისა და მასწავლამე 1001 წელს იგი მართლაც ღრმა მოსუტეხულობაში მოაქცევარა.

ზემო (გვ. 89) ჩვენ მიქელ სუჩელოზს მივაწერეთ, შეცდომით, ე.თა ზემოსიყენებულთა წარწერათგანი, რომელიც კეთილის არსენის. რომ მიქელ სუჩელოზი მე-XI საუკ. ცხოვრობდა და არა მე-X საუკ., ამას ამტკიცებს შემდეგნი საყურადღებო წარწერანი წერაეთს. სელ-ნაწერისა (XI საუკ. სელი, in folio, № 1276) რომელნიც მოგვყავს აქა შესავსებლად ზემო აღნიშნულთა ცნობათა მიქელ სუჩელოზე და გასასწორებლად აღნიშნულის ცნობილებისა: 1) გეორგი (sic) ნავომადიელის ღვთისმშობლის ცსრვებების საკითხავის შემდეგ: „ესე თთ არს გეორგი ნავომადელ მთავარ-ეპისკოპოსი, ვარკელ წიგნის მწერალი - - - ვათარცა თუხელელთა წიგნსა სწერია“; 2) ფურც. 89: იგივე თხზილება და წარწერა, რომ-

მელიქ ლინშულისა ზემო გვ. 219, სტრიქონი 34—39; 3) და ამ თს/ულების ბოლოს, ფურც. 111: „ლოცვა უფო ქრისტეს მოეყარებო იოანეს თჳს მღვდლისა და მანზონისა, რომლისა ბრძანებითა მე უღირსმან ეფრემ მცირემან ვთარგმნე ბერძელისაგან მცირე ესე ცხორებაჲ დიდისა იოანე დამსკელისაჲ, აწლანუენთა ესეთა სურვილით აღწერილი მიქელისგან სუცისა სჳმონ-წმიდელისა და სამადლობელად ტუეუობისაგან განკნისა მისისა, რამეთუ დეკემბრისა ერთსა შემოსრულით თურქთა სულამსულთა ამას დღესა დაიპყრეს ქალაქი და მთით ჩამოასხეს ერი დღესასწაულსა ამას წა იოანე დამსკელისასა ოთხსა მისე დეკემბრისასა, რომელთა თანა უნებლად დაგეულსა მას შემოსენებულსა მიქელ სუცისა სჳმონ-წმიდისა მმასა და მამინ ქალაქს (იერუსალიმს?) დასუდომილსა აღწერას ესე საკითხავი არაბულსა ენას ზედა, ვინაჲ იგი ბერძენთა ენად გამოთარგმნა და შეამო სიმოელ წმიდამან მიტროპოლიტ აღანაელმან (ის. ზემო გვ. 219), რომელი ესე აწ ქართულადცა ითარგმნა ლოცვათა ბერთა ჩუენთა საბაჲს და ანტონისითა, ბრძანებითა და სჳმონითა იოანე შემოსენებულისა და კეს (კურაქს) სუცად შესწავებულისაჲთა. უთაღმან მიეცინ მადლი შრომისა და წარსაგებულისა. ამინ“;—ეწიფანე გვზრდის თს/ულების თავში (გვ. 111) „მეცლად ღებისთჳს ანსაჲს“ არშაჲე ტექსტის სელით აწერია: „შემინდეით (ეფრემ მცირე?), სსუჲა საკითხავი მეცლად-ღებისა გერ კოე, რომელმცა მეთარგმნა. ესე ეკთჳმეს თარგმნილად შემომან[ტუეს] ც[ანა?]. მგონა თეოდორე მრეკალსა უბრძანებია“.

აქ აღწერილი იერუსალიმის აღება მართლად იყო დეკემბერს 1082 წ. ამჲე ის. ეახუშტი-ბაქრაძისა, გვ. 174. Hist. G. I, 352. მიქელ XI საუკ. ცხოვრებულსა და არაბულ ენაჲე უთარგმნია წიგნები, და სწასს, ქართულად უთარგმნა.

თუთ ისტორია განყოფილისა სომეხთა ქართველთაგან მოკლედ არის აღწერილი და თათქმის თანხმად სომეხთა ისტორიისა, მაგ. ასოლიკისა, რომელაც თანამედროვე იყო არსენისა. თითო-ორიჯა აღაგას თანხმობა იმდენად თვალ-საჩინა, რომ უკველ ჭოფის არსენის მიერ სომხურ წყაროების ცოდნისა. მაგრამ არსენი ბევრს ახლ ცნობებს ვეძღუეს აღებულის კითხვის შესახებ, განსაკუთრებით იოანე მთაწკომელსა და კეს კომიტოსსა, რომელნიც, არსენის თქმით, გასდეს მარსესად სომეხთა ერისა მსოფლიო საქარისტიანო აღსარებიდამ და კათოლიკე ეკლესიადამ განკარგნისა. მოკლედ, მაგრამ შესანაშნავის სიმართლითა გვასტყეს არსენი ზოლიტაეურ მდგომარეობას სომეხთათაჲს, რომელსაც თან და-თან დაშორა სომეხთა ერი ჭეშმარიტსა აღსარებას და მისილია იგი მწკლელდობასაჲში; და თუ არსენი გვარწმუნებს, რომ „განყოფა სომეხთა ქართლისაგან უკველად აღწერა წიგნისა ამას შინა“. არსენის წერილი წმიდა სხავია, განმანსკეკლა იმ ნაწლ ბურუსისა, რომელიც განზრახ შემოუხვევით ამ სომხისათის სამღვდელთაგანისათვის სათავადო და სამარცხენო მოქმედებათათჳს. გამოცდილი და პირუთელი მესტორი სომხურ და ქართულ წყაროებიდამ, არსენის წერილსა შექს ქვე, ავილად აღადგენს ჭეშმარიტს და სრულს სახეს იმ სამწესარო დროჲსისა, რომელსაც სამედიო აღმოფხვარა სსომეხთოდამ წმიდა სარწმუნოება, ნეტარის გრაგოლ პართელის მიერ ქადა-

გეგულო, განრეყნა და შებიღწა ის წმიდა წიგნები, რომელნიც თარგმნილ იქმნენ წმინდის სახეის, მისი სიბრუნელის და სხვათა მამათაგან, შესრულა და დააჭრია ძველთა წმიდათა მამათა მიერ დაწესებული სიღვთის-მისაწერებო წესები, უკანასკნელ მანასკერტის მწვადებელთა კრებას სრულადად გადააჭრია ძველი სჯული სომეხთა ერისა და შემოიღო ახალი სარწმუნოება და წესები.

საუურადღებოა, რომ არსენი არას ამბობს 596 წლის დვინის კრებაზე, რომელზედაც რამდენთავე სომეხთის ეპისკოპოსთა დაადგინეს: უოკელი კავშირი მოისპოს ქართველთაგანაო, გარდა აღებ-მიტროპოლის კავშირისაო. რის მომასწავებელია ეს, თუ არ იმისი, რომ ამ კრების დადგენილობას დიდს უურადღებს არ ჰქონდა არც სომეხნი და არც ქართველნი, რადგან იგი იყო შედეგი თითქმის მხოლოდ პიროვნულის უსიამოვნებისა და ანგარიშებისა სომეხთ კათალიკოზის აბრაჰიმის და ქართველთა კათალიკოზის სეიმეონის შორის შესახებ ცურტავის ეპარქიისა, რომელიც ექმედებარებოდა ქართლის საკათალიკოზოს, მაგრამ მისი და აბრაჰიმ სომეხთ კათალიკოზთა უკანონოდ მისტაცეს იგი ქართლსა. დიად ეს ანგარიშები იყო უმთავრესი მიზეზი ამ უსიამოვნო განსეთქილებისა, ხოლო ქლეკიდონის კრება და ლეონ დიდის წერილი მხოლოდ საბაზად გამოიყენეს.

თქმული წმიდისა მამისა ჩუენისა არსენისაჲ, მცხეთელ კათალიკოზისა, რომელი იყო სანახმართაჲნ სამცხისთა საზარით, განაოჟისათჳს ქართლისა და სომხისთისა.

კაცო ლუთის მოყუარენო, რომელნი შევებით ¹⁾ ემბაზისაგან ცხოველის შეილად წმიდისა და დიდებულისა კათალიკე ეკლესიისა სარწმუნოებასა ზედა წმიდისა სამებისა, რომელი დადევს წმიდათა მოციქულთა შეურყევლოდ და ძირ უბნე ²⁾ დათესულსა მათსა ყოვლად ქებულთა წმიდათა მღვდელთ-მოდღუართა ქეშმარიტითა და მართლითა სარწმუნოებითა და წამეს ვითარცა ერთითა პირითა ექუსთა მათ შინა კრებათა ³⁾, რომელთა მიერ პირველ ზრახვიდა თუთ თავადი ღმერთი და განაწესეს ესრეთ და გუასწავეს ჩუენ:

მამა ყოვლისა მპყრობელი, დამბადებელი ყოველთა არსთა, ხილულთა და უხილავთა; ძე მხოლოა მამისაგან შობილი და არა ქმნილი, სწორი მამისა და თანამოქმედად მამისა ყოველსავე, რომელმან აღსასრულსა ეამათა შეიმოსა სიმდაბლით უძლოური კაცებაჲ ჩუენი საშოსა შინა წმიდისა ქალწულისასა, ჯუარს ეცუა და მოკულა ქეშმარიტად და არა საოცრად ⁴⁾ ბუნებითა კორცთათა

¹⁾ „შევა“ აღნიშნავს გარდამატებულს სიხარულს. ძველს დედანში იქნებოდა: „რომელნი იშვებით“...—²⁾ უნდა: „ძირ უბნეს“.

³⁾ ღირს-შესანიშნავია, რომ ძველ ხელნაწერებში მეშვიდე კრებას არ იხსენიებენ (ამაზე იხ. ჩემი აღწ. ეკ. მეზ. № 86 ხელნაწერისა)...—⁴⁾ „საოცრად“, ე. ი. მოჩვენებით. მო-

და ლუთაებისა ძალითა აღდგა და თანა აღადგინა დაცემა ჩუენი პირველი, ამალდა მუნვე მამისა და მოვიდეს განსჯად ცხოველთა და მკუდართა დიდებითა, კორკითა მით, რომელი ჩუენგან მიიხუნა.—და სული წმიდა უფალი, ცხოველს მყოფელი, მამისაგან გამომავალი და ძისა თანა თაყუანისცემული, თანასწორი მამისა და ძისა თანამოქმედად საუკუნეთა, რომელი იტყოდა პირითა წინასწარმეტყუელთაჲთა ყოველსავე მომავალსა.

და ერთი წმიდა და დიდებული კათოლიკე ეკლესიაჲ, რომლისაგან განიდევნეს ყოველნი მწვალებელნი სიბრძნითა უკეთურებისათა, რომელსა შინა ილიდების წმიდა სამება მარადის მართლითა აღსარებითა⁵⁾).

ხოლო ვითარ განდგეს სომეხნი მართლისა სარწმუნოებისაგან ესე არს მიზეზი. ვითარ ყოველთა კრებათა იპოვის ვინმე თითოჲ წინააღმდეგომი საქმითა საეშმაკოჲთა და აზნის ახალ-სახეობითა ლუარძლი წვალებისა, ეგრეთვე წმიდასა კრებასა ქალკილონისსა გამოჩნდეს ორნი მგელნი მძვინვარენი, განჩემებულნი ეშმაკისნი—ევტჳკი და დიოსკოროს, ვითარ არიოზ, მაკედონიოს და ნისტორიოს სამთა მათგან კრებათა დაიწყენეს შერ[უ]ენებულნი და წარწყმდეს, ეგრეთვე ესე ორნი საწყალობელნი :ქლ:—თა⁶⁾ წინააღმდეგს⁷⁾ საღმრთოჲთა შურითა აღგზებულთა, რომელთა შორის მკვდრ იყო ქრისტე და მათ მიერ შეჩუენებულნი წარწყმდეს და მიზეზ ბოროტისა ექმნეს ურიცხუთა სულთა უბრალოთა.—ხოლო ვითარ ზედა მიიწიენით, გულისკმა ყავთ, განყოფაჲ სომეხთა ქართლისაგან უპქუელად აღვწერე⁸⁾ წიგნსა ამას შინა.

ჟამთა არკადი მეფისათა ბერძენთა ზედა⁹⁾ და სომხითს მეფობასა არშაკისსა¹⁰⁾ იყენეს სომეხნი ნაწილად ბერძენთა სჯულსა ზედა მათსა მტკიცედ, ვითარცა ასწავა მათ წმიდაჲნი გრიგოლი პართელმან¹¹⁾, და სიმკნით ეპურა ქუეყანაჲ მათი ფრიალითა ლუაწლითა მოახლოებისაგან სპარსთასა და მეფენიცა ბერძენნი შეეწოადეს ლაშქრითა და ოდესვე მცველად უდგიან ძალითა დიდითა მახლობელად და ესრეთ იყო საქმე მათი¹²⁾. ხოლო მეფემან არკადი¹³⁾, ძემან თეოდოსისმან დაცონა¹⁴⁾ საქმე მათი და მოერინეს სპარსნი სომეხთა და იოტნეს ქუეყანით მათით და ლტოლვილნი მრავალ-ჟამ მწირობდეს ელეკციით¹⁵⁾ კერძოთა ქუეყანათა და ევედრებოდეს არკადის, რათამცა მოუვლინა

ლანდებით (призрачно), როგორც ერთ-ბუნებიანი“ (монофизиты) ჰეიქრობენ.—⁵⁾ ეს წინასიტყვაობა, ანუ შესავალი, რომელშიაც არსენი მოკლედ და სიმაბრთლით აღწერს მართლმადიდებელ სარწმუნოების აღსარებასა და შემდეგ გვიჩვენებს, თუ რომელ მიზეზით განდგნენ სომეხნი ამ აღსარებისაგან.—⁶⁾ ე. ი. ექვსას ოც-და-ათთა ქალკილონის კთების მამათა.—⁷⁾ ე. ი. 630 მამათა წინააღმდეგეთა ევტჳკი და დიოსკოროს. Kiracos de Gantzac, p. 17, n. 10. რასაკერვლად, ქალკილონის კრების მოწინააღმდეგენი მოეჩინებოდნენ საქართველოსაც, როგორც მოეჩინნენ მთელს აღმოსავლეთს და სომხითს (Oukht. 277).—⁸⁾ ე. ი. უძველესი სისტორიითა წყაროებიდან და სიმაბრთლით.—⁹⁾ 395—408 წ.—¹⁰⁾ 392—396 წ.—¹¹⁾ რომელმან მოაქცია სომხითი. მოქცევა სომეხთა ანუ ცხოვრება წა გრიგოლ პართელითა ჩვენ ეპოვებთ მე-XI საუკ. ხელ-ნაწერში ქართულად და ნაწყვეტი იმისგან ზემო ჩავურთეთ (იხ. გვ. 19—27).—¹²⁾ იხ. ვრცლად Мойсей Хоренский изд. Эмина кн. V, гл. 4—XLI. Асогикъ; стр. 12—50;—Варданъ; стр. 69 და ზედ. Siracos; p. 16—18.—¹³⁾ 395—408 წ.—¹⁴⁾ მკონარება=ზარმაციობა; „დაცონა“=ყური არ უგდო.—¹⁵⁾ ეკლესი ზემო სომ-

ძალი, რომლითა შეუძლონ დაპყრობა ქვეყანა თვის ღ არა ისმინა უფალმან ვედრება მათი. — მაშინ იძიეს ღონე სომეხთა და მოხარკე ექმნეს სპარსთა და არწმუნეს მეფესა სპარსთასა ფიცისა მიერ და თავსდებოთა მოწყობად ბერძენთაგან და შეერთებულ მათდა, და განიხარა მეფემან ფრიად ესე და მრავლითა სიხარულითა და ბოძითა უკუნცა ქუეყანა მათი¹⁶). დაყვეს სომეხთა რაოდენიმე ჟამი მშვიდობით მართლითა სარწმუნოებითა.

ხოლო ეშმაკი, რომელი მარადის ჰბრძავს სიკუდილად კაცთა ნათესავსა, აღძრა ნათესავი უღმთო ნისტორის წვადებისა და დიდძალითა ქრთამითა ოქროსათა ითხოეს მეფისაგან კეთილად მიქცევად¹⁷) (სომხითი) სჯულისა მათსა და განდრეკეს გული მეფისა და არწმუნეს ესრეთ, ვითარმედ რაჟამს ზოონ ჟამი სომეხთა მიქცევად კუალად ბრძენთავე, არა ერიდნენ ყოვლადვე ფიცსა არცა თავსდებოთა სიყვარულისათვის და სიმტკიცისა სჯულისა და მოიციცხოს საქმე შენი მათ მიერ, არამედ უცვალე სჯული და დაჰყენ შორის მათსა სიყვარული უკუნისამდე, რომელიცა იქმნა მახითა ეშმაკისათა. და აიძულნა მეფემან პეროზ¹⁸) სომეხნი მსახურებად სჯულსა ნისტორის უღთოასასა; ხოლო სომეხთა ყოვლადვე არა თავს-იდევს ესე, არამედ ჰრქუეს მეფესა მოციქულითა ესრეთ, ვითარმედ ნუ იყოფინ ყოვლად ესე ჩუენდა არა ხოლო ქუეყნისათვის, არამედ თავთა და შვილთა ჩუენთა ტყუპობისა და სიკუდილისა¹⁹). ხოლო მეფე იქცა კუალად სხუად მანქანებად და განუტყდა საქმე თვის განყოფისათვის ბერძენთაგან და ესრეთ მიუვლინნა მოციქულნი, ვითარმედ ერთი-ორთაგანი ყავთ; ანუ გამორჩიერეთ ყოველთა ასურთაგან სჯული თვნიერ მეღქმასა, რომელნი არიან სჯულითა ბერძენ, ანუ დაუტევეთ ქუეყანა

ხეთში, იხ, Brosset Hist. G. I, 218, 9 n. 3. ქ-ცხა, I, 162. —¹⁶) ამაზე ვრცლად М. Хоренский, გვ. 197—232, АСОГИКЪ, 51—57. —¹⁷) აქ დედანს ერთი სიტყვა აკლია, ვგონებ „სომეხთა“. — საყურადღებოა, რომ მემატიანე სრულიად ჰსდუმს ქალკილდონის 451 წლის კრებაზე. რომელიც გახდა უმთავრეს დოკუმენტურ საფუძველად სომეხთა და ქართველთა შორის სარწმუნოებრივის განხეთქილებისა. მემატიანესი აზრი აქ ცხადია: იგი ამით და სხვა ფაქტებითაც ცხადად გვიბრძნავს, რომ ერთად-ერთი მიზეზი ამ ორ ერთა შორის მომხდარის განხეთქილებისა იყო მხოლოდ პოლიტიკური მდგომარეობა სომხთისა სპარსთა და ბერძენთა ერთმანეთ შორის ქიშპობაში იმაზე, თუ რომელს მათგანს უნდა დასთმობოდა პირველობა აღმოსავლეთში და კერძოდ ქართლ-სომხეთში. ქალკილდონის კრება იყო მხოლოდ საზაბი და და არა მიზეზი განხეთქილებისა. მთელი ისტორია სომხეთის ისტორიისა ამას ცხადად გვიჩვენებს. სომეხთა „შეჩვენებანი“ ამასვე გვიჩვენებენ მიზეზად განყოფისა: „რომელ განადგინეს ყოველი სომხითი ბერძენთა მთავრობისაგან და თანაშემწე ექმნეს სპარსთა და მომადლებსა მათისათვის მოიხუნეს ხალიფასაგან წესნი და სჯულნი... შეჩვენებანი“ („სამოთხე“ 635: ჩემი ხელ-ნაწ. გვ. 103). —¹⁸) 457—484 წ. — Hist. G. I, 189, 196. АСОГИКЪ, стр. 55. — Kiracos, p. 18—20. — ამ ნაირად, ქალკილდონის კრების უმცაყოფილო პირთა აღუძრავთ სპარსთა მეფე და შეუგონებიათ, თუ რა დიდად სასარგებლოა სომეხთა მოწყვეტა მსოფლიო ეკლესიისაგან.

¹⁹) იხ. АСОГИКЪ, გვ. 52 და М. Хоренен. к. III, гл. LXIV—LXVII და Египте.

თქუნი და ივლტოდეთ ჩუზგან. მაშინ სომეხნი შეწუხნეს ფრიად ორსავე ამას სახესა ზედა და შეიპყრნა ურვამან და იქმნა ანჯმანობა²⁰⁾ შორის მათსა მრავალთა დღეთა და მიუგდეს საქმე ესე ნერსე კათალიკოსსა²¹⁾, რომელსა ეწოდა მეჯინ. და რქუა მეფემან სომხითისამან და ყოველმან ერმან, ვითარმედ უმჯობესი ჩვენი შენ უწყი, რათა ჰბრძანო უმჯობესი ჩუენითა (ჩვენაჲ)²²⁾ დაუყოვნებელად დავემორჩილნეთ ბრძანებათა შენთა.

ხოლო მან საწყალობელმან დაამონა სულნი კორცთა და არა მიხედა ყოვლადვე საუკუნეთა გუცმათა და შუცმათა და არა ისმინა კმაჲ უფლისაჲ სახარებისაგანი, ვითარმედ უკეთუ ყოველი სოფელი შეიძინო და სული შენი მოიკლა, რაჲ მისცე მისი ნაცვალიო. არამედ აზრახა მსგავსი თვისი პირუტყუცბრ და ესრეთ ჰრქუა: უმჯობეს არს ჩუენდა სიკუდილი, ვიდრედა ჟამსა ამას კულად მოქცევაჲ კულად ბერძენთა და მეორედ დაგდებაჲ ქუეყანისა და მოწყუცდაჲ ჩუენი მწყირობით, და ყოველი ზრახებაჲ მისი იყო საწუთრო და ამპარტაენად²³⁾. და მიუვლინეს მეფესა მწუხარებით და ითხოვეს სჯული იაკობთა, რამეთუ სხუანი ყოველნი უძვრეს²⁴⁾ შეპრაცხნეს. ხოლო კოდვაჲ მცირე აღორძინდის უფროჲს დიდისა უდებობასა შინა, ვითარცა წერილ არს.

ხოლო მეფე დაჯერებულ იქმნა და მოუვლინა მოძღუარნი იაკობნი ბოროტნი ცხრანი, ვითარცა მელნიჲ [მცხ]იერნი, ვითარცა თქუა სიბრძენმანლუთისამან სოლომონის მიერ, და მათ განრყუნეს სომხითისა შრომილი წმიდისა გრიგოლისი, მრავლითა ღუაწლითა და ცრემლითა მისითა მორწყული, რომელთა სახელები ესე არს: აბდიობა²⁵⁾, პეტროზ მკაწრეელი, სჰმონ ბოროტი, იაკობ. და თანა ჰქონდეს წიგნნი ფილაქსოსისნი: ივლიანესნი: ალიკარნელისნი: ტიმოთე კუტრნი და სევეროს ნაშიკელი²⁶⁾. და ყვეს კრებაჲ ქალაქსა შინა დვინს და შესძინეს ხაჩეცარი, ესე არს სამწმიდა-არსსა შორის

²⁰⁾ ანჯმანობა=რჩევა, თათბირი.—²¹⁾ 524—533?: АСОГИКЪ, გვ. 58. ასოლიკი ამ ნერსეს მიაწერს დვინის კრებას 551 წ. (გვ. 58).—²²⁾ ეს ორი სიტყვა მეტი უნდა იყოს.—

²³⁾ ე. ი. კ'ნი ნერსე ამ ქვეყნის წუთიერს ანგარიშებს მისდევდაო და არა საღმრთო საქმეებსა.—

²⁴⁾ ე. ი. უარესად.—²⁵⁾ აბდიო? АСОГИКЪ გვ. 52, Хоренский III, гл. 44. ვგონებ აქ იგულისხმება არა თვთ აბდიო, რომელიც ამ დროს ცოცხალი არ იქნებოდა, არამედ მისი თხზულებანი, როგორც პეტრე მკაწრელზე და იაკობზედაც იგულისხმება. მაგრამ ქვემო აბდიო ასური მოხსენებულია თანახაზად დვინის კრებისა.

²⁶⁾ ყველა ზემოხსენებულნი პირნი იყვნენ მონოთეიზტი—მწვალებელნი; ამათში პეტრე მკაწრელი. ჩვენ ხელში გვაქვს ხელ-ნაწერი „უწყებაჲ პეტროს მკაწრეელისათვის და ალაჯირისათვის“, რომელიც დაბეჭდილია საბინის „სამოთხეში“ გვ. 629. ამ „უწყებით“ პეტრე ყოფილა კოსტანტინეპოლის პატრიარქი, განდევნილი მწვალებლობისთვის, რომელმან განაყენა მართალ სარწმუნოებისაგან „უმაჲკო იგი ერი სომეხთა“. ეს უწყება პეტროსზე და ალაჯოზე ისტორიულს სიმართლეს მოკლებულია და გადამაზინჯებული უნდა იყოს უფიქრეთაგან ანუ ზეპირ-მთქმელთაგან. პეტრე არ სჩანს კოსტანტინეპოლის პატრიარქთა სიაში V საუკ. ხოლო პეტროს ანტიოქიის პატრიარქი მოხსენებულია ჩემს სიაში № 41 ამ გვარად: „მა: პეტროს კანაფელი :ბ: წელს (იპატრიარქა) და გაიძო (ე. ი. განიდევნა), რომელმან აცთუნა

შეჰმატეს ჯუჰარი²¹) და აჩემეს ვნებაჲ ლუთაებისა ძალსა უვნებელსა და უკუ-
დაესა სიკუდილი და განდგეს მართლისაგან და ქეშმარიტისა სარწმუნოებისა
და უცხო იქმნეს და განისხნეს წმიდისაგან და ღიღებულისა სამოციქულო კა-
თოლიკე ეკლესიისა, რომელ არს თავი სარწმუნოებისა და დედა ყოველთა
მორწმუნეთაჲ სიტყვასაგან უფლისა, რომელი უბრძანა წმიდასა მოციქულსა
პეტრეს, ვითარმელ შენზედა ეგოს მტკიცედ სარწმუნოებაჲ ჩემიო. ქეშმარიტად
უცხო იქმნეს ცოდვითა მათითა დედისაგან ლუთისა და განაწესეს არაჯო-

სომხითი წყეულმან“ (იხ. წ. კ. ხელნაწერი X საუკუნისა № 1143 და ეკ. მეზ. XII საუკ. № 97) პეტრე განდი ანუ ფულონ მართლა იჯდა ანტიოქიის პატრიარქად 471, 475—478 და 485—488 წელს (Brosst, Addit. p. 192, Onkhianes d' ourna X S. p. 331, n. 1); იგი იყო წინააღმდეგი ხალკიდაონის კრებისა, და პირველმა დასესა სომხითში მონოფიზიტობის ღვარძლი. საეკლესიო მწერლები ჰმოწმობენ, რომ პეტროს „აღვიდო და საყდარსაცა ანტი-ოქელთასა“ (ე. ი. რამდენ-ჯერმე) და ბაროტა მათ მწვალელობათა მისთათვს წთა მა-მათა მიერ შეიჩქნა და განიკუპთა და საყდრისა თვისისაგან განდიგენა და მიერ პოიწია სომ-ხითად და აღმოსავლად (ე. ი. საქართველოს და სერეთს: ეს ქვეყნები იმდროს „აღმოსავლე-თად“ იწოდებოდა: იხ. № 170, გვ. 202—9)... ხოლო მოვიდა რა ქტყანასა ამას ჩტქნსა საოცრებითა, რამეთუ ზინ იგი ზემო კერძო მალალსა რასმე საყდრად შენებულსა (საყდარი= ტახტი, საჯდომი) სამოსლითა პატიოსნითა და ბრწყინვალითა... და შეუდგა ერი ურიცხვი მოძღვრებათა წვალებისა მისთას დაბნელებული ნათესავი სომეხთა, მაშინ მოვიდა ზევი იგი კანგარასა (აგარასა? Onkhianes, p. 331—კანგარკ) და მოუწოდა ნეტარსა მიქელს კზსა ქართლისასა, რათა ანუ საჯულსა მისსა ეზიარნენ, ანუ თუ ურჩ ექმნას, საყდრისაგან განიყუა-ნოს.“ მიქელ კზი ეახლა პეტროსს თავისის ამალით და უბრძანა ყველა მისს მხლებელთაგანს, რომ თითო ქვა ჩადგათ ქულებში და ასწავა, „ვითარმელ ვითარ იხილოთ ჩემგან, თქვენცა ეგრე ჰყავთ ყოველთა. მაშინ მოვიდა მიქელ კზი და თაყვანისცა წინაშე საყდრისა მის კე-ტროს მკაწერელისასა, ხოლო მან შთაუდგა სახელი შესამოსლისა მის, რათა ემთხვოს იგიცა ჩტქულებისაჲ მისისა.

ხოლო ლუთიე განბრძნობილმან მიქელ უპყრა სახელსა მისსა და შთამოზიგნა ძლიერად და შთამოიბრია, ქტყანად დააკუპთა და დასცა კვთა მით, რომელი აქუნდა ქუდსა შინა მის-სა და განტნა ულთო იგი და ზევი (ე. ი. ამპარტავენი) და დასდგა წყლულება სასიკუდიენე. მაშინ ყოველთა მისთანა მყოფთა ეპისკოპოსთა და მოყვასთა მისთა დაკრიბეს მასზედა ქვა და ესრე დაზიენეს კვთა და მოკლეს მგელი იგი და შეეპაცა მათ სიმართლედ კაცის კჭლა იგი. მაშინ ზარი და შიში დაეცა მათ ყოველთა მიმდგომთა პეტროსისათა“...

ეს უწყება, ამოღებული სუბსტანციის ცხოვრებიდან (ჩემი ხელნაწ., გვ. 119) და საბინინის „სამოთხე“-დან გვ. 631, ეთანხმება სხვა წყაროებს და ისტორიის მიმდინარეობას: 1) პეტროს მართლა ეახტანგ გორგასალის დროს ცხოვრობდა და მაშასადამე მიქელს მისი თანამედროვე იყო; 2) მიქელის ხასიათს სრულიად ეთანხმება ესრეთი ქცევა: დიცხელმა ხასია-თითა მიქელმა თვთ ეახტანგ მეფესაც კი არ დაუთმო და ერთი კბილი მოსტემა (იხ. ზემო გვ. 48);—3) თვთ მე-X საუკ. მწერალი უზთანესიკი ამოწმებს ამას, როდესაც იტყვის: აბ-რაამ კათალიკოზმა (580—603) ეპისკოპოსი პეტროს გაუგზავნა ქართლის კზს კირიონს; ქართველი სიკვდილს დაემუქრნენო პეტროსს სარწმუნოებრივის განმეტქილებისთვის: „ამ გმი-რობით გაამაყებულთა ქართველთა ჩვენს დრომდ შინახეს მოთხრობა, რომელიც მამათაგან შეილებს გადაეცემა, რომ თქვენი მგელი პეტროს ჩვენთა ღიღებულთაგან (par nos prin-ces) მოკლულ იქმნაო კანგარის მთაზე“. უზთანესი მაინც, როგორც სჩანს, გვაგულის-

რი²⁸⁾ მუნვე დვინს, რამეთუ თქუას: ესე არს დღე პირველი სარწმუნოებისა ჩუქნისა²⁹⁾ და შესძინეს კუალად ბოროტი ბოროტსა და შეჩუქნებით დაიწყებნეს თავნი, რათა არა ეზიარნენ კრებასა ქალკილონისსა და განისხნენ].

რამეთუ პლ[პირველ] - - - თ³⁰⁾ შინა და რომელთა ენუქისზე ებრისა გინა ნაქ - - - თ³¹⁾ კაცნი შეპყრობილნი ფრიადითა საცთურითა ეშმაკისათა შეკრულ იყვნეს მსახურებითა კერპათა და ვა (კათარცა?) ბნ - - - სა (ბანანსა?) შინა ფეშტებითა და ფილოსოფიებისა რაჲსამე მიდევნით³²⁾ მიდრკეს ბოროტად და დაიფიწყდა ღრი (ღმერთი). გინა თუ სიგარძოხსაგან ქამთასა და-

ხმებინებს პეტროს ანტიოქელს (Oukhtanes. p. 331; ამაზე იხ. კიდე Kiracos p. 23 და აგრეთვე Addit. p. 122—3; Hist. G. I, 279, n. 4); 4) თვთვეთიმე გრძელი იერუსალიმელი, მე-X საუკ. მწერალი, ეტყვის სომეხთა მოძღვრის სისტემას: „მერმე (პეტროს მკაწერელი) მოვიდა ქტესანად თქტსნად, აღასო ბოროტითა წაუღებითა (წაუღება=განყოფა, აქი-დამ: წულილი=განყოფილი მრავალ ნაწილად. რადგან განყოფა ცოცხლის სხეულისა ტკი-ვლის გამოიწვევს, ამის გამო წვალება აღნიშნავს ტანჯვასაც) და შეატუნა ერი იგი უსწავ-ლელი. გინაჲ შეტურა ღნ მიქაილ კზი... (და) კტა განტკნა იგი... ნეტარმან მიქაილ და, კრებულმან მისმან საღმრთოჲმან უკეთური იგი დაქოლეს“ (ჩემი ხელნაწ. გვ. 130, Hist. G. I, 191, n. 2 „სამოთხე“ გვ. 618). 5) თვთ ამ არსენ კზის თხზულებაში პეტროს მკა-წერელი წოდებულია „ანტიოქელად“ (იხ. ქვემო).—ამ საბუთების მიხედვით ჩვენ პეტროს მკა-წერელი პეტროს კანაფელად (Γαφ) ანუ პეტრე ფულონად მიგავჩინა, წინააღმდეგ ბრძოლას (Add. p. 123, n. 2, Oukhtanes, 133, n. 1), თუმცა ცხადად ეტყობა, რომ ზემოხსენე-ბულთ „უწყება“ ვიღაც უეცო მწერლის კალმით შესამჩნევად გადამანჯვრელდა, მაგ. მო-ხსენებულთა სულთანნი, სარკინოზობა, რომელიც გაჩნდა მე-VII საუკ. ხოლო პეტროსის მიერ ოქროთი გავარაყიანება წვერისა მოგვაგონებს ნერსე კზის ამბავს („სამოთხე“ 630, АСОГНЬ, стр.; Kiracos, p. 24).

²¹⁾ ე. ი. „სამ-წმიდა არსსა“ საგალობელში ჩაუმატეს „ჩვენთვის ჯვარცმულთა“ და ამით ჯვარცმა და ენება წმიდასა სამებას მიაწერეს, ანუ თვთ ღვთაებას მიაჩემეს სიკვდილი და ენე-ბა. ამ დამატებით სომეხნი აცხადებენ თვს მონოფიზიტობას, რომელსაც სიტყვით-კი უარს ჰყოფენ.

²²⁾ ახალი წელთა-აღრიცხვა სომეხთა და მარხვა, „რომელი მიიღეს უღმრთოთა მანას-კერტს ტარსუნ ქალაქა დვინს შეკრებილთა მწვალებელთა“ (ჩემი ხელნაწ. გვ. 115, „სამო-თხე“ გვ. 635).

²³⁾ სომეხნი ამ განყოფის 551 წლიდან იწყებენ თვის წელთა აღრიცხვას და ამით თითქო ჰქადაგებენ: „ესე არს დღე პირველი სარწმუნოებისა ჩვენისა“; ე. ი. ძველი სარწმუნოება უარ-ჰყვეს და ახალი შექმნეს დვინელთა მწვალებელთა. კრისტეს შობის დღე ნაკლებად მიიჩნენს, ვინემ საქრისტიანეთიდან მათის განყოფის დღე: აქიდანაც გამომჟღავნალებს, რომ კეშმარიტი მიზეზი სომეხთა განდგომისა მსოფლიო ეკლესიიდან იყო პოლიტიკური და არა სარწმუნოებ-რივი (იხ. Kiracos de Gandzac III S. p. 22—23, nn.).

²⁴⁾ აქ ერთი სიტყვა წაბლალულია.—²⁵⁾ რამდენიმე ასო აკლია ამ სიტყვას.

²⁶⁾ ყველა მონოფიზიტები თვს მოძღვრებას აფუძნებენ უმეტესად ლოგიკაზე და ფილო-სოფურ მოსაზრებაზე, ვიდრე საღმრთო წერილზე ანუ ზეგარდმო-გამოცხადებულ სწავლაზე, თითქო ჩვენი სარწმუნოება იყოს ნაყოფი კაცობრივის მსჯელობისა და ლოგიკისა და არა ზე-ცით გამოცხადებულ სწავლისა. ეს იყო მიზეზი იმისი, რომ მართლ-მადიდებელ აპოლოგეტნი იძულებულნი არიან ამავე ნიადაგზე ებრძოდნენ მონოფიზიტთა მწვალებლობას.

ვიწყებულ იქმნა შორის მათსა კსენება ღ^ა (ღუთისაჲ), გარნა სულგრძელე-
ბითა ლუთისათა³³⁾.

ხოლო ჰურიათა და მწვალელებელთა შეერქუტნა (sic) ბნელი სიტყვასებრ
იობისა, მოეხვა ჰრული თუალთა და დაბრმა უგულსიკმოა გული მათი, ჰხედვიდეს
ყოველსა ღიღებასა ლუთისასა და პირისპირ მტერად აღუდგეს კეთილთა და მადლ-
თა მისთა მინიჭებულთა. 8, ფრიაღსა მასა მეცნრობასა და გარდარეულსა
სიბრმესა, ვითარცა თქუა საღ^{ან} წიგ^ნ (საღუთომან წიგნმან):

ზა ვითარცა იხილეს ქართველთა და ჰერთა კათალიკოზმან კვირონ მცხე-
თისამან, რამეთუ კელითა აბღიბო ასურისაჲთა კრება ყვეს სომეხთა ქუტყანასა
ღვინსა და შერქუტნებით³⁴⁾ განდგეს აღსარებისაგან წმინდისა კათალიკე ეკლე-
სიისა და განეყენნეს ოთხთა საპატრიარქოთაგან და გარდაქციეს აღთქმაჲ იგი,
რომელი დაუდვა წმინდამან გრიგოლი კესარია ეკლესიისა უკუნისამდე არა
განშორებად მისგან კელთდასხმაჲ ებისკოპოსობისა სომხითასაჲ (ზ: 35) და რა-
მეთუ სომხითმან ბრძანება მოიღო სპარსთა მეფისაგან კელთ დასხმაჲ ეპისკო-
პოსობისა თავით თვსით³⁶⁾. ესე რაჲ ცნეს ჰეშმარიტად კვირონ კათალიკოზმან,
აბაჲ ჰერთა კათალიკოზმან³⁷⁾ და იქმნა ცილობაჲ ღიღი შორის სომხითისა და
ქართლისა. ქართველნი ეტყოდეს, ვითარმედ წმინდამან გრიგოლი საბერძნე-
თით მოგუცა ჩუპნ სარწმუნოებაჲ, რომელი თქუპნ დაუტევეთ აღსარება მი-
სი წმინდა და დაემორჩილენით აბღიბოს ასურსა და სხუათა ბოროტად მწვა-
ლებელთა და სერაბინთა იგი სამწმინდაარსობით ღიღების მეტყუპლუებაჲ შეა-
შფოთეთ და უკორცოსა, გამოუთქმელსა წმინდისა სამებასა შორის ჰქადაგეთ
ჯუარი და ვნებაჲ, ვითარცა საბელიანოზთა და იქმენით მოწაფე ბოროტთა
მოდღუართა და არა დაემორჩილენით სარწმუნოებასა წმინდისა გრიგოლისსა
და აჩემეთ ვნებაჲ უვნებელსა სამებასა, ვითარცა მოგუცა განცოფებულმან მკა-
წრველმან პეტროზ ანტიოქელმან. მაშინ სომეხთა შესამინეს ქართლი

³³⁾ აქ რაღაც უნდა აკლდეს, აზრი დაუსრულებელია.

³⁴⁾ „შეჩვენებით“? ამ სიტყვას შუა რამდენიმე ასო აკლია.

³⁵⁾ ე. ი. გრიგოლ განმანათლებელმან ანდერძად დაუდვა ოთხისავე სომხითის საე-
პისკოპოსოთა, რომ კესარია-ეკლესიასგან მიეღოთ ხელ-დასხმა.

³⁶⁾ ესეც პოლიტიკურ მიზეზებით ძალად აქნენენა სომეხებს შაჰ-ფეროზმა და ხოსრომ
(იხ. ვრცლად Асогикъ, стр. 65—70, Kirakos, p. 24—29 Add. et eidaire. a 'Hist,
de la G., p. 107—125. Hist. de la Georg, I, 231, n. 2; Oukhtanes. p. 279. n. 1).

³⁷⁾ სწრეთი რომ მართლ-მადიდებელი იყო ეს სხანს Асогикъ, გ. 66—68, 70 Ка-
га-н Катвази, Исторія Агваани, გვ. Hist. G. I, 231, n. 2; Addit p. 117—
8, n. 3, 119; 481, n. a. 482. კზი აბბასი მართლა თანამედროვე იყო კვირიონისა და
სცხოვრებდა 551—595 წლების ახლო ხანებში (Addit. 482). როგორც სხანს, 596 წლის
კრების შემდეგ გარდაბანელნი (აღლანიაში), რომელნიც სწრეთის კზს ექვემდებარებოდნენ,
ქართველთაგან განყოფილან, მაგრამ კესარია ირაკლიმ მონათლა (ე. ი. მართლ-მად. გადმო-
იყვანა) ვარაზ გაგელი, ჰვენის ქრონიკის ვარაზ-გრიგოლი (ქ.ც.; H. G. I, p. 228 n. 5;
Addit. 483, n. a.; მე-VIII საუკ. მართლ-მადიდებელი კზი ნერსე (ib. 485).

მეფესა თანა სპარსთასა, ვითარმედ ჰრომთა უპყრია სარწმუნოებაჲ³⁹⁾ და ესე ცილობა იყო შორის სომეხთა და ქართველთაჲ დღეთა წერსე კათალიკოზისა სომეხთასა⁴⁰⁾. და აღსრულებასა წერსესა, წერსე, რომელსა ეწოდა შუაჲ, განვიდა ბოროტად ცხოურებისაგან და დაჯდა აბრაჰამ საყდარსა მისსა⁴¹⁾. და განდევნა კვირონ ქართლისა კათალიკოზმან და(?) მოსე ეპისკოპოსი ცურტაგისა საყდრისაგან თვისისა⁴²⁾, რომელი დაედგინა წმიდასა შუშანიკს ნაწილსა თანა სომხითისასა⁴³⁾ და ითხოვა აბრაჰამ კვირონისაგან საყდარი მისი; ხოლო იგი არა ერჩდა მას. და განზვინდა⁴⁴⁾ ცილობაჲ იგი შორის მათსა და მოუწოდა აბრაჰამ მღვდელთა არარატისათა და ჰრტუა მათ: ანუ შეაჩუპნეთ კრებაჲ ქალკილონისაჲ, ანუ განვედით სამკვდრებელთი თქტპნით⁴⁵⁾. და რომელნი დაემორჩილნეს, ვითარცა წერილ არს, დიდება ურთიერთას მიიღეს და დიდებაჲ მხოლოდსა ლუთისა შეურაცხ-ყვეს და შეაჩუპნეს წმინდა იგი

³⁹⁾ მართლაც ამ დროებში (575—590 წ.) მოხდა დიდი შფოთი საქართველოში სპარსთაგან (ქ-ცბა I, Hist. G. I, 191—2). —⁴⁰⁾ შეიძლება ეს სბეა წერსე იყოს, რადგან წერსე II 525—533 (თუ 553) და ამის შემდეგ კზნი იყვნენ: იოანეს (553—551), მოსე (551—593), რომელმაც ხელ-დასხა თვთ კირიონ ანუ პეტრე კათალიკოზი ქართველთა; ხოლო შემდეგ აბრაჰამი 593—616 Ciracos, p. 27, n. 1; Addit, 482, n. a, 483). აზრთა მიმდინარეობისაგან სჩანს, რომ ეს „წერსე, რომელსა ეწოდა შუაჲ“ და სომხურად „მეფეინ“ აბრაჰამის წინა-მოადგილე ყოფილა.

⁴¹⁾ 593—616 წ. —კვირონ კათალიკოზად გურთბა 575 წ. მოსესგან, 577 გამოჩნდა მისი მონაფიზიტთა საწინააღმდეგო მოქმედება, 580 წელს დაადგინა კისსა. ცურტაგის ეპისკოპოსის მოსეს გადაყენებაც იქნებოდა 577—580 წ. (Oukhtanes, p. 280 და იქვე n. 2.)

⁴²⁾ ამაზე ფრიალ ერცელად სწერს მე-X საუკ. მწერალი Oukhtanès d'ourhta, თარგმნილი ბროსესგან 2-e livr. აგრეთვე addit et éclaircie. a l' Hist. de la Geor. p. 109—125, სტეფანოს ორბელიანი XIII საუკ. მწერალი: Hist. de la Siounie 1863, I, 63—79.

⁴³⁾ რადგან მოსე დაუდგენია ეპისკოპოსად თვთ წა შუშანიკს, სჩანს შუშანიკის წამებაც VI საუკ. მომხდარა და არა V-ში, წინააღმდეგ სომეხთა მესიტორიეთა და თვთ ბროსესს აზრისა. ჩვენი ქრონიკაც მე-X საუკ. ხელნაწერში პოვნილი და თვთ ქ-ცბაც (გვ. 160) ამასვე ჰმოწმობს (იხ. ზემო გვ. 55—56); ისტორიულნი გარემოებანიც ამას ეთანხმებიან. მეტად საყურადღებო სბეა-და-სბეავბა სომხურ და ქართველთ საისტორიო წყაროებისა წა შუშანიკის შესახებ მოყვანილია ბროსესს Addit. et Éclaircie. p. 114—117; 76—80; Oukhtanès, p. 348, 458 Hist. G. I, 214. —ანტან კზს, სომეხთ წყაროთა ზედ-გაგლეწით, ბაკურის სახელი შეუცვლია ვახტანგ მეფისად („სამოთხე“, გვ. 191) და სბეა მოთხრობაც შეუქცეთებია. ამ კითხვას გჭირვბა დაწვრილებითი გამოკვლევა, რომელიც ქართულ წყაროებს, ვკონებთ, დამტკიცებს, გარნა უადგილობრისაგამო ჩვენ ერცელს გამოკვლევას ამ კითხვისას აქვერ ვტვირთულობთ. —ცურტაგი, აწინდელი გადშენკი, ვახუშტის გაზიანი (აბტალას ახლო, რუსების სოფელი Каменка) მდებარეობდა გუგარკში, სერეთის და ქართლის სამზღვარზე და ექვემდებარებოდა საქართველოს მეფეს და კათალიკოსს (იხ. ეკ. მუხ. № 170, გვ. 128, 112, „სამოთხე“ 186—191; Hist. G. 215. n. I Oukhtanès. p. 280, 296-7 ვახუშტ. გეოგრ. 142; Ciracos, p. 295—6, Асогоинъ, стр. 258).

⁴⁴⁾ ე. ი. განდილდა. —⁴⁵⁾ ე. ი. ქალკილონის კრება უარ ჰყავთო, თორემ თქვენს ეპარქიებს დაჰყარგავთო, განგდევნითო.

კრება და ჯუარი შორის წმინდასა სამებასა დააწესეს; და რომელნიმე არა და-
ემორჩილნენ და განისხნეს სამკვდრებელით მათით და უცხოებით აღესრულ-
ნეს⁴⁵). — შემდგომად აბრაჰამისა დაჯდა კო მიტოს⁴⁶), რომელი იყო მდიდარ-
და მოხარკე სამოსელთა და საკედართა ზედა, რომელიცა თუალთაგან პატრიო-
სანთა ბიერითა⁴⁷) შეამკობდა თავსა კუპრთხისასა. ამან უფროჲს ყოველ-
თასა შესძინა ცილობასა ქალკილონისასა, და მისცა შვიდი საეპისკოპოსო კელ-
თა ქუტსუჲ ჰერთა კათალიკოზისასა და შეიერთა იგი და შეჩუქნებად სცა კრე-
ბა ქალკილონისაჲ⁴⁸). და მისცა ჯუარი სივნელთა ეპისკოპოსსა, რათა ვილო-
დის ჯუართა წინაშე მისსა, ვითარცა კათალიკოზი⁴⁹) და განუფართნა ნა-
წელნი მისნი, და კუალად სხუათაჲ ეპისკოპოსთა განუფრცნა ნაწილნი მათ-
ნი⁵⁰) და ესრეთ შეიერთა ყოველი სომხითი წინააღმდეგმად კრებასა ქალკი-
ლონისასა. — და მაჲრე გუტმელი⁵¹) ვინმე და წყეული იოჰანე, რომელსა ეწო-
და რეცა მოძღუარ, აღჭურა წიგნთა წინააღმდეგმელთა კრებისათჳს წმიდისა
ქალკილონისა. და აღუთქუა მას შემდგომად თჳსა დაჯდომაჲ საყდარსა მისსა,
და თარგმანებად სცნა წიგნნი მწვალებელნი ტიმოთე ალექსანდრიელისანი,
რომელსა ეწოდა კუტრნი⁵²) და პეტროს მკაწრკელისნი, რომელსა ეწოდა მგე-
ლი და სევერიოსისნი და სხუთა მწვალებელთანი, და სახელად დაწერნა თქმუ-
ლად მართლ-მადიდებელთა მოძღუართანი: წმიდისა სპაკისნი და მოსესი, და
ამით ტყუილითა დააჯერა ქუტსუანა ყოველი⁵³) სომხითისა.

მა მრავალნი საკითხავნი გამოთქუნა და სახელ-სდვა თჳსად და ეგრეთვე
კანონნი და წესნი პირველნი ცვაღნა და თვთ დაუსხნა მრუდნი, რომლითა
აიშალა ძუძული და ვერ დაამტკიცეს ახალი, არამედ ყოველი კაცი თჳს-
თჳს სახეობს, ვიდრე მოაქამომდე.⁵⁴) და ესე ყოველი ქმნა კელითა

⁴⁵ ბროსეს საფუძვლიან გამოკვლევით ეს მოხდა 596 წელს (Hist. Gr. I, Oukhtanes p. 280; Kirakos p. 24; Addit. p. Асoиrиxъ стр. 59—60). აქ საჭიროდ ვრაცხთ ჩვეუ-
რით, რომ სურენის მოკლე ყოფილა არა 571 წ., როგორც ჰგონებს ემინი (Асoиrиxъ, გ.
59), არამედ 572 წელს, რადგან 22 თებერვალს სამშაბათი მოდიოდა 572 წელს და არა
571-სა (იხ. აგრეთვე Stephanos, Hist. de la Sioune, p. 62—3. Ист. Арванъ, гл. 216).

⁴⁶ კომიტას იჯდა კხად 616—624 წ. (Асoиrиxъ, 61; Kirakos, 27, n. 1.) —

⁴⁷ „ბეგრეულთა“? —⁴⁸) ე. ი. სომხითის საკათალიკოზოდან შვიდი ეპარქია დაუთმო სერეთის
კათალიკოზს და ამით მოიხსიდა იგი. —⁴⁹) მხოლოდ კათალიკოზებს ჰქონდათ ეს უპირატესო-
ბა. —⁵⁰) ე. ი. გაავრცელა ეპარქია მათი. —⁵¹) მაირე-გუტმელი იოანე ანუ იოანე მაირაგმე-
ლი, რომელმან მონაფიზიტური მწვალებლობა შერთო სომხურ საეკლესიო წიგნებს, იმ დრომ-
დე წმიდად თარგმნილეს. იხ. Асoиrиxъ стр. 61, 62. ამ იოანეზე ახალი საყურადღებო ცნო-
ბები დაკუთვია ამ არსენის წერილში. —⁵²) ტიმოთე ალექსანდრიის პატრიარქი წოდებული
„ელულურად“, ხოლო ქართულად კუტრნად, იყო თანამედროვე ქალკილონის კრებისა და განი-
დევნა მონაფიზიტობისათჳს; 451—457 წ. Kirakos p. 19. —⁵³) ასლიკის თქმულებით
(გ. 61) მაირე გომელის წიგნები თანამედროვეთა არ შეიწყნარეს. (Hist. Sioune, 64. 73—4).

⁵⁴) არსენის დროს ერთ-გვარი წესი არ ყოფილა დამყარებული სომეხთ ეკლესიაში. შე-
სანიშნავია, რომ სომეხთ კათალიკოზნი და მწერალნი ჩვენს დრომდისაც კი სხვა-და-სხვაობენ,

განცოფებულია იოანე მხარე გუტმელისათა, და რომლისათჳს დაშურა ვერ მიემთხვა კორციელსაცა საწადელსა მისსა, რამეთუ ესე ყოველი ბოროტი საყდრისათჳს იძამცუა და არაჲ ირგო⁵⁵); არამედ ქრიტიეფორე ვინმე დაჯდა,⁵⁶) რომელი იყო მტერ მაირე-გუტმელისა და განმწარდა სულითა იოანე და კულად გარდაგდეს იგი მიზეზითა რაჲთმე⁵⁷) და ელხინა იოანეს და აქაჲთცა არა მიხუდა საყდარი. რამეთუ ეზრა დაიპყრა⁵⁸) და უფროჲს შეაწუხა სული მისი მზაკვარი, რამეთუ ნება მოშიშთა მისთა ყვის უფალმან, ხოლო უკეთურნი დღედ რისხიად დაჰმარხნის. და ესე ვითარით ზაკითა განდიდნა პირველ მოხსენებული იგი კომიტოს და ეუფლა ნაწილსა ზედა წმიდისა გრიგოლისსა და მხარეგუტმელისა მიერ აღივსო ქუტყანაჲ სომხითისა სიკუდილისა მომტყუპებელითა სწავლითა.

აქა უკუპ აღესრულა ჩუპნება იგი წმიდისა გრიგოლისი, რომელი აუწყა მას სულმან წმიდამან, ვითარმედ რომელნიმე ცხოვართაგანნი უკუნ იქცეს და მგელ იქმნეს და ზედმოეცენეს ცხოვართა და დაბძარეს უწყალოდ.⁵⁹) ეგრეთვე აღესრულა ჩუპნებაჲ წმიდისა საპაკისი⁶⁰), რომელ იხილა ბირთვ ოქროსა და ინაფორი (sic) ზედა წმიდასა საკურთხეველსა. რამეთუ აკოცსა თანა მეფობისა არბაკთაჲსა (არშაკთას) ⁶¹) აეღო მღდლობაჲცა წმიდისა გრიგოლის ნათესავისა; და ეყენნეს (ქეჩენეს?) ქარტასა მას ოქროწერილინი იგი რადაგნი და შეეკოცილმან დაიპყრა ადგილი იგი ოქროჲ ბრწყინვალთა(ჲ). ესე არს რომელნი შეუდგეს მხარე-გუტმელისა მოძღურობასა.

ხოლო არა მცირედი აღთქმუდა ყო ზუასრო მეფემან ნერსე კათალიკოზისა მომართ, რომელსა ეწოდა შუაჲ, ესე არს სომხურად მიჯინ⁶²), რომლითა შე-

როგორც ცხადდ დაშტკიებულია ანტონ კათალიკოზის „მზა-მეტყველებაში“, ერთი განკერძოებული და დათავებული სარწმუნოებრივი მოძღვრება ვერ შეუძლებელია. ძველ კათალიკოზთაგან ერთი წილი მართლმადიდებლობის სარწმუნოებას აღიარებს, მხოლოდ სიტყვითა არ აღიარებენ ქალკედონის კრებას, ზოგნი მონოფიზიტობენ, სხვანი ნახევარ-მონოფიზიტობენ, ბევრნი იყვნენ მართლ-მადიდებლობის აღმსარებელნიც. ეს არის მიზეზი იმისი, რომ მეცნიერნიც ჯერ ვერ დიშყარებულან ერთს ჰაზრზე სომეხთ სარწმუნოების შესახებ და სხვა-დასხვებარ სჯიან ამ საგანზე. თვთ სომხურ საეკლესიო წიგნებში კი მრავლად დათესილია მაიერგომელისა და მიმდევართა მისთაგან ღვარძლი მონოფიზიტობისა.

⁵⁵) არსენის ნათქვამს თითქმის ამტკიცებს ასალიკი, გვ. 61.—⁵⁶) 624—629 წ. იხ. Hist. G, I, 196, n. 5.—⁵⁷) Асогикъ, 61.—⁵⁸) 628—639 (Addit. et Éclairc. p. 483). ამ ეზრას და კერასის ირაკლის დროს 628 წ. სომხითის კრებამ მიიღო მართლ-მადიდებლობა: Асогикъ, 61; Kirakos, p. 28; Stepanos, Hist. de Siounie; იხ. Ch. XXXVII.

⁵⁹) ეს წინასწარმეტყველებრივი ჩვენება წისა გრიგოლისი იპოვება ჩვენგან პოვნილს, XI საუკ. მისს ცხოვრებაში (წერა-კითხ. ზელნაწ. № 384).—⁶⁰) 390—440 წ. (Kirakos. p. 12, n. 8; Асогикъ, Стр. 50).—⁶¹) 428 წელს. История Аванг, გვ. 290; 369.

⁶²) 524—533 წ. იხ. შენიშვნა № 21. აღვანნი რომ მართლ-მადიდებლობას ირჩევენ, ამაზე. იხ. Асог. 74.—⁶³) 639—661 (Асогикъ, 71). ოქროცხებულეჲა წვერიისა ასალიკით (გვ. 74—75) მიეწერება კზს იოანეს (722—733 წ.);—ამ ნერსეზე იხ. Асогикъ,

არცია უგულისკმოა გული მისი. ქმნა კრებაჲ პირველი ღვინს (ახ. შენ. № 72) და განეშორნეს სჯულითა ბერძენთა და ისრუსალიშსა.

ხოლო ქართლი ყოველი და მეოთხედი სომხითისა განეყენეს კელთ-და-სხმასა მღდღელობისასა სომეხთაგან; არამედ ჰერნი და სიგნიელნი ჟამ ერთ განეყენეს და კულად შევირინეს ნერსეს ვისმე, რომელი წუპ[რ]თა ოქრომ-ცხებულ ჰყოფდა⁶³). ქმნა კრებაჲ სომეხთა კათალიკოზმან იოანე მანაწკერტს⁶⁴) და წყ[ლ]ისა რთვად და პურისა ცომი გააშორნა წმინდასა სადღუმლოსა და ბალარჯი დაურწყოჲ, დაამტკიცა, რომელი არა ესწავა წმიდათა კრებათაგან პირველთა და წინააღუდგა საღთოთა წერილთა⁶⁵), რომელსა იტყვს წმიდა მოციქული: სამნი არიან, რომელნი წამებენ: სული, სისხლი და წყალი, რამეთუ წყლითა(?) და ვეზიარებით მოსატევებელად და საკსრად. და სოლომან თქუა: უსხი თვისი დაკლა და განზავა ტაკუკთა თვსთა ღვინოჲ და მორწყუნეთა ჰრქუა: „მოვედით და სუთ ყოველთა“;—დიდი ათანასი იტყვს, ფსალმუნსა განჰმარტებს: სასუმელი კელთა შინა უფლისათა ურწყული საესე არს სხმულითა. ურწყოჲ ღუთაებასა მოასწავებს, და სხმული იგი—კაცებასა, ესე არს წყალი, რამეთუ პირველი სიმდაბლე ღუთაებასა თანა-შერევნა იყო უძლოური-სა ბუნებისა ჩუპნისა; და ესე მოასწავებს ორსა ბუნებასა ღუთაებისა და კაცებისა ქრისტესისა და ამით ჯერ არს განზავება ღვინისა. და ეპიფანე კვპრელი მასწავებს ამასვე სახესა, რომელ იტყვს: „შენ ხარ მღდელ უკუნისამდე წესსა მასზედა მელქიზედეკისა“. რამეთუ მელქიზედეკ პურსა და ღვინოსა შესწირვიდა არა უცომოსა და ურწყოსა და ამისათჳს ეცანთ მისი მღდლობისა სახე. და წმიდა ბასილი იტყვს წმიდათა(?) საიდუმლოთა მეორესა(?), ვითარმედ აღიღო პური და ამაღლებული⁶⁶) მიგიპყრა⁶⁷) შენ ღა (ღმკრთსა) მამასა, აკურთხა, განტეხა და მისცა მოწაფეთა. ეგრეთვე სასუმელი მოსთულებული ვენაკისა აღიღო, განზავა და მისცა კურთხეული მოწაფეთა თვსთა.

ხოლო მრავალ-სახე იყვნეს წვალეზანი მათნი: საბელიანოსნი, იაკობნი და ტიმოთე კუპრინსნი, რომელთა სენი მანიქეველთა ეპყრა, განშორებულნი ყოვლისა სიმართლისა და კანონისაგან. რამეთუ ამათ კელი ალიკარნელისა

გვ. 62—71. აქ ლაპარაკია იმ კრებაზე, რომელიც იქმნა 726 წელს „მანაწკერტს“, ხოლო ასოლიკით (გვ. 74) მანაწკერტს, რომელშიაც სომეხებმა ახლად შემოიღეს უფუფარ პურით ზიარება და სხვა ცვლილებანი, არსენის მიერ აღნიშნულნი (АСОИКЪ, გვ. 74—5). ამ კრებამ სომხითის ეკლესია სრულიად მოსწყვიტა მსოფლიო ეკლესიიდან და შემოიღო მონოფიზიტობის ღვარძლები და ახალ-საეკლესიო წეს-წყობილებანი. ამისი მოქმედი გზი იოანე, კაცი ანგარი, ამპარტავანი და დიდების მოყვარე, მეგობარი იყო ხალიფასი, რომლის ბრძანებით მოახდინა კრება დასარღვევლად პოლიტიკურის კავშირისა ქრისტიან სამეფოთა შორის (АСОИКЪ 74—6). მანასკერტის კრება ბ. პატკანიანკით იყო 650—4 წ.: Гевандъ, გვ. 132.

⁶⁴) იოანე სოფლიდამ „ოწუნა“ 718—729 წ. (H. Siounie, p. 72)—⁶⁵) ამას ასოლიკიც ამტკიცებს, იხ. გვ. 74—75.—⁶⁶) ე. ი. ცომოვანი?—⁶⁷) აქ ღვინი ძალიან დაჩრდილულია.

მომკუდარისა დაიდევს მოწამელ თავსა, ოდეს მოყუსთა მისთა ორთა არა აქუნდა მოწამე; და მამათა თქუეს, ვითარმედ სამთა ჯერ არს წამება სარწმუნოთაჲ. მათ ვიდრე არა დაეფლა ივლიანე, აღიღეს კელი მისი და დასდევს მოწამელ თავსა ზედა ე[რ]თისა მათგანისასა, რომლისათჳს სახელ ედები(ს) ვიდრე მოაქმომდე კელნამკუდრეცნი⁶⁸⁾ და ესრეთ დლითი-დღე შეურაცხ იქმნეს და მოაკლდებოდეს მწვალებელნი იგი და არა აქუნდა [ლონე საი]დამცა⁶⁹⁾ იკურთხეს ეპისკოპოსი.

და განისმა სომხითისაჲ, ვითარმედ განდგეს სარწმუნოებისაგან წ[თა მამათასა] და კელ-დასპრისაგან კესარიისა, ვითარცა ესწავა მისგან. და მიუვლინეს ნერშაპუს ტარონისა ეპისკოპოსსა, რომელი დაედგინა სპარსთა მეფესა ორთა თანა მოყუსთა მისთა და ჰრქუეს, ვითარმედ ყოველნი გარდაიქცეს ერთბამად და აღიღეს ნისტორისა წვალებაჲ და კრება ქალკედონისა დაამტკიცეს და ჩტუნ არა გუაქვს საყდარი, სადა კელნი დაეისნეთ და მივჰმართ[ა]ეთ შ[ა]სა (შენსა) კეთილად მსახურებასა, რათა დაგვდგინენ ჩუენ ეპისკოპოსნი, რამეთუ ყოველთა ცნეს გარდაქცევაჲ მათი წვალებად.

და რამეთუ სპარსთა მეფენი აიძულებდეს სომეხთა, რათა განეშორნენ ბერძენთა სარწმუნოებასა, ვითარ პირველ ვახსენეთ. და რათა სიძულელი შთაეარდეს შორის მათსა გამოშორებითა სჯულისათა და ამით უმეტეს მორჩილ იყვნენ სამეფოსა სპარსთასა, და ქრთამი დიდ-ძალი აღუთქუნა (sic) წინამძღუართა სომეხთა, რათამცა იქმნა ეგრე, რაჟამს აღებულ იყო მღდელთ-მოდღურებაჲ გრიგოლის სახლისაგან⁷⁰⁾.

და აუწყა ნერშაპო ეპისკოპოსმან ნერსე კათალიკოსსა, რომელი იყო აშხარაკლი⁷¹⁾, ესე იყო ბოროტად მწვალებელი, და ჰეს (ჰეტრეს) ვისმე

⁶⁸⁾ აქ არსენი უბრუნდება იმას, თუ როგორ აკურთხეს სომეხთა თჳსი კათალიკოსი, რადგან შემდეგ მსოფლიო ეკლესიიდან განეზღომისა მართლმადიდებელნი პატრიარქნი და კესარიელი ეპისკოპოსნი არ უკურთხევდნენ მათ კათალიკოს-ეპისკოპოსთა.

⁶⁹⁾ რამდენიმე ასო წაბღალულია, ალბათ უნდა წერებულყო: „ლონე საი]დამცა“ და სხ.

⁷⁰⁾ **АСОГИКЪ**, გ. 62—70.—⁷¹⁾ ე. ი. სოფლისგან იშხარაკლისა; ასოლიკით **Аштаракекъ** (გ. 58); იხ. **შენიშვნა № 21**. გვანდეს ნერსე იშხარაკელი და ნერსე „მეჯინ“ ანუ „შედა“ სხვა-და-სხვა პირნი უნდა იყვნენ, რადგან უკანასკნელი ცხოვრებდა 525—533 წ., ხოლო პირველი, როგორც სჩანს, 549—551 წლებში. ასოლიკი ირევა აქ ქრონოლოგიაში (გვ. 58, იხ. **შენ. № 39**. იხ. **Исторія Агванъ**, გვ. 239; 142; 269; 217—20; 93—7).

⁷²⁾ პირველი კრება ნერსე „მეჯინის“ მეოთხე წელს, ე. ი. 524+4=528 წ. (**АСОГИКЪ**, **Kirakos**, p. 23, 315—317 და გვ. 58). ხოლო ეს მეორე კრება დგინისა უნდა იყოს სხვა, რომელიც მოხდა მეოთხმეტესა (უნდა მე 24-სა) ისტვნიანე მეფისასა ე. ი. 527+24=551 წელიწადსა, მეორესა (უნდა: „მეოცესა“) ხუასრო სპარსთა მეფისასა, ე. ი. 531+20=551 (ხუასრო I + 578), წელიწადსა მას რომელსა ეწაბა წა იზიდ-ბუზიდ, ე. ი. 552 წელს (**АСОГИКЪ**, გ. 316); კათალიკოზობასა ნერსე იშხარაკლისა, რომელიც ალბათ ჰმართიდა 549—551 ანუ 549—553 წლებში, —სომხურ წყაროებშიაც არეულია ეს ქრონოლოგია და განმარტულია ემი-ნისაგან, (**АСОГИКЪ**, გ. 315—317), —ნერსე III ცხოვრებდა 638—661 წ. (**Addit.** p. 76). —იოჰანეს (ნერსეს?) კათალიკოზობდა 533—550 წ. (**АСОГИКЪ**, 58).

ქერდულსა, სხუათაცა ეპისკოპოზთა და აზნაურთა, და ბრძანეს მეორედ კრებაჲ დიდი ყოფად, და მუნვე ღვინს მისვე წერსეს⁷² წელსა მეორესა⁷³) და მეათოთხმეტესა წელსა იტსჯნიან მეფისასა, წელიწადსა მეორესა ხუასრო სპარსთა მეფისასა, წელიწადსა მას, რომელსა იწამა წმიდა აზიდ-ბუზიტ; და კუალად შეაჩუპნეს წმინდა იგი კრება ქალკილონისა და სახელსდევს⁷⁴) ნესტორიანი, სიტყვსაებრ აბდიოზ ულთოასა, და მასვე წელსა განაცხადეს წიგნი იგი თარგმნილი ტიმოთეს და ფლავიან მწვალეზელთანი, რომელნი [იყვნეს ასურ]⁷⁵), რომელნი პირველვე აღწერნეს წინა-აღსაღომელად ქალკილონისა და ორთა ბუნებათა ქრისტეს ლუთისათა, და კუპრინისა⁷⁶) წერილთა მორჩილ ექმნეს სიკუდილად თავთა მათთა და ჰსთქუეს ერთი ბუნებაჲ სიტყვსა ლუთისა და კორცთა, და უკუდავითა ბუნებითა ქადაგეს ქრისტე ჯუარცმულად და მომკულრად, ესე არს შეჰმატეს „წმიდაო ღმერთოსა“ რომელ არს ხაჩეცარი, სიტყვსაებრ პეტროზ ანტიოქელისასა⁷⁷), რომელსა საბელოსი აქუნდა სენი. და განაზღურეს შეჩუპნებით კიდე (sic) განდგომ[ისა] მართლისაგან სარწმუნოებისა, და პირველ მოხსენებულნი იგი მწვალეზელნი მოძღუარნი წარავლინეს ყოველსა ასურეთსა ხარებად უკუნისამდე ჰყრობად ერთობით წვალებაჲ მათი.

და მნეტროპოლიტად⁷⁸) თუსად დაადგინეს ალიკარნელისაჲ იგი კელმოკუდრისაჲ და ზოგთა აბდიოზს კერძთა სხუაჲ ვინმე.

ხოლო ყოვლადვე არა-სადაჲთ აქუნდა წამება პირველი მამათაგან და კრებათა წინააღმდეგომად (sic) კრებისა ქალკილონისასა და ო[რთა] ბუნებათა უფლისა ჩუპნისა, იმსო ქრისტესთა და თვთ იკო[და] საღმობაჲ გულისა მათისა, რამეთუ განშორებულ იყვნეს ქეშმარიტებისაგან, რომელი ესწავა წმიდისა გრიგოლისაგან მართალი.

და სამი ოდენ წელი⁷⁹) გარდასრულ იყო კრებითდგან ქალკილონისაჲთ და მათ მე(?) წა (წმიდა) საჰაკ⁸⁰) და მასტოზ (მახტოც?) შვილიშვილნი გრიგოლისნი და ყოველნი მეფენი მათნი და მოძღუარნი მათნი, რ[ა]ლთა პირველნი წიგნი თარგმნეს ნეტართა ლეონტი და ის[ა] (იოსებ) წინამძღუართა სომხითისათა და სხუათა ურიცხუთა წმინდათა და იფქლი წმინდა დასთესეს მათ შორის, ხოლო მათ ფიცხელი ეკალი ნებსით განაწონეს სულთა მათთა და ერსა უბრალოსა და თვთ მოსე ქერდულმან მიუთხრა წარწყმედაჲ მათი და არცა მისი ისმენეს.

ამისა შემდგომად გარდაცდეს ჟამნი რაოდენნიმე, მოკულა ეპ[ი]სკოპოსი მამ

⁷²) ეს სიტყვა მჭარალია დედანში; უნდა იყოს: „სახელ-სდევს“. — ⁷³) ეს ორი სიტყვა სრულიად გადასულია, ჩვენ თვითონ აზრთა მიმდინარეობის მიხედვით. — ⁷⁴) ე. ი. ტიმოთეს: იხ. შენ. № 52. — ⁷⁵) „მეაწერელისა“ Гнаѳъ ану филоны, იხ. შენ. № 36).

⁷⁶) მიტროპოლიტად? — ⁷⁷) ე. ი. 453—454 წ. აქილამ არსენი ისევ უბრუნდება პოლიტიკურს ისტორიას სომხითისას, ხოლო აქამდე მოგვითხრობდა სომეხთ ეკლესიის მსოფლიო ეკლესიიდან განვარდნის ამბავს. — ⁷⁸) 384—434 წ. აქ ღედანი მეტად გადასულია.

კუპნი⁸⁰⁾, რომელმან სიმენითა თვისითა დაიპყრა მარზაპნობაჲ სპარსთაგან და ძებნა სამართალნი ქრისტიანეთანი, თრდატ მეფობითგან დადებული წესნი ეკლესიისანი და გლახათანი, უკუმოიკუნა სოფელნი და უზარკოდ განათავისუფლნა.—აქამთგან სპარსთა დაიპყრეს სომხითი და შეურაცხ იქმნა წესი სა-ქრისტიანო და ეკლესიათა განგება აიკოცა (sic) და აზნაურთა კელმწიფება დაეცა სპარსთა მარზაპანთაგან⁸¹⁾ და კათალიკოზნი და ეპისკოპოსნი განდრკეს სიმაართლისაგან და კადნიერებაჲ მოიღეს სპარსთაგან წინააღდგომად აზნაურთა და ხარკსა სოფელთასა თვთ გარდაიკიდეს, და ეპისკოპოსთა და ქორეპისკოპოსთა მიანდევს ქუტყანა, ვითარცა მორჩილთა მეფობისა სპარსთასა.

მა რომელთამე კათალიკოსთა და ეპისკოპოსთა მეფენი სპარსთანი დაიშვილნეს და ძეობილად უწოდდეს კავადს,⁸²⁾ რომლისათჳსცა მსჯელობა მთაერობისა თვთ მიიტაცეს და არა სიმაართლისაებრ კანონთასა, არამედ თჳსისაებრ ნებისა იქცოდეს და საკმარი ეკლესიათა არა ვითარ დაწესებულიყო ეკლესიათათჳს, არამედ საკმრად თჳსა და კაცთა საჩუპნებელად განაბნევდეს, რომლისათჳს ეპისკოპოსნი ყოველნი და მამასახლისნი ყოველნი მიიქცეს ღუთისა განსარისხელსა ამოსა შესაძინელსა სათნოებითა მეფეთა უღთოთათა.—და მერმე აზნაურნი და ერისგანნი მიბაძვითა მათითა განეშორნეს ყოვლადმე კანონთა განწესებულთა წმინდისა ნერსესთა და წმიდისა საპაკისთა, რომელ(?) ღღეთა ვაჰან მამკუპნისათა დაესხნეს ერთგუის წელიწადსა შინა სახლთა ყოველთა დიდებულთასა ყოფად სახსენებელი ერთისა ვისმე წმიდათაგანისა, რათა განისუპნონ გლახათა, სნეულთა, და ჰირვეულთა, ობოლთა და უბუვართა აღაპითა სახლთა შინა მათთა სადიდებელად ღუთისა. ესე ყოველი განაქარევს თავთა თჳსთა შესაძინელისათჳს⁸³⁾, და დაქსნდა და დაირღუა ყოველისა სულიერისა კეთილისა ჩუპულება და წესი და დაიმკდრა ბოროტმან მოდღეინდელად ღღედმდე და იქმნეს საეპისკოპოსონი, ვითარცა საეპრონი, და მივიდიან აზნაურნი კარად საეპისკოპოსოდ და არა ჰპოვიან ჟამი შესლვად და შეიქციან სირცხვლეულნი, ვითარცა კარისაგან სპარსთა მარზაპანთაჲსა და უფროჲსლა. რომლისათჳს ვერლარა დაითმინეს შეურაცხება იგი ფრიად ვარდან მამკუპნმან⁸⁴⁾, რომელსა ჩოქბი ეწოდა, რომელ არს ურჩ, და ნათესავთა მისთა აზნაურთა სხუთა შერაცხილთა მოკლეს სურენ ვინმე მარზაპანი სპარსი და სახლბი

⁸⁰⁾ 482—511 წ. ასოგიუ, 55—56. Hist. G. I, 189, 196.

⁸¹⁾ ასოგიუ, стр. 57—8, Kirakos, p.—⁸²⁾ ბოსრო-პარვის 590—628 წ. (Addit. 476); ბოლო ბოსროვ 531—579 წწლზე შუა მეფობდა.

⁸³⁾ რომ სპარსეთთან დაახლოება სომხების სამღვდელთაგანის საქმე იყო, ამას ამოწმებენ თვთ სომეხთ მეთვრამეტი. ამას შეუდგა გაძლიერება სპარსთა მარზაპანებისა, დამცირება სომეხთ მეფეთა და დიდებულთა. არსენი გვიჩვენებს, რომ ყოველივე ეს იყო ნაყოფი სომეხთ სამღვდელთაგანის ანგარიშებისა ანგარიშებისა, და თვთ 551 წლის განდგომა სომეხთა მსოფლიო ეკლესიისაგან იყო მათვე ანგარიშების შედეგი.

⁸⁴⁾ ე. ი. ვარდან მამეკონიანი (შეადარე, Steph. Hist. Siounie p. 65—7).

მათი მათი (bic) მოწუპს ცეცხლითა⁸⁵⁾ და დედა-წულითურთ ლტოლვილნი წარვიდეს კოსტანტიპოლის; და წარვიდეს და შეიწყნარნა კეთილად მეფემან ისტვნიან⁸⁶⁾, ხოლო იგინი არა ეზიარნეს⁸⁷⁾ მათანა (მოათა); და დაუკრდა მეფესა ესე და იკითხა მიზეზი⁸⁸⁾. ხოლო მათ უთხრეს, ვითარმედ ცილობა იქმნა კრებისათჳს ქალკილონისა და მოძღუართა ჩუქნთა არა შეიწყნარეს; და ბრძანა მეფემან მოწოდება მოძღუართა და ეპისკოპოსთა სომხითისათა, რათა გამოიკითხონ და ცნან მართალი.—და შემოკრბა კრება დიდი კოსტანტინეპოლის⁸⁹⁾ და ფრიადი გამოწულილვაჲ ყვეს და განმართლდა სამართალი და აღიარეს ყოველთა ერთობით კრებაჲ ქალკილონისა და თვთ სომხითმან ყოველმან დაწყევა და შეაჩუპნნეს მგმობარი მისი და შეერთნეს მათ თანა და ითხოვეს მეფისაგან კეთილად დასავლისა კარი სოფიასა აღშენებად ფასითა თჳსითა, რამეთუ მას ოდენ ჟამსა აშენებდეს მას. და მიანიჭა მეფემან საწადელი მათი და მათ მისცეს ფასად შენებისა ვეცხლი წმინდა აქთი ბევრი და სახელად უწოდეს „კარი სომხითისაჲ“ ვიდრე მოაქამომდე⁹⁰⁾.

და მოიქცეს კრებისა მისგან და მოიწიენეს სომხითს და რომელთამე გულომოდგინედ შეიწყნარეს და დაემორჩილნეს ერთობასა და რომელთამე, ვითარცა გუქლთაჲ, უფროასლა შესძინეს აღძრვაჲ ერისაჲ და შფოთი ბირებითა მაჲრე გუქმელისაჲთა და ესე იქმნა დღეთა იოანე კათალიკოზისათა⁹¹⁾.

ამისა შემდგომად მავრიკ კეისარმან⁹²⁾ წარავლინა მუშელ მამკუპნი დიდი ზორავარი სომხითისაჲ და მისცა სამეფოჲ სომხითისა ზუასროს⁹³⁾.

⁸⁵⁾ სურენ მარხაზნის მოკლე (564—572) მოხდა 572 წ. და არა 571 წელს, როგორც ჰეიქრობს ემინი (АсОГИКЪ, стр. 59), რადგან 22 ფებერვალი სამშაფათს მოდიოდა—572 წ. (იხ. ზემო შენ. № 45). ბროსეს ამას გვიჩვენებს 570 წ. (Hist. Siounie, p. 62; 62).

⁸⁶⁾ იუსტინიანე II 565—577 წ. (Hist. G. I, 220).—⁸⁷⁾ ე. ი. მათს წირვა-ლოცვაში მონაწილეობა არ მიიღეს.

⁸⁸⁾ ესეც საბუთი იმისი, რომ სომეხთა განდგომა გათავებულ საქმედ არ მიიჩნდათ, რადგან ეს იყო რამდენისამე ეპიკოპოსის ანგარიშების შედეგი. საქართველოშიც არ სჯეროდათ, რომ სომეხნი მართლა განდგნენ და ეს იყო მიზეზი იმისი, რომ 596 წლამდე ერთობა ქართველ-სომეხთ ეკლესიათა არ შეწყვეტილა.

⁸⁹⁾ ამასვე იტყვის АсОГИКЪ, стр. 59.—⁹⁰⁾ Ibid. იუსტინე II-მ განაახლა დაქცეული სოფია.

⁹¹⁾ იანე ასოლიკით იჯდა 533—550 წელს, ხოლო აქ აღწერილ დროებაში 572—577 წლებში, იჯდა მოსე (АсОГИКЪ, 58—9). ამის გამო აქ უნდა იგულისხმებოდეს კზი იოანე, (გოგვიტელი?), რომელიც მართლ-მადიდებელი იყო და განაგებდა იმ წაწილს სომხითისას, რომელიც ბერძნებს დარჩათ. ეს იოანე თანამედროვე იყო მოსეს და აბრაამისა და მოკვდა 616 წ. (იხ. ამაზე ბროსეს ჰაზრი Kiracos. p. 27 და n. 1).

⁹²⁾ მავრიკი მმართავდა 13 აგვისტოდან 582 წ. 27 ნოემბრამდე 602 წ. (Hist. G. I 216, Kiracos, p. 25—26; მოსე კზი 551—594 (Каганкатвацъ, стр. 214).

⁹³⁾ იხ. АсОГИКЪ, стр. 60.—საყურადღებოა, რომ არსენი და ქ-ცხბაც არას ამბობენ იმ 596 წლის კრებაზე, რომელმაც სამუდამოდ დაარღვია კავშირი ქართველ-სომეხთ ეკლესიათა შორის (Addit. 107—125; Kiracos. p. 23—5 და Oukhtanes, p. 277—351).

ხოლო ხუასროვ დგინითგან ყოველი დაამორჩილა კეისარსა და იქმნა მშვიდობა შორის მათსა⁹⁴⁾ და მუშელს ნიჭი დიდ-ძალი მისცა და წარავლინა იგი სამეფოდ; და ვითარ მიიწია მუშელ კოსტანტინოლისა და დაემთხვია დღესასწაული ჯუართა აღსაყობისა და არა ეზიარა იგი მათთანა და ყოველნივე, რომელნი იგი მათთანა იყვნეს, და იკითხა მეფემან და აუწყეს, ვითარმედ კრებისათჳს ქალკილონისა და ორთა ბუნებათა ქრისტესთა.

ხოლო მეფემან ჰრქუა, ვითარმედ უწინარეს შენსა ვარდან და მისთანათა აზნაურთა ყოველთა შეიწყნარეს კელითა მოძღუართა თქუწნათათა და მრავლითა გამოძიებითა წერილთაჲთა. ხოლო მუშელ ჰრქუა: «ნუ უკუპ უმეცრებითა, გინა შიშითა თქუწნითა; არამედ უკეთუ ბრძანოს ქრისტეს მოყუარებმან მეფობამან შენმან და სიმართლით შუამდგომელ იქმენ, ჰპოო ამისთჳს ქეშმარიტი მოძღუართა ჩუწნათაგანა.

და უბრძანა მეფემან კათალიკოზსა სომხითისასა მოსეს და ყოველთა ეპისკოპოზთა, რათა მოვიდნენ კოსტანტინეპოლის და კუალად გამოიწულილონ და დაემტკიცოს მ[ართალ]ი.

ხოლო მოსე კათალიკოზი არა დაემორჩილა, არამედ ესრეთ ჰრქუა მოციქულთა: «არა წარვედ მდინარესა აზაცსა, რომელ არს საზღუარი სპარსთაჲ, არა ეკამო ფურნიდი ბერძენთა და არცა ესუა თერმონი მათი» და ეგრეთვე ეპისკოპოსთა ვასპურაკანისათა, რომელნი იყუნეს სახელმწიფოსა ქუეშე სპარსთასა, არა ინებეს წარსლვაჲ. ხოლო ეპისკოპოზი ტაორონისა და ყოველნი ეპისკოპოსნი, რომელნი იყუნეს კელსა ქუეშე ბერძენთასა, მსურაფლ მიიწინეს სამეფოდ და კუალად ყვეს გამოძიება და დაამტკიცეს მეორედ კრებაჲ ქალკილონისა წინაშე მავრიკ მეფისა ერთობით ყოველთა და აღიარეს ორი ბუნება ქრისტესი ქეშმარიტი და დაწერეს ფიცი ერთობასა ზედა უკუპ, და წარმოვიდეს, და ვითარ მოვიდეს სომხითს არა შეიწყნარა მათი მოსე კათალიკოზმან და სხუთა ეპისკოპოსთა, რომელნი იყუნეს სპარსთა კერძონი⁹⁵⁾.

შეა განიყო სომხითი და ამათ დაიდგინეს კათალიკოზად იოანე გოგვიტელი⁹⁶⁾; და მიერითგან მრავლითა წინააღმდეგობითა ვიდოდეს კრებისათჳს

⁹⁴⁾ «შორის მათსა», უნდა ჰქონდებოდეს: შორის სპარსთა და ბერძენთა, მართლაც, მავრიკ-კეისარმა შემწეობა მისცა 590 წელს ხოსრო II-ს ვაჟამ-ჩუბინის (ქ. ცხბის «ბარამ ჩუბინის») წინააღმდეგ და მშვიდობა ჩამოვარდა ბერძენ სპარსთ შორის (იხ. ქცხ. I, 164—5, Kiracos, p. 27, n. 2).

⁹⁵⁾ მთელი ეს მოთხრობა სრულიად ახალი და საყურადღებო ცნობაა, რომელიც უმეტესად აქეშმარიტებს ჰაზრსა, რომ სომეხთა მსოფლიო ეკლესიიდან განვრდომის მიზეზი იყო პოლიტიკური და არა სარწმუნოებრივი, ასოლიკი (გ. 333) მოგვითხრობს, რომ ტიბერის-კეისრობაში (578—582 წ.) კოსტანტინოპოლში მოხდა კრება მართლ-მადიდებელთა და სომეხთა, და სომეხნი იძლიებნენო. მაგრამ აქ აღწერილი ამბავი მოხდა 588 წელს (იხ. ქვემო).

⁹⁶⁾ ეს უნდა იყოს იგივე იოანე «გოგვიტელი» (ე. ი. გოგვიტის კანტონიდან; Cagvit Kirak., 27), რომელიც მოხსენებულია ზემო, შენიშ. № 91.

ქალკიდონისა და ორთა ბუნებათა ქრისტეს უფლისა ლუთისა ჩუენისათა ათორ-მეტ წელ ვიდრე აღსრულებადმდე მავრიკი მეფისა⁹⁷⁾.

ზა პირველ მოხსენებულმან აბრაჰამ კათალიკოზმან⁹⁸⁾ ოდეს განასხნა არაბრატით მღელღნი იგი და იოანე კათლიკე (კათოლიკე?) წმიდისა მამასახ-ლისი ბულკათ (sic) უკმიან წმიდა კათალიკეს და მიტრს (sic), წმიდა როფსიმესა და უბანისა (sic) და ელივარდისა და არამონთა და გარნისისასა და ყოველ-თა მონასტერთა და ყოველთა არაბრატისათა მძლავრებით, რომელთამე შეჩუპ-ნებად სცა წმიდა იგი კრებაჲ (ქალკიდონისა)⁹⁹⁾.

ზა შემდგომად სამისა წლისა¹⁰⁰⁾ იქმნა ჰომი იგი ბასიანისა, რომელსა იძლინ-ნეს იონნი სპარსთაგან და წარტყუნეს ქალაქი კთრიჯი (კითრიჯი) აშტენი-სა¹⁰¹⁾ და მეოთხესა წელსა¹⁰²⁾ კარნუ ქალაქი¹⁰³⁾ ფოკა ულუთოასა კეის-რისსა, რამეთუ დაეკცა ძენი მავრიკ მეფისანი მახვლითა, ასპარეზსა განი-ყვანნა.

ამას წელსა წარიტყუნა კარნუ ქალაქი აჰმადისაგან¹⁰⁴⁾ და იოანე კა-თალიკოზი, რომელი იყო ნაწილსა ბერძენთასა; და ამასვე წელსა განასხნა მო-სე კათალიკოზმან¹⁰⁵⁾ მღელღნი თჳსისა კელისაგან იოანეს კერძნი, და წარ-ვიდეს რომელნიმე იონთა თანა, რომელნიმე ტაოს, რომელნი (ძწი?) და მათ უწოდიან შულაკა¹⁰⁶⁾.

ვითარცა იხილა წმიდამან გრიგოლი ჩუენება იგი, ოდეს განეხუნეს ცა-ნი და ნათელი გარდამოცა მას აღგილსა¹⁰⁷⁾. და მერე წარედეს რაოდენნიმე ჯამნი, მოვიდა ჰერაკლე მეფე სომხითს და იხილა წუალეზა სომეხთა და

⁹⁷⁾ აქილამ ცხადია, რომ ზემოხსენებული მეორე კოსტანტინოპოლის კრება ყოფილა 602—12=590 წელს.—⁹⁸⁾ იხ. ზემო შენიშ. № 44. აქ არსენი ახალს ცნობებს დასძენს; სა-მწუხაროდ დედანი აქ რამდენადმე დაზიანებულია.

⁹⁹⁾ აქ იგულისხმება 596 წლის კრება, რომელმაც სამუდამოდ განჰყო ქართველ-სომხი-თის ეკლესია, და თვთ სასომხეთო ორ-ნაწილად გაიყო: მონოფიზიტობა აღიარეს სპარსეთის ქვეშევრდომთა, ხოლო მართლ-მადიდებლობა—ბერძენების ხელ-ქვეითთა. ასოლიკი ამბობს, (გვ. 60) რომ იოანე კზად მავრიკ-კეისარმა დაადგინაო. Ouchtan, p. 308, n. 2; 350.

¹⁰⁰⁾ მავრიკის სიკვდილიდამ, ე. ი. 602+3=605 წელს.—¹⁰¹⁾ ასოლიკი მოკლედ მო-იხსენებს (გვ. 60): „Царь парсийскій Хосровъ, послалъ [въ Арменію] какого-то Ашо-та, который нанесъ поражение грекамъ, взялъ Кетритчъ (არსენის: „კთრიჯი“), городъ въ Хаштенкѣ (არსენის: „აშტენისაჲ“); равно какъ и городъ Каринъ, и ка-таликоса Іоанна... отвелъ въ плѣнъ“. ხოლო არსენი გვიჩვენებს კარის (Каринъ=ერზე-რუმი) აღებას 606 წელს; მაგრამ იოანეს დატყვევებას სწერს აჰმადისაგან და არა აშოტის მიერ.
¹⁰²⁾ ე. ი. 606 წ.—¹⁰³⁾ კარნუ—ქალაქი, ანუ კარი, ძველი თეოდოსიოპოლისი, ეზ-ლანდელი ერზერუმი. ფოკა კეისარი ჰმართეიდა 602—610 წ.—¹⁰⁴⁾ არ ვიცი, ვინ არის აჰმა-დი.—იხ. Асогикъ, стр. 83—4.—¹⁰⁵⁾ მოსე † 593 წ. (ბროსეთი), ხოლო ამ დროს (606 წელს) იჯდა აბრაჰამი და არა მოსე. იხ. ზემო შენიშ. № 45.

¹⁰⁶⁾ მოსეს (თუ აბრაჰამს?) ალბათ იმისგანა „განუსხამს“ (606 წ.) სამშობლოდამ ეს მართლ-მადიდებელნი სომეხნი, რომ მათ მონაფიზიტობა არ შეუწყნარებიათ.—¹⁰⁷⁾ აზრი აქ დამთავრებული არ არის.

ფრიად შესწუხნა წარწყმედისა მათისათვის უნებლებით მიქცევითა და ბრძანა კრებაჲ დიდი ყოფად ეპისკოპოსთა და მოძღუართა სომხითისათა და მიწე-რა წიგნი იგზრა კათალიკოზსა და აზნაურთა, რათა შემოკრბენ კარნუ ქალაქს და გამოიძიონ სარწმუნოება კრების-თვის ქალკიდონისა და ცნან ჰეშ-მარიტად ორი ბუნება ქრისტესი სომეხთა¹⁰⁸).

შა მოიწივნეს ყოველნი ერთობით ყოველნი (his) წინაშე მეფისა და გამო-იწუღილეს მესამედ მრავლითა ძიებითა და დამტკიცეს მართალი და და-ემორჩილნეს სომეხნი ფიციტ, კელია-წერილითა, რათა არღარავის წინააღუდ-გენ ცილობად მისთვის; და ვითარ უკუ-მოიქცეს დვინს, მიიქცეს მასვე ვნება-სა წყმედულსა, რამეთუ მოძღურებისა ადგილი მათი იგი იყო და თქვან მუნ შინა მართალი ყოველი კულ-რყუნითი¹⁰⁹).

ხოლო იგივე მაჲრე გუტმელი აღსძრვიდა ვიეთმე მონაზონთა მწვალბეგლ-თა და სტეფანეს ეპისკოპოსსა გარდამანისასა და მათუსალას ქერ-დულსა სიენიელსა და სხუა ვინ ჰოის მლუდელი, რომელნი არა დახდომილ-იყვნეს კრებასა მას, რათა არა ეზიარნენ ეზრა კათალიკოზისგან და რომელნი მისთანა შეერთებულ იყვნეს. შემდგომად დღეთა რაოდენთამე მო-ვიდეს სტეფანე ეპისკოპოსისა და მათუსალა იქსა (იკუთხას) სიენისა ეპისკო-პოსად; დიდითა შეურაცხებითა აგინებდა სტეფანეს და ქერდულსა¹¹⁰) და იტყუადა: უმცირეს არს მიდრეკა ეზრახსი ცთომასა თქუენსა, რამეთუ იგი ანუ შიშითა მეფეთათა, ანუ მეცნიერთა კაცთა მიახლებითა მიდრკა სჯულის-საგან, ხოლო თქუენ ცუდად დებისა და სათნოებისათვის წარსწყმდით უკურ-ნებელად.

და ვითარ ცნა ესე ეზრა, მოუწოდა მას ბერსა ბოროტსა და ბრქუა წი-ნაშე ყოველთა: გიკმე შენ სამგზის და მათუსალა სამგზის და სტეფანეს, ვითარმედ ქუტყინისა მოძღუარნი და მეცნიერნი თქუენ ხართ, მოდით და სიტ-ყუა უგოთ მეფესა, და არა მოხვედით, და აწ ჩუენსა გა[ნ]გებულსა წინააღუ-დგები კადნიერად, ჩუენ რომელი ჰეშმარიტად გამოვიძიეთ წიგნთა და მოძ-ღუართაგან მართალი, შევიწყნარეთ ორი ბუნება უფლისა ჩუენისა იესო ქრის-ტესი: სრული ღუთაებითა და სრული კაცებითა, ერთი გუამი და ერთი ხატი, განუყოფელი განგებულებითა და წიგნნი წმინდათა მამათა პირველნი, რომელნი აღმოვიკითხენით, ამას წამებდეს და ჩუენ დავემორჩილენით ბრძანებათა მათთა და შევიწყნარეთ კეთილისა მიმართ (მართ); და აწ არავე წარსრულ არს, საღუთო-ნი წიგნნი ჩუენთანა არიან: მოვიხუენეთ და ჰეშმარიტი ვისწაოვოთ.

¹⁰⁸) ეს კრება იყო 628 წელს Kiracos, p. 28; Асогикъ, стр. 61—2. რადგან ეზრა კათალიკოზად იჯდა 629—639 წლებში, ამის გამო ეს კრება უნდა ყოფილიყო 629—635 წ. რაოდესაც ირაკლი კისარი სპარსეთით დაბრუნდა. ჩვენის ქრონიკების ცნობებით ამ ანგარიშს ამართლებს (იხ. ზემო, გვ. 65—7). ქვემო წერილში ეს კრება აღნიშნულია 635 წ.

¹⁰⁹) Асогикъ, стр. 61—2. —¹¹⁰) ე. ი. მათუსალას. „ქერდული“ = გრამატიკოსი. —

და ვითარ დაუკმა პირი წამებითა წიგნთაჲთა, აღმოიბოყნა სიმყარადე, მსგავსი ბოროტისაჲ წვალებისა და ჰრქუა: ღონედ არა შევიწყნარო გეგ წერილი, რამეთუ ნისტორიანთა შეჰმატეს ეგე წმიდათა წიგნთათ; და აღიძრა წულეზად სიტყულთა მრავალთა, რომელ მოყუასთაცა მისთა ვერ შეარწყუნა და განისწავლნეს ურთიერთარს და მას უწოდდეს მაჲრევენელად თჳსნი მოყუასნი სახელიად სოფლისა თჳსისა¹¹¹).

ხოლო იგი წარვიდა საბერძნეთს მისვე წინააღმდეგობისთჳს და ისწავა მცირედ ენაჲ, რათამცა მით მიხეზითა არწმუნა სომეხთა უფროჲსრე და მოიქცა სომეხთსავე; უძვრეს პირველისა წვალეზდა; და უმზირდა უბკუტლად შემდგომად ეზრახსა დაპყრობად მისსა საყდარსა შეწვევითა დიდ-დიდთა კაცთათა და ნებითა მ[წვა]ლგებულთათა¹¹²); ქაღებითა მათითა წინაღმდეგობისათჳს¹¹³) (წინააღმდეგ მისთჳს) ქალკილონისა კრებისა.

ხოლო შემდგომად ეზრახსა დაიპყრა საყდარი ნერსე იშხნელმან¹¹⁴), ღირსმან და მართლ-მორწმუნემან ნებითა ღუთისათა, და განიწირა სრულიად შუ[რ]ისაგან ბერი იგი იოანე მზაკვარი და უფროჲსად ამისთჳს, რამეთუ ზიარებად ეხილვა ნერსე საბერძნეთს მეფისათანა კოსტანტინე მცირისა¹¹⁵) და არავე დასცხრა წინააღმდეგობად და სიტყუად ამას, ვითარმედ ეზრახებრევე შესცთა ნერსეცა შემდგომად ქალკილონისა, რომლისათჳსცა მოუწოდა ნერსე მას და წინაშე ეპისკოპოსთა და მოძღუართა მრავალთა და აზნაურთა მრავალთა და დიდი გამოძიებაჲ ყვეს ცილობისა მისთჳს და დაასაჯეს (sic) მათ ყოველთა განკლად მისი ქუტყანით ვითარცა მაცთურისაჲ და განაძო წმიდამან კათალიკოსმან ნერსე რისხვით.

შა თეოდორე რშტონთა (უნდა: „რშტონთა“) ონ (უფაღმან)¹¹⁶). ერის-

¹¹¹) ეს ახალი ცნობებია, რომელსაც მოკლედ ამოწმებს Асогикъ, გვ. 62.

¹¹²) აქ ზელ-ნაწერი მჭარლია და გაურჩეველი. შეიძლება იყოს: „ნებითა მომღებულთა ქრთამთათა.—¹¹³) წინააღმდეგობისათჳს?—¹¹⁴) ასოლიკით ნერსე Таи́ксъ: II, ე. ი. ტაიკს (ტაოს?) დაბადებული: Асогикъ, გ. 62, 70; იგი იჯდა 639—661 წ. (ibid. გ. 70, შენიშ. № 50, Kiracos, p. 31, note 9. ნერსე რად უნდა იწოდებოდეს იშხნელად, თუ სომეხებსაც არ ჰქონებოდეთ იშხანში საეპისკოპოსო? ასოლიკი სწერს ათს წელს კზოზას ნერსესას (გ. 75).

¹¹⁵) კოსტანტინე ანუ ტიბერ-კეისარი 578—582;—კოსტანტინე III—641 წ. 12 მარტიდან 23 ივნისამდე (Асогикъ, გვ. 334); აქიდან სჩანს, რომ ნერსეს კათალიკოზად დაჯდომა მომხდარა 641 წლის შემდეგ და არა 639 წელს, და თვთ იოანე მაიერგომელი საბერძნეთს ჰყოფილა (როგორც ზემო არსენი სწერს) 641 წლამდე; კოსტანტინევე ამის შვილი 641—668 წ. ასოლიკი სწერს, რომ დვინში შემოსულმა კოსტანტინე კეისარმა ბერძულად აწირებინა და ერთად ნერსე კათალიკოსთან წაზიარება მიიღო. აქიდანაც ნერსეს „მართლ-მორწმუნეობა“ ჰმართლდება.—ამავე კოსტანტინეს დროს დვინში მოხდა მეორე კრება, ექვსის წლის წინეთ თედორეს სიკვდილისა, ე. ი. 644 წ. ამ კრების ოქმი იხ. ასოლიკი გვ. 63—70. იხ. Kiracos, p. 29, n. 2. იხ. Гевандъ, стр. 4—5; 127;—Каганкатавъ, стр. 237—8.

¹¹⁶) თეოდორე (ანუ თეოდოროს) რეშტუნელი (Рештун: Асогикъ, გ. 62, 70) ჰმართედა სომეხთს 625—650 წ. Асогикъ, გვ. 62, 60, 70, 89). ემინის აზრით (Асо-

თავიან სომხითისამან, მელი სპილენძისა მკურვალის დასდვა ნიშნად შუბლისა მისსა¹¹⁷⁾ წვალეებისათვს, ორთა თანა მონაზონთა მოყუასთა მისთა და წარვიდა ოტებული კავკასიისა მთასა და მუნით უკმოიქცა მსწრაფლ, რამეთუ არა შეწყნარეს იგი მთელთა მათ კაცთა, რამეთუ იყვნეს იგი კერპთ მსახურ, და გარდამოვიდა კანტენჩანს და დამეკვდრა კევსა შინა მცირესა, რომელსა ჰრქვიან კევი სომხითისა და მრავალნი დაიმოწაფნა არა თუ მას შინა ოდენ, არამედ ამიერ მტკურისა, არარატს, გარდამანს, ძორთორს (თორთორს?) და სომხითს და მრავალნი ქმნა მონაზონ უწყსოფათა მით მოძღვრებითა და აღივსო ქუცყანა წვალეებისა ღუარძლითა¹¹⁸⁾.

შა შემდგომად სიკუდილისა ნერსე კათალიკოსისა¹¹⁹⁾ მოვიდა არარატს და მოწაფებულთა მათ მისთა თანა დღეთა ანასტას კათალიკოზისაჲთა¹²⁰⁾.

შა შემდგომად ანასტასისა შემოკდა სომხითს მსგავსად მეციისა თვსსავე სოფელსა პირველსა ბიჯნის და მაარეფანს სავსე მითვე წინააღმდეგობითა და მუნ მოკუდა დაძულებული ძალლი ბოროტთა დღეთა :რღგ: სა წლისა¹²¹⁾. წარმდები და განმწრწელი სომხითისა და მოწაფენი მისნი და დაბერებით ჟამ ერთ მაარეფანს, ელვარს და თეოდორე-წმიდას, და მერმე ისრაელი¹²²⁾ კათალიკოზისაგან და გრიგოლ ერისთვისა განისხნეს¹²³⁾ და განიბნივნეს ყოველსა სომხითსა აქა და იქი ქალაქთა და სოფელთა საცთურად ყოველთა კაცთა ვიდრე დღეინდელად დღედ და მოაქამომდე¹²⁴⁾.

ნიკ., სტრ. 71, შენიშ. № 49: თეოდორე † 637 წელს, მაგრამ ეს აზრი ეწინააღმდეგება საისტორიო წყაროებს და ამ არსენის წერილსაც, სადაც იგი მოხსენებულია ნერსეს კათალიკოზობაში; იგი ჰპართვიდა ასოლიკით (გვ. 63—4) კოსტანტინე კეისრის დროს (641—668 წ.). ექვსის წლის წინეთ თეოდორეს სიკუდილისა (Асогикъ, გვ. 70), ე. ი. 642 წ. იყო კრება დენის (ibid. 63—70) კეისრის თან-დასწრებით. იხ. Kiracos, p. 29, n. I; 32, n. 2.

¹¹⁷⁾ ე. ი. შუბლზე ამოუწვევს სახე მელასი გაზურეხებულ სპილენძით, რომელზედაც გამოანდაცებული იყო მელა. მელა სიმბოლოა მტბიერებისა, მატყუარობისა (Асогикъ, 62).

¹¹⁸⁾ ეს ძვირფასი და ახალი ცნობებია.—¹¹⁹⁾ ე. ი. 661 წ.—¹²⁰⁾ 661—667 წ. (Асогикъ, გ. 71 Kiracos, p. 32, n. 3).—¹²¹⁾ ე. ი. 133 წლისა. იოანე მაიერგომელი სჩანს მოკვდეს პირად კომიტოს კწის დროდამ, ე. ი. 616 წ. (Kiracos, p. 28, n. 6; იხ. შენიშ. № 46; Варданъ, სტრ. 62.—ჭერეთის გასომხება იხ. Катакхатвацъ, სტრ. 337—52).

¹²²⁾ 667—673 წ. (Kiracos, p. 33, n. 4; ხოლო ასოლიკით (გვ. 71) 667—677 წ.

¹²³⁾ 659—669. ვარდანის თქმით ეს გრიგოლ მარზაპანი მოკვდა მე-7 წელს სააკის კათალიკოზობისას, ე. ი. 682 წ. (Kiracos, n. 3), ხოლო ასოლიკით (გვ. 72)—681 წ.

¹²⁴⁾ აქ თავდება არსენის წერილი. მაგრამ შიგ ტექსტში ჩართულია მოკლე განაჩენი მანასკერტის 726 წლის კრებისა, რომელმაც უწინდელი წეს-წყობილება უარჰყო „ეთარკა ძელი ცომი“ (Асогикъ, 74; Варданъ, გვ. 86—88 და შენიშ. ემინისა № № 217 და 334) და შემოიღო ახალი დოღმატიური და ღვთის-მსახურებითი წესები, რომელნიც სამუდამოდ დარჩა სომხითში. შემდეგმა ისტორიამ ამათ სხვა ახალი ცვლილებანი შეჰმატა და უმე-

დასასრულ საჭიროდ კრაცხთ დაეურთოთ, რომ აღმოსავლეთის მონოფონიკითა
სომეხთა მწვანელობის წინააღმდეგ ბევრი უწერიათ წმიდა მამებს. ამ თხზულება-
თაგან ქართულს ენაზე იბოკება: 1) ნიკიტა მონაზონისა და სუციის სტოდელოს
მონასტრის სტიკატისაჲ სიტყვა ზირველი განსაქიქებული მგზობარისა მის წვალე-
ბისა სომეხთასა“ (კითხვა-მიკებით); სუთ წიგნად, —2) „საზღვარი წა ქალეიდო-
ნის მსოფლიო კრებისა“; —3) ეპისტოლენი თითო-სახეთა ეპისკოპოსთანი, მი-
წერილნი ზეტრეს მიმართ ეპისკოპოსისა ანტიოქელთაჲსა (იგულისხმება „ზეტრე
მკაწრელი“) მმურგნელად (2 „მუჟკანა“ = შედეგა, მმურგნელი = მიღება) წოდებუ-
ლისა, კითარმედ არა ჯერ არს ვნებთა შერთვაჲ სამ-წმიდაობისა თანა შემატებისა
მიერ ამისისა, კითარმედ: „რომელი ჟუარს ეცუ ჩუენთჲს“, რომელი ამან ზეტრე(მან),
კითარცა მწულებელმან შესძინა, —ანტონოს (?) ეპისკოპოსის არსენოჲსა ზეტრეს
ეპისკოპოსისა ანტოქიისასა; —4) წა გელასი რომელთა ეპისკოპოსისა სწორ-
ებისტოლისა (ე. ი. ზასუსად) ეპისკოპოსთა მიმართ მეორისა ასურეთისათა წარცე-
მულისა; —5) ზამთელე ვიდავლ ეპისკოპოსისა ზეტრეს მიმართ, ანტიოქელ ეპის-
კოპოსისა, ედ არა ჯერ არს სამ-წმიდაობისათანა ღვთის ვნებობისა თქუმაჲ, შესახე-
ბის (?) მის მიერ, კითარმედ „რომელი ჟუარს ეცუ ჩუენთჲს“; —6) ასკაპიადოს
სტრალელთა ეპისკოპოსის მისვე ზეტრეს მიმართ (იმაზედვე); —7) ჯზეტრტოს ეპისკოპო-
სა ანტიოქიისა ეგელაიისასა ზეტრეს უფლისა მიერ გასარება“ (წერილი); —8) ეპი-
ტოლე კეინტანე ეპისკოპოსისა ასკუდიანელთაჲს მასვე ზეტრეს მიმართ, კითარმედ
არა ჯერ არს ვნებულად თქუმა სომეხისა; —9) ეპისტოლე ჰრომისა ეპისკოპოსისა ფელიკისა,
განმუჟეული ზეტრესი ანტიოქელისა; —10) თაგნი სომეხთა წკალებათანი
ოც-და-ათნი; —11) თითო სახე სომეხთა თავთა, ესე იგი არს გამოძიებით კითხულთა
აღესნაჲ ქრისტეს მიმართისა მისაწერებისათჲს და თანად მხილვებაცა და უგურლეკა
ღვთაებისა მიმართ და კაცებისა ქრისტესისა ჟუთათა, ჟრთიერთან წინააღმდეგობისა
წუალებისა, ნესტორიანთა და სეკეროზიანთა ბოროტად მისაწერთაჲსა და სიტყუ-
ებაჲ ჟარის მყოფელთა მიმართ წა კრებისა სჯიადონისათა მოძღურებისაგან ღვთიე
მოცემულთა წმიდათა მამთა ჩუენთაჲსა; —12) იოანე დამასკელისა სიტყვა დასამ-
ხობელად ნესტორიანთა (რადგან სომეხთა მონაფონიკურს წალებას კავშირი აქვს
ნესტორიანობასთან). —13) მისივე „სიტყუა დასამხობელი ღვთის მოძიკებულისა
წუალებისა აკობიტასა“ (რადგან სომეხთაგან ამთგან მიიღეს მოძღვრება. ის. წე-
რა-კითხ. წიგნისგ. №№ 155, 401 და ჩემი აღწერა გ. 471); —14) მისივე „ქრის-
ტესმოარის ორთა ბუნებობათჲს და მოქმედებათა და სსუთა ბუნებითთა თხუებათა“...

ტესად დაშორა მსოფლიოს ისტორიის მოძღვრებასა და ღვთის-მსახურებით წესებს. —მეათე
საუკუნის მწერალი, სტეფანე მტბევარი, აღმწერელი წის გობრონის წამებისა, ჩამოთვლის რა
არაბთაგან მოაზრებულს სასომეხთოჲს 87-ს ხეცს, დასძენს: „ესე ოთხმოც-და-შვიდი კვი მო-
ოკრდა პირისაგან უფლისა, ძრეისაგან ცოდეათა მათთაჲსა, ამისთჲს რამეთუ არა იპოვეა
ამათ კევთა შინა საყდარი მართლ-მადიდებელთა ეპისკოპოსთა, არცა მო-
ნასტერი მართლ-მადიდებელთა“ („სამოთხე“ 394).

12) მისივე იოანე დამასკელის „გარდამოცემა“ (იხ. კვ. მუხ. № 24);—16) „წინამძღუარი“ წისასნასტასი სინელისა (მოკლედ) და 17) „გარდამოცემა“ (გრძელი დარღვევა მონოფიზიტობის), 18) „წინამძღუარი“ გამოკრეული წისას კეთიმი მთაწმიდელისაგან (იხ. ზემო გვ. 217—220). ანასტასი სინელის „წინამძღუარში“ მოტყუელები მრავალი ჯგუფები და წერილები წმიდათა მამათა, რომელნი ცხოვრებდნენ ხალაიდონის კრებაში, დასამოხილად სომეხთა და იაკობიტთა მონოფიზიტურის წვალებისა (კვ. მუხ. № 65). ერთს უძველესს (მე-XII საუკ.) ტყეპის ხელნაწერს, რომელიც შეიცავს მოხსენებულს „წინამძღუარს“, აქვს შემდეგი წარწერა, ჩვენის მწერლობის ისტორიისთვის გამოსაყენებელი: „დაესრულა წინამძღუარი წასანასტასი სინელისა... აღიწერა კონსტანტინეპოლის, მონასტერის შინა წაგიორგისის მანგანის... ღოჯათა ბერთა ჩემთა იოანე რატუელისა და გიორგი ქართუელისათა (იხ. ზემო გვ. 88—9) ღირსეიანნი მე უნდო ესე, ყოველთა მდაბლთა შენთა მდაბალი მონაზონი არსენი ბერძელისაგან ქართულად თარგმანებასა წაამის წიგნისისა, რომელი ესე ნამდვილად სკესნად სასულის თჳსისა წინამძღუარი არს წისას კათალიკე და სამოციქულო ეკლესიისა და თჳლი, რომლითა ჰხდეს და შირი, რომლითა ჰხრასხეს და სასმენელი, რომლითა ესმინ დმერთ-შემოსილთა მამათა უცთომელნი მოძღვრებანი, და საყნოსელი, რომლითა იენოსს სუხნულებას ღვთიუ სულეერთა წერილთა ყუვილისისა... ღოჯათ ჰქავთ... არსენისთჳს მონაზონისა (კალიპოსელი-სა?)... რამეთუ ვითარ იგი მოწამე არს თავადი ჰეშმარიტება მრავლთა ჭირთა და შრომთა დამაწერა და უხვალულოდ ძალისაგან ჩემისა შემეწამება და არცაარ ბერძელისაგან დამიგდა და არცა რა სეპირი დამირთავს, და თუ სინელე რამე სდამე ანუ სდამეწერე შესდგამს, იგი ბერძელისა შედარებულობისაგან არს და არა ქართულთა სიტყუთა და შეუნებას კერ-მეცნიერობისაგან“.

წიგნი იშვეება რამდენიმე ნიშნები იმისა, რომ არსენი გასული ყოფილა. გგონება ამავე არსენის უთარგმნა საეკლესიო მატანე გიორგი სურცისა (დასაბამითგან მე-IV საუკუნეში), რომელიც მრავალგან შემსკადრია (იხ. ზემო გვ. 224).

ყოველზე, არსენისე და კეთიმი ათონელზე უწინ წიგნი „წინამძღუარი“ დამასკელისა უთარგმნა კეთიმი გრძელს იერუსალიმელს (იხ. ზემო გვ. 125—7), როგორც სწინა წერ-კითხ. ხელნაწ. № 1147 წარწერისაგან: „დაესრულა დამასკელი... რომელსა ეწოდების წინამძღუარი... ღოჯათ ყავთ კეთიმი გრძელისათჳს, რომელმან ფრადითა მოღუწებითა დაეწერე... სიმტკიცე მართლისა საწმუნოებისა“.

უკანასკნელ საჭიროდ გრავებთ დაუერთოთ, რომ მეექვსე მსოფლიო კრების (680 წ.) ძეგლის წერაში სომეხნიც მოხსენებულნი არიან:

თავი 1 „გუესმა თუ ქუეყანასა სომხითისასა შაბათ-კვრიაკეთა წმიდათა მარხუათასა ჰამენ ყველსა და კუერცხსა და სხუასა ყოველსა წუელსა. ესე უკუე უგერო არს და სრულიად უწესო... წუელსა და ზეთსა და თევზსა და ღვინოსა ერთად შერაცხვენ და ესე დიდი არს სიკოფი“.

თავი 32. „გუეუწყა... ვითარმედ ქუეყანასა მას სომხითისასა ღვინოსა გაუზავებელსა შესწირვენ უსისხლოსა მას შესაწირავსა ღამის-წირვისასა“.

თავი 33: „ესეცა გუესმა, ვ'დ ქუეყანასა მის სომხითისასა და სხუათა რომელთამე გალობასა მის წმინდაო ღმერთთაჲსასა“ ამას დაურთვენ: „წმინდაო უკუდავო, რომელი ჯუარს ეცუ ჩუენთჳს, შეგვწყაღენ ჩუენ“, რომელი ესე ენასა მათსა „ხაჩეცარ“ ითქუმის. რომელი ესე წმიდათა მათ მამათა მიერ ქალკილონს შეკრებულთა მომპოვნებელისა მის და გამომეტყულებისათანა განიდევნა საღთოჲსა მის გალობისაგან... და შეიჩუენა ესე ვითარისა მის სიტყვსა მეტყუელი პეტროს მკაწრველი, რამეთუ მეოთხე პირი შემოიღო და თჳსგან განყო ძე ლუთისაჲ“...

თავი 54. „... სახელის ღებანი იგი საწარმართოთა კერპთანი... სრულიად მოისპენ: დიოს, ანუ აპოლონ, ანუ არტემ, ანუ ბოჩი (სხვა კარიანტიით ობუჩი) და გაცი და გა: და დაგეონ და არმაზ (ჩამოსაჭული სიტყვები ქართულთა ღმერთების სახელებია, ის. ზემო გვ. 11—16, და აგრეთვე Brosset. Notice sur un Nomocanon georgien; p. 153).

თავი 68. „ესეცა მოიწია სასმენელთა ჩუენთა, ვ'დ ქუეყანასა მის სომხითისასა წ'თა და პატიოსანთა ხატთა გამოსახვასა არა შეიწყნარებენ... რამეთუ უსჯულომან მან პეტროს მკაწრველმან ვითარცა ხაჩეცარი ასწავა, ეგრეთვე ესე ბოროტი წვალებად საღმე მათ შორის დასთესა“...

თავი 83. „გუესმა, თუ ქუეყანას მის სომხითისასა თჳნიორ (sic) შესამოსლისა ხუცესნი აღასრულებენ წირვასა თჳსითავე შესამოსლითა“...

ქართული სუჟელის კანონი წა კეოიმისგან თარგმნილი, ბროსსემ კრძლად შეაჯარა სხვა კარიანტებს და თჳსი გამოკვლევა დაბეჭდა ჟურნალში — *Melange asiatiques, tirés un Bulletin de l'académie imperiale des sciences...* t. VII; 11/2, Decembre, 1872.

ეს ცნობა გადმოკწრეთ წერა-კითხ. ხელნაწ. № 143, რომელიც ტეაგზე სუცურად ნაწერია ზაქარია ჯალაშკერტელისთვის მე-XI საუკ. დაწყებულ. ამ ხელნაწერზე და ზაქარია ჯალაშკერტელზე ის. ზემო გვ. 154—5. ცხადია, რომ მეექვსე კრებაზე სხვა-და-სხვა ხმა გაუგონაით სომხებზე, რადგან იმ დროს სომხითის მონოფიზიტობას დასრულებული სახე არ მადლო: ზოგნი ადგნენ სრულს-მონოფიზიტობას, როგორც იაკობიტნი, ერთი ნაწილი მხოლოდ ქალკიდონის კრებას უარ-ჰყოფდა და დახარხუნში მასდევდა მსოფლიო კეელსიას და ძეკლს სუჟელს, წა გრიგოლ პართლისკან შემოღებულს; სხვანი შუათანაობდენ ანუ ნახევარ-მონოფიზიტობდენ; ხოლო ბევრნი მართლ-მადიდებლობას ადგნენ. მეექვსე კრება, ამხილებს რა სომეხთა, იგულისხმებს არა მთელს სომხთათი კეელსიას, არამედ რამდენთამე ეპისკოპოსთა უწესოებას.

დამატება II

ეს დამატება გადმოჴყრეთ წერა-კითხ. სუტურ სელ-ნაწ. № 312, რომელიც დაწერილია მაწეკრელის იოანეძესთვის, საფარას 1541 წელს, ცნობილის კალიგრაფის დიკონის კარგარეთელის სუქონის მიერ. ეს საყურადღებო მოთხრობა დაიღ საჭი-როდა ახალ ცნობებს იძლევა. ჩვენ შეკადრეთ აგი წერა-კითხ. სელ-ნაწერს № 248 და ჩვენს სელ-ნაწერსაც, და აღმოჩნდა, რომ ეს კარანტები თითქმის არაფერში არ გაიხსნება ერთმანეთისაგან.

მოთხრობა ჰატიმონითისგან.

წა გრიგოლი მნათობი წელთა :ლა: ¹⁾—წა როსტაქე :კ: წელს ²⁾:—წა ორთან :გ: წელ ³⁾:—გრიგოლი :იბ: წელ ⁴⁾: ოსიკ :გ: წელ ⁵⁾: ფარნე-სეხ აპრაქანელთა სოფლისაგან :დ: წელ ⁶⁾:—წა ნერსე :დ: წელ ⁷⁾, რომელიცა მოაკვინეს წამლითა:—ასპურაკის წელთა :ზ: ⁸⁾ ესე სამნივე მთავარ-ებისკობონი იყუნეს სახელისა მხოლოდ მქონებელნი კათალაკოზისასა, ხოლო ებისკოპოსთა კელთ დასმისა არა იკადრებდეს, ვინაჲდგან სიკუდილისათჳს წა ნერსესისა დაყენებულ იქმნეს მთავარებისკობოსისაგან კესარიელთასა ¹⁰⁾.

ამისა შემდგომად წმიდამან საჰაკ მიიღო კელთდასხმად კემლმწიფებაჲ ებისკოპოსთა სომხითს, რომელიცა ებისკოპოსობდა წელთა :მ: ¹¹⁾ შემდგომად ეამთა რომელთამე შესამინეს მეფესა სპარსთასა ვრამშაპოს თჳსი მეფე არტაი-შირ ¹²⁾ და წა სააკ, ვითარ არა თანაშეერთებული განზრახვისა მათისა და გარდაადგეს იგი საყრდრისა მისგან. და შემდგომად განკდისა წსა სააკისა სა-

¹⁾ გრიგოლის კუბას გვიჩვენებენ 303—333 წ. (АСОГНЪ, გვ. 42). მაგრამ თუ სომეხთ მოქცევა ვინაგარიშეთ 311 წლითგან, მაშინ მისი სიკვდილი მოვა 342 წ.

²⁾ † 340 წ. (АСОГ. გვ. 42). ხოლო ამ ხელ-ნაწერით 342+20=362 წ.—³⁾ 340—356 (АСОГ. 42, 46), ხოლო ჩვენი ანგარიშით 362—5 წ.—⁴⁾ † 372 წ.? გრიგოლს კუბად ასოლიკი არ მოიხსენებს (АСОГНЪ 42).—⁵⁾ 356—362 წ. (АСОГНЪ 46); ჩვენი ანგარიშით 372—8?—⁶⁾ 362—6 წ. (ჩვენი 378—382):—⁷⁾ ნერსე 366—404 წ. აქ ჩვენი ხელ-ნაწერი დიდად განეჩრევა ასოლიკის ანგარიშს: ჩვენი ხელ-ნაწერით 382+4=386 წ. ნერსესს მოწამლვას თეოდოსე დიდი: დროს მოგვითხრობს ასოლიკი (გვ. 47; 49). ნერსეს დიკონი იოზი ქართლის მთავარეპისკოპოსად დასვეს თრდატ მეფის დროს, რომელსაც ჩვენი ანგარიში უფრო ეთანხმება (იხ. გვ. 41). შეადარე ბროსეს სია Hist. Siounie-ში, გვ. 274—5.

⁸⁾ 404—408 წ. АСОГ. გვ. 49). სააკის შემდეგ ასოლიკი (გვ. 49) გვიჩვენებს ზაქენს 408—12 წ. (ჩვენი შაკი 386—390 წ.)—⁹⁾ ასოლიკი ამის ქრონოლოგიაში ირევა (იხ. АСОГ. გვ. 50). ხოლო ემინი გვიჩვენებს 387—392 წ.? (ibid. შენიშ. № 29). ჩვენი ანგარიშით ასპურაკის იჯდა 390—7 წ.—¹⁰⁾ ამას ამოწმებს АСОГ. გვ. 49.

¹¹⁾ ასოლიკით გამოდის 392—442 წ.? (ჩვენი ანგარიშით 397—437 წ.). ემინი სააკის გადაყებას გვიჩვენებს 428 წ. (АСОГНЪ 52, შენიშ. 35):—¹²⁾ 422—8 წ. (АСОГ. 52).

ურმაგ წალკელი ბრძანებითა სპარსთა მეფისათა და თჳსითა განზრახვითა დასუეს იგი კათალიკოზად თანაშემასმენელი წმიდისა საკისა¹³). — ხოლო მომ-
დაგებელთა მისთა შთამოიყვანეს იგი საყდრისაგან მისისა და ითხოეს სპარსთა
მეფისაგან, მეტყუპლთა: მოგუპს ჩუენ ქუტყანისაგან შენისა და ნუ არს ჩუენ-
და სომეხი. და მისცა მათ მეფემან ბარქიზო (ბარქიშო?) ასური, რომელსა
პერკისოცა ეწოდებოდა. და შემდგომად სამთა წელთა¹⁴) მომდაგებელთა მის-
თაცა განაადეს იგი და კუალად მისცა მათ სამოელ ასური მუსლელი; და
მანცა ორთა წელთა სრულმყოფელმან¹⁵) მრავალსა მწუხარებასა შინა და ალა-
სრულა ცხოვრებაჲ:

რადგან წინა გვერდს (ის. ზემო გვ. 336), 9—13 სტრიქონებს რამდენიმე
შეცდომები შეეპარა, ამას გამო საჭიროად კრაცხთ ეს სტრიქონები გადმოვუჭდოთ
შვე შუენდელად და სწორედ:

წა გრიგოლი მნათობი წელთა :ლა: ¹)—წა როსტაკე :კ: წელ: ²)—წა ორ-
თან :გ: წელ: ³)—გრიგოლი :იბ: წელ: ⁴)—ოსიკ :ვ: წელ: —ფარნესეხ აპარანელთა
სოფლისაგან :დ: წელ: ⁵)—წა ნერსე :დ: წელ: ⁶), რომელაცა მოაქედინეს წამლითა: —**ამისა
შემდგომად საბაქ :დ: წელ: —**სასპურაკის წელთა :ზ: ⁷) ესე სამნივე **ხარკან სოფ-**
ლისა ებისკოპოსნი იყვნეს, სახელისა მხოლოდ მქონებელნი კათალიკოზისასა, ხოლო...
(სხვა როგორც ზემო დავიხსენიეთ).

ხოლო კელთ-დასხმა უკუპ აღმოსავლეთისა დაყენებულ იქმნა კესარიით
განკლდისათჳს წსა საკისსა¹⁶). ამითსა შემდგომად წარსრულნი აზატნი სომეხ-
თანი ევედრებოდეს წმიდასა სააკს არა მოკსენებად ბოროტთა მათთა და უკუნ-
ქევეად საყდარსავე მისსა. ხოლო მან არა ისმინა მათი¹⁷); რომლისათჳსცა მი-
უთხრა მათ ჩუენება, რომელი იხილა განერდომისათჳს მათისა ქმნადისა¹⁸).
ხოლო მისცა მათ ნაუღალად მისსა სანატრელი მასტოცი დამცველად საყდ-
რისა მისისა¹⁹); და შემდგომად აღსარებისა მისისა და მასტოცისა დასუეს სა-
ყდარსა სამღვდელთმთავროსა კიტ, რომელი იყო დაბით ატმისით წელთა :იბ²⁰):
ხოლო ამისთა დღეთა შინა ბრძანებულ იქმნეს სპარსთა მეფისა მიერ კელ-
დასხმად სომხითისა ებისკოპოსთა, კათალიკოზთა ვიდრე დღეინ დელად
დღედმდე.

¹³) საურმაგ მოსე ბორანელით 1 წ., ე. ი. 428—9? (Acog. ibid.), ხოლო ასოლი-
კით 7 წ. (428—435). ჩვენის ანგარით 437—8 წ.—¹⁴) ბერქიშო, ანუ აბდიშო (იხ. Acog-
ნიკ 52. შენ. № 35. 429—432 წ. ჩვენის ანგარიშით 438—441 წ.

¹⁵) შველ იხ. Acogნიკ 52, შენიშ. № 35; 432—4; ჩვენით 441—3.—¹⁶) ამაზე
იხ. Acogნიკ 49. ბროსეს სიაში რამდენიმე კზი აკლია: Hist. Sioun. p. 274.

¹⁷) იხ. Acogნიკ გვ. 52.—¹⁸) ეს ჩვენება იხ. ამ წერილის ბოლოს.—¹⁹) ეს ის მას-
ტოცია, რომელიც მოკსენებულია ზემო, გვ. 325 და რომელიც იყო მთარგმნელი წიგნთა.

²⁰) კიტ ასოლიკის იოსებ ანუ გიუტ უნდა იყოს (Acogნიკ გვ. 54—5), ასოლიკით 434—
6; ხოლო გიუტ 434—444; ხოლო ჩვენის ანგარიშით 443—160 წ. ამ იოსების დროს შა-
ხაპივანს ერება იყო 447 წელს (Acogნიკ, გვ. 54, შენიშ.), რაიცა ჩვენს ანგარიშებს ამო-
წებებს, ამის დროსვე იყო სპარსეთთან ომი 455—6 წლებში, ვრცლად აღწერილი ვეიშეს მიერ
და ჩვენს ქრონოლოგიურს ცნობებს უმეტესად ამტკიცებს.

ხოლო ამისა შემდგომად იქმნა იოანე მანდაკუნი წელთა :ვ: ²¹⁾ და ამისა შემდგომად პაპნიკე მისოსა დაბისაგან წელთა :ე: ²²⁾—სამოელ არტაშისა დაბისაგან წელთა :ია: ²³⁾—მუსლი ალბირისა დაბით წელთა :ნ: ²⁴⁾—ისაკ ავკელი წელთა :ზ: ²⁵⁾—ქრისტეფორე კურავიტელი (ტირავიტელი?) წელთა :ვ: ²⁶⁾—ლეონტი არეთელი წელთა :გ: ²⁷⁾—ნერსე არპარაკელი წელთა :თ: ²⁸⁾.

ამისთა დღეთა შინა იქმნა კრება ქალაქსა შინა დედისა (დვინსა) ²⁹⁾ ავბისტოს მიერ ასურისა იაკობინისა. და დაღაცათუ გარდამოცემათა წრისა გრიგოლისთა და სხუათა მამათასა გარდასრულ იყვნეს, არამედ სარწმუნოებისათვის და ხალკიდონისა კრებისთა და აღმსარებელთა ერთისა ბუნებისა ქრისტესისა ღუთაებისა და კაცებისასა დასძინეს ესეცა: „რომელი ჯუარს ეცუ“ სამ წმიდასა ქებასა შინა „წმიდაო ღმერთოჲსასა“, ფიცით და შეჩუქნებით და ურთიერთ-არს წერით თვისით თვისითა კელითა დამტკიცეს არა განდგომა ესე ვითარისა აღსარებისაგან უკუნისამდე. ხოლო ევტჳქი, იაკობინი და ორნი სხუანი მოყუარენი მისნი ერთი ვიდრემე იულიანელი და სხუაჲ სხვსა წვალებისაგან მყოფი ებისკოპოსად კელ-დასხმულ ყვეს და შუამდინარეს წარავლინნეს.

ამისა შემდგომად ჰენანე (sic) კაპელინელი წელთა :იზ: ³⁰⁾ მოსე ელივარტელი წელთა :ლ: ³¹⁾ აბრაჰამ არასტონელი წელთა :კგ: ³²⁾—იოანე კაპრანელი წელთა :კვ: ³³⁾—კომიტა არკაცოელი წელთა :ც: ³⁴⁾—ქრისტეფორე აბრამელი წელთა :იგ: ³⁵⁾—ეზრა ნიგელი წელთა :ი: ³⁶⁾—ნერ-

²¹⁾ Асогикъ, гв. 55, 444—450 წ., ჩვენის 460—6.—²²⁾ ასოლიკის (გვ. 56) ბაბკენი 450—3: ხოლო ჩვენის ანგარიშით 466—471, რაიცა უფრო ეთანხმება ისტორიულ ფაქტებს.—²³⁾ Асогикъ 453—463; ჩვენით 471—482.—²⁴⁾ ასოლიკის „მეშე“ 463—471; ჩვენით 482—8 (თუ 482+50=532 წ.?).

²⁵⁾ ასოლიკის სააკ 471—6; ჩვენით 482—9.—²⁶⁾ Асогикъ გვ. 56; 471—7 წ., ჩვენით 488—494 წ.—²⁷⁾ ასოლიკის (გვ. 57) „ხევონდ“ 477—498, იოანე კზის მოწმობით ლეონტი იჯდა 521—4 წ., ჩვენით 494—7. შეიძლება ჩვენი ანგარიში რამდენითამე წლით უკან იყოს, რადგან ჩვენს სიაში აკლია, როგორც ვთქვით, ზაბენ და იოსებ. რადგან იოანე კზის ქრონიკა სწორედ მიგვაჩნია, ამისგანაშ შემდეგს ჩვენს ანგარიშს ამ 524 წელს მივყოფებით.

²⁸⁾ 324—533 (Асогикъ, 58). აქ ჩვენი ანგარიშით ამას ეთანხმება.—²⁹⁾ აქ იგულისხმება პირველი კრება დედისა, ვახუშტით 542 წ. ხოლო ჩვენის ცნობით 529 წ. ამ კრებას ასოლიკი ჰრევს 551 წლის კრებასთან (გვ. 58).

³⁰⁾ ასოლიკით 533—548. ჩვენის ანგარიშით 533—551. იოანე კზიც ამ წლებს გვიჩვენებს (Асогикъ 58).—³¹⁾ ასოლიკით 548—580.—³²⁾ Асогикъ (გვ. 60) 580—591; ჩვენით 581—603.

³³⁾ ასოლიკი იოანეს სამართლადან უწოდს ბერძნების მომხრე სომეხთა კზად 601—616 წ. ჩვენის ანგარიშით 603—626.—³⁴⁾ Асогикъ 601—9; ჩვენით 603—611.

³⁵⁾ Асог. (გვ. 61) 609—615; ჩვენის ანგარიშით 611—625.—³⁶⁾ Асогикъ 611—617; ჩვენის ანგარიშით 625—635, რაიცა სრულიად ეთანხმება ქვემო მოყვანილს ცნობას კარის 633 წლის კრებაზე, რომელსაც დაესწრო ეზრა.

სე იშნელი წელთა :პ: ³⁷⁾—ან ასტასი აკორელი წელთა :ვ: ³⁸⁾—ისრაილ ატმისოელი წელთა :ი: ³⁹⁾).

ფურც. 66. მეფენი სომეხთანი: 1) ვალარბის მეფობითგან ვიდრე არტაშირისადმდე 21 ⁴⁰⁾, და შგომადემდ ამათს მთავარნი კინუნის პატრიკნი წელსა 4: დავით სარონი წელსა 3; ტოტრუსი ორუსტუნი წელსა 10; ამაზასპი კუროპალატი—4; გრიგოლი ძმა მისი—24; აშოტ ბაგრატიუნი წელსა: 3; ნერსე კამსარაკანი—3;—სუმბატ ბაგრატიუნიანი წელსა 12; ⁴¹⁾).

ხოლო შდ დღეთა მრავალთა დღინის კრებითგან ⁴²⁾ ვარდან ვინმე მომკლველი სვირინე მთავარ სპარსისა ⁴³⁾ მიივლტოდა კოსტანტინეპოლედ განდგომილი სომეხთაგან 40 წელსა ხუასროსსა ⁴⁴⁾ და 30 წელსა იოსტინიანესსა ⁴⁵⁾, რომელმან წა სოფთა აღაშენა და ვითარცა ცნა მეფემან არა ზიარება ვარდანისი, ბრძანა ქმნა კრებისა და მოუწოდა ებისკოპოსთა და მოძღუართა და ირწმუნეს სომეხთა და შეაჩუპნეს ორიგენი, ევაგრე, და დიდკმოს ნესტორიანი, იაკობნი, იელიანენი და გაიანიტნი და ერთბამად ყოველნი მქონებელნი ეცტკჳის წვალებისანი. ხოლო უკუნ იქცეს რაჲ სომხითს, რომელნიმე დაადგრეს გულსმოდგინედ და რომელნიმე მიდრკეს დღეთა მათ იოანე კათალიკოზისათა ⁴⁶⁾ და მიწერეს წიგნები აღვანელთა კათალიკოზისა ⁴⁷⁾ და ვორტანეს მიმართ სტოლოსა (sic) ⁴⁸⁾ ებისკოპოსისა და მათ ესრეთ ვითარმედ პეტრე ⁴⁹⁾ და გრიგოლი პირველ ჩუპნსა ებისკოპოსნი ვითარცა იტყოდეს სჯულისათჳს და

³⁷⁾ 635—643. ამის შემდეგ მართლ-მადიდებლობისთვის გინიღვენა ნერსე, რომელიც 650 წელს ისევ დაბრუნდა და აღბათ განაგებდა ეკლესიას 661 წლამდე.

³⁸⁾ ყველა ცნობით 661—7 წ. —³⁹⁾ 667—687 წ. —⁴⁰⁾ ე. ი. ვრამ შაპურისგან (392—413) არტაშირისადმი, რომელზედაც დაესრულა (428 წ.) მეფობა ამ გეარგულობისა: 413+21=434 წ.

⁴¹⁾ ასოლიკით დავით სარონი (სახარუნი) 601—625 წ., თეოდორე რეშოტუნი (იგივე ტოტრუსი ორუსტუნი?) 625—650 წ. ამაზასპ 654—9; გრიგოლ 659—681 წ. აშოტ 686—689 წ. ნერსე 689—693; სუმბატ † 704. აქ ჩვენის წერილის ცნობები დიდად განეჩეგვა ასოლიკისას (გვ. 68—7). —⁴²⁾ ე. ი. 551 წ. —⁴³⁾ სვირინე ანუ სურენ ჰმართავდა 564—572 წ.

⁴⁴⁾ ე. ი. 541+40=571.

⁴⁵⁾ ე. ი. 525+30=555 წ. ეს ანგარიში არ ეთანხმება 571 წელს, ამისგამოეკვი არ არის, რომ აქ უნდა იგულისხმებოდეს იუსტინიანე I-ის მეფობისა მეექვსე წელი 665+6=571. შეტევა წარმომდგარა იმისგან, რომ გადამწერს აურევია მსგავსი ასოები **И** და **Н**. ჩვენ სვირინეს მოკლე ვუჩვენეთ 572 წ. (იხ. გვ. 327, შენიშ. № 85). Mehitar d'ašrivank p. 75

⁴⁶⁾ იხ. ზემო გვ. 327; შენიშ. № 91—⁴⁷⁾ აქ შეიძლება იგულისხმებოდეს წერილი, დაბეჭდილი წიგნში *Исторія Арваніи, М. Каганкатвацъ*, გვ. 93—7. შეადარე *Hist. de la Siounie* pp. 54—56 და 62.

⁴⁸⁾ სიუნელისა? ვართანეს სიუნელი იჯდა 583—606 წ. (*Hist. Siounie*. p. 61). ჩვენ მაინც გვჯანია, რომ აქ ამაზე უწინდელი 572—582 წლებ შუა ყოფილი ამბავი იგულისხმება. —⁴⁹⁾ მკაწერელი?

„წმიდაო ღმერთოა“, არცა დავაკლებ და არცა ჩაუტავ, — და ვგრეთვე ქართველთა მიმართ, ხოლო მათ ღიდითა გულის-წყრომითა არა შეიწყნარეს.

და კუალად ღმერთი მავრიკ მეფისათა⁵⁰⁾ კოსტანტინეზოლელ მიწვევული მუსლი სომეხი არა ეზიარა და კუალად ძიება ყვეს და კვალადცა წერით დაამტკიცეს და ფიცით-აღთქმე ყვეს არა გარდასლვად. ხოლო უკუნ-ქცეულნი სომხითად არა შეწყნარებულ იქნეს მოსე კწისა მიერ და ნეშტი ებისკოპოსთა სპარსეთს და სომხითს შინა მყოფთა. ხოლო მათ ყვეს კათალიკოზად თვსად თეოდორე კოკუსტელი პაპრანტის ქუტყისა და მრავალი წინააღმდეგმა იქნა ურთიერთას ქრისტეს შორის ორთა ბუნებათათვს და ხალკიდონისა კრებისა წელთა: იდ: ვიდრე აღსრულებამდე მავრიკ კეისრისა⁵¹⁾. — და დაიპყრა ზღასრო მეფემან სომხითი და აბრაამცა კწად დაიდგინა⁵²⁾ და აიძულა შეჩუპნებად კრება ხალკიდონისა ანუ წარსლვა მუნით; ხოლო მათ შეაჩუპნეს⁵³⁾.

და კუალად სერეკლე კეისარმან :კვ: წელსა მეფობისა მისისასა⁵⁴⁾ მიწვევულმან დიდად სომხითად, ბრძანა ღიდისა კრებისა ქმნა ყოველთა ებისკოპოზთა და მოძღუართა სომხითისათა ეზრა კწის თანა⁵⁵⁾ და ყოველთა აზატთა თეოდოსიოზოს შინა ძიება ყვეს ორთა ბუნებათათვს და ხალკიდონისა კრებისათვს თვისა ერთისა დღეთა და ირწმუნეს სომეხთა წმიდათა წერილთა და ფუცეს და დაწერეს თვსითა კელითა, რათა არღარა წინააღმდეგო იყვნენ ამისთვს, და ესრეთ უკუნ იქცეს ღვინს. ხოლო იოანე⁵⁶⁾ აწვევდა ებისკოპოსთა, რომელნი არა დახლომილიყვნეს, რათა არა ეწამნეს ეზრას აღსარებასა: ჰგონებდა, ვითარმედ მან მიიღოს საყდარი შეწყვენითა მთავართათა.

ხოლო რაეამს ნერსე მითხუტულ იქმნა საყდართა⁵⁷⁾ და იგი არა უმეტესად შეშფოთნა და კუალად მასცა აყუპდრებდა. მაშინ მოიყვანა წინაშე მრავლისა ებისკოპოზისა და მოძღუართა, გამოძიება ყო გმობისა მისისა და ესრეთ დღი მელის სახე დასუპს შუბლსა და ესრეთ ექსორია ყო იგი კავკასიის მოყუასთა მისთა თანა⁵⁸⁾ და შეუწყნარებელი მათგანცა შემდგომად ანასტასიასის სიკვდილისა⁵⁹⁾ კუალად მოიწია სომხითად, აღსრულდა მოხუცებულნი. ხოლო მოწაფეთა მისთა შეცთუნებულთა ყოველნივე მიდრიკნეს ქეშმარიტებისაგან; და განეთესა წვალება მათი ქუტყანასა მას შინა ვიდრე იუსტინოს კეისრისამდე⁶⁰⁾.

⁵⁰⁾ მავრიკი 552—602 წ. 13 აგვისტოდამ 2 ნოემბრამდე. — ⁵¹⁾ აქილამ ცხადია, რომ ეს კრება ყოფილა 602—14=588 წელს, როგორც ზემო ვთქვით (გვ 328, შეიშ. № 95). აქ ჩვენი წერილი ახალ ცნობებს იძლევა (შეად. Kiracos, p. 29. Sam. d'Ani, 588; Mkhit. d'Arivank p. 75).

⁵²⁾ ეს იყო 593 წ. — ⁵³⁾ ვკანებ იგულისხმება 596 წ. ღვინის მესამე კრება (Addit. 107). — ⁵⁴⁾ ე. ი. 610+23=633 წელს და არა 629 წელს, როგორც ჰგონებდნენ. — ⁵⁵⁾ იქადა 628—639 წ.

⁵⁶⁾ ე. ა. იოანე მაიერ-გომელი (იხ. Hist. Siounie თავი 28; Aeor. 61, — ⁵⁷⁾ 610—661 წ. — ⁵⁸⁾ შეადარე ზემო გვ.

⁵⁹⁾ † 667 წ. — ⁶⁰⁾ იუსტინ IV 685—695 წ.

მაშინ მან მოუწოდა ისაყ კათალიკოზსა⁶¹⁾ ეპისკოპოსთა თანა კოსტანტინოპოლელ და შეაერთნა იგინი აღმსარებელთა თანა ორთა ბუნებათასა უფრისა იუსო ქრისტესთა ღუთაებისა და კაცებისათა ერთსა გუამსა შინა შეურევენელად და განუყოფელად და ამისთვისა წერით ფუცეს, რათა არღარა იქმნეს მათ შორის ამისთვის წინააღმდეგობა. ხოლო კუალად უკუნ-იქცეს რა ქუცყანად თვსად დაშთომილნი სომხეთს შინა მწუხარე იყვნეს მათისა ზედამდგომელობისა ბერძენთათჳს, რომლისა ძლით წინააღმდეგობათა და გამომძიებათა ისაყისთანაჳს ჰყოფდეს და მისთანა წარსრულთა მეტყუილნი, ვითარმედ, უკეთუ არა მოიქცეთ და შეაჩუპნეთ იგინი, არა შეგიწყნარებთ თქუენ ადგილსა ჩუპნსა. ხოლო მათ დიდებასა კაცთასა ვიდრეღა დიდებასა ღუთისასა კუალად შეაჩუპნენს თავთა მიერ თვსთა დამტკიცებულნი, ვითარ ზიარ ქმნილნი ბერძენთანი. ამისა შემდგომად ბერძენნი(?) და ესრეთ იბოვნეს უკურნებელნი ბოროტთა შინა⁶²⁾.

დამატება III

წინასწარმეტყველება ნერსე დიდისა სომეხთა ჭეშმარიტისა მის მთავარ-ეპისკოპოსისა (ამოღებულია ანტონ კნის „მზა-მეტყველებიდან“, წიგნი II.—ნერსე იჯლ 364—383 წ.).

«დამდაბლდეს საზეფოჲ თქტნი მსგავსად სამეფოთა ისრაილისათა და ქტუყანაჲ. თქტნი მიეცეს კელთა უცხოთა მტერთასა, მიეცნეთ შიმშილსა, მახვილსა და ტყვეობასა მწარესა და არღარა იყოს თავისუფლებად თქტნი უღლისაგან მძიმისა და ნათესავთა მიერ უცხოთა მოგებულნი ოფლითა თქტნითა შეიქამოს წინაშე თვალთა თქტნთა; იქმნეთ თქტენ მსგავსად ფურცელთა მიმოდაბნეულ და დავიწყებულ ვითარცა წყალი დათხეული; მიგეღოს თქტენ მეფობად და მღვდელობად და უუფლონი მიმოხვიდოდეთ ადგილითი ადგილად, ვითარცა ცხოვარნი უმწყემსონი; განხვიდეთ სარწმუნოებისაგან და მამათ-მთავარნი თქტენნი არღარა გესვას ყე ეამთა გრძელთა; აღიფხურათ ძირისაგან თქტენისა, და კედელნი თქტენნი ძლიერნი დარღვეულ იქმნეს კელთაგან წარმართთასა:.. ესენი წინასწარმეტყველა დიდმან ნერსე ნათესავისათჳს სომეხთასა».

მართლაც ეს წინასწარმეტყველება მსწრაფელ აღსრულდა წა ნერსეს სიკვდილის შემდეგ; 387 წელს მოიხსილა მეფობა სომხეთისა და მას შეუდგა მიმო-დაბნევა სომეხთა უცხო ქვეყნებში; სოლო 551—726 წლების სიგრძეში სომეხნი, წინასწარმეტყველებისაგან, მართლაც განვიდნენ სარწმუნოებისაგან, რომელიც ჭკადანა მათში წმიდა გრიგოლ პირველმან განმანათლებელმან და მიიღეს მონოთეიზმით მწყვლელობა.

⁶¹⁾ ე. ი. სააკ III-ს; 677—703 წ.—⁶²⁾ ეს ახალი ცნობებია (იხ, Acor. 72 და „მზა: მეტყველება“ წიგნი II).

მაქსიმესი სომეხთა მიმართ (წერა-წითხ. ხელ ნაწ. № 248, გ. 189).

ამ საკითხებში წა მაქსიმე აღმსარებელი ძლიერად აწლებს სომეხთა მწკალებლობას და სხვათა შორის სწერს: „კრებასა შინა ღვინს დასწერეს: ვინცა ვინ არა იტყვს კორცა ქრისტესსა სწორად მამისა ღუთაებისა, შეჩუბნებულ იყავნ“ (წა მაქსიმე + 666 წ. 13 აგვისტოს).— ამ მაქსიმეს წერილიდან ამოღებულია ზემო დაბეჭდილი (გვ. 132 ნაწვევები კეთუდის შესახებ. მისს გაგრძელებას აქ კერკბეჭდვით უადგილობის გამო.

დაშაბა IV

წა მაქსიმე აღმსარებლის ცხოვრებაში, რომელიც დაწერილია მისის თანამედროესაგან VII საუკ. დასასრულში, ირავლის კეისრობაში (610—642) კბოულობთ დიდად საუფრადღებო ცნობას საჭართელოზი. ცხოვრებაში მოხსენებულა, რომ წა მაქსიმე ირავლის სპარსეთადამ დაბრუნების შემდეგ (629—633) წარავლინესო ექსორირად „კერძოთა სამეგრელოზსათა... და მიიწივნეს რა ქუთყანასა მეგრეთასა... ნეტარი მაქსიმე უძღურებასა შინა იყო... დასდევს იგი (დასწეულუბა) ლასტა ზედა და ატვირთივს პაპრაკთა (sic) და წარიყვნეს და შეამწყვდიეს ციხესა, რომელსა ეწოდებოდა პიმარ, (პიმარ?) მახლობელად ქუთყანასა ოვსეთ ისასა, და ძმა ანასტასიოს საკედრითა წარიყვნეს და შეაყვნეს ციხესა აფხაზეთისასა, რომელსა ეწოდების კოტორი (sic. კოდორი?) და მეორე ანასტასიოს, რომელმან ესე ყოველი აღწერა და მომიძღუნა თევდოსი ხუცესსა, რომელმან აღწერე ყოველივე ესე მოღუაწებამ წა მაქსიმესი, ესე ანასტასიოს შეაყვნეს ციხესა, სახელით ბოკელეს, საზღუართავე ოვსეთისათა. მერმე, შემდგომად მკირდისა ეამისა, გამოიყვნენ სეხნანი იგი ძმანი ციხეთა მათგან და წარიყვნეს ანასტასიოს ხუცესი ციხესა სვანთა სოფლისასა და იყო იგი მახლობელ სიკუდილისა მრავალთა მათ ტანჯუთათაგან და ქირთა, რომელნი შეემთხვნეს ბიზანტიას და გზასა, და ვიდრე არა მიწვენულ იყო, ციხესა მას, აღესრულა... თვესა ივლისსა :კდ: ზოლო ანასტასიოს დიკონი წარიყვნეს ციხესა თაკუტრისასა აფხაზეთს (დუქსუშში, რომელიც VIII—IX საუკუნოებში აფხაზეთის ნაწილი იყო) და იყოფოდა მუნ ვიდრე სიკუდილადმდე მეფისა მის მწვალბეგლისა (+642 წ.). ამისა შემდგომად მიეცა ფლობა და მოვიდა საბერძნეთად და ყოველიველივე გვაუწყა, რა იგი შეემთხვია მათ“. წა მაქსიმე მიიღეალა 13 აგვისტოს, დღესა შაფათსა (13 აგვისტოს შაფათი მოდიოდა 662 და არა 666 წ.). ცხოვრების აღმწერელი განაგრძობს: „იყო მახლობლად ციხისა მის (პიმარის) მონასტერი წისა არსენისი, მუნ დამარხეს წა იგი გუამი მისი“ იქვე მოხსენებულა, რომ თვედოსი მწკალებელი „ექსორია ექსე ქარსოვნეთსა და მეორე მწკალებელი—ოვსეთს (იხ. ჩემი აღწ. წერა-კითხ. წიგნთ-საგვის, გვ. 442; ხელ-ნაწ. № 1128).

დაშატაპა V

კათალიკოზ ბასილისკან შვერებილს წა შიოს სასწაულებში (სასწაული მეცხრე) კმოუგლობთ ფრად საუურადღებო ცნობას არაბთა ანუ სარკინოზთა შემოსევაზე საქართველოში. კმ წერილიდამ სჩანს, რომ სარკინოზნი ღოდესმე შემოვიდეს ბრძანებითა ამირ-მუმინისათ და ტყუპ ყუტს ყოველი სომხითი და ქართლი ვიდრე მთადმდე არგუტისისა, ყოველი ოხრებასა მისცეს. ხოლო იყო წინამძღუარი სპისა მათისა აჰმად, ნათესავი ამირ-მუმინისა, კაცი მძლავრი და გულ-ფიცხელი და ანგაარი. ამან აღვლო ველი მუხნარისა; ხოლო ამიერ მდინარისა მტკუტრისა წარავლინა სპასვეტნი თვსნი უმარ და ბურულ. მიიწინეს რა სოფელსა ციხე-დიდისასა, იხილეს პირისპირ კლდეთა შინა სარკინისათა გამოქმნილი იგი ქუბები; დადგეს და თქტეს: ისი სიმაგრენი უკეთუ არა გამოვიტნეთ სირცხულ იყოს ჩტნდა და არცა სულტანმან შეგვიწოდოს უღებ-მყოფელთა ამისთა. და შედეკ მოთსრობილად, რომ არაბის ჯარი გავიდა მტკვარს, მაგრამ მოვლა დღე ტუეილად წინა-უგან დადიოდნო და კერ მიავსეს მღვიმეს და მიხედნო, რომ ეს წა შიოს სასწაულით იქმნო. და წარვიდეს; და რაჟამს მიიწინეს წინაშე აჰმადისა სადა შეკრებიან ორნი მდინარენი, მტკუარი და ლიხავი (ე. ი. გოარს?), რამეთუ მუნ დაებანაკა, პრეტეს მას, რაჟ იგი იხილეს სასწაული წა შიოსი. აჰმადმა სელმოარედ დიდის ჟარით გაცხანო უმარ, მაგრამ ჟარმა ისილ მღვიმე დაცული გუნდოვან ანგელოზთა. გარცხუდმა ამ სასწაულით უმარმან უარ-ქო „სჯული სპარსთა“, ნათელილო, ბერად შედგა მღვიმეში და სსელ ეწოდა ნეოფიტედ, რომელიც შემდეგ „დიდითა იძულებითა იქმნა ეპისკოპოზ საყდარსა ზედა ურბნისისასა სამუელ კათალიკოზისა მიერ. ამან ნეტარმან ფრიადი ღუაწლი თავს იღვა სამწყსოსა თვსისათვს და მრავლითა კადნიერებითა ჰბრძოდა ცეცხლის მსახურთა, ხოლო უკანასკნელ იწამა მთმიერ ქრისტესთვს... ნეოფიტეს მსასურთავანი ორნი შედგენ ბერად შიო-მღვიმეში—სრისტოდულე და ქრისტეფორე.

ეს წერილი ბასილი კ-ზისა, როგორც ზემო ვთქვეთ (ის. გვ. 59—60), ბ-ნს მ. ბ. სხინისს უპოვნიან შიო-მღვიმეში და თვსს, დიად წარჩინებულის სელგენებით გამოცემულს, „სამოთხეში“ ჩაურთავს (გ. 258—260).

შემოსვენებული წერილი მეტად საუურადღებო ცნობებს იძლევა და ამის გამო დადასაწეროა მისი განმარტვა. როდის მომხდარა ეს შემოსევა აჰმადისა და ვინ არიან მისში მოსვენებულნი ზირნი? ბროსსე (რომელსაც ეს ცნობები სელში არ ქტონია ნეოფიტე უმბნელის ცხოვრების განმარტებაში, ანტონ I კათალიკოზის მიერ ამ წერილით შედგენილში) ამბობს, რომ აქ მოხსენებული კ-ზი სამუელ უნდა იყოს წა აბოს ცხოვრებაში მოხსენებული სამუელ, 786 წლის ახლო ხანებისა, და მასთანაჟმე აქ მოხსენებულია მე-VIII საუკ. დასასრულის ამბაკიო (Addit. p. 137—8). ჩვენ ამ აზრს ბროსსესას კერ შევიწინებთ, რადგან წერილში მოხსენებულია ნეო-

ფიქტის ღვაწლი წინააღმდეგ ცეცხლის მსახურობა, რომელთაგან ეწამა იგი. სოლო ცეცხლის მსახურება მოასპოვრებოდა აზრითა; და მე-VIII საუკ. იგი არ იქნებოდა სა-
ქართველოში. გარდა ამისა თუ წერილიდან სჩანს, რომ არაბები ახალ შემოსულ-
ნი უოფიდან ქართლში, რადგან არც უმარს და არც მისს მსედრობას არ სცოდნოთ
შოა-მღვიმის მონასტერი; სოლო მე-VIII საუკუნეში არაბნი სრულნი შეცნაინი
იუენენ ჩეენის ქეეენის გარემოებათა.

რომ აქ არაბების ზირველ შემოსევაზეა ღაზარაი, როდესაც ქ-ცხობი (172)
სტეფანოზი II სამეგრელოში გადავიდა თვისი შეილებაითურთ, ამას აგრეთვე ამო-
წმევენ შემდეგნი გარემოებანი: 1) სომხის მწერალი ასოლიკი გვიამბობს (გვ. 92—
5), რომ ხალიფამ კალიტი ზირველს წელს თვისის მმართველობისას (698—9 წ.).
წარმოგზავნო თვისი მსუდართ მთავარი მამეკად, — რომელიც უნდა იყოს ზემოსე-
ნებულის წერილის აქმეკად, — რომელიც დასწავო სომეხთა უფროსნი კაცნი 704 წ.,
სოლო სომეხთა გუროზალატი სუმბატი გაიქცაო სამეგრელოში (გვ. 93). მაჰმადის
შემდეგ იმავე ხალიფამ წარგზავნო სომეხთა აბდულ-კასიმ, რომელსაც ქართველ-
ნი უწოდებენ მურვან-ურუდ. აქედამ ცხადია, რომ აქმეთის ანუ მაჰმეთის შე-
მოსევა მურვან ერუსსე ადრე უოფილა. აქმეთი რომ ჭანებს (Тчены—ჩიხელინი?)
დაუმარცხებოთ, ამავე ის. Асогикъ, стр. 95; Гевондъ, стр. 25; —2) ჩეე-
ნი წერილი და ქ-ცხობი (გვ. 173) მართლა ერთსა და იმავე ხალიფას ამბობენ
მაჰმადს — ზირველი აქმეთის გამოგზავნას (ქ-ცხობაც იგულისხმებს არაბთა შემოსევას
სტეფანოზი II დროს, თუმცა მსუდართ მთავარს არ იხსენიებს), სოლო მეორე მურ-
ვან-ურუსას და ამათ ცხად ჭეოფს, რომ ორივე შემოსევა ზედი-ზედ უოფილა იმავე
ხალიფასგან, როგორც ქ-ცხოვრებისაგანაც სჩანს (გვ. 172). ამ შემოსევის გამო
სტეფანოზი და სომეხთა მთავარი ნერსესი სამეგრელოში გაიქცნენ (ქ-ცხ. 172, Асо-
гикъ, გვ. 93; —3) გ-ზი სამეგრელო მართლა სტეფანოზის დროს სცხოვრებოდა, კე-
ნონის უწინ. სოლო ჩეენ ზემო (გვ. 104—5) განმარტეთ, რომ კენონი და
სტეფანოზი II 716—717 წლებში ცოცხალნი იუენენ, ე. ი. თითქმის იმავე დროს,
რომელსაც ასოლიკით აღნიშნულია მაჰმადის ანუ ჩეენის წერილის აქმადის შემოსე-
ვა*). თუ წა ნეოფიტემ დადა სანი დაჭეო მღვიმეში ურბნელობის მიღებად, მა-
შინ უნდა კიფიქროთ, რომ მოსენებელი გ-ზი სამეგრელო იქნებოდა ესამეგრელოთვე
ცოლასანი (ის. ზემო გვ. 75), რომელიც, ჩეენის აზარობით, სცხოვრებოდა 720—
730 წლებში**); —4) უკანასკნელ, რომ ზემოსენებელი ამავე აზარანთ შემო-
სლისა ეკუთვნის მე-VIII საუკ. დასაწყისს, ეს უმეტესად ცხად ჭნდება იმ გარემო-
ებისაგან, რომ ბასილ კათალიკოსს თვისი წერილები დაუწევია ქრონოლოგურს
რეგზე, როგორც ზემო შეენიშნეთ (გვ. 60—78), სოლო ეს წერილი (სასწავლო

*) ჩეენს ქრონიკებში, გვ. 75, შენიშნაში № 149 სწერია: „ევნონი სცხოვრებდა“...
უნდა წაიკითხოთ. „ევნონი, ვახუშტით, სცხოვრებდა“ და სხ.

**) ცხრანი „ცოლოსანი“ კათალიკოსნი, ჩეენის ანგარიშით, მსხდრან 717—751 წლებ
შეა და როგორც შეშვენილა ამ არე-დარევის დროს და ანტიოქელ პატრიარქებისგან კურთ-
ხევის და შენდობის არა-მქონე პირთა, ზანგარდელი ვერ დარჩენილან თვისი კათედრაზე.

მეტსრე“) იშოვება „მერვე სასწაულის“ შემდეგ, სიდან მოთხრობილია სტეფანოზ I აშუები (სტეფანოზ, ჩვენის ანტიკრონიკით, მოკვდა 632 წლის შემდეგ); ხოლო ამას ზედ მისდევს „სასწაული მეთაერთმეტე“, სიდან მოთხრობილია სასწაულებრივი დაბადება იოანე კწისა, რომელიც კწად დაჰდა 751 წელს. შემდეგს და უკანასკნელს მეთაერთმეტე სასწაულში მოხსენებულია სარპეანე კწი, რომელიც, ჩვენის ქრონიკით, სტეფანოზსა მე-VIII საუკუნის დასასრულს (იხ. ზემო გვ. 78 და „სამოთხე“ გვ. 262).

ჩვენ სსკა-დროსთვის გადაკვიდვია სრული და დაწერილებითი გიმოკვლევა იმ არე-დარეისა, რომელიც შემოაქვს ჩვენს ქრონიკებს აქამდე მიღებულს ეკსუშტის მთავრ დასმულს (მეფეთა და ეპატაღიგოზთა მე-VI—VIII საუკუნოების) ქრონონოლოგიაში.

შემაჯრისთა „ქართლის მოცემვის“ ძარაგმათა ახსნა ალფაბიტურად

აღ—აღმედ	კწი—ეპატაღიგოზი	რწი—რომელნი
აწ—აწას	კწლრს—კუთისეულ არს	რწი—რომელი
აწ—მინ, აშენ.	კწი—კაცი	რწ—რათა
გწ—გან	კწდ—კუღად	რწდ—რომელ
გწი—გორგო	კწე—კოსტანტინე	სწხ—სსუა
გწდ—გისროდენ	კწლ—კეთილ	სწი—სული
დწ—დავითი	მწე—მეფე	სწდ—სრულიად
დწის—დავითას	მწქლ—მოციქული	უკი—უკუნითი
ეწსეწსი—ეპისკოპოსი	მკწი—მთავრებისეპოსი	უკე—უკუნისადმდე
ეწსეაღ—ეპისკოპოსად	მქლ—მიქელ	ფწდ—ფორად
ე. ი.—ესე იგი	მწ—მეგრ	ქ.—ქრისტიანე
ეწდ—ეპისტოლი	ლწი—ლუილი	ქწანი—ქრისტიანნი
ეწ—ეპიტომა	ლწისგან—ლუილისგან	ქე—ქრისტე
ეწე—ეპიტომა	ლწის—ლუილი	ქეს—ქრისტეს
ზწ—ზედა	ზწე—ზეტრე	ქწანასა—ქეეანასა
თწ—თეესა	ზწდ—ზერეულად	ქლქსა—ქლქსა
თწა—თანა	ზწლ—ზერეულ	ქწნი—ქორონიკონი
თწე—თეოდორე	ზწე—ზეკლე	ღწის—ღვთის
თწ—თეს	ძწ—ძამეთუ	ღწა—ღმერთისა
იწმდ—იწმდესადმიად	რ.—რამეთუ	ღწი—ღმერთი
იწმით—იწმდესადმიად	რწი—რომელი	ღწად—ღმერთად
იწსო—იწსო	რწ—რომელმან	ღწა—ღმერთო
იწე—იოანე	რწსა—რომელსა	უწი—უკუელი

ჟღსა=ჟოგელსა	ჩნ=ჩუნ	წო=წმიდაო
ჟღნი=ჟოგელნი	ჩნი=ჩუნი	ჭი=ჭეშმარიტი
ჟნ=ჟოგელნი	ჩი=ჩეი	ჩა=ხოლო
ჟღ=ჟოგელად	ჩხენი=ცხენი	ხა=ხოლო
შე=შეიწაღე	ცი=ცოდვილი	ჟა=ჟუარისაჲ
შნი=შენი	წის=წმიდის	ჟათა=ჟუარისაჲთა
შნსა=შენსა	წა=წმინდა	ჟი=ჟუარი
შღ=შეჟოგდომად	წე=წინაჲ	ჟის=ჟუარის
შნა=შინა, ში=შენი	წდით=წმიდით	

სიძველეთი მნიშვნელობა ასოთა:

ა—1	ი—10	ო—100	ჩ—1,000	ჟ—10,000
ბ—2	კ—20	ს—200	ც—2,000	ია— 11
გ—3	ღ—30	ტ—300	ძ—3,000	იბ— 18
დ—4	პ—40	უ—400	წ—4,000	იმ— 140
ე—5	ნ—50	ფ—500	ჭ—5,000	იმე— 145
ვ—6	ჲ—60	ქ—600	ხ—6,000	უნთ— 859
ზ—7	ო—70	ღ—700	კ—7,000	ჩფვ—1506
წ—8	ჰ—80	ყ—800	ჟ—8,000	ჭდ—5004
თ—9	ჟ—90	შ—900	ჰ—9,000	ჩეჟგ—1893

- თავი I „ქართლის ცხოვრების“ ნაგულისხმანნი
 თავი II თეიმურაზ ბატონიშვილის მიერ ქ-ცხბში შეტანილი ცნობები.
 თავი III ვახტანგ მეფის და სსკათაგან ქ-ცხბში შეტანილი ცნობები.
 თავი IV Chronique arménienne-ის განხილვა.
 თავი V სუმბატის ქრონიკის და ქ-ცხბის უდარება.
 თავი VI განხილვა საეკლესიო მატანიანის მოქცევაჲ ქართლისაჲ.
 თავი VII კრწელი განხილვა იმისი, თუ რომელ მატანიანთაგან, რადის და
 კისგან შედგენილია ქ-ცხბა
 თავი VIII მოკლე განხილვა ქ-ცხბის ქრონოლოგიისა.
 თავი IX რამდენიმე სიტყვაჲ ამ წიგნი დაბეჭდილ ისტორიულ ცნობებზე.
 გვ. 302—312: წინასიტყვაობა აკრე გ-ის ისტორიულის წერილისა.

-
- I მითდღოგეური ცნობა ქართულთა გვარ-ტომობაზე გვ. 1—10.
 II გუგაროსინოდ. კანტორისა № 286: გვ. 10—11; 15—16; 39; 45—6; 49.
 III „მოქცევაჲ ქართლისაჲ“ კვ. 11—79 (რაც ორ-სეკეტად დაბეჭდილია).
 IV მოქცევაჲ სომეხთა: გვ. 19—27.
 V ეფრემ მდირის წერილი კვ. 33—37; 47; 53—54; 75.
 VI საეკლესიო მატანიანადი მოღებული ცნობები, გვ. 50; 58; 77.
 VII აფხაზთ მეფეთა ქრონიკა. იხ. შემდგომთა წელთა ქვეშე: 499 (გვ. 50); 893;
 908; 931; 966; 981; 991; 1028; 1019; 148; 158; 183; 1089;
 1112; 1118; 1150; 1152; 1167; 1178; 1184; 1189; 1189; 1192;
 1205; 1207 წ.
 VIII ბასილ გ-ის წერილიდან გვ. 59—62
 IX წა გუგარანდუბტის წამებოიდან გვ. 62—65.
 X ცნობები კეისრის ერეკლეს სპარსეთს გალაქებებზე, გვ. 65—66.
 XI სუმბატის ქრონიკიდან, გვ. 67—69; 71; 83; 138; 149—162.
 XII წომამის წარწერასი, გვ. 69—70.
 XIII წა ბოს ცხოვრებიდან და სამოელ გ-ის წერილი, გვ. 72—73.
 XIV სია ზედახსენელთა მამათა გვ. 73—75.
 XV სია ქართლის კათალიკოზთა X—XIII საუკ. გვ. 73—91.
 XVI წა ნიკოლოზის ეკლესიის ქრონიკა. იხ. 856; 891; 907 (გვ. LX).
 XVII მარტვილის ჯვარის მე-X საუკ. წარწერა, გვ. 83; იხ. კიდევ გვ. 174—5.
 XVIII დადიანთა ქრონიკა, იხ. 908; 999; 1130; 1187 წ.
 XIX სინოდ. კანტორის მე-X საუკ. გუგარის ზირი № 67, გვ. 87—88.
 XX მე-X საუკ დავითნი (კვ. მე-37), გვ. 93—94.
 XXI ზარხაღის მე-X საუკ. სახერების განხილვა, გვ. 94—98.
 XXII შატბერდის გრებულის განხილვა, გვ. 99—107; 109—110; 117.

- XXIII ძეგლის „საგაბელოს“ და სხვა მე-X საუკ. სელ-ნაწერთა განხილვა, გვ. 111—122.
- XXIV შიო-მღვიმის სელნაწერი 978 წლისა, გვ. 122.
- XXV ცნობანი კუთხე გუგუზე და არტანუჯის კრებაზე, გვ. 125—8.
- XXVI იერუსალიმის ძველ სელნაწერების ანკ. ტარასის მიერ გადმოწერილნი წარწერანი, გვ. 128; 13; 177—181; 201.
- XXVII „ეფუთის“ წიგნზე ცაბა, გვ. 131—2.
- XXVIII ქუთათის „გლემაქსი“, ივ. 134—5.
- XXIX ზონის აღაპები, 135—; 173; 199; 270—5.
- XXX გელათის მათეს თავის გამართების სელნაწერის წარწერანი, გვ. 139—140; 190—6.
- XXXI წყაროს თავის სახარება გვ. 40—3; 234—5.
- XXXII სია მე-X—XI საუკ. მეფეთა ა დედოფალთა, გვ. 144—148.
- XXXIII ბრეთის ჯვარის წარწერა, გვ. 151—152.
- XXXIV ზონის იუდაის მონასტრების წინამძღვრანი, გვ. 163, 172—3 209
- XXXV სამთავისის წარწერანი, გვ. 171—2, 201—2, 259.
- XXXVI მცხეთის წარწერანი, გვ. 175—6.
- XXXVII მცხეთის გუჯარი 1040 წლისა, გვ. 181—188.
- XXXVIII აღაგერდის სახარება, გვ. 203—204.
- XXXIX ბაგრატ მეფის 1058 წლის გუჯარი, ივ. 204—6.
- XL ლესხუმის სახარება 1060 წლისა, გვ. 207—9.
- XLI წა ბაგრატის ცხოვრება (წარწერანი) გვ. 210—212.
- XLII ცნობანი კუთხე მცხეთაზე და სხ. გვ. 214—228.
- XLIII ქუთათის ტფილის სამოციქულო 1083 წ. ივ. 230—2.
- XLIV დავით აღმაშენებლის ქრონიკა, გვ. 238—244.
- XLV მილასპირის ქრონიკა, გვ. 255; 268; 275; 292; 297.
- XLVI ნაწევრები მარამ დედოფ. ქცხიდიში, გვ. 255—8; 261—2; 266—8; 284—8; 301—2.
- XLVII გიორგი III-ის გუჯრები, გვ. 264—267.
- XLVIII თამარ-მეფის გულზე საკიდი ჯვარი, გვ. 268—9.
- XLIX თამარ-მეფის გუჯარი, გვ. 277—280.
- L თამარ-მეფის დროინდელი სახარება, გვ. 293—4.
- LI არსენ კეისის წერილი განყოფილთა ქართლისა და სომხეთისა, გვ. 303—5.
- LII მოთხრობა ჰატიმონიისგან, გვ. 336—341;
- LIII წინასწარმეტყველება სერსე დიდისა, გვ. 341—2.
- LIV მასქიმე აღმსარებელის ცხოვრებადამ ცნობები, გვ. 342.
- LV ცნობანი აქმეთის ქართლში შემოსევაზე, გვ. 343—6.
- LVI განმარტება ქარაგმებისა, გვ. 346.
- LVII საისტორიო და სამწერლობო ცნობები სხვა-და-სხვა სელნაწერებიდან, გვ. 38; 62—6; 72; 75—6; 88—9; 93; 134; 137; 139; 140—8; 154—5; 168—171; 176—7; 188—190; 212—3; 246—8; 249—250; 291—2.

ფასი 3 მანეთი

იუდეუბა ეუელა თბილისის წიგნის მღვდლებში. კინც ამ წიგნს შირ-და-შირ
მომცემდისაგან დაბარებს (თბილისის სასულიერო სემინარია, თ. ჟორდანიას),
ნის გასაგზავნი ფასი არ გამოერთმევა.

იქვე იუდეუბა იმავე აქწიონის წიგნები:

ქართული გრაჰმატიკა, ფასი 55 კაპ.

Свят. Синодъ при Петръ Великомъ, ц. 1 р. 50 к.